

تاییهت ترین بنکهه کتیبی کوردی

کوردیکا

 @kurdica

د . نه ورحمانی حاجی مارف

منتدی اقرأ الثقافی
www.iqra.abkmentada.com

بہر فہمہ زمانہ وانیبہ کانہ

((نووسین و وہرگیان))

بہرگی بہ کہم

(کتیب و نامیلکہ)

سلیمانسی - ۲۰۰۲

ئەم كىتەپ

لە ئامادە كەردنى پىنگەى

(مىسىرى) (قرا) (التقافى)

WWW.IQRA.AHLAMONTADA.COM

بۇ سەردانى پەىجى پىنگە:

[/https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada](https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada)

بۇ سەردانى پىنگەكە:

<http://iqra.ahlamontada.com>

ناوه روکی ئەم بەرھەمە

- ١ - چی لەبارەى زمانى كوردییەوه نووسراوه
- ٢ - وشەى زمانى
- ٣ - زمانى كوردى لەبەر پۆشنایى فۆنەتیکدا
- ٤ - وشەپۆنان لە زمانى كوردیدا
- ٥ - نووسینی كوردى بە ئەلفوبیى عەرەبى
- ٦ - لە بواری فەرھەنگنووسى كوردیدا
- ٧ - دیاردەكانى دەنگى (د) لە شیۆهى سلیمانىدا
- ٨ - بنج و بناوانى هەندى وشە
- ٩ - زمانى كوردى و خەوشى هەندى وشە و زاراوەى نوى
- ١٠ - سەرھەتایىكى زمانناسى

له چاپکراوه کانی کۆزی زانیاری کورد

چهی له بارهی زمانی کوردیهوه نوسراوه

دوکتور
نۆزهحمانی حاجی ماف

چاپخانهی کۆزی زانیاری کورد

بهغدا - ۱۹۷۴

وهه رای نامه ی سه کر تیری گشتی کۆژی زانیاری کورد ،
ژماره ۱۴/ ۴۶۱ رۆژی ۲۳/ ۵/ ۱۹۷۱ دهباره ی داواکردتی نر خاندنی
کتیبه کی د. نهۆزه حهانی حاجتی ماری «چی له باره ی زمانه
کوردیهوه نوسراوه» .

بۆ نهجمهانی کۆژی زانیاری کوردی بهۆیژ ۱

ئهه نوسینه له رۆی ناوه رۆکوه نرخی تابهتی خۆی ههیه
له بهر دۆهۆی گرتنگ :

یه کهم - تائیه - تا له م بابه تهوه کهس ، چ کورد چ غهیری کورد ،
به ره هه میکی رتی نیشاندهری پێش کهش به کورد ناستی و خوی نه رانی
کوردتی نه کردوه . یه که یک بیه و ئی سه ره چاوه ی نوسین له باره ی
زمانه ی کوردیهوه بدۆرینه ره ده بی ماله و مال و شاره و شار
پرسیاری بۆ بکا . ئهه کتیه به ، بابلیم ئهه نامیل که یه ، ژینگه ی
دریژی پرسیار کردن ده پێچیته وه و ده یکا به یه ک تا که ههنگاو .

دوه م - نوسینه که سه قده به خشته له بیه لیۆگرافی رۆت ،
چونکه ده باره ی که لیک له و کتیه بانه ی که له سه ر زمانه ی کوردتی
نوسراون ، تا راده ی پتی ویست ، ژه خنه و نر خاندنی تێدایه ، سه ره ژای
نه وه که پوخته پێکی میژوی نوسینه کان رۆن ده کاته وه و به مه دا

لیسته بیکه زه مه نیش ئاماده ده کا بۆ ئه و کسه بیهوئی به میژوی
نۆسینی کوردیه وه خه ریک بۆ .

به لای باوردی منه وه نامیلکه که لیبی ده وه شپینه وه بینه
سه ره تاپیک که ساله و سال لیبی زیاد بکریت و چی له سه ر زمانه
کوردی له دوا ژۆژدا ده نۆسریت بخریته وه سه ر خه رمانی ناو ئه م
نۆسینه .

له دوا ئه م روژ کردنه وه به هه ر هینده ده مینینه وه به کورتی
بلیم : له چاپ دانی نامیلکه که کاریکی بایه خداره و له جه رگه ی
ئه رکه کانی کۆژه .

چاره سه رکردنی شکلی ئه و ژینۆسه که پیبی نۆسراوده وه و
هینانی بۆ سه ر رینۆسی کۆژ ، کاریکه له هه مۆ قۆناغه کانی چاپ
کردنی دا به ئاسانی ده کریت .

ئه ندای کارا

مه سمۆد محمد

پیشگی

ئەو ماوەیەى لە بەکیتى سەئۇدیت بۆم ، لە کتیبخانەکانى
لینینگراد و مۆسکۆ ژمارەیهک کتیبم لە بارەى زمانى کوردییهوه
بەرچاوەکەوتوووه و خۆپەندۆتەوه ، کە بەر لە چۆنم بۆ ئەو ولاتە
نەک هەر نەم بىنى بۆن ، بەلکۆ ناویشیانم نەبىستبو . . . ئیستاش لە
کتیبخانەى ژازاوهى کۆزى زانیاری کورد لەم بارەیهوه هەندیک
کتیبى نایام دیوەتەوه کە تا ئەم ماوەیەى دواى چارم پىیان نەکەوتبو^(۱).

بەو مەبەستەى نیشانى بدهم ، کە تا کۆ ئیستا لە مەسەلەى
ئیکۆلینەوهى زمانى کوردیدا چى کراوه ، چونکە لە ئیکۆلینەوهى
هەر کارێکى نوێدا ئاوردانەوه لە کارى پێشۆ بایهخ و سۆدى خۆى

(۱) شایانى باسە کە کۆزى زانیاری کورد گەرنجیکى زۆرى بە کتیبخانەکى
داوه و لە ئەنجامى هەول و کۆششیکى بۆشومار و دڵسۆزانەدا
ژمارەیکى زۆر و نایاب و بەزخ لە نۆسراوى کوردى و لە بارەى
کوردەوه . . . کۆکردۆتەوه . لێره. دەمەوى سەنج بۆ ئەوه
ژابکینم کە بەشیکى ئیجدار زۆرى ئەو نۆسراوانەى لەم نامبەکەیدا
لێیان دواوم لە کتیبخانەى ژازاوهى کۆز هەت .

ههیه و ههروهه ها بۆ ئهوهی خوینهرانی کوردی بهژێز (به تایبهتی قوتاییانی خویندنی کوردی) بزانی ددربارهی زمانهکهمان چی ئوسراوه و بلاوکاراوهتهوه ، بزیارم دا که ئهم نامیلکهیه له بارهی ئهو ئوسراوانهوه دابنێم .

لهم رۆوهوه له چهند ژمارهیهکی ژۆژنامهی « براههتی » مانگی مایس و حوزهیرانی ساڵی ۱۹۷۳ دا زنجیرهیهک وتارم بلاوکردهوه^(۲) ، بهلام پاش ئهوهی چهند دۆستێک داواین لێ کردم ئهو وتارانهم کوکبهمهوه و پاش ئهوهش که ههندێ سهرچاوهی ترم دۆزییهوه ، بهم شیوهیهی ئێستا پێشکشی دهکهم .

لێردا دهمهوتی ئهوهش بێنمهوه یاد که جگه له گهژان و سهراخی تایبهتیم به کتێبخانهکاندا ، بۆ ئهم کاره که لێکێکی زۆرم له نامهی دوکتۆری ماوهستای بهژێزم قهزانی کوردۆ « بهراوردکردنی ژێزمانی دیالیکتهکانی کوردی »^(۳) ، وه له پێشهکی کتێبی « ژێزمانی زمانی کوردی »^(۴) ئی ئی . تسوکهومان وهرگرتوه . لهم چهندانهدا که بهرگی دۆوهی گوڤاری نازداری « کوڤۆی زانیاری

(۲) مینزوی لیکۆنیهوه له زمانی کوردی ، ژۆژنامهی « براههتی » ، ۱۹۷۳ ، بهشی یهکهم ، ز ۵۳ ؛ بهشی دووهم ، ز ۵۵ ، بهشی سێههم ، ز ۵۷ ؛ بهشی چوارهم ، ز ۵۸ ؛ بهشی پێنجهم ، ز ۶۰ .

(۳) قهزانی کوردۆ ، بهراوردکردنی ژێزمانی دیالیکتهکانی کوردی (کرمانجی زۆرۆ و خوارۆ) ، (نامهی دوکتۆری) ، له زێر چاپرا به .

(۴) ئی . ئی . تسوکهومان ، ژێزمانی زمانی کوردی ، مۆسکۆ ۱۹۶۲ .

كوردە ، بلاوكرايهوه وتارپيكي د. جهمال نه بهزي تيدا بو ، كه
 دهبارهي كوردناسيه له ئەلەانيدا (۵) و له رپاگاي ئەم وتاره شهوه
 هەندى زانياري نويم له باره ي چەند كوردناسيكي ئەلەانوه وه رگرت .
 به پيويستي ده زانم ، سەرنجى خوينەر بو ئەوه ژابكيشم كه
 ئەم تۆسراوه دا پتر گرنگيم به و كارانه داوه ، كه له دەرەوه ي ولات
 تۆسراون ، چونكه ئەو بەرھەمانه له خويندەواراني كورد كه تر
 ئاشكران ، وهك له وانەي له كوردستان تۆسراون .

تاقە هيوام ئەوه به بهم كارە توانيببتم خزمەتپيكي چاوك
 پيشكەش به زانياري گەگەمان بكم و پز به دل سوپاسي كۆزي
 زانياري كورد دەكم كه ئەركي بلاوكردنهوهي گرتە ئەستۆي خۆي .

د. ئەوزەجماني حاجتي مارف

(۵) د. جهمال نه بهز ، كورته ميترۆپيكي كوردناسي له ئەلەانيدا ، گۆڤاري
 ه كۆزي زانياري كورد ، ب ۲ ، بهندا ۱۹۷۴ ، ل ۴۱۳ - ۴۹۸ .

له سه ره تاوه تا شهزی یه کم می جیحان

سه ره تا و دهستی کردنی لیکۆلینه وه له زمانی کوردتی په یوه سته و به ستراره به په یه دابون و ده چۆنی به کم ژێزمانی زمانی کوردتی (ماوریزۆ گارزۆنی Maurizio Garzoni) یه وه له سالی ۱۷۸۷ دا (۱).

ماوریزۆ گارزۆنی ماوهی ۱۸ سالیک له ناوچهی نامیدی ژباوه و زمانی خه لکه کھی کردوه به گهستهی کتیبه کھی . قوسه رهم کاری بۆ مه بهستی زاویژ (استشاره) داناوه ، وهک له پیشه کیدا قوسه یویتی : « بۆ ئاسانکردنی ئیش و کاری راویژکرانه له په یوه ندی یاندا له گۆل کورددا » .

هم کتیبه له کورته به کھی ژێزمانی زمانی کوردتی و فرهه نگیکی ئینالی - کوردی پیکه اتووه ، ناوه رۆکه کھی بریتیه له : پیشه کھی (ل ۱ - ۱۰) ؛ ده باره ی ئه لف و بی (ل ۱۱ - ۱۶) ؛ ژماره (ل ۱۷ - ۱۸) ؛ ناو (ل ۱۹ - ۲۶) ؛ کردار (ل ۲۷ - ۳۵) ؛ جه دوه لی جۆ ناو (ل ۳۵ - ۵۱) ؛ ناوی وه رزه کانی سالی و ژۆزانی

(۱) Maurizio Garzoni , Grammatica e vocabolario della lingua Kurda . Composti dal P. , Roma MDCCLXXXVII.

هفته و ئەندامانی لەش ... (ل ۵۴ - ۶۲) ، هەندێ ژستە بۆ
گفتوگۆ (ل ۶۲ - ۷۴) . لە کۆتایی ژێرمانە کەدا وەك پاشا کۆ
نەرەنگی ئیتالی - کوردی هەیه ، کە نزیکی (۲۲۰) لاپەرە و
بێنج هەزار وشەیه کە .

لەو بەشەدا کە دەربارەی ئەلف و بێیە توسیو پیتی دەلی : زمانی
کوردی و فارسی بە زادهیه کە لە یەکتەر نێزبکن کە بە ئاسانی دەتوانی
ئەلف و بێی فارسی بۆ زمانی کوردی بەکار بیهێنێ . بەلام
تۆسەر هەلهیه کە گەرەمی کردووە بەوهی فارسی بە شیوهی ئەدەبی
زمانی کوردی دادەبێ و وەك ئاشکرایە ئەو ژایە لای ئێرانناسان و
کوردناسانی ئەم سەردەمە بێ سەر و شوێنە . هەرچەندە ئەم کتێبه
وەك لە سەرەوه باسمان کرد بۆ مەبەستی کتێبه تێبەتیه و کەم و کورتیشی
هەیه ، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا پێویستە دان بەوەدا بنێین کە ئەم
کەری م . گارزۆنی کە نزیکی دۆ سەد سالیك لەمەوبەر تۆسراوه
تۆسەر ئەمۆ بۆ لیکۆلینهوه لە وشە و ژێرمانی کوردی کەلک و
سۆد و زرخێ خۆی ون نەکردوو ، وە لە هەمۆی گرنگتر ئەوهیه
کە وا ئەم کتێبه ، وەك پیلۆتەر لێرخ تۆسیو پیتی ، هەست و
نەرەزۆی زانایانی ژۆژئاوای بزواند بۆ لیکۆلینهوهی زمانی کوردی و
ئەو بۆ هەندێ لە ئێرانناسان لە بارەی کتێبه کە ماوریزۆ
گارزۆنی بهوه وتاریان تۆسی و لایان کردوو و بەم چەشنە بناغە
لیکۆلینهوهی زمانی کوردی لە ژۆژئاوا دانرا .

لە پاش ئەم کتێبهی م . گارزۆنی تانواوە ژاستی سەدهی نۆزده

دەربارەى زمان و زۆزمانى كوردتى هيج نوسراوىيكي وەها پەيدا نەبو كە شايانى باس بۆيت . ئەو دەى لە سەرەتاي سەدەى نۆز دەدا نوسراوىي و بلاوكرايئەووە تەنھا چەند وتار ييكي هەندىي گەزۆكن ، وەك :ك . گيوراني ، ي ريو ديگير ، ئا . خۆدسكو ، ئى . بيرزين ... هتد . ناوەرۆكى ئەم وتارايە لە كتيبەهەى پيۆتر ليخ - كوردناسى ژۆسدا بەر چاو دەكەوئيت (٢) .

ك . گيوراني ماوەبەكى دريژ لە كوردستاندا زيا و فيرى زمانى كوردتى بۆ . لە سالانى ١٨٢٦ - ١٨٣٧ دا چەند وتار ييكي ئەتنۆگرافىي لە بارەى ميللەتى كورد و ديايكتيكانى زمانى كوردبەووە بلاوكردەووە (٣) . سەبارەت بە زمانى كوردتى لەو ژايەدا بۆه كە : « زمانى كوردتى لە دۆ ديايكتيكانى سەرەكى - خوارو و ژورۆ - پيكتيكانووە . هەر بەكيكتيكان (دياليكتيكان - ئەوژەحمان) دابەش دەبن بە سەر چەند بەشە ديايكتيكتيكا ، وە هەر بەشە ديايكتيكتيكيش بە سەر چەند بەشيكي تردا . تيرەكانى موكرتى و هەكارتى و شوكان و بايەزىد سەر بە ديايكتيكتي كرمانيجى ژورون . ئەم چوار بەشە ديايكتيكتيش لى جياوازيان لى دەبۆئەووە . ئەو تيرانەش كە لە هەريئە شاخاوييكانى ژۆژئاوا و خوارو و سەرۆى ژۆژئاوا ، هەر لە گۆمى ورمى وە تا سەنە و لەو بۆه بۆ سەيئەهاتى ، وە لە پاشا بە سەرۆى كركوك و ماردىن دا تا

(٢) ب . ليخ ، ايكوؤاينەووە لە بارەى كوردەكانى ئيسران و خالدييكانى باشورى باو بايرايناينەووە ، بيزسبورك ، بەشى بەكەم ١٨٥٦ ، ل ٤٤ - ٣٦

(٣) هەمان سەرچاوە ، ل ٣٧ - ٣٨ .

ديار به کر و له و پيوه بـؤ گـؤی وان بلا بـؤنه ته وه ، ههروه ها له
 ديالـيـکـتـي کرمانجـي ژورون « . . . » تـيرـه کـانـي لـک و کرمانج و
 که لهرژ و گوران و لورژ ، که له ههريمه شاخاويـکـانـي زاگروس و
 خواروي سنه و کرماشان تا لورستان دهزين « سهـر به ديالـيـکـتـي
 کرمانجـي خوارون . . . نوسهـر له و باوه زدهـدا بووه که : ديالـيـکـتـي
 کرمانجـي ژور و خوارو ئيجـگار لـيک دورن ، به لام له نيوان
 به شه ديالـيـکـته کان و لقه کانياندا نيزيکـي به کـي زور ههيه ، وه تيره کاني
 نهو به شه ديالـيـکـته ني که سهـر به يه کـ ديالـيـکـتن به ئاساني له يه کـ
 ده گهن . گـگ گيورنـي ده لـئي : « له نيوان ديالـيـکـتـي کرمانجـي
 ژور و خوارودا هه ندي جياوازي له تلفظ و وشه و دروست
 بـؤني زماندا ده رده کوي » (٤) . وه ده ربه ربه خـزمـايه تـي زماني
 کوردتي و فارسي توسيو پي : تـؤزبنه وه و لـيـکـؤلـينه وه و
 به راورد کردن نهويان سهلماندا که نـيـزـيکـي له نيوان زماني کوردتي و
 فارسيدا ههيه .

زه سه تي و سه ربه خـؤيـتي زماني کوردتي و نيزيکـايـه تي له گهل
 زماني فارسيدا له لايهن گيورنـي ، وه زانـايـانـي تري نه لمان (ي .
 ريوديگير و ئا . پؤت) هوه به چهند وتاريک چه سپينرا و سهلماندا .
 له به راورد کردنـي وشه دا له نيوان زماني کوردتي و زمانه
 ئيرايـيـکـانـي تردي . ريوديگير و ئا . پؤت هاتنه سهـر نهو باودژ و
 نه نجامه ي که زماني کوردتي به وشه و دهستوري زماني به وه به زمانيکـي

(٤) نه چهند وشانه ي که گيورنـي له کتـيـبه کـي ب ايرخوه وه زلرنوه ،
 بـؤوانه : ب . ليـرخ ، ب ١ ، ل ٣٧ - ٣٨ .

ئابوڤيان ، ئى. بىرىزىن ، پ. لىرخ هند) بلاوگرايه وه .
 ف. ديتيل سقى سالىك به كوردستاندا گەزا و كەرەستەيه كى
 زۆرى فۆلكاژر و ئەتئۆگرافىيەى خەزكردە وه . زانای ناوبراو ، له
 وتارى « سقى سالى گەزان به رۆژهه لاندە » (۷) . دەر باره ی ئه
 كەرەستانه دواوه . له م وتارهدا سه بارهت به كوردستان و زمانى
 كوردتى و دىالېكته كانى نۆسيو پىتى : « له گەزانه كەمدا — واته له
 ديار به كره وه تا سنقورى سوریا — كه لى مەسه له ی جوگرافى و
 ئەتئۆگرافى سەرنجیان زا كيشام . رېگاكەم به ماردین و ديار به كرو
 نەسبەين و ئورفەدا تى دە به زى . ئه و ناوچانه ی كه من پىياندا
 دە كه زام به شىكى كوردستان بۆن ، كه زۆر كه م ناسراون . له بهر
 ئه وه ی تا كو ئىستا هىچ كەرەستە به كى ئەتئۆگرافى وه هاما م نىبه
 دەر باره ی خىلە كانى ئەم هەرىمه ی ئاسىيا ، بۆيه له لىكۆلېنه وه ی
 دىالېكته كانىدا ، به تايبه تى كرنكى به بارى جوگرافى ناوچه كه
 دە دەم . له كۆكردنه وه ی ئه و كەرەستانه دا زۆر زه حەتم كيشا وه .
 به گوپره ی ئه و كەرەستە به ی لامه ، نزیكه ی (۳۰۰) خېلى كورد
 هیه ، وه له و باوه زە دام كه لىكۆلېنه وه ی تهراو له كوردستانى
 ئەم زۆ يارمه تى ئه وه مان دەدا باشر له بارى زوى ناوچه كه بگه ين كه
 ئىستا به شىكه له توركيا (مه به ستى ده ولە تى عوممانى به —
 ئەوزه حمان) « (۸) ف ديتيل كه دېته سه ر باسى زمانى كوردتى

(۷) بزوانه : لۆقارى « وه زارە تى رۆشنىرتى مېلى ، ، به شى ۴ ،

بیتسبورك ۱۸۴۷ .

(۸) همان سه رچا وه ، ل ۹ .

دهلئی : من بوم دهرکوت که زمانی کوردتی به سهر زور دیالیکتدا دابهش ده بییت ، وه لهم روه وه هیشتا کس هیچی نه توسیوه . بهشیکی کوردستان له ژیر حوکی تورکیادایه ، له بهر نه وه ، ئاشکرا به که زمانی تورکتی کاری کردوته سهر زمانی کوردتی ، ههر وهک چون له بهشکهکی ئیرانیشدا تاسیری زمانی فارستی هه به .

پیوتر لیخ توسیویتی : ف. دیتیل وای نیاز بق که ههندی ئیکۆلینه وهی تایبهتی دهربارهی میژوی کورد و زمانی و دیالیکتکانی بلابکاته وه ، بهلام مەرک له و نیازهی بی بهری کرد^(۹).

له سالی ۱۸۴۷دا له سهر لاپه زه کانی ژۆژنامهی « قهفاس » که له (تلیس) دهرده چۆ زنجیره بهک وتاری خ. ئابؤفیان له ژیر ناوی « کورد » دا بلابکرایه وه . لهم وتارانه دا گه لئی شتی به که لک و نوبی له بارهی ئه تنۆگرافیا و میژۆ و ژبانی کۆمه لایه تی و زه وشت و نه ریت و فۆلکلۆر و زمانی میلله تی کورده وه بهرچاو ده که وئی^(۱۰) .

ئهم تۆسراوهی خ. ئابؤفیان له بارهی زمانه وانیه وه کاری کرده سهر بیر و ژای زانایانی رۆس - پ. لیخ ، ف. یوستی ، س. بهگ یزاروف . له سه له اندنی نه وهی که زمانی کوردتی زمانه یکی ئیرانییه و له خیزانی هیند و ئوروپاییه . خ. ئابؤفیان زمانه ی کوردتی به سهر کرمانجی و زازادا دابهش ده کات و داوا له زانایانی

(۹) ب. لیخ ، سهرچاوهی ناوبراو ، بهشی بهکم ، ل ۳۸ - ۳۹ .

(۱۰) بزوانه : ژۆژنامهی « قهفاس » ، ز ۴۶ ، ۴۷ ، ۴۸ ، ۵۰ ، ۵۱ ، ۵۲ .
تغلبس ۱۸۴۷ .

جيهان دهكات كه دهست بدهنه « لئىكۆلئينهوه له زمانى كوردتى و له نهتهوهى كوردى شۆزه سوار » . . . ههروهها دهلئى : « لهم زۆيگايهوه دهتوانتتى كه لئىكۆلئىكى ئىجگار زۆر بوو رۆنكردنهوهى مېزوى ئاده مېزاد ، وه كه لئىك مهسهلهى زمانهوانى وه ربگيرتتى » (۱۱) .

ههچهنده ئهم زنجيره وتارهى خ. ئابؤقيان دهور و بهرى (۳۰) لاپهزه بهك دهبيت ، بهلام له گه لئى ئهوه شدا كارپىكى زانستى و وردده .
(ى . بيرزين) ى ئيرانناسى به ناوبانگى زوس كه پرؤفيس-ؤرى زانكۆى (كاران) بو له كاتى كه زانيدا به زۆزهه لائى ناوه زانستدا فئيرى شپوهى كوردتى خؤراسان و موسل بو . شپوهى خؤراسان له تاران فئر بو ، ئهويش له زۆيگاي چهند كوردپىكهوه بو كه له خؤراسانهوه بو تاران ه-انبون . شپوهى موسلئيش له موسل فئر بو . له ئه نجامدا له زؤر ناوى « لئىكۆلئينهوه له ديالئىكته كانى فارسى » كئىبئىك بلاوده كاتهوه (۱۲) .

بئى گومان ئهوهى ى . بيرزين له بارهى ئهوه دؤ شپوهيهى كورديهوه ئوسيويتى زؤر كه م و كورته . به كورتى له ناو و جئى ناو و كردار دواوه ، وه له پاشكۆى كئىبئىكهيدا هه ندى وشه و زانستى ئهوه دؤ شپوهيهى كوردى ئوسيوه .

ئهوهى سه رنج زابكئيشئى و هه لهى كه وهى ى . بيرزين بيت

(۱۱) « مان سه رچاوه ، ز ۴۷ ، تئلبس ۱۸۴۷ .

E. Beresine , Recherches sur les dialectes persans , (۱۲)
Casan , 1853 .

ئەوئەبە كە بەزیدیبەكانی بە كورد نەژماردووہ . بەلام ئەوئەبە شایانی
 باسە ئەوئەتە كە پ لیرخ بی هیچ گومانیک بەزیدیبەكانی بە كورد
 داناوہ و بۆ وەلامی ی . بیرزین تۆسیویتی : ھەرچەندە سەرچاوہی
 كەوہری ئیمە سەبارت بە بەزیدیبەكان كۆتیبەكی (ی بیرزین) ە ،
 بەلام لە ھەندێ شویندا ژای ئەو بە ژاست نازانم ، بە تاییبەتی كە
 بەزیدیبەكانی ناو ناوہ دراوسێكانی كورد ، لە بریتی ئەوئەبە بە یەك
 بنەمالەیان داوتی . ئیمە بە ژای خۆمان و گەلێك زانادا شكەمان لەو
 بەكۆتیی بە نیبە^(۱۳) .

لە ناو ئەو زانا رۆسانەدا كە بابەخیان بە كوردناسی داوہ ،
 ژۆژھەلاناسی بە ناوبانگ پیۆتر لیرخ چیگەبەكی تاییبەتی و دیاری
 ھەبە . لیرخ خاوەنی سێ كۆتیبی گرنگە لە بارە ی كورد و
 كوردستانەوہ^(۱۴) ، كە تا ئەمژۆش لە كۆتیبخانە ی كوردناسیدا ھاوتایان
 كەمە و بە سەرچاوہبەكی رەسەن دەژمیررین .

كۆتیبی بەكەم :

دوا بە دوا ی پێشەكۆ و باسی سروشتی كوردستان و
 دەوری كورد لە میژۆدا ھاوتۆتە سەر باسی زمانی كوردی و

(۱۳) ب . لیرخ ، سەرچاوہی ناوبراو ، بەشی بەكەم ، ل ۴۰ .

(۱۴) ب . لیرخ ، لێكۆتیبەوہ لە بارە ی كوردەكانی ئێران و خاڵدێكانی
 باشۆری باو باپرانبەنەوہ ، پیتسبورگ ، بەشی بەكەم ۱۸۵۶ ، بەشی
 دووہم ۱۸۵۷ ، بەشی سێبەم ۱۸۵۸ .

لهم به شهدا له ټيکړزای شو کارانه دواوه و کولای وه ته وه که
 هر له زوه وه تا دهرچونی کتیبه کې شو له باره ی زمانی کوردیه وه
 توسراون ، وهک : م. کارزونی ، گ. کیورنلی ، ی. ریوډیکیر ، ئا.
 پوت ، ئا. خودسکو ، ف. دیتیل ، خ. نابوفیان ، ئی. بیریزین ...
 هند. نه وه ی شایانی باسه نه وه په که لیره دا پ لیرخ جگه له خسته
 روی هم کارانه و ناوهره و کانیان و ئاشکرا کردنی نرخی زانستیان ،
 هر وه ها له زبگای زه خنه و لیکولینه وه و توژینه وه ی تایه تی و
 هست کردنی خوی به شیوازیکی راست و زه وان و زانستی
 توانی زه سه تی و سه ره خوږی زمانی کوردی و نیریکابه تی له گه ل
 زمانی فارستی چه سپینتی و سه لینی ، وه گه لیک زای هه له و
 چه وتیش دور بخاته وه . به لای منه وه په کیک له رایه زانسته هره
 کرنگه کانی پ. لیرخ نه وه به که لایه نگیری زای (ئا. پوت) ی
 زانای نه له مان ده کا له وه که زمانی کوردی به زمانیکی زه سه ن و
 سه ره خو داده تی ، وه به په کیک له زمانه ئیرا نیکانی ده ژمیریت ،
 به م بونه به وه پ. لیرخ توسیویتی و ده لئی : « زمانی کوردی له
 مه لبه ندی کوردستاندا سه ره خوږی خوی پاراست . هرچنده له گه ل
 زمانی فارسیدا خزمایه تی و نیریکابه تی بیان هیه ، به لام له شیوه ی
 پیشکوتندا له گه ل زمانی فارسیدا په بوه ندی نه بوه » (ل ۳۳) .

کتیبي دوه م :

پ لیرخ که له توسیویتی کتیبی په کم بوه وه له زبگای
 هکادیمی زانستییه وه ئیرا بو شاری (روسلافل) ،

که نزیکی (۲۰) بهندی کوردی لئی بقو، وه بۆ ماوهی سقی مانگیك له ناویاندا مایهوه و خۆی به فیربۆنی زمانی کوردیهوه خهريك کرد. ئەم بهندانە خەلکی ناوچهی لهیه کتر جیاوازی کوردستان بقو، زوربهیان کرمانج و بهشیکیان زازا بقو.

له پیشه کیدا به زمانیکی شیرین باسی به سههر بردنی ئەو سقی مانگه و چۆنیتی په یوه ندتی له گهڵ بهندییهکاندا کردوه و له بارهی فۆلکلاور و زهوشت و نهريت و شیوهی جل و بهرگهوه دواوه.

دوا به دواى ئەو باسانه‌ی سهروه هاتۆته سههر لیکۆلینهوه له زمانی کوردی، وه ئەوهی لیره دا گرنک بیت، ئەوهیه که تۆسه هر له لایه زه‌ی په گه‌می ئەم باسهوه په نجه‌ی بۆ ئەره ژاکیشاوه که «بیته‌کانی عه‌ره‌ی بۆ نیشان‌دانی ده‌نگه‌کانی کوردی به ته‌واوی ناگونجین» (ل ۲۰). بئێشک ئەم‌ه‌ی ئەم‌ۆ ئیمه له سه‌هری کیشمانه پ. لیرخ له سه‌ره‌تای نیوه‌ی دۆوه‌ی سه‌ده‌ی نۆزده‌دا هه‌ستی پێ کردوه و هه‌ولێ چاره‌سه‌ر کردنی ئەم کاره و پزکردنه‌وه‌ی ئەو که‌له‌به‌ره‌ی دواوه.

له فۆنیتیکی زمانی کوردی به باشی دواوه و له دیارکردنی ژماره‌ی ده‌نگه‌ بزویینه‌کان (vowels) و کۆنسونانته‌کان (consonants) دا کۆششیکێ زۆری کردوه و له چۆنیتی تلفظ کردنی هه‌ر ده‌نگیک و شیوه‌ی ده‌ربزینی کۆلیوه‌ته‌وه، وه چه‌ند جه‌دوه‌لێکی کردوه بۆ نیشان‌دانی شوێنیان له چۆنیتی ده‌ربزیندا.

پاش ئەمانه کهوتۆته باسی سه‌ره‌خۆپتی و تابه‌تپتی زمانی

کوردتی له نیوان زمانه ئیراییکاندا . زمانی کوردتی دابهش کردووه بهسهر پینج دیالیکتدا : کرمانجی^(۱۵) ، لوژی ، کهلهوژی ، گورانی ، زازا . لهه دیالیکتانهدا له کرمانجی ژورۆ و زازا کۆلیوهتهوه . دهبارهی دیالیکتی کرمانجی ژورۆ نقسیویتی : « هه مو کوردستانی ژۆژئاوای داگیرکردوه — هه ره له موسلهوه تا ئاسیای بچۆک و سلیماتی » سه بارهت به زازاش دهلی : « له بهراوردکردنی لهگهڵ کرمانجیدا وه یا لهگهڵ زمانه ئیراییکانی تردا ، که لیک شتی تایبهتی ج له دهنگ و شیوهدا بهرچاو دهکویت که خه لک دههیننه سه ره نه و باوهژهی زمانیکهی حیاواز بێت » هه رچهنده نه و حیاوازییه دههینری ، بهلام لهگهڵ نهوهشدا « زازا بهچکهی کرمانجیه » (ل ۲۲) (۱۶) .

کتبی سینههه :

پ . لیخ لهه بهرگهدا فه ره نه نگیکهی کوردتی (کرمانجی ژورۆ) — ژۆستی (ل ۱ — ۸۴) ، وه کوردتی (زازا) — ژۆستی (ل ۸۵ — ۱۰۸) داناوه .

(۱۵) مه بهستی دیالیکتی کرمانجی ژورۆه .

(۱۶) بو وه رگرتنی بتر زانیاری له بارهی کوردی زازاوه ، بژوانه : کورد تهوهی میدیکانت ، (گۆژهن و ئینکۆئینهوهی د . کهمال مهزهههه (به زانی عه رهتی) ، گۆفاری « کۆژی زانیاری کورد » ، ب ۱ ، بهغدا ۱۹۷۳ و ل ۶۰ .

پ. لیڤخ له سهه بنكهی ژه خنه لهو كارانهی له زودا دهه بارهی كورد و زمانهكهی تۆسرا بۆن، وه له ژینگای لیكۆلینه وهی تابه تهی و تیکه لاوتی و ههست كردنی خۆی توانی به شیوه بهکی زانستهی له بابته كورد و زمانهكهی، ته تنۆ گرافیا و فۆن-كلۆریه وه بنۆسقی .

ئه م وشه جوان و ژاست و ژهویانهی پ. لیڤخ له بارهی كورده وه تۆسیویستی له كاتیكدا بـتوه كه ههیشه تا لهو ژۆره وه لیكۆلینه وه زۆر كه م بووه، وه له سهه دهه میكدا وتراوه كه هه ندهی زانا زمانی كوردییان به دیالیکتیك له زمانی فارستهی داده نا. بئیشك «ئه م تۆسرا وانهی پ. لیڤخ سهه دیکه زۆریان به لیكۆلینه وهی نوی له ژۆسیا و نهو روپادا به خشی»^(۱۷) وه له ژینگای كاره كانی . ئه م زانابه وه، له سهه دهی نۆزده دا كوردناستهی به شیوه بهکی سهه به خۆ كوته گه شه و پێشكهوتن^(۱۸) .

له بهر ژۆشنای تۆسراوی ی. بیرزین و پ لیڤخ دا له سالانی ۱۸۶۴ - ۱۸۶۵ دا زانای نه مسایهی فودریك میولله ر كورتیهی ژۆ-زمانی زمانه كوردیهی (كرمانجهی ژۆرۆ و زازا) ی بـلاو كرده وه^(۱۹)، وه

(۱۷) ق. كوردۆ، كاره كانی پ. لیڤخ له بارهی كوردناستهی وه، «له بابته میژوی ژۆزهه لانتاسی ژۆسه وه»، مۆسكۆ ۱۹۰۹، ب ۴، ل ۵۱ .

(۱۸) هه مان سهه چاوه، ل ۵۱ .

F. Müller, Kurmanji - Dialekt der Kurdensmache, (۱۹) Wien, 1864 ;

Zaza - Dialekt der Kurdensmache, Wien, 1865. ههروهه

ئىپادا لە فۆئىتتىكى كىرمانجى ژۆرۆ و زازا و بەراورد كىردىيان لە گەل
 فۆئىتتىكى زمانى فارسى نوڤى دا ، وە ناو و جى ناو و كردار دواوە .
 ھەرچەندە لەم كىتەبى ژېزمانەدا ناتەواوى زۆرە ، بەلام لە گەل
 ئەو ھەشدا كارىكى بەسۆدە لە لىكۆلئىنەوى زمانى كوردیدا ، وە بە
 ئایبەتى لە نیشاندانى سەربەخۆسى و زەسەنى دا . بەم بۆنەيەو لە
 پېشەكى كىتەبە كەيدا تۆسىوڤىتى : بە ھىچ جۆرىك زمانى كوردى لە
 زمانى فارسىيەو نەكەوتۆتەو . ھەرچەندە لە دەستۆرى زمان و
 فۆئىتتىكىدا زۆر و پىكچۆن ھەيە ، بەلام لە گەل ئەو ھەشدا لە زمانى
 كوردیدا گەللىك وشە ھەن كە لە ھىچ زمانىكى تى ئىرانیدا نىن .

بۆ لىكۆلئىنەو لە كارى زمانە ئىرانىكاندا فردىك مىولەر
 كىرنگى بەكى زۆرى بە زمانى كوردى داوہ . بەم بۆنەيەو تۆسىوڤىتى :
 لە لىكۆلئىنەوى زمانە ئىرانىكاندا ، كىرنگى نەدان بە زمانى كوردى
 دەبى بە كەم و كورتى و ناتەواوى لە لىكۆلئىنەو كەدا .

ئا. زابا كە فونسولى ئىمپىراتۆرىيەتى ژۆس بقو لە توركيا
 (ئەرزۆم) - سالى ۱۸۳۶ - ۱۸۶۹ - لەسەر داواى ئەكادېمى ب. ئا.
 دۆرن دەستى كرد بە فېربۆن و لىكۆلئىنەوى زمانى كوردى و
 كۆكردنەوى كەرسەتە لە بارەى ئەدەب و فۆلكلور و زمان و
 ئەتەلۆگرافىيەى كوردەو بە گشتى ، وە دەستتۆس كوردى بە ئایبەتى .
 لە بەجى ھىنەنى ئەم كارددا مەلا مەحمۇدى بايەزىدى بارمەتەكى زۆرى
 ئا. زاباى داوہ و گەللىك بەرھەمى كوردى بۆ تۆسىوڤەتەو و
 زۆرى لە فارسىيەو بۆ وەرگەيژاوەتە سەر كوردى .

له نهنجامدا ئا. ژابا كۆمەلئىك دەستتوسى بەرخ و نايابى
كۆكردەوه كە ئىستا لە كىتەپخانەى گشتى و كىتەپخانەى ئاەۆزگای
زۆژه لاتناستى ئەكادىمىەى زانستى سۆفیت هەلگىراون^(۲۰).

له سالى ۱۸۶۰دا ئا. ژابا لە زېر ناوى «جامعې رسالىان و
حكایاتان بزمانى كورمانجى» بە زمانى كوردى و فەرەنسى هەندى
چېرۆكى كوردى لە چاپ دا^(۲۱) و هەندى سەرنجى دەربارەى ئەدەبى
كوردى نیشان داوه. لە لىكۆلینەوهى مېژۆ و ئەنۆگرافىا و زمانى
كوردیدا. ژا. كوردناسان، ئەم كىتەبە تاكو ئىستا هەر بەرخ و بە
قودە^(۲۲).

جگە لوه ئەم زانایە كاریكى گەوره و خزمەتێكى بۆ ئەندازەى
كردووه لە تۆسىنى زېزمان و فەرهنگى كوردیدا. بەداخەوه زۆرى

(۲۰) لە بارەى ئەو دەستتوسانەوه، تۆسەرى ئەم نامەلكەبە لە لایەژە
۹ - ۱۰ ی، ژمارە ۱۰ ی، سالى ۱۹۷۳ ی، گۆڤارى «بەیان» دا،
لە زېر ناوى «چەند وشەبەك دەربارەى كۆمەلە دەستتوسە كوردیەكانى
ئەلىكساندر ژابا» دا بلاوكردۆتووه و نیایدا لە نىسكراى دەستتوسەكانى
زانای ناوبراو دواوه.

(۲۱) ئا. ژابا، جامعې رسالىان و حكایاتان بزمانى كورمانجى، پیتسبورگ
۱۸۶۰.

(۲۲) بۆ وەرگرتنى زانبارى ئەواو سەبارەت بەم كىتەبە، بژوانە: ئەو زنجیره
وتارەى كە كاك عەبدوللا حەداد لە چەند ژمارەبەك مانگى شوبانى
۱۹۷۳ ی زۆزنامەى «الناخى» دا لە زېر ناوى «درە ئىبنە من الدان
التقى الكردى» دا بلاوى كردۆتووه.

کاره‌کافی هیشتا هر به ده‌ست‌نۆسی ماونه‌ته‌وه . به‌کێک له‌وه ده‌ست‌نۆسه‌نه‌ی که شایانی باسه‌ نه‌وه ژۆیزمانه‌به که به‌هاوکارته‌ مه‌لا مه‌حمۆدی بایه‌زیدی نۆسیویتی^(۲۳) . ئا. ژابا خاوه‌نی یه‌که‌م فه‌ره‌سه‌نگی کوردته‌ی - فه‌ره‌نسابی به‌ که له‌ پاش خۆی به‌ فه‌رمانی نه‌کادیمی‌ه‌ی ژۆسی له‌ سالی ۱۸۶۹ دا فی‌ردنیاندا یۆستی بلاوی کردۆته‌وه^(۲۴) . ئه‌م فه‌ره‌سه‌نگه‌ بریتیه‌ له‌ (۴۶۳) لاپه‌زه‌ و (۱۵) هه‌زار وشه‌ی کوردته‌ی که جگه‌ له‌ لیک‌دانه‌وه‌ و شه‌رح کردنیان له‌ داژشتن و دروست بۆن و په‌یدا بۆنیان کۆلیوه‌ته‌وه‌ و هه‌روه‌ها له‌ گه‌ڵ وشه‌کافی فارسته‌ی و عه‌ره‌به‌ی و تورکیدا به‌راوردی کردۆن .

س ری - میسیۆپۆری ئه‌مه‌ریکی ماوه‌به‌کی درپژ له‌ ناوچه‌ی هه‌کارته‌ ژبا و له‌ سالی ۱۸۷۲ دا کتێبه‌ی بچۆکی ژۆیزمانی زمانی کوردته‌ی نۆسی^(۲۵) . ئه‌م نۆسراوه‌ نزیکه‌ی (۵۰) لاپه‌زه‌به‌ک ده‌به‌ی ، که به‌ کورته‌ی له‌ فۆنیک و مۆرفۆلۆژی زمانی کوردته‌ی دراوه‌ و له‌ پاشکۆی کتێبه‌که‌یدا فه‌ره‌سه‌نگۆکی کوردته‌ی - ئینگلیزه‌ی داوه‌ ، که (۲۰) لاپه‌زه‌به‌ک ده‌به‌یت .

(۲۳) ئه‌م ده‌ست‌نۆسه‌ له‌ ئه‌رشه‌فی کتێبخانه‌ی گشتی لێننگراده‌ .

A. Jaba, Dictionnaire kurde - francais, St - Peter - bourg, 1879.

S. A. Rhea, Brief Grammar and Vocabulary of Kurdish Language of the Hakkari district, Journal of the American Oriental Society, v. x, New - Haven, 1872.

له سالی ۱۸۸۰دا ئیرانداسی به ناوبانگ فیردیناند یوستی کئی بیگی
 ژیزمانی کوردتی بلاو کرده وه^(۲۶) و له م کاره بیدا که لکیکی زوری له
 به ره مه کانی : م. گارزۆنی ، ئا. خۆدسکوۆ ، س. ری ، پ. لیزخ ،
 ئا. ژابا وه رگروه .

فه سالی به که می ئه م ژیزمانه ی باسی فۆنی تیکه (ل ۱ - ۱۰۱) .
 له لیکۆلینه وه ی ده نگه بزۆینه کاند له نیوان دریزی و کورتی تافه ظ
 کردنی هه ره یه که ده نگدا جیاوازی کردوه و به ده نگیک جیاوازی
 داناوه ، وه ئه مه بۆه به هۆی ئه وه ی ده نگه بزۆینه کان له
 نۆسراوه که ی ئه ودا ژماره یان پتر بیت له ودی که له واقعی زمانی
 کوردیدا هیه .

له به شی وشه داژشتندا (ل ۱۰۲ - ۱۲۲) ده رباره ی پیشگر و
 پاشگر و وشه ی مرکب دواوه . فه سلیکی تایه تتی له باره ی
 مۆرفۆلۆژی به وه یه (ل ۱۲۲ - ۱۴۵) و له ناو و جی ناو و ئاوه ئناو و
 کردار کۆلیوه ته وه . دوا فه سلیکی له بابته سینتکسیسه وه یه
 (ل ۱۴۶ - ۲۵۶) .

ف. یوستی له لیکۆلینه وه که بیدا هه ولی به راورد کردنی زمانی
 کوردتی له گه ل زمانه ئیرانیکی تری داوه . هه رچه نه ده ئه مه کارپکی
 ژاسته ، به لآم وه ک ق کوردۆ ده لتی : « ناته واوی ف. یوستی
 له وه دایه که ته نها چمکیکی به راورده که ی گرتوه »^(۲۷) - واته ته نها

F. Justi, Kurdische Grammatik., S. - Pb, 1880. (۲۶)

(۲۷) ف. کوردۆ ، به راورد کردنی ژیزمانی دیالیکته کانی کوردتی ، (نامه ی

دوکتۆری) ، ل ۱۱ .

بهراوردی و یکهچۆنی ئهو دۆ زمانهێ کردوه . له بهر ئهوه له م
 لیکۆلینهوه بهدا ئۆسهه نهیتوانیوه خاسیهتی ناوخۆی زمانی کوردی
 نیشان بدا . جا له لیکۆلینهوهی دهستوری زمانیکدا ، ئهگهر
 خاسیهتی تایبهتی ناوخۆی ئهو زمانه نیشان نهدری ئهوه ئهو
 لیکۆلینهوه به له واقع دۆر دهکوێتهوه ... ههروهها ناتهواوی ئهم
 کتێبه له وهشدا به که ئۆسهه له هینانهوهی نمونهدا وشهێ له زمانی
 کوردی خۆیهوه وه نهگرتوهوه ، به لکو له فارسی کۆن و زمانه
 ئێرانی کانی ترهوهی ده رهیناوه . له گ ل ئهو هه مۆ کم و کورتیا نهشدا
 ئهم کتێبه به کێکه له کاره هه ره بهرزه کانی پیش سه دهی بیست له
 باره ی زمانی کوردیه وه .

له بهر ژۆشنای ئهو ژێزمانه ی ف . یۆستی که له سه ره وه با سمان
 کرد (هۆتوم شیندلەر) ی زانی ئه لمان له سالانی ۱۸۸۴ - ۱۸۸۸ دا
 له باره ی کهنجینه ی وشه ی کوردیه وه ، ئه نجای لیکۆلینه وه کانی
 خۆی به دۆ بهرک پیشکش کرد^(۲۸) . ئهم زانی به وشه ی که ئی شیوه ی
 کوردی ، به تایبه تی موکرتی کۆکردۆته وه^(۲۹) .

زبک کۆتایه ی سه ده ی نۆزده ژۆزه لاتناس ئا سۆتسین

Houtum - Schindler , Beiträge Zum Kurdischen (۲۸)
 Wortschatz , Leipzig , 1884 und 1888 in ZDMG ,
 BD . 38 , S . 43 - 116 , und BD . 42 , S . 73- 79 .

(۲۹) ههروهها بزۆانه : د جهل نه بهز ، کورته مینزۆبهکی کوردناستی له
 ئه نهابادا ، کوۆقاری د کۆزی زانیاری کورد ، ب ۲ ، به غا
 . ۱۹۷۴ ، ل ۴۳۴ - ۴۳۵ .

کتیبه‌کی له باره‌ی ژێزمانی کوردییه‌وه بـلاو کرده‌وه^(۳۰) که بناغه‌کی له سه‌ر . نه‌و که ره‌سته‌یه داژێزاره که کاتی خۆی له گه‌ل (ی. پرایم) دا به جۆته کۆیان کردۆنه‌وه و چاپیان کردوه^(۳۱) .

ئهم کتیبه‌ی ژێزمانه (۱۶) لاپه‌زه‌ی ده‌رباره‌ی فۆنیتیک و (۱۵) ی - مۆرفۆلۆژیایه . له به‌شی مۆرفۆلۆژیدا به زۆری له ناو و جۆناو و کردار دواوه . له هه‌ندێی حالاتی گۆژینی وشه‌دا ده‌ستوری زمانی فارسی به‌سه‌ر کوردیدا سه‌پانده‌وه و نه‌مه‌ش توشی هه‌له‌ی کردوه .

له کتیبه‌کی س. ئا. یه‌گزارۆف دا که ده‌رباره‌ی نه‌نۆگرافیای کورد نۆسیوینی^(۳۲) چاومان به هه‌ندێی مه‌سه‌له‌ی گرگی ژێزمانی زمانی کوردی و هه‌روه‌ها دۆ فهره‌نگ ده‌که‌وی : به‌ک - کوردی - ژۆستی (ل ۱ - ۶۵) ؛ دۆ - ژۆستی - کوردی (ل ۶۶ - ۱۲۲) . به‌که‌م ده‌ور و به‌ری سۆ هه‌زار ، دۆوه‌م - چوار هه‌زار وشه‌یه‌که .

(ه . مه‌کس) که کارگه‌یژی کتیبه‌خانه‌ی زانکۆی فیه‌نا بو له

A. Socin , Die Sprache der Kurden , « Grundriss (۳۰) der iranischen Philologie » , Bd. 1 , 2 Abt.

Prym und A. Socin , Kurdische Sammlungen , Abt , (۳۱) I , II , S. Pbg , 1887 - 1890 .

(۳۲) سی ئا. یه‌گزارۆف ، میزۆب‌کی نه‌نۆگرافی کوردی موخافه‌زی به‌ریفان ، « هه‌واله‌کانی لقی فه‌نناسیای کۆمه‌نی جوگرافی ژۆستی ئیسه‌راتۆری » ، تفلیس ۱۸۹۱ .

سالی ۱۹۰۰دا لە بەر ژۆشناپی شیۆهی کوردی دیار بە کر و شیۆهی
یەزیدییەکان لێیکۆڵینەووەیەکی لە بەرە زمانی کوردییەووە
بلاکر ددووە (۳۳) ، (۳۴) .

لە سالی ۱۹۰۴دا دپی مۆرگان بە زمانی فەرەنستی تۆسراویکی
دەربارەیی شیۆهکانی زمانی کوردی بلاوکر ددووە (۳۵) . لێرەدا باسی
یانزە شیۆهی (موکری ، گەژۆستی ، یەزیدی ، یەزیدی ، سەحنەتی ،
کرمانشاتی ، هەوراماتی ، جافتی ، زێژاوتی ، سلیمانتی ، لەکتی ،
خۆجەرەندتی) کردووە و لەگەڵ یەک بەراوردی کردۆن . تۆسەر بە
شیۆهییەکی فراوان - واتە لە (۱۹۴) لاپەژەیی گەورەدا لە گەلێک
کیشەیی فۆنیتیک و مۆرفۆلۆژی و کەرەستەیی وشە کۆلیۆتەووە .

ئۆسکارمان لە سالی ۱۹۰۶دا کتیبییکی نایابی لە بارەیی شیۆهی
موکرییەووە بلاوکر ددووە (۳۶) ، کە ئەنجام و بەرهەمی ئەو دۆ سال و
نیووی بوو کە لە ناو هۆژ و خێلە کوردەکانی ئێراندا زباووە . تۆسەر
بەم بۆنەییەووە لە پیشە کیدا تۆسیویتی دەلتی : « لە سالی ۱۹۰۱ تا

H. Makas , Kurdische Studien , Heidelberg , 1900 . (۳۳)

(۳۴) هەرۆما بژوانە : د . جمال نەبەز ، کورنە میژۆبەیی کوردەستی لە
ئەلپاندا ، گۆفاری « کۆژی زانیاری کوردە » ، ب ۲ ، بەغدا
، ۱۹۷۴ ، ل ۱۴۴ .

J. De Morgan , Etudes Linguistiques Dialectes (۳۵)
Kurdes , Paris , 1904 .

O. Mann , Die Mundart der Mukri - Kurden , Teil I , (۳۶)
Berlin , 1906 .

۱۹۰۳ بە فەرمانى خاۋەن شىكۆ ئىمپراتورى دەۋلەتنى نەصرى ئەلەن بۇ
 لايىككۆلەنە دەي ئەو زمانانى لەسەر زارى ھۆزەكانى جۆر بە جۆرى
 ولانەكانى ئىيتا باون و پەبودندىيەكى زۆربان لەگەل زمانەكانى كۆنى
 ئەو ناوچە بەدا ، وەك (فارستى كۆن ، پەھە لەوتى) ھەبە و كە لە
 زۆزگارى پىشدادىيەكان و ساسانىيەكاندا زمانى خەللكى ولات بۆن ،
 بۇ مەلئەندەكانى ئەو ولانە چۆم . لە پاش ئەنجامدانى ، خۆم بەرھەمى
 زانيارىيەكانى خۆم پىشكەش دەكەم لە تەۋارى ماۋەي ئەو دۆ سال و
 نيۋەدا لە زېر سېبەرى خاۋەن شىكۆ مظەرالدىن شاي قاجار - شاھنشاي
 ولانەكانى ئىران كە مولك و پادشاىيەتى بەردەوام بۆي ، وە بە
 ھاۋكارى و يارمەتى ھاكەكانى ئەو مەلئەندانە زۆر بە ئاسايش ھە
 لە ناو ھۆز و ەشپىرەتەكانى كورد و لوزدا مامەۋە و تا فەرمانى
 ئىمپراتور و خزمەت بە جىھانى زانست و مېژۆ و زمان خۆش
 بەختانە ئەو خزمەتە خاۋىنەم ئەنجام دا .

ئەم كىتئىبە برىتىيە لە (۴۰۸) لاپەزە . لە (۱۰۶) لاپەزەي
 پىشەۋەيدا لە زىزمانى زمانى كوردتى (فۆئىتتىك ، مۆرفۆلۇژى ،
 سىنتىكىس) دواۋە : فۆئىتتىك (ل ۲۴ - ۱۶) - لىرەداھەندى سەرنج و
 زاي لە بارەي دەنگى بزۋىن و كۆنسونانت و لىكدرار (diphthong) و
 شىۋەي تۆسىنيان دەربزىۋە . لە بەشى مۆرفۆلۇژىدا (ل ۴۷ - ۱۰۴)
 لە گەللىك كېشەي ناو و ئاۋدلىناو و جىئى ناو و كردار و پىشگر و
 پاشگر ... كۆلئىۋەتەۋە و گەللىك نەقەنى جوان و ژاستى ھىناۋەتەۋە .
 لە (ل ۱۰۵ - ۱۰۶) يشدا بە كورتى لە سىنتىك-پس دواۋە .

شايانى باسە كە (۳۰۲) لاپەزەي ئەم كىتئىبە تەرخان كىراۋە بۇ

كهرهستهی فۆلكاۆرى كوردتى و لهم بهمه دا گه لىك داستان و
 چىرۆكى وهك ، مههم و زىن و زهمبىل فرۆش و ناسر و مال مال و
 بهيتى نهوژه جان باشاى به به ... هتى كۆكردۆتهوه و نههم
 تىكستانهى به بيتى عهره بى و لائىتى و وهركىزانى نه لاهانىيه وه
 بلاوكردۆتهوه . نهوهدى ئۆسكارمان كۆي كوردۆتهوه شهتتىكى كه
 هاوتايه و بهمه نهك ههه سامانى فۆلكاۆرى كوردتى له فهوتان زىگار
 كردوه ، بهلكو نهوهدى نهو تۆمارى كردوه كهرهسته بهكى ئىچكار به
 زرخه بۆ لىكۆلینهوهى زمان ، به تايبه تى له چۆلپىتى پيشكوتن و
 بهراورددا .

نههم زانايه له سالى ۱۹۰۹ شدا كتيپىكى تى له بارهى زمانى
 كوردىيه وه له چاپ دا (۲۷) . نههم كاره (۵۲۹) لاپهزه به : له (۵۱)
 لاپهزهى سههه تادا ، به تايبه تى سههه بهت به شهوه كانى كوردتى و
 زمانى كهفتوگۆي ناوچهى زۆزه لانى كوردستان دواوه . وه له
 (۱۷۸) لاپهزه شدا كهرهسته بهكى زۆر و نايابى فۆلكاۆرى كوردتى
 تۆمار كردوه .

نههم دوو كتيبهى ئۆسكارمان دهوړپىكى باشيان له كوردناسيدا
 بينيوه و سههه چاوه بهكى به زرخ و زههه ن بۆ لىكۆلینهوهى زمان و
 فۆلكاۆرى كوردتى به گشتى و شهوهى موكرتى به تايبه تى .

O. Mann , Die Mundart der Mukri - Kurden , Teil (۲۷)
 11 , Berlin , 1909 ,

له سالی ۱۹۱۳ دا کښی زیمانی میجر سون دەرچو (۳۸) .
 له م کتیبه دا نوسه هر هولی داوه که سنوری مۆرفۆلۆزی و
 وشه له نیوان دیالیکتی کرمانجی ژورۆ و خوارۆدا بکیشی .
 له پیشه کیدا زمانی کوردی به سه چوار دیالیکت (کرمانجی ،
 گوراجی ، لۆزی ، زازا) دا دابهش دهکات ، ههروه ها کرمانجی
 به سه ژورۆ و خوارۆدا .

زیمانه کی سون له سنی بهش پیکهاتوه :

بهشی بهکم - فۆنیٹیک (ل ۱ - ۶) و مۆرفۆلۆزی
 (ل ۶ - ۹۴) .

بهشی دووم - سینتکسیس (ل ۹۵ - ۱۱۲) . هر له
 بهشه شدا هندی فۆلکلۆر و شیعری کوردی به کرمانجی ژورۆ و
 خوارۆ تۆمار کردوه و وهی گیزاونه نه سه زمانی ئنگلیزی
 (ل ۱۱۳ - ۱۱۰) .

بهشی سێهه - بریتی به له فهرهنگیکتی ئنگلیزی - کوردی
 (ل ۱۷۰ - ۲۸۹) ، که زور بهی وشهکانی کرمانجی ژورۆن .

هه رچه نده له کوردناسیدا بۆ بهکم جاره که سون ههولی
 بهراورد کردنی دیالیکتی کرمانجی ژورۆ و خوارۆی داوه ، بهلام له گه ل
 نه وه شدا ده بی ئوه له بیر نه کین که به شیوه بهکی زانستی بۆ ئهم
 مه سه له به نه چۆه و هه له و ناته واوی له و بهراورد کردنه دا هه به .

E. B. Soane , Grammar of the Kurmanji or (۳۸)
 Kurdish Language , London , 1913 .

میچەر سوڤن له سالی ۱۹۱۹ شدا له بهغدا له زیتر ناوی
(Elementary kurmanji grammar) دا کتیبیکی تری
بلاو کرده وه^(۳۹). ئەم تۆسراوه (۸۶) لاپهژەیی له بارەیی زبمانه وه و
زور بهی له سەر مۆرفۆلۆژییه . وهك باشکۆش فهرههنگۆگیکی
ئنگلیزی — کوردی تۆسیوه که نزیکی (۷۰) لاپهژەیهك ده بێت .

* * * * *

E . B . Soane , Elementary kurmanji grammar , (۳۹)
Baghdad , 1919 .

پاش شەرى يەكەمى جىھان

لە كوردستان:

لە ناوھەزاستى نىوھى يەكەمى سەدەى بىستەمدا دەورپىكى نوڭى لە مېزۆى لىكۆلئىنەوھى زمانى كوردبىدا دەست پۇدەكات . ئەمەش يەكەمىك بۆ لە ئەنجامەكانى قوڭ بۆنەوھى ھەستى نەتەوايەتى كە يەكەمىك لە بەرھەمە ژۆشنىبىرىيە كرنگەكانى بىرىتى بۆ لە بايەخ پېدائى خوڭپىندەوارانى كورد خۆيان بە لىكۆلئىنەوھى زمان و ئەدەب و مېزۆى كەلەكەيان . لە چاپەمەتى كوردتى ئەو سەردەمەدا كەلىك وتار و لىكۆلئىنەوھى لە بارەى زۆزمانى زمانەكەمانوھ بەدى دەكرپىت ، جگە لەوھى چەند كىتئىبىكىش ھەر لەم بارەيوھ بۆلاوكرايەوھ . ئەوھى لىرەدا پېويستە سەرنجى بۆ ژابىكىش-ئىن ئەوھتە كە چەند ھۆيەكى مەوزوعى ئاشكرا كارپىكى وھايان كرد كوردستانى عىراق بېيتە مەلبەندى ئەم بزوتنەوھ نوڭىيە لە مەيدانى لىكۆلئىنەوھى زمانى كوردبىدا . ھەندى لە مامۆستانيان بۆنە پېشەنگى ئەم قافلە پز شانازىيەى ژيانى ژۆشنىبىرىتى نەتەوھى كورد . شاگردانى ئەو مامۆستا

به ژبانهش دلسـ ژزانه و بۆ پشـق هەر به گه یان له سنۆری توانای
خۆیاندا خزمهتیکی زۆر و شایانیان لهم مهیدانهدا کردووه .

له سالی ۱۹۲۸دا له ژبـر ناوی « مختصر صرف و نحوی
کوردی »دا کتیبی مامۆستا سه عید صدقی کابان له چاپ درا^(۱). ئەم
نۆسراوه که (۷۶) لاپه زه به به کوردی له هه ندای کیشـهی کرگی
ژبـزمانی کوردی دواوه و نه وهی زیاتر سه رنج ژابکیشی نه وه به که
به کم کتیبی ژبـزمانی کوردیه که نۆسه ره که ی کورد بۆ و به زمانی
کوردی نۆسرا بۆ و له کوردستان دانرا بۆ . ئاشکرایه ، که به مه مامۆستا
سه عید کابان به کم به ردی بناغهی لیکۆلینه وهی زمانی کوردی له
کوردستاندا دانا و بۆ شک نه گه ر کم و کورتیـش له نۆسراوه که یدا
هه بیت وه که ته جرو به ی به کم جیگهی زه خنه نییه و له م باره به وه
نۆسه ر له پێشه کیدا ده لۆی : « هتا ئەم عصر اخیره خویندنگان له
مکتبا و نوسینگان به کوردی نه بوه به و سببه سعی و کوشش نه کراوه
که قواعدیکی صرف و نحو بو زبان کوردی ریک بنجری . وقتی
له طرف معارف و ملت پرورانه وه تدریسات مکتب و نوسـین
مکاتب کران به کوردی لازم ، بلکه واجب بو که قواعدی بو
زبان ، بو نوسـین کوردی دا به زرینری چونکو قواعد نه بی اصول
نوسین و املا نازانری . هر له بری قواعدی به یک کلمه ده بینری
که به انواع مختلف ده نوسری .

له بهر نه وه من که فردیکی بچو کم له افراد ملت وا به کمال

(۱) سه عید صدقی ، مختصر صرف و نحوی کوردی ، به غدا ۱۹۲۸ ،

ادب و گردن که چی ئەمە رسالە مختصره که بو قواعد زبان و نوسین کوردی ریگانشان دەرە تقدیم ملت کورد و اولاد وطنی دەکم ، بشرف ئەم خزمەتەرە خوم لە سمادتسکی ابدی دا دەبینم . لیکن رجا لە علما و منوران دەکم که به قلم لطف و مرحمت تصحیح قصوری ، و اجمال نقصانی بفرهون . چونکو اول تالیفه . . . (۲) .

وهك ئاشكرایه ماوهیهکی زۆر بهسەر توسینێ ئهم كۆتیبه دا تیبه زویه ، بهلام له گه ل ئهوه شدا به سه رچاوه به کی ژه سه ن ده ژمیریت له لیكۆلینه وهی ژینمانی کوردیدا و ههروه ها توسراویکی دیزینی کوردتی به زرخه له نیشان دانی جۆری نوسین و گفتوگۆی کوردتی ئه و ده مه و شیوهی پیشکوتنیدا .

سالی ۱۹۲۸ زانای گه وره و ناسراوی کورد مامۆستا توفیق وهه بی کتیبی « ده ستوری زمانی کوردتی » له چاپ دا (۳) ، وه سالی ۱۹۳۳ به ناوی « خوینده واری باو » وه کتیبیکی تری لا و کرده وه (۴) ئهم دۆ به ره وهی مامۆستا توفیق وهه بی له میژوی لیكۆلینه وهی زمانی کوردیدا ده ورپکی گه وره یان بینیه و تا کو ئه مزۆش که لک و سو دیان هه ر به ره وامه ، به تایبه تهی کتیبی « خوینده واری باو » ، که به شیوه به کی گه شتی باسی چه شن و کاری بیه کان و چۆنیهی توسین کوردتی به لاینهی ده کات . لیره دا توسه ر (۸) ده نگه بزوین و

(۲) هه مان سه رچاوه ، ل ۲ .

(۳) توفیق وهه بی ، ده ستوری زمانی کوردتی ، به غدا ۱۹۲۸ .

(۴) توفیق وهه بی ، خوینده واری باو ، به غدا ۱۹۳۳ .

سالی ۱۹۵۱ بەرگی بەکەم و سالی ۱۹۵۸ بەرگی دەوی کتێبی «قواعدی زمانی کوردی» بڵاو کردەو^(۸)؛ هەر لە سالی ۱۹۵۸ دا کتێبیکی تری ژێزمانی کوردی بە ناوی «گرتنی کەلێنێکی تر لە ژێزمانی زمانی کوردی دا» لە چاپ دا^(۹)؛ وە سالی ۱۹۶۰ یش کتێبیکی (۲۰۰) لاپەژەبی نوێی پیشکەش بە خوێنەرانی کورد کرد^(۱۰).

لە چاپدانی ئەو چەند کتێبی مامۆستا نوری عەلی ئەمین پیشکەوتنێکی گەورە بو لە مەسەلەی لیکۆلێنەوێ زەمانی کوردیدا. ئەم نوسراوانە چ لە زۆی زۆری بەکار هێنانی کەرەستە زەمان و شیوەی داژشتنێوە و چ لە زۆی فراوانی و وردی بەوە سەرکەوتوو و بە باوەژی من لەو کتێبانەدا بو بەکەم جار تانراوە لە هەندێ مەسەلە بکۆلێتەووە کە زۆ باسیان لێوە نەکراوە.

پاش ئەوەی مامۆستا نوری عەلی ئەمین ئەو چەند نوسراوەی لە سەرەووە باسمان کردن بڵاو کردەووە، ئینجا لە سالی ۱۹۶۶ دا کتێبی «زەبەری بو ئیملای کوردی» لە چاپ دا^(۱۱). نۆسەر لەم کتێبەدا

(۸) نوری عەلی ئەمین، قواعدی زمانی کوردی، بەرگی بەکەم، بەغدا ۱۹۵۶، بەرگی دووهم ۱۹۵۸.

(۹) نوری عەلی ئەمین، گرتنی کەلێنێکی تر لە ژێزمانی زمانی کوردیدا، بەغدا ۱۹۵۸.

(۱۰) نوری عەلی ئەمین، ژێزمانی کوردی، سلیمانی ۱۹۶۰.

(۱۱) نوری عەلی ئەمین، زەبەری بو ئیملای کوردی، بەغدا ۱۹۶۶.

له تیکرایبی ده‌نگه‌کانی زمانی کوردتی دواوه و له نه‌نجام‌دا (۱۲) ی
زویڤن و (۲۱) ی کۆنۆناتی دیار کردوه ؛ له باره‌ی دانه‌ی ده‌نگی
(فۆنیم phneme) یه‌وه هه‌ندێ بیر و ژای ده‌ربژیوه ؛ له چۆنیتی
توسینی کوردتی کۆلیوه‌ته‌وه و تا ژاده‌یه‌ک ئهم باسه‌ی شی کردۆته‌وه .

ئهو نامیلکه‌یه‌ش که مامۆستا جه‌مال نه‌بز له سالی ۱۹۵۷ دا
له ژیر ناوی «توسینی کوردتی به لاتینتی» دا بلاوی کردۆته‌وه (۱۲)
په‌یوه‌ندتی به کیشهی ئیملا‌ی کوردیه‌وه هه‌یه . مامۆستا نه‌بز له‌م
به‌ر هه‌مه‌یدا به شیوه‌یه‌کی زانستی له چۆنیتی توسینی کوردتی به
لاتینتی دواوه و شایانی باسه‌ که له‌م باره‌یه‌وه هه‌ندێ کاری ئالۆزی
خاو کردۆته‌وه .

سالی ۱۹۶۸ یش مامۆستا أ. ب. هه‌وری نامیلکه‌یه‌کی (۴)
لاپه‌زه‌یی ده‌رباره‌ی توسینی زمانی کوردتی به‌ پیتی عه‌ره‌بتی
بلاو‌کرده‌وه (۱۳) ، که به کورنی له هه‌ندێ گه‌روگرفتی به‌کار هێنانی
ئه‌لف و بۆی عه‌ره‌بی بۆ زمانی کوردتی دواوه .

هه‌ر له باره‌ی ئیملا‌ی کوردیه‌وه سالی ۱۹۶۹ کتیبی مامۆستا
طاهر صادق له چاپ درا (۱۴) . له‌م کتیبه‌دا باسی هه‌ندێ کیشهی

(۱۲) جه‌مال نه‌بز ، توسینی کوردتی به لاتینتی ، به‌غدا ۱۹۵۷ .

(۱۳) أ ب هه‌وری ، توسینی زمانی کوردتی به پیتی عه‌ره‌بتی ، سلیمانق
، ۱۹۶۸ .

(۱۴) طاهر صادق ، چۆنیتی توسینی کوردتی ، که‌رکوک ۱۹۶۹ .

توسینى كوردتى كراوه و له باره يانهوه نوسهر ژاى خۆى داوه .
 مامۆستا جگهر خوینیش له سالى ۱۹۶۱دا له باردى ژاى زمانى
 كوردییهوه كتیبىكى له ژاى ناوى « آوا ئو دهستورا زمانى
 كوردتى » دا پيشكەش به خویننده وارانى كورد كرد (۱۵) . ههروهها
 مامۆستايان : شىخ محمەدى خال و عهلائەدين سهجادى و گيو
 موكرىانى (۱۶) و گهلاوىكى تر له م رۆوهوه دريغىيان نه كردوه . مامۆستا
 حامد فهرج جگه له كتیبى « ئەف و بۆى كوردى » (۱۷) كه له
 سالانى ۱۹۳۰دا بۆ قوتابخانه سهره تايبه كانى داناوه ، ههروهها ههندى
 وتارىشى لاوكردۆتهوه .

له چوار سالهى دواییدا - واته له ژاى كوتنى ئازارى
 مازووبى بهوه له سههرا لابه زه كانى گۆفار و ژۆزنامه كوردییه كاندا

(۱۵) جگهر خوین ، آوا ئو دهستورا زمانى كوردتى ، بهغدا ۱۹۶۱ .

(۱۶) به تايهينى له پيشهكى فهرههنگه كانبانددا له ژاى زمانى كوردتى دواون ،
 به وینه بژوانه :

أ - شىخ محمەدى خال ، فهرههنگى خال ، ب ۱ ، سلیماننى
 ۱۹۶۰ ، ل ۲۷ - ۳۹ ؛

ب - عهلائەدين سهجادى ، دهستور وه فهرههنگى زمانى كوردتى -

عهره بى - فارسى ، بهغدا ۱۹۶۲ ، ل ۱۹ - ۴۳ ؛

ج - گيو موكرىانى « كۆلكه زبۆينه » ، فهرههنگى كوردتى -

فارسى - عهره بى - فهرههنگى - ئنگلیزى ، ههولېتر ۱۹۵۵ ،

ل ۹۱ - ۹۷ .

(۱۷) حامد فهرج ، ئەف و بۆى كوردتى ، بهغدا ۱۹۳۶ .

گه لیک و تار دهر باره‌ی زمانی کوردتی بلا و کراونه‌نوه ، به تابه‌تی
 و تاره‌کانی ماموستایان : مه‌سعود مه‌مه‌د ، د پاکیزه ژد فیک حیللی ،
 د نه‌سیرین فه‌خرتی ، د که‌مال فوئاد ، د عیزه‌دین مسته‌فا ژه‌سقول ،
 سادق به‌هائه‌دین ، مه‌مه‌د نه‌مین هه‌ورامانی ، ع.ع. شه‌ونم ،
 مه‌مه‌د سالح سه‌عید ، وه‌گه‌لیکی تر (۱۸) .

کاری هه‌ره‌گه‌وره‌ی زمانه‌وانی نه‌ندای کارای کۆژی زانیاری
 کورد — ماموستا مه‌سعود مه‌مه‌د — و تاری « به‌کار هینانی (ی) له
 ژیزمانی کوردی دا » (۱۹) و « سۆژیکی خامه به ده‌وری

(۱۸) به وینه :

أ — عه‌بدوللا سه‌راج ، سه‌رنجینک دهر باره‌ی وشه له زمانی کوردی دا ،
 گۆفاری « په‌روه‌ده و زانست » ، ز ۴ ، به‌غدا ۱۹۷۳ ،
 ل ۱۲ - ۱۷ ؛

ب — مه‌لا شوکور ، به‌کار هینانی ئاوازی (یش) به بۆی ده‌ستوری
 زمانی کوردتی ، گۆفاری « به‌یان » ، ز ۴ ، به‌غدا ۱۹۷۰ ،
 ل ۱۴ - ۱۵ ؛

ج — ژه‌ئۆف نه‌محمد ئالانی ، نه‌ۆمارکردنی باوک و کۆز ، گۆفاری
 « برابته‌تی » ، ز ۹ ، به‌غدا ۱۹۷۰ ، ل ۳۷ - ۳۸ ؛
 د — مه‌حمود زامدار ، ده‌نک یا تپ ، گۆفاری « به‌یان » ، ز ۲ ،
 به‌غدا ۱۹۷۲ ، ل ۴۰ - ۴۴ ؛

ه — به‌زاد ، چاوگی کویره‌وه‌بو له زمانی کوردیدا ، گۆفاری
 « به‌یان » ، ز ۲ ، به‌غدا ۱۹۷۲ ، ل ۲۳ - ۲۵ ...

(۱۹) مه‌سعود مه‌مه‌د ، به‌کار هینانی (ی) له ژیزمانی کوردیدا ، گۆفاری
 « کۆژی زانیاری کورد » ، ب ۱ ، ۱۹۷۳ ، ل ۳۹ - ۱۱۴ .

(ژاناو) دا (۲۰) ، که له بهرگی به کم و دۆدی گۆفاری کۆژدا
 بلاو کراونه تهوه (۲۱) ؛ له گه ل نهو باسهش که به ناوی « گيروگرفتی
 زینتوسی کوردتی » بهوه لهو کۆژهی که وهزارهتی کاروباری زۆدو و
 به ژینو بهرینی گشتهی خویندنای کوردتی له ۲۵ و ۲۶ و ۲۷ ی ته مۆزی
 سالی ۱۹۷۳ دا له شه قلاوه یۆ لیکۆلینه وهی کتیبی قوتابخانه به
 زمانی کوردتی بهستی پیشکشی کردوه (۲۲) .

د. پاکیزه زه فیتق حیلی جگه لهو وتارانهی له هه ندی
 ژۆژنامه و گۆفاری کوردیدا بلاوی کردۆنه تهوه ، له هه ر دۆ بهرگی
 گۆفاری « کۆژی زانیاری کورد » یه دا به رهه می خۆی پیشکشی
 کردوه (۲۳) .

د. نه سرین فخری به تایبه تی له باره ی پیشگر و پاشگره وه

(۲۰) مه-مۆد مه-مۆد ، سۆژیکێ خامه به دهوری (ژاناو) دا ، گۆفاری
 « کۆژی زانیاری کورد » ، ب ۷ ، ۱۹۷۴ ، ل ۹ - ۱۴۷ .

(۲۱) مامۆستا مه-مۆد مه-مۆد : بۆ نهو دۆ وتاره ی له سه ره وه ناومان بردن
 په شه کبیه کی (۲۲) لابه ژه بی نو-سبوه و به شه یوه ی کتیب له ژهر ناوی
 « وردبۆنه وه له چه ند باسینکی ژیرمانی کوردتی » دا بلاوی کردۆنه ته وه .

(۲۲) مه-مۆد مه-مۆد ، گيروگرفتی زینتوسی کوردتی ، گۆفاری « به ره وه رده و
 زانست » ، ز ۶ ، ۱۹۷۳ ، ل ۷ - ۲۸ .

(۲۳) پزوانه وتاری : له کوبۆه ده ست بکه ین به ده ستۆر سهازی ژیرمانی
 کوردتی ، به شی به کم ، گۆفاری « کۆژی زانیاری کورد » ، ب ۱ ،
 ۱۹۷۳ ، ل ۱۸۰ - ۲۱۱ ؛ به شی دۆوه م ، هه مان گۆفار ، ب ۲ ،
 ۱۹۷۴ ، ل ۳۶۴ - ۳۶۷ .

چەند وتاریکی بلاوکردۆتەوه^(٢٤) و هەروەها چەند مانگیك لە مەو بەر
 لە ژێر ناوی «چاوگی بێ واتا لە زمانی کوردیدا» کتێبیکی
 (١٠٠) لایەزەیی لە چاپ داوه^(٢٥) که لەر چاوگانه دەدوێی که به
 سادەیی بەکار نایێن و واتا و مەبەستی تەواو نەدەن .

لە نیوان ئەو تۆسراوانەیی د. کەمەل فوئاد دەربارەیی زمانی
 کوردی پیشکەشی کردوون ، وتاری «بەراوردیک لە نیوان زمانی
 تۆسینی کوردی ژۆژئاوایی (جەزیری) و زمانی تۆسینی کوردی
 ژۆژهلانی (سەلیماتی) دا»^(٢٦) و «زاراوەکانی زمانی کوردی و
 زمانی ئەدەبی و تۆسینیان»^(٢٧) و «چەند سەرنجیکی زمانەوانی»^(٢٨)
 دیارن .

د عیزەدین مستەفا زەسۆل جگە لەو لیکۆلینەوانەیی لە بارەیی

(٢٤) بە وێنە :

أ- ناو و پیشگر و باشگر لە زمانی کوردیدا ، گۆڤاری

«برابەتی» ، ز ٥ ، بەغدا ١٩٧٠ ، ل ١٥ - ١٧ .

ب- باشگر و پیشگری (قە) یان (وہ) لە زمانی کوردیدا ،

گۆڤاری «کۆژی زانیاری کورد» ، ب ١ ، ١٩٧٣ ،

ل ٢٣٤ - ٢٧٣ .

د. نەسرین نەخری ، چاوگی بێ واتا لە زمانی کوردیدا ، بەغدا ١٩٧٣ .

(٢٦) بزوانە : گۆڤاری «زانیاری» ، ز ٥ ، بەغدا ١٩٧٢ ، ل ١٧ - ٢٥ .

(٢٧) بزوانە : گۆڤاری «زانیاری» ، ز ٤ ، بەغدا ١٩٧١ ، ل ١٦ - ٢٤ .

(٢٨) بزوانە : گۆڤاری «ژۆزی کوردستان» ، ز ٢ ، بەغدا ١٩٧١ ،

ل ٥٨ - ٥٩ .

فۆلكاۆر و ئه‌ده‌بى كوردىيه‌وه بلاوى كردۆنه‌تهره ، هه‌روه‌ها زنجيره‌يه‌ك و تارى زمانه‌واتى^(٢٩) و نامىلكه‌يه‌كى سه‌بارت به‌ زمانى ئه‌ده‌بى به‌كگرتۆى كوردتى^(٣٠) تۆسيوه . شايانى باسه‌ كه د. عيزه‌دين مسته‌فا له‌ باره‌ى هه‌ندى كيشه‌ى زمانى كوردىيه‌وه هه‌ندى زاي جوان و واقعى ده‌رباره‌يه و چه‌ند سه‌رنج و ئىبىنى به‌رخى نيشان داوه .

مامۆستا صادق به‌هاله‌دين جگه‌ له‌ و ژماره و تاره‌ى له‌ ژۆژنامه‌ى «هاوكارى» دا له‌ باره‌ى زمانى كوردىيه‌وه بلاوى كردۆته‌وه ، چه‌ند وتارپىكيشى له‌ گۆڤاره‌ كوردىيه‌كاندا تۆسيوه^(٣١) ، وه‌ ماوه‌ى چه‌ند مانگه‌يه‌ك له‌ مه‌وه‌به‌ريش به‌ ناوى «ئىديه‌مىت كوردتى» به‌وه‌ كئىيىكى (١٦٠) لاپه‌زه‌ى له‌ چاپ دا^(٣٢) .

(٢٩) د. عيزه‌دين مسته‌فا ژمه‌-ئۆل ، زمانه‌وانى ، گۆڤارى «به‌يان» ، ز ٢ ، ١٩٧٠ ، ل ١٠ - ١١ ؛ ز ٤ ، ١٩٧٠ ، ل ١٣ ؛ ز ١ ، ١٩٧٢ ، ل ١٤ - ١٥ .

(٣٠) د. عيزه‌دين مسته‌فا ژمه‌-ئۆل ، سه‌رنج له‌ زمانى ئه‌ده‌بى به‌كگرتۆى كوردتى ، به‌غدا ١٩٧١ .

(٣١) به‌ وپنه :

أ - زمانى كوردتى ، گۆڤارى «برايه‌تى» ، ز ١١ ، ١٩٧١ ، ل ٢١ - ٢٢ ؛

ب - زمانى كوردتى ، گۆڤارى «ژۆزى كوردستان» ، ز ٥ - ٦ ، ١٩٧١ ، ل ٤٩ - ٥١ . . .

(٣٢) صادق به‌هاله‌دين ، ئىديه‌مىت كوردتى ، به‌غدا ١٩٧٣ .

ماوه يەكە مامۇستا مەمەد ئەمىن ھەورامانى چالاكانە خەرىكى
 ئېكۆلېنە ۋەھى فۇنئېتىكى كوردىيە و لەو بارە يەوہ زنجىرە يەك
 زىر (۲۳) و امىلكە يەكى (۲۴) لە چاپ داوہ . جگە لە فۇنئېتىك چەند
 تۆسراو يېكىشى لە بابەت ھەندى مەسەلەى تى زمانى كوردىيە ۋە
 لاوكر دۆتەوہ ، ۋەك : وتارى « زمانەكە مان لە كو پوہ ھاتوہ » (۲۵) ...

مامۇستا ع . ع . شەونم لە زۇپىر ناوى « دەستورى زمانى
 كوردى » دا وتارى يېكى لە گۇفارى « براپەتتى » دا لاوكر دەوہ (۳۶) و
 تىايدا لە دەنگەكانى زمانى كوردى و لە جىاوازى نيوان زانا ياندا لە

(۲۳) بزوانە :

أ - لېكۆلېنە ۋەھى بەراوردى ، ژۇزنامەى « ژۆشنىرى نوئى » ،

ز . ۱ ، ۱۹۷۳ ، ل ۶ ؛

ب - جىاوازى نيوان بېت و دەنگە ، ژۇزنامەى « ژۆشنىرى نوئى » ،

ز ۱ ، ۱۹۷۳ ، ل ۲ ؛

ج - فۇنئېم لە زمانى كوردىدا ، ژۇزنامەى « ژۆشنىرى نوئى » ،

ز ۲ ، ۱۹۷۲ ، ل ۶ ؛

د - دەنگە سازى زمانى كوردى ، ژۇزنامەى « ژۆشنىرى نوئى » ،

بەشى بەكەم ، ز ۴ ، ۱۹۷۳ ، ل ۶ ؛ بەشى دۆوہ ، ز ۵ ،

۱۹۷۴ ، ل ۶ ؛ بەشى سېپەم ، ز ۷ ، ۱۹۷۴ ، ل ۱۰ .

(۳۴) مەمەد ئەمىن ھەورامانى ، فۇنئېتىكى زمانى كوردى ، بەغا ۱۹۷۴ .

(۳۵) بزوانە : گۇفارى « بەيان » ؛ بەشى بەكەم ، ز ۱۰ ، ۱۹۷۳ ، ل

۲۱ - ۲۳ ؛ بەشى دۆوہ ، ز ۱۱ ، ۱۹۷۳ ، ل ۱۵ - ۱۶ .

(۳۶) بزوانە : ع . غ . شەونم ، دەستورى نۆسلىنى كوردى ، گۇفارى

« براپەتتى » ، ز ۲ ، ۱۹۷۰ ، ل ۳۲ - ۳۶ .

دیارکردنی ده-نگه کابدا دواوه و هه‌ندی بیر و ژای ده‌ر بژیوه . له
 گۆفاری « به‌یان » یشدا وتاری « زمانی کوردتی و یژیوهی فۆل-کۆوره » ی
 پێشکەش کردووه (٣٧) .

ده‌بارە‌ی هه‌ندی گه‌روگرتی زمانی کوردی مامۆستا محە‌مد
 صالح سه‌عید چه‌ند وتاریکی ب‌لاو کردۆته‌وه ، وه‌ک : « زمانی
 کوردتی و نیشانه‌کردنی گه‌روگرتنه‌کانی » (٣٨) ، « گه‌روگرتنه‌کانی زمانی
 کوردتی » (٣٩) ، « جاریکی تریش پیتنه‌کانی کوردتی » (٤٠) . . .

تۆسه‌ری ئەم نامیله‌که‌یه‌ش له‌و ژماره‌ وتاره‌دا که له‌ باره‌ی
 کاری فه‌ره‌نگ تۆستی کوردیه‌وه ب‌لاوی کردۆته‌وه له‌ هه‌ندی شویندا
 له‌ خاسیه‌تی وشه‌ی کوردتی دواوه ، هه‌روه‌ها له‌ گۆفاری « به‌یان » دا
 له‌ بابەت فۆنتیکه‌ی کوردیه‌وه زنجیره‌یه‌ک وتاری تۆسیوه (٤١) .

لێره‌دا ئەوه‌ش ده‌هه‌ینمه‌وه یاد که به‌ژێوه‌به‌رینتی گشتی خویندنی
 کوردتی هه‌ندی کتێبی زێزمانی بۆ قوتابخانه‌ کوردیه‌کان دان‌اوه .
 له‌ کۆژی زانیاری کوردیش گه‌ریگی ته‌واو به‌م کاره‌ دراوه و جگه‌

(٣٧) بژوانه : گۆفاری « به‌یان » ، ز ٤ ، ١٩٧٠ ، ل ١٠ - ١٢ .

(٣٨) بژوانه : گۆفاری « براهه‌تی » ، ز ٥ ، ١٩٧٠ ، ل ١٧ - ١٨ .

(٣٩) بژوانه : گۆفاری « براهه‌تی » ، ز ١٠ ، ١٩٧١ ، ل ٢٣ - ٢٤ .

(٤٠) بژوانه : گۆفاری « تۆسه‌ری کورد » ، ز ٤ ، ١٩٧١ ، ل ٦٤ - ٧٠ .

(٤١) د. ئەوه‌زه‌حانی حاجی مەرف ، گۆفاری « به‌یان » به‌شی یه‌که‌م ، ز ١٢ ،

١٩٧٤ ، ل ١٤ ، ٢٦ - ٢٧ ؛ به‌شی دووه‌م ، ز ١٣ ، ١٩٧٤ ،

ل ٢ - ٤ ؛ ...

لهو لیژنه تاییه تیانهی به لیکۆلینهودی مهسه لهی جیاوازی زمانی کوردیهوه خهیریکن ، لهم زۆوهوه ژمارهیهک وتار له بهرگی بهکم (٤٢) و دۆوهی (٤٣) گۆفاری کۆژدا بلاوکرانهتوه .

(٤٢) به وینه بزوانه :

أ- نۆفقی وههیی ، نه لۆی بیته قالی (نه) ی شیوهی سایناتی ،

ل ٩-٣٨ ؛

ب- مهسمۆد مههمه ، بهکارهینانی (ی) له ژیزمانی کوردیدا ،

ل ٣٩-١١٤ ؛

ج- دعهبدوللا نهقشهندی ، باشکۆی (درا) . ل ١١٥-١٣١ ؛

د- د. پاکیزه ژهفقی جیامی ، له کویۆه دهست بکین به دهستۆر

سازی ژیزمانی کوردی ، ١٨٠-٢١٢ ؛

ه- د. نهسرین فهخری ، باشگر و بێشگری (قه) یان (وه) له

زمانی کوردیدا ، ل ٢٣٤-٢٧٣ .

(٤٣) به وینه بزوانه :

أ- مهسمۆد مههمه ، سۆزبێکی خامه به دهوری (ژانساو) دا

ل ٩-١٤٧ ؛

ب- عهلا نه دین سهجادی ، وشهیی کوردی ، ل ١٤٨-١٧٨ ؛

ج- شینج مههمه نۆی خالی ، بێشگر و باشگر ، ل ٢٥٦-٢٧٩ ؛

د- ههزار ، کورد و سهربهخۆیی زمان ، ل ٢٨٠-٣٢٣ ؛

ه- د. پاکیزه ژهفقی جیامی ، له کویۆه دهست بکین به دهستۆر

سازی ژیزمانی کوردی ، ل ٣٢٤-٣٦٢ ؛

و- جهمال بابان ، ههندێک لهو زاراوانهیی واتابهک زیاتر ده بهخشن ،

ل ٥٦٩-٦٢٣ ؛

ی- کامبیل بهصیر ، زمانی عهربهستی و کێشهیی زاراوهی

کوردی ، ل ٧٥١-٧٦٨ .

بەم چۆرە دەبینین کە لە کوردستان گەلیك وتار و نایلیكە و
 كتیب لە بارەى زمانى كوردییەوه نۆسـراون ، بەلام بەداخووه ،
 دەربارەى زمانەكەمان هەندى كیشى و دەها هەیه كە كەم یا زۆر
 باسیان نەكراوه و مێشتا یر و نۆكى قەلەمیان نەگەشتۆنەتى .
 هەرودها گەلى زۆى ئەم زانستە هەرچەندە باس كراوه ، بەلام بە
 تەواوى تیشكى زۆناكتى بە سەردا نەبرژاوه ...

لە یەكیتی- سوڤیت :

لە بەر چەند هۆیه كى ئاشكرا پێش شۆرشى ئۆكتۆبەر بە
 مەسەلى كوردناستى كرىكى دراوه ، وه كوردناستى لە زۆسىای
 قەيسەرى ناویانگى دەركردووه ، بەلام سەرکەوتنى شۆرشى ئۆكتۆبەر
 بە شـیۆهیهكى عادیلانە و بە مەبەستىكى پیرۆز كاریكى ئیجگار
 گەورەى هەبو بۆ ئەو چەند هەزار كورده ، كە یەكێك بۆن لە
 كەمینه نەتەوايەتى و هەرە دواكەوتووه كانی زۆسىای قەيسەرى . بئى شك
 ئەنجای ئەو سـیاسەتە زانستە بۆ كە مباله تىكى نەخویندەوار و
 پاش كەوتو بگەیه نیتە ئەم زانستەى ئەم زۆى كە لە هەمو كار و
 زانستىكدا خاوەنى دەها پـسپۆر و شارەزایان بێت و لە هەمو بارىكى
 ژياندا سەرنەستى تەواوى هەبێت .

بایه‌خ دان به کوردناستی دوای شۆژی ئۆکتۆبەر ئه‌ونده‌ی تر به‌ره‌ی سه‌ند و بۆنی که‌مینه‌یه‌کی کورد له‌م ولاته‌دا و ئه‌و گۆڤانه هه‌ره‌ گه‌وره‌یه‌ی به‌سه‌ر زبانی نوێیدا هات بۆنه‌ هۆیه‌کی گرگ و نوێی که‌شه‌کردن و پێشکه‌وتنی کوردناستی سه‌ؤڤیت و به‌کیک له ئه‌نجامه هه‌ره‌ گرنگه‌کانی ئه‌وه‌ بۆ که پاش ماوه‌یه‌ک زۆله‌کانی ئه‌م که‌مینه‌یه‌ خۆشیان چاکیان لێ کرد به‌ لادا و چالاکانه هاتنه‌ کۆڤه‌وه ... ئیستا چوار مه‌له‌به‌ندی کوردناستی له سه‌ؤڤیت هه‌یه : له به‌ریمان و ئینینگراد و مۆسکۆ و باکو^(٤٤) .

هه‌ر له دانانی ئه‌ف و بۆی کوردتی له سه‌الی ١٩٢٨ دا و کردنه‌وه‌ی قوتابخانه‌ی کوردتی به‌ تابه‌تی له ئه‌رمه‌نه‌ستانی سه‌ؤڤیت هه‌ست به‌ پێشکه‌وتنی کاری کوردناستی ده‌کریه‌ت . له سه‌الی ٣٠ دا بۆ کۆکردنه‌وه‌ی که‌ره‌سته‌ی زمانه‌وانی و ئه‌تۆگرافی و فۆلکلۆرتی چه‌ند لیژنه‌یه‌کیان بۆ دیه‌اته کوردیه‌کان ئاورد . دو زانی به‌ ئاوباک : ئه‌مینی عه‌ودال و حاجتی جنیدی له کاروباری ئه‌و لیژنه‌دا هاو به‌ش-بیبان کردووه . هه‌روه‌ها کۆنفرانسی کوردناستی ، که له سه‌الی ١٩٣٤ له به‌ریمان به‌سه‌ترا بایه‌خیکێ ئیجگار گه‌وره‌ی هه‌بو له پێشخسته‌نی کوردناستی سه‌ؤڤیتدا^(٤٥) .

(٤٤) کاروباری زانستی ئه‌م چوار مه‌له‌به‌نده به‌ نه‌واوی پێکه‌ره به‌سه‌راون و هه‌نگاوی هه‌ر مه‌له‌به‌ندپێکیان به‌ به‌سه‌راوی و هاوکاری ئه‌وانی تر ده‌ترپن .

(٤٥) له‌م کۆنفرانسه‌دا له‌ که‌لێک و ناری زانستی کۆلیونه‌وه ، به‌تابه‌تی له و ناری : حاجتی جنیدی ، زبیکای پێشکه‌وتنی زمانی ئه‌ده‌بی کوردی سه‌ؤڤیت ، ؛ ئه‌مینی عه‌ودال ، زینتۆسی زمانی کوردی ، ، قه‌نانی =

سالی ۱۹۰۸ کۆمیتەى ناوەندى پارتى كۆمۇنىستى ئەرمەنستان
 ژمارە يەك قوتابى كوردتى نارد بۆ « زانستگى كرىكاران » له
 لىنىنگراد . باش تەراو كوردنى زانستگە ھەندىگيان گەژانەو ە بۆ
 ئەرمەنستان و چەد كەسكىيان له ئامۆزگاي زمانوانى زانكۆى
 لىنىنگراد وەرگيران . بەم بۆنەبەو ە سەرۆكى بەشى ئىراتى پرۆفیسور
 ئا . ئا . فرېیمەن بەشى كوردتى كردهو ە ، وە بۆ پتەو بۆن و فراوان
 كوردنى بەشەكە چەند قوتابىەكى له مبالەتانی ترى سۆفیت وەرگرت و
 ھەروەھا ئى . ئا . ئۆربىلى بۆ وتنەو ەى زمانى كوردتى و ئەتنوگرافىاي
 كورد بانگ كرد .

سالی ۱۹۳۳ چەند قوتابىەكى پۆلى سېيەم : قەناتى كوردۆ و
 ەرهى شەمۆ و ئىسحاق تسوكەرمان بە زابەرى مامۆستاكانيان له
 بارەى زمانى كوردىيەو ە دۆ وتاریان بۆلاو كردهو ە : « ئىزافە له زمانى
 كوردیدا » (۴۶) و « ئىر و مى له زمانى كوردیدا » (۴۷) . لەم دۆ
 وتارەدا بۆ بەكەم جار له مېژۆى كوردناسیدا ھەست بە ھەندى
 خاسیەتى دابەشكردنى ناو بەسەر ئىر و مېدا و نیشانەى ئىزافە كراو ە .
 پېگەیانەندى كادری كوردناسى له بەشى ئىدابی زانكۆى

= كوردۆ « بىجىنەى ژېزمانى زمانى كوردتى » ؛ ەرهى شەمۆ « كىشەى
 دەرەبەگاپەنتى لای كوردى پشت قەفتاس » . . . ەتد .

(۴۶) بۆوانە : گۆفارى « شوژش و نۆسین » ، مۆسكۆ ۱۹۳۳ ، ز ۱ ،
 ل ۵۱ - ۵۶ .

(۴۷) بۆوانە : كىتېپى « نۆسین و شوژش » ، مۆسكۆ ۱۹۳۳ ، ز ۱ ،
 ل ۱۷۹ - ۱۸۰ .

لینینگراد به تایبته تی به یارمه تی ئا. ئا. فریمهن و ئی. ئا. ئۆریلی
ههنگاوێکی گهوره بقو له پیشخستنی کوردناسیدا به گشتی و
وهرگرتنی شیوهیهکی ژاست و شیوازیکی زانستی له لای کۆلێنهوهی
مهسهلهی کوردناسیدا .

له ئیوان ئهو لای کۆلێنهوانهی سهبارت به زمانی کوردتی له
به کێشتی سوؤئیت تۆسراون ، کاری ئهم زانایانه : حاجتی جندتی ،
ئا. خاچاتۆریان ، ق. کوردۆ (کوردۆئیف) ، ئی. ئی. تسوکهومان ،
ج. به کۆ (با کایف) ، یو. یو. ئافالیانی ... به ناوابهگن .

له سالی ۱۹۲۲ دا ئا. خاچاتۆریان کتیبیکی ژیرمانی کوردتی
به ئهرمهنتی و کوردتی له چاپ دا^(۴۸) . ناتهواوی گهورهی ئهم
کتیبه ئهوهیه که دهستۆری زمانی ئهرمهنتی به سههر زهانی کوردیدا
سه پاندووه . ههروهها تۆسههر له سههر بناغهی تۆسراوه کانی (جاردین و
یۆستی و بیدار ... هتد) ئهم ژیرمانهی نۆسیوه ، بۆ ئهوهی سوؤ
له زمانی گفتوگۆی کوردتی وهربگرێ ، ئهمهش بقوه به هه
سههرنهگوتنی کاره کهی .

له سالی ۱۹۲۵ له بهریشان ئا. خاچاتۆریان و حاجتی جندتی بۆ
قوتابخانه ناوهندیهکان کتیبیکی ژیرمانی کوردبیان دان^(۴۹) .

(۴۸) ئا. خاچاتۆریان ، زماننامهی کرمانجی ، بهریشان ۱۹۲۲ (به زمانی
کوردتی و ئهرمهنتی) .

(۴۹) ئا. خاچاتۆریان و حاجتی جندتی ، زماننامه زا کرمانجی ، بهریشان
۱۹۲۵ (به زمانی کوردتی) .

کوردتی له چاپ دا (٥٢) و سالی ١٩٥٧ یش به زمانی ژۆسی کتیبیکی
 تری هر له باری ژیزمانی کوردیهوه بلۆ کردهوه (٥٣). گرنگی ئەم
 دۆ کتیبی ژیزمانه تهنها لهوه دا نیه که بۆ یه کم جار له سۆفیت و
 له میژوی کوردناسیدا له سهر شیوهیهکی زانستی کتیب دهبارهی
 زمانی کوردتی بلۆ بکریتهوه ، به لاکو سه ره ژای نه وهش توانرا له
 دۆ کتیبه دا که لیک کاری ئالۆز و نااشکرا له ژینگایه کی زانستی به وه
 خاوبکریتهوه و ئاشکرا بکری ، وهک : دۆزبنه ودی ئیر و می و
 دابهش کردنی ناو به سه ریاندا ، خاو کردنه وهی هه ندی ئالۆزی له ژه کی
 کردار و له پیشگر و باشگردا ، شیوهی کرداری (متعدی transitive)
 له کانی ژابوردۆدا ، ههروه ها که لیک مه سه له ی گرنگی تر که تا
 ده رجۆنی ئەم دۆ به ره مه ی مامۆستا کوردۆ باش اییان نه کۆنرا بۆه وه .

هه ره چهنده ئەو دۆ کتیبی ژیزمانه که له سهر شیوهیه کی
 زانستی و که ره سه ته یه کی فراوان تو سه راون و کم و کورتییان زۆر
 که مه ، به لام له که ل نه وه شدا هه ر جار لیک که له چاپ ده درینه وه
 دانهره که یان که لیک فراوان تریان ده کات و به شیوه یه کی جواتر و
 ژاستر دایان ده ژۆیژۆیته وه ، له بهر نه وه چاپی یه که ی « ژیزمانی زمانی
 کوردتی » ، که له سالی ١٩٤٩ دا ده رجۆوه که لیک جیاوازی له که ل

(٥٢) ق. کوردۆ ، ژیزمانی زمانی کوردتی ، (به زمانی کوردتی) ، چاپی

به کم ، به ربفان ١٩٤٩ .

(٥٣) ق. کوردۆ ، ژیزمانی زمانی کوردتی ، (به زمانی ژۆسی) ، مۆسکۆ

. ١٩٥٧

چاپی چوارەمیدا ھەبە^(۵۴). ئەو چوار چاپەي ئەو کتیبە کە بە زمانی کوردی دەرجۆون دەورپۆکی گەورەیان لە ناو قوتابخانە کوردیەکانی ئەرمەنسەتانی سوڤیەتدا بینیوه . مامۆستا یانی زمانی کوردی ئەو قوتابخانانە زۆر بایەخیان داوه بە کتیبەکانی ق. کوردۆ ، بەتایبەتی چونکە بە شیوەیەکی ئاسان و زەوان ئوسراون .

ھەرچەندە زوربەي لیکۆلینەوکانی ناوەرۆکی ئەو کتیبانەي ق کوردۆ دەربارەي (فۆنیٹیک و مۆرفۆلۆژی و سینتکسیس) ن ، کە گرنگترین بەشن لە لیکۆلینەوکانی زماندا ، بەلام لە ھەمان کاتدا مامۆستا لە چۆنیەتی دروست بۆن و داژشتی وشە « اشتقاق ، تکوین الکلمات Word - Building » یشەووە گەلێک وتاری تۆسیوہ ، وەک : « دروست بۆنی کرداری بارگران لە زمانی کوردیدا »^(۵۵) ، « دروست بۆنی وشە لە زمانی کوردیدا »^(۵۶) ، « مانا و فرمانی پاشگری - ک - (ھکە) لە زمانی کوردیدا »^(۵۷) ، « پیشکر و پاشگر لە زمانی

(۵۴) کتیبی « ژێزمانی زمانی کوردی » ، کە بە زمانی کوردی ئوسراوه و لە سالی ۱۹۴۹دا لە بەریفان لە چاپ دراوه ، تا کو ئیستا چوار جار - واتە لە سالانی ۱۹۴۹ و ۱۹۵۶ و ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰دا لە چاپ دراوہتەوہ .

(۵۵) کورنی نامەي دوکتۆری مامۆستا کوردۆ ، لێنێنگراد ۱۹۴۱ .

(۵۶) بڕوانە کتیبی « ژێزمان و مێژوی زمانەکانی ژۆژەلانت » ، مۆسکۆ - لێنێنگراد ۱۹۵۸ ، ل ۱۰۹ - ۱۴۲ .

(۵۷) بڕوانە کتیبی « لیکۆلینەوہ لە مێژوی کولتوری گەلانی ژۆژەلانت » ، بۆ بیرەوہری ئەکادیمی ئی . ئا . ئۆربیل ، مۆسکۆ - لێنێنگراد ۱۹۶۰ ، ل ۲۶۱ - ۲۶۸ .

گوردیدا» (۵۸) هتد . له م وتارانهدا هه مۆ ئهو ژینگایانه دیارکراون
 که له زمانی گوردیدا وشه یان پئی دروست ده کریت . ناوه روکی ئه م
 وتارانه به شیوه به کی کورت و پئویست له چاپی چواره می کتیبی
 «ژیزمانی زمانی کوردتی» دا بلاو کراونه توه .

پاش ئه وهی ق . کوردۆ ده باره ی ژیزمانی زمانی کوردتی
 که لیک وتار و نامیلکه و کتیبی بلاو کرده وه ، ئنجا له سالانی
 به نجادا دهستی کرد به دانانی فهره گیک کوردتی (دیالیکتی کرمانجی
 ژورۆ) - ژۆسی و سالی ۱۹۶۰ ئه م فهره نگه که به ره می ژه نجی
 چند ساله ی بق له چاپ درا (۵۹) . ژماره ی وشه کوردیه کانی ئه م
 فهره نگه (۲۴) هزار وشه به که له وه رگیزان و لیکدانه وه یاندا
 کوردۆ هونه ریکی به رزی نواندوه . به زمانیکی ژه وان و پاراو ،
 به وشه ی بز به پئستی خۆی شهرجی وشه کانی کردوه . ههروه ها
 پئویسته سه رنج بو ئه وه ش ژابکیشین که وا له به نجیا و جهوت
 لابه زه ی کۆتایی فهره نگه که یسدا به کورتی له ژیزمانی زمانی
 کوردتی دواوه .

ق . کوردۆ تا سالی ۱۹۵۰ ته نها به لیکۆلینه وه ی دیالیکتی
 کرمانجی ژورۆ وه وه خه ریک بق ، به لام له پاش سالی ۱۹۵۰ وه
 که ونه فیربۆن و لیکۆلینه وه ی دیالیکتی کرمانجی خوارۆش و
 ئه مه ش زیاتر یارمه تی دا که بتوانی قولتر له زمانی کوردتی

(۵۸) بزوانه کتیبی «کورته ی ده نگوباسی ئامۆزگای که لانی ئاسیا» ،

۱۹۶۳ ، ز ۶۷ ، ل ۳۷ - ۳۳ .

(۵۹) ق کوردۆ ، فهره نگه ی کوردتی - ژۆسی ، مۆسۆ ۱۹۶۰ .

بکۆلئیتەوه . ئهوه بۆ له ماوهیهکی کورتدا توانی گه لێک لێکۆلینهوه
 دهبارهی بهراوردکردنی ژێزمانی ههردۆ دیالێکتی کوردی (کرمانجی
 ژۆرۆ و خوارۆ) بلابکاتهوه ، وهك : «دهبارهی ژێزمانی زمانی
 کوردی»^(٦٠) ؛ «تصریفی کرداری (متعدی transitive) له زمانی
 کوردیدا» (له بهر ژۆشنای لیکۆلینهوهی دیالێکتی کرمانجی ژۆرۆ و
 خوارۆ)^(٦١) ؛ «جێ ناوی لکاو (enclitic) له زمانی کوردیدا»^(٦٢) ...
 وه له سالی ١٩٦٥ دا کتیییکی له چاپ دا له ژێر ناوی
 «بهراوردکردنی ژێزمانی دیالێکتێکانی کوردی» (کرمانجی ژۆرۆ و
 خوارۆ)^(٦٣) که بریتییه له امهی دوکتۆریکی که دهتوانی
 به به کهمین لیکۆلینهوه له مهسهلهی بهراوردکردنی دیالێکتێکانی
 کوردی دا بڕیوت ، ئهویش نهك تهنها له بهر ئهوهی لهم زۆهوه
 لیکۆلینهوه زۆر کهمه ، به لکو له بهر ئهوهش که تاكو ئیستا
 هیچ کوردناسیکی تر نهیتوانیوه بهو شیوه زان-تیه لهو باسه گرگه

(٦٠) ق. کوردۆ ، دهبارهی ژێزمانی زمانی کوردی ، (به زمانی ژۆسی) ،
 مۆسکۆ ١٩٦٠ .

(٦١) بژوانه کتیی «ناری نوێهراي سوڤیت له کۆنگرهی بیست و
 چارهی ژۆزه لاتناسبدا» ، مۆسکۆ ١٩٦٠ ، ل ٩ .

(٦٢) بژوانه کتیی «نوسراوه دێربنهکان و مهسهلهی مپۆزی کولتوری له لانی
 ژۆزه لات» ، لنینسگراد ١٩٦٥ ، ل ٥٦-٥٧ .

(٦٣) ق. کوردۆ ، بهراوردکردنی ژێزمانی دیالێکتێکانی کوردی ، (کرمانجی
 ژۆرۆ و خوارۆ) ، مۆسکۆ ١٩٦٥ ، ل ٨١ (کورتی نامه
 دوکتۆری) .

كۆلپتەۋە و ئەۋەندە كەرەستە بە شېۋە يەككى وا زاست و گونجاو بەكار بېرىتى .

مەبەستە ھەرە گىرگەكانى ئەم بەرھەمە زانستىيەى كوردۆ بىرىن لە دەرخستى بەكىتتى و ويكچقونى دىيالېكتەكانى زمانى كوردتى و دياركردنى ھۆ مېژۆيەكانى ئەم جىساوازيە كەمانەى لە نيوانياندا ھەن لەگەل نېشاندانى زادەى دەولەمەندتى و پېشكەوتنى ئەم زمانە .

وہك وتمان ئەم كىتئبە كورتهى نامەى دوكتۆرپىكەيتى ، وە ھەر لە ۱۹۶۸ دە گەت سوچىكى زمانى كوردتى نەگرتۆتەۋە ، بەلام لە سالى ۱۹۶۸ دا لە تۆسىنى نامەى دوكتۆرپىكەى بىتۆۋەۋە و شەھادەى دوكتۆرى علومى وەرگرت . نامەى دوكتۆرپىكەى نىزىكەى (۶۰۰) لاپەژە دەپى و ئىستا لە ژېر چاپدا بە . پى گومان وەرگىزانى ئەم بەرھەمە زانستىيە گىرگە بۆ سەر زمانى كوردتى كارپىكى پېۋىستە ، چونكە لەو باۋەژەداين يارمەتى شارەزاينى كورد بىدات بىۆ چارەسەر كوردنى كەلئىك لەو گىر و گىرغانەى لە ژېلگەى زمانەكەماندا ھەن .

قەناتى كوردۆ تەنھا بە لىكۆلئىنەۋەى زمانى كوردىيەۋە خەرىك نەتۆە ، بەلكو گەلئىك بەرھەمى زانستىشى لە بارەى ئەدەب و فۆلكلۆر و مېژۆى كوردەۋە بىلۆركردۆتەۋە ، كە بەداخەۋە لىرەدا تۋانائى ئەۋە نىيە لە ھەمۆى بدوئىن (۶۴) .

(۶۴) بۆ وەرگىزنى زانبارى تەۋاۋ سەبارەت بە كارە زانستىيەكانى قەناتى كوردۆ ، بىروانە : ئەو زىنجىرە وتارەى كە تۆسەرى ئەم نامتلىكە بە =

ههروهه ها ئی. ئی. تسوکه زمان که له بهشی کوردی ئامۆزگای
 ژۆزه لاتناستی لئیننگراده ، خزمهتێکی باشی زمانی کوردی کردوه و
 ژمارهیهکی زۆر له وتار و نامیلکه و کتێبی له بارهی زمانی کوردیهوه
 تووسیوه . ههوهی له ناویاندا جێگای بهرز و دیاری وهگرتهی
 « ژێزمانی زمانی کوردی » به که له سالی ۱۹۶۲دا له چاپ دراوه (۶۵).
 ئهم تووسراوهی که بریتیه له (۲۴۰) لاپهزه ، دهبارهی کرداره له
 دیالیکتی کرمانجی زۆرودا . بهمه و گهلیک کاری زانستی تر له
 مهسهلهی مۆرفۆلۆژیا^(۶۶) که لیک کیشهی ئالۆز و کرگی ژێزمانی
 زمانی کوردی خاوکردۆتهوه .

چهرکهزی بهکو (باکایف) که کوردی سوڤیته له ئامۆزگای
 زمانهوانی مۆسکو کار دهکات . ئهم زانابهش خاوهنی گهلیک وتار و
 نامیلکه و کتێبه . زوربهی تووسینهکانی سهبارت به بهشه دیالیکتی
 کوردی سوڤیته . له کاره زانستیکانیدا ، به تایبهتی فرههنگی

ژماره ۴۶ و ۴۷ و ۴۸ ی سالی ۱۹۷۳ ی ژۆرنامهی « برابتهی » دا
 له ژیر ناوی « کوردۆ - کورد و کوردپهروه و کوردناس » دا
 بلاوی کردۆتهوه .

(۶۵) ئی. ئی. تسوکه زمان ، ژێزمانی زمانی کوردی ، مۆسکو ۱۹۶۲ .

(۶۶) به وینه : « وشهێ سرب له زمانی کوردیدا » (له کتێبی : وناری
 زانایانی ئامۆزگای زمانهوانی ، لئیننگراد ۱۹۶۳) ؛ « نیشاهی کو
 له دیالیکتی کرمانجی زۆرودا » (فیلۆلۆژیای ئێرانی ، مۆسکو ۱۹۶۹) ...

« کوردتی - ژۆسی »^(۶۷) و کتیبی « زمانی کوردەکانی ئازربایجان »^(۶۸) دیارن .

شایانی باسه باکایف خاوهانی به کم فەرهنگی کوردتی - ژۆسییه که دواى شۆژشی ئۆکتۆبەر چاپ کراوه . ئەم فەرهنگه بریتییە له (۱۴) ههزار وشەى کوردتی و (۶۱۸) لاپهزه . له پاشکۆی ئەم نۆسراوهدا (ل ۵۰۹ - ۶۱۸) کورته به کی ژبزمانی کوردتی داوه . هەرچه نده لهم کاره دا گه لایك ناته واوی ههیه ، وهك شیواندنی به شه کوردیه کی به وشەى ژۆسی که به هیچ جۆریک له زمانی کوردیدا به کار ناهێنرین ، یاخود کم و کورتی له شـەـرح و لـیکـدانـهـوهـی مانای هه ندى وشه دا ، به لām له گه ل ئەوه شدا چـیـگـه به کی دیاری له کوردناستی سوڤیتدا ههیه .

کتیبی « زمانی کوردەکانی ئازربایجان » هه کی بریتیه له (۲۸۴) لاپهزه . به شیوازیکی زانستی و فراوان له فۆنیتیک و مۆرفۆلۆژی و سینتیکس کۆلیۆه توه . نۆسه لهم کتیبیه دا سه رکه وتوه و هه ندى مه سه له ی زمانه وانى خاوردۆتوه و ئەنجای به که لکی داوه .

ههروه ها چهند مانگیك له مه و بهر باکایف له ژیر ناوی « زمانی کوردەکانی سوڤیتدا » کتیبیکی به نرخ و ژاواوهی بلاو کرده وه^(۶۹) باکایف لهم نۆسراوه دا له ئەنجای به رارد کردنی

(۶۷) ج خ باکایف ، فەرهنگی کوردتی - ژۆسی ، مۆسکۆ ۱۹۵۷ .

(۶۸) ج. خ. باکایف ، زمانی کوردەکانی سوڤیت ، مۆسکۆ ۱۹۷۳ .

(۶۹) ج. خ. باکایف ، زمانی کوردەکانی سوڤیت ، مۆسکۆ ۱۹۷۳ .

بەشە دىيالېكتەكانى كوردەكانى سۆزىتىدا گەلەك شتى نوپىيى لە زۆرمانى
كوردىدا دۆزبۆتەوه .

يو. يو. ئافالىياتى كە زۆر كەس هېشتا ناوى نەبىستەوه
خزمەتپەككى زۆرى زمانى كوردتى كوردووه . ئەم ئافرەتە لە كۆتابىي
سالانى ۳۰ دا لەگەل ق. كوردۆ و ئى. ئى. تسوكەرمان دا شاگردى
ئا. ئا. فرېيمەن بۆوه و لە سالى ۱۹۴۰ دا بزووانامەى دوكتۆراى
وهرگرتووه و نامەكى لەسەر «جى ناو لە زمانى كوردىدا» بۆوه .
ئەم زاناىه ئېستا پروفېسۆرى زانكۆى سەمەرقەندە . كارە زانستىيەكانى
(وتار و نامىلكە) كە دەبارەى زمانى كوردتى توسىبوپىيى ژمارەيان
دەگاتە (۱۵) ، وە لىكۆلېنەوهكانى شىوازىيەكى زانستى و واقىي
تەواويان هەيه :

جگە لە مامۆستايان (ئا. خاچاتۆريان ، حاجتى جندى ،
ق. كوردۆ ، ئى. ئى. تسوكەرمان ، ج. خ. باكالېف ، يو. يو.
ئافالىياتى) ، هەرودەها مامۆستايان (كەرىمى ئەبوبەتى ، ئى. ئا.
سەمىرنۆفا ، زارنى يوسوبۆفا ، مەكسىمى خامۆ... ش) گەلەك
وتار و كىتەپىيى زانستى بەزخيان لە بارەى زمانى كوردىيەوه
بلاوكردۆتەوه .

كەرىمى ئەبوبەتى و ئى. ئا. سەمىرنۆفا جگە لە چەند وتارپەككى
بەزخ ، خاوەنى كىتەپىيى «دىيالېكتى كوردتى موكرتى»^(۷۰) ، كە

(۷۰) ك. ر. ئەبوبەتى و ئى. ئا. سەمىرنۆفا ، دىيالېكتى كوردتى موكرتى ،
لېنىنگراد ۱۹۶۸ .

دەنگىيىكى باشى لە كوردناستى سۆڤىتىدا داوۋەتەوۋە ، بە تايىبەتتى
چونكى تۆسەرانى ئەم كىتپىبە بە شىۋەبەكى زانستى و زاست لە
زىزمانى كوردتى كۆلىۋنەتەوۋە و بە بىرى من ئەم كىتپىبە پىۋىستە
بگۆزىتتە سەر زمانى كوردتى .

مەكسىمى خامۇ كە لە بەشى كوردتى زان-كۆي بەرمانە لە بارەى
زمانى كوردىيەوۋە چەند وتار و نامىلكى بلاقردۆتەوۋە ، وەك :
«زەخسە لە كىتپىبەكى ج. خ. باكايف (شىۋەى كوردى
توركەنستان)» (۷) ، «مۆرفۆلۇژى شىۋەى بادىنان» (۷۲) ... (زارى
يوسوبۇفا) ش كە لە بەشى كوردتى ئامۇزگاي زۆۋهەلانتناستى
لېنىنگرادە لەم زۆۋە درىڧى نەكردوۋە و بەرھەمى زانستى خۆي
بلاقردۆتەوۋە .

بەر لەۋەى كۆتايى بەم بەشەى باسەكم بېيىم حەزەدەكم
سەرنجىش بۇ ئەۋە زابكىشم كە وا لە لىكۆلىنەۋەى كورد و زمانى
كوردىدا ئەكادېمى ئى. ئا. ئۆربىلى دەۋرىكى تايىبەتتى ھەبە . ئەم
زانايە لە يەكپىتتى سۆڤىت بناغەى كوردناستى دانا و بە فەرمانى ئەو
بەشى كوردتى ئامۇزگاي زۆۋهەلانتناستى لېنىنگراد كرايەۋە . لەگەل
ئەۋەى ئۆربىلى بەگىشتى زۆر بە كاروبارى كارگىزى و مەسەلەى
زمانەۋانىيەۋە خەرىك بقوۋە ، بەلام جار و بار لە زمانى كوردتى
كۆلىۋەتەۋە و لە ناو دەستتۆسەكانىدا ھەندى لىكۆلىنەۋەى لە سەر

(۷۱) بۆۋانە : كۆڧارى «مىزۆ و فېئۆلۇژى» ، بەرىشان ۱۹۶۵ ، ز ۳ .

(۷۲) بۆۋانە : «كورنەى نامەى دوكتۆرى» بەرىشان ۱۹۶۵ .

زمانی کوردی ئه‌رمه‌نستان هه‌یه . هه‌روه‌ها خاوه‌نی فه‌ره‌ه‌نگه‌یه‌کی کوردی - ژۆسی به‌که به‌داخه‌وه مه‌رگ نه‌یه‌پشت به‌چاپی بکه‌یه‌تی . ئه‌ستا ئه‌م فه‌ره‌ه‌نگه له ژۆر چارده‌یری کارگه‌یزانی به‌شی کوردی ئامۆزگای ژۆزه‌ه‌لاتنه‌ستی لئینه‌گرادا ئاماده‌ کراره و ئه‌راره بو چاپ .

له ئه‌وروپا:

(ل. و. فۆسوم) ی میسیۆئیری ئه‌مه‌ریکی سالی ۱۹۱۹ له باره‌ی ژێزمانی کوردیه‌وه کتێبێکی بڵاو کرده‌وه^(۷۳). ئۆسه‌ر ئه‌م کتێبه‌ی له‌سه‌ر به‌شه‌ دیالیکتی موکرتی داناوه و به‌ تابه‌ته‌ی له‌ مۆرفۆلۆژی دواوه ، به‌لام به‌داخه‌وه له‌ لیکۆئینه‌وه‌که‌یدا گرنگی به‌ خاسیه‌تی ناوخۆی زمانی کوردی نه‌داوه و هانه‌وه‌ ده‌ستوری زمانی ئنگلیزی به‌کار هێناوه و ئه‌مه‌ش بۆه به‌ هۆی ناته‌واوی و که‌م و کورتی .

سالی ۱۹۲۲ ر. ف. جاردین له‌ به‌غدا ، به‌ زمانی ئنگلیزی کتێبێکی له‌سه‌ر ژێزمانی کوردی بڵاو کرده‌وه^(۷۴). که‌ره‌سه‌ته‌ی ئه‌م

L. O. Fossum, Practical Kurdish Grammar, Minnea - (۷۳) polis, 1919.

R. F. Jardine, Bahdinan Kurmanji, -Baghdad, 1922. (۷۴)

کتیبه زاری کرمانجی ناوچهی بادینه و بریتی به له : مؤرفۆلۆژی
(ل ۲- ۴۱) ، سینتکسیس (ل ۴۱- ۴۴) ، وشه داژشتن (ل ۴۴-
۵۲) ، فرههگۆکیکی کوردتی - ئنگلیزی (ل ۵۵- ۱۱۴) .

جاردین هه رچه نده له هه مۆ لایه کی باسه که نه کۆایوه ته وه و
زۆر شتی هه ر به کورتی بزیوه ته وه ، به لام کتیبه کی به به کیک له و
کاره هه ره سه رکه و توهانه داده نریت که له باره ی زیزمانی کوردیه وه
دانرا بیت و که ره سه ته کی زاری کرمانجی ناوچه ی موس ل بیت .
جاردین به شیوه یه کی زانستانه و ورد بۆ که لیک له کیشه که وره کانی
زیزمانی کوردی چۆه ، به لام به داخوه له هه ندیکه تر یاندا به
هه له چۆه .

له سالی ۱۹۲۶ دا له پاریس پاول بیدار ده رباره ی شیوه ی
موس ل کتیبه کی بچۆکی زیزمانی زمانی کوردتی بلا و کرده وه (۷۵) . له
لیکۆلینه وه ی زیزماندا نمۆنه ی له په ندی پیشینان و قسه ی نه سه ته فی
کوردیه وه هینا وه ته وه . به شیکی تایه ته له کتیبه کی بۆ هه ندی
ویکچۆن و نزیکه وشه و ده سه تۆری زمانی کوردتی - فره نه سه تی
ته رخان کرده . سه باره ت به جوانی و ده وه له مه ندی زمانی کوردتی
توس بویتی : « زمانی کوردتی به کیکه له زمانه هه ره شه ی رینه کان .
زمانیکی خۆش و به ئاواز و ژه وان و ده وه له مه ند و فراوانه ،
فیر بۆنی ئاسانه . نه م زمانه سه رنج و دل ژاده کیشتی ... » (۷۶) .

P. Beidar , Grammaire Kurde , Paris , 1926 . (۷۵)

(۷۶) همان سه رچاوه ، ل ۲۲۷ .

بهشی به کهم - دهر باره ی به شه دیا لیکته کانی کرمانجی خوارون ، بهشی
 نووم - به شه دیا لیکته کانی کرمانجی ژورون . نوسهر له
 نیکۆلینه ره ی به شه دیا لیکته کانی کرمانجی خوارودا هر به شه
 دیا لیکته کی ناو ناوه دیا لیکت و ناوه که شی به زارای جوگرافی
 باوه ، وهك : سلیمانی ، وارماوه ، بنگرد ، پشدر ، موکرتی ،
 هویئر ، زهواندوز ، خوشناو . به نیسبت کرمانجی ژوروشه وه
 عینی شتی کردووه : سورچی ، ئاکرتی ، ئامیدی ، بامه زتی ،
 زاخۆ ، شیخان . له لیکۆلینه وه ی دیا لیکته کرمانجی خوارودا به
 زۆری شیوه ی سلیمانی ، وه بۆ کرمانجی ژورۆ شیوه ی ئاکرتی
 به کار هیناوه .

بهشی لیکۆلینه وه له هر دیا لیکته کانی دابش دهکات به سهر
 دو فسلدا - فۆنیتیک و مۆرفۆلۆژی . له فەسلی فۆنیتیکی دیا لیکته
 کرمانجی خوارودا له شیوه ی سلیمانی کۆلیوه ته وه ، وه بۆ به شه
 دیا لیکته کانی تر ته نها بسی ئه و جیاوازیانه ی کردوه که له گه ل به شه
 دیا لیکته سلیمانیدا هه یانه . ههروه ها بۆ دیا لیکته کرمانجی ژورۆ
 له شیوه ی ئاکرتی کۆلیوه ته وه ، وه بۆ به شه دیا لیکته کانی تر ته نها
 بسی ئه و جیاوازیانه ی کردووه که له گه ل به شه دیا لیکته ئاکرتی دا
 هه یانه .

له بهشی فۆنیتیکدا بۆ دیا لیکته کرمانجی خوارو - (۹) و
 بۆ کرمانجی ژورۆ - (۸) دهنگی بزویڤن (Vowels) ی دیار کردوه و

به شیوه‌ی کی زان-تی له و مه سه له به کۆژیوه تهوه (٧٩) . ئهوهی کم و کورتیش بێت ئهوه به که لێک جیا کردنهوهی کورتی و درێژی دهنگه زوێنهکانی نهسهماندوه .

به شیوه‌ی کی فراوان له مؤرفۆلۆژی دواوه و به تایبهتی بایخی به کردار داوه (ل ٨٤ - ١٢٩) ، (١٢٧ - ١٩١) .
بێ شک ئهم ئوسراوهی د ن ماکه نزی کارپێکی گرنک و گهوره به ، بهلام به کێک له ناتهواوبیهکانی ئهوه به که ئوسر ئهوه جیاوازییه که مانگی له نیوان شیوهی گفتوگۆی شارهکانی بادیناندا هه ن دهیانکات به به لگه بۆ دابهش کردنی شیوهی ئهوه ناوچه به به سه ر چهند به شه دیالێکتیکدا له ژاسنیدا ئهوه جیاوازییانه ئهوه نده نین که شایانی باس بن ، وه ئاشکرایه که بۆچی له کوردناسیدا شیوهی شارهکانی ئاکرپی و ئامیدی و بامه زانی و زاخا ... به به شه دیالێکتی بادینان به ناوبانگن . به زۆری له بهر ئهوه به که زۆر لێک نزیکن و پیکه وه به ستراون ، نهک دۆرن و جیاوازن ، وهک د . ن . مه که نزی په نهجی بۆ ژاکیشاوه . ههروه ها هه ندی باوه ژێ هه لهی به رامبه ر به زارای « زازا » و « کرمانجی » ... ده ربزیه وه که دۆرن له واقعه ره .

پاش تێپه ر بۆنی پینچ سه ال د . ن . مه که نزی له باره ی زمانی کوردیه وه (زاری هه ورامتی) کتێبێکی نوێی بلاق کرده وه (٨٠) . له م

(٧٩) هه مان سه رچاوه ، ل ١ ، ٣٠ .

D. N. Mackenize , The Dialect of Awraman , (٨٠) London , 1966 .

کتیبه‌دا نه‌وی که دوکتور مه‌که‌زی باسی کردیچی نه‌مه‌یه :

فۆنیتیک - لیره‌دا له ده‌نگه‌کانی شیوه‌ی هه‌ورامتی دواوه و
(۲۶) ده‌نگی کۆنسۆنانت و (۱) ی بزویچی دیار‌کردوه ، وه له
جهدوه‌لی تایبه‌تیدا شیوه و جۆری ده‌ربزینیانی نیشان داوه .

مۆرفۆلۆژی - له‌م به‌شدا به‌ زۆری باسی پیشگر و باشگر و
جۆی ناوی لـکاو و تصریفی کردار ... ی هـکـروه .

سینتکسیس - به‌ شیوه‌یه‌کی ساکار له ژسته و وه‌رگی‌زانی
بۆ ئنگلیزی دواوه .

جگه‌ له‌و باسانه‌ی سه‌روه‌وه ، نه‌خشه‌یه‌کی هه‌ورامانیی کیشاوه و
زوربه‌ی دیهاتنه‌کانی هه‌ورامانی تۆمار کردوه .

هه‌رچه‌نده‌ له‌م تۆسراوه‌دا چه‌ند ناته‌واوییه‌ک ده‌بینرێ ، وه‌ک :
هه‌ست نه‌کردن به‌ چۆنیتی دروست بۆن و شیوه‌ی ده‌ربزینی هه‌ندی
ده‌نگی بزویچن ، له‌ به‌شی سینتکسیسدا جۆره‌کانی ژسته‌ی نیشان
نه‌داوه ... به‌لام له‌گه‌ڵ نه‌وه‌شدا کاریکی سه‌رکه‌وتوووه .

* * * * *

ئەنگام

لەبەر زۆشنايى ئەم باسە كورتهدا ، كە دەربارەى مېژۆى
 لېكۆلېنەوھى زمانى كوردىيە ، ئاشكرا دەپى و دەردەكەوتى كە
 زورەى ئەو كارانەى لە بابەت زمانى كوردىيەوھ (زۆزمان و دىالېكت و
 فەرھەنگ) بەر لە شەزى بەكەى جېھان نوسراون سەر بە
 دىالېكتى كرمانجى زۆرۆن ، بە تايبەتەى كارەكانى : م. گارزۆنى ، ى.
 بېرىزىن ، پ. لېرخ ، ف. مېواللەر ، ئا. زايا ، س. رى ، ف.
 يقوستى ، ئا. سۆتسېن ، س. بەكزارۆف پ. بېيدار ، وھ
 بەشېكى كەتر سەبارەت بە كرمانجى خوارۆن ، وەك : ئا. خۆدسكۆ ،
 ئو. مان ، ھ. شېندلەر ...

كەم و كورتى ھەرە گەورەى ھەندى لەو نوسراوانە ، وەك :
 م. گارزۆنى ، ى. بېرىزىن ، ئا. سۆتسېن ، ئو. مان ، ف. مېواللەر ،
 پ. بېيدار لەوھدايە كە بە تەواوى باسى ھەمۆ لاقەكانى
 مۆرفۆلۆژىيان نەكردوھ ، ياخود جارى وا ھەيە سەرانسەر لى كرنك
 بەزۆنراوھ ، ھەرۆھەا حالانى دەستورى زمانى كوردى بە ژاست و
 زەوانى باس نەكراوھ .

ھەندى نوسەر ، وەك : ف. يقوستى ، ى. سۆن ، ل.
 فۆسوم ، ى. بېرىزىن ، ف. مېواللەر ، ئا. سۆتسېن ... لە
 لېكۆلېنەوھى زمانى كوردىدا زۆنگا، بەكى چەوتيان گرتووبە ، ئەوپەش

ئەو ھەبەبە كە دەستقوری زمانە ئیترائیکانی تریان بەسەر زمانی کوردیدا
سەپاندو ە .

ھەر ھەبەبە بەم باسەدا دەردە کەوئێ کە لە بەر چەند ھۆبەکی ئاشکرا ،
بەر لە شەزێ بە کەمی جیھان لە ژۆسیا و ژۆژئاوادا بە مەسەلەبی
کوردناسە بە گەشتی و زمانی کوردی بە تاییبەتیی گرنگی دراو ە .
بەلام سەرکەوتنی شۆژی ئۆکتۆبەر بە شۆبەبەکی عادیلانە و بە
مەبەستیکی پیروژ کارپێکی ئیجگار گەورەبی ھەبۆ لە پیشکەوتن و
پەرسەندن و گەشەکردن و سەرکەوتنی کوردناسیدا و توانی
بیکەبەئیتتە ئو ژادەبەبی ئەمژۆی کە لە بارەبی زمان و ئەدەب و
میزۆ و ئەتنۆگرافیا ... ی کوردەو ە ژمارەبەکی بی شومار و جوان و
بوخت و نایاب کاری زانستی بنقوسری . بەداخو ە لە ژۆژئاواشیدا
پاش شەزێ بە کەمی جیھان ھەست بە سستی و بی بەرھەمی دەکریت و
تا ئەم سالانەبی دوایی لە بارەبی زمانی کوردیبەو ە شتیکی و ھا
بلاونە کراو ە تەو ە کە شایانی باس بیت ، ئەو ەبی کە لە ماو ەبی ئەم
۱۵ سالەبی دوایشدا ھانبیتتە کایەو ە ، تەنھا نقوسراو ە کانی (ئەرنست
مەکارپۆس و دە . ن . ماکەزێ) ن .

ھەرچەندە لە بارەبی ئیکۆلینەو ەبی زمانی کوردیبەو ە بەر لە
شەزێ بە کەمی جیھان لە کوردستان ھیچ شتیکی و ھا نەبۆ ە کە شایانی
باس بیت ، بەلام ئەو ەبی لیرەدا پیویستە سەرنجی بو ژابکیشین
ئەو ە تە کە لە ماو ەبی ئەم ۴۰ - ۵۰ سالەبی دواییدا چەند ھۆبەکی
ئاشکرا کارپێکی و ھایان کرد کە کوردستان (بە تاییبەتیی کوردستانی

عیراق) بییته مهلبهندی ئەم بزوتنەره نوێیه له مهیدانی لیکۆلینهوهی
زمانی کوردیدا .

وهك ئاشکرایه له زوربهی ئەو لیکۆلینهوانه‌ی ده‌باره‌ی زمانی
کوردی نۆسراون کهم و کورتی و ناتەواوی زۆره و هەرچه‌نده زۆر
مه‌سه‌له‌ی زمانه‌وانی کوردی کهم یاخود هەر باس نه‌کراون ، به‌لام
بنکه‌یه‌ک بێکه‌هاتوو و دروست بۆه و که‌سه‌یه‌کی وه‌ها
کۆکراوه‌توه که له وێگایه‌وه ده‌توانی که‌لێک لیکۆلینه‌وه‌ی
نۆی و عیله‌ی بنۆسرێی و اهو رێکه‌یه‌وه بکه‌ینه که‌لێک ئەنجایی
به‌که‌لک .

* * * *

ناوۋارۆك

لاپەزە

- ۳ وەرەمى نامەى سكرتېرى گشتى
- ۵ پېشەكتى
- ۸ لە سەرەتاوۋە تا شەزى يەكەمى جىهان
- ماورىزۆ كـارزۆنى ل ۸ ، كـ. كىورنلى ل ۱۰ ،
ى. رىودىگىر ل ۱۱ ، ئا. پـۆت ل ۱۱ ،
ئا. خۇدسكۆ ل ۱۲ ، ف. دىتېل ل ۱۳ ،
خ. ئابۇقىبات ل ۱۴ ، ى. بىرېزىن ل ۱۵ ،
ب. لىتخ ل ۱۶ ، ف. مېوللەر ل ۲۰ ،
ئا. زاپا ل ۲۱ ، س. رى ل ۲۳ ،
ف. يۆسقى ل ۲۴ ، ە. شىندلەر ل ۲۵ ،
ئا. سۆتسىن ل ۲۵ ، س. يەكېزارۆف ل ۲۶ ،
ە. مەكس ل ۲۶ ، دىئى مۆرگان ل ۲۷ ،
ئۆسكارمان ل ۲۷ ، مېجەر سۆن ل ۳۰ ،
- ۳۲ باش شەزى يەكەمى جىهان
- ۳۲ لە كوردستان
- سەئىد صدقى ل ۳۳ ، ئۆفېق وەھبى ل ۳۴ ،
جەلادەت بەدرخان ل ۳۵ ، نورى عەلى ئەمىن ل ۳۵ ،

جمال نهبز ل ۳۷ ، أ. ب. ههوری ل ۳۷ ،
 طاهر صادق ل ۴۷ ، جگهر خوین ل ۳۸ ،
 شیخ محمدی خاڵ ل ۳۸ ، علائەدین سهجادی ل ۳۸ ،
 گیبو و کریانێ ل ۳۸ ، حامد فهروج ل ۳۸ ،
 مهسوود محمەد ل ۳۹ ، د. پاکیزه ژهفیبی حیلمی ل ۴۰ ،
 د. نەسرین فهخری ل ۴۰ ، د. کمال فوناد ل ۴۱ ،
 د. عیزه دین مستهفا ل ۴۱ ، صادق بههائەدین ل ۴۲ ،
 محمەد ئەمین هه‌ورامانی ل ۴۳ ، ع.ع. شه‌وتم ل ۴۳ ،
 محمەد صالح سه‌عید ل ۴۴ ، د. ئەوژەحماتی حاجق مارف ل ۴۴ ،
 به‌ژۆیه‌به‌ریتتی گشتی خویندنی کوردی ل ۴۴ ، کۆژی زانیاری
 کورد و گۆفاره‌کی ل ۴۴ ،

۴۶ له یه‌کیته‌ی سووئیت

ئا. خاچانۆریان ل ۴۹ ، حاجق جنیدی ل ۴۹ ،
 ق. کوردۆ ل ۵۰ ، ئی. ئی. تسوکه‌رمان ل ۵۶ ،
 چه‌ به‌کوۆ (باکاینت) ل ۵۶ ، یو. یو. ئافالیانی ل ۵۸ ،
 کهریمی ئەبویتی و ئی. ئا. سه‌یرنۆفا ل ۵۸ ، مه‌کیمی خامۆ ل ۵۹ ،
 زاری یوسو،نۆفا ل ۵۹ ، ئی. ئا. ئۆربیلی ل ۵۹ .

۶۰ له ئەوروپا

ل. و. فۆسوم ل ۶۰ ، ر. ف. جاردين ل ۶۰ ،
 ب. بيبدار ل ۶۱ ، نهرنست مه‌کارپۆس ل ۶۲ ،
 د. ن. مه‌که‌زی ل ۶۲ .

۶۶ له‌نجام

له كتيبخانه نيشتمانيدا
ژماره ٤٥٦ ي سالي ١٩٧٤ ي دراوه توي

له چاپکراوه کانی کۆزی زانیاری کورد

منتدی اقرأ الثقافی
www.iqra-alkamitda.com

وشی زمانی کورد

دوکتور

نۆزه جمانی حاجی ماف

چاپخانهی کۆزی زانیاری کورد - به عندا

١٩٧٥

ئەم كىتەپ

لە ئامادە كەردنى بىنگەى

(مىنىرى ئىقرا ئىتقافى)

WWW.IQRA.AHLAMONTADA.COM

بۇ سەردانى پەىجى بىنگە:

[/https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada](https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada)

بۇ سەردانى بىنگەكە:

<http://iqra.ahlamontada.com>

من مطبوعات المجمع العلمي الكردي

الكلية
في اللغة الكردية

د. عبد الرحمن معروف

مطبعة المجمع العلمي الكردي

بغداد - ١٩٧٥.

پیشگی

کاتی باری زمان دیتہ گۆزلی ، بهر له هه مۆ شتیك مه بهست
وشه به . بقی زانیی وشه ، به نایبه تی وشه به کی زۆر ، زمان
نازارپی و ئاخوتی بقی نا کرپی . ئه مه له کاتی فیربۆنی زمانی بیگانه دا
به ئاشکرا دهرده گۆپی . ئه گهر که سیک له دهنگه کان و ریزمانی
زمانیکدا شاره زایی باش بهیدا کرد بقی ، به لام وشه ی کم له بهر بقی و
موفره دات کم بزانی ، ئه وه ئه و کسه به هیچ جۆریك ناتوانی باش
له و زمانه بگا و باش بپی بخوینیتسه وه و وتووپی بقی
بکا . بقی گومان ، ته نیا زانیی موفره دات و پشت گۆپی خستی تیکزای
دهنگه کان و پیکهاتی ریزمانی ، ههروه ها مه ودای باش زانیی
زمان ته سک ده کنه وه ، چونکه به ککرتی ئه و سقی ریشه به ،
(وشه کانی زمان ، دهنگه کان ، پیکهاتی ریزمانی) ، زمان
سازده کن و پیکه ده هینن . به لام له گه له ئه وه شدا ، ده بقی ئه و راستیه
له بیر نه کین ، که وا زانیی ژماره به کی زۆر له وشه و زانیی
به کارهینانیان راده ی زانیی زمان نیشان ده دن . جا هه ره له بهر
ئه وه شه ، وشه به ریشه به کی هه ره کرنگی زمان ده ژمیرریت

زاینی ژماره به کی زور له وشه و به کارهینان به شیوه به کی راست ، نهک ته نیا له قیرونی زمانی بیکانه دا گرنه ، به لکو بو زمانی زگما کیس - بو نهو زمانی له مندالییه وه ونوو پزی بی ده کین - گه لیک پیوسته . راست نیه ، له گهر وا بیر بکهینه وه ، هه مو نهو که سانه ی به کوردتی ده دوین و نهو خه لکی که زمانی سکوردتی زمانی زگما کیانه ، وهک بهک ده یزان و ناخوتیان و پیکده چتی و بهک چور وشه به کار ده هینن ، به لکو پله ی زاینی ئاده میزاد جیاوازه . وهک ئاشکرایه ، نه مهش له گه لیک رووه وه په یوه ندتی به راده ی کولتوری سرؤقه وه هه به .

هلی نهو جیاوازیه چیه !

جیاوازی پله ی خوینده وارته و چوری ژبان و توانا و ههروه ها په یوه ندتی جیاواز له گه ل زماندا ده ور ده بینتی . وه رگرتن و ههزم کردنی وشه ی زمانی زگماک ، تا راده بهک له خولا و به شیوه به کی میکانیکتی و بی بیر کردنه وه روده دات . سرؤف وشه ی زمانه کی هه له مندالییه وه بی بیر کردنه وه ، له کهسانی ده ور و پستی وه رده گرتی . به لام له گه ل نهو بیر نه کردنه وه به شدا له وه رگرتنی وشه ی زمانه کیدا (که هه ر له مندالییه وه ده ست بی دهکا و له تیکزای ژبانیدا به رده وامه) چالاکتی ههزم و وه رگرتن و ئاره زو ده ور پکی گوره ده بینن . جا له بهر نه وه به ، نهو که سانه ی شیوه ی ژبانیا و پیکده چتی و راده ی خوینده وارییان وهک به که ، جیاوازی له ناخوتیاندا هه به . هه ند پکیان به زمانیکتی وشک و رهق ، وه

له کاری لیکۆلینهوهی زمانهکه ماندا که لێبێکی گهورهیه . بێنی ئهوه
 که لێنه ههستی جولاندم و رایکیشام که خۆم بهو باسهوه خهریک و
 مانسۆ بگم ... دواى ههول و کۆششیکى زۆر ، ئهوهی بۆم کرا
 کردم و ئهوهی له توانامدا بو به جێم هینا ... هیچ گومانم لهوهدا
 نییه ، که ئهم کاره ی من تهواو نییه و کم و کورتی تێدایه . بهلام
 ئهوهی شایانی باس بێ ، ئهوهیه که ئهم کتێبه سهرهتایه که له باره ی
 کێشه ی وشه ی زمانى کوردیهوه و گه لێک که سه ته ی نوێی وه های
 تێدایه ، که تا ئیستا له لیکۆلینهوه ی زمانى کوردیدا باسیان نه کراوه .

ئهرکی سه ره کتی ئهم کتێبه « وشه ی زمانى کوردی » ،
 تۆزینیه وه و لیکۆلینه وه یه له و کێشه گرنگانه ی له رۆی لیکسیکۆلۆژی
 (Lexicology) به وه په یوه ندییان به وشه ی کوردیه وه هه یه ،
 به تایه ته ی له باره ی مانا و واتایانه وه ؛ شوێنیان له یاسای گه ته ی
 زماندا ؛ په یدا بۆنیانه وه ؛ به کار هینانیانه وه ؛ دهره فه تی جێکردنه وه یانه وه
 له ئاخوا تندا ؛ جۆری دهره بزی و شیوه ی چه سپاندنیان له ره وانبیژیدا ...
 وهک (جۆری وشه ، جۆری مانا ، په یوه نده تی نیوان وشه ، وشه ی
 هاوبیژ ، وشه ی هاوواتا ، وشه ی دژواتا ، وشه ی بهکواتا ، وشه ی
 فره واتا ، وشه ی تهواو ، وشه ی ناتهواو ، وشه ی بهره لّلا ، وشه ی
 گیراو ، وشه ی کوردتی به ته ی ، وشه ی گه راته ی ، وشه ی هند و
 ئه وروپایه ی ، وشه ی بێگانه له زمانى کوردیدا ، ره کی بێگانه له
 موفره داتی زمانى کوردیدا ، ززه ژۆژ ، موفره داتی زمانى کوردتی
 له رۆی چالاکی و سته ییه وه ، وشه ی مرده ، وشه ی نوێباو ،

فریژی گیراو، جۆری فریژی گیراو، فریژی گیراو له رۆی واتاوه...
 هند) .

هه‌رچهنده ئه‌ركی ئه‌م ئیكۆلینه‌وانه‌ش ده‌كه‌وێته‌ سه‌ر سۆ به‌شی
 هه‌ره‌ گرنگی ئیكسیكۆلۆژی : واتاناستی (علم معاني اللفاظ
 Semasiology) ، ئیتمۆلۆژی (الایمۆلوجیا Etymology) ،
 فریژیۆلۆژی (علم العبارات الاصطلاحية Phraseology) . به‌لام کاری
 فه‌ره‌نگ‌نۆسی (Lexicography) په‌یوه‌ندی راسته‌وخۆی به
 کێشه‌ی وشه‌وه‌ هه‌یه . جا له‌به‌ر ئه‌و هه‌ڵه‌یه ، که له‌ دوا به‌شی ئه‌م
 کتێبه‌دا له‌ فه‌ره‌نگ و جۆری فه‌ره‌نگ و ده‌وری فه‌ره‌نگ و
 کاری فه‌ره‌نگ دواوین و باسی تیکزای فه‌ره‌نگه‌ کوردیه‌کانمان
 کردوه ، که له‌ کاری فه‌ره‌نگ‌نۆسی و میژوی فه‌ره‌نگ‌نۆسی
 کوردتی و پاراستنی وشه‌ی کوردتی و ئیکدانوه و شی‌کردنه‌وه‌ی
 هه‌ندایی کێشه‌دا ده‌وریان بینوه .

ئێره‌دا به‌ پێوستی ده‌زانم ، په‌نجه‌ بۆ ئه‌وه‌ رابکێشم ، که دۆ
 به‌شی ئه‌م کتێبه‌ - واته‌ واتاناستی و ئیتمۆلۆژی ، وه‌ک وتار له
 دۆ ژماره‌ی «گۆفاری کۆژی زانیاری کورد»دا بڵاوکراونه‌وه‌ (٢) .
 وه‌ به‌شیکی به‌شی فه‌ره‌نگ‌نۆسی به‌ زمانی عه‌ره‌بی له‌ ژماره‌یه‌کی
 دیکی هه‌مان گۆفاردا چاپ کراوه (٣) . هه‌رچی پێشه‌کتی و به‌شی

-
- (٢) بژوانه : «گۆفاری کۆژی زانیاری کورد» ، به‌رگی دوومه ، به‌شی
 دوومه ، ١٩٧٤ ، ل ٨١ - ١١٦ ؛ به‌رگی سێهه ، به‌شی دوومه ،
 ١٩٧٥ ، ل ٢٠٧ - ٢٤٠
- (٣) بژوانه : «گۆفاری کۆژی زانیاری کورد» ، به‌رگی سێهه ، به‌شی
 یه‌که‌م ، ١٩٧٥ ، ل ٧٠٥ - ٧٢٨ .

هه‌ندێکیان به زمانێکی شیرین و جوان و پاراو و ده‌وله‌مه‌ند
ده‌دوین .

چۆن وشه‌کانی زمان بناسرین ؟

ئێمه هه‌ر له‌ منداڵیه‌وه ، له‌ گه‌ڵ فێربوونی وشه‌کانی زماندا
فێری ئهو یاسا و ده‌ستورانه‌ش ده‌بین ، که وشه‌یان بۆ دروست
ده‌کری و داده‌ژۆری . ئه‌مه‌ش رێگه‌مان بۆ خۆش ده‌کا که له‌ گه‌ڵ
وه‌رگرتنی له‌ خۆژا و میکانیکتی هه‌زاران وشه‌دا ، بتوانین به‌ بێر و
هۆش له‌ زمان وردینه‌وه و شتی شاراوێ ئاشکرا بکه‌ین و فێری
ئهو به‌ین ، که وه‌ک چه‌کێکی پێویست به‌ کاری به‌ینین .

زمان هه‌میشه له‌ گه‌شه کردنایه و به‌ وشه‌ی نوێی ده‌وله‌مه‌ندتر
ده‌بێ . ئاشکرا به ، که بۆ ئه‌مه ، به‌ شیوه‌یه‌کی سه‌ره‌کته ، ئهو که‌ره‌سته‌یه
به‌ کار ده‌هێنری که له‌و زمانه‌دا هه‌یه . له‌ سه‌ر پیکوه وشه‌ی حازر
به‌ ده‌ست هه‌ن ، وه‌ له‌ سه‌ر پیک دیکوه که‌ره‌سته‌ی یاریده‌ر ، به‌ تایبه‌تی
پێشگر و پاشگر . به‌م چه‌شنه ، له‌و وشانه‌ی له‌ زوووه‌ له‌ زماندا
هه‌ن ، وشه‌ی نوێی دروست ده‌کری .

هه‌ر که‌سێک ، زمانی کوردی بزانی ، بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌رکێکی
ئهو تۆ بکێشی ، ده‌توانی چه‌ندین وشه‌ی نوێی وه‌ها ناوینتی ، که
له‌م چه‌رخه‌ی ئێمه‌دا به‌یدا بۆن . له‌م ده‌مه‌دا ، که زبانی رۆشنبیری و
زانستی و کۆمه‌ڵایه‌تی و سیاستی میلیاتی کورد له‌ بره‌ودایه و
تێکزای جیهان له‌ پێشکه‌وتنایه . بۆ گومان زمان پێویستی به‌ وشه‌ی
نوێی ده‌بێ و رۆژ به‌ رۆژ وشه‌ی نوێی به‌یدا ده‌بێ .

- پ -

فریزبۆلۆژی و به‌شیکێ کۆی به‌شی فهره‌نگکۆسقی و فهره‌نگکۆک و لیسته‌ی سه‌رچاوه‌کانن ، بۆ به‌کۆم جار بۆلۆده‌کرینه‌وه .

بۆ به‌ دۆل سوپاسی مامۆستا هێمن موکریاتی و مامۆستا شوکۆر مسته‌فا ، دۆ مامۆستا و برای گه‌وره و هاوژی ئیزیکم ده‌کۆم ، که له‌ شی کردنه‌وه‌ی گه‌لێک رۆی ئه‌م باسه‌دا ، زۆریان هاریکاری له‌ گه‌ل کردم و یاریده‌یان دام . سوپاسی برای دۆلۆزم کاک حه‌سین فه‌یزوللا جان ده‌کۆم ، که گه‌لێک سه‌رچاوه‌ی نوێ و پێویستی بۆ دۆزیومه‌ته‌وه و نیشان دام . به‌گه‌رم سوپاسی مامۆستا و برای گه‌وره‌م کاک مه‌مه‌دی مه‌لا که‌رم ده‌کۆم ، که له‌ راست کردنه‌وه‌ی هه‌له‌ی چاپ و ده‌رکردنی ئه‌م کتێبه‌دا هاریکاری کردم هه‌روه‌ها . ریز و سوپاسم بۆ کریکاران و ئی پسرایی چاپخانه‌ی کۆلا ، که به‌راستی دۆلۆزانه ئه‌م کاره‌یان بۆ هه‌لسۆژاندم .

تافه‌ هیوام ئه‌وه‌یه ، به‌م کاره‌ توانیبیتم خزمه‌تیکی بچۆک پیشکۆش به‌ زانیاری گه‌له‌که‌مان بکۆم . له‌ باری « وشه‌ی زمانی کوردی » به‌وه‌ پێم کرابی چه‌ند وشه‌یه‌کی به‌ گه‌لێک بنۆسم و دۆ قسه‌ی خێر بکۆم ...

د. ئه‌وه‌زه‌حماتی حاجی ماری

لیکسیکۆلۆژی زمانی کوردی^(۱)

لیکسیکۆلۆژی به‌شیکه له زانستی زمان و له باره‌ی باری
بێستا و رابوردۆی وشه‌وه ده‌دوێ . لیکسیکۆلۆژی زمانێ کوردی
باسای و تووپیژی نه‌مۆ و دوینی و شیوه‌ی په‌یدا بۆن و بێشکه‌وتن و
گه‌شه‌کردنی زمانه‌که‌مان و په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ میژۆی گه‌لی کوردمان
بۆ ده‌رده‌خا و رۆن ده‌کاته‌وه .

کاکۆ و که‌ره‌سته‌ی لی‌کۆلینه‌وه‌ی لی‌کسیکۆلۆژی به‌ر له
هه‌مو شتی‌ک وشه‌یه . وه‌ک ئاشکرا‌یه (مۆرفۆلۆژی) یه‌ر له
وشه‌ ده‌دوێ ، به‌لام لێره‌دا ده‌یکاته هۆ بۆ لی‌کۆلینه‌وه له‌ ده‌ستور و

(۱) وشه‌ی لی‌کسیکۆلۆژی Ixicology که‌ له‌ زمانێ یۆنانیه‌وه وه‌رگیراوه ،
بێ‌که‌هانووه له : (Iexikos - وشه‌کانی زمان ، وشه‌ی نهرمه‌نگی) و
(Iogos - زانست) . به‌ جۆره‌ وشه‌ی لی‌کسیکۆلۆژی به‌ مانای -
زانستی وشه - دێت .

رېزمان . كه چي له ليكسيكولوژيدا كاري پېويست و گرنك زانين و ناسيني وشه و وشه كاني زمانه .

به وينه نه گهر له باري مؤرفولوژي و ليكسيكولوژيه وه ته ماشاي وشه ي « پاك » بگين ، ده بينين نه وه ي كه به لاي مؤرفولوژيه وه گرنكه نه مه يه كه نه م وشه يه — (ثاوه لئاوه Adjective) ، (ثاوه لئاوي ساده يه Adjective Simple) ، له (پله ي به راورد Comparative Degree) دا ده پي به « پاك تر » و له (پله ي بالا Superlative Degree) دا ده پي به « پاك ترين » هتد . به لام به نيسبت ليكسيكولوژيه وه ، نه وه ي په يوه ندي به وشه ي « پاك » وه ه بيت ، نه وه يه كه نه م وشه يه له گه ل « پاؤز » و « پاكز » و « خاوپن » دا هاوواتا (Synonym) يه و له زور ناوچه ي كوردستان به كاري ده بينين و له گه ل وشه ي « پاك » — كه به ماناي « تيكزا ، هه متو » ديت هاويؤز (Homonym) ه هتد .

هه روه ها نه گهر له وشه ي « عشق » وردينه وه ، ده بينين نه وه ي بؤ مؤرفولوژي گرنك يي نه مه يه كه نه م وشه يه (ناو Noun) ه ، (ناوي مه عنا Abstract Noun) يه وه بؤ ليكسيكولوژيش نه مه گرنكه كه « عشق » وشه يه كه له ميژه كورد له زمانى عه ره بتي به وه وه ري كرتووه ، نه م وشه يه له گه ل « نه فين » ، نه وين ، دلداري » دا هاوواتايه وشه ي « نه فين » يش وشه يه كي كوردي به تي به و سه ر به ديالېكتي كرمانجتي ژوروه و چه ند

سالىكە لە دىيالېكتى كومانجى خوارۇدا چىكەي خۆي كرتووه و
بووه بە وشەيكى ئەدەبىي و لەگەل «ئەوين» و «عەشق» و
«دلدارى» دا ھاوواتابە ...

تاكو ئەم شوپنە تا رادەبەك ئەرك و گرنكى لىكسىكۆلۆزىيان
بۆ رۆن بووه و بەم جۆره دەتوانىن بلىين كە لىكسىكۆلۆزى لە
وشە و وشەكانى زمان دەكۆلۆنەوه لە بارەى :

۱- مانا و واتابانەوه ؛

۲- شوپنەيان لە ياساى گشتى زماندا ؛

۳- پەيدا بقرىبانەوه ؛

۴- بەكار ھىنانىبانەوه ؛

۵- دەرفەتى چىكردنەوه يانەوه لە ئاھاوتندا ؛

۶- جۆرى دەربىر و شىپوھى چەسپاندىيان لە بەلاغەدا .

ئەركى ئەم لىكۆلۆنەوانەش دەكۆلۆنە سەر سقى بەشى ھەرە
گرنكى لىكسىكۆلۆزى كە برىتىن لە :

واتاناسى (علم معانى الالفاظ Semasiology) (۲) و زانستى

(۲) واتاناسى Semasiology بەشىكى سەرەكى بە لە زانستى وشە و لە
گشت ئەو مەبەلەبە دەكۆلۆنەوه كە پەپوھندىيان بە ماناى وشەوه ھەبە .

وشه داتا شین (ع-لم الاشتقاق Etymology)^(۳) و (علم العبارات
الاصلاحية Phraseology)^(۴).

لم سقی به شه گرنگی لیکسیکولوژی دا ده توارنی تیکزایتی
نه و مهسه لانه یه یوه ندیان به وشه و وشه کانی زمانه وه هه یه
شی بکرینه وه . منیش لم باسه دا هول ددهم به و پتی به له
لیکسیکولوژی زمانی کوردتی بدویم .

SEMASIOLOGY واتاناستی

وشه :

وشه کانی هر زمانیک وه نه پتی ته نیا له کومه لیک وشه بیکهاتین ،
به لکو بریتی به له باسه و دهستوریکی ورد و ناشکرا و تهواو و
ریک و پیک و دیاری کراو له به یوه ندی و به یوه ستی راست و رو داودا .
لیکسیکولوژی زانستی نییه که له باره ی وشه ی جوئی جو پوه

(۳) نیتبولوژی نه و به شه له زانستی وشه که له به یه بون و پتیکه ونی
وشه و نه و ده ورانه ی بیایدا نپه رپوه ددهوئی .

(۴) له به کگرتنی هندی وشه دا مانای تاپه تنی به یه ده پتی و به م جوړه
وشه و دهسته وازانه ده لپن فرازیولوژی که به شه که له زانستی وشه .

بدوینی، بە لێکو زانستییکە دەربارەی سیستم و دەستوری تیکزایەتی
وشەکانی زمان

هەرچەندە لە ولانە پیشکەوتوووە کات لە بارەیی وشەووە ،
لێکۆڵینەووە زۆرە و لە گەلێک سۆچەووە لەم مەسەلەییە وردبۆنەتەووە و
گەلێک زانا بەم کارەووە خەریک بوون و بەرھەمی بەزخیان پیشکەش
کردووە و ئەنجایی سەرکەوتویان وەدەست هیناوە ، بەلام لەگەڵ
ئەووەشدا تەعریفی تەواوی وشە نەکراوە و لەم بارەییووە رایەکی
بەکەرتۆی وەها نییە کە گشت لایەک و تاییبەتییەکی ئەم باسەیی
کرنییتەووە و هەموو زمانناسان لایەنگیری بکن .

ئەووەی لەم بارەییووە پەییووەندی بە تەعریفی وشەووە هەبیت کە لە
ولانێی ئێمە نۆسرا بن ئەووەیە کە تا رادەبەک کال و کرجن و تەنیا
سوچینیکی باسە کە دەکرنەووە (۵) .

(۵) بە ولانە :

مامۆستا سەعید صدقی لە لاپەژە (۶) ی کتییی « صرف و
نحوی کوردی » دا (بەغدا ۱۹۲۸) لە تەعریفی وشەدا دەلی : « تەنیا
انظیکە کە معنای بیی ، وەکو (پیسا ، درەخت ، ئەستێرە ،
بەرد ...) » .

مامۆستا نوری عەتی ئەمین لە لاپەژە (۹) ی بەرگی دوووەمی
کتییی « قواعدی زمانی کوردی » دا کە سالی ۱۹۵۸ لە بەغدا بلاوی
کردۆتەووە ، لە تەعریفی وشەدا نۆسبۆینی : « شوو وشەبە کە لە

پیشک ته‌عریف و دیاری گردنی راست و زانستی‌بانه‌ی وشه
 نه‌وه‌یه که تیشک و روژشایی نه‌و نیشانه سه‌ره‌کیانه‌ی له وشه‌دا هه‌ن
 ده‌خۆیدا بنویستی. وشه‌ش پیویسته نه‌و خاسیه‌ته بنه‌ره‌تیانه‌ی خواره‌وه‌ی
 تیدایی :

= ده‌نگی یا چهند ده‌نگی بێک نه‌هێنژی و نه‌وترژی و نه‌نوسژی ، وه‌ک
 (خ ، آ ، ن ، ز ، آ ، د) نه‌گه‌ر بده‌رپنه‌ ده‌م به‌کتر ، وشه‌ی
 (خازاد)ی له‌ی بێک ده‌ی . وه‌ وشه‌ش دۆ جووره : . وه‌ له‌ لاپه‌ژه
 (۲۲) ی کتیبی « ریزمانی کوردی » شدا (- لیبانی ۱۹۶۰) له‌ باره‌ی
 وشه‌وه‌ ده‌لێ : « وشه‌ که‌سه‌ی زمانه‌ و له‌ ده‌نگی وه‌ یا چهند ده‌نگی
 دروست نه‌کری ، وه‌ک وشه‌ی (خازاد) له‌ ده‌نگی (خ ، آ ، ن ،
 ز ، آ ، د) بێکه‌انوه‌ ، وشه‌ش به‌ بۆی زۆر و که‌می وازه‌کانی
 دۆ بابنه‌ . »

له‌ لاپه‌ژه (۳۱) ی به‌رگی به‌که‌می « فهره‌نگی خاڵ » دا ،
 مامۆستا شیخ محهمه‌دی خاڵ له‌ ته‌عریفی وشه‌دا نۆسبوونی : « ونه
 (کلمه‌) وشه‌یه‌که‌ که‌ مه‌به‌ستیکی بێی ، وه‌ک (دار ، کار ، زن ، من ،
 بزین ، دژین) . »

له‌ کتیبی « زمان و نه‌ده‌بی کوردی » که‌ د. عیزه‌دین مسته‌فا
 ره‌سۆل و د. ئیحسان فوئاد و مامۆستا صادق به‌هانه‌دین بۆ بۆلی
 به‌که‌می ناوه‌ندی دایان ناوه‌ (چاپی دووه‌م ، به‌غدا ۱۹۷۷) ، له‌ لاپه‌ژه
 (۲۵) دا له‌ باره‌ی وشه‌وه‌ نۆسیویانه : « وشه‌ نه‌و بێزه‌به‌یه‌ که‌ رسته‌ی
 له‌ی بێک ده‌هێنرێت ، له‌ لاپه‌ژه (۲۸) شدا ده‌لێن : « وشه‌ یا وازه
 له‌ چهند ده‌نگی بێک ده‌ی . »

- ۱- پیکهانی فۆنیینیکی هه بییت ؛
- ۲- مانا و واتادار بی .
- ۳- قهواره ی ریزمانی هه بی .
- ۴- هه میسه خاوه نی دهنگ و مانا بییت ؛
- ۵- هه رده م له ئاخاوتندا وهك دانه یهك (وحدة) له زمان به کار بهینرێ ؛
- ۶- پتر له یهك گیره ی نه بییت ؛
- ۷- بتوازی له رسته دا به کار بهینرێ ؛
- ۸- توانای هه بی بییت به ئیدیلۆم .

چۆری وشه :

بهشیکی زۆری وشهکانی زمانی کوردی - وه کو هه متو زمانهکانی سه ر ئه م زه مینه - ئه و وشانه ن که مانای دیارده بهکی (ظاهره) مه وزوعی واقیعی جۆراوجۆر ده بهخشن و به م وشانه ش ده لێن وشه ی ته واو Autosemantic words . له رۆی مۆرفۆلۆژییه وه ئه م وشانه به زۆری (ناو و ئاووه لئاو و ژماره و کردار و جێ ناو ن) .

ههروه ها پیلۆسته ئه وش له بیر نه کهین که هه ندی پۆل وشه ، وهك (پیتی بانگه بشتن و وشه ی یاریده ده ر) به شیۆه یهکی راسته وخۆ به یوه ندیان به دیارده ی واقیعه وه نییه و مانایان شیۆه ی تایه ته ی

خۆی ههیه و هەر له بهر ئهوه شه که مۆرفۆلۆژی به لیکۆلینهوهی
ئهم وشانه گرنگی دهدا و لیکسیکۆلۆژی تا رادهیهك دهیانخاته پشت
گوێی . له زانستی وشه دا بهم چهشنه وشانه ده لێن وشه ی ناته واو .

له زمانی کوردیدا دۆ جۆر وشه ی ته واو هه ن :

۱- ئه و وشانه ی له شیوه ی دروست بۆن و دارشتنیاندا تا
رادهیهك مانایان رۆن و ئاشکرایه (Motivated, having symbolic value
(symbolic value) . ئه م وشانه ش له ئه نجای و یکنجۆن و
نزیکی (رهك ، شیوه ، ئهرك ، ئه ندازه ، خاصیه ت ی)
دۆ شتدا داتاشراون ، وهك :

شه کرشکین - له شیوه ی دازشتنی ئه م وشه یه دا ئاشکرا
دیاره که ئامرازیکه شه کری یقی ده شکینرێی .

سهوزه - هه مۆ جۆره شیناییهك ده گرێته وه که روابی .
له وشه ی (سهوز) هوه هانوه که جۆره
ره نگیکه - واته له ویجۆنی (رهك) هوه
به یدابوه .

۲- ئه و وشانه ی که پیکهاتن و شیوه ی دروست بۆنیان مانایان
رۆن ناکه نه وه (Devoid of symbolic value) - واته
شیوه ی دازشتنیان مانای ئاشکرا و دیار نیشان ناده ن ، وهك :

دال — هه رچه نده ئاشکرایه که (دال) مه لیکه
که وری گوشت خۆره ، به لام شیوهی
دازشتی مانای رۆن ناکاتهوه .

تۆی — تاشکرایه که بهری درهختی میوه ، به لام مه
مانایه له شیوهی دازشتی وشه که دا دیار نییه .

بۆ شک هه ر بهک له م جۆره وشانه مانای تهواری خۆیان هه به و
بۆ واتا نین . هه ر وشه به کیش بهک یاخود چهند مانایه کی هه به ،
ئهو وشانهی تهیا بهک مانایان هه بهن له لیکه یکه کۆژۆزی دا پیاپ
ده لێن وشه ی بهک واتا Monsemous word ، ئهو وشانهش که
مانایان زۆره فره واتا Polysemantic .

له زمانی کوردیشدا ، وه کو هه مو زمانه کانی تر وشه هه ن که
تهها بهک مانایان هه به و وشهش هه ن که مانایان زۆره ، بۆ نمونه
ده بینین که هه ندی وشه ، وهک : (شهو ، ئاشه وان ، دراوسێ ،
ئهو ئۆ هتد) له بهک مانا زیاتریان نییه ، به لام وشهش هه ن
مانایان زۆره و ئهو مانایانهش له بهک ئیزیکن ، وهک :

بهردانهوه — ۱- بهردانی ئاوی گیراو ؛

۲- فزێدانی شتێک له بهرزیهوه .

- جۆش سه ندن — ۱- هاتنه كوئى شتى شل له سه ر ئاگر ؛
 ۲- برىتى به له تاوسه ندى جيهان له هاویندا ؛
 ۳- گهرم بۆنى به كىك له كارىكدا .

- بۆج — ۱- شتى بى ناوكتى بۆشى كلۆر ،
 ۲- برىتى به له قسه و گفتوگوى بى هۆده (۶) .

فره واتايتى به شىكى زۆرى وشه كانى زمانى كوردتى ئه وه نيشان ده دات كه به م زمانه ده توارى باش ته عبير بكرىت ، ههروه ها شايانى باسه كه زور بهى ئه و وشانه به ره سه ن كوردىن و له ناو جه رگه كورده واريدا هه لقا لاون .

جۆرى مانا :

له زمانى كورديدا ده توارى دو جۆر ماناى وشه كى جيا بكرىته وه :

- ۱- ماناى حه قىقى direct (proper) meaning . به و مايا به ده وتارى كه راسته رخۆ ديارده به كى مه وزوعى واقىقى نيشان ده دات .

(۶) له هه نانه وهى مه ندى نمونه و شه رح كردى وشه دا سه دم له چه ند فه ره نكىكى كوردى ، به نايه تى فه ره نكى خال وه رگروه .

۲- مانای مهجازی Transferred meaning . بهو مانایه دهوتری
 که راستهوخۆ دیاردهیه کی مهوزوعی واقیعی نیشان نادات ،
 بهلکو له ریگای پهیوهندییه وه له گهڵ دیاردهیه کدا مانا
 دهدات .

به وینه وشه ی « ئاگرانهوه » له زمانی کوردیدا به مانای
 ئاگر بهردان به شوینیکه وه که بستوتی) و (هه لگیرساندن شه ز و
 ئاشقوبانه وه) دیت . مانای یه که می ئه م وشه یه - ئاگر بهردان به
 شوینیکه وه که بستوتی - که مانایه کی حه قیقی به ئاشکرا دیاره که
 راستهوخۆ دیاردهیه کی مهوزوعی واقیعی نیشان دهدات . بهلام مانای
 دووه می که - هه لگیرساندن شه ز و ئاشقوبانه وه - یه مانایه کی
 مهجازی به و راستهوخۆ دیاردهیه کی مهوزوعی واقیعی نیشان نادات ،
 چونکه ئاشکرا دیاره که له م رۆداوه یاندا (گزگرتن و ستوتاندن) ی
 تیدا نییه ، بهلکو ئه م کاره که (ناخۆشی و ویرانی و خرابی ...)
 له دوایه ، له ئه نجای (گزگرتن و ستوتاندن) وهه نزیکه . به م جۆره
 له ریگای نزیک و ویکچقون و پهیوهندی ئه وه دۆ رۆداوه وه ،
 وشه ی « ئاگرانهوه » بهو دۆ مانایه ، واته - حه قیقی و
 مهجازی - هاتوه .

هه رچی مانای مهجازی به له زمانی کوردیدا پهیدا ده بقی له
 ئه نجای نزیک و ویکچقونی :

۱- شیوه :

به وینه وشه‌ی « بارخستن » به مانای (کردنه‌وه‌ی بار و خستی له شوینیک) دیت و ئه‌مه‌ش مانا حقیقه‌ی کبه‌تی . هه‌روه‌ها به (کهوتنی مریشک و کهله‌شیریش له‌سه‌ر ته‌نیشته) هه‌ر ده‌لێن « بارخستن » و ئه‌مه‌ش مانایه‌کی مه‌جازیه . ئاشکرا دباره که نژیکی و یکه‌چۆن له شیوه‌ی ئه‌و دۆ رۆداوه‌دا هه‌یه و ئه‌مه‌ش به‌وه‌ به‌هۆی ئه‌وه‌ی که ئه‌و مانا مه‌جازیه له رێگای ئه‌و مانا حقیقه‌یه‌وه ئه‌و مانایه‌ی ناومان برد به‌خشی .

۲- ئه‌رك و خاسیه‌ت :

ده‌بینین که وشه‌ی « نهرم » به هه‌م‌و شتیك ده‌وتنه‌ی که ره‌ق نه‌بیت ، به‌لام له سه‌ره‌رێکی كه‌وه (سه‌ره‌وه‌ی نهرم) یش هه‌یه . یی‌گومان لێره‌دا ئه‌و « نهرم » مانای ئه‌وه نادات که سه‌ره‌وه‌ی به‌ له‌ش نهرم بێت ، به‌لكو مه‌به‌ست ئه‌وه‌یه که سه‌ره‌وه‌ی له‌سه‌رخۆ و ناسك و به‌ئه‌ده‌به . به‌لام له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا خاسیه‌ت و ئه‌ركی ئه‌م دۆ مانایه نزیکن و یکه‌چۆن له نیوانیاندا هه‌یه .

۳- له مانایه‌کی فراوانه‌وه کهرتیک ، وه له کهرتیکه‌وه مانایه‌کی فراوان وه‌رگیرێتی :

أ - وه‌رگرتنی کهرتیک له مانایه‌کی فراوانه‌وه .

بۆ نمونه ده‌بینین له زمانی کوردیدا وشه‌ی « بزۆکان » مانایه‌کی گشتی هه‌یه ، ئه‌و مانایه‌ش (ئێکجۆن و شه‌پرزده‌بۆنی گیانداره له ترسانا). له‌م مانا گشتی‌یه‌وه به‌شیک وه‌گرگراوه ، ئه‌ویش ئه‌وه‌یه که به (ئێکجۆنی شیر و ماست و هه‌ندی شتی تر که گرۆ گرۆ ده‌بی) ده‌لێن « بزۆکان » . باخود وشه‌ی « پشتیوان » به‌ شیۆه‌یه‌کی گشتی مانای (یاریده‌ده‌ر) ه ، وه‌ له‌و مانا گشتی‌یه‌وه ئه‌وه په‌یدا بووه که وشه‌ی « پشتیوان » به‌و (داره‌ بوتزێ) که له‌ باری پانی به‌ پستی تایی ده‌رگا و ده‌زابه‌دا داده‌کوترێ .

ب- فراوان بۆنی مانایه‌کی ته‌سک .

به‌ وێنه‌ ده‌بینین له‌ زمانی کوردیدا وشه‌ی « باسقه‌نده » به (دارده‌ستیک ده‌وتزێ) که له‌ داری به‌لاڵۆک دروست کرابێ . بێشک ئه‌مه‌ ناوه‌ بۆ یه‌ک شت ، به‌لام له‌ هه‌مان کاتدا ئه‌م مانایه‌ فراوان بووه و به (هه‌مو دارێکی باریکی لۆسی کون کراو که کرابێ به‌ ده‌سکی قه‌نده) هه‌ر ده‌وتزێ « باسقه‌نده » .

به‌یوه‌ندتی نیوان وشه :

له‌ به‌کار هێنانی وشه‌دا به‌ مانای جیاوازه‌ له‌ رێگای به‌یوه‌ندییه‌وه له‌گه‌ڵ وشه‌ی ژردا ده‌توانرێ دۆ جۆر وشه‌ جیا بکریته‌وه :

۱- وشەى بەرەللا .

ئەم چۆرە وشانە دەتوانن لەگەڵ ژمارەيەكى زۆر وشەدا پەبەرەندىيان ھەي ، بە وینە وشەى « مېز » لە رۆى ئەندازەو دەتوانى بوترى (بچۆك ، گەرە ...) ، لە رۆى شپۆەو (خۆ ، درپۆ ، كورت ، پان ، چوارگۆشە ...) ، لە رۆى رەنگەو (سپى ، سۆر ...) ، لە رۆى پۆويستىبەو (نان خواردن ، تۆسین ...) ، لە رۆى ئەوەى لە چى مادەيك دروست كراو (ئاسن ، دار ...) ، لە رۆى بەكار ھىنان و نەوعىتەو (باش ، جوان ...) ھتد .

۲- وشەى گىراو .

ئەمىش ئەو چۆرە وشانەن كە تواناى ئەوەيان نىبە لەگەڵ ژمارەيەكى زۆر وشەدا يەك بگرن و لەبەر ئەو شپۆەى بەكار ھىنانيان لە قالىكى تەسكدا ماوئەو . بە وینە وشەى « كۆز ، كۆتەرە ... » لە زمانى كوردیدا ئەو توانايە و سەرەخۆيەيان نىبە كە لەگەڵ ژمارەيەك پۆلى جىاوازی وشەدا رىك بگەون و بەكار بھىنرین .

وشەى ھاوئۆز (مشترك لفظى Homonym) :

چۆن لە گشت زمانىكدا ، ھەرۆھا لە زمانى كوردیدا وشە ھەن كە بە خۆيئندەو و تۆسېن وەك بەكن ، بەلام مانايان جىاوازە ،

وهك :

- ئازار — ئيشى ئەندام .
ئازار — مانگى مارت .
باو — دەستور : فيسار شت بووه به باو .
باو — باوك .
باو — زيادهى شتېك به سەر شتېكى تردا .

بئى گومان ئەو چەند وشەبەي لە سەرھوہ ناومان بردن لەو
وشانە نين كە مانايان زۆرە - واتە وشەي فرەواتا Polysemantic
نين ، بەلكو ئەو وشانەن كە تەنھا لە خویندەنەوہ و تۆسیندا وهك
بەكن ، ئەگینا لە واتا و پەيدا بۆنياندا جياوازن ، وهك : (« ئازار » -
ئيشى ئەندام) كە وشەبەكي كوردییە زۆر دۆرە لە (« ئازار » -
مانگى مارت) كە وشەبەكي كوردتى نيبە و لە پەيدا بۆن و
دروست بۆندا سەرچاوەبەكي تری هەبە . ياخود « باو » دەبينن سقى
وشەن كە مانايان جياوازه و لە يەك دۆرن . هەرچەندە هەر سېكيان
لە رەسەندا كوردین ، بەلام پەيدا بۆن و دروست بۆنيان لە رېنگاي
جياوازهوہ هاتووہ . جا ئەم جۆرە وشانە كە لە ليكسيكوئۆزېدا
وشەي هاو بېژ (Homonym) يان بئى دەلېن ، پيوسته لەگەل وشەي
فرەواتا (Polysemantic) دا جيا بکرینهوہ و تېسكەل نە کرین (۷) .

(۷) بەداخەوہ ، لەم روپوہوہ - واتە دەر بارەي وشەي هاو بېژ و هاوواتا =

جۆرى وشەى ھاوبېز :

لە زمانى كوردیدا سقى جۆر وشەى ھاوبېز بەرچاۋ دەگون :

۱- ئەو وشە ھاوبېزى ھاوبېزى چۆن بە خويىندىنەۋە ، ھەروەھاش بە

تۆسىن ۋەك يەكن . بۆ نىمۇنە :

== لە زمانى كوردیدا - نە بە زمانى كوردى و نە بە زمانى بېنگانە مېچ شىنكى ۋەھا نەتۆسراۋە و ئەمەش نائەۋاۋىبەكى زۆر و كەلەبەرپكى گەۋرەبە لە مەسەلەى لىكۆئىنەۋەى زمانەكەماندا ، بەلام ئەۋەى شاپانى باسە لەم بارەبەۋە ئەۋەبە كە ھەندى لە زانابانى كورد ، ۋەك مامۆستا بان (تۆفېق ۋەمەى و قەنائى كوردۆ و چەركەزى بەكۆ) لە ھەرھەنگە كاتىباندا لە رېگىگى كۆشش و زانىنى خۆيانەۋە بە شىۋەبەكى نەجروپى ھەندى كېشەى ئەم كارە ئالۆزەبان خاۋكردۆتەۋە . ھەروەھا لە لاپەزە (۵۶۹ - ۶۲۳) ى ، زمارە دۆى ، كۆقارى ، كۆزى زانىبارى كورد دا (بەغدا ۱۹۷۳) ، مامۆستا جەمال بان لە زېر ناۋى « ھەندىك لەو زاراۋانەى واتايەك زىانر ئەبەخشن » دا وتارىپكى بلاۋكردۆتەۋە ، بەلام كەم و كورنى و مەلەى ھەرە گەۋرەى ئەم باسە لەۋەدابە كە تۆسەر وشەى ھاوبېز و فرەواناى جىبا نەكردۆتەۋە ، بە ۋىنە :

ناۋلە - نەۋىلەى ۋلاخ .

ناۋلە - خۆرە بارىبەكە كە بە بۆلى نەختە و زار دەكرېت .

تېرە - ھۆز ، ئىل ،

تېرە - تېرەى بن كلاس .

ئەمانە و گەلېكى نر - كە زوربەى ئەۋ نىمۇنە دەگىرەۋە كە ==

ئاش - جئى ھازىن و پاگردنى دانە و پلە .
ئاش - چىشت .

۲- ئەو وشە ھاوبىژانەى بە نۆسەن وەك يەكن ، بەلام لە
خویندەنە وەدا جياوازىيان ھەبە ، وەك :

ھەمانە^(۸) - (ھ) - رەكى کردارى (ھەين) ە^(۹)
(مان) - جئى ناوى لىكاوى كۆبە
(ە) - نىشانەى وجودە لە ھالدا .

ھەمانە^(۱۰) - كىسە يەك لە پى-تى مەژ و بزىن دروست كرابئى .

۳- ئەو وشە ھاوبىژانەى لە ھەندى ھالانى رىزماندا لە يەك نىزىك
دەبنەو ، وەك :

= ماموستا جەمال بابان لە وتارە كەيدا ھىناو پىتەو ە - لەو وشانە نىن
كە واتايەك زياتر دەبەخشن ، واتە وشەى فرەوانا نىن ، بەلكو ئەو
وشانەن كە لە رىگامى چەند ھۆبەكى تايە تىبەو ە بە خویندەنەو ە و نۆسەن
ويك دەچن ، واتە ئەمانە وشەى ھاوبىژن ، نەك فرەوانا .

(۸) لەم وشە بەدا كىرە وا بەسەر پىتى دوو مەو ە .

(۹) ئەمە كىردارىكە كە چاوكەكى لە پىر چۆنەو ە .

(۱۰) لىرەدا كىرە وا بەسەر پىتى شەشە مەو ە (دواينەو ە) .

- تالَه — گیاندارى رهشى دپز .
- تالَه — (تال) — ئاوه لئاوه .
- (ه) — نيشانهى وجودى حاله .
- بَو — كونده به بو .
- بو — كردارىكى رابوردووه كه له چاوگى (بون) هوه
وه رگراوه .

رييازى پهيدا بونى وشهى هاو پز :

۱ — بونى چهند دىالېكتىك و بهشه دىالېكتىك له زمانى كورديدا
هۆبه كى گرنگه له پهيدا بونى وشهى هاو پزدا . به وپنه وشهى
« بهش » له دىالېكتى كرمانجهى خوارودا ماناى (هيندى له شتىك كه
بزدراپى بو يه كىك) ده به خشى ، وه هر ئهم وشه به له دىالېكتى
كرمانجهى زورودا به (گياندارى ناوچه وان سپى) ده لپن .

۲ — له نهنجامى تپه ر بونى كات و روژگاردا و اتاكافى هه ندى
وشهى فره و اتا له بهك دور كه وتونه ته وه و وشهى هاو پزبان دروست
كردوه ، وهك :

- زى — روبرى زور كه وره .
- زى — زى مپينه .

۳- چون له میژوی په یدابتنی وشه ی گشت زمانیکدا، ههروهه ها له میژوی په یدابتنی وشه ی کوردیدا وا ریکه وتوووه که دۆ وشه ، یاخود پتر دابژااون به سه رشتی جیاوازدا و به ریکه وت شیژه ی دهر بزینیان وهك بهك بووه . به وینه :

باهو — شان و قۆل .

باهو — ئاسۆ .

۴- هه ندی وشه که له زمانی بیگانه وه که وتونه ته ناو زمانی کوردیه وه ، وا ریکه وتوووه له گه ل وشه به کی کوردتی ره سه ندا له نوسین و خویندنه وه دا وهك بهك بن و له هه مان کاتیشدا هه ر به که مانای تایه نته ی و جیاوازی خۆی هه بیت ، وهك :

بیر — بیر و هۆش .

بیر — (بئر - عه ره بی) .

جگه له و چه ند ریگه سه ره کیانه ، ههروهه ها هه ندیک جار له حالاتی کۆرینی وشه دا و لکاندن ئامراز و ههروهه ها کورت کردنه وه و سوانه وه ، وشه ی هاو بیژ په یدا ده بی .

به م جوړه ده بینین که ده وله مه ندتی و فراوانتی زمانی کوردتی تنها له زۆری وشه و مانای جوپی جویدا دهرناکه و پی ، به لکو له دهوری چالاک و سامانی بهرین و به نرخی وشه ی هاو بیژیشدا دهرده که و پی .

وشه‌ی هاوواتا (مرادف Synonym) :

به‌و وشانه ده‌لین که یه‌ک مانا ده‌به‌خشن ، یاخود مانایان لیک
نزیکه ، به‌لام له خویندنه‌وه و تو‌سیناندا جیاوازن ، وه‌ک :

لیژ - دارستان - جه‌نگه‌ل .

ئاواره - په‌زیوه - ده‌ربه‌ده‌ر .

جه‌نده‌ک - که‌لاک - ته‌رم - که‌له‌ش .

توش - دژوار - سه‌خت - ناخوش .

خهم - که‌سه‌ر - خه‌فت .

خاپور - وپران .

..... هتد .

سه‌رچاوه‌ی وشه‌ی هاوواتا :

له په‌یدابون و کۆبۆنه‌وه‌ی وشه‌ی هاوواتای کوردیدا چهند
ریگایه‌کی جیاواز ده‌وریان بینیه :

۱- چون بونی چهند دیالیکتیك و به‌شه دیالیکتیك له زمانی
کوردیدا بووه به هوی په‌یدابونی وشه‌ی هاوویژ ، هه‌روه‌ها بۆشه
به هوی په‌یدابونی که‌لیك وشه‌ی هاوواتا :

أ - به‌شیک له‌و وشه‌ی هه‌وواتایانه له خویندنه‌وه و تو‌سیندا
له‌یه‌ک دۆرن ، وه‌ک :

ئەۋك	— قوزك .
گەلەك	— گەلەك - فرە - پز - زۆر .
بەدەو	— جوان - قەشەك - چەلەك .
باھۆر	— باھۆر - رەشەبا .

ب) ھەندىكىشىيان ئەو وشە ھاوواتايانەن كە لە خوئىندەنەوہ و تۆسىندا تا رادەبەك و يەك دەچن ، بەلام لە شىۋەي فۆئىتىكىدا تۆزىك جياوازى ھەبە . ئەو جۆرە وشانەش لە ئەنجامى لىك نىزىك بۆنەوہي ھەندى دەك ، ياخود لە ئەنجامى خاسىيەتى تايىبەتى بەشە دىيالنىكتەكان و دىيالنىكتەكانى كوردىدا پەيدا بوون ، وەك :

م / و	دامىن - داۋىن .
ھ / و	ھشك - وشك .
ف / و	چاف - چاو .
ى / و	بارى - پارو .
ھ / ى	تەنيا - تەنھا .
آ / تى	ما - مئى .
ئ / ھ	ئەسپ - ھەسپ .

..... وە گەلەكى تر (۱۱) .

(۱۱) ئەم جۆرە وشە ھاوواتايانەن كە لە ئەنجامى نىزىكى دەنگە ، ياخود خاسىيەتى تايىبەتى بەشە دىيالنىكتەكان و دىيالنىكتەكانى زمانەكەمانەوہ ھاتون ، پز بەبەندىياز =

۲- له نهنجامی به کار هیئنانی شیوازی جودا له چۆنیتی دارشتن و دروست کردنی وشه دا گه لیک وشه ی هاوواتا له زمانی کوردیدا پهیدابوون ، وهك :

بهره وژپز — بهره وخواړ

بهره وخواړکه — بهره وخواړه

بهره ولپزه — سهره ولپزه

۳- هرچه نده له زمانی کوردیدا بۆ هندی مانا وشه ی ره سنی کوردی هه بون ، بهلام له گه ل نه وشدا وا ریکه وتوووه که بۆ هه مان مانا له زمانی بیگانه وه وشه بکه ونه زمانه که مانه وه و له گه ل وشه کوردییه کاندایین به هاوواتا ، وهك :

زهوی — ئهرز — عهد ، — ههرد .

مهردوم — مرؤ — مرؤف — ئاده میزاد — ئینسان .

ههزار — به له نگاز — فهقیر .

وشه ی دژواتا ، Antonym :

له سههروه روئمان کردهوه که اه نیوان ژماره به کی زور له

= به بای فۆنیتیکیه ههیه ، جا هه له بهر نه وشه که له م رووه وه شتیکی که م نژیسه . ده باره ی ئه م چۆره وشانه باستیکی سه به خۆم ههیه ، هیوادارم به م زوانه به وتاریکی تایه تی بیخه مه بهر جاوی خوینهرانی به ژب .

وشەكانى زمانى كوردیدا پەيوەندى ھاوواتايى ھەيە . ھەروەھا پەنجەش
بۆ ئەو رادەكېشىن كە پەيوەندى دژواتايش لە زمانەكەماندا دەورى
خۆى دەبىنى .

وشەى دژواتا بەو وشانە دەوترى كە لە مانادا بەرامبەر
بەكتەر دژ وەستاون ، وەك :

- گەورە — بچوك .
- زۆر — كەم .
- بەرز — نزم .
- چاك — خراب .
- دۆر — نزيك .
- رۆناك — تاريك .

لەو نمۆنانەى سەرەودا ئاشكرا ديارە كە ھەر وشەبەك رەگى
جياوازى خۆى ھەيە ، ھەروەھا وشەى دژواتا دەتوانن خاوەنى بەك
رەك بن ، وەك :

- خۆش — ناخۆش .
- راست — ناژاست .
- بەنرخ — بىنرخ .

پىۆستە پەنجە بۆ ئەو ھەش رابكېشىن كە وەنەبى ھەمو وشەبەكى

زمانی کوردتی بهرامبهری وشه‌ی دژواتا هه‌بیت . بۆ نمۆنه بهرامبهر
هه‌ندێ ناو ، وه‌ك : خاتو ، ده‌رگا ، کتیب ، وشتر ؛
زوربه‌ی جێ ناو ؛ تیکزایی ژماره‌ وشه‌ی دژواتا نییه .

ئېتىمولوژى (الاتيمولوجيا ETYMOLOGY) (۱)

ئېتىمولوژى ئەو بەشەبە لە زانستى وشە ، كە لە پەيداىون و
وەرگرتن و گەشە كردنى وشە و ئەو دەورانى پييدا تېپەريوه
دەدوئى .

موفره داتى زمانى كوردى قالى بۆوهى سالانى دۆر و دريوى
ميژوى كەلى كورده و سۆره و تۆرهى چەندىن پله و قۇناخى هەلس و
كەوتى بارى ژباني هات و نه هاتىتى . لەو ماوه دريژ و بەرفره وانهدا
كە بە سروشت لە كەو دراون و گيژە كراون و گورگە و بنۆسل و
زيوانيان لى گيراوه ، لە زۆر روى گرنگهوه پتەو بووه و بە

(۱) لە لابهزه ۱ى ئەم كتيبهدا بە هەله بەرامبەر بە (ئېتىمولوژى)
نۆس-راوه : (وشەداتاشين - الاشتقاق) . بەلام راستيهكى :
(ئېتىمولوژى - الاتيمولوجيا : دراسة تبنى باصل الكلمات
وتاريخها) بە .

خۆدا هاتۆتهوه و دهوله مهنده بووه .

په يدا بۆن و گه شه کردنی موفره داتی زمانی کوردتی ، وه کو
همو زمانه کانی سه ر رۆی ئەم زه مینه له دۆ رێگه وه سه ری هه لداوه .
به ک - رێگه ی راسته وخۆ که ئه و یه هه لێنجانی وشه ی کوردتی
ره سه نه له فیهو زمانی کوردیدا ؛ دۆ - رێگه ی لاوه کتی ، که ئه و یه
وه زگرته ی وشه یه له زمانانی بێگانه وه .

به م جۆره له لیکۆلینه وه ی ئیتیمۆلۆژی زمانی کوردیدا ،
پێویسته به تابه ته ی بنجی زمانی کوردتی ساغ بکرێته وه ؛ وشه ی
ره سه نی کوردتی و وشه ی ئێرانه ی و هیند و ئه و رووپایه ده ست نیشان
بکرێن ؛ وشه ی بێگانه و ره کی بێگانه له زمانی کوردیدا نیشان
بدرێن ؛ چالا کتی و سه ستی موفره داتی زمانی کوردتی بخه رێته پێه
چاو ... هتد .

له سه ر رۆی ئەم زه مینه به ژماردنیکی ته قدیرتی پتر له دۆ
هه زار و پێنج سه د زمان هه ن . وه ک ئاشکرا به ، دیار کردنی ژماره ی
تێکرای زمانه کانی جیهان کارێکی سه خت و گرانه ، ئه و یه به ر له
همو شتیکی په یوه نده به وه ی ، که وا له زۆر رووه وه لیکۆلینه وه ی
ته واو و پێویست که مه . وه هه ر له به ر ئه و هۆ به شه که ئاشکرا و
رۆن نیه ، ئایا هه ندای زمان زمانێکی سه ره بخۆ به یا خود دیالیکتی
زمانێکی دیکه به . لێره دا پێویسته په نجه بۆ ئه وه رابکێشین

که له دیارکردنی سهربهخوږی زماندا کم و زوړتی خواونی گهو زمانه ناتوانی دهوور بیتیت ، به وینه هندی دیا لیکت هه ن که به ملیونه ها کس پیسی دهووپن ، کهچی زمانی وا هه به که خواونه کانی ته نیا چند هزار که سیک دهن . زمان هه به زماره به کی کم کس پیسی دهووی ، وهک (زمانی خپله کانی نه فریقا ، پولینیزی^(۲) ، زمانی هندیه کانی نه امریکا ، زمانه کانی داغستان ...). هندی زمانی هه ن میلیه تیکي کهوره پیسی دهووی ، وهک (چینی ، روسی ، هره بهی ...). زمانی وه هاش هه به که چند نه ته وه به ک پیسی دهووپن ، به نونه (زمانی فره نسی - له فره نسا و به لچیکا و سویسرا ؛ زمانی ئینگلیزی - له بریتانیا و نه امریکا ؛ زمانی نه له مانسی - له نه له مایا و نه مسا ؛ زمانی ئیسپانی - له ئیسپانیا و بیست کوماری خوارو و ناوه راستی نه امریکا ؛ ...). چند زمان تیکیی هه ن که بونه ته زمانی ئیومیلله تان International language و له کلامه لی نه ته وه به کگرتووه کان و که لیک ری کخراو و کومه له ی جیه ایتدا پیسی دهووپن و پیسی بلاوده کنه وه ، وهک (ئینگلیزی ، فره نسی ، روسی ، ئیسپانی ...).

(۲) همه زمانی نه ته وه ی پولینیزه ، که له پولینیزیا و هندی له دور که کانی روژه لاتی میلانیزیا دهوین . زماره ی خواونی نه م زمانه نریکی (۳۴۰) هزار کس ده بیت . نه وه ی سه رنج رابکیشی ، نه وه به که نه م زمانه خواونی فونه تیکینی زور ساده و ساکاره . زوړتی دنکی بزوپن له که ای وشه دا ساز و ناوازه کی خوشی به خشویه . وشه ی وای هه به که ته نیا له دنکی بزوپن بیکه اتوه ، وهک : (oiaio , oe ... هتد).

هروهه زماڻي وا هنن ڪه به نسبت زمانه ڪاڻي ته مڙووه به
 زماڻيڪي مردو داده زرين ، به لام له هه ندي رووه وه سوڊيان لئي
 ده بيري لئي و به ڪار ده هينرين ، به تايه تي زماڻي لائيتي ، ڪه زماڻي
 ڪه نيشت و زانست و زاروه ...

ميڙوي گشت زمانه ڪاڻي جيهان وه ڪه يه ڪه ٺاڪرا نين . زماڻي
 وا هه به ڪه له ريگي ٺاڪرا واري تو سوراوانه وه ميڙوي له ماوهي
 ۲۰ - ۳۰ سهه دهه ناسراوه ، به ويته زماڻي يوناني هه له
 (هوميروس) وهه تا هم ده ورهه زاروه ، يا خود زمانه هيند و
 ته ورهه پايه ڪاڻي هندستان هه له دهه سروده ڪاڻي (ريگيدا) وهه تا
 زمانه هندي به ڪاڻي ته مڙو ناسراون .

هه له تيو زمانه هند و ته ورهه پايه ڪاندا زماڻي وا هنن ،
 ڪه خواهه تي تو سراوي ٽي جگار ڏيرين ، به لام زانست ده ربهه ته وه
 زمانه ته نيا له سهه دهه بيسته مهه زانبارتي وه رگروهه ، وه ڪه زماڻي
 (توخارتي) ڪه به له سهه دهه سهه تههه پ. ز. له ناوچهه ريڙهه اواي
 چين پيبي دهه دوان ... هند .

زماڻي وهه هاش هنن ، ڪه ميڙويان له تيوان سهه دهه ڪاڻي ۴ - ۸ زدا
 ناسراوه ، وه ڪه (گريما نيڪان ، سلاويڪان ، گه رهنه تي ، جو رجهي ...) .
 چه نه زماڻيڪي هه هنن ، ڪه ته نيا ميڙوي هم چوار - پينج
 سهه دهه پان ٺاڪرا بهه ، وه ڪه زماڻي (لائيتي ، ته لباتي ...) .

زوریبه‌ی زمانه‌کانی ئه‌فریقا و ئوسترالیا و ئهمه‌ریکا له سده‌کانی
(۱۷- ۱۸) ی زایندا ناسراون و ته‌نانه‌ت هه‌ندیکیشیان له سده‌کانی
(۱۹- ۲۰) دا .

تیکزای زمانه‌کانی جیهان به‌سه‌ر چه‌ند کۆمه‌له‌ زمانیکی
گه‌وره‌دا دابه‌ش ده‌بن و هه‌ر کۆمه‌له‌یکیش به‌سه‌ر چه‌ند خێزانیکی‌دا .
زمانی کوردتی به‌کیکه‌ له کۆمه‌له‌ی گه‌وره‌ی زمانه‌ هینه‌د و
ئه‌وروپایه‌کان و خێزانی ئیراتی . جا به‌و بۆنه‌یه‌وه لێره‌دا به‌تایه‌ته‌تی
بسی خێزانی زمانه‌ ئیرانیکان ده‌گین^(۳) .

خێزانی زمانه‌ ئیرانیکان

خێزانی زمانه‌ ئیرانیکان له ژماره‌یه‌ك زمانی زیندو و مردو
بیکهاتوووه :

أ - زمانه‌ ئیرانییه‌ زیندوووه‌کان

۱ - فارسی نوینی

۲ - کوردتی

۳ - ئه‌فغاتی

(۳) به‌داخه‌وه ، لێره‌دا ماسه‌ک ریگی‌ای ئه‌ومان نادات که به‌ دۆر و
دره‌پۆتی له تیکزای کۆمه‌له‌ی زمانه‌کانی جیهان بدوین . به‌لام له
باره‌یه‌وه باسیکی نایه‌تیمان هه‌یه ، هیوادارم به‌م زوانه‌ به‌ چه‌ند
و ناره‌کی نایه‌تی بیخه‌مه به‌ر ده‌ستی خوێنه‌رانی به‌ژۆر .

- ۴ - بلوچ
 - ۵ - تاجیک
 - ۶ - ئوسبتی
 - ۷ - تاتی
 - ۸ - تالیشتی
 - ۹ - پامیرتی
 - ۱۰ - مازندهراتی ، گیلیاتی
- هند

ب- زمانه ئیرانییه مردووه کان :

- ۱ - فارسی کۆن^(۴)
- ۲ - ئاوپستایتی^(۵)
- ۳ - بهلهوتی^(۶)

- (۴) زمانی زهمانی ههخامنهشیکانه ، سدهی ۶ - ۴ پ ز .
- (۵) واته ئهو زمانهی که (ئاوپستا) ی بئ نو سراوه و که زمانی ئابنی (زهردهشت) ه . دهرینترین میژوی که میژوئاس و زماناسه کلن بهسندیان کردبئ ، سدهی (۶ - ۷) ی پ . زه کۆنترین و بهنرخترین بهشی (ئاوپستا) ش ئهو سرودانهن که له لایهن (زهردهشت) هوه و تراون . ئهم بهشی (ئاوپستا) ناوی (گاتهها) یه و بهشکانی تری به (بهسنا ، ویسپارت ، بهشت ، دیشس) ناسراون .
- (۶) ههروهها پیتی دهونرپت (فارسی ناوه ژاست) ، که زمانی ئابنی و دهولهنی ساسانیکان بووه .

٤ - میدتی (٧)

٥ - پارثی (٨)

٦ - سهغدتی (سوگدی) (٩)

٧ - سهکتی (١٠)

زوربهی ئیراناسهکان به گوپرهی شوین زمانه ئیرانییه
زیندۆ و مردووهکان دابهش دهگن بهسهر :

(٧) زمانی میدپیکانه، که بهر له زاین به چند سده بهک توانیوانه
دهوله نیکسی دهسه لانداری کهوره له رۆژئاوای ئیرانی ئه مژۆدا دابه زرپین .
که لیک له زانیان کورد به نوهی میدپیکان داده نین . بۆ وهرگرتنی
زانیاری نهواو دهربارهی میدپیکان و زمانی میدتی ، بۆوانه : کورد
نوهی میدپیکان ، نویسی پزوفیسۆر فلادیمیر مینۆرسکتی ، کۆژین و
لیدوانی د. کهمال مهزههر (به زمانی ههرهتی) ، کۆفاری دکۆژی
زانیاری کورد ، ب ١ ، بهغدا ١٩٧٣ ، ل ٥٦٠ .

(٨) بهکینکه له زمانه قارستیهکانی پلهی ناوهزاست ، له نیوان سدهکانی
٣ پ ز. و ٣ پ. زدا ، که له ناوچهی خوارۆی رۆژههلاتنی
دهریای قهزویندا بهکار هینراوه .

(٩) بهکینکه له زمانه ئیرانییه رۆژههلاتنیکان . له کۆتایی سدهی ١١ پ.
ز. تا ٩١ ز. زیاره .

(١٠) بهکینکه له زمانه رۆژههلاتنییه مردوه ئیرانیکانی دهوری ناوهزاست و
له سدهکانی ٥ - ١٠ ی زایندا له ئاسپای ناوهزاست و نورکه نستانی
چین بلاوبۆبۆوه . ههندی نیکستی ئهم زمانه بهجێ ماو ، که به خهنی
هیندی نوسراون .

أ) زمانه ئیرانییه رۆژئاواییه کان :

۱- بهشی خوارۆی رۆژئاوا - فارسی کۆن و ناوهزاست و نوی ، تاجیکتی ، تاتی ... و هندیکی تر .

۲- بهشی سهرووی رۆژئاوا - میدتی ، پارسی ، بلوچی ، کوردتی ، تالیشتی ... هند .

ب) زمانه ئیرانییه رۆژههلاتییکان :

۱- بهشی خوارۆی رۆژههلات - سهغدی ، ئهفغانتی ، پامیرتی ... هند .

۲- بهشی سهرووی رۆژههلات - سهکتی ، گرسییتی و هندیکی تر .

زمانه ئیرانییکان به سنی دهوری میژوییدا رۆبفتون : کۆن و ناوهزاست و نوی :

۱- دهوری کۆن - له (ئاویستا)هوه دهست پی دهکا - واته سهدهکانی ۱۰- ۶ پ.ز. زمانه ئیرانییه کۆنهکان پهیدا بقون له : ئاویستایی ، فارسی کۆن ، سهکتی ، میدتی ... هند .

۲- دهوری ناوهزاست - له کۆتایی دهوری بهگمهوه دهست پی دهکا تا کو داهاتی ئیسلام له سهدهی چهوتهمدا . له میژودا به تیکزای زمانهکانی ئهم دوره دهوترپی (پهلهوتی) . زمانه ئیرانییکانی

وشەى كوردى پەتقى (رەسەن) :

زمانى كوردى بە تىكزايى و وشەكانى زمانەكەمان بەو شىۋەبەى ئەمزۆى كە ھەبە ، بەرھەى تىپەزبۆنى چەندەھا سەدەبە و ئەنجامى پىشكەوتىكى زۆر و دۆر و درىژە لە تىوان ئەو وغانەدا ، كە ئىستالە ئاخوتنى زمانەكەماندا بەكار دەھىنرېن ، وشەى زۆر جياواز و جودا دروستبۆن ، كە لە شىۋەى پەيدابۆن و داڭشتىياندا دەردەكەون و دەھىنرېن . لەتەك ئەو وغانەدا كە بەر لە پەيدابۆنى نۆسینەوہ لە زمانى كوردىدا بەكار ھىنراون ، وەك (دايك ، بلك ، برا ، خوشك ، پىر ، سىقى ، رەش ، سقى ، چى ... ھند ، چاومان بە وشەى وەھاش دەكەولمى كە تازە پەيدابۆن و زۆر نىبە كەوتقنە ناوانەوہ ، وەك (خوینەر ، ۋىننامە (ترجمۃ الحمال) ، زوېن (Vowels) .. وە كەلنىكى نر). لە پال وشەى رەسەنى كوردىدا ، وەك (شەو ، زۆر ، سەر ، ۋن ، چۆن ... ھند) وشەش دەھىنرېنى كە لە زمانى بېگانەوہ كەوتقنەتە زمانەكەمانەوہ ، وەك (حەج ، زەكات ... - لە ھەرەبىيەوہ) ؛ دامە ، خاشخاش ... - لە فارسىيەوہ) ؛ (خان ، خاتون ... - لە توركىيەوہ) ؛ (فەيلەسۆف ، ئەلەس ... - لە يۆنانىيەوہ) ؛ (دىكتاتور ، كۆنسول ... - لە لاتىنىيەوہ) ؛ (مىليون ، رۇپىم ... - لە ھەرەنسىيەوہ) ؛ (سەماوەر ، پۆلشەفېك ... - لە رۆسىيەوہ) ... ھند (۱۲) .

(۱۲) راستە ھەندى وشەى لاتىنى و بۆنانى و ئىنگلىزى و ھەرەنسى ... لە

که ره‌سته‌ی سه‌ره‌کتی زمانی ئه‌م‌زۆی نه‌وه‌ی کورد و موفره‌داتی زمانی کوردتی له‌ درێزایی هه‌م‌و ده‌وره‌کانی پێش‌که‌وتنیدا بریتیه له‌ وشه‌ی ره‌سه‌نی کوردتی . به‌شی هه‌ره زۆری موفره‌داتی ئه‌م‌زۆی زمانی کوردتی ئه‌و وشه‌ کوردیه ره‌سه‌نانه‌ن که له‌ ناو جه‌رگه‌ی کوردستاندا هه‌لقولاون و کورد دا‌پیناون و شیوه و خاسیه‌تی کورد و کوردستانیان پێ دراون و بۆنه‌ته ئاو‌پینه‌ی ژبانی کۆمه‌لا‌یه‌ته‌ی و سیاسه‌تی و ئابوری ... میده‌تی کورد .

به‌شی زۆری وشه‌ی کوردتی ره‌سه‌ن ، ئه‌و وشانه‌ن که له‌ دروست بۆن و دا‌ژشتن و شیواز و ده‌ستوری زماندا په‌یوه‌ندیان به‌ په‌که‌وه هه‌یه و له‌و ده‌مه‌وه په‌یدا برون که زمانی فارسته‌ی و کوردتی و ئه‌فها‌تی و به‌لوجی و تاجیکه‌ی و ئۆسبیتی و ئاتیه‌ی و تالیشتی و پامیرتی و . . له‌ خه‌زانی زمانه‌ ئیرانیکان که‌وتنه‌ته‌وه - واته به‌شی زۆری موفره‌داتی زمانی کوردتی وشه‌ی کوردتی ره‌سه‌ن .

وشه‌ی کوردتی ره‌سه‌ن ئه‌و وشانه‌ن که له‌ سه‌ده‌ی نۆیه‌می دوای

= رهنگای زمانی هه‌ره‌بێ و فارسته‌ی و تورک‌بیه‌وه هاتۆنه‌ته زمانی کوردیه‌وه ، به‌لام ئه‌جه‌ لێره‌دا گرنگیان به‌وه داوه ، که ئه‌و وشانه‌ی نیشانان داوان به‌ ره‌سه‌ن کوردتی نین و کورد وه‌ری کرتۆن . بۆنی وشه‌ی بێگانه‌ش له‌ زمانی کوردیدا ، ئه‌وه ناگه‌یه‌تی که‌ زمانی کوردتی زمانه‌کی ره‌سه‌ن و سه‌ره‌خۆ نه‌ی ، به‌لکه‌ ئه‌مه‌ش دیارده‌یه‌که که له‌ تیکزای زمانه‌کانی جیهاندا هه‌یه .

زاینه وه ههتا ئەمژۆ پەیدا بوون . ئەم جۆره وشانه خاسیەتی وتووێژی کوردییان هەیه و بۆ گومان بۆنیان لە زمانیکێ تردا ، ئەوه نیشان دۆدەن ، کە لە زمانی کوردییەوه وەرگیراون .

وشە ئێرانی :

لە نیوان وشە رەسەنی کوردیدا گەلێک وشە گرنگ هەن کە بە رەگەز ئێرانی . ئەو جۆره وشانه میژۆبەکی کۆنیان هەیه و بە نەسبەت زمانی کوردی و زمانە ئێرانیکانی تره وه میراتییهکی گرنگ و بەزخن (بە وێنه بژوانه : خشتهی ژماره ١) . ئەسەری ئێرانی بە تاییهتی لە ژماره و جۆر ناودا دەبینرێ ، وهک : (بهك ، دۆ ، سۆ ، ... سهوت ، ده ... ؛ تۆ ، ئەو ، ئێوه ، کۆ ، جی ...) .

ههروهها پێویسته ئەوه لە بیر نهکین کە گەلێک وشە هەن کە لە فارسی و کوردی و ئەفغانی و تاجیکی ... دا وێکدهچن ، بەلام پەيوهندیان بەیهکوه نیهوه و لە پەیدا بۆن و دروست بۆنیاندا پێکوه نەبەستراون و بە شێوهیهکی سەر به خۆ لەسەر بناغە ی رهگ و پێشگر و باشگر ... ی وێکچۆ وەرگیراون ، بە وێنه بژوانه : خشتهی ژماره (١) .

خشتی شماره ۱

زمانه پیرانیه روژه لایه کان		زمانه پیرانیه روژه لایه کان							
نوسیتی	گفتاشی	تالیسی	بلوچی	تاشی	تاجیکی	فارسی	سکوروی		
							کرمانجی خوارآ	کرمانجی زوزآ	
به‌رس	به‌خت	پورس	پورس	پورس	پورس	پورس	پرس	په‌رس	
تاب	گلزیه	گوش	گاف	گاو	گلزب	گاب	گاو	گاف	
روژه نیک	روژهز	روژ	روچ	روز	روژ	روز	روژ	روژ	
گه‌رفنده	ورور	بوره بوا	براس	برار	باروده	براده	برا	به‌را	
سه‌د	سه‌ر	سه	سه‌ر	سه‌ر	سه‌ر	سه‌ر	سه‌ر	سه‌ر	
نه‌سه	نه‌س	نه‌سپ	نه‌سپ	نه‌س	نه‌سپ	گه‌سپ	نه‌سپ	هه‌سپ	
ده‌س	لاس	ده	ده	ده	ده	ده	ده	ده	
سه‌ده	سه‌ل	سه	سه‌د	سه‌د	سه‌د	سه‌د	سه‌د	سه‌د	
چه‌سه	چم	چهل	چم	چوم	چه‌شم	چه‌شم	چاو	چاف	

وشه‌ی هند و ئه‌ورۆپایه‌ی :

له ئیوان وشه‌ی كوردتێ و ئیرانیدا وشه‌ش هه‌ن كه بنجی هند و ئه‌ورۆپایان هه‌یه ، وه‌ك : برا ، زاوا ، برۆ ، نوێ وه‌ كه‌یكێ تر (هه‌روه‌ها بزوانه‌ خسته‌ی ژماره‌ ۲ كه ئیزیکتی زمانه‌ هیند و ئه‌ورۆپایه‌كان له ژماره‌دا نیشان ده‌دا) .

وشه‌ی بیگانه‌ له زمانێ كوردتدا :

له‌ته‌ك وشه‌ی په‌ته‌ی و ره‌سه‌نی كوردتدا له‌ زمانێ كوردتدا ژماره‌یه‌كێ زۆر وشه‌ی بیگانه‌ هه‌ن ، كه‌ له‌ زمانانی تروه‌ه‌ هاتۆنه‌ته‌ زمانه‌كه‌مانه‌وه .

وشه‌ی بیگانه‌ به‌ تیکزایی به‌و وشانه‌ ده‌وترین كه‌ له‌ هه‌ر زمانێكێ بیگانه‌وه‌ بێت كه‌وتنه‌ زمانێ كوردیه‌وه‌ ، نه‌گه‌رچێ له‌ رۆی پیکه‌انی (مۆرفیم) هه‌وه^(۱۳) له‌گه‌ل وشه‌ی كوردتێ ره‌سه‌ندا هه‌یج جیاوازیه‌کیان نه‌بێت .

پێویسته‌ ئه‌وه‌ش به‌پێینه‌وه‌ یاد كه‌ له‌سه‌ر رۆی زه‌میندا هه‌یج زمانێك بیه‌ كه‌ له‌ تاسیری زمانێ بیگانه‌ ئازاد بێت ، یاخود تاسیری زمانێ بیگانه‌ی له‌سه‌ر نه‌بێت . هه‌روه‌ها هه‌یج میله‌تێك یاخود

(۱۳) مؤرفیم (motpheme) - بچۆكترین پارچه‌ی واناداری زمانه‌ . بو‌ وهرگرتنی زانیاری نه‌واو دهرباره‌ی مؤرفیم ، بزوانه‌ : عه‌مه‌د ئه‌مین هه‌ورامانی ، سه‌ره‌نایه‌ك له‌ فیلۆلۆژی زمانێ كوردتێ ، به‌خدا ۱۹۷۴ ، ل ۲۳ .

هه‌لگری هه‌ر زمانیک به‌ره‌های به‌شیوه‌یه‌کی تایه‌تی و جیاواز و
دۆر له‌میلله‌تان ناژی .

خاسیه‌تی کۆمه‌لایه‌تی و توویژی مرۆف و رۆداوی میژویه‌تی ، که
پیشکهنی کۆمه‌ل دیار ده‌که‌ن ، ده‌بنه‌ هۆی ئه‌وه‌ی کاری زمانیک
به‌سه‌ر زمانیک دیکه‌وه‌ بیته‌ و زمانیک له‌ زمانیک که‌وه‌ شه‌ت
وه‌ر بگرێ . ئه‌م دیارده‌یه‌ش پتر له‌ موهره‌داتی زماندا ده‌رده‌که‌وی .
له‌ ئه‌نجای په‌یره‌ندی دۆر و درێژی ئابوورقی و سیاسه‌تی و
جه‌نگی و کولتورقی ... میلله‌تی کورد له‌ گه‌ل میلله‌تانی تردا ، گه‌لێک
ره‌ک (عنصر)ی وشه‌ هاتۆنه‌ته‌ زمانی کوردیه‌وه‌ و له‌ ده‌ستوریدا
بنجی خۆیان پته‌و کردوه‌ .

ئهم دیارده‌یه‌ - واته‌ کاری زمانی بێگانه‌ و وه‌رگرتنی وشه‌ی
بێگانه‌ ، وه‌نه‌بی کارپێکی خراب و زیان به‌خسێ بۆ ، به‌لکو به‌
پێچه‌وانه‌وه‌ زمانی ئێمه‌یان ده‌وله‌مه‌ند و فراوان و به‌رین کردوه‌ .
بۆ گومان ئه‌وه‌ی کورد له‌ بێگانه‌ی وه‌رگرتوه‌ خسته‌یه‌یه‌ ژبه‌ باری
فۆنه‌تیک و وشه‌ داژشتن و ده‌ستور و رێزمانی کوردیه‌وه‌ و به‌مه
به‌رگیکی کوردتی به‌ به‌ریاندا کردوه‌ .

وه‌ک ئاشکرا به‌ ، به‌شی هه‌ره‌ زۆری ئه‌و وشه‌ بێگانانه‌ی له‌

= سه‌رچاوانه‌ی ناومان بردن ، هه‌روه‌ها ئه‌و خسته‌یه‌ی مامۆستا طاهر
صادق له‌ کتێبی : (رېنۆس . چۆنه‌تی نویسی کوردی ، که‌رکوک
١٩٦٩ ، ل ١٤١) دا داهاوه‌ کهلکمان لێ وه‌رگرتوه‌ .

زمانی کوردیتدا همن ، له زمانی فارسی و عهده بهی و تخدکیه وه
ومرگیراون . بقی گومان هوی نه مهش روژ و دباره .

وشه فارسی له زمانی کوردیتدا :

له نیو نه و وشه بیگاناندا که کهوتونه ته زمانی کوردیه وه ،
به شیکی زوریان له زمانی فارسیه وه - که له کال زمانی
کوردیتدا له به یک خیزانی زمان - ومرگیراون^(۱۴) . هوی
په دابون و پته و بونی نه و وشانهش له زمانی کوردیتدا ، نه و
میژوه و دور و درپزه به که ئهم دو میله ته (کورد و فارس -
نه و ژده حان) له تیکه لاییدا هه بان بووه . به وینه وشه
« سروشت »^(۱۵) ، « نهایس » ، « وهرزش » ، « نایاب »^(۱۶) ،
« نه ندیشه » ، « بالوئیز »^(۱۷) هند .

(۱۴) له ته که نه و وشانهدا که له فارسیه وه کهوتونه ته زمانی کوردیه وه ههروه ما
هه ندی ره گی فرازبولوژی و وشه داتاشین و شیوه ی ریزمانتی و داژشتی
رسته له زمانی فارسیه وه ومرگیراون .

(۱۵) فارسیه کی « سرشت » و کورد کردۆبه به « سروشت » .

(۱۶) له فارسیدا به مانای « نادر » - « هه ده کهن » هاتوه . به نمونه
دهلین « گوشت در بازار نایبست » - « گوشت له بازار دهست ناکه وئی » ،
به لام کورد وهری کرتوه و تا راده به یک مانای کۆژیوه و به واتای
« فاخر » - « زۆرباش » به کاری هیناوه . ئهم جوړه رو داوانهش له
ومرگرتنی وشه بیگاناندا ، له زمانی کوردیتدا به رچاو ده کهون .

(۱۷) وشه « بالوئیز » فارس نازه دروستی کردوه و کورد لیتی ومرگرتوه .

وشەى عەرەبى لە زمانى كوردیدا :

هەرودها لە زمانى كوردیدا زۆر وشە هەن كە لە زمانى
عەرەبىيەوه وەرگیراون . سەرەتای ئەم رۆداوه ، واتە هاتنە ناوهوهى
ئەو وشانە بۆ زمانى كوردى دەگەزێتەوه بۆ بەیدابونى ئىسلام و
دراوسىنتى و تىسكلاوتى كورد لە گەل عەرەبدا (١٨) .

كورد چۆن وشەى هەر زمانىكى بىگانهى وەرگرتوه و
شێوه و بەرگى كوردى كردوه بە بەردا ، هەر بهو جۆرەش وشەى
عەرەبى وەرگرتوه و خستويەتیه ژێر بارى پيشكەوتنى ياساى
زمانەكەيهوه . دەستكارى كردنى وشەى عەرەبى لە چەند رىگايەكەوه
بووه : بە كىك لە و دەستكارىيانە لە رۆى دەنگ و (تلفظ) هوه
بووه . بۆ نمونە ئەگەر لە وشەيهكى عەرەبیدا دەنگىك هەبوتى
كە لە گەل ياساى فۆنەتیکى زمانى كوردیدا رىك نەكەوتى ، ئەوه
گۆرانىكى بەسەرا هینراوه ، بە وینە دەبينن دەنگى (ث ، ص ،
ض ، ط ، ظ ، ذ ، ...) كە لە گەلێك وشەى عەرەبیدا هەن ، لە
كوردیدا كراون بە (س ، ت ، ز ، ...) .

(١٨) بۆشك ، ئەم دياردهيه به پيچەوانەشەوه رۆى داوه و لە زمانى كوردىيەوه
كەلێك وشە كەوتۆنەنە زمانى عەرەبىيەوه ، وەك « كۆپۆز - جوز » ،
« سزا - جزا » ، « كۆنەر - جدر » ، ... هتد .

چەند نۆمبەك :

ص ، ث / س	صابر - صابير
	مقص - مقصت
	ثروة - سەروەت
	اثبات - ئىسپات
ط / ت	طابو - تاپقو
	طمع - تام
ض ، ظ ، ذ / ز	قرض - قەرز
	حوض - ھەوز
	ظلم - زولم
	ظرف - زەرف
	ذخيرة - زەخيرة
	إذاعة - ئىزااعە
 ھتد .

ئەم جۆرە دەستکاری كرنەى وشە كارىكى كرنك و
پىويستە ، بەتايبەتقى چونكە وشەى بىگانە وەردە گىرلې بۆ ئەوەى
لەسر وشەكانى زمانى كوردتى كەلەكە بكرلې . بىشك ئەم دەستکاری
كرنەش دەبىتتە ھۆى پتەو بۆن و رەك داکوتانى ئەو وشانە لە زمانى
كوردتدا . ھەروەھا ھەندى جار بە جۆرلېك پتەو دەبن و رەك
دادەكوتن و جىيى خۆيان دەكەنەو و جىگىر دەبن و دەچەسپىن ،

که نهک ته نیا تهنگ به وشه‌ی کوردتی ره‌سن هه‌لده‌چنن ، به‌لکو
جیشیان پتی له‌نگک و لیزده‌کن و خۆیان شوپنیاان ده‌گره‌وه .

رێککوتنی وه‌هاش زۆره که وشه‌یه‌کی عه‌ره‌به‌تی به‌ جۆرێک
ها‌تۆته‌ زمانی کوردیه‌وه و به‌ شیوه‌یه‌ک ده‌ستکارتی کراوه و
تواندراوه‌ته‌وه و به‌رگه‌یه‌کی کوردتی وه‌های به‌ به‌ردا کراوه که له
ئه‌نجامی لێکۆڵینه‌وه و تۆزینه‌وه‌ی ته‌واودا هه‌ستی پتی ده‌کری و روون
ده‌بێته‌وه و ده‌رده‌که‌وتی ، که ئه‌و وشه‌یه‌ به‌ ره‌سن کوردتی نییه ،
وه‌ک : «متمانه» - «مطمئن» ، «تام» - «طعم» ، «ناقسه‌ست» -
«عن قصده» ، «کلۆج» - «کل وجه» ، «عه‌له‌ته‌وار» -
«علی التوالی» . (ده‌ سالی عه‌له‌ته‌وار - عشر سنین علی التوالی) ،
«جینار» - «جیران» (کوردیه‌کانی به‌کیتی سۆفیت به‌کاری ده‌هینن) ،
«مه‌شخه‌ل» - «مشعل» ، «سات» - «ساعة» وه‌ گه‌ لێکی تر .

وشه‌ی تورکی له‌ زمانی کوردیدا :

چۆن له‌ ئه‌نجامی دراوسه‌پتی و تیکه‌لاوتی کورد له‌ گه‌ل
فارس و عه‌ره‌ب ، ژماره‌یه‌ک وشه‌ی فارسی و عه‌ره‌بی که‌وتۆنه‌ته‌ زمانی
کوردیه‌وه ، هه‌ر له‌و رێگه‌یه‌شه‌وه که‌لێک وشه‌ی تورکی ها‌تۆنه‌ته
زمانی کوردیه‌وه ، وه‌ک : «قه‌ره‌بالغ» ، «قاز» ، «چوخم» ،
«یاپراخ» (یاپراق - به‌ تورکی واته‌ - گه‌لا) ، «دۆلمه» ... هند .

رهك (عنصر) ی بیگانه له موفره داتی زمانی کوردیتدا :

رپځگای سهره کتی زۆر بۆن و دهوله مه ند بۆنی زمانی کوردتی له گف قۆناخه کانی پیشکوتن و گه شه کردیدا ، بقی شک داژستن و داتاشین و دروست کردن و هه لئینجانی وشهی نوځی به له و گه نجینه یه ی هه بوه . لهم رۆداوه - واته داتاشین و په یدا بۆنی وشهی نوځی - له زمانی کوردیتدا ، وهك ئاشکرا به هه ی ئه و ده ستور و یاسایانه ی دپته نه نجام که له خاسیه ت و تاییه تیی وشه داژستنی زمانه که ماندا هه ن .

له گه لئ له وه شدا راست نه ده بۆ ئه گه ره له زۆر بۆن و دهوله مه ند بۆنی موفره داتی زمانی کوردیتدا سه رچاوه ی بیگانه بفت گوځی بخوځی و زمانه که مان به وشهی زمانانی دیکه موتور به نه کړی ، ئه گه ره چی ئه و زمانانه له پیکه اتن و بنجدا له کوردیه وه دۆر بن .

له م وه رگرتنه شدا ییویسته جیاوازی له ئیوان وشهی بیگانه و زۆه ژۆژ (کلمه مقبسه بالقیاس Calque)^(۱۹) بکه ین :

۱- وشهی بیگانه .

هه رچه نه ده له زمانی کوردیتدا وشهی بیگانه زۆره ، به لام له گه لئ له وه شدا نیسه تییکی که ی تیکزای موفره داتی زمانه که به . به شیک له و وشه بیگانانه ناوی ئه و شت و دیارده و ... ن که لای کورد

Translation loan – word (۱۹)

نه بوون و له گه‌ل هاتنیان ، ناوه‌کانیان له گه‌ل خۆیان هیناوه ، وهك
 (حهج ، رادیۆ ، تله‌فزیۆن ، عه‌با .. هتد) . به‌شیک دیکه‌یان نهو
 وشه بیگانه‌ن که بۆ هه‌مان مانا به‌رامبه‌ریان وشه‌ی کوردی ره‌سه‌ن
 هه‌بوه ، به‌لام له گه‌ل نه‌وه‌شدا هه‌ر هاتونه‌ته‌ زمانه‌ی کوردیه‌وه ، وهك
 (فه‌قیر ، ئه‌رز ، فک‌ر ، عیلاج - ... هتد) .

زۆر وشه‌ی بیگانه‌ه‌ روون و ئاشک‌را دیارن و به‌ ئاسانه‌ی هه‌ستیان
 بۆ ده‌گرایی و بنجیان ده‌دۆزرێته‌وه ، به‌لام وهك له‌سه‌روه‌ه‌ باس‌مان کرد ،
 هه‌ندایی وشه‌ی بیگانه‌ی وه‌هاش هه‌ن به‌ بیچه‌وانه‌وه‌ ته‌نیا له‌ ریکایی
 تۆزینه‌وه‌ی تایبه‌ته‌ی و زمانه‌وانیه‌وه‌ ده‌توازی شی به‌کریته‌وه‌ و
 ده‌رئخ‌رین . به‌م جۆره‌ نه‌و جۆره‌ وشانه‌ که ره‌نگه‌ی بیگانه‌یان به‌
 باشی پێوه‌ دیار نیه‌ ، هۆی ده‌گه‌زێته‌وه‌ بۆ کاتی وه‌رگرانیان و سنۆری
 به‌کار هینانیان .

له‌و رابه‌دام ، که پێویست نا‌کا به‌ بۆ هۆ وشه‌ی بیگانه‌ به‌کار
 به‌یتره‌ی - واته‌ کاتی‌ک بۆ ده‌رئخ‌رینی مه‌به‌ستیک وشه‌ی کوردی جوان و
 له‌بار و به‌کاره‌ینراو و ئاشک‌را هه‌بێت ، ئیتر بۆ په‌نا بۆ وشه‌ی بیگانه‌
 به‌ریوت - بۆچی بلیین «ده‌ماغ ، فه‌قه‌ره ...» له‌ کاتی‌کدا که خۆمان
 «میشک ، بۆزه ...» مان هه‌یه‌ و جیبیان له‌ «ده‌ماغ و فه‌قه‌ره ...»
 که‌تره‌ . جگه‌ له‌وه‌ پێویسته‌ نه‌وه‌ش له‌ یاد نه‌که‌ین ، که به‌کاره‌ینانی
 وشه‌ی بیگانه‌ ، به‌ تایبه‌ته‌ی له‌ شوینی پێویستی خۆیدا کاریک‌کی راست و
 ره‌وانه‌ و هه‌ر وهك وشه‌ی کوردی ره‌سه‌ن جیسی خۆی ده‌گرایی .

٧ - زۆه زۆیۆ (کلمة مقتبسة بالقياس Calque) .

له موفره داتی زمانی کوردیتدا زۆه زۆیۆ بهرچاو ده کون ، که له رینگای داتاشین و ماناوه وه رگیراون .

وا رینی ده که وایی وشه به کی بیکانه له رۆی مؤرفۆلۆژییه وه له چه ند بهش پیکهاتی و چون دروست بۆقی و مانا و واتای چی بۆ ، له وه رگرتن و وه رگیزاندا بۆ سه ر زمانی کوردتی پیکهاتن و دروست بۆق و مانا و واتای ره چاو کراوه . له رۆی دروست بۆقی مؤرفۆلۆژییه وه له زمانه بیکانه که دا چون بووه له زمانی کوردیشدا هر به و جۆره داتاشراوه . ههروه ها له رۆی لیکسیکۆلۆژییه وه مانای چی بووه ، هر به و شیوه به واتای به خشیوه . به وینسه وشه ی « proanoun » ی ئینگلیزی ، که له « pro - جۆی ، له جیسی ، له باتی . . » و « noun - ناو » پیکهاتوه به « راناو ، جۆی ناو ... » که له « را ، و « ناو ، « جۆی » و « ناو » ... پیکهاتۆن دا زۆیۆراون . ههروه ها وشه ی « شرق شناس ، خاوه رشناس » ی فارسی ، که له « شرق ، خاوه ر » - « رۆژه لآت » و « شناس » - « ناس » پیکهاتوه که کراوه به « رۆژه لاتناس » .

به م جۆره ده بینین ، گو زۆه زۆیۆانه که له زمانی بیکانه وه وه رگیراون و وه رگیزۆاون له که ره سه ته ی کوردتی دروست کراون ، به لام شیوه ی پیکهاتنیان تیشک دانه وه ی وشه ی بیکانه ن .

موفره داتی زمانی کوردتی له روژی چالاکتی و سستییه وه :

وهك ئاشکرايه ، پيشکوتن و گه شه کردنی زمان و دهوله مه ند
بۆن و کلۆبۆنه وه و دروست بۆنی ، به ستراره به پهیدا بۆن و
سه ره لسانی وشه ی نوپوه . زمانی هر مبلله تیکیش پئویستی به
دروست بۆن و پهیدا بۆنی وشه ی نوچی هه به ، که ئه ویش په یوه ندی
به گۆزانی ژبانی کلومه لایه ته و پيشکوتنی به ره م و کولتور و
زانست ... هوه هه به .

به لām پئویسته ئه وهش له یاد نه کین که ئه و گۆزانه ته بیا نابیی
به هۆ بۆ پهیدا بۆن و دروست بۆنی وشه ی نوچی ، که زۆ له و
زمانه دا نه بۆن ، به لکمر له هه مان کاتدا له موفره داتی زماندا دیارده به کی
پێچه وانه روژ ده دات - ئه و دیارده بهش ئه وه به که هه ندی وشه له کار
ده کون و په کیان ده که وچی و به ره و سوان و کۆن بۆن ده چن ، بۆ
نمونه : ناوی ئه و وشانه ی په یوه ندییان به ئاشی ئاوه وه هه به ، یاخود
ئه و وشانه ی له په یوه ندتی خێزاییدا به کار دین ... ، وهك (هه وچی ،
هپوه رۆژ ، دش ، هه نه زا) . به داخه وه هه ست ده کریت ئه و
وشانه ی که ناومان بردن هه ندی رستۆک جیگایان ده گرنه وه ، وهك
له جیگای « دش » - « خوشکی میژد » ... هتد .

به م چه شنه وشه ی نوچی له زماندا بنج داده کوتتی و جیی خۆی
ده کاته وه ، وه وشه ی کم به کار هینراو زمان به جی ده هینتی - ئه مهش
دیارده به کی هه میشه یی و دۆر و درپۆه .

به گشتی له موفره داتی زماندا، له یهك كاتدا دؤ چین وشه ههن :
بهك - چالاک ، دؤ - سست :

وشه‌ی چالاک نه‌وانه‌ن که له ژبانی رۆژانه‌دا به‌کار ده‌هینرین و
هه‌رده‌م له‌سه‌ر زارن و له چایه‌مه‌تیکاندا به‌رجاو ده‌گه‌ون . وشه‌ی
سستی ئه‌و وشانه‌ن که کم به‌کار ده‌هینرین^(۲۰) - ئه‌ویی ئه‌و وشانه‌ن
که زمان هه‌شتا پێویستی پێیان نه‌بووه ، یاخود پێویستی پێیان نه‌ماوه .
به‌م جۆره وشه‌ی سست بریتیه له :

۱ - ئه‌و وشانه‌ی له‌کار ده‌گه‌ون و په‌سکیان ده‌گه‌ویی و کۆن
ده‌بن و به‌ره‌و سوان ده‌ژۆن - واته وشه‌ی مرده (الكلمات للیته -
Obsolete) .

۲ - ئه‌و وشه نوێیانه‌ی هه‌شتا به‌ته‌واوێ له‌ زماندا ره‌گیان
دانه‌کو‌تاوه ، یاخود تازه هاتو‌نه‌ته ناو زمانه‌وه - واته وشه‌ی نوێیاو
(الكلمات للولده - Neologism) .

وشه‌ی مرده (للیته Obsolete) :

له‌کار گه‌وتن و نه‌مانی وشه‌ کارێکی گه‌رانه و په‌کسه‌ر رۆ نادات ،
به‌ل‌کو له‌سه‌رخۆ ده‌بیت . دوا‌ی ئه‌وه‌ی له‌ رێگای هۆی تایبه‌تییه‌وه
به‌کار هه‌ینانی هه‌ندێ وشه‌ کم ده‌بنه‌وه و له‌ به‌شی چالاکوه ده‌چنه

(۲۰) به‌گومان ده‌بێ وشه‌ی سست له‌گه‌ڵ ئه‌و وشانه‌دا که خاوه‌ن پشه‌ی تایبه‌تی
له‌ کاری رۆژانه‌یاندا به‌کاری ده‌هینن جیا بکه‌ینه‌وه .

بهشی سستهوه ، ئنجا دواپی ورده ورده کهتر بهکار دههینرین و تا به کجارتی لهسر زار دهکون و زمان بهجی دههیلن .

لهنیوان وشهی مردهشدا جیاوازی ههیه . ههندی لهو وشانه به جوریک لهکار کهوتون و هینده له میژه لهسر زمان نهامون ، که بهرهی ئهم دهمهی کورد نهییستون و ته نیا له ریکای تۆزینه وهوه ئاشکرا دهبن . ئهم جۆره وشانهش بریتین له :

أ - ئهو وشانهی به تهواوتی له زمان چۆنه ته دهره وه و به هیچ جوریک له زمانه کهماندا بهدی ناکرین و ته نانهت له پیکهینانی وشهی لیکدراویشدا ئهسهریان نییه .

بۆ ئهم مه بهسته لهو تیکستانه دا که ئۆسکارمان کۆی کردۆنه ته وه^(۲) ، که لیک نمونه بهرچاو دهکون ، وهک : « نسرین » ،

Oskar Mann. Die Mundart der Mukri- Kurden, Teil. (۲۱)
I. Berlin, Druck und Verlag, 1906.

ئۆسکارمان زانای مهزنی ئهلمانی له سالی ۱۹۰۱ دا بۆ لیکۆلینه وهی زمان و ئهدهبی کوردی هانۆته کوردستانی ئیران و دۆ سال و نیو له ساپلاخ و دپیهکانی موکریاندا ماوه ته وه و زۆر شتی به نرخی کوردی نوسیبه ته وه . بهشیکی له نۆسراوهکانی خۆی له سالی ۱۹۰۰ دا به خهتینکی لاتینی تایهتی چاپ کردوه و به پیشکش ناردوه بۆ شای ئیران (مظفر الدین شاه) ی قاجار و بۆیه ناوی ناوه (محفه مظفریه) . بهشی کوردی ئهم کتیبه که ۳۰۲ لاپهزه ی ۳۰ دپۆزیه بریتیه له شش چپۆک و ههزده بهیت و چهند گۆرانی .

« که برین » ، « سه برین » ... هند ، که له زمانی کوردتی نه مژدا
 نه مان و ماناشیان ته نیا له ریگی رسته وه ئاشکرا ده بن . به لام
 له گه له وه شدا هه ندیکیان ته نانهت به رستهش روون نابنه وه .
 له و تیکستانه دا ده بینین ، که وشه « سرین » به مانای
 « په ژاره ، خه م ، داخ ... » هاتوه ، نه ویسه له رسته دا بلامان
 ده رده کووی :

نه گه ر ژنی گه وره ی میری وا ده بینتی

بانگ ده کا : برام چاکه ، مه کیسه خه م و نسرینتی^(۲۲)

هه رچی وشه « که برین » و « سه برین » ه مانایان ئاشکرا
 نییه و ته نانهت له رسته شدا بلامان روون نه بوته وه :

= کۆزی زانیاری کورد ، ئه رک هینانه وه سه ر رهنوسی کوردتی و
 لیکۆلینه وه و ساغکردنه وه ی ئه م تیکستانه ی خسته نه ستۆی مامۆستا
 هینن - ئه ندای یاریده ری کۆز که خۆی موکریانته یه و نه و شتیه
 کوردیته باش ده زانی و له فولکلۆری ئه ده بی کوردیته نه زمون و
 شاره زانی هیه . نه ویش که لیکۆلی خۆ پتیه ماندۆ کردوه و به بوختی
 هینا و پتیه سه ر رهنوسی کوردتی و پتیه کیلیکی نایابی بو نوسیه . نه وه
 چند مانگیکه ئه م کتیه به رخه که له باری زمان و ئه ده ب و
 ئه ره نه گی کوردییه وه زۆر ده وله مه مند و بایه بخداره که وتۆنه ده ست
 خۆپنه رانی به زۆر و ههوادارین که لکی ئی وه ریگرتی . ئینه بو چند
 شوپنیکه ئه م نوسینه مان سو دمان له و کتیه و مرگرتوه و نه وتی راستی بی
 هه ندتی کتیه ی ئه م لیکۆلینه وه به مانی ئاسان کرد .

(۲۲) هه مان سه رچاوه ، ل ۳۸۵ ..

ده لى : خولايه نه به كبريني ، نه به سه بريني
بۇ خوت گيانان ددهدى ، گيان ددهستيني (۲۳)

پيويسته په نجه بۇ نه ووش رابكيشين كه نه ووشانهى له سره وه
ناومان بدن نه ناهت له و دهوره شدا كه ئوسكارمان تومارى كردون -
واته هفتا ساليك له موبه ر - هر وشى مرده بون . به لگه شمان
بۇ نه م ، نه و به كه نه ووشانه تهنيا له شيمره كاندا هه ن و له
په خشانه كاندا ين . نه ووش ئاشكرايه كه شيمر وهك خوى ددهستينه وه و
مه وداى دهستكارى كمه و پتر له په خشان ده پاريزي .

(ب) نه ووشانهى به شيك له ريزه كانيان له زماندا نه ماون . به
ويته وشى « په روه رده » - وهك : ناوى به ركار ماوه ، به لام ريزه كانى
ترى نه ماون . كه چى نه گهر ته ماشاى زمانى فارستى بكن ، دهبينين
كه ريزه كانى ديكى هم وشه به ، وهك « پروريدن ، ميپرورانده ،
پرورش ، ... » ماون .

ياخود هر له و تيكستانه دا كه ئوسكارمان تومارى كردون ،
وشى « بوپر » (۲۴) - به ماناى « ئازا » به رجاو ده كوچى ، به لام له
زمانى كوردتى نه مزودا هم وشه به نه ماوه ، كه چى ريزه كانى ديكى ،
وهك « ناوپرلى ، پيس ناوپرلى ، پى وپران ، پى وپرام ... » نهك

(۲۳) همان سرچاوه ، ل ۳۲۹ .

(۲۴) همان سرچاوه ، ل ۳۱۱ .

هر ماون ، بهلكو زلورى به كار دههينرين .

وشى نوپاو (الكلمات للولدة Neologism) .

هرامبر به دياردهى نهانى وشه و چونه دهرهويان له زمان ، دياردهى په يداوتى وشى نوپى هه به ، كه نه ميسى وهك له سره وه باسمان كرد هلايه كى گرنگه بؤ پيشكوتن و گه شه كردنى هر زمانيك .
نهم دياردهيه - واته په يداوتى وشى نوپى له زماندا - له هر دهوريكى ميژودا بيت ، ده بيتنه هلاى په يداوتى چينيكي ديكه له وشى ست .

وشى نوپاو - نهو وشانهن كه وا بؤ مانايه كى ناسراوى دانهيك (وحدة) له زمان به كار دههينرين و تازه هاتونه ته زمانه وه و هيشتا نه چونه ته ريزى وشى چالاكى نهو زمانه وه .

نهو جوړه وشانه ، تا نهو دهمه به ته واوتى رهك دانه كوتن و جيگير نه بن و بلاو نه بنه وه و نه چنه ريزى وشى چالاكوه ، هر به نوپاوتى ده ميننه وه و رهنگى تازه بيان تيدا دهينري . به ويته وشى «ريزمان» - هر چنده ماوه (۲۰) ساليك ده بيت له زمانى كورد تيدا په يداوتى ، به لام له بهر نه وه به ته واوتى بلاوبلونه وه و جيگير بوه و رهكى دا كوتاو وه و رهنگ و بؤى نوپاوتى بيوه نه ماوه ، هاتوته ريزى وشى چالاكى كورديه وه .

هره وه ها «توسر» ، «خوينهر» ، «گوفار» ،

«چيروك» ... وه گ ليكي تر . له گه ل نه ودها كه له ميؤ نيه له زمانى كورديدا هاتونه نه ناوه وه ، بهلام چونكه تيكرزاي خه لكه كه وهرى گرتون ، له بهر نه وه له نوپاو تي ده رجقون و له ريزى وشه ي چالاكي كورديدا وه ستاون .

به م جوړه ، وهك له سهره وه وتمان ، وه نه بي همتو وشه به كي نوپي - واته هر وشه به كه كه تازه له زماندا بهيدا بقوي - ده بي نوپاو بي . وشه ي نوپي به نوپاو دمؤميريت تا نه و كاته ي رهنك و بؤي تازه بهي پيوه بي و به ته واوتي جيگير نه بقوي و نه كه وتبته سهر زاري به شي زوري هه لكري نه و زمانه . به وينه ، نه و زاراوانه ي له م سالانه ي دوايدا له زمانى كورديدا بهيدا بوون ، به شيكيان به ته واوتي چه سپاون . بهلام به شيكي تريان هيشتا به باشي جيگير نه بوون و به ته واوتي بلاونه بقونه ته وه ، نه ميهي نه كهر چي هؤي نه وه بي كه نه و وشانه زاراوي نه و زانستانه بن كه ته بيا بؤ سپوږي نه و كاره بيت و به يوه ندي به تيكرزاي خه لكه وه نه بي ؛ ياخود هؤي نه وه بي كه شيويه دانان و داراشتيان له بار نه بي و نه چنه دلي خه لكه كه وه ... نه م دؤ هؤيه بن ياخود هؤي به جبي ديكه ، باري كاره كه ناگوزن و كرنك نه وه به كه به هر جوړيك بيت ، نه و وشانه هيشتا به ته واوتي جبي خويان له زمانى كورديدا نه كردونه وه و بون و بهرامه ي نوپاويان لي ديت .

هرچی وشه‌ی نوپیاوه په‌یدا ده‌بئی له نه‌نجای :

۱ - هاتنه‌کابه‌ی شت و مانا و دیارده‌ی نوپئی .

۲ - سره‌هلدانی ناوی نوپئی بۆ نه‌و مانایانه‌ی که ناویان هه‌بوه .

بئی‌گومان په‌یدا بۆنی وشه‌ی نوپئی له ریښگای په‌که‌مه‌وه ،
بۆ زمان کارپکی پپووسته ، چونکه ناکریت نه‌و شت و مانا و
دیارده نوپیاوه بئی ناو بئینه‌وه چونکه میلله‌ت و زمان پیلایستیان به
به‌کاره‌ینانیا ن هه‌یه .

په‌یدا بۆنی وشه‌ی نوپئی له ریښگای دووه‌مه‌وه ، هه‌رچه‌نده وه‌ک
ریښگای په‌که‌م پپووست و گرنک نییه ، به‌لام هۆیه‌کی گرنکه له
پپووستن و گه‌شه‌پیدانی زماندا . په‌یدا بۆنی وشه‌ی نوپئی بۆ نه‌و
مانایانه‌ی که ناویان هه‌بوه له نه‌نجای هه‌ست کردنی خواوه‌نی نه‌و
زمانه‌وه‌یه بۆ هینانه‌کابه‌ی وشه‌ی نوپئی .

فریز یولوژی

(الکنایه - العبارات الاصطلاحية PHRASEOLOGY)

رسته که له ناخاوتنی گیمه پیسکهاره ، بهسمر وشهدا دابهش ده بقی . کهم رلی ده کهوچی رسته له بهک وشه دروست بوقی . پتر له پیسکهارتی رسته دا چند وشه بهک به شدارتی ده کن : (نازاد چو بو بازار) ؛ (نه مزو به کم روژی هاوینه) ؛ (زمانی کوردتی زمانیکی هیند و نهورویایه) ... له روی سینتاکس (Syntax) هوه رسته به کسر به سر وشهدا دابهش نابقی ، به لکو له تیوان رسته و وشهدا زنجیریکی سینتاکس هه به - نهویس فریزه (عبارة Phrase) .

فریز - بهو دانه ساده سینتاکسیه ده لئین ، که له فو یاخود چند وشه به کی سه به خو^(۱) پیسکهارتی و ریزمان به به کهوهی بهستین . له زمانی کوردیتدا فو جوره فریز هه به :

(۱) بئیکومان پتویسته له چند وشه به کی سه به خو (وانه له چند وشه به کی نهواو) پیسکهارتی له بهر نهوهی پیتی بانگپشتی و پیتی به بوهندتی) ... وشهی ناتهواون ناتوانن فریز دروست بکن . به وپنه له رستهی « من دهچم بو بازار » دا ، ناتوانین هلیتین که « بو بازار » فریزه ، چونکه (بو) وشهی نهواو نییه . (بو جیاوازی کردن له تیوان وشهی نهواو و ناتهواودا ، بزوانه : (ل ۷ - ی ۹) هم کتیه) .

۱- فریزی بهرہ لّلا .

۲- فریزی گیراو .

فریزی بهرہ لّلا لہو بہ ، کہ بہ ناساتی و بہ پی پی پیویست
دابڑیوڑی ، یا خود لہ رستہ دہرہ پتہ پتہ ، بہ وینہ : لہ رستہ ہی « تو دیمنی
بہ ہار و جہڑی نہورڈت دیوہ » دا دہ تواری دؤ فریزی بہرہ لّلا :
« دیمنی بہ ہار » ، « جہڑی نہورڈت » و ہر بگری .

ہرچی فریزی گیراوہ پی پی دہوتری « فریزیوڑی ، لیدیوم » .
کاتی لہ یکگری ہندی وشہدا واتای تابیہ تی پیدا دہ پی ، لہوہ
بہو جوڑہ فریزانہ دہ لین فریزیوڑی .

لہ زمانی کوردیتدا - وہک ہر زمانیکی دیکھی سر لہم
زہینہ - جگہ لہ وشہی جودا جودا ، کہ دانہی زمان ، ہر وہا
پیکھانی نالوڑتر ہبہ کہ پی پی دہوتری فریزیوڑی ، وہک :
« دہستہ لّوڑ » ، « پست لّستوری » ، « رورہ شتی » ، « رور
زہردی » ، « برین کولانہوہ » ، « شول لّی ہلّبرین » ، « کای
کلان بہا کردن » ہند .

چونکہ فریزیوڑی لہ سیستمی زماندا بہ مانای دیکہ دیت ،
لہ ہر لہوہ پیویستہ لہ رورہ کردنہوہ و لاشکرا کردنی خاصیت و
دہوریدا ، لہ لایہ کوہ جیاوازی لہ گہل فریزی بہرہ لّلا ، وہ لہ
لایہ کی ترہوہ لہ گہل وشہی جودا جودادا بگریٹ .

لہو دؤ ریگہ بہی لیکو لینہوہی فریزیوڑی ، وہک دیار دہ بہ کی

دیارکراوی زمان شتیکی زور پیویست و گرگه ، نهوی له بهر دۆ هو : بهك - فریژیۆلۆژی له زماندا نهركی خۆی له ریگای وشه‌ی جودا جوداوه ده‌بینتی ؛ دۆ - فریژیۆلۆژی له پیکهاتیندا لیکدراوه و پارچه‌کانی وشه‌ی سه‌ربه‌خۆن . ته‌بیا له ته‌ماشای کردنی ته‌واو و وردبۆنه‌وه‌ی قۆل له خاسیه‌تی ، جیساوازی له‌گه‌ل فریژی به‌ره‌للادا ده‌رده‌که‌وی و له وشه‌ نزیك ده‌بینته‌وه . وه له دواییدا ، واته له نه‌نجای به‌راوردکردیندا له‌گه‌ل وشه‌دا ، ده‌توازی بزانری که فریژیۆلۆژی جیهه .

لیکۆلینه‌وه له کیشه‌ی فریژیۆلۆژی زمانی کوردتی ، نه‌ك ته‌نیا که‌لك و سۆدی بۆ دامه‌زراندنی تیۆرتی فریژیۆلۆژی زمانی کوردتی هه‌یه به‌ تابه‌تی ، به‌لكو هه‌روه‌ها بۆ کاری فه‌رهنه‌نگه‌تۆسه‌ی و لیکسیکۆلۆژی به‌ گه‌تی به‌ی که‌لیك پیویست و به‌ که‌لكه .

خاسیه‌تی سه‌ره‌کی فریژیۆلۆژی - واته فریژی گیراو - نه‌وه‌یه که به‌ شیوه‌یه‌کی بنه‌ژه‌تی له‌گه‌ل فریژی به‌ره‌للادا جودابه ، وه له هه‌مان کاتدا له وشه‌ نزیك ده‌بینته‌وه . فریژی به‌ره‌للای له کاتی ئاخوتندا دروست ده‌بی ، هه‌رچی فریژیۆلۆژییه له کاتی ئاخوتندا دروست نابێ ، به‌لكو دانه‌ی پیکه‌ل و ئاماده‌ی زمانه . به‌ وینه له کاتی ئاخوتندا که ده‌وتری : « کامه‌ران هینده‌ی رست ، سه‌رم ئاوسا » ، نه‌وه له‌م رسته‌به‌دا « سه‌رم ئاوسا » ، که فریژیۆلۆژی (فریژی گیراو) وه‌نه‌بی له کاتی نه‌م ئاخوتنه‌دا دروست بۆی ، به‌لكو له شیوه‌یه‌کی ئاماده و پیکه‌لدا له زماندا هه‌بوه و به‌ر له‌م کاته داژپۆراوه .

پېويست به بېرى خاوهنى رسته كهيدا هيناوه تهوه و نهويش وهك
 كه رسته به كي ناماده هستى خوي پتي ده رېزبوه ... هرچې فرېزي
 بهر للايه له كاتي ناخوتندا له وشه جودا داده رېزورې . به نمونه :
 كه دهوترې : « منيهش پاش چند سالتك توشى لاويكي روناكبير
 هاتم » ، نهوه لهم رسته بهدا « لاويكي روناكبير » ، كه فرېزي
 بهر للايه له كاتي نهم ناخوتندا له وشه جودا دروست بووه .

ليره دا پرسيارېك دپنه پېش : بوچى كېشه فرېزي گيراو له
 بهشى ليكسيكولاژيدا ته ماشا ده كريت ؟ ... ناشكرايه ، كه فرېز
 پارچه به كه له رسته - واته مه فېوى سينتاكسيه و نه مه راسته و بهم
 پتي به ده پتي فرېز له بهشى سينتاكسدا لېي بېكولرېتهوه . به لام
 كېشه فرېزي گيراو (فرېزبولوژي) له سنوري سينتاكس ده رده چي و
 له ليكسيكولاژي نزيك ده بېتهوه . زور جار ده بينين ، كه به مانا و
 وانا وهك بهك وشه به ، به وينه فرېزي گيراوي : « نسيقي له
 گيرافيدا سهوزه له خانم ده لقي » - به مانا و واتاي وشه « لات ،
 هزار » دپت . يا خود فرېزبولوژي : « ناني له سر ساج سوتاوه » -
 بهرامبر به وشه « په له كهر » ده وهستى هند .

له زماني كورديدا فرېز هه ن ، كه هميشه بهر للان ، وهك :
 « كچي جوان » ، « نامه توسين » ، « چا خوار دنهوه » ،
 « پياوي لزا » ، « كتيب خويندنهوه » هند . فرېزي
 هه ن ، كه هردهم گيراون ، وهك : « كولولهي كوته لېزتي » ،
 « لوت تي ژه بين » ، « دايه كيو » ، « به ناگر يارتي كردن »
 هند .

ھەروەھا زۆر فرېز ھەن ، كە دەكرى بەرەللاش و گىراوېش
 بن ، ئەمەش بەبوەندى بە مانا و مەبەست و بەكارھېتايانەو ھەبە و
 لە رستەدا دەردەكەوې . بە وېنە فرېزى : « شۆلى لى ھەلبى » -
 مانا راستەوخۆكى ئەو دەگەبەتتى كە « بەكىك شۆل لە بەكىك
 ھەلبى » . بەم پېيە ، ئەمە فرېزىكى بەرەللايە . بەلام بە ماناى
 تىانى - واتە « لە تامى دەركرد ، لە رادەى تى پەژاند » - دەبى
 بە فرېزىكى گىراو (فرېزىلۆزى) . ياخود فرېزى : « دۆ و دۆشاو
 تىكەل دەكا » - مانا راستەوخۆكى ئەو نىشان دەدا ، كە « بەكىك
 دۆ پېتتى و لەگەل دۆشاودا تىكەلىكا » - ئەمە فرېزىكى
 بەرەللايە . ھەرچى ماناى تىانى ئەم فرېزەبە بۆ ئەو دەوترى ، كە
 « بەكىك لە ونووپۆيىكا ، ياخود لە كارپىكا توۆ دەبى و
 قسەى نابەجق دەكا و لە رادەى تى دەپەژىنى » - بەم مانايە فرېزىكى
 گىراو دروست دەبى . فرېزى « ئاشى ناگەزى » ، ئەگەر وەك
 فرېزىكى بەرەللا بەكار بېيى ، ئەو و اتاكى ئەو دەردەخا كە
 « ئاشەكى ئىش ناكات » . بەلام كە بىي بە فرېزىكى گىراو
 (فرېزىلۆزى) ، ئەو ماناى « كارى وەستاو » دەگەبەتتى - واتە
 مەرج نىيە ، ئەو كارەى ئىشى ئاش بېت ، بەلكو ھەر ئىشك بېت
 جىاوازى نىيە .

فرېزى گىراو (فرېزىلۆزى) ھەمۆ وەك بەك نىن ، بەلكو
 لە رادەى بەكگرتن و بەبوەندى ئەو و شانەى پىكى دەھىن ، وە
 لە رۆى ئەوەى كە ماناى گشتى فرېزەكە بە ھەر وشەبەكى ئەو فرېزەو
 تاج رادەبەك بەبوەستە جىاوازى ھەبە جا لەم رېگەبەو ، لە زمانى

کوردیتدا ده توارلی سقی جۆر فریزبولۆژی ديار بکریڻ :

۱- فریزبولۆژی تیکچژاوا Phraseological concretion

۲- فریزبولۆژی به کگرتو Phraseological unity

۳- فریزبولۆژی تیک ئالو Phraseological collocation

فریزبولۆژی تیکچژاوا :

مانای گشتی فریزی بهرەللا سەراپا به نەندە بە مانای ئەو وشانەووە کە فریزەکیان دروست کردووە . هەر وشەیک مانای سەربەخۆی خۆی هەبە ، وە مانای تەواوی فریز بریتیە لە سەراپاکی مانای تیکچژای وشەکانی . بە نمونە مانای گشتی فریزی « چەقۆ تیز کردنەووە » ، سەراپا بە نەندە بە مانای وشەکانیەووە : « چەقۆ » و « تیزکردنەووە » .
لە ئێو فریزی گیراودا ، بەر لە هەموو شتیک دەتوانین فریزی تیکچژاوا دەست نیشان بکەین . ئەم جۆرە فریزانەش ، ئەوانەن کە مانای گشتیان بە هیچ جۆریک بە نەندە نییە بە مانای ئەو وشانەووە کە فریزەکیان پیکچژاواوە . لەم رۆووەووە فریزی تیکچژاوا ، بەرامبەر بە فریزی بهرەللا راستەوخۆ دژ دەووستی .

کاتیك ، بەشیک لە فریزیک بریتی بۆی لە وشەیکە کە خواوەنی مانای سەربەخۆی خۆی نەبۆی ، ئەووە پەيوەندی لە نیوان مانای وشەکان و تیکچژای فریزەکەدا نابۆی . بە وینە لە زمانی کوردیتدا ، بە جودا وشەیی « مۆل »^(۲) نییە ، لەبەر ئەوە مانای فریزی « گۆل » و

(۲) دیارە کە « مۆل » لە « گۆل » وە هاتووە و ئەم جۆرە دیاردەیه
لە زمانی کوردیتدا زۆرە . هەرچەندە « مۆل » بە نەنیا مانای نییە ،

مول « ناتوازی له سهرباکی مانای هردو وشه که وهر بگیری ، چونکه به شیک له و فریزه - واته به کیک له و وشه به - واتای نییه . به لام تیکزای فریزه که واتای ناشکرایه . وشه « مت » له زمانی کوردیدا به شیوه به کی سه ره خۆ نییه ، بویه کا مانای فریزی « مت و مت » ناتوازی له سهرباکی مانای هردو وشه که وهر بگیری ، چونکه به شیک له و فریزه - واته وشه « مت » - واتای نییه . به لام تیکزای فریزه که واتای ناشکرایه ... هتد .

هر له بهر له و هویه - (واته چونکه له هندی فریزدا وشه واری ده که وچی که به ته نیا مانای نییه) - ده توازی له و فریزانه خواره وه له خانای فریز بولوی تیکچراژاودا دابنرین ، وهک :

هاتهران پاتهران - « هاتهران » به مانای (وژینه) دیت ، به لام « پاتهران » به ته نیا مانای نییه . گیز و ویز - « گیز » به مانای (بی هوش) دیت ، به لام « ویز » به ته نیا مانای نییه .

سه و سه ... وه که لیک تر .

هروه ها له زمانی کوردیدا فریزی واهن ، که وشه مرده

به لام به شیک له فریزی « کول و مول » و هیز و بیزی به فریزه که داوه و به بی له وشه « کول » به ته نیا نابی به فریز بولوی ، که چی له کول له وه شدا مانای فریزه که له رپی وشه « کول » وه ده رده که وچی .

(الكلمه الميته Obsolete) (۳) يان تيدا به . له زانستی زماندا ، نهو جوره فریزانهش هر به فریزبولۆژی تیکچژاوه دهؤمیررین ، چونکه مانای گشتی فریزه که ، ناتوانی له ریگای سهرباکی مانای وشه کانهوه وهر بگیری . نهویس له بهر نهوهی مانای بهشیکی فریزه که (که وشهی مرده به) ئاشکرا نییه ... به شهکی تری روون کردنهوهی مانای فریزه کی گرتۆته نهستی خۆی . جا که مانای فریزیک له ریگای بهشیکیهوه وهر بگیری ، نهوه مهودای نهوه مان دهوات ، که نهو جوره فریزانه به فریزبولۆژی تیکچژاوه بدهینه قهلم .

فریزبولۆژی به ککرتو :

فریزبولۆژی به ککرتو نهوه به که مانای له ریگای مانای سهرباکی نهو وشانهوه (پارچانهوه) پیکیان هیناوه ئاشکرا ده بی . به وینه فریزی « زمان دریز » ، که به مانای « زور بلی » دیت ، له « زمان » و « دریز » پیکهاتوه . لیره دا ههردو وشه که واتادارن . بهم چههنه مانای فریزی « زمان دریز » له سهرباکی وشه « زمان » و « دریز » هوه پهیدا ده بی . باخود فریزی « کلک و گولێ کردن » (۴) که فریزبولۆژی به ککرتوه ، گشت پارچهکانی مانایان هه به و سهرباکی ماناکانی نهو وشانه (پارچانه) مانای تهواوی فریزه که دهدهن به دهستهوه .

جا جیساوازی نیوان فریزبولۆژی تیکچژاوه و فریزبولۆژی

- (۳) بژاوه : ل ۴۹ - ۵۳ ی نهه کتیه ، که دههبارهی وشه مرده به .
 (۴) به مانای « نهتک کردن » هاتوه .

به کگرتو نهو به ، که به که میان - واته فریزبولوژتی ټیکچرژاو -
 واناکی به ند نیبه به واتای ټیکزای نهو پارچانهوه (وشانهوه)
 دروستیان کردوه ، به لکو واتای له ریگای به شیکیه وه لاشکرا
 ده بی . دووه میان - واته فریزبولوژتی به کگرتو - واناکی له
 ریگای سرپاکی نهو وشانهوه ټیکیان هیناوه دهرده که ونی و وشه
 بی واتای ټیدا نیبه .

له بهر نهوهی به شهی هره زوری نهو وشانهی فریزبولوژتی زمانی
 کوردیان ټیکه پیناوه ، وشه واتادارن ، بویه کا ده توانین ریگا به
 خلمان بده بن ، که زور بهی فریزبولوژتی زمانی کوردتی له خانهی
 فریزبولوژتی به کگرتو دا دابننن . به لکه شمان بو نهوه ، نهو نمونانهی
 خواره ون : « ناوی به گه روی ئاشا چی » ، « ناوی به قورآ چی » ،
 « دهستی داری گرتوه » ، « دهسته نه ژنو » ، « چنگ له سر شان » ،
 « پشت نه ستورتی » ، « زمان لئی دهره پینان » ، « چوارپو » ، « مل له
 چه قو سوین » ، « دوکل له مائی هه لئاسی » ، « داری به سر به ردیه وه
 نه ماوه » ، « تنهنگ به تاریکه شه وه وه نان » ، « دایه کیو » ،
 « کای کلون به با کردن » ، « کولولهی کوته ایژی » ، « ناوی
 خوی نازاتی بنوسی » ، « کوله کلون » ، « لتوت تی ژه لین » ،
 « متوی سهری ره پ بقو ... وه گه لیک تر .

فریزبولوژتی ټیکه ئالو :

فریزبولوژتی ټیکه ئالو نهو جوړه فریزانن که به کیک له وشه کانی
 بهنده و له به کار هیناندا گیراوه و ته نیا له فریزیکدا به کار ده هیترتی ،

کهچی له گه ل له وهشدا مانای سهر به خوی خوی هه به . به وینه ،
نه گه فریزی « خۆ له تهل دان » وهر بگرین ، له وه ده بینین که
تیکزای پارچه کانی نه م فریزه وانادارن ، به لام « له تهل دان » ته نیا
له م فریزه دا به کار ده هینرلی (ه) .

له فریزی لۆژی تیک ئالودا ته نیا پارچه به کی فریزه که گیراوه ،
له گینا پارچه کی دیکه به ره لایه و ده توانی به هه مان وانا له گه ل
وشه ی تر دا به ک بگرن ، وه ک : « خۆ که ژ کردن » ، « خۆ گیل
کردن » هتد .

جیاوازی فریزی لۆژی تیک ئالو له گه ل فریزی لۆژی تیک چژاودا ،
نه وه به که به که میان - واته فریزی لۆژی تیک ئالو - له و پارچه به ی
گیراوه خاوه نی مانای سهر به خوی خوی هه تی . به لام دووه میان - واته
فریزی لۆژی تیک چژاوا - له و پارچه به ی که گیراوه مانای سهر به خوی
خوی نییه .

فریزی لۆژی له رۆی واتاوه :

له رۆی واتاوه ، له زمانی کوردیدا ده توانرلی دو جوژ
فریزی لۆژی ده ست نیشان بگرین :

۱- فریزی لۆژی به ک وانا :

له و فریزی لۆژی یانن که به ک مانایان هه به ، وه ک : « مل له
چه قۆ سۆن » - واته « خۆ هاویشته مه ترسییه وه » ، « برین

(ه) هه رچه ند « له تهل دان » له فریزی تریشدا به ر چاوه که وێ ، به لام
مه ودا ی به کار هینانی زۆر نه سکه .

کولانهوه» واته «خەم ، بەبیرهاتنهوه» ... وه گەلێکی تر .

۲- فریزبۆلۆژی فرەواتا :

ئەو فریزبۆلۆژییەکان کە پتر لە مانایەکی دەبەخشن ، وهك :
« دوکۆل لە مائی هەلناسی » - بە واتای « هەزارتی » و « رۆدتی
(رەزێلی) » دیت ... هتد .

لیژەدا ، پێویستە پەنجە بۆ ئەوه رابکێشین ، کە لە زمانی
کورددیدا فریزبۆلۆژی فرەواتا لە فریزبۆلۆژی بەک واتا زۆر کەمتره .

فریزبۆلۆژی و هەندێ دیاردە تری زمان :

هەندێ لە زانایانی زمان ، پەندی پێشینان و قسەئەستەقیی
هەر بە فریزبۆلۆژی دەدەنە قەلەم . بەلام پێویستە ئەوه لە یاد
نەکەین ، کە « پیاو بە تەمای دراوسێ بێ ، بێ شێو سەر ئەنێتەوه » ؛
« بە زمانی شیرین مار لە کۆن دیتە دەر » ؛ « مریشک خۆی خۆل
نەکا بەسەر خۆیا ، کەس ناتوانی خۆلی بەسەرا بکا » ؛ « گا لە
کلاوژۆنەوه سەر ئەخا » ؛ « کەر بێ کورتان نابێ » ؛ « رۆژ
بە پەنجە ئەزمیڕی » ؛ « راست بە و بە لای شیردا بۆ » ؛
« خەو برای مەرگ » ؛ « مردن هەر جارێکە » ... هتد لەگەڵ
فریزبۆلۆژیدا جیاوازیان هەیە . ئەو جیاوازییەش ، بە زۆرتی لە رۆی
بەخشیی مانا و پیکهاتی ریزماییهوه .

بێگومان پێویستە پەنجە بۆ ئەوه رابکێشین ، کە دەتوانرێ
هەندێ لە پەندی پێشینان و قسەئەستەق (بە تاییهتی قسەئەستەق)
لە ریزی فریزبۆلۆژی دا دابنرێن . ئەویش بە تاییهتی ئەوانی خواوەنەکانیان

دیارن و له سنووری پیکهاتی فریز دهرنهچون .

لیکۆلینهوه له فریزبۆلۆژی زمانی کوردی :

لیکۆلینهوهی فریزبۆلۆژی زمانی کوردی بایکی نوییه و تاکر
ئیسنا شتیکی لهوتۆ دهربارهی نهتوسراوه . ئهوهی بلاوکراوتهوه و
من ئاگادریم ، تهنیا وتاریکی (یو. یو. ئاقالیاتی) ^(٦) و کتیبیکی
(مهکسیمی خهمو) ^(٧) به که به رۆستی توسراون . (یو. یو. ئاقالیاتی) له
وتاریکی چوار لابهژه بیدا له مهسهلهی جودا کردنهوهی کاری
لیکدراو (الفعل المربک Compound Verb) و فریزبۆلۆژی دواوه ^(٨) و
شتیکی زۆر کهی فریزبۆلۆژی زمانی کوردی باس کردوه . ههرچهنده
(مهکسیمی خهمو) شی له کتیبه کهدا ^(٩) له تیکزای کیشهی فریزبۆلۆژی
زمانی کوردی نهکۆلیوه تهوه ، بهلام ههندی لایهنی گرنگی ئهوباسهی
شی کردۆتهوه .

(٦) بۆ وههگرنتی زانیاری تهواو سهبارته بهم کوردناس و به کاره
زانستیهکانی ، بژوانه : د. ئهۆزهحمانی حاجتی ماری ، جی له بارهی
زمانی کوردیهوه توسراوه ، بهخدا ، ١٩٧٤ ، ل ٥٨ .

(٧) بژوانه : ههمان سهچاوه ، ل ٩ .

(٨) یو. یو. ئاقالیاتی ، مهسهلهی جودا کردنهوهی کاری لیکدراو و
فریزبۆلۆژی کار (لهسهر کههستهی زمانی کوردی) - ههکۆرنه
ههوالهکانی کۆنفرانسی زمانناسی ، سهمهرفهاند ، ١٩٥٨ ، ل ٤٠ -
٤٣ (به زمانی رۆستی) .

(٩) م. خهمو (خامۆیان) ، دهربارهی فریزبۆلۆژی ناو له زمانی کوردیدا ،
بهرفشان ، ١٩٧١ (به زمانی رۆستی) .

جگه له و جهند لیکۆلینهوه به، لیره دا به پێویستی دهزانم ،
 په نجه بـۆ ئهوه رابـهـکـیشـم ، که مامۆستا یان : توفیق وههـبـی و
 قه ناتی کوردۆ و چه رکزی به کلۆ ... له فهرهه نـگه کانیاندا هه نـدـهـی
 نـهـهـی فریزی گیراو (فریزیۆلۆژی) یان تۆمار کردوه . ههروهـها
 مامۆستا صادق به هه ئه دین ئامیدی له سالی ۱۹۷۳ دا له بهغدا کتیبـهـیـکی
 گهـرهـی به ناوی « ئیدیه مپیت کوردی » بهوه بلاو کردهوه (۱۰) . ئه
 تۆسراوه بریتیه له فهرهه نـگـهـی فریزیۆلۆژی کوردی - هه ره بهی .
 بـۆ گومان ، ئه مه کار یـهـکی گرنـگ و پـیـویـسته و به کم ههنگاوی دانانی
 فهرهه نـگـی فریزیۆلۆژی کوردیه . ئه وهی کم و کورتی هه ره گهـرهـی
 ئه م تۆسراوه بـیت ، ئه وه به که هه نـدـهـی وشه و فریزی به ره لـلا به
 فریزی گیراو (فریزیۆلۆژی) دا راون و تۆمار کراون . بـۆ شک ، له
 زمانی کوردیدا نه بونی لیکۆلینهوه له م روه وه بوته هـۆی لـا لۆژی و
 نا ئاشکرایه که لیک کیشهی زمانه که مان .

لیکۆلینهوهی قوئل و تهواو له فریزیۆلۆژی زمانی کوردی ،
 مه و دای ساغ کردنه وهی که لیک کیشهی گرنـگ و ئالۆزی وشه
 ئاسان ده کات .

ئه رکـی سهـره کـه فریزیۆلۆژی له سهـر یـهـکه وه ناسینی
 لیکۆلینهوهی سبستیمی زمانه له ئیستا و رابوردیدا ، له په یوه سـتـیـدا
 له گهـل وشه و دروست بویدا . له سهـر یـهـکی دیکه وه رۆنکردنه وه و
 دهـرخـستنی په یوه نـدـیه تی له گهـل ریزماندا .

(۱۰) صادق بهاء الدین ئامیدی ، ئیدیه مپیت کوردی ، بهغدا ، ۱۹۷۳ .

فەرھەنگ نۆستى

فەرھەنگ - ئەو كىتەپتە ، كە وا وشەى تېدا تۆمار كراوہ .
جگە لە ریز كردنى وشە ، ھەر وھە لېى كۆلراوہ تەوہ و ماناى
رۆن كراوہ تەوہ و لېكدرائوہ تەوہ و شى كراوہ تەوہ و زانىارى دەر بارەى
چۆنئىتى نۆسنىيان و بە دەما ھاتنىيان و بە بىدا بۆنىيان ... دراوہ .

ھەرچەندە فەرھەنگ جۆرى زۆرە ، بەلام لە گەل ئەوہ شەدا
دەتوانى دۆ جۆرى سەرەكى جىا بىكرېتەوہ : بەك - فەرھەنگى
ئېنسكلۆپېدى ، دۆ - فەرھەنگى فىلۆلۆژى . فەرھەنگى ئېنسكلۆپېدى
سەبارەت بە رۆداو و دياردە و خەلك ... ھتد دەدوئى . ھەرچى
فەرھەنگى فىلۆلۆژىيە لە وشە دەكۆلېتەوہ ، واتە وشە كە دانەى
زمانە كەرەستەى سەرەكتى فەرھەنگى فىلۆلۆژىيە .

لە فەرھەنگى ئېنسكلۆپېدىدا خاسىتى رېزمانەتى وشە و
بىھاندانى چۆنئىتى بە كارھىنانى و بە بىدا بۆنى و دروست بۆنى و چۆنئىتى
دەورى لە رستەدا ... بەر چاوا ناكەوئى ، بەلكو كارى سەرەكى لە
لېكدانەوہى وشەدا ، رۆن كردنەوہى ئەو دياردە يەبە كە وشەكەى لېوہ
ھاتوہ . بەلام لە فەرھەنگى فىلۆلۆژىدا بە شىوہ يەكە سەرەكتى ،

کرنگی به وشه که خۆی دهری و مانای لیک دهرینهوه و حالهتی
رێزماهی دهتوسری و سهراوهی پهیدا بونی ییشان دهری و چۆلایی
به کارهینانی به دیار دهخری .

فهرهنگی ئینسکلۆپیدی جۆر جۆره ، وهك : ئینسکلۆپیدی
گهروه ، ئینسکلۆپیدی بچوك ، ئینسکلۆپیدی بزبشکی ، ئینسکلۆپیدی
تهکنیکی ... هتد .

فهرهنگی فیلاۆژی به گوپرهی مه بهست و شیوهی
لیکدانهوه و روژ کردنهوهی گهستهی زمان ، دهتوانری به سهراوه
جۆریکدا دابهش بکری :

ئهو فهرهنگانهی به گهستهی زمانی زگماک ، مانای وشه
زمانی بیکانه لیک دهرینهوه ، یاخود به پیچه وانهوه - واته به
گهستهی زمانی بیکانه ، مانای زمانی زگماک لیک دهرینهوه . ئهم
جۆره فهرهنگانه ، چۆن بۆیان هه به له زمانیکهوه بۆ زمانیکه تر
بن - واته دۆ زمان بن ، ههروهها بۆعیان هه به له زمانیکهوه بۆ چهند
زمانیکه دیکه بن - واته فره زمان بن .

ئهم جۆره فهرهنگانه (به وینه : فهرهنگی کوردی - عهرهقی ؛
فهرهنگی عهرهقی - کوردی ؛ فهرهنگی کوردی - ئنگلیزی ؛
فهرهنگی ئنگلیزی کوردی ؛ فهرهنگی کوردی - روسی ؛
فهرهنگی روسی - کوردی ؛ فهرهنگی کوردی - عهرهقی -
فارسی ... هتد) تا رادهیهک له کاری فهرهنگ تۆسی کوردیدا
کرنگیانی پێ دراوه و ژمارهیهک فهرهنگی کوردی - بیکانه ،

بهك - له باشكۆی فرههنگه كۆی یوسف ضیاء الدین پاشای خالقی (۲) و
دۆ - له كتیبه كۆی (لی كۆك) ی زانای مه لهندا (۳)...

یهكهم فرههنگی كوردی كه له لایهن ئه وروپاییه كانه وه ئوسرابی
ئه و فرههنگه ئیتالیایه - كوردییه به كه قه شهی ئیتالیایه (ماوریزۆ
گارزۆنی Maurizio Garzoni) له سالی ۱۷۸۷ دا له رۆما له
باشكۆی له و كتیبه دا كه له باره ی زمانی كوردییه وه
نوسه پۆتی بلاوی كردۆته وه (۴) . ئه م فرههنگه ده ور و به ری پینچ
ههزار وشه ی ئیتالیایه به كه مانا كانیان به شیوه ی كوردی ئامیدی لیک
دراوه ته وه و له چۆنیتی شرح و روون كردنه وه و دانی مانای وشه دا
به نیسبت ئه و ده مه وه زۆر سه ركه وتوو و ته نانه ت له كه ل ئه وه شه دا
كه نزیكه ی (۲۰۰) سالیك به سه ر له چابده انیدا تپه ژبوه ،
هیشتا سۆد و كه لگی هه ر به رده وامه .

له سالی ۱۲۱۰ ی ك - ۱۷۹۵ ی زدا شیخ ماری نۆدی له ژیر
ناوی (احمدی) دا به شیخ فرههنگه كۆكیكه هه ره بهی - كوردی
داناره . ئه م فرههنگه كه هه ر له سالی ۱۹۳۶ دا دۆ جار له چاپ
دراوه : بهك - له سلیمانیه (۵) ، دۆ - له بهغدا (۶) . پاش ئه وه ش

(۲) یوسف ضیاء الدین پاشا الخالقی للقدسی ، الهدیه الحمیده فی اللغة
الکردیه ، استانبول ، ۱۳۱۰ هـ - ۱۸۹۳ م .

(۳) Le Coq, Kurdische Texte, Berlin, 1903 ; T. I. II.

(۴) Maurizio Garzoni, Grammatica e vocabolario della
lingua Kurda, Roma, 1787.

(۵) شیخ ماری نۆدی ، احمدی ، سلیمانیه ، ۱۹۳۶ .

(۶) شیخ ماری نۆدی ، احمدی ، بهغدا ، ۱۹۳۶ .

که لقی جاری تر له چاپ دراوه ته وه .

له پاش توسیني نهو چند کاره ی له سه ره وه ناومان بردن
تا ناوه ژاستی سده ی نژده له م روه وه هیج شتیکی وه ها
نه تو سراوه که شایانی باس بیت . نه وه ی که هه بیت تنها نهو دو سه د
و شه به به که له لایهن ریج^(۷) و نهو ۲۷۳ به به له « فره هنگی
بهراوردتی هه مو زمان و شیوه کان » دا تو مارکراوه^(۸) .

له سه ره تای نیوه ی دوه ی سده ی نژده دا لیکوآینه وه له
زمانی کوردتی به گشتی و توسینی فره هنگ به تایبه تی که وته به وه .
له سالانی ۱۸۵۶ و ۱۸۵۷ و ۱۸۵۸ دا روزه لاتناسی به ناوبانگ ،
زانای گوره ی روس - پیوتر لیرخ سقی کتیبی له باره ی کورد و
کوردستانه وه بلاو کرده وه^(۹) . که تاله مژوش له کتیبخانه ی کوردناسیدا

C. J. Rich, Narrative of a residence in Koordistan and (۷)
on the site of ancient Niniveh, London, 1836 -
1837, pp. 394 - 398.

П.С. Палас. Сравнительные словари (۸)
всех языков и наречий, СПб., 1787,
ч. I, № 77

(ب س . پالاس ، فره هنگی بهراوردتی هه مو زمان و شیوه کان ،
پیترسبورگ ، ۱۷۸۷) .

П. Лерх. Исследования об иранских (۹)
курдах и их предках северных халдеях,
СПб., 1856, 1857, 1858

(ب . پ . لیرخ ، لیکوآینه وه له باره ی کورده کانی نیران و خالدیه کانی)

هاوتایان کمه و به سهراچاویهکی رهسەن دەژمیررین . له کتێبی
 سییه میدا فرههنگیکی کوردتی (کرمانجی ژۆرۆ) - رۆسقی
 (ل ۱ - ۸۴) ، وه کوردتی (زازا) - رۆسقی (ل ۸۵ - ۱۰۸)
 له چاپ داوه .

۳. ژابا جگه له و خزمهتهی که له تۆمار کردنی فۆلکلۆر و
 لیکزێینهوهی کورد و زمانهکهیدا کردۆیهتی ، له تووسینی فرههنگی
 کوردیدا کاریکی گهوره و خزمهتێکی بێشوماری کردوه . ئەم زانایه
 خاوهنی یهکه م فرههنگی کوردتی - فرههنگی یه که له پاش خۆی
 به فرمانی ئەکادیمی رۆسقی له سالی ۱۸۷۹ دا فێردیناند یوسقی
 بلاوی کردهوه (۱۰) . ئەم فرههنگه برتیه له (۴۶۳) لاپهڵه و (۱۵)
 هزار وشه ی کوردتی که جگه له لیکدانوه و شرح کردنیان له
 داژشتن و دروست بۆن و پهیدا بۆنیان کۆلیوهتهوه و ههروهها
 له گهڵ وشهکانی فارسی و عهربهقی و تورکچیدا بهراوردی کردوون .

۴. ژابا ههروهها دوو فرههنگی تریشی داناوه : فرههنگی -
 رۆسقی - کوردتی ، وه کوردتی - فرههنگی - رۆسقی که هێشتا به
 دهستنوسقی ، ماونهتهوه و له ئارشینی ئەکادیمی زانستی سوؤقییت
 له لێنینگراد هه لکیراون .

س . ری - میسیۆنیر (مبشر) ی ئەمهاریکایه ماوهیهکی درێژ له

= سه رۆی باو باهرانیانهوه ، پیتسبورگه ، بهشی یهکم ۱۸۵۶ ، بهشی دوهم
 ۱۸۵۷ ، بهشی سییهم ۱۸۵۸ .

A. Jaba, Dictionnaire kurde - francais, St- (۱۰)
 Petersburg, 1879.

ناوچهی هه کارتی ژباوه و سالی ١٨٧٠ کورته به کی ریزمانی هه کوردتی
بلاو کردۆته وه ^(١١) له باشکۆی هه م کتیبه دا فه ره هه نگۆکیکی بیست
لا به ژه یی کوردتی - ئینگلیزی تو سیوه

زبک کۆتایه سه ده ی نۆزده رۆژه لانتاس - ئا. سۆنسین
کتیبیکی له باره ی ریزمانی کوردیه وه بلاو کرده وه ^(١٢) که به شی
سییه ی برنیه له فه ره هه نگۆکیکی کوردتی - هه له مانای (ل ٢٨١ -
٣٤١).

له کتیبه کی س. ئا. به گیزارۆف دا که له باره ی هه تنۆگرافیه ی
کوردیه وه تو سیویتی ^(١٣) ، چاومان به دو فه ره هه نگۆک ده که وایی :

S. A. Rhea, Brief Grammar and vocabulary of the (١١)
Kurdish Language of the Hakari district in « Journal
of the American Oriental Society », New Haven,
1872. Vol X.

E. Prym and A. Socin, Kurdische Sammlungen, Abt (١٢)
I. II, S. Pbg, 1887 - 1890.

С.А. Егизаров. Краткий этнографический очерк курдов Эриванской губернии, (١٣)
"Записки Кавказского отдела импера-
торского Русского географического об-
щества", книжка XIII, выпуск 2, Тифлис,
1891

س. ئا. به گیزارۆف ، میتۆبه کی هه تنۆگرافیه ی کوردی بارێزکای
به ریهات ، هه هه واله کانی لقی هه فاسیای کۆمهلی جوگرافیه ی رۆستی
ئیمپراتۆری ، تیفلیس ١٨٩١ .

بهك - كوردتی - رۆستی (ل ۱ - ۶۵) ؛ دۆ - رۆستی - كوردتی
(ل ۶۶ - ۱۲۲) . بهكۆم دهوری سۆی ههزار ، دووم - چوار
ههزار وشه بهكی تیا به .

سالی ۱۸۹۳ یوسف ضیاءه ددین پاشای خالدتی فرهه نگیکی
كوردتی - فرهه بقی له ئهسته مبول له چاپ دا^(۱۴) . ئهم فرهه نگیه ، كه
(۳۱۹) لاپهزه به ، له سامانی فرهه نگی توستی كوردیدا كاریکی
به نرخه ...^(۱۵)

میچهر سۆن له باشكۆی ئهو كتیبهی له سالی ۱۹۱۳ دا له
له ندهن بۆی كردۆته وه^(۱۶) ، فرهه نگیکی ئینگلیزی - كوردتی
(ل ۱۷۰ - ۲۸۹) دا ناوه . ههروهها له و كتیبه شدا كه له سالی
۱۹۱۹ دا له بهغدا له چاپ دراوه^(۱۷) ، فرهه نگیکی ئینگلیزی -
كوردتی ههفتا لاپهزه یی تۆسیوه .

سالی (۱۹۱۶) ش. ف. نیکیتین فرهه نگیکی رۆستی -

(۱۴) سهراچاوهی ناوبراوه یوسف ضیاءه ددین پاشا الخالیدی للندسی ، الهدیه

الحمدیه فی اللغة الكردیه ، استنبول ، ۱۳۱۰ هـ - ۱۸۹۳ م .

(۱۵) بۆ وه رکرئی زانیاری پتر له باره ی ئهم فرهه نگیه وه ، بۆوانه :

مامۆستا نهجه ددین مهلا ، كه نجینه بهكی بۆ كه وهه ری كوردان ، كۆفاری

« رۆزی نوێ » ، ۱۲ ، سلیمانیه ، ۱۹۶۰ ، ل ۲۱ - ۲۵ .

E. B. Soane, Grammar of the Kurmanji or Kurdish (۱۶)
Language, London, 1913.

E. B. Soane, Elementary Kurmanji Grammar, (۱۷)
Baghdad, 1919.

کوردتی له ورمق بلاق کردهوه^(۱۸) و دوای نهوه به سق سال کتبی
 ریزمانی میسیۆنبری نه مریکایی ل. و. فۆسسۆم ده رچۆ^(۱۹) ، که
 فهره نگۆکی شازده لاپه ره یقی له که لدا بلاق کردهوه (ل ۲۶۲ -
 ۲۷۸) .

- ۲ -

باش شهۆی به که می جیهان

له کوردستان :

له سالانی ۳۰ی سه دهی بیسته مدا ده ورێکی نوی له میۆوی
 فهره نگ تۆستی کوردیدا دهست پۆ ده کات و نه مهش به کیک بق له
 نه نجامه کانی قول بۆ نه وهی ههستی نه ته وایهتی که به کیک له به ره مه
 رۆشن بیری به گرنه کانی بریتی بق له بایه خ پیدانی خوینده واران کورد
 خۆیان به لیکۆلینه وهی زمان و نه ده ب و میۆوی که له گیان . کاری
 فهره نگ تۆستی تا سالانی په نجا له چوارچۆ به کی ست و ساده و
 ساکاردا مایه وه و نه وانهی له و ماوه به دا بلاق کراونه ته وه و شایانی باس
 بریتین له : به کم - لیسته ی نه و زاراه کۆمه لایه تی و سیاسیه ی
 جه لاده ت عالی به درخان له سالانی سیدا له به شیک تاییه تی گۆفاری

В. Никитин. Краткий русско-курдский (۱۸)
 военный переводчик, Урмия, 1916

(ف. نیکیتین ، فهره نگه جهنگه رۆستی - کوردتی ، ورمق ، ۱۹۱۶)

L. O. Fossum, A practical Kurdish grammar, (۱۹)
 Minneapolis, 1919.

«ساوار» دا له ژیر ناوی «فرههنگۆك» دا بـلاوی كردۆتهوه ؛ دووههم - نهو زاراوانهی مامۆستا عه‌لادین سه‌جادی له گۆفاری «نزار» دا بـلاوی كردۆتهوه ؛ سه‌یههم - فرههنگۆكه‌کی مامۆستا شاكر فـتاح كه سالی ١٩٣٤ له چاپی داوه (٢٠) ؛ چوارهم - نهو فرههنگه عه‌ره‌به‌تی - كوردیهیی ، شاعیری كورد مامۆستا عه‌بدوڵلا زێهه‌ر سالی ١٩٤١ دا‌یناوه (٢١)

له ماوه‌ی نهم بیست سالی دواییدا هه‌ندی مامۆستای دلسـلاز له‌م مه‌یدانه پـیروژه‌دا هه‌نگاوی كه‌وره‌یان ناوه و ژماره‌یه‌ك فرههنگی بابه‌خداریان بـلاو كردۆتهوه و كاری فرههنگه‌نوستی كوردی پـیشكه‌وتوه و په‌ره‌ی سه‌ندوه و كه‌شهی كردوه .

مامۆستا گـیو موكریاتی ده‌وریکی كه‌وره و به‌رزی له میۆزی فرههنگه‌نوستی كوردیدا بینیه و ده‌ها سال له ژبانی لاوتی و پـیرتی به‌و كاره‌وه بردۆته سه‌ر و له نه‌جمادا چه‌ند فرههنگیكی دا‌ناوه :

«رابه‌ر» - فرههنگیكی قوتابخانه‌به‌تی عه‌ره‌به‌تی و كوردیه ، له

(٢٠) شاكر فـتاح ، فرههنگۆك ، ئینكلیزی - كوردی و كوردی -

ئینكلیزیه ، ره‌واندوز ١٩٣٤ .

(٢١) نهم فرههنگه كه نه‌رجه‌مه‌ی فرههنگی «اختری» به ، وه‌ك دانهر

نوسبوونی له بیست و پـینجی مانگی ته‌موزی ١٩٤١ دا نه‌واو بوه .

به‌لام به‌داخه‌وه تاكو ئیستا له چاپ نه‌دراوه و به ده‌ستۆستی ماوه‌ته‌وه .

نهم ده‌ستۆسه كه دۆ ده‌فتـری كه‌وره‌به له كتیبخانه‌ی «كوژی زانیاری

كورد» دا پارێزراوه .

سالی ۱۹۵۰دا له چاپخانهی کوردستان له ههولیر ده‌رچوووه (۲۲). ئەم
 فەرهنه‌نگه‌ی زبیکه‌ی (۱۵) هه‌زار وشه‌ی عه‌ره‌بیه، که مانا‌کانیان به
 کوردتی لێ‌دراوه‌توه. له‌ کوردنه‌وه‌ی مانای وشه، له‌ وه‌رگێزانی
 وشه‌ عه‌ره‌بیه‌کاندا بۆ کوردتی، له‌ ش‌هرح‌ کردنی ئه‌و وشه‌ عه‌ره‌بیانه‌ی
 له‌ کوردیدا به‌رامبه‌ریان بیه‌ به‌ تیکزایی سه‌رکه‌وتوه. هه‌رچه‌نده
 پتر له‌ ۲۰ سال به‌ سه‌ر ده‌رچۆنی ئەم فەرهنه‌نگه‌دا تێپه‌ژ بوه،
 به‌لام تا‌کو ئیستا سو‌د و ک‌لکی هه‌ر به‌رده‌وامه.

له‌ سالی ۱۹۵۵ی‌شدا فه‌زه‌نگیکه‌ی کوردتی - عه‌ره‌بی -
 فارسی - فه‌ره‌نسی - ئینگلیزی له‌ ژب‌ر ناوی «کۆلک‌زێزینه»دا
 ب‌لا‌و‌کرده‌وه (۲۳). وشه‌کانی ئەم فەرهنه‌نگه‌ به‌سه‌ر (۵۹) با‌سی ب‌چۆ‌ک‌دا
 دا‌به‌ش‌کراون و له‌ هه‌ر با‌سی‌ک‌دا زور‌به‌ی ئه‌و وشانه‌ به‌رچاو ده‌که‌ون
 که به‌یوه‌ندیان به‌و با‌سه‌وه‌ هه‌یه. هه‌رچه‌نده‌ له‌م فەرهنه‌نگه‌دا
 نا‌ه‌وا‌وتی و ک‌م و کورتی هه‌یه، به‌لام ده‌توان‌رێ‌ی به‌شی زۆری ئه‌و
 نا‌ه‌وا‌ویانه‌ ب‌خ‌رێ‌ته‌ ئه‌ستۆ‌ی دوا‌گه‌وتنی زانستی فەرهنه‌نگ‌ نوسی
 کوردتی له‌و سه‌رده‌مه‌دا.

مامۆستا گیومو‌کریاتی له‌ سالی ۱۹۶۶دا چاپی دووه‌ی
 «کۆلک‌زێزینه»ی ده‌رکرد (۲۴). چاپی دووه‌م بریتیه‌ له‌ هه‌لبۆ‌رتی و

(۲۲) گیومو‌کریاتی - «را‌ه‌ر»، فەرهنه‌نگیکه‌ی قوتاب‌خانه‌تی تاره‌تی و
 کوردیه، هه‌ولیر، ۱۹۵۰.

(۲۳) گیومو‌کریاتی - «کۆلک‌زێزینه»، کوردتی - فارسی - عه‌ره‌بی -
 فه‌ره‌نسی - ئینگلیزی، چاپی به‌ک‌م، هه‌ولیر، ۱۹۵۵.

(۲۴) گیومو‌کریاتی - «کۆلک‌زێزینه»، کوردتی - فارسی - عه‌ره‌بی -
 فه‌ره‌نسی - ئینگلیزی، چاپی دووه‌م، هه‌ولیر، ۱۹۶۶.

پترکردن و ههروهه له گه ئێ چاڤی به گمیدا گه ئێك جیاوازی هه به و
زۆر له و گم و کورتییانهی له چاڤی به گمیدا هه بۆن چار کردوه .

سالی ۱۹۶۱ یه فهرههنگێکی کوردتی - عه ره بهی له ژیر ناوی
فهرههنگی « مه هاباد » دا بلا و کرده وه (۲۵) . ئه م فهرههنگه چ له باره ی
زۆرتی وشه وه و چ له باره ی شیوه و شیواز و جۆری دانانیه وه ،
گه ئێك باشتره و گم و کورتی گه متره وهك له وانه ی پێشوی . ژماره ی
وشه کوردیه کانی ئه م فهرههنگه نزیکی (۳۰) هه زار وشه به - واته
دو ئه وه نده ی فهرههنگی « رابه » . له جۆری ربه زکردن و
رێکخستنی وشه کاندا و له چۆنیتتی ئێك دانه وه و به کالاکردنه وه و دانای
مانای وشه دا له سه ر رێگایه کی نوێی و راست و جوان رۆبفتوه .

جگه له و فهرههنگانه ی باسمان کردن ، مامۆستا گیو موکریاتی
فهرههنگی « کوردستان » یه ی داناهه . ئه م فهرههنگه که کوردتی -
کوردیه هه یشتا له چاپ نه درا وه (۲۶) .

سالی ۱۹۵۵ مامۆستا عیززه ددین مه لاه مسته فا « فهرههنگۆك بۆ
قوتابییانی کورد » ی بلا و کرده وه (۲۷) . ناوه رۆك و مه به ستی ئه م به ره مه ،

(۲۵) گیو موکریاتی - « مه هاباد » ، فهرههنگێکی قوتابخانه تی کوردتی و
عه ره بیه ، مه ولیر ، ۱۹۶۱ .

(۲۶) بۆ وه مرگرتنی زانیاری پتر له باره ی فهرههنگه کانی مامۆستا گیو
موکریانییه وه ، بژوانه : نه وژه حه ان حاجتی ماری ، چالاکتی مامۆستا
گیو موکریاتی له مێژوی فهرههنگه نویی سکوردیدا ، رۆژنامه ی
« هاوکاری » ، ۱۰۰ - ۱۰۴ ، به خندا ، ۱۹۷۲ .

(۲۷) عیززه ددین مه لاه مسته فا ، فهرههنگۆك بۆ قوتابییانی کورد ، به خندا ،
۱۹۵۵ .

وهك دانەر خۆی له سه‌ر به‌رگه‌ و له پێشه‌كییه‌ كیدا به‌نجهی بۆ راكێشاوه ،
 لێكدانه‌وه‌ی مانای وشه‌ عه‌ره‌بیه‌كانی كتیبه‌ی خویاندنه‌وه‌ی عه‌ره‌به‌تی بۆلی
 چواره‌م و پینجه‌م و شه‌شمی سه‌ره‌تایه‌تی و لاسان كردنی كار و
 پاشه‌كه‌وت كردنی كاتی قوتابییانی كورده‌ له تیگه‌به‌شتی ئه‌و وشانه‌دا ،
 كه له پاشكۆی كتیبه‌كانیاندا تۆمار كراون .

شیخ محمده‌دی مه‌ردۆخ كه زانایه‌کی به‌ ناوبانگه‌ و ناسراوی
 كورده‌ ، له مه‌یدانی دانانی فه‌ره‌نگی كوردیدا هه‌وڵ و كۆشه‌شیه‌کی
 زۆری داوه . ئه‌وه‌ی شایانی باسه‌ ئه‌وه‌یه‌ كه فه‌ره‌نگیه‌کی « كوردی -
 فارسی - عه‌ره‌به‌تی » له ساڵی ۱۹۵۶دا له تاران له چاپ داوه (۲۸) . ئه‌م
 كاره‌ به‌ راستی كۆشه‌شیه‌کی گه‌وره‌ و تۆسراوییه‌کی به‌نرخ و نایابه‌ و
 كۆلییه‌کی گه‌وره‌ی له كاری فه‌ره‌نگه‌كی نوێ كوردیدا بۆ كردۆته‌وه‌ .
 به‌لام له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا چه‌ند كه‌م و كورتیه‌یه‌کی تیدا ده‌بینرێ ، وه‌ك
 ئه‌وه‌ی كه هه‌ندێ وشه‌ی دروست كراو كه‌وتۆته‌ ناو فه‌ره‌نگه‌كه‌وه‌ كه
 له زمانی كوردیدا نین و له‌گه‌ڵ ده‌ستوری زمانی كوردیدا ناگونجین ،
 یاخود ژماره‌یه‌ك وشه‌ی عه‌ره‌به‌تی و فارسی وه‌های تۆمار كرده‌وه‌ كه
 كورد به‌كاریان ناهێن . له لێكدانه‌وه‌ و شه‌رحی وشه‌شدا ناته‌واوتی و
 ئالۆژی ده‌بینرێ . ناته‌واوتی هه‌ره‌ گه‌وره‌ی ئه‌م فه‌ره‌نگه‌ ئه‌وه‌ته‌
 كه به‌ ده‌ست تۆسراوته‌وه‌و به‌ زه‌نگۆگرافی له‌چاپ دراوه‌ .
 تۆسینه‌وه‌كه‌شی به‌شپۆه‌یه‌کی فارسی شكسته‌یه‌ . ئه‌وه‌ش بوه‌ به‌ هۆی
 ئه‌وه‌ كوردی هێراق كه فارسی نازان له سنوورییه‌ ته‌سكدا نه‌بێ

(۲۸) شیخ محمده‌دی مه‌ردۆخ ، فه‌ره‌نگی « مه‌ردۆخ » ، تاران ، ۱۹۵۶ .

که لکی لئی وەر نه گرن ... به لأم هیفتا ئەم کەم و کورتییانە ئەو کارە
به نرخه بئی بایهخ ناکەن .

تاوه کو سالی ۱۹۶۰ فەرھەگێکی کوردی - کوردیمان نەبو .
هەست و چالاکی مامۆستا شیخ عەمەدی خال ئەم کە لە بەرەیان
بۆ پز کردبەنەو . ئەو بۆ لە سالی ۱۹۶۰ - ۱۹۶۴ دا بەرگی بە کەم و
دوووەی فەرھەنگی « خال » دەرجۆ (۳) ، کە تا کۆتایێتی پیتی (ف)
دەگرێتەو . مامۆستا خال باشماوە کەشی خستووە ژێر چاپەو .

فەرھەنگی « خال » بە کێکە لە فەرھەنگە سەرکوتووەکانی
کوردی و بەرھەمیکی بە نرخ و بایەخدارە و بە کشتی لە سەر شیوە بەکی
جوان و راست دانراوە و کە لیک لەو گراقی و ناتەواویانی کە لە
فەرھەنگەکانی پێش ئەودا هەبوون ئەم ئاسانی کردۆن و
پزی کردۆتەو .

بۆ لیکدانەو و کردنەوێ مانای وشە تۆسەر چەند رێگایەکی
راست و زانستی گرتو . بۆ ئەو وشانە کە بتوازی بە بەک وشە
مانایان نیشان بەدری نیشانی داوە . ئەو وشانەش کە پێویستیان بە
شرح بۆبیت شەرحی کردۆن . لە زۆر شوێنیشدا بۆ ئاسان کردنی
تێگەشتن لە مانای وشە و بۆ فێربونی بەکار هێنانی وشە ، وەک
نمۆنە رستەئە ئاسان و رێک و پێکی هێناوەتەو ...

هەرچەندە چەند ناتەواوی و کەم و کورتییەکی کەم لە « فەرھەنگی

(۲۹) شیخ عەمەدی خال ، فەرھەنگی « خال » ، ب ۱ - ۲ ، سلیمانی ،

۱۹۶۰ - ۱۹۶۴ .

خال «دا هه به ، بهلام ئهو ناتهو او بیانه به جلا ریک نین له نرخی
 فرههنگه که کم بکهنهوه . به گشتی فرههنگی «خال» فرههنگیکی
 سه رکهوتنوه و کارپکی گرنک و پیویسته ، به رهه ی رهنجی چند
 سالی ماموستا خاله له نواندن هونریکی بهرز له دانانی به کم
 فرههنگه دا له کوردیهوه بو کوردی (۳۰) .

سالی ۱۹۹۲ ماموستا علانه ددین سه جادی فرههنگیکی
 «کوردی - عه ره بی - فارسی» بلا کردهوه (۳۱) ماموستا له م
 توراوه دا جگه له پیشه کتی که به هر سنی زمان - واته کوردی
 عه ره بی و فارسی توسیویتی ، به نایه تی له کم و کورتی و
 چه له مه ی لیمای کوردی دواوه ، ههروه ها له (۱۵) لاپه زه به کدا له
 سه ر ریزمانی کوردی توسیوه و له چند شتیکی پیویست و سه ره تابی
 بو فیرتونی زمان و به کار هینانی فرههنگ کۆلیوه تهوه .

توسه وشه کانی ئه م فرههنگی به سه ر (۱۷) بسی فراواندا
 دابهش کرده و ئه وه ی شایانی باسه ئه وه به که له هر باسیکدا زور به ی ئه و

(۳۰) له ژماره ۱۹ - ۲۲ ی سالی ۱۹۷۱ ی رۆژنامه ی «هاوکاری» دا
 له ژهر ناوی «فرههنگی خال» دا ، وه له ژماره ۱۰۰ - ۱۰۸ ی
 سالی ۱۹۷۲ ی هه مان رۆژنامه دا له ژهر ناوی «چند رۆنکردنوه و
 بهنگه و تینبیهکی لوی دهرباره ی فرههنگی خال» دا زنجیره به ک
 وتارم له باره ی فرههنگی ناوبراوه وه بلا کردهوه و به دۆر و
 درۆزی بسی زۆر رۆی ئه و کاره م نیا کرده .

(۳۱) علانه ددین سه جادی ، ده ستۆر وه فرههنگی زمانی کوردی - عه ره بی -
 فارسی ، به خدا ، ۱۹۹۲ .

وشانه بهر چاو ده‌که‌ون که په‌یوه‌ندیان به سه‌رباسه‌که‌یانوه هه‌یه و
 بئ‌گومان هه‌مه‌ش په‌کیکه له رووه چاکه‌کانی فه‌ره‌نگه‌که ... به‌لام
 به‌داخه‌وه هه‌ندیك که‌م و کورتی بهر چاو ده‌که‌ون که بوون به
 هوی ئالۆزکردن و شیواندنی هه‌ندی رۆی ئه‌و تو‌سراوه . به وینه
 ده‌بینن له ریزکردنی وشه‌کاندا نارێکی زۆره و هه‌مه‌ش بووته هوی
 زه‌جه‌ت کیشان له دۆزینه‌وه‌ی وشه‌دا . هه‌روه‌ها زۆر جار له ژیر
 سه‌رباسه‌کاندا وشه‌ ده‌بینن که په‌یوه‌ندیان له‌گه‌ل سه‌رباسه‌که‌دا نییه
 یاخود زۆر وشه‌ که په‌یوه‌ندیان هه‌یه و که‌چی نه‌توسراون .
 هه‌مانه و چه‌ند ناته‌واوییه‌کی تر ، وه‌ک دۆبات‌کردنه‌وه له تۆمارکردنی
 وشه‌دا و هه‌له‌ی ئیملا ... ده‌بینن .

« فه‌ره‌نگا کوردی » ، که مامۆستا جگه‌ر خوین دایناوه ، له
 سالی ۱۹۶۲دا به‌رگی به‌که‌م و دوه‌ی له به‌غدا چاپ‌کراوه (۳۲) .

هه‌م فه‌ره‌نگه‌که کوردی - کوردیه و به‌شیوه‌ی کرمانجی
 ژۆروه بئ‌شک ده‌وری خۆی بینیه‌وه و ده‌بینی ، به‌لام به‌داخه‌وه له‌م
 فه‌ره‌نگه‌دا که‌م و کورتی و ناته‌واوتی ئیجگار زۆره . هه‌که‌ر هه‌م
 فه‌ره‌نگه‌که له‌گه‌ل فه‌ره‌نگی « رابه‌ر » ی مامۆستا گیو موکریاتی ، که
 له سالی ۱۹۵۰دا ده‌رچووه ، یا له‌گه‌ل فه‌ره‌نگی « خال » ی مامۆستا
 شیخ عه‌مه‌دی خال ، که به‌رگی به‌که‌می له سالی ۱۹۶۰دا بلاو‌کراوه‌ته‌وه
 به‌راورد بکین ، هه‌وه ده‌بینن که که‌م و کورتی « فه‌ره‌نگا کوردی »
 که‌لێک زۆرتره وه‌ک له‌و دۆ فه‌ره‌نگه‌کی له سه‌ره‌وه ناومان بردن ،

(۳۲) جگه‌ر خوین ، فه‌ره‌نگا کوردی ، ب ۱ - ۲ ، به‌غدا ، ۱۹۶۲ .

له گه‌ل ئه‌وه‌ی فهره‌نگی مامۆستا جگه‌ر خوێن له‌ پاش فهره‌نگی « رابه‌ر » و « خال » ده‌رچوه . لێره‌دا وا ده‌رده‌که‌وتی که مامۆستا جگه‌ر خوێن سوودی له‌و فهره‌نگه‌ کوردییانه‌ نه‌بینیوه که له‌ پێش فهره‌نگه‌کی ئه‌و ده‌رچوون و زۆر کاری ئالۆزیان‌ خا‌و‌کردۆته‌وه و به‌سه‌ر گه‌لێک کۆسپیدا سه‌رکه‌وتۆن^(٣٣) .

مۆسا عه‌ننه‌ر سا‌لی ١٩٦٧ له‌ ئه‌سته‌مبول فهره‌نگی‌کی کوردی - تورکی له‌ چاپ دا^(٣٤) . ئه‌م فهره‌نگه‌ ، که به‌کام فهره‌نگه‌ له‌ کوردییه‌وه بۆ تورکی ، ده‌ور و به‌ری (١٠) هه‌زار وشه‌یه‌ک ده‌بێت . جگه‌ له‌وه ، دانهر له‌ باشکۆی ئه‌م تو‌س‌راوه‌دا هه‌ندێکی له‌ ده‌نگه‌کانی زمانی کوردی دواوه .

سا‌لی ١٣٤٧ ی . ش . - ١٩٦٨ ی ز له‌ تاران م . ئه‌وره‌نگه‌ به‌ری به‌کامی « فرهنگ کردی » ی بلا‌و‌کرده‌وه^(٣٥) ، که ته‌نیا پیتی (آ - ب) ده‌گرێته‌وه . له‌م به‌رگه‌دا ٦٤٠٠ وشه‌ی کوردی تو‌مار کراوه و به‌ شێوه‌یه‌کی باش مانایان به‌ فارسی لێکه‌دراوه‌ته‌وه . ئه‌م فهره‌نگه‌ که کوردی - فارسیه‌ ، کارپێکی سه‌رکه‌وتو و نایابه ... تو‌سه‌ر بۆ به‌جێهێنانی ئه‌م ئه‌رکه‌ ، سو‌دی‌کی زۆری له‌ کاری فهره‌نگه‌

(٣٣) بۆ وه‌رگرینی زانیاری ته‌واو سه‌بارت به‌م فهره‌نگه‌ ، بزو‌انه : ئه‌و زنجیره و ناره‌ی که تو‌سه‌ری ئه‌م بابه‌ له‌ ژماره ١٣٧ - ١٣٨ ی سا‌لی ١٩٧٢ ی رو‌ژنامه‌ی « هاوکاری » دا له‌ ژبهر ناوی « فهره‌نگه‌کی مامۆستا جگه‌ر خوێن » دا بلا‌وی کردوه‌ته‌وه .

Musa Anter, Ferhanga Kurdi - Tirki, Istanbul, 1967. (٣٤)

(٣٥) م . اورنگه‌ ، فرهنگ کردی ، تهران ، ١٣٤٧ .

توسقی کوردتی (به تاییه تی له فرههنگی خال و مهردوخ و «مه‌ه‌باد»ی گیو موکریاتی و توفیق وهه‌بتی) وه‌رگرتوه^(۳۶).

ماموستا مه‌لا عه‌بدولک‌ریمی موده‌ویسیه‌ی ، سالی ۱۹۷۰ فرهه‌نگیکی عه‌ره‌بتی - کوردتی به‌شیر له‌چاپ دا^(۳۷). ئەم فرهه‌نگه‌ ، که‌ له‌سه‌ر شیوه‌ی فرهه‌نگی «نوبه‌هار»ی له‌عه‌دی خاتی و «ئه‌جه‌دی»ی شیخ ماری نو‌دی دازاوه‌ ، به‌ره‌مه‌یکی به‌زخه‌ له‌ کاری فرهه‌نگ توستی کوردیدا به‌نیازی مندالان فیره‌ وشه‌ی عه‌ره‌بتی کردن . ئەم توسراوه‌ بریتیه‌ له‌ (۱۱۲) لابه‌زه‌ و چه‌ند باسیکی گرنک و پیوست .

سالی ۱۹۷۱ ماموستا عه‌بدولقادر به‌رزنجتی «فرهه‌نگی زانیارتی»^(۳۸) ، سالی ۱۹۷۲ - ۱۹۷۳ ماموستا مه‌عروف قه‌ره‌داغتی «فرهه‌نگی کشت و کال»^(۳۹) و سالی ۱۹۷۴ ماموستا که‌مال جه‌لال غه‌ریب «فرهه‌نگی زانیارتی»^(۴۰) یان بلاوکرده‌وه‌ . بقی‌گومان ئەم سنی فرهه‌نگه‌ کارپکی گه‌وره‌ و پیوستن و جیگای خو‌یان

(۳۶) بزوانه‌ : هه‌مان سه‌رچاوه‌ ، ل . ه .

(۳۷) مه‌لا عه‌بدولک‌ریمی مدرس - «دۆ ژشته» ، فرهه‌نگیکی عه‌ره‌بتی و کوردیه‌ به‌هه‌لبه‌ست ، به‌ه‌دا ، ۱۹۷۰ .

(۳۸) عه‌بدولقادر به‌رزنجتی ، فرهه‌نگی زانیارتی ، سلیمانتی ، ۱۹۷۱ .

(۳۹) مه‌عروف قه‌ره‌داغتی ، فرهه‌نگی کشت و کال ، ب ۱ - ۲ ، به‌ه‌دا ، ۱۹۷۲ - ۱۹۷۳ .

(۴۰) که‌مال جه‌لال غه‌ریب ، فرهه‌نگی زانیارتی ، عه‌ره‌بتی - کوردتی ، ب ۱ - ۲ ، سلیمانتی ، ۱۹۷۴ .

له کتیبخانهای کوردیماندا به گشتی و سامانی فرههنگک نوسپاندا به تایبهتی گرتووه و ههروهه ها کالینییکی باشیان بزرگدۆتووه . هه رچه نده له م سنی فرههنگدا هه ندهی کم و کورتی ههیه ، بهلام وهک تهجروبهی به کم لهو مهیدانهدا سهرکهوتویجی خویمان نیشانی داوه .

له م دۆ سنی سالی دوایدا^(۴۱) ، مامۆستا محمهد ئەمینى میسرتی سهیدیان له مههاباد فرههنگگۆکیکی کوردی - فارسی - هه رهقی بلاوکردهوه^(۴۲) . ئەم فرههنگگۆک ، به تایبهتی له شیوازی ریکخستنیدا و له چۆنییتی لیکدانهوهی مانای وشه کوردیهکانیدا کم و کورتی زۆر ئیדיیه . بهراستی ئەم بهرهمه له چاو کاری فرههنگتوسنی کوردی ئەمزۆدا ، کارپکی زۆر ساده و ساکاره .

ئهوهی په یوه ندهتی به داژشتن و دانان و دۆزینهوه و ههلبژاردن و وهرگیژانی زاراوهوه هه بییت ، ئهوه به که تا سالانی ۶۰ ئەم کاره به شیوهیهکی سست و ساده و ساکار بق ، بهلام له شۆژی چواردهی تهمزوهه پیشگوت و په رهی سهند . بهرهمی ئەم دهوره بریتییه له : ئەو زاراوه زانستییهانی له لایهن چهند لیۆنهیهکی تایبهتی جیاوازهوه داناون و دارپژاون و له چهند ژمارهیهکی سالی ۱۹۶۰ی گۆفاری

(۴۱) ئەم فرههنگگۆک دهست خهته و زهنگۆگرافی وهرگراوه . نه سالی نوسینی و نه سالی بلاوکردهوهی له ههچ شوپنیکدا نوام نهگراوه . بهداخهوه ، نه ماترائی سالی نوسینی دهست نیشان بهکین . هه رچی سالی بلاوکردهوهیهتی ، لهو رایه داین که ئەم دۆ سنی سالی دوایتی بییت .

(۴۲) محمهد ئەمین میسرتی سهیدیان ، خودآموز سه زبان ، کردی - فارسی - هه رهقی .

دوای بلاووتنهوهی ئەو چەند بەرھەمەیی لە سەرھووە ناومان
بردن ، ماوهی دە سالیك لەم رووھووە هیچ شتیکی وەھا لە چاپ
نەدراوە کە شایانی باس بێت . بەلام لە رێکەوتنە میژۆبیەکی مارتی
١٩٧٠ وە دێسان هەست بە بزۆتنهوهی ئەم کارە دەکەین :

سالی ١٩٧١ لە لایەن لیۆنەبەکی تایبەتیەووە ، کە ژمارەبەك
لە زانا و کوردتی زانی بە توانا هاووبەشیان تیدا کردووە
فەرھەنگۆکیك کە بریتیە لە کۆمەڵیک وشە و زاراوی عەرەبی -
کوردتی لە ژێر ناوی « فەرھەنگۆکی زاراوی پارێزگای سلیمانی » دا
لە چاپ درا^(٤٧) . ئەم فەرھەنگۆکە نزیکەی (١٤٠٠) وشەبەك
دەبێت و بۆ مەبەستی نامە تووسین لە تیوان دام و دەزگاکانی
فەرماژەوایدا دازاوە^(٤٨) .

بەژێو بەریتی کشتی خویندنی کوردتی لە ژمارە (٤) ی سالی
١٩٧٢ ی گۆفاری « بەروورده و زانست » دا کە ١٩٦ لایەژەبە ،
فەرھەنگی کوردتی - عەرەبی بلاوکردۆتەووە^(٤٩) . کە بریتیە لەو
زاراوانەیی بۆ قوتابخانەکان پێویستن . سالی ١٩٧٤ یی لە ژمارە
(٧-٨) ی هەمان گۆفارد ، تیکزای ئەو زاراوانەیان کۆکردۆتەووە ،

-
- (٤٧) زاراوی پارێزگای سلیمانی ، سلیمانی ، ١٩٧١ .
(٤٨) بۆ وەرگرتنی زانیاری بتر لە بارەیی ئەم فەرھەنگۆکۆووە بژوانە :
ئەوژەحانی حاجی مارف ، چەند سەرنجێك دەربارەیی زاراوی پارێزگای
سلیمانی ، رۆژنامەیی « هاوکاری » بەغدا ، ١٩٧٣ ، ز ١٦١ - ١٦٢ .
(٤٩) بژوانە : گۆفاری « بەروورده و زانست » ، بەغدا ، ١٩٧٢ ، ز ٤ .

که له فەرھەنگۆکی کتێبی قوتابخانەکاندا بڵاویان کردووەتەو^(۵۰) .

کۆژی زانیاری کورد بە شیوەیەکی زانستی و فراوان گرنگی بەم مەسەلە یە داو و چاکی مەردایەتی بەلادا کردو و رێبازێکی زانستی دیار کردو بۆ ئەوەی لە سنووری توانادا بتوانت بەرھەمێکی کامل بخاتە بەر دەست . تا کو ئیستا لە کۆژی زانیاری کوردا ژمارە یەکی زۆر لە زاراوی کوردی هەلبژێرراون و داژێرراون و داتا شراون . ئەنجای ئەو هەول و کۆشەش ، ئەو چوار لیستە یە ، که لە هەر چوار ژمارە ی گۆفاری کۆژدا^(۵۱) و بە سنی کتێبی سەر بە خۆ^(۵۲) . بڵاو کراو نەو . ئەگەر ئەم و کورتییەکی کەم لە کاری ئەو زاراواندا هەبێ ، خۆ روو باشە کە ی و بوختی و نایابیە کە ی و شیوە زانستیە کە ی بە جوړێک ، که تا ئەمڕۆ لە کاری زاراوی کوردیدا هاوتای نییە .

(۵۰) بژوانە : گۆفاری « پەرۆمردە و زانست » ، بەغدا ، ۱۹۷۴ ، ۱

۷ - ۸ .

(۵۱) بژوانە : « گۆفاری کۆژی زانیاری کورد » ، بەرکی بەکەم ، بەشی

بەکەم ، ل ۴۱۹ - ۵۲۶ ؛ بەرکی دووم ، بەشی بەکەم ، ل ۸۹۴ - ۹۸۱ ؛

بەرکی دووم ، بەشی دووم ، ل ۱۶۶ - ۲۱۸ .

(۵۲) زاراوی کارگێژی ، دانان و لێدوانی ئەنجومەنی کۆژ ، پێشەکتی و

رێکخستنی د . کمال مەزھەر ، بەغدا ۱۹۷۳ - ۱۹۷۴ ؛ زاراوی

هەمەچەشنە ، دانان و لێدوانی ئەنجومەنی کۆژ و لێژنەکانی ، پێشەکتی و

رێکخستنی د . ئەوژەحانی حاجق مارف ، بەغدا ۱۹۷۴ ؛ لێستی

چوارەمی زاراوەکانی کۆژ ، دانان و لێدوانی ئەنجومەنی کۆژ و

لێژنەکانی ، پێشەکتی و رێکخستنی د . ئەوژەحانی حاجق مارف ، بەغدا

۱۹۷۵ .

جگه لو فرههنگ و فرههنگلکانه‌ی له سه‌روهه ناومان بردن ، لهم روهوه هه‌ندیک کار هه‌ن که به ده‌سته‌وه‌ن . نه‌وه‌ی له ناویاندا سه‌رنج راده‌کیشی و پتویسته په‌نجه‌ی بۆ رابکیشین ، فرههنگی په‌کگرتوی کوردی - کوردیه ، که لیژنه‌ی فرههنگی کلۆزی زانیاری کورد خه‌ریکه دای نه‌تی . به گوپره‌ی له‌وه نه‌خسه‌به‌ی بۆی کیشراوه ، ده‌بی ئەم فرههنگه . گه‌وره‌ترین و زانستی‌ترین فرههنگی کوردی بیت و هه‌مو وشه‌کانی کوردی به شیوه‌کانیه‌وه بگرێته‌وه .

له به‌کیتتی سوؤیت :

باهخ دان به کوردناسی له ژۆسیادا دوا‌ی سه‌کلۆشی ئۆکتۆبه‌ر نه‌وه‌نده‌ی تر به‌ره‌ی سه‌ند و بۆنی که‌مینه‌به‌کی کورد له‌م ولاته‌دا و نه‌وه‌ گۆژانه‌ هه‌ره گه‌وره‌به‌ی به سه‌ر ژبانی نوپسان‌دا هات بۆنه هۆبه‌کی گرنه‌ک و نوپسی گه‌شه‌کردن و پیشکه‌وتنی کوردناسی سوؤیت و به‌کیت له نه‌نجامه هه‌ره گرنه‌گه‌کانی نه‌وه‌بو که پاش ماوه‌به‌ک ژۆله‌کانی ئەم که‌مینه‌به‌ خۆشیان چاکیان لێ کرد به‌لادا و چالاکانه هاتنه‌ کلۆزه‌وه . په‌ره‌سه‌ندنێ فرههنگه‌توسی ، بۆ گومان هه‌روه‌ها به‌سته‌به به‌ په‌ره‌سه‌ندنێ کوردناسی سوؤیت خۆبه‌وه و له راستیدا په‌کیتکه له روه‌هه‌ره ديار و گه‌شه‌کانی . بۆ نمونه ده‌بینین :

سالی ۱۹۳۳ له به‌ریشان فرههنگی‌کی نه‌رمه‌تی - کوردی^(۵۳) ،

(۵۳) خه‌برنامه ز زمانه‌ی نه‌له‌ی - کورمانجی ، ره‌وان ، ۱۹۳۳ .

وه سالی ۱۹۳۵ فهره‌نگۆکی زاراوه‌ی ئهرمه‌تی - کوردتی^(۵۴) بۆلاوکرایوه . به‌که‌میان نزیکه‌ی (۳۰۰) لابه‌زه و دووه‌میان دهور و به‌ری (۵۰) لابه‌ره ده‌بی . ههر چه‌نده تو سه‌رانی ئهم دۆ فهره‌نگه هه‌ندیک وشه‌ی کوردتی وایان دا‌ژشته که له‌گه‌ڵ ده‌ستوری زمانی کوردیتدا ناگونجین ، به‌لام له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا ئهم دۆ فهره‌نگه ده‌وری خۆیان بینیوه .

سالی ۱۹۵۷ فهره‌نگه‌یکه‌ی نویی ئهرمه‌تی - کوردتی بۆلاوکرایوه^(۵۵) . ئهم فهره‌نگه بریتیه له (۳۵۲) لابه‌زه و (۲۳) هه‌زار وشه‌یه‌ک . ههر چه‌نده ئهم فهره‌نگه له‌ گه‌ڵی رووه‌وه له‌وانی پێشتر چاکتر و سه‌رگه‌وتوتره ، به‌لام له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا که‌م و کورتی زۆره ، به‌ تابه‌تی له‌وه‌ی که به‌شه کوردیه‌که‌ی گه‌لێک وشه‌ی رۆستی و ئهرمه‌تی وه‌های تی‌که‌وتوه که کورد به‌کاریان ناهینن و هه‌روه‌ها به‌ زۆر پاشگری (ی ، تی ، جی)یان لکاندوه به‌ هه‌ندیک وشه‌وه و وشه‌ی چه‌وت و نا‌ژاستیان لقی دروست کردۆن .

ههر له‌ هه‌مان سالددا دۆ فهره‌نگه‌ی دیکه بۆلاوکرایوه ، به‌ک :

(۵۴) خه‌به‌رنامه تیرمینه‌ۆلۆجیه‌ی فه‌له‌یه‌ی - کورمانجی ، ره‌وان ، ۱۹۳۵ .

(۵۵) سه‌مه‌ندی سیابه‌ند ، ئارامی چاچان ، خه‌به‌رنامه ئهرمه‌تی - کوردتی ،

به‌ریهان ، ۱۹۵۷ .

رۆستی - کوردی^(۵۶) ، دو : کوردی - رۆستی^(۵۷) . فرههنگی
 بهکم که دوکتۆر ئی. فاریزۆف دایناوه بریتیه له (۷۸۲) لاپهزه و
 (۳۰) ههزار وشه بهک . فرههنگی دووهم که دوکتۆر چههرکهزی
 بهکۆ (باکایف) دایناوه بریتیه له (۶۱۸) لاپهزه و (۱۴) ههزار
 وشه بهک . هه بهک لهم فرههنگانه که ئینیکیان پزکردۆتهوه و
 شوینی داریان له کوردناستی سوؤنیدا وهگرتهوه .

کوردناستی بهناوباسگ و ناسراو قهاتی کوردۆ (کوردۆیف)
 له سالی ۱۹۶۰ دا فرههنگینکی کوردی (کرمانجی ژۆرو) - رۆستی
 له چاپ دا^(۵۸) . که بهرهههی رهنجی چهند سالی بو . دانانی ئهم
 فرههنگه دهستکهوتینکی که ورهیه له کاری فرههنگه تۆستی
 کوردیدا و هه له بهر ئهوه شه شوینیکێ بهرزی له میزۆی
 فرههنگه تۆسیاندا گرتوه .

(۵۶) И.О. Фаризов. Русско-курдский сло-
 варь, Москва, 1957

(ئی. ئۆ. فاریزۆف ، فرههنگی رۆستی - کوردی ، مۆسکۆ ، ۱۹۵۷) .

(۵۷) Ч.Х. Бакаев. Курдско-русский словарь,
 Москва, 1957

(ج. خ. باکایف ، فرههنگی کوردی - رۆستی ، مۆسکۆ ، ۱۹۵۷) .

(۵۸) К.К. Курдоев. Курдско-русский сло-
 варь, Москва, 1960

(ق. کوردۆ ، فرههنگی کوردی - رۆستی ، مۆسکۆ ، ۱۹۶۰) .

تۆسراوی زانستییه له کاری کوردناستی سۆفیتدا (۵۹) .

زیککی ده سالیکی که چهند کارگیزیکی بهشی کوردییهکی
لینینگراد به سهروکابهتی قهاتی کوردو خهریکی دانانی فرههنگیکی
کوردتی (کرمانجی خوارو) - روسین و ئیستا ناماده کراوه بو چاپ .
ئهم فرههنگه که زیککی ۳۰ هزار وشه بهکی کوردییه و کاریکی
سهرکوتو و نایابه و ههولیکی زۆری له گه لدا دراوه و بو تۆسینی
سود له گه لیک سهراوه وهرگیراوه .

دوکتۆر مه کسیمی خه مو که کارگیزی بهشی کوردییهکی
به ریشانه چهند سالیکی خهریکی دانانی فرههنگیکی فریزو لۆژی
کوردتی - روسییه و یی شاک ئه مه کاریکی پیویست و شایانه (۶۰) .

له کۆتایه ئهم به شه دا ده مه وتی سه ره نجی خوینهر بو ئه وه
رابکیشم که ده ستۆسی ئه وه فرههنگه کوردتی - روسییه ئاکادیمی
ئی . ئا . ئۆریلی له سالانی بیستا تۆسیوتی ئیستا له لایهن
کارگیزانی بهشی کوردتی لینینگراده وه ناماده کراوه بو چاپ . به و
وتاره دا که ئی . ئی . تسوکه رمان و ژ . س . موسیلیان له باره ی

(۵۹) И.И. Цукерман. Очерк курдской грам-
матики, Москва, 1962, стр. 35

(ئی . ئی . تسوکه رمان ، رۆمانی زمانی کوردتی ، مۆسکۆ ، ۱۹۶۲) .
(۶۰) تۆسری ئهم وتاره ده ستۆسی ئه وه دو فرههنگه - واته ئه وه ی له
لینینگراد به سهروکابهتی قهاتی کوردو تۆسراوه و ئه وه ی له به ریشان
مه کسیمی خه مو خه ریکیتی - بیتبوه .

هم فهره‌نگه‌وه تۆسیویانه وا دهرده‌که‌وی که کارپکی بابه‌خدار و
نایاب و گرنگه (٦١) .

له نه‌ورویا :

سالی ١٩٢٠ ئاغا بطرس ئەلۆ له ژیر ناوی « ریزمان و
فهره‌نگی ئاسوری و کوردی و یزیدی » دا کتیبکی
بلاوکرده‌وه (٦٢) ، نزیکی (٩٠) لاپه‌زه‌به‌ک ده‌بیت . به‌شیک
که‌می ئهم تۆسراوه دهرباره‌ی ریزمانه و نه‌وی که‌شی فهره‌نگه .

له باش دهرچۆنی کتیبه‌که‌ی ر. ف. جاردین که دهرباره‌ی
ریزمانی کوردی تۆسیوینی و له سالی ١٩٢٢ دا له به‌غدا
بلاوی کردۆته‌وه (٦٣) و فهره‌نگه‌که‌کی کوردی - ئینگلیزی‌شی

(٦١) И.И. Цукерман, Ж.С. Мусаэлян. Курдско-русский словарь акад. И.А. Орбели, "Тезисы докладов II-й годичной научной сессии ЛО ИНА", март 1966, стр. 69-70

ئ.ئ. ئ.ئ. ئسوکهرمان و ژ. س. موسیلبان ، فهره‌نگی کوردی - رۆستی
ئەکاڤمی ئ.ئ. ئا. ئۆریلی ، « کورنە ی وتارەکانی ئامۆزگای
رۆژه‌لاتناسی لێننگراد » ، مارت ١٩٦٦ ، ل ٦٩ - ٧٠ .

Agha Petros Elow. Assyrian, Kurdish & Yizidis, (٦٢)
Indexed Grammar and Vocabulary, with a few Gram-
matical Notes. Baghdad, Government Press, 1920.

R. F. Jardine, Bahdinan Kurmanji, a Grammar of (٦٣)
the Kurmanji of the Kurds of Mosul division and
surrounding districts of Kurdistan. Baghdad, 1922.

تایه، (ل ۵۵ - ۱۱۴)، له کوردناسقی ئه‌وروپادا بۆ ماوه‌یه‌ک هه‌ست به‌ سستی و بی به‌ره‌مه‌تی ده‌کریت، به‌ تایه‌ته‌تی له‌ مه‌یدانی فه‌ره‌هنگ تو‌سقی‌دا و تا ئه‌م سالانه‌ی دوا‌ی له‌م باره‌یه‌وه هیچ شتیکی وه‌ها بۆ له‌ نه‌کراوه‌ته‌وه که شایانی بی بیت . ئه‌وه‌ی که له‌م ماوه‌یه‌ی دوا‌یشدا هاتیته‌ کایه‌وه ئه‌مانه‌ن :

سالی ۱۹۶۵ جویس بۆ فه‌ره‌هنگی کوردی - فه‌ره‌نسقی - ئینگلیزی له‌ پاریس بۆ کو‌رده‌وه (۶۴) . له‌م فه‌ره‌هنگدا هه‌ندێ که‌م و کورتی به‌رچاو ده‌که‌وی ، وه‌ک ئه‌وه‌ی که لێک وشه‌ی پیوست و ئاشکرا نه‌که‌وتونه‌ته ناوه‌وه و هه‌روه‌ها هیچ رسته و نمونه‌یه‌ک بۆ رو‌نکردنه‌وه‌ی مانا و به‌کاره‌ینانی وشه‌ نه‌هێنراوه‌ته‌وه له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا ئه‌م فه‌ره‌هنگه‌ کاریکی نایاب و بایه‌خداره‌ و که‌لک و سو‌دی زۆره‌ و له‌ مه‌یدانی کوردناسیدا ناسراوه .

ئه‌وه‌ی شایانی باس و قه‌درزاتین بیت ئه‌وه‌یه‌ له‌ سالی ۱۹۶۶ دا زانای به‌ ناوبانگی کورد مامۆستا توفیق وه‌ه‌بی به‌ هاوکاری س . ئه‌دمۆنس فه‌ره‌هنگی کوردی - ئینگلیزی له‌ لنده‌ن بۆ کو‌رده‌وه (۶۵) . ئه‌م فه‌ره‌هنگه‌ به‌ کێکه‌ له‌ کاره‌ مه‌زنه‌کانی کوردناسقی به‌ گشتی و به‌ کێکه‌ له‌ فه‌ره‌هنگه‌ سه‌رکه‌وتوووه‌کانی کوردی به‌ تایه‌ته‌تی . له‌م فه‌ره‌هنگدا که‌لێک کاری ئالۆز و نا‌ئاشکرا له‌ رێنگایه‌کی زانستییه‌وه به‌ کالۆ

Joyce Blau, Dictionnaire Kurde - Francais - Anglais, (۶۴) Paris, 1965,

Taufiq Wahby and C. J. Edmonds. A Kurdish - (۶۵) English dictionary, London, 1966.

کراوه تهوه . به زخقی و نایابتی هم کاره له کوردناسیتدا ده نگیسکی
باشی داوه تهوه .

هم فهره ننگه دا به شیکی زوری وشه کان خراونه ته ناو رسته ی
کورت و ئاسانهوه ، بهمه مانای وشه کان باشتر ئاشکرا بوون و بۆ
خوینهریش هم ریگه بهوه روژن بوه تهوه چۆن ئهو وشانه له رسته دا
به کار بهیتتی . توسه رانی هم فهره ننگه بهمه له گه ل ئهو ژایه ی
فهره ننگه توسی ناسراوی روس نه کادیمی (ل. ف. شیربا) دا به ک
ده گرنهوه که ده لقی : بهینی وشه ی زمانیک له گه ل زمانیکی تر ته نها
ئهو نیه که به رامبه ر به کن و هاوواتان ، به لکو به یوه ندتی
ئالۆز و جیاوازیی له شیوه ی به کار هینایاندا هیه (١٦) .

جگه له چند کهم و کورتیه کی زور کهم که هم فهره ننگه دا
ده بیترتی ، ئه وه ی له گه ل ژای من نه کونجی ئه وه به که له ریگه خسته ی
فهره ننگه که دا ته نیا ره گی وشه کان توسه راوه و ئینجا ئهو وشانه ی
ئییانه وه دروست ده بن له دوایانه وه هاتون . به بیری من به یزه وتی
سکردنی هم ژبانه که هه ندیک له زانایانی روژئاواش له سه ری
رویشتون ، هه رچه ند کاری چاپ ئاسان ده کات ، به لام دۆزینه وه ی
وشه له فهره نگی کوردیتدا ئاسان ناکات . ههروه ها له بهر ئه وه ی

Л.В. Щерба. Опыт общей теории лекси- (١٦)
кографии, "Известия ОЛЯ АН СССР",
№ 3, Москва, 1940

(ل. ف. شیربا) نیوری فهره ننگه توسی ، « هه وانه کان ئه وه و
زمان له نه کادیمی زانی سۆقیت » ، مۆسکۆ ، ١٩٤٠ ، ز ٣ .

ئەمژۆ لیکۆلۆگیکە وە لە مەسەلەى زانستى وشە (lexicology) لە زمانى کوردیدا زۆر کەمە ، دۆر نییە هەندى وشە بە هەڵە نەکەونە ژێر رەگى خۆیانەوه .

لە ئەمەرىكاش پەرتەگای جیهاتى (World publishing company) لە ساڵى ۱۹۶۵ دا فەرھەنگى كۆكێكى ئینگلیزى - كوردى (۳۰) لاپەرەیتى بڵاو کردەوه (۶۷) . ئەم فەرھەنگوگە بۆ گەریدەکان دازاوه و شەش قەوانى لە گەڵدايە .

لە ساڵى ۱۹۶۷ یەدا ئەرنست مەكارۆس فەرھەنگى كوردى - ئینگلیزى لە چاپ دا (۶۸) . بەداخەوه كەم و كورتى و ناتەواوتى لەم فەرھەنگەدا ئیجگار زۆرە ، بە تاییەتى لە وەرگێژان و لیکدانەوهى مانای وشە و لە ریزکردنى وشە كوردییەکان و لە ئیملادا هتد .

تا ئیستا نزیكى (۵۰) فەرھەنگ و فەرھەنگۆكى كوردى بڵاو كراوەتەوه (۶۹) - واتە گەنجینەى كى بچۆكان هەبە . هەرچەندە

Kurdish, The world publishing company, Cleveland (۶۷) and New York, 1965.

Ernest N. McCarus. A Kurdish-English dictionary, (۶۸) dialect of Sulaimania, Iraq. Ann Arbor (Michigan), 1967.

(۶۹) شایانى باسە زورەى ئەو فەرھەنگە كوردییانەى لەم وئارەدا ناویان براوه لە كتیخانە رازاوه كى و كۆزى زانیارى كورد ، دا هەن .

زوربەي ئەم فەرھەنگانە ، لەبەر گەلئەك ھۆي ئاشكرا ، لە سەر شاپو و رینگايەكي زانستى دانەزاون ، لەگەل ئەوھشدا بە نىسبەت كارى فەرھەنگ تۆسقى كوردىيەو چەند ھەنگاويكى گەورە نزاو و ژمارەبەك فەرھەنگى سەرکەوتومان ھەبە .

بە نىسبەت فەرھەنگە كۆنەكانەو بە يىرى من دوانيان سەرکەوتون : ئەوانىس فەرھەنگى ئىتاليانى - كوردى (ماوريزۆ كارزۆتى) و كوردى - فەرەنساى (ئا. ژابا) ن .

وەك ئاشكرايە ، ماوہبەك كارى فەرھەنگ تۆسقى كوردى خەرىكە جېگەي شاپانى خۆي لە ژيانى رۆشنىرتى و زانستى گەل كورددا دەگرېت و ھەندىك مامۆستاي دلۆز ، وەك : تۆفيق وەھبى ، قەناتى كوردۆ (كوردۆيىف) ، شېخ مەمەدى خال ، گيو موكرىانتى ، مەردۆخ ، عەلانەددين سەجادتى ، چەركەزى بەكۆ (باكايىف) ، جەمال نەبەز ، ئىقان فارىزۆف ، سەمەندى سىبابەند ، جگەر خويىن ... ھتد لەم مەيدانە پىرۆزەدا ھەنگارى گەورەيان ناوہ . ئەم مامۆستايانە لە دەرگايەكي فراوانەو چەقنەتە ناو ميژوى رۆشنىرتى كوردەوہ ، بەوہى ھەر يەكەيان لە سنورى تواناي خۆيدا ئەوہى لە باريدا بووہ بۆ پاراستنى زمانى نەتەوہكەي دلۆزانە جى بەجىي كردووہ و گەلئەك رۆژھەلاناسى بېگانە باسى زىخى فەرھەنگانى مامۆستايان : تۆفيق وەھبى و قەناتى كوردۆ و شېخ مەمەدى خال يان كردوہ .

ھەر چەندە لە كارى فەرھەنگ تۆسقى كوردىدا ھەندىي كىشەي

ئالوزى زانستى وشە Lexicology بەگفتىق و زانستى فەرھەنگ نۆسقى
 Lexicography بە تايبەتق چارگراوہ ، لەگەل ئەوہشدا گەلپك
 كيشەى تىرى زانستى وشە و زانستى فەرھەنگ نۆسقى لە زمانى
 كوردېدا ھېشتا بىر و توكى قەلەمیان نەگەپشتوہ تى .

وہك ئاشكرايە ، كارى فەرھەنگ نۆسقى بە دۆ رېچكەدا
 تى دەپەزىلى : بەك - تىلۆرتى ، دۆ پراكتىك . بەگەمیان رېژوہ و پىكى
 تىلۆرتى لەسەر شىواز و لىكۆلېنەوہى زانستى دەھېنېتە بەرھەم ،
 دوہمېش ئەو رېژوہ تىلۆرىيە لە دانانى فەرھەنگدا تطبق دەكات .
 لە تىوان ئەم دۆ رېچكەيدا بەبوہندتى بە ھىز ھەبە توند پىكەوہ
 بەستراون و ھەنگاو و بە ھەنگاو لەتەك بەك دەژۆن . فەرھەنگ
 نۆسكىك تەنھا بە پراكتىك و زانىنى خۆى لە دانانى فەرھەنگدا سەر
 ناكەوېت . بۆ ئەم مەبەستە پىويستە ئاوۆ لە رېژوہوى تىلۆرتى
 بداتەوہ . تىلۆرتى رۆتېش - واتە بى سۆد وەرگرتن لە پراكتىك
 ئەنجامى بە كەلكى ناپېت .

ئەوہى لەم بارەبەوہ شاياتى باسە ، ئەوہبە لە دانانى
 ھەندى فەرھەنگى كوردېدا سۆد لە تىلۆرتى فەرھەنگ نۆسقى
 وەرگراوہ ، بە تايبەتق لە فەرھەنگى ماملۆستايان : توفىق و ھەبىق و
 قەناتى كوردۆ دا ، كە لە رېلكاى ھەول و كۆشەى و زانىن و
 تەجرۇبەى خۆيانەوہ گەپشتوہ تە ئەنجامى بەكەلك . بەلام بە داخەوہ ،
 دەربارەى زانستى فەرھەنگ نۆسقى ھىچ شىپكى ئەوتۆ بە زمانى

کوردتی نه تۆسراوه و ئەمەش کۆسپییکی گەورە بە لە رینگای
فەرھەنگ تۆسە بە ژۆزە کاتماندا .

وەك ئاغکرایە ، زمانی کوردتی بە تاییهتی لە کوردستانی عیراق
ورده ورده بە بەره و پیشهوه دەروات بەلام پێویستە لە گەل ئەو
پیشکەوتنە شدا تیۆرتی فەرھەنگ تۆستی هەنگاوی خۆی بہاویژی و
بە ھاوکاری پراکتیک و تیۆرتی فەرھەنگی نایاب و بە نرخ بێتە کا بہوہ .

فرهنگوں

Adjective	الصفة	ئاوہ لئاو
Adjective Simple	الصفة البسيطة	- ئاوہ لئاوی سادہ
Etymology	الانيمولوجيا (علم اصل الكلمة و تاريخها)	ئيتيمولوجى

(*) لهه كتيهه دا هه ندي زاراوی زمان ، به نايه تي نهو زاراوانه ی له باسی زانسي وشه دا به کار دهه پترين ، بهر چاو دهه کون ... له بهر چهند هوپه کی ئاشکرا ، نهو زاراوانه مان کرد کرده وه و وهك نه ره نهنگو کيک له پاشکوي نهه كتيهه دا بلاومان کرده وه .

بهش به حالي زاراوی کوردتي ، تا بلتي بهر چه و ره کيايه کی ناهه مواری پيشکوتندا تپه زيوه و هه ميهه له کتيهه و بهر ده دا بوه .

به داخه وه ئاکو نه مرۆ له زماني کوردتيا هه چ تو سراوپکی وه ما نيهه که به شتوه به کی نبوري ريزه و پک بيت هو چوتتي دانان و وه رکيزان و داژشتي زاراو ، به لام نه گه ره ماشاي ميژوي نهه کاره بکين ، نهوه پيشکوتن و گه شه کردني نه وه مان نيشان ده دن که له ژباني پراکتیکا شاره زابون و سپوژي پهيدا کردن بونه هوي سه ره کوني .

تا نهه سالانه ی دو اييش له زماني کوردتيا ، جگه له زاراوی ره سه ني کوردتي ، زاراوی هه ره بي و فارسي و تورسکتی ژور به کار دهه پتران . به لام له گه ل پيشکوتن و بهر سه ندي ژباني سجا سي و ئاهورتي و زانستي ... دا زاراو په ره ی سه ند و پيويستي به وه کرد که گرنگتي پي بهر تي و لتي بکولر پنه وه و وشه ی جوان و راست و =

Superlative Degree	اسم التفضيل (المرتبة العليا)	پلهی بالا
Comparative Degree	اسم التفضيل	پلهی بهر اوورد
Letter	الحرف	پیت
Derivation	الاشتقاق	داژشتن
Unit	وحدة	دانه
Sound	الصوت	دهک
Sentence	الجملة	رسته
Language	اللغة	زمان

= گونجاو و له بار و ره سهی کوردتی بدۆژرتهوه و دابهژی و دابژپۆژی و دابتهاری .

له نهنجای پیشکوتندا پیتویستان به کهله زاراوی کوردتی بو . کاتیک کتیه کانی فیرکه کان کران به کوردتی پیتویستی وهرکچیزی نهو زاراوانه هانه کایهوه . بهم جووره کاتیک خویندن بو به کوردتی که لیک زاراوی زانستی دۆژرانهوه و زیندو کرانهوه ، وه که لیک نوژی داژپوران و داناشران ... جگه له وه نهه کاره له سنۆری قوتابخانه نیهیژی و فراوانتر بو و ژماره به ک مامۆستای دلسۆز و ههندی ده زکای کوردتی و لیزه ی نایهتی خویان به دانانی هه رهنگی زاراوه وه خه ریک کرد . ههروه ها له و لیکۆلینه وانهدا که ده رباره ی زمان و نه ده ب و فۆلکلۆر و مێژۆ ... هوه به لا و کرانه نه وه ، نۆسه ره کانیا ت به پیتی پیتویستی به سه کانیا ت زاراوی کوردیا ت دۆژبه نه وه و داناوه و داژشته ... به گۆمان نیهش له نۆسینی نهه کتیه دا پیتویستان به ههندی زاراو بو . نه وه ی زۆتر دازابۆ و به لاما نه وه له بار و ره سه ن بو وه رمان گرت . نه وه ش که نه بو ، باخود هه بو به لام به رای نیه جوان و =

Linked phrase (Phraseology, Idiomatic)	الكناية ، العبارات الاصطلاحية	- فریزی گراو
Phraseology	علم الكناية ، علم العبارات الاصطلاحية	- فریزبولوژی
Phraseological collocation	الكناية للمقدمة	- فریزبولوژی تیک نالو
Phraseological concretion	الكناية للتحمة	- فریزبولوژی تیکچرژاو
Phraseological unity	الكناية للوحدة	- فریزبولوژی به کگرتو
Phonetics	علم الأصوات	فونه تیک
Vocabulary, Dictionary	قاموس ، معجم	فهرهنگ
Lexicographer	مؤلف معاجم (قوامیس)	- فهرهنگ توس
Lexicography	علم وضع القوامیس ، علم تصنيف للمعجم	- فهرهنگ توسی
Verb	الفعل	کار
Compound Verb	الفعل للمركب	- کاری لیکدراو
Lexicology	علم للفردات القاموسية	لیکسیکولوژی
Meaning	المعنى	مانا
Indirect	للمعنى غيرالباشر	- مانای تیان
Direct (proper) meaning	للمعنى الحقیقی	- مانای حقیقی

Direct . . .	المعنى المباشر	- ماناي راسته وخوا
Transferred meaning	للمعنى المجازي	- ماناي مهجارتى
Morphology	علم الصرف	مؤرفولالزتى
Morpheme	للمورفيم	مؤرفيم
Semasiology	علم معانى الالفاظ	واتاناستى
Word	الكلمة	وشه
Free word	الكلمة المطلقة	- وشهى بهره لّلا
Autosematic word	الكلمة التامة	- وشهى تهاوا
Antonym	الاضداد	- وشهى دژوانا
Calque. Translation loan - word	كلمة مقتبسة بالقياس	- وشهى زلاه ژيژ
Primary word	الكلمة البسيطة	- وشهى ساهه
Polysematic	من جوامع الكلم ، الكلمة ذات المعاني الكثيرة	- وشهى فره واتا
Liuked word	الكلمة للقيدة	- وشهى جيرو
Compound , composite word	الكلمة للركبة	- وشهى ليكندراو
Obsolete	الكلمة للينة	- وشهى مرده
Syntactic word	الكلمة الناقصة	- وشهى ناته واو
Neologism	الكلمة للولادة	- وشهى نوپباو

Homonym

للشترك اللفظي

١- وشهى هاويبو

Synonym

للرادف

٢- وشهى هاووانا

Monsemous word الكلمة ذات للمنى الواحد

٣- وشهى يهكوانا

٤- وشهى هاويبو

٥- وشهى هاووانا

٦- وشهى يهكوانا

٧- وشهى هاويبو

٨- وشهى هاووانا

٩- وشهى يهكوانا

١٠- وشهى هاويبو

١١- وشهى هاووانا

١٢- وشهى يهكوانا

١٣- وشهى هاويبو

١٤- وشهى هاووانا

١٥- وشهى يهكوانا

١٦- وشهى هاويبو

١٧- وشهى هاووانا

١٨- وشهى يهكوانا

١٩- وشهى هاويبو

سەرچاوه

به زمانى كوردى

- ١ - ئۆسكارمان ، محفە مظفرىه ، پيشه كىتى و ساخكردنهوه و ههتانهوه سهز رهنۆسى كوردى ههتەن موكرىاننى ، بهشى يەكەم ، بهغدا ، ١٩٧٥ .
- ٢ - پاكيژه رههيق جىلمى ، زمانى كوردى « دهفتەرى كورده وارىتى » ، بهغدا ، ١٩٧٠ ، ب ٣ ، ل ١٠٤ - ١١٠ .
- ٣ - د. پاكيژه رههيق جىلمى ، له كوڤوه دهست بگهين به دهستور سازى رهنۆمانى كوردى ، بهشى يەكەم ، « كۆفارى كۆزى زانبارى كورد » ، ب ١ ، ١٩٧٣ ، ل ١٨٠ - ٢١١ ؛ بهشى دووهم ، هه مان كۆفارى ، ب ٢ ، ١٩٧٤ ، ل ٧٦٤ - ٧٦٧ .
- ٤ - جمال بابان ، هه ندهك له و زاراوانه و اتابهك زيانر نه بهخشن ، « كۆفارى كۆزى زانبارى كورد » ، ب ٢ ، ١ ، بهغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٥٦٩ - ٦٢٣ .
- ٥ - جمال نه بهز ، زاراوه كانى ليزنه و رياضيات له ژهر ورده بهتتى لىنگۆلىنه وه دا ، « كۆفارى » رۆزى نوڤى ، سالى ١٩٦٠ ، ٦ ، ل ١٠٢ - ١٠٩ ؛ ٧ ، ل ١١٢ - ١٢١ ؛ ٨ ، ل ٨٥ - ٩١ .
- ٦ - سجد صدقى ، مختصر صرف و نحوى كوردى ، بهغدا ، ١٩٢٨ .
- ٧ - طاهر صادق ، رهنۆس . چۆنه تى نوڤىنى كوردى ، كركوك ، ١٩٦٩ .
- ٨ - هه لانه ددين سه ججائى ، وشه و كوردى ، « كۆفارى كۆزى زانبارى كورد » ، بهرگى دووهم ، بهشى يەكەم ، بهغدا ، ١٩٧٤ ، ل ١٤٨ - ١٧٨ .
- ٩ - د. هيزه ددين مستفا ره سوڤ و د. ئه يحسان فوناد و سادق به هه مانه ددين ، زمان و نه ده بنى كوردى (بو پۆلى يه كه مى ناوه ندى) ، جابى دووهم ، بهغدا ، ١٩٧٢ .

- ١٠- غفور رهشيد ، سرنجيک له پراوى زارواه کاني زانتي کوردتي
 کۆفاري « رۆزي نوێ » ، سالي ١٩٦٠ ، ج ١٢ ، ل ٢٧ - ٣٥
- ١١- د. کمال فوناد ، زمانه ئيندۆ - ئوروپيکان ، کۆفاري « پرسنگه »
 بهرلين ، ١٩٦٦ ، ج ١ ، ل ٢٠ - ٢٤ .
- ١٢- محمد تهين هوراماني ، سره تايک له فيلو لۆژي زمانى کوردتي ،
 بهندا ، ١٩٧٤ .
- ١٣- نوري ههلى تهين ، قواعدى زمانى کوردتي ، بهندا ، ١٩٥٨ ، ب ٢ .
- ١٤- نوري ههلى تهين ، ريزماني کوردتي ، سليمانتي ، ١٩٦٠ .
- ١٥- ههزار ، کورد و سر به خوێتي زمان ، « کۆفاري کۆژي زانباري
 کورد » ، بهرگي دووهم ، ههشي به کم ، بهندا ، ١٩٧٤ ، ل
 ٢٨٠ - ٣٢٣ .

به زمانى هه ره به

- ١٦- الدكتور ابراهيم انيس ، من أسرار اللغة ، الطبعة الثالثة ، القاهرة ،
 ١٩٦٦ .
- ١٧- الدكتور ابراهيم السامرائي ، فقه اللغة للدارين ، بيروت ، ١٩٦٨ .
- ١٨- الدكتور ابراهيم السامرائي ، مباحث لغوية ، النجف ، ١٩٧١ .
- ١٩- توفيق وهي ، قواعد اللغة الكردية ، الجزء الاول ، بيروت ، ١٩٥٦ .
- ٢٠- عباس حسن ، النحو الوافي ، الجزء الأول ، القاهرة ، ١٩٧١ .
- ٢١- فلاديمير مينورسكي ، الأكراد أحقاد للبيدين (ترجمة وتلحق د. كمال
 مظهر احمد) ، « مجلة للجمع العلمي الكردي » ، المجلد الأول ، العدد
 الأول ، بغداد ، ١٩٧٣ ، ل ٥٥٢ - ٥٦٦ .
- ٢٢- الدكتور محمد احمد ابو الفرج ، الماحج اللغوية ، بيروت ، ١٩٦٦ .

به زمانى رۆستى

- ٢٣- يو. يو. ئاقا لپانتي ، مهسه لى جودا كردنه وهى كارى ليكسكراو و
 فريزيولۆژي كار (له سر كهرهستهى زمانى كوردتي) - « كورنهى

- هه‌وآله‌كانى كۆنفرانسى زمانناسى ، سەمه‌ره‌قەند ، ۱۹۵۸ ، ل ۴۰-۴۳ .
- ۲۴- ئى. م. ئۆرانسكى ، زمانە ئىترانىتكال ، ، مۆسكۆ ، ۱۹۶۳ .
- ۲۵- س. ئى. ئۆزبېكوف ، لىكسېكۆلۆزى و فەرھەنگە‌نۆسى و كواتۆرى ناخاوتن ، مۆسكۆ ، ۱۹۷۴ .
- ۲۶- ر. ئا. بوداكوف ، مېزۆى وشە لە مېزۆى كۆمە‌لدا ، مۆسكۆ ، ۱۹۷۱ .
- ۲۷- م. ف. پالىشكايا ، وشەى ھاووانا لە زمانى رۆستېدا ، مۆسكۆ ، ۱۹۶۴ .
- ۲۸- ئى. ئى. نسوگەرمان ، رېزمانى زمانى كوردى ، مۆسكۆ ، ۱۹۶۲ .
- ۲۹- ئى. ئى. نسوگەرمان و ز. س. موسېليان ، فەرھەنگى كوردى - رۆسى ئەكادېمى ئى. ئا. ئۆربىلى ، « كورنەى وتارە‌كانى ئامۆرگى رۆزھە‌لانتاسى لىنىگراد » مارت ۱۹۶۶ ، ل ۶۹-۷۰ .
- ۳۰- ئا. ئا. رېفۆرمانسكى ، سەره‌نايتەك لە زمانناسى ، جابى چوارە ، مۆسكۆ ، ۱۹۶۷ .
- ۳۱- ئى. ئا. زىمكايا ، وشە چۆن سازدەبى ، مۆسكۆ ، ۱۹۶۳ .
- ۳۲- س. ن. سۆكۆلوف ، زمانى ئاوتېستا ، مۆسكۆ ، ۱۹۶۱ .
- ۳۳- ن. م. شانسكى ، فرېزبۆلۆزى زمانى رۆسى ئەمۆۆ ، مۆسكۆ ، ۱۹۶۳ .
- ۳۴- ن. ئا. شانسكى ، لىكسېكۆلۆزى زمانى رۆسى ئەمۆۆ ، جابى دووہ ، مۆسكۆ ، ۱۹۷۲ .
- ۳۵- ل. ف. شىرېبا ، نېۆرى فەرھەنگە‌نۆسى ، « ھە‌وآله‌كانى ئەدەب و زمان لە ئەكادېمى زانسى سۆفىت » ، مۆسكۆ ، ۱۹۴۰ ، ز ۳ .
- ۳۶- ل. ف. كالېنين ، موفرەدانى زمانى رۆسى ، مۆسكۆ ، ۱۹۶۶ .
- ۳۷- ز. م. كالېنينا ، لە بارەى لىكسېكۆلۆزى زمانى ئەدەبى پىشۆبى ئەمۆۆ ، مۆسكۆ ، ۱۹۷۲ .
- ۳۸- ف. ف. لۆپاتىن ، لە داىك بۆنى وشە ، مۆسكۆ ، ۱۹۷۳ .
- ۳۹- مەكسېى خەسۆ (خامۆيان) ، دەربارەى فرېزبۆلۆزى ناو لە زمانى كوردىدا ، يەرېقان ، ۱۹۷۱ .

- ۵۸- ئى. ئۆ. قارىزوف ، فەرھەنگى رۆسى - كوردى ، مۆسكۆ ، ۱۹۵۷ .
- ۵۹- كۆزى زانىبارى كورد ، «گۆفارى كۆزى زانىبارى كورد» ، ب ۱ ،
 ۱ ، زاراوى كارگىزى ، ل ۴۱۹ - ۵۲۶ ؛ ب ۲ ، ۳ ، ۴ ،
 لىستى دوومى زاراۋەكانى كۆز ، ل ۸۹۴ - ۹۴۱ ؛ ب ۲ ، ۳ ، ۴ ،
 لىستى سېيەمى زاراۋەكانى كۆز ، ل ۱۶۶ - ۲۱۸ ؛ ب ۳ ، ۴ ، ۵ ،
 لىستى چوارەمى زاراۋەكانى كۆز ، ل ۴۹۷ - ۵۴۲ .
- ۶۰- كۆزى زانىبارى كورد ، زاراوى كارگىزى ، ۱۹۷۳ - ۱۹۷۴ ؛ زاراوى
 ھەمەچەشتە ، ۱۹۷۵ ؛ لىستى چوارەمى زاراۋەكانى كۆز ، ۱۹۷۵ .
- ۶۱- ق. كوردۆ ، فەرھەنگى كوردى - رۆسى ، مۆسكۆ ، ۱۹۶۰ .
- ۶۲- ق. كوردۆ و ... ، فەرھەنگى كوردى (كرمانجى خوارق) - رۆسى
 (دەستۆس) .
- ۶۳- كمال جەلال غەرىب ، فەرھەنگى زانىبارى ، ھەرەبى - كوردى ، ب
 ۱-۲ ، سلىمانى ، ۱۹۷۴ .
- ۶۴- گىو موكرىياتى - «راپەر» ، فەرھەنگىكى ئونابخانەئى ھەرەبى و
 كوردىيە ، ھولتېر ، ۱۹۵۰ .
- ۶۵- گىو موكرىياتى - «كۆلكەزېزىنە» ، كوردى - فارسى - ھەرەبى -
 فەرەنسى - ئىنگلىزى ، چاپى بەكەم ، ھولتېر ، ۱۹۵۵ .
- ۶۶- گىو موكرىياتى - «كۆلكەزېزىنە» ، كوردى - فارسى - ھەرەبى -
 فەرەنسى - ئىنگلىزى ، چاپى دووم ، ھولتېر ، ۱۹۶۶ .
- ۶۷- گىو موكرىياتى - «مەھاباد» ، فەرھەنگىكى ئونابخانەئى كوردى و
 ھەرەبىيە ، ھولتېر ، ۱۹۶۱ .
- ۶۸- ب. لىرخ ، لىكۆلېنەۋە لە بارەى كوردەكانى ئىران و خالدىكانى سەروى
 بو باھرايىنەۋە ، پىتسبورگ ، بەشى بەكەم ۱۸۵۶ ، بەشى دووم
 ۱۸۵۷ ، بەشى سېيەم ۱۸۵۸ .
- ۶۹- ھەدولتادەر بەرزىنجى ، فەرھەنگى زانىبارى ، سلىمانى ، ۱۹۷۱ .
- ۷۰- ھەدوللا زېھەر ، فەرھەنگى ھەرەبى - كوردى ، سلىمانى ، ۱۹۸۱
 (دەستۆس) .

dialect of Sulaimania, Iraq. Ann Arbor (Michigan), 1967.

L. O. Fossum, A practical Kurdish grammar, Minneapolis, 1919.

A. Jaba, Dictionnaire Kurde - Francais, St-Petersbourg, 1879.

R. F. Jardine, Bahdinan Kurmanji ; a Grammar of the Kurmanji of the Kurds of Mosul division and surrounding districts of Kurdistan. Baghdad, 1922.

Joyce Blau, Dictionnaire Kurde - Francais - Anglais, Paris, 1965.

Kurdish, The world publishing company, Cleveland and New York, 1965.

Le Coq, Kurdische Texte, Berlin, 1903 ; T. I.II.

Maurizio Garzoni, Grammatica e vocabolario della lingua kurda, Roma, 1787.

E. Prym and A. Socin, Kurdische Sammlungen, Abt II, S. Pbg, 1887 - 1890.

C. J. Rich, Narrative of a residence in Koordistan and on the site of ancient Niniveh,..... London, 1836-1837. pp. 394-398.

S. A. Rhea, Brief Grammar and vocabulary of the Kurdish Language of the Hakari district in « Journal of the American Oriental Society », New Haven, 1872 Vol. X.

E. B. Soane, **Elementary Kurmanji Grammar**, Baghdad, 1919.

E. B. Soane, **Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language**, London, 1913.

Taufiq Wahby and C. J. Edmonds **A Kurdish - English dictionary**, London, 1966.

پيداچو نهوه

خوپنه راني به ژبړ ۱

نکايه بهر له خوپنډنه وه هم چند هه له به راست بکته وه .

- ل ۳ ، دېژ ۸ - وشه (شوپنيان) بکرېت به (شوپنيانوه)
- دېژ ۱۲ - وشه (چسپاندنيان) بکرېت به (چسپاندنيانوه) .
- ل ۴ ، دېژ ۹ - بهرامبر به (ټيټيوټوژي) نوسراوه : (وشه داناشين -
الاشفاق) . بهلام راستيه کهي : (ټيټيوټوژي -
الانيمولوجيا درسه تعني باصل الکلمات وتاريخها) به .
- په راوېژ ۲ - وشه (فرازيوټوژي) بکرېت به (فرېزيوټوژي) .
- ل ۵ ، دېژ ۱ - (بهلکو) بکرېت (بهلکو) .
- ل ۱۳ ، دېژ ۲ - وشه (نيکچون) هه له به و راستيه کهي (نيکچون) .
- دېژ ۳ - وشه (وه کرگراو) هه له به و راستيه کهي (وه کرگراو) .
- ل ۱۴ ، دېژ ۷ - وشه (ماده بهک) له جيبي (مادېک) داهېت .
- ل ۱۸ ، دېژ ۷ - وشه (رپيازي) له جيبي (رپيازي) داهېت .
- ل ۲۰ ، دېژ ۱۴ - (دباټکتک) بخرېت جينگهي (دباټکتک) .
- ل ۲۱ ، دېژ ۲۱ - (شپوهي) هه له به و راستيه کهي (شپوهي) .
- ل ۲۹ ، په راوېژ ۳ - له کوټايي دېژي دووه مدا نوسراوه (له) ، بهلام
راستيه کهي (له) .
- ل ۳۷ ، خانه ۳ - وشه (نهسپ) هه له به و به فارسي ده پتته (نهسب) .
- ل ۳۸ ، په راوېژ ۱۳ - وشه (motpHEME) بکرېت به (morpheme) .
- ل ۴۵ ، دواوېژ - پاش وشه (ديارده) ، (و) نوسراوه که زياده به .

ناوڵەزۆك

لاپەژە

- ١** پێشهكتی
١ ئیکسیکۆلۆژی زمانی کوردی
٤ واتاناسی

وشە ل ٤ ، جۆری وشە ل ٧ ، جۆری مانا ل ١٠ ، پەبوهندی
 نێوان وشە ل ١٣ ، وشەى هاوپیژ ل ١٤ ، جۆری وشەى
 هاوپیژ ل ١٦ ، رێپازى پەبداپۆنى وشەى هاوپیژ ل ١٨ ،
 وشەى هاوواتا ل ٢٠ ، سەرچاوهى وشەى هاوواتا ل ٢٠ ،
 وشەى دزواتا ل ٢٢ .

- ٢٥** گێتیمۆلۆژی

خێزانی زمانە ئێرانینگان ل ٢٩ ، وشەى کوردی پەنتی
 (رەسەن) ل ٣٤ ، وشەى ئێرانی ل ٣٦ ، وشەى هند و
 ئەوروپایى ل ٣٨ ، وشەى بێنگانە لە زمانى کوردیدا ل ٣٨ ،
 وشەى فارسی لە زمانى کوردیدا ل ٤١ ، وشەى عەرەبى لە
 زمانى کوردیدا ل ٤٢ ، وشەى تورکی لە زمانى کوردیدا ل ٤٤ ،
 رەکی بێنگانە لە موفرەداتى زمانى بێنگانەدا ل ٤٥ ، وشەى
 بێنگانە ل ٤٥ ، زۆرەزۆر (کلمە مقببە بالبباس) ل ٤٧ ،
 موفرەداتى زمانى کوردی لە رۆى چالاکی و سستیپوه
 ل ٤٨ ، وشەى سەردە ل ٤٩ ، وشەى نوێپاو ل ٥٣ .

- ٥٦** فریزۆلۆژی

فریزۆلۆژی تێکچراو ل ٦١ ، فریزۆلۆژی بەکلەرتو ل ٦٣ ،

فرېزېۆلۆژى تېك نالاول ۶۱ ، فرېزېۆلۆژى له روى واناوه
 ل ۶۵ ، فرېزېۆلۆژى و هەندى دياردهى نرى زمان ل ۶۶ .
 ليكۆلېسوه له فرېزېۆلۆژى زمانى كوردى ل ۶۷ .

۶۹ فرههنگ نۆسى

۷۱ كارى فرههنگ نۆسى كوردى

۷۱ له سهره تاوه تا شهۆى بهگهى جيهان

ئەحمەدى خانق ل ۷۱ ، ماورېۆۆ كارزۆنقى ل ۷۲ ، شېخ
 مارفى نۆدى ل ۷۲ ، رېچ ل ۷۳ ، ب. س. پ. لاس ل ۷۳ ،
 ب. لېرخ ۷۳ ، ئا. زابا ل ۷۴ ، س. رى ل ۷۴ ،
 ئا. سۆنين ل ۷۵ ، س. ئا بهگيزارۆف ل ۷۵ ،
 يوسف ضيائەددىن پاشاى خالىقى ل ۷۶ ، مېجەر سۆن ل ۷۶ ،
 ف. نېكىتىن ل ۷۶ ، ل. و. فۆسوم ل ۷۷ .

۷۷ باش شهۆى بهگهى جيهان

۷۷ له كوردستان

جەلادەت عالی بەدرخان ل ۷۷ ، ئەلەئەددىن سەججادی ل ۷۸ ،
 شاکر فەتاح ل ۷۸ ، ەبەدوللا زۆهەر ل ۷۸ ، کێو موکریانقى
 ل ۷۸ ، ەیزەددىن مەلا مستەفا ل ۸۰ ، شېخ مەمەدى مەردۆخ
 ل ۸۱ ، شېخ مەمەدى خاى ل ۸۲ ، ئەلەئەددىن سەججادی ل ۸۳ ،
 جگەر خۆپىن ل ۸۴ ، موسا ئەنتەر ل ۸۵ ، ۰م اورنگە ل ۸۵ ،
 مەلا ەبەدولکەرىسى مودەزۆرىس ل ۸۶ ، ەبەدولقادر بەرزنجى
 ل ۸۶ ، مەهرۆف قەرەداغقى ل ۸۶ ، کەمال جەلال شەرىب
 ل ۸۶ ، موخەمەد ئەمىن مېرى سەبىدىان ل ۸۷ ، جەمال نەبەز
 ل ۸۷ ، فرەهنگۆکى زاراوهى پارۆزگای سلېناق ل ۸۹ ،
 بەزۆبەبەرېتقى گشتى خۆپىندى كوردى ل ۸۹ ، كۆزى زانبارى
 كورد ل ۹۰ .

..... لە بە کیتى سۆڤىت

سەمەندى سىيا بەند و ئارامى چاچان ل ۹۲ ، ئى . قارىزۆڧ ل ۹۳ ،

ج . بە كۆ (با كايىڧ) ل ۹۳ ، ق . كوردۆ (كوردۆيىڧ)

ل ۹۳ ، مە كىيى خەمۆ ل ۹۵ ، ئى . ئا . ئۆربىلىق ل ۹۵ .

..... لە ئەوروپا

ئاغا بىطرس ئەلۆ ل ۹۶ ، ر . ف . جاردىن ل ۹۶ ، جويىس بلو ل ۹۷ ،

ئۆڧلىق وەھى و س ئەدمۆنس ل ۹۷ ، ئەرنىست مەكارۆس

ل ۹۹ .

۱۰۳ فەرھەنگلۆك

۱۰۹ سەرچاۋە

له چاپکراوه کانی کۆزی زانیاری کورد

www.iqraonline.com
منندی
إقرأ الثقافي

مافی کۆزی

له بهر زۆشنايي فونه تیکر

دوکتور

نۆزه حمانی حاجی ماف

چاپخانهی کۆزی زانیاری کورد - به عندا

١٩٧٦

ئەم كۆتۈپ

لە ئامادە كۆرۈنى يېڭە

(مىنى ئىقرا ئىقرا)

WWW.IQRA.AHLAMONTADA.COM

بۇ سەردانى يېڭە:

[/https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada](https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada)

بۇ سەردانى يېڭە:

<http://iqra.ahlamontada.com>

من مطبوعات مجمع العلمي الكردي

اللغة الكردية في ضوء الفونتيك

د. عبدالرحمن معروف

مطبعة المجمع العلمي الكردي

بغداد - ١٩٧٦

پیشگی

ئاخاوتن بۆ له يه كتر گه يشتنه و بریتییه له نیشانه • ئەو نیشانانه له ئاخاوتندا - دەنگ و له تۆسیندا - پیت پیکیان دەهینن • له بهر ئەوه لیکۆلینهوه له دەنگه کانی زمان به شیکى گرنگ و پتویستی زماناسییه • ئەم به شەش پێی دەوتری (فۆنەتیک - Phonetics) (۱) •

جا به م جۆره ده توانین بلین فۆنەتیک به شیکه له زانستی زمان و ده باره ی ده نگه کانی ئاخاوتنی مروف دەدوئ و له سیستم و یاسایان ده کۆلیته وه •

هه رچه نده زانایانی پیشینی هیند و یۆنان له جودا کردنه وه و لیکدانه وه و دابهش کردنی ده نگه کانی ئاخاوتندا ئەنجامیکی گه وره یان وه ده ست هینا ، به لام له گه ل ئەوه شدا فۆنەتیک یه کسه ر جیی خۆی له زانستی زماندا وه رنه گرت و ، ده توانین بلین له ماوه ی داها تودا زمانتاسی تا زاده یه ک له زۆی ده نگه وه زمانى فه رامۆش کرد ، به مه رجیک ئەگه ر کاره کانی (کۆردیموا) ی فه ره نسه یی - سه ده ی حه قده و (یو • کریژانیچ ، م • ف • لۆمۆتۆسۆف) ی زۆسى - سه ده ی هه ژده و هه ندیکى دیکه ی لى

(۱) فۆنەتیک Phonetics - له وشه ی (Phone) ی یۆنانییه وه وه رگراوه که به واتای « ده نگ » دیت •

دەرکەین خۆ لە نیووی یەکەمی سەدەیی نۆزدەدا هیشتا زانا یان باش دەنگ و پیتیان لیک جودا نەدەکردهوه (۲) .

بەلام بە دەم زۆزگارەوه ئەم زانستە کەوتە بێرەو و لیکۆلینەوهی فۆنەتیک بە شیوەی تاقی کردنەوه هاتە کایەوه بەهۆی ئامیری دەنگ تۆمارکردنەوه ، توانرا نەک بە تەرازوی بیستن ، بەلکو بە تەرازوی وهک تەرازوی زێزینگەر - کە ئەویش شریتی تایبەتییه ، جیاوازی و ویکچۆنی دەنگەکان ئاشکرا بکرتن .

لە سەرئیک ترمەوه فیزییا و فیزیۆلۆژی و زانستی توینگەر (ئانەتۆمی) و تیۆری ئاواز و گۆزانی هاریکاری ئەو زانستە کۆریهیه - فۆنەتیک - یان کرد . لە کۆتای سەدەیی نۆزدەدا دەستکەوتی تەجروبهی فۆنەتیک بە جۆریک بو ، کە توانی یارمەتی تهواوی لیکۆلینەوه بدا و ئەو ئاشکراییهی لە پیک هاتنی دەنگەکانی زماندا مابۆنەوه ساغ بکاتەوه و فۆنەتیک وهک زانستیکی گرنگ بخاتە پیش چاو لە ئەنجامی ئەم پیشکەوتن و گەشه کردنەیی تیۆری فۆنەتیکدا - « فۆنیم (Phoneme) » (۳)

دۆزرایهوه .

بۆ نەپچراندنی یەکیهتی زمان و توژینهوه له چۆنیهتی دەنگ وهک دیاردیهکی هیز تهماشانهکرا ، بەلکو وهک دیاردیهکی کۆمەڵ ههسهنگینرا . ئەم تیگه یشتنه له زۆی تیۆری فۆنیم و فۆنۆلۆژییهوه هاته ناو زانستی زمانهوه .

لەم زووهوه ، لەکاتی خۆیدا ئەریستۆ تۆسیویه : « نەک هەموو دەنگیک ، بەلکو تهنیا دەنگی تهواو ماکه ، واته - دەنگیک که وشهیهکی له هوش

(۲) ژیفۆرماتسکی ، سەرەتاییکی زمانناسی ، چاپی چوارەم ، مۆسکو ، ۱۹۶۷ ، ل ۱۵۳-۱۵۴ .

(۳) هەمان سەرچاوه ، ل ۲۰۸ .

له زانستی زماندا لهم ژووهوه پرسیارتيك دټه ناوان : ئايا ده كړي ټو
جوره دهنگانه به فونه تيك دابنرین ؟ •

ټم پرسياره ، ده كړي به دو جور وهلامی بدرټه وه :

يهك - نهخير • چونكه وهك دياردهيه كي سروشتي هه مو ټو
(پرخه پرخ و نرگه ره و قزقينه و قوزهی سك ٠٠٠٠) ه خاوه نی مانابه كي
چونه كټي نين •

دو - به لي • چونكه ده تواني ټو دهنگانه وهك نيشانه به كار
بهترين •

كاتي مروف رو له نازه ل و په له وهر ده كا ، يا بو به جي هټياني كاريك
دهنگيكي وهك : (فيكه) دهرده بري ، كه له كاتي ئاو خوارده وهی نازه لدا
بوي لي ددها ؛ ټو فيكه يه واتايه كي تايه تي ده گه يني • هه روه ها ټو دهنگه ي
له كاتي دان رو كردنا بو مريشك و كه له شير دهری دهری ، دهنگي بانگ كردنه
بو مه به ستي دان خواردن • (كوكن) يش وهك نيشانه يهك كه بلي بي دهنگ به
يا خود ده ست پين بكه ٠٠٠٠٠٠ ټه مانه و چنه د دهنگي ديكي له و جور له
ئاخواتني مروفا نيشانه ي دهنگي واتادارن^(٦) • به لام له هيچ باريكه وه له
زي (چالاک) دا دانانرين •

به داخوه دهر باره ي فونه تيكي زماني كوردی تاكو ئيستا به شيوه يه كي
زانستي و تاقيكاري ليكولينه وه كه مه ، هه ره له بهر ټو هويشه ، گه ليك
كيشه ي ټم زانسته ئالوزه و ، بير و باوه زي جياواز زوره^(٧) • ليره دا ټوه

(٦) نا. نا. ژيفورماتسكي ، فونه تيكي بي ياسا ، « پيشكه وتني فونه تيكي
زماني روسج ټه مزو » ، موسكو ، ١٩٦٦ ، ل ٩٦ - ٩٧ .

(٧) شج كردنه وهی گه ليك كيشه ي ټم زانسته و بير و باوه زي جياواز
دهر باره ي ، له زور شويني ټم كتبه دا هاتوه .

دهخمه رۆ که منیش ئەم باسەم لە سەر بناغەیی ئەزمۆن ئەتۆسیو ، بەلکو
 کەرەستەکەیی تەنھا هەندێ سەرنجێن کە داومن و چەند بەراوردیکن کە
 کردۆمن و لیکۆلینەو و تۆژینەو و ئەو کارانەن کە لەم ژوووە تۆسراون
 ۰۰۰۰ وەک ئاشکرایە ، بۆ کیشەیهکی وەها گرنگ ئەووی لە دەستم هاتوو
 زۆر کەم و بێشک ئەووش هۆی کەم و کورتی باسە کەمە ۰

نیمچە شارەزاییەک لە مەسەلەیی فۆنەتیکدا و هەلسەنگاندنی ئەووی هەر
 لە ژوووە تاکو ئەمڕۆ لەبارەیی فۆنەتیکیی زمانی کوردییەو تۆسراو و ، چۆنە
 ناو زمانە کە خۆیەو و لیکدانەو و شوێن کەوتنی ۰۰۰۰۰۰ ئەو زۆرگەیی بۆ
 خۆش کردم کە ئەووی دەربارەیی فۆنەتیکیی زمانە کەمان زاست و زانستیانه
 تۆسراو بەلینم و بچەسینم و ، ئەووی هەلە و چەوتیشە لای بەرم و دۆری
 بخرەم ۰۰۰۰۰۰ هیچ گومانم لەوەدا نییە ، کە ئەم کارەیی من تەواو نییە و
 کەم و کورتی تێدا یە ۰ بەلام ئەوەندەش هەیه ، ئەم کتیبە سەرەتایە کە
 لەبارەیی کیشەیی فۆنەتیکیی زمانی کوردییەو و اش بزانی تۆنیومە ، هەرچەند
 کە منیش بێ ، هەندێ زانیاری نوێ تۆمار بکەم و مشتیک بخرەم سەر خەرمانی
 فۆنەتیکمان ۰

بێ گومان ، لە لیکۆلینەووی گشت زۆرگەیی زماندا ، بەر لە هەر شتیکی
 چۆنە ناو زمانە کە خۆیەو ، کاری هەرە گرنگ و پێویستە ، چونکە وەک
 ئاشکرایە هەر زمانیک خاوەنی گەلێک تاییەتی خۆیەتی ۰ بە وێنە یەکیک لەو
 تاییەتیانە ئەوویە ، ژمارەیی دەنگی بزۆین و کۆنسۆنانت لە زمانانی جیاوازا
 وێک ناچن ، وەک لەو خشتەیی خوارەووەدا^(۸) دەبینن :

(۸) لە دیاری کردنی دەنگی بزۆین و کۆنسۆنانتی ئەو زمانانەیی لە خشتە کەدا
 زۆر کران ، سۆدم لە هەندێ لەو لیکۆلینەو نوێیانە وەرگرتوو کە لە
 بارەیانەو تۆسراون . جا ئەگەر کەم و زۆریەک لەو ژوووە هەبێت ،
 ئەو بۆ سەرچاوە کە دەگەزێتەو . بە وێنە من خۆم لە زمانی عەرەبیدا

=

سەرپاك	دۆلانه	بزوين	كۆنسۆنانت	زمان
۳۹	۳	۸	۲۸	كوردى
۳۱	—	۳	۲۸	عەرەبى
۴۰	۳	۱۳	۲۴	ئىنگلىزى
۳۵	—	۱۸	۱۷	فەرەنسەيى
۳۹	—	۵	۳۴	زۆسى
۳۶	۳	۱۵	۱۸	ئەلەمانى
۷۱	—	۳	۶۸	ئەبخازى
۳۰	—	۱۶	۱۴	فىننى

لە گەلىك زاماندا وا زىك دەكەوئى ، هەندى دەنگك لە سەرەتاي وشەوہ نايەن . هەر بەو جۆرەش لە زمانى كوردىدا ئەو دياردەيە بەدى دەكرى .
 بە وئە لە زمانى كوردىدا دەنگى (د) و (ن) لە سەرەتاي وشەدا بەكار ناھيترين .

لە زمانى كوردىدا دۆ دەنگى (ل ، ن) بە هيچ كلۆجىك

==
 پىپۆر نيم و ناتوانم ژمارەى دەنگەكانى ديارى بكەم ، لەبەر ئەوہ پەنام بردۆتە بەر چەند ليتكولينەوہ بەكى باوەر پىن كراوى نوئى ، بەتايەتەتى كىتیبى : (محمد الانطاكى ، الوجيز في فقه اللغة ، حلب ، ۱۹۶۹) . بۆ بەشىكى زۆرىش لەو زمانانە (ئىنگلىزى ، فەرەنسەيى ، ئەلەمانى ، ئەبخازى) كەلكم لە كىتیبى (ئا . ئا . زىفۆرماتسكى ، سەرەتايىكى زمانناسى ، چاپى چوارەم ، مۆسكو ، ۱۹۶۷) وەرگرتووە هتد .

هه‌ل ناگرن بخړینه پيش دهنگی (ر، ژ) هوه ، ياخود به پيچه وانه شه وه
 کورد (ر) له پيش (ل) هوه ناهينی^(۹) . به لام مرج نيه له زمانانی
 دیکه دا هم تايبه یتتیه هه بن .

له زور زماندا ، نه گهر له دواي دهنگیکی (ئاوازه دار) هوه دهنگیکی
 (کپ) بیت ، نه وسا دهنگه که که کار ده کاته سهر دهنگه ئاوازه داره که ی
 بهر دهمی و وهك خوی دیکاته دهنگیکی کپ - واته دهبیتته ریزی نه و
 پوله دهنگانه ی که خوی یه کیکه له وان . به وینه ، له زمانی ژوستیدا دهنگی
 ئاوازه داری (د، ز، ژ، ف، گ،) که ده که ونه پيش
 دهنگیکی که هوه ، کپ به دهما دین - واته دهن به (ت، س، ش، ف ،
 ک،) . هه رچه نده هم دیارده یه یتکرا له زمانی کوردیدا وهك ژوستی نيه
 به لام به شیوه یه کی که م و سست هم ژوداوه له فونه یتکیدا دهبیری .
 به تايبه تی نه گهر له پاش دهنگی (ز) و (ژ) هوه دهنگی (ت)
 هه بیت ، نه وه ده کړین به (س) و (ش) زمانی نه وتوش هه یه هم
 دیارده یه نایگریته وه و دهنگی ئاوازه دار هه میسه به ئاوازه داری دهبیتته وه .
 یه کیک له و تايبه تیانه ی زمانی کوردی له گه لیک زمان جودا ده که نه وه ،
 نه وه یه که دهنگی (ل) و (ل) دوقویتی سهر به خون و دهنگی
 (ر) و (ژ) ش هه ر به و جورهن که چی له هندی زماندا ،
 به وینه له زمانی ژوستیدا (ل) و (ل) یهك فوئیمن و ، (ر) و (ژ) ش
 هه ر به و چشنه هتد .

وهك وتمان ، هه ر زمانیک خاوه نی تايبه تی خو یه تی و هندی خاسیه ت
 بزوانه : پهراویزی ژماره (۷۳ ، ۷۴) .

زمانان له يهك جودا ده كه نه وه . جا نه و چه ند نمونه كه مه ی سهره وهش نه وه
دهرده خن و زاده گه یه نن كه زمانى كوردی خواهنی گه لیک خاصیت و
تابیه تی سهره بخوی خویه تی .

زۆر پیوسته دو مهفهومی (دهنگ) و (پیت) لیک جودا بکریته وه .
دهنگ له زیگی ای نه ندانه کانی ناخاوتنه وه دهرده بزدریت و به هوی بیسته وه
هستی پی ده کړی . پیت وینه ی دهنگه كه به نشانه له تۆسیندا دیار
کراوه و به هوی بینه وه وهرده گړی . نه م دو مهفهومه جیاوازه نابج وهك
یهك ته ماشا بکړن و به یهك شت بدرینه قه له م .

به داخوه ، زۆر جار نهك ته نیا له تیو کومه لی ژونا کیراندا ، ته نانه ت
له ناو هه ندیک له شاره زایانی زمانى كوردیشدا نه و تیکه ل كرده ده بیری .
هر له بهر نه و هوی شه هه ندی له وانه ی له تۆسینی كوردیان کولیوه ته وه
دهنگ و پیتیان لیک جیا نه كردوته وه . به شیک له وانه ی له زیزمانى كوردی
دواون ژه گی هه ندی کاریان به هه له نشان داوه (۱۰) .

تۆسین دهسکه و تیکی مه زنی ئاده مزاده و په یدابونى سهره تاي
میژوی شارستانیته . تۆسین له زیانی گه لاند و له زیانی تیکرای کومل و
هر یهك له نه ندانیدا دهوریکی گه وره ی بینه وه و ده بینی و کاریکی زوری
تین کردوو و تینه کا . له بهر نه وه لیکولینه وه له میژو و سهره تا ، زیاز و
شیواز ، پیکه اتن و کارکردن ، ناته واوی و کۆسپ ، پیشکه وتن و
گه شه کردن ی تۆسین کاریکی مه زن و پیوست و به سوده . له م
زیگه یه وه ده توانی گه لیک کیشه ی گرنگ چاره سهر بکړی . بن گومان
تۆسینی كوردی كه سهراپای پاشا گه ردانییه چاوه نوازی لیکولینه وه ی

(۱۰) پتر له وه گرنگی نه دان به فونه تیک ، زیگی تیکه یشتنی تۆسینی نه مزو
گران ده کا ، لیکدانه وه ی راستی زیزمان سهخت ده کا .

قول و تیر و تهسه له ، چاوه چاوی باسیکیه که له گشت زۆیه کی بدوی و به بیر و باوهزی راست و زانستانه گیر و گرفته کانی نههیلن ئاشکرایه ، چون ئاو و ههوا که رهستهی هه ره پئویستی ژبانی مروئن ، ههروه ها ده توانم بلیم سه رچاوهی سه ره کتی تو سینیس ، فۆنه تیکه . چونکه له سه ر بناغه ی فۆنه تیک و ، له زینگای یاسا تایه تیه سه روشتییه کانی فۆنه تیکه وه ده توانری گه لئ کیشه ی ئالۆز و نا ئاشکرای تو سین خاوبکریته وه و چاریان بۆ بدۆزرتیه وه (۱۱) .

وه نه بئ ده نگه کانی ئاخاوتن هه ر بۆ تو سین سه رچاوه بن ، به لکو به ر له هه متو شتیك که ره سه ته ی خودی ئاخاوتنه کن . ئاخاوتنی مروئ له ده نگ پیک هاتوو و دروست بووه . ده توانری بوتری ، ئاخاوتنی مروئ ته نیا له ده نگ پیک نه هاتوه ، به لکو بریتییه له وشه و ههروه ها زسته ش . زاسته هه متو ئه مانه : زسته ، وشه ، ده نگ پارچه و که ره سه ته ی پیک هینه ری ئاخاوتنی مروئن . به لام ده نگه کانی ئاخاوتن جیگه یه کی هه ره دیار و تایه تییان هه یه له ناویاندا . ده نگیش بچۆکترین دانه ی زمانه و ئه م ما که ی زمان به سه ر پارچه ی له خۆ بچۆکتردا دابه ش نابئ (۱۲) .

له هه ر زۆیه کی زمانی کوردی وردینه وه ، ئه وه مان بۆ ده رده که ویی که پئویستی به ده یان لیکۆلینه وه و توژینه وه هه یه یه کیک له و مه و دایانه ی کاریان که م تیدا کراوه فۆنه تیکه . بینینی ئه و که لینه هه ستی جۆلاندم و زایکیشام که خۆم به و باسه وه خه ریک و ماندۆ بکه م . دوا ی

(۱۱) له سه ره تادا نیازم وا بۆ ، باسی (فۆنه تیک) و (توسین) به یه ک کتیب بلاویکه مه وه . چونکه ئه و دۆ باسه به ته واوی پیکه وه به ستراون و ئیجگار تیکچۆزاون ، به لام وا هاته پتیشه وه که بیانکه مه دۆ کتیبی سه ره به خۆ . جارئ ئه وه کتیبی یه که میان پتیشه ش به خوینه رانی به ژیز ده که م ! .. هیه وادارم کتیبی دووه میس زۆری پئنه چن . .

(۱۲) ئا. ئی. مه یسیف ، پت و ده نگ ، لنینگراد ، ۱۹۶۸ ، ل ۱۸ .

ههول و کوششیکي زور ، نهوهی بوم کرا کردم و نهوهی له توانامدا بق
به جیم هیتا .

نه رکی سه ره کچی نه م کتیه « زمانی کوردی له بهر زوشنایی فونه تیکدا »
توژینه وه و لیکوئینه وه له و کیشه گرنگانه یه که له زوی فونه تیکه وه
په یوه ندیان به دهنگه کانی زمانی کوردیه وه هه یه ، به تاییه تی وهک :

(فونیم ، شیوهی فونیم ، دهنگی بزوین ، دهنگی کونسونانت ، نیمچه
بزوین ، دهنگی دولانه ، نه ندامه کانی ئاخاوتن ، خاسیه تی فونه تیکي زمانی
کوردی ، بهراورد له نیوان فونه تیکي دیالیکي کرمانجی ژورۆ و خوارۆدا ،
بژگه ، هبیز هتد) .

به پیویستی دهزانم ، په نجه بۆ نه وه زابکیشم ، که له گوڤاری
زازاوهی « بهیان » دا زنجیره یه ک وتارم به ناوی « له باره ی فونه تیکي
زمانی کوردیه وه » بلاو کرده وه (۲۱) ، که هه ندی بۆن له که رهسته ی نه م
کتیه . به لام به داخه وه ، که لیک هه له ی چاپی وای تی که وت بیر و زاکانیان
شیواند بق .

شایانی باسه ماموستا مه سعۆد محه مه دیش که لیک تییینی و سه رنجی
به نرخی له باره ی نه م کتیه وه خسته زۆ . من له کاتیکدا بۆ پوخت کردنی
باسه که سویدیکی زۆرم له بیر و زاکانی وه رگرتوه (۱۴) پز به دل سوپاسی
ده که م .

(۱۳) بزوانه : گوڤاری « بهیان » ، ژ ۱۲ ، ل ۱۴ ، ۲۶-۲۷ ؛ ژ ۱۳ ، ل ۲-۴ ؛
ژ ۱۴ ، ل ۱۳-۱۵ .

(۱۴) به تاییه تی ، وهک : راست کردنه وهی هه ندی باس که من تیا یاندا به هه له دا
چۆ بۆم ؛ زۆن کردنه وهی نه و شوینانه ی نو سینه که که تا زاده به ک
تیگه یشتنیان ئاسان نه بق

سه ره زای نه وان هه زانیاری به نرخی وای داومه تی که من زۆتر
نه مزانیون ، وهک (ده رباره ی نه و نو سراوانه ی نریک گردی « شمسه ره » ی

=

له ناخی دلوه سوپاسی مامۆستا هیمن موکریانجی و مامۆستا شوکور
 مستهفا و مامۆستا محهمه دی مهلا کهریم و مامۆستا عهبدووللا حهسه ن زاده
 ده کهم ، که له ده رکردنی ئەم کتیبه دا زۆریان هاریکارجی له گه ل کردم و
 یاریده یان دام . ههروه ها ژیز و سوپاسم بۆ کریکاران و لئیرسراوی
 چاپخانه ی کۆز ، که به ژاستی دلسۆزانه ئەم کاره یان بۆ هه لسۆزاندم .

ئه گه ر به م کاره توانییتم خزمه تیکی بچۆک پیشکەش به زانیاری
 گه له که مان بکه م و له باره ی فۆنه تیکی زمانی کوردیه وه چه ند وشه یه کی
 به که لک بنۆسم ، ئەوه ئاواتم به جی هاتوو و مایه ی به خته وه ریمه .

د. ئەوزه حمانی حاجتی مارف

لای ژانیه دۆزراونه ته وه (.....) ؛ یاخود کیشه ی وای بۆ
 لیک داومه ته وه که لای من زۆر ژۆن نه بووه ، وه ک (هه ندی ژۆی نیمچه
 بزۆینه کان) .

ئهو جۆره تیبینی و سه رنجه به نرخ و به سۆدانه و گه لیکه دیکه له
 نرخاندنه که ی مامۆستا مه سه وودا خرابۆنه ژۆ ههروه ها
 به پتیوستی ده زانم لیره دا سه رنج بۆ ئەوه ش ژابکیشم ، که به داخه وه وا
 ژۆ که وت له چه ند شویتیکی که مدا ژامان وه ک یه ک نه بچ ، به وینه
 (مامۆستا له و ژایه دایه که له وشه کانی (gir) (dil) (kiç)
 دا قورس کردن Stress هه یه ، به لام ئەوه به لای منه وه کورته
 بزۆینی (i) ه . نرخینه ر گومانی له وه دا نییه که (ی) فۆنیمه ،
 هه رچی نۆسه ری ئەم کتیبه یه ، وه ک له په راویزی ژماره ۳۲ دا باسی
 کردوو ، ده رباره ی ئەم ده نگه ژایه کی تابه تیبی هه یه و هه ندیکی
 . (تر)

فونہ تیک

(علم الأصوات Phonetics)

فونہ تیک به شیخه له زانستی زمان ، دهر باره ی دهنگه کانی زمان
دهدوی و له سیستم و یاسایان ده کولیتته وه .

فونیم

(الوحدة الصوتية Phoneme)

ئاخاوتنی ئیمه له وشه پیک هاتووه که خاوه نی مانان . به وینه له م
زسته یه دا « نهژاد کورژیکه زیره که » — سچ وشه هیه و هر یه که یان
خاوه نی مانا و واتای خویه تی و له گهل وشه کانی تر دا جیاوازی هیه . هر
وشه یه که له مانه له چند دهنگیک پیک هاتووه ، به وینه : وشه ی (نمژان) —
بریتیه له پینج دهنگ : (ن ، ه ، ژ ، ا ، د) . هر یه که له دهنگانه
که توانای جیاکردنه وه و گورژینی مانای وشه ی هیه ، له زانستی زماندا به
(فونیم Phoneme) ناسراوه .

مروف نه که ته نها ده توانی وشه به دمدا بینن ، به لکو ههروه ها ده توانی
بیشیتوسی ، یاخود چاپی بکات . کاتی ئیمه ده توسین یاخود چاپ ده کین ،
ئه وه وینه ی دهنگه کانی ئاخاوتن به بیت (۱) نشان دهده ی .

فونیم (Phoneme) بهو دهنگانه دهوتری که له زماندا وشه
پیک دههینن و ، به گورژان و لاجونیان و اتا ده گورژن . بو نمونه ، ئه گهر

(۱) بیت : وینه ی دهنگه کانی ئاخاوتنه .

فۆتیمی (۱) له وشه‌ی «باز» دا بگۆریت به (ه، و، ئ،)
 ئه‌وه ئه‌م وشانه « بهز، بۆز، بیتز » په‌یدا ده‌بن ، که جیاوازیه‌کی
 ته‌واو له مانایاندا هه‌یه — واته لێره‌دا فۆتیمی (ه، و، ئ،)
 ده‌وری گۆرینی مانای وشه‌ی «باز» ده‌بینن . ئه‌گه‌ر فۆتیمی (ز) یه‌ش
 له وشه‌ی «ناز» دا بگۆریت به (ن، ل، ف، خ،) ، ئه‌وه ئه‌م
 وشانه : «نان، نال، ناف، ناخ.....» دروست ده‌بن ، که هه‌ر یه‌که‌ی
 مانای تایه‌تی خۆی هه‌یه — واته به‌م جووره ده‌بینن که فۆتیمی
 (ن، ل، ف، خ،) مانای وشه‌ی «ناز» ده‌گۆزن .

لێره‌دا پێویسته سه‌رنج بۆ ئه‌وه‌ش زابکیشین ، که هه‌رچه‌نده فۆتیم
 کاری جیاکردنه‌وه و گۆرینی مانا به‌جێ ده‌هێنێ ، به‌لام له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا خۆی
 به‌ته‌نیا خاوه‌نی مانا و واتا نییه .

شێوه‌ی فۆنیم Allophone (۲)

پێویسته ئه‌وه‌ش له بیر نه‌که‌ین که درێژتی و مام‌ناوه‌ندیتی و کورتی
 وتنی دنگه‌کان نابن به‌ هۆی جیاوازی فۆنیم . به‌ وینه ئه‌گه‌ر فۆتیمی
 (۱) له وشه‌ی «شار» دا کورت یا درێژ تلفظ بکه‌ین ، مانای
 وشه‌که ناگۆرێ و به‌مه‌ ده‌لێن شێوه‌ی فۆنیم Allophone . به‌لام ئه‌گه‌ر
 فۆتیمی (۱) بکه‌ین به (ئ) ، ئه‌وه وشه‌یه‌کی نوێ «شیر»
 دێته‌ کایه‌وه ، که له‌گه‌ڵ وشه‌ی «شار» دا مانایان جیاوازه و ئه‌و
 دنگه‌ش که ئه‌و ده‌وره ده‌بینێ فۆنیم (Phoneme) ی پێ ده‌لێن .

(۲) وشه‌ی Allophone له‌ پێشگری (allo — شێوه‌ی جیاواز) و
 وشه‌ی (phone — دنگ) پیکهاتوه . به‌م جووره وشه‌ی
 Allophone به‌مانای — شێوه‌ی فۆنیم — دیت .

به چەند دەنگيک که له يەك فۆنيمدا کۆدەبنەوه ، (واتە — دەربريئەتي يەك فۆنيم به چەند جۆريک) دەلين شيوەی فۆنيم . له بەر ئەوەی شيوەی فۆنيم له ئاڤاوتندا ناتوانن دەوری گۆزين و جياکردنەوهی مانای وشە بيئەن ، بۆيەکا زۆر سەرئەجی قسەکەر و گوینگر زاناکيشن .

بەشيک له شيوەی فۆنيم ئەوانەن که بەتايەتی بە شيوە و جۆري تلفظی کەسانی جياوازهوه بەستراون . ياخود هەر يەك کەس ، بەلام به گۆرەي شوئین و پيويست تلفظی خۆی دەگۆزێ . به وینە (١) دەتوانن بەرز یا نرم ، درێژ یا کورت تلفظ بکریت ، ياخود دەبين هەمو کەس وەك يەك دەنگی (ش) تلفظ ناکەن . جگە لەو ئەم جۆره شيوانەي فۆنيم له زمانی کوردیدا ، به هۆی بونی ديالیکت و بەشە ديالیکتی جياوازهوه زۆر بەر گۆی دەکەون . بۆ نمۆنە ، له شيوەی هەوراماندا بەر گۆی دەکەوێ ، که دەنگی (س) وەك (ث) و ، دەنگی (ز) وەك (ذ) تلفظ دەکری . ناوچەي کۆبە و خۆشناوەتی و دزەياتی و گەردیابەتی (ل) دەکەن به (ر) ، شاری هەولیر دەیکا به (ل) ، له سلیمانێ وشەي «دەربەند» دەکری به «دەربەنگ» . بەلام ئەمانە هيجيان مانای وشە ناگۆزن و فۆنيم نین . ئەو جۆره شيوەیەي فۆنيم که له سەرەوه لێ دواين له فۆنەتيکدا پێی دەوترێ شيوەی فۆنيمي تايەتی .

بەشيکی ديکە له شيوەی فۆنيم ، ئەوانەن که به هۆی جینگە و شوئین و کارکردنی دەنگی ترهوه ، شيوەی دەنگيکی تايەتيان وەرگرتووه و هەميشە بهو جۆره تلفظ دەکرین . به وینە (گ ، ک) له پيش (ی ، ئ) ، (و ، ی) دا دەگۆزێت . شيوەی تلفظیان وەك (چ) ياخود (ج) ی لێ دیت . واتە (گ) و (ک) که له حالەتی ئاساییدا له بنی ئەکەوه

تلفظ ده کریت ، به لام له حاله تی دووه مدا زمان نزیك مه لاشق ده خاته وه^(۳) .
 ههروه ها (ت) که ده که ویته پیش بزوتنه وه به ته وژمیکی به هیز
 ده رده بزیت ، وهك : (تا ، ته ، تو ...) ، وه که ده که ویته کوتایت
 وشه وه ته وژمی لاواز ده بیت ، وهك : (پهت ، زهت ، جوت) .
 له زانستی زماندا بهم جوره شیوهیهی فۆتیم ده لئین : شیوهی فۆتیمی
 په یوه ند • Dependent (conditioned) Allophone

دهنگه گانی زمانی کوردی

دهر باره ی فۆنه تیکی زمانی کوردی تا کو ئیستا به شیوهیه کی
 زانستی و ئەزمونی لیکۆلینه وه که مه ، هه ره له بهر ئە وه هۆیشه ، گه لئیک
 کیشه ی ئەم زانسته ئالۆزه و بیر و باوه ژی جیاواز له باره ی وه زۆره له بهشی
 فۆنه تیکی ئەو زێمانانه ی له زۆدا دهر باره ی زمانی کوردی تۆسراون له
 دیار کردنی ژماره ی دهنگه بزوتنه کان (Vowels) و کونسۆناته کان
 (Consonants) دا ئەنجامیکی به کورتویان نیه • بۆ نمونه ده بینین ژماره ی
 دهنگه بزوتنه کان لای ف • یۆستی^(۴) و س • یه گیزارۆف^(۵) نزیکه ی (۱۵) ،
 لای ی • سۆن^(۶) و ر • جار دین^(۷) (۱۰) ن •

(۳) شی کردنه وه ی ئەم تابه تیتییه ، و گه لئیک دیکه به شیوهیه کی فراوان
 له م کتیبه دا هاتوه .

F. Justi, Kurdishe Grammatik, S - bg, 1880, pp. 1 - 102. (۴)

س . ئا . یه گیزارۆف ، میژۆبه کی ئەتۆگرافچ کوردی پارێزگای
 یه ریفان ، « هه واله گانی لقی قه فقاسیای کومه لی جوگرافچ زۆسج
 ئیمبراتۆری » ، تفلیس ، ۱۸۹۱ ، ب ۱۳ ، ز ۲ .

(۶)

E. B. Soane, Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language,
 London, 1913, pp. 1 - 5.

(۷)

R. F. Jardine, Bahdinan Kurmanji; Grammar of the Kurmanji of
 the Kurds of Mosul division and Surrounding districts of Kur-
 distan, Baghdad, 1922, pp. vi - vii.

دانانی ئەلفوویی لاتیڤی له سالی (۱۹۲۹) دا بۆ کوردی سوڤیت^(۸) و له سالی (۱۹۳۰ - ۱۹۳۱) دا بۆ کوردی سوڤیا ، ههنگاوێکی گهوره بۆ له دیارکردنی دهنگه بزوتنهکان و کونسۆنانتهکاندا . ههرحهنده له دانانی ئەو دۆ ئەلفووییهدا په یوه ندی نه بووه و ههر یه که به شیوهیهکی سهربهخۆ دانراوه (ئەلفوویی کوردی ئهرمه نستان له سه ر بنچینه ی ئەو ئەلفوویی لاتیڤیه وهرگیرا بۆ که بۆ تو سینی زمانی که مایه تیه کانی یه کیه تی سوڤیت دانرا بۆ ، ئەلفوویی کوردی سوڤیا ش له سه ر بنکه ی ئەلفوویی لاتیڤی تورکی دانرا بۆ) به لام له گه ل ئەوه شدا ژماره ی پته بزوتنه کان له م دۆ ئەلفووییهدا یه ک بۆن - ئەویش ههشت دهنگن که دیاریان کردووه^(۹) .

له م دۆ ئەلفووییهدا ژماره ی پته کونسۆنانته کان یه ک نین . له ئەلفوویی کوردی سوڤیادا - (۲۵) و ، له ئەلفوویی کوردی ئهرمه نستاندا - (۳۰) پیت دیاری کراره . هۆی ئەم جیاوازیه ش ئەوه یه که له ئەلفوویی کوردی سوڤیادا هه ندی دهنگیان به (فۆنیم - Phoneme) نه ژماردووه . ئەمه ش وه نه بێ هۆی ئەوه بێ که به شه دیالیکتی کوردی ئهرمه نستان خاوه نی خاسیه تی خۆیه تی ، به لکو ئەم هه ردۆ به شه دیالیکته (کوردی سوڤیا و ئهرمه نستان - ئەوژهمان) که سه ر به دیالیکتی کرمانجی ژورقون له ئەندازه ی دهنگی کونسۆنانتدا یه کیه تی ته وایان له تیواندا هه یه . هه ندی لیکۆلینه وه ی ئەم سالانه ی دوايش ئەو ژاستیه یان سه لماندووه .

ب. ف. میلیر له وتاریکدا که له باره ی فۆنه تیکی زمانی کوردیه وه

-
- (۸) خالیدی چه تۆ ، کوردی ئهرمه نستانی سوڤیت ، به ریفان ، ۱۹۶۵ ،
 ل ۱۱۶ - ۱۲۰ .
 (۹) ئەگه ر ئەو ژابه ی که بزوتنی دۆلانه (Diphthong) له زمانی کوردیدا به فۆنیم (phoneme) نازمیرریت وهربگرین ، ئەوه بێگومان ، ئەمه ژاست ده رده چی .

توسیویتی^(۱۰) سه بارهت بهو دۆ ئەلفوویی به و ئەو زۆرمانانە ی له سه ره وه ناومان بردن دواوه و لهو دهنگانه ی کۆلیوه ته وه که له ئەلفوویی کوردی سۆریادا زۆهه ستیان یخ نه کرابۆ ، و له زۆنگای زانیی خۆی و وردبۆنه وه له تۆسراوی نوێوه یه کیه تیخ نیشان داوه و سه لماندووه .

ف. س. سۆکۆلۆفا له کتیه که یدا که له باره ی فۆنه تیکی زمانه ئیرانییه کانه وه تۆسیویتی^(۱۱) ، به شیوه یه کی زاست و زانستی له فۆنه تیکی شیوه ی کوردی خۆراسان دواوه . له م به شه دا ئەو خشته یه ی هیناوه ته وه ، که ئی. ئی. تسوکه رمان بۆ ده نگه بزویته کانی شیوه ی کوردی ئەرمه نستان دای ناوه . ف. س. سۆکۆلۆفا (۹) ده نگه بزوین و (۳۰) ی کۆنسۆناتی ده ست نیشان کردووه - واته ئەوه نده ی له ئەلفوویی کوردی ئەرمه نستانی سۆفیتدا دیارکراوه ، به مه رجیک ده نگه ی (ی - ۷) نه ژمیریت ، که ف. س. سۆکۆلۆفا ئەم ده نگه له زه سه ندا به کوردی دانانین .

له به شی فۆنه تیکی ئەو زۆرمانانهدا که له م سالانه ی دوایدا له یه کیه تیخ سۆفیت ده رباره ی زمانی کوردی تۆسراون ، ده بینین ژماره ی ده نگه کانی کوردی لای قه ناتی کوردۆ^(۱۲) و چه رکه زی به کۆ^(۱۳) - (۹) بزوین و

(۱۰) ب. ف. میللیر ، له باره ی هه ندی کیشه ی فۆنه تیکی کوردیه وه ، کتیبی « زمانه ئیرانییه کان » ، ب ۲ ، مۆسکۆ - لنینگراد ، ۱۹۵۰ ، ل ۶۱ - ۶۷ .

(۱۱) ف. س. سۆکۆلۆفا ، له باره ی فۆنه تیکی زمانه ئیرانییه کانه وه ، مۆسکۆ - لنینگراد ، ۱۹۵۴ ، ل ۷۸ - ۱۰۳ .

(۱۲) قه ناتی کوردۆ (کوردۆییتف) ، زۆرمانی زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ۱۹۵۷ ، ل ۱۵ .

(۱۳) چه رکه زی به کۆ (باکاییتف) ، زمانی کورده کانی ئازربایجان ، مۆسکۆ ، ۱۹۶۵ ، ل ۱۱ .

(۳۰) کۆنسۆناتن و ، لای که ریمی ئە ییۆبی و ئی . ئا . سیر نۆفا (۱۴) - (۱۱) بزۆین و (۲۶) کۆنسۆناتن .

له تۆسراوه که ی ده ن . مه که نزی دا که ده رباره ی دیالیکته کانی زمانی کوردی تۆسیوتنی (۱۵) له بهشی فۆنه تیکدا بۆ دیالیکتی کرمانجی خوارقو - (۹) و بۆ کرمانجی ژۆرقو - (۸) دهنگی بزۆین دیاری کراره و به شیوهیه کی زانستی له و مهسه له یه ی کۆلیوه ته وه . ئەوه ی که م و کورتیش بیت ، ئەوه یه که لیک جیا کردنه وه ی کورتی و درێژی دهنگه بزۆینه کانی نه سه لماندوه .

سالی ۱۹۳۲ له شام هه ره کۆل نازیزان (۱۶) له ژیر ناوی « ژیزمانا ئەلفابێ یا کوردی » دا نامیلکه یه کی (۲۰) لاپه زه بی بلا و کرده وه (۱۷) . ئەم نامیلکه یه به پینچ زمان (کوردی ، فه ره نسه یی ، تورکی ، عه ره بی ، فارسی) تۆسراوه و له دهنگه کانی زمانی کوردی کۆلیوه ته وه . تۆسه ر (۳۱) دهنگ : (۸) ی بزۆین و (۲۳) ی کۆنسۆناتی ده ست نشان کردوه .

جه لاده ت عالی به درخان سالی ۱۹۵۳ کتیبکی ژیزمانی کوردی بلا و کرده وه (۱۸) . له بهشی فۆنه تیکی ئەم کتیبه دا (ل ۳-۷۰) ، تۆسه ر به

(۱۴) که ریم ئە ییۆبی و ئی . ئا . سیر نۆفا ، دیالیکتی کوردی موکری ، لنینگراد ، ۱۹۶۸ ، ل ۸ .

(۱۵)

D. N. Mackenzie, *Kurdish Dialect Studies*, London, 1961, pp. 1 - 30.

(۱۶) میر هه ره کۆل نازیزان ، جه لاده ت عالی به درخانه .

(۱۷)

Mir Hereqol Azizan, *Rêzana Elfabêya Qurdi, çapxana Tereki, Şam, 1932.*

(۱۸)

Celadet Bedir - Khan, *Grammaire Kurde*, Paris, 1953.

دور و درێژتی له دهنگه کانی زمانى کوردی و له چۆنه تی ده برزینیان
 کۆلیوه تهوه . له سه ر بنچینه ی ئەم کتیبه سالی ۱۹۷۰ ژۆژی لیسکو
 به شیوه یه کی فراوتر به ناوی خۆی و جه لاده ت عالی به درخانه وه ، له ژیر
 ناوی « ژیمانی کوردی » (دیالیکتی کرمانجی ژورۆ) دا کتیبکی
 بلاو کرده وه (۱۹) . له به شی فۆنه تیکی ئەم کتیبه دا (ل ۱-۶۰) به شیوه یه کی
 زانستی و فراوان له گه لیک کیشه ی گرنگ و پتویست دواون .

توسه رانی ئەم دۆ کتیبه (۸) دهنگی بزوتیان دیاری کرده وه ههروهه
 خسته یه کی باشی شیوه و چۆنه تی ده برزینسی دهنگه بزوتنه کانیان نیشاز
 داوه (۲۰) .

ژهشید کورد له و کتیبی ژیمانه یدا که سالی ۱۹۵۶ له شام بلاو
 کردۆته وه (۲۱) ، له دهنگه کانی زمانى کوردی دواوه (ل ۹-۱۵) و
 نهجامدا (۸) دهنگی بزوتن و (۲۳) ی کونسۆناتی دیار کرده وه .

سالی ۱۹۳۳ مامۆستا توفیق وههبی له باره ی زمانى کوردیه وه
 نامیلکه یه کی (۴۴) لاپه زه بی بلاو کرده وه (۲۲) ، که به شیوه یه کی گشتی باسه
 چه شن و کاری پسته کان و چۆنه تی توسینی کوردی به لاتینی ده کات
 لیره دا توسه ر (۸) دهنگی بزوتن و (۲۵) دهنگی کونسۆناتی ده ست نیشاز

(۱۹)

Emir Djeladet Bedir Khan et Roger Lescot, Grammaire Kurde
 (Dialecte kurmandji), Paris, 1970.

(۲۰) ئەو خسته یه له کتیبی یه که مدا له لاپه زه (۱۲) دایه و له کتیبی دوومدا
 له لاپه زه (۸) دایه .

(۲۱)

Resid Kurd, Rêzmana Zimanê Kurmançî, Sam, 1956.

(۲۲) توفیق وههبی ، خوینده واری باو ، به غدا ، ۱۹۳۳ .

کردوووه • جگه لهوه دهنگی (y) یشی به نیمچه بزویڼ داناوه (۲۳) •

مامۆستا تۆرڅی عهلی ئەمین له لاپه‌زه (۱۱-۱۴) ی کتیبی « زیزمانی زمانی کوردڅی» دا (۲۴) ژماره‌ی دهنگه‌کانی زمانی کوردڅی به (۱۲) بزویڼ و (۳۲) کونسۆنانت داناوه. لهو کتیبه‌شیا که له باره‌ی ئیملا‌ی کوردیه‌وه بلاوی کردۆته‌وه (۲۵) (۱۲) ی بزویڼ و (۳۱) ی کونسۆنانتی داناوه •

له کتیبه‌که‌ی مامۆستا طاهر صادق‌دا (۲۶) ژماره‌ی دهنگه‌کانی زمانی کوردڅی به (۶) بزویڼ و (۲۸) کونسۆنانت دراونه‌ته قه‌له‌م • مامۆستا محهمه‌د ئەمین ههورامانجی له کتیبی « فۆنه‌تیک‌ی زمانی کوردڅی» دا - (۸) دهنگی بزویڼ و (۲۷) کونسۆنانتی داناوه (۲۷) • مامۆستا مه‌سعود محهمه‌د له وتاری « فۆنه‌تیک چیمان بۆ بکا ؟» دا (۲۸) - (۸) دهنگی بزویڼی دیارکردوووه (۲۹) •

(۲۳) مامۆستا قه‌ناتی کوردۆش له نامه‌ی دوکتۆریه‌که‌یدا دهنگی (y) و (w) ی به نیمچه بزویڼ داوه‌ته قه‌له‌م •

(۲۴) نوری عه‌لی ئەمین ، زیزمانی کوردڅی ، سلیمانجی ، ۱۹۶۰ •

(۲۵) نوری عه‌لی ئەمین ، زا به‌ری بۆ ئیملا‌ی کوردڅی ، به‌غدا ، ۱۹۶۶ •

(۲۶) طاهر صادق ، زیتۆس . چۆنیه‌تی نۆسینی کوردڅی ، که‌رکوک ، ۱۹۶۹ •

(۲۷) محهمه‌د ئەمین ههورامانجی ، فۆنه‌تیک‌ی زمانی کوردڅی ، به‌غدا ، ۱۹۷۴ •

(۲۸) مه‌سعود محهمه‌د ، فۆنه‌تیک چیمان بۆ بکا ، « گۆفاری کۆژی زانیاری کورد » ، به‌رگی سییهم ، به‌شی به‌که‌م ، به‌غدا ، ۱۹۷۴ ، ل ۵۶۸ - ۶۲۲ •

(۲۹) مامۆستا ع. ع. شه‌ونم لهو وتاره‌دا که له لاپه‌زه (۳۲ - ۳۶) ی ژماره (۲) ی سالی ۱۹۷۰ ی گۆفاری « براه‌تی» دا بلاوی کردۆته‌وه ، باسی هیندی‌ک لهو جیاوازیانه‌ی کردوووه که له نیوان نۆسه‌راندا هه‌یه له دیارکردنی ژماره‌ی دهنگه‌کانی زمانی کوردڅی و لهو رووه‌وه چهند بیر و زا به‌کی ده‌ربزیه‌وه •

بەم جوۆره بوۆمان زۆن بووهوه ، که له دیارکردنی ژمارهی دهنگه بزۆینهکان و کۆنسۆناتهکانی زمانی کوردیدا ئەنجامیکی یهكگرتو نیه و لهم بارهیهوه له تیو زانایانی زمان و کوردناساندا بیر و زای جیاواز بهدی دهکریت •

بهلام ئەگەر ئەو دوو زایه وهربگرین که کورتی و درێژی^(۳۰) دهنگی بزۆین و ، بزۆینی دۆلانه (ادغام حرفی علة - Diphthong) به نیشانهی جیاکردنهوهی فۆتیم دانائین له زمانی کوردیدا ، ئەوه به شیوهیهکی گشتی ژمارهی دهنگه بزۆینهکانی زمانی کوردی ئەبن به (۸) ، به مهرجیک ئەو تاییهتیه کهمهی له ههندی بهشه دیالیکتدا ههه ن ئەژمیررین و ، به نیهت دهنگه کۆنسۆناته کانیسهوه ، ئەگەر (و) و (ی) کۆنسۆنات له زیزانا دابنن ، ئەوه ژمارهیان دهیته (۲۸) فۆتیم •

دهنگه بزۆینهکان

(الحروف العلة Vowles)

بزۆین بهو دهنگانه دهوتری ، که له دهبرینیاندا ههوا بێتهگه ره و به زهوانی به بوشایی دهمداتیهدهپهژی • واته - ئەو لوزهو (تیار) ی ههوایهی له سهیهکانهوه دی ، له دهمدایهچ کۆسپ و بهرههلهستیکی نایهتهژی •

له زمانی کوردیدا ههشت دهنگی بزۆین ههه

(۳۰) بێشک دهنگی بزۆین که هیزی لهسهر بیت ، ههیشه درێژتر تلفظ دهکریت ، وهک لهوهی هیزی لهسهر نهبن .

(ا، ه، ئ، ی، ـ، و، ۆ، و، و) (۳۱) (a, e, ê, f, i, o, û, u) (۳۲) .

=
 ئەم دەنگانە لە بارەى چۆنیەتى جۆلانەوهى زمانەوه بە شیوهى ئاسۆیى
 (افقی) دەتوانرێ دابەش بکړین بەسەر :

۱ - بزوینهکانى زىزى پيشهوه - واته ئەو بزویناهى له کاتى تلفظ کردیاندا
 زمان بەرهو پيشهوه دهچیت - (ئ)، (ی) : (ئ)، (ئ) .
 نمونه :

کرمانجى ژۆرۆ	کرمانجى خوارۆ
پى	پى
درژ	درژ
ئىشار	ئىواره
(ئ) : (ئ)	
پى	پى
کړین	کړین
(ی) : (ئ)	

(۳۱) وهك ئاشکرایه ، له ئەلفوبیى عەرەبیدا نیشانه بۆ دەنگى (i) نییه ،
 لەبەر ئەوه له شوێنى پێویستدا شوینیم بە (ـ) پزکردۆتەوه . هەرۆه
 له هەندى شویندا بۆ دەربزىنى ئەو دەنگه ئەلفوبیى لاتینیم بەکار
 هێناوه .

(۳۲) له گەل دەنگه بزوینهکاندا باسى (ئ) مان نەکردوو ، ئەویش لەبەر ئەوهیه
 که دەربارهى ئەو دەنگه زایهکى تابهتیم ههیه و تیايدا دۆدلم و هیشتا
 نەگەشتۆمهته ئەنجامىکى تهواو .

۲ - بزوینه‌کانی زیزی ناوه‌زاست -

واته ئه‌و بزوینه‌یه‌ی له کاتی تلفظ کردنیاندا زمان له ناوه‌زاستی دهمدا ده‌بێ :

(u), (i), (e) : (و), (-), (ه)

نمونه :

	کرمانجی ژورۆ	کرمانجی خوارۆ
(u) : (و)	کوژ کورد گول	کوژ کورد گول
(e) : (ه)	ئه‌ف ده‌نگ سه‌ره‌ك	ئه‌م ده‌نگ سه‌ره‌ك
(i) : (-)	kirin bira bizin	kirdin bira bizin

۳ - ده‌نگه‌کانی زیزی پشته‌وه -

واته ئه‌و بزوینه‌یه‌ی له کاتی تلفظ کردنیاندا زمان له پشته‌وه (قولا‌بێ)ی دهمدا ده‌بێ :

(a), (o), (u) : (ۆ), (ۆ), (ا)

نمونه :

	کرمانجی ژورۆ	کرمانجی خوارۆ
(a) : (١)	ئاف دار چرا	ئاو دار چرا
(o) : (ۆ)	زۆژ بۆ دۆست	زۆژ بۆ دۆست
(u) : (ۆ)	زۆ چۆن مۆ	زۆ چۆن مۆ

له باره‌ی زاده‌ی هه‌لبێژین و دانه‌واندنی زمانیشه‌وه - واته له شیبوه‌ی
ئه‌ستونجی (عمودج) ی جۆلانه‌وه‌یدا ، ده‌توانریت ده‌نگه بزۆینه‌کانی زمانسی
کورده‌ی دابه‌ش بکړین به‌سه‌ر :

١ - بزۆینه‌کانی سه‌رۆ -

واته ئه‌و بزۆینه‌نهی له کاتی تلفظ کردنیاندا زمان به‌ره‌و سه‌رۆ
هه‌لده‌کشی .

(ی) ، (ۆ) : : (١) ، (١)

٢ - بزۆینه‌کانی ناوه‌زاست -

واته ئه‌و بزۆینه‌نهی له کاتی تلفظ کردنیاندا زمان له ناوه‌زاستی ده‌مدا
ده‌بسی .

(ئ) ، (ۆ) ، (و) ، (-) : (i) , (u) , (o) , (ê) .

۲ - بزوینه کانی خوارۆ -

واته ئەو بزوینه‌ی له کاتی تلفظ کردنیاندا زمان له بهشی خوارۆی دەمدا دەبێت :

(ا) ، (ە) : (e) , (a) .

بەم جۆره ئەوهی له باره‌ی چۆنیه‌تی جۆلانه‌وه‌ی زمانه‌وه له کاتی تلفظ کردنی دهنگه بزوینه‌کاندا له سه‌روهه خستۆمانه‌ته ژۆ ، ده‌توانی له خسته‌یه‌ی خواره‌وه‌دا نیشان بدری :

a , e , ê , i i , o , û , u .		ژێرز		
		پیشه‌وه	ناوه‌زاست	پشته‌وه
ژاده‌ی به‌رز و نزۆی	سه‌رۆ	i ی		û ۆ
	ناوه‌زاست	ê ئ	i - u و	o ۆ
	خوارۆ		e ە	a ا

له‌به‌ر ژۆشنایه‌ی ئەو باسه‌ی سه‌روه‌وه‌دا - واته له ژۆی چۆنیه‌تی جۆلانه‌وه‌ی زمان به‌ره‌و پیشه‌وه و ژاده‌ی هه‌لبێرین و دانانه‌وه‌ی دا ، ده‌توانی خاسیه‌ت و ناویشانی دهنگه بزوینه‌کانی زمانی کوردی به‌و شیوه‌یه‌ی خواره‌وه ده‌ست نیشان بکری :

(ی) : (ا)

ئەم دهنگه ، بزۆینی ژیزی پیشه‌وه و بهشی سه‌روه‌وه - واته له کاتی

تلفظ کردنی ئەم دەنگەدا زمان که به شیوهی ئاسۆیی (افقی) هاتوچۆ دەکات - بەرهو پێشهوه دهچیت و ، له شیوهی ئەستۆنی (عمودی) ی جۆلانهویدا بەرهو سەرۆ هه‌لده‌کشی .

(٥) : (٤)

ئەم دەنگە ، بزۆینی زیزی پێشهوه و بهشی ناوه‌زاسته - واته له کاتی تلفظ کردنی ئەم دەنگەدا زمان که به شیوهی ئاسۆیی هاتوچۆ دەکات - بەرهو پێشهوه دهچیت و ، له شیوهی ئەستۆنی جۆلانهویدا له ناوه‌زاستی دەمدایه .

(-) : (i)

ئەم دەنگە ، بزۆینی زیزی ناوه‌زاست و بهشی ناوه‌زاسته - واته چ له شیوهی ئاسۆیی هاتوچۆی زماندا و چ له شیوهی ئەستۆنی جۆلانهویدا زمان له ناوه‌زاستی دەمدا ده‌بێ .

(و) : (u)

هه‌روه‌ك (-) : (i) بزۆینی زیزی ناوه‌زاست و بهشی ناوه‌زاسته .

(٥) : (e)

ئەم دەنگە ، بزۆینی زیزی ناوه‌زاست و بهشی خوارووه - واته له کاتی تلفظ کردنی ئەم دەنگەدا زمان که به شیوهی ئاسۆیی هاتوچۆ دەکات له ناوه‌زاستی دەمدا ده‌بێ و ، له شیوهی ئەستۆنی جۆلانهویدا له بهشی خوارۆی دەمدایه .

(٥) : (û)

ئەم دەنگە ، بزۆینی زیزی پشتهوه و بهشی سه‌رووه - واته له کاتی

تلفظ کردنی ئەم دەنگەدا زمان که به شیوهی ئاسۆیج هاتوچۆ دەکات
 له پشتهوه (قولایجی)ی دەمدایه و ، له شیوهی ئەستۆنجی جۆلانەوهیدا
 بهره و سهرو ههڵدهکشی .

(ۆ) : (ۆ)

ئەم دەنگە ، بزۆینی ریزی پشتهوه و بهشی ناوهزاسته - واته له کاتی
 تلفظ کردنی ئەم دەنگەدا زمان که به شیوهی ئاسۆیج هاتوچۆ دەکات
 له پشتهوه (قولایجی)ی دەمدایه و ، له شیوهی ئەستۆنجی جۆلانەوهیدا
 له ناوهزاسته دهبن .

(ۆ) : (ۆ)

ئەم دەنگە ، بزۆینی ریزی پشتهوه و بهشی خوارووه - واته له کاتی
 تلفظ کردنی ئەم دەنگەدا زمان که به شیوهی ئاسۆیج هاتوچۆ دەکات
 له پشتهوه (قولایجی)ی دەمدایه و ، له شیوهی ئەستۆنجی جۆلانەوهیدا
 له بهشی خوارۆی دەمدا دهبن .

چۆن دەنگە بزۆینهکانی زمانی کوردی له چۆنیهتی جۆلانەوهی
 زماندا بهرو پیشهوه ، دهتوانی دابهش بکرتن بهسهر بزۆینهکانی ریزی
 (پیشهوه و ناوهزاست و پشتهوه) و ، له بارهی زادهی ههلبێن و دانهواندنی
 زمانهوه بهسهر بزۆینهکانی (سهرو و ناوهزاست و خوارو)دا ، ههروهها
 به گویرهی کورتی و درێژی دهربزۆینیان دابهش دهبن بهسهر ئەم دو
 پۆلهدا :

۱ - بزۆینی کورت - (ۆ ، و ، -) : (e, u, i) .

۲ - بزۆینی درێژ - (ۆ ، ۆ ، ۆ ، ی) : (a, o, û, ê, î) .

خاسیه تی چند ئەندامییکی ئاخاوتن له کاتی دەربرینی دەنگە بزۆینه کاندایا

له تلفظ کردنی دەنگە بزۆینه کاندایا هەندیک لە ئەندامانی ئاخاوتن
(به تاییه تی لێو و دەم) شیوهی جیاواز وەرده گرن .

۱ - باری لێو :

له سەریکهوه هەردۆ لێو بەرهو پیشهوه دەچن و له یهك نزیک دەبنهوه و
خۆ دەبن - ئەمه له کاتی تلفظ کردنی (و ، ق ، و) دا زۆ دەدات .
له سەریکی دیکهوه هەردۆ لێو بەرهو ته نیشته ده کشین و لەم باره دا
دەنگە کانی (ی ، ئ) تلفظ ده کرین و ، له دەربرینی
(ا ، ه ، ع) دا لێوه کان له یه کتر جودا دەبنهوه .

۲ - ئەندازهی دەم کردنهوه :

له م کاره دا چه ناگهی خوارهوه یارمه تی کهم و زۆری کردنهوهی دەم
دەدات . لێره دا ده توائزی سی پله له چۆنیه تی کردنهوهی دەمدا دهست نیشان
بکری .

(أ) کردنهوهی کهم (تهنگ) .

واته له تلفظ کردنی (ی ، - ، و ، ق) : (i , i , u , û) دا .

(ب) کردنهوهی مام ناوه ند .

واته کاتی که (ئی ، و ، ه) : (e , o , e) تلفظ ده کریت .

(ج) کردنهوهی زۆر (فراوان) .

واته که دەنگی (ا) : (a) دەرده بریت .

نیمچه بزوین

(النصف الطليق - Semi — vowel)

نیمچه بزوین به دهنگیک دهوتری ، له حاله تیکدا بزوین بی و له حاله تیکدی دیکدا کونسونانت .

له زمانی کوردیدا دۆ نیمچه بزوین ههیه :

۱ - و - w

۲ - ی - y

ئهو دۆ نیمچه بزوینهی زمانی کوردی ، له حاله تی وهستاوی (سکون) دا دهبنه بزوین ، وهک :

(چاو ، نهوت ، ئای ، های ، دایک) .

بهلام کاتیک حه ره که وهرده گرن دهبنه کونسونانت (۳۳) ، وهک :

(وهره ، زهوه ، یاری ، یاخی) .

بزوینی دۆلانه

(ادغام حرفی علة - Diphthong)

له زانستی زماندا به تیکه ل بونی دۆ دهنگی بزوین ، دهوتری بزوینی

(۳۳) تیکزای ئهو شاره زایانهی باسی دهنگی (و ، ی) یان کردوه ، به لای ئه وه دا نه چوون که له چ حاله تیکدا دهبنه بزوین و چ کاتیک دهوری کونسونانت دهبینن بهلام ئه وهی شایانی باس بیت ، ئه وهیه که ماموستا مهسعود محهمهد ، له کوتایج وتاری « فۆنه تیک جیمان بۆ بکا ؟ » دا ئهو کیشهیهی ساغ کردۆتهوه (بزوانه : گۆفاری کۆزی زانیاری کورد ، بهرگی سیبهم ، بهشی به کهم ، بهغدا ، ۱۹۷۵ ، ل ۶۱۷ - ۶۱۸) .

هەندى له كوردناسان لهو زايەدان كە بزوينى دۆلانه له زمانى كورديدا نيه ۰۰۰۰ بەشيكيش به پيچەوانهوه ژمارەيك دەنگى واين :

(۳۴) هەروەها له زانستى زماندا به تيكەل بۆنى سى دەنگى بزوين دەوترى بزوينى سىلانه (Triphthong) ، وه به تيكەل بۆنى چوار دەنگى بزوين دەوترى بزوينى چوارلانه (Tetraphthong) لهو زايەدام كە بزوينى سىلانه و چوارلانه له زمانى كورديدا نيه . وه زوربهى هەرە زۆرى كوردناسان له سەر ئەو زايەن بەلام ئەوهى لەم ژوووه سەرنجى زاكيشاوم ، ئەوه به كە مامۆستا محەمەد ئەمىن هەورامانج له لاپەزە (۱۱ - ۱۲ ، ۱۰ ، ۱۲ - ۱۳) ي كتيبى « فۆنەتيكى زمانى كوردى » دا ، واى نيشان داوه ، كە له زمانى كورديدا بزوينى سىلانه و چوارلانه ههيه . بهم بۆنەيهوه نۆسيوتى دەلى : « زمانى كوردى جياوازى ههيه له گەل زمانەكانى تردا به وهى كە چەند بزوينىك كۆ دەبنهوه يەك به شويىن يەكدا » « له زمانى كورديدا ، وهختى وا ههيه زياتر له سى دەنگ (دەنگى بزوين - ئەوزەحمان) له يەك هيشودا كۆ دەبیتەوه » (ل . ۱۰) . نۆسەر بۆ سەلماندنى ئەو بير و زايەى هەندى نۆنەى هيناوه تەوه . به وينه : (هو) ي له وشەى (شەو) دا به بزوينى دۆلانه ؛ (آوه) ي له وشەى (ساوهر) دا به بزوينى سىلانه ؛ (آواى) ي له وشەى (ئاواى) دا به بزوينى چوارلانه ؛ (هوايه) ي له وشەى (رهوايه) دا به بزوينى پينچلانه داوه ته قەلەم . . . (ل ۱۳) . بەداخهوه مامۆستا محەمەد ئەمىن لەمەدا به هەلە چووه هۆى ئەو به هەلە چۆنەشى ئەوهيه ، كە (ي - و) (و - w) ي كۆنستۆنانت به بزوين تى گەشتووه . (بزوانە ل ۳۲ ي ئەم كتيبه ، كە دەربارەى نيمچه بزوينەكانى زمانى كورديه) . ليرەدا ئەوه دینمەوه ياد ، كە له زمانى كورديدا دۆ ياخود پتر دەنگى بزوين له پال يەكدا ناتوانن بين . له بەر ئەوه زۆر جار له نيوان دۆ دەنگى بزويندا نيمچه بزوينىك (ي - و) ، (و - w) پەيدا دەبى ، ياخود بزوينىكيان تى دەچن .

هەروەها له لاپەزە (۱۰ - ۱۱) دا مامۆستا هەورامانج ژمارەيك بزوينى دۆلانه و سىلانه ي هيناوه تەوه ، وهك : (آوه ، آوا ، آواى ، ايه ، وى ، ويه ، هو ، يا ، يوه) كە بەشى هەرە زۆريان بزوينى تيكەل بۆ نين .

(وا، وه، هو، يا.....) به بزوينی دۆلانه داناوه، که به هیچ جوریک له گهڵ مهفهوم و مهرجی ناساندنه که ژیک ناکهون. به لای منه وه له زمانی کوردیدا، ده توارئی سی بزوينی دۆلانه دهست نیشان بکرتین:

۱- وئ . وهك :

توژ، نوین، گوژ، نوئ، گوئ، نوژ.....

۲- وی . وهك :

ههنگوین.....

ئهو دۆ بزوينه دۆلانهیه - واته (وئ، وی) ته نیا له ناوچهی سلیمانجی و موکریان^(۳۵) و هه ندئ شوئینی دیکه ی کوردستان باون. ده نا له زوربه ی دیالیکت و به شه دیالیکته کانی کوردیدا به جوریکه دیکه خویان ده نوین. واته - (هه ر دۆ دهنگی « و، ئ - و، ی » بن تیکه ل بۆن تلفظ ده کرتین، هه ر وهك « د، ئ - د، ی » وه یا هه ر کونسۆنانتیکه تر بیته له جیاتیه « د » بن تیکه ل بۆن له گه ل « ئ، ی » دا تلفظ ده کرت) .

۳- وی . وهك :

دویر، سویر، کویر، موی.....

ئه م دهنگه بزوينه دۆلانهیه له به شیکه زۆری دیالیکته کرمانجی ژۆرۆدا باوه.....^(۳۶) هه رچه نده له ئه لفوئیه عه ره ییدا له گه ل

(۳۵) که ریمی ئه یبوچ و ئی. ئا. سمیرنۆفا له (کتیبی « دیالیکته کوردی موکرتی »، لنینگراد، ۱۹۶۸، ل ۱۳) دا، په نجه یان بۆ ئه وه زاکیشاوه که ئه و بزوينی دۆلانهیه (وی، وئ) له به شه دیالیکته موکرتیدا هه ن. به لام ئه وه ی جیه زه خسه بن، ئه وه به که (وا) شیان هه ر به بزوينی دۆلانه داوه ته قه لم.

(۳۶) جیه سه رسوزمانه که له نۆسینه کانی کوردناسانی سوئیتیدا، به هیچ چه شنیکه باسی ئه و بزوينه دۆلانهیه نه کراوه.

(وی) کرمانجی خوارۆدا وهك يهك ده تو سرتین ، به لام شیوهی تلفظیان جودایه ، واته وهها ناخویندرینه وه وهك ژواله تی تو سینیان نیشانی ده دات .

دهنگه کۆنسۆنانته کان

(الحروف الصحيحة – Consonants)

کۆنسۆنانت بهو دهنگانه دهوترین ، که له ده ربزینیاندا هه ندی له ئەندامانی ناو دم لیک نزیك ده که ونه وه و ده بنه به ره له ست بۆ ئەو لۆزه وی هه وایه ی له سه کانه وه دی . له ئەنجامدا له ده ربازیکه وه دینه ده ری (۳۷) .

دهنگه کۆنسۆنانته کانی زمانی کوردی :

(ب ، پ ، د ، ت ، گ ، ک ، ق ، ج ، چ ، ف ، ف ، ز ، س ، ژ ، ش ، غ ، ح ، ه ، خ ، ع ، و – w ، ی – y ، م ، ن ، ل ، ل ، ر ، ز) به تیکزایی دابهش ده بن به سه ره مانه دا :

۱ – ناوازه دار (Voiced)

(ب ، د ، گ ، ج ، ف ، ز ، ژ ، ع ، غ ، م ، ن ، ل ، ل ، ر ، ز ، و – w ، ی – y) (۳۸) .

(۳۷) یاخود وهك د . پاکیزه ژه فیک حیلج ده لی : کۆنسۆنانت ئەو دهنگه به ، که له گه رۆدا گیر ده بن و له ده ربازیکه وه ده رده بژدریت . (بزوانه : وتاری بۆژاندنه وهی زمان ، « گوڤاری کۆژی زانیاری کورد » ، به رگی سیهم ، به شی به که م ، به غدا ، ۱۹۷۵ ، ل ۱۶۰) .

(۳۸) ده میکه که هه ندی له کوردناسان ، وهك : ق . کوردۆ ، چ . به کۆ ، د . مه که نزج ، وه له م سالانه ی دوا ییدا که ریم ئە یویج و ئی . نا . سمیرنۆفا له دهنگی کپ و ئاوه زه دار دواون . ههروه ها شایانی باسه که لای

=

٢ - کپ (Breathed)

(پ ، ت ، ک ، ق ، چ ، ف ، س ، ش ، خ ، ح ، ه) .

له زمانى كوردیدا بهرانهر گه لیک دهنگى ئاوازه دار ، دهنگى کپ ههیه ، وهك له خوارهوه نیشانیان دهدهین .

کپ	ئاوازه دار
پ	ب
ت	د
ک	ژ
ق	.
چ	ج
ف	ف
س	ز
ش	ژ
.	ع
خ	غ
ح	.
ه	.
.	م
.	ن

خۆمانیش مامۆستا نوری عهلى ئەمین بۆ بهکهم جار له ساڵى ١٩٦٦دا له کتیبى « زابهري بۆ ئيملاى كوردى » دا له وه مهسهلهيهى كۆليوه تهوه ، بهلام به داخهوه تىكراى دهنگه ئاوازه دار و كهكانى ليك جيا نه كردۆتهوه . بهلكو تهنها چهند دهنگتيكياى دهست نیشان كردوه .

- ل
- ل
- ر
- ز
- و - w
- ی - y

دەنگە کونسوناتتەکانی زمانی کوردی لە شیوەی دەربژیندا دا بەش دەبن بەسەر ئەمانەدا :

۱ - کۆسپەك (Obstruent) :

- (أ) تەوژمۆك (Plosive) • وەك : (ب ، پ ، د ، ت ، گ ، ك ، ق)
- (ب) لەرزۆك (Affricate) • وەك : (ج ، چ)

۲ - خشۆك (Fricative) :

- (أ) گشۆك (Noisy) • وەك : (ف ، ف ، ز ، ژ ، س ، ش ، خ ، غ ، ح ، ه ، ع)
- (ب) كەم دەنگ (Sonant) • وەك : (و - w ، ی - y)

۳ - زرينگۆك (Resonant) :

- (أ) بيفلۆك (Nasal) • وەك : (م ، ن)
- (ب) لەرۆك (Vibrant) • وەك : (ر ، ژ ، ل ، ل)

به شوینی دهر بزینشدا - واته له چۆنیه تی جۆلانه وهی زمان و به شداری لیتو و ئه و کدا - دهنگه کونسۆناته کانی زمانی کوردی دابهش ده بن به سه ر ئه مانه دا :

۱ - نیه کی (Labial)

• وهك : (ب ، پ ، و - w ، م ، ف ، ف)

ئهم دهنگانهش دو جورن :

• (أ) ئه و دهنگانهی که بو دهر بزینان ههردو لیتو به شداری ده که ن .

• وهك : (ب ، پ ، و - w ، م)

(ب) ئه و دهنگانهی که به هاوبهشی دانه کانی سه ره وه و لیتوی

خواره وه تلفظ ده کرین ، وهك : (ف ، ف)

۲ - زوانه کی (Lingual)

ئه و دهنگانه ن که زمان ده وریکی چالاک بو دهر بزینان دهینی • ئهم دهنگانهش به گۆزه ی چۆنیه تی جۆلانه وهی زمان به ره و پیشه وه ، ده بن به سی به شه وه :

(أ) پیشه وه :

• وهك : (د ، ت ، ج ، چ ، ز ، ژ ، س ، ش ، ل - ل ، ن - ر -

ز)

(ب) ناوه ژاست :

• وهك : (ی - y)

(ج) پشتنه وه :

• وهك : (گك ، ك)

۳ - نهوكتی (۲۹) (Glottal)

• وهك : (ق ، خ ، غ ، ه ، ح ، ع) (۴۰)

نهوهی له بارهی دهنگه کونسۆنانتتهکانی زمانی کوردییهوه له سهروهه خستۆمانهته ژۆ دهتوانژی بهو جۆره لهو خشتهیهی (لاپهزه ۴۰) دا نیشان بدری (۴۱) .

(۳۹) ههمۆ بلباس به (گهرو) و (فۆزگ) دهلین (نهوك) .

(۴۰) مامۆستا طاهر صادق له لاپهزه (۱۴) ی کتییی « ژینۆس » چۆنیتی نۆسینی کوردی « دا (کهرکوک ، ۱۹۶۹) ئهم دهنگانهی جیا کردۆتهوه . بهلام ههندی دهنگ ، وهك (گك) ی لهگهڵ ئهم پۆلهدا داناوه ، که سهر به پۆلیکی تره .

(۴۱) له ژیک خستی ئهم خشتهیهدا جگه له تهجروبه و زانیی خۆم ، ههروهها سۆدم له ههندی نهخشهی دهنگهکانی زمانی ژۆسی و ههروهها ئهو نهخشانهی مامۆستایان : ق . کوردۆ ، چ . بهکو ، د . ن . مهکهنزی ، کهریمی ئهویج و ئی . ئا . سمیرنۆفا دایان ناوه وهرگرتوه .

نهوهی لهم ژووهوه جیگهی سهرنج یی نهویه که ق . کوردۆ ، چ . بهکو ، ک . ئهویج و ئی . ئا . سمیرنۆفا (ل ، ل) یان لهگهڵ (و - ی) ریز کردوو ، واته به کهم دهنگ داویانهته قهلم . وا برانم راست نییه (ل ، ل) کهم دهنگ یی له حالهتیکدا (ر ، ز) لهروک یی . جگه لهوه (ه) یان به دهنگی ئاوازه دار داناوه ، که ئهمیش به زای من ههلهیه ، چونکه (ه) نهک ههر ئاوازه دار نییه ، بهلکو ژۆر که .

له‌بەر ژۆشنايچ ئەو باسه‌ی سه‌ره‌وه و ئەو خسته‌یه‌دا که ده‌رباره‌ی ده‌نگه کونسوناته‌کان کردۆمانه و نیشانمان داوه ، ده‌توانین خاسیه‌ت و ناویشانی ده‌نگه کونسوناته‌کانی زمانی کوردی به‌و شیوه‌یه‌ی خواره‌وه ده‌ست نیشان بکه‌ین :

(ب)

ئەم ده‌نگه به‌ شوێنی ده‌ربژیندا (لیوه‌کتی)یه و له‌ تلفظ کردیندا هه‌ردۆ لێو هاوبه‌ش ده‌بن و ده‌نگیکێ ئاوازه‌داره و له‌ شیوه‌ی ده‌ربژینیدا ده‌نگیکێ (ته‌وژمۆك)ه .

(پ)

ئەم ده‌نگه به‌ شوێنی ده‌ربژیندا (لیوه‌کتی)یه و له‌ تلفظ کردیندا هه‌ردۆ لێو هاوبه‌ش ده‌بن و ده‌نگیکێ که‌ و له‌ شیوه‌ی ده‌ربژینیدا ده‌نگیکێ (ته‌وژمۆك)ه (٤٢) .

(د)

ئەم ده‌نگه به‌ شوێنی ده‌ربژیندا (زوانه‌کتی)یه ، له‌ کاتی تلفظ کردیندا زمان به‌ره‌و پێشه‌وه ده‌چیت ، ده‌نگیکێ ئاوازه‌داره و له‌ شیوه‌ی ده‌ربژینیدا ده‌نگیکێ (ته‌وژمۆك)ه .

(ت)

ئەم ده‌نگه به‌ شوێنی ده‌ربژیندا (زوانه‌کتی)یه ، له‌ کاتی تلفظ کردیندا

(٤٢) به‌مه‌دا ده‌رده‌که‌وتی که‌ ده‌نگی (ب) و (پ) وه‌ک یه‌کن و جیاوازی له‌ نیوانیاندا ته‌نها ئه‌وه‌یه که‌ (ب) ده‌نگیکێ ئاوازه‌داره ، به‌لام (پ) ده‌نگیکێ که‌ . هه‌روه‌ها ده‌نگه‌کانی (د) - (ت) و (گ) - (ک)ش خاوه‌نی هه‌مان جیاوازی .

زمان به ره و پیشه وه دهچیت ، دهنگیکی کپه له شیوهی دهربرینیدا دهنگیکی
(تهوژمۆك) ه .

(گ)

نهم دهنگه به شوینی دهربرینیدا (زوانهکتی) یه ، له کاتی تلفظ کردیندا
زمان به ره و دواوهی مهلاشوق دهچیت ، دهنگیکی ئاوازه داره و ، له شیوهی
دهربرینیدا دهنگیکی (تهوژمۆك) ه .

(ک)

نهم دهنگه به شوینی دهربرینیدا (زوانهکتی) یه ، له کاتی تلفظ کردیندا
زمان به ره و دواوهی مهلاشوق دهچیت ، دهنگیکی کپه و له شیوهی
دهربرینیدا دهنگیکی (تهوژمۆك) ه .

(ج)

نهم دهنگه به شوینی دهربرینیدا (زوانهکتی) یه ، له کاتی تلفظ کردیندا
زمان به ره و مهلاشوق دهچی ، دهنگیکی ئاوازه داره و له شیوهی دهربرینیدا
دهنگیکی (لهرزۆك) ه .

(چ)

نهم دهنگه به شوینی دهربرینیدا (زوانهکتی) یه ، له کاتی تلفظ کردیندا
زمان به ره و مهلاشوق دهچی ، دهنگیکی کپه و له شیوهی دهربرینیدا دهنگیکی
(لهرزۆك) ه .

(ف)

نهم دهنگه به شوینی دهربرینیدا (لیوهکتی) یه ، له تلفظ کردیندا لیو و

ددان به‌شدار دهن ، ده‌نگیکی ئاوازه‌داره • له شیوه‌ی دهر‌بژیندا ده‌نگیکی
(گفۆك)ه •

(ف)

ئهم ده‌نگه به شوینی دهر‌بژیندا (لیوه‌کتی)یه ، له تلفظ کردیندا لیتو و
ددان هاوبه‌ش دهن ، ده‌نگیکی که • له شیوه‌ی دهر‌بژیندا ده‌نگیکی
(گفۆك)ه •

(ز)

ئهم ده‌نگه به شوینی دهر‌بژیندا (زوانه‌کتی)یه ، له کاتی تلفظ کردیندا
زمان به‌ره و پیشه‌وه ده‌چیت ، ده‌نگیکی ئاوازه‌داره و له شیوه‌ی دهر‌بژیندا
ده‌نگیکی (گفۆك)ه •

(س)

ئهم ده‌نگه به شوینی دهر‌بژیندا (زوانه‌کتی)یه ، له کاتی تلفظ کردیندا
زمان به‌ره و پیشه‌وه ده‌چیت ، ده‌نگیکی که و له شیوه‌ی دهر‌بژیندا ده‌نگیکی
(گفۆك)ه •

(ژ)

ئهم ده‌نگه به شوینی دهر‌بژیندا (زوانه‌کتی)یه ، له کاتی تلفظ کردیندا
زمان به‌ره و پیشه‌وه ده‌چیت ، ده‌نگیکی ئاوازه‌داره و له شیوه‌ی دهر‌بژیندا
ده‌نگیکی (گفۆك)ه •

(ش)

ئهم ده‌نگه به شوینی دهر‌بژیندا (زوانه‌کتی)یه ، له کاتی تلفظ کردیندا

زمان به‌رهو پیشه‌وه ده‌چیت ، ده‌نگیکی که و له شیوه‌ی دهر‌بژیندا ده‌نگیکی
(گفۆك) ه .

(م)

ئهم ده‌نگه به شوینی دهر‌بژیندا (لیوه‌کتی) یه ، له تلفظ کردیندا هه‌ردۆ
لیو به‌شدار ده‌بن ، ده‌نگیکی ئاوازه‌داره و له شیوه‌ی دهر‌بژیندا (بیفلۆك) ه .

(ن)

ئهم ده‌نگه به شوینی دهر‌بژیندا (زوانه‌کتی) یه ، له تلفظ کردیندا زمان
به‌رهو پیشه‌وه ده‌چیت و به پۆکی سه‌رووه‌وه ده‌توسی ، ده‌نگیکی
ئاوازه‌داره و له شیوه‌ی دهر‌بژیندا (بیفلۆك) ه .

(ل) ، (ن)

ئهم ده‌نگانه به شوینی دهر‌بژیندا (زوانه‌کتی) ن ، له کاتی تلفظ کردیندا
زمان به‌رهو پیشه‌وه ده‌چیت و به پۆکی سه‌رووه‌وه ده‌توسی ، ده‌نگیکی
ئاوازه‌دارن و له شیوه‌ی دهر‌بژیندا (له‌رۆك) ن .

(د) ، (ز)

ئهم ده‌نگانه به شوینی دهر‌بژیندا (زوانه‌کتی) ن ، له تلفظ کردیندا زمان
به‌رهو پیشه‌وه ده‌چیت ، ده‌نگی ئاوازه‌دارن و له شیوه‌ی دهر‌بژیندا
(له‌رۆك) ن .

(ق)

ئهم ده‌نگه به شوینی دهر‌بژیندا (ئه‌وکتی) یه ، له په‌یدا بویندا زمانه
بچکۆله ده‌ورینکی گرنگ ده‌بینی ، ده‌نگیکی که و له شیوه‌ی دهر‌بژیندا
(ته‌وژمۆك) ه .

(ه)

ئەم دەنگە بە شوئىنى دەربزىندا (ئەوكتى) يە ، لە بەشى خوارۆى ئەوكددا
پەيدا دەبى ، دەنگىكى كپە • لە شىوہى دەربزىندا دەنگىكى (گفۆك) ە •

(ح)

ئەم دەنگە بە شوئىنى دەربزىندا (ئەوكتى) يە ، لە بەشى سەرۆى ئەوكددا
پەيدا دەبى ، دەنگىكى كپە • لە شىوہى دەربزىندا دەنگىكى (گفۆك) ە •

(خ)

ئەم دەنگە بە شوئىنى دەربزىندا (ئەوكتى) يە ، زمانە بچكۆلە دەورىكى
گرنگ لە پەيدا بۆنىدا دەبىنى ، دەنگىكى كپە • لە شىوہى دەربزىندا
دەنگىكى (گفۆك) ە •

(ع)

ئەم دەنگە بە شوئىنى دەربزىندا (ئەوكتى) يە ، لە پەيدا بۆنىدا زمانە
بچكۆلە دەورىكى گرنگ دەبىنى ، دەنگىكى ئاوازەدارە • لە شىوہى
دەربزىندا دەنگىكى (گفۆك) ە •

(غ)

ئەم دەنگە بە شوئىنى دەربزىندا (ئەوكتى) يە ، لە پەيدا بۆنىدا زمانە
بچكۆلە دەورىكى گرنگ دەبىنى ، دەنگىكى ئاوازەدارە و لە شىوہى
دەربزىندا دەنگىكى (گفۆك) ە •

(و - w)

ئەم دەنگە بە شوئىنى دەربزىندا (لىوہكتى) يە ، لە تلفظ كرنىدا ھەردۆ

لیو کار ده‌که‌ن ، ده‌نگیکی ئاوازه‌داره . وه له شیوه‌ی ده‌بریندا (کهم ده‌نگ)ه .

(۵ - ۴)

ئهم ده‌نگه به شوینی ده‌بریندا (زوانه‌کتی)یه ، له تلفظ کردنیدا زمان له ناوه‌زاستی ده‌مدا ده‌بی ، ده‌نگیکی ئاوازه‌داره . وه له شیوه‌ی ده‌بریندا ده‌نگیکی (کهم ده‌نگ)ه .

خاسیه‌تی چهند ئه‌ندامیکی ئاخوتن له کاتی ده‌برینی ده‌نگه کۆنسۆناته‌کاندا (۴)

له تلفظ کردنی ده‌نگه کۆنسۆناته‌کاندا ، هه‌ندیک له ئه‌ندامانی ئاخوتن شیوه‌ی جیاواز وهرده‌گرن ، وه‌ک :

۱ - ده‌نگه ژۆی (الاوتار الصوتية Vocal Chords)

ده‌نگه‌ژۆیکان له سه‌ریکه‌وه له‌یه‌ک نزیك ده‌بنه‌وه و ده‌له‌ریته‌وه . له سه‌ریکی دیکه‌وه ده‌کرینه‌وه و له باری ئاساییدا ده‌وه‌ستن . له حاله‌تی یه‌که‌مدا ، ئه‌و له‌ریته‌وه‌یه ئاوازیکی موسیقایێ ده‌نگ به‌رز دروست ده‌کات . ئه‌و ده‌نگانه‌ی له‌م ریگه‌یه‌وه ده‌رده‌برین به ده‌نگی ئاوازه‌دار (المجهور — Voiced) ناوده‌برین ، وه‌ک :

(۴) بۆ ده‌وری هه‌ندیک له ئه‌ندامانی ئاخوتن له کاتی تلفظ کردنی ده‌نگه کۆنسۆناته‌کاندا به‌تایه‌تی سوډم له کتییی : (ئا . ن . گفۆزدیف ، زمانی ئه‌ده‌بی ژۆسج ئه‌مزۆ ، به‌رگی به‌که‌م ، چابی سیهم ، مۆسکۆ ، ۱۹۶۷ ، ل ۱۷-۲۰) وهرگرتوه .

(ب، د، گ، ج، ف، ز، ژ، ع، غ، م، ن، ل - ل، ر - ر، و - w، ی - y) .

له حاله تی دوو همدا ده ننگه ژیکان هاوبه شی تلفظ کردن نابن . نهو ده ننگانه ی ، بڼی هاوبه شی ده ننگه ژیکان دهرده بږین ، به ده نگی کپ (المهموس Breathed) ناوده بږین ، وهک :

(پ، ت، ک، ق، ج، ف، س، ش، خ، ه، ح) .

بهم جوړه ده نگی (ناوازه دار) و (کپ) دروست ده بڼی .

۲ - زمانه بچکوله .

کاتیک زمانه بچکوله شوژ ده بیته وه بو خواره وه ، ههوا ده چپته ناو بو شایی لوت و ، که زمانه بچکوله به ره و پشت هه لده درپته وه ، نهوه ده بیته به له مپه ریک بو ههوا چون بو بو شایی لوت . له حاله تی به که همدا بو شایی لوت له دهر بږینی ده نگی (ن، م) دا هاوبه شی ده کات . نه م ده ننگانه به ده نگی (بیفلوک) تاوه دهر بږین . به لام له حاله تی دوو همدا بو شایی لوت له دهر بږیندا هاوبه شی ناکات و نهو ده ننگانه ش که بهم شیومه دهرده بږین ، تیکرای ده ننگه کونسوناتته کانی دیکه ن - واته جگه له (ن، م)

۳ - لیو و ددان و زمان و مه لاشو .

له تلفظ کردنی ده ننگه کونسوناتته کاندا ، هه ندی جار زمان توند به ددانه کانه وه (ت، د) ، یاخود به مه لاشو وه (ک، گ) ده توسی . هه ندی جاریش هه ردو لیو توند ده گوشرین و لوزه وی ههوا که ده یه وی بو دهره وه دهر بچیت ، به ته وژم به و نه ندانه دا تی ده په ری و له وه وه کوتوپر ده نگیک په یدا ده بڼی که ته قینه وه دینپته وه یاد ، وهک (ب، پ) .

ژهسه نې يا نارهسه نې ههندي دهنگي زماني كوردې

له ټيو ژوناكيرانې كورد و شاره زاياني زماني كورديدا كيشه له سه ر
ئه وه يه كه ئاخو دهنگي (ع ، غ ، ح ، ق ، ص) كه ئيستا له زماني كورديدا
ههن به ژهسن كوردن يان نا !

له م ژووه وه ماموستا چ . به كو تو سيوتې ده لې : « فونيمي (ق) »
نهك ته نيا له به شه ديالېكتي كورده كاني سوځيتدا ، به لكو له زماني كورده كاني
ههنده رانيشدا هه يه . له وه ده چي له گه ل ئه و وشانه دا هاتې ، كه له زماني
عه ره بې و توركيه وه هاتونه ته ئاو زماني كورديه وه ، وهك : (ئه قل
قه بر قاپ قو ل هتد) « (٤٤) » .

دهنگي (ح) له به شه ديالېكته كاني كوردې توركمه نستان و
نازربايجاندا ، وهك فونيم نيه ، به لام له و وشانه دا ، كه له زماني عه ره بيه وه
وه رگيراون ههندي جار له جيگه ي (ه) داده نړئ . له به شه ديالېكتي
كوردې ئه رمه نستان و زماني ئه ده بې كورديدا دهنگي (ح) زور به كار
ده هينري . ليره دا چو ن له و وشانه دا كه له عه ره بيه وه وه رگيراون (به
شيوه يه كي سه ره كي) ، هه روه ها له وشه ي كوردې ژه سه نيشدا زوره .

نه بو نې (ح) وهك فونيم له به شه ديالېكته كاني كوردې توركمه نستان و
نازربايجان و خو راساندا و ، نه گونجاني له گه ل زمانه ئيرانيه كان ، ئه وه
ده رده خن كه له زماني عه ره بيه وه وه رگيرايې « (٤٥) » .

به لگه يه كي ديكه بو نيشانداني ئه وه ي كه كونسوناتتي (ح) له زماني
عه ره بيه وه وه رگيرايې ، ئه وه يه له به شه ديالېكتي كوردې ئه رمه نستاندا له

(٤٤) چ . خ . باكايتف ، زماني كورده كاني سوځيت ، مۆسكو ، ١٩٧٣ ،
ل ٤٧-٤٨ .

(٤٥) هه مان سه رچاوه ، ل . ه .

زۆر وشەدا (چ له زمانی بیگانەوه وەرگیرابن ، یاخود بەژەسەن کوردی بن)
 دەنگی (ح) و (ه) تیکەڵ دەکرێن ، واتە - هەر له یەك وشەدا هەندیک
 (ح) و هەندیکێ دیکە (ه) تلفظ دەکەن ، بە وێنە : حەبس = هەبس ،
 حەسرت = هەسرت ، حەساب = هەساب ، حەنار = هەنار
 ئەم دیاردەیه هەندێ جار له زمانی ئەدەبیشدا خۆی دەنوێنێ ئەگەر
 (ح) دەنگێکی ژەسەنی کوردی یاخود ئێرانی بوايه ، ئەوه نەدەبۆ به و
 جۆره له گەڵ (ه) دا تیکەڵ بکرانایه (٤٦) .

له و بارهیهوه مامۆستا محەمەد ئەمین هه‌ورامانی ده‌لی : « ئەتوانین بڵێین
 هەندێ دەنگی بیگانە که قەرز کراون سەرانسەری زاره کوردیەکانیان
 گرتۆتەوه ، وه‌ك ده‌نگه‌کانی : (ع ، غ ، ح ، ص ، ق) . من بەش به
 حالی خۆم له‌سه‌ر ئەو بزوايه نیم که ده‌نگی (ص ، ق) بیگانە و قەرز
 کراوبن ، چونکه ده‌نگی (ص) ، جگه‌ له‌و وشانه‌ی که له‌ بنه‌ژەندا عاره‌بین
 وشه‌ی زۆر هەن که ده‌نگی (ص) یان تیدا بێ . ئەمه جگه‌ له‌وه‌ی که له
 ئاوێستادا (ترانسلی‌ره‌یشنی ئینگلیزی) پتر له‌ سێ ده‌نگی (س) ی تیدا به
 به‌لام له‌به‌ر ئەوه‌ی که وێنه‌ی ده‌نگی (ص) له‌ ئینگلیزی و لاتینیدا نیه ،
 ناتوانین بڵێین ئەمه‌یان (ص) دو‌ ئەوه‌یان (س) ه ، مه‌گه‌ر به‌ سه‌لیقه . خۆ ده‌نگی
 (ق) ، هەر ئێجگار زۆره و به‌بێ جیاوازی زاره کوردیەکان پاراون
 لێی » (٤٧) .

(٤٦) هه‌مان سه‌رچاوه ، ل ٥١ .

(٤٧) محەمەد ئەمین هه‌ورامانی ، ته‌ماشای کردنیکی سه‌رپیتی زاری سۆرانی و
 زاری هه‌ورامی ، « کۆفاری کۆزی زانیاری کورد » ، به‌رگی دووهم ،
 به‌شی دووهم ، به‌غدا ، ١٩٧٤ ، ل ١٤٥-١٥٥ . (مامۆستا محەمەد
 ئەمین هه‌ورامانی هه‌مان زای له‌ لاپه‌ژه ٨-٩ و ٤٤-٤٥ ی کتیی فۆنه‌تیکی
 زمانی کوردی) دا ده‌ربزویه .

دەربارەى ئەم باسە مامۆستا نوری عەلى ئەمین تۆسیوئەتی : « هەندى لەو باوەژەدان کە پیتی (ح ، ق) لە کوردیدا نییە ، بەلام هیشتا پتووستی بە لیکۆلینەوئەیه » (٤٨) .

هینانەوئەى ئەو چەند نمۆنە کەمەى سەرەوئە ، ئەوئە نیشان دەدەن کە دەربارەى دەنگى (ع ، غ ، ح ، ق ، ص) زای جیاواز هەیه هەرچەندە هەندى بەلگە هەن ، سەرنج بۆ ئەوئە ژابکیشن کە ئەمانە بە ژەسەن کوردى نەبن ، بەلام لە سەرىکى ترەوئە بەلگەى ئەوتۆش هەیه بێتتە هۆى ئەوئەى بە پێچەوانەوئە بىر بکەیتەوئە ئەوئەى ژاستى بىن ئەوئەى ، لایەنگیرانى هێچ لایەکیان هیندە بەلگەى واقیعی و زانستیان بە دەستەوئە نییە بتوانن زای خۆیانى پى سەربخەن و بچەسپینن ئەم باسەش یەکیکە لەو کیشە سەخت و دژوارانەى زمانى کوردى ، کە تا ئیستا بە شیوئەى کى زانستى لىیان نەکوئراوئەوئە و ژۆن نەکراوئەوئە . بى گومان ئەم کارە بەر لە هەموو شتیکی بە لیکۆلینەوئە لە میژۆى زمانى کوردى ساز دەبى (٤٩) . ژەسەنى و نازەسەنى دەنگەکانى (ع ، غ ، ح ، ق ، ص)

(٤٨) نوری عەلى ئەمین ، ژابەرى بۆ ئیملای کوردى ، بەغدا ، ١٩٦٦ .

بە ژاستى زای مامۆستا نوری ژۆر جوانە و پەسەندى دەکەم کە دەلى : « هیشتا پتووستى بە لیکۆلینەوئەیه » بەلام بەداخەوئە ، لێرەدا (هەرچەندە پەبوئەندى بەم باسەوئە نییە) مامۆستا کە تۆسیوئەتی : « هەندى لەو باوەژەدان کە پیتی (ح ، ق) لە کوردیدا نییە » مەفهومی پیت و دەنگى تیکەل کردوئە چونکە ئەوئەى شکی لى بکرى بۆن و نەبۆنى دەنگى (ح ، ق) ، نەک پیت دەنا گومان لەوئەدا نییە کە پیتی (ح ، ق) لە ئەلفوئیتی عەرەبىیەوئە وەرگیراوە .

(٤٩) بۆیە لەم ژۆوئەوئە زای خۆم نەداوە ، چونکە لەم بارەىوئە خۆم لیکۆلینەوئەى تابیەتیم نییە و لیکۆلینەوئەى سەلمتەرى خەلکیشم نەبینوئە . جا بى بەلگەى زانستى ئەواو کیشەیه کى وا گرنگم پى ساز نابى ، وئە بە گۆترە و ژەمل نامەوئى ژا دەبۆم .

به گه زانه وه بو نوسراوه کانی کۆنی ئاویتا و پیش ئاویتا
 ئاشکرا ده کړی . بزیاردان له سهر ئەم زهسهنج و نازسه نیه به وه نابین
 که سه رنج له زواله تی ئاخوتنی ئیستا بدریت . لیره دا سه رنج بو شتیکی
 زاده کیشم : لهو تۆسینانه ی که له گردی (شمشاره) ی نزیکی زانیه
 دۆزراونه ته وه ناوی (حییش حینه ، قه بره ۰۰۰۰۰۰) هه یه . به پیتی ئەو
 وتارانه ی که باسی دۆزینه وه کان ده کات^(۵۰) ناوچه که ناوچه ییکی (خورجی)
 بووه . جا ئە گهر ساغ بیته وه که ئەم وشانه ناوی (خورجی) ن و خوریش
 به کورد دهریچن ، دهرده که وی له ده مانه دا (۱۷۰۰ پ . ز) ده نگه
 (ح ، ق) له کوردجی دا هه بوه^(۵۱) .

(۵۰) بزوانه :

Prof. Dr. J. Laessoe, The Second Shemshara Archive - 1

مجلة «سومر» ، المجلد السادس عشر ، بغداد ، ۱۹۶۰ ، ص ۱۲-۱۹ .

ب-

Prof. Dr. J. Laessoe, An Old - Babylonian Archive Discovered
 Tell Shemshara.

مجلة « سومر » ، المجلد الثالث عشر ، بغداد ، ۱۹۵۷ ، ص ۲۱۶ -
 ۲۱۸ .

(۵۱) ئەو به لکه مێژوبانیان له گه لێ زۆی تریشه وه بایه خیان هه یه ، وه به زاستی
 د . که مال مه زههر ئەحمده باشی بو چوو ه که ده لێ : « په رده لادان له زۆی
 زۆر له نمۆنه کانی ئەم جۆره نوسراوانه و شی کردنه وه ی ناوه رۆکه کانیان و
 به راورد کردنیکی زانستیانه له نیتوان ئەم ته رزه پشکینیانه و ههر شتیکی
 پیتوه ندی به مانه وه بێ یارمه تی ئەوه دها که زۆناکییه کی پتر باویته سهر
 زا بوردوی کورد و ولاته که بیان » (بزوانه : د . کمال مظهر احمد ، حول
 مشا کل دراسة تاریخ الشعب الكردي و مهمات المجمع العلمي الكردي ،
 « مجلة المجمع العلمي الكردي » ، المجلد الثاني ، العدد الثاني ، بغداد ،
 ۱۹۷۴ ، ص ۲۹۳) .

ئەندامەكانى ئاخوتن

دەنگەكانى ئاخوتن لە زىڭگاي ئەندامەكانى ئاخوتنى مروفهوه دروست

• دەبن

ئەندامەكانى ئاخوتن لە پىنج بەشى سەرەكتى پىكهاتون :

۱ - زىشتەى هەناسە (الجھاز التنفسي) •

۲ - ئەوك (الحنجرة) •

۳ - مەلاشق •

۴ - ئەندامەكانى تلفظ كردن •

۵ - زىشتەى دەمارە ناوەنديەكان (الجھاز العصبي المركزي) •

زىشتەى هەناسە لە : قەفەزى سىنگ (قىص الصدر) ، ناوېنچك (الحجاب الحاجز) ، بۆرىچە (الشعبة) ، بۆزبى هەوا (القصبه الهوائية) پىكهاتووہ • هەوا لە سىيەكانەووہ بە بۆزبى هەوا دا بۆ ئەوك دەچىت • ئەوك لە چەند كۆكراگە (الغضروف) يىكى بزۆز (المتحرك) پىكهاتووہ ، كە بە ماسۆلكە پىكەووہ بەستراون ، يەكيك لە كۆكراگەكان بەرەو پىش دەبزوى و لە زۆى پىشەووہ مل دەردەپەزى • دەنگەژىكان بە كۆكراگەكانەووہ بەستراون - واتە دۆ دەستە ماسۆلكەى بچۆك • دەنگەژىكان بە پانايبى ئەوك بە شىوہ يەكى ئاسۆبى كشاون • لە تىوان ژىكاندا بۆرى هەوا هەيه • مەلاشق لە بۆشايبى دەم و لەبۆشايبى لوت پىكهاتووہ • بۆشايبى دەم لە

(۵۲) سەرچاوەى زانىارى باسى ئەندامەكانى ئاخوتن كىبى : (ئا . م . زىمسكى ، س . ئى . كرىوچكوف ، م . ف . سىتلايف ، زمانى زۆسى ، بەرگى يەكەم ، چاپى حەوتەم ، مۆسكو ، ۱۹۶۶ ، ل ۶۳ - ۶۵) •

کاتی تلفظ کردنی دهنگه کاندا بارست و شیوهی ده گۆزۆزیت • به شیک له دهنگه کانی زمانی کوردی به دم کردنه وهیه کی فراوان دهرده بۆزین ، وهك : (۱) . به شیک دیکه یان دم کردنه وهیه کی مام ناوه ندی وهك : (ئ ، و ، ه) . به شی سیه میس دم کردنه وهیه کی کم ، وهك : (ی ، - ، و ، و) و دهنگه کۆنسۆفاتته کان • بۆشاییت لوت ته نیا له دهر بۆزینی دهنگی (ن ، م) دا هاوبه شی ده کا • له دهر بۆزینی تیکرای دهنگه کانی دیکه ی زمانی کوردیدا^(۵۳) زمانه بچکۆله ده بیت به له مپه ریک و نایه ئی هه وا بۆوا بۆ بۆشاییت لوت •

غه ندامه کانی تلفظ کردن به تایه تی برتین له زمان و دم • له جۆلانه وه یاندا چالا کانه هاوبه شی دهر بۆزینی دهنگ ده کن • به وینه له دهر بۆزینی دهنگی (ف) دا لیوی خواره وه له ددانه کانی سه ره وه نزیک ده بیته وه ؛ له دهر بۆزینی دهنگی (س) دا سه ری زمان له ددانه کان نزیک ده بیته وه (۵۴) •

(۵۳) جگه له دهنگی (نگ) که ئه میس هاوبه شی لوتی تیدایه و ئه م دهنگه تایه تیتتی شیوه ی سلیمانیه .

(۵۴) له تیکرای ئه و لیکۆلینه وانده دا که دهر باره ی ئه ندامه کانی ئاخوتن کراون ، ئه وه نیشان دراوه که بۆ تلفظ کردنی دهنگه کانی ئاخوتن هه وا له سیه کانه وه به بۆری هه وادا بۆ ئه وک و ده چیت . به لام من بهرچاوم نه که وتوه باسی پتویستی و که م و زۆری هه وا بۆ هه ر دهنگی بکری . یاخود نه م بینه وه ئه وه ره چا و بکری ، که چۆن بۆ دهر بۆزینی هه ندی دهنگ لۆزه وی هه وا له قۆلایه وه دیت ، چۆن هه وای ناو ئه وک و دم بۆ دهر بۆزینی هه ندی دهنگ به ش ده کات ؛ چۆن حاله تی وا هه یه که بۆ دهر بۆزینی دهنگی هه وا له دهر وه وهر ده گیری

بۆ نمونه ، ئه گه ر سه رنج له دهر بۆزینی دهنگی (ه) بگرن ، هه ست ده که بن هه وا له قۆلایه وه دیت . به لام بۆ دهر بۆزینی (ع) هه وای ئه وک ، بۆ (ب) هه وای ناو دم به ش ده کات و پتویست به وه ناکات له قۆلایه وه هه وایان بۆ هه لکیشری . یاخود زۆر جار که مرۆفیکی لال (ق) تلفظ

=

کاری ئەندامه کانی ئاخواوتن ، په یوه نډی ته واو و راسته و خۆی له گه ل
 (میشک) — (زشته ی دهماره ناوه نډیه کان) دا هه یه و ئەمیش زا بهر و
 سه رکاری هه مۆیا نه .

چهند خاسیه تیکی فۆنه تیکی زمانی کوردی

۱ — کورت کردنه وه — ئە گه ر دۆ دهنگی کونسۆنانتی و ینکچۆ یاخود
 لیک نزیك ، بکه ونه پال یهك ، ئەوه له دهر بریندا یه کیکیان ون ده بی ، وهك :

کورتتر = کورت + تر

بلنتر = بلند + تر

پاکردن = پاک + کردن (۵۵)

دهسکهوت = دهست + کهوت (۵۶)

۲ — له زمانی کوردیدا دۆ یاخود پتر دهنگی بزوین له پال یه کدا ناتوانن
 بین . له بهر ئەوه زۆر جار له یتوان دۆ دهنگی بزویندا نیمچه بزوینیک
 (ی - v ، و - w) په ییدا ده بی ، یاخود بزوینیکیان تی ده چی . وهك :

دهکات ئاشکرا ههست ده کرئ هه وای له دهره وه بۆ وهرده گرئ
 به داخه وه ، ئەمانه و گه لیک کیشه ی دیکه ی لهم بابه ته له باسی
 ئەندامه کانی ئاخواوتن و فۆنه تیکدا زه چاو نه کراون . (شایانی سوپاسه ،
 که مامۆستا مه سعۆد محمهد سه رنجی نۆسه ری بۆ ئەم تهن بینیا نه
 زا کیشاوه) .

(۵۵) لیره دا شتیه ی تلفظی ئەو وشانه م نۆسیوه ، ئەگینا له و زا به دام که له
 نۆسیندا پتویسته ئەو په زانندن و ون بۆن و تیکه لاو بۆنه نه بیت .

(۵۶) له سه رتیکه وه دهر بزینی سی دهنگی (س، ت، ک) ی کونسۆنانتی کپ پتیکه وه
 خۆش و ئاسان نییه له سه رتیکه تریشه وه له زمانی کوردیدا (ت) که له
 دوا ی (س) وه دیت ، زۆر جار قوت دهر ئی . به وینه له زۆر جیکه

=

(ا) پهيدا بونی نیمچه بزویڼ :

به وینه کاتڼی ئامرازی کو (ان) دهخریته سهر وشه یهك که کوتایڼ
به بزویڼی (ا ، و ، ی ، ی) هاتیڼی ، ئهو دهمه نیمچه بزویڼی (ی - و)
پهیدا ده بیڼ . وه به نیسبت ئهو وشانه شه وه که کوتایان به (و) دیت ،
ئهو (و - w) یاخود (ی - y) یسارمه تی دعات ، وهك :

برا = برا + ی + ان = برایان

چه قو = چه قو + ی + ان = چه قویان

دی = دی + ی + ان = دییان

زیوی = زیوی + ی + ان = زیویان

هروه ها له حاله تی لکاندنی ئامرازی (هكه) ی ئاساندیشدا هه مان
دیارده به دی ده کریت ، وهك :

گری به كه ، زه وی به كه هتد .

(ب) تی چونی بزویڼ :

به تایه تی (ه) که بزویڼی کی دیکه ی دیته پال تی ده چیڼ ، به وینه :
له شیوه ی کوردی تورکمه نستاندا :

(دهست) ده بیته (دهس) ، (مه بهست) ده که نه (مه بهس)
به ژاستی تی چونی دهنگی (ت) ژون کردنه وه و لیکولینه وه ی ته وای
دهوی ، چونکه له زور جیگه دا بیڼ ژه چاوکردنی نیزیکی و دوری
نیوان دهنگه کان ئهم (ت) ه ده قرتیڼ ، وهك دهوتری (ده ژوا) له جیاتڼ
(ده ژوات) ، (قهلا) له بریتی (قهلات) . وه یاخود که له شیوه کانی ئاخاوتنی
سلیمانج له زور جیگه دا (ت) ه که کلور ده کریت وهك که ده لین « ئهمه
.. (و) له چی « له بریتی « ئهمه ت له چی » ، یاخود « ژا .. (و)
لییه ؟ » له جیاتی « ژات لییه ؟ » .

بی گومان تی چونی (ت) له دوا ی (س) هوه لیکولینه وه ی تایه تیڼ
ده ویت .

براك = برا + هك

خانيك = خاني + هك (٥٧)

له شيوه‌ی كوردی توركمه‌نستاندا :

ئه‌ره‌به مه = ئه‌ره‌به (عه‌ره‌بانه) + ا + مه (٥٨)

له حاله‌تی كۆدا - واته له (ان) خسته سه‌ر وشه‌دا ، وهك :

به‌زان = به‌زه + ان

ميشان = ميشه + ان (٥٩)

كاتی ئه‌مرازی (ه‌كه) ی ناساندن ده‌خړیته سه‌ر وشه‌یه‌ك ، وهك :

په‌رده‌كه = په‌رده + ه‌كه

پاره‌كه = پاره + ه‌كه

..... و گه‌لیکی تر (٦٠)

(٥٧) له‌م باره‌یه‌وه قه‌ناتی كوردۆ له‌ نامه‌ی دوكتوری علومه‌كه‌یدا « به‌راور كوردنی زۆزمانی كوردی » ، هه‌ندی زانیاری نیشان داوه .

(٥٨) چه‌ركه‌زی به‌كو له‌ به‌شی فۆنه‌تیکی كتیبی « به‌شه‌ دیالیکتی كوردی توركمه‌نستان » دا ، كه‌ سالی ١٩٦٢ له‌ مۆسكۆ بلاوی كردۆته‌وه ، له‌م زوووه‌وه چه‌ند سه‌رنجیكي داوه .

(٥٩) له‌ لاپه‌زه (١٩) ی كتیبی « دیالیکتی كوردی موكری » دا كه‌ كه‌ریمی نه‌یوبی و ئی . ئا . سمیرنۆفا سالی ١٩٦٨ له‌ لنینگراد بلاویان كردۆته‌وه ، سه‌باره‌ت به‌م گۆزانه‌ دواون و چه‌ند نمۆنه‌یه‌کیان هیناوه‌ته‌وه .

(٦٠) بچ‌گومان زۆكه‌وتی په‌یدا بۆنی نیمچه‌ بزۆین یاخود تی‌چۆنی بزۆین زۆره . جا ئه‌و چه‌ند نمۆنه‌ كه‌مه‌ی له‌ سه‌ره‌وه هیناومانه‌ته‌وه مشتیکن له‌ خه‌رواریك .

(أ) زۆر جار (ز) له بهردهم هه‌ندی ده‌نگی کپ‌دا ، وهك
(س) تلفظ ده‌كریت ، به وینه :

گه‌زین - گه‌ست ، گه‌ستی
پاریژ - پاراستن ، پاراستی

(ب) گه‌لیك جار (ژ) كه ده‌كه‌ویته پیش هه‌ندی ده‌نگی كپ‌هوه ،
وهك (ش) تلفظ ده‌كریت ، به وینه :

ژژان - ژشتی ، ژشتن
كوژرا - كوشتن ، كوشتی ، كوشتبۆی
بێژرا - ناشتن ، ده‌بێژی ، ناشت ، ناشتی
هه‌ژده - هه‌شت ، هه‌شتا (۶۲)

(۶۱) وهك له‌سه‌روهه باس‌مان كرد ، له زمانی كوردیدا ده‌نگی كۆنسۆنانتی
ئاوازه‌دار و كپ هه‌ن . جا له زۆر زماندا ، هه‌روه‌ها له زمانی كوردیدا ،
ئه‌گه‌ر له‌دوای ده‌نگی ئاوازه‌داره‌وه ده‌نگی كپ بێت ، ئه‌وسا ده‌نگه
كپ‌كه كار ده‌كات هه‌ر ده‌نگه ئاوازه‌داره‌كه‌ی به‌ردهمی و وه‌كو خۆی
ده‌بكات ده‌نگی كپ - واته ده‌بێتته‌ زبۆی ئه‌و پۆله ده‌نگانه‌ی كه خۆی
به‌كێكه‌ لیان . جا به‌ شێوه‌یه‌كی كه‌م و سست ، ئه‌م زۆداوه له‌ فۆنه‌تیکی
زمانی كوردیدا ده‌بێژی ، به‌تایبه‌تی ئه‌گه‌ر له‌ پاش ده‌نگی (ز) و (ژ) هوه
ده‌نگی (ت) هه‌بێت .

(۶۲) نوری عه‌لی ئه‌مین له‌ لاپه‌زه (۱۴-۱۵)ی كتیبی ناوبراودا له‌م باره‌یه‌وه
هه‌ندی نمونه‌ی هێناوه‌ته‌وه ، به‌لام باسی هۆی ئه‌و تواندنه‌وه‌یه‌ی
نه‌كردوه . هه‌روه‌ها كه‌ریمی ئه‌یوبج و ئی. ئا. سمیرنۆفا له‌ به‌شی
مۆرفۆلۆژی كتیبه‌كه‌یاندا « دیالێكتی كوردی موكری » ، په‌نجه‌یان بۆ
ئهو جۆره‌ گۆزانه‌ زاكیشاوه ، به‌لام بێ ئه‌وه‌ی هۆی ده‌ست‌نیشان
بكه‌ن .

هه‌رچه‌نده‌ مامۆستا مه‌سه‌ود محهمه‌د له‌ لاپه‌زه (۵۹۲)ی وتاری
« فۆنه‌تیك چیمان بۆ بكا ؟ » دا ، باسی ئه‌وه‌ی كردوه كه‌ ده‌نگی (س ، ش)
هه‌ر له‌ پیش ده‌نگی (ت) هوه‌ دێن و ناكه‌ونه‌ پیش ده‌نگی (د) هوه‌ و

=

(ج) هندی جار (س) که ده که ویتته پیش دهنگی ئاوازه داره وه ،

وهك (ذ) تلفظ ده کریت (۶۳) ، به وینه :

دهزگا (۶۴)

دهزبه (۶۵)

هندی هوی له باری بۆ ئهم دیاردهیه دیوه ته وه ، بهلام به زای من هوی هه ره گه وهی ئهم ژۆدانهی باس نه کردوه ، ئه ویش ئه وهیه ، دهنگی (س ، ش) که کونسۆنانتی کپن له گه ل دهنگی (ت) دا که ئه میش هه ر کونسۆنانتی کپه پتر ده گونجین ، وهك له گه ل دهنگی (د) دا که کونسۆنانتی ئاوازه داره . ههروه ها دهنگی (ز ، ژ) ش که کونسۆنانتی ئاوازه دارن له گه ل (د) دا ، که ئه میش هه ر کونسۆنانتی ئاوازه داره پتر ژیک ده که وئ ، وهك له گه ل (ت) دا که کونسۆنانتی کپه .

(۶۳) له گه لیک زماندا ، ههروه ها له زمانی کوردیدا ، ئه گه ر له دوای دهنگیکی کپه وه دهنگیکی ئاوازه دار بیت ، ئه وسا دهنگه ئاوازه داره که کار ده کاته سه ر دهنگه کپه کهی به رده می و وه کو خۆی دهیکاته دهنگیکی کپه - واته دهیهیتته ژیزی ئه و پۆله دهنگانهی که خۆی به کیکه لیتان . جا به شیوهیه کی کهم و سست ئهم ژۆداوه له فۆنه بیکه زمانی کوردیدا ده بیره ئی ، به تابه ته ئه گه ر له باش دهنگی (س) وه ، دهنگی (گ) ، ب . هه بیت .

(۶۴) وشه ی « دهزگا » له « دهست + گا » بیکهاتوه . له سه ریکه وه دهنگی (ت) قوت دراوه ، واته - له مه دا بهر یاسای کورت کردنه وه که وتوه له سه ریکه دیکه وه (گ) که کونسۆنانتی ئاوازه داره له گه ل دهنگی (ز) دا که ئه میش هه ر کونسۆنانتی ئاوازه داره پتر ده گونج ، وهك له گه ل (س) دا که کونسۆنانتی کپه . له م ژووه وه یاسای تواندنه وه کاری کردوه .

(۶۵) له هندی ناوچه به « دهسته به ره » ده لیتن « دهزبه ر » . له حاله تی به کهمدا (س) که که وتۆته پیش (ت) وه هه یج گۆزانیك نه بووه . به لام له حاله تی دووه مدا که کورت کردنه وه ژۆی داوه - واته (ته) لابه راوه ، (س) ی کونسۆنانتی کپه که وتۆته به رده م (ب) ی کونسۆنانتی ئاوازه داره وه و یاسای تواندنه وه کاری کردوه .

مزگەر (٦٦)

(د) دەنگی (ك، گ) كه دهكهونه پیش دەنگی
(ئ، ی، وئ، وی) (٦٧) شیوهی دەربرینیان دەگۆزیت و
تا زادهیهك له تلفظی دەنگی (چ، ج) تیزیک دەبنهوه ،
وهك :

کیدر، کیشه، کیم، گیلان، گیزانهوه، کیسه، گیسک،
کوئی، گوئی، ههنگوین.....

(ه) زۆر جار که (د) دهکهوئته دواى (ن)، وهك (گ)
دەردەبەریت (ئەمەش بە تاییهتی خاصیهتی شیوهی سلیمانیه)،
وهك :

توند – تونگ

مەند – مەنگ

٤ – دەنگه گۆزکی :

هەندێ جار دەنگی جینگای دەنگیکى دیکه وەردەگرێ ، یاخود له یهك
نزیك دەبنهوه ، وهك :

(٦٦) وشەى « مزگەر » له « مس + گەر » پێکهاتوو . له وشەى « مس » دا
دەنگى (س) کپ تلفظ دەکریت . کاتی پاشگری « گەر » ی دەخریته
سەر ، دەبیته ئاوازه دار و وهك (ز) دەوتریت . ئەویش هۆی دەوربینینی
یاسای تواندنهوهیه – واته کاتیک (س) ی کۆنسۆنانتی کپ دهکهوئته
پیش (گ) ی کۆنسۆنانتی ئاوازه دارهوه ، دەبیته دەنگیکى ئاوازه دار .

(٦٧) د. پاکیزه زه فیک حیلعت ، له بهشی دووهمی وتاری « له کوئوه دهست
بکهین به دهستۆر سازی رژمانی کوردی » ، که له بهشی بهکهمی بهرگی
دووهمی « گۆفاری کۆزی زانیاری کورد » دا بلاوی کردۆتهوه ، له لابهزه
(٣٣٥-٣٣٦) دا دەربارهی ئەم تاییهتیییه دواوه .

ههسپ = چهسپ	ه/ح
ههردۆ = چهردۆ	
باخ = باغ	خ/غ
خه م = غه م	
خۆرد = هۆرد	خ/ه
ئاوه ل = هاوه ل	د/ه
ئهسپ = ههسپ	
مئ = ما	ئ/ئ
کیرد = کارد	
بادام = باده م	ه/ا
ئاژال = ئاژه ل	
بچۆك = پچۆك	ب/پ
خراب = خراب	
دامین = داوین	و/د
نیو = نیو	
ته نها = ته نیا	ه/ی
خواهیشت = خواهیشت	
خهوت = خهوت	ف/و
حهوت = چهوت (٦٨)	

(٦٨) مامۆستا نوری عهلی ئەمین له کتییی « ژابه ری بۆ ئیملا ی کوردی » دا
(بهغدا ، ١٩٦٦) ، باسی هه ندی له و لیک نزیك بۆ نه وانه ی کردووه که له
سه ره وه ناومان بردن .

ف/و	ئاف = ئاو
	ناوك = ئافك
ع/ح	حاجتی = عاجتی
	حه مه د = عه مه د ^(٦٩)
م/ف	دهم = دهف
و/م	دهم = دهو ^(٧٠)
د/و	مندال = منال
	سوتاندن = سوتانن ^(٧١)
ز/ذ	زارۆله = ذارۆله
	زه لام = ذه لام

(٦٩) مامۆستا طاهر صادق له لابه زه (٣٦) ی ئه و کتیبه یدا که سالی ١٩٦٩ له باره ی چۆنیتسی نۆسینی کوردیه وه بلاوی کردۆته وه ، ده رباره ی ئه م گۆزانه دواوه .

(٧٠) هه ندی جار ، له کۆتابی وشه دا دهنگی (م) له دیالیکتی کرمانجی ژۆرۆدا ده بیج به (ف) . وه له دیالیکتی کرمانجی خوارۆدا ده بیج به (و) .

(٧١) هه ندی جار دهنگی (د) له وشه دا (به تابه تیج له شیوه ی سلیمانیدا) ده که وی . وه هه ندی جاریش ده بیج به (ئ) . ئه گه ر چی له ئاخاوتنی ناوچه ی سلیمانیدا ئه و قۆت دان و گۆزانه هه یه ، به لام له زمانی ئه ده بیج و نۆسیندا پتویسته واز له و جۆره تابه تیا نه به یترتی . له بریتج : « منال ، سوتانن ، ئه که م ، ئه زۆم » راستتر وایه بنۆسین : « مندال ، سوتاندن ، ده که م ، ده زۆم » .

د . نه سرین فه خرچی له وتاری « باشگری (اندن) له زمانی کوردیدا » (گۆفاری کۆزی زانیاری کورد ، به رگی سییه م ، به شی یه که م ، به غدا ، ١٩٧٥ ، ل ٢٠٧-٢٠٨) باسی قۆت دانی دهنگی (د) ی کردووه . وه د . عیزه دین مسته فا زه سۆل له کتیبی « زمانی ئه ده بیج یه کگرتۆی کوردی » دا (ل ٦٠ ، به راویز ١٧) ده رباره ی گۆزانی (د) به (ئ) دواوه .

س/ث سه‌رما = ئه‌رما
سه‌ر = ئه‌ره (٧٢)

ب/و ده‌ر به‌ست = ده‌روه‌ست
دا به‌زه = داوه‌زه

ت/د ده‌ست = ده‌س
مه‌به‌ست = مه‌به‌س

د/ی بادهم = بایهم

ه/ه هوشیار = وشیار
هورد = ورد

••••• و گه‌لیکی تر •

ه - سروشتی ده‌نگه‌کانی ئاخاوتنی کوردی له زۆی گونجان و
نه‌گونجانیانه‌وه له‌گه‌ل یه‌کترا (٧٣) و ، شویتیان له وشه‌دا •

(٧٢) له شیوه‌ی هه‌ورامیدا ، زوربه‌ی ده‌نگی (ز ، س) ی سه‌ره‌تایج ده‌بن به
(ذ ، ث) . مامۆستا محمه‌د ئه‌مین هه‌ورامانج له وتاری « ته‌ماشای
کردنیکی سه‌رپیتی زاری سۆرانج و زاری هه‌ورامج » دا (گۆفاری کۆزی
زانباری کورد ، به‌رگی دووهم ، به‌شی دووهم ، به‌غدا ، ١٩٧٤ ، ل ١٥٣)
ده‌رباره‌ی ئه‌و ديارده‌به‌ داواه .

(٧٣) ده‌رباره‌ی هه‌ندی خاسیه‌تی گرنگ و سه‌ره‌کچ فۆنه‌تیکی زمانی کوردی ،
له وتاری « فۆنه‌تیک چیمان بۆ بکا ؟ » ی مامۆستا مه‌سمۆد محمه‌ددا
(گۆفاری کۆزی زانباری کورد ، به‌رگی سێیه‌م ، به‌شی یه‌که‌م ، به‌غدا ،
١٩٧٥ ، ل ٥٦٨-٧٢٢) چاومان به‌ ژماره‌یه‌که‌ نمۆنه‌ی ورد و زانستی
ده‌که‌وی . نۆسه‌ر له‌م وتاره‌دا به‌گشتی له‌ تایبه‌تیه‌کانی فۆنه‌تیکی کوردی
داواه و به‌تایبه‌تی سه‌باره‌ت به‌ چه‌ز له‌یه‌کترا کردن و له‌یه‌کترا دژ بۆنی
ده‌نگه‌کانی ئاخاوتنی کوردی کۆلیوه‌ته‌وه - واته له سروشتی ده‌نگه‌کانی

=

(أ) دۆ دەنگی (ل، ن) به هیچ کلۆجیک هەل ناگرن بخرینه
 پیش دەنگی (ر، ژ) (۷۴) هوه، ، یاخود به پێچهوانه شهوه کورد
 (و) له پیش (ل) هوه ناهیتن (۷۵) .

(ب) له زمانی کوردیدا دەنگی (ر) (۷۶) و (ن) به هیچ جوړیک

ئاخواتنی کوردی له زۆی گونجان و نه گونجانیان هوه له گەل به کتردا
 تۆزبوه تهوه دواى باسیکی تهواوی کیشی فۆنه تیکی زمانی
 کوردی ، ئنجا له ئەجامدا بۆ خزمایه تی و دژایه تی ناوخری دهنگه کانی
 ئاخواتنی کوردی چوار پلهی دهست نیشان کردوه (گونجانی تهواو ،
 گونجان ، نه گونجان ، دژایه تی) و نمۆنه ی زۆر و ژاست و لهباری
 هیناوه تهوه به ژای من باسی ئه و تابه تییانه ی مامۆستا مه سمۆد
 له ئەجامی لیکدان هوه ی تابه تی خۆیدا ههستی پێیان کردوه و بۆیان
 چوه ، له باسی فۆنه تیکی زمانی کوردیدا کاریکی نوێیه .

(۷۴) بزوانه : هه مان سه رچاوه ، ل ۵۶۹ .

(۷۵) بزوانه هه مان سه رچاوه ، ل ۶۰۷ .

(۷۶) مامۆستا چ . به کۆ له کتیی « زمانی کورده کانی سۆفیت » دا (مۆسکو ،
 ۱۹۷۳) په نجه ی بۆ ئه وه ژاکیشاوه ، که دهنگی (ر) له سه ره تای وشه دا
 به کار ناهیتری (ل ۵۴) . وه ده رباره ی خاسیه تی فۆنیمی (ژ) نۆسبویتی
 ده لێ : « کۆنسۆنانتی (ژ) وه ک فۆنیم له زمانه ئیرانییه کانی تردا نییه .
 به خاسیه ت و شوینی به کار هینانیدا به تهواوی له گەل فۆنیمی (ژ) ی
 زمانی ئه رمه تیدا وێک ده چن . ههروه ها دهنگی (ر) ی کوردی هیچ
 جیاوازییه کی له گەل (ر) ی زمانی ئه رمه تیدا نییه . ئه وه ی پتر سه رنج
 زاده کیشی ، ئه وه یه چۆن له زمانی کوردیدا ، هه ره به و جو ره ش له زمانی
 ئه رمه تیدا له سه ره تای وشه دا ته نیا (ژ) به دی ده کرێ . جگه له وشه ی
 (رۆنه = ده قیقه) نه ییت که له زمانی ئه رمه تیدا تاکه وشه یه (ر) له
 سه ره تادا هاتیی بێ گومان ، ئه مه ئه وه نیشان نادات ، که
 کورد دهنگی (ژ) یان له ئه رمه ن وه رگرته ی ، هه ره به و جو ره ش نا کرێ به
 پێچه وان هوه بێ بکرته وه . به لام وێکچۆنیان سه رنج بۆ په بوه ندی زمانی
 له نیو ئه و دۆ زمانه دا زاده کیشی ، به تابه تی ئه گه ره هندی وێکچۆنی
 دیکه ش ، که له چه ند دهنگیکی تردا هه ن ژه چا و بکرین « (ل ۵۵) .

له سهره تاي وشه دا به كار ناهينرين •

•••• هتد •

كورتته بهراوردېك له نيوان

فونه تيكي ديالېكتي كرمانجې ژورقو و خوارقو دا

هوي هه نديك لهو گوزان و ليك نزيك بونه وانهي له سهره وه لتيان دواين ، تا زاده يهك بوني ديالېكت و به شه ديالېكتي جياوازه له زماني كورديدا ••• لهم به شه شدا لهو خاسيه ته تايه تيانه ددويين كه په يوه نديان به ديالېكتي كرمانجې ژورقو و خوارووه وه هه يه :

۱ - له كوتايي هه ندي وشه دا ، له كرمانجې ژورقو دا (ي) و ، له كرمانجې خوارقو دا (و) ، به رامبه ر يهك ده وهستن ، وهك :

كرمانجې ژورقو كرمانجې خوارقو

پاري پارو

خاني خانو

كولي كولو

۲ - ههروه ها به پيچه وانوه ، هه ندي جار (و) له كرمانجې ژورقو دا ، به رامبه ر به (ي) له كرمانجې خوارقو دا ، زاده وهستن ، وهك :

كرمانجې ژورقو كرمانجې خوارقو

توژ تيژ

شور شير

۳ - له گه لښ شويڼدا ، له کرمانجی ژورودا (ف) به رامبر به (و - w) کرمانجی خوارووه ، وهك :

کرمانجی ژورودا	کرمانجی خوارو
چاڤ	چاو
شەف	شەو
هاڤین	هاوین
سێڤ	سێو
ههڤیر	ههویر

۴ - له ژور وشه دا که سه ر به هه ردو دیا لیکتن (ه) له کرمانجی ژورودا ، به رامبر به (i) له کرمانجی خوارودا ده بیڤی ، وهك :

کرمانجی ژورودا	کرمانجی خوارو
قهنج	قنج qinc
چهنگ	چنگ çing
کهچ	کچ kiç

۵ - هه روها به پیچه وانه وه ، وا ژو ده دات (i) له کرمانجی ژورودا ، به رامبر به (ه) له کرمانجی خوارودا زاده وهستی ، وهك :

کرمانجی ژورودا	کرمانجی خوارو
هه	ههڤ hil
ههك	ههك hinek
در	در dir
دكهت	دكهت dikit

۶ - له هندی وشه دا (و) له کرمانجی ژورودا ، بهرامبه ر
(۱) ده وهستی له کرمانجی خوارودا ، وهك :

کرمانجی ژورۆ	کرمانجی خوارۆ
کورم	کرم kirm
کور	گژ gir

۷ - زئی ده که ویی که (ه) له کرمانجی ژورودا ، بهرامبه ر به
(و - w) ده وهستی له کرمانجی خوارودا ، وهك :

کرمانجی ژورۆ	کرمانجی خوارۆ
هشک	وشک
هشیار	وشیار
هرچ	ورچ
هور	ورد (۷۷)

۸ - هندی جار (س ، ت) له کرمانجی خوارودا ، ده بیی به
(ص ، ط) له کرمانجی ژورودا ، وهك :

کرمانجی ژورۆ	کرمانجی خوارۆ
صار	سارد
صۆر	سۆر
طهقر	تهور
طاوه	تاوه

(۷۷) قه ناتی کوردۆ له نامه ی دوکتۆریه که یدا هه ندیک له و تایه تیانه ی
فۆنه تیکی دیالیکتی کرمانجی ژورۆ و خوارۆی نیشان داوه . بۆ ئەم
بهراورد کردنه و هه ندی شوینی دیکه ی ئەم نۆسینه م سویدیکی زۆرم له
سه رچاوه ی ناوبراو وه رگر توه ه .

۹ - جیگۆزگی - له ههندی وشه‌دا پاش و پیش خستی ده‌نگ
 ده‌بیرئ ، وهك :

کرمانجی ژۆرۆ	کرمانجی خوارۆ
به‌رف	به‌فر
ته‌زره	ته‌رزه
جینار	جیران
خیز	زیخ (٧٨) ، (٧٩)

بژگه

(المقطع Syllable)

ئه‌و هه‌وایه‌ی له‌ کاتی ئا‌خاوتندا له‌ بۆشایی ده‌مه‌وه‌ دیته‌ ده‌رئ ،
 به‌ یه‌ك جار ده‌رناچئ ، به‌لكو به‌ چهند ته‌كاتیك ده‌رباز ده‌بئ . هه‌وای تلفظ
 كردنی هه‌ر وشه‌یه‌ك به‌ چهند ته‌كان له‌ ده‌مه‌وه‌ دیته‌ ده‌رئ ، ئه‌وه‌ ئه‌و وشه‌یه
 به‌سه‌ر ئه‌وه‌نده‌ به‌ش یاخود بژگه‌دا دا‌به‌ش ده‌بئ . به‌ وینه‌ ، له‌ وشه‌ی
 « سو - ران » دا - دو بژگه‌ ؛ له‌ وشه‌ی « گۆ - زه - له » دا سئ بژگه‌ ؛
 له‌ وشه‌ی « دو » دا یه‌ك بژگه‌ هه‌یه‌

(٧٨) د. عیزه‌دین مسته‌فا ژه‌سول ، له‌و وتاره‌یدا كه‌ بۆ (یه‌كه‌م كۆزئ
 لیکۆلینه‌وه‌ی کتییی قوتابخانه‌ به‌ زمانی کوردئ) نۆسیوه‌ ، هه‌ندیك
 باسی ئه‌و پاش و پیش خستنه‌ی کردوه‌ . بژوانه‌ : گۆفاری « په‌روه‌رده‌ و
 زانست » ، ژ ، ٦ ، ١٩٧٣ ، ل ٩٣-٩٤ .

(٧٩) ئه‌م جیگۆزگییه‌ وه‌نه‌بئ ته‌نیا هۆی بۆنی دیالیکت و به‌شه‌ دیالیکتی
 جیاواز بیت ، به‌لكو زۆر جار ئه‌م دیارده‌یه‌ له‌ یه‌ك دیالیکتدا و هه‌روه‌ها
 له‌ تاكه‌ كه‌سیكیشدا ده‌بیرئ . وهك :
 چاوه‌زوانئ - چاوه‌نوازئ .
 فزین - ژفین .
 وه‌گه‌لیکی دیكه‌ .

بزرگه — بریتیه له ده نگیك یا خود پتر له ده نگیك ، که به یهك ته کانی
 هه وای دهر بازبۆ له دم تلفظ کرایت .

زاسته بزرگه له ده نگیك یا خود چه ند ده نگیك پیک دیت . به لام
 پیویسته په نجه بۆ ئه وه زابکیشین ، که له بزرگه دا ده نگی بزوین هه یه و ده ور
 ده بیئتی . ههر له بهر ئه وه شه که ژماره ی بزرگه کانی ههر وشه یهك ، هینده ی
 ژماره ی بزویته کانی ئه و وشه یه ده بیته . بۆ نمونه ، له وشه ی « گۆرانی » دا
 سێ بزویتن هه یه و ئه مهش بووه به هۆی بۆنی سێ بزرگه ، وهك
 « گۆ - را - نێ » . ههروهها له وشه ی « سه رتاش » دا — دۆ بـزویتن
 هه یه و ئه مهش بووه به هۆی بۆنی دۆ بزرگه « سه ر - تاش » (۸۰)

له زمانی کوردیدا دۆ جۆر بزرگه هه یه :

(۸۰) زهنگه تایه تیج و سروشتی دهنگه کانی زمانی کوردی و گونجان و
 نه گونجانیان له گه ل یه کتردا ده ور ده بیئن نمونه ی ئه مهش له وتاری
 ناوبراوی مامۆستا مه سه ود محه مه ددا بهرچا و ده که وێ . به وینه مامۆستا
 نۆسیویستی : « ئه م ده نگه ی (ر) که به سکون ده که وینه پیش ده نگی
 (د) یشه وه ههر به ته وا وێ ده وه ستیندری و هه یج قورس کردن و ددان لێ
 گیر کردنیك قبول ناکا . وشه کانی (مهرد ، میرد ، گورد ، سارد ، بهرد ،
 کورد ، ورد ، گهرد ، ودرد هتاد) ئه وانیش هه مۆیان ههر له بهر ئه م
 هۆیه یه یهك بزرگن ، وشه ی (هه لگورد) که بۆته دۆ بزرگه واته (هه ل -
 گۆرد) ئه گهر له بهر ئه م تایه تیبه ده نگی (ر) نه با ده بۆ به سێ بزرگه واته
 (هه ل - گۆ - رد) . بۆ رۆن کردنه وه وشه ی (هه لگۆرد) ههر دۆ جۆری
 به پیتی لاتینی ده نۆسم ، له جیگه ی قورس کردنیش نیشانه ی (i) داده نیم
 (هه لگۆرد) ی دۆ بزرگه یی به لاتینی وه ها ده نۆسری (Hel - gord)
 هه ی سێ بزرگه ییش وه های لێ دێ (Hel - go - rid) »
 (بزوانه : سه رچاوه ی ناوبرا و ، گۆفاری کۆزی زانیاری کورد ، ل ۵۹۱) .
 به مه دا ئه وه مان بۆ رۆن بۆوه که وشه ی (هه لگۆرد) له دۆ بزرگه پیکهاته وه
 به لام ئه گهر (i) بخریته نیوان (ر) و (د) وه ئه وه وشه که ده بیئتی به سێ
 بزرگه واته لیره دا ، ئه م (i) ه قورس کردن بێ (وهك زای
 مامۆستا مه سه ود محه مه د) یا خود په بیدا بۆنی بزویتیکی دیکه بێ (وهك
 زای نۆسه ری ئه م کتیبه) ، ئه وه بزرگه یه کی تر زیاد ده کا . جا ئه گهر

=

۱ - بَرگه‌ی کراوه (Open syllable)

ئه‌و بَرگه‌یه‌یه ، که به ده‌نگیکی بزوین کوتایه‌ی هاتبیه .

وهك : (دۆ ، شا - نه ، كا ، في - كه ، پښ ، چه - ته ، ده ، تو -

زه (...) .

۲ - بَرگه‌ی داخراو (Closed syllable)

به‌و بَرگه‌یه‌یه ده‌تریه ، که به ده‌نگیکی کونسۆنانت کوتایه‌ی هاتبیه .

وهك : (پیر ، شیر ، بهر - مال ، سهر ، دار ، سهر - دار ، بۆر

بار - گیر (...) .

هیز

(Stress النبرة)

له کاتی ئاخاوتندا هندی بَرگه‌ی دریزتر و به‌هیزتر و توندتر تلفظ ده‌کریه . به‌وینه‌ی له وشه‌ی « باران » دا ، بَرگه‌ی دووه‌م « ران » دریزتر و به‌هیزتر و توندتر تلفظ ده‌کریه ، وهك له بَرگه‌ی یه‌که‌م - « با » .

توندتر تلفظ کردنی بَرگه‌یه‌یه له فۆنه‌تیکدا به (هیز) ناسراوه . به‌و جۆره بَرگانه‌ش ده‌وتریه (بَرگه‌ی هیزدار - Stressed syllable)

زوربه‌ی کوردناسانی سوؤیت له‌و زایه‌دان ، که هیز له زمانی کوردیدا ،

به‌ته‌واوێ بجه‌سپێری که ئه‌وه قورس کردن پښ ، ئه‌وسا ده‌رده‌که‌وێ که قورس کردنیسه ده‌توانی ده‌وری جیا کردنه‌ودی بَرگه‌ی بیینی . به‌لام بیت و نه‌نجام به بزوینی ساغ بکاته‌وه ، بښ‌گومان ، ئه‌وه‌ش ئه‌و زایه‌مان پته‌و ده‌کا که وتۆمانه ژماره‌ی بَرگه‌کانه ههر وشه‌یه‌که هینده‌ی ژماره‌ی بزوینه‌کانی ئه‌و وشه‌یه‌یه ده‌بیت .

به زۆری ده که ویتته سەر دوا بزرگی وشه (۸۱) .

له هه ندی حاله تدا وا زۆ دهدات ، هیز له یهك وشه دا شوینی له بزرگیه که وه بو بزرگیه کی دیکه ده گوێزرتته وه بی ئه وه ی کار بکاته سەر مانای وشه که . به لام هه ندی جاریش له گواسته وه ی هیزدا مانای جیاواز په یدا ده بی .

به وینه ، وشه ی « سهوزه » ، ئه گهر هیز له سەر دوا دهنگی دابنری ، ئه وه ماناکهی « هه مو جۆره شیناییهك ده گرتته وه که زوا بی » .
خۆ ئه گهر هیز بخرتته سەر دهنگی دووه می ، ئه وسا به مانای « زهنگی سهوز » دیت . وهك بوتری : « ئه وه مه ره که به سهوزه ... » . وشه ی « تهخته »
ئه گهر هیز له سەر دوا دهنگی دابنری ، ئه وه ماناکهی (لوح) ی عه ره بی ده گرتته وه . خۆ ئه گهر هیز بخرتته سەر دهنگی دووه می ، ئه وسا به مانای (انه مستور أو عدل) ی عه ره بی دیت (بی گومان ، هه ردۆ وشه ی « سهوزه » و « تهخته » له حاله تی دووه مدا هه ر به زوا له ت وشه ن ، ده نا هه ردۆیان زسته ی ته واون . به مه دا ده بی ئه وه له بیر نه که ین که له زمانی کوردیدا ده وری وانا گوێزی هیز له گه ل هه ندی زماندا دۆر ده که ویتته وه . ئه و دۆر که وتته وه یه ش ئه وه یه که گواسته وه ی هیز له بزرگیه که وه بو بزرگیه کی تر به زۆری وشه که ده کاته زسته و هه مان وشه نامینیت) .

به م جۆره ده بینن ، که لیره دا گواسته وه ی هیز ده بیته هۆی په یدا بونی

(۸۱) به وینه بزوانه :

- (ا) قه ناتی کوردۆ ، زیزمانی زمانی کوردی ، مۆسکو ، ۱۹۵۷ ، ل ۲۳ .
(ب) چه رکه می به کو ، زمانی کورده کانی نازربایجان ، مۆسکو ، ۱۹۶۵ ، ل ۲۵ .
(ج) که ریم ئه بو بی و ئی . ئا . سمیرنؤفا ، دیالیکتی کوردی موکرتی ، لینینگراد ، ۱۹۶۸ ، ل ۱۷ .
..... هتد .

مانای جیاواز • بهلام واش رۆ دەدات ، که گواستنهوهی هیز کار ناکاته
 سەر گۆزینی مانا • به نمۆنه ، وشە « پەردە » — هەرچەند له
 زەسەندا هیز به سەر دوا دەنگهوهیه ، بهلام ئەگەر له سەر بزۆینی یه که مین
 دابنری مانا هەر ناگۆزۆی • له وشە « دارا » دا هیز له سەر بزۆینی
 یه که م یاخود دووهم دابنری مانای وشه که ناگۆزۆیت هتد •

هەر زمانیکی سەر رۆی ئەم زەمینە بگرین ، دەبینین که خاوهنی
 چەندین تاییه بیتی ئەوتۆیه ، که له زمانه کانی دیکه ی جودا ده کاتهوه ، یاخود
 رۆی وای ههیه نزیکی ده خاتهوه • خۆ ئەگەر له زمانی کوردیدا له هیز ورد
 بینهوه و له گەڵ چەند زمانیکدا بهراوردی بکهین ، ئەوه هەندێ زاستیمان
 بۆ ئاشکرا دەبن • به وێنه هیز له زمانی کوردیدا وهک هەر زمانیکی دیکه ی
 سەر رۆی ئەم زەمینە ، دهخریته سەر بزۆین (۸۲) ؛ ده کۆی له بزگه یه که وه بۆ
 بزگه یه کی تر بگۆزێرتتهوه و ؛ ده توانی دهوری واناگۆزۆی بینی
 هەر بهو چەشنه له زمانی فارسی و ئینگلیزی و رۆسی و ئیتالیای دا
 کار ده کات • له زمانی چیکدی دا ههردەم دهخریته سەر یه که م بزگه ی وشه ؛
 له زمانی پۆلۆنی دا هه میشه ده که ویتته سەر بزگه ی پیش کوتای ؛ له زوربه ی
 زمانه تورانییه کاندای له سەر دوا بزگه داده نری
 له زمانی کوردیدا ، جگه له هیزی وشه (Word — stress)
 واته ئەوهی له سهروه لیتی دواين ، ههروهها هیزی رسته
 (Phrasal Stress) ش ههیه (۸۳) •

(۸۲) له و رابهدام ، که له زمانی کوردیدا هیز ده که ویتته سەر بزۆین
 ئەمەش زای زوربه ی کوردناسانه . مامۆستا محمەد ئەمین هه ورامانیس
 له کتیبی ناوبراودا (ل ۱ - ۲) پەنجەمی بۆ ئەو زاستیه زاکیشاوه
 هەرچی مامۆستا مه سمۆد محمەده به وتاری باس کراویدا وا ده رده که وئی ،
 له سەر ئەو زایه بیت که له زمانی کوردیدا هیز دهخریته سەر
 کونسۆنانت .

(۳۸) بۆ باسی هیزی رسته ، بزوانه : ل ۷۳ ئەم کتیبه .

واتاگۆژی

کاتیجی باسی خاسیه تی چۆنیه تی پیک هاتی دهنگه کانی زمانی کوردی دیته گۆژی ، پتویسته نهوه بچه سیپنری و بسه لمینری ، که به چ زینگه و وهسیله یه کی فۆنه نیکی و له چ باریکدا و به چ شیوه و جوریک ده توارنی دهریبری . ههروهها پتویسته سنور بو بچوکتیرین دانهی واتادار دابری .

زینگه ی هه ره ئاسان و ئاشکرا بو نیشاندان و ژونکردنه وه ی نهوه جیاوازیه ی له تیوان دهنگه کانی زماندا هه یه و له جیاکردنه وه ی مانا و واتادا ده ور ده بینن . به رامبه ر دانان و زاگرتنی دو یاخود پتر وشه یه ، که به مانا و واتا جودا و جیاواز بن و ، له هه مو شیوه و باریکی فۆنه تیکه وه ویک بچن ، به لام ته نها له یه ک دانه ی دهنگی (فۆتیم) دا جیاواز بن . به وینه ، له م وشانه دا : « بان - بان ، بار - بار ، به ز - به ز » ، که ته نیا دهنگی (ب) و (پ) یان جودایه ، نه وه نیشان ده دا که ده وری جیاکردنه وه ی وشه ده بینن . له زانستی دهنگناسیشدا ، به م جیاکردنه وه یه ده لین - « واتاگۆژی » .

له زمانی کوردیدا واتاگۆژی فۆنه تیکتی له م زینگایانه ی خواره وه ده بی :

۱ - دهنگه کانی ناخواتن :

جیاوازی تیوان وشه کانی زمان له زور حاله تدا وه نه بی له زینگه ی چه ند دهنگیکه وه بی ، به لکو ته نها به یه ک دهنگه . بو نمونه ، جیاوازی وشه ی « بان » له گه ل وشه ی « سال » دا ته نیا له دهنگی یه که مدایه و ؛ جیاوازی له گه ل وشه ی « بیل » له دهنگی دووه مدایه ؛ له گه ل وشه ی

« بار » بىش له دنكى سىيەمدايە • ھەروھا له وشە دروست بۆندا زیادى و
كەمى دنكىك دەور دەينى ، بە وینە ، وەك :

(بەزم) - (بەز) ، (فشار) - (شار) .

ياخۆ ئەنجامى جىگە گۆزىنى دەنگ دەبى بە ھۆى دروست بۆنى وشەى
جياواز ، وەك : (باز) - (زاب) ، (ماش) - (شام) ھتد .

۲ - ھىز (النبرة - Stress)

(۱) ھىزى وشە (Word — stress)

زۆر جار ھىزى وشە دەيىتە ھۆ بۆ جياکردنەوھ و كيشانى ستورى
وشە • بۆ نمۆنە : « گۆبۆنەوھ » .

۱ - ئەگەر ھىز بخرىتە سەر دوا بزرگە ، ئەوھ دەيىتە چاوگ و
ماناى (الاجتماع) ى عەرەبى دەبەخشى •

۲ - خۆ بيت و ھىز لەسەر بزرگى يەكەم دابرى ، ئەو دەم دەيىتە
كارى زابردۆى كۆ و ماناى (اجتمعوا) ى عەرەبى بە دەستەوھ
دەدات •

(ب) ھىزى رستە Phrasal Stress

گەلىك جار ، وا زى دەكەوئى كە ھىزى رستە ، يەك رستە بە چەند
مانايەكى جياواز دەردەبىزى (لەگەل ئەوھشدا ، كە بە گۆيرەى
دەنگەكان و ھىزى وشە وەك يەكن و جياوازيان لە نيواندا نيە) • بە وینە
لە رستەى پرس (الجملة الاستفهامية) ى - « مامم ھات ؟ » دا ،
ئەگەر ھىزى رستە بەسەر وشەى « مام » ەوھ بيت ، ئەوھ پرسىارى
كە سىك نیشان دەدا • بەلام ئەگەر ھىزى رستە لەسەر وشەى « ھات »

دابنری ، ئەو کاتە هەوالتی ژۆداوتیک یاخود کاریک دەپرسێ (٨٤) .

٣ - ئاواز (نفمة الكلام Intonation)

بئ ئەوەی هیزی ژستە شوینی خۆی بگۆژی ، ئاوازی دەتوانی مانای ژستە جیا بکاتەووە . بۆ نمۆنە ، ژستە خەبەرێ (الجملة الخبرية) - « شیرین گەزایەووە » ، و ، ژستە پرسی (الجملة الاستفهامية) - « شیرین گەزایەووە ؟ » ئاشکرا دیارن و گوئیگر ئەم دۆ ژستە تیکەل ناکا و وەک یەک وەریان ناگرێ ، ئەویش بە هۆی ئەووەووە ، که وا ژستە یەکەم - واتە « شیرین گەزایەووە » ئاوازیکی نزمی هەیه ، بەلام ژستە دووەم - « شیرین گەزایەووە ؟ » بە ئاوازیکی بەرز دەر دەبژێت .

بەم باسە سەرەووەدا ئەو مان بۆ ژۆن بوووەووە که هۆبەکانی و اتاگۆژی (دەنگەکانی ئاخوتن و هیز - هیزی وشە ، هیزی ژستە - و ئاواز) ن .

(٨٤) شایانی باسە ، مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانج لە لاپەژە (١٩ ، ٤١ ، ٤٧ - ٤٨) ی کتیبی ناوبراودا لە هیزی وشە و هیزی ژستە دواوە و ژمارەبەک نمۆنە ی جوان و لەباری هیناوەتەووە .

فهره نگوک *

Horizontal	الافقي	ناسوتی
Intonation	نفة الكلام	ناواز
Voiced	المجهور	ناوازه دار
Vertical	العمودي	نهستوتی
Organs of speech	عضو النطق	نهدامی ناخاوتن
Throat	الحنجرة	نموک
Glottal	الحلقي	- نهوکی
Syllable	المقطع	برغه
Closed syllable	المقطع الساكن	- برغه‌ی داخراو
Open syllable	المقطع المتحرك	- برغه‌ی کراوه
Stressed syllable	المقطع المنبور	- برغه‌ی هیزدار
Active	المتحرك	بزوز
Vowels	حروف العلة	بزوین
Long Vowel	المد	- بزوینی دریژ

* زماره بهك زاراوه‌ی زمان ، به‌تایبه‌تی نهو زاراوانه‌ی له باسی فونه‌تیکدا به‌کار ده‌هینرتین ، له‌م کتیبهدا به‌ر چاو ده‌که‌ون له‌به‌ر چهند هویه‌کی ناشکرا ، به‌پتویستمان زانی نهو زاراوانه کوبکه‌ینه‌وه و وه‌ک فهره‌نگوتیک له‌پاشکوی نه‌م کتیبهدا بلاویان بکه‌ینه‌وه .

له‌نوسینی نه‌م کتیبهدا کیشه‌ی زاراو زه‌حمه‌تیکگی گه‌وره و کاریکگی دژوار بو . سه‌ره‌زای هه‌ول و کوششیکگی زور له‌و باره‌یه‌وه ، گومانمان نییه‌که‌م و کورتی و نات‌ه‌واوتی تیدایه . نه‌و زاراوه‌ی زوتر دانرابو و به‌لامانه‌وه له‌بار و زه‌سه‌ن بو وه‌رمان گرت . نه‌وه‌ش که‌ نه‌بو ، یاخود هه‌بو به‌لام به‌زای نیمه‌جوان و گونجاو نه‌بو ، نه‌وه‌به‌سه‌لیقه و لیکدانه‌وه و به‌شویندا گه‌زان جیگه‌یمان بزکرده‌وه .

بئ‌گومان ده‌زانین هه‌چ کاریک ، به‌تایبه‌تی کاری سه‌ره‌تایب و تازه ، بئ‌که‌م و کورتی نابئ‌ و دؤر نییه‌له‌هه‌لبژاردن و داژستن و دؤزینه‌وه و دانانی نه‌و زاراوانهدا توشی هه‌له‌بوئین . جا له‌به‌ر نه‌وه‌ی نه‌وه‌له‌یه‌ نه‌بیته‌هوی تی‌نه‌گه‌یشتن له‌باسه‌که ، بو‌یه‌کا له‌زور شویندا به‌رانبه‌ر به‌زاراوه کوردیه‌که‌عه‌ره‌بئ‌ و ئنگلیزیبه‌که‌یمان داناوه .

Diphthong	ادغام حرفي علة	- بزوينى دولانه
Triphthong	الطليق الثلاثي	- بزوينى سى لانه
Short vowels	الحركة	- بزوينى كورت
Bronchial tubes	الشعبة	بوريچه
Windpipe	القصة الهوائية	بورى ههوا
The Nasal Cavities	الخيضوم	بوشايى لوت
Nasal	الانفي ، الخيشومي	ببفلوك
Gum	اللثة	پوك
Letter	الحرف	بيت
Assimilation	المائلة	تواندنهوه
Plosive	الانفجاري	تهوژموك
Fricative	الاحتكاكي	خشوك
The teeth	الاسنان	ددان
Sound	الصوت	دهنگ
Pronunciation	التلفظ	دهربرين (*)
Phonetician	عالم الصوت	دهنگناس
Vocal Chords	الاقوتار الصوتية	دهنگهژى
Sentence	الجملة	رسته
Interrogative sentence	الجملة الاستفهامية	- رستهى پرس
Affirmative sentence	الجملة الخبرية	- رستهى خه بهرئى
The central nervous system	الجهاز العصبي المركزي	رشتهى ده مارانى ناوهندى
Organs windpipe	الجهاز التنفسي	رشتهى هه ناسه

* وهك له سهروهه باسمان كرد ، له نوسينى لهم كتيبهدا كيشهى زاراو زهحهه تيكى گهوره و كارتيكى دژوار بو . به وينه يه كيك لهو زاراوانهى گهليك له گهلى خهريك بوم ، زاراوى (تلفظ) بو هه رجهنده هه ندى كهس وشهيان بو ديوهتهوه ، وهك (گوگردن ، بيژان) و ئيمهش لهم نوسينه ماندا ناچار بوين بو لهو مه بهسته چهند وشهيك ، وهك (دهربرين ، وتن ، به دمدا هاتن ، تلفظ كردن) بهكار بهينين ، بهلام لهوهى راستى بن لهوهيه ، كه نه لهوانهى خه لكج و ، نه لهوانهى خوتمان ، به لامانهوه زهنگه پز به پيستی مه بهست نهبن و به بهر واتاكانيان زور چهسپ نهبن بهلكو زانايان و ژوناكيرانى كورد وشهيكى لهوانه جوانتر و زهسهتر و لهبارترى كوردييان بهرانبه به (تلفظ) بن شك بن .

Resonant	الرنان	زرينگوک
The Tongue	اللسان	زمان
Uvula	اللهاة	- زمانه بچکوله
Tip of the Tongue	طرف اللسان	- سهري زمان
Language	اللغة	زمان
Linguist	عالم اللغة	- زمانناس
Lingual	الأسلي	زوانه کي
The lung	الرئة	ستي
Allophone	نمط الفونيم	شيوه ي فونيم (*)
Dependent (conditioned) Allophone	نمط الفونيم الشرطي	- شيوه ي فونيمي
Phonetics	علم الأصوات	به يوه ند
Phoneme	الوحدة الصوتية	فونه تيك
Thorax	قفص الصدر	فونيم
Voiceless	المهوس	ته فه زي سنک
Cartilage, Gristle	الغضروف	کپ
Obstruent	المعوق	کز کرا گه
Consonants	الحروف الصحيحة	کوسپه ک
Noisy	ذو جلبة	کونسونانت
Vibrant	الاهتزازي	تقوک
The lips	الشفة	له رۆک
Labial	الشفوي	ليو
Muscle	العضلة	- ليوه کي
Brain	الدماغ	ماسولکه
Diaphragm	الحجاب الحاجز	ميشک
Semi — vowel	نصف الطليق	ناوينچک
Word	الكلمة	نيمچه بزوين
		وشه

* ههروهه ها نه وهش ده خهينه پيش چاو خوينه راني به رژيز ، که به ران بهر هه ندي زاراوي لينگليزي ، عه ره بيه که يمان بو نه ديتراوه ته وه ، له بهر نه وه ناچار بوين خومان بو ي داريزين ، که نه مهش زهنگه کارتيکی زور له بار نهين . وهک (نمط الفونيم - Allophone) ، (المعوق - Obstruent) (ذو جلبة - Noisy) ، (المقطع المنبور - Stressed Syllable)

..... هتد .

Stress
Phrasal stress
Word stress

النبرة
نبرة الجملة
نبرة الكلمة

هَيِّز
- هَيِّزِي رَسْتَه
- هَيِّزِي وشَه

سەرچاوه

به زمانی کوردی

- (1) د. پاکیزه زه فلیق حیلمی ، له کوپوه دهست بکهین به دهستور سازی ژێزمانی کوردی ، بهشی به کهم ، « گوفاری کۆژی زانیاری کورد » ، ب 1 ، ژ 1 ، 1973 ، ل 180 - 211 ، بهشی دووهم ، هه مان گوفار ، ب 2 ، ژ 1 ، 1974 ، ل 224 - 262 .
- (2) د. پاکیزه زه فلیق حیلمی ، بۆژاندنه وهی زمان ، « گوفاری کۆژی زانیاری کورد » ، بهرگی سێیه م ، بهشی به کهم ، بهغدا ، 1975 ، ل 143 - 197 .
- (3) توفیق وهه بێ ، خوینده واری باو ، بهغدا ، 1933 .
- (4) زه ئوف نهحمه د ئالانج ، پیتی (ی) له کوردیدا ، رۆژنامهی « ژین » ، ژ 5 ، 1971 ، ل 2 .
- (5) ع. ع. شهونم ، بهیان ، ژ 2 ، 1972 ، ل 32 - 36 .
- (6) طاهر صادق ، ژینۆس . چۆنیهتی نووسینی کوردی ، کهرکوک ، 1969 .
- (7) د. عیزه دین مسته فا زه سۆل ، زمانی نه ده بێ به کگرتوی کوردی ، بهغدا ، 1971 .
- (8) د. عیزه دین مسته فا زه سۆل ، دیالیکته کانی زمانی کوردی و گروگرفت و چاره سه ر کردنیان ، گوفاری « بهروه رده و زانست » ، ژ 6 ، 1973 ، ل 85 - 102 .
- (9) ق. کوردۆ ، زمانێ کوردی ، بهریفان ، 1970 .
- (10) کۆژی زانیاری کورد ، « گوفاری کۆژی زانیاری کورد » ، ب 1 ، ژ 1 ، ژینۆسی کوردی ، ل 364 - 379 .
- (11) کۆژی زانیاری کورد ، « گوفاری کۆژی زانیاری کورد » ، ب 2 ، ژ 2 ، لیستهی سێیه می زاراو ه کانی کۆژ (زاراوی پزیشکی) ، ل 188 - 218 ؛ لیستهی چواره می زاراو ه کانی کۆژ (زاراوی زمان) ، ل 506 - 520 .
- (12) محمه د نه مین هه ورامانج ، ته ماشا کردنیکی سه ربیتێج زاری سۆرانج و زاری هه ورامنج ، « گوفاری کۆژی زانیاری کورد » ، بهرگی دووهم ، بهشی دووهم ، بهغدا ، 1974 ، ل 117 - 165 .
- (13) محمه د نه مین هه ورامانج ، فۆنه تیکی زمانی کوردی ، بهغدا ، 1974 .
- (14) محمه د نه مین هه ورامانج ، سه ره تاییک له فیلۆلۆژیی زمانی کوردی ، بهغدا ، 1974 .

- (١٥) مه‌حمود زامدار ، ده‌نگ يا تيب ، گوڤاري ، «به‌يان» ، ژ ٢ ، به‌غدا ، ١٩٧٢ ، ل ٤٠ - ٤٤ (له گوڤاري « الاجيال » ي مانگي نيساني ١٩٧١ هه وه وهري گيتزاوه و ده‌سكاريه‌كي زوري كردوه) .
- (١٦) مه‌سعود محمهد ، به‌كارهيناني (ي) له رژيماني كوردتي دا ، «گوڤاري كۆزي زانياري كورد» ، به‌رگي به‌كه‌م ، به‌شي به‌كه‌م ، به‌غدا ، ١٩٧٣ ، ل ٣٩ - ١١٤ .
- (١٧) مه‌سعود محمهد ، فۆنه‌تيك چيمان بۆ بكا ؟ ، «گوڤاري كۆزي زانياري كورد» ، به‌رگي سييه‌م ، به‌شي به‌كه‌م ، به‌غدا ، ١٩٧٤ ، ل ٥٦٨ - ٦٢٢ .
- (١٨) د. نه‌سرين فه‌خري ، پاشگري (اندن) له زماني كوردتي دا ، «گوڤاري كۆزي زانياري كورد» ، به‌رگي سييه‌م ، به‌شي به‌كه‌م ، به‌غدا ، ١٩٧٥ ، ل ٢٠٧ - ٢٠٨ .
- (١٩) نوري عه‌لي نه‌مين ، رژيماني كوردتي ، سليتماني ، ١٩٦٠ .
- (٢٠) نوري عه‌لي نه‌مين ، زا به‌ري بۆ ئيملاي كوردتي ، به‌غدا ، ١٩٦٦ .
- (٢١)
- Mir Hereqol Azizan, Rêzana Elfabêya Qurdi, çapxana Tereki, Sam, 1932.
- (٢٢)
- Reşid Kurd, Rêzmana Zimanê Kurmancî, Sam, 1956.

به زماني عه‌ره‌بي

- (٢٣) د. ابراهيم انيس ، الاصوات اللغوية ، الطبعة الرابعة ، القاهرة ، ١٩٧١ .
- (٢٤) ابو الفتح عثمان بن جني ، الخصائص ، الجزء الثاني ، القاهرة ، ١٩٥٥ .
- (٢٥) توفيق وهبي ، قواعد اللغة الكردية ، الجزء الاول ، بيروت ، ١٩٥٦ .
- (٢٦) الشيخ كاظم الحلبي ، علم التجويد ، الجزء الاول ، الطبعة الاولى ، كربلاء ، ١٩٦٤ .
- (٢٧) كمال مظهر احمد ، حول مشاكل دراسة تاريخ الشعب الكردي ومهمات المجمع العلمي الكردي ، «مجلة المجمع العلمي الكردي» ، المجلد الثاني ، العدد الثاني ، بغداد ، ١٩٧٤ ، ص ٢٩١ - ٢٩٩ .
- (٢٨) د. محمد احمد ابو الفرج ، المعاجم اللغوية ، بيروت ، ١٩٦٦ .

- (٢٩) محمد الانطاكي ، الوجيز في فقه اللغة ، حلب ، ١٩٦٩ .
 (٣٠) محمود سيبويه احمد البدوي ، الوجيز في علم التجويد ، (محاضرات) ، بغداد ، ١٩٧٠ .
 (٣١) منير البعلبكي - «المورد» قاموس انكليزي - عربي ، بيروت ، ١٩٧٢ .

به زمانی رۆسی

- (٣٢) ئۆ. س. ئاخمانوفا ، فەرھەنگی زاراوەکانی زمان ، مۆسکۆ ، ١٩٦٦ .
 (٣٣) ئی. م. ئۆرانسکی ، زمانە ئێرانییەکان ، مۆسکۆ ، ١٩٦٣ .
 (٣٤) ئی. ف. ئۆرلۆفا ، دەربارەى ھەست کردنی دەنگ ، کتیبی : «پیشکەوتنی فۆنەتیکی زمانی رۆسی ئەمەزۆ» ، مۆسکۆ ، ١٩٦٦ ، ل ١٤٤ - ١٥٥ .
 (٣٥) ک. ئەیوبی و ئی. ئا. سەمیرنۆفا ، دیالێکتی کوردی موکری ، لێنینگراد ، ١٩٦٨ .
 (٣٦) ج. خ. باکایف ، بەشە دیالێکتی کوردی تورکەنستان ، مۆسکۆ ، ١٩٦٢ ،
 (٣٧) ج. خ. باکایف ، زمانی کوردەکانی نازربایجان ، مۆسکۆ ، ١٩٦٥ .
 (٣٨) ج. خ. باکایف ، زمانی کوردەکانی سۆفیت ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ .
 (٣٩) ف. ئا. ترۆفیموف ، زمانی ئەدەبی رۆسی ئەمەزۆ (فۆنەتیک و زینۆس) ، لێنینگراد ، ١٩٥٧ .
 (٤٠) خالیدی چەتۆ ، کوردی ئەرمەنستانی سۆفیت ، یەریفان ، ١٩٦٥ ، ل ١١٦ - ١٢٠ .
 (٤١) ئا. ئا. زیفۆرماتسکی ، فۆنەتیکی بێ یاسا ، «پیشکەوتنی فۆنەتیکی زمانی رۆسی ئەمەزۆ» ، مۆسکۆ ، ١٩٦٦ ،
 (٤٢) ئا. ئا. زیفۆرماتسکی ، سەرەتایێکی زمانناسی ، چاپی چوارەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٧ .
 (٤٣) ئا. م. زیمسکی ، س. ئی. کرویچکوف ، م. ف. سفیتلایف ، زمانی رۆسی ، بەرگی یەكەم . جێبەجێبووتەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٦ .
 (٤٤) س. ن. سۆکولۆف ، زمانی ناویستا ، مۆسکۆ ، ١٩٦١ .
 (٤٥) ف. س. سۆکولۆفا ، بەلگەى نوێ لە فۆنەتیکی زمانە ئێرانییەکاندا ، «زمانە ئێرانییەکان» ، مۆسکۆ ، ١٩٥٠ ، ب ٢ ، ل ٥ - ٢٨ .
 (٤٦) ف. س. سۆکولۆفا ، لە بارەى فۆنەتیکی زمانە ئێرانییەکانەوه ، مۆسکۆ - لێنینگراد ، ١٩٥٤ ، ل ٧٨ - ١٠٣ .

- (٤٧) ن. س. فالگینا ، د. ئی. ژۆزینتال ، م. ئی. فۆمینا ، ف. ف. تساپکیفیچ ، زمانی ژۆسی ئەمژۆ ، چاپی چوارەم ، مۆسکۆ ، ١٩٧١ .
- (٤٨) گد. ئا. کلیمۆف ، فۆنیم و مۆرفیم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٧ .
- (٤٩) ق. کوردۆ ، ژێزمانی زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٥٧ .
- (٥٠) ق. کوردۆ ، زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٦١ .
- (٥١) ق. کوردۆ ، بەراورد کردنی ژێزمانی زمانی کوردی (کرمانجی ژۆرۆ و خوارۆ) . (نامە ی دوکتۆرییە کە بەتە ی کە لە سالی ١٩٦٢ دا دوکتۆرای علمی پێ وەرگرتوو) .
- (٥٢) ئا. ن. گفۆزدیف ، زمانی ئەدەبی ژۆسی ئەمژۆ ، بەرگی یە کەم ، چاپی سییەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٧ .
- (٥٣) ئا. ئی. مەسییف ، پیت و دەنگ ، لنینگراد ، ١٩٦٨ .
- (٥٤) ب. ف. میللیر ، لە بارە ی هەندی کیشە ی فۆنە تیکی کوردییە وە ، کتیی « زمانە ئێرانییە کان » ، ب ٢ ، مۆسکۆ - لنینگراد ، ١٩٥٠ ، ل ٦١ - ٦٧ .
- (٥٥) ف. ن. بارخۆ ، ف. ئی. لۆبۆدی ، زمانی لاتیج ، چاپی دووهم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٩ .
- (٥٦) س. ئا. یە گیزارۆف ، مێژۆ بە کی ئەتۆگرافج کورنی کوردی پارێزگای بەریفان ، « هەوالەکانی لقی قە ففاسیای کومە لی جوگرافج ژۆسی ئیمپراتۆری » ، تفلیس ، ١٨٩١ ، ب ١٣ ، ژ ٢ .

بە زمانە ژۆژناواییە کان

- (٥٧) Celadet Bedir — Khan, Grammaire Kurde, Paris, 1953.
- (٥٨) Emir Djeladet Bedir Khan et Roger Lescot, Grammaire Kurde (Dialecte kurmandji), Paris, 1970 .
- (٥٩) L. O. Fossum, A practical Kurdish grammar, Minneapolis, 1919.
- (٦٠) R. F. Jardine, Bahdinan Kurmanji; Grammar of the Kurmanji of the Kurds of Mosul division and surrounding districts of Kurdistan, Baghdad, 1922.

- (٦١)
F. Justi, *Kurdische Grammatik*, S - bg., 1880.
- (٦٢)
Prof. Dr. J. Laessoe, *An Old — Babylonian Archive Discovered Tell Shemshara*.
مجلة «سومر» ، المجلد الثالث عشر ، بغداد ، ١٩٥٧ ، ص ٢١٦ — ٢١٨ .
- (٦٣)
Prof. Dr. J. Laessoe, *The Second Shemshara Archive*.
مجلة «سومر» ، المجلد السادس عشر ، بغداد ، ١٩٦٠ ، ص ١٢ — ١٩ .
- (٦٤)
D. N. Mackenzie, *Kurdish Dialect Studies*, London, 1961.
- (٦٥)
Maurizio Garzoni, *Grammatica e vocabolario della lingua Kurda*, Roma, 1787.
- (٦٦)
E. Prym and A. Socin, *Kurdische Sammlungen*, Abt I. II, S. pbg., 1887 — 1890.
- (٦٧)
E. B. Soane, *Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language*, London, 1913.
- (٦٨)
E. B. Soane, *Elementary Kurmanji Grammar*, Baghdad, 1919.

پیداچونهوه

خوینهرانی به ژیز !

تکایه بهر له خویندنهوه نه چندهه له به زاست بکهنهوه .

ل ۲۴ ، دیز ۱۳ – (الحروف العلة) بکریتته (حروف العلة) .

ل ۲۶ ، دیز ۱۶ – (بزوینهکانی ریزی پشتهوه) له جیی (دهنگهکانی ریزی پشتهوه) دابنریت .

ل ۱۷ ، دوا دیز – وشهی (نهکوهه) بکریتته (نهوکوهه) .

لهو شوینانهدا که نهلفوبیی لاتینیمان تیدا بهکار هیناوه ، له بهر نه بونی پیتی (چ) و (ش) ی لاتینج له چاپخانهی کوز ، ناچار بون بون نشان دانیان خهت له ژیز (c) و (s) دا دابنیتین ، تاله گهل (ج) و (س) دا تیکهل نه بن ... جا تکامان له خوینهرانی به ژیز نهوه به ، وا تی نه گهن ویستومانه شتیکی نوچ له نهلفوبیی لاتینج دا بیتینه کابهوه .

ناوەرۆك

لابهزه

- پيشه كج ۳
- فونه تيك ۱۵
- فونتي م ۱۵
- شيوه ي فونيم ۱۶
- دهنگه كانى زمانى كوردى ۱۸
- دهنگه بزوينه كان ۲۴
- خاسيه تى چهند نه ندامتيكى ئاخوتن له كاتى ده ربزىنى دهنگه بزوينه كاندا ۳۱
- نيمچه بزوين ۳۲
- بزوينى دولانه ۳۲
- دهنگه كونسونانته كان ۳۵
- خاسيه تى چهند نه ندامتيكى ئاخوتن له كاتى ده ربزىنى دهنگه كونسونانته كاندا ۴۶
- زه سهنج يا نازه سهنج هه ندى دهنگى زمانى كوردى ۴۸
- نه ندامه كانى ئاخوتن ۵۲
- چهند خاسيه تىكى فونه تىكى زمانى كوردى ۵۴
- كورت به راوردىك له نتيوان فونه تىكى دىبالتىكى كرمانجى ژور و خوارودا ۶۴
- بـرگه ۶۷
- هـيـز ۶۹
- واتاگـۆزى ۷۲
- فه رههنگوك ۷۵
- سه رچاوه ۷۹

فرخی (۱۵۰) فلسه

وینهای بهرگه که دستگردی هونرمه‌ند
(وه‌لید مه‌هدی) به

له کتیبخانه‌ی نیشتمانیدا
ژماره ۶۰۳ ی سالی ۱۹۷۶ ی دراوه‌تین

اللغة الكردية في ضوء الفونتيك

له كتيبانه‌ي نيشمانيدا
ژماره ٦٠٢ى سالى ١٩٧٦ى دراومتي

له چاپکراوه کانی کۆژی زانیاری کورد

www.igra.ahlamantada.com

مش زوتاری

له زمانی کوردیدی

د. نوره حماني حاجی ماری

چاپخانهی کۆژی زانیاری کورد - به عندا

١٩٧٧

ئەم كۆتۈپ

لە ئامادە كۆرۈنۈپ بېرىش

(مەنئى ئوقۇش ئىتتىپاقى)

WWW.IQRA.AHLAMONTADA.COM

بۇ سەھىپىنى تەييارلىغۇچى:

[/https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada](https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada)

بۇ سەھىپىنى تەييارلىغۇچى:

<http://iqra.ahlamontada.com>

من مطبوعات مجمع العسلي الكردى

بناء الكلمة
فى اللغة الكردية

د. عبدالرحمن معروف

مطبعة المجمع العسلي الكردى

بغداد - ١٩٧٧

پۆیسته • ئەو جۆره کارانه له سهرێکهوه مهوودای تیگه‌یشتن له چۆنه‌تی پیکهاتنی وشه فراوان ده‌که‌ن و له سهرێکی تریشه‌وه زینگه‌یه‌کی باشن بۆ پێشخستن و گه‌شه‌پیدانی زمان •

مه‌سه‌له‌ی وشه‌زۆنانی زمانی کوردی هه‌روه‌ها له خۆیندنی زماندا زۆر گرنگه و ده‌بیته‌ هۆی ناسینی وشه‌کانی زمان و زانینی چۆنه‌تی پیکهاتنیان • هه‌رچه‌نده به‌ گشتی لیکۆلینه‌وه ده‌رباره‌ی زمانی کوردی که‌مه ، به‌لام تا زاده‌یه‌ک باسی (مۆرفۆلۆژی ، فۆنه‌تیک ، سینتاکس) کراره • ئەوه‌ی سه‌رنج رابکێشێ ، ئەوه‌یه تا ئیستا چ زانایانی کورد و چ زانایانی بیگانه له‌باره‌ی (وشه‌زۆنان) ی زمانی کوردیه‌وه شتیکی ئەوتۆیان نه‌تۆسیوه و لیکۆلینه‌وه‌ی سه‌ربه‌خۆی وایان بلاونه‌کردۆته‌وه که گشت زۆیه‌کی ئەم باسه‌ی گرتیته‌وه • بن‌گومان هه‌ر له‌به‌ر ئەو هۆیه‌شه گه‌لێک کیشه‌ی ئەم زانسته ئالۆزه و پیر و باوه‌زی جیاوازی تیدا زۆره • به‌شیک له‌و وتار و کتیبانه که له زێزمانی کوردی دواون ، که‌میک باسی زۆنانی وشه‌یان کردوه و به‌ لای چهند کیشه‌یه‌کیدا چوون ••• لێره‌دا به‌ کورتی له‌ باره‌ی ئەوانه‌وه ده‌دوین که زیاتر به‌رچاوان •

یه‌کیک له‌و کاره به‌رچاوانه ئەو نامیلکه ٥٩ لاپه‌زه‌یه‌یه مامۆستا نوری عه‌لی ئەمین له ژێر ناوی « گرتنی که‌لینیکی تر له زێزمانی کوردی » دا له باره‌ی (پێشگر و پاشگر) هوه تۆسیوتی (١) • هه‌رچه‌نده تۆسه‌ر له باسه‌که‌یدا په‌نجه‌ی بۆ ئەوه زانه‌کیشاوه و له‌وه نه‌دواوه که پێشگر و پاشگر که‌ره‌سته‌ی گرنگی زۆنانی وشه‌ن ، به‌لام به‌ره‌مه‌که‌ی کارێکی گه‌وره و به‌نرخه • ئەو هه‌مو پێشگر و پاشگرانه‌ی مامۆستا نوری عه‌لی ئەمین ماوه‌ی ٢٠ ساتیکی له‌مه‌وبه‌ر ده‌رکی پێیان کردوه و تۆماری کردون و لێیان دواوه ،

(١) نوری عه‌لی ئەمین ، گرتنی که‌لینیکی تر له زێزمانی کوردی ، به‌غدا ، ١٩٥٨ .

ئەمۆۆ لە مەسەلەى لىكۆلىنەووى وشەژۆنانى زمانى كوردیدا كەرەستەىەكى
 كەم هاوتان و هیشتا زمانسانى كورد شتىكى ئەوتویان لى زیاد نەكردووە •
 بىن گومان ، ئەو كارە وەك تاقى كەردنەووەىەكى بەكەم لە بارەى پیشگر و
 پاشگرەووە ناكۆى لە كەم و كورتى بى بەش بى •

ناتەواوتى هەرە گەورەى تۆسراوى ناوبرا و لەوهدایە كە نىشانە لەگەل
 پیشگر و پاشگردا تىكەل كراووە — واتە بەشئووى مانای ژىزمانى لە بەك
 جودا نەكراووەتەووە • تۆسەر گەلىك نىشانە ، وەك : (ترى پلەى بەراورد و
 (ترى) پلەى بالآ و (ان)ى كۆ و (ەكە)ى ناسیاوتى و (ىك ، ئى)ى
 نەناسیاوتى و كۆتایى هەندى كەردار (را — لە « كىلرا ، ژۆخىنرا ۰۰۰ ») دا و
 (رى — لە « ئەخۆتیرى ، بتۆسرى ۰۰ ») دا بە پاشگر داناووە • (ئە)ى
 نىشانەى موزارەعت و (ب)ى نىشانەى فەرمانى بە پیشگر داووەتە قەلەم •
 ئەو نمۆنانەى سەرەووە كە پاشگر و پیشگرى ژىزمانى ، لەگەل پیشگر و
 پاشگرى ژاستەقىنەى وشەداژۆهردا جودا نەكراووەتەووە ، وەك پیشگرى :
 (ژا) ، وەك لە وشەى « ژاھاتى ، ژاگرتى ۰۰۰ » دا ؛ (بى) لە وشەى
 « پىووست ، پىخەف ۰۰۰ » دا ؛ (هەل) لە وشەى « هەلچۆن ،
 هەلپىنان ۰۰۰ » دا ؛ پاشگرى : (ۆل) لە وشەى « ئاسكۆل ، كرمۆل ۰۰۰ » دا ؛
 (كەر) لە وشەى « سواكەر ، نانكەر ۰۰۰ » دا ؛ (انە) لە وشەى « ژنانە ،
 پىاوانە ۰۰۰ » دا ••• كە پیشگر و پاشگرى و یارىدەى ژۆنانى وشەى
 داژۆزراو دەدەن •

وەك من بەدەى دەكەم و بۆى دەچم هۆى ئەم تىكەل كەردن و جودا
 نەكەردنەووەىە ، ئەووەىە تۆسەر بە تەواوتى بۆ ئەووە نەچوووە كە پیشگر و پاشگر
 چىن و جوداوازىيان لەگەل نىشانەدا چىپە ۰۰۰ ئەمەش لە پىناسەكانى
 تۆسەردا و لە لىكەدانەووە و باس كەردنى هەندى كەرەستەدا بەدەى دەكۆى •

کهم و کورتیه کی دیکه ی ئه و نامیلکه به، ئه و به له دیاری کردنی بار و دهوری هه ندی پئشگر و پاشگر و له تیکه ل کردنی هه ندی له به شه کانی ئاخواوتندا هه له ده بیتری . بو وینه ، ده باره ی پاشگری (تین) ماموستا توسیوتی : ئه م پاشگره ده چته سه ر (ناو) و (ئاوه لئاو) ، وه ده یانکاته ئاوه لئاو (بزوانه : ل ۲۷) . توسه ر بو سه لماندنی ئه و زایه ی هه ندی نمونه ی هیناوه ته وه ، وه ک : « ئاگرین ، به فرین ، نه رمین . . . » . راسته وشه ی « ئاگر ، به فر . . . » ناو و به یاریده ی پاشگری (تین) ده بنه ئاوه لئاو ، به لام وشه ی « نه رم » ئاوه لئاوه و کاتیک پاشگری (تین) ده چته سه ر ده بیته ناو — واته ده بو بیواتیه ده چنه سه ر (ناو) و ده یکن به (ئاوه لئاو) و به پیچه وانه شه وه .

له به شی دووه می پاشگری ناو برادا ، توسه ر ده لئ : ده چته سه ر (ئاوه لکردار) و ده یکاته (ناو) . نمونه کانی شی ئه مانه ن : « سه رتین ، پیشتین ، به رتین . . . » . بی گو مان وشه ی « پیش » ئاوه لکرداره و کاتی پاشگری (تین) ی پتوه ده لکن ده بیته ناو . وشه ی « بهر » یس راسته هه ر ئاوه لکرداره ، به لام (تین) نایکاته ناو ، به لکو ده یکاته ئاوه لئاو (۲) . هه رچی وشه ی « سهر » یسه لیره دا ناوه ، نه ک ئاوه لکردار . (تین) یس هه ر به ناوی هیشتویه تیه وه .

یاخود له به شی سییه می پاشگری (ه) دا توسیوتی : ناو له ئاوه لکردار دروست ده کات ، وه ک : « هاوینه ، پشته ، زستانه ، پایزه ، به هاره ، شه وه (بزوانه : ل ۸) . له تیکزای ئه و نمونانه دا ته نیا وشه ی « پشت » ئاوه لکرداره و به یاریده ی پاشگری (ه) بووه ته ناو . ده نا ئه وانی دیکه ناوی کات (اسم الزمان) ن و که پاشگری (ه) شیان پتوه ده لکن ده بنه ئاوه لئاو (جگه له

(۲) ئه گه ر « به رتین » به مانای « پیشتین » به کار بیری ، هه رچه نده به ده گمه ن به و مانایه به کار ده بیتری ، ئه و دهم ده بیته ناو .

وشه‌ی « شهوه » که ده‌بیته ناو) ، نه‌ک ناو . به‌داخه‌وه ئەم جۆره نمۆرانه له تو سراوی ناوبراودا کهم‌تین .

هه‌روه‌ها ژماره‌یه‌ک پیشگر و پاشگر هه‌ن ، وه‌ک : (بی) — « بی‌هۆش ۰۰۰ » ؛ (به) — « به‌هێز ۰۰۰ » ؛ (نه) — « نه‌خۆش ۰۰۰ » ؛ (دا) — « دابه‌زین ۰۰۰ » ؛ (زا) — « زاهاتن ۰۰۰ » ؛ (هه‌ل) — « هه‌لچۆن ۰۰۰ » ؛ (زۆ) — « زۆچۆن ۰۰۰ » ؛ (وه‌ر) — « وه‌رگیران ۰۰۰ » ؛ (پین) — « پینگه‌یشتن ۰۰۰ » ؛ (تین) — « تین‌کردن ۰۰۰ » ؛ (لین) — « لینان ۰۰۰ » ؛ (وه‌/وه) — « کردنه‌وه ۰۰۰ » ؛ (اندن) — « سۆتاندن ۰۰۰ » . وه‌ گه‌لێکی تر که تو ماری نه‌کردۆن و لیبان نه‌دواوه . ئەمه‌ش به‌و به‌ره‌مانه‌دا که مامۆستا دواتر بلاوی کردۆنه‌ته‌وه ، وا ده‌رده‌که‌وێ به‌شیکیان به‌ پیشگر و پاشگر دانانی و به‌شیکێ دیکه‌شیانی لا ئاشکرا نه‌بووه .

هه‌رچه‌نده هه‌ندی کهم و کورتی تر له کتیبی « گرتنی که‌لینیکی تر له زێمانی کوردی » ی مامۆستا نوری عه‌لی ئەمیندا به‌رچاوه‌که‌ون ، به‌لام ئیمه‌ لێره‌دا توکی قه‌له‌مان ته‌نیا له‌سه‌ر ئەو به‌شه‌ی داناوه ، که په‌یوه‌ندی به‌ وشه‌ژۆرانه‌وه هه‌یه .

که‌ریمی ئەیوبی و ئی . ئا . سمیرنۆفا له به‌شی مۆرفۆلۆژی کتیبی « دیالیکتی کوردی موکرتی » دا^(۲) به‌ گوێره‌ی پتویست ، واته‌ له‌ کۆتای به‌ باسی هه‌ندی له به‌شه‌کانی ئاخاوتندا له‌چۆنیه‌تی ژۆرانی وشه‌ کۆلیونه‌ته‌وه ، به‌ وینه‌ له‌ کۆتای به‌سی (ناو) دا له‌و پاشگرانه‌ دواون که ناوی داژژراو ساز ده‌که‌ن (ل ۲۸ — ۳۳) و ئەو زینگایانه‌یان ده‌ست نیشان کردوه که ناوی لیکدراویان پین دروست ده‌کری (ل ۳۳ — ۳۷) . له‌ کۆتای به‌شی ئاوه‌لناودا

(۲) که‌ریمی ئەیوبی و ئی . ئا . سمیرنۆفا ، دیالیکتی کوردی موکرتی ، لینینگراد ، ۱۹۶۸ .

باسی ئاوه لئاوی داژژراو (ل ۴۰ - ۴۱) و لیکدراویان (ل ۴۱ - ۴۳)
 کردووہ . له بهشی کرداردا هه مان شیوازیان به کارهیناوه (۴) .

هه چهنده مه بهستی سه ره کچی ئەم کتیبه باسی وشه ژۆنان نییه و ته نیا
 له چهنده شوینیکی پتویستدا به لای ئەو کیشه یه دا چووہ ، به لام له گهل
 ئەوه شدا تۆسه رانی لهو ژوووه هه ندی زانیاری نوئی و به که لکیان
 پیشکەش کردوه و له گهلێک شوینی ئەو باسه دا سه ره که وتۆن و ژماره یه ک
 نمۆنه ی جوان و له باریان دهرباره ی وشه ی داژژراو و لیکدراو
 هیناوه ته وه . به داخه وه کاره که ی ئەمانیش ، له گهل ئەوه شدا که زۆر
 پوخته ، هینتا یی که م و کورتی نییه :

یه کچی لهو ناته واویانه ، ئەوه یه که هه ندی پیشگر و پاشگر یادداشت
 نه کراون . به وینه ، له باسی ئەو پاشگرانه دا که بۆ بچۆک کردنه وه ی ناو
 به کار ده هینرین ، ته نیا ناوی (له ، یله ، وله ، وله ، چکه) هینراوه (بزوانه :
 ل ۳۳) . به لام ده بی ئەوه له بیر نه که یین ، که له زمانی کوردیدا جگه له وانه ی
 تۆسه رانی کتیبی ناوبراو باسیان کردۆن ، ژماره یه ک پاشگری تریش هه ن بۆ
 بچۆک کردنه وه به کار ده هینرین ، وه ک : (له) - « گۆزه له ۰۰۰ » ؛ (وکه) -
 « بزۆکه ۰۰۰ » ؛ (و لکه) - « جاشۆلکه ۰۰۰ » ؛ (وچکه) -
 « مندالۆچکه ۰۰۰ » ؛ (چه) - « باخچه ۰۰۰ » ؛ (وله) - « به رخۆله ۰۰۰ » ؛
 (و ل) - « ئاسکۆل ۰۰۰ » وه گهلێکی تر . لهو پاشگرانه ی به زه گی
 کرداره وه یاخود ناوی چاوگ (اسم المصدر) هوه ده لکین ، ته نیا (ار ، یار ،
 مر ، مان) یان باس کردوه (بزوانه : ل ۳۸ - ۳۹) . که چتی ئەم پاشگرانه یان :
 (ه) - « بازه ۰۰۰ » ؛ (گه) - « له وه ژگه ۰۰۰ » ؛ (اک) - « خۆراک ۰۰۰ » ؛
 (که) - « فۆکه ۰۰۰ » هتد له یاد کردوه . هه ر بهو جۆره ش هه ندی

(۴) کرداری داژژراو (ل ۱۰۸ - ۱۱۸) ، کرداری لیکدراو (ل ۱۱۹ -
 ۱۲۹) .

شیوهی وشه‌ی لیکدراو له بیر کراون^(۵) .

له دیاری کردنی ده‌وری هه‌ندی پێشگر و پاشگر و له تیکه‌ل‌کردنی هه‌ندی له به‌شه‌کانی ئا‌خاوتیشدا هه‌له‌ به‌دی ده‌کری . به‌ وینه‌ وایان داناوه که پاشگری (دار) و (باز) ده‌چنه‌ سه‌ر ناوی ساده‌ و ده‌یانکه‌ نه‌ ناوی دارێژراو . راسته‌ ئه‌و دۆ پاشگره‌ به‌ ناوه‌وه‌ ده‌لکین ، به‌لام ئه‌وان ئه‌وه‌یان له‌ یاد کردوه‌ که هه‌ندی جار پاشگری (دار) ناوه‌ ساده‌ که ده‌کاته‌ ئاوه‌لناوی دارێژراو ، وه‌ك « ناودار ، نازدار . . . » . پاشگری (باز)یش به‌ زۆری ناوی ساده‌ ده‌کاته‌ ئاوه‌لناوی دارێژراو، نه‌ك ناو . وه‌ك : « فیل‌باز ، کوتر‌باز ، می‌باز . . . » جگه‌ له‌ چهند وشه‌یه‌کی کهم که ده‌بنه‌ ناو ، وه‌ك : « سه‌رباز . . . » .

جگه‌ له‌و دۆ کتیبه‌ی له‌ سه‌ره‌وه‌ لیان دواين ، له‌ چهند تۆسراویکی دیکه‌شدا که می‌ک باسی وشه‌زۆنان کراوه‌ . یه‌ك له‌و تۆسراوانه‌ هه‌ر کتیبه‌کی دیکه‌ی مامۆستا نوری عه‌لجی ئه‌مینه‌ - « زێزمانی کوردی »^(۶) . تۆسه‌ر له‌م به‌ره‌مه‌دا له‌ باسی هه‌ندی له‌ به‌شه‌کانی ئا‌خاوتندا له‌ چۆنیه‌تی زۆنانی وشه‌ی کوئیوه‌ته‌وه‌ و هه‌ندی ئه‌نجامی به‌که‌لکی وه‌ده‌ست هه‌تاوه‌ . . . وا چهند کهم و کورتیه‌کی ئه‌م تۆسراوه‌ش ده‌خه‌ینه‌ زۆ :

تۆسه‌ر وشه‌ی دارێژراو و لیکدراوی وه‌ك یه‌ك ته‌ماشای کردوه‌ و له‌ یه‌کتری جودا نه‌کردۆنه‌ته‌وه‌ . به‌ وینه‌ ، هه‌ندی ئاوه‌لناوی دارێژراوی به‌ لیکدراو داناوه‌ ، وه‌ك : « نهر ، نه‌به‌ز ، به‌هیز ، به‌جه‌رگ ، نازیک ، بی‌هیز . . . » . ئه‌و وشانه‌ی له‌ زیزی ئاوه‌لناوی لیکدراودا باس‌کردوه‌ . مامۆستا باسی ئه‌و پێشگرانه‌ی نه‌کردوه‌ که کرداری دارێژراو ساز

(۵) ئه‌و چه‌شنه‌ نمۆنانه‌ له‌ کتیبه‌که‌دا نیشان دراو .

(۶) نوری عه‌لجی ئه‌مین ، زێزمانی کوردی ، سلیمانی ، ۱۹۶۰ .

ده‌کەن . تەنیا ئەو ئەو نەبێ کە لە لاپەزە (۱۵۶ - ۱۵۷) دا (هەل ، دا ، زا ، ژا ، ژۆ ۰۰۰) ی بە ئاوە‌لکردار داناو و (پێ ، تێ ، لێ) شی بە پیتی پەبوەندی (حروف العطف) داووە قەڵەم . ژاستە (پێش ، سەر ، لا ، بەر ۰۰۰) وەك ئاوە‌لکردار و پیشگر خۆیان دەنوێنن ، بەلام (هەل ، دا ، زا ، ژۆ ۰۰۰) هەر پیشگرن و هیچ دەمیک نابنە ئاوە‌لکردار . هەرچێ (پێ ، تێ ، لێ) ی شە پیتی پەبوەندی نین ، بەلام بەر لە هەموو شتیک پیشگرن .

هەروەها لە دیاری کردنی بار و دەوری هەندی پاشگردا ناتەواوی دەبینرێ ، بە وینە دەربارە ی پاشگری (تێ ، تێ ، یتێ ، ایه‌تێ ، ایچی) ؟ دەلێ : ئەو پاشگرانە « ناوی مەعەوێ لە ناو پێ دروست ئەکرێ » (بزوانە : ل ۷۷) . ژاستە ئەو پاشگرانە ناوی واتا لە ناو دروست دەکەن ، بەلام تۆسەر بۆ ئەو نەچوووە کە هەندیکیان دەچنە سەر ئاوە‌لناویش و ناوی لێ دروستا دەکەن ، وەك : « بڵندی ، سپیتی ، بەرزایەتێ ، زەشایی ۰۰۰ هتد » .

لە کتیی « سەرەتاییک لە فیلۆلۆژی زمانی کوردی » ی مامۆستا محەمەد ئەمین هەوراماتییدا^(۷) چەند باسیک بەر چاوە دەکەون کە پەبوەندیان بە کێشە ی وشە‌ژۆنانەووە هەیە ، وەك : مۆرفیم و جۆره‌کانی مۆرفیم (ل ۱۰۹ - ۱۱۱) ؛ پیشگر و پاشگر و ناوگر (ل ۱۱۱ - ۱۲۵) ؛ ناوی لیکدراو (ل ۱۴۱ - ۱۴۲) ؛ ناوی داتاشراو و دروست کردنی ناو لە ئاوە‌لناو و لە کردار و لە ئاوە‌لکردار (ل ۱۵۱ - ۱۵۵) ؛ ئاوە‌لکرداری لیکدراو (ل ۱۶۶ - ۱۶۷) .

تۆسەر لە بەشی پیشگر و پاشگردا (ل ۱۱۲ - ۱۲۳) نەك هەر نیشانه‌کانی بە پیشگر و پاشگر داناو ، بە‌لکو لە بەر باس و درێژە‌پێدانی

(۷) محەمەد ئەمین هەورامانی ، سەرەتاییک لە فیلۆلۆژی زمانی کوردی ، بەغدا ، ۱۹۷۳ .

ئەوان بەشیکى زۆرى پيشگر و پاشگره گرنگه کانى باس نه کردوه . جا
 بهو پييه ئەمه له سه رتيكه وه بوو ته هوى ئەوهى به زور نيشانه بکرى به
 پيشگر و پاشگر و له سه رتيكى ديكه وه پيشگر و پاشگره ژاسته قينه کان
 ده رنه کون . به وینه مامۆستا (ده - ئەه) - « ده چم - ئەچم ۰۰۰ » ؛
 (مه) - « مه خۆ ۰۰۰ » ؛ (نا) - « نازۆم ۰۰۰ » ؛ (بم) - « بمفرۆش تايه ۰۰۰ » ؛
 (ما) - « ماکه و ۰۰۰ » ؛ (تيره) - « تيره ورچ ۰۰۰ » ۰۰۰ ی به پيشگر
 داناوه ؛ که چي باسى پيشگرى (زۆ) - « زۆکردن ۰۰۰ » ؛ (وهر) -
 « وه رچه رخاندين » ؛ (پي) - « پي گه يشتن ۰۰۰ » ؛ (تين) - « تين گرتن ۰۰۰ » ؛
 (لي) - « ليدان ۰۰۰ » ؛ (وي) - « ويچون ۰۰۰ » ؛ (نه) -
 « نه خۆش ۰۰۰ » ۰۰۰ وه گه ليكى تری نه کردوه . يا خود (ه که) -
 « پياوه که ۰۰۰ » ؛ (مان) - « ميژومان به خوين سوره ۰۰۰ » ؛ (ن) -
 « له خه وه هستن ۰۰۰ » ؛ (تر) - « گه وره تر ۰۰۰ » ی به پاشگر داوه ته
 قه له م ، به لام گه ليک پاشگرى چالاک و بهر چاوى يادداشت نه کردوه ، وهك :
 (گه) - « کارگه ۰۰۰ » ؛ (گه ر) - « ئاسنگه ر ۰۰۰ » ؛ (دان)
 « گولدان ۰۰۰ » ؛ (باز) - « فيلباز ۰۰۰ » ؛ (تيني) - « کوزيني ۰۰۰ » ؛
 (وله) - « داتوله ۰۰۰ » ؛ (يله) - « ئەنگوستيله ۰۰۰ » ؛ (ۆ)
 « شيرۆ ۰۰۰ » ؛ (که) - « له تکه ۰۰۰ » ؛ (ينه) - « نيسکينه ۰۰۰ » ؛
 (ين) - « هه لماتين ۰۰۰ » ؛ (انچ) - « شه زانچ ۰۰۰ » ؛ (اندن) - « ستواندن
 ۰۰۰ » و گه ليكى تر .

سه ره ژاي ئەوه ، تۆسه ر له به شى (پاشگر) دا هه ندي وشه ی واتادارى
 سه ره به خۆى به پاشگر ژماردوه ، وهك «خان» له وشه ی «مهحمود خان» دا ؛
 «دار» له وشه ی «سپى دار» دا ؛ «کون» له وشه ی «جله کون» دا ۰۰۰۰۰۰
 چيگه ی زه خنه يه که مامۆستا جياوازى له تيوان (نيشانه) و (پيشگر و
 پاشگر) و (شه) دا دانه ناوه . به وینه ژاناوى لكاوى (ت) ی له وشه ی

«گهلت» و «هکه» ی نیشانه‌ی ناسیاوی له وشه‌ی «زمانه‌که» دا ۰۰۰ وشه‌ی «پیاو» له وشه‌ی لیکدراوی «بوره‌پیاو» دا و وشه‌ی «شیر» له وشه‌ی لیکدراوی «دومه‌شیر» دا ۰۰۰ پاشگری (چتی) له وشه‌ی دازتیراوی «چایچی» و پاشگری (ستان) له وشه‌ی دازتیراوی «کوردستان» دا ۰۰۰ وهک یهک داناوه و له ژیر باسی (پاشگر) دا که ئەو زاراوی (پاشبند) ی بۆ داناوه ، باسی کردۆن .

له بهشی ناوگردا (ل ۱۲۴ - ۱۲۵) ، ئەوه‌ی سه‌رنج زابکیشی ، ئەوه‌یه که مامۆستا هه‌ندی حاله‌تی که به هیچ جۆریک ناوگر نین و له‌گه‌ل ته‌ریف و ده‌وری ناوگردا ناگونجین ، به‌ناوگر داناوه . مامۆستا هه‌ورامانی (ده) له وشه‌ی «هه‌لده‌فزی ۰۰۰» ؛ (نا) له وشه‌ی «هه‌لنا‌فزی ۰۰۰» ؛ (ب) له وشه‌ی «دابیشم ۰۰۰» ؛ (ب) له وشه‌ی «ده‌ربجۆیتایه ۰۰۰» ؛ (نه) له وشه‌ی «سه‌رنه‌که‌وتایه ۰۰۰» ؛ (مه) له وشه‌ی «زاهه‌که ۰۰۰» دا به ناوگر ده‌داته قه‌لم . به‌م جۆره ئەو شەش حاله‌ته‌ی کردوه به ناوگر . وا ده‌زانم تۆسه‌ر له‌مه‌شدا به‌هه‌له‌ چوو و ئەوانه‌ی ئەو به‌ ناوگریان تی‌گه‌یشتوو ناوگر نین^(۸) . لیره‌دا ئەوه‌ش ده‌هینمه‌وه یاد که وا هه‌ندی تۆسه‌ری دیکه‌ش به‌هه‌له له ناوگر تی‌گه‌یشتون^(۹) .

هه‌روه‌ها له به‌شه‌کانی : (ناوی لیکدراو) و (ناوی داتا‌شراو) ۰۰۰ ی

(۸) بۆ ژۆن کردنه‌وه و سه‌لامدنی ئەم زایه‌م له به‌شی ناوگری ئەم کتێبه و ، له په‌راویزی ژماره (۳۸) دا به‌ دۆر و دریزی له‌و باره‌یه‌وه دوام .

(۹) به‌ وینه‌ د . پاکیزه زه‌فیک حیلج له وتاری (بۆژاندنه‌وه‌ی زمان) «گۆفاری کۆزی زانیاری کورد» ، ب ۳ ، ژ ۱ ، به‌غدا ، ۱۹۷۵ ، ل ۱۶۴ - ۱۶۵) دا له وشه‌ی «سۆتاندی ، خنکاندی ، جۆلاندی ، ژۆخاندی . . .» دا پاشگری (اند) به‌ ناوگر تی‌گه‌یشتوو . ژاست کردنه‌وه‌ی ئەو هه‌له‌یه و وه‌لام دانه‌وه و زه‌ت کردنه‌وه‌ی ئەو ژا چه‌وته دۆر له زانستیبه له به‌شی ناوگری ئەم کتێبه و له په‌راویزی ژماره (۳۸) دایه .

کتیبی « سەرەتاییک له فیلۆلۆژی زمانی کوردی » دا گەلیک کەم و کورتی دەبینرێ و هەلە ی زانستی بەرچاو دەکەوێ .

لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆژی زانیاری کورد لەو لیکۆلینەوانەیدا کە لە چەند ژمارەیهکی «گۆفاری کۆژی زانیاری کورد» (۱۰) و هەرۆهەها بە کۆکراوەیەک لە کتیبیکی سەر بەخۆدا بلاوی کردۆنه تەو (۱۱) ، دەبۆ لە گەل تۆژنەو هە ی بەشەکانی ئاخواوتندا باسی وشەزۆنایش لە یاد نەکات لیژنە لە بەشی ناو و ئاوەلناودا هەرچەندە تەعریفی وشە ی دازێژراو و لیکدراوی کردو ، بەلام لە چۆنەتی و جۆری زۆنایان نەدواو . واتە باسی ئەو پیشگر و پاشگرانی نەکردو کە ناو و ئاوەلناو دروست دەکەن ؛ باسی شیوازی پیکهاتی ناو و ئاوەلناوی لیکدراوی نەکردو بەلام ئەو هە سەرنج زابکیشی ئەو هە ی کە لە بەشی (کردار) دا لەو پیشگر و پاشگرانی کۆلیۆه تەو کە کرداری دازێژراو ساز دەکەن ؛ باسی ئەو وشانە ی کردو ، کە لە کردار و هەردە گیرین ئە گەر هۆی پشت گوێ خستی باسی وشەزۆنان ئەو هە ی کە لیژنە ویستی بە لیکۆلینەو هە ی کە سەر بەخۆ لێی بدوێ ، ئەو هە ی پێی دەبۆ لە بەشی کرداریشدا وا بە درێژی لەو کیشە ی نەدوێ (۱۲) . خۆ ئە گەر هۆی کە ی لە بیر کردن ی ، ئەو هە ی جیگە ی زەخنە ی .

لیژنە ی ناوبراو لە تۆسراو هە کەیدا بە شیۆه ی کە ی زێک و پێک تەعریفی

(۱۰) بژوانە : «گۆفاری کۆژی زانیاری کورد» ، ب ۳ ، ژ ۱ ، بەغدا ، ۱۹۷۵ ، ل ۳۹۸ - ۴۹۶ ؛ ب ۳ ، ژ ۲ ، بەغدا ، ۱۹۷۵ ، ل ۲۴۱ - ۳۵۸ ؛ ژ ۴ ، بەغدا ، ۱۹۷۶ ، ل ۲۸۹ - ۴۰۰ .

(۱۱) زێزمانی ئاخواوتنی کوردی بە پێی لیکۆلینەو هە ی لیژنە ی زمان و زانستەکانی ، بەغدا ، ۱۹۷۶ .

(۱۲) لە گەل ئەو هە شدا کە بە دۆر و درێژی لە کرداری دازێژراوی کۆلیۆه تەو هە ، کەچێ لە وشە ی لیکدراو و چەشەکانی نەدواو . بێ گومان ئەمەش کەم و کورتیەکی تری باسە کە یه .

وشه‌ی دازیزراو و لیکدراوی کردوه و ستوری ته‌وای له تیوانیاندا کیشاوه و له هیچ شویتیکی باسه که یدا تیکه‌لی نه کردون (۱۳) ... له به‌شی (کردار) دا به شیوه‌یه‌کی زانستی و به نمونه‌ی جوان و له باره‌وه باسی نه‌و پیشگره سادانه‌ی کردوه که کرداری دازیزراو زۆده‌تین و دهوری هر یه‌کیکیانی دیاری کردوه . به‌لام به‌داخوه لیژنه‌ی ناوبراو پیشگری (زۆ) و (زۆی) که ئەمانیش له زۆنانی کرداری دازیزراو دا ده‌وریک‌کی گرنگ ده‌بین ، له یاد کردوه و به هیچ جوریک ناوی نه‌هیناون . جگه له‌وه دهرباره‌ی پیشگره ناساده‌کان ، وه‌ک : (پيدا ، تيدا ، پیوه ، تیوه ، پیرا ، پیک ، تیک ، لیک ... هتد) هیچی نه‌توسیوه .

هرچه‌نده لیژنه‌ی « زمان و زانسته‌کانی » کۆز له به‌شی کرداری دازیزراو دا نیشانه‌کانی وه‌ک پیشگر و پاشگر نه‌ژماردوه ، به‌لام نه‌وه‌ی جیی سه‌رسوزمان بچ ، نه‌وه‌یه له‌و نموناندا که بۆ تعریفی ئاوه‌لناوی دازیزراو هینراونه‌توه نیشانه‌ی (م) - «هه‌شتم» ؛ (ه‌مین) - «هه‌شته‌مین» ؛ (تر) - «گه‌وره‌تر» ؛ (ترین) - « گه‌وره‌ترین » نه‌ک هر به پاشگر دراونه‌ته‌قه‌له‌م ، به‌لکو به پاشگری دازیزه‌ریش دانراون (بزوانه : ل ۸۲) .
چه‌ند لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆش دهرباره‌ی هه‌ندێ پیشگر و پاشگر بلاو‌کراونه‌توه ، که له ناویاندا ئەوانه‌ی ده‌ نهرین فه‌خری و ده‌ فاروق عومه‌ر صدیق دیارن .

ده‌ نهرین فه‌خری له باره‌ی پیشگر و پاشگری (وه/هوه) وه له ژیر ناوی «پاشگر و پیشگری (قه - یان - وه) له زمانی کوردیدا» و تاریکی

(۱۳) به‌داخوه به‌شیک‌کی زۆر له زمانناسانی کورد نه‌و دۆ جۆره وشه‌به‌یان تیکه‌لی به‌ک کردوه .

بلاوکردۆتهوه^(۱۴) و تیایدا به درێژێ و بهلگهوه له واتا و دهوور و پیکهاتنی دواوه . بهلام ئهوهی جینگهی سهرنج بێ ئهوهیه ، تۆسه لهو زایه دایه که ئه م پاشگره ته نیا شیوهی (وه) ی ههیه . بهلگهشی ئهوهیه که له شیوهی کرمانجی ژورودا کاتیک دهیته پیشگر (فه) به کار دیت . وه بزوینی (ه)ش به پیتیکی په یوه ندی دادهنی . به زای من ئه و ته نیا بهلگه یه ده نه سرین فهخری ژور که مه بو ئه وهی ، ئه و پاشگره به (وه) دابرنی ، به تابه تی چونکه بهلگه ی به هیز هه ن (ئه و بهلگانه له په راوێزی ژماره ۱۵۸۶ به درێژی باس کران) ، ئه وه به لێن که ئه و پاشگره ده بێ (هوه) بێ ، نهک (وه) و به و پێیه بزوینی (ه) ده بێ زه سه ن بێ ، نهک بو په یوه ندی جگه له و به ره مه ، تۆسه ری ناوبرا و ده رباره ی پاشگری (اندن) یش و تاریکی بلاوکردۆتهوه^(۱۵) .

مامۆستا فاروق عومه ر صدیق به ناو نیشانی « وشه سازی له زمانی کوردیدا » و تاریکی بلاوکردۆتهوه^(۱۶) و تیایدا له پاشگری (تی) ی ناوی مه عنا و (تی) ی سیفه ی نیسبێ دواوه و به دۆر و درێژی له په یدا بۆن و گه شه کردنیانی کۆلیوه ته وه – واته باسی ئه و پاشگرانه ی له زمانی فارسی ناوه ژاست و تازه دا کردوه و له گه ل کوردیدا به راوردی کردۆن . ده وریانی له گه یاندنی مانا و مه به ست ، له داژشتی وشه دا نیشان داوه . هه رچه نده تۆسه ر له چه ند شوینیکی و تاره که یدا به هه له دا چووه (که

(۱۴) د. نه سرین فهخری ، پاشگر و پیشگری (فه – یان – وه) له زمانی کوردیدا ، «گۆفاری کۆزی زانیاری کورد» ، ب ۱ ، ژا ، بهغدا ، ۱۹۷۳ ، ل ۴۱۷ – ۵۲۳ .

(۱۵) د. نه سرین فهخری ، پاشگری (اندن) له زمانی کوردیدا ، «گۆفاری کۆزی زانیاری کورد» ، ب ۳ ، ژا ، بهغدا ، ۱۹۷۵ ، ل ۱۹۸ – ۲۴۲ .

(۱۶) فاروق عومه ر صدیق ، وشه سازی له زمانی کوردیدا ، «گۆفاری کۆزی زانیاری کورد» ، ب ۳ ، ژا ، بهغدا ، ۱۹۷۵ ، ل ۴۱۷ – ۵۲۳ .

نرخینه‌ر مامۆستا مه‌سعود محهمه‌د به‌شیکی زۆریانی له‌گه‌ڵ وتاره‌که‌دا چاپ کردوه) ، به‌لام به‌گشتی هه‌ندی زانیاری نوێی له‌ باره‌ی ئه‌و دۆ پاشگروه تو‌مار کردوه .

مامۆستا ئه‌حمه‌د هه‌سه‌ن ئه‌حمه‌د له‌و کتیبه‌یدا که‌ چه‌ند مانگیکی له‌مه‌وبه‌ر بلاوی کردۆته‌وه^(۱۷) شیکی ئه‌وتۆی له‌ باره‌ی وشه‌زۆنه‌وه نه‌توسیوه ئه‌وه‌ی سه‌رنج زابکیشی ته‌نیا باسی : ئاوه‌لناوی لیکدراو (ل ۱۳۸ - ۱۴۸) و کردنی ئاوه‌لناو به‌ ناو (ل ۱۴۸ - ۱۵۱) ه .

له‌ به‌شی ئاوه‌لناوی لیکدراودا هه‌رچه‌نده هه‌ندی نمونه‌ی جوانی بۆ چه‌شنه‌ جو‌داوازه‌کانی وشه‌ی لیکدراو هه‌ناوه‌ته‌وه ، به‌لام به‌داخوه بیکه‌ل کردتیکی ته‌واو به‌رچاو ده‌که‌وی . تو‌سه‌ر به‌ر له‌ هه‌مو شتیکی ئاوه‌لناوی دا‌زێزراو و لیکدراوی به‌ یه‌ك شت دا‌ناوه و له‌ یه‌ك جو‌دای نه‌کردۆنه‌ته‌وه ، ئه‌مه‌ش هه‌له‌یه‌کی به‌نه‌ژه‌تی باسه‌که‌یه‌تی که‌هه‌ر له‌ سه‌ره‌تاوه به‌ زینگه‌یه‌کی چه‌وتدا زۆیشتوو . بێ‌گومان ئه‌مه‌ش که‌م و کورتیه‌کی گه‌وره‌یه سه‌ره‌زاری ئه‌وه که‌ مامۆستا ئاوه‌لناوی دا‌زێزراو و لیکدراوی به‌ ئاوه‌لناوی لیکدراو دا‌ناوه ، ئنجا گه‌لێ پێشگر و پاشگر و چه‌شنی جو‌راو‌جو‌ری ئاوه‌لناوی یادداشت نه‌کردوه^(۱۸) .

جگه‌ له‌وه مامۆستا له‌ دیاری کردنی هه‌ندی له‌ به‌شه‌کانی ئا‌خاوتندا هه‌له‌ی کردوه . به‌ وینه‌ وای نیشان داوه ، که‌ وشه‌ی « زۆرخۆر » له‌ دۆ ئاوه‌لناو پیکهاتوو (بزوانه : ل ۱۳۹) . زاسته « زۆر » ئاوه‌لناوه ، به‌لام « خۆر » ئاوه‌لناو نیه‌ و زه‌گی کرداره . به‌م چه‌شنه « زۆرخۆر » له‌ دۆ ئاوه‌لناو پیک نه‌هاتوه ، به‌لکو له‌ ئاوه‌لناویک و زه‌گی کردار دروست بووه .

(۱۷) ئه‌حمه‌د هه‌سه‌ن ئه‌حمه‌د ، زێزمانی کوردی ، به‌غدا ، ۱۹۷۶ .
(۱۸) بزوانه ئه‌و باسه‌ی له‌م کتیبه‌دا ده‌باره‌ی ئاوه‌لناوی دا‌زێزراو و لیکدراو کراوه .

کیشەیی کردنی ئاوه‌لناو به ناو که مامۆستا ئەحمەد حەسەن ئەحمەد
 له ژێر ناوی : « چۆن ئاوه‌لناو ئەکەین بە ناو » (ل ۱۴۸ - ۱۵۱) لێی
 دواوه زۆر کورت و کۆله و وای بۆ چوووه که تەنیا پاشگری (تی ، ایه‌تی ،
 یتتی) ئاوه‌لناو دەکەنه ناو ۰۰۰ بەداخه‌وه وه‌ک خۆی به بیریا نه‌هاتوووه ،
 سه‌رچاوه‌ی کوردیتشی بۆ ته‌ماشانه‌کردوه . ده‌نا له میژه مامۆستا نوری
 عەلی ئەمین له کتیبی « گرتنی که‌لینتیکێ تر له زێزمانی کوردی » دا ژماره‌یه‌ک
 پاشگری ده‌ست نیشان کردوه که ئاوه‌لناو ده‌کەنه ناو ، وه‌ک : (ه) -
 « خراپه ۰۰۰ » ؛ (ینه) - « زه‌ردینه » ؛ (که) - « زه‌شکه » ۰۰۰ وه
 گه‌لینکی تر که له ژێر سه‌رباسی « ئەو پاشگرانه‌ی ده‌چنه سه‌ر ئاوه‌لناوی
 ساده و ده‌یانکه‌نه ناوی داژێراو » دا له‌م کتیبه‌ماندا لێیان دواوین .

عه‌مید ئەحمەد حەسەن له‌و وتاره‌شیدا که به ناوی « پیشگر و
 پاشگره » وه‌هه‌له‌ گۆفاری کۆژی زانیاری کورددا بلاوی کردۆته‌وه^(۱۹) ،
 له‌وه‌شدا توشی هه‌له‌یه‌کی گه‌وره‌ بووه که (شی ، گل ، فیر ، فریا ، نقوم ،
 پیشان ، قوت ، یه‌ک ، په‌یدا ، به‌ریا ، گلۆر ، تیه‌ژ ۰۰۰) ی به‌ پیشگر
 داناوه . بێ‌گومان ئەوانه ناتوانی به‌ پیشگر دابنرێن ، به‌لکو وشه‌ن ،
 هه‌رچه‌نده زۆریان مانای سه‌ربه‌خۆی خۆیان نییه و سه‌ربه‌خۆ به‌کار نایه‌ن .

له هه‌ندی له‌و کتیب و وتارانه‌دا که مامۆستایان : قه‌ناتی کوردۆ و
 چه‌رکه‌زی به‌کۆ له‌ باره‌ی زمانی کوردیه‌وه تۆسیویانه‌ چاومان به‌ باسی
 وشه‌ژۆنان ده‌که‌وتی . به‌ وینه مامۆستا قه‌ناتی کوردۆ له‌ کتیبی « ده‌ستوری
 زمانی کوردی » دا^(۲۰) له‌ لاپه‌ژه ۲۹۳ - ۲۹۹ دا له‌ وشه‌ژۆنانی کۆلیوه‌ته‌وه .

(۱۹) عه‌مید ئەحمەد حەسەن ، پیشگر و پاشگر ، « گۆفاری کۆژی زانیاری
 کورد » ، ۳ ، ۱ ، به‌غدا ، ۱۹۷۵ ، ل ۳۲۲ - ۳۲۳ .
 (۲۰) قه‌ناتی کوردۆ (کوردۆیتیف) ، ده‌ستوری زمانی کوردی ، مۆسکۆ -
 لێنینگراد ، ۱۹۵۷ (به‌ زمانی ژۆسی) .

هەرچەنده تۆسەر بە چەند لاپەزەیه کی کم له و باسه دواوه و هەمو لایه تییکی زۆن نه کردۆتهوه ، بەلام گرنگی له وه دایه که وهك فەسلێکی تایبه تی جو دای کردۆتهوه . سەرەزای ئەوه مامۆستا له باسی هەندی له بەشه کانی ئاخاوتندا ناو ناوه له زۆنانیان دواوه^(۲۱) له لاپەزە (۱۶ - ۱۹) ی کتیبی « زمانی کوردی » شدا^(۲۲) که میک له وشە ی داژژراو و لیکدراو دواوه و شیوازی دروست بۆنیانی باس کردوه جگه له وه ی له سەر هوه لیبی دواين ، ههروهها مامۆستا کوردۆ هەندی وتاری به نرخی له و زوووه بلاو کردۆتهوه : « زۆنانی وشه له زمانی کوردیدا »^(۲۳) و « دەر باره ی دۆ بنچینه ی زۆنانی وشه له زمانی کوردیدا »^(۲۴) هتد .

مامۆستا چەرکەزی به کو له کتیبی « زمانی کورده کانی ئازربایجان »^(۲۵) (ل ۹۰ - ۹۶) و « زمانی کورده کانی سوؤیت »^(۲۶) (ل ۲۳۹ - ۲۷۲) دا له کیشه ی زۆنانی وشە ی کۆلیوه ته وه وه به تایبه تی له کتیبی دووه مدا به شیوه یه کی فراوان له و باسه دواوه و به نمونه ی جوان و له بار هەندی زۆی ئەو زانسته ی ئاشکرا کردوه .

- (۲۱) بزوانه : هه مان سه رچاوه ، ل ۱۳۶ ؛ ۱۶۲ - ۱۹۲ ؛ ۲۷۱ - ۲۷۴ .
- (۲۲) قه ناتی کوردۆ (کوردۆ بیف) ، زمانی کوردی ، مۆسکو ، ۱۹۶۱ (به زمانی زۆسی) .
- (۲۳) قه ناتی کوردۆ (کوردۆ بیف) ، زۆنانی وشه له زمانی کوردیدا ، « زیزمان و میژوی زمانه کانی زۆژه لات » ، لنینگراد ، ۱۹۵۸ ، ل ۱۰۹ - ۱۴۲ (به زمانی زۆسی) .
- (۲۴) قه ناتی کوردۆ (کوردۆ بیف) ، دۆ بنچینه ی زۆنانی وشه له زمانی کوردیدا ، « کورته ی ده نگوباسی ئامۆزگای زۆژه لاتناسی » ، ۱۹۵۹ ، ب ۲۹ (به زمانی زۆسی) .
- (۲۵) چەرکەزی به کو (باکایف) ، زمانی کورده کانی ئازربایجان ، مۆسکو ، ۱۹۶۵ .
- (۲۶) چەرکەزی به کو (باکایف) ، زمانی کورده کانی سوؤیت ، مۆسکو ، ۱۹۷۳ .

شایانی باسه هردو ماموستا له لیکۆلینهوهی زماندا کیشهی وشهزۆنانیان زهچاو کردوه و بهو کارانهیان گهلیک باسی زۆنانی وشهیان له دیالیکتی کرمانجی ژورودا ساغ کردۆتهوه .

تیکزای ئه و تۆسراوانه ی له سه ره وه لێیان دواین و هه ندیک ی دیکه ش تا زاده یه ک له هه ندی کیشه ی وشه زۆنانی زمان ی کوردی دواون . به لام به داخه وه نه ک هه ر که م و کورتی و ناته واویان زۆر تیدایه ، به لکو به لای زۆر کیشه شیدا نه چوون بی گو مان ئه مه ش که لینیکی گه وره یه له کاری لیکۆلینه وه ی زمانه که ماندا . بینینی ئه و که لینه هه ستی بزواندم و زایکیشام که خۆم به و باسه وه خه ریک بکه م دوا ی هه ول و کۆششیک ی زۆر ، ئه وه ی بۆم کرا کردم و ئه وه ی له توانمدا بۆ به جیم هینا نیمچه شاره زایه ک له مه سه له ی وشه زۆنان و هه لسه نگاندنی ئه وه ی هه ر له زووه وه تا کو ئه مرۆ له باره ی وشه زۆنانی زمان ی کوردیه وه تۆسراوه ، چۆنه ناو زمانه که خۆیه وه و لیکدانه وه و شوین که وتی ئه و زینگه یه یان بۆ خۆش کردم که ئه وه ی ده رباره ی وشه زۆنانی زمانه که مان راست و زانستیانه تۆسراین به لینم و بچه سینم ، ئه وه ی هه له و چه وتیش بی لای به رم و دۆری بخه مه وه (۲۷) هه یچ گو مانم له وه دا نییه ، که ئه م کاره ی منیش پیشکه ش به نه ته وه خۆشه ویسته که می ده که م ، کاریکی ته واو نییه و که م و کورتی تیدا هه یه . به لام ئه وه نده ش هه یه ، ئه م کتیه سه ره تایه که له باره ی کیشه ی وشه زۆنانی کوردیه وه و گه لیک که ره سه ته ی نوێی وه های تیدایه ، که تا ئیستا له لیکۆلینه وه ی زمان ی کوردیدا باسیان نه کراوه .

(۲۷) به داخه وه له به شی هه ره زۆری ئه و لیکۆلینه وانهدا که ده رباره ی وشه زۆنانی زمان ی کوردی تۆسراون ، هه له و ناته واوی ئیجگار زۆر به رچاو ده که ون . بۆبه کا ئیمه ش له گه لیک به راویزی ئه م کتیه دا بایه خمان به زه ت کردنه وه یان داوه .

ئەركى سەرەكتى ئەم كىتپە « وشەزۆنان لە زمانى كوردىدا » ،
تۆزىنەو و كۆلىنەوئەبە لەو كىشە گىرنگانەى لە زۆى وشەزۆنانەو
پەبۆەندىيان بە وشەى كوردىيەوئەبە ، بەتايەتەى وەك : (مۆرفىم ،
جۆرەكانى مۆرفىم ، شىوئەى مۆرفىم ، پىشگر و پاشگر و نىشانە ،
ئىنتەرفىكس ، كۆئىكس ، ناوگر ، وشەى دارىژراو - ناوى دارىژراو ،
ئاوئەلناوى دارىژراو ، كىردارى دارىژراو ، ئاوئەلكىردارى دارىژراو ؛ وشەى
ئىكىدراو - ناوى ئىكىدراو ، ئاوئەلناوى ئىكىدراو ، كىردارى ئىكىدراو ،
ئاوئەلكىردارى ئىكىدراو) .

لە ناخى دلەوئە سوپاسى مامۆستا مەسعود مەمەد دەكەم ، كە لە
شىكردنەوئە و ئىكەدانەوئەى گەلەك زۆى ئەم باسەدا ، گەلەك هارىكارى
لە گەل كىردم .

شايانى باسە مامۆستايان : عەبدوللا حەسەن زادە و شوکور مستەفا و
مەمەدى مەلا كەرىم لە دەر كىردنى ئەم كىتپەدا زۆريان يارىدەدام . هەرئەوئە
زۆى و سوپاسم بۆ كىركاران و لىپىرسراوى چاپخانەى كۆز ، كە بەزاستى
دلەسۆزانە ئەم كارەيان بۆ هەلسۆزاندم .

مايەى بەختەوئەرىم دەبى و هىوا و ئاوايىكى گەورەم دىتە دى ،
ئەگەر تىوانىيىتم بەم كارە خزمەتتىكى بچۆك پىشكەش بە زانىارى گەلەكەمان
بەكەم و لە بارەى وشەزۆنانى زمانى كوردىيەوئەبە چەند وشەبەكى بە كەلك
بەتۆسم .

د . ئەوزەحمانى حاجى مەرف

وشه زۆنان

(بناء الكلمة — formation — Word)

وشه زۆنان له زانستی زماندا بهو بهشه دهئین ، که له چۆنیهتی پیکهاتن و یاسای دروست بۆنی وشه کانی ئەم زۆنی زمان دهکۆلیتهوه .

هەر وهک که رهستهی لیکسیکۆلۆژی — بریتیه له وشه ، ههروهها وشه زۆنان (Word — formation) یس ههه له وشه دهووی ، بهلام لیرهدا له زۆی مانا و واتاوه لیبی ناکۆلیتهوه ، بهلکو کاری پتویست و گرنگ نیشاندانی چۆنیهتی پیکهاتن و دروست بۆنی وشه و دیاری کردنی پارچه کابیتی . بۆ نمونه ، ئەگه له باری وشه زۆنانهوه تهماشای وشه « کوردستان » بکهین ، دهبین له وشه « کورد » و پاشگری (ستان) پیکهاتوه . بهم جۆره له وشه « کوردستان » دا دۆ پارچهی واتادار ههیه ، که ههه پارچهیهکیان دهکری له گهه پارچهی تر دا به کار بهیتری . بۆ نمونه : « کوردایهتی ، کوردپهروه . . . » ؛ « گۆزستان ، ئهرمه نستان . . . » . لیرهدا جگه له نیشاندانی شیوهی دروست بۆنی وشه ، پتویسته مانای ئەو پارچه جودا جودا واتادار (مۆرفیم) انهش که وشه که پیک دههینن ، دهست نیشان بکریت : « کورد » — ناوی میلیهتیکه ؛ (ستان) — له زمانی کوردیدا پاشگریکه شوین و جیگه نیشان دهات . . . بهم شیوهیه که پاشگری (ستان) دهچیتته سهه وشه « کورد » ، وشه « کوردستان » پهیدا دهبن و مانای (مهلبهندی کوردان) به دهستهوه دهدا .

ياخود ئەگەر لە وشەى « دارتاش » وردىينهوه ، دهينين له « دار + تاش » دروست بووه . ليره دا دۆ پارچهى واتادار يه كيان گرتووه و وشه يه كى نوڤيان پيكهيتاوه . ههر پارچه بهك لهو پارچه واتادارانه دهتوانى بچيته پال وشهى ديكه ، وهك « سهرتاش ، بهردتاش . . . » ؛ « دارفرۆش ، دارگويز . . . » . ئەگەر لهو پارچه واتادار (مۆرفيم) انه بزوانين كه وشه كيان پيكهيتاوه ، دهينين : « دار » - (درهخت و لقي درهخت و ئەو كه رهسته خاوهى له درهخت ديتيه بهرهم) ، « تاش » - زهگى كردارى « تاشين » ه ، به ماناى (زيك خستن و لوس كردنى شتيك) ديت . بهم شيوه به كه « تاش » به وشهى « دار » هوه دهلكى ، ئەو دهمه « دارتاش » دروست ده بى و مانا كەى مه بهست (وهستا به كه له دار و تهخته شت دروست بكا) .

مۆرفيم

(المورفيم — Morpheme)

ليكوئينهوه دهر بارهى هه ندى دانەى زمان زۆره و ته نانهت له زانستى زماندا بهشى سه ره به خويان بو دانراوه . . . به لام به داخه وه گرنگيه كى ئەوتو به كيشهى مۆرفيم نه دراوه . نه بونى ليكوئينه وهى تايه تى و تير و ته سه ل سه بارهت به كيشهى مۆرفيم بووه ته هۆى دوا كه وتنى ليكدانه وهى هه ندى كيشهى تيورى زماناسى . زۆر جاريش كارى كردۆته سه ر ئەوهى ئەنجامى سه ر كه وتو وه دهست نه هينرى .

ئەگەر چاويك بهو تۆسراوانه دا بخشيين ، كه دهر بارهى زمانى كوردى تۆسراون ، به ئاشكرا دهينين كه م يا زۆر باسى گه ليك كيشهى زمان كراوه ، به لام ئەوهى باسى ليوه نه كرابى (ته نها به چه ند ديزيك

نەبىي (۱) كېشەي مۆرفىمە لە زمانى كوردىدا ۰۰۰ ئەمەش وەنەبى شىيىكى
 زىكەوت بى ، بەلكو تەنانەت بە نىسبەت زمانە پىشكەوتووە كانىشەووە لەم
 بارەيەووە تۆزىنەووە كەمە و هېشتا گەلې زۆي ئەم باسە بەر زۆناكتى
 لىكۆلېنەووە نەكەوتووە .

تېۆرى مۆرفىم لە زمانناسى ئەم سەردەمەدا كەم لىي كۆلراووەتەووە و
 باسى سەربەخۆ و تېر و تەسەل دەربارەي نىيە . باسى تېۆرى مۆرفىم بە
 زۆرى لە هەندى لىكۆلېنەووەي گىشتى زمانناسىدا بەر چاودەكەوتى و
 بەتايەتې لە باسى وشەزۆناندا .

هەرچەندە ژمارەيەك لە زانايان لە بارەي مۆرفىمەووە دواون ، بەلام
 لەگەل ئەوەشدا تاكو ئىستا تەعريفىكى تەواوي پز بە پزى مۆرفىم نىيە ؛
 جۆرەكانى بە باشى ديارى ئەكراون ؛ ماناي جۆرە جياوازەكانى ئاشكرا
 نەكراووە ؛ دەور و ئەركيان لە زماندا نیشان نەدراووە (۲) .

دەربارەي تەعريفى مۆرفىم زاي جياواز زۆرە و ژمارەيەك تەعريف
 هەن كە وىك ناچن و هەندىكيان كەم و كورتىيان تىدا دەبىنرى ۰۰۰ ئەو
 تەعريفى لە هەموان تەواوتر و لەبارتر و باوترە ، ئەوەيە كە دەلې :
 مۆرفىم — بچۆكتىرې دانەي واتادارى زمانە (۳) .

(۱) مامۆستا محەمەد ئەمىن هەورامانى ، لە كىتېبى « سەرەتايىك لە
 فېلۆلۆژى زمانى كوردى » دا ، بەغدا ، ۱۹۷۳ ، كەمىك لە بارەي
 مۆرفىمەووە دواووە (ل ۱۰۹ - ۱۱۱) .

(۲) ر . ئا . بوداگوف ، سەرەتايىك بۆ چۆنە ناو زانستى زمانەووە ، مۆسكۆ ،
 ۱۹۵۸ ، ل ۲۳ .

(۳) مەبەست لە مۆرفىم — بچۆكتىرې دانەي واتادار ، ئەوەيە كە ناتوانرى
 بچۆكتىرې بکرىتەووە بە مەرچى واتاي نەفەوتى . بە وىنە وشەي « مۆمدان » ،
 لە دۆ مۆرفىم : « مۆم + دان » دروست بوووە و هەر يەكىك لەو
 مۆرفىمانە بچۆكتىرې پارچەي واتادارى ئەو وشەيەن و ناكرى بچۆكتىر
 بکرىتەووە و ماناش بېهخشن . بىن گومان ئەگەر يەك دەنگيان لى لابرى ،

ٺهوهي لاه زووهوه پتر لٺي ڪولراوه تهوه مؤرفيمه ئافيسيه ڪانن ،
كه ٺه مانيش له زماندا دَو دهوري گرنگ دهينن :

يه ڪم - زَوَوانِي وشه . ٺم ڪارش (پيشگر و پاشگر) به جيئي
دهينن .

دووه - گوڙيني زِيْزهِي وشه ، كه (نيشانه)^(٤) سازي ده ڪا .

مؤرفيم يه ڪيڪه لاه هويانه كه حالاتي زِيْزمانِي لاه مؤرفولوڙِي و
هروهه لاه سينتاكسدا پيڪ ديني . له زماني ڪورديدا كه حالاتي زِيْزمانِي
زوره ، مؤرفيمه هه مه چه شنه ڪاني هويه ڪي هره ڪاريگر و ناسراون لاه
پيڪ هينان و دهر بزيئي ٺهوه حالته زِيْزمانياهدا . له زماني ئينگليزيدا دهوري
مؤرفيم بَو ساز ڪردني حالاتي زِيْزمانِي تا زاده يه ڪه مه ، به لام له گهل
ٺهوه شدا نيشانهي وهه هه يه ، كه زِيْزهِي وشه ده گوڙِي ، وهڪ : ((s(es)))
نيشانهي ڪوِي ناه (book — books, box — boxes) ; ((er)) —
نيشانهي پلهي به اوردي ٺاوه لناهو (long — longer) هتد^(٥) .

به لام دهر بزيئي حالاتي زِيْزمانِي تا ڪه دهوري مؤرفيم نيه ، به لڪو
دهوري ڪي ديڪهي زور گرنگي هه يه ، كه ٺه وئش زَوَوانِي وشه يه .

ٺاخاوتني ئيمه بهر له هه موشتيڪ برتتبه له رسته . ههر رسته يه ڪيش
ڪم يا زور خاوهني ماناي خويه تي . . . رسته به سهر فريزدا دابهش ده بئ .

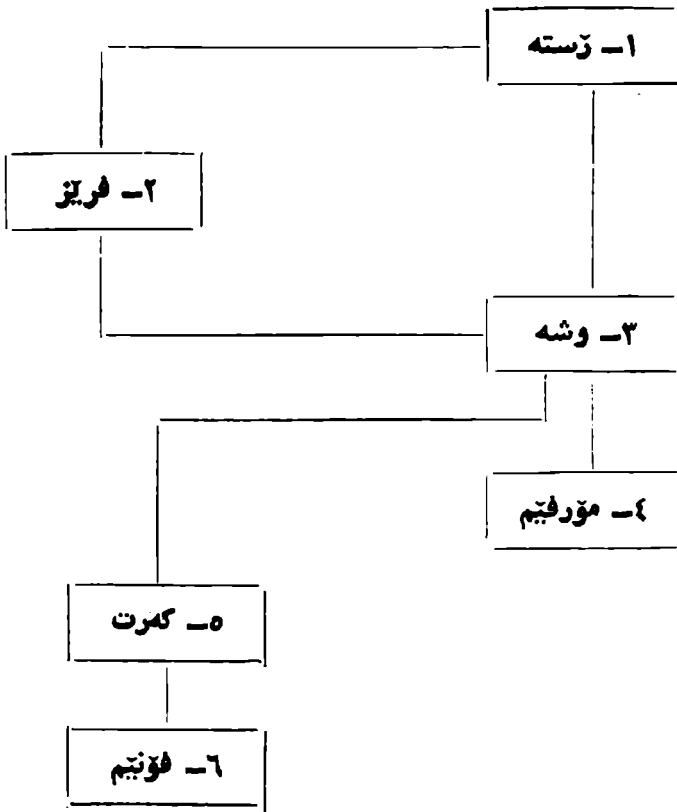
بئ واتا دهن و ناتوانري پٺيان بوتري مؤرفيم . . . هروهه ها وشهي
« بهري » برتتبه له يه ڪه مؤرفيم يا خود دَو ڪهرت يا خود چوار فونيم .
ليزهه « بهري » بچو ڪرين دانهي واتاداره و لهوه بچو ڪتر ناکريتهوه ،
به مهر جيڪ واتاي ون نه بئ . ٺه گر ، بڪريته « به ، ري . . . » واتاي
ناميني ، كه واتاش نه ما به مؤرفيم ناه ميرويت .

(٤) له ڪنٺبهه دا به شيوه به ڪي فراوان پيشگر و پاشگر و نيشانه شئي
ڪراونه تهوه .

(٥) ڪ. س. ڪاچينا، ڪيشهي واتاي مؤرفيم ، لٺينگراد، ١٩٦٣، ل ١٤ .

فریزیش وشه‌ی لی ده‌یته‌وه • وشه‌ش له مۆرفیم پیکهاتووه • هه‌رچی مۆرفیمه له زۆی واتاوه به‌سه‌ر پارچه‌ی له خۆ بچۆکتردا دابه‌ش نابن • وشه له سه‌ریکی‌تره‌وه ، بچ‌ئوه‌ی په‌یوه‌ندی به مۆرفیمه‌وه هه‌ییت به‌سه‌ر که‌رتدا دابه‌ش ده‌بن • له کوتاییشدا ده‌کری کهرت ده‌نگ ، یاخود فۆنیمی لی جودا بکریته‌وه •

ئهو دابه‌ش کردنه‌ی دانه‌کانی زمان که له سه‌ره‌وه باسمان لی کرد ، ده‌توانی له شیوه‌ی ئهو نه‌خشه‌یه‌ی خواره‌وه‌دا نیشان بدری •

ئەوھى لەو نەخشەيەي سەرەوھدا نیشان دراوھ ، دانە سەرەكئەيەكانى
 زمانن ۰۰۰ بەلام ئەوھى لەم ژووھوھ سەرنج زابكئىشى ، ئەوھىە كە زانايان
 لەوھدا زاي جياوازايان ھەيە ، كە ئايا كامەيان لە ھەمۆيان گرنگتر و
 سەرەكئە ترە . ھەندئى لە زمانناسان لەو زاہەدان كە « لە ناو دانەكانى زماندا
 ژستە و وشە بايەخيان لە ھەموان زياتر ھەيە و ھەسيليە ئاخاوتن و
 ئالوگۆژکردنى بىر و باوھژ و لە يەكتر گەيشتى ئەندامانى كۆمەلن » (٦) .
 ئۆ . س . ئاخمانوفا و ن . م . شانسكى وای دادەتئن كە تەنيا وشە
 دانەي ھەرە سەرەكئە زمانە ۰۰۰ كەچتى ت . پ . لۆمئىف ھەولئى داوھ
 بىچەسپئنى كە گرنگى ژستە لە ھى وشە كەمتر نىيە (٧) .

لەم بارەيەوھ ك . س . كچكىنا ئوسيوئتى دەلئى : دانانى تەنيا وشە بە
 دانەي سەرەكئە زمان بۆتە ھۆي ئەوھى كئشەي واتاي دانەكانى ديكەي
 زمان ، بەتايبەتئى مۆرفئىم ، بە باشئى لە زماناسيدا ساغ نەكرئتەوھ ۰۰۰ ئەو
 جۆرە دانانەي زمان ، وھك : وشە و ژستە ، ئەركئكى كۆمەلايەتئى زمان
 بەجئى دەھئئن – واتە دەورى زمانەوانئى جئى بەجئى ناكەن . بەلام بۆ
 تئگەيشتى پئكھاتنى زمان ، بۆ لئكۆلئنەوھى تەواو لەزمان ، بۆ لئكدانەوھى
 ژئزمانەكەي ، بۆ شئى كەردنەوھى ژۆنانى وشەكانى ۰۰۰ مۆرفئىم لە وشە و
 ژستە كەمتر نىيە و دئوى ناوھوھى زمانناسئ ئاشكرا دەكا (٨) .

لئكۆلئنەوھى تەواو لە گشت ژۆيەكئى مۆرفئىم ، بەتايبەتئى بۆ
 مۆرفۆلۆژئى بايەخى ھەيە . ئەو دەستورانەي وشەيان پئ دەگۆژئى و

(٦) ئەكادئمئەي زانئتى سۆفئت ، ژئزمانى زمانى ژۆسى ، بەرگ ٢١
 مۆسكۆ ، ١٩٥٣ ، ل ١٢ .

(٧) گ . س . كچكىنا ، كئشەي واتاي مۆرفئىم ، لئئنگراد ، ١٩٦٣ ،
 ل ٢١ .

(٨) ھەمان سەرچاوھ ، ل ٢١ – ٢٢ .

ههروهه و شهی نوئی یان پین پیک دههینری به یارمه تی مؤرفیمی تایه تی ساز
ده بن •

ئه گه ته ماشای وشه کانی زمانی کوردی بکهین ، ده بین به شیکی
زوریان له پارچه ی جودا جودای واتادار (مؤرفیم) دروست بوون • ئه و
پارچه واتادارانه ی وشه پیک دههین ، په یوه ندیان له گه له یه کتردا هه یه و
مانا و ده ستوری وشه که به وانه وه به نده • بو نمونه ، ئه گه وشه ی
«گۆزه له» به رانه به «گۆزه» زاگرین ، ده بین له دو پارچه پیک هاتوه:
«گۆزه» – ده فریکی گه وری گلینی ده سکداری سوره وه کراوه ،
ناوی تی ده کوی •

« له » – نیشانه ی بچوکی بارست •

سه رپاکی ئه و دو پارچه یه – واته «گۆزه له» مانای (گۆزه ی بچوک)
ده گه یه نی • ئه و پارچه واتادارانه ی وشه له زانستی زماندا (مؤرفیم) یان پین
دهوتری • مؤرفیم – بچو کترین دانه ی واتاداری زمانه و ئه رکی زی زمانتی
هه یه • به تایه تی ئه و واتادارینه له (فۆتیم) ی جودا ده کاته وه • هه رچی
فۆتیمه – کاری جیا کردنه وه و گۆزینی مانای وشه به جی دههین ، به لام
له گه له وه شدا خوی به ته نیا خاوه نی مانا و واتا نیه • به وینه ، ئه گه
فۆتیمی (۱) له وشه ی « باز » دا بگۆزیت به (ه ، و ، ئی ، ۰۰۰) ئه وه
ئه م وشانه « بهز ، بۆز ، بیز ، ۰۰۰ » پهیدا ده بن ، که جیاوازیه کی ته واو له
مانایاندا هه یه – واته لیره دا فۆتیمی (ه ، و ، ئی ، ۰۰۰) ده وری گۆزینی مانای
وشه ی « باز » ده بین (۹) •

(۹) بو وه مرگرتنی زانیاری ته واو له باره ی فۆتیمه وه ، بزوانه : د.
ئه وزه حمانی حاجی مرف ، زمانی کوردی له بهر رۆشنا ی فۆنه تیکدا ،
به غدا ، ۱۹۷۶ ، ل ۱۵ – ۱۶ •

پیتویسته په نجه بۆ ئه وه ژابکیشین که ده کړی مۆرفیتم له یهک دهنگ
 پیک بڼی ، وهک (ه) له وشه ی «ژاسته» دا ، (ج) له وشه ی «کوردی» دا ،
 (ا) له وشه ی «زانا» ... هتد

دهشکری وشه له یهک مۆرفیتم پیکهاتبڼی ، وهک : چاو ، لوت ، پڼی ،
 سر ، ئاش ، ئاو ، ژاو ، ژن ، کچ ... هتد . ههروهه وشه ش ههیه که له
 دو مۆرفیتم یان پتر دروست بووه ، وهک :

ئاسنگهر = ئاسن + گهر
 فیلباز = فیل + باز
 ههلهچون = ههله + چون
 نهخوش = نه + خوش
 داگرتهوه = دا + گرتن + هوه
 تڼههلسون = تڼی + ههله + سون
 •••• و گهلیکی تر •

پیتویستی ژبانی کومهله ، زیاد بونی بهرهم ، پیشکهوتنی بیر و فکری
 مروّف ... ههیشه پیتویستیان به پهیدا بون و هاتنه کایه ی وشه ی نوی
 ههیه • وشه کانی زمان زیاد دهبن و گهشه دهکن و گۆزانیان به سهرا دی •
 له زماندا بزوتنهوه ی بڼوچان و بهردهوامی دروست بونی وشه ی نوی
 ههیه و له سر بنچینه ی ئه و وشانه ی له زووهوه له زماندا ههبن ، وشه ی
 نوی دروست ده بڼی •

کهرت کردنی وشه بهسهر مۆرفیتمدا یاریده ی ژۆنانی وشه ی نوی
 ده دات • زور جار وشه ی نوی له مۆرفیتمه چالاکه کانی زمان دروست
 ده کړین و ئه مهش سهراچاوه یه کی گرنگی ته واو کردن و دهوله مه ند کردنی
 زمانه • ژۆنانی وشه ی نوی له مۆرفیتمه چالاکه کان ، به تاییه تی له وشه ی

نویباو (الكلمات المولدة - Neologism) دا^(۱۰) به دې ده كړې و ټمه ،
 ټوه ټاشكرا ده كا كه زور به ی ټه و وشانه ی له زووه وه له زماندا هه بون هر
 به و چشه پيكاټون . ټه گه ر ټه ماشای ټه و زاراوانه بكه ين كه له م سالانه ی
 دوايدا داژژراون ، ټه وه پتر ټه و ژاسټيه ده سه ليتين . به وينه مؤرفي می
 (دان) له ټيكرزای ټه و وشه كورديانه دا كه هر له زووه وه به سر زاری
 خه كه كه وهن ، چووه ته سر ناو و واتای شوين و جينگه ی گه ياندووه .
 ده ينين له وشه ی «ټاگردان» و «مؤمدان» و «گولدان» دا مؤرفي می
 (دان) چووه ته سر وشه كانی «ټاگر» و «مؤم» و «گول» و واتای
 شوين و جينگه يانی نيشان داوه . جا هر له سر ټه و ده ستوره له م چندانه ی
 دوايدا به ياریده ی مؤرفي می (دان) وشه ی «سه هؤلدان»^(۱۱) داژژراوه .
 مؤرفي می (ابه تي) له زمانی كوردیندا پاشگريكي چالاكه و ياریده ی داژشټنی
 ده يان وشه ی داوه ، وهك : «كوردایه تي ، خزمايه تي ، دوستايه تي ،
 دوژمنايه تي ، دهرويشايه تي . . .» . ټه م مؤرفي می سو دی لي و هر گيراوه و
 نكي تراوه به وشه ی «ټامير» هوه و «ټاميرايه تي»^(۱۲) له سر وه زنی
 «دهرويشايه تي» داژژراوه . مؤرفي می (ساز + ي) له وشه كانی «دانسازي»

(۱۰) بؤ وه رگرتنی زانباري ته واو ده رباره ی وشه ی نویباو ، بزوانه : د .
 ټه و ژه حمانی حاجج مرف ، وشه ی زمانی كوردي ، به غدا ، ۱۹۷۵ ،
 ل ۵۳ - ۵۵ .

(۱۱) وشه ی «سه هؤلدان» به رانبر به «تلاجة» ی عه ره بي دانراوه ،
 (بزوانه : زاراوی هه مه چشه ، دانان و ليتوانی ټه نجومه نی كور و
 ليژنه كانی ، به غدا ، ۱۹۷۴ ، ل ۱۰) . مه به سټمان له م نمونه يه و
 ټه وانی ديكه ش كه به دوايدا دين ، ته نيا ټه وه يه كه چ ده ستوريك ژه چاو
 كراوه . ده نا ټه و زاراوانه له بارن يان نا به لای ټه م باسه وه گرنگ نييه .
 هه رچهنده بؤ هه نديكيان سه رنجمان هه يه ، به لام ټيره شويني ټه وه
 نييه .

(۱۲) بزوانه : زاراوه زانستيه كان ، دانان و ليتكولينه وه ی ليژنه ی زاراوه
 زانستيه كانی كور ، به غدا ، ۱۹۷۶ ، ل ۱۴ .

چه خماخسازى «...» دا بۆ دازشتنى «وشه سازى»^(۱۳) به كار هيتراوه .
 مورفيمى (گەر + ئى) له وشه كانى «ئاسنگه رى ، مزگه رى ...» بۆ ژۆنانى
 «ژۆژنامه گه رى»^(۱۴) كراوه ته كه رهسته . مورفيمى (مه نى) له وشه كانى
 «خواردمه نى ، سۆته مه نى ...» به وه سۆدى بۆ دانانانى «چاپه مه نى»^(۱۵) و
 «مزره مه نى»^(۱۶) لى وه رگراوه ... هتد .

هه مۆ ئه و وشانه و گه لىكى تر به و زىنگايانه و ياخود به زىنگاي ناسراوى
 دىكه دا له سهر بنچينه ي ئه و وشانه و ئه و كه ره ستانه ي زمان كه هه بوون ،
 په يدا بوون . به و جۆره ، له و زىنگه يه وه گه لىك وشه ي نو ئى چووه ته سهر
 خه زمانى وشه كانى زمان . جا ديارى كردنى مورفيم و ده ور و واتايان له
 زماندا كاريكى گه وره و پيويسته ... هه ندى جار پشت گو ئى خستنى
 چمكيكى ده يته هۆى هه له و دروست كردنى وشه ي نه گونجاو و ناله باره
 هه ر له بهر ئه و هۆيه شه كه له زمانى كورديدا گه لىك وشه ي وا بهرچاو
 ده كه ون ، كه ناچه دلى خه لكه وه و سهرنج و كيشه يان له سهر هه يه .

جۆره كانى مورفيم

۱ - مورفيمى زيشه يى — Root morpheme

بچۆكترين بنكه ي وشه ، كه ماناي سهره كى وشه هه لگرى، له زانستى
 زماندا به مورفيمى زيشه يى ناسراوه . به و ئينه « زهش » له وشه ي

(۱۳) بزوانه : لیسته ی چواره می زاراهه کانی کۆز ، دانان و لیدوانی

ئهنجومه نی کۆز و لیژنه کانی ، به غدا ، ۱۹۷۵ ، ل ۲۰ .

(۱۴) له چاپه مه نی و نۆسینی کوردیدا زۆر به کار ده هیتری .

(۱۵) له زۆر نۆسیندا بهرچاو ده که وئ .

(۱۶) مزره مه نی — حمضیات . بزوانه : سهرچاوه ی ناوبراو ، زاراوی

هه مه چه شنه ، ل ۱۱ .

دینج • پیشگری (زا) که دهچته سهر کرداری سادهی «هاتن ، بقون ...» ،
 دهیانکاته « زاهاتن ، زابون ... » که کرداری دازیزراون ؛ پیشگری (بج)
 که به ناوی سادهی « هوش ، هیز ... » هوه دهلکج ، دهیانکاته ئاوه لناوی
 دازیزراوی «بن هوش ، بن هیز ...» ؛ پیشگری (پن) که به زهگی کرداری
 سادهی «ویستن ، خفتن ...» هوه دهتوسی ، ناوی دازیزراوی «پن ویست ،
 پن خهف ...» یان لی ساز دهکات ... هتد •

بهم چهشنه ، نهو پیشگر و پاشگرانهی دهوری وشه زؤنان دهینن ،
 جوریکی تایبه تین له مورفیم و له زانستی زماندا به (مورفیمی وشه دازیزره)
 ناسراون •

۳ - مورفیمی وشه تۆز — Inflexional morpheme

له سهرهوه له مورفیمی وشه دازیزره دواين و نیشانمان دا که چۆن
 له کایتکدا دهچنه سهر زه گیک یاخو وشه یه کی ساده ، وشه یه کی نوئی دازیزراو
 دیننه کایه وه ... به لام پتویسته نه و هوش له یاد نه که یین که وشه کانی زمان
 له ناو خۆیاندا په یوه ندی همیشه یی یان هیه • نهو وشانهی فریز و زسته
 پیک دههینن په یوه ندی ئاشکرا و دیاریج کراویان له گه ل یه کتردا هیه • بو
 دهر بزینی هر مه به ستیک ، وشه کان به گویره ی دهستوری نهو زمانه دهچنه
 پال یه ک و فورمه ی پتویستی خۆیان و هرده گرن و زسته پیک دههینن و
 مه به ستی دیاریج کراو ده گه یه نن •

وهک :

- ★ نهو کوزه ناوی سهرداره •
- سهردار کوزی خاله شاسواره •
- کوزه کهی خاله شاسوار ناوی سهرداره •

له یتو کوزانی خاله شاسواردا سردار دیاره .
سردار کوزیکی چاکه .

..... هتد .

★ سردار چو بو قوتابخانه .

سردار دهچو (نهچو) بو قوتابخانه

سردار بچو بو قوتابخانه

..... هتد .

بهو نمونانهی سهرهوهدا ، نهوهمان بو دهردهکهوی که یهکیک له هو
کاریگهرهکانی زیکخستی وشه ، مؤرفیمی وشه گوزه . مؤرفیمی وشه گوز
دهچینه سهر وشه و حالاتی جیاوازی زیزمانی پیکدینن . مؤرفیمی وشه گوز
که بریتیه له نیشانه ، وهک پیشگر و پاشگر به سهرهتا و کوتایج وشهوه
دهلکین (۱۷) . له بهشی یهکه می نهو نمونانهی سهرهوهدا ، نیشانهی (ه ،
ی ، هکه - ی ، ان - ی ، یک - ی ۰۰۰۰) به کوتایج وشه «کوز» هوه
لکاوان و حالاتی جیاوازی زیزمانی بان دهریزیه . له وشهکانی بهشی
دووه میشدا (ده ، نه ، ب ۰۰۰) که له سهرهتاوه هاتون هه مان نهکیان
بهجی هیناوه (۱۸) .

(۱۷) راسته نیشانه، ههر وهک پیشگر و پاشگر، به سهرهتا و کوتایج وشهوه
دهلکین ، بهلام دهوری جیاواز دهبینن . ههرچی پیشگر و پاشگره دهوری
داژشتنی وشه دهبینن ، کهچی نیشانه مانای نیسبج دهگه بهنن - واته
دهوری گوزینی حالاتی زیزمانی وشه دهبینن .

له بهشیکی تاییه تی نهو کتیهدا (باسی پیشگر و پاشگر و نیشانه و
جیاوازی له نیوانیان و دهوریان له زیزماندا و به ههلهچونی ههندی
نوسهر له تیکه لکردنیاندا کراوه) .

(۱۸) نهو نیشانانهی له زمانی کوردیدا نهکی گوزینی وشه بهجی دههینن
زورن . لیرهدا بهکورتج لییان دواوین ، چونکه لهه بهشهدا مه بهست
وشه زونانه و نهوانیش دهوری زونانی وشه نابینن . . . بهلام له شوینی
پتوبستدا به فراوانی باسیان لیره کراوه .

بەم چەشنە بۆمان زۆن بوو، وە ئەو نیشانانەى بە کۆتايى وشە دەلکين بە (Inflexion) ناسراون . نيشانهى کۆتايى لە زوربەى زمانەکانى جيهاندا باوه . هەرچى جۆرى دووهمى نيشانهى بە سەرەتاي وشە دەلکين و لە زمانى کوردیدا باوه ، لە زانستى زماندا (Augment) ی پى دەوترى . ئەم جۆريان لە ئەم زماندا بەدى دەکرى . بە وینه لە زمانى ئینگليزى و زۆسى . . . دا نيه ، بەلام لە « زمانى يونانى کۆن و سانسکريتىدا دەبیتە نيشانهى کردارى رابوردوى سادە و دۆر » (۱۹) .

مۆرفيمى جۆرى دووهم و سيمە - واتە مۆرفيمى وشەدارتەر و مۆرفيمى وشەگۆز بە شيوەى سەربەخۆ کار ناکەن و واتا نابەخشن . لەبەر ئەوە هەندى جار لە زانستى زماندا بە هەردۆکیان دەلین (مۆرفيمى بەند ياخود مۆرفيمى ئەفیکسى) .

شيوەى مۆرفيم

(نمط المورفيم — Allomorph)

بە چەند شيوەى بە ئەمەك مۆرفيمدا کۆدەبنەوه ، دەلین شيوەى مۆرفيم . بەشیکى زۆرى شيوەى مۆرفيمى زمانى کوردى ئەوانەن کە هوى فۆنەتيكى پيکیان دەهينى . بە وینه ئەگەر مۆرفيمى (وه) لە وشەى « چۆنەوه » دا بيبته (وه) ، ئەوه مۆرفيمى تر پيدا نابى ، بەلکو شيوەى هەمان مۆرفيمە ، بەلام پيوستى فۆنەتيكى ئەو شيوەى پىداوه . ياخود ئەگەر مۆرفيمى (هکە) کە نيشانهى ناساوى بە چەند شيوەى کى تر ، وهك

(۱۹) گ. س. کاجکينا ، کيشەى واتاي مۆرفيم ، لينينگراد ، ۱۹۶۳ ، ل . ۴۰ .

(که ، یه که ۰۰۰) بهرچاو بکهوئ ، ئه وه نا کرئ به مۆرفیتمیکی دیکه دابنرئ، به لکو ئه وانه شیوهی مۆرفیسی (ه که ن ۰۰۰) ئه و جۆره حاله تانه که اه زانستی زماندا به شیوهی مۆرفیتم ناسراون، له زمانی کوردیدا زۆرن ، وهک:

گه / گا زینگه – زینگا ، جینگه – جینگا

ئیک / ییک / یهک / ئی شهویک – چراییک – چهقویهک – زۆزئ

وان / هوان گاووان – باخهوان

بهند / بهن نالبه ند – نالبه ن (۲۰)

که / هکه له تکه – کۆله که (۲۱)

وهر / هوهر سهروهه – جانهوهه

که / هکه / یه که دهه رگا که – کوزه که – چرایه که (۲۲)

..... هتد •

(۲۰) هه ندئ جار دهنگی (د) له وشه دا (به تایبه تی له شیوهی سلیمانیدا)

ده کهوئ ، هه ندئ جاریش ده بی به (ئ) . ئه گه رچئ ئه و قو ت دان و گۆزانه له ناخاوتنی ناوچهی سلیمانیدا ههیه ، به لام له زمانی ئه ده بی و نو سیندا پتویسته واز له و جۆره تایبه تیانه به ئنرئ . له بریتئ : « نالبه ن ، منال ، ئه که م ... » زاستر وایه بنۆسین : « نالبه ند ، مندال ، ده که م ... » .

(۲۱) ئه مه له گه ل (ه که ی) ناسیاویدا جیاوازه . ئه م پاشگره و، ئه و نیشانه یه .

(۲۲) له زمانی کوردیدا ، شیوهی مۆرفیتم له زینگه ی تی چۆنی بزوین یاخود

پهیدا بوونی نیمچه بزوینه وه دروست بوون ، که ئه ویش هۆی فۆنه تیکی یه ... بو وه رگرتنی زانیاری پتر له باره ی تی چۆنی بزوین و پهیدا بوونی نیمچه بزوینه وه ، بزوانه : د. ئه وزه حمانی حاجی مارف ، زمانی کوردئ له بهر زۆشنایج فۆنه تیکدا، بهغدا ، ۱۹۷۶ ، ل ۵۴-۵۶ .

پیشگر و باشگر و نیشانه

به سهرپاکی ئەو سێ زاراوه - واته پیشگر و باشگر و نیشانه - دهوتری (گیرهك - Affix) (٢٣) . ئافیکس ئەو مۆرفیمهیه که واتای زۆزمانی ههیه . گیرهك له زماندا به تهنیا بایهخی نییه ، به لکو که دهچیته سهر وشه دهتوانی دهوری دروست کردنی وشه بیینی و اتا بیهخشی .

پیشگر که به لاتینی (Praefixus) ی (٢٤) پین دهلین ، ئەو مۆرفیمهیه که به پیشی وشهوه ده لکن (٢٥) و زوالهت و ناوهروکی وشه ده گوژی و دهوری زۆمانی وشه ده بیینی .

باشگر که به لاتینی به (Suffixus) (٢٦) ناسراوه ، ئەو مۆرفیمهیه که

(٢٣) ئافیکس له وشه ی (Affixus) ی لاتینییهوه وه گرگراوه و به مانای (گیر ، چهسپاو ، لکاو ، نوساو ...) دیت .

(٢٤) وشه ی (پریفیکس - Praefixus) ی لاتینی پیکهاتوهه له : (Prae - پیش ، بهردهم ...) و (Fixus - گیر ، لکاو ، نوساو ، چهسپاو ...) . بهم چهشنه وشه ی پریفیکس به مانای - پیشگر - دیت .

(٢٥) لهو زایهدام د . نهسرين فهخری له وهدا به ههله چووه که وای داناوه پیشگر «دهکهوئته پیش بناغه ی وشه» وه (بزوانه : د . نهسرين فهخری ، باشگر و پیشگری (فه - یان - وه) له زمانی کوردیدا ، گوڤاری کۆزی زانیاری کورد ، با ، ژا ، بهغدا ، ١٩٧٥ ، ل ٢٣٨) . د . نهسرين له کاتیکدا که سوودی له سهرچاوه ی زۆسج وه رگرتوهه ، تاییهتیتی زمانی کوردی تیدا نهخوئندوتوهه . له بهرئوه که له زمانی زۆسیدا ههردهم پیشگر ده کهوئته پیش بناغه ی وشهوه ، وای بزبار داوه له کوردیدا ده بی ههر بهو چهشنه بی . بهلام هینانهوه ی چهند نمونه یه که ئەوه مان بو ئاشکرا ده کا ، که مهرج نییه وا بی . به وینه له کرداری «ههله گرم» دا ، (ده ی نیشانه ی موزارهعت ؛ له کرداری «زام کرد» دا جی ناوی لکاو ی کهسی یه که می تاک ؛ له کرداری «وه رگره» دا ، (ب ی نیشانه ی فرمان ... له نیوان پیشگر و بناغه دا هاتوون .

(٢٦) وشه ی (سوڤیکس Suffixus) ی لاتینی له دۆ بهش پیکهاتوهه : (Su - پاش ...) و (Fixus - گیر ، لکاو ، نوساو ، چهسپاو ...) . بهم جۆره وشه ی سوڤیکس مانای باشگر ده بهخشی .

به کۆتایج بناغی وشهوه دهتوسی و زوالهت و ناوهروکی وشه دهگۆزی و دهوری ژۆنانی وشه دهینی (۲۷) .

جیاوازی پیشگر و پاشگر ته نیا له شوینی پیوه لکاندایه . ئەویش ئەوهیه که پیشگر به پیشی وشهوه دهتوسی ، ههرچی پاشگره به پاش بناغی وشهوه دهلکێ .

نیشانه (Marker) ئەو مۆرفیمهیه که به سه رهتا و کۆتایج وشهوه دهلکێ و مانای جودا جودای ژێزمانی دهرده بژی .

گه لیک له زانایانی زمان لهو زایه دان که بهشی زۆری پیشگر و پاشگر له زۆدا وشهیه سه ره بخۆ بوون و به ته نیا مانایان داوه و له دواییدا بۆ ده برینی مانای نوێ له گه ل وشهیه تر دا به کیان گرتوووه و وشهیه لیکدراویان هیناوه ته کایه وه ئەنجامی وشه لیکدان بووه ته هۆی گۆزینیان . دیاره به تپه ژبۆنی کات و زۆر به کارهینان هه ندیکیان لێ سواوه و به ره به ره فۆرمی تازه یان وه رگرتوووه .

بێگومان ههر زمانیک له چه شنی به کارهینانی پیشگر و پاشگر و نیشانه دا خاوه نی خاسیه تی تایه تی خۆیه تی . به وینه زمانی وا هه یه ، وه ک زمانی (تۆرائیکان ، ئوگۆره - فینج) که پیشگر به کار ناهینن و هه مۆ ژێزمانیان به هۆی پاشگره وه ده رده بژن . به م جۆره تیکرای وشه کانی ئەو زمانانه له ژه گی وشه وه ده ست پێ ده کن و له کۆتایه وه به پێی پتویست زنجیره یه ک پاشگر دیت . زمانی دیکه ش هه یه به پێچه وانه وه پیشگر به کار ده هینن و پاشگر (له هه ندی حاله تی بیژۆکدا نه بێ) به کار ناهینن ،

(۲۷) د. نه سرین فه خرێ ، له لابه ژه ۲۳۷ - ۲۴۰ ی وتاری : پاشگر و پیشگری (فه - یان - وه) له زمانی کوردیدا ، «گۆفاری کۆزی زانیاری کورد» ، ب ۱ ، ژ ۱ ، به غدا ، ۱۹۷۳ هه ندی زانیاری له باره ی پیشگر و پاشگره وه پیشکesh کردوووه .

وهك (زمانى سواحيلى) كه له خيزانى (باتقو) وه - (ناوه زاستى
ئهفه ريقا) (۲۸) .

زمانه هيند و ئه ورو پاييه كان ، كه زمانى كورديش يه كيكه له و خيزانه ،
ههردوك - واته پيشگر و پاشگر - به كار دههين . به وینه « بهربونه وه »
له پيشگرى « بهر » و كردارى « بقون » و پاشگرى « وه (موه) »
پيكها تووه ؛ وشهى « بن هيز » له پيشگرى « بنى » و « هيز » كه ناوه
پهيدا بووه ؛ وشهى « ئاسنگر » له « ئاسن » و پاشگرى « گهر » دروست
بووه . . . هتد .

پيشگر و پاشگر له زمانى كورديدا ئه و ده ورهش ده بينن ، كه وشه يهك
له به شيكى ئاخاوتنه وه بكه نه به شيكى ديكهى ئاخاوتن ، واته ناو ده كه نه
ئاوه لئاو ، يا خود به پيچه وانوه ئاوه لئاو ده كه نه ناو . . . هتد . به وینه وشهى
« هيز » ناوه و « به هيز » كه ئاوه لئاوه به ياريدى پيشگرى (به) دروست بووه ؛
وشهى « زيز » ناوه ، ده مئى كه پاشگرى (بنى) ده خريته سهر ده بيته
ئاوه لئاو - « زيز بنى » ؛ وشهى « ورك » ناوه ، كاتى پاشگرى (ن - in)
له گه ل به كار دههينى « وركن » پهيدا ده بنى كه ئاوه لئاوه . . . وشهى
« دريز » ئاوه لئاوه ، كه پاشگرى (بنى) پيوه ده لكى ده بيته « دريز بنى » كه ناوه ؛
وشهى « زهش » ئاوه لئاوه ، كه پاشگرى (بنى) ده چيته سهر ده بيته
« زهش بنى » و ئاوه لئاوه كه ده گوزى بو ناو ؛ وشهى « زهرد » ئاوه لئاوه و به
ياريدى پاشگرى (بنه) وشهى « زهرد بنه » پيك دئى و ناو پهيدا ده بنى . . .
وشهى « هوش » كه ناوه ، كاتى پيشگرى (بنى) پيوه ده لكى ده بيته
ئاوه لئاو - « بن هوش » ، كه چي ئه گهر پاشگرى (بنى) يشى بخريته سهر
ئه وه سهر له نوئى ده بيته وه ناو - « بن هوش » . . . هتد .

(۲۸) نا . نا . زيفورماتسكى ، سهره تايكى زماناستى ، چاپى چواره م ،
موسكو ، ۱۹۶۷ ، ل ۲۶۳ - ۲۶۴ .

له وشه‌ی ناساده‌ی زمانی کوردیدا پاشگر هه‌میشه له دوا‌ی ژه‌گی وشه‌وه دیت و ئنجا به دوا‌ی ئەودا نیشانه - واته هه‌رگیز پاشگر پیش نیشانه ده‌که‌وئێ . به وینه : وشه‌ی «فیل‌بازتر» که له وشه‌ی «فیل» و پاشگری «باز» و نیشانه‌ی «تر» پیکهاتوووه ؛ وشه‌ی «ئاسنگه‌ران» که له وشه‌ی «ئاسن» و پاشگری «گه‌ر» و نیشانه‌ی «ان» په‌یدا‌بووه ؛ وشه‌ی «مۆمدانه‌که» که له وشه‌ی «مۆم» و پاشگری «دان» و نیشانه‌ی «ه‌که» دروست بووه هتد . به‌لام مه‌رج نییه له هه‌مو زما‌یکدا پاشگر په‌کسه‌ر له دوا‌ی ژه‌گی وشه‌وه بیت و ئنجا نیشانه بیت . له هه‌ندی زما‌ندا ژێ‌ده‌که‌وئێ پاشگر ده‌که‌وئێته دوا‌ی نیشانه ، واته به پیچه‌وانه‌ی زمانی کوردیه‌وه . به وینه له زمانی ئەله‌مانیدا ، وشه‌ی ((kind)) به مانای «منداڵ» دیت و ((kinder)) به مانای «منداڵان» ، به‌لام ((kinderchen)) ده‌بیتته «منداڵۆچکان» . لیره‌دا (er) که نیشانه‌ی کۆیه که‌وتۆته پیش (chen) هوه که پاشگره بو و اتای بچۆک کردنه‌وه (۲۹) .

پیشگر و پاشگر له‌گه‌ل نیشانه‌دا به جۆری مانای ژێ‌زمانی له‌یه‌ک جودا ده‌کرینه‌وه . پیشگر و پاشگر - مانای دا‌ژێره (المعنی الاشتقاقی - Derivational meaning) ده‌ده‌ن ، هه‌رچێ نیشانه‌یه مانای نیسبتي (المعنی النسبی - Relational meaning) ده‌که‌یه‌نی ، به‌لام له‌گه‌ل ئەوه‌شدا هه‌ندی جار لیک جودا کردنه‌وه‌یان ئاسان نییه (۳۰) .

(۲۹) لیره‌دا وشه کوردیه‌که - « منداڵۆچکان » له‌گه‌ل ئەله‌مانیه‌که‌دا - ((kinderchen)) وه‌ک به‌ک نین ، واته له ئەله‌مانیه‌که‌دا پاشگر که‌وتۆته دوا‌ی نیشانه‌وه ؛ که‌چی له کوردیه‌که‌دا به پیچه‌وانه‌وه نیشانه که‌وتۆته دوا‌ی پاشگره‌وه .

(۳۰) له به‌شیکێ زۆری ئەو لیکۆلینه‌وانه‌دا که ده‌رباره‌ی زمانی کوردی نۆسراون ، ئەوه به‌دی ده‌کرێ که نیشانه له‌گه‌ل پیشگر و پاشگردا تیکه‌ل کراوه .

مامۆستا نوری عه‌لی ئەمین له کتیبی «گرتنی که‌لتینیکی تر له ژێ‌زمانی

=

جگه له پیشگر و پاشگر و نیشانه ، که جوړی هره گرنګ و ناسراوی ئافیکسن ، له زمانانی جیهاندا چه ند جوړه ئافیکستیکی دیکهش بهدی دهکړئ :

کورديدا « گه لیک نیشانهی ، وهك (تری پلهی بهراورد و (ترینی پلهی بالا و (انی کو و (هکه)ی ناسیاوئ و (یک)ی نه ناسیاوئ و کوتایج هندی کردار (را - له « کیلرا ، زوختیرا... ») دا و (ری - له « نه خوینری ، بنوسری ... ») دا ... به پاشگر ، و (ئه)ی موزاره عهت و (ب - ی) فهرمانی به پیشگر داناره و له گهل پیشگر و پاشگری راسته قینه دا هیچ جودای نه کردونه ته وه .

ماموستا محمهد ئه مین هورامانج له کتیبی « سهره تایک له فیلوژوئی زمانی کوردی » (ل ۱۱۲ - ۱۲۳) ، نهك هر نیشانه کانی به پیشگر و پاشگر داناره ، به لکو له بهر باسیان و دریزه پیدانیان به شیکی زوری پیشگر و پاشگره گرنه کانی باس نه کرده . جا به و پئی به ئه مه له سهریکه وه بوو ته هوی ئه وهی به زور نیشانه بکړئ به پیشگر و پاشگر و ، له سهریکی دیکه وه پیشگر و پاشگره راسته قینه کان دهر نه کهون .

سهره زای ئه وه ، نوسهر له بهشی (پاشگر) دا هندی وشه ی و اتاداری سهره بخوی به پاشگر دا وه ته فه لم ، وهك : (« خان » له وشه ی « ماحمود خان » دا) ؛ (« دار » له وشه ی « سپج دار » دا) ؛ (« کون » له وشه ی « جله کون » دا) ... جیکه ی زه خنیه که نوسهر جیاوازی له نیوان (نیشانه) و (پیشگر و پاشگر) و (وشه) دا نه کرده . به وینه ماموستا زاناوی لکاو ی (ت) ی له وشه ی « گهلت » و (هکه) ی نیشانه ی ناسیاوئ ... وشه ی « پیاو » له وشه ی لیکدراوی « پیره پیاو » دا و وشه ی « شیر » له وشه ی لیکدراوی « دهمه شیر » دا ... پاشگری (چچ) له وشه ی دازیزراوی « چایچچ » و پاشگری (ستان) له وشه ی دازیزراوی « کوردستان » دا ... وهك یه ک داناره و له ژیر باسی (پاشگر) دا ، که ئه و زاراوی (پاشبه ند) ی بؤ داناره ، باسی همویانی کرده .

که ریمی ئه یوبج و ئی . ئا . سمیرنؤفا هر چه نده هندی جار نیشانه به پیشگر و پاشگر ناو دهبه ن ، به لام له هیچ شوینتیکدا به پیشگر و پاشگری دازیزه یان دانه ناوه .

هر چه نده لیژنه ی « زمان و زانسته کانی » کوز له بهشی کرداری

١ - ئىنتەرفىكس (٣١)

ئەو مۆرفىتە يارىدەدەرەنەن كە ماناى خودى يان نىيە ، بەلام لە ئىكدانى وشەدا ھارىكارى دەكەن . ئەم جۆرە مۆرفىمانە ، كە دەكرى پىيان بوترى - مۆرفىمى پەيوەندى ، لە وشەى ئىكداودا بەدى دەكرىن . لە زمانى كوردىدا چەند ئىنتەرفىكسىك ھەيە ، ھەك :

أ - (ە) :

بەردەنوئىژ ، مزرەسىو ، بۆكەشوشە ، گولەباخ . . .

ب - (و) :

لەرزوتا ، ھىلكەوژۆن . . .

ج - (ەو) :

بانەوبان ، شارەوشار ، دارەودار . . .

د - (ەو) :

زەنگاۋزەنگ ، دەماودەم ، چەماۋچەم . . .

دازىژراودا نىشانەكانيان ھەك پىشگر و پاشگر نەژماردوھ ، بەلام ئەوھى جىي سەرسوزمان بىن ، ئەوھى كە لە بەشى ئاۋەلناۋى دازىژراودا نىشانەى (ەم - ھەشتەم . . .) ، (ەمىن - ھەشتەمىن . . .) ؛ (تر - گەورەتر . . .) ؛ (ترىن - گەورەترىن . . .) يان نەك ھەر بە پاشگر داۋەتە قەلەم ، بەلكو بە پاشگرى دازىژرەيشيان داناون . . . (بزوانە : گوڤارى كۆزى زانىارى كورد ، ب٣ ، ١١ ، بەغدا ، ١٩٧٥ ، ل ٨٥) . گریمان لە ئىكۆلئىنەوھى زمانى كوردىدا پىويست بەوھ نەكات لە زۆى زاراۋەوھ (نىشانە) لە (پىشگر و پاشگر) جودا بگرتەوھ ، بەلام خۆ دەبى بە جۆرى ماناى زۆىمانى لە بەك جودا بگرتەوھ .

(٣١) لە (Interfixus) ى لاتىنىيەوھ ھەرگىراوھ .

ه - (ان) :

به رانبر ، سه رانسه ر . . . (۳۲)

ی - (به) :

چاوبه کل ، گول به دهم ، جی به جی . . . (۳۳)

هه ندی که رهسته ی دیکه ی مؤرفۆلۆژی هه ن تا زاده یه ک له
ئینه رفیکس ده چن . به وینه ، ئاشکرایه له زمانی کوردیدا (ن) نیشانه ی
چاوگه و سه ره زای ئه وه ش (ا ، ت ، و ، ی ، د) ده که ونه پیشیه وه . له
هه ندی حاله تدا ئه و ده نگانه ده که ونه زه گی کرداره وه و له هه ندی
حاله تیشدا له پیکهیتانی زه گدا به شدارنابن . به وینه (و) له چاوگی
تیه زی «دروڤ» دا ده که ویته زه گی کرداره که وه که «دروڤ» وه ، به لام هه مان
(و) له کرداری تینه په زی «چون» دا هاوبه شی له زه گی کرداره که دا ناکات
که (چ) ه - واته له م حاله ته یاندا (و) به ژوآله ت له ئینه رفیکس
ده چیت . . . به لام له ژاستیدا ئینه رفیکس نیه ، چونکه ده وره که ی ئه و
نابینی .

(۳۲) مامۆستا نوری عه لی ئه مین له لابه زه (۶۴) ی کتیی «ژێزمانی کوردی» دا ،
سلیمانج ، ۱۰۹۶۰ . له ژێر ناوی (ئامراز) دا باسی هه ندیک له و
ئینه رفیکسانه ی کردوه .

(۳۳) له زمانی ژۆسیدا ته نیا دو ئینه رفیکس هه به :

۱ - (و) :

پارۆخۆد (پاپۆزی هه لم) ، سامۆلیۆت (فزۆکه) ، سامۆفار
(سه ماوه ر) . . .

ب - (ی) :

زیملی میتر (زه وی پیو) ، زیملی تریسینییا (بومه له رزه) ،
زیملی فلادیلیتیس (خاوه ن زه وی) . . .

۲ - کونفیکس — Confix

به به کارهیتانی پیشگریک و پاشگریک له یهك وشه دا دهوتری
کونفیکس^(۳۴) ، وهك :

نه + خوش + یت = نه خوشی
به ر + دان + وه (هوه) = بهردانهوه
وهر + گه ژ + اندن = وهرگه ژاندن^(۳۵) .

۳ - ناوتر — Infix^(۳۶)

ئهو جوړه ئافیکسانه ن که له ناوه ندی ژه گی وشه دا داده نرین . به
وینه له زمانی تاگالی دا ، که له خیزانی زمانه هیند و نه ور و پاییه کانه ناوگری
(um) له وشه ی ((sulat)) — « نامه » دا نیه ، به لام کاتی له و وشه یه وه ،
وشه ی ((s — um — ulat)) — « توسین » داده ژ پزرتی ، نه وسا ناوگری
(um) ده چیتته ناوه ندی ژه گه که یه وه . . .^(۳۷) .

زوربه ی ژوشنیران و زمانناسانی کورد بی لیکولینه وه و لیکدانه وه و
بیرکردنه وه و شوین که وتن و به دوا دا گه ژان بزیریان دا وه که ناوگر له
زمانی کوردیدا نیه . . . تاکه تاکه یه کیش به هه له هه ندی زیادیان به ناوگر

(۳۴) له وشه ی (Confixum) ی لاتینییه وه وه رگراوه ، که به مانای
(به یه که وه هاتن ، پیکه وه هاتن . . .) دیت .

(۳۵) ئهم دیارده به له زمانی کوردیدا به زورتی له کرداری تپیه ژدا بهرچاو
ده که وئی .

(۳۶) له وشه ی (Infixum) ی لاتینییه وه وه رگراوه ، که به مانای (خسته
ناو ، تنه له لکیشان) هاتوه .

(۳۷) ئا . ئا . ریفورماتسکیچ ، سه ره تاییکی زمانناسی ، چاپی چواره م ،
مؤسکو ، ۱۹۶۷ ، ل ۲۶۷ .

داوہ تہ قہ لہ م ، کہ بہ ہیچ جۆر تیک ناوگر نین و لہ گہ ل تہ عریف و دەوری ناوگر دا ناگونجین (۲۸) .

(۲۸) ئەوہی لەم ژووہوہ سەرنج ژابکیشی ، ئەوہیہ کہ مامۆستا محەمەد ئەمین ھەورامانی ھەندی حالتی کہ بہ ہیچ جۆر تیک ناوگر نین و لہ گہ ل تہ عریف و دەوری ناوگر دا ناگونجین ، بە ناوگر داناوہ . مامۆستا ھەورامانی (دە) لہ وشە « ھەلدە فزئی ... » ؛ (نا) لہ وشە « ھەلنا فزئی ... » ؛ (ب) لہ وشە « دابنیشم ... » ؛ (ب) لہ وشە « دەبچۆتایہ ... » ؛ (نە) لہ وشە « سەرنە کوتایہ ... » ؛ « مە » لہ وشە « ژامە کہ ... » دا بە ناوگر داوہ تہ قہ لہ م . بەم جۆرہ ئەو شەش حالتەتی کردوہ بە ناوگر ...

لام وایہ مامۆستا ھەورامانی لەمەدا بە ھەلە چووہ و ئەوانەتی ئەو بە ناوگریان تی گەشتووہ ناوگر نین ، چونکہ (دە) و (نا) و ھەردۆ (ب) و (نە) و (مە) نە کہ وتۆنە تە ناو ژەگی وشە کانوہ ، بە لکو لہ تیکزای نمۆنە کانیدا کہ وتۆنە تە نیتوان پیشگر و ژە گەوہ . بە نمۆنە دەبینن (دە) لہ وشە « ھەلدە فزئی » دا لہ نیتوان « ھەل » (کہ پیشگرە) و « فزئی » دایہ . کاتیک (دە) دەتوانی ناوگر بیت ، کہ بکە ویتە ناوہندی « فزئی » ھوہ کہ ژەگی کردارە کە یە ... ھەروہا (ب) لہ وشە « ھەل بگرە » دا لہ نیتوان « ھەل » و « گرە » دایہ . کاتیک (ب) دەتوانی ناوگر بیت ، کہ بکە ویتە ناوہندی « گر » ھوہ – واتە بکە ویتە نیتوان « گ » و « ر » ھوہ ... ھتد .

جگہ لەوہ زوربەتی زۆری نمۆنەکانی مامۆستا دەتوانن بە بی پیشگر بە کار بین ، وە ل : « دە فزئی » ، « نافزئی » ، « بگرە » ، « بچۆتایہ » ، « نە کوتایہ » ، « مە کہ » ... نیتوان ژەنگە وا بە خەیا لدا بیت کہ (دە) و (نا) و (ب) و (نە) و (مە) پیشگرن . بە لام پیشگریش نین ، لەبەر ئەوہی دەوری پیشگر نابینن . چونکہ وەنە بی تەنیا شوین مەرج بێ – واتە ژاست نییە ، ھەر لەبەر ئەوہی کہ وتۆنە تە پیشی وشەوہ بە پیشگر دابنرین .

ئەوہی زۆر جیگەتی سەرنج و ژەخنە بێ ، ئەوہیہ کہ د . پاکیزە ژە فیق حیلەتی لہ وشە « سۆتاندی ، خنکاندی ، جۆلاندی ، ژۆخانندی ... » دا باشگری (اندی) بە ناوگر زانیوہ ، ئەویش تەنیا لەبەر ئەوہی بە دوایدا مۆرفیمی (ی) ھاتوہ (بژوانە : بژواندەوہی زمان ، « گۆفاری کۆژی زانیاری کورد » ، ب ۳ ، ژ ۱ ، بەغدا ، ۱۹۷۵ ، ل ۱۶۴ – ۱۶۵) . بێ گومان ئەمە ھەلەیتیکی زۆر گەورە یە و (اند) بە

=

من چند سالی که خولای ئەو باسەم ، بەلام شتیکی ئەوتۆم لێ ساغ
 نەکردۆتەووە . ئەو کاتە ی هیچ نمۆنەم دەست نەکەوتبو بزیاری نەبۆنیم هەر
 نەدا . کاتیکیش چەند نمۆنە یەکی کەم دۆزیووە یەکسەر بزیاری بۆنیم
 نەدا

ئەوێ شایانی باسە بلاو بۆنەوێ کیتی « چەند حەشارگەییکی
 زێمانی کوردی»^(۳۹) ، لەم بارە یەووە دەستکەوتیکی نوێی هێنا یە ئەنجام .
 تۆسەری ئەم کیتیە - مامۆستا مەسعود محەمەد لە باسی ناوگردا (ل ۷۷ -

هیچ جۆریک ناوگر نییە و لەگەڵ تەعریف و دەوری ناوگردا ناگونجێ .
 لە نمۆنەکانی تۆسەردا (اند) نەکەوتۆتە ناوەندی زەگی وشەکانەووە .
 کاتیک (اند) دەتوانێ ناوگر بیت ، کە بکەوێتە ناوەندی (سۆت ، خنک ،
 جۆل ، زۆخ . . .) هەو . بەو بۆچۆنە ی د . پاکیزە بێ دەبێ پاشگری
 (گەر) لە وشە «ناسنگەری»دا ؛ (باز) لە «فیلبازی»دا ؛ (ستان) لە
 «کوردستانی»دا ؛ (ۆلە) لە «میشۆلە»دا . . . یاخود پێشگری (دا)
 لە وشە «تێداچۆن»دا ؛ (هەل) لە «تێهەلکیشان»دا . . . ناوگر بێ ،
 ئەوێ ئەو دەمە دەبێ جیاوازی نیتوان پێشگر و ناوگر ، یاخود پاشگر و
 ناوگر چێ بێ ؟ وەلامی ئەو پرسیارە بەلای شارهزای زانستی زمانەووە
 پێویستە شتیکی سەرەتایی بێ .

د . پاکیزە سەرەزای ئەوێ ئەو پاشگرە ی لێبوو بە ناوگر ،
 (اند)یش بە (ند) تێگەشتووە . جیکە ی سەرسۆزمانە کە تۆسەر لەو
 دەستۆرە سەرەتاییە ناگادار نییە ، کە بزوتین بە دوا ی بزوتندا نایەت .
 کاتی پاشگری (اند) بە دوا ی کرداری « سۆتا ، خنکا ، زۆخا . . . »دا
 بیت ، بەکێ لەو دۆ بزوتنە - واتە بزوتنی سەرەتای پاشگری (اند) و
 بزوتنی کۆتایی کردارەکان « سۆتا ، خنکا ، زۆخا . . . » - تێدەچێ و
 یەکیکیان دەمینتەرە . . . (شایانی باسە مامۆستا مەسعود محەمەد
 ئەم هەلە یە ی د . پاکیزە ی زاست کردۆتەووە ، بزوانە : زێمانی
 ناخاوتنی کوردی بە پیتی لیکۆلینەووە ی لێژنە ی زمان و زانستەکانی ،
 « گۆفاری کۆزی زانیاری کورد » ، ب ۳ ، ز ۲ ، بەغدا ، ۱۹۷۵ ، ل
 ۲۵۸ - ۲۵۹) .

(۳۹) مەسعود محەمەد ، چەند حەشارگەییکی زێمانی کوردی ، بەغدا ،
 . ۱۹۷۶

٨٥) گه لیک زۆی گرنگی ئەو کیشە یە ی ساغ کردۆتەووە و (٢٢) نەتۆنە ی هیناوەتەووە که بە زای من زور بە ی زۆریان بۆ سەلاماندنی بۆنی ناوگر لە زمانی کوردیدا بە کار دین ، وەك :

« بواردن لە (بوردن)هوە هاتووە • ئەمیشیان دەنگیکى (١) هاتۆتە تیوان (و ، ر) و فیعلە که ی کردووە بە تێپەژ » •

« شەبەق بە واتای (شەق بردیکى گەرە) ، پێ دەچێ لە وشە ی (شەق وەرگیرا) » •

« برێشکە لە برژانەووە هاتووە • دیارە دەنگیکى (ئى) لەلاووە هاتووە بۆ ناوئاخنی وشە که » • ئەمانە و گەلیکی تر (٤٠) •

چۆن گومان لەو هەدا نییە که هەر یەك لەو نمونانە دەنگیک وە یا زیاتری لە لاووە بۆ هاتووە ، وەك : (١) لە وشە ی « بواردن » دا ؛ (بە) لە وشە ی «شەبەق» دا ؛ (ئى) لە وشە ی « برێشکە » دا هەر وەها گومان لەو هەدا نییە که دەوری ناوگر دەبینن •

سەرەزای ئەو هەموو نمونە لەبارانە و ئەو ئەنجامە زانستییە نوویانە ، ئنجا تۆسەر بە گیاتیکی لەخۆبوردوانەووە دەئێ : «لەم تۆسینەشدا بەجۆریکی یە کجارج دان بە بۆنی ناوگری کوردیدا ناهێنم ، بەلام ئەو هەندە ی جارانی ش دیار دە ی بۆنی ناوگر لە بەشیکی وشەکانی کوردیدا بەلاووە نایتم چونکە وەك دەردە که ویت لەم تۆسینە دا باسی ناوگر و بۆن و نەبۆنی زێبازیکی زۆترى هەیه لەو هە ی تائێستا بە بیراندا هاتووە » (٤١) •

(٤٠) بۆ وەرگری زانیارج تەواو ، بزوانە : هەمان سەرچاوە ، ل ٧٨ – ٨٢ .
 (٤١) بزوانە : هەمان سەرچاوە ، ل ٧٨ .

ئەو ئەنجامەي مامۇستا مەسعود دەستكە ويتكى گەورەيە لە مەسەنەي ناوگردا و بەلگەيەكي راست و واقعيە بۆ چاوپيدا گيژانەوہي ھەندايك لەو بيروباوہزە ھەلانەي خەريكي زەگ داکوتان بۆن . . . بەلام لەگەل ھەمۆ ئەو سەرکەوتنەشدا ، ئەم باسە ھيشتا شوين کەوتن و ليكۆلينەوہي تير و تەسەلتری دەوي .

وشە لە زۆي زۆنانەوہ

وشەکانی زمانی کوردی لە زۆي زۆنانەوہ دەبن بە دۆ بەش :

۱- ئەو وشانەي بەسەر مۆرفييدا دابەش دەبن .

وەك : كۆگا ، بەزیز ، دەستبز ، ساردی ، شەكرەسيو ، بىخەو ، سەرۆك ، پياوانە ، سەرما بردەلە ، ھاوينەھەوار . . . ھتد .

۲- ئەو وشانەي بەسەر مۆرفييدا دابەش نابن .

وەك : سەر ، شەز ، بن ، جۆ ، لۆت ، زان ، ئەو ، شەو ، دار ، بەرد ، ھيز ، ژن . . . ھتد .

كەرت کردنی وشە لە زۆي مۆرفۆلۆژيەوہ لە مەسەلەي ليكۆلينەوہي زمانی کوردیيدا كاریكي گرنگە . ئەمە نەك تەنيا چۆنەتي زۆنان و پيیکھاتن و دروست بۆنی وشە ئاشکرا دەکا ، بەلكو يارمەتي زۆنکردنەوہي تەواو و قۆلتري مانا و ناوہزۆکيشی دەدات و پەيوەندتی لەگەل وشەي تردا ديارتی دەکا .

لە زمانی کوردیيدا بۆ زۆنانی وشە چەند زینگەيەك ھەيە . ئەوہي لە ناوياندا سەرکەتي بى (دازستن) و (ليکدان)ە - واتە ئەو دۆ زینگەيە ھۆيەكي گرنگن لە دروست کردنی وشەي دازبۆزراو و ليکدراودا .

وشه‌ی دازِژراو — ئەو وشه ناساده‌یه‌یه که له وشه‌یه‌کی ساده و زیادتی پیکهاتبیت • ئەوجا زیادتی‌یه که پیشگر یا پاشگر یا هەردۆ (پیشگر و پاشگر) پیکه‌وه‌بن ، وهك : کارگه ، زستانج ، تی‌چۆن ، به‌هتیز ، لی‌سه‌ندنه‌وه ، هه‌لکه‌ندنه‌وه ... هتد •

وشه‌ی لیکدراو — ئەو وشه ناساده‌یه‌یه که وا به‌لای که‌مه‌وه دۆ وشه‌ی واتاداری تیدا بچ ، وهك : به‌رده‌نوێژ ، گوله‌گه‌نم ، دلشاد ، زه‌ش‌پۆش ... هتد (٤٢) •

وشه‌ی دازِژراو

(الكلمة المشتقة — Derivational word)

وهك له سه‌ره‌وه باسماں کرد ئەو زیادتی‌یه‌ی ده‌چیتته سه‌ر وشه‌یه‌کی ساده و ده‌ییتته هۆی دروست‌کردنی وشه‌ی دازِژراو بریتیه له : پیشگر و

(٤٢) بۆ ته‌عریفی وشه‌ی دازِژراو و لیکدراو به‌تابه‌تی سۆدم له‌و پیتناسه‌ وه‌گرته‌وه ، که لیژنه‌ی « زمان و زانسته‌کانی » کۆژ بۆ ناوی دازِژراو و لیکدراو په‌سه‌ندی کردوه (بژوانه : گۆفاری کۆژی زانیاری کورد ، ٣ ، ١ ، به‌غدا ، ١٩٧٥ ، ل ٤٠٤ — ٤٠٥) .

لیژنه‌ی ناوبراو ستۆری ته‌واوی له‌ نیتوان وشه‌ی دازِژراو و لیکدراودا کیشاوه و له‌ هیج شویتیکی باسه‌که‌یدا تیکه‌لی نه‌کردون . مامۆستا توفیق وه‌هبی هه‌رچه‌نده له‌ به‌شی جۆری وشه‌دا (بژوانه : کتیبی « قواعد اللغة الكردية » ، الجزء الاول ، الباب الثاني ، بیروت ، ١٩٥٦ ، ل ٨١ — ٨٢ ؛ وه « ده‌ستۆری زمانی کوردجی » ، جزمی به‌که‌م ، به‌غدا ، ١٩٢٩ ، ل ٢٦ — ٢٨) باسی وشه‌ی دازِژراوی نه‌کردوه ، به‌لام وشه‌ی لیکدراوی له‌گه‌ل وشه‌ی دازِژراودا تیکه‌ل نه‌کردوه و ئەو نمو‌نانه‌ی بۆ نیشاناندانی وشه‌ی لیکدراو هیناونه‌وه جوان و له‌بارن . که‌رمی ئەبو‌بج و ئی . ئا . سمیرنۆفا به‌ زَیک و بَیکجی جیا‌وازیان له‌ نیتوان وشه‌ی دازِژراو و لیکدراودا داناوه ... به‌داخه‌وه به‌شیتکی زۆر له‌ زماناسانی کورد ئەو دۆ جۆره وشه‌یان تیکه‌ل به‌به‌کتر کردوه .

پاشگر یا هەردۆ (پیشگر و پاشگر) پیکهوه .

وشەى داژژراو بە گوێرەى بەشەکانى ئاخاوتن دەتوانرێ دابەش
بکری بەسەر ئەم جۆرانەدا (٤٣) .

- ١ -

ناوی داژژراو (٤٤)

ناوی داژژراو لە زمانى کوردیدا بە زۆرى بە یارمەتى پاشگر پیک

(٤٣) د. نەسرین فەخرى لەو ژاىەداىە کە لە زمانى کوردیدا پیشگر و پاشگر
تەنیا بە ناو و کردارەوه دەلکین . بەم بۆنەىهوه نۆسیوتى دەلکى :
« ... ئەو پیشگر و پاشگرانە ... دەکرین بە دۆ بەشەوه : بەشیکى
دەچیتە سەر ناو ، بەشەکەى تری دەچیتە سەر فرمان ... »
(بزوانه : گوڤارى کۆزى زانیاری کورد ، ب ١ ، ١٥ ، بمغدا ، ١٩٧٣ ،
ل ٢٣٤) .

لەو ژاىەدام پیشگر و پاشگر بە زۆرى دەچنە سەر ناو و کردار ،
بەلام لەگەڵ ئەوهشدا هەندیک جار دەچنە سەر ئاوهلناو و
ئاوهلکردارىش ... بە وینە : « بلند - بلندى » ؛ « درێژ - درێژى » ؛
« سبج - سبجى » ؛ « بەرز - بەرزابهتج » ؛ « زەش - زەشابهج » ؛
« زەرد - زەردینه » ؛ « کز - کزۆله » ؛ « نەرم - نەرمین » ؛
« خۆش - نەخۆش » ؛ « زیک - نازیک » ... « بن - بنار » ؛ « پیش -
پیشهکج » ؛ « بەر - بەرتین » ... ئەم ژاستییه لە گەلیک شوینى
کتیبهکانى نوری عەلى ئەمین و ، کەرمى ئەبوی و ئى . ئا .
سمرنۆفا ... دا بەرچاو دەکەوێ .

لێرەدا ئەوهش دەخەمە زۆ کە لە زمانى کوردیدا پاشگر بە زۆرى
دەچیتە سەر ناو و ئاوهلناو، پیشگریش بە زۆرى دەچیتە سەر کردار .

(٤٤) لەبەر ئەوهى لێرەدا لە باسى داژژراو دەدوین ، وای بە باش
دەزانین دابەش کردنەکەمان بەو جۆره بێت - واتە پیشگر و پاشگرەکان
دابەش بکەین بەسەر ئەوانەدا کە ناو و ئاوهلناو و کردار و
ئاوهلکردار ... ی داژژراو ساز دەکەن . دەنا دەتوانرێ بە شێوهى
دیكەش دابەش بکری ، بەوینە وهك مامۆستا نوری عەلى ئەمین لە
کتیبى « ژێزمانى زمانى کوردى » دا کردۆبەتى - واتە پیشگر و

=

دی (۴۵) . بۆ ژۆنانی ناوی دازژراو هه ندی پاشگر هه ن ده چنه سه ر (ناو
یا ئاوه لئاو یا کردار یا ژه گی کردار یا ئاوه لکردار) ی ساده و ده یکه نه ناوی
دازژراو :

أ - ئه و پاشگرانه ی ده چنه سه ر ناوی ساده و ده یانکه نه ناوی
دازژراو :

۱ - گه ر . وهك :

ئاسنگه ر ، مزگه ر ...

۲ - دار (۴۶) . وهك :

گیاندار ، دۆکاندار ...

۳ - ساز (۴۷) . وهك :

دانساز ، چه خماخساز ...

۴ - به ند (۴۸) . وهك :

ناله ند ، که مه ره به ند ...

= پاشگره کانی به سه ر ئه وانده دا دابه ش کردوه که ده چنه سه ر ناو و
ئاوه لئاو و کردار ... من له م شوینه دا له سه ر ئه و ژیکه به ژۆیشتووم
که مامۆستانان که ریمی ئه یوبیج و سمیرنۆفا له کتیبی « دیالیکتی
کوردی موکری » دا گرتویانه .

(۴۵) جگه له چه ند حاله یتیکی که م ، که هه ندی پاشگر به ژه گی کرداره وه
ده لکین و ناوی دازژراو دروست ده که ن. ئه ویش له (لا به ژه ۶۴-۶۵) ی
ئهم نۆسراوه دا باسیان لیتوه کراوه .

(۴۶) که ریمی ئه یوبیج و ئی. ئا. سمیرنۆفا له و ژایه دان که ئهم پاشگره له
ژه گی کرداری ئیستا (الفعل المضارع) ی کرداری « داشتن » (بۆن ،

هه بۆن) ی فارسیه وه په یدا بووه . (بۆوانه : کتیبی ناوبراو ، ل ۲۸) .

(۴۷) هه مان سه رچاوه ، ده لی : پاشگری (ساز) له ژه گی کرداری ئیستای
« ساختن » (کردن ، دروست کردن) ی فارسیه وه په یدا بووه
(بۆوانه : ل ۲۹) .

(۴۸) هه مان سه رچاوه ، وا ده گه به ننج که پاشگری (به ند) له ژه گی کرداری
ئیستای « بستن » ی (بهستن ، گری دان ، داخستن) ی فارسیه وه
هاتووه (بۆوانه : ل ۲۹) .

۵ - وان/هوان (۴۹) . وهك :

گاووان ، باخهوان ...

۶ - چتی . وهك :

چایچی ، خانچی ...

۷ - باز (۵۰) . وهك :

سهرباز ، کۆتر باز ...

۸ - کهر . وهك :

نانکهر ، سوالکهر ...

۹ - مه‌ند . وهك :

ده‌وله‌مه‌ند ...

تییینی : پاشگری (گهر ، دار ، ساز ، به‌ند ، وان/هوان ، چتی ، باز ، کهر ، مه‌ند) به زۆری یارمه‌تی داژشتی ناویک ده‌دن ، که پیشه و ئیشی به‌کیکی پی دیارتی بکن . هه‌روه‌ها هه‌ندیکیان بو مه‌به‌ستی دیکه‌ش به‌کار دین .

(۴۹) هیشتا به‌ته‌واوتی زۆن نه‌کراوه‌ته‌که‌ئو بزویینی (ه) به‌ی له‌پیش هه‌ندی پاشکروه‌دی ، زه‌سه‌نه‌یاخود به‌یوه‌ندییه . وهك : وان/هوان ، وه/هوه ... له‌به‌ر ئه‌وه هه‌ردۆ شتیوه‌یان ده‌نوسین .

(۵۰) که‌ریمی ئه‌بوچی و ئی . ئا . سمیرنۆفا ، باسی ئه‌و جه‌وت پاشکروه‌یان کردوه و وهك گرۆپتیکی تایبه‌تی جیایان کردونه‌وه . (بزوانه : کتیبی ناوبراو ، ل ۲۸ - ۲۹) . مامۆستا نوری عه‌لی ئه‌مین هه‌رچه‌نده به‌به‌که‌وه دای‌نه‌ناون و وهك گرۆپتیکی تایبه‌تی جودای نه‌کردۆنه‌ته‌وه ، به‌لام هه‌ر به‌که‌ی له‌شوینیکیدا باس‌کردوه .

۱۰ - ع (۵۱) . وهك :

مندالتى ، ههلاجى . . .

۱۱ - هتى . وهك :

پياوهتى ، براههتى . . .

۱۲ - يتتى . وهك :

دزيتتى ، پينهچيتتى . . .

۱۳ - ايهتى . وهك :

دوستايهتى ، دوژمنايهتى . . .

۱۴ - يتتى . وهك :

كوژيتتى ، كچيتتى . . .

(۵۱) ئەمە باشگری ناوی مەعنايە و لەگەڵ باشگری سېفەى نېسبى جوداوازان - واتە دۆ باشگری سەربەخۆن و ھەر يەكەيان لە سەرچاوەيەكەو ھاتو ھەرك و دەورى جوداواز دەبين . ويچۆنى شيوەيان بۆتە ھۆى ئەوھى ھەندى لە زمانسان بە يەك باشگریان دابنيتين . شايانى باسە مامۆستا مەسعود محەمەد ، لە وتارى « بەكارھيتانى (ى) لە رژىمانى كوردیدا » گەليک ژۆى ئەو دۆ باشگرەى ژۆن کردۆتەو (بژوانە : « گۆفارى كۆزى زانيارى كورد » ، ب ۱ ، ژ ۱ ، بەغدا ، ۱۹۷۳ ، ل ۳۹ - ۱۰۲) . ھەرۆھە مامۆستا فاروق عومەر صديق لە وتارى « وشەسازى لە زمانى كوردیدا » بە دۆر و دريژى لە پەيدا بۆن و گەشەکردن و دەوربان دواو ھەرچەندە نۆسەر لە چەند شوپىتىكى وتارەكەيدا بە ھەلە چوو ، بەلام بەگشتى ھەندى زانيارى نوپى لە بارەى ئەو دۆ باشگرەو ھە تۆمار کردو ھ (بژوانە : « گۆفارى كۆزى زانيارى كورد » ، ب ۳ ، ژ ۲ ، بەغدا ، ۱۹۷۵ ، ل ۴۱۷ - ۵۲۳) .

تیبینی : پاشگری (ج) و پاشگری (متی / یتتی ، ایه تی ، یتتی) (۵۲)
 ناوی معنەویج دروست ده کەن (۵۳) . ئەو جوړه ناوانەش مانای تەجرید
 (ئەبستراکت) دەبەخشن و واتای نەوعیەت و خاسیەت و بار و جوړی
 چالاکتی ۰۰۰ یان تیدایه .
 ۱۰ - گا ، وهك :

کوزگا ، دهزگا (۵۴) ۰۰۰

(۵۲) مامۆستا نوری عەلج ئەمین لە دیبارج کردنی ئەم پاشگرانهدا (ج) و
 (بج) ، بە دۆ پاشگر داناوو و وشەیی « ئاشهوانج » و « ساوایج » بە
 نمۆنه بۆ هیتاونه تەوه . بەلام مامۆستا لەمەدا بە هەلە چوو و بەك
 پاشگرن ، کە ئەویش (ج) یه . حالەتی دووهمیان ئەو یه کە بە پیتی
 دەستوری فۆنەتیکی کوردج نیمچه بزوتینیک لە نیتوان دۆ بزوتیندا پەیدا
 بوو . . . هەرۆه ها مامۆستا (هتی - پیاوه تی) و (بەتی - نانه وایه تی) یسی
 بە دۆ پاشگر داووته قەلەم . لێرەشدا نۆسەر بە هەلە چوو و ئەوانیش
 هەر بەك پاشگرن و ئەویش (هتی) یه . . . (بزووانه : «ۆیزمانی کوردج» ،
 سلیمانج ، ۱۹۶۰ ، ل ۷۷) .

کەریمی ئەیوبج و ئی . ئا . سمیرنۆفا باسی تەواوی ئەو پاشگرانهیان
 کردووە ، بەلام هەلەیی هەرە گەرەبانی ئەو یه کە پاشگری (ایج) یان
 بە (ای) ناو هیتاوه و سەرەزای ئەویش نمۆنه یان بۆ نەهیتاوه تەوه .

(۵۳) مامۆستا نوری عەلی ئەمین لە هەمان نۆسراودا دەلج : پاشگری وا
 « ناوی معنەویج لە ناو پین دروست ئەکرئ » (ل ۷۷) . . . راسته
 ئەو پاشگرانه ناوی معنەویج دروست ده کەن ، بەلام نۆسەر بۆ ئەوه
 نەچوه کە هەندیکیان دەچنە سەر ئاوه لئاویش و ناوی لئ دروست
 ده کەن ، وهك : بڵندج ، سپیتج ، بەرزابه تی ، زەشایج . . . هند .

(۵۴) وشەیی «دەزگا» لە « دەست + گا » پیکهاتووو . لە سەریکەوه دەنگی
 (ت) قوت دراوه ، واتە لەمەدا بەر یاسای تواندنهوه (Assimilation)
 کەوتووو . لە سەریکی دیکەوه (گ) کە کۆنسۆنانتی ئاوازه دار
 (Voiced) ه لەگەل دەنگی (ز) دا کە ئەمیش هەر کۆنسۆنانتی
 ئاوازه داره پتر دەگونجج ، وهك لەگەل (س) دا کە کۆنسۆنانتی کپ
 (Breathed) ه . لەم ژوووه یاسای تواندنهوه کاری کردووە .

۱۶- گه . وهك :

كارگه ، زيگه ...

۱۷- ستان . وهك :

كوردستان ، دارستان ...

۱۸- خانه . وهك :

كسيخانه ، چايخانه ...

۱۹- دان . وهك :

ئاگردان ، گولدان ، خه لوزدان^(۵۵) ...

۲۰- هن . وهك :

پوشهن ، چيمهن ...

۲۱- جاز . وهك :

تيرگزه جاز ، قوتنه جاز ...

۲۲- هوار . وهك :

شوينه وار ، ليژه هوار ...

تبييني : پاشگري (گا ، گه ، ستان ، خانه ، دان ، هن ، جاز ، هوار)

به شيويه كي گشتي شوين و جيگه نشان ددهن^(۵۶) .

(۵۵) له شيويه سليمانيدا « خه لوزان » له گهل جوړه گرتنيكي « ز » كه دا تلفظ ده كړي . دياره تي چوني دهنكي (د) لهم وشه يدا ، همان ديارديه كه له دهيان وشدا بهرچاو ده كه وي .

(۵۶) كه ريمي نه يوبچ و ئي . ئا . سميرنؤفا ، هرچهنده له ژير ناوي « پاشگري جيگه » دا له (گا ، گه ، ستان ، خانه ، دان) دواون (بزوانه : سهرچاوهي ناوبراو ، ل . ۳۰ - ۳۱) . بهلام باسي پاشگري (هن ، جاز ، هوار) يان نه كرده ، كه نه مانيس هر شوين و جيگه نشان ددهن .

- ۲۳- له . وهك :
گۆزله ، ديزه له ...
- ۲۴- يله . وهك :
ئهنگوستيله ، كارتيله ...
- ۲۵- وله . وهك :
داقوله ، ميشوله ...
- ۲۶- وّله . وهك :
كيزوله ، بهرخوله ...
- ۲۷- چكه . وهك :
گويچكه ، زيچكه ...
- ۲۸- وّكه . وهك :
بزنوكه ، كه پروكه ...
- ۲۹- له . وهك :
براله ، ميروله ...
- ۳۰- وّلكه . وهك :
جامولكه ، داستولكه ...
- ۳۱- وّچكه . وهك :
مندالوچكه ، داپيروچكه ...
- ۳۲- چه . وهك :
باخچه ، دهرياچه ...
- ۳۳- وله . وهك :
بهرخوله ...

۳۴- ۆل . وەك :

ئاسكۆل ...

۳۵- ۆ . وەك :

پۆشۆ ...

۳۶- ۆك . وەك :

گوندۆك ، تيرۆك ...

۳۷- ۆ . وەك :

شیرۆ ، ههورۆ ...

۳۸- ەل . وەك :

كۆمەل ...

۳۹- ەلكە . وەك :

چاۋەلكە ، جامەلكە ...

۴۰- ۆل . وەك :

مچۆل ، مەجۆل ...

تېيىنى : پاشگرى (لە ، ەلە ، ۆلە ، ۆلە ، چكە ، ۆكە ، لە ، ۆلكە ، ۆچكە ، چە ، ۆلە ، ۆل ، ۆ ، ۆك ، ۆ ۆك ، ەل ، ەلكە ، ۆل) (۵۷) بە زۆرى بۆ بچۆك كوردنەۋە يا گە ياندنى ماناى نازدارى بەكار دەھىنرىن ،

(۵۷) كەرىمى ئەبو بىج و ئى . ئا . سىمىر نۆفا لەو ھەمۆ پاشكرانەدا تەنيا ناۋى (لە ، ەلە ، ۆلە ، ۆلە ، چكە) يان ھىناۋە (بزوانە : ل ۳۳) . جگە لەۋە لە شوتىنىكى تردا ناۋى پاشگرى (چە ، ۆ ، ۆك) يان ھىناۋە ، بەلام نەيان وتوۋە كە واتاى بچۆك كوردنەۋەش دەگەيەنن . . . مامۆستا نورى ەلى ئەمىن بە شىتوۋەيەكى فراۋان باسى ئەو پاشكرانەى كوردە ، بەلام تەنيا پاشگرى (لە) ى لە ياد كوردە .

بەلام ھەندىكىيان جگە لە واتاى بچۆك كىردنەوہ ، مەبەستى كەش دەگەيەنن •

٤١— لآن/ەلآن • وەك :

بەردەلآن ، قامىشەلآن •••

٤٢— زار • وەك :

دلزار ، گولزار •••

٤٣— ین • وەك :

ھەلماتین ، توپین •••

٤٤— ینە • وەك :

نيسكىتە ، ماشیتە •••

٤٥— ینە • وەك :

دۆینە ، مەسینە •••

٤٦— وانە • وەك :

پاوانە ، ملوانە •••

٤٧— ك — ik • وەك :

دەسك ، پەتك •••

٤٨— كە • وەك :

لەتكە ، لوتكە •••

٤٩— گار • وەك :

زۆژگار ، شەوگار •••

٥٠— وەر/ھوەر • وەك :

سەرھوەر ، جانھوەر •••

٥١ - . . . وهك :

ئاگره ، شهوه . . .

٥٢ - تين . . . وهك :

سهرتين^(٥٨) ، شهرمتين . . .

٥٣ - قر . . . وهك :

دهستور . . .

٥٤ - هوا . . . وهك :

نانهوا ، دوخهوا . . .

٥٥ - انه . . . وهك :

جهژنانه ، پوشانه . . .^(٥٩)

٥٦ - مهمني . . . وهك :

شيره مهمني ، چاپه مهمني . . .

(٥٨) ماموستا نوري عهلي ئەمەين لە وشەي « سەرىن » دا « سەر » ي بە ئاوه لکردار داناوه (بژوانه) : « گرتنى كه لىنىكى تر له رژىمانى كوردى » ، ل ٢٧) . هەرچەندە وشەي « سەر » وهك ئاوه لکردار بە كاردىت ، بهلام له وشەي « سەرىن » دا ناوه .

(٥٩) له وشەكانى « جهژنانه ، پوشانه ، پاكانه ، سۆرانه » دا پاشگرى (انه) چووته سەر ناو و ئاوه لئاوى ساده و كردۆنيه ته ناوى داژيژراو . له وشەكانى « ژنانه ، پياوانه ، ژىرانه » دا هەرچەندە ديسان پاشگرى (انه) چووته سەر ناو و ئاوه لئاوى ساده ، بهلام كردۆنيه ته ئاوه لئاو ياخود ئاوه لکردارى داژيژراو . سەرەژاى ئەوه واتا و دەورى ئەو پاشگره له كۆمهلى يه كەمى وشەكاندا له گەل كۆمهلى دووه مدا زۆر جوداوازه . ئەمەش سەرنج بۆ ئەوه زاده كيشى كه دۆ پاشگرى سەربەخۆ بن . . . بن گومان ئەمەي ئىمه ته نيا بۆ چۆنىكى سەرىن ي به و پىويستى به لىكوئينه وه هه به .

۵۷- اک . وهك :

پيتاك . . .

۵۸- نده . وهك :

بالنده ، گازنده . . . (۶۰) ، (۶۱)

. هتد .

ب- ئەو پاشگرانهی دهچنه سەر ئاوه‌لناوی ساده و دهیکه‌نه ناوی
داژێراو :

۱ - ج (۶۲) . وهك :

کۆیژی ، به‌رزۆی ، درێژی ، جوانی . . .

۲ - هتی . وهك :

گه‌وره‌یه‌تی ، سپیه‌تی . . .

(۶۰) دهرباره‌ی ده‌ور و مهبه‌ستی به‌شیک له‌و پاشگرانه‌ی سه‌ره‌وه هه‌چمان

نه‌تۆسیوه ، یاخود ئه‌وانه‌ش که لێیان دواوین شتیکی زۆر که‌مه .

ئهویش له‌بهر ئه‌وه‌یه که ئێمه مهبه‌ستمان شتیه‌ی داژشتنی وشه‌یه .

جگه له‌وه‌ش ، له‌بهرئه‌وه که ئهم نۆسه‌راوه‌ی ئێمه بۆ مهبه‌ستی خۆیندنه‌،

له‌ هه‌ندێ شتویندا لیکۆلینه‌وه‌ی فراوانی تیدا نه‌کراوه . دهناسا

ئه‌وه ده‌زانین که ههر یه‌کێک له‌و پاشگرانه‌ی ئێمه به‌ دۆ دێژیک لێیان

دواوین ، لیکۆلینه‌وه‌ی تیر و ته‌سه‌ل و تابه‌تج هه‌لده‌گرن . . . به‌ وینه

بۆ پاشگری (ه) ته‌نیا دۆ نمۆنه‌مان هه‌یناوه‌ته‌وه ، به‌لام له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا

ده‌زانین ئه‌و پاشگره له‌ زمانی کوردیدا ده‌وری چه‌ند زۆره . بێن‌گومان،

وه‌ک وتمان له‌بهر ئه‌وه‌یه که لیته‌دا وا پتویست ده‌کات .

(۶۱) بۆ لیکدانه‌وه‌ی ئه‌و پاشگرانه و هه‌ینانه‌وه‌ی هه‌ندێ نمۆنه ، سۆدێکی

زۆرم له‌ نۆسه‌راوه‌کانی نوری عه‌لی ئه‌مین و که‌ریمی ئه‌یوبج و ئی . ئا .

سمیرنۆفا وه‌رگرتوه .

(۶۲) ئه‌مه پاشگری ناوی مه‌عنایه . چۆن ده‌چیتته سەر ناو و ناوی مه‌عنه‌وتی

لج دروست ده‌کا ، ههر به‌و جۆره‌ش ده‌چیتته سەر ئاوه‌لناو و ناوی

مه‌عنه‌وتی پیک دینج .

۳ - یتى (۶۳) • وهك :

سپیتى ، بهرزیتى •••

۴ - ایه تی • وهك :

بلندا یه تی ، که مایه تی •••

۵ - ای تی • وهك :

قولایتی ، پانایتی ، تاریکایتی •••

۶ - ه • وهك :

خراپه ، چاکه ، راسته ، بهنده •••

۷ - لآن/ه لآن • وهك :

نهرمه لآن ، سهوزه لآن •••

۸ - ینه • وهك :

زهردینه ، سپینه •••

۹ - که • وهك :

پیسکه ، زهشکه •••

۱۰ - ک - ik • وهك :

ئهستورک ، گهرمک •••

۱۱ - ان • وهك :

زهقان ، نهرمان ، سوران •••

۱۲ - انه • وهك :

پاکانه ، سورانه •••

(۶۳) پاشگری (ه تی) و (یتى) ههردوکیان ههر یهک پاشگرن ، به لام ههرچى (ه تی) به راستره و زوریش به کاردی ، که چى (یتى) به تایبه تی له ناوچه ی سلیمانى باوه .

۱۳- هن • وهك :

زۆتهن ، تیزهن ، زهقهن ...

۱۴- هك • وهك :

بهرزهك ...

۱۵- تين • وهك :

نهرمتين (۶۴) ...

۱۶- نده • وهك :

دژنده ...

۱۷- همهنجی • وهك :

ساردهمهنجی ، مزرهمهنجی ...

ح- ئەو پاشگرانهی دهچنه سەر کرداری ساده و دهیکهته ناوی

داژژراو :

ههندی پاشگر به زهگی کرداری ژابوردو و ئیستاو و ناوی چاوگ

(اسم المصدر) هوه دهلکین و ناوی داژژراوی لی دروست دهکن ، وهك :

۱- ار • وهك :

« وتار » له « وتن » هوه •

« کوشتار » له « کوشتن » هوه •

۲- یار • وهك :

« پرسیار » له « پرسین » هوه

« کزیار » له « کزین » هوه •

(۶۴) مامۆستا نوری عهلی ئەمین وشهیی « نهرمین » ی به ئاوهلناو داوهته

قهلهم (بزوانه : « گرتنی که لیتیکی تر له رژیمانی کوردی » ، ل ۲۷) .

من وای بو دهچم که « نهرمین » ناوه و ناویکی تایبهتی (اسم العلم) ه .

۳ - هر • وهك :

- «توسهر» له «توسين» هوه •
- «دانهر» له «دانان» هوه •

۴ - مان • وهك :

- «درومان» له «درون» هوه •
- «نيشتمان» له «نيشتن» هوه •

۵ - ژكه • وهك :

- «فرژكه» له «فرژين» هوه •

۶ - ه • وهك :

- «باره» له «باران» هوه •
- «كوكه» له «كوكين» هوه •

۷ - گه • وهك :

- «لهوهژگه» له «لهوهژان» هوه •
- «بژگه» له «بژين» هوه •

۸ - هن • وهك :

- «رژهن» له «رژان» هوه •
- «سوتهن» له «سوتان» هوه •

۹ - هك • وهك :

- «كوتهك» له «كوتان» هوه •

۱۰ - اك • وهك :

- «خوراك» له «خواردن» هوه •

۱۱- وه/هوه • وهك :

«كردهوه» له «کردن»هوه •

۱۲- كه • وهك :

«فزكه» له «فزین»هوه(۶۵) •

۱۳- هوار • وهك :

«خویندهوار» له «خویندن»هوه(۶۶) •

۱۴- نده • وهك :

«كوشنده» له «كوشتن»هوه •

«فزنده» له «فزین»هوه •

۱۵- مه نڅی • وهك :

«سوته مه نڅی» له «سوتان»هوه •

(۶۵) كه ریمی نه یو بڼ و ئی . نا . سمیرنؤفا لهم باره یه وه ته نیا باسی پاشگری (ار ، یار ، هر ، مان)یان کردوه (بزوانه : سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۳۸ - ۳۹) . مامؤستا نوری علی ئه مینیش له به شتیکیان کولیه ته وه (بزوانه : کتیبی « گرتنی که لیتیکی تر له ریزمانی کوردی ») . به لام لیژنه ی زمان و زانسته کانی کۆر له زور به یان دواوه (بزوانه : ریزمانی ناخاوتنی کوردی به پتی لیتکولینه وه ی لیژنه ی زمان و زانسته کانی ، « گۆفاری کۆری زانیاری کورد » ، به رگی چواره م ، ل ۳۸۰ - ۴۰۰) .

(۶۶) مامؤستا نوری علی ئه مین له وشه ی « خوینده وار ، کورده وار ، شوینه وار » دا ، (هوار)ی به بهك پاشگر داناوه (بزوانه : کتیبی « گرتنی که لیتیکی تر له ریزمانی کوردی » ، ل ۲۴) . لیتکدانه وه ئه وه رۆن ده کانه وه که له وشه ی « شوینه وار ، کورده وار » دا واتای شوین و جیکه هه یه ، به لام ئه و پاشگره له وشه ی « خوینده وار » دا به جۆریکی دیکه خۆی ده نوینئ . . . ئه مه ش سه رنج بۆ ئه وه زاده کیشئ که دۆ پاشگری جودا بن ، وهك (څ) ی ناوی مهعنا و (څ) ی سیفه ی نیسب . بن گومان ئه مه ته نیا بیر کردنه وه به که ، ئه گینا پتویستی به لیتکولینه وه ی زانستی و میژۆبڼ هه یه .

«خواستهمه‌نی» له «خواستن» هوه •

••••• هتد (٦٧) •

د - نه و پاشگرانه‌ی ده‌چه سه‌ر ئاوه‌لکرداری ساده و ده‌یانکه‌نه
ناوی دارژێراو :

١ - ین • وهك :

پیشین •••

٢ - ار • وهك :

بنار •••

٣ - هوا • وهك :

پیشه‌وا •••

جگه له‌وه هه‌ندی پیش‌گیش هه‌ن ، که به‌زه‌گی کردار یا ناوه‌وه
ده‌لکین و ناوی دارژێراو دروست ده‌که‌ن :

١ - پی • وهك :

«پی‌ویست» له «ویستن» هوه •

«پی‌خه‌ف» له «خه‌فتن» هوه •

٢ - ژا • وهك :

«ژایه‌خ» له «خستن» هوه •

٣ - به‌ر • وهك :

«به‌رچه‌» له «چنین» هوه •

«به‌رکوت» له «کوتان» هوه •

(٦٧) نه‌و ناوانه‌ی له‌ کرداره‌وه دروست ده‌بن له‌ زانستی زماندا به‌ ناوی
کرداری Verbal noun (substantive) ناسراون •

٤ - هاو . وهك :

هاوولآت ، هاوژي ، هاوژين ...
..... هتد .

- ٢ -

ئاوه ئناوى دارژيراو

له زمانى كورديدا ئاوه ئناوى دارژيراو به يارمه تى پيشگر و پاشگر ساز ده بى . بو ژوانى ئاوه ئناوى دارژيراو هه ندى پيشگر و پاشگر هه ن كه ده چنه سه ر (ناو يا ئاوه ئناو يا كردار يا ئاوه لكردار) ي ساده و ده يانكه نه ئاوه ئناوى دارژيراو :

١ - ئهو پيشگر و پاشگرانه ي ده چنه سه ر ناوى ساده و ده يكه نه ئاوه ئناوى دارژيراو :

له زمانى كورديدا دو پيشگر هه ن ، ده چنه سه ر ناو و ، ئاوه ئناوى لى دروست ده كه ن . وهك :

١ - بى . وهك :

بى هوش ، بى كار ...

٢ - به . وهك :

به هيز ، به جه رگ ...

ئهو پاشگرانه ي ئاوه ئناو له ناو ساز ده كه ن زور نين . هه ندى پاشگر هه ن چون ناو پىتك ده هين ، هه روه ها ئاوه ئناوى دروست ده كه ن ، واته گشتين بو ناوىش و ئاوه ئناوىش .

ئهو پاشگره سه ره كيانه ي ، ئاوه ئناو له ناو داده ژيژن ئه مانه ن :

١ - ج . وهك :

جيهانتي ، زستاني ، بههاري ، ههوليرتي ، ههورامتي . . . (٦٨)

٢ - ن - in . وهك :

ورگن ، توکن ، شهرمن ، گوشتن .

(٦٨) ئەمه پاشگري سيفهتي نيسييه . له پەراويزي ژماره (٥١) دا پەنجەمان بۆ ئەوه ژاكيشا كه (ئى) پاشگري سيفهتي نيسييه له گەل پاشگري (ئى) ناوي مهنادا جياوازن و ويچوني شيوهيان بوته هوي ئەوهي هەندى له زماناسان به يەك پاشگريان دابنن . ئەوهي پتر جتيگه ي سەرنج بڤ ئەوهيه ، نهك ئەوانه ي كه به يەك پاشگري تي گەبشتون ، بهلكو به شيك له وانه ي جودايان كردۆنه ته وه ، به تابه تي زاناياني مه دره سه ي يه كيتي سؤفيت له و زايله دان كه ، (ئى) پاشگري سيفهتي نيسييه نه گەر چوه سەر ناويك ، وهك (ههوليرتي ، بهغدايي ، لينينگرادي . . .) و مه به ست له كه سيك بيت كه خەلكي (ههولير ، بهغدا ، لينينگراد . . .) بيت ناويكي نيسييه . به لام هاتو مه به ست له شتيك بو ئەو دمه سيفهتي نيسييه (بزوانه : فهناتي كوردۆ ، ده ستوري زماني كوردتي ، مۆسكو ، ١٩٥٧ ، ل ٢٩٦ - ٢٩٧ ؛ چەرکهزي بهكو ، زماني كورده كاني سؤفيت ، مۆسكو ، ١٩٧٢ ، ل ٢٤٤ - ٢٤٥ ؛ كه ريمي ئەبو بڤ و ئى . نا . سميرنؤفا ، ديالتيكي كوردي موكرتي ، لينينگراد ، ١٩٦٨ ، ل ٣٩ - ٤٠ ؛ فاروق عومەر صديق ، وشه سازي له زماني كورديدا ، « گوفاري كوژي زانباري كورد » ، ب ٣ ، ژ ٢ ، بهغدا ، ١٩٧٥ ، ل ٥١٤ - ٥١٥ ؛ . . .) له و زايله دام كه نۆسه راني ناوبراو له م بۆچۆنه دا به هه له چوون ، چونكه وشه ي (ههوليرتي ، بهغدايي ، لينينگرادي . . .) سيفهتي نيسييه . بۆ زه ت كردنه وه ي ئەو زايله مامۆستا مه سعۆد محمەد زاستي بۆ چوه كه ده لي : « هيج فه رتيك نيه له وه دا پياويك بهغدايي بيت وه يا شه ربه ي ناو بهغدايي . كاتيک (بهغدايي) ده بيته ناو كه بكرتي به (اسم علم) بۆ به كيكي ديار كراو ، ليره شدا فه رق نيه ناوه كه بۆ (شيرتيكي باغچه ي جانوه ران) بيت يا خود بۆ (كابرايكي گه زه كي جديد حسن پاشا) بيت . كه واته زاست نيه بليين وشه ي (بهغدايي) كه بۆ مرؤف بۆ ده بيته ناوي نيسييه . له زسته ي (كابرايكي بهغدايي مه له ي كرد) وشه ي (بهغدايي) سيفه ته هه رچەند بۆ كه شيش به كار هاتوه كه

=

۳ - تین • وهك :

زیژین ، ئاگرین ، بهفرین •

۴ - ۆل • وهك :

کرمۆل ...

۵ - وهر/هوه • وهك :

بهخته وهر ...

۶ - دار • وهك :

ئاگادار ...

دانیشتوی بهغدایه . به پیچهوانه ، که که له شیریکت هه بو ناوی (بهغدا یی) بو ئهوسا وشه که له سیفەت دهشوری و ده بیته (اسم علم) هه رچەند که له شیر که سیش نییه . بو ئهم چەند دیزه بزوانه ل ۵۱۵ ی وتاری فاروق عومەر صدیق که له گو فاری ناوبراوی کۆژدا بلاو کراوه ته وه) . سه ره زای ئه و زاستیه ی مامۆستا مه سعۆد نیشانی داوه و گومانی له و باسه دا نه هیشته وه ، ئیمه ش وا بیر ده که ی نه وه که هۆی ئه و هه له یه ی زانا یانی ناوبرا و وه رگیزانی ئه و دۆ حاله ته یه بو سه ر زمانی زۆسه ج . ئه گه ر (ئی) ی پاشگری سیفه ی نیسه ج چوه سه ر ناویک و مه به ست له که سیک بو ، ئه وه له زمانی زۆسه ئیدا به رانه ری پاشگری (یته س) ده وه سه ئی ... به لام ئه گه ر پاشگری (ئی) ی سیفه ی نیسه ج چوه سه ر ناویک و مه به ست شه ئیک بو ، ئه و ده مه له زمانی زۆسه ئیدا به رانه ری پاشگری (سک) داده نری . جا به ر له هه مو شه ئیک ده بێ ئه وه له یه ک جودا بکه ی نه وه که له زۆسه ئیدا دۆ پاشگر ئه و ده وه ره ده بینن ، نه ک یه ک پاشگر وه ک له کوردیدا . پاشگری (یته س) ی زۆسه ی پاشگری که ناو دروست ده کات ، نه وه ک وه ک (ئی) ی سیفه ی نیسه ج کوردی که هه ر ئاوه ل ناو دا زیژی . پاشگری (یته س) له زۆی مه به سه ته وه هه ندی جودا وازی له گه ل پاشگری (ئی) ی سیفه ی نیسه ئیدا هه یه . هه ر زمانیکیش خاوه نی تایه تینه ج خۆ به تی ...

۷ - کار . وهك :

داواكار . . .

۸ - ئى . وهك :

كرمى . . .

۹ - انه . وهك :

ژنانه ، پياوانه ، مندالآنه (۶۹)

۱۰ - هكى . وهك :

خيله كى ، دهشته كى ، سهره كى

۱۱ - انى . وهك :

ژنانى ، كچانى ، شهزانى

۱۲ - ناك . وهك :

غهناك ، ترسناك

۱۳ - ه . وهك :

هاوينه ، بهاره (۷۰)

۱۴ - ور . وهك :

ژهنجور . . .

(۶۹) بزوانه بهراویزی (۹۳) .

(۷۰) مامۆستا نوری عهلی ئەمین لەو ژایەدا بەهێشە (هاوین) ، بەهەر) ئاوه لکردن و کاتیک باشگری (ه) یان پتوه دەلکێ دەبنە ناو (بزوانه : کتیبی « گرتنی کەلینیکێ تر لە ژێزمانی کوردی » ، ل ۸) . من لەو ژایەدا م که ئەو وشانە ی ناومان بردن هەرچەند وهك ئاوه لکرداریش به کار دههینرین ، بهلام بهر له ههمۆ شتیک ناوی کات (اسم الزمان) ن و به یارمهتی باشگری (ه) دەبنە ئاوه لئاو ، نهك ناو .

۱۵- اویج • وهك :

فاردایج ، شاخاویج ، خولاویج ... (۷۱)

۱۶- دار • وهك :

ناودار ، نازدار ...

۱۷- باز • وهك :

می باز ، فیل باز ... (۷۲)

ب - نهو پیشگر و پاشگرانهی دهچنه سهر ئاوه لئاوی ساده و
دیکه نه ئاوه لئاوی دازیزراو :

پیشگری (نه) و (نا) دهچنه سهر ئاوه لئاوی ساده و ئاوه لئاوی
دازیزراوی لیج دروست دهکن :

۱ - نه • وهك :

نهخوش ، نهساخ ...

(۷۱) ماموستا نوری عهلی ئەمین باسی ئەو پاشگره‌ی کردوه و ژماره‌یه‌ک
نمونه‌ی بۆ هیناوه‌ته‌وه ، وهك : « کرماویج ، شاخاویج ، فوزاویج ،
خویناویج ... » (بزوانه : کتیبی . « گرتنی که‌لینیکی تر له زیزمانی
کوردی » ، ل ۲۸) . به‌داخه‌وه هه‌ندی له نمونه‌کانی له‌بار نین و تیااندا
به‌هه‌له‌چوه . راسته له وشه‌ی « کرماویج ، شاخاویج ... » دا ، (اویج)
پاشگره ، به‌لام له وشه‌ی « فوزاویج ، خویناویج ... » دا ، (اویج)
پاشگر نیه ، به‌لکو بریتیه له وشه‌ی « او » و پاشگری (ئی) ی سیه‌ی
نیه . « کرماویج ، شاخاویج ... » وشه‌ی دازیزراون له
وشه‌یه‌کی سله‌ه و پاشگریک پیکهاتۆن . هه‌رچه « فوزاویج ،
خویناویج ... » به وشه‌ی لیتکدراون و له دۆ وشه‌ی ساده و پاشگریک
دروست بوون .

(۷۲) که‌ریمی نه‌بووچ و ئی . ئا . سمیرنۆفا ئەو وشانه‌یان به ناو داناوه
(بزوانه : کتیبی ناوبراو ، ل ۲۸) . لهو زایه‌دام که وا له‌مه‌دا به هه‌له
چوون .

۲ - نا . وهك :

نازىك ، ناپاك ...

ئەو پاشگراڭەى دەچنە سەر ئاۋەلناۋى سادە و ئاۋەلناۋى داژىتراۋيان
لجى دروست دەكەن ئەمانەن :

۱ - انجى . وهك :

تەختانى ، زەقانى ، نەرمانجى ...

۲ - ۆ . وهك :

بۆزۆ ، پيسۆ ...

۳ - ۆر . وهك :

مەستۆر ...

۴ - ۆكە . وهك :

پيسۆكە ، گىلۆكە ...

۵ - ەلە . وهك :

نەرمەلە ، سەوزەلە ...

۶ - ۆلە . وهك :

نەرمۆلە ، شىرۆلە ...

۷ - ۆل . وهك :

نەرمۆل ، شىرۆل ...

۸ - ىل . وهك :

وردىل ، گىردىل ...

۹ - كەلە . وهك :

سۆركەلە ، جۋانكەلە ...

۱۰- یتلکه . وهك :

سپیلکه ، خشتیلکه ...

۱۱- ولکه . وهك :

بهرزۆلكه ، تهختۆلكه ... (۷۳)

۱۲- اك . وهك :

زۆناك ...

ج- ئەو پیشگر و پاشگرانەى دەچنە سەر ژەگى کردار یاخود ناوی
چاوگ و دەیکە نه ئاوه‌لناوی دارژێراو :

پیشگر :

۱- نه . وهك :

نەر ، نه‌بەز ، نه‌زان ...

پاشگر :

۱- ۆك . وهك :

له‌رزۆك ، گه‌زۆك ...

۲- هك . وهك :

زوووهك ، تۆسهك ...

۳- ار . وهك :

«دیار» له «دیتن» هوه .

(۷۳) هەرچه‌نده ئەو چەند پاشگره بۆ بچۆك کردنه‌وهى ئاوه‌لناو به‌کار
ده‌هێنرێن و ئاوه‌لناوی دارژێراو سازده‌که‌ن ، به‌لام هه‌ندێک له‌و
ئاوه‌لناوه دارژێراوانه ده‌توانن خۆیان وه‌ك ناویش بنوێنن ، به‌ وێنه
به‌رزۆلكه ، مزرۆکه هتد .

٤ - ١ • وهك :

«زانا» له «زانين» هوه •

٥ - ٥ • وهك :

«مردو» له «مردن» هوه •

د - نهو پيشگر و پاشگرانهى دهچنه سهر ئاوه لكردارى ساده و دهيكه نه ئاوه ئناوى داژيژراو :

پاشگر :

١ - هكتى • وهك :

سهرهكتى ، پيشهكتى •••

٢ - ٥ • وهك :

سهر٥ ، خوار٥ •••

٣ - ين • وهك :

به رين •••

- ٣ -

کردارى داژيژراو

له زمانى كورديدا کردارى داژيژراو به يارمهت پيشگر و پاشگر پيك دى^(٧٤) • بو ژوانى کردارى داژيژراو هه ندى پيشگر و پاشگر هه ن ،

(٧٤) هه چهنده کردارى داژيژراو به يارمهت پيشگر و پاشگر پيك دى ، به لام لهم كاره دا پيشگر دهورى گرنگتره •

دەچنە سەر (کردار) ی سادە و دەیکەنە کرداری دازیزراو (۷۵) .

أ - پیشگر .

ئەو پیشگرانە ی کرداری دازیزراو ساز دەکەن دۆ جۆرن :
یەك - پیشگری سادە . وەك :

۱ - دا . ئەم پیشگرە گەلیك مانا دەبەخشی و بە زۆری بزۆتنەوہی
بەرەو خوار نیشان دەدات . وەك :
دابەزین ، داگرتن ، داتەکاندن . . .

۲ - زا . مانای جۆراوجۆر دەبەخشی ، وەك لەو نمونانە ی
خوارەوہدا بەدی دەکرتن :
زاهاتن ، زاتەکان ، زاگرتن . . .

۳ - هەل . ئەم پیشگرە بە زۆری بو بزۆتنەوہی بەرەو زۆر
بە کاردیت ، بەلام هەندی جار مەبەستی تریش دەگەینەنی ، وەك :
هەلمالین ، هەلچۆن ، هەلگەزان . . .

۴ - زۆ . ئەم پیشگرە بەگشتی بزۆتنەوہ بەرەو خوارەوہ ، یاخود
ناوہوہ نیشان دەدا ، وەك :
زۆکردن ، زۆچۆن . . .

(۷۵) هەرچە ناو و ئاوہلناوی دازیزراوہ بە یارمەتی پیشگر و پاشگر لە
(ناو و ئاوہلناو و کردار و ئاوہلکردار) ی سادە دروست دەکرتن .
بەلام بو زۆنانی کرداری دازیزراو پیشگر و پاشگر هەر بە (کردار)وہ
دەلکین ، جگە لە پاشگری (اندن) کە دەچیتە سەر ناوی دەنگە
سروشتیبەکان و هەندی ناوی دیکە و دەیانکاتە چاوگ و کردار .

۵ - وەر (۷۶) . مانای پیچکردنه‌وه و گه‌زانه‌وه و هه‌لگیزانه‌وه... ی
تیدایه . وهك :

وهرگیزان ، وهرچه‌رخان ، وهرگرتن ...

۶ - زۆی . وهك .

زێخستن ، زێخشاندن ...

۷ - پێ . وهك :

پێکه‌نین ، پێگه‌یشتن ، پێزانین ، پێناسین ...

۸ - تێ . وهك :

تێکردن ، تێگه‌یشتن ، تێگرتن ...

۹ - لێ (۷۷) . وهك :

لێخوژین ، لێدان ، لێنان ...

۱۰ - وێ (۷۸) . وهك :

وێچۆن ، وێکه‌وتن ...

۱۱ - قێ (۷۹) . وهك :

قێچۆن ...

(۷۶) تابه‌تێتی پێشگری (هه‌ل ، زۆ ، وەر) له‌وه‌دایه‌ که له‌ زمانی کوردی
ئه‌م‌زۆدا هاوبه‌تێیان نییه .

(۷۷) هه‌رچه‌ پێشگری (پێ ، تێ ، لێ) یه‌ په‌یوه‌ندیان له‌گه‌ل (پریپۆزیشن) دا
هه‌یه . به‌ شێوه‌ له‌وه‌ ده‌چێ که پاشگری (زۆ) ش هه‌ر وه‌ك ئه‌وان پێ ،
به‌لام راستی له‌ ناوه‌روکدا هه‌یشتا هه‌یچمان بۆ ئاشکرا نه‌بووه .

(۷۸) پێشگری (وێ) له‌ شێوه‌ی موکرتیدا به‌ گشتی و له‌ هه‌ندێ شێوه‌ی
دیکه‌ی کرمانجی خوارۆدا به‌کار دێت .

(۷۹) پێشگری (قێ) له‌ دیالیکتی کرمانجی ژوورۆدا به‌کار دێت ... له
هه‌ندێ به‌شه‌ دیالیکتی کرمانجی خوارۆدا ده‌بێته (وێ) .

فەخارن ، فەكوشتن ... (۸۰)

.....هتد (۸۱) .

۸۰. لیژنەیی «زمان و زانستەکانی» کۆری زانیاری کورد بە شیۆه بەکی زانستج و بە نمۆنەیی جوان و لەبارەووە باسی ئەو پیشگرە سادانەیی کردووە و دەوری هەر یەکیکیانی دیاری کردووە . بەلام بەداخووە لیژنەیی ناوبراو پیشگری (زۆ) و (زۆی) کە ئەمانیش لە زۆنانی کرداری داژژراودا دەوریتی گرنگ دەبینن ، لە یاد کردووە و بە هیچ جۆریک ناوی نەهیتانن (بزوانە : «گوفاری کۆری زانیاری کورد» ، بەرگی چوارەم ، بەغدا ، ۱۹۷۶ ، ل ۳۶۹ - ۳۷۳) .

کەریمی ئەبووچ و ئی . ئا . سمیرنۆفا باش لە تیکرای ئەو پیشگرانە دواون (جگە لە «فە» و «فئی» کە سەر بە دیالیکتی کرمانجی ژۆرۆن) . بەلام کەم و کورتج ئەمان لەوەدا بە کە پیشگری (زۆ ، پێ ، لێ ، تی) یان بە ناسادە داناو .

ئەو پیشگرە سادانەیی لە سەرەووە لێیان دواون ، لە نۆسینەکانی مامۆستا نوری عەلی ئەمین دا باسیان لێو نەکراوە . تەنیا ئەو نەبێ کە لە لاپەژە ۱۵۶ - ۱۵۷ ی کتیبی «زۆمانی کوردی» دا (هەل ، دا ، زا ، زۆ ...) بە ناو لکردار دانراوە و (پێ ، تی ، لێ) یش بە پیتی بەیوهندج دراو تە قەلەم . ژاستە (پیش ، سەر ، لا ، بەر ...) وەك ناو لکردار و پیشگر خۆیان دەنوینن ، بەلام (هەل ، دا ، زا ، زۆ ...) هەر پیشگرن و هیچ دەمیک نابنە ناو لکردار . هەرچج (پێ ، تی ، لێ) یش بەیوهندیان بە (پریۆزیشن) هەهەبە ، بەلام بەر لە هەمۆ شتیک پیشگرن سەرەزای ئەو کەم و کورتییە ، نۆسەر لە کتیبی «گرتنی کەلینیکی تر لە زۆمانی کوردی» دا (ل ۵۳ - ۵۶) هەندج نیشانەیی ، وەك (ئە - دە) ی موزارەعت و (ب) ی فەرمانی بە پیشگر داناو .

۸۱) لە زمانی کوردیدا هەندج وشە هەن ، وەك : (دەر ، بەر ، سەر ، لا ، پیش ، پاش ، دوا ، ژیر ، بن ...) لە پیش کردارەووە دین و واتای تازە پیک دینن ... جا بەشیک لە کوردناسان ئەمانە بە پیشگر دادەنن و بەشیکی دیکەیان بە وشەیی واتاداریان دەدەنە قەلەم .

بە وینە کەریمی ئەبووچ و ئی . ئا . سمیرنۆفا بە پیشگریان دادەنن و دەلێن : « ئەم پیشگرانە ئەوانەن کە لە شیۆه ی ناو و

=

دۆ - پيشگری ناساده .

پيشگری ناسادهش دۆ جوره :

أ) ئەوانەى له ئەنجامى نيكهال بۆنى پيشگری سادەى (پى ، تى ،
لى) له گهال پۆستپۆزىشنى (دا ژا ، وه) دا دروست بوون . وهك :

۱ - پيدا . وهك :

پيدادان ، پيدا بردن ، پيداچۆن ...

۲ - تيدا . وهك :

تيداچۆن ، تيدا بۆن ...

۳ - پيوه . وهك :

پيوه نان ، پيوه دان ، پيوه كردن ...

۴ - تيوه . وهك :

تيوه گلان ، تيوهچۆن ...

۵ - پيزا . وهك :

پيزا گهيشتن ، پيزا گه ياندن ...

ئاوه لکرداردا هاوبىز (مشترك لفظي - Homonym) يان ههيه «بزوانه :
سه رچاوهى ناوبراو ، ل ۱۰.۸) ... مامۆستا نورى عهلى ئەمين وهك
پيشگر ناوى نه بردون بهلام وهك ئاوه لکردار لىيان دواوه (بزوانه :
سه رچاوهى ناوبراو ، ل ۱۵۷) ... ليژنهى « زمان و زانستهكانى » ي
كۆز هه رچهنده لهو كيشهيه دواوه ، بهلام زاي خۆى نه داوه (بزوانه :
گۆفارى كۆزى زانبارى كورد ، بهرگى چوارهم ، بهغدا ، ۱۹۷۶ ،
ل ۳۷۲) ... به باوهزى من ئەمانه بهر له ههمۆ شتيك وشهى
واتاداران ، بهلام ده توانن وهك پيشگرىش خۆيان بنوينن . به وينه
(بهر) له وشهى ليكدرأوى « بهرمال » دا ياخود له رستهى « نه سرين
چوو بهر هه تاوه كه ... » دا وشهيه . بهلام له وشهى « بهربۆن » و
« بهردان » ... دا پيشگره .

٦ - تيزا . وهك :

تيزا كردن ، تيزا بردن ...

٧ - ليزا (٨٢) وهك :

ليزا بردن ، ليزا هاتن ...

..... هتد (٨٣) .

(ب) نهو پيشگره ناسادانهي كه له نه نجامي تيكه ل بوني پريپوزيشني
(ده ، به ، له ، وه ، زه) له گه ل ژماره ي (يتك ، يهك) په يدا بوون . وهك :

١ - يتك . وهك :

پيكه تان ، پيكه اتن ...

٢ - يتك . وهك :

تيكچون ، تيكشكان ...

٣ - ليك . وهك :

ليكدان ، ليك بون ...

٤ - ويك . وهك :

ويك كه وتن ، ويكخستن ...

٥ - زيك . وهك :

زيك بون ، زيكخستن ...

..... هتد (٨٤) .

(٨٢) پاشگري (تيزا) و (ليزا) سهر به ديالتيكي موكرين .

(٨٣) كهريمي نه بو بچ و ئي . نا . سميرنوفا باسي نهو پيشگرانه يان كردوه ...

به لام لهو زا يه دان كه وا نهو پيشگرانه له نه نجامي بونه پيشگري هه ندي

نامرازه وه په يدا بوون . (بزوانه : سه رچاوه ي ناوبراو ، ل ١١٤) .

(٨٤) كهريمي نه بو بچ و ئي . نا . سميرنوفا به دور و دريژي باسي تيكزاي نهو

پيشگره ناسادانه يان كردوه و نمونه ي جوان و له باريان بو هيناونه ته وه .

=

هر يهك لهو پيشگرانهى دهچنه سهر چاوگيكي ساده ، ديمهن و واتايان دهگوزن ، واته : ۱- له زوى پيکهاتهوه دهبنه داژيزراو ؛ ۲- له زوى ماناشهوه گوزاتيك ديته گوزي . به وينه « دان » به ماناي (بهخشيى شتيك به كهسيك) ديت ، هرچي « دادان » ماناي (۱- تيزکردنى سهرى دار و قهلم ؛ ۲- چونه خوارهوه و ليچونى شتى شل « گوزه كه ئاو دادهدا » ؛ ۳- فيرکردن « دهرس دادان ») دهگهيه تيت . وشهى « كردن » ماناي (بهجى هيتاني كاريك) ه ، كهچي « ههل كردن » ماناي (بهرزکردنهوهى ئالا يا داگيرساندنى چرا) دهبهخشيت . ياخود وشهى « گهزان » واتاي (هاتوچو كردن) ده دات ، بهلام كه پيشگرى (نى) ي پتوه دهلكى « لى گهزان » پهيدا ده بى و ماناي (وازهيتان) ديته كايهوه هتد .

ب - پاشگر .

له زمانى كورديدا دو پاشگر ههن ، كردارى داژيزراو دروست دهكهن :

۱ - هوه / وه - فه (۸۵) .

(بزوانه : سهرچاوهى ناوبراو ، ل ۱۱۴ - ۱۱۸) . . . هرچي ليژنهى « زمان و زانسته كاني » ي كوژه ، بهداخهوه تهنيا چهنه ديژيكي دهبراهى ئهم باسه نوسيوه و بايهخى پى نه داوه . (بزوانه : سهرچاوهى ناوبراو ، ل ۳۷۲) .

(۸۵) ئاشكرايه كه (هوه/وه) له ديالتيكى كرمانجى خوارودا پاشگره ، بهلام پتويسته سهرنج بو ئهوه زابكيشين كه ئهم (هوه/وه) يه له كرمانجى ژورودا خوئ وهك پيشگر دهنوئينى . له بهر ئهوه ده توانين (هوه/وه) نهك تهنيا به پاشگر ، بهلكو له ههمان كاتدا به پيشگرىش دابنين . وهك:

خواردن - خواردنهوه - فهخارن

گهزان - گهزانهوه - فهگهزان

نهم پاشگره دهوریکی گهوره و گرنگ دهینی و گهلیک واتا
 ده گهینه نئ و دهیان وشه ی نوئی پینک دینی . واتا سه ره کییه کانی (گۆزینی
 مهفهومی وشه ؛ گۆزینی واتای وشه ؛ گه زانه وه ؛ دۆباره بونه وه .۰۰۰) ن (۸۶) .

۱۸۶ ده باره ی نهم پیشگر و پاشگره د. نه سرین فهخری له ژیر ناوی
 « پاشگر و پیشگری : (فه - یان - وه) له زمانی کوردیدا» دا (گۆفاری
 کۆزی زانیاری کورد ، ۱ ، ۱ ، ۱ ، بهغدا ، ۱۹۷۳ ، ل ۲۳۴ - ۲۷۳)
 و تاریکی بلاو کوردۆته وه و تبایدا به درێژتی و به به لگه وه له واتا و ده ور و
 پیکهاتن و ... ی دوا وه و گه لیک ژۆی ئه و کیشه یه ی ژۆن کوردۆته وه ...
 دوا به دوا ی نهم و تاره مامۆستا شیخ محمه دی خالیش به ناوی
 « پیشگر و پاشگر » وه (گۆفاری کۆزی زانیاری کورد ، ۲ ، ۱ ،
 بهغدا ، ۱۹۷۴ ، ل ۲۵۶ - ۲۷۹) و عه مید ئه حمه د حه سه نیش له
 به شی به که می بهرگی سییه می هه مان گۆفاردا (ل ۳۹۱ - ۳۵۷) هه ر
 له ژیر ناوی « پیشگر و پاشگر » دا له و باسه کۆلیونه ته وه .
 مامۆستایانی ناوبرا ویش له و ژو وه وه هه ندی ژای جوان و له باربان
 ده بزیه ... جگه له و سنج مامۆستایه ، ههروه ها ژۆتر مامۆستایان :
 نوری عه لی نهمین ، قه ناتنی کوردۆ ، مه که نزی ... ش له و باسه دوا ون .
 ئه وه ی له م باره یه وه پێویسته په نجه ی بۆ زابکیشین ، ئه وه یه که وا
 ژۆر به ی نۆسه ران به (وه) و (وه) یان دانا وه ... هه رچه د. نه سرین
 فهخری به له و ژابه دابه که نهم پاشگره ته نیا شیوه ی (وه) ی هه به .
 به لگه شی ئه وه یه که له شیوه ی کرمانجی ژۆرۆدا کاتیکی ده بیته پیشگر
 (فه) به کاردیت . بزۆینی (ه) ش به پیتیکی په یوه ندی داده نئ که
 گوا یا یارمه تی لکاندنی پاشگری (وه) به پیتی کونسۆنانتی پیش خۆیه وه
 ده دات .

به ژای من ئه و ته نیا به لگه به ی د. نه سرین فهخری ژۆر که مه به بۆ
 ئه وه ی ئه و پاشگره به (وه) دا بنرئ . جگه له وه ش سه رنجی راستی
 مامۆستا مه سه ود محمه د ، که ده لئ : « هیچ مانعیک نییه له وه دا
 بگوتریت پیشگره که تیکرای (وه) به چونکه له هه مۆ ئه و میسالانه دا که
 بۆ کار دینه وه نهم بزۆینه ی پیشه وه (ه) ده دبتریت ، ته نانه ت واش
 ده بیت که پته بزۆین ده بیته کۆتایج کار ، پیتیکی کونسۆنانت دیت و
 نهم بزۆینه ده پاریزیت ، وه ک (هاتۆمه ته وه - که لیره دا - ت - هات و
 بزۆینه که ی پاراست » . « له گه لیک شیوه ئاخاوتندا ده گوترئ
 (گه ژابه وه ، کوزابه وه ...) که له و شوینانه دا پیتیکی (ی) په یوه ندی

=

أ - گۆزینی مهفهومی وشه . وهك :

کردن - کردنهوه

خواردن - خواردنهوه

ب - گۆزینی واتا . وهك :

بهربۆن - بهربۆنهوه (۸۷)

لیكدان - لیكدانهوه (۸۸)

وهك (نون الوقایه) دیت و بزۆینهكهی سهههتای (هوه) دهپاریزیت « ... » بیگومان لهو شیوانهدا ، كه دهبیته پیشگر ئیمكان نییه بزۆینهكهی پیشهوه (ه) خۆ بهددریخات ، كه ئهمه بهدیهیهكه و کوتانهوهی لزوم نییه « (بزوانه : گوڤاری کۆزی زانیاری کورد ، ب ، بهغدا ، ۱۹۷۶ ، ل ۳۷۳ - ۳۷۴) ، ئهوه ئهوه بۆچۆنهی د. نهسرین فهخرتی ههلهدهوهشیتهوه و زایهکی ژاست و زانستی دینیته کایهوه .

سهههزای ههمۆ ئهوه بهلگانه ، پتیوسته ئهوهش له یاد نهکهین كه له زمانی کوردیدا وشه ههین له پیکهاتیاندا (و) ی کونسۆنانت به زهوانی له دوای دهنگی کونسۆنانتهوه هاتوه و پتیوستی به بزۆینی (ه) ی بهیوهندی نه کردوه پیکهانهوه بلکینی ، وهك له (سهروه) دا .

جا ئهمانه ئهوه دهسهلمینن كه ئهوه پاشگره دهبن (هوه) بس ، نهك (وه) و ، بهو پێیه بزۆینی (ه) دهبن زهسهن بن ، نهك بۆ پهیوهندی هاتیته ناوهوه ... بهلام لهگهڵ ئهوهشدا لهو زایهدام كهوا ئهم باسه هیشتا پتیوستی به لیکۆلینهوهی فۆلتر و تیر و تهسهلتر ههیه .

(۸۷) وشه « بهربۆن » به مانای (بهرهلابۆن) دیت ، بهلام كه پاشگری (هوه/وه) دهچیته سهری واتاکهی دهگۆزی و مانای (کهوتنهخوارهوه) دهدات .

(۸۸) وشه « لیکدان » واتای (۱ - له یهکتری دانی دۆشت ؛ ۲ - تیکهڵ کردنی دۆشت به یهکا ...) دهبهخشیت ، کهچ کاتیک پاشگری (هوه/وه) ی پتوه دهلکێ ماناکهی دهگۆزی و واتای (بترکردنهوه) دهدات .

جگه له‌وه پاشگره (اندن) کرداری تینه‌په‌ژ له ده‌نگه سروشتیه‌کان
 دروست ده‌کا ، وهك : (میاو + اندن = میاواندن ؛ بۆزه + اندن =
 بۆزاندن ۰۰۰) • هه‌روه‌ها هه‌ندی ناوی دیکه ده‌کاته چاوگ و کرداری
 تیه‌ژ ، وهك : (زه‌نج + اندن = زه‌نجاندن ؛ نرخ + اندن =
 نرخاندن ۰۰۰) (۹۲) •

- ۴ -

ئاوه‌لکرداری دازێژراو

له‌ زمانی کوردیدا پێشگر و پاشگر به‌ زۆری و به‌ شیوه‌یه‌کی چالاک
 یاریده‌ی دازشتنی ناو و کردار ده‌ده‌ن ، جاروبار یارمه‌تی دروست‌کردنی
 ئاوه‌لناو و ئاوه‌لکرداریش ده‌ده‌ن :

أ - پێشگر •

۱ - بی • وهك :

بی‌گومان ، بی‌شك ۰۰۰

۲ - به • وهك :

به‌گۆژ ، به‌کۆل ، به‌ته‌نیا ۰۰۰

• هتد ۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰

ب - پاشگر :

۱ - ئی • وهك :

هاوینیی ، به‌هاری ، شه‌وی ، زۆژی ۰۰۰

(۹۲) بۆ وه‌رگرتنی زانیاری ته‌واو ده‌رباره‌ی پاشگری (اندن) بزوانه : د.
 نه‌سرين فه‌خری ، پاشگری (اندن) له‌ زمانی کوردیدا ، « گوڤاری کۆژی
 زانیاری کورد » ، ب ۳ ، ژ ۱ ، به‌غدا ، ۱۹۷۵ ، ل ۱۹۸ - ۲۴۲ •

۲ - انه • وهك :

ژیرانه ، پیاوانه (۹۳) ...

۳ - ئاسایج • وهك :

شیرئاسایج ، کویرئاسایج ...

۴ - هکتی • وهك :

شهوهکتی ، بهیانهکتی ...

..... (۹۴)

وشه‌ی لیکدراو

(الكلمة المركبة — Compound)

وشه‌ی لیکدراو ئه‌و وشه‌یه‌یه که وا به لای که مه‌وه دۆ وشه‌ی

واتاداری تیداییت •

(۹۳) ئه‌گهر بوتری (جلی پیاوانه) ئه‌وه وشه‌ی «پیاوانه» ده‌بیته ئاوه‌لناو ، چونکه وه‌سفی ناو ده‌کا . ئه‌گهر بوتری (شیرکۆ پیاوانه دانیشتوه) ئه‌وه وشه‌ی « پیاوانه» ده‌بیته ئاوه‌لکردار ، چونکه لیره‌دا وه‌سفی کردار ده‌کا - واته چۆنیته‌جی دانیشتن نیشان‌ده‌دا .

(۹۴) ئه‌و ئاوه‌لکرداره دازئیراوانه‌ی سه‌ره‌وه که به یاریده‌ی پیشگر و باشگر سازبون ، جیاوازییان له‌گه‌ل ئاوه‌لکرداری لیکدراودا زۆره . که‌چج مامۆستا نوری عه‌لی ئه‌مین ئه‌و دۆ جۆره ئاوه‌لکرداره‌ی - واته دازئیراو و لیکدراو - که جۆری پیکهاتنیان جودایه وه‌ک به‌ک داناوه . (بزوانه : کتیبی « رۆزمانی کوردی » ، ل ۱۸۷) .

به‌وینه وشه‌ی دازئیراوی «بئ‌گومان» که له پیشگری (بئ) و وشه‌ی «گومان» پیکهاتوه ؛ یاخود وشه‌ی دازئیراوی «شه‌وئ» که له وشه‌ی «شه‌و» و باشگری (ئ) په‌یدا‌بووه ... جیاوازییان له‌گه‌ل وشه‌ی لیکدراوی « بزبه‌دل » زۆره که له ئاوه‌لناویک (بز) + ئینتەرفیکس (به) + ناو (دل) پیکهاتوه ؛ یاخود وشه‌ی لیکدراوی «باشه‌وپاش» که له دۆبات کردنه‌وه‌ی وشه‌ی «باش» پیکهاتوه و ئینتەرفیکسی (ه) به‌به‌که‌وه‌ی لکاندوون .

وشه‌ی لیکدراو ده‌توانزی به‌گویره‌ی به‌شه‌کانی ناخاوتن دابه‌ش
بکری به‌سه‌ر ئه‌م جۆرانه‌دا :

- ۱ -

ناوی لیکدراو

ناوی لیکدراو له‌مانه‌ی خواره‌وه پیک‌دی :

۱ - دۆ ناوی ساده . وهك :

شاهه‌نگ ، ماستاو ، مارماستی ، گولآو ، چلكاو ، به‌فراو ،
گاسن (۹۵) . . .

۲ - دۆ ناوی ساده ، به‌یارمه‌تی به‌کیک له‌م (ئینتیه‌رفیکس) انه :

أ - (ه) . وهك :

به‌رده‌نویژ ، مانگه‌شه‌و ، گوله‌گه‌نم ، چه‌رمه‌گا . . .

ب - (و) . وهك :

هیلکه‌وژۆن ، له‌رزۆتا . . .

(۹۵) هه‌ندی جار له‌ وشه‌ی لیکدراو دا کورت‌کردنه‌وه به‌دی ده‌کریت . وهك:
«کانیسکان» که له «کانی + ناسکان» دروست‌بوه ؛ «چابۆنه‌وه» که
له «چاک + بۆنه‌وه» ساز بوه ؛ «گاسن» له «گا + ناسن» ؛ «کانه‌بج»
له «کاک + نه‌بج» ؛ «ده‌ستاز» له «ده‌ست + هاز (زه‌گی کرداری
«هازی») ؛ «مامۆستا» له «مام + وه‌ستا» [(و) له وشه‌ی ساده‌ی
«وه‌ستا» دا کۆنسۆنانته و ده‌توانی له‌گه‌ل ده‌نگی (ه) دا بیت که به‌دوایدا
هاتوه . کاتی له‌گه‌ل وشه‌ی «مام» دا به‌ک ده‌گرن ، نه‌وه ئه‌و (و) ده‌بج
به‌ (ۆ) - که ده‌نگیکی بزوینه . جا بۆنه‌ بزوینی ئه‌و ده‌نگه‌ بوه به‌هۆی
نه‌وه‌ی (ه) تیدا بچج ، نه‌وه‌ش له‌به‌رئه‌وه که دۆ بزۆین پیکه‌وه نایه‌ن .

ج - (به) • وهك :

كولير به ژۆن ، سه به گيچهل •

۳ - ناويكي ساده و ئاوه لناويك ، به يارمه تي ئينته ريفيكس (مورفيمي
په يوه ندي) ي (ه) • وهك :

ميرگه سقر ، كيله سپي

۴ - ئاوه لناو + ناو ، وهك :

ژه شمال ، زهرداو •••

۵ - ئاوه لناويك و ناويكي ساده ، به يارمه تي يه كيك له م
(ئينته ريفيكس) انه :

أ - (ه)

ژه شبا ، سهوزه گيا ، ته ژه پياز •••

ب - (و)

گه ندوگو •••

۶ - له ناويكي ساده و ژه گي كردار • وهك :

دارتاش ، دلخواز ، جل درو ، پيلان گير ، ژۆژه لات ، چاوبه ست ،
ليفه درو ، كلاودرو ••••

۷ - له ناويكي ساده و ژه گي كردار ، به يارمه تي ئينته ريفيكسي
(و) • وهك :

دهست و برد •••

۸ - له دو ژه گي كردار ، به يارمه تي ئينته ريفيكسي (و) • وهك :

هات وچۆ ، مشت و مال^(۹۶) ، گفتوگو

۹ — ئاوه لکرداریك و ناویكى ساده . وهك :

به رمال ، ژیربیاله ، پیش نویژ ، ژیرکراس ، بن باخهل . . .

۱۰ — ناویكى ساده و وشه یه کی بی و اتا ، به یارمه تی ئینته ریفیکسی

(و) . وهك :

قهرزوقۆل ، گیاوگژ ، گول و مول

۱۱ — زه گی کردار و وشه یه کی بی و اتا ، به یارمه تی ئینته ریفیکس

(و) . وهك :

کول و کو^(۹۷) . . .

۱۲ — دویات کردنه وهی ناویك^(۹۸) ، به یارمه تی ئینته ریفیکسی (ه) .

وهك : قرچه قرچ ، ملچه ملچ ، چه قه قه ق ، جیره جیر ، لوره لور ،

گفه گف ، بۆزه بۆز^(۹۹)

(۹۶) «مشت» زه گی کرداری «مستن» ه که هاوواتای «مالین» ه . وه «مال» یش زه گی کرداری «مالین» ه ، که به واتای (پاک کردنه وهی شوینیک به گهسک بان به شتیکی تر) دیت . کاتج زه گی نهو دۆ کرداره بهك ده گرن وشه یه کی نوئ دروست ده بیج — «مشت و مال» . ههرچت وشه ی «مشت و مال» یشه واتای «زاخاو دانه وه و پاک کردنه وهی خه نجر و شیر و چه قۆ» ده به خشی .

(۹۷) «کول» زه گی کرداری «کولان» ه که به مانای (قوئدانی شتی شل له سهر ناگر) دیت . «کو» واتای سه ره بخۆی نییه . ههرچت «کول و کو» به مانای (کلپه ی گزی ناگر) ده به خشی .

(۹۸) به تابه تی ناوی دهنگه سروشتیه کان .

(۹۹) نه گهر ناوه که کوتایج به بزوینی (ه) بیت نه وه لهو دۆ (ه) یه — واته کوتایج و به یوه ندی یه کیکیان تی ده چی و یه کیکیان ده میتینته وه .

- ۲ -

ئاوہلناوی لیکراو

ئاوہلناوی لیکراو دہکری پیکھاتی له :

۱ - دوناو • وهك :

گہردن + بلقور = گہردن بلقور

بهژن + چنار = بهژن چنار

بالا + عہرعر = بالاعہرعر

۲ - ناو + ئاوہلناو • وهك :

سہر + گہرم = سہرگہرم

زقو + زہش = زوزہش

دل + زہق = دلزہق

دہست + دریز = دہستدریز

۳ - ناو + ناوی بہرکار (اسم المفعول) • وهك :

سہر + شکاو = سہرشکاو

زگ + سوتاو = زگسوتاو

دہست + گیراو = دہستگیراو

۴ - دوناو ، بہ یارمہتی ئینتہرفیکسی (بہ) • وهك :

قوز + بہ + سہر = قوزبہسہر

لیو + بہ + بار = لیوبہبار

زقو + بہ + خال = زقوبہخال

۵ - ئاوہلناو + ناو • وهك :

خوش + باوہز = خوشباوہز

پز + سؤد = پرسؤد

۶ - ئاوه ئناو + ناو ، به يارمه تی ئینته ر فیکسی (ه) • وهك :
 کورت + ه + بالا = کورته بالا
 تاريك + ه + شهو = تاريك شهو
 پير + ه + ميړد = پيره ميړد

۷ - ناو + زه گی کردار • وهك :
 ئاشتی + خواز = ئاشتیخواز
 بار + کیش = بارکیش
 سهر + بهست = سهر بهست
 دهست + بز = دهست بز

۸ - ئاوه ئناو + زه گی کردار • وهك :
 زهش + پۆش = زهش پۆش
 ژاست + گو = ژاستگو^(۱۰۰)

۹ - ژماره + ناو • وهك :
 دۆ + دل = دۆدل
 چوار + چاو = چوارچاو^(۱۰۱) •
 دۆ + زۆ = دۆزۆ

۱۰ - ئاوه ئناو + وشه يه کی بی واتا ، به يارمه تی ئینته ر فیکسی (و) •
 وهك :

(۱۰۰) که ریمی نه بویتی و ئی . ئا . سمیرنؤفا هه رچه نده ناوی نهم پیکهاتنه یان هیناوه ، به لام هیچ نمونه یه کیان بۆ نه هیناوه ته وه (بزوانه : کتیبی ناوبراو ، ل ۴۲) .

(۱۰۱) مامۆستا نوری عه لی نهمین وای داناوه که وا گوایا نهم پیکهاتنه بریتیه له : ئاوه ئناو + ناو (بزوانه : کتیبی « زیزمانی کوردی » ، ل ۱۱۲) .
 ئاشکرایه ، که (دۆ ، چوار . . .) بهر له هه مۆ شتیك ژمارهن .

گورج + و + گۆل = گورج و گۆل

زەق + و + تەق = زەق و تەق

نەرم + و + تۆل = نەرم و تۆل

۱۱ - ئاوەلکرداریك + ناویكى ساده . وەك :

ژێردەست ، ژێرچەپۆك . . .

۱۲ - دۆپات کردنەوہ . وەك :

کون کون ، وردورد . . . (۱۰۲)

۱۳ - ئاوەلکردار + زەگی کردار . وەك :

کەمخۆر ، زۆربلی . . .

- ۳ -

کرداری لیکندراو

کرداری لیکندراو بە یاریدەیی ناو و ئاوەلناو پیکدیی :

۱ - بە یاریدەیی ناو .

ناو (ماددی بچ یا مەعنەوێ) دەتوانی لە پیکهێنانی کرداری لیکندراودا بەشدار بچ . وەك : (دەست بچین ، پچ گرتن . . . بچ کردنەوہ ، شەرم کردن . . .)

(۱۰۲) مامۆستا نوری عەلی ئەمین لە کتیبی «ژێزمانی کوردی» دا باسی بەشی هەرە زۆری ئەو ئاوەلناوە لیکندراوانەیی کردوہ کە لییان دواين . بەلام ئەوہی لە باسە کەیدا چیکەیی زەخنە بچ ئەوہیە ، کە هەندێ ئاوەلناوی دارژێراوی بە لیکندراو داناوہ . بە وینە وشەیی « نەرم ، نەبەز ، بەهێز ، بەجەرگ ، نازیک ، بچ هێز . . . » ی لە زیزی ئاوەلناوی لیکندراودا باسی کردوہ .

کەریمی ئەبو بچ و ئی . ئا . سمیرنۆفا هەرچەندە لە زۆریان دواون ، بەلام هەندی پیکهاتنی گرنگیان لە بچ کردوہ ، بە وینە (ژمارە ۱) ، ۸ . . .) ی ئەم باسەیی ئیمە .

ناوی دارژژراو و لیکدراویش وهك ناوی ساده دهتوانن یارمهتی
پیکهینانی کرداری لیکدراو بدنه :

أ - ناوی ساده . وهك :

مل + نان = مل نان (۱۰۳)

سهر + شکاندن = سهرشکاندن

ب - ناوی دارژژراو . وهك :

جینگه + کردنهوه = جینگه کردنهوه

ژینگا + گرتن = ژینگاگرتن

ج - ناوی لیکدراو . وهك :

چلکاو + خواردن = چلکاوخواردن

ماستاو + کردن = ماستاوکردن

۲ - به یاریدهی ئاوهلناو .

ئاوهلناویش (ساده بن یا دارژژراو یا لیکدراو) ههر وهك ناو دهتوانن

(۱۰۳) زۆر جار جگه لهو دۆ وشه واتاداره‌ی وشه‌ی لیکدراو پیک دههینن ،
پیشگر یا باشگریش له ناو وشه‌ی لیکدراودا ده‌بینرئ . وهك (مل لئنان ،
دهست کردنهوه ، چاولئ داگرتن ، سهرلئ شتیواندن ،
ژه‌شه‌باهه لکردنهوه . . .) . لیژنه‌ی « زمان و زانسته‌کانی » ی کۆژ
ئهم جۆره پیکهاتنه‌ی ناو ئاوه « کرداری ئاویتته » . له زاستیدا ئهم
وشانه‌ش ههر وشه‌ی لیکدراون . نه‌گهر له‌بهر ئهو زیادیه لیژنه ئهمه
به جۆریکی دیکه دابنئ ئهو دهم ده‌بن واز لهو ژایه بیتی که له به‌شی
(ناو) دا وشه‌ی : (شه‌وله‌بان ، بن‌به‌رده‌قیله ، گوله‌گه‌نم ،
شه‌کره‌ستیو . . .) ی به ناوی لیکدراو داناوه یاخود له به‌شی (ئاوه‌لناو) دا
وشه‌ی (گول‌به‌دهم ، چاوبه‌کل ، دهست‌له‌سهرسنگ . . .) ی به
ئاوه‌لناوی لیکدراو داناوه و ده‌بن به ئاویتته ناویان به‌یین . بهو بن‌به
ده‌بن بۆ ئهو کردارانه‌ش که له سئ وشه‌ی واتادار پیکهاتون ، وهك :
(چلکاوخواردن ، سهرخۆش بۆن . . .) زاراویکی تایبه‌تی دابنئ .

ه دروست کردنی لیکدراودا به شدار بن :

أ — ئاوه ئناوی ساده • وهك :

ستور + بۆن = ستوربۆن

بلند + کردن = بلندکردن

ب — ئاوه ئناوی داژژراو • وهك :

نهخۆش + کهوتن = نهخۆش کهوتن

بههیز + بۆن = بههیزبۆن

ج — ئاوه ئناوی لیکدراو • وهك :

سهرخۆش + بۆن = سهرخۆش بۆن

ژۆزهش + کردن = ژۆزهش کردن

۳ — هه ندی له ووشانهی له زمانی کوردی ئەمڕۆدا مانای سهربهخۆیان

نیه ، وهك (تۆش ، فزی ، بهخیو ، نقوم ، دهرباز ، تۆز ، پهك ، واز ، هان •••) دهتوانن له پیکهینانی کرداری لیکدراودا به شدار بن • وهك :

تۆش + بۆن = تۆشبۆن

فزی + دان = فزیدان

بهخیو + کردن = بهخیوکردن

نقوم + بۆن = نقومبۆن

دهرباز + بۆن = دهربازبۆن

تۆز + هه لدان = تۆزه لدان

پهك + کهوتن = پهك کهوتن

واز + هینان = وازهینان

۲ - له گهَل ئاوه لئاودا •

ستور کردن = ستور کردن

گه وره کردن = گه وره کردن

جوان کردن = جوان کردن

گهرم کردن = گهرم کردن

• هتد ••••••••••

کرداری (بۆن)

هه رچه نده کرداری (بۆن) له گهَل ناو و ئاوه لئاودا زۆك ده كه وئ ،
به لام له گهَل ئاوه لئاودا پتر ده گونجی •

۱ - له گهَل ئاوه لئاودا • وهك :

زەش بۆن = زەش بۆن

زل بۆن = زل بۆن

تیر بۆن = تیر بۆن

هه زار بۆن = هه زار بۆن

• هتد ••••••••••

۲ - له گهَل ناودا • وهك :

گه رما بۆن = گه رما بۆن

سه رما بۆن = سه رما بۆن

• هتد ••••••~••••••

هه رچی کرداری (دان) و (نان) و (بردن) و (گرتن) و (هیشتن) و
(خواردن) و (کهوتن) و (هاتن) ••••• یشه به پئی توانای خویان له دروست

کردنی کرداری لیکدراودا به‌شدارده‌بن • وهك :

بزیار + دان = بزیاردان

جنیو + دان = جنیودان

ناو + نان = ناوانان

زاو + نان = زاوانان

ئابزۆ + بردن = ئابزۆبردن

ناو + بردن = ناوبردن

وینه + گرتن = وینه‌گرتن

بین + گرتن = بین‌گرتن

بانگ + هیشتن = بانگ‌هیشتن

جی + هیشتن = جی‌هیشتن

خول + خواردن = خول‌خواردن

نان + خواردن = نان‌خواردن

سه‌ر + که‌وتن = سه‌رکه‌وتن

ژیر + که‌وتن = ژیرکه‌وتن

ناو + هاتن = ناوهاتن

سه‌ر + هاتن = سه‌رهاتن

..... هتد (۱۰۵) •

(۱۰۵) که‌ریمی نه‌یوبستی و ئی. نا. سمیرنۆفا له (ل ۱۱۹ - ۱۲۹) ی کتیبه‌ی « دیالکتیکی کوردی موکرتی » دا به‌ دۆر و دریزۆجی ده‌رباره‌ی کرداری لیکدراو دواون . ئیمه‌ش به‌تایبه‌تی سۆدیکی زۆرمان له‌م به‌شهی ئه‌و کتیبه‌ وه‌رگرتوه‌ و گه‌لیک نمونه‌مان لێ ده‌ره‌یتناوه .

* فهرهه نگوک *

Voiced	المجهور	ئاوازه دار
Adverb	الظرف	ئاوه تکر دار
Derivational adverb	الظروف المشتقة	- ئاوه تکر داری
		داژیزراو
Simple adverb	الظروف البسيطة	- ئاوه تکر داری ساده
Compound adverb	الظروف المركبة	- ئاوه تکر داری
		لیکدراو
Adjective	الصفة	ئاوه لئاو
Derivational adjective	الصفة المشتقة	- ئاوه لئاوی داژیزراو
Adjective simple	الصفة البسيطة	- ئاوه لئاوی ساده
Compound adjective	الصفة المركبة	- ئاوه لئاوی لیکدراو

* پیتشر له بهر چهند هۆیه کی ناشکرا فهرهه نگوکمان له باشکوی کتیبی « زمانی کوردی له بهر ژۆشناج فۆنه تیکدا » و « وشه ی زمانی کوردی » دا بۆ ئه و زاراوانه ژیک خستبو که له و دۆ کتیبه دا به کار هینرابۆن . وا ئیستاش هه ر به و چه شنه له باشکوی ئه م کتیبه دا فهرهه نگوکیک بۆ ئه و زاراوانه ژیک ده خه ی که له م کتیبه دا به کار هینراون ، به تایه تی ئه و زاراوانه ی په یوه ندیسان به بابه تی وشه ژۆنانه وه هه یه و له م کتیبه دا بهرچاو ده که ون .

کیشه ی زاراو له نۆسینی ئه م کتیبه شدا ئه رکیکی گه وره و کاریکی دژوار بو . سه ره ژای ئه و هه ول و کۆششه زۆره ش له و باره یه وه داومانه ، هیشتا گومانمان نییه که که م و کورتج و ناته و اوچ هه ر تیدایه . ئه و زاراوانه ی زۆتر دانرابۆن و به لمانه وه له بار و ژه سه ن بۆن وه رمان گرتن . ئه وانه ش که نه بۆن ، یاخود هه بۆن به لام لمان جوان و گونجاو نه بۆن ، ئه وه به سه لقه و لیکدانه وه و به شویندا گه ژان جیکه مان پز کردنه وه .

بج گومان ده زانین هه چ کاریک ، به تایه تی کاری سه ره تاج و تازه ، بج که م و کورتج نا بچ و دۆر نییه له هه لبژاردن و داژستن و دۆزینه وه و دانانی ئه و زاراوانه دا تۆشی هه له بۆیین . جا له بهر ئه وه ی ئه و هه له یه نه یته هۆی تی نه گه یشتن له باسه که ، له زۆر شویندا به رانه به به زاراوه کوردیه که زاراوه عه ره بج و ئینگلیزیه که شمان داناوه . ئه م ژیبازه له هه مۆ نۆسینه کانه ماندا ژه چاو کراوه .

Diminutive	التصغير	بچۆك كردنهوه
Vowels	حروف العلة	بزۆين
Parts of speech	اقسام الكلام	بمشه كانى ئاخاوتن
Suffix	اللاحقة	باشگر
Connection	العطف	بهيوه ندى
Letter	الحرف	بیت
Prefix	السابقة	بیشگر
Composition, Compound- ing	التركيب	لیكدان
Pronoun	الضمير	جی ناو
Infinitive	المصدر	چاوكه
Derivation	الاشتقاق	دازشتن
Sound	الصوت	دمنگ
Sentence	الجملة	رسته
Root	جذر	زه كه
Roots of verb	جذر الفعل	- زه گمی كردار
Language	اللغة	زمان
Linguist	عالم اللغة ، لغوي	زمانناس
Linguistics	علم اللغة	زمانناسی
Syntax	علم النحو	سینتاكس
Allomorph	نمط المورفيم	شبهوى مورفيم
Phrase	العبارة (العقدة)	فریز
Phonetics	علم الأصوات	فونه تيك
Phoneme	الوحدة الصوتية	فونيم
Imperative	الأمر	فهرمان
Voiceless	المهموس	كپ
Verb	الفعل	كردار
Transitive	الفعل المتعدي	- كردارى تبيمهز
Intransitive	الفعل اللازم	- كردارى تينه بهر
Derivational verb	الفعل المشتق	- كردارى دازيزراو
Simple verb	الفعل البسيط	- كردارى ساده
Compound Verb	الفعل المركب	- كردارى ليكدراو
Consonants	الحروف الصحيحة	كونسونانت
Confix		كونفيكس
Affix		گيره كه (نافيكس)

Meaning	المعنى	مانا
Derivational meaning	المعنى الاشتقائي	- مانای دازِیژه
Relational meaning	المعنى النسبي	- مانای نیسبتي
Morphology	علم الصرف	مورفولوژی
Morpheme	المورفيم	مورفيم
Root morpheme	المورفيم الجذري	- مورفيمي ریشه يي
Derivational morph.	المورفيم المكون للكلمة	- مورفيمي وشه دازِیژه ر
Inflexional morph	المورفيم الغير للكلمة	- مورفيمي وشه گوز
Noun	الاسم	ناو
Action noun	اسم المصدر	- ناوی چاوگ
Derivational noun	الاسم المشتق	- ناوی دازِیژراو
Simple noun	الاسم البسيط	- ناوی ساده
Compound noun	الاسم المركب	- ناوی ليکدراو
Abstract noun	الاسم المعنوي	- ناوی وانا
Infix	الواسطة	ناوگر
Marker	العلامة	نیشانه
Difinite articles	علامة التعريف	- نیشانهای ناسیاوئی
Indefinite article	علامة التنكير	- نیشانهای نه ناسیاوئی
Word	الكلمة	وشه
Derivational word	الكلمة المشتقة	- وشه ی دازِیژراو
Simple word	الكلمة البسيطة	- وشه ی ساده
Compound word	الكلمة المركبة	وشه ی ليکدراو
Neologism	الكلمة المولدة	- وشه ی نو یباو
Word - formation	بناء الكلمة	وشه رۆنان

سه‌رچاوه

به زمانی کوردی

- (1) ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، پێشگر و پاشگر ، « گۆفاری کۆژی زانیاری کورد » ، بەرگی سییەم ، بەشی یەكەم ، بەغدا ، ۱۹۷۵ ، ل ۳۱۹ – ۳۵۷ .
- (۲) ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، رۆژمانی کوردی ، بەغدا ، ۱۹۷۶ .
- (۳) د. پاکیزە زەفیع حیلمی ، بۆژاندنەوێ زمان ، « گۆفاری کۆژی زانیاری کورد » ، بەرگی سییەم ، بەشی یەكەم ، بەغدا ، ۱۹۷۵ ، ل ۱۴۳ – ۱۹۷ .
- (۴) تۆفیق وەهیبی ، دەستوری زمانی کوردی ، جزی یەكەم ، بەغدا ، ۱۹۲۹ .
- (۵) رۆژمانی ئاخواوتنی کوردی بەپیتی لیکۆلینەوێ لیژنەیی زمان و زانستەکانی ، « گۆفاری کۆژی زانیاری کورد » ، ب ۳ ، ژ ۱ ، بەغدا ، ۱۹۷۵ ، ل ۳۹۸ – ۴۹۶ ؛ ب ۳ ، ژ ۲ ، بەغدا ، ۱۹۷۵ ، ل ۲۴۱ – ۳۵۸ ؛ ژ ۴ ، بەغدا ، ۱۹۷۶ ، ل ۲۸۹ – ۴۰۰ .
- (۶) رۆژمانی ئاخواوتنی کوردی بەپیتی لیکۆلینەوێ لیژنەیی زمان و زانستەکانی ، بەغدا ، ۱۹۷۶ .
- (۷) زاراوێ زانستییەکان ، دانان و لیکۆلینەوێ لیژنەیی زاراوێ زانستییەکانی کۆژ ، بەغدا ، ۱۹۷۶ .
- (۸) زاراوێ هەمەچەشنە ، دانان و لیدوانی ئەنجومەنی کۆژ و لیژنەکانی ، پێشەکی و رۆیکخستنی د. ئەوژەحمانی حاجی ماری ، بەغدا ، ۱۹۷۴ .
- (۹) شیخ محەمەدی خالی ، پێشگر و پاشگر ، « گۆفاری کۆژی زانیاری کورد » ، بەرگی دووهم ، بەشی یەكەم ، بەغدا ، ۱۹۷۴ ، ل ۲۵۶ – ۲۷۹ .
- (۱۰) فاروق عومەر صدیق ، وشەسازی لە زمانی کوردیدا ، « گۆفاری کۆژی زانیاری کورد » ، ب ۳ ، ژ ۲ ، بەغدا ، ۱۹۷۵ ، ل ۴۱۷ – ۵۲۳ .
- (۱۱) لیستەیی چوارەمی زاراوێکانی کۆژ ، دانان و لیدوانی ئەنجومەنی کۆژ و لیژنەکانی ، پێشەکی و رۆیکخستنی د. ئەوژەحمانی حاجی ماری ، بەغدا ، ۱۹۷۵ .

به زمانی رۆستی

- (۲۷) ئۆ. س. ئاخمانوفا ، فەرهنگی زاراوه‌کانی زمان ، مۆسکو ، ۱۹۶۶ .
- (۲۸) ئەکادیمیە زانستی یەکیتم سۆفیت ، ریزیمانی زمانی رۆستی ، بەرگ ۱ ، مۆسکو ، ۱۹۵۳ .
- (۲۹) ک. ئەیوبی و ئی. ئا. سمیرنوفا ، دیالیکتی کوردی موکرتی، لنینگراد ، ۱۹۶۸ .
- (۳۰) ج. خ. باکایف ، زمانی کورده‌کانی ئازربایجان ، مۆسکو ، ۱۹۶۵ .
- (۳۱) ج. خ. باکایف ، زمانی کورده‌کانی سۆفیت ، مۆسکو ، ۱۹۷۳ .
- (۳۲) ژ. ئا. بوداگوف ، سەرەتاییک بۆ چۆنه ناو زانستی زمانه‌وه ، مۆسکو ، ۱۹۵۸ .
- (۳۳) ئا. ئا. ریفورماتسکی ، سەرەتاییکی زماناسی ، چاپی چوارەم ، مۆسکو ، ۱۹۶۷ .
- (۳۴) ئی. ئا. زیمسکایا ، وشە چۆن سازده‌بن ، مۆسکو ، ۱۹۶۳ .
- (۳۵) ئا. م. زیمسکی ، س. ئی. کریوچکوف ، م. ف. سفیتلایف ، زمانی رۆستی ، بەرگی یەکم ، چاپی هه‌وتهم ، مۆسکو ، ۱۹۶۶ .
- (۳۶) م. د. ستیبانوفا ، وشە‌زۆنانی زمانی ئەله‌مانی ئەمژۆ ، مۆسکو ، ۱۹۵۶ .
- (۳۷) ن. س. فالکینا ، د. ئی. زۆزینتال ، م. ئی. فۆمینا ، ف. ف. تساپکیفیج ، زمانی رۆستی ئەمژۆ ، چاپی چوارەم ، مۆسکو ، ۱۹۷۱ .
- (۳۸) گ. س. کاجکینا ، کیشە‌ی واتای مۆرفیم ، لنینگراد ، ۱۹۶۳ .
- (۳۹) گ. ئا. کیموف ، فۆنیم و مۆرفیم ، مۆسکو ، ۱۹۶۷ .
- (۴۰) ق. کوردۆ ، دەستوری زمانی کوردی ، مۆسکو - لنینگراد ، ۱۹۵۷ .
- (۴۱) ق. کوردۆ ، زۆنانی وشە له‌ زمانی کوردیدا ، « ریزیمان و میژۆی زمانه‌کانی رۆژه‌لات » ، لنینگراد ، ۱۹۵۸ ، ل ۱۰۹ - ۱۴۲ .
- (۴۲) ق. کوردۆ ، دۆ بنچینه‌ی زۆنانی وشە له‌ زمانی کوردیدا ، « کورته‌ی ده‌نگوباسی ئامۆزگای رۆژه‌لاتناسی » ، ۱۹۵۹ ، ب ۲۹ .
- (۴۳) ق. کوردۆ ، زمانی کوردی ، مۆسکو ، ۱۹۶۱ .

ناوهرۆك

لاپهزە

۳	پیشهکتی
۲۱	وشه زۆنان
۲۲	مۆرفییم
۳۰	جۆره کانی مۆرفییم
۳۰	مۆرفییمی زیشهیی
۲۱	مۆرفییمی وشه دازێزەر
۳۲	مۆرفییمی وشه گۆز
۳۴	شیوهی مۆرفییم
۳۶	پیشگر و پاشگر و نیشانه
۴۱	ئینتهرفیکس
۴۳	کۆنهیکس
۴۳	ناوگر
۴۷	وشه له زۆی زۆنانهوه
۴۸	وشهی دازێزراو
۴۹	ناوی دازێزراو
۶۵	ناوه لئای دازێزراو
۷۲	کرداری دازێزراو

۱۰۳

لاپمزه

- ۸۲ ناوه لکرداری دازپژراو
- ۸۳ شهي ليكدراو
- ۸۴ ناوی ليكدراو
- ۸۷ ناوه لناوی ليكدراو
- ۸۹ کرداری ليكدراو
- ۹۵ ناوه لکرداری ليكدراو
- ۹۶ فهره نگوک
- ۹۹ سهراوه

۱۵۰۰ دانه لهم کتبه له چاپدراوه

دهستپښ کردنى له چاپدان ۱۹۷۷/۶/۹

لښونموه له چاپ ۱۹۷۷/۶/۲۰

له چاپکراوه کلنی نه مینداریتی کشتی رو شنبیری و لاوانی

نلوچه ی کوردستان

www.igra.cilamontada.com
منتدی اقرأ الثقافی

نووینی کوردی

به نه لفری عه ربی

دوکتور

نه و په عهانی حاجی ماف

ئەم كۆتۈپ

لە ئامادە كۆرۈش پۈتتۈرۈش

(مەنئىيە ئوقۇش ئىتتىپاقى)

WWW.IQRA.AHLAMONTADA.COM

بۇ سەھىپەنى تەتقىقە:

[/https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada](https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada)

بۇ سەھىپەنى تەتقىقە:

<http://iqra.ahlamontada.com>

پیشه کی

نوسین دەستکه وتیکی مه زنی ئاده میزاده و په یدابوونی سه ره تایی میژووی شارستانه تی په . نوسین له ژبانی گه لان و تیکرای کومه ل و هه ریه ک له ئەندامانیدا ده وریکی گه وری بیبوه و ده بیبی و کاریکی زوری تی کردوه و تی ده کا . له بهر نه وه لیکولینه وه له سه ره تا و میژوو ، ریباز و شیواز ، پیکهاتن و کارکردن ، ناته واوی و کوسپ ، پیشکه وتن و گه شه کردن . . . ی نوسین کاریکی مه زن و پیوست و به سووده . له م ریگه به وه ده توانرئی چاره سه ری گه لیک کیشه ی گرنگه بکری . بیگومان نوسینی کوردی که هیشتا زور سه ری پره له پاشاگه ردانی ، چاوه نواری لیکولینه وه ی قوول و تیرو ته سه له ، چاوه چاوی باسیکیه تی که له گشت روویه کی بدوی و به بیرو باوه ری راست و زانستانه گیروگرفته کانی له ری لا بدا . . .

وه ک ئاشکرایه ، سه رجه می رووناکبیرانی کورد هه میشه له به رده م گیروگرفته کانی نوسینی کوردیدا تووشی چه ندین قورت و ته گه ره بوون و ده بن . نه مروش که کیشه ی نوسینی کوردی بووه ته باسی باسان ، وه نه بی هوکی هه ر نه وه بی که ماموستایان له گرانی و تنه وه ی گله یی یانه و قوتابیان له سه رلی ده رنه کردنی ماندوو بوون و نووسهران و روژنامه نووسان به کیشه ی هه مه جوړیه وه گیریان خواردوه . به لکو هو نه وه شه که مه سه له ی چونه تی نوسینی هه ر زمانیک له پله ی په که می کیشه کانی زمانه وانیدا دیت . بیوو نه مرو بو هه ر کیشه په کی زمانی کوردی کۆری لیکولینه وه بیه ستری ، ره نگه به هه له دا نه چم نه گه ر بلیم چ له لایه ن زانایانه وه و چ له لایه ن رووناکبیرانه وه باسی رینوس پتر بایه خی بی ده دریت . نه وه ته ده سته ی کوردی کۆری زانیاری غیراقی هه ر که بانگه وازی سازکردنی کۆریکی بو گیروگرفتی رینوس کوردی بلاو کرده وه^(۱) نه وه نده ی بی نه چوو چه ندین باس و لیکولینه وه گه یشتنه باره گای کۆر . . . وا بزائم ماموستایه ک یان

(۱) بانگه وازیک له ده سته ی کوردی کۆری زانیاری غیراقه وه (کۆریک بو گیروگرفتی رینوسی کوردی) ، «گۆلاری کۆری زانیاری غیراق - ده سته ی کورده» ، ب ۷ ، به غدا ، ۱۹۸۰ ل

قوتاپیەك ، نووسەریك یان پرووناكییریك نییه چاوه‌روانی و ئاواتی رزگاربیون له كۆسپ و گیروگرفته‌كانی رینووس له چاویدا نەدره‌وشیتەوه .
 له زانستی زماندا سەبارەت بە رینووس پرسیاریك دیتە گۆرئی : كیمیا و فیزیا زانستن - بەلام ئەی رینووس ؟

ئەگەر لەبەر پرووناکیی ئەو پیناسانەئە له گەلیك كتیب و فەرەه‌نگدا بۆ (زانست) دانراون ، له (رینووس) یان بە واتایەکی تەواوتر له (تیوری رینووس) وردبیینەوه ، بۆمان دەرە‌كه‌وئی رینووس بەشیکە له زانستی زمان ، هەر وه‌ك چۆن ئەتۆم بەشیکە له زانستی فیزیا . . . چۆن له هەر زانستیکدا ئەركی دۆزینەوه و گەشە‌پێدان و چەسپاندنی شت له ئەستۆی زانایان و پەسپۆراندایە ، هەر بەوچەشە رینووسیش کاری زمانەوانانە . . .

له بەراوردکردنی رینووس لەگەڵ زانستی تردا ، ئەوه بە‌دیاردە‌كه‌وئی كه رینووس خاوەنی تاییەتی یەتیکی خودی یە . ئەو تاییەتی یەتی بەش لە وه‌دایە كه هەموو كه‌سیکی خویندە‌وارەواتە هەر كه‌سیك بیه‌وئی بنووسئ - پیوستی بە زانیی دەستورە‌كانی رینووسە ، چونكه هەر له سەرەتای دەست‌كردنەوه بە خویندن تا كۆتایی ژبان دەنووسئ و دەخوینیتەوه . . . كه‌چی هەر شتیکی نوئی له هەر زانستیکدا كه دەدۆزیتەوه ، ئەگەرچی كه‌لكی بۆ سەرپاکی ئادە‌میزادیش هەبئ ، پەنگە زوربە‌ی خەلك بە‌کاری نەهینن ، یاخود ئەگەر بە‌كاریشی بینن بئ بیركردنەوه بە‌کاری بینن . بە‌وینە یە‌كێك كه‌مه‌كینه‌ی ریش‌تاشینی كارە‌با یان ئوتووی كارە‌با بە‌كار دینی ، دەشی هیچ له یاساكانی فیزیا نەزانی ، یاخود ئەگەر بیشیزانی شتیکی كه‌می لی بزانی . . . كه‌چی تەنانەت بۆ نووسینی شتی سەرە‌تایش ، پیوستە هیچ نەبئ دەستورە سەرە‌كییه‌كانی رینووس بزانی - واتە بئ شارە‌زایی رینووس ، خویندە‌وه و نووسین كارناكەن و خویندە‌وار كاتێك كه‌لك له نووسین وه‌رده‌گرتی كه‌سەر له دەستورە سەرە‌كییه‌كانی دەرکات . جا چالاکیی بە‌كارهێنان ئەو تاییەتی یە‌تە‌یه كه رینووس له زانستی تر جیا‌ده‌كاته‌وه . دیاره هەر ئەو تاییەتی یە‌تە‌شه بووه و دەبئ بە‌هوی سازکردنی مونا‌قه‌شە‌ی گەرم له باسی هەر كێشه‌یه‌کی رینووسدا .

بەلام وه‌ك چۆن زانیی راکێشانی تەلی كارە‌با و چا‌ك‌كردنە‌وه‌ی ، باش

شاره‌زایی له واقعی یاساکانی فیزییا ناگه‌یه‌نی ، هه‌ر به و چه‌شنه په‌یداکردنی نا‌شنایه‌تی له ده‌ستوره‌کانی رینووسیش نیشانه‌ی باش چوونه ناو‌ئه‌و‌زانسته نییه .
 رینووس بریتییه له کۆمه‌لیک ده‌ستور که به هاریکاریان ناخاوتنی ئیمه‌یان
 بێ ده‌نووسری . ئه‌وه‌ی ده‌نووسی ئه‌گه‌ر له ده‌ستور لابدا ، هه‌له‌ی رینووس
 ده‌کات . ئه‌و جووره هه‌لانه‌ش کۆسپ دینه‌ ریگه‌ی خویندنه‌وه‌ی تیکست . ئه‌و

کۆسپانه‌ش سه‌رنجی خوینه‌ر له تیگه‌یشتنی ناوه‌روک که م ده‌که‌نه‌وه .
 رینووسی هه‌ر زمانیکیش یاسا و ده‌ستوری تایه‌تی خوی هه‌یه ، که له‌سه‌ر
 بناغه‌ی دیاری کراو دامه‌زراوه . به‌وینه رینووسی زمان کوردی له‌سه‌ر رییازی
 فۆنه‌تیکی سازکراوه ؛ له رینووسی زمانی رووسیدا رییازی فۆنه‌تیکی و مورفۆلوژی
 کاریگه‌رن^(۲) ؛ رینووسی ئینگلیزی و فه‌ره‌نسی په‌یره‌وی رییازی چاوالی‌که‌ری
 ده‌که‌ن ، که هوی نووسینی گه‌لیک وشه به‌وشیوه‌یه‌ی ئیستا و پروون ده‌که‌نه‌وه گویا
 باووبایرانیان به‌وجۆره نووسیویانه^(۳) . . .

هه‌ر رینووسیک به‌ زۆری ، ره‌نگی تایه‌تی یه‌ته‌کانی ئه‌و زمانه ده‌داته‌وه ، که
 رینووسه‌که‌ی بو‌دانراوه^(۴) . جا بۆیه ئاسان نییه رینووسی زمانیک به‌سه‌ر زمانیکی
 دیدا دا‌بیرری ، هه‌ر وه‌ک چۆن جلی یه‌کیک پر به‌ به‌ری یه‌کیکی تر نییه . بۆیه له
 لیکۆلینه‌وه و ده‌ستکاری کردنی رینووسدا پینوسته تایه‌تی و یاساکانی ئه‌و زمانه به
 باشی ره‌چاو بکری . . . ئیمه‌ش به‌و بێ یه‌ له نووسینی ئه‌م کتیبه‌ماندا - « نووسینی
 کوردی به‌ ئه‌لفۆنی عه‌ره‌بی » ، هه‌ولمان داوه له‌به‌ر پرووناکی یاسا و ده‌ستوره‌کانی
 زمان کوردیدا له‌و کیشه‌یه‌ بکۆلینه‌وه .

کاتی خه‌ریکی نووسینی کتیبی « زمان کوردی له‌به‌ر رو‌شنایی فۆنه‌تیکدا »
 بوم « له‌سه‌ره‌تادا نیازم وا بوو ، باسی (فۆنه‌تیک) و (نووسین) به‌یه‌ک کتیب
 بلاوبکه‌مه‌وه ، چونکه ئه‌و دوو باسه به‌ته‌واوی پیکه‌وه به‌ستراون و ئیجگار

(۲) ب . ز . بوکچینا ، ل . پ . که‌لاکۆتسکایا ، ل . ک . چیلستوفا ، نامه‌ده‌رباره‌ی
 رینووس ، مۆسکۆ ، ۱۹۶۹ ، ل ۳۷ .
 (۳) هه‌مان سه‌رچاره ، ل ۳۷ .
 (۴) دیاره‌ ئه‌و رینووسانه‌ن بێ که په‌یره‌وی رییازی چاوالی‌که‌ری ده‌که‌ن .

تیکچرژاون ، به لآم وا هاته پیشه وه که بیانکه مه دوو کتیبی سه ره بخو^(۵) . نه وه بوو سالی ۱۹۷۶ کتیبی به که میانم بلاو کرده وه . واش به ته ما بووم که دووه میان دواي ماوه به کی که م ته واو بکه م ، به لآم بوم ری نه که وت . که ره سته ی نه م کتیبه م که چند سالیگ بوو کوم کردبووه وه ، له م دوايه دا - واته دواي بلاو کرده وه ی بانگه وازه که ی کور - هینایه به رده ست . له پیشدا که وتمه لیکولینه وه له میژووی نووسینی کوردی به نه لفوینی عه ره بی ، به و مه به سته ی ده وره کانی پیشکه وتنی دیاری بکه م ، چونکه له لیکولینه وه ی هر کاریکی نویدا ئاوردانه وه له کاری پیشوو بایه خ و سوودی خو ی هه یه . دواي هه ول و کوششیکی زور نه و به شه م ته واو کرد و وه ک وتاریک به ناوی « کورته یه کی میژووی نووسینی کوردی به نه لفوینی عه ره بی » به وه له « گوڤاری کۆری زانیاری عیراق - ده سته ی کورد » دا بلاوم کرده وه^(۶) . نه و شوین که وتن و لیکدانه وه یی نووسینی کوردی و هه ره ها که لک وه رگرتن له داخوازیه کانی زانستی زمان و چوونه ناو فونه تیک و ریزمانی کوردیه وه ، نه و ریگه یه یان بو خوش کردم که باسیک له باره ی کوسپ و ته گه ره ی رینووسی کوردیه وه ئاماده بکه م و به ناوی « گیروگرفته کانی رینووسی کوردی به نه لفوینی عه ره بی » به وه بیکه مه وتاریک بو به شداری کردنی له کۆری لیکولینه وه ی گیروگرفته کانی رینووسی کوردیدا^(۷) .

(۵) پروانه : د . نه وره همان حاجی مارف ، زمانی کوردی له بهر پوشتایی فونه تیکدا ، به غدا ، ۱۹۷۶ ، ل ۱۱ ، په راویزی ژماره ۱۱ .

(۶) د . نه وره همان حاجی مارف ، کورته یه کی میژووی نووسینی کوردی به نه لفوینی عه ره بی « گوڤاری کۆری زانیاری عیراق - ده سته ی کورد » ، ژ ۸ ، به غدا ، ۱۹۸۱ ، ل ۶۶ - ۱۲۰ .

(۷) د . نه وره همان حاجی مارف ، گیروگرفته کانی رینووسی کوردی به نه لفوینی عه ره بی ، « گوڤاری کۆری زانیاری عیراق - ده سته ی کورد » ، ژ ۹ ، به غدا ، ۱۹۸۲ ، ل ۱۶ - ۷۷ .

(۷) به دوا نه و دوو وتاره دا ، چند وتاریکی تریشم بلاو کرده وه که پینوهندیان به نووسین و رینووسه وه هه یه . به وینه پروانه :

أ- د . نه وره همان حاجی مارف ، رینووسی کوردی له رۆژنامه ی « تیگه یشتنی راستی » دا ، « گوڤاری کۆری زانیاری عیراق - ده سته ی کورد » ، ب ۱۰ ، به غدا ، ۱۹۸۳ ، ل ۷۶ - ۱۳۱ =

وابزانم باسی (نووینی کوردی به ئەلفوینی عەرەبی) م - واتە کۆلێنەووە و توژینەووە لە و کێشانەیی پێوەندییان بە میژووی پێشکەوتنی ئەلفوینی دەستکاری کراوی عەرەبی و گیر و گرتەکانی رینووسی ئەمرووی کوردییەووە هەیه تارادەیهک لە و دوو وتارەدا شی کردووە . جا بۆیه وام بە پێوست زانی کۆیان بکەمەووە و بە کەرەستەیی باشی نوێی تەواو دەوڵەمەند و فراوانیان بکەم و لە شیوەی کتیییدا بیانخەمە بەر دەستی خوێنەرانی بەرێز . بۆباشتر مەبەست پێکان لە بارەیی نیشانەکانی خالبەندی شەووە دوام و کردوومەتە بەشی چوارەمی ئەم بەرھەمە . لە بەر چەند ھۆیە کیش وام بە باش زانی ھەندی زانیاری گشتی لە بارەیی پەیدا بوون و گەشە کردن و جوژەکان و ئەرک . . . ی نووسینەووە بخەمە سەر . ئەو تەئو و جوژە زانیاریانە بە ناوی «نووسین و جوژەکان و میژووی» ھووە بووەتە بەشی یەکەمی ئەم کتییە .

دوای ھەول و تەقەلایەکی زۆر بۆگەیانندنە ئەنجامی لیکۆلێنەووەی نووسینی کوردی بە ئەلفوینی عەرەبی^(۸) ، ئەو ی بۆم کرا کردم و ئەو ی لە توانستندا بوو

- ب- د . ئەو ڕەحمانی حاجی مارف ، پێداچوونەووەی ھەندی بیرورای زمانەوانیی ماموستا مەسعود مەمەد ، گۆفاری «رۆشنییری نوێ» ، ژ ۹۰ ، بەغدا ، ۱۹۸۲ ، بەشی یەکەم ، ل ۱۰ - ۱۵ ، ژ ۹۲ ، بەغدا ، ۱۹۸۲ ، بەشی دووھەم ، ل ۱۳ - ۱۸ .
- ج- د . ئەو ڕەحمانی حاجی مارف ، چەند وشە یەک دەربارەیی وتاری (لەگەڵ دەنگسازیی کوردیدا) ، گۆفاری «بەیان» ، ژ ۹۰ ، بەغدا ، ۱۹۸۳ ، ل ۶۲ - ۶۹ .
- د- د . ئەو ڕەحمانی حاجی مارف ، مووڕووی مالاوسی مەگەر بە شە و بکرتە مل ، گۆفاری «نوو سەری کورد» ، ژ ۹ ، بەغدا ، ۱۹۸۲ ، ل ۵۱ - ۷۴ .
- ه- د . ئەو ڕەحمانی حاجی مارف ، لە رینگای راستگویی و دەستپاکی و زانستدا ، رۆژنامەیی «عیراق» ، بەشی یەکەم ، ژ ۲۱۶۰ ، بەغدا ، ۹ ی مارتی ۱۹۸۳ ، ل ۷ ، بەشی دووھەم ، ژ ۲۱۷۹ ، بەغدا ، ۳۰ ی مارتی ۱۹۸۳ ، ل ۷ .
- و- د . ئەو ڕەحمانی حاجی مارف ، نووسین و جوژەکانی و میژووی ، گۆفاری «کاروان» ، ژ ۸ ، ھەولێر ، ۱۹۸۳ ، ل ۴۶ - ۵۰ .
- ز- د . ئەو ڕەحمانی حاجی مارف ، رینووسی کوردی لە ڕەگ و ڕیشەووە ، گۆفاری «کاروان» ، ژ ۴ ، ھەولێر ، ۱۹۸۳ ، ل ۳۹ - ۴۷ .
- (۸) ھەک ئاشکرایە ، کورد جگە لە ئەلفوینی عەرەبی بە چەند ئەلفوینی یەکی دیش دەنووسی ، ھەک : لاتینی ، سلاھی . . . بەلام لە بەر ئەو ی مەبەستی ئەم کتییە مان لیکۆلێنەووەیە لە نووسینی کوردی بە ئەلفوینی عەرەبی ، بۆیە بابەخان بە جوژە نووسینەکانی تر نەداو .

به جیم هینا . . . هیچ گومانم نیه ، که تم کاره ی پیشکش به نه ته وه خوشه ویسته که می ده کم ، کاریکمی ته او نیه و که م و کورتی تیداهه یه ، به لام نه وه نده ش هه یه سه ره تایه که له باره ی کیشه ی میژوو و گیرو گرفته کانی نووسینی کوردیه وه به نه لفویئی عه ره بی و گه لیک که ره سته ی نویی وه های تیدایه ، که تائینستا له لیکولینه وه ی نووسینی کوردیدا باسیان نه کراوه .

پر به دل سوپاسی ماموستا عه مه دی مه لا که ریم ده کم ، که له ده رکردنی تم کتیبه دا گه لیک هاریکاری له گه ل کردم . ههروه ها زور سوپاسم بو کریکاران و لی پرسراوی چاپخانه هه یه ، که به راستی دلسوزانه له چاپدانی تم کاره یان بو هه لسوراندم .

مایه ی به خته وه ریم ده بی وهیوا و ئاواتیکمی گه وره م دیته دی ، نه گه ر به م کاره خزمه تیکمی بچووکم پیشکش به زانیاری گه له گه که مان کرد بی و له باره ی نووسینی کوردیه وه چه ند وشه یه کی به که لکم نووسینی .

د. نه وره هانی حاجی مارف

نووسين و جوړه کانی و میژووی

له بهر اوږد کړدنې څخه وروسته له گه ل نووسين ، نه وه درده که وېی که څخه ووتن زور له نووسين کونتره . ته مه نې څخه ووتن له (۴۰۰ - ۵۰۰) هه زار سال که متر نېبه ، به لام ته مه نې نووسين هر هه شت نو هه زار سالیک ده بی^(۱) .

نووسين وه سيله په که بو له په کتر گه بشتن و ته و او که ری څخه ووتنه . پيوستی ښه ميزاد بو له په کتر گه بشتن له دووره وه و له کاتی جيا وازدا بووه به هوې په پيدا بوونی نووسين . دياره قسه نه گه ر به هوې نيشانه ی تايه تی په وه له سه ر شتيک نه نووسری ، نه وه نه که سيکی دور ده توانی لېی څاگادار بی و نه بو ده ميکی دواتریش ده ميښته وه^(۲) . به وينه په کيک بيه وېی هاوړېی په کی له شاريک يان ولاتيکی تر پاش سالیک کاريکی بو چی به چی بکا ، نه وه ده توانی نامه په کی بو بنووسی و بيخاته زه ر فيکه وه و له سه ری بنووسی ، که دواي سالیک بيکاته وه . جا پاش سالیک ماوه په ک به سه ر نووسینی نه و نامه په داتی ده پری وړه ننگه دوو هاوړېی که ش هه زاران کيلومه تر له په ک دور بن ، به لام نه و نووسينه مه به سه که ی پاراستووه و گه ياندوويه . نه گه ر نه م داوايه نه نووسرايه و هر وه ک قسه بکرايه ، نه ده گه بشته چی و نه ده مايه وه . هه روه ها ده زانين ، نه گه ر دوو که س چه ندیش ده ننگه گه وره بن ، له چوار پينچ کيلومه تر دور له په کتره وه ناتوانن به باشی گوئی يان له په کترې و چاک له په ک تی بگن^(۳) .

په پيدا بوون و بوونی نووسين وه ک وه سيله په کی تايه تی بو له په کتر گه بشتن ، ده وړيکی دياری بووه و هه يه تی . نووسين يارمه تی ښه ميزادی داوه له کورت کړدنه وه ی دوری و کاتدا ، نه جروبه ی ښه ميزادی پاراستووه و ده پاريزی و له نه وه په که وه بو نه وه په کی دی هېشتوته وه و ده هيلته وه و له گه ليکه وه بو

(۱) پ . ن . گولوفين ، سه ره تاييکی زمانناسی ، چاپی دووم ، موسکز ، ۱۹۷۸ ، ل ۲۳۶ .

(۲) ف . ئی . کونوخوف ، سه ره تاييکی زمانناسی ، موسکز ، ۱۹۷۹ ، ل ۱۵۶ .

(۳) بی گومان ، نه گه ر ته له فوون و راديو و هه ندی وه سيله ی دی ته کنيکی له نه زه نه گرین .

گه ليکي تری گه ياندووه و ده گه به يه ن . به هۆی نووسينه وه هه مرۆفیک ده توانی که لک له ته جروهی مرۆفایه تی وه ربگری و گه شهی پێ بدا .

هه رچی دیارده یه کی گه وری سیاسی یان نه ده بی یان زانستی هه به ، که له ناوچه به کدا له دایک بووه ، به هۆی نووسينه وه گه یشتووه ته هه موو جیهان .

ده نگي ئاده میزاد به بی ئامرازی تایه تی وه ک : ته له فوون و رادیو و . . . هتد ته نیا له سنووریکي ته سکدا ده مینته وه و له چوارچیوه ی گوی لی بووندا کارده کات .

ئه وه ی پێوه ندی به مانه وه شیه وه هه به له رووی کاته وه ، ده میکه قسه ی نه سه ته قی وا وتراوه که نووسینی به گرنگتر له ئاخاوتن داناوه . بوغموونه رووسه کان ده لین : « وشه چوله که نیه ، که چی ده سفری و ناگیری » به لام « ئه وه ی به قه له م نووسراوه ، به ته وریش نابهریته وه » . ته مه ش نزیکي له گه ل ئه و قسه نه سه ته قه لاتینی به دا هه به ، که ده لی : « Verba volant — scripta manent » واته « وشه ده فیری ، نووسین ده مینته وه » (۴) .

راست وایه په یلدا بوونی نووسین بگه رینینه وه بو ئه و سه رده مانه ی که قسه که ران پێوستیان به وه بووه ، زه همه تی گه یاندن ده نگي خویان به هۆزیک یان نه وه به کی دی ئاسان بکه ن . بۆیه له رووی ئه رکه وه جوړی هه ره دیرینی نووسین ، نامه و نووسراوی سه ر کیلی گوڤر بووه ، به لام ته م جوړه نووسینه ش هه ره وه ک زمانی ئاخاوتن زوو به سه رچوو . به دوا ته مه دا نووسراوی هه لکه نه راوی سه ر به رد و دیواری ته شکه وت و نا قی سه رکه وتن . . . هتد هاته کایه وه . له گه ل پێشکه وتنی کۆمه لی ئاده میزادا نووسینیش پێش که وت و ئه رکی پاشان ورده ورده فراوانتر بوو و جوړی نوپی لی په یلدا بوو . ئه و نووسینه نه ی ته مرۆده یان بیهین له ته نجامی هه ول و ته قه لای دوور و دریز و به رده وامی شه ن و که و کردنی ئه وه ی زووتر له و باره یه وه کراوه ، هاتۆته به ره هم .

نووسین که که ره سه ته به کی ته واو که ری زمانی ئاخاوتن و له به کتر گه یشته ، له شیوه و جوړی هه مه چه شنی خۆیدا له سه رده می جیاوازا به چه شنی جیاوازی پێوه ندی له گه ل زمانی گه فته گوڤا بووه .

(۴) ئا . ئا . ریفورماتسکی ، سه ره تاییکي زمانناسی ، چاپی چواره م ، مۆسکۆ ۱۹۶۷ ، ل ۳۴۸ .

له گهل په ك نه بوونی بیر و رای هه ندی زاناشدا ، بهر له هه رشت پیوسته گومان
 په یاد بوونی نووسین له پیش زمانه وه بره وینینه وه . شه گهر مروف زمانه نه یی ،
 نووسینشی نابیت . نووسین له هه مو پله کانی پیشکه وتی ئاده میزادا ته واوکه ری
 ناخوتنه - واته دووم وه سیله ی له یه کترگه یشتنه . ده برینی زمان به هو ی شه لفو بیوه
 هی ده وریکی زور دره نگی پیشکه وتی نووسینه . . وا دیاره له سه ره تادا په یام په یادا
 بووه . له م باره یه وه هیرادوق میژوونووسی یونانی (سه ده ی ۵ ی پ . ز .)
 نووسینتی ، که وا کاتی شه سقوطه کان له گهل فارسه کاندای شریان ده کرد په یامیکیان
 بوره وانه کردن که له م گیاندارانه : (بو ق ، مشك ، مه ل) و پینج تیر پیکه اتبوو ، که
 واتای « شه گهر تیوه ی فارس وهك بو ق له زه لکاودا قونه قون بکه ن و وهك مشك له
 کوندا خو تان بشارنه وه و وهك مه ل بفرن ، شه وه وهك گه لای دار به تیره کائمان
 ده تان خه ین » . شه م نمونه یه نیشانه یه کی ره مز یه ، که هه ر شتیك تیندا
 راسته و خو پره مزیک نیشان ده دا ، وهك (مه ل - فرین . . . هتد) . مانای گشتی شه و
 په یامه له لایه ن ره به نه کانی دارای پادشای فارسه وه لیك دراپه وه^(۵) .

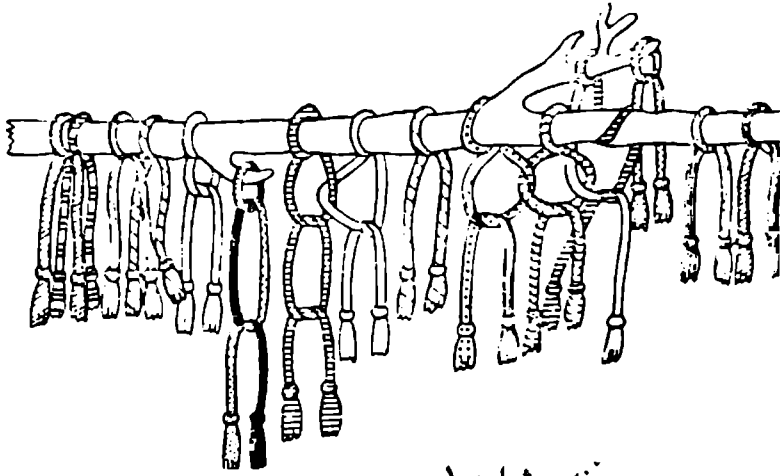
له تهك شه و نیشانه ره مز یه ، هه روه ها نیشانه ی مه رجیش هه یه ، شه ویش
 شه وه یه که شته کان هیچ ده رنابرن ، به لام وهك نیشانه ی مه رجی به کارده هینرین .
 به وینه په یامیکی به (کیو) به ناویانگی ناوچه ی پیرو (له خواری ووی شه مه ریکا) که
 بریتیه له : دارنک په ق هه مه ره نگی پیدا هه لو اسراوه و گرتی جو ربه جو ریان لی
 دراوه (بروانه : وینه ی ژماره ۱) . یا خود په یامیکی خیلئ ئیرو کیزی^(۶) ، که به
 (وامپوم) ناسراوه بریتیه له : پشتینیک و گونچکه ماسی هه مه ره نگی گه وره و
 بچووکی پیوه کراوه (بروانه : وینه ی ژماره ۲)^(۷) .

شه م جو ره په یامانه به زوری هه والی به لا و ویرانی یان ده گه یاند . . . له باره ی
 واتای گرتی په ته کان و دانانی گوئی ماسی به کانه وه ، بی گومان پیوسته زووتر شه وه
 بزانی که کنی نامه ی وا ده نووسی و کنی وه ری ده گرتی . جا ره به نه کان ئاگاداری

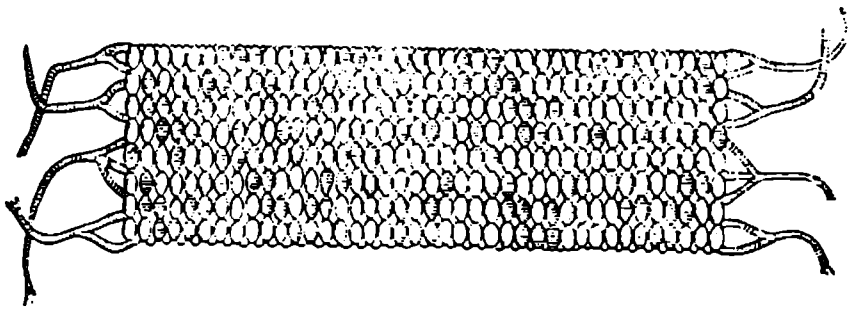
(۵) هه مان سه رچاوه ، ل ۳۴۹

(۶) په کیکه له خیلئ هیندیبه کان خواری ووی شه مه ریکا .

(۷) سه رچاوه ی ناویراوه ، ف . ئی . کوندوخوفی ، سه ره تاییکی زمانناسی ، ل ۱۵۷ .

وینہی ژماره ۱

وینہی ژماره ۲

تهوه بوون و بویه به ئاسانی له مه بهست قده گه یشتن^(۸) .
 بهم جوړه به واتایه کی فراوان ، ده توانرئ هه موو شیوه به کی له به کتر
 گه یشتنی مرووف به یاریده ی نیشانه ی بینراوه ده بربرئ - واته به هه نیشانه به ک که
 چاوبییئ . . . ناوه روکی ته دیاری کردنه ته نیا نووسین و چاپ ناگریته وه ، به لکو
 هه موو نیشانه به کی تری وه ک : نیشانه ی هاتوچو و نیشانه ی سه ر قوتوی شیر و
 گوشت . . . یش ده گریته وه .

* * *

(۸) سه چاوه ی ناوبراو ، ئا . ئا . ریفورماتسکی سه ره تاییکی زمانناسی ، ل ۳۴۹ - ۳۵۰ .

زانست سنی جوړی سه ره کمی نووسینی لی ناشکرایه ، که به پنی پله ی میژوو
به دوا په کدا هاتون :

به که م جوړی نووسین له میژوی شاده میزاددا ، نووسینی وینه یی
(Pictography - الكتابة التصويرية) په . نمونه ی نووسینی پیکتوگرافی^(۹) چ له لایه ن
زانایان ثاسه وار و چ له لایه ن ته تنوگرافه کانه وه دوزراوه ته وه .

له نووسینی وینه یی دا وینه ی مروّف ، به له م ، گیانله بهر . . . به خه ت
کیشراوه . بیگومان چ نه وانه ی به میژوی هونه ر و چ نه وانه ی به نه تنوگرافیاوه
خه ریکن ، لیکولینه وه ی نه و جوړه وینانه یان به لاره گرنگه ، چونکه هونه ر و
نووسین له م پرووه به په که وه به ستراون ، به لام له پرووی ته رکی نووسینه وه ،
مه سه له ی هونه ری گرنگه نیه .

وینه ی ژماره (۳) که « یادداشت » ی راوکه ریکی ته سکیمویه وینه ی ژماره
(۴) که « داواکاری » ی هیندیه کانه ، دوو نمونه ی جوان نووسینی وینه یین .
به که میان خویندنه وه ی ثاسانتره ، چونکه ناوه روکه که ی باش دباره « مروّفیک چوو
بوړاو ، پستی درنده به کی ده ست که وت ، دواتر پستیکی تریش ، راوی فیلی
ثاوی کرد ، له گهل راوکه ریکی دیدا سواری به له م بوون ، شه و مایه وه . لیره دا
ریزی هیله کانی وینه که واتای ریزی هیله کانی رووداوه که نیشان ده دن .

وینه ی دووم داواکاری خپله هیندیه کانه له سه روکه که یان ، که ده یانه وی
رینگیان بدات بچن له ناوچه ی ده ریباچه جی نشین بین . نه م پیکتوگرافی به
خویندنه وه ی گرانتره ، چونکه جگه له باسی گیاندار ، ههروه ها مه به سستی واتای
داخوازی خپله هیندیه کان باسه که فراوانتره ده کات^(۱۰) .

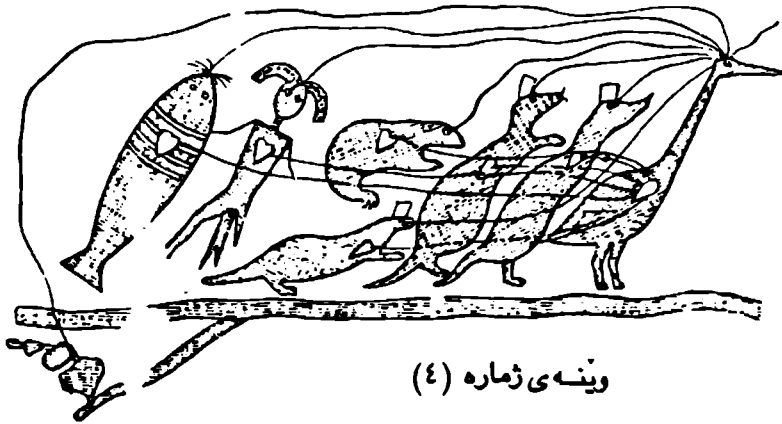

وینه ی ژماره (۳)

(۹) پیکتوگرافی - Pictography له دوو وشه ی (Pictus - جوان ، قه شه ننگ) ی لاتینی و
(grapho - ده نووسم) ی یونانی پیکهاتووه . به م جوړه وشه ی پیکتوگرافی به
مانای - جوان نووسین - دیت .

(۱۰) سه رچاوی ناوبراو ، ئی . ثا . ریفورماتسکی ، سه ره تاییکی زمانناسی ، ل

. ۳۵۱ - ۳۵۳

وینہی ژماره (۴)

بو ته او روونکردنه وهی تم جوړه نووسینه با بوغموونه دوو هاوړنی تم سرده مهش بیینه پیش چاومان ، که وستویانه نامه وینہی بو یه ک بنووسن . یه کیکیان وینہی مانگه له تاریکایدا ده کا و نجا روژ له که له وه ، به دوا ته مه شدا وینہی ته سپیک له سر ناوی سرچنار . . . دووه میان - وینہی روژ ده کا له که له وه نجا مانگه له تاریکایدا ، به دوا ته مه دا وینہی پیاونیک له سر میزیک و بوتلی له به رده میدا . و ایزانم نووسراوی یه که م ده لی : «سبهینی به یانی به سواری ته سپ ده چم بو سرچنار» . دووه میشیان ده لی : «ته مرو ژیاوه ده خو مه وه» .

له به راوردکردنی ته و غمووانه وه ، دیاره که له نووسینی وینہی دا هه موو ته وهی له به رچاوه واتای راسته و خو ده گه یه نی ، به لام هه رچی واتای گشتی یه تی به گران لیک ده درته وه .

نووسینی وینہی پیوه ندی به ته لفویوه نیه - واته بریتی نیه له کوکردنه وهی نیشانه ی دیاری کراو و هه روه ها به فیرکردنی خویندنه وه شه وه به ند نیه ، چونکه مه به ست ، گه یانندی واتای پیوستی یه که . . . بی پیوه ندینی نووسینی وینہی به به زمانیکی دیاری کراوه وه ، بووه ته هو ی ته وهی بتوانی بیی به وه سیله یه کی له بار بو له یه کتر گه یشتی هو زی خاوه ن زمانی جیاواز .

هه رچه نده نیستا نووسینی وینہی وه ک چه شینکی سره کی نووسین له کاردا نه ماوه ، به لام له هه ندی بواردا به کاردینری ، به وینہ : له جاخانه و پروباگنده و . . . دا .

له گه ل پيشكه وتني ئاده ميزاد و گه شه كردني بيرو وه ستيدا ، پيوستى وا هاته ناوه وه كه ئيتير نووسيني وينه يى نه تواني ئه و ئهركه به جى بيني و ئه و ده مه نووسيني ئيديوگرافي (Ideography)^(۱۱) - واته (نووسيني بير) هاته مه بدان . له م جوړه نووسينانه دا نيشانه كان واتاي راسته وخوي ديارده كان ناده ن ، به لكو ئه و بيره راده گه يه نن كه له ميشكى ئاده ميزادا په يدا ده ي .

په يدا بوون نووسيني ئيديوگرافي پيوه ندى به پيوستى ده بربريني ئه و شتانه وه هه يه كه نه ده توانرا له ريگه ي وينه وه نيشان بدرين . به وينه ، بو گه ياندني واتاي (بينين) ، وينه ي ئه و ئه ندامه ي له ش (واته - چاو) ده كرا كه شت به هوپه وه ده بينري . به م جوړه له هه نگاهي يه كه مي ئيديوگرافي دا هه مان ريگه ي پيكتوگرافي - واته ريگه ي وينه - ده گيرا ، به لام له گه ياندني واتادا جياوازي هه بوو : له نووسيني پيكتوگرافي دا وينه ي چاو واتاي « چاو » ي ده گه ياند ، كه چي له ئيديوگرافي دا ماناي « بينين » ي ده دا - واته له ئيديوگرافي دا وينه واتاي ئهرك ياخود ئه نجامي به كار هيناني ئه و شته ي مه به ست بوو . هه ر به م شيوه يه ده كرني واتاي « دوستانه ي » به هو ي وينه كردني دوو ده سته وه ده بربريني ؛ ياخود ده شني ماناي « دوژمنايه ي » به وينه ي دوو چهك بگه به نري كه له شيوه ي خاجي كدا ليك درابن . . هتد .

له م بارانه دا وينه له شيوه ي مه جازدا مانا ده گه يه ن . ئه م واتا مه جازي يانه ي وينه زور له ئيستيعاره ي هه ندي وشه ده چن . بوغموونه (زمان - لسان) ، (زمان - لغة) . . . هتد . له م قوناغه ي پيشكه وتني نووسيندا ، يهك وينه وهك چون واتاي راسته وخو ده گه يه ن ، هه روه ها ماناي مه جازيش نيشان ده دا ، جا بوپه خو ينده وه ي ئه و جوړه نووسينانه ئاسان نيه . پيوستى خيرايي نووسين و پيوستى ده بربريني تيكستي ئالوز چ له رووي ناوه رووك و چ له رووي روخساره وه بوونه هو ي ئه وه ي ريگه ي ده بربريني مه به ست به هو ي وينه وه بگوريت به نيشانه ي مه رجى - هيروگليف (Hieroglyph)^(۱۲) .

(۱۱) ئيديوگرافي - Ideography له دوو وشه ي (idea - بير) و (grapho - ده نووسم) ي يوناني يه وه ساز بووه .

(۱۲) هيروگليف له وشه ي (Hieroglyphoi) ي يونانيه وه وه رگيراه ، كه به واتاي (نووسينه پيروزه كان) ديت . ده قي ته واويسي (نه قشي ره به نه كان) . . بوپه ش به (نه قشي

پیشکه وتنی ته کنیکی نووسین - واته دوزینه وهی که ره ستهی له بارتیری له سه ره نووسین و نامرازی نووسین - بووه هوئی شه وهی له بریتی به رد و پارچه دار و تویکله دار ، نامرازی تایبه تی به کاره پهنری . له میسر له قامیش ته به قی گه وره ی لول کراویان هینایه به ره هم ؛ له ولاتانی تر پیستی همه چه شنه یان خوش ده کرد ؛ سه رته نجامیش له چین ، کاغزه دروست کرا . له بریتی نامرازی نه قش و نه قاری نامرازی نووسین په یدا بوو و توانرا به موره که بی چینی و به فلچه زور خیرا تر نیگاری نیشانه کان بکشترین .

نووسینی هیروگلیفی له وه دا له باره که نیشانه کانی ده توانن به روخساریش و ناوه روکیش نیشان بیکن . . ناشکرایه بو شه وهی شت بنووسری و بخویندریته وه ، پیوست به کومه لیک نیشانه ی دیاری کراو هه یه و شه مه ده بیته هوئی سه ره لسانی مه سه له ی شه لفووی . به لام نیشانه کانی هیروگلیفی ناتوانن به باشی شه ته رکه به جی بیتن ، چونکه هینده زورن له بیرنه کردنیان زه شه ته .

هه رچه نده نیشانه کانی نووسینی هیروگلیف وشه له رووی فونه تیک و ریزمانه وه سازناکه ن ، به لام له گه ل شه شه دا له هه موو جو ره نووسینیکی هیروگلیفی دا ، ریشه ی نیشانه ی ده نگه هه یه ، جا بو به له لیکدانه وهی نووسینی شه وه مه دا مه یه تیکی نوئی په یدا ده بی ، چونکه هه ره شه و نیگاره ئیدیوگرافی به له هه مان کاتدا دیارده یه کی فونه تیکی یش (برگه ، ده نگه) نیشان ده دات . به هوئی کومه لیک رووداوی میژووینه وه ، له ولاتانی روزه لاتی نیزیکدا ده ورئیکی نوئی له پیشکه وتنی نووسیندا سه ری هه لدا^(۱۳) .

له م ده وره ی پیشکه وتنی نووسیندا شتی سه ره کی شه بوو ، که ده بوو نووسین بو شه وانه ی به کاری دینن پتر له بار بی . به هوئی پیشکه وتنی بی وچانی شاده میزاد و زیادبوونی پیوستی به کانی و گه شه کردنی ده ریاوانی و بازارگانی و هاتوچو و پیوه ندی نیو

== ره به نه کان) ناو نراوه ، چونکه ره به نه کان : ۱ - نه یان ده نووسی ، به لکوله سه ر ئسقان و شتی تر نه قشیان ده کرد ؛ ۲ - شه وان نه بیسه کانی نووسینی هیروگلیفیان ده زانی .
(۱۳) سه رچاوه ی ناو براو ، ئی . ئا . ریفورماتسکی ، سه ره تاییکی زمانناسی ، ل ۳۵۷ .

دهوله تان . . . هوه ژماره‌ی ئه‌و که سانه‌ی به‌کار بیان ده‌هینا زور په‌ره‌ی سه‌ند^(۱۴) .
به‌م بۆنه‌یه‌وه بۆ ئاسانکردنی نووسین هه‌ولی جور به‌جور درا . ئه‌و هه‌ولانه ،
له‌رووی پێوندی زمان به‌نووسینه‌وه جیاواز بون :

یه‌که‌م - له‌رووی پێوه‌ندی وشه‌وه .

نووسینی چینی به‌م‌رێگه‌یه‌دا روشت ، به‌وێنه‌ بۆ راگه‌یانندی واتای
« فرمیسک » پێویست بوو دوو نیشانه‌ی (چاو) و (تاو) له‌یه‌که‌ بدرین ؛ بۆ نیشاندانی
مانای « وه‌رین » ده‌بوو دوو نیگاری (سه‌گه‌) و (لموز) بکیشرین ؛ بۆ ده‌ربرینی
مه‌به‌ستی « قیژاندن » دوو وێنه‌ی (مندال) و (ده‌م) بکیرین ؛ بۆ « ته‌ماشاکردن »
(مرووف و دره‌خت) ؛ بۆ « پرووناکی » (روژ و مانگه‌) ؛ بۆ « دارستان » (دوو
دره‌خت) . . . بۆ گومان له‌بەر زوویی ئه‌و هیروگلیفانه و هه‌روه‌ها هه‌ندی جاریش
باش پروون نه‌بوونی مانایان کاتیکی زور و ماندوو بوونیکی زور پێویست بوو .
دووهم - له‌رووی ریزمانه‌وه .

رێگه‌یه‌کی دی کورت‌کردنه‌وه و ئاسانکردنی نووسینی ئیدیوگرافی به
مه‌سه‌له‌ی ریزمانه‌وه به‌نده . ئه‌ویش ئه‌وه‌یه‌ که په‌رگه‌ی وشه‌ ده‌هیلرايه‌وه . هه‌رچه‌ی
ئه‌و وشانه‌شه‌ که له‌ په‌رگانه‌وه روژه‌نران نیگاری ته‌واوکه‌ریان له‌گه‌ل داده‌نرا ، که
واتای ئافیکیس بگه‌یه‌نن . به‌لام ئه‌م ریزازه‌ ته‌نیا بۆ ئه‌و زمانانه‌ ده‌گونجا که وشه‌یان
تیدا به‌سه‌ره‌گه‌ و ئافیکیسدا دابه‌ش ده‌کرا . له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا ئه‌م شیوازه‌ ده‌وری له
کورت‌کردنه‌وه و ئاسانکردنی نووسیندا زور که‌م بوو ، چونکه‌ ژماره‌ی په‌رگه‌
بۆ سنوره‌ و هه‌ر په‌رگه‌یکیش پێویستی به‌ نیگاری سه‌ره‌خو‌ه‌ه‌ بوو .

سێهه‌م - له‌رووی فۆنه‌تیکه‌وه .

رێگه‌ی هه‌ره‌ له‌بار و گونجاو نووسینی فۆنه‌تیکه‌ی بوو ، چونکه‌ ئه‌مه‌ قالدیکه‌ی
وای دا به‌ نووسین که نه‌ک ته‌نیا له‌رووی پیکهاتنی ریزمانی یه‌وه ئاوینه‌ی زمان بۆ ،
به‌لکه‌ له‌رووی قه‌واره‌ی فۆنه‌تیکه‌یه‌وه وشه‌ی تیدا بپیرنی .

(۱۴) ف . ئا . ئیسترین ، گه‌شه‌کردنی نووسین ، چاپی یه‌که‌م ، مۆسکو ، ۱۹۶۱ ، ل
۶۲-۶۳ .

کاتی خوئی میسری یه کان و بابلی یه کان هه ولی ته وه یان دا نووسین بخه نه سه رتی فونه تیکی . بابلی یه کان وشه ناساده کانیاں که رت که رت ده کرد و به م پینه له و ده مه دا هیر و گلیف وای لی هات که به برگه (المقطع - Syllable) مانا بدات . به م جوړه هه نگاوی یه که می پیشکه وتنی نووسینی فونه تیکی نرا .

باشترین نمونه ی شیوه ی نووسینی برگه یی ، نووسینی هیندی کونه ، که تیدا هه ر نیگار یك ، وهك ده ستور نیشانه ی کونسونانت له گه ل بزونی (ا) ی ده دا ، واته برگه ی (دا ، را ، شا ، زا . . . هتد) ؛ بوئه وه ی بزونی تیکی تر بخویندریته وه نیگاره که ده گوررا ؛ شه گه ر بوسترایه ته نیا کونسونانته که بخویندریته وه ، شه وه نیشانه ی « قه ده غه » ی له گه ل داده نرا ؛ بو کوبونه وه ی چهنه کونسونانت تیکیش له برگه یه کدا نیشانه ی « پیکه وه به ستن » به کارده هینرا^(۱۵) نووسینی برگه یی که نیشانه کانی هینده ی برگه کانن ، ژماره یان ئیجگار زور نیه و بو به شه م شیوه نووسینه تاراده یه ک ئاسانه .

هه نگاوی تکی تر له پیشکه وتنی نووسینی فونه تیکی دا له نووسینی کونی جووله که و فینیقی یه کاندانرا ، که وا کونسونانته کانی ره گی وشه یان تیدا به پیت درده بررا و شه و بزونیانه ش که فورمی ریزمانی به جی دینن به نیشانه ی تایه ق جیا ده کرانه وه (له عبیریدا به « شوا » و له عه ره بیدا به « حه ره کات » درده بران^(۱۶)) . شه م جوړه نووسینانه ش له زانستی زماندا به نووسینی « کونسونانتي » ناسراون^(۱۷) .

دوا هه نگاوی نووسینی فونه تیکی له لایه ن یونانه کانه وه نرا ، شه ویش شه وه بوو ریبازی به کارهینانی شه لفری یان له فینیقی یه کان وه رگرت . به لام شه مان پیتیان هه ر بو ده نگه کونسونانته کان دانه نا ، به لکو بو بزونه کانیشیان سازکرد ، چونکه وهك ئاشکرایه ، له زمان یونانیدا ، له پیکهاتنی ره گ و ئافیکسدا ته نیا کونسونانت به شداری ناکات ، به لکو بزونیش هه یه . یونانه کان هاتن بو به شیک له ده نگه بزونه کانی زمانه که یان وینه ی شه وه ده نگه کونسونانته فینیقی یانه یان دانا ، که له یونانیدا نین .

(۱۵) سه رچاوه ی ناوبراو ، ئی . ئا . ریفورماتسکی ، سه ره تاییکی زمانناسی ، ل ۳۵۹ .

(۱۶) هه مان سه رچاوه ، ل ۳۶۰ .

(۱۷) ئو . س . ئاخانوفا ، فه ره هنگی زاراوه کانی زمان ، موسکو ، ۱۹۶۶ ، ل ۳۲۴ .

بەم چەشنە ئەلفونیی یونانی بە و دەستکاری کردنەوه ، بە کەم ئەلفونییە بە
 لەسەر بناغەیی وینەیی دەنگ سازکراپ و لە دواییشدا بوو بە بناغەیی دانانی ئەلفونیی
 لاتینی و سلاڤی و گەلیکی تر^(۱۸) . پێویستە پەنجە بوئەوهش رابکێشین ، کە وەنەیی
 پێتەکانی ئەم جوړە ئەلفونییانە بە شیوەیەکی ساکار هەر وینەیی دەنگە بن ، بە لکو
 بە شیوەیەکی سەرەکی وینەیی فونیمن .

لەسەر بناغەیی ئەلفونیی سامی کۆن ، نووسینی ئارامی پەیدا بوو ، کە
 ئەمیش لە رۆژەلاتەوه تا لای ئوگۆر و مەغۆل . . . گەشت و لە
 خوارووشەوه بو لای عەرەب و میللەتانی کە نار ئوقیانووسی ئەتلەس پەلی
 هاوشت .

هەموو ئەو میللەتانەیی هاتنە سەر ئایینی ئیسلام : فارس ، تورک ،
 کورد ، تەتەر ، ئازەر . . ئەلفونیی عەرەبیان وەرگرت .

رۆمانەکانیش پاش شەن و کەو کردن ئەلفونیی یونانی ، توانی یان
 ئەلفونییەکی باش و لەبار بو نووسینی زمان خوێان سازبکەن و ئنجا بە هەموو
 میللەتانی گروپی رۆمانە - جەرمانی - یەکان : (فەرەنسەیی و ئیسپانیایی و
 ئیتالیایی و پرتوگالی و ئەلمانی و ئینگلیزی و سوییدی و نەروەجی و
 دانیمارکی . . .) ی بەن . هەر وەها (فینلەندی و مەجەری و ئیستۆنی و
 لاتیشی و لیتۆڤی و ئەلبانی و هەندی میللەتی سلەڤیانی - پۆلەندەیی و چیکی و
 سلوفاکی) یس ئەلفونیی لاتینی یان وەرگرت^(۱۹) .

سالی ۱۹۲۹ تورکەکان هاتنە سەر بە کارهێنانی ئەلفونیی لاتینی . لە
 بەکیتی سۆڤیتیشدا ئەو میللەتانەیی بە ئەلفونیی عەرەبی دەیاننووسی ، وەک
 تورک و ئێرانییەکان و هەندی لە میللەتانی قەفقاس لە سالانی بیستدا نووسینیان
 بوو بە لاتینی .

ئەلفونییەکی زۆر دیرین ، کە بەتەواوی چۆنیەتی پەیدا بوونی ئاشکرا
 نییە ، ئەو نووسینە بە کە ئەرمان و جوړجی بە کاری دین . . لە سەدهی

(۱۸) سەرچاوەی ناوبراو ، ف . ئا . ئیستیرین ، گەشەکردنی نووسین ، ل ۹۳ .

(۱۹) سەرچاوەی ناوبراو ، ئی . ئا ، ریفۆرماتسکی ، سەرەتاییکی زمانناسی ،
 ل ۳۶۲ - ۳۶۳ .

چواره می زاینشدا قه شه (فولفیل) ته لفقوی به کی بو ته له مانه کان سازکرد ،
که له سه ر بناغهی نووسینی یونانی و پرونی پیکمی هینابوو .

ته همه دی کورپی ته بویه کوری وه حشیهی نه به طی له کتیبی
« شوق المستهام فی معرفة رموز الاقلام » (۲۴۱ ک) دا ، باسی ته لفقوی به کی
کوئی کوردی کردوه ، که له پیش زاینه وه هه بووه و گه لی کتیبی پی
نوو سراوه^(۲۰) .

ماموستا مه لا کاکه حه هه ی حاجی مه لا سه یفوللا ته لفقوی به کی نوئی
بو نووسینی کوردی داهینابوو ، که له سه ر بناغهی ژماره و پیت
سازی کردبوو^(۲۱) .

زانای به ناویانگ و ناسراوی کورد - شیخ محه مه دی مه ردوخ له پیشه کی ته و
فه ره نکه کوردی - فارسی - عه ره بیه یدا ، که سالی ۱۹۵۶ له تاران چاپی کردوه
ته لفقوی به کی تاییه تی بو نووسینی کوردی سازکردوه^(۲۲) . ته و نیگارانه ی ته و بو
ده نکه کانی زمانی کوردی دایان ، شیوه یان له نووسینی کون ده چی و به کارهینانیا
گرانه . هه ره ها ته وه ی جیگه ی سه رنج بی ، ته وه یه دانهری ته و رینوسه خوی
فه ره نکه کی به و ته لفقوی به نه نووسیوه .

ماموستا محه مه د علی کوردستانی ، که یه کیکه له کورده کانی سازربایمان
سوقیت ، ته لفقوی به کی جیهانی داناوه . ته و ته لفقوی به له گره وی نیوده و له تاندا
یه که م ده رچوه و ناوی ته لفقویی « هاوری به تی گه لان » ی لی تراوه^(۲۳) .

(۲۰) ده رباره ی ته و ته لفقوی به ، بروانه :

- أ - گوڤاری « زاری کرمانجی » ، سالی سیه م ، ژ ۱۸ ، ره وانلدز ، ۱۹۲۹ ، ل ۲ - ۸ .
ب - گوڤاری « هه تاوه » ، سالی یه که م ، ژ ۱ ، هه ولیر ، ۱۹۵۴ ، ل ۱۸ - ۱۹ .
..... و هه ندیکمی تر .

(۲۱) سه باره ت به ته لفقویی ناویراو ، بروانه :

- أ - مسته فانه ریمان ، ماموستای نهر ، به غدا ، ۱۹۷۱ ، ل ۶۶ - ۶۷ .
ب - مسته فانه ریمان ، رینوسی کوردی له ره گه وریشه وه ، به غدا ، ۱۹۸۱ ، ل ۵۲ .

(۲۲) شیخ محه مه دی مه ردوخ ، فه ره نگی « مه ردوخ » ، تاران ، ۱۹۵۶ ، ب ۱ ، ل ۵ .

(۲۳) بو زانیاری له بباره ی ته و ته لفقوی به وه ، بروانه : محمد الملا عبدالکریم ، عالم کردی من
الاتحاد السوفیاتی یؤلّف « ابجدیة لصداقة الشعوب » ، جریده « التآخی » ، العمد ،
۱۲۶۱ ، ۱۸ شباط ۱۹۷۳ ، ص ۸ .

نوسینی ئەمروۆ كەلك له هەموو ئەو شىوازانەى نووسین وەرەگرى كە بەدرىزایى مێژوو بەكارهاتوون .

پيكتوگرافي له هەندى بواردا كەلكى لى وەرەگيرى ، بەئموونه بۆيارىدەدانى كەسان نەخويندەوار يان كۆلكە خویندەوار ، وەك وینەى پياويان ژن لەسەر دەرگای ئاودەست ؛ له كتيبي پۆله سەرەتايەكاندا كە مندال بەرلەوہى وشەكە بخوینتەوہ تەماشای وینەكەى دەكات . . . ياخود وینەى سەر جامخانە و كەبابخانە و چيشتخانە وزەنگى بەر دەرگای ميوانخانە بۆيەكيك له ولايتىكى بيگانە بى وزمانى ئەوولاتە نەزاقى .

ئيديوگرافي (وینەى و هيرۆگليفي) له گەلى بواردا بەكاردينى ، بەوینە له مەودای هاتوچۆدا وینەى (خاج) نيشانەى ليكدانى دووشەقامە . . . له پزىشكىدا وینەى مارىك و پيالەيەك ژار رەمزی پزىشكى يە له دەرمانخانە . . . له كارەبادا نىگارى كەللەسەر و لوولاق نيشانەى قووەت زورى و مەترسى مەرگە . . . وینەى ژمارەكان ، نيشانەى هەمچەشنەى كيميا و فيزىيا و ماتماتىك و جەبر . . . دەچنە ريزى هيرۆگليفەوہ .

پيوستى زانست بە ئيديوگرافي لەوہدايە : ١ - بناغەى شت بەتەواوى روون بکاتەوہ ، بەوینە كە له كيميادا H_2O كراوہ بە نيشانەى ئاو ، مەبەست ئەوہ يە ئاو بە ساكارى نيشان نەدرى ، بەلكو مانا كيمياوى يەكەى دەرپىرىنى ؛ ٢ - كورت و پوخت مەبەست دەرپىرىن ، بۆئموونه ئەگەر لەبريتى ئەو هيرۆگليفەى كراوہ تە رەمزی ئاو ، بە نووسین بنووسى زورى دەوى ؛ ٣ - نووسین قالىبىكى جيهانى پى بدرى ، بەوینە لەبەرئەوہى هيرۆگليف بە زمانىكى ديارى كراوہ وەبەند نيه ، پزىشك و ئەندازيار . . . دەتوانن كەلك له گشت ئەدەبىياتىكى مەيدانى زانستەكەى خويان وەرپىگرن بە هەر زمانىك نووسرايى (١١) .

هەرچەندە نووسینی سەرەكى و باوى ئەمروۆ نووسینی فۆنەتيكى يە ، كە لەسەر بناغەى وینەى دەنگەكان سازبووہ ، بەلام لەگەل ئەوہشدا هەندى شىوازى دى تىكەل بووہ . بەوینە له نووسینی رووسيدا لەگەل بەكارهينانى پىت وەك نيشانەى فۆنيم ، هەرۆهەا بەكارهينانى پىت وەك نيشانەى برگەش لەناواندايە .

باشترین ئەلفوونى كە لەسەر بناغەى فۆنەتيك دانرايى ، ئەو بەر كە ژمارەى پیتە كانى هیندەى ژمارەى فۆنیمە كانى ئەو زمانە بى^(۲۵) .

لە بەر ئەو بەر نووسین بە دەورینكى میژوویى دریزدا تى پەریو و گەلنك پاشماوہى كۆنى تیدا ماوہ ، ئەلفوونى كامل نییە . ئەلفوونى ھەرە ناسراو و پتر بە كارھینراو و لەبار ئەلفوونى لاتینی بە . ھەرچە نە ئەم ئەلفوونى بە لە گەل فۆنەتيكى زمانى لاتینیدا باش دەگونجا ، بەلام پتر بە پرى زمانە ئەوروپایە كانى دى نەبوو ، چونكە ئەو (۲۴) پیتەى بۆ زمانى لاتینی دانرا بوون^(۲۶) بەشى ئەو زمانە ئەوروپایى بە نوینانەى نەدە كرد كە پینوستیان بە (۳۶ - ۴۰) پیت بوو . بە پینج پیتی بزوونى

(e.o.o.u.i) و دواتریش (۲) نەدە كرا ئەو ھەموو بزوونانەى زمانى فەرەنسى و ئینگلیزى و زمانە ئەوروپایە كانى دى دا ھەن دەربیرین . یاخود ژمارە بەك دەنگى كۆنسوانتى ئەوتۆ لە ھەندى زمانى ئەوروپاییدا ھەن كە لە لاتینیدا نەبوون و پینوستیان بە نیشانە بوو . . . جا بۆ پتر كرنەوہى ئەو ناتە واویانە - واتە لە دانانى پیت بۆ ئەو دەنگانەى لە لاتینیدا نەبوون - ھەولئى ھەمە جووردرا ، وەك : دانانى چوكلە لە سەریان لە ژیر ؛ گە یاندنەوہ بەكى ھەردوو سەرى پیتك ؛ لیکدانى دوو پیت . . . ھتد .

ئەگەر ئەلفوونى لەسەر بناغەى بە كسانى لە نیوان ژمارەى پیت و ژمارەى فۆنیمدا دا بەزرايە ، ئەوسا كیشەى رینووس نیوہى نەدە ما . لە بەر ئەوہى ئەلفوونى كامل نییە و تیبە رینی بە دەورى میژوویى دریزدا كیشەى بۆ ساز كردوہ ، بۆ بە رینووس - (Orthographia)^(۲۷) پینوستى بە دەستوورە . ھەرچە نەدە رینووسى ھەر زمانىك بەگى بنە ماى جوور بە جوورى تیدایە و چە ند بنە ماى بەگى بوونە تە سەرەكى ، بەلام لە گەل ئەو ھەشدا لە سازبوونى رینووسدا بنە ماى گشتى ھەن و پینوستە بە پرەوہى بەكرین .

(۲۵) ھەمان سەرچاوە ، ل ۳۶۷ .

(۲۶) دواتر بوو بە (۲۶) پیت .

(۲۷) (Orthographia) لە دوو وشەى (orthos - راست) و (grapho - دەنووسم) ھوہ بە یدا بووہ ، كە لە كوردیدا واتای (راست نووسى) دەگریتە وہ .

کورتە یەکی میژووی نووسینی کوردی^(۱) بە ئەلفووبی عەرەبی

ئەو نووسەرانی دەربارەی ئەو نووسبووانە کە لە کەپەووە کورد دەستی بە کارهێنانی ئەلفووبی عەرەبی کردووە ، بێ ئەوەی هیچ بەلگەیەکی زانستیان بە دەستەووە بێ ، بێ سێ و دوو مەسەلە کە دەگەرێننەووە بۆ سەر دەمی پەیدا بوونی ئیسلام لە کوردستاندا . بە وێنە مامۆستا عەلانە دین سەجادی دواى باسیکی دەوری ماد و

(۱) ئەوەی دەربارەی میژووی نووسینی کوردی بۆلاوکرا بێتەووە ، تەنیا چەند لاپەرە یەکی پرکەم و کورت و هەلەى د . نەبەز و نامیلکە یەکی لەرادە بەدەر سادە و ساکاری مامۆستا حامید فەرەج و کتیبکی مام ناوەندی مامۆستا مستەفا نەرمغانە .

د . نەبەز لە لاپەرە (۷۸ - ۹۰) ی کتیبی (زمانی یە کگرتووی کوردی ، بامبیرگ ، ۱۹۷۶) دا بە کورتی لەو ئەلفووبیانە دواوە کە کورد بە کاریان دینی . ئەوەی پێوەندی بە باسە کە ی ئیمەو یە ، ئەو پینچ شەش لاپەرە یە کە لە میژووی نووسینی کوردی بە ئەلفووبی عەرەبی دواوە تێدا . سەرنج پراکیش هەر ئەو نێبە کە نووسەر زۆر بە ساکاری لەم کێشە یە دواوە ، بەلکوگە ئی هەلە و زانیاری ناراستی دوور لە زانستیشی تێدا یە . . . لێرە دا درنژە ی بێ نادەین و لە چەند پەراوێزکی لێرە بە دواوە هەندى باسی ئەو بە شە هەلە سەنگین .

هەرچی ئەوەی مامۆستا حامید فەرەجە (رێنووسی کوردی لە سەدە یە کدا ، بەغدا ، ۱۹۷۶) کە نامیلکە یەکی (۴۲) لاپەرە یە و لە سەر ئەرکی کۆری زانیاری کورد چاپ کراوە ، بریتییە لە پێشاندانیکی سادە ی ئیجگار کورت کە مێک لەو نووسراوانە ی پێوەندیان بە رێنووسی کوردییەو هە یە . . . ناتەواوی و هەلە ی ئەم بەرھەمە بەرادە یە کە ، کە هەر لایەکی بگری رەخنە ی ئی هەلە سێ . جا لە بەر ئەوە ی چەندین لاپەرە ی باسە کە مان بەووە نەبەینە سەر و هەرە ها لە بەر ئەوە ش کە مامۆستا عەمەدی مە لا کە ریم زانستی یانە زوربە ی کەم و کورت ئەو نامیلکە یە ی خستۆتە پێش چاوە (رێنووسی کوردی لە سەدە یە کدا) لە بەر رووناکیی رەخنە دا ، گوڤاری «رۆژی کوردستان» ، ژ ۴۳ - ۴۴ ، بەغدا ، ۱۹۷۷ ، ل ۵۳ - ۵۶ ، خومان پێو خەریک ناکەین .

بەرھەمە کە ی مامۆستا مستەفا نەرمغانیش « رێنووسی کوردی لە رەگ و ریشەو » (بەغدا ، ۱۹۸۱) ، کە کتیبکی (۶۸) لاپەرە یە و لە سەر ئەرکی دەزگای رۆشنیری و بۆلاوکردنەووە ی

هه‌خامه‌نشی و ساسانی و هاتنی ئیسلام ده‌نی : «داهاتنی ئەم پیتانه به‌رانبه‌ر به‌زمانی کوردی می‌ووویان نه‌گه‌رێته‌وه بو (١٢٠٠ تا ١٢٥٠) سال پیش ئەم رۆژه»^(٣) . به‌نی که ئیسلام له‌ناوچه‌ی کوردنشیندا بنجی خۆی داکوتا ، ده‌بێ هه‌ولی بلاو‌بوونه‌وه‌ی ئەلفوییکه‌ی خۆشی دابی ، به‌لام له‌چه‌ده‌وریکه‌وه‌ ده‌ستی به‌مه‌ی دووه‌میان کردووه و که‌ی کورد که‌وتوته‌ سه‌ر ئەوه‌ی به‌و پیتانه‌ بنووسی ، له‌م باره‌یه‌وه‌ هیچ شتیکی ئاشکرا نییه و له‌ به‌لگه‌ی خه‌یالی پتره‌یچی دیمان به‌ده‌سته‌وه‌ نییه . هه‌رچی به‌لگه‌ی زانستییه‌ ته‌نیا ئەو ده‌ست‌نووسه‌ کوردییانه‌ن که‌ ماونه‌ته‌وه‌ و سه‌رده‌می نووسینان بو‌پیش چه‌ند سه‌ده‌یه‌ک ده‌گه‌رێته‌وه . جا بۆیه‌ ئیمه‌ هه‌رچییه‌ک ده‌رباره‌ی می‌زوی زووی ئەو کاره‌ بلێن هه‌ر قسه‌ی رووته و نرخ‌ی زانستی نییه . . .

له‌باره‌ی هه‌مان باسه‌وه . د . نه‌به‌زیش نووسیوتنی : « ئاشکرایه ، پاش ئەوه‌ی تاینی ئیسلام له‌ کوردستاندا بنجی خۆی داکوتا ، کورده‌کانیش وه‌ک فارسه‌کان ده‌ستیان کرد به‌ کاره‌ینانی ئەلفوینی عه‌ره‌ی بو‌نووسینی زمانه‌که‌یان »^(٤) . نازانم خاوه‌نی ئەم وشانه‌ بێ‌ئوه‌ی بو‌ی سه‌لماندنی ئەو‌رایه‌ی تاکه‌ به‌لگه‌یه‌کی هینایه‌ته‌وه ، چۆن وا ئەوه‌ی ئی « ئاشکرایه » . . .

هه‌رچی نووسه‌ری کتییی « رینووسی کوردی له‌ ره‌گ و ریشه‌وه » یسه^(٥) وای ده‌برپوه‌ که‌ گه‌لی کورد « له‌وساوه‌ که‌ تاینی پیروزی ئیسلامی قبو‌ل کردووه » ، نه‌ک هه‌ر « پیتی عه‌ره‌ی له‌ نووسیندا به‌ کاره‌یناوه » ، به‌لکو کتییی « پنی

کوردی چاپ‌کراوه ، ته‌گه‌رچی هه‌ندی زانیاری وای تیدا‌یه که‌ نائیتا باسیان نه‌کراوه ، به‌لام هه‌له‌ و نادرستی ؛ ناته‌واوی و که‌م‌و‌کوورتی ؛ ساده‌یی و ساکار . . . ی ئەوه‌نده‌ زۆره‌ که‌ به‌پراستی به‌رله‌وه‌ی بیخو‌نیمه‌وه‌ چاره‌روانی ئەوه‌م ئی نه‌ده‌کرد . . . له‌چه‌ند په‌راوێزیکه‌ی لی‌ره‌ به‌دواوه‌ رووی باش و خرابی ئەو کاره‌ ده‌خه‌مه‌ پیش چاو .

(٢) عه‌لاه‌دین سه‌جادی ، دانان نیشانه‌کانی پیتی کوردی ، گو‌فاری « رۆژی نوی » ، ژ ١٢ ، سالی ١ ، سلیمان ، ١٩٦٠ ، ل ١٥ .

(٣) د . نه‌به‌ز ، زمانی په‌کگرتووی کوردی ، بامبیرگ ، ١٩٧٦ ، ل ٧٨ .

(٤) مسته‌فانه‌ریمان ، رینووسی کوردی له‌ ره‌گ و ریشه‌وه ، به‌غدا ، ١٩٨١ .

چاپ کردوه»^(۵) . . ماموستا نهریمان له م به ره مهی^(۶) و له کتیی «بیلیوگرافیای کتیی کوردی»^(۷) دیاری کردوه که یه که م کتیب سه رتاپای کوردی بیت و به نه رکی کورد چاپ کرایت کتیی «نه نجومه نی نه دیبانی کورده ی نه مین فه یزی به گه ، که سالی ۱۹۲۰ له نه سه موول چاپی کردوه . جا که نه مه نی یه که م کتیی چاپکراوی کوردی له لایه ن کورده وه شه ست وینج سالتیک بیت که چی کوردیش پتر له هه زار و سێ سه د سال له مه وه ره وه ئابنی ئیسلامی وه رگرتنی ، نه وه بی گومان نیوان واقع و نه و جووره خه ملاندنه ئاسمان و ریسمانه .

من نامه وی هیچ خه یال و بیرتکی بی به لگه له م پرووه نیشان بدهم ، بوئه جاری - واته تا نه وه ده مه ی شتیکی ماددیم ده ست ده که وی - واز له میژووی شاراهوی نه و کیشه یه دینم و له وه ده مه وه ده ست بی ده که م ، که بو بی سه لماندنی وته کانم سه رچاوه ی به لگه چنگ ده که وی .

کوئترین ده ستنوس و چاپکراوی کوردی ، نه وه ده گه یه نن که نو سه رانی کورد ، وه ک فارسه کان بو هه ندیک له وه ده نگه کوئسونانتانه ی له زمانی عه ره بیدا نه بوون و له نه لفوی یاندا نیگاریان ده ست نه که وتوو ، به دانانی سێ خال وه ک : (پ ، چ ، ژ ، ف . . .) یاخود دانانی خه تیک ، وه ک (گه)^(۸) چاریان کردوه . به وینه نه وه ده ستنوسه ی که سالی ۱۲۷۴ ی ک / ۱۸۵۸ - ۱۸۵۹ ی ز مه لا مه هورودی بایه یزیدی به ناوی «عادات و رسومات نامه ی اکرا دیه» وه نووسیوتی^(۹)

(۵) هه مان سه رچاوه ، ل ۶ .

(۶) هه مان سه رچاوه ، ل ۱۹ .

(۷) مسته فاسه یید نه هه د ، بیلیوگرافیای کتیی کوردی ، به غدا ، ۱۹۷۷ ، ل ۴ .

(۸) له هه ندی ده ستنوس و چاپه مه نی کوردیدا بو نیشان دانی ده نگه ی (گه) له سه ریقی کاف سێ خال دانراوه ، به وینه بروانه : فه ره نگه ی (الهديه الحميدية في اللغة الكردية) ، که یوسف ضیاء الدین پاشای خالیدی سالی ۱۳۱۰ ک / ۱۸۹۳ ز له نه سه موول چاپی کردوه : (ل ۱۷۶ ، ستوون ۱ ، دیر ۱۱ - «گه») ؛ (ل ۱۸۳ ، ستوون ۲ ، دیر ۸ - «کوئرتن») ؛ (ل ۱۹۳ ، ستوون ۱ ، دیر ۲۱۴ - «گه») . . .

(۹) م . ب . رودینکو ، «عادات و رسومات نامه ی اکرا دیه» ی مه لا مه هورودی بایه یزیدی ، موسکو ، ۱۹۶۳ .

تیکرای ئه و پیتته کۆنسونانته کوردییانهی تێدایه که له ئه لفووبی عه ره بیدا نین .
 بوغموونه ، بروانه : (ل ۱۹۶ ، د^(۱۰) - ۴ - پووشمانی) ؛ (ل ۱۹۶ ، د
 ۱۴ - پرده) ؛ (ل ۲۰۱ ، ۸ - پسمامیا) ... (ل ۱۹۶ ، ۲ -
 کچی) ؛ (ل ۱۹۷ ، ۱۳ - بچکان) ؛ (ل ۱۹۸ ، ۱۴ -
 بچه) ... (ل ۱۹۶ ، ۳ - بیژن) ؛ (ل ۱۹۷ ، ۷ - بکوژین) ؛
 (ل ۲۰۲ ، ۵ - ژ) ... (ل ۲۰۱ ، ۲ - مروفی) ؛ (ل ۲۰۲ ، د
 ۱۱ - نافی) ، (ل ۲۰۲ ، ۹ - فان) ... (ل ۱۹۵ ، ۲ - دگل) ؛ (ل
 ۲۰۱ ، ۹ - اگر) ؛ (ل ۲۰۱ ، ۴ - گوته) ... هتد یا خود رۆژنامه ی
 « کوردستان » که یه که م رۆژنامه ی کوردیه^(۱۱) به هه مان رینووس چاپ کراوه و
 پیتته کانی (پ ، چ ، ژ ، ف ، گ) ... ی تێدا به کارهینراوه . بوغموونه ، بروانه :
 (ژ ۱ ، ل ۱ ، س^(۱۲) ۱ ، ۱۲ - پازده) ؛ (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۲ ، ۷ -
 پاشی) ؛ (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۲ ، ۹ - پیغمبر) ... (ژ ۱ ، ل ۱ ،
 س ۱ ، ۵ - چقاس) ؛ (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۱ ، ۶ - چه) ؛ (ژ ۱ ،
 ل ۱ ، س ۲ ، ۳ - چاوه) ... (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۱ ، ۲ - ژ) ؛
 (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۱ ، ۱۳ - روژا) ؛ (ژ ۱ ، ل ۲ ، س ۱ ، ۱ -
 یكزی) ... (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۱ ، ۷ - دنقیسن) ؛ (ژ ۱ ، ل ۱ ،
 س ۱ ، ۱۳ - ناف) ؛ (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۲ ، ۱ - مروف) ... (ژ
 ۱ ، ل ۱ ، س ۱ ، ۴ - گلک) ؛ (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۱ ، ۵ - گوند) ؛
 (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۲ ، ۹ - گوتی یه) ... هتد .

جا هه رچه نده هه یج به لگه یه کی ئه وتومان به ده سته وه نییه ، لی یه وه بزاین له
 که یه که وه کورد به ورینووسه ده نووسی ، به لام و یکچوون ئه وانیه دوو سه ده ی
 پیشوو که گه یشتوونه ته ده ستمان ، باوه ر بوئوه ده به ن که له سه ره تای ده ست کردن
 به به کارهینانی ئه لفووبی عه ره بی یه وه کوردیش وه ک فارس هه ولی چاک کردن دای .

(۱۰) د = دیر .

(۱۱) « کوردستان » یه که مین رۆژنامه ی کوردی ۱۸۹۸ - ۱۹۰۲ ، کۆکردنه وه و پیشه کی : د .
 که مال فوئاد ، به غدا ، ۱۹۷۲ .

(۱۲) س = ستوون .

دوای ئو پله به ئه وهی له دهستکاری کردنی ئه و ئه لقیوێ به دا ده بئیرنی ، ئه وه به که نیگاری (ه) و (ی) و (و) بۆ سه ر و ژیر و بۆر به کارهێنراوه . کۆترین سه رچاوه که ئیمه بینییتمان و ئه مه ی تیدا به دی بکرنی^(۱۱) ده ستنوو سه سا ئی ۱۱۹۹ ی ک ، (۴۴۸) ی کتیبخانه ی کۆری زانیاری کورده . ئه م ده ستنوو سه سا ئی ۱۱۹۹ ی ک ، واته - ۱۷۸۴ / ۱۷۸۵ ز له لایه ن سه عید عه بدوللا موکریه وه نووسراوه ته وه^(۱۲) .

(۱۳) د . نه به ز ب ه یچ لیکدانه وه و شوێن که وتی ک وای له قه له م داوه که له دوای سا ئی (۱۹۳۳) وه پیتی (ف) په یدا بووه . به م بۆنه په وه دوای باسی نامیلکه ی «خوێنده واری باوه (۱۹۳۳) ، نووسیوتی : «له م ماوه به دا هیندی گۆران ها ته کاپه وه . . . و بۆ ده نگ ی (۷) که له فارسی تازه و عه ره بیدا نیگاری نیه ، تیی (ف) به کارهێنرا (زمانی په کگرتووی کوردی ، بامبیرگ ، ۱۹۷۶ ، ل ۸۱) . سه یر ئه وه یه نو سه ره له سه ره تای باسی رینووسدا (ل ۷۹) باسی ده وری مه لا مه هوودی با په زیدی و ئه لیکساندر ژا با ده کات له نووسینه وه و کۆکردنه وه ی نیکستی که ویدا ، که چی هه ستی به وه نه کردوه که له تیکرای ئه وه ده ستنوو سه نا نه دا پیتی (ف) هه به . به و پیتی به نه ک هه ره خه یال به لکو به لگه ی ماددی ئه وه را ده گه به نن ، که وینه ی ده نگ ی (ف) نزیکه ی سه ده یه ک پێش ئه و میژوو وه که د . نه به ز دیاری کردوه به کارهێنراوه . . .

بوونی نیگاری (ف) نه ک هه ره له ده ستنوو سی کۆندا ، ده بئیرنی ، به لکو له چاپه مه نیی کوردی زوو شدا ئاشکرا ده دره وشینه وه . به وینه له فه ره نه نگ ی (المه دیه الحمیدیه فی اللغة الكردیه ، استانبول ، ۱۳۱۰ ک / ۱۸۹۳ ز) و (رۆژنامه ی کوردستان ، ۱۸۹۸ - ۱۹۰۲) و گه ئی نووسراوی دیرینی دی کور دیدا وینه ی هه به . . . ئه گه ر د . نه به ز به ره له وه ی ئه و میژوو انه ده ست نیشان بکا ، چاویکی به ده ستنوو سه و چاپه مه نیی کور دیدا بگێرایه ، تووشی ئه و هه له یه نه ده بوو .

(۱۴) له مه وه مه سه له ی په یدا بوونی هه ره پیتی کێ تر دا ، ئه و میژوو ی ده ست نیشا مان کردوه ، وه نه بێ شتیکی کۆتایی بێ ، چونکه ئیمه ئه وه ی وتوو مانه له سه ر بنچینه ی ئه و که ره سه به بنیادمان ناوه که له به ره ده ستماندا بووه . جا ئه گه ر سه رچاوه ی ئه وتو ی دی ده ست ئیمه یان هه ره که سیکی تر بکه وێ ، پێش ئه و ده مانه بکه وێ که دیاریمان کردوون ، ئه وه بێ گومان ده بێ ئه وه ی ئیمه لا برنی و راسته که له جیی دانرنی .

(۱۵) بۆ زانستی زیاتر له م باره وه ، بر وانه : مه لا محه مه دی سیو جی ، تذکره العوام یان به پیتی ئه و وه ل و ئاخه ر (لیکۆلینه وه ی : محه مه د عه لی قه ره داغی ، سلیمان ، ۱۹۷۹ ، ل ۱۲-۹ .

دوای ته ماشاگردنی ئەو دەستنووسە ئەوەم بۆ دەرکەوت که وتەکانی مامۆستا محەمەد عەلی قەرەداغی که دەتێ : « ئەوەی لەم نوسخە یەدا جیگە ی سەر نەجە رێنووسی دەسخە تە که یە . نووسەری ئەم دەسخە تە ، هەندێ جار ، نیشانه تاییە تییە کانی رێنووسی ئیستە ی کوردی ، وەك (ه ، ی ، و) سەر و ژێر و بۆر بە کارهیناوه «^(۱۶) ، پڕ بە پڕ لە گەل واقعی ئەو کارەدا یەك دەگرەنەو . هەر و هە مامۆستا قەرەداغی ئەوەشی زۆر راست دەست نیشان کردوووە که نووسەری دەسخە تە که « وە نە بێ هەمیشە ئەم نیشانانە بنووسی ، بە لکو گە لێ جار نیشانە هەر دیار نییە و لە زۆر شویندا پە نا بەر سەر و بۆر و ژێر دە بات «^(۱۷)

سەرچاوه یە کی کۆنی دی ، که هە مان دیار دە ی بە کارهینانی نیگاری (ه ، ی ، و) ی تیدا بە دی دە کرتی ، رۆژ نامە ی « کوردستان » . ئە گەر تە ماشای یە که م ژمارە ی - (۹ ی نیسانی ۱۸۹۸) - بکە ی ن لە چە ند شوینیکی که م دا ئە و پیتانە دە بینن . بە وینە ، بروانە : (ل ۱ ، س ۱ ، ۶ د و ۷ - « چە دە نابه ») ؛ (ل ۱ ، س ۱ ، ۱۳ د - « نە خونە ») ؛ (ل ۳ ، س ۲ ، ۲۳ د - « امر کر نه ») . . . (ل ۱ ، س ۲ ، ۴ د - « جریله کی ») ؛ (ل ۳ ، س ۱ ، ۸ د - « صنعتکی ») . . (ل ۴ ، س ۲ ، ۵ د - « توجارا ») ؛ (ل ۴ ، س ۲ ، ۹ د - « کوشتن ») . . .^(۱۸) .

شایانی باسە ، ئەم دیار دە یە - واتە نووسینی (ه) و (ی) و (و) لە جیاتی سەر و ژێر و بۆر - که لە دەستنووس و چاپە مە نی زووی کوردیدا ناو ه ناو ه رە چاو کراو ه ، لە رۆژ نامە ی « تیگە یشتی راستی » دا^(۱۹) باش پەرە ی سە ندوو ه . ئە گەر چی ئە مە وە ك کارێکی سەر تایی هە موو وشە کانی نە گرتۆ تە وە و گە لێك وشە هەر لە سەر شیو ه ی

(۱۶) هە مان سەر چاوه ، ل ۱۱ .

(۱۷) هە مان سەر چاوه ، ل ۱۱ .

(۱۸) لە و نمونە نانه دا بینیمان که رۆژ نامە ی « کوردستان » لە هە ندێ شویندا لە بریتی سەر و ژێر و بۆر پیتی (ه ، ی ، و) بە کارهاتوو ه ، که چی مامۆستا نە ریمان هە ستی بە مە نە کردوو ه و وا رادە گە یە نی که رۆژ نامە ی ناو براو « سەر و بۆری بۆ هە ندێ پیت بە کارهیناوه » (سەر چاوه ی ناو براو ، رێنووسی کوردی لە رە گ و پریشە و ه ، ل ۱۸) .

(۱۹) « تیگە یشتی راستی » ، بە غدا ، ۱۹۱۸ - ۱۹۱۹ . (بۆ وەر گرتنی زانیاری تە و او لە بارە ی ئە و رۆژ نامە یە و ه ، بروانە : د . که مال مە زهەر ، تیگە یشتی راستی و شوینی لە رۆژ نامە نووسی کوردیدا ، بە غدا ، ۱۹۷۸ .

کون نووسراون^(۳۰) ، به لام له گشت لاپه‌ره به کدا چه ندین نمونه‌ی جوان و له بار ده‌بیرنی . بو بئی سه‌لماندنی ته ووشانه هه‌ر له لاپه‌ره (۱) ی ژماره (۱) هوه چه ندین نمونه ده‌خه‌ینه پیش چاو : (د ۲ و ۷ - «تاقی کردنه وه») ؛ (د ۸ - «همیشه») ؛ (د ۹ - «امید ده‌که‌ین») . . . (د ۲ - «تیگه‌یشتنی راستی») ؛ (د ۳ - «اقوامی عالم») ؛ (د ۱۰ - «چاکه‌ی حکومتی به‌ریتانیا») . . . (د ۷ - «کورد») ؛ (د ۱۳ - «کوشتن») . . . هتد .

سه‌ره‌رای په‌ره‌سه‌ندنی دیارده‌ی به‌کاره‌ینانی (ه) و (ی) و (و) له‌بریتی سه‌رو ژیر و بو‌ر له «تیگه‌یشتنی راستی» دا هه‌روه‌ها پیوسته ته‌وش له‌یادنه‌که‌ین که ته و روزنامه‌یه به‌که‌م چاپه‌مه‌نی کوردیه به‌نووسین په‌نجه بو‌ته و پیوستی به‌رابکیشنی و له‌باره‌ی بایه‌خ و که‌لکی په‌وه بدوئی و له‌ژیر سه‌ریاسی «بعض اصطلاحاتی کوردی» دا بلن : «اوروپایه بو‌خویندنن نویسنی زمانی شرقیه‌کان زور مشکلات ده‌کیشن . ایجه له‌برامه که ام مشکلاته به‌قدر امکان حل‌یکین امه صالحه‌که له‌نووسین کوردیدا به‌موافقتی فن‌اثناکان [آشناکان] بعض اصطلاحاتمان قبول کرد .

(س) و (بور) و (ژیر) ی حرفه‌کان به (ه) و (و) و (ی) ده‌نووسین :

له‌باتی کردستان (کوردستان) و له‌باتی دکا (ده‌کا) و له‌باتی حکومت کوره (حکومتی کوره) و له‌باتی موفقیت اوان (موفیتی اوان) و همزه‌ش به (ی) ده‌نووسین .
 امه بی‌شبهه بو‌چاک خوننده‌وه‌ی نویسنی کوردی فائده‌ی زوره کلی اصطلاحاتی تریشمان تصور کردوه اوانش لوقتی خویدا نشر ده‌کین»^{(۳۱)(۳۲)(۳۳)} .

(۲۰) به‌وتنه‌بروانه : (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۷ - «خدمتی») ؛ (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۷ - «هرچی») . . . (ژ ۲ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۱۹ - «علم») ؛ (ژ ۴ ، ل ۲ ، س ۲ ، د ۶ - «حکومت معظمه بریتانیا») . . . (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۳ - «اکرادان») ؛ (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۴ - «مبارکن») . . . هتد .
 هه‌روه‌ها جاروباریش (ک) له‌بریتی (ی) ده‌بیرنی ، وه‌ک : (ژ ۴ ، ل ۱ ، س ۲ ، د ۲۳ - «کولاره‌ایجه») ؛ (ژ ۴ ، ل ۱ ، س ۲ ، د ۲۴ - «هزارکوله‌ه») ؛ (ژ ۴ ، ل ۱ ، س ۲ ، د ۱۸ - «بو . . . موازنه‌ه دولتانه») . . .

(۲۱) به‌هیچ‌چه‌شیک ده‌ستکاری رینوس و هه‌له‌ی چاپ و شیوازی ته‌م نمونه‌یه و هه‌ندنی نمونه‌ی ترم نه‌کردوه ، که له «تیگه‌یشتنی راستی» بیان چاپه‌مه‌نی‌یه‌کی دی کوندا هیناوته‌وه .

(۲۲) «تیگه‌یشتنی راستی» ، ژ ۶۳ ، ۱۳ ی کانوون دووه‌می ۱۹۱۹ ، ل ۱ .

چەند مانگیك دواى ئەو پروونکردنەووەیەى رۆژنامەى «تینگە یشتى راستى» ،
 گوڤارى «ژین» ی ئەستەموول بە ناوى «كوردجە حرفلرى» بەووە لیستەى ئەلفونى
 كوردى بلاوكردەووە^(۲۱) . لەو ئەلفونى بەدا پیتە بزۆینە كان و پیتە كوئوسوناتە كان
 جیاكرا بوونەووە و بۆیە كە میان (۸) پیت و بۆ دوووە میان (۳۴) پیت دیارى كرابوون .
 لە نیو پیتە بزۆینە كاندا نیگارى (ه ، ی ، و) هەبە .

سەرەتای سالى ۱۹۲۷ ییش ماموستا حسەین حوزنى موكریان لە گوڤارى
 « زارى كرمانجى » دا لەو بارە یەووە نووسىوتى : « قاعیدە یەكی كە لە گوڤارى زارى
 كرمانجى دا قبوول كراوە بۆ نووسین ئەمە یە : حرف (ه) عەلامەتى سەرە ، وەكو
 (اەگەر) و (و) عەلامەتى بۆرە وەكو (بوت) ، (خوت) ، (رووت) و (ی) عەلامەتى
 ژیره وەكو (ایدی) بەلآن لە شەرطیكى دا حرفانى (ه ، و ، ی) لە اصلى كەلیمە
 نەبن »^{(۲۲) (۲۳)} .

(۲۳) شایان باسە ، د . كەمال مەزھەر دەر بارەى ئەو هەنگاوى « تینگە یشتى راستى » دواوە و
 لى كوئیبو تەووە ، بڕوانە : سەرچاوەى ناویرا ، تینگە یشتى راستى و شونى لە
 رۆژنامە نووسى كوردیدا ، ل ۱۵۱ - ۱۵۲ .

(۲۴) گوڤارى « ژین » ی ئەستەموول ، ژ ۱۸ ، ۸ ی مایسى ۱۳۳۵ - ۸ ی مایسى ۱۹۱۹ .
 (ئەو ئەلفونى بە لە ژمارە كانى دواتریشدا بلاوكراوە تەووە . بەدوا ژمارە (۱۸) دا من تەنیا
 ژمارە (۱۹) و (۲۱) م بینووە و لە هەردووکیاندا هەبە .

(۲۵) گوڤارى « زارى كرمانجى » ، ژ ۷ ، رەواندز ، ۳ ی كانوون دوووە ، بەغدا ،
 ۱۹۲۹ .

(۲۶) پێگومان جیگەى رەخنە یە كە د . نەبەز پێ ئەوێ بە دەستووس و چاپە مەنى كوردیدا
 گەراپى و پێ ئەوێ خۆى بەو باسەووە ماندوو كردى ، وای بربارداوە كە نیگارى (ه ، ی ،
 و) لە بریتى سەر و ژیر و بۆر لە دواى سالى (۱۹۳۳) وە پەیدا بووە . لەم بارە یەووە ، دواى
 باسى كىبى «خویندەوارى باو» (۱۹۳۳) ، دەلى : «لەم ماووە دا هیندى گۆران هاتە
 كایەووە . بۆوینە : سەرى عەرەبى (فتحه) بە (ه ، ه) دەنوسرا و ژیر (كسرة) بە (ی) و
 بۆر بە (و)» (زمان یەكگرتووى كوردى ، بامبیرگ ، ۱۹۷۶ ، ل ۸۱) . . . وەك لە
 سەرەووە لى دواوین ، ئەو نیگارانه سەد سالىك لەووە پەیدا بوون - واتە پتر لە پەنجای
 سالى پێش ئەو میژوووەی د . نەبەز دەست نیشان كردووە . . . دواتریش بە بەلگەووە لەووە
 دواوین كە چۆن وردە وردە گەشە یان كردووە و لە چاپە مەنیە كانى سالان بىستى ئەم
 سەدە بەدا پەریان سەندووە . بەم چەشنە دەردە كەوتى ، ئەوێ د . نەبەز دەر بارەى

به‌یادابوونی ئەو پیتانە وتووێیە ، بە هیچ چەشنێک لە گەڵ واقیعدا ناگونجی .
 لەمەش سەرنج ڕاکێشتر ئەوێه ، کە لە باسی دەوری ماموستا حەسەن حوزنی موکریانیدا
 وتووێیە : «بە کێک لە وانەی کە هەر لە کۆنەوه خەریکی بە کوردی نووسین و ڕینکخستی ئەلفوینی
 کوردی بوون ، بە هەشتی - داماو - حوزنی موکریانی (۱۸۹۳ - ۱۹۴۷) یە . جا چونکە کۆمەلگەی
 کوردەواری هێشتا لە دەوری دەره‌بە گیتی دایە و بزوتنە‌وه‌ی نیشتمانی کورد ، لە لایەن دەره‌بە‌گە و
 وردە بۆرجوازییە‌وه سە‌رکە‌ده‌یه‌تی دە‌کە‌رتی و بیروبا‌وه‌ری سۆشیا‌لیزمی نە‌تە‌وه‌یی شو‌رش‌گیرانە ،
 هێشتا بنجی خۆی دانە‌کو‌تا‌وه ، دیارە ئە‌وانە‌ی هە‌ژار و دە‌ست‌کو‌رت بوون و پایە‌ی (خوا‌وه‌ن
 بە‌رزنی) و (بە‌گیتی) و (ئاغایە‌تی) و (دو‌کو‌تری) یان نە‌بو‌وه و کە‌چی مازوو‌ری کیشانە و تیک‌وشە‌رانە
 خزمە‌تی گە‌وره‌گە‌وره‌ی ئە‌م گە‌لە‌یان کە‌رد‌وو‌ه . کە‌ زۆ‌ریه‌ی زۆ‌ری جو‌تکار و پە‌نج‌کێ‌شە - نی‌ویان لە
 کو‌وله‌کە‌ی تە‌ری‌شدا نە‌هێ‌زا‌وه . بە‌لام ئە‌وه‌ی تە‌ماشای گو‌فاری (زاری کرمانجی) بکا لە
 (۱۹۲۶ - ۱۹۳۲) لە بە‌واندز ، داماو دە‌ری‌دە‌کرد ، بە‌تایبە‌تی ژمارە (۷) ، ئە‌وسا‌تی دە‌گا کە
 داماویش لە‌مە‌یدانی دامە‌زاندنی ئە‌لفوینی کوردیدا خزمە‌تیکی زۆ‌ری پیشکە‌ش بە‌ نە‌تە‌وه‌کە‌ی
 کە‌رد‌وو‌ه (هە‌مان سە‌رچا‌وه ، ل ۸۰) . بێ‌گومان دە‌وری دیاری ماموستا حوزنی موکریانی لە‌ زۆ‌ر
 مە‌یداندا شایانی باس و جینگە‌ی ڕێ‌زه . بە‌لام وە‌ک نو‌وسینە‌کانی نیشانی دە‌دن ، کە‌م خۆ‌ی بە
 مە‌سە‌لە‌ی رین‌وو‌سە‌وه خە‌ریک کە‌رد‌وو‌ه و ئە‌مە‌ش هیچ لە‌ مە‌سە‌لە‌کە‌ ناگۆ‌رتی و بە‌ هیچ جو‌رنیک
 بە‌رزنی ئە‌و زاتە‌ کە‌م ناکا‌تە‌وه . کە‌چی د . نە‌بە‌ز دە‌تی : «لە‌ مە‌یدانی دامە‌زاندنی ئە‌لفوینی
 کوردیدا خزمە‌تیکی زۆ‌ری پیشکە‌ش بە‌ نە‌تە‌وه‌کە‌ی کە‌رد‌وو‌ه و بۆ‌بە‌لگە‌ی ئە‌و قسانە‌شی داوامان
 ئی‌ده‌کا ، تە‌ماشای ژمارە (۷) ی گو‌فاری (زاری کرمانجی) بکە‌ین . بە‌لام کە‌ تە‌ماشای ئە‌و
 سە‌رچا‌وه‌یە‌ دە‌کە‌ین لە‌بارە‌ی رین‌وو‌سە‌وه نە‌ وتار و نە‌ لیک‌ۆ‌لینە‌وه نایین . تە‌نیا لە‌ خوارووی دوا
 لاپە‌رە‌دا نە‌ی ئە‌و چە‌ند دێ‌ره‌ نو‌وسرا‌وه ، کە‌ لە‌ سە‌ره‌وه خست‌وو‌مانە‌تە‌ پیش چا‌و . . . سە‌ره‌رای
 ئە‌وه‌ی ، ئە‌مە‌ نە‌ وتارە و نە‌ لیک‌ۆ‌لینە‌وه‌یە ، هە‌روه‌ها شتیکی نو‌وش نی‌ه و ئە‌و بە‌کاره‌یتانە و ئە‌و
 جو‌ره‌ روون‌کردنە‌وانە لە‌ چا‌پە‌مە‌نیە‌کانی پیش (زاری کرمانجی) شدا دە‌بینین .
 لە‌م با‌سه‌دا دو‌وره‌خە‌تم لە‌ د . نە‌بە‌ز هە‌یه :

۱ - ئە‌و پینج دێ‌ره‌ی لە‌ خوارە‌وه‌ی دوا لاپە‌ره‌ی ژمارە (۷) ی گو‌فاری (زاری کرمانجی) دا
 نو‌وسرا‌وه ، کە‌ تە‌نیا باسی دە‌ستووری بە‌کاره‌یتانی پیتی (ه ، و ، ی) ی لە‌بری سە‌ر و بۆ‌ر و
 ژێ‌ر دە‌کات لە‌ گو‌فاره‌کە‌دا چۆ‌ن دە‌توانی بی‌تە‌ بە‌لگە‌ی ئە‌وه‌ی ، ئە‌مە‌ بە‌ (خزمە‌تیکی زۆ‌ر) ی
 ماموستا حوزنی دا‌بنی . . . واش دە‌رده‌کە‌وتی کە‌ د . نە‌بە‌ز بۆ‌یه پە‌نجە‌ی بۆ‌ ئە‌و چە‌ند دێ‌ره
 راکێ‌شا‌وه ، چونکە لە‌ سە‌رپاکی ژمارە‌کانی تری (زاری کرمانجی) دا شتیکی ئە‌وتو‌ر لە‌بارە‌ی
 گیر‌و‌گرفتی ئە‌لفوینی نە‌نو‌وسرا‌وه . بە‌رای من (زاری کرمانجی) لە‌ مە‌سە‌لە‌ی رین‌وو‌سدا زۆ‌ر
 هە‌ژارە ، بە‌لام لە‌ هە‌ندێ‌ی بابە‌تی تردا ، بە‌تایبە‌تی لە‌ باسی می‌ژووی کورددا ، هاوتای
 کە‌مە . . . جا چۆ‌ن پێ‌ویست ناکا لە‌ پایە‌ی کە‌س کە‌م بکە‌رتە‌وه ، هە‌روه‌ها ئی‌زاد‌کردنیشی
 باش نی‌ه .

کتیبه «ده ستوری زمان کوردی» ی ماموستا توفیق وه هبی (۱۹۲۹) (۳۳) و چاپ کراوه که له سهرانسه ریدان نیگاری (ه، ی، و) له جینی سر و ژیر و بۆر دائراوه (۳۸).

ئه گهرچی نووسینی پیتی (و) له بریتی بۆر و نووسینی (ی) له جیاتن ژیر ههنگاوینکی باش بو، به لام گیروگرفتیککی په یادا کرد. ئه و گیروگرفتهش ئه وه بوو که شیوه یان له گه ل شیوه ی پیتی بزویی (u) و (i) ی دریز، که ئه و سهرده مه به یه ک

ب- له سهره تای ئه م پهراویزه دا وه لامی رایه کی سهره یی د. نه به زمان داوه ته وه، که وای داناوه گویا نیگاری (ه، و، ی) له بریتی سر و بۆر و ژیر له دوی سالی (۱۹۳۳) وه په یادا بووه. ههروه ها ئه و چه ند دیره ی (زاری کرمانجی) یش دیسان ئه وه ده گه به نن، ئه و پیتانه بهر له و میژووه ی د. نه به زده ست نیشانی کردوه، به کاره ی تراوان. چونکه وه ک ئاشکرایه، ژماره ی ناوبراوی (زاری کرمانجی) که ئه و باسه ی تیدایه سالی ۱۹۲۷ بلا و کراوه ته وه. جا ئه گه ر د. نه به ز بو دیاری کردنی میژووی په یادابوون ئه و پیتانه بۆی نه لوان به ده ستووس و چاپه منی کوردیدا بگه رتی، خو ده بوو ئه وه ی (زاری کرمانجی) باش ته ماشا بکا و ده می به کاره ی تانی ئه و پیتانه نه خاته دوی سالی ۱۹۳۳.

(۲۷) توفیق وه هبی، ده ستوری زمان کوردی، جزمی به کم، به غدا، ۱۹۲۹.

(۲۸) وه ک له سه به وه نیشانمان دا ده رباره ی به کاره ی تانی پیتی (ه، ی، و) بو سه ر و ژیر و بۆر له نووسینی کوردیدا له میژه سه ری هه لداوه و سه ره رای ئه وه ش مانگی کانوون دووه می سالی ۱۹۱۹ رۆژنامه ی «نیگه یشتنی راستی» به نووسین په نهجی بو ئه و پیوستی به راکیشاوه و مانگی مایسی ۱۹۱۹ گوڤاری «ژین» ی ئه سه موول له لیسته ی پته بزوینه کاندان نیگاری بو داناون و سالی ۱۹۲۷ یش گوڤاری (زاری کرمانجی) له ژماره (۷) یدا ئه و ده ستوره ی په سه ند کردوه و ماموستا توفیق وه هبیش سالی ۱۹۲۹ له چاپی کتیبه «ده ستوری زمان کوردی» دا بو خونی چیشیش سه ر و ژیر و بۆری نه نووسیوه... که چی ماموستا نه ریمان که لای خزی له ره گه و ریشه ی رینووسی کوردی ده دوی، میژووی دیرینی ئه و پیتانه ی نه بینوه و سالی (۳۰) ی به ده می په یادابوونیان داناوه و ئه و چه ند دیره ی سالی ۱۹۳۳ له سه ر بهرگی کتیبه (خورشیدی خاوه ر) له و باره ی وه نووسراوه به «یه کم به ردی بناغهی» ئه و کاره ژماردوه و واش راده گه به نی، له و کتیبانه دا که (کوردی و سه ربوانی) له سی په کاندان چاپیان کردبوو «یه که مین جاره له جیاتن (بزوین) له رینووسی کوردیدا (پیت) به کاره ی تراوه و تا ئه مروش په پیره وی کراوه بو به به ردی بناغهی رینووس داده نری» (سروانه : ل ۲۴ - ۲۵). به داخه وه باش وردنه بوونه وی ماموستا نه ریمان له ده ستووس و چاپه مه نی کوردی بووه ته هوی هه له و نادروستی.

(و) و به یهك (ی) ده نووسران ، وهك یهكیان لی هات . هه رچه نده تا ناوه راستی سالانی بیست هیچ کاریك بو جیاكردنه وهی كورته بزویی (و- u) و بزویی دریزی (وو- u) نه كراوه ، به لام به نیسبت جیاكردنه وهی كورته بزویی (ی) و بزویی (ی) ی تیژه وه ناوه ناوه ته وه به دی ده كرتی كه له کوتایی وشه وه (ی) ی تیژیان به دوو (ی) نووسیوه ، به وینه بروانه (تیگه یشتنی راستی) : (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۲۱ - « خلقی ی ») ؛ (ژ ۲ ، ل ۲ ، س ۱ ، د ۳ - « کسی ی ») ؛ (ژ ۳ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۱ - « سربستی ی ») (۳۱) . . .

هه ولێکی گه و ره له سازاندنی ته لفوینی عه ره ی بو نووسینی كوردی له لایه ن یوسف ضیائه دین پاشای خالیدی وه دراوه . ته ویش ته وه یه كه له چاپكردنی فه ره نگی « الهدیه الحمیدیه فی اللغة الكرديه » (۱۸۹۳) دا^{۳۰} بو نیشاندهانی دهنگی (و) و (ی) له ژیر نیگاری (و) و (ی) دا نیشاندهی (ا) ی داناوه^{۳۱} . به وینه ، بروانه : (ل ۴۳ ، س ۲ ، د ۲ - « تویه ») ؛ (ل ۵۷ ، س ۲ ، د ۱۳ - « چوكدان ») ؛ (ل ۲۲۷ ، س ۲ ، د ۲ - « نهو ») . . (ل ۳۳ ، س ۱ ، د

(۲۹) هه ره له ولا په رانه دا ، كه ته و نمونانه م لیه وه رگرتوون و كردومه ته به لگی نووسینی دوو (ی) بو ده برینی (ی) ی تیژ ، ته وه ش به دی ده كرتی ، كه هه ره ته ووشانه به یهك (ی) یش نووسران . به وینه بروانه : (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۲ ، د ۲۱ - « خلقی ی ») ؛ (ژ ۲ ، ل ۲ ، س ۲ ، د ۸ - « کسی ی ») ؛ (ژ ۳ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۳ - « سربستی ی ») . . . جا نهك هه ره ته مه و نهك هه ره ته وهی له په راویزی ژماره (۲۰) دا له باره ی جاروبار نه نووسینی (ه) و (ی) و (و) وه خستومه ته پیش چاو ، به لكو چه ندین پیقی تر و شیوه نووسینی دی به هه مه چه شن ده بینرین . بی گومان شه مه ش وه نه بی هه ره له رۆژنامه ی « تیگه یشتنی راستی » دا به وجۆره بووی ، به لكو له چاپه مه نی یه كانی گه ئی دوا ی ته ویشدا هه روا بووه ، ته ویش چونكه نووسینی كوردی له ده وری دروست بووندا بووه . ته وه ته ته مرۆش هیشتا به شیک له و كیشانه ماون .

(۳۰) ضیاء الدین باشا الخالیدی المقدسی ، الهدیه الحمیدیه فی اللغة الكرديه ، استانبول ، ۱۳۱۰هـ .

(۳۱) به نیوسی ده زانم ، بی له وه بنیم كه زووتر هه ستم به وه وه له ی یوسف ضیائه دین پاشا نه كرده بو ، به لام له بی كتیبه كه ی ماموستا نه ریمانه وه - (رینووسی كوردی له ره گه و ریشه وه) كه له لاپه ره ۱۷ - ۱۸ دا باسی كرده وه ، لی ئی ئاگادار بووم .

۱۴- «پېرر»؛ (ل ۳۲، س ۱، ۷۵- «پې»)؛ (ل ۲۲۸، س ۱، د
۱۹- «نیری») ...

شایانی باسه، له سه ره تاي سده ی بیسته مدا (کومه له ی گشتی کردنی
خوینده واری چاک کردنی رینوس) و (کومه له ی هیفی) بایه خیکی تاییه تییان به
چاره سه رکردنی کیشه کانی رینوسی کوردی دابوو. نه و به ره مه ی له م باره یه وه
هینا بوویانه نه نجم، نه لفوئی یه ک بوو له سه ر بناغی پیته کانی عره بی و هه شت پیته
نویان بوزیاد کردبوو. پیته کانی هم رینوسه به یه که وه نه ده لکان. پیته نوی پیشنیار
کراوه کانیش سه ر و بۆر و ژیر و نه لف و واوی کراوه و واوی دریز و نی لار و
دیفنونگی (وی) بوون، که له نووسی پیته مری کوردیدا هن. جا هو هه رچییه ک
بووی، هم رینوسه په ره ی نه سه ند.

د ه باره ی کیشه ی نووسی کوردی و ریگی چاره سه رکردنی و پیوسی
گرنگی پیدانی و خسته پیش چاوی نه و نه لفوئی نویه له ژماره (۳) ی گوڤاری
«رۆزی کورد» دا به زمانی تورکی و تاریک به ناوی «پیته کائمان و ئاسان کردنی
خوینده وه» وه بلا و کراوه ته وه^(۳۱). به دوا نه و وتاره شدا نامه یه ک چاپ کراوه، که
کومه له ی گشتی کردنی خوینده واری و رینوس بو گوڤاری «رۆزی کورد» یان
ناردوه^(۳۲).

له لیسته ی ناوبراوی گوڤاری «ژین» ی نه سه موولدا^(۳۳)، هه روه ها چوار
نیگاری نوی بو ده نگه بزوینه کان به رچاوده که وی. نه و چوار نیگاره ش نه مانه ن:

(۳۲) م. ص، نازیزی، حروفمز و سهیل قرائت، گوڤاری «رۆزی کورد»، ژ ۳،
نه سه موول، ۶ ی ته مووزی ۱۳۲۹ ک / ۱۹۱۳ ز، ل ۱۲-۱۳.

(۳۳) (تعمیم معارف و اصلاح حروف) جمعیت محترمه سی طرفندن وارد اولمشدر: رۆز کورد
مجموعه سی مدیریت علیه سنه، گوڤاری «رۆزی کورد»، ژ ۳، نه سه موول، ۶ ی
ته مووزی ۱۳۲۹ ک / ۱۹۱۳ ز، ل ۱۳-۱۶.

(۳۴) ماموستا نهریمان نه ک هه ر باسی نه و بایه خه تاییه تی به ی نه کردوه، به لکو یادداشتی
نه کردوه.

(۳۵) برونه: لاپه ره (۳۰) ی هم کتیه و په راویزی ژماره (۲۴).

- ١ - (و - هه شتيك له سه ري) بو (و) واوي كراوه .
- ٢ - (و - هه وتيک له سه ري) بو ديفتونگی (وي) .
- ٣ - (ي - هه شتيك له سه ري) بو (ي) يي كراوه .
- ٤ - (ي - هه وتيک له سه ري) بو بزرۆكه ي (أ) .

له بهر چه ند هويه کي ئاشکرا ، دواي شهري يه که مي جيهان رۆژئاوايه کان گرنگیان به مه سه له ي کوردناسي به گشتي وزماني کوردي به تايه تي دا وله وياره يه وه ژماره يه ک کتيبان بلاؤکرده وه . گه ران به ناو ئه و نووسراوانه دا ئه و راستيه ده خاته روو که هه ول بو دوزينه وه ي چاره ي ده بريني ده نگه کورديه کان دراوه . هه نگاوي هه ره گه وه ي ئه و مه يدانه داناني چوکلّه يه له سه ر پيتي (ل) بو نيشانداني ده نگي (ل) ي قه له و . بو نمونه ئه م ديارديه مان له پينج به ره مه مدا دوزيه وه ، که هه موويان له سالي ١٩١٩ دا له چاپ دراوان : يه که م « انجيل يوحنا »^(٣٧) ، به ويته بروانه : (ل ١ ، ١د - « خلا ») ؛ (ل ١ ، ٨د - « بلا ») . . . دووه م « انجيل متي »^(٣٨) ، بروانه : (ل ٨ ، ٦د - « بلي ») ؛ (ل ٩ ، ٩د - « پاکدلان ») . . . سيه م « انجيل لوقا »^(٣٩) ، بروانه : (ل ٢ ، ٨د - « دلي ») ؛ (ل ٢ ، ١٣ - « لال ») . . . چواره م « انجيل مه رقومس »^(٤٠) ، بروانه : (ل ٤ ، ٧د - « دل ») ؛ (ل ٩ ، ٣د - « خلا ») . . . پينجه م - کتيبي ريزماني کوردي ل . و . فومسوم^(٤١) ، به ويته بروانه : (ل ٢٥٤ ، ١٠د - « ده لي ») ؛ (ل ٢٥٤ ، ٩د - « بلا »)^(٤٢) . . .

(٣٦) ئينجيل يوحنا ، ١٩١٩ .

(٣٧) ئينجيل متي ، ١٩١٩ .

(٣٨) ئينجيل لوقا ، ١٩١٩ .

(٣٩) ئينجيل مه رقومس ، ١٩١٩ .

(٤٠) L.O.Fossum , A Practical Kurdish grammar , Minneapolis , 1919 .

(٤١) بو چاپخانه کان ، وه ک دواتر لني دواوم به هه ول وته قه لاي ماموستايان : ئيبراهيم ئه حه د و عه لانه دين سه جادي پيتي (و ، ن ، ل ، ن) هينرا ، به لام ئه وه ته له و پينج سه رچاوه يه ي سه ره وه دا بو جياکردنه وه ي (ل) ي قه له و چوکلّه به کارهينراوه . . . دواتر يش ، سالي ١٩٢٨ ماموستا سه عيد صدقي بو جياکردنه وه ي لامي قه له وسن خالي له سه ر (ل) داناوه و

له ناوه راستی نیوهی په که می سه دهی بیسته مدا ده ورینکی نوئی له میژووی
 په ره سه ندنی چاره سه رکردنی رینووسی کوردی ده ست پین ده کات . نه مه ش په کیك
 بوو له نه جامه کانی قول بوونه وهی ههستی نه ته وایه تی که په کیك له به ره مه
 روشنبیرییه گزنگه کانی بریتی بوو له بایه خدانی خوینده واران کورد خویمان به
 لیکولینه وهی زمان و نه ده ب و میژووی گه له که یان . بوغموونه له به شینکی زووی
 ژماره کانی گوڤاری «دیاری کوردستان» (۱۹۲۵ - ۱۹۲۶) دا سه باره ت به
 گیروگرفتی نه بوونی وینه ی هه ندنی دهنگی کوردی له نه لفوینی عه ره پیدا و هه ولی
 چاره سه رکردنی و هه ره ها بیرورا له باره ی نووسینی کوردیه وه به لاتینی ، ژماره په ک
 وتار بلاوکراوه ته وه ، که وتاری ماموستایان : توفیق وه هی «^{۴۲}» ، حه قی
 شاهو یس «^{۴۳}» ، پیرو ت «^{۴۴}» ، حه سه ن کوردستانی «^{۴۵}» . . . له نیوانیاندا دیارن «^{۴۶}» .

= نیشانه ی «^{۴۷}» یسی بو نیشاندانی (وی کراوه و (ئی) ی لار باس کردوه . . . ته نیا ده مینته وه
 سه ر (ر) ی قه له و ، نه میس هه رچه نده له سالی ۱۹۵۰ به دواوه چوکه لی بو به کارهینرا ،
 به لام زور پیش نه وه مه ، نوو سه ران جیاوازی (ر) ی لاواز و قه له ویان ده کرد . به وینه
 ماموستا توفیق وه هی بو نیشاندانی (ر) ی قه له و خالیکی له ژیر پیتی (ر) دا داده نا و
 هه ندیکی دیش به دوو (ر) ده یان نووسی . . . نه مه راستی میژووی په پیدا بوونی نه و
 پیتانه په ، که چی د . نه به ز ده تی . له (۱۹۵۰) به دواوه . . . بو (ل) ی قه له و (ل) و بو
 (ر) ی قه له و (ز) و هینلی جار (ر) و بو (وی کراوه (و) بو یی لار (ئی) به کارهینرا
 (زمانی به کگرتووی کوردی ، بامبیرگ ، ۱۹۷۶ ، ل ۸۱) .

(۴۲) توفیق وه هی ، کوردیه که مان به چون حروفیک و چون بنوسین ، گوڤاری «دیاری
 کوردستان» ، به شی په که م ، ژ ۵ ، به غدا ، ۱۲ مایسی ۱۹۲۵ ، ل ۵-۶ ؛ به شی
 دووم ، ژ ۶ ، به غدا ، ۲۹ مایسی ۱۹۲۵ ، ل ۵-۶ . . .

(۴۳) ا- حه قی شاهو یس ، نووسینی کوردی چون بیتی ؟ ، گوڤاری «دیاری کوردستان» ،
 به شی په که م ، ژ ۵ ، به غدا ، ۱۲ مایسی ۱۹۲۵ ، ل ۸-۹ ؛ به شی دووم ، ژ ۶ ،
 به غدا ، ۲۹ مایسی ۱۹۲۵ ، ل ۷-۸ .

ب - حه قی شاهو یس ، نیمسلی کوردی - حروفاتی عه ره بی ، گوڤاری «دیاری
 کوردستان» ، به شی په که م ، ژ ۷ ، به غدا ، ۱۴ ته مووزی ۱۹۲۵ ، ل ۷-۹ ؛ به شی
 دووم ، ژ ۱۰ ، به غدا ، ۲۱ تشرینی په که می ۱۹۲۵ ، ل ۹-۱۲ .

ج - حه قی شاهو یس ، لاپه ره ی نووسینی تازه و کوردی په تی : له نووسین و شینوه دا

ئەنجامى ئەو ھەول و تەقەلا و بايەخ پىندانەش ، لە چاپەمەنى كوردى ئەو
سەردەمەدا تىشكى داوئەتەو و گەلئىك گۆران بەدى دەكرى :

لە رۆژنامەى «پىشكەوتن»دا (۱۹۲۰-۱۹۲۲)^(۷۷) لە ھەندى شۆپىندا
نیشانەكانى (ە ، ى ، و) لە برىقى سەر و ژىر و بۆر بەدى دەكرىن . بەوتە ، پروانە :
(ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۱۱ - «بەكەمەو») ؛ (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۲ ، د
۲۰ - «ناوى چاك») ؛ (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۲ ، د ۵۵ - «كۆر») ...

لەم رۆژنامەيەدا نىگارى (گە) نابىرنى ، بەلام لە رۆژنامەكانى دى ئەو
سەردەمەى سلیمانى ، وەك «رۆژى كوردستان» (۱۹۲۲-۱۹۲۳)^(۷۸) و «بانگى
كوردستان» (۱۹۲۲-۱۹۲۶)^(۷۹) دا ھەيە . جا ئەمە و ھەر و ھا بوونى لە
دەستئوسى كۆن و يەكەمىن رۆژنامەى كوردىدا (۱۸۹۸-۱۹۰۲) ، ئەو
دەگەينى كە لە مێژووە ئەو نىگارە دانراو ، بەلام ھوى نەبىنى لە رۆژنامەى
«پىشكەوتن»دا ، دەپ نەبوونى ئەو پىتە بوونى لەو چاپخانەيەدا كە لى
چاپ كراو^(۸۰) .

- == سەربەخۆ ، گۆفارى «دىارى كوردستان» ، بەشى يەكەم ، ژ ۱۳-۱۴ ، بەغدا ، ۵
مارى ۱۹۲۶ ، ل ۱۸-۲۰ ؛ بەشى دووھم ، ژ ۱۵ ، بەغدا ، ۱۸ مارى ۱۹۲۶ ، ل
۱۰-۱۲ .
- (۴۴) پىرۆت ، كوردى بە چى ھەرقى بنوسرى ، گۆفارى «دىارى كوردستان» ، ژ ۱۱-۱۲
بەغدا ، ۵ كانوونى يەكەمى ۱۹۲۵ ، ل ۹-۱۱ .
- (۴۵) ھەسەن كوردستان ، لە ھەق نووسىن تازە ، گۆفارى «دىارى كوردستان» ، ژ ۱۶ ،
بەغدا ، ۱۱ مايسى ۱۹۲۶ ، ل ۸-۱۰ .
- (۴۶) لە كىبى ناوبراوى مامۇستا نەرىماندا باسى ئەو ھەولە گرنگانە نەكراو .
- (۴۷) رۆژنامەى پىشكەوتن ، سلیمانى ، ۱۹۲۰-۱۹۲۲ .
- (۴۸) رۆژى كوردستان ، سلیمانى ، ۱۹۲۲-۱۹۲۳ (كۆكردنەو و پىشەكى جەمال
خەزەندەدار ، بەغدا ، ۱۹۷۳) .
- (۴۹) بانگى كوردستان ، سلیمانى ، ۱۹۲۲-۱۹۲۶ (كۆكردنەو و لەسەر نووسىنى : جەمال
خەزەندەدار ، بەغدا ، ۱۹۷۴) .
- (۵۰) لە ھەندى دەستئوس و چاپەمەنى كوردى كۆندا ناوھ ناوھ نىگارى دەنگى (گە) بەشپەوى
پىنى (ك-سى خال لە سەرى) بەرچاو دەكەوى .

له رۆژنامه‌ی «پیشکەوتن» و زوربە‌ی رۆژنامه‌کانی دی ئێوە دە‌مه‌دا هه‌روه‌ها نی‌گاری (ژ) نایبێری ، به‌لام له هه‌ندی چاپه‌مه‌نی هه‌مان دە‌م و پچیک زووتر و که‌می دواتر‌دا په‌یدا بووه . به‌وینه له ژماره (١٨) ی گۆفاری «ژین» ی ئه‌سته‌موولدا ، که ٨ ی مایسی ١٣٣٥ ی له‌سه‌ر نووسراوه که ده‌کاته ٨ ی مایسی ١٩١٩ و تارێکی داوه‌ر ئه‌رده‌لانی به‌ ناوی «چۆن بکۆشین ؟» وه‌هه‌یه (ل ١٦) وه‌ نووسینی هه‌ندی وشه‌دا نی‌گاری (ژ) ی به‌کاره‌یناوه به‌وینه : (د ٨ - ئه‌مرد) ؛ (د ١١ - ئه‌م) ؛ (د ١٣ - ئه‌مانه) ؛ (د ١٤ - ئه‌کۆشین) ؛ (د ٢٠ - ئه‌منده) . . . (١١)

شایانی باسه ، که ئه‌م هه‌نگاوه‌ی داوه‌ر ئه‌رده‌لانی کاری کرده‌ سه‌ر هه‌ندی نووسه‌ری گۆفاری «ژین» . بو‌غوونه‌یه‌که‌سه‌ر له ژماره‌ی داها‌توودا - واته له ژماره‌ی ١٩ دا ، ٢٢ ی مایسی ١٣٣٥ ک/١٩١٩ ز- ع . په‌هی ، که نووسه‌ریکی چالاکی ئه‌و گۆفاره‌ بووه وه‌ زوربە‌ی ژماره‌کانیدا به‌ره‌می بلاوکراوه‌ته‌وه وه‌ هیچ په‌کیک له نووسینه‌کانی به‌ر له ژماره‌ی ١٩ دا پیتی (ژ) ی به‌کارنه‌هیناوه ، له‌وشیعه‌یدا که به‌ ناوی «لوماژ بلبیل» وه‌ له لاپه‌ره (١٦) ی ژماره‌ی ناوبراودا چاپی کردووه بو‌نووسینی چه‌ند وشه‌یه‌ک پیتی (ژ) ی به‌کاره‌یناوه . هه‌روه‌ها که‌می دواتریش له کتیی «هینکر زیمان کوردی» (١٩٢١) دا^(١٢) نی‌گاری (ژ) زۆر به‌رچاوه‌که‌وی ، به‌وینه‌ پروانه : (ل ٦ ، ٣ - ئه‌و ، ئه‌مه) ؛ (ل ١٧ ، ٤ - ئه‌وان) ؛ (ل ١٩ ، ٣ - ئه‌موسه) . . . له کتیی «کۆمه‌له‌ شیعه‌ری حاجی قادری کۆبی» دا (١٩٢٥) دا^(١٣) ، (ژ) تا راده‌یه‌ک به‌کارهاتووه ، بو‌غوونه‌ پروانه : (ل ٣ ، ١١ -

(٥١) ئه‌و داوه‌ر ئه‌رده‌لانی په‌ی له ژماره (١٨) ی گۆفاری «ژین» دا ، که ریکه‌وتی ٨ ی مایسی ١٣٣٥ ، ده‌کات ، له ژماره (٧) ی گۆفاری «کوردستان» یشدا ، که هه‌ر دیسان له (٨) ی مایسی ١٣٣٥ دا درچوو ، و تارێکی به‌ ناوی «هیشتا نووستین» وه‌ بلاوکردۆته‌وه و لێره‌شدا هه‌روه‌ها پیتی (ژ) ی به‌کاره‌یناوه .

(٥٢) نشریات هیوی جوانا طلبه‌ کوردان ، هینکر زیمان کوردی ، چاپخانه‌ی نجم استقبالی ، باب عالی ، ابو‌السعود ، ١٩٢١ .

(٥٣) عه‌بدولره‌حمان سه‌عید ، کۆمه‌له‌ شیعه‌ری حاجی قادری کۆبی ، به‌غدا ، ١٩٢٥ .

(٥٤) لاوان کورد ، په‌ووشت و خوو ، به‌غدا ، ١٩٢٧ .

«نه مش»؛ (ل ۳، د ۱۰ - «نه وی»؛ (ل ۳، د ۱۱ - «نه خواست ، نه م») . . .
 نه کتیی «ره وشت و خو» دا (۱۹۲۷) «» ، (ث) پتر ره چاوه کراوه ، بونمونه
 بروانه : (ل ۱، د ۴ - «نه وی ، نه گره»؛ (ل ۱، د ۷ - «نه که بیت»؛ (ل ۴، د
 ۷ - «دائه مینی») . . . «» له گه ل نه وه شدا هه ندی کتیی ته وتو هه ن که دوی
 نه وانه ی باسمان کردن ، چاپ کراون و که چی (ث) یان تیدا به دی ناکرئی ، وه ک

(۵۵) وه ک نیشانمان دا نیگاری (ث) له سالی (۱۹۱۹) هوه په یادایوه ، که چی د . نه به زوای داناهو
 که له دوی سالی (۵۰) هوه داهاتوه . به م بونه یه وه نووسینی : «له (۱۹۵۰) به دواوه
 توانرا نه م تلفون (عهره ی - فارسی) په ده ستکاری کراوه سه ره ستر به کار بیترئی . . .
 هه ره له م کاته دا هیندی ده ستور بونووسی نه و تپه ده نگد ارانه دانرا ن که له سه ره تایی
 وشوه دین . نه وه ش به هوی یارمه تی (هه مزه) و تپه ده نگد اره کانه وه . وه ک (تاسمان)
 له جیاتی (آسمان) یا (اسمان) و (نه مه) له جیاتی (امه) و (نیمه) له جیاتی (ایمه) . . .
 ده نووسرا ن» (زمان په کگرتوی کوردی ، بامبیرگ ، ۱۹۷۶ ، ل ۸۱) . با باسی
 رپوزنامه ی «ژین» ی سالی نوزده و نه و کتیانه ی سالی بیست نه که ین که نیمه به لگه مان لپوه
 هیناونه توه ، خو گوفاری «گه لاوز» که گوفاریکی نیجگار ناسراوه و به ره له سالی
 (۵۰) ش ده رجوه ، پیتی (ث) ی زور تیدا به کار هینراوه . نیترتی ناگه م بود . نه به ز هینده
 سه رین ی به سه ره نه و باسه دا تپه ریوه . . . له مه ش سه رنج راکشتر ، نه وه یه که له
 کوتایی باسی (هه مزه) دا ده تی : «هه مزه به کار هینان ، له م شونپانه دا به زوری به هه وت و
 ته قه لای ماموستا عه لانه دین سه جادی یه وه هاته به ره م» (ل ۸۱) . . . نیگاری (ث) که له
 سالی (۱۹۱۹) هوه له نووسینی کوردیدا هه بووین ، نیترتی ماموستا سه جادی ده تی ده وری له
 دانانیا چی بووین ؟ . سه ره رای نه وه ماموستا سه جادی خوی له وتاری (دانانن نیشانه کانی
 پیتی کوردی ، گوفاری «رپوزی نوی» ، ژ ۱۲ ، سالی ، ۱ ، سلیمان ، ۱۹۶۰ ، ل
 ۱۱ - ۱۸) دا ، نه وه ی وتوه که قالی چوار پیتی (و ، تی ، ز ، ل) ی بو چاپخانه هیناوه و
 له م کاره دا ماموستا ئیبراهیم نه هه دیش به شدار بووه . جا به مه دا درده که وئی :

جیا کردنه وه ی نه و نیگارانه زور زووتر هه بووه .

۲ - له نپو نه و پیتانه دا نیگاری (ث) نه بووه .

پن گومان د . نه به ز به ره وه ی نه و میژ ووه دیاری بکا ، ده بو که میک تاور له
 نووسینی کوردی و نه وه ی ده رباره ی نه لفونیی کوردی نووسراوه ، بداته وه . دیاره نه و
 جوړه خه ملاندنه نه ک هه ره له زانستدا جینی نابینه وه ، به لکورا ستیش ده شینویی .

«پیشوای نایین» (۱۹۲۷)^(۵۶) . . . به لآم ئەمە هیچ لە مەسەلەى سەرەتای
پەیدا بوونی ئەو نینگارە ناگۆرێتی^(۵۷) .

بەر لە پەیدا بوونی وێنەى هەمزە ، وشەکانى وەك : (ئەشکێنى ،
هەل ئەکوێتە ، ئەکا ، ئەکەن ، ئەوانیان ، ئەوهى ، ئەدەین ، ئەهینین ،
ئەیاندا . . .) ، (ئە) یان تێدا بە (ا) دەنووسرا ، وەك : (اشکێنى ، هەل ئەکوێتە ،
اکا ، اکەن ، اوانیان ، اوهى ، ادەین ، اهینین ، ایاندا . . .) . بە لآم
سەرنج راکێش ئەوهیە لە ژمارە ۱۶^(۵۸) و ۱۷^(۵۹) ی پڕۆژنامەى «تێگە یشتنى راستى» دا
بە ناوى «نطق عالميکى اجتماعى کورەى کوردان بو رۇسای عالی قدر کردان» هوه
هەیه ، که ئەو وشانەى ناومان بردن بە و چه شەنەى خواریه وه نووسراون تێدا : (ژ
۱۶ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۷ - «ئەشکێنى») ؛ (ژ ۱۶ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۸ - «هەل
ئەکوێتە») ؛ (ژ ۱۶ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۹ - «ئەکا») ؛ (ژ ۱۶ ، ل ۱ ، س ۲ ، د
۱ - «ئەکەن») ؛ (ژ ۱۷ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۴ - «ئەوانیان») ؛ (ژ ۱۷ ، ل ۱ ، س
۱ ، د ۱۲ - «ئەدەین») ؛ (ژ ۱۷ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۱۰ - «ئەهینین») ؛ (ژ ۱۷ ، ل
۱ ، ل ۱ ، س ۲ ، د ۱ - «ئەیاندا») . . .

ئەم جوړه نووسینه بۆیه که م جار له وتاری ناوبراودا ده بئیرتی . هه چه ند ئەمە
زۆر بلآونه بووه وه و پهره ی نه سه ند^(۶۰) ، به لآم له گەل ئەوه شادا ده توانرێتی به

(۵۶) حسەین حوزنى موکریانى ، پیشوای نایین ، پەواندز ، ۱۹۲۷ .

(۵۷) بە راستى جێى سەرنج و داخە که باسى ئەم دیارده گرنگەى رینووسى کوردی به هیچ
چه شێک له کتیبى «رینووسى کوردی له ره گه و ریشه وه» دا نابیرتی .

(۵۸) «تێگە یشتنى راستى» ، ژ ۱۶ ، ۲۳ ی شوباتى ۱۹۱۸ ، ل ۱ - ۲ .

(۵۹) «تێگە یشتنى راستى» ، ژ ۱۷ ، ۲۶ ی شوباتى ۱۹۱۸ ، ل ۱ - ۲ .

(۶۰) نینگارى (أه) به تايه تی له م کتیبانه ی خواریه وه دا به رچاومان که وتوون :

أ- دیاری مه لا محه مەدی کوێی ، نشریات زار کرمانجی ، پەواندز ، ۱۹۲۷ . به وێنە ،
پروانه : (ل ۲ ، د ۸ - «ئەکەم») ؛ (ل ۳ ، د ۸ - «ئەهین») . . .

ب- حسین حوزنى موکریانى ، پیشوای نایین ، پەواندز ، ۱۹۲۸ . به وێنە ، پروانه : (ل
۲ ، د ۶ - «ئەوه») ؛ (ل ۳ ، د ۶ - «ئەم») . . .

ج- به شیر مشیر ، سیپاره ی حق پهرستى ، به غدا ، ۱۹۳۱ . به وێنە ، پروانه : (ل ۲ ،
د ۳ - «ئەفەندى») ؛ (ل ۵ ، د ۳ - «ئەزین») . .

هه نڭاونك دابرنی به ره و په یدابوونی (ئه) ، به تایه تی چونكه به ره له و وتاره له هیچ چاپه مەن یه كی دی كوردیدا ئه وه نایبیرنی كه به دوا هه مزه دا كورته بزویی (ه) نووسراپ .

نیگارنکی نونی دی دوو واو نووسینه بۆ ده نگی بزویی (٧) . ئەم وێنه یه له کتیی «کۆمه له شیعری حاجی قادری کۆبی»^(٦١) و «قانونی هه لێژاردن»^(٦٢) ، كه هه ردوویان له سالی ١٩٢٥ دا بلاو کراونه ته وه ، ده بیسرنی . بۆنموونه له کتیی یه كه مدا ، بروانه : (٣ ، ٢٥ - دوو) ؛ (٣ ، ١٢٥ - «تاوه کوو») ؛ (١ ، ١٥٦ - «دوو») . . . له کتیی دووه مدا ، بروانه : (١ ، ٥٠٥ - «قانون») ؛ (٢ ، ٤٠٤ - «محکوم») ؛ (٢ ، دوادیر - «دووه مینیش») . . . دواتریش له کتیی «ره ووشت و خو» دا (١٩٢٧)^(٦٣) به کارهاتوه . بۆنموونه ، بروانه : (٧٠ ، ٩٠٩ - «تووهره یی») ؛ (٧٠ ، ١٤٥ - «سووک») ؛ (١٢٠ ، ٩٥ - «دوو») . . .^(٦٤) وه ك وتمان نیگاری (ه ، ی ، و) بۆ سه ر و ژیر و بۆر له سالی ١١٩٩ ك - ١٧٨٥ / ١٧٨٤ زاینه وه سه ری هه لداوه و ورده ورده گه شه ی کردوه و له چاپه مەنیه کانی سالانی بیستی ئەم سه ده یه دا په ره ی سه ندوه . به دوا ئه مه دا له سالی ١٩١٩ دا بۆ یه كه م جار بۆ هه مزه نیگاری (ئ) و بۆ لایم قه له و (ل) به کارهاتوه . سالی ١٩٢٥ یش دوو واو بۆ نیشاندا ن ده نگی بزویی (٧) ی درێژ په یدابووه .

به م چه شنه تا په یدابوونی کتیی «مختصر صرف و نحوی کوردی» ی ماموستا سه عید صدقی کابان (١٩٢٨)^(٦٥) و «ده ستووری زمان کوردی» ی ماموستا توفیق وه هی (١٩٢٩)^(٦٦) گۆرانیکی كه م وست به سه ر ئه لفوویی عه ره بی ده ستکاری کراود! هاتوه . ئه و گۆرانه ش به زۆری وه نه بی به نووسین باس کراپ ،

-
- (٦١) سه رچاوه ی ناویراو ، عه بدولره مان سه عید ، کۆمه له شیعری حاجی قادری کۆبی .
(٦٢) قانونی هه لێژاردن ، به غدا ، ١٩٢٥ .
(٦٣) لاوانی کورد ، ره ووشت و خو ، به غدا ، ١٩٢٧ .
(٦٤) به ئی جیی ره خنه یه ، كه ماموستا نه ریمان به هیچ کلۆجیک له باه ی په یدابوونی ئه و پینه وه نه دواوه .
(٦٥) سه عید صدقی ، مختصر صرف و نحوی کوردی ، به غدا ، ١٩٢٨ .
(٦٦) توفیق وه هی ، ده ستووری زمان کوردی ، جزمی یه كه م ، به غدا ، ١٩٢٩ .

به لکوو ته نیا پروتسیسیکه له ده ستنوس و گوڤار و کتیبی کوردیدا به ده رده که وی .
 به لام کاتی زانایانی کورد که و تنه سه ر دانانی کتیب له باره ی ریزمانی کوردیه وه ، نه وه
 بی گومان له سه ریکه وه گیر و گرفتگی نه لفرییکه و له سه ریکه دیشه وه پیوه ندی باسی
 رینوس به لیکولینه وه که یانه وه ، بوته هوی نه وه ی له و کیشه یه بدوین .
 ماموستا سه عید صدقی کابان له سه ره تایی کتیبه که پیدا ده لی : «ده بی بزاین
 نه و حه رفه هیجایانه ی که له کوردیدا له عه مه ل دینرین و که لیمه یان لی دروست ده بی
 چه ندن و چین ؟ نه و حه رفانه (۲۸) حه رفی هیجای عه ره بی و (۸) حه رفی ترن که
 غه یه عه ره بین و نه مانه ن : (پ ، چ ، ژ ، ف ، گ ، ل ، و ، ی)»^(۳۷) . که و ابو و
 حه رفانی هیجای کوردی (۳۶) حه رفن»^(۳۸) . . . «نه و هشت حه رفانه که عه ره بی
 نین شکلیکی جوئی یان نیه ، نه ما به عضیکیان به نوقطه زیاد و به عضیکیان یا به
 تی فکرینیکی که م و یا به دانانی (۷) له سه ریان جوئی ده کرینه وه . نه وانه ی که به
 نوقطه ی زیاد جوئی ده کرینه وه حه رفانی (پ ، چ ، ژ ، ف ، ل) که به سی نوقطه له
 (ب ، ج ، ز ، ف ، ل) و نه وانه ی که به تی فکرینیکی که م و یا به ئیشاره تی (۷)
 جوئی ده کرینه وه (و) ی کراوه ، (ی) ی خواره له (و) ی گوشراو و (ی) ی راست
 جوئی ده کرینه وه»^(۳۹) .

نه و هشت پیته ناعه ره بییه ی ماموستا سه عید صدقی لیمان دواوه ، پینشر
 نیشانمان دواوه ، که (پ ، چ ، ژ ، ف ، گ) زور له میژه به کاره نیراون . لامی
 قه له ویش ، وه ک باسمان کرد له سالی ۱۹۱۹ هوه نیشانه ی بو دانراوه^(۴۰) . به و بی یه
 ده مینینه وه (تی) و (و) . هه رچی نه و دوو پیته یه ره نگه زانایانی سالانی بیست له نیو

(۶۷) هه رچه نده لیره دا نو سه ر چوکلله ی له سه ر (و) و (تی) دانه ناوه ، به لام دوو ذیر خوارتر که
 تیکرای پیته کانی ریز کردوه ، نه ک چوکلله به لکوز ماره ی (۷) ی له سه ر (و) و (تی) داناوه .
 بی گومان نه مه ش به هوی نه بوونی نه و نیشانانه وه بیوه له چاپخانه ، هه ر بویه ش له
 سه رپاکی کتیبه که دا نه سی خالی سه ر (ل) و نه چوکلله ی سه ر (ی) و (و) ناییرین .

(۶۸) سه رچاوه ی ناوبراو ، سه عید صدقی ، مختصر صرف و نحوی کوردی ، ل ۳ .

(۶۹) هه مان سه رچاوه ، ل ۴ .

(۷۰) بی گومان باس نه کردن و ناونه بردن ده وری ماموستا سه عید صدقی کابان که لینیکی
 که ورده له کتیبی «رینوسی کوردی له ره گ و ریشه وه» دا .

(۷۱) هه رچه نده نه و نیشانه یه ی سه ر لامی قه له وی سالی ۱۹۱۹ ، چوکلله به و نه وه ی ماموستا

خوێاندا قسه یان لێوه کردبێ ، به لām ئەمه رینگه له وراستیه ناگرێ ، که به نووسین و له سهرا په ره ی کتیب بۆیه که م جار له لایه ن ماموستا سه عید صدقی په وه باس کراوه و نیشان دراوه (۳۱) .

پاش تیه ربوون سالتیک به سهرا بلاو بوونه وه ی کتیبه که ی ماموستا سه عید صدقی کاباندا کتیبی « ده ستووری زمان کوردی » ی زانای گه وره و مه زنی کورد ماموستا توفیق وه هبی له چاپ درا (۳۲) . نووسه ری ئەم کتیبه گه لیک فراوانتر و زانستیانه تر له نووسه ری کتیبی « مختصر صرف و نحوی کوردی » ، له نیگاری ده نگه کانی کۆلیوه ته وه . شایانی باسیشه که توانیوتی به ره مه که ی به ورینووسه ی دایناوه چاپ بکا .

هه رچه نده له م کاره ی ماموستا وه هبی دا هه ندێ وینه ی ده نگه شیوه یان له بار نییه ، به لām پیوسته ئەو راستیه له یاد نه که یین که وا ئەمه په که م جار له میژووی نووسینی کوردیدا به ئەلفووبی عه ره بی ده نگه کانی کوردی وا رینکویک ده ست نیشان بکری .

نووسه ره له تیکرای ده نگه بزوینه کان دواوه و وینه ی بۆ هه موویان داناوه . بۆ نمونه واو که شیده په ک له سه ری کردۆته نیگاری ده نگه ی (و - 0) . (ی - چوکه له په ک

== صدقی سن خاله ، به لām له ناوه روکدا جیاوازیان نییه . ئەگه رچی له ئەنجامدا بۆلامی قه له و چوکه جیگیر بوو و سن خال وازی لی هینرا به لām ماوه په ک سن خال بلاو بووه وه وله گه لیک چاپه مه نیدا به کارهینرا . بۆ نمونه بروانه : کتیبی « هونراوه ی کوردی » ، که حاجی مه لاره سوول زاده مه لایه مسته فای سه فه وت پیکه وه ناوه و له مانگی گولانی (۱۹۳۵) دا له چاپخانه ی « ژبان » ی سلیمان چاپی کردوه (ل ۱ ، د ۸ - « کۆمه له ») ؛ (ل ۱ ، د ۱۷ - « گۆل ») .. یان ع . و . نووری ، پیروزی منال ، سلیمانی ۱۹۴۰ ، چاپخانه ی « ژبان » (ل ۱ ، د ۱ - « منال ») ؛ (ل ۱ ، د ۲ - « هه لاتنی ») .. وه ه ندکی تر .

له هه ندکی چاپه مه نیی ئەو سالانه دا بۆ ده ربیرینی واوی کراوه ، نیشانه ی سنخال هه ره وه ها له سه ر پیتی (و) دانراوه . بۆ نمونه ، بروانه : گۆفاری « زاری کرمانجی » ، ژ ۳۴ ، سالی ۷ ، ۲۳ ی ته عمووزی ۱۹۳۲ (ل ۱ ، س ۱ ، د ۹ - « کۆش ») ؛ (ل ۳ ، س ۱ ، د ۱۱ - « جۆگه ») ...

(۷۲) به مه رجیک ئەوه ی له ئەلفووبیکه ی (ژین) ی ته سه موولدا هه به حساب نه کری .

(۷۳) سه رچاوه ی ناوبراو ، توفیق وه هبی ، ده ستووری زمان کوردی .

له سه‌ری) بۆده‌نگی (ئى - ە) داناو . بۆ كورته بزوينى (ii) كه تا ئىستا له ئەلفونى عەرەبى دەستكارى كراودا وینەى نییە ، ئەم (ى - دوو خال لە ژىرى) كردۆته وینەى . دوو (و) ى بۆده‌نگى بزوينى درىژى (u) و دوو (ى) ى بۆده‌نگى بزوينى (ى) تىژ پەسەند كردوو . . . له گەل بزوينە كاندا باسى هەندى دەنگى دىفتونگى كردوو و نىگارى بۆ كىشاو .

كەم و كورتى وینەى دەنگە بزوينە كانى ئەو نووسراوه له وه‌دايه :

١ - وینەى (ۆ) كه بۆده‌نگى (ۆ - 0) ى داناو له دوو پرووه ناگونجى : به‌ك - له‌به‌رئەوه‌ى كه شىده‌ى سه‌رواوه‌كه له‌ سه‌ر (فتحه) ى عەرەبى ده‌چى ، هیندى گىروگرفت پەيدا ده‌كات ؛ دوو - كه شىده‌ پتر بۆ نىشانەى درىژى ده‌ست‌ده‌دات ، به‌لام ئەو ده‌نگەى لى ده‌دوین كراوه‌يه . به‌وینى به‌ دانان وینەى (ۆ) بۆده‌نگى (ۆ - 0) له‌ پرووى روخسارىش و ناوه‌روكىشه‌وه له‌ بار نىيه^(٧١) .

٢ - (ب) بۆ كورته بزوينى (ii) له‌ پرووى شىوه‌وه نارىكه و له‌ پرووى به‌كارهينانه‌وه زه‌مه‌ته .

٣ - دانان دوو پىتى واو بۆده‌نگى (u) چ له‌ پرووى زمانه‌وانى و چ له‌ پرووى به‌كارهينانه‌وه ناراسته . واته‌ دانان دووپت بۆبه‌ك فونىم راست نىيه وه‌روه‌ها دانانى چوكله‌ ئاسانتر و خىراتره له‌ نووسىنى پىتىكى سه‌رله‌به‌ر . . . هەر به‌وجه‌ش به‌كارهينانى دوو پىتى (ى) بۆده‌نگى (i) تىژ باش نىيه .

٤ - له‌ ئەلفونىيه‌دا بۆده‌نگى بزوينى (u) و كونسونانتى (w) به‌ك نىگار هه‌يه ، كه‌ ئه‌ویش (و) ه . هەر به‌وجۆره‌ش بۆده‌نگى بزوينى (i) و كونسونانتى (y) به‌ك پىت دانراوه ، كه‌ ئه‌ویش (ى) به . بى‌گومان به‌كارهينانى به‌ك نىگار بۆ دوو ده‌نگى

(٧٤) هەندى به‌لگه‌ واده‌گه‌په‌نن ، كه‌ ماموستا وه‌هى له‌ دانان چەند نىشانه‌به‌كدا سوودى له‌ ئەلفونى عەرەبى - توركى دەستكارى كراوه‌رگرتى . بۆئسونه نىگارى (ۆ - كه‌ شىده‌به‌كى له‌ سه‌ر) كه‌ بۆده‌نگى (ۆ - 0) ى داناو ، به‌ ماوه‌يه‌كى زۆر به‌ر له‌ بلاووبونه‌وه‌ى كىبى «ده‌ستوورى زمانى كوردى» ، له‌ چاپه‌مه‌نىيى توركىدا به‌ هه‌مان شىوه‌ و بۆ هه‌مان مه‌به‌ست به‌كارهينراوه . به‌وینە پروانه : (ش) . سامى ، قاموس تركى ، استمبول ، ١٣١٧ هـ) .

جیاواز به که م و کورتیه کی گه وری ئه لفوئیکه داده نرنی . . . به داخه وه ئه م
 کیشه به تائه موش هه ر به رده وامه و هیشتا هیچ چاره به کی بونه دوزراوه ته وه .
 ئه وه ی له باسی پسته کونسونانته کاندایا شایانی باس بن ، ئه وه به که ماموستا
 وه هبی (ر)ی قه له وی له (ر)ی لاواز و (ل)ی قه له وی له (ل)ی لاواز جیاکردوته وه .
 نیشانه ی جیاکردنه وه که ش دانانی خالیکه که بو (ر)ی قه له وه له ژیردا و بو (ل)ی
 قه له وه له سه ره وه دایناوه^(۷۵) .

سه ره رای ئه وه نووسه ر دیسان به خالیك (ت)ی کلۆری (که ئه و ت)ی
 سووکی بئی وتووه (ت)ی ئاسایی و (د)ی کلۆری له (د)ی ئاسایی
 جیاکردوته وه . نیشانه ی جیاکردنه وه ی ئه مانیش دانانی خالیکه له ژیردا بو
 کلۆره کان .

له به راوردکردنی دوو وینه ی (ر) و (ل) له گه ل (د) و (ت) دا ده رده که وئی :

- ۱ - له کۆمه ئی به که م - واته (ر) و (ل) - دا خال بو قه له وه کانیا ن دانراوه ، که چی
- له کۆمه ئی دووه م - واته (د) و (ت) دا سووکه کانیا ن خالیان وه رگر تووه .

(۷۵) نووسه ری کتیی «رینووسی کوردی له ره گه و ریشه وه» له باسی ئه و وینانه دا که نووسه ری
 کتیی «ده ستووری زمانی کوردی» بو ده نگه بز وینه کان و کونسونانته کان دانراوه ، تووشی
 چه ند هه له به ک بووه :

أ - ماموستا نهریمان وای نیشان داوه ، که ماموستا وه هبی بو کیشانی وینه ی ده نگه
 (ؤ-ئ) ، حه وتیکی له سه ر پیتی واو دانراوه . . . ته ماشا کردنیکی سه ربیی کتیی
 «ده ستووری زمانی کوردی» ، ئه وه ده رده خا که ماموستا وه هبی نه ک هه ر بو ئه و جوژه
 واوه ، به لکو بو هیچ چه شنه واوئیک حه وق به کارنه هیناوه . هه رچی نیگاری واوی
 کراوه شه لای ماموستا وه هبی به (واوئیکی که شیده له سه ر) ده نووسری .

ب - ماموستا وه هبی دوو واوی کردوته وینه ی ده نگه بز وینی (وو-لا)ی دریز ، که چی
 ماموستا نهریمان ده ئی (واو که شیده به ک له سه ری) کردوته نیگاری ئه و ده نگه .

ج - ماموستا نهریمان نه باسی ئه وه ی کردووه ، که ماموستا وه هبی دوو (ی)ی بو ده نگه
 (ی)ی تیز په سه ندر کردووه و نه له وه دواوه که بو نیشاندانی ده نگه (ل) خالیکی له سه ر (ل)
 دانراوه .

د - نووسه ری کتیی «رینووسی کوردی له ره گه و ریشه وه» کاتی ده رباره ی جیاکردنه وه ی
 (ر) و (ر) ده دوی له کتیی «ده ستووری زمانی کوردی» دا ، هه له به کی گه وری کردووه که
 به (ر)ی قه له وی وتووه : «(ر)ی گیره دار (مشدد)» (ل ۲۰) .

٢ - سنی (ر) و (د) و (ت) خال خراوه ته ژیریان ، به لام بو (ل) له سه ره وه دانراوه .

هر چه نده به لگه بو به شیک له و جیاوازیانه ههیه ، به لام هه ندی حاله تیش جینگه ی سه رنجه . به وینه دباره که له سه ر (ت) دوو خال ههیه و نا کرئی خالیکی دیشی بخزینه سه ر ، یان ته گه ر خال له سه ر (ر) دابنری ده بینه (ز) . . . به لام ره نگه چاکتر وا بو وایه که نیشانه ی خال بو هه موو پسته سووکه کان بو وایه یان به پینچه وانه وه بو قه له وه کان بو وایه ، نه ک جاریک نیشانه ی سووکی ب و جاریک نیشانه ی قه له وی .

سه ره رای نه وه ، هه رچه نده راسته له شیوه ی سلیمانیدا (د) و (ت) کلورده کرین ، به لام راست نیه نه مه له زمان ته ده بیدا ره نگه بداته وه . به تی نه و دوو نیگاره له لیکولینه وه ی فونه تیکی شیوه ی سلیمانیدا پیوستن ، به لام نابن بهیزینه رینوسی گشتی کوردیه وه .

ته م جو ره که م و کورتییانه و هه ندیکی دیکه له نووسراوی ناویراودا به دی ده کرین . بی گومان ته مانه بایه خی کاری شاسواری زمانناسی کوردی که م نا که نه وه و پیوسته ددان به وه دا بنین که ماموستا وه هبی له گه شه پیدانی رینوسی کوردیدا به م به ره هه می شو رشتیکی به رپا کردوه (٣٧) .

(٧٦) وه که هه موو ده زانین و وه که له سه ره وه لی دووین و وه که ماموستا توفیق وه هبی خوی له لاپه ره (٨٧) ی وتاری (حول مقال مسؤولیه الادیب الکردی الکبری ، للاستاذ عبدالمجید لطفی ، گو فاری به ره رده وزانست ، ژ ٥ ، سالی ٣ ، ل ٨١ - ٩١) دا باسی کردوه ، له کتییی (ده ستوری زمان کوردی ، به غدا ، ١٩٢٩) دا هه ولی داوه له ربی هه ندی ده ستکاریه وه نه لغویی عه ره ی بو نیشاندانی نه وه ده نگه کوردییانه ی له عه ره بیدا نین ، بسازینی . . . نه وه ی مایه ی سه رسورمانه نه وه ته د . نه به ز نه ک هه ر ناوی نه و کاره مه زنه ی نه بردوه ، به لکو واشی له قه له م داوه ، که ماموستا وه هبی له نامیلکه ی (خوینده واری) باو ، به غدا ، ١٩٣٣) دا ته م هه ولی داوه . به م بو نه یه وه د . نه به ز نووسیوتی : . . . وه هبی له سالی ١٩٣٣ دا کتییکی نه لغویی به تیبی عه ره ی ده ستکاری کراو به نیوی (خوینده واری باو) وه له به غدا له چاپ دا . . . (زمان یه کگرتوی کوردی ، بامبیرگ ،

سَالِيك به سەر بلابوونه وهی کتییی «ده ستوری زمانی کوردی» ی ماموستا توفیق وه هبی دا تپیه ریوو ، ماموستا مه عروف جیاوک به ناوی «به رگی ئیملائی کوردی» به وه نامیلکه به کی له چاپ دا^(۳۷) . نووسه ره له م کاره دا پتر ده رباره ی جوړی ده نگه کان و شوونی ده ربرینیان دواوه . سه رباره ت به رینووسی کوردی و چاره سه رکرفی گیر و گرفته کانی هیچ شتیکی نوئی وای پیشنیار نه کردوه که شایانی باس بی^(۳۸) .

له سالانی (۳۰) وه دیارده ی دانانی گیره (س) له سەر (ر) بو نیشان دانی (ر) ی قه له وه پیدابوو . ئه م شیوه به کارهینانه له هه نندی به ره می سالانی (۳۰) و (۴۰) دا ده بیتری . به وینه ، بروانه «دیوان کوردی» ، که سالی ۱۹۳۱ کوردی و مه ریوانی بلاویان کردوته وه^(۳۹) : (ل ب ، د ۲۰ - «ئه گه ری» - واته «ئه گه ری») ؛ (ل ۳۴ ، د ۱۸ - «کریار») یان له کتییی «پیروزی منال» ی ع . و . نووری دا ، که سالی ۱۹۴۰ چاپی کردوه^(۴۰) : (ل ۴ ، د ۳ - «کروزانه وه ت») ؛ (ل ۱۳ ، د ۱ - «دادرن»)

شتیکی نوئی دی که له رینووسی کوردیدا سه ری هه لدا ، نووسینی دوو (ر) بوو بو (ر) ی قه له و . له به دواکه و تندا بو مان ده رکه وت ، کۆنترین نووسراو ئه مه ی

== (۱۹۷۶ ، ل ۸۱) . ئه وه ی ناشکرایه ، نامیلکه ی (خوینده واریی باو) ده رباره ی نووسینی کوردیه به پیتی لاتینی ، نه ک عه ره بی . خو نامیلکه که له لای چه په وه ده ست پئی کراوه و هه موومه شق و تیکسته کانی پاشکۆش هه ر لاتینین . سه ره رای ئه وه ش له وتاری ناوبراوی (حول مقال مسؤلیه الادیب الکردي الکبری . . .) دا ماموستا وه هبی خوئی ده رباره ی نامیلکه ی ناوبراو نووسیوتی : «وفی سنة ۱۹۳۳ نشرت رسالة بعنوان (خوینده واریی باو) ای (القراءة الحديثة) وهي عن استعمال الحروف اللاتينية في كتابة اللغة الكردية . . . (ل ۸۸) . به داخه وه کاری سه رپن بیی د . نه به ز بوته هوئی شیواندن ئه مه و گه لیک راستی دی میژووی نووسینی کوردی .

(۷۷) مه عرووف جیاوک ، به رگی ئیملائی کوردی ، به غدا ، ۱۹۳۰ .

(۷۸) له کتییی «رینووسی کوردی له ره گ و ریشه وه» دا ، نامیلکه ی ناوبراوی ماموستا مه عرووف جیاوک یادداشت نه کراوه .

(۷۹) کوردی و مه ریوانی ، دیوان کوردی ، به غدا ، ۱۹۳۱ .

(۸۰) ع . و . نووری ، پیروزی منال ، سلیمان ، ۱۹۴۰ ، چاپخانه ی «ژبان» ی پیره میرد .

تێدان ، کتییی «ئه لفسوینی کوردی»ی ماموستا حامید فه ره جه (١٩٣٦) (٨١) .
 ئه گه رچی ئه مه بو ماوه یه ک په ره ی سه ند و هه ندی نووسه ر به کاریان هینا (٨٢) ، به لام
 وه ک دواتر لئی دواوین نووسینی دوو (ر) بۆ ده نگی (ر)ی قه له و له بار نییه (٨٣) (٨٤) .
 سه ره رای ئه وه له کتییی ناویراودا نیشانه ی سه ر (و) و (ئی)ی کراوه و لامی
 قه له و . . . نییه و له پێشه کیدا هیچ ناویان نه براوه .

ماموستا ئه حمه دی عه زیز ئاغاش هه ر له هه مان سالددا ئه لفسوینی کوردی
 بلاک کرده وه (٨٥) . ئه م کتییه ش دیسان وینه ی (و ، ئی ، ر ، ل)ی تێدا نییه ، به لام
 نووسه ره که ی له پێشه کیدا ئه وه ی روون کردۆته وه که له بهر نه بوونیان بووه له
 چاپخانه (٨٦) .

ماموستا مه لاره شید به گگی بابان ، که مه لایه کی پایه به رزی خه لکی سلیمان
 بووه و ماوه یه ک ماموستای (روشدی یه) ی سلیمان بووه ، له سه فه ره لگه که دا
 چووته ئه سه موول و له و ئی ماوه ته وه . له سالی ١٩٤٢ دا له نووسینی «مجمع

- (٨١) حامید فه ره ج ، ئه لفسوینی کوردی ، به غدا ، ١٩٣٦ .
 (٨٢) به وینه : ع . و . نووری ، له ولاتی ئاده میزاده سه ره به سه کان ، به غدا ، ١٩٣٩ (ل ٢) ،
 ٦ د - شه رره) ؛ (ل ٢ ، ١٧ د - باوه رره) ؛ (ل ٦ ، ٤ د - کورره) . . .
 (٨٣) بروانه : ئه و باسه ی له م نووسراوه دا ده رباره ی رته کردنه وه ی نووسینی دوو (ر) کراوه .
 (٨٤) له لاپه ره (١) ی ژماره (١) ی سالی (١) ی رۆژنامه ی «زبان» (١٩ ی ئه یلولی ١٩٣٧) دا ،
 له سه روتاردا که به ناوی «نووسینی کوردی» به وه یه ، سه ره به رشتی که ری رۆژنامه که
 پرسیاری (چۆن بنوسین؟) ی له نووسه ران کردوه .
 له لاپه ره (٥ - ٦) ی ژماره (٩) ی سالی (١) ی ئه و رۆژنامه یه (١٤ ی تشرینی دووه می
 ١٩٣٧) دا یه کێک به ناوی (دانه ری ئه لفسوینی کوردی) یه وه ، به شی به که می وتاری «چۆن
 بنوسین؟» ی بلاک کرده وه . نووسه ری ئه م وتاره له باسه که بیدا بو جیا کردنه وه ی (ر) ی لاواز و
 قه له و ریگه ی به کاریان نیشانه یان نووسینی پیتکی جیاواز بو (ر) ی قه له و رته ده کاته وه و
 نووسینی دوو (ر) په سه نده کا .
 هه ندی به لگه واده گه به نن که نووسه ری ئه م وتاره ماموستا حامید فه ره ج بی و نووسه ری
 سه روتاریش ماموستا صالح قه فتان بی .
 (٨٥) ئه حمه دی عه زیز ئاغاش ، ئه لقیای کوردی ، چاپی سنه م ، به غدا ، ١٩٣٦ .
 (٨٦) هه مان سه رچاوه ، ل ا - ب .

البحرين في اقتران النيرين « بووه ته وه^(۸۷) . ئەم مه لا گه وره به سه ره تايه کي له باره ی نووسینی کوردیه وه بو ته و کتیبه ی نووسیوه و به بیر ی خوی هه ندی چاره ی بو ده ریری ده نگه کوردیه کان دوزیوه ته وه . ته وه ی جیگه ی سه رنجه ته وه ته ئەم زانایه ئاگاداری ته و هه ول و ته قه لایانه نه بووه بو باش کردنی نووسینی کوردی دراون له کوردستاندا^(۸۸) . به م بو نه یه وه له سه ره تاکه یدا نووسیویته ده لی « ئەمه موقه ددییه ینکی مه خصوصه به مه جمه عول به حره یه وه که نووسیومه تا به غه له ط نه خوئیریه وه ، چونکه نازانم ئیسته کان که ئیملا ی کوردی له سلیمانیدا چونه^(۸۹) .

ئه و نیگاره نوینانه ی له م رینووسه دا ده بینرین ئەمانه ن :

- ۱ - وینه بو ده نگه ی (د) ی کلور که بریتی یه له دانانی خالیك له ژیر پیتی (د) دا .
 - ۲ - بو ده نگه ی (ر) ی لاواز خالیکی له ژیر پیتی (ر) دا داناوه .
 - ۳ - بو (ل) ی قه له و خالیکی له سه ر (ل) داناوه .
 - ۴ - بو (ی) ی دریز که شیده یه کي له ژیر (ی) دا داناوه .
- ئه مانه و چه ند وینه یه کي دی له رینووسی ناوبراودا ده بینرین^(۹۰)

(۸۷) بروانه : مه لا ره شید به گی بابان ، اقتران النیرین فی جمع البحرین (ئاماده کردن و ینشکەش کردن و له سه ر نووسینی : محمه د علی قه ره داغی) ، به غدا ۱۹۷۳ .

(۸۸) بروانه : محمه دی مه لا که ریم ، هه نگاویکی تر به رینگای دانان ده ستووریک دا بو نووسینی کوردی ، گۆفاری « نووسه ری کورد » ، ژ ۸ ، ل ۸ ، به غدا ، ۱۹۷۳ .

(۸۹) بروانه : هه مان سه رچاوه ، ل ۸ - ۹ .

(۹۰) هه له و ناته واوی نووسه ری کتیبی « رینووسی کوردی له ره گ و زیشه وه » له باسی نیگاره نوینکان رینووسی مه لا ره شید به گی باباندا ، ئەمانه ن :

أ - ماموستا نه ریمان نووسیوتی ، که ماموستا مه لا ره شید « له ژیر (ری ی قه له و) نیشانه یه کي داناوه » (ل ۱۹) . ویرای ته وه ی نووسه ر دیاری نه کردووه که ته و نیشانه یه چی یه - چوکلله یان خاله . . . هه ره ها واقیعه که شی به هه له وگیراوی خستوته پیش چاو . راستی یه که ی ته وه یه نیشانه که خاله و خاله که ش بو ده نگه ی (ری لاوازه ، نه ک قه له و) .

ب - ماموستا نه ریمان به هیچ جوړیک ناوی ته وه ی نه بردووه که ماموستا مه لا ره شید بو (ی) ی دریز که شیده یه کي له ژیر (ی) دا داناوه .

ته‌وه‌ی پیوسته په‌نجه‌ی بو‌رابکیشین ، ته‌وته‌ که له هه‌ندی شویندا ریک‌وینکی په‌کمی باش ده‌بیرتی ، به‌وینه دانان خال له‌زیره‌وه هه‌میشه نیشانه‌ی سووکی په . به‌لام که له سه‌روه بیت ، نیشانه‌ی قه‌له‌ویه . ماموستا مه‌لا ره‌شید به‌پنجه‌وانه‌ی هه‌موو نووسه‌رانی دیه‌وه بو‌باره سووکه‌که‌ی (ر) نیشانه‌ی داناره ، ته‌مه‌ش ته‌و سووده‌ی هه‌یه که له کیشه‌ی دانان یان دانه‌نانی نیشانه‌ی (ر)ی قه‌له‌وی سه‌ره‌تای وشه قوتارمان ده‌کا .

که‌م و کورق دیاری ته‌م رینوسه به‌تایه‌تی له‌وه‌دایه ، که به‌پیوستی نه‌زانیه‌ پیت بو‌زیر و بو‌ر دابرتی و وای به‌لاوه په‌سه‌نده که هه‌روه‌ک عه‌ره‌بی بنووسرین . بو‌ کورته بزویی (i)ش هه‌ر له‌ورایه‌دایه که نیشانه‌ی ناوی .

تیکرا له‌و چه‌ند دیره‌ی ده‌ستوری نووسیندا که ته‌م زانایه نووسیویه نیشانه‌ی زیره‌کی به‌ناشکرا دیاره . ماموستا عه‌مه‌دی مه‌لا که ریم راستی بو‌چوه که له‌باره‌ی ته‌م رینوسه‌وه ده‌لی : « ته‌وه‌ی مایه‌ی داخه ته‌م زانایه بو‌چ ماده‌م ته‌م توانای وردبونه‌وه و تو‌زینه‌وه‌یه‌ی بووه ، خو‌ی به‌دو‌زینه‌وه‌و نووسینی ده‌ستوری زمان کوردی و نووسینی کوردیه‌وه خه‌ریک نه‌کردوه . ته‌و به‌م کاره که مه‌ی که ته‌ها به‌مه‌به‌ستی به‌ب‌ه‌له‌ خویندنه‌وه‌ی دانراوه‌که‌ی خو‌ی بووه تیی‌گه‌بان‌دووین تا چ‌را‌ده‌یه‌ک‌خواه‌ن سه‌رنج و زیره‌ک و لی‌هاتوو بووه . جا ته‌گه‌ر ته‌م کاره‌ی بکر‌دایه به‌کاری هه‌میشه‌ی خو‌ی و نه‌خوازه‌لا له‌شوینکی وه‌ک ته‌سته‌مو‌لا که سه‌ره‌رای کوردی و عه‌ره‌بی و تورکی و فارسی زانینه‌که‌شی ، مه‌یدانی ته‌وه‌ی بو‌ئه‌لواند له‌باره‌ی زانستی ده‌ستوری زمان و ناسینی ده‌نگ و بابه‌ته په‌یوه‌ندی داره‌کانی تره‌وه گه‌لی شت بزانی ، ب‌گومان کارینکی گه‌وره‌ی بو‌نه‌ته‌وه‌که‌ی به‌ئه‌نجام ته‌گه‌یاند » (۹۱) .

گوفاری « گه‌لاویژ » هه‌لیکی باشی بو‌لیدوان و ده‌برینی بیر و باوه‌ر سه‌باره‌ت به‌رینوسه‌ی کوردی هه‌لخت . به‌م بو‌نه‌یه‌وه له‌پیشکه‌ش کردنی په‌که‌م ژماره‌یدا نووسراوه : « په‌کیک له‌و قورته گه‌وران‌ه‌ی دپته رینی نووسیری کوردی چه‌شنی نووسین (املا) په‌و ته‌مه به‌راستی شایانی سه‌رشوری و ته‌ریق بوونه‌وه‌یه که هیشتا چه‌شنیک نووسینی تایه‌تی نیه‌ که زمان کوردی پنی بنووسری . له‌م ژماره‌یه‌ی

(۹۱) بروانه : هه‌مان سه‌رچاوه ، ل ۱۲

گه لاویژدا ئه وهنده گویم نه دایه ئه م قورته ، هه ر نووسه ره خوی چۆنی نووسینی هه روا له چاپ درا . ئه مه مانای ئه وه نیسه که گه لاویژ ئه یه وی ئه م حاله به م پشینی یه بمینته وه ، به پینچه وانه وه یه کئی له نیازه کانی گه لاویژ ئه وه یه که ماوه ی ئی گه یشتوان و پینگه یشتوو زاناکانی کورد بدات له م بابه ته وه بیر ی خویان بنووسن ، به شکوو له م پاشا گه ردانی نووسینه بزگارمان بیی»^(۳) . . . به داخه وه ئه م وتاره نووسه رانی کوردی نه بزواند و ده رباره ی رینووسی کوردی شتیکی ئه وتویان نه نووسی که شایانی باس بیست . ئه وه ی که نووسراش ته نیا چه ند کورته وتاریکی سه رپی بی بو وه ک : له ژماره (۵ - ۶) ی سالی (۱) دا ماموستا ع . به ناوی « ئیملا ی کوردی » یه وه وتاریکی بلا و کرده وه^(۴) ، داوا له زانایانی کورد ده کا تیدا

هه ول بده ن بو دانانی ده ستوورینکی رینگ و پینگ و ئه لفوی یه کی وا که کوردی ئاسان پی بنووسریت و ره وان پی بخوینریته وه . . . له ژماره (۹) ی سالی (۴) یشتا به ناوی « پرسپاری گه لاویژ » وه ده رباره ی زمانی کوردی و چۆنیته ی نووسینی ، پرسپار له خوینه رانی کورد کراوه ، که به شیوه یه کی راست و زانستی رای خویان سه باره ت به نووسینی کوردی به ئه لفوی بی عه ره بی یان لاتینی ده برن^(۵) . . . له ژماره (۱۱) ی هه مان سالداهه لآمی ماموستایان : قه دری جان ؛ عه بدولعه زیز خانه قا ؛ مه حمود حه سه ن بلا و کراوه ته وه^(۶) و له ژماره (۱) ی سالی (۵) یشتا وه لآمی ماموستا

(۹۲) بله ، وته ی پیشکesh کردن ، گوڤاری « گه لاویژ » ، ژ ۱ ، سالی ۱ ، به غدا ، ۱۹۴۰ ، ل ۶-۱ .

(۹۳) ع . ، ئیملا ی کوردی ، گوڤاری « گه لاویژ » ، ژ ۵-۶ ، سالی ۱ ، به غدا ، ۱۹۴۰ ، ل ۶-۱ .

(۹۴) پرسپاری گه لاویژ (زمانی کوردی و چۆنیته ی نووسینی) ، گوڤاری « گه لاویژ » ، ژ ۹ ، سالی ۴ ، به غدا ، ۱۹۴۳ ، ل ۵۱ .

(۹۵) أ- قه دری جان ، وه رام ، گوڤاری « گه لاویژ » ، ژ ۱۱ ، سالی ۴ ، به غدا ، ۱۹۴۳ ، ل ۵۴-۵۵ .

ب- عه بدولعه زیز خانه قا ، جوابی پرسپاری گه لاویژ ، هه مان ژماره ، ل ۵۶ .

ج- مه حمود حه سه ن ، وه لآمی پرسپاری گه لاویژ ، هه مان ژماره ، ل ۵۷ .

عوسمان صهبری ههیه^(٩٦) و له ژماره (٢) داوه لامي خ . گوڤان ده بينين^(٩٧) . ئه وهی لیره دا پینویسته سه رنجی بو اباکیشین ، ئه وهیه که زوربهی زوری وه لاهمه کان نووسینی کوردی به لاتینی په سه ند ده که ن .

ئو چهند وتاره ی له گوڤاری «گه لاوز» دا بلاوکراونه ته وه ، وتاری زانستی نین و گیروگرفتی رینووسیان چاره سه ر نه کردوه ، به لکو راویژ وهه ست و خواستن بو زگار بوون له و قورتانه ی بوویونه هو ی چه له مه ی نووسین و زه هه تی خویندنه وه .

وه ک پشتر لئی دواين مه سه له ی داهینانی هه نندی نیشانه له سه ریان له ژیر پیتی عه ره بی له کوردیدا شتیکی کونه و له و ماوه یه دا هه نندی له خویندنه واران کورد له نووسینی تاییه تی خویندنا به کاریان هیناوه^(٩٨) و له باره یانه وه وتاریان بلاوکردوته وه^(٩٩) .

(٩٦) عوسمان صهبری ، پرسپارا گه لاوزی ، گوڤاری «گه لاوز» ، ژماره ١ ، سالی ٥ ، به غدا ، ١٩٤٤ ل ٥٨ - ٦٠ .

(٩٧) ع . گوڤان ، نووسینی کوردی به تیبی لاتینی ، گوڤاری «گه لاوز» ، ژ ٢ ، سالی ٥ ، به غدا ، ١٩٤٤ ، ل ١ - ٤ .

(٩٨) بۆمبونه له و کومه له ده ستنوسه ی ماموستا مه لا عه بدوللای زبوه ردا ، که له کتیبخانه ی کۆر پاریزراوه ، هه نندی له و نیشانانه ئاشکرا به دی ده کرین . ئه گه ره له نیو ئه و ده ستنوسانه دا ته ماشای ئه و فه ره نگه عه ره بی - کوردی به ی بکه یین ، که له ٢٥ ی ته مووزی ١٩٤١ دا له نووسینی بووه ته وه (بوپتر زانیاری له باره ی فه ره نگه ناوبراوه وه ، بروانه : د . ئه و ره همان حاجی مارف ، وشه ی زمان کوردی ، به غدا ، ١٩٧٥ ، ل ٧٨) ، ئه وه وینه ی ده نگه ی (و) ی کراوه و (ئ) ی لاره ک ئه مبرو چۆن ، به و جوړه ده یانین . سه ره پای ئه وه بو (ل) ی قه له و (ل - س) خال له سه ری کردوته نیگار ؛ (ر) ی قه له وشه ی به نیشانه ی (ه) جیا کردوته وه . هه ره ها له م باره ی وه نووسه ره له کۆتای فه ره نگه که یه دا نووسینی ، ده ئی : « له خویندنه واران رجای تاییه تی ! . . زبانی کوردی چونکه قه واعیدی ئیملا ی ته وا ونیه ، هه ره به ونه وه ئیملا به ی که مه شه ووره ئه م کتیبه م نووسیوه . زۆرم سه عی کردوه له بو خویندنه واران ته کلیف نه بی بو وای مه بسوله و پای مائیه ئیشاره تی (٧) حه وت له سه ره ی وه دانراوه و بو رای گه وره ش هه تا مو مکن بووی گیراویم بو نووسیوه . ئه گه ره له که لیمه یه کدا ئه م ئیشاره تانه ته رک کرابوو لوظه ن ته صحیحی بفه زمون . . . » (ده فته ری دووم ، ل ٢٧٠) .

(٩٩) به وینه ، ماموستا وردی سالی ١٩٤٦ له گوڤاری «گروگالی مندالان کورد» دا وتاریکی به

بەر له سالی په نجا زوری ته و پسته کوردییه نیشانه دارانه هیشتا نه هاتبوونه جیهانی چاپه وه . بویه ته و کتیبی ته لفظوی یه ی ماموستا ئیبراهیم نه مین بالداربو مندالان ناماده ی کردبوو و «له لایه ن وه زاره تی مه عاریفی ته و ده مه وه ، له سالی ۱۹۴۹ دا بریار له سهر چاپ کردن و خویندن درا» (۱۰۰) . . . «وا به باش زانرا ، که کتیبه که به ده ست خه ت بنووسرته وه ، وه وینه کانی ره سم بکرتیت ، ئنجا وه ک (کلیشه له چاپ بدریت» (۱۰۱) . . . «پاش ته م هه موو ده ردی سه ری یه ، له سالی ۱۹۵۲ دا ، له چاپخانه ی (نه جاح) له به غدا ، به شیوه ی کلیشه چاپ کرا» (۱۰۲) . له و کتیبی «ته لفظوی» یه دا (۱۰۳) سی پیتی (و ، ئی ، ل) وه ک نووسینی ته مرو و ابوون . هه رچی بو ده نگی (ر) ی قه له ویشه دوو (ر) کرابوونه نیگار .

== ناوی «ده ستوری زمانی کوردی» یه وه بلا و کردوته وه و ده باره ی چوئیه تی نووسینی کوردی نییدا ، ده ئی :

- ۱- واوی کورت ده بی به یه ک واو بنووسری .
- ۲- واوی دریز ده بی به دوو واو بنووسری .
- ۳- واوی کراوه پیوسته هه وتیکی له سهر بکرتی .
- ۴- بوگیره (شده) ، پیوسته ته و پسته دوو جار بنووسرته وه .
- ۵- دوو جوو لام هه یه - لاواز و قه له و ته گه ر لام لاواز بوو هیچی بی ناوی ، بیتو و قه له و بی ده بی هه شتیکی له سهر بکرتی .
- ۶- (ی) سی جوو ره . یای بی هیز ، یای به هیز ، دوو (ی) .
بی هیز ، وه ک (یاری ، شاری . . .)
به هیز ، وه ک (تیر ، بیزار . . .)
دوو (ی) ، وه ک : (جهنگی ی ، ده نگی ی . . .) .
(گوفاری و گروگانی مندالانی کورده ، ژ ۳ ، پووشپه ری ، ۱۳۲۵ / حوزه ی رانی ۱۹۴۶ ، ل ۳) .

- (۱۰۰) ئیبراهیم نه مین بالدار ، زه نگی کاروانی رینووسی کوردی ، گوفاری «کۆری زانیاری عیراق - ده ستی کورده» ، ب ۹ ، به غدا ، ۱۹۸۲ ، ل ۸۴ .
- (۱۰۱) هه مان سه رچاوه ، ل ۸۴ - ۸۵ .
- (۱۰۲) هه مان سه رچاوه ، ل ۸۵ .
- (۱۰۳) ئیبراهیم نه مین بالدار ، ته لفظوی ، به غدا ، ۱۹۵۱

نووسەری ناوبراو سالی ۱۹۵۳ لەسەر هەمان رینگەى کلێشه کتیبکى ئەلفونى نۆى بلاوکردەوه^(۱۰۱). ئەگەر چى ئەم بەرھەمەى لە گەلى بارەوه لەسەر شىوہەكى پێشکەوتوتەر رێک خستبوو، بەلام لە رووى پیتە کوردیەکانەوه جیاوازی لەگەل ئەوہى پێشودا تەنیا ئەوہ بوو، کە لەمدا بۆ دەنگى (ر)ى قەلەو لەبری دوو (ر)، یەك (ر)ى کردۆتە نیگار.

ماموستا بەلدار سالی ۱۹۵۵ یش بە ناوی «ئەلفونى بۆگەرە» ەوہ کتیبکى دەرکرد^(۱۰۲). لەم کتیبەشدا هەمان دەستوورى رینووسى کتیبى «ئەلفونى نۆى بۆمنداڵان» ی بەکارھێناوہ.

نووسەر لە سالی ۱۹۵۶ دا کتیبى «ئەلفونى نۆى بۆمنداڵان» ی بە پوختەکراوى بە ئۆفیسیت چاپ کردوہ^(۱۰۳). «لەم چاپە پوختەکراوہدا نووسەر پیتی رینى قەلەوى (گەرەى) بۆ یەكەم جار بە یەك رینى نووسى و لەژیریشیا نیشانە بەكى حەوتى دانا (ر)»^(۱۰۴).

بەلام تا سالی پەنجاووسى ئەم نیشانانە بۆ چاپ دانەرێژرابوون. خواوہى گوفارى «گەلاوێژ» ماموستا ئیبراھیم ئەحمەد و ماموستا عەلا ئەدین سەجادی سەرنووسەرى ھەولێكى باشیان بۆ دارشتنى ئەوپیتانە داوہ لە چاپدا. بەبوونە یەوہ، ماموستا ئیبراھیم ئەحمەد دەلى: «ئەوہى راست بى من خۆم لە دەرھێنانى یەكەم ژمارەى (گەلاوێژ) ەوہ مەسەلەى یەكخستنى نووسین و بەتایبەتى نووسینى پیتی (ل، و، ی) ی کوردیم وەکو قورتیکى گەرە بەرەنگار بوو کەوا بە بىلابردنى ماوہى پێشکەوتنى خویندەوارى لەناو کورددا زۆر تەنگ و تەسك ئەى. بەبیرما ھات کە بۆچى تەقەلایەك نەدرى کە ئەو ئیشارەتى (۷) ی خەلك لەخویانەوہ بریارى دانانیان داوہ لەسەر پیتی (ل، و، ی) پیتی تاییەتى بۆ دانەرێژریت لە چاپدا. بۆ ئەم نیازە قسەم لەگەل (سەید حەسەن عانى) مودیرى (مدرسة التفيض

(۱۰۴) ئیبراھیم ئەمین بەلدار، ئەلفونى نۆى بۆمنداڵان، بەغدا، ۱۹۵۳.

(۱۰۵) ئیبراھیم ئەمین بەلدار، ئەلفونى بۆگەرە، بەغدا، ۱۹۵۵.

(۱۰۶) ئیبراھیم ئەمین بەلدار، ئەلفونى نۆى بۆمنداڵان، بەغدا، ۱۹۵۶.

(۱۰۷) بروانە: سەرچاوہى ناوبراو، ئیبراھیم ئەمین بەلدار، زەنگى کاروانى رینووسى کوردى، ل ۸۸.

لاهلیه) کرد که وا مه کینه به کی لاینوتاییان هینابوو . نه گهرچی ناوبراو بریاری دا که بنووسی بو نه مریکا بو هینانی نه و پیتانه ی له کوردیدا به کارنه هینرین و دارشتنی پیتی (ل ، ی ، و) به ئیشارهتی حه و ته وه . به لام هه ندنی هوی تایه تی هه ردوو لا و گهرم بوونی شهر په کی نه م ته قه لایه یان خست . دوا ی نه مه به چه ند سالیك له کاتیکی به ته واوی جیاوازا نه م قسه به م له گه ل ماموستا سه جادی کرد که وا به یوه ندیه کی ته واوی له گه ل چاپکاری په ییدا کردبوو» (۱۰۸) . «نه وه ی من نه موست له ماموستا سه جادی نه وه بوو که له سه ر حیسابی خو ی داوا بکات نه ک هه ر پیتی (ل ، ر ، و ، ئی) ی بو دابریژن بگره (ی) په کی داکشای دار و . . . نه وه ی راست بی ماموستا عه لانه دین پی سه لماندم که نه م هه موو پیتانه پیوست نین ، وه نه م هه موو ئیشاره تانه سه ر له خوینده وار تیک نه دن . ئنجا فیکری هه ردوو کمان هاته سه ر نه وه ی که ته نیا چوار حه رف هه یه موشکیله په ییدا نه کن (ر ، ی ، ل ، و) وه قه رار وا بوو هه ریه که له مانه بو ناسینه وه یان (۷) یکی له سه ر دابرنی . وه نه و ناردی نه م ئیشاره تانه یان دارشت . . .» (۱۰۹) .

ماموستا سه جادیش له م باره یه وه ده ئی : «من له پیش نه وه دا که (میژووی نه ده بی کوردی) له چاپ بده م بو قالبی نه م چوار نیشانه یه ناردمه له نده ن و قاهیره ، به و نیازه که بیانخه مه ده ست و به وجوره کتیه که ی پی له چاپ بده م ، داخه که م فریای نه و کتیه نه که وتن» (۱۱۰) ، هه تا له م چه ندانه دا ریکه وت و قالبه کان گه شتن» (۱۱۱) . . . «یه که م شتیک که به مانه له چاپ درا رساله ی (ناوی کوردی) بوو» (۱۱۲) . . . «نه و سه رکه وتنه ی که سه رکه وت و هاته ناوه وه له

(۱۰۸) بروانه : ب . فرمان ئیسته مان ، گوڤاری «هیوا» ، ژ ۹ ، سالی ۱ ، به غدا ، ۱۹۵۸ ، ل ۱۷ - ۱۸ .

(۱۰۹) بروانه : هه مان سه رچاوه ، ل ۱۸ .

(۱۱۰) چاپی په که می ، کتیی میژووی نه ده بی کوردی ، سالی ۱۹۵۲ له به غدا چاپ کراوه .

(۱۱۱) بروانه : عه لانه دین سه جادی ، ناوی کوردی ، به غدا ، ۱۹۵۳ .

(۱۱۲) کتیی «ناوی کوردی» سالی ۱۹۵۳ له به غدا چاپ کراوه .

(۱۱۳) بروانه : سه رچاوه ی ناوبراو ، ب . فرمان ئیسته مان ، ل ۱۲ .

۱۹۵۳ دا بوو که له پاش نه و میژ ووه به ته واوی له عالمی چاپدا بلا و بووه وه «^(۱۱۴)» .
 له کوتای وشه ی «سه رتا» ی نامیلکه ی «ناوی کوردی» (ل ۷) دا ،
 ماموستا سه جادی میژ ووی ۱۵/۶/۱۹۵۳ ی داناهه . دیاره شه وه ش میژ ووی
 نووسینی نه و سه رتا یه ، نه ک میژ ووی بلا و بوونه وه ی نامیلکه که . ب گومان نه و
 نووسراوه چنه خیرایش چاپ کراب ، ده ب یه ک دوو مانگیکی هه ری چوب . . .
 جا سه رنج راکیش نه وه یه که له هه مان میژ وودا - واته له میژ ووی نووسینی نه و
 سه رتا یه دا - ژماره (۱۹۴) ی گوڤاری «په یام» ده رچوه و تیندا پینج نیگاری (و ،
 تی ، ل ، ر ، و) به کارهاتوه و له پیشه کیدا له وباره یه وه و تراوه : «له م هه فته یه وه
 به ناوی خوای گه وره وه ده ستمان کرد به تی خستی چنه گورینیک له به رگ و
 ناوه روکی گوڤاره کوردی یه که مان»^(۱۱۵) . . . له به شی «پوسته ی خوینده ران» ی
 ژماره (۱۹۵) یشدا که ریکه وتی ۲۲ ی حوزه برانی ۱۹۵۳ ده کات ، هو و چونه تی
 نه و نیشانه نویانه باس کراوه و تراوه : «وه کو به رچاوتان که وت له هه فته ی
 رابورد ووه دیمه نی گوڤاره که مان گوری ، به لام نیمه به وه نده رازی نابین و زیاتر
 تی نه کوشین که نه م گوڤاره و نووسینی کوردی له لایه ن خوینده واره کانه وه له هه موو
 ناحیه ییکه وه دلگیر بی . هه ر به و نیازه ماموستا (توفیق وه هبی به گ) له ۱۹۲۵ وه
 تی نه کوشی بو ریک خستی نیملا ی کوردی به تپی عه ربی . له پاشا نووسه ره کان و
 نه دیه کانی تری کوردی خه ریک بوون بو نه و نامانجه . له پاش لیکولینه وه و
 لیدوانیکی زور بریاردراوه که وا پیوسته هه نندی نیشانه ی تایه تی له سه ر حه رفه کانی
 عه ربی دابتری بو نه وه ی نووسینی کوردی له گه ل قسه پی کردنیا جووت بی و ثیلتباس
 په یا نه بی له کاتی خویندنه وه دا . نه م ته قه لایه وه نه بی هه ر له زمان کوردی دا کراب ،
 به لکو کاربه ده ستانی زمانه کانی تریش وه کوو (پاکستانی) یه کان که وا له میژ وه
 حرووفی عه ربی بو نووسینیان به کارنه هینن ، گه لی نیشانه ی تایه تی یان خستوه ته
 سه ر نه و حه رفانه . نه و حه رفانه که پیوست به خسته سه ری نیشانه ی تایه تین له
 کوردی (و ، ی ، ل ، ر) ن .

(۱۱۴) بروانه : علائه دین سه جادی ، دانان نیشانه کانی پیتی کوردی ، گوڤاری «برژی
 نوی» ، ژ ۱۲ ، سالی ۱ ، سلیمان ، ۱۹۶۰ ، ل ۱۶ .
 (۱۱۵) په یامی تازه ، گوڤاری «په یام» ، ژ ۱۹۴ ، ۱۵ ی حوزه برانی ۱۹۵۳ ، ل ۳ .

بۆواوی کورت یەك (واو) ئەنووسری ، وه كو : كورت . . . بۆواوی درێژ
 دوو (واو) ئەنووسری ، وه كو : ژوور . . . بۆواوی قەلەو له جیاتی (و) ی ئینگلیزی
 (و) ئەنووسری ، وه كوو : بۆن ، زۆر . . .

بۆواویك نه قەلەو و نه درێژ (و) ئەنووسری ، وه كوو : خۆن شۆن ،
 جۆن ، نۆن .

بۆیای کراوه (ی ، یی ، ئی) ئەنووسری ، وه كوو : لێره ، فێر ، پێ .
 بۆ (لام) ی قەلەو (ل ، ل ، ل ، ل) ئەنووسری ، وه كو : به لام ، ئالا ،
 بال .

بۆ (را) ی قەلەو ، به لام وه كو (رای) مه شدووده ی عه ره بی نا ، (ر)
 ئەنووسری . وه كو : جوړنه ، کر ، کهر ، بریار .

گه لی ته قه لامان دا که به م ته رتیه له (قاھیره) ته و حه رفانه دا برێژرین ، به لام
 بی به ختی نه یان توانی هه مووی به ته واوی و به ریکویتیکی دا برێژن . هه رچۆنیک بوو
 ته مه یه که م هه نگاوه هاویشتر به هیوا ی ته وه که له پاشه روژیکی نزیکدا به هیمه تی
 دلسۆز و تی گه یشتوو ه کا ئمان که م و کورتیه کانی نه مینی . ته و جا هه موو که سیک به
 بی ته گه ره ته توانی کوردی به راست و ره وانی به حرووفی عه ره بی بنووسی و و چانی
 تیکه ل و پیکه لی نامینی له نووسینا . ئیتر با چاوه روان بین «^(۱۱۶) «^(۱۱۷) .

ته گه رچی نامیلکه ی « ناوی کوردی » و گوڤاری « په یام » هه ردووکیان له
 چاپخانه ی مه عاریف^(۱۱۸) چاپ کراون ، به لام دیاره به و پسته نوێیانه چه ند
 ژماره یه کی گوڤاری « په یام » پیش نامیلکه ی « ناوی کوردی » که وتوون . . . واش
 ده رده که وتی که جگه له ماموستا سه جادی و خاوه نی گوڤاری « گه لاویژ » ،
 هه ره وه ها که سانی تریش له هه ول و ته قه لای ته و پیتانه دا به شداری یان کردوه . . .

(۱۱۶) بروانه : گوڤاری « په یام » ، ژ ۱۹۵ ، به غدا ، ۲۲ ی حوزه بیرانی ۱۹۵۳ ، ل
 ۱۷- ۱۸ .

(۱۱۷) گوڤاری « په یام » له هه ندنی ژماره ی دواتردا چۆنیه تی به کارهینانی ته و پسته نوێیانه ی بۆ
 خوێنه ران روون کردوو ته وه . به وینه ، بروانه : ژ ۱۹۷ ، ۶ ی حوزه بیرانی ۱۹۵۳ ، ل
 ۱۳- ۱۴ ؛ ژ ۲۰۱ ، ۳ ی ئابی ۱۹۵۳ ، ل ۵ . . .

(۱۱۸) چاپخانه ی مه عاریف یه که م چاپخانه یه ، که تیکرای ته و پیتانه ی ئیدا په یدا بووی . . .
 له هه مان سه رده مدا هه ندنی چاپخانه ی ولات و هه نده رانیس به شیکی که می ته و

بەم چەشنە سەن پیتی (و، ئی، ل) لە جیهانی چاپی کوردیدا پەیدا بوون و لە رینووسی کوردیدا جێی خۆیان کردەووە . . . هەرچی (ز) ی پێشنیاری مامۆستا سەجادی و (ر) ی مامۆستا وەهەبی و (رر) ی کەسانی ترە ، کێشە ی لەسەر بوو ، بەلام ئەمیش کاتی لە سالی ۱۹۵۶ دا وێنە ی (ر) ی بۆ کرابە نیگار لە لایەن زوربە ی خە لکەووە وەرگیرا و ڕەگی دا کونا . . .

لە ژمارە (۳۳۶) ی گوڤاری (پە یام) دا کە رێکەوتی ۱۹ ی مارچ ۱۹۵۶ دە کات ئە و پیتە نوێیە دە بێنرێ^(۱۱۹) . . . وە ک پێشتر باسمان کرد مامۆستا ئیبراهیم ئە مین

پیتانە یان هە بوو . بە وێنە لە چاپە مە نییە کاتی چاپخانە ی کوردستان دا نیگاری (و) دە بێنرێ ، یان لە و (انجیلا لوقا) یە ی سالی ۱۹۵۳ لە بە پرووت چاپکراوە دیسان وێنە ی (و) هە یە . . . بە لام زوربە ی زوری ئە و چاپخانانە ی کتیی کوردیان لی چاپ دە کرا ، تا چە ند سالی ک دواتریش هیشتا هیچ نیگارێ ک لە و نیگارە نوێیانە یان نە هینا بوو . بۆ نمونە ئە گەر تە ماشای ئە و کتیی قوتابخانانە بکە یین کە لە سالی ۱۹۵۵ - ۱۹۵۶ دا لە چاپخانە ی (نجاح) ، (دار الاخبار) ، (زەهرا) ، (دار القدس) ، (دجله) چاپکراون هیچ پیتیکی نوێیان تیدا بە دی ناکە یین . بە وێنە بروانە :

* کتیی « ئە شیا و سەرە تای سەروشت » بۆ سنفی پێنجی ئیبتدائی ، مە مە د عە لی پشدری کردوویە بە کوردی ، چاپخانە ی نە جاح ، بە غدا ، ۱۹۵۵ - ۱۹۵۶ .

* کتیی « دەرسی ئە شیا وە مە بادی تە بیعت » بۆ پۆلی چوارەمی ئیبتدائی ، عە بدولبەرە مان نورجان و شیخ حە سە ن نبعمە توللا کردوویانە بە کوردی ، چاپی چوارەم ، چاپخانە ی دارو لکە خبار ، بە غدا ، ۱۹۵۵ .

* کتیی « حساب و پێوان » بۆ پۆلی شە شە م ، چاپی سێ م ، چاپخانە ی زەهرا ، بە غدا ، ۱۹۵۶ .

* کتیی « خۆیندە نە وە ی کوردی بۆ پۆلی سێ م » ، عە بدولخالق قو طب کردوویە بە کوردی ، چاپی پێنجە م ، چاپخانە ی دارو لوقدس ، بە غدا ، ۱۹۵۵ .

* کتیی « حساب و قیاسات » ، بۆ پۆلی پێنجەمی سەرە تایی ، فوناد رە شید کردوویە بە کوردی ، چاپی چوارە م ، چاپخانە ی دیجلە ، بە غدا ، ۱۹۵۶ . . . و هە ندیکێ تر .

(۱۱۹) بە وێنە ، بروانە : (ل ۳ ، س ۱ ، ۵) - « رێک کە وتوون » ؛ (ل ۳ ، س ۲ ، ۱) - « پرۆژە ی » ؛ (ل ۵ ، س ۱ ، ۲) - « رابوردوودا » . . .

بألدار له چاپی سالی ۱۹۵۶ ی کتیبی « ئه لف و بوی نوی بو مندالان » دا حه وق له ژیر (ر) دا داناوه^(۱۲۰) .

وهك په نجه مان بو راکیشا ئه و چوار پته نیشانه ی (۲) له سه ریان داده نرا ، به لام دوای ماوه بهك بو پیتی (ر) ی قه له و نیشانه كه خرایه ژیری^(۱۲۱) . ئه مهش دواتر به ته واوی په ره ی سه ند و وا ی لی هات كه (ر) ی چوكله له سه ر نه مینی . . . كه چی له م سالانه ی دوایدا کوږی زانیاری کورد دیسان هینایه وه کایه وه .

هه رچه نده زور به ی گوڤاره کوردیه کان بایه خیان به باسی رینووسی کوردی داوه و هه ریه که یان به پنی توانست هه ولی بو چاره سه رکردنی داوه ، به لام ئه وانه ی پتر ده وریان بینی ، گوڤاری « هیوا » (۱۹۵۷ - ۱۹۶۳) و « رۆزی نوی » (۱۹۶۰ - ۱۹۶۱) و « پینشکه وتن » (۱۹۵۸ - ۱۹۶۳) و « شه فق » (۱۹۵۸ - ۱۹۵۹) بوون .

له ژماره کانی سالی (۱) ی گوڤاری « هیوا » دا کومه لیک وتار سه باره ت به رینووسی کوردی ده بیترنی^(۱۲۲) . به وینه : ماموستاب . به ناوی « چون زمانه که مان

(۱۲۰) بروانه لاپه ره (۵۹) ی ئه م کتیه .

(۱۲۱) ماموستا نه ریمان کاتی له په یدا بوونی نیگاری (ر - چوکله بهك له سه ری) ده ده ونی ، ده نی « قادری فه تاحی قاضی) به که م که س بووه که حه وق له ژیر (رئی گیسه دار) وه له خواره وه برده ته سه ره وه ی و چه ند کتیبکی خزی به م چه شنه چاپ کردوه « (رینووسی کوردی له ره گ و ریشه وه ، ل ۳۴) . . . به ر له هه رشت ئه گه ر ته ماشای میژووی په یدا بوونی پیتی (ر) ی قه له و بکه یین ، ده بینن له پینشدا چوکله ی له سه ره وه بو دانراوه و دوا ی هینراوه ته خواره وه ، نهك ماموستا نه ریمان وتنه که به پینچه وانه وه ده نی : « . . . له خواره وه برده ته سه ری » . . . هه رچی به که م که سینه ، که کتیبی به وجوره چاپ کردوه قادری فه تاحی قازی نییه ماموستا عه لانه دین سه جادی به . ماموستا سه جادی سالی ۱۹۵۳ له کتیبی « ناوی کوردی » دا ئه و پیتیه به کارهیناوه و قادری فه تاحی قازی سیازده سال دوای ئه و به کاری هیناوه .

(۱۲۲) تیکرای ژماره کانی سالی (۱) ی گوڤاری « هیوا » به ر له شوږشی ۱۴ ی ته مووز ده رچوون و کومه لیک وتاری باشیان له باره ی رینووسی کوردیه وه تیدا به . به لام به داخه وه ژماره کانی دوای سالی بهك که پاش شوږشی ته مووز بلاو کراونه ته وه ، ده باره ی کیشه ی ناویرا و هیچ شتیکی ئه وتویان تیدا نییه .

بنوسین ، هوه زنجیره یهك وتاری نووسیوه^(۱۲۳) و ده‌باره‌ی جوژی لیکۆلینه‌وه‌ی رینووسی کوردی تیاپاندا دواوه و باسی ئه‌و مهرجانه‌ی کردووه که ده‌بێ له چاکترین ئه‌لفویندا هه‌بن . دوا‌ی لیکۆلینه‌وه له نووسین به‌ پیتی عه‌ره‌ب و لاتینی ، به‌ به‌نگه‌ی راست و زانستی ئه‌وه‌ی نیشان‌داوه که ئه‌لفوینی لاتینی له‌گه‌ل زمانی کوردیدا پتر ده‌گونجی . . مامۆستا ب . له ژماره (۹) یشدا ، به‌ ناوی « فرمانی ئیسته‌مان » هوه وتاریکی بلاوکردۆته‌وه^(۱۲۴) و باسی په‌یدا‌بوونی چوکلّه و پیت بو‌دارشتنیان کردووه و ئه‌و قورتانه‌شی نیشان‌داوه که له رینووسی کوردیدا هه‌ن ، له‌باره‌ی ئه‌و فرمانانه‌وه دواوه که له‌سه‌ر شانی خوینده‌وارانن . . . مامۆستا زه‌کی هه‌ناری له ژماره (۷) دا باسی ئه‌و (د) ده‌کا که له ناوچه‌ی سلیمانی کلۆر ده‌کری و نیشانی ده‌دا که ئه‌مه‌ نا‌ی له زمانی ئه‌ده‌بیدا ره‌نگه‌بدا‌ته‌وه^(۱۲۵) . له ژماره (۸) دا مامۆستا م . م . ده‌باره‌ی وینه‌ی هه‌ندتی ده‌نگه‌و نووسینی هه‌ندتی وشه‌ چه‌ند پێشنیاریکی کردووه^(۱۲۶) . له ژماره (۱۰) دا مامۆستا جه‌میل به‌ندی رۆژه‌یانی موناقه‌شه‌ی رای نووسین به‌ عه‌ره‌ب و لاتینی ده‌کاوه‌وه ده‌دۆی که نیگاریان ده‌وی^(۱۲۷) .

له گۆفاری « رۆژی نوێ » دا هه‌ندتی وتار بلاو‌کراوه‌ته‌وه . بو‌نموونه : له ژماره (۶ ، ۸ ، ۱۱) ی سالی (۱) دا مامۆستا مارف خه‌زنه‌دار زنجیره‌یه‌ك وتاری

(۱۲۳) ب . چون زمانه‌که‌مان بنوسین ، گۆفاری « هیوا » به‌شی په‌که‌م ، ژ ۴ ، سالی ۱ ، به‌غدا ، ۱۹۵۷ ، ل ۱۰-۱۷ ؛ به‌شی دووهم ، ژ ۶ ، سالی ۱ ، به‌غدا ، ۱۹۵۷ ، ل ۸-۱۹ .

(۱۲۴) ب . فرمانی ئیسته‌مان ، ، گۆفاری « هیوا » ، ژ ۹ ، سالی ۱ ، به‌غدا ، ۱۹۵۸ ، ل ۷-۱۸ .

(۱۲۵) فوئاد زه‌کی هه‌ناری ، نووسینی تیبی (دال) به‌ شیوه‌ی سلیمانی ، گۆفاری « هیوا » ، ژ ۷ ، سالی ۱ ، به‌غدا ، ۱۹۵۸ ل ۱۹-۲۱ .

(۱۲۶) م . م . (محمدی مه‌لا که‌ریم) ، نووسینی زمان کوردی ، گۆفاری « هیوا » ، ژ ۸ ، سالی ۱ به‌غدا ، ۱۹۵۸ ، ل ۹-۱۴ .

(۱۲۷) جه‌میل به‌ندی رۆژه‌یانی ، چون زمانه‌که‌مان بنوسین ، گۆفاری « هیوا » ، ژ ۱۰ ، سالی ۱ ، به‌غدا ، ۱۹۵۸ ، ل ۸-۱۱ ، ۸۹-۹۴ .

بلاوکردوته^(۱۲۸) و سه بارهت به نووسینی هه نندی پیت و وشه و ئامراز دواوه . ماموستا عه لانه دین سه جادی له ژماره (۱۲) ی سالی (۱) دا باسی دانان نیشانه کانی پیتی کوردی کردوه^(۱۲۹) . له هه مان ژماره دا ماموستا جه میل به نندی رۆژبه یانی به ناوی « راست کردنه وه » وه وتاریکی نووسیوه^(۱۳۰) و بیرورای خوی به رانه ره نندی نووسین ، به تاییهتی وتاری ناوبراوی ماموستا خه زنه دار تیدا ده ربرپوه . له ژماره (۳) ی سالی (۲) دا ماموستا طاهر صادق رای سه بارهت به نووسینی وشه ی داریژ راو و لیکدراو و وشه ی کوتایی هاتوو به (ی) له دوخی ئیزافه دا و واوی پیوه نندی . . . نیشان داوه^(۱۳۱) . له ژماره (۶) ی هه مان سالییدا ماموستا شیخ حه سه ن به ناوی « (ی) ی ئیزافه و (واو) ی عه تف » وه وتاریکی بلاوکردوته^(۱۳۲) .

له به شیکی زوری ژماره کانی گوڤاری « پیشکه وتن » دا له باره ی میژوو و کیشه ی رینووسی کوردیه وه وتار نووسراوه . به وینه ماموستا توفیق وه هبی له ژماره (۵) دا باسی ئه وه وه ول و ته قه لایه ی خوی کردوه که بو دانان هه نندی پیت و نیشانه داویتی^(۱۳۳) . له ژماره (۶) ییدا وینه ی ئه و پیت و نیشانان ه ی خستوته پیش چاو و وا راده گه یه نی که ئه وه لاپه ریه که له وده ستنوو سه که له سالی ۱۹۲۵ دا ماموستا ئه نوه ر

(۱۲۸) مارف خه زنه دار ، زمانه وان ، گوڤاری « رۆژی نوی » ، به شی یه که م ، ژ ۶ ، سالی ۱ ، سلیمان ، ۱۹۶۰ ، ل ۲۳-۲۶ ؛ به شی دووم ، ژ ۸ ، سالی ۱ ، سلیمان ، ۱۹۶۰ ، ل ۱۳-۱۸ ؛ به شی سیه م ، ژ ۱۱ ، سالی ۱ ، سلیمان ، ۱۹۶۰ ، ل ۳۸-۴۵ .

(۱۲۹) عه لانه دین سه جادی ، دانان نیشانه کانی پیتی کوردی ، گوڤاری « رۆژی نوی » ، ژ ۱۲ ، سالی ۱ ، سلیمان ، ۱۹۶۰ ، ل ۱۱-۱۸ .

(۱۳۰) جه میل به نندی رۆژبه یانی ، راست کردنه وه ، گوڤاری « رۆژی نوی » ، ژ ۱۲ ، سالی ۱ ، سلیمان ، ۱۹۶۰ ، ل ۵۹-۶۴ .

(۱۳۱) طاهر صادق ، هه له ی نووسین ، گوڤاری « رۆژی نوی » ، ژ ۳ ، سالی ۲ ، سلیمان ، ۱۹۶۱ ، ل ۶۵-۶۷ .

(۱۳۲) شیخ حه سه ن ، (ی) ی ئیزافه و (واو) ی عه تف ، گوڤاری « رۆژی نوی » ، ژ ۶ ، سالی ۲ ، سلیمان ، ۱۹۶۱ ، ل ۱۵-۱۷ .

(۱۳۳) توفیق وه هبی ، سوپاس ، گوڤاری « پیشکه وتن » ، ژ ۵ ، به غدا ، ۱۹۵۸ ، ل ۳-۵ .

سائیب بوی پاکنوس کردووه^(۱۳۱) . ماموستا توفیق وه هبی هر له ژماره (۶) دا به ناوی (ده ستور) وه و تاریکی بلاوکردوته وه وله چۆنیه ق نووسینی هه ندی نامراز و وشه دواوه تیدا^(۱۳۲) . له ژماره (۸) یشدا که میک باسی سه رچاوه ی په یدا بوونی هه ندی نیشانه ی سه رپته کانی کردووه^(۱۳۳) . . . ماموستا ن . له ژماره (۹) دا ، کاتی له کتیی «ئه لغویی نوی» ی ماموستا ئیبراهیم بالدار ده کۆلیته وه ، په نجه بو پیوستی جیا کردنه وه ی (ری لاوازو (ری قه له و راکیشاوه^(۱۳۴) . له ژماره (۱۰) دا ماموستا شیخ حه سه ن ورد و زانا یانه له پیوستی دانانی چو کله بو (ری سه ره تایی وشه و رته کردنه وه ی نووسینی دوو (ری بو (ری قه له وی کۆلیته وه^(۱۳۵) . له هه مان ژماره دا ، ماموستا عادیل عیرفان باسی پاشا گه ردانیی نووسینی وشه ی عه ره بی کردووه^(۱۳۶) . له ژماره (۱۶) دا ماموستا س . به چهند وشه یه ک باسی ده وری ماموستا توفیق وه هبی له دانانی نیشانه ی سه رپته کانداه کات^(۱۳۷) . . .

نووسینی هه ره دیاری گۆفاری «شه فه ق» ، و تاریکی ماموستا بله یه که له ژماره (۵ - ۶) ی سالی یه که مدا بلاوی کردووه ته وه و به وردی و راستی باسی میژووی په یدا بوونی هه ندی پیت و نیشانه ی تیدا کردووه و بی لایه نانه هه قی به وانه

(۱۳۴) توفیق وه هبی ، فوتوگراف ، گۆفاری «پیشکه وتن» ، ژ ۶ ، به غدا ، ۱۹۵۸ ، ل ۸-۹ .

(۱۳۵) توفیق وه هبی په ستور ، گۆفاری «پیشکه وتن» ، ژ ۶ ، به غدا ، ۱۹۵۸ ، ل ۵-۷ .

(۱۳۶) توفیق وه هبی ، بۆجه نای ماموستا سه عید صدقی به ریز ، گۆفاری «پیشکه وتن» ، ژ ۸ ، به غدا ، ۱۹۵۸ ، ل ۵-۶ .

(۱۳۷) ن . ، دیسانه وه (ئه لغویی نوی دانهری ئیبراهیم بالدار) و به راوردی ره خنه زانسته که ی ماموستا مسته فا صالح که ریم وه لاهه که ی ماموستا ئیبراهیم ، گۆفاری «پیشکه وتن» ، ژ ۹ ، به غدا ، ۱۹۵۸ ، ل ۴-۶ .

(۱۳۸) شیخ حه سه ن ، ره خه ییکی زانستی له ماموستای به ریز جه میل رۆژبه یانی ، گۆفاری «پیشکه وتن» ، ژ ۱۰ ، به غدا ۱۹۵۸ ، ل ۴-۸ .

(۱۳۹) عادیل عیرفان ، هه له قوکردن به نووسینی کوردی و وشه ی عه ره بی ، گۆفاری «پیشکه وتن» ، ژ ۱۰ ، به غدا ، ۱۹۵۸ ، ل ۱۸-۲۰ .

(۱۴۰) س . ، گیره شیویی ، گۆفاری «پیشکه وتن» ، ژ ۱۶ ، به غدا ، ۱۹۵۸ ، ل ۱۰ .

داوه ، که له و مه‌یدانه‌دا کاریان کردووه^(۱۴۱) .

بەم چەشنە بینیمان کە لە کۆتایی سالیانی پەنجای و سەرەتای شەستدا نووسەرانی کورد کەوتنە گرنگی دان بە چاره‌سەرکردنی گیروگرفتی رینووسی کوردی و گوڤاره‌کانی ئەو سەرەمه‌ش لە بلاوکردنەوه‌ی ئەو بیروپرایانه‌دا دەوری شایانی خۆیان بینی^(۱۴۲) .

وتارەکانی گوڤاری «گەلاویژ» بە زۆری زانستی نەبوون و پەنجەیان بوو گیروگرفته‌کان رانه‌کیشایوو ، بە‌لکو تەنیا ئاوات خواستن بوون بوو ئازادبوون لە چەرەسەری . . . ئەوانە‌ی گوڤاری «هیا» بە‌زۆری بە‌راوردی پیتی لاتینی و عەرەبی بوون و باسی کیشە‌ی وینە‌ی دەنگە‌کان و دۆزینە‌وه‌ی چاره‌بۆیان دە‌کەن . . . هەرچی نووسینە‌کانی گوڤاری «رۆژی نوێ» ن پتر توانیویانە گیروگرفته‌کان دەست‌نیشان بکەن و چاره‌یان بۆ‌بدۆزنە‌وه . . . باسە‌کانی گوڤاری «پیشکە‌وتن» و «شە‌فەق» ئە‌گەرچی تا راده‌یه‌ک مە‌سە‌له‌ی چۆنیه‌ق نووسینی هە‌ندی پیت و وشە‌یان گرتۆتە‌خۆ ، بە‌لام پتر لە میژووی پە‌یدا‌بوونی نیشانه و نینگاری دە‌نگە‌ کوردیه‌کان دواون . . .

گیروگرفتی رینووسی کوردی بە پیتی عەرەبی هیندە زۆره کە نه‌ک هەر به‌و وتارانە ، بە‌لکو به‌و هە‌موه‌ش کە لە‌م دوايه‌دا نووسراوه ، دە‌ردی دەرمان ناکرێ . جا بۆ‌یه نووسەرانی کورد بە‌رده‌وام بوون و باشتر کەوتنە‌خۆیان . یه‌کیک له‌و کاره گه‌ورانە‌ی شایانی باسن ، کتییی «رابه‌رنی بوئیملا‌ی کوردی» ی ماموستا نووری

(۱۴۱) بله ، خۆیاراستن له‌ لایه‌نگیری ناراستی ، گوڤاری «شە‌فەق» ، ژ ۶-۷ ، به‌غدا ، ۱۹۵۸ ، ل ۶-۱۱ .

(۱۴۲) ماموستا نە‌ریمان له‌ کتییی «رینووسی کوردی له‌ رە‌گه‌ و ریشه‌وه» دا ناوی هه‌چ به‌کێک له‌و وتارانە‌ی نە‌بردووه کە له‌ گوڤاری «هیا» و «رۆژی نوێ» و «پیشکە‌وتن» و «شە‌فەق» دا بلاوکرانە‌ته‌وه .

عەلی ئەمىنە (١٩٦٦) (١١٣) .

نووسەری ناوبراو لەم بەرھەمەدا ھەولێ داوھ لە ھەموو لایەنەکان کێشەى رېنوووسى کوردی بدوێ - واتە چۆن گىروگرفتى نووسىنى دەنگەکانى زمانى کوردى بە پىتى عەرەبى خستۆتە روو ، ھەر بە وچە شەش لە گىروگرفتى نووسىنى وشەى سادە و ناسادە و تىك بەستنى پىتەکان . . . دواوھ .

من با ھەندى راي ماموستا نووريشم لە لا پەسەند نەبى ، ھەر دەبى بلىم تىكرا نووسراوھە كىم بە لاوھ كارىكى گەورە و سەرکەوتوو و واتە دەگەم باش بو چارەسەرکردنى ھەندى كيشە چووھ . بە وىنە كاتى نووسەر پيشنياردەكا ، كە ئەو وشانەى بە دەنگى (و- w) ى كونسونانت دەست پى دەكەن و بەدواياندا كورته بزوينى (و- u) دىت ، بە دوو واو بنووسرين ، ئەو لە رىگەى لىكدانەوھە بو ئەوھ چووھ ، بە تايەتى كە پىكھاتنى بىرگەكانى ئەو جوړە وشانە و بوونى كورته بزوينى (و- u) ى كردۆتە بە لگەى دوو واو نووسين (١١٤) . بە لای مەوھ ئەمە رايەكى زانستىيە و شايانى باسە . جا ئەمەش مشتىكە لە خەروارىك (١١٥) . . . بە لأم لە گەل ئەوھ شدا وەك پيشتر وتمان لە گەل ھەندى راي ماموستا نوريدا نين . وەك ئەوھ كە پيشنيار دەكا ، بە شىك لە وشەى ناسادە بە يەكەوھ نە لكينرين و بە لگەشى بو ئەمە ئەوھ يە كە ھەر وشە يەك پارىزگارى قەوارەى خوێ دەكا و شىوھى رۆنانيان ئاشكرا دەكا (١١٦) . . . وەك ئاشكرايە ، رېنوووسى گشتى ئەركى ئەوھى لە سەر نىيە شىوھى رۆنان نیشان بدا . ئەو شىوھ نووسىنانە بو كارى لىكۆلنەوھى زمان باشە . سەرھ راي گرانى و دەست ھەلگرتن لە نووسىندا ، ھەر وھ ناوھ ناوھ بە رىكەوت پارچەكانى يەك وشە دوور لە يەكەوھ دەنووسرين و ئەمەش شىرازەى وشە تىك دەدا (١١٧) . . .

(١٤٣) نوورى عەلى ئەمىن ، رابەرى بۆ ئىملاى كوردى ، بەغدا ، ١٩٦٦ .

(١٤٤) بروانە : ھەمان سەرچاوھ ، ل ٣٢ - ٣٣ .

(١٤٥) پەسەند كردنى ھەندى راي زانستى ماموستا نوورى عەلى ئەمىنان لە بەشى سىيەمى ئەم كىيەدا - گىروگرفتەكانى رېنوووسى كوردى بە ئەلفووبى عەرەبى - باس كردووھ .

(١٤٦) بروانە : نوورى عەلى ئەمىن سەرچاوھى ناوبراو ، رابەرى بۆ ئىملاى كوردى ، ل ٤٩ - ٥٦ .

(١٤٧) دەربارەى رەت كردنەوھى پارچە پارچە كردنى وشەى ناسادە و پەسەند كردنى بە يەكەوھ لكاندنيان ، بروانە لا پەرە (١٣٥ - ١٣٧) ى ئەم كىيە .

بىگومان لىرەدا پىويست بەوہ ناکات لە تىکراى کەم و کورتىيە کانی کتیبى «رابەرى بۆ ئىملاى کوردى» بدوین . لە گەل بوونی کەم و کورتیشدا ، راست وایە ، پەنجە بۆ ئەوہ رابکیشین کە ئەم نووسراوہى ماموستا نوورى عەلى ئەمین تاکوو ئەمرۆ نرخ و بايەخى بەردەوامە و لە قوتابخانە کوردیيە کاندادا دەورتيکی پيشرەو ئەبيني .

شایانی باسە لەبارەى ئەو کارەوہ ، ماموستا محەمدى مەلا کەریم لە چەند ژمارەيە کى سالى ١٩٦٧ ى «براى» دا زنجيرە وتاریکی بلاوکردۆتەوہ و لە گەلى سەرەوہ لى کۆلیوہ تەوہ و راي واقیعی و زانستی نیشان داوہ^(١٤٨) .

سالى ١٩٦٨ یش ماموستا أ . ب . هەورى نامیلکەيە کى بە ناوى «دەستورى نووسینی زمانى کوردى بە پیتی عەرەبى» یەوہ ، بلاوکردەوہ^(١٤٩) . ئەم نووسراوہ تىکرا زۆر ساکارە و پەرە لە هەلەى زانستی^(١٥٠) .

دواى تىپەربوونی سالىک کتیبى «رینووس - چۆنەنى نووسینی کوردى» ى ماموستا طاهیر صادق دەرچوو^(١٥١) . هەرچەندە ئەم بەرھەمە کەرەستەى باشى تىدایە و ژمارەيە کى گىروگرتى رینووسى کوردى باش چارەسەرکردوہ . بەلام نووسەرە کەى بۆین سەلماندى پيشنيارە کانی بە لگەى نەھیناوہ تەوہ .

سەرەراى ئەوہ ، هەندى کەم و کورت و هەلەى گەورەى تىدا دیتە پيش چاو . بەوینە نووسەر ئەو (ك) و (گ) انەى دەکەونە پيش دەنگى (ئى ، ى ، وى ، وى) یەوہ بە فونیمی سەر بەخو داناوہ ، بۆیە وا بە پىويست دەزانى کە نىگارى تايپە تىيان بو دابريزى^(١٥٢) . بىگومان نووسەر لە مەدا بە هەلە چوہ ، چونکە وەنە بى ئەو (ك) و (گ) انەى بە وچەشنە شىواوہ بە دەمدا دین فونیمیکى تر بن ،

(١٤٨) محەمدى مەلا کەریم ، لە گەل رابەرە کەى کاک نوورى عەلى ئەمیندا ، رۆژنامەى «براى» ، ژ ٧ ، بەغدا ، ١٩٦٧ ، ل ٤ - ٥ ؛ ژ ٨ ، بەغدا ، ١٩٦٧ ، ل ٢ ؛ ژ ٩ ، بەغدا ، ١٩٦٧ ، ل ٢ ؛ ژ ١٠ ، بەغدا ، ١٩٦٧ ، ل ٢ ، ٧ .

(١٤٩) أ . ب . هەورى ، دەستورى نووسینی زمانى کوردى بە پیتی عەرەبى ، سلیمان ، ١٩٦٨ .

(١٥٠) نووسەرى کتیبى «رینووسى کوردى لە ڕەگ و ڕیشەوہ» ناوى نامیلکەى ناوسراوى نەبردوہ .

(١٥١) طاهیر صادق ، رینووس - چۆنەنى نووسینی کوردى ، کەرکوک ، ١٩٦٩ .

(١٥٢) هەمان سەرچاوہ ، ل ١٠ ، ٥٦ ، ٥٨ .

به لكوهمان فونيمن كه له باري ئاسايدا ده بيزين . ليره دا ته نيا كارت كردن (ئى ،
 ى ، وى ، وى) شيوه ي ته له فوزى وا گوربون و ته مه نايته هو ي وانا گورى .
 نمونه به كى دى ناته و اوى نووسراوى ناوبرا و ته وه به كه ته نيا شه ش ده ننگى
 بزوينى ده ست نيشان كردوه (۱۰۳) و سه ره راى ته وه ش دوو بزوينى (و- ۱۱) ، (و-
 ۱۵) ى له گه ل كونسونانتى (و- W) دا تيكه ل كردوه (۱۰۴) . هر به و چه شنه ش بزوينى
 (ى- ۱۶) و كونسونانتى (ى- ۱۷) ىشى له به ك جيانه كردوته وه (۱۰۵) .

ته و جوړه هه له زانستيانه له نووسراوى ناوسراودا زور به دى ده كرين و
 ته وانه ي ئيمه په نجه مان بو راكيشاون ته نيا چهنه نمونه به كى زور كه من . به لام
 له گه ل ته وه شدا ئه م به ره مه ي ماموستا طاهر كاريكى سوو دبه خشه له مه سه له ي
 ده ست نيشان كردن و چاره سه ركردن هه ندى كيشه ي رينووسى كورديدا (۱۰۶) .

شايدان باسه ته نجومه نى كورى زانبارى كورد له به كه م روژه كانى دامه زرانیه وه
 بايه خيكي زورى به دانان رينووسيكى ديارى كراو بو زمانى كوردى داوه . چونكه
 وه ك ناشكرايه نه بوونى رينووسيكى وه ها به كيكه له گير و گرفته هه ره گه و ره كانى
 رووناكبرى ته مروى گه لى كورد . پاش هه ول و ته قه لايه كى دلسوزانه له م رووه وه
 به ره مېك هينرايه ته نجام و له به رگى به كه مى گوڤارى كوردا بلاوكرايه وه (۱۰۷) و
 دواتریش كرايه ناميلكه به ك (۱۰۸) . له پيشه كى ته م كاره دا كور تكاى له هه مووزانا و
 شاره زايان كورد و كوردناسان بېگانه كردوه به وردى له و به ره مه ي بكوئنه وه له

(۱۰۳) هه مان سه رچاوه ، ل ۱۹ .

(۱۰۴) هه مان سه رچاوه ، ل ۶۶ .

(۱۰۵) هه مان سه رچاوه ، ل ۷۳ - ۷۵ .

(۱۰۶) وه ك له په راويزى ژماره (۱۳ ، ۲۶ ، ۴۱ ، ۵۵ . . .) دا باسمان كردوه ، د . نه به ز
 له ديارى كردن كاتى په يدا بوونى هه ندى پيدا به هه له چووه . . سه ره راى ته مه ش نه ك
 هه ره د باره ي ده مى په يدا بوونى چهنه پيتيك - به وینه ، نيگارى دوو واو بو نيشاندان
 بزوينى (۱۵) ى دريژ . . . - هيچى نه وتووه ، به لكو ناوى زور به ي زورى ته و
 وتار و ناميلكه و كتيبانه شى نه بردووه ، كه پيوه نديان به رينووسى كورديه وه
 هه به .

(۱۰۷) رينووسى كوردى گوڤارى كورى زانبارى كورد ، به رگى به كه م ، به شى به كه م ،
 به غدا ، ۱۹۷۳ ، ل ۳۶۴ - ۳۷۹ .

(۱۰۸) رينووسى كوردى ، به غدا ، ۱۹۷۶

ماوهی شەش مانگدا بیری خۆیان و ھەر پێشنیارێکیان لە بارە یەو ھە یە بۆی بنێن تا ئەویش لە بەر رووناکیی ئەو بیرو پێشنیارانە دا دوا بریاری خۆی بدات^(۱۵۹) .

چەند سأل بە سەرچوو ، بە لأم شتیکی ئەوتو دەربارە ی ئەو رینووسە ی کۆر نە نووسرا . . . خۆزگە ھە لە و ناتە واویە کانی ئەو رینووسە بە دەیان لیکۆلینە وە وتار دەخرا ئە پێش چاو و راست دەکرانە وە ، ھە تا لە ئەنجامدا رینووسیکی پوخت و لە بار ساز ببوایە . . . بە داخە وە ئەم کارە سوود بە خەشە بە جی نە ھینرا و سەرەرای ئەو ش چەند کە سانیک ھەر لە بەر ئەو ی ئەو کارە بەر ھە می کۆرە ، بێ ھیچ بە لگە و روونکردنە وە یە ک نە ک ھەر بەر ھە نگاری وە ستان ، بە لکو کردیشیانە بنیشتە خۆشە ی ژیر زمانیان و لە ھە موو شوینیک بە پلار و توانج ق گرتنە وە رە تیان دە کردە وە . . . بە ئی ناوہ ناوہ دە مانینی کە ھیرشی نارە وایان لە سنووری ئاخاوتن لایداوہ و ھاتوتە سەر کاغەز . . . خۆئە گەر لە بریتی ئەو وشە سووک و نارە وایانە پێشنیاریک یاخود راست کردنە وە ی ھە لە یە ک یاخود نیشانندان کە م و کورتییە ک بسوایە ، ئەو ھە لە لایە کە وە ئەرکی پیروزی خۆیان بە جی دە ھینا و لە لایە کی تریشە وە پلە ی نووسینە کانیان پێ بەرز دە بووہ وە^(۱۶۰) .

(۱۵۹) ھەمان سەرچاو ، ل ۴ .

(۱۶۰) بو میژوو وا بە پیوست دەزانم ، چەند نمونە یە ک لە و وشانە بخە مە روو کە بە رابەر بە رینووسی کۆر وتراون :

د . عیزە دین مستە فەرە سوول لە وتاریکی پر لە ھیرشدا بو سەر کۆر و ئە ندامان و کارگێرانی کۆر و کارە کانی کۆر (د . عز الدین رسول ، حول المجمع العلمي الکردی ، مجلة الثقافة ؛ بغداد ، ۱۹۷۶ ، العدد ۴ ، ص ۱۴۶ - ۱۷۰) ، لە بارە ی رینووسی کۆرە وە نووسیوتی : « گیر و گرتی رینووسی کوردی لە و تە گەرانە بوو کە وا چاوہ روان دە کرا کۆر چاریان بکا ، بە لأم کۆر گرت و چە ئە مە کە ی بەر و رووی کە سانی نە شارە زا کردوہ وە و بە دەستی کە سانیکی یە وە دا کە ناتوانن لاپەر یە ک بە بێ ھە لە ی رینووس بنووسن ، ئە مانە تە نگو چە ئە مە کانی تریان چارە نە کرد ، بە لکو ھە ستان لە بنەرە تە وە بە رینووسە کە ی جارانداندا چوونە وە و سەر و گوئیلاکی رینووسی کوردییان بە جاری تیک شکاند و ئەرکی سنی چارە کە سە دە ی بگرە پتری زانا و تیکۆشە رانیان بە فیرۆ دا ، رینووسیکی نوێیان دروست کرد و پیتی تاییە تییان تە نیا بو چاپخانە کە ی خۆیان دارشت . . . (ل ۱۶۷) .

لە م وشانە وە ئاشکرا دەردە کە وێ کە مە ھە ستی د . عیزە دین ئە وە یە بە حە ق و

ناحق دژی کۆر بدوی . ئەگەر وانه بوایه ، هه لێت که مێک به وه شهوه خۆی ماندوو ده کرد که خرابی رینووسی کۆر بخاته پیش چاو . نه خێر ته وه ی نه کردوو و جا بو گه یاندنه نه نجامی مه به سستی شه خسی خۆی هه ولی داوه له پێی په رووش و دلسۆزیه وه خۆینه ری کورد چاوه ست بکات . . .

نامه وی خۆم به وه هه موو چهند و چوونه ی د . عیزه دینه وه خه ریک بکه م ، به لام سه رنجی خۆینه ر بو به ندیکی ئیجگار سه یری ئەم نووسینه راده کیشم ، که ده لی : « پیتی تاییه تیان ته نیا بو چاپخانه که ی خویان دارشت » . ئەمه وا ده گه به نێ که کۆر به رتیه به ری هه موو ده زگا کوردیه کان پێ و که چی له وکاره دا هه ر خۆی خۆیندیته وه . پێگومان نووسه ر ده بوو بیریک له و قسانه بکاته وه .

د . مارف خه زنه داریش له (پاشه کی) ی کتیی « دیوان نالی و فره هنگی نالی » دا (به غدا ۱۹۷۷) کاتی که باسی جیاوازی ئەم کاره ی خۆی له گه ل « دیوان نالی » مه لا عه بدولکه ریمی موده پریس و فاتیح عه بدولکه ریم (به غدا ، ۱۹۷۶) ده کات ، په کیک له خاله کان پیتوه ندیان به رینووسی کۆره وه هه یه و تیدا ده لی « من به ئیملائیک تیکستی شیعره کانم تومار کردوووه ده توانم بلیم ترانسکرپیتی شیعره کان نالی به نه لغباییکی زانستی له سه ر بنچینه ی تیبی عه ربی ، ئەگه ر له دوا رۆژدا ئیملائی ستانداردی ئیستای زمانی کوردیش بگۆرێ ، ئەم ئیملایه ی ئیمه وه کو ئیملائیکی زانستی له که لک ناکه وی ، به لام ئەوان جوژه ئیملائیکیان په کاره یناوه ئەو ده سگایه ی دایناوه نه پێ که سی تر دان پیندا نه هیناوه » (دیوانی نالی و فره هنگی نالی ، ل ۴۰۸) .

ئەگه ر ئەو رینووسه ی د . مارف به وچه شنه ش پێ که خۆی باسی ده کا ، که پێگومان واش نیه . . . به لام خۆ رینووسی کۆر که مه لا عه بدولکه ریمی موده پریس و فاتیح عه بدولکه ریم و عه مده ی مه لا که ریم تارا ده به ک په یره ویان کردوو وه نه پێ هینده شتیکی نامو پێ که خۆینده وارانی کورد سه ری ئی ده رنه که ن . ته وه ی به زۆری خه لکه که پیتی رانه هاتین . لایان شتیکی نووی پێ که شیده ی سه ر (و) و (ی) ه که یه . جا ئەو که شیده یه ی کۆر وه نه پێ له وه ی د . خه زنه دار له م نووسینه ی و نووسینه کان تریدا بو ده ربرینی دیفتونگی (وئی) له سه ر پیتی (و) دایناوه ناحه زتر پێ (له به شی سینه می ئەم کتیه دا - گه روگرفته کان رینووسی کوردی به نه لغویی عه ره پێ - له باره ی به کاره ینانی نیگاری (و) بو دیفتونگی (وئی) وه دواوین) .

د . مارف هه یج که م و کورق و هه له په کی رینووسی کۆری نیشان نه داوه ، به لام بو هینانه دیی مه به سه ئاشکرا که ی ده په وی به ری خو ر به یژنگه بگرێ . ئەگه ر په کیک خۆی نه خلاقی ، یاخود نیازی راستی شیواندن نه پێ ، واده نێ که هزی به کاره هینانی

رینووسی کۆر له لایه ن ده زگا کوردیه کانی تره وه ، نه وه به که رینووسه که باش نیه ! . . .
 نه خیر نه کهس له دنیا بی خه به ره و نه رینووسی کۆریش هینده خراپه . لیره دا مه به ستم نه وه
 نیه پاکانه بو رینووسی کۆر بکه م و بلیم له وانه نیه که ره خنه ی لی بگیری . من
 بهش به حالی خۆم به رانه به ه ندی به ندی تیینی و سه رنجم هه به و دواتر لیان ده دویم .
 مه به سستی من نه وه به وه لآمی نه و که سه بله مه وه که په رده ی رهش به سه ر راستیدا ده دا .
 بی گومان هه موو ده زانین ، نه گه ر کۆر خاوه ن ده سته لات بوایه ، نه وه رینووسه که ی
 سه ره له به ری هه له ش بوایه ده ی توانی بیسه یینی و که سیش زاتی نه ده کرد قسه ی سووکی بی
 بلن . خو بی تو له به ر رووناکی نه و وشانه ی د . خه زنه داردا سه رنج له به کار نه هینانی
 نه لفوینی لاتینی بله مین ، نه وه بو مان ده رده که وی که هو دیسان ده بی خراپی نه لفوینیکه بی ،
 به لآم له راستیدا وانیه و نه لفوینی لاتینی بو نووسی کوردی نه ک هه ر خراپ نیه ، به لکو
 زۆر له بار و گونجاویشه ، که چی له گه ل نه وه شدا هیچ ده زگایه کی کوردی به کاری
 ناهینی . . . دیسان به یی وته کانی د . ماف بی ، نه وه کورده کانی به کتی سو قیت که نه لفوین
 لاتینی به که یان گو رده را به نه لفوینی سلا فی ، ده بی هو که ی نه وه بو بی که نه مه ی نیستایان له
 لاتینی به که با شتر بی . نه خیر نه میش وانیه و تیکرای کورده کانی سو قیت و شاره زایانیان له
 وتووێژدا دان به و راستیه دا ده نین ، به لآم چار نیه و به کاریش دین . . . به داخه وه
 نه گه ر له به ر رووناکی نه و وشانه ی د . خه زنه داردا بو مه سه له ی ئیملای کوردی بچین ،
 نه وه ده بی به ره و تاریکستان هه نگاو بنین .

گومانم نیه ، د . ماف هینده ساویلکه نیه و واقعی بلاونه بوونه وه ی رینووسی کۆر
 زۆر باش ده زانی ، به لآم جی داخه له پیناوی مه به سستی شه خسیدا راستی به وجوره
 بشیونینی .

سه ره رای هه موو نه وه ، خو د . خه زنه دار نه و (و - که شیده به ک له سه ری) به که له جیگه ی
 دیفتو نگی به کاری دینی و (گوئی ، کوستان ، خوئی ، کوئی . . .) ی بی ده کاته (گو ،
 کوستان ، خو ، کو . . .) ، زۆر له پیش بلاو بوونه وه ی رینووسی کۆره وه پهیره وی ده کاو
 که چی نه ک هیچ ده زگایه کی کوردی دانی پیدا نانی ، به لکو ته نانه ت هاو ریکانیشی
 په سه ندی ناکه ن . . . نه ی ده بی بو نه مه وه لآمی چی بی ؟ . . .

د . جه مال نه به زیش که له گو فراری «ناسوی زانکوی» (سلیمانی ، ۱۹۷۸ ، ل
 ۸۹ - ۹۱) دا له کتیی «بیلیوگرافیای کتیی کوردی» ی ماموستا نه ریمان دواوه ، فرسه ق
 هیناوه له قایی رینووسه وه توانج بگریته کۆر و بلن : «کاک نه ریمان که کتیه که ی له لایه ن
 (کۆری زانیاری) به وه چاپکراوه ، وا دیاره ناچار بووه خو ی به سستی به رینووسی کۆره وه که
 رینووسیکی په کجار نا قولاً و ناله بار و ئیسک قورسه» (ل ۹۰) . نه م توانجه نازانستییه ی د .
 نه به ز له رینووسی کۆری گرتوه نه ک هه ر باری که م و کورق رینووسی کۆری بی راست

نه کردۆتهوه ، به لكو باری زانایی و ئیدیعای دلسۆزی خوشی بێ لهنگه کردوه ، چونكه هه موممان هینده به ئاگاین بزاین ئه و تهرزه شیوازه ناحه زانهیه ، له سه رجاوه ی سۆزو په رۆشه وه له قولآوه . . . د . نه به ز له په راویزی ئه و توانجه دا ده ئی : « راستیه که ی رینووسی کۆر زۆر نه زانانه و ناشیانه دانراوه ، به لام ئیره جیی ئه وه نیه که باسی ئه م رینووسه بکه م . له وتاریکدا که به تایبه ت له سه ر (کۆری زانیاری) نووسیمه باسی ئه وه م کردوه . ههروه ها له کتیی (زمانی په کگرتوی کوردی) دا چاپی بامیرگه ل ۸۱ - ۸۲ لئی دوام» (ل ۹۱) . لیره دا نامه وئی له وه بدویم که چون د . نه به ز توانج و پلاری خۆی خه ست کردۆته وه . ئه مه بو خوینه ری به ریز به جی ده هینم و دیمه سه ر شی کردنه وه ی ئه وه ی له وتاری «سه رنجیک له چه ند زا راوه یه کی تازه به کاره اتوو و کۆری زانیاری کورد» و کتیی «زمانی په کگرتوی کوردی» دا له باره ی رینووسی کۆره وه نووسیوتی :

له و دوو نووسراوه دا ئه وه ی پێوه ندی به رینووسی کۆره وه هه به جیگه ی سه رسوپرمانه . به رله وه ی بیه سه ر لیکدانه وه ی ئه و باسه هه ندی راستی ده خه مه پیش چاو :

۱ - د . نه به ز له کتیه که یدا پلاری خراب ناگریته کۆر ، به لام له وتاره که یدا درینی نه کردوه ، ئه ویش هۆی ئه وه یه که کتیه که ی به ر له وتاره که ی نووسیوه و ئه و ده مه هیشتا کۆری به لاوه هینده ناحه ز نه بوو .

۲ - جگه له باسی چوکلهی (ری قه له و که له وتاره که یدا باسی کردوه ، ئه و شتانه ی تری که له وتاره که یدا ره خنه ی ئی گرتوون ، هه ر ئه وانه ن له کتیه که یدا لیسان دواره .

جا ئه مانه ش هه ر جی دینم و دیمه سه ر لیکدانه وه ی ئه وه ی د . نه به ز له وتاری ناویراودا ده رباره ی رینووسی کۆر نووسیوتی .

کاتی له په راویزی وتاری «کتیی بیللوگرافیای کوردی» دا خه به ری له سه ر رینووسی کۆر نووسیم خوینده وه ، وتم ئوخه ی ئه وه ئاواتی چاره سه رکردنی ئه و کیشه یه دینه دی . . . زۆر چاوه روان بووم رۆژیک زووتر ئه و وتاره بلاویسته وه . . . به ئی وتار بلاویوه وه ، به لام به داخه وه هه مو ئاوات و چاوه روانیم به خۆرای چوو . . . به ر له هه مو شتیگ د . نه به ز ئیجگار توند و تیز به ره نگاری رینووسی کۆر سووه و وای داناوه که ده ستکاری کردنی رینووسی کوردی له لایه ن کۆره وه کاریکی ناشیانه یه و له تیکدانی ئه لفبویه که به لاوه هیجی دی نه بووه (سه رنجیک له چه ند زا راوه یه کی تازه به کاره اتوو و کۆری زانیاری کورد ، «گۆفاری کۆلیچی ئه ده بیات» ، به غذا ، ۱۹۷۸ ، ژ ۲۲ ، ل ۹۴) . . . خۆزگه د . نه به ز به دلکی فراوانه وه و به نیازی خزمه ت له که م و کورتیه کانی رینووسی کۆر ده و . هه رچه نده هه ندی له و په ختانه ی له و باره یه وه نووسیوتی راستن ، به لام هه له ی گوره تر هه ن ئه و ده رکی بێ نه کردوون و سه ره رای ئه وه خوشی تووشی هه له بووه .

نیستاش با که میك له رینووسی کۆر وردبینه وه :

کۆر (و- که شیده به کی له سەر) له جیاتی (وو) ده نووسی چونکه ههستی به وه کردوو که دانانی دوو پیت بۆ نیشانسانی به ک فونیم باش نیه ، سه ره رای ته وه دانانی چوکه ئاسانتر و خیراتره له نووسینی پیتیکی سه ره له بهر . جا کۆر ههستی به وه کردوو و بۆ به پیتیکی ههستوته وه و وهك وینه ی دریزی یش که شیده به کی له سه ره داناه . له رووی زانستی زمانه وه شه مه ی کۆر په سه نده ، به لام له رووی روخساره وه ، له بهر ته وه ی شه که شیده به له سه ره (فتحه) ی عه ره ب ده چی ، هیندی گیروگرفتی په یدا کردوو . شه گه ره له بریتی شه که شیده به نیشانیه کی تر له سه ره یان له ژیر پیتی واه وه دابراه ، شه وه چاکتر بو . . . به ئی شه که شیده به شیه ی جوان نیه ، به لام له رووی زمانه وانیه وه راسته^(۱۱۱) ، که چی هه ندی که سه شه وه راستیه یان کردوو به ژیر لیه وه وه هه ره له بهر ته وه ی کاری کۆره به لایانه وه خرا به^(۱۱۲) .

به کیك له ناته واهیه دیاره کانی رینووسی ناوبرا و شه وه به ، که کۆر چاره سه ره ی جیا کردنه وه ی بزویی (و- u) و کونسونانتي (و- w) ی نه کردوو . هه ره ها ده بوو تیکه ل کردنی بزویی (ی- a) و کونسونانتي (ی- y) یش نه هیل^(۱۱۳) . . . شه وه ی پتریش جیگه ی ره خنه بی ، شه وه به کۆر نهك هه ره (ی- m) ی بزویی و (ی- v) ی کونسونانتي لیک جیا نه کردوته وه ، به لکو به پیوانه ی عه ره ب وای داناه که له کوردیشدا دوو بزویی (ی) هه به ، که به کیکیان کورته و شه ی دی یان دریز - واته به کیکیان وهك ژیر (کسره) و شه ی تریان وهك (ی) . بو جیا کردنه وه شیان که شیده به کی له سه ره دوو مه یان داناه^(۱۱۴) . به رای من شه مه به زور سه پاندنی فونیمی عه ره بیه به سه ره کوردیدا^(۱۱۵) .

(۱۶۱) له بهشی سیه می شه م کتیه دا پتر له و کتیه به دواوین .

(۱۶۲) د. نه بهز شه وه به کاریکی ناشیانه داده ئی (ل ۹۴) ، که چی (و- که شیده به کی له سه ره) له جیاتی (ویی) نووسین که ده سته ی نو سه رانی (گۆفاری کۆلیجی شه ده بیات) په پیره یی ده که ن ، که به ناوه روک هه له وه به روخساریش ناحه ز له سه ره ی به ده نگه نایه ت .

(۱۶۳) د. نه بهز له م باره به وه ره خنه ی به جی له کۆر گرتوو (ل ۹۴) .

(۱۶۴) به داخه وه د. نه بهز ههستی به وه له به ی کۆر نه کردوو .

(۱۶۵) سه رنجمان سه باره ت ، به پیوستی جیا کردنه وه ی بزویی (و- u) و کونسونانتي (و-)

گیروگرفتیکى گرنكى رینووسى کۆر ، ئەو ەبە بو کورنە بزونی (a) ، که به
 ەرهەب (الكسرة المختلصة) ى بى دەلین ، نەك ەەر نىگارى دانەناو ، بەلکو
 بامبىشى نە کردوو و ناویشى نە ەناو (۱۶۶) (۱۶۷) . . .

کۆر لە گۆرینی شۆینی چوکلەى (ر) ى قەلەودا - واتە که لە ژێرەو ەناپە
 سەرەو - لە ەبى نە بوو گىروگرفتیکى نۆنى بو رینووسى کوردی دروست کرد (۱۶۸)

... (۱۶۹)

ئەمانە و ەندى نائەواوى و ەلەى تر لە رینووسى کۆردا ە بىزى (۱۷۰) . بەلام
 خۆدەبى لە تەك باسى ئەو کەم و کورتىيانە یدا باسى روو چاکە کانىشى بکەين :

کۆر که پىشنيارى کردوو ، لەو شونانەدا که وشەى (ئەم) دە چىتە سەر
 وشەى وەك (جا ، سال ، رو ، شەو . . .) پىو ەيان بلكينریت (ئەجا ، ئەمسال ،
 ئەمرو ، ئەمشەو . . .) (۱۷۱) دەبى خرابەى چى بى ؟ . . کۆر کاتى ئەو ەى
 پەسەند کردوو ، که ئەمرازى (نەفى و نە ەى و ئەمرو موزارە ە) چوو سەر کردارى
 سادە ، ئەمرازە که بە کردارە کەو ە بلكينریت ، وەك (ناکوژى ، مە کوژە ، بکوژە ،
 دە کوژى) (۱۷۲) ، نازانستى لە چىداپە ؟ . . ياخود که دەلى « لە زمانى کوردیدا

== (w) ؛ بزونی (ى-ا) و کونسونانتى (ى-۷) . ەرو ەارەت کردنەو ەى ديارى کردنى دوو
 بزونی (ى) لە رینووسى کوردیدا بە دوور و درىزى و بەلگەى زانستى ەو ە لە بەشى
 سىمى ئەم کتیبەدا باس کردوو .

- (۱۶۶) شى کردنەو ەى ئەم کىشە ەش ديسان که وتۆتە بەشى سىمى ئەم کتیبەو .
- (۱۶۷) د . نەبەز ئەمەى لە سەر کۆر نە کردۆتە رەختە .
- (۱۶۸) لیکدانەو ەى ئەو کىشە ە لە بەشى سىمى ئەم کتیبەدا ەاتوو .
- (۱۶۹) بەتەواوى رام لە گەل د . نەبەزدا ە گونجى لەو ەدا که دانانى چوکلە لە سەر (ر) بو کردنى
 بە رى قەلەو لە بارى ەونە رى ەو بە راست نازانى (ل ۹۴) . بەلام که پىشنيار دەکا
 چوکلە نەخرىتە سەر (ر) ى سەرەتای وشە (ل ۹۴) ، ئەو ە زۆر بە ەلەدا چوو ە (لە
 بەشى سىمى ئەم کتیبەدا ، ەربارەى (ر) ى سەرەتای وشە کۆلۆبىنە تەو) .
- (۱۷۰) د . نەبەز لە باسى کەم و کورتى رینووسى کۆردا نيشانى نە پىکاو . بەلام ئەمەش ەشتا
 شوکرانەى دەوئى که ئەو ەك خەلکى دى تەنیا پلار و توانجى ق نە گرتوو ، بەلکو بەك
 دوو ەلەى ئەو رینووسە شى خستۆتە پىش چاو .
- (۱۷۱) سەرچاو ەى ناوبراو ، رینووسى کوردى ، ل ۱۱ .
- (۱۷۲) ەمان سەرچاو ، ل ۱۱ - ۱۲ .

جاری واهیه دوو وشه یه یه و اتابه خش به دوای یه کدا دین و نه نا پیتی (و) یان ده که وینه نیوانه وه و ته نانهت واش رووده ده ات که یه کیك له و دوو وشه یه له زمانیکی تره وه وه رگی رابیت ، وه ك (پنوقه ده م) . له هه موو ته و جزره شوینانه ی رسته دا پیوسته ، ته و دوو وشه یه یه و اتابه خشه به یه که وه بنووسرین ، وه ك : (گورجوگول ، گفتوگو ، که لوپه ل ، مشومر ، کتومت ، ده مستوسرد ، رووتوقوت ، شیتوونیت ، لووسوپووس ، پنوقه ده م . . .) «^{۱۷۳}» ، ناله باری ته و پیشنباره چیه ؟ . . .

جانك هه ر قسه ی بی جی و توانج و پلار له زانستدا جنی نابیته وه ، به لکو ته نانهت ته گه ره خنه گریش شتیکی له ره خنه لی گیر او باشر پیشکەش نه کات بایه خ به کاره کی نادری .

له نیو ته و باسانه ی له دوای دانانی رینووسی کۆره وه - واته له سالی ۱۹۷۳ وه - ده باره ی رینووسی کوردی نووسراون ، به تاییه ق چهنده و تاریکی ماموستا مه سعوود محمه د دیارن . ماموستای ناوبراو ، سه ره رای و تاری «گیروگرفتی رینووسی کوردی» «^{۱۷۴}» و «رینووسی کۆر» «^{۱۷۵}» ، هه روه ها له هه ندی نووسینی دی زمانه وانیشدا ناوه ناوه به لای کیسه ی رینووسدا چوه «^{۱۷۶}» .

ماموستا مه سعوود محمه د به شیوه یه کی زانستی و به به لگه ی زور و راست و له بار بیر و رای سه باره ت به هه ندی گیروگرفتی رینووسی کوردی ده رپریوه . به وینه چوار به لگه ی واقعی ته وتوی بۆره ت کردنه وه ی دانانی نیگاری سه ره خو بو

(۱۷۳) هه مان سه رچاوه ، ل ۱۴ .

(۱۷۴) مه سعوود محمه د ، گیروگرفتی رینووسی کوردی ، گۆفاری «په روه رده و زانست» ، ژ ۶ ، به غدا ، ۱۹۷۳ ، ل ۷ - ۲۸ .

(۱۷۵) مه سعوود محمه د ، رینووسی کۆر ، «گۆفاری کۆری زانیاری کورد» ، ب ۴ ، به غدا ، ۱۹۷۶ ، ل ۲۳۲ - ۲۸۸ .

(۱۷۶) به وینه :

أ - مه سعوود محمه د ، فۆنه تیک چیمان بۆ بکا ؟ ، «گۆفاری کۆری زانیاری کورد» ، ب ۳ ، ۱ ، به غدا ، ۱۹۷۴ ، ل ۵۶۸ - ۶۲۲ .

ب - مه سعوود محمه د ، به کارهینانی (ی) له رینزمانی کوردیدا ، «گۆفاری کۆری زانیاری کورد» ، به رگی یه که م ، به شی یه که م ، به غدا ، ۱۹۷۳ ، ل ۳۹ - ۱۱۴ .

دیفتونگی (وی) هیناوه ته وه^(۱۷۳) ، که بهر له و کهس وا بو ئه و راستیه نه چوه . . .
 نه و هه موو به لگه له بارانه ی بو به هه له دانانی نووسینی بزوتنی (و) ی درتو به دووواو
 خستوو یه تی به پیش چاو^(۱۷۴) ، که رهسته یه کی تازه ن . . . نمونه ی جوانی سه باره ت
 به سه ره خو نووسینی پرپیوژیشن^(۱۷۵) ، ناکرتی لئی لاری بین . . . هتد . نه مانه و
 چه ندین رای زانستی دی له وتاره کانی نووسه ردا ده بینین^(۱۷۶) .

له گه له په سه ندکردنی نه و بوچوونانه شدا ، له هه ندی شویندا ریمان له گه له
 رای ماموستا مه سعوود یه ک ناگریته وه . به وینه ، نه وه ی پنی ده گوترتی (کسره
 مختلسه) نه و به قورس کردنی داده تی^(۱۷۷) ، به لام به لای تیمه وه کورته
 بزوتنه^(۱۷۸) . . . نه و وا به باش ده زانی که بو (ر) ی قه له و چوکه له سه ره وه
 دابنرتی^(۱۷۹) ، تیمه ش وای بو ده چین که دانانی چوکه له ژیره وه له بارتر
 بیت^(۱۸۰) . . . نه و له و رایه دایه که له نمونه ی وه ک : « هه له ده گرتی ، هه له

- (۱۷۷) سه رچاوه ی ناوبراو ، مه سعوود محمه د ، گبروگرفتی رینووسی کوردی ، ل ۹ - ۱۱ .
 (۱۷۸) سه رچاوه ی ناوبراو ، مه سعوود محمه د ، رینووسی کور ، ل ۲۵۷ - ۲۵۸ .
 (۱۷۹) هه مان سه رچاوه ، ل ۲۷۵ - ۲۷۷ .
 (۱۸۰) له به شی سینه می نه م کتیه دا نه و بوچوونانه و هه ندیکی دی هه له سه نگیزاون .

(۱۸۱) بروانه :

- أ - مه سعوود محمه د ، سه رچاوه ی ناوبراو ، فونه تیک چیمان بو بکا ؟ ، ل ۵۹۱ .
 ب - مه سعوود محمه د ، سه رچاوه ی ناوبراو ، رینووسی کور ، ل ۲۵۴ - ۲۵۳ .

(۱۸۲) بروانه :

أ - د . نه وره همان حاجی مارف ، سه رچاوه ی ناوبراو ، پنداچرونه وه یه کی هه ندی
 بیرورای زمانه واننی ماموستا مه سعوود محمه د ، به شی یه کم ، ل ۱۲ - ۱۳ ، به شی
 دووه م ، ل ۱۳ - ۱۷ .

ب - د . نه وره همان حاجی مارف ، سه رچاوه ی ناوبراو ، چهند وشه یه ک ده رباره ی
 وتاری (له گه له ده نگسازی کوردیدا) ، ل ۶۳ - ۶۴ .

(۱۸۳) مه سعوود محمه د ، سه رچاوه ی ناوبراو ، رینووسی کور ، ل ۲۵۶ - ۲۵۷ .

(۱۸۴) بروانه : د . نه وره همان حاجی مارف ، گبروگرفتی رینووسی کوردی به نه لفرینی
 عه ره ی ، ل ۳۳ - ۳۸ .

بگره . . . « دا پیشگره که به جیا بنووسری^(۱۸۵) ، رای ئیمهش ئه وه یه به ته نیا نووسینی پیشگره که راست نییه . . هتد^(۱۸۶) .

ئه گه رچی رای ئیمه و ماموستا مه سهوود له چاره سه رکردنی هه ندی کیشه ی رینووسدا ویک ناچن ، به لام ئه مه ئه و راستیه م لی ناشیوینی که ئه و وتارانیه ئه و ده رباره ی رینووسی کوردی نووسیونی به باشتترین و زانستی ترین به ره می ئه و مه یدانه دابنیم .

له گوڤار و رۆژنامه کوردیه کانی نیوان سالانی ۷۰ - ۸۰ شدا له باره ی رینووسی کوردیه وه ژماره یه ک وتار بلاو کراوه ته وه ، به ونه : « ده ستوری نووسینی کوردی »^(۱۸۷) ؛ « چه ند سه رنجیکی زمانه وانی »^(۱۸۸) ؛ « جارنکی تریش پسته کانی کوردی »^(۱۸۹) ؛ « رینزوس په پیره وی زمانناسی بکا باشه »^(۱۹۰) ؛ « دواوانیک

(۱۸۵) مه سهوود محمه د ، سه رچاوه ی ناوبراو ، رینووسی کۆر ، ل ۲۶۲ - ۲۶۳ .
(۱۸۶) د . ئه وره همان حاجی مارف ، گیروگرفتی رینووسی کوردی به ئه لغویین عه ره ی ، ل ۵۸ - ۵۹ .

(۱۸۷) ع . ع . شه ونم ، ده ستوری نووسینی کوردی ، گوڤاری « براهی » ژ ۲ ، سانی ۱ ، به غدا ، ۱۹۷۰ ، ل ۳۲ - ۳۵ .

(۱۸۸) د . که مال فوناد ، چه ند سه رنجیکی زمانه وانی ، گوڤاری « رۆژی کوردستان » ، ژ ۲ ، به غدا ، ۱۹۷۱ ، ل ۵۸ ، ۵۹ .

(۱۸۹) محمه د صالح سه عید ، جارنکی تریش پسته کانی کوردی ، گوڤاری « نووسه ری کورد » ، ژ ۴ ، به غدا ، ۱۹۷۱ ، ل ۶۴ - ۷۰ .

(۱۹۰) محمه د ئه مین هه ورامانی ، رینووس په پیره وی زمانناسی بکا باشه ، گوڤاری « ناسوی زانکۆی » ، سلیمان ، ۱۹۷۸ ، ژ ۱۰ ، ل ۸۸ - ۹۱ .

(۱۹۱) ره ئووفی ئه حه د ئالان ، دواوانیک بو رینووسی کوردی ، رۆژنامه ی « هاوکاری » ، به غدا ، ۱۹۷۹ ، به شی یه که م ، ژ ۴۶۹ ، ل ۶ - ۷ ؛ به شی دووم ، ژ ۴۷۱ ، ل ۳ ؛ به شی سه یه م ، ژ ۴۷۲ ، ل ۳ ، ۷ .

(۱۹۲) ره ئووفی ئه حه د ئالان ، رینووسی کوردی و چه ند هه لۆنستیک ، رۆژنامه ی « هاوکاری » ، به غدا ، ۱۹۷۹ ، به شی یه که م ، ژ ۴۷۸ ، ل ۳ ؛ به شی دووم ، ژ ۴۷۹ ، ل ۳ ؛ به شی سه یه م ، ژ ۴۸۵ ، ل ۳ ؛ به شی چواره م ، ژ ۴۹۰ ، ل ۳ .

بۆرینۆسی كوردی «(۱۹۱)» ؛ «رینۆوسی كوردی و چەند ھەلوئستیک» «(۱۹۲)» و ھەندیکى تر «(۱۹۳)» .

سالى ۱۹۸۰ دەستەى كوردیى كۆرى زانیاری عیراق بریاری دا ، كۆرینك بۆ لیکۆلینەوہى گیروگرفته كانی رینۆوسی كوردی بیەستی . بەم بۆنە یەوہ بانگە وازیكى بلاوكردهوہ «(۱۹۴)» و داواى لە رووناکییرانی كورد کرد ، لەوبارە یەوہ باس ئامادە بکەن و بەشدارى ئەو ئەرکە بکەن . . . ئەوئەندەى پێنەچوو چەندین باس و لیکۆلینەوہ

گەیشتە بارە گای كۆرى زانیاری و لە ماوہ یەكى كەمدا بە روئیبو بۆ كۆرى گیروگرفته رینۆوسی كوردی ئامادە کران . . . بەلام لەبەر چەند ھۆیکە كۆرى ناوبراو نەبەسترا و تیکرای وتارە کان : «خالبەندى بۆرینۆوسی كوردی» «(۱۹۵)» ؛ «گیروگرفته كانی رینۆوسی كوردی بە ئەلفوئى عەرەبى» «(۱۹۶)» ؛ «زەنگى کاروانى رینۆوسی كوردی» «(۱۹۷)» ؛ «گیروگرفته كانی رینۆوسی كوردی و شیبوہى

(۱۹۳) پەگومان لە كورته باسیكى وادا مەودای ئەوہ نییە لە سەرپاکی ئەو کارانە بلوئین كە پێوئەندیان بە كیشەى رینۆوسی كوردیەوہ ھەبە . بەلام لەگەل ئەوہشدا ، توانبومانە لە تیکرای گرنگە کانیان بکۆلینەوہ و بە گشتیش ئەوہى ھەبە ، زوربەى زۆرى باس بکەین .

(۱۹۴) بانگە وازیك لە دەستەى كوردیى كۆرى زانیاری عیراقەوہ (كۆرینك بۆ گیروگرفته رینۆوسی كوردی) ، «گۆفاری كۆرى زانیاری عیراق - دەستەى كوردە» ، ب ۷ ، بەغدا ، ۱۹۸۰ ، ل ۲۹۶ - ۲۹۸ .

(۱۹۵) د . كامیل بەسیر ، خالبەندى بۆرینۆوسی كوردی ، «گۆفاری كۆرى زانیاری عیراق - دەستەى كوردە» ، ب ۹ ، بەغدا ، ۱۹۸۲ ، ل ۱۵ - ۵ .

(۱۹۶) د . ئەوڕەحمانى حاجى مارف ، گیر وگرفته كانی رینۆوسی كوردی بە ئەلفوئى عەرەبى ، «گۆفاری كۆرى زانیاری عیراق - دەستەى كوردە» ، ب ۹ ، بەغدا ، ۱۹۸۲ ، ل ۱۶ - ۷۷ .

(۱۹۷) ئیبراھیم ئەمین بالدار ، زەنگى کاروانى رینۆوسی كوردی ، «گۆفاری كۆرى زانیاری عیراق - دەستەى كوردە» ، ب ۹ ، بەغدا ، ۱۹۸۲ ، ل ۷۸ - ۱۱۱ .

چارکردنیان»^(١٩٨)؛ «رینفیسینا کوردی ب تیبت عه ره بی»^(١٩٩)؛ «رینوسوسی کوردی»^(٢٠٠)؛ «رینوسوسی کوردی»^(٢٠١)؛ «چۆنیته نووسینی چاوگه ی نه ساده»^(٢٠٢)؛ «فریدان و هه لباردن له به کارهینان و نووسینی کوردیدا»^(٢٠٣)؛ «نووسینی کوردی له روانگه ی فۆنه تیکه وه»^(٢٠٤)؛ «چاره سه رکردنی گیروگرفته کانی رینوس و نه لفوینی کوردی»^(٢٠٥)؛ «گیروگرفته کانی نووسینی کوردی له تایی ترازوی پسته بزۆین و نه بزۆیندا»^(٢٠٦)؛ «پیشه کی چۆن بنوسین؟ له دهنگه وه بۆ

(١٩٨) شاکیر فه تاح نه محمد ، گیروگرفته کانی رینوسوسی کوردی و شیوه ی چارکردنیان ، «گۆفاری کۆری زانیاری عیراق - دهسته ی کورده ، ب ٩ ، به غدا ، ١٩٨٢ ، ل ١١٢ - ١٣٤ .

(١٩٩) صادق به هانه دین ئامیدی ، رینفیسینا کوردی ب تیبت عه ره بی «گۆفاری کۆری زانیاری عیراق - دهسته ی کورده ، ب ٩ ، به غدا ، ١٩٨٢ ، ل ١٣٥ - ١٤٨ .

(٢٠٠) طاهر صادق نه محمد ، رینوسوسی کوردی ، «گۆفاری کۆری زانیاری عیراق - دهسته ی کورده ، ب ٩ ، به غدا ، ١٩٨٢ ، ل ١٤٩ - ١٧٣ .

(٢٠١) عومه رعه ببلوره حیم ، رینوسوسی کوردی ، «گۆفاری کۆری زانیاری عیراق - دهسته ی کورده ، ب ٩ ، به غدا ، ١٩٨٢ ، ل ١٧٤ - ١٨٥ .

(٢٠٢) د. کوردستان موکریان ، چۆنیته نووسینی چاوگه ی نه ساده ، «گۆفاری کۆری زانیاری عیراق - دهسته ی کورده ، ب ٩ ، به غدا ، ١٩٨٢ ، ل ١٨٦ - ٢١١ .

(٢٠٣) محمه د صالح سه عید ، فریدان و هه لباردن له به کارهینان و نووسینی کوردیدا ، «گۆفاری کۆری زانیاری عیراق - دهسته ی کورده ، ب ٩ ، به غدا ، ١٩٨٢ ، ل ٢١٢ - ٢٢٨ .

(٢٠٤) محمه د مه عرووف فه تاح ، نووسینی کوردی له روانگه ی فۆنه تیکه وه ، «گۆفاری کۆری زانیاری عیراق - دهسته ی کورده ، ب ٩ ، به غدا ، ١٩٨٢ ، ل ٢٢٩ - ٢٦٧ .

(٢٠٥) مه سهوود محمه د ، چاره سه رکردنی گیروگرفته کانی رینوس و نه لفوینی کوردی ، «گۆفاری کۆری زانیاری عیراق - دهسته ی کورده ، ب ٩ ، به غدا ، ١٩٨٢ ، ل ٢٦٨ - ٣٥٩ .

(٢٠٦) نووری عه لی نه مین ، گیروگرفته نووسینی کوردی له تایی ترازوی پسته بزۆین و نه بزۆیندا ، «گۆفاری کۆری زانیاری عیراق - دهسته ی کورده ، ب ٩ ، به غدا ، ١٩٨٢ ، ل ٣٦٠ - ٤١٩ .

وشه ، تارسته»^(۲۰۷) ؛ «ئیملاى كوردى و چەند تېئىنى يەك»^(۲۰۸) ؛ «گىروگرفتى نووسىنى فرمان لەگەل راناو لە رووى پىكەو نووسان و پىكەو نە نووسانەو»^(۲۰۹) ؛ «الكلمات العربية المستعملة في اللغة الكردية»^(۲۱۰) لە ژمارە (۹)ى گوڤارى كوردى بلاوكرانەو .

بە شىك لەو وتارانەى بو كۆرى گىروگرفتى رېنووسى كوردى نووسراون خاسىەتى زمانى كوردىيان باش تىدا خویندراو تەو و بە شىكىشيان بە ئاشكرا كارى زمانى بىنگانەيان پىو ديارە . بە شىكيان لە سەر بناغەى زانستى نووسراون و كىشەى ئالۆزى جوړ بە جوړيان رەواندوتەو و ئەنجامى سەرکەوتوويان وەدى هیناوە ، بەلام بە شىكى تریان لاواز و سادە و ساكارن . . . لەگەل جياوازی رادەى وتارە كاندا پىويستە ئەو راستى يە لە يادنەكەين كه هەر نووسەرە (جگە لە د . كاميل بە سىر) بە پى توانست و زاننى ، هەولى داو و خوئى ماندوو کردوو . . . بەلام د . كاميل بە سىر ، كه ئەنداىكى ديار و بەرز و چالاكى دەستەى كوردى كۆرى زانبارى عىراقە ، بە خشكەى زانبارى لە كىيىكى حەفتا سال لە مەو بەر چاپكراوى عەرەبى يەو - «الترقيم و علاماته في اللغة العربية»^(۲۱۱) ، پىئەوئى ناوى بەرى وەرگرتوو و کردووئەتى يە كوردى و بە ناوى «خالەندى بو رېنووسى كوردى» يەو بلاوى کردوتەو»^(۲۱۲) .

(۲۰۷) د . نەسرين فەخرى ، پىشەكى چۆن بنووسين ؟ لە دەنگەو بو وشە ، تارسته ، «گوڤارى كۆرى زانبارى عىراق - دەستەى كورد» ، ب ۹ ، بەغدا ، ۱۹۸۲ ، ل ۴۲۰ - ۴۳۳ .

(۲۰۸) د . وريا عومەر ئەمين ، ئیملاى كوردى و چەند تېئىنى يەك ، «گوڤارى كۆرى زانبارى عىراق - دەستەى كورد» ، ب ۹ ، بەغدا ، ۱۹۸۲ ، ل ۴۳۴ - ۴۴۹ .

(۲۰۹) د . ئىبراهيم عەزىز ئىبراهيم ، گىروگرفتى نووسىنى فرمان لەگەل راناو لە رووى پىكەو نووسان و پىكەو نە نووسانەو ، «گوڤارى كۆرى زانبارى عىراق - دەستەى كورد» ، ب ۹ ، بەغدا ، ۱۹۸۲ ، ل ۴۵۰ - ۴۸۸ .

(۲۱۰) ابوزيد مصطفى السندي ، الكلمات العربية في اللغة الكردية ، «مجلة المجمع العلمي العراقي - الهيئة الكردية» ، المجلد ۹ ، بغداد ، ۱۹۸۲ ، ص ۴۸۹ - ۵۱۰ .

(۲۱۱) احمد زكي باشا ، الترقيم وعلاماته في اللغة العربية ، مصر ، ۱۹۱۲ .

(۲۱۲) سەبارەت بە كارى ناره‌واى دژ بە زانستى د . كاميل بروانە :

أ - د . ئەو رەحمان حاجى مەرف ، موورووى مالاوسنى مەگەر بە شەو بکرنىتە مل ،

له نیو کۆمه له باسی ژماره (٩) ی گۆفاری کۆردا هه ره دیار وتاری
 «چاره سه رکردنی گیروگرفته کانی رینووس و ئه لفوینی کوردی» ی ماموستا مه سهوود
 محمه ده ، که وردی و قوولی و شاره زایی له زۆر شوینیدا ده دره وشیته وه .

له نهنجامی نیشاناندانی ئه و میژووه ی نووسینی کوردیدا ، ئه وه مان لی ئاشکرا
 بو ، که ده می سآله نووسه رانی کورد کیشه ی چۆنیه تی نووسینی زمانه که بیان له
 بهرچاو گرتووه وه ولی نه هینشتی گیروگرفته کانیان داوه تا له پاشاگه ردانی رزگاریان
 بی و ئه لفوینی عه ره ی و لی بکه ن بتوانی ده نگه کوردیه کانی به جوړیکی وای
 ده ربیرتی ، خوینده واری کورد بتوانی ئه وه ی ده یلی بیخاته سه رکاغه ز .
 هه رچه نده هه ول و کۆششی زانیانی کورد و کوردناسان له وه مه یدانه دا جیی
 خوی گرتووه و ئه مرۆ رینووسیکی تارا ده یه ک باش بو نووسینی کوردی سازبووه ،
 به لام له گه ل ئه وه شیدا ئه و ئه لفوینی یه ی سآله های سآله خزمه تی ده کسری ، هینشتا
 هینده ی گیروگرفت تیدا یه که له ژماردن نایه و چاره سه رکردنیان دژواره (١١٣) .
 به داخه وه تائیساش رینووسیکی یه کگرتوی کوردی نیه و ، بویه ده بینین هه ر
 کۆمه له نووسه ریک به جوړیک ده نووسن و زۆر جاریش تا که نووسه ریک به چه ند
 جوړیک ده نووسی . راسته هوی سه ره کی ، باش نه گونجانی ئه لفوینیکه یه ، به لام
 ئاشکرا شه زوربه ی ئه و کۆششانه ی له م مه یدانه دا کراون ، له لایه ن لیژنه یان

== گۆفاری «نووسه ری کورده» ، ژ ٩ ، به غدا ، ١٩٨٢ ، ل ٥١ - ٧٤ .
 ب- د. ئه وپه همان حاجی ماری ، له ریگی راستگویی و ده سنیکی و زانستدا ،
 رۆژنامه ی «عیراق» ، به شی یه که م ، ژ ٢١٦٠ ، به غدا ، ٩ی ماری ١٩٨٣ ، ل ٤٧ ،
 به شی دووه م ، ژ ٢١٧٩ به غدا ، ٣٠ی ماری ١٩٨٣ ، ل ٧ .
 (٢١٣) ئه وه ی له رووی ساده و ساکاری کینی «رینووسی کوردی له ره گه و ریشه وه» ته و او جیی
 ره خه بی ، ئه وه یه کانی له کۆتاییدا (ل ٥٥ - ٥٦) باسی گیروگرفته کانی رینووسی کوردی
 ده کات ، هه شت خالی ئیجگار سه رینی دیاری کردوه . . . ئه وه ی که می ئاگاداری
 رینووسی کوردی بیت ، ده زانی کۆسپ و گیروگرفت هینده زۆرن بیر و قه له م و ده ست
 ماندوو ده که ن .

كۆمەلنىكى شارەزاي نووسىنەۋە نەبۈۋە ، بەلكى كارى تاكە كەسانىك بوۋە .
 زوربەي ئەۋ تاكە كەسانەش ھەرچەندە كارەكەيان پىسود نەبۈۋە ۋە روۋى چاكى
 بەرھەمىيان تارادەيەك جىنى خۇي كوردۋتەۋە ، بەلام رادەي زانستىيان يارىدەي باش
 بەجى ھىنانى ئەۋ ئەركەي نەداۋن ۋە ھەرۋەھا خاۋەنى دەستەلانىش نەبوۋن ، كە
 بىروراكانيان بە زور بىسەپىن . . . سازبۈۋن رىنووسىكى لەبار ۋ رىك ۋ پىكى
 يەكگرتۈۋى كوردى ، پىۋىستى بە بەستى كۆرىكى زانستانەيە ، كە شارەزايانى ئەۋ
 مەيدانە لىكۆلنەۋەي خۇيانى تىدا پىشكەش بىكەن . دەپ لىژنەيەكى كارامە ۋ
 شارەزاش پىك بىپىرنى ۋ مافى بدرىتى تالەسەربناغەي ئەۋ وتارانە ۋ دۋاى شەن ۋ كەۋ
 كوردن ۋ بەراۋرد ۋ بزاركردن ۋ وردبۈۋنەۋە لە مەسەلەكە بتۋان بىرىكى پوخت
 لەبارەيەۋە ھەلپىنجى ۋ پرۋزەي نووسىنى كوردى تامادە بىكات . بەلام ھەمۋو
 ئەمانەش جىگەي تەۋاۋى خۇيان ناگرن ، ئەگەر لە لايەن كاربەدەستانەۋە شىۋەي
 پەسىمى پى نەدرى .

گیر و گرفته کانی رینووسی کوردی به ئەلفووبیی عەرەبی

بەر لەوەی دەست بەدریتە دانانی رینووسیکێ رینگ و پینگ و لەبار ، پێویست بە لیکۆلینەو بەهێکی قوولێ فۆنەتیکە ، بەتایبەت لە دیاری کردنی تیکرای فۆنیمەکاندا و ئنجا دانانی نیگار بۆ هەر یەکێک لە فۆنیمانە . دوايش پێویستە ئەو پیتانە لەگەڵ یە کردا بەراورد بکەین ، تاکو بزانی بوون و نەبوونیان چ دەوریک دەبێت .
وەك ئاشکرایە (دەنگە) لە رینگای ئەندامەکانی ئاخاوتنەو دەردەبریت و بەهۆی بیستەو هەستی پێ دەکەیت . (پیت) وینە دەنگە ، بە نیشانە لە نووسیندا دیارکراوە و بەهۆی بینینەو وەر دەگیرێت . راستە مەروف نەك تەنھا دەتوانێ وشە بێت ، بەلکە هەر وەها دەتوانێ بيشنووسێ ، یاخود چاپی بکات ، بەلام کاتی دەنووسین یاخود شت چاپ دەکەین ، ئەوسا وینە دەنگەکانی ئاخاوتن بە پیت نیشان دەدەین . بە ئی زمان دوو دیوی هەیه : ئاخاوتن و نووسین . بەلام ئاخاوتن رەسەترە و پێش نووسین کەوتوو . منداڵ لە سەرەتادا قیری قسە کردن دەبێ و دواي نووسین . زۆر کە سانش هەن سەد سالی دەژین و رەوان و پاراوبە زمانە کەیان دەدۆین ، پێ ئەوێ قیری خویندەوێ یان نووسینی پیتیک بووین . لەم سەدی بیستەمە شدا هیشتا میلیتی وا هەیه کە لەو دەستکەوتە مەزنە ی شارستانی یەت پێ بەشە .

تا ئێرە کەمێ لە جیاوازی نیوان (دەنگە) و (پیت) دواين ، ئنجا دینە سەر بەراورد کردنی (دەنگە) و (فۆنیم) . وەك ئاشکرایە ، فۆنیم بەو دەنگانە دەوترێ کە لە زماندا وشە پینگ دەهێنن و بە گۆران و لاچوونیان واتا دەگۆرن . بۆنۆونه ، ئەگەر فۆنیمی (ا) لە وشە ی « باز » دا بگۆریت بە (ه ، و ، ئ . . .) ، ئەوێ ئەم وشانە « بەز ، بۆز ، بیز . . . » بەیدادە بن ، کە جیاوازییەکی تەواو لە مانایاندا هەیه . واتە لێرە دا فۆنیمی (ه ، و ، ئ . . .) دەوری گۆرینی مانای وشە ی « باز » دەبینن . ئەگەر فۆنیمی (ز) یش لە وشە ی « ناز » دا بگۆریت بە (ن ، ل ، ف ، خ . . .) ئەوێ

تَم وِشانه : « نان ، نال ، ناف ، ناخ . . . » دروست ده بن ، که هر یه که بیان مانای تاییه تی خوی هیه - واته بهم جوړه ده بینین که وا فونیمی (ن ، ل ، ف ، خ . . .) مانای وشه ی « ناز » ده گورن . . . لیره دا پیوسته شه وش له یادنه که بین ، که هر چه نده فونیم کاری جیا کردنه وه ی گورینی مانا به جی ده هینی ، به لام له گه ل شه وشدا به ته نیا خاوه نی مانا وواتا نیه .

(فونیم) له (دهنگه) گرنکتره ، چونکه جیاوازی ده خاته نیوان وشه وه . هه موو فونیمیک ، دهنگه ، به لام هه موو دهنگیک ، فونیم نیه . به وینه : (قیژه ، هاوار ، قوزه ی سک ، قرقینه ، نزگهره ، پرخه پرح ، کوکه . . .) هه موو دهنگن ، به لام هیجیان فونیم نین . یاخود کاتی (گه ، ک) له پیش (ی ، تی ، وتی ، وی) دا ده گوترین ، شیوه ی ته له فوزیان وه ک (چ) یان (ج) ی لی دیت - واته (گه) و (ک) له حاله تی ناساییدا له بنی شه وکه وه ته له فوز ده کرین ، به لام له حاله تی دووه مدا زمان نریک مه لاشووه خاته وه . به وینی یه ده بنه دهنگی جیاوار ، به لام نابنه فونیمی جیاواز . . . هه روه ها له زمانی کوردیدا هه مزه (ث) که به تاییه تی له سهره تای وشه وه بو یاریده ی دهر برینی دهنگه بز وینه کان دیت ، دهنگه به لام فونیم نیه^(۱) . . .

(۱) مامونتا مه سعورده مه مد له خالی دووه می وتاری «ره واننده وه ی دوو په خنه» (گوفاری «روشنیری نوی» ، به غدا ، ۱۹۸۰ ، ژ ۸۰ ، ل ۲ - ۸) دا رای خوی سه باره ت به هه مزه دهر بریوه . . . له سهره تای تم باسه دا نووسینی ده تی : «با له پیشه وه شه و بلیم نووسینی لاتینیش وا ده بن سهر له نووسر و لیکوله ره وه ی کورد ده شیونیت وه ک که دیت و له بری (تا ، تو ، ئی . . .) ته نها یه ک پیت ده نووسیت که چی هه ریه که بیان بریتیه له دوو دهنگی سهره خوی ته واو و چ فرقیک نیه له نیوان (دا ، دو ، دی) و (تا ، تو ، ئی) له پروی ژماره ی دهنگه کانبانه وه ، نووسینی لاتینی که بایه خی به دهنگی (همزه) نه داوه و له وشدا سه هونکی زلی کردوه ، کیشه ی بو نیمه ش ناوه ته وه که به شیکي بهرچاوی لیکوله ره وه ی کورد به شونین هه نگاهوی شه و سه هوه دا دهر ون و ده مه ته قه له سهر بایه خی دهنگی (همزه) هه لده ستینش و دانه نان نیشانه بو هه مزه له نووسینی کوردیدا به راست ده زانن ، که چی دهنگیکی زیده ره سه ن و کونی زمانه که مانه ، هه ر شه ونده هه یه له ئاخاوتنی نیستا که ماندا هه مزه له ناو توژی وشدا نه ماوه و به زوری له به رای وشه وه دیت ، ته نها له ریژه ی سوزاریع و شه مر نه بن ، وه ک : ده شاخیری ، ده شه نجی ، بشاخیره ، بشه نگیوه ، ده شه زموم . . . له کوردیدا دهنگی لاهی قه له ویش له به رای وشه وه نایه ت که سیش نالی

نیمه که له ریگایه کی زانستییه وه سنی مه فهوومی (فونیم) و (دهنگه) و (پیت) مان جیا کرده وه ، به وه کارمان له سازکردنی نه لفویداناسان ده بیت ، چونکه که دهنگه کانی زمانی کوردیمان دیاری کرد ، نه وساه زانین دهی نیگار بوچی بکیشین . به وینه که بومان ده رکهوت (م ، ن ، د ، ف ، ش ، پ . . .)

بانیشانه ی بۆدانه نریت (لال ۳) . بهر له وه ی بریار بدری که هوی یاهه خ پی نه دانی لاتینی به دهنگی همزه «سه هویه کی زل بیت» ، پیوست به لیکۆلینه وه ی فونه تیکه ، به تایبه ق له دیاری کردنی تیکرای فونیمه کاندا و ئنجا دانانی نیگار بوهر به کیک له و فونیمانه . دوایش پیوسته نه و پیتانه له گه ل به کتردا به راورد بکرتن ، تا کو بزانتی بوون و نه بوونیان چ ده وریک ده بیقی . . .

بیتوو ساغ بکرتیه وه که همزه (ئ) فونیم نیه ، نه وه هیچ پیوست به وه ناکات بیقی بو دابنریت ، خو نه گهر چه سینرا که فونیمه ، دهی له نه لفویدانینه ی بو بکیشری . . . به رای نیمه له زمانی کوردیدا (ئ) فونیم نیه ، به لکو ده نگیکی یاریده ده وه له سه ره تای نه و وشانه وه یاخود نه و برگانه وه پهیدا دهی که به بزوین ده ست پی ده که ن . سه ره رای نه وه ی تی چوونی همزه له وشه ی لیکدراوی کوردی ، وه ک (گول + ناو = گولاو ؛ ماست + ناو = ماستاو ؛ زهرد + ناو = زهداو ؛ سه ر + تیش + = سه ره شه . . . و بوونی همزه به بزوین له و وشانه دا که له زمانی عه ره ی په وه وه رگیاون ، وه ک : «دائم - دایم ، دائره - دایره ؛ مسأله - مه سه له ؛ بئر - بیر . . .» و به کارنه هینانی له ناوه راست و کوتابی (له زمانی کوردیدا همزه له کوتابی وشه دا تنیا له وشه ی «نه» دا ده ببنریت ، که نه ویش به زوری ده کرتی به «ناه» وشه دا . . . نه وه ده سه لنین که همزه فونیم نه ی و ده نگیکی یاریده ده ر بی .

جا به لای منه وه نووسینی لاتینی که بایه خی به دهنگی همزه نه داوه مه سه له که سه هوکردن نیه ، به لکو نه وه یه که همزه (دهنگه) وه (فونیم) نیه . وه ک له سه ره وه ش رووغان کرده وه ، هم موو ده نگیک فونیم نیه و راستیش وایه نیشانه بو نه و دهنگانه دابنرین ، که فونیم بن . . . نه و وشانه ش : (ده ناخیوی ، ده نه نجی ، بشاخیوه ، بشه نگیوه ، ده تشه زموم . . .) که دهنگی همزه یان تیدایه و ماموستا مه سه روود بو پشه وکردنی بوچوونه که ی هیناونه وه ، به ناشکرا تیاندا درده که وی که پیوستی فونه تیکه نه و همزه په ی هیناونه کایه وه ، که نه وه ش پیکهاتی وشه کان سازیان کرده وه ، چونکه نه و نیشانانه ی له پیش وشه کانه وه هاتوون به بزوین ده ست پی ده که ن . سه ره رای نه وه ، جگه له دوا وشه (ده تشه زموم) ، سه موو نه وانی دی (ده ناخیوی ، ده نه نجی ، بشاخیوه ، بشه نگیوه) برگه ی په که می نه و ریژانه به بزوین کوتاییان هاتووه بو به بوئاسانکردنی ده ربریان

فونئمن ، ئەو ق دەگەین که پیوستیان به پیتە . یاخود به پینچەوانەو ، که زانیمان دەنگی (گک) لە وشە «گەر» و «گێر»دا لەگەڵ جیاوازی شیوەی تەلەفوزکردنیشیاندا ، هەر بەک فونئمن ، ئەو ئەو هەلەبە ناکەین که وێنە جیاوازیان بو دابنێن . . . لە بەر ئەوێ گومان لەو دا نییە ، که لە زمانی کوردیدا بزۆنی (و- u) ی کورت و (و- u) ی درێژ دوو فونئمن ، بۆیە دەبێ هەریەکەیان

== (ئ) هاتۆتە پیشەو . بەوینە لە وشەکان «دەناخیوی ، دەئەنجی»دا برگی یەکەم - واتە (دە) که نیشانی کرداری ئیستایە - بە بزۆنی کوتایی دیت و سەرەتای برگی وشەکانیش بە بزۆنی . . . لە وشەکان «باشخۆیە ، بئەنگیو» دیسان برگی یەکەم - واتە (ب- bi) که نیشانی فرمانە - بە بزۆنی کوتایی دیت و سەرەتای برگی وشەکانیش بە بزۆنی . . . دوا نمونەش «دەتەزموم» وەك دوو وشە خۆی دەنوێنی ، چونکە جیناوی (ت) که چوو تە سەر نیشانی (دە) بوو تە وشە بەک و ئەوی دەمینیئەو (ئەنگیوم) . . .

بەوینە هەرکەوت که هۆی بوونی هەمزە لەو نمونانەدا ئەو نییە که ماموستا مەسعوود بۆی چوو - واتە دنگیکی واتاداری رەسەن - نییە ، بە لکۆ دەنگیکی یاریدەدەرە لە سەرەتای ئەو وشانەو یاخود ئەو برگانەو پەیدا دەبێ که بە بزۆنی دەستبێ دەکەن .

بەلگەبەکی دی ماموستا مەسعوود مەمەد بۆ پیوستی بوونی پیتی هەمزە لە ئەلفوویی لاتینیدا ، ئەو یە که دەتێ : «لە کوردیدا دەنگی لامی قەلەویش لە بەرابری وشەو نایەت ، که سیش نالتی با نیشانی بۆ دانەنریت» (ل ۳) . . . بە رای من ئەم بەلگەبەش لە بار نییە و جیاوازی لە نیوان ئەو دوو دەنگەدا - واتە (ئ) و (ل) - زۆرە ، ئەویش چونکە وەك و ئیمان (ئ) لە کوردیدا فونئیم نییە ، بەلام (ل) فونئیمە . بۆ نمونە ئەگەر فونئیمی (ل) لە وشە «پەلە ، کەل . . .»دا بگۆریت بە (ل) ، ئەو دەبن بە «پەلە ، کەل . . .» که جیاوازیەکی تەواو لە مانایاندا هەبە - واتە لێرەدا گومان لەو دا نییە که (ل) و (ل) دوو فونئمن - هەروەها ئەو بەلگانەیی پیشتر بۆ گومان کردن لەوێ هەمزە دەنگیکی واتادار بێ هیناومانەتەو ، وەك : هاتنی تەنیا لە

پیش بزۆنەو و ق چوونی لە وشە لیکنراودا و بوونی بە بزۆنی لەو وشانەدا که لە زمانی عەرەبیبەو وەرگیراون . . . بە نیسبەت دەنگی (ل) هەو بە پینچەوانەو بە - واتە بە شیوەی جۆریبەجۆر لە ناوەرەست و کوتایی وشەدا زۆر بە کاردیت و لە وشە لیکنراودا ق ناچنی و تەنانەت دەنگی (ل)ی هەندێ وشە عەرەبی وەرگراویش لە کوردیدا بوو بە (ل) . جا که ئەو هەموو جیاوازییە لە نیوان ئەو دوو دەنگە - واتە (ئ) و (ل) - دا هەبێ ، بەراوردکردنیان لە بار نییە . یاخود که گومان لەو ئەو نەبێ ، لە زمانی کوردیدا (ل) فونئیم بێ ، ئیتر بۆ کەس داوای ئەو بەکات نیشانی بۆ دانەنریت .

وینهی خوئی هه بێ . . . ته گهر لیکۆلینهوه ئهوه ئیسپات بکا که (ی)ی کورت و تیزیش وهك فونیمی سهربه خووخویان ده نوینن ، ئهوه پێویسته نیگاری جیاوازیان بو بکیشرنی . بهلام ته گهر روون کرایه وه ، کورت و درێژی ته له فوزکردن ئه وه ننگانه هۆی بوون و نه بوونی هیز بێ و ده وری و اتاگۆری نه بیتی ، ئه ودهم جیاکردنه وه ی وینه یان شتیکی راست نیه . . . بێتوو ساغ بکریته وه که ئه وه ستانه ی له نیوان وشه کانی ، وهك «نز ، دل ، من ، کردن ، شتن ، بردن . . .» دا دیت قورس کردن بێ ، ئه وه هیچ پێویست به وه ناکات پیتی بو دابرنی ، خو ته گهر چه سپینرا که کورته بزویته ، ده بێ له ئه لفوییدا وینه ی بو دابرنی . . . هتد .

== ماموستا مه سعود محممد له وتاری « له گه ل ده نگسازی کوردی دا » (گوفاری «روشنیری نوێ» ، ژ ۹۵ ، به غدا ، ۱۹۸۲ ، ل ۱۷ - ۳۳) دا وه لامی ئه و قسانه ی من ده دا ته وه و له سه ره تای باسی کیشه ی (هه مزه) دا ده ئی : « گوتاره که ی د . ئاوپه همان که بیرورای فونۆلۆجیسته کان له باره ی هه مزه وه په سه ند ده کات و له وانه وه به لگه ده هینته وه بو فونیم نه بوونی ئه و ده نگه ، به ره و لیکدانه وه په که وه ده روا ت که له پیشه وه برپاری خوئی دا وه بو ئیعدام کردن هه مزه » (ل ۲۸) .

وهك ئاشکرایه ، هه ر زمانه خاوه ن تایه تیتی خو بیه ق ، له به رته وه پێویسته لیکۆلینه وه له هه ر زمانیک له سه ر که ره سه تی چه سپاوی ئه و زمانه دابریژیت ، به لام له گه ل ئه وه شدا وهك مادده به کی زانست ده ستوو ر و یاسای گشتی هه یه ، ئه ویش که مه به ستی شیوازی گشتی به له لیکۆلینه وه ی پیکه اتنی ده ستوو ر و یاسادا . هه رچه نده هه ر زمانه خاوه ن که ره سه تی تایه ق و شیوه ی جیاواز و به کارهینانی سه ره بخو بیه و ئه و تایه ق یانه له زمانانی جیاوازا ده بیزین ، که چی سه ره رای ئه ویش هه ندی بنه ما هه ن ، که پێویسته بخه رینه نیو لیکۆلینه وه ی هه ر زمانیکه وه . به و بێ به بو تیگه یشتنی ده ستوو ره سه ره کی په کانی فونه تیکی کوردی پێویست به ئاوردانه وه و لیکدانه وه و شی کردنه وه ی هه ندی کیشه ی فونۆلۆجی هه یه .

گومان له وه ناکرێ که هیچ زمانه وائیک ناتوان ئه نه جامی باش وه ده ست بیتی ، ته گهر شاره زا بی له زانستی زماندا نه بیتی . ئاگادار بوون له مه سه له ی زمانه وان و که لک وه رگرتن له ده ستوو ره ریک و پیکه کانی مانای « ئیعدام کردن » ی زمان زگماک نیه ، به لکو نیشانه ی گرتنه به ری راسته شه قامی لیکۆلینه وه ی زانستی به . . . ماموستا مه سعود که له م وتاره ییدا باسی ده نگه ی (ئاوازه دار) و (کپ) ده کات ، خوئی مه فهوومی دابه ش کردن ده نگه به سه ر ئاوازه دار و کهدای دوزیوه ته وه یان له فونۆلۆجیسته کانه وه وه ری گرتوه ؟ شه ری که له جیاوازی نیوان تیگه یشتنی (فونۆلۆجی) و (فونه تیک) ده دوتی بیرورای خو بیه ق یان ه ی ئه و

چون رینوس پیوهندی به فونه تیکه وه ههیه ، هه ره به وچه شنه پیوهندی به ریزمانیشه وه ههیه . جا بویه پیوسته ده ستوره کانی رینوس له بهر تیشکی ریزماندا ته ماشا بکرتین و گونجان و نه گونجانیان به یه که وه ره چاو بکرتی .

فونلوجیستانه یه که من له ربئی قسه کانیانه وه (هه مزه) م پی « ئیعدام » کردوه ؟ ئه ی له کتیی « چه ند چه شارگه ییکی ریزمان کوردی » (به غدا ، ۱۹۷۶) دا که ژماره یه ک ناوگری کوردی تۆمار کردوه ، له سه ر پیناسه ی چه سپاوی پروفیسوره رۆژئاوا یه کان کاره که ی مه یسه ره کردوه ؟ کاتی له هه مان کتیدا باسی (اسم فاعل) و (اسم آله) و (اسم مصدر) و (فعل) و (صفة) و (ضمیر) ی کوردی ده کات ، له وه مه یداندا له ریزمانی عه ره یه یوه که لکی وه رنه گرتوه ؟ . . . به ئی هه ردوو کمان که لک له ته جروه ی پروفیسوره کان وه رده گرین . له م رووه وه جیاوازی له نیواغاندا ئه وه یه من ددانی پیندا ده نیم و ناویان ده به م و په نهجه بو کاره کانیان راده کیشم . . .

من به شانازییه و باسی ئه وه ده که م ، که له هه ر نووسینی کما که لک له وه ی پروفیسوره خو ماندوو کردوه کان هیناویانه ته به رهه م ، وه رده گرم . ئه وه ی ئه وان به سه دان سال خه ریکی بوون و دوا ی شه ن و که و کردن به پاک و خاویقی خستوو یانه ته به رده ستمان ، چرای شه و قداره بو تاریکستانی زمانه که مان .

لیزه دا به پیوستی ده زانم راستی یه که هه یه بیخه مه روو ، ئه ویش ئه وه یه که به داخه وه به زمان رووسی هیچ نووسینی کم به رچاونه که وتوه ، که باسی هه مزه ی تیدا پی . جا ئه مه هزی که م خوتیند نه وه و که مته ر خه می خو م پی یان باس نه کردن پی له لایه ن رووسه کانه وه هیچ له و راستی یه ناگۆرتی ، که بو دانه نانی هه مزه به فونیم له کوردیدا ئه وه ی نووسیومه را و بوچوونی خو مه و ماموستا مه مسعود به خو رایی وای داناوه ، که به پیی په سه ند کردن « بیرو پای فونلوجیسته کان له باره ی هه مزه وه » له پیشه وه بریاری « ئیعدام کردن هه مزه » م داوه . . . به ئی به پینچه وان وه بوم هه یه له مه سه له ی هه مزه دا من ره خه له ماموستا مه مسعود بگرم ، چونکه له نووسینه که پیندا ئاشکرا دیاره ، که ئه وه وه ولی داوه زمانی کوردی بخانه قالی عه ره یه یوه و فونیمی عه ره ی به سه ر کوردیدا ساغ بکاته وه و به مه گیان به به ری هه مزه دا بکات .

ماموستا مه مسعود بو پی سه لماندن به فونیم دانانی ده نگی هه مزه له کوردیدا به راوردینی هه مزه ی له گه ل چه ند ده نگی تر دا کردوه و ده ئی : « ده نگه کانی (ه ، ح ، ع) هه میسه له سه ره تایی وشه دا بزویی ئاشکرا له گه ل خو یاندا ده هینن » (ل ۲۹) . ئه گه ر بو ئه م مه به سه ته ته ماشای فره نگی خال بکه ین ، چاومان به ژماره یه ک وشه ده که وئی که (ه ، ع ، ح) له سه ره تایی وشه وه هاتوون و بزویی ئاشکراشیان له گه ل خو یاندا

به وینه له رستهی «له بازار هیلکه و روژم کری ...» دا ، «هیلکه» و «روژ» دوو وشه‌ی سه‌زبه‌خون و هه‌ریه‌که‌خاوه‌نی واتای خو‌یه‌تی . به‌لام کاتی ده‌وترتی : «به‌یان هیلکه‌و‌روژم خوارده» ، شه‌وه‌ده‌دریته‌ده‌م به‌ک و وشه‌یه‌کی نو‌ی - «هیلکه‌و‌روژ» که‌ ناوی خواردنیکه‌ په‌یدا ده‌ی . شه‌گه‌رچی شه‌م وشه‌یه‌له‌ روژانیدا چه‌ند مورفیمیک هاریکاری کردوه ، به‌لام له‌به‌ر شه‌وه‌ی بووه‌ته‌یه‌ک وشه ، ده‌ی

== نه‌هیناوه ... خو‌شه‌گه‌ر شه‌م دیارده‌یه‌له‌ دیالیکتی خوارووی کوردیدا که‌م ی ، شه‌وه‌له‌ دیالیکتی ژووروودا شه‌ونده‌زوره ، که‌ بیته‌به‌لنگی شه‌وه‌ی به‌هیچ چه‌شینک شه‌وپایه‌ی نووسه‌ره‌سه‌لینین . به‌وینه : (هژمار ، هلفرین ، هلگرتن ، هلهاتن ، هنار ، هه‌ک ، هسج ، هشیار ... حله‌ت ، حش ، حز ، حزکر ... عجران ، عسگر ، عرین ...).

نووسه‌ر پاشان (ژ) و (ه) به‌یه‌ک ده‌گری و ده‌لی «ده‌نگی (ه)» ش به‌زوری وه‌ک هه‌مزه‌له‌نیو‌توژی وشه‌دا‌تی‌ده‌جیت . به‌غسونه‌کاری (هات) له‌نابنده‌دا‌ده‌بیته‌(دیت) و به‌ده‌گه‌من نه‌ی ناگوترتی (ده‌هیت) ، (ل ۲۹) . به‌لی‌ده‌نگی (ه) شه‌و‌جوره‌گورانه‌ی به‌سه‌ردا‌دیت ، به‌لام هه‌موو‌گورانی‌ک وه‌ک‌یه‌ک نییه . خو‌کرداری (ووتن) یش له‌نابنده‌دا‌ده‌بیته‌(ده‌لیت) و (کوشتن) ده‌بیته‌(ده‌کوژیت) و له‌هه‌ندی شوین (ب) ی‌کرداری داخوازی و ئیلزاسی قووت‌ده‌درتی و له‌بریتی (رابکه ، هه‌لگه‌ره ، وه‌رگه‌ره ...) ده‌وترتی (راکه ، هه‌لگه‌ره ، وه‌رگه‌ره ...) و له‌ناخاوتنی شه‌مرۆی سلیمانیدا (ت) ، که‌له‌دوای (س) شه‌وه‌دیت ، زور‌جار‌قووت‌ده‌درتی و له‌بریتی (ده‌ست ، مه‌به‌ست) ده‌وترتی (ده‌س ، مه‌به‌س) ... شه‌مانه‌و‌گه‌لیکی‌تر ، که‌به‌ر‌دیارده‌ی‌گورینی‌تیدا‌چوونی‌ده‌نگیک‌یان قووت‌دان‌یان‌سوان‌یان‌قرتانندن‌ده‌که‌ون‌له‌گه‌ل‌په‌یدا‌بوون‌و‌تی‌چوونی‌هه‌مزه‌دا‌جیاوا‌زیان‌زوره .

نووسه‌ر له‌به‌رده‌وامی شه‌و‌لیدوانه‌یدا‌ده‌لی : «کاری‌هینام‌ده‌بیته‌دینم ، هه‌رچه‌ند‌ده‌شگوترتی (ده‌هینم) ، به‌لام له‌فه‌رماندا‌به‌زوری (بینه) له‌باوه» (ل ۲۹) ، شه‌وه‌به‌راورده‌که‌ی‌دیشان‌کورت‌دینی ، چونکه‌له‌گه‌ل‌تی‌چوونی‌ده‌نگی (ه)‌دا‌هه‌روه‌ها‌حاله‌تی‌مانه‌وه‌ی(ه)‌ش‌هه‌یه‌-‌واته‌چون‌(دینم ، بینه)‌ده‌وترتی ، هه‌ر‌به‌و‌چه‌شه‌(ده‌هینم ، بینه)‌ش‌ده‌بیسترتی ، به‌لام هه‌رچی‌ده‌نگی (ژ)‌ه‌به‌شی‌هه‌ر‌تی‌چوونه .

ساموستا‌مه‌سه‌وود‌بو‌پته‌و‌کردن‌هه‌مان‌مه‌به‌ستی‌به‌یه‌ک‌گرتنی (ژ) و (ه)‌چه‌ند‌نمونه‌یه‌کی‌دی‌هیناوه‌ته‌وه . به‌شیکیان ، به‌وینه‌(هه‌لاتن ، هه‌لینان) ، شیوه‌ی‌مانه‌وه‌ی (ه) - واته‌(هه‌لهاتن ، هه‌لینان ...) یشیان‌هه‌یه ، به‌شه‌که‌ی‌تریشیان‌پیدا‌وستی‌فونه‌تیکی‌بووه‌به‌هوی‌تی‌چوونی‌(ه)‌ه‌که‌یان . به‌وینه‌راسته‌(هارین) له‌وشه‌ی‌لیکدراودا

به سه ریه که وه بنووسری . . . وهك ده زانین له زمانێ کوردیدا دوو مورفیمی (تر) ههیه - به کیکیان ئاوه ئناوی (تر) ، وهك که دهوتری : «ناتی تر» ، کورنکی تر ئهوی دی یان نیشانهی بهراوردی (تر) ، وهك : «گهرمتر»

== ده بینه (دهستار) ، نهك (دهستار) ، بهلام هۆنهوهیه بهیه که وه هاتی سێ دهنگی کۆنسۆنانتی کپ : (س) و (ت) و (ه) گرانه و بۆیه به کیکیان تیداچروه .

مامۆستا مهسعوود له باسی دهنگی (ه) دا ده ئی : « دهنگی (ه) له بهری سوران و تیکرای کوردستانی خواروودا به دهگهه نهن له ناو تووژی وشه دا نه هاتوه وهك (هۆم) ، سه رهپوردی) ، (ل ۳۰) . نهك خۆ مانندوو کوردنکی زۆر و نهك گه ران به فه ره نهنگی کوردیدا ، به لکو به بیر کردنه وه یه کی که م ده توانین ده یان وشه بینه وه که دهنگی (ه) یان له ناو تووژدا بیت . بۆ به لگهی ئه و قسانه م و ڕهت کردنه وه ی رای مامۆستا مهسعوود هه ر له و وشانه دا که به دهنگی (ب) یان (ن) دهست بێ ده که ن ، ئه و چه ند نمونه یه ده خه مه پیش چاو : به هنی ، به هره ، به هار ، به رهه م ، باهو ، به هانه ، به ها ، به هه شت ، به هه مه ، به هه دار ، به هه ره مه ند ، به هه ره وه ر ، بێ هووه ، بێ هوش ، بێ هاوتا ، به ره له ست ، به کاره یان ، به کاره اتن ، به جی هینان ، به جی هاتن ، به سه ره هات ، به سه ره اتن ، به رهه م هینان ، بانگه یشتن ، به جی هیشتن . . . هینی ، هۆم ، هیم ، هینگر ، هینبیر ، نه هه نگه ، نه هات ، نه هار ، نه هیشتن ، ناگه هان ، نا هه موار ، هۆم . . .

جا که له ئه نجامی ئه م لیدوانه ماندا گه یشتیه ئه و ئه نجامه ی له زمانێ کوردیدا دهنگی (ه) له سه ره تای وشه وه بێ ئه وه ی بزۆنی ئاشکرا له گه ل خزیدا بچینی هه یه و سه ره رای ئه وه له ناو تووژی وشه شدا ده بیترتی ، ئیتر چون ده توانین به وه قایل بین که وهك (ه) بیت . هه رچی هه مزه یه له زمانێ کوردیدا وهك دهنگی یاریده دهره و له سه ره تای ئه و وشانه وه یاخود ئه و برگانه وه په یدا ده ی که به بزۆین دهست بێ ده که ن . سه ره رای ئه وه ی تچوونی هه مزه له وشه ی لیکدرای وهك « گول + ئاو = گولاو . . . » بوونی هه مزه به بزۆین له و وشانه دا که له زمانێ عه ره بێ یه وه ره گیراون و به کارنه هینان له ناوه راست و کوتایی وشه دا .

جا ئه گه ر هۆی په یدا بوونی بیت بۆ دهنگی هه مزه ئه له فونیی عه ره بێ دهستکاری کراودا ئه وه بێ که هه ندی له وینه ی دهنگه بزۆینه کان به تایبه تی له سه ره تای وشه وه نووسینان ناله بار بێ ؛ یاخود له بهر ئه وه بێ که دانه رانی به فونیمی تگه یشتن ، ئه مه نا بێ زمانه وانان به وه له یه دا به ری ، که وهك دهنگه کۆنسۆنانته کانی تری ته ماشا بکه ن .

هه ر هه مان هۆ - واته تگه یشتی هه مزه به فونیمیکی کۆنسۆنانتی په سه ن تیکرای زمانه وانانی کوردی خستۆته ئه و هه له یه وه ، که ده رباره ی نیشانه ی (ده) ی موزاره عهت له

به‌رزتر جا په که میان که به‌شه ناخاوتنی سهر به‌خویه ، ده‌ی به‌جیا بنووسری ، چونکه هر به‌شه ناخاوتنیک بوونی سهر به‌خوی هه‌یه . به‌لام دووه میان که نیشانه‌یه له‌به‌رته‌وه‌ی بوونی سهر به‌خوی نییه ، پیوسته به‌وشه‌ی پیش

== شیوه‌ی سلیمانیدا ده‌دین ، وا نیشان‌بدن که بووه به (ه) - واته (د) بووه به (ژ) . له‌راستیدا (د) نه‌بووه به (ژ) ، به‌لکو (د) تَ‌چووه - واته هر ته‌و کاره‌ی به‌سهردا هاتووه ، وه‌ک به‌سهر وشه‌کانی (منداَل / منالْ ؛ مه‌موود / مه‌موو ؛ کراندی / کرانی ؛ خاوه‌ند / خاوه‌ن . . . په‌لاماریات / په‌لاماریات . . . یازده / یانزه ؛ شازده / شانزه . . .)یشدا هاتووه . جا کاتنْ دنگی (د)ی موزاره‌عت ده‌قرتینری (ه) به‌ناسانی ناتوانری ته‌له‌فوز بکری . بو‌نه‌هیشتی قورق ده‌ربرینی ، هه‌مزه بو‌یاریده‌دان په‌یدا ده‌ی . هه‌رچی له‌وشه‌کانی وه‌ک (منالْ ، مه‌موو . . .) دایه ، له‌به‌ته‌وه‌ی به‌ره‌لستی به‌دمدا هاتن نییه ، هه‌مزه نایه‌ته ناوانه‌وه .

به‌ویسه پیوسته بزاین که (ده‌ی موزاره‌عت نه‌بووه به (ه) ، به‌لکه (د) تَ‌چووه . له‌حاله‌ی (له‌و ، له‌وان)یشدا (ه) نه‌ماوه ، نه‌ک (ه) . نیشانه‌ی (ان)ی کوو (ه‌که‌ی ناسیای و . . . که به‌ته‌نیا به‌دمدا دین ، له‌به‌ر ره‌وینه‌وه‌ی قورق ده‌ربرین هه‌میشه له‌پیشیانوه (ژ) دیت و ده‌وتری (ثان ، نه‌که . . .) . ته‌نانه‌ت به‌شیک له‌زمانه‌وانانی کوردیش که باسی ته‌و نیشانانه ده‌که‌ن ، له‌سهر بناغهی ته‌له‌فوزکردنیان ده‌نووسن : (ثان ، نه‌که . . .) له‌به‌رته‌وه‌ی گومان ناکری ، که ته‌و نیشانانه (ان ، ه‌که . . .) ن ، بویه که ده‌چنه سهر وشه هه‌رگیز دنگی هه‌مزه‌یان له‌گه‌لدا نایه‌ت . به‌ویسه (کوو- کوران / کوره‌که) ؛ (کچ - کچان / کچه‌که) ؛ (پیاو- پیاوان / پیاوه‌که) ؛ (برا- برایان / براکه) ؛ (پن- پیان / پنی‌یه‌که . . .)

ماموستا مه‌سعوود له‌تیکرای نووسینه‌کانیدا ته‌و نیشانانه‌ی ناومان‌بردن ، راست وره‌وان به‌پن پیتی هه‌مزه - واته به (ان ، ه‌که . . .) نووسیوی . جا ته‌و نیشانانه که سهره‌تایان بزوینه و کاتیک به‌ته‌نیا به‌دمدا دین ، له‌به‌ر ره‌وینه‌وه‌ی قورق ده‌ربرین ، له‌پیشیانوه (ژ) دیت و ده‌وتریت (ثان ، نه‌که . . .) تیر چون ته‌و رایه‌ی ماموستا مه‌سعوود وه‌ربرگین ، که ده‌لی : « هه‌مزه به‌دوا خویدا ده‌هینیت نه‌ک بزوین له‌هیچه‌وه هه‌مزه خه‌لقی ده‌کات و ده‌چینه پیش خویوه » (ل ۲۹) .

ته‌گه‌ر له‌پسته‌ی « توره‌وانیک له‌سهر به‌حری بوو ، ته‌حمه‌د چوو‌کنه‌وی به‌نوکه‌ری » (تحفه‌ مظفریه ، ب ۱ ، ل ۲۰۰) دا ته‌ماشای « کنه‌وی » بکه‌ین ، ده‌زاین ته‌سله‌که‌ی « کنه‌وی » به‌لی له‌ « ته‌وی » دا به‌پن هه‌مزه ده‌ربرین مه‌حاله ، به‌لام کاتنْ له‌گه‌ل « کنه‌وی » دا په‌کیان گرتووه ، هه‌مزه تووی نه‌ماوه .

==

خویه وه بلكینرنی . . . یاخود ئاشکرایه هه ندی له پریپوزیشنه کان وهك پیشگریش
 خویان دهنونین ، به غمونه (به) له وشه ی «به هیز ، به جهرگه . . .» دا پیشگره ،
 به لام که دهوتری «من به توم وت . . .» شه پریپوزیشنه . جا هه رچهنده
 پریپوزیشن له ریزی وشه ی ناته واوه ، به لکو وهك هه ر به شیکدی وشه ی ته واو
 رواله تی سه ربه خوئی هه یه و له زمان کوردیدا یه کیکه له به شه ئاخاوتنه
 چالاکه کان ، بویه ده بیه به جیا بنووسری ، به لام کاتی وهك پیشگر به کاردینرنی ،
 شه وه له به رته وه ی پیشگر سه ر به هه یچ به شه ئاخاوتنیک نییه و سه ربه خو
 به کارنایه ت ، پیوسته به پیشی وشه وه بلكینرنی .

ئه مانه و چه ندین غمونه ی دی شه و نیشان ده ده ن که له سازکردنی رینووسدا
 پیوسته داخوازیه کانی فونه تیک و ریزمان چاودیری بکریت . . . منیش هه ول ده ده م
 له به ر رووناکی شه و دوو زانسته - فونه تیک و ریزمان - رای خوم له به راهی شه و
 کوسپ و گیروگرفتنه ی له رینووسی کوردیدا به دی ده که م ، ده بریم .
 شه و تبیینی یانه ی ده به راهی گیروگرفتی رینووسی کوردیمان هه ن ده بن به دوو
 به شه وه :

۱ - گیروگرفتی نیگاری ده نگه کان .

۲ - گیروگرفتی نووسینی وشه کان و تیک به ستیان .

ماموستا مه سعورود که ده تی : «چه ندیکدی فکرم دینم و ده به م بو شه وه ی هویه ک بدوزمه وه
 فونولوجیستی رۆژئاوای ئیقناع کردبیت به وه ی هه مزه فونیم نییه هه ر شه وه نده م به بیردا دیت
 که له کۆنه وه نیگاری بو دانه ندراره ئیتر چاوی به نه بوونی راهاتووه ، دواتریش ده رکی کرد
 که به زوری وه یا هه میشه بزوتنی به دوادا دیت له وه را یه که نده ردوودی ته سکین بوو به وه ی
 که وا هه مزه هه روه ک نیگاری نییه فونیمی ره سه نیش نییه . . . جا شه گه ر شه مه ش سه به ب
 نه بیه هه یچ سه به بیک نامینته وه له رووپه ره ی زمانناسی و ده نگسازیدا به بۆره ته ئوبلیش
 پشتگیری له و راهیه بکات . . .» (ل ۲۸) ، به خوورایی فونولوجیسته رۆژئاواییه کان هینه ده
 به ساکار و ساده داده ن . با بلتین له کۆندا له به رته وه ی ده رکیان به بوونی هه مزه
 نه کردوو ، نیگاریان بو دانه ناوه ، به لام شه ی دواتر که هه ستیان پنی کرد چون له سه دان
 زانای ده یان ولاتی رۆژئاوادا یه کیک هه لئه که وت و راهه پهری شه وه له یه راست بکاته وه .
 به ر له هه ر شتیک پیوسته شه و راستی یه له یاد نه که ین ، کاتی فونولوجیسته رۆژئاواییه کان
 له به راهی فونه تیکی زمانه کانیانه وه ده وین ، شه لغوون ناکه نه بکه ، ته نانه ت شه و نیگارانیه ی

گیر وگرفتی نیگاری دهنگه کان

له لیکۆلینه وه ماندا ، بۆمان دهرکه وتروه که وینهی دهنگی بزۆینی (و) و (ی) دریزو کورته بزۆینی (ا) و کۆنسۆنانتی (و) و (ی) و دبفتۆنگی (وئی) و کۆنسۆنانتی (ر)ی قه له و کیشه یان له سه ره و پیوستیان به چاره سه ر کردنه . جا به پیی توانست هه ول ده ده یین له هه ره یه کیک له و نیگارانه ی بۆته وه دهنگانه ی ناومان بردن ، بدوین :

بۆ هه ندی فۆنیم دایانناوه له و پیتانه ناچن که له شه لفویندا هه ن . به لام به شیک له زمانه وانان کورد به شه لفوینه لکاون و هه ندیکیش ته نانه ت جیاوازی له نیوان دهنگه و پیتدا ناکه ن .

مامۆستا مه سهوود ناوه ناوه ناوهر له زمان ئینگلیزی ده داته وه و له شیوه ی نووسینی یه وه نمونه ده هینته وه . به وینه له سه ره تای ستورن یه که می لاپه ره (۲۰) دا ده ئی : « وشه هه یه شکل (ه) ی تیدایه ، به لام ناخویندریته وه وه یا دهنگه که ی (ه) پیش ده خری ، وهك When 'Where' وشه ی (هو) به (هو) ده خویندریته وه . به ئی شه و وشانه به وشیه به ده نووسرین . جا ئه مه هو ی ئه وه نییه که وشه ی (When) له چوار فۆنیمی (W + h + e + n) پیکهاتی ؛ یان وشه ی (Where) له پینچ فۆنیمی (W + h + e + r + e) دروست بووی ؛ یاخود وشه ی (Who) له سێ فۆنیمی (W + h + o) سازبووی ، به لکو هو شه وه یه که رینووسی ئینگلیزی په بیره وی ریبازی چاوی که ری ده کات ، ده نا فۆنۆلۆجیستی ئینگلیز ئه وه باش ده زانی که باشترین شه لفوین ئه وه یه که ژماره ی پته کانی هینده ی ژماره ی فۆنیمه کانی ئه و زمانه بیت . . . له نووسینی رووسیدا له گه ل به کارهینان پیت وهك نیشانه ، برگه ش له ناواندایه . جا ئه مه واناگه یه ئی که فۆنۆلۆجیستی رووس دهرکی به وه نه کردوه ، که شه و جۆره وینانه ی کراونه ته نیشانه ی برگه وینه ی دوو فۆنیمن .

هه رچه نده نووسینی سه ره کی و باوی ئه مرۆی ئینگلیزی و رووسی نووسینی فۆنه تیکی یه ، که له سه ر بناغه ی وینه ی دهنگه کان سازبوون ، به لام له بهرته وه ی به دهرتکی میژووپی

نووسینی (وو) یان (و) به رانبه ر (u) ی لاتینی :

وهك ناشكرايه بو ههر ده نگیك له دهنگه كانی زمانی کوردی پیتیک کراوه ته وینه ، به لام بو نیشاناندانی دهنگی (وی دریز دوو پیت دانراوه . بگومان هیچ لیکدانه وه یهك ریگه به وه نادات که دوو پیت بکرینه نیگاری یهك دهنگه . ئه وه ی لایه نیگاری دوو واو نووسینی به هه له بردووه ، ئه وه یه که له کوردیدا به رانبه ر دهنگی (وی دریز ، دهنگی (وی کورت هه یه . جا ئه گه ر به پیتی ئه و بوچوونه هه له یه نیگار بو دهنگه کانی زمانی کوردی دابننن ئه وه ده بی له بریتی (ا) یش دوو (ه) به کاربیین و له جیاتی ئه وه ی بنووسین (ران) ، بنووسین (رهه ن) . یاخود که له کوردیدا دهنگی (ر) و (ل) . . . هه یه ، ئه وه به وپتی یه بو جیاکردنه وه یان له (ر) و (ل) . . . ده بی دوو (ر) و دوو (ل) . . . بنووسین ، واته له بریتی (ران) ، دال . . . بنووسین (رهه ن) ، دهه لل) . . .

نووسینی دوو واو له سه رتیکێ تریشه وه تووشی ئه ندپشه یه کمان ده کات ئه ویش ئه وه یه ، ئیمه له کوردیدا بو نووسینی دهنگی که هیز (البرة - Stress) ی له سه ربی دوو جار پیته که ده نووسین ، وهك (میلله ت ، که لله) . جا ئیمه که ده ستورمان بو ده برینی هیز ئه وه بوو پیته که دوو باره بکه یه وه ، له نووسینی دوو (و) دا ده ستوره که مان لی هه لده وه شیته وه ، چونکه مه به ستمان هیز نییه^(۳) .

ئه وانهی ئه وه به کاریکی ناشی یانه داده زین ، که کۆر (و) - که شیده یه کی له سه ر) له جیاتی (وو) ده نووسی ، ئه وه له وسه ره تا ناشکرایه ی زمانه وانێ بی ئاگان ،

== دریزدا قی په ربیون هه ندی شیوازی دی یان تیکه ل بووه و پاشماوه ی کۆنیان تیدا ماوه . . . به لی ئه گه ر ئه لقی له سه ر بناغهی یه کسان له نیوان ژماره ی پیت و فونیمدا دا بجه زرایه ، ئه وسا کیشه ی رینووس نیوه ی نه ده ما . له به ره ئه وه ی ئه لقیونی کامل نیسه و تیه ربینی به ده وری میژ وویی دریزدا کیشه ی بو سازکردووه . هه رچه نده رینووسی هه ر زمانیک بگری به مای جور به جووری تیدایه و چه ند به مایه کیشی بسوونه ته سه ره کی ، به لام له گه ل ئه وه شدا له سازبوونی رینووسدا به مای گشتی هه ن و پینوسته په بره و ی بکرین .

(۲) شایانی باسه ماموستا مه سعوود محه مه د به شیوه یه کی زانستی و به لگهی زۆر و پراست و له بار نووسینی (وی دریزی به دوو واو ره ت کردوته وه (بروانه : مه سعوود محه مه د ، رینووسی کۆر ، «گوفاری کۆری زانیاری کورده» ، ب ۴ ، به غدا ، ۱۹۷۶ ، ل ۳۵۷ - ۳۵۸) .

که دانانی دوو پیت بو نیشاناندانی بهك فونیم باش نییه ، سه ره رای ئه وه دانانی چوكله ئاسنتر و خیراتره له نووسینی پیتیکی سه ره له بهر . جا کۆر ههستی به وه کردوه بویه پیتیکی هیشتوتوه وهك وینهی دریزیش که شیده به کی له سه ره داناهه . له رووی زانستی زمانه وه ئه مه ی کۆر په سه نده ، به لام نووسینی دوو واو له بار نییه ، که چی به داخه وه له رووی روخساره وه ، له بهر ئه وه ی ئه وه که شیده به له سه ره (فتحه) ی عه ره بی ده چی ، هیندی گیر وگرفتی پهیدا کردوه . ئه گه ره له بریتی ئه وه که شیده به نیشان به کی تر له سه ر یان له خوار پیتی (و) وه دابنرایه ، ئه وه چاکتر بوو به ئی ئه وه که شیده به شیوه ی جوان نییه ، به لام له رووی زمانه وانیه وه راسته ، که چی هه ندی که س ئه و راستی به یان کردوه به ژیر لئوه وه و هه ره له بهر ئه وه ی کاری کۆره به لایانه وه خراپه⁽³⁾ .

نووسینی دوو (ی) یان (ی) به رانه ره (ا) ی لاتینی :

به داخه وه زمانه وانانی کورد به پیوانه ی عه ره بی وایان داناهه که له کوردیشدا دوو بزویی (ی) هه یه ، که به کیکیان کورته و ئه وی دیان دریز - واته به کیکیان وهك ژبو (کسرة) و ئه وی تریان وهك (ی) . بو جیا کردنه وه شیان دووه میان به دوو (ی) نووسیه ، له رینووسی کۆریشدا له بریتی دوو (ی) ، (ی - که شیده بهك له سه ری) به کارهینراوه . به رای من ئه مه به زور سه پاندن فونیمی عه ره بی به سه ره کوردیدا . هه ردوو به ره وای بو چون که له بهر ئه وه ی له زمانی کوردیدا (و) ی بزویی کورت و (و) ی بزویی دریز هه به وه له عه ره بیشدا (ضمة) و (و) هه یه ، ئه وه ده بی (ی) ش هه ره به و چه شنه - واته کورت و دریز ، وهك عه ره بی (کسرة) و (ی) - بی . له راستیدا له زمانی کوردیدا به وجۆره نییه و به داخه وه کۆر و گه ئی له زانایان و پروونا کبیرانی کورد هه ستیان به و تاییه تیی به ی زمانی کوردی نه کردوه .

گومان له وه ناگرئی که له زمانی کوردیدا (و - u) و (و - ū) دوو - فونیم ، چونکه گۆرینی (و - u) به (و - ū) جیاوازی ده خاته نیوان وشه وه و وشه ی نوی په ی داده کا . به وینه ئه گه ره له وشه ی (کۆر) دا فونیمی (و - u) بکریته (و - ū) ، ئه وه

(3) به وینه پروانه : د. جهمال نه بهز ، سه رنجیک له چه ند زاواوه به کی تازه به کارهاتوو و کۆری زانیاری کورد ، «گۆفاری کۆلجی ئه ده بیات» ، به غدا ، ۱۹۷۸ ، ژ ۲۲ ، ب ۹۴ .

وشه که ده بینه (کور) ، واته جیاوازی که وته ناوانه وه و له بهر شه وه دوو فونیمن .
بی گومان که دوو فونیمی جیاواز بوون ، شه وه بو تیکه ل نه کردنیان له رینوسدا
پیوستیان به دوو نیگاری جیاوازه .

هرچی بزونی (ی-ا)یه له زمان کوردیدا په ک فونیمه ، نه ک دوو .
هرچه نده هندی جار کورت و هندی جار درژ ته له فوز ده کریت ، به لام شه مه
دهوری و اتاگوری نابیی . جا که دهوری و اتاگوری نه بینی ، شه وه فونیمی تر ناهینته
کایه وه . که فونیمی تریش نه بوو ئیتر پیوست به نیگاری تر ناکات . له ده یان وشه ی
وه ک : (پیر ، تیر ، شیر ، پیر ، میر ، سیر ، هه نجیر ، په نیر . . .) دا که بزونی
(ی) درژ به ده مدا دیت ، شه گه ر کورتیش بکرته وه وشه ی نوئی په پدا ناب . . . جا
وه ک گشت لایه کمان ده زانین هه موو (ی-ا)یه کی ناوه راستی وشه ی کوردی درژ وه
هیچ کاتیک کورت نییه ، ته نیا مه گه ر وشه یه ک دوو (ی-ا)ی تیدا بی و هیز (النبرة -
Stress) بکه وینته سه ر په کیکیان شه وده م شه وی دی یان که میک کورتر ته له فوز
ده کریت ، شه مه ش دیارده یه کی فونه تیکی یه و ئاشکرایه هه ر بزونی هیزی له سه ر
بی پتر درده که وئی . . . (ی-ا) کوتایی وشه ش که هندی جار کورت
درده برری ، هوی شه وه یه که هیزی له سه ر نییه یا خود بووه ته (ی-۷) ی
کونسونانت . جا به و بی یه نووسینی بزونی (ی-ا) چ به دوو (ی) و چ به (ی-
که شیده یه کی له سه ر هه له یه .

کیشه ی کورته بزونی (۱)

به کیک له گیر و گرفته کانی رینوسی کوردی به شه لفوی عه ره بی شه وه یه که بو
کورته بزونی (۱) هیچ پیتیک دانه نراوه^(۱) و شه مه بووه ته هوی به هه له بردنی گه ل له

(۴) د. جهمال نه به ز کاتی باسی گیر و گرفته کانی نووسینی کوردی به شه لفوی عه ره بی ده کات ،
زور راست بو شه چه وه که شه و شه لفوی به هه رچی چوئیک ده سکاری بکری ، هینشا
گه لیک ناته و اوئی تیدا ده منی (زمانی یه کگرتووی کوردی ، بامیزگه ، ۱۹۷۶ ، ل ۸۳) .
په کیکیش له نمونه ی ناته و اوئی کانی که په نجه ی بو راکیشاوه ، شه وه یه که ده لی : (تیی
ده نگداری وون بوو (واتا ژیری کورت) یا بزروه - توفیق وه هسی و ته نی - به م شه لفوی به
نانوسری) (هه مان سه رچاوه ، ل ۸۴) . . . که چی ماموستا نریمان و انیشان ده دات که
گواپا د. نه به ز داوا شه کات ، شه لیت : له نووسینی کوردیدا نابیت (ژیری گوشراو- کسرة
==

رووناکییری کورد و هه‌ندی له نووسه‌رای ریزمانی کوردی . زۆر به‌رچاوم که وتوووه وا دراوه‌ته قه‌له‌م که وشه‌ی (پر ، دز ، من . . .) له دوو ده‌نگه‌ پیکهاتوون . هه‌رچه‌نده رینووسه‌که له ره‌چاوکردنی بزۆینی (i) دا ناته‌واوه ، به‌لام ته‌وانه‌ی له باسی زمان ده‌دوین نابێ هینده‌ ساده‌و ساکار بن ، ته‌نیا ته‌ماشای رواله‌ت و روخساری نووسین بکه‌ن . . . جا به‌داخه‌وه ته‌و بزۆینه ئیجگار کورته‌که (الكسرة المختلصة) ی پێ ده‌لین له رینووسی کوردیشدا نه‌ک هه‌ر نیگاری بو‌دانه‌نراوه ، به‌لکو باسیشی نه‌کراوه و ناویشی نه‌براهه .

شایانی باسه‌ ماموستا توفیق وه‌ه‌بی له سه‌ره‌تای ژبانی زانستی په‌وه هه‌ستی به‌ بوونی ته‌و کورته‌ بزۆینه کردوه و سالی ۱۹۲۹ له کتیی «ده‌ستوری زمانی کوردی» دا پیتی (ی) ی بو‌کردبووه نیگار . . . (۴) به‌لام ویکچوونی شیوه‌ی ته‌م پسته له‌گه‌ل پیتی (ی - آ) و هه‌روه‌ها هه‌ست نه‌کردنی زمانه‌وانانی کورد به‌ بوونی (i) بوونه‌ هۆی به‌جێ نه‌هاتنی چاره‌سه‌رکردنی ته‌و گیروگرفته .

له‌م سالانه‌ی دواییدا ماموستا مه‌سه‌وود مه‌مه‌د له‌ چه‌ند نووسینیکیدا ده‌رباره‌ی (i) دواوه . ته‌وه‌ی جیگه‌ی موناقه‌شه‌ بێ ، ته‌وه‌یه که نووسه‌ر ته‌و کورته‌ بزۆینه‌ی به‌ هیز (ته‌و «قورس کردن» ی پێ وتوووه) داناوه . ماموستا له‌ وتاری «فونه‌تیک چیمان بو‌بکا؟» دا کاتی له‌ تایبه‌تیی و سروشتی ده‌نگه‌کانی زمانی کوردی و گونجان و نه‌گونجانیان له‌گه‌ل په‌کتره‌دویی ، نووسیوتی : «ته‌م ده‌نگه‌ی (ر) که به‌ سکون ده‌که‌وتیه‌ پێش ده‌نگی (د)یشه‌وه هه‌ر به‌ته‌واوی ده‌وه‌ستیندری و هیه‌چ قورس کردن و ددان لی گیرکردنیک قبول ناکا . وشه‌کانی (مه‌ر ، میرد ، گورد ، سارد ، به‌رد ، کورد ، ورد ، گه‌رد ، وه‌رد . . . هتاد) ته‌وانیش هه‌موویان هه‌ر له‌ به‌ر ته‌م هۆیه‌یه‌ په‌ک برگه‌ن ، وشه‌ی (هه‌لگورد) که بو‌ته‌ دوو برگه‌ واته‌ (هه‌ل -

٤٤٤ مختلصة) بنووسریت چونکه بریتی په‌ له‌ ده‌نگیکی زۆر کورت» (رینووسی کوردی له‌ په‌گه‌و ریشه‌وه ، ل ۵) . ته‌گه‌ر ماموستا نه‌ریمان باش نووسینه‌که‌ی د . نه‌به‌زی بخوینداپه‌ته‌وه ، تووشی ته‌وه‌له‌یه‌ نه‌ده‌بوو و رای راست و دروستی نووسه‌ری کتیی «زمانی په‌کگرتووی کوردی» نه‌ده‌شیواند . . . په‌کیک که نه‌بوون و چاره‌سه‌ر نه‌کردنی وینه‌ی کورته‌ بزۆینی (i) له‌ ته‌لفووسی عه‌ره‌بیدا به‌ گیروگرفت دابنی ، ئیتر چون نووسینی به‌ پێوست نازانی ؟ .

(۵) ته‌وفیق وه‌ه‌بی ، ده‌ستوری زمانی کوردی ، جزمی په‌که‌م ، به‌غدا ، ۱۹۲۹ ، ل ۵ .

گۆرد) ئەگەر لە بەر ئەم تاییەتیە دەنگی (ر) نەبە دەبوو بە سنی برگە واتە (هەل - گۆ - رد) . بۆ روون کردنەوێ وشە (هەلگۆرد) هەردوو جووری بە پیتی لاتینی دەنووسم ، لە جیگە قورس کردنیش نیشانە (i) دادەنیم (هەلگۆرد) ی دوو برگەیی بە لاتینی وەها دەنووسری (Hel - gord) هە سنی برگەیش وەهای لی دتی :

(Hel - go - rid) . . . (۱۰)

بە مەدا ئەوێمان بۆ روون بووێوە کە وشە (هەلگۆرد) لە دوو برگە پێکھاتوو ، بەلام ئەگەر (i) بخریتە نیوان (ر) و (د)ەوێ ئەوێ وشە کە دەبێ بە سنی برگە . . . واتە لێرەدا ئەم (i) قورس کردن بێ (وێک رای ماموستا مەسعوود محەمەد) یاخود پەیدا بوونی بزۆنیکی دیکە بێ (وێک رای نووسەری ئەم کتییە) ، ئەوێ برگە یەکی تر زیاد دەکا . جا ئەگەر بە تەواوی بچەسپینری کە ئەوێ قورس کردن بێ ، ئەوسا دەردەکەوێ کە قورس کردنیش دەتوانی دەوری جیاکردنەوێ برگە بیینی . بەلام ئەوێ لە زانستی زماندا ئاشکرا بێ ، ئەوێ یە کە لە برگەدا دەبێ دەنگی بزۆن هەبێ . جا هەر لە بەر ئەوێ شە کە ژمارە ی برگەکانی هەر وشە یەک ، هیندە ی ژمارە ی بزۆنەکانی ئەو وشە یە دەبیت . بۆ نمونە لە وشە ی «گۆران»دا دوو بزۆن هەبێ و ئەمەش بوو بە هۆی بوونی دوو برگە ، وێک (گۆ - ران) ، کەچی وشە ی «گۆرانی» بریتیە لە سنی برگە (گۆ - را - نی) ، چونکە سنی بزۆنی تیدا یە (۱۱) . . .

ماموستا مەسعوود محەمەد دەربارە ی هەمان باس لە وتاری «رینووسی کۆر»یشدا دەلی : «بۆ ئەوێ کە لە عەرەبیدا پێی دەگوتری (کسرة مختلصة - من له نووسینه کانی خۆمدا پێی دەلیم - قورس کردن) ، بە شیکێ زۆری وشە کانی کوردی ئەم قورس کردنە یان تیدا یە کە غالبی رێک خەراتی ئەلفوینی کوردی بە لاتینی پیتیان بۆ داناوێ بێ ئەوێ لەوێ بکۆلنەوێ ئاخۆ ئەو دەنگە بە شیکێ پێک هینەری وشە کە یە یاخود زەرورە تیکێ فۆنە تیکییە کە دەربیرینی دەنگە لە حالەتی تاییە تیدا داخواری دەکات . بە نمونە توکە دەلی (گەنم) بە ناچاری قورسای (کسرة مختلصة) دەخەیتە

(۶) مەسعوود محەمەد ، فۆنە تیک چیمان بۆ بکا ؟ «گۆفاری کۆری زانیاری کورد» ، ب ۳ ، ز ۱ ، بەغدا ، ۱۹۷۴ ، ل ۵۹۱ .

(۷) بۆ زانستی زیاتر لەم بارەوێ ، بروانە : د . ئەوێ هەمان حاجی ماریف ، زمانی کوردی لە بەر رووشنایی فۆنە تیکدا ، بەغدا ، ۱۹۷۶ ، ل ۶۷ - ۶۹ .

سەر دەنگی (ن) بۆ ئەوەی بتوان تەلفظی پێ بکەیت و بەدوا ئەودا دەنگی (م)ە کە شەرەزبەریت کە هەردووکیان لە وشە کەدا بزۆینی ئاشکرایان نییە ، بەلام کە هاتی مێمە کەت بزواند گوتت (گەنمە کە) قورسای سەر نوونە کە نامینیت و بەتەواوی دەووستیت . زەرورە تە کەش لە وەو دەیت کە دەنگی نوون بە وەستای تەواو وە لەپیش دەنگی میمی وەستاو وە نایەت^(۸) . لەم وتارە شەدا ماموستا مەسعوود مەمەد هەر لە سەررای پیشوویەتی و ئەوەی (کسرة مختلصة) ی پێ دەلین ئەو بە هیزی داناو . بۆ پتە و کردنی ئەو و راپەشی وشە (گەنم) ی بە نمونە هیناو تەو و دەلی لە کەرتی دوو میدا بزۆین نییە . بۆ پێ سەلماندنێ نەبوونی بزۆینیش دەنگی (م) ی بزواندووە و شیوەی «گەنمە کە» ی هیناو تەو . . . وە ک پێشتر روونم کردووە کەرت دەبێ دەنگی بزۆینی تیدا بێ . وشە (گەنم) لە دوو کەرت (گە - نم - ge - nm) پێکھاتووە و ئەوەی دوای (ن)ە کە بزۆینە ، نە ک هیز . راستە کە دەلین «گەنمە کە» ، ئەو بزۆینی نیوان (ن) و (م)ە کە نامینی ، بەلام دەبێ بزۆین هۆی ئەو یە کەرتە کان گۆرانیان بە سەردا دیت و دەبنە (گەن - مە - کە - ge - me - ke) . دەبین (گە - ge) کەرتی یە کەمی وشە (گەنم)ە ، کەچی لە شیوەی «گەنمە کە» دا بوو بە (گەن - ge) .

بە پێی ئەو بۆجوونە ی ماموستا مەسعوود مەمەد ، دەبێ نە ک هەر لە وشە کانی (خر ، دێ ، دز ، پێ ، من . . . دا کە یە ک بێرگە بین ، بە لکۆ لە وشە ی دوو بێرگە یی و سنی بێرگە یی وە ک «کردن ، بردن ، خستن ، مردن ، پێرشنگ ، جل شتن ، درزبێردن . . .» و گەلی دەستە واژە و پستە ی وە ک «بشم گرن ، کردم ، گێر گرت ، جلم بێر د شتم ، من کرم گرت ، من لنگم بلند کرد ، من پێرشنگم بێر د بچم بێرنج بکێرم ، من چل گسک پێر م شێر کرد . . .» شەدا هەر بزۆین نە بێ . ئە گەر بێنە سەر ئەو باو و پەش کە هیز دەوری جیا کردنە وە ی بێرگە دە بین ، ئە ی چۆن ئەو بە سەلمین وشە بە تاییەتی وشە یە ک کە لە بێرگە یە ک پێر بێ ، لە پێکھاتیدا دەنگی بزۆین نە بێ . ئە گەر ئە مە شمان سەلمان ، ئە ی بۆ ئەو وە لآمان چی بێ کە لە سەر لە بەری دەستە واژە یە ک یان پستە یە کدا یە ک بزۆین چی یە

(۸) مەسعوود مەمەد ، رینۆسی کۆر ، «گۆفاری کۆری زانیاری کوردە» ، ب ۴ ، بەغدا ، ۱۹۷۶ ، ل ۲۵۳ - ۲۵۴ .

نەب . . . لە زانستی زماندا ئەو ڕوون کراوە تەووە کە هەموو وشە یەکی تەواو^(۹) چۆن دەنگی کۆنسۆنانت هەروەها دەنگی بزۆنیشی هەبە . . . جا رینگ خەراتی ئەلفۆبێ لاتینی وە نەب بێ لیکۆلێنە وە پیتی (i) یان بۆ ئەو دەنگە دانابن . لە گەل هەموو ئەو شدا ئەو دیار دەبێ کورتە بزۆن بێ یان هیز ، لە بەر ئەو دەوری جیاکردنە وە ی برگە دەبێ ، بۆ نووسین جیاوازی ناکا و پێوستی بە نیشانه هەبە . بە هەمە چەشن لە ئەلفۆبێ عەرەبیشدا دەبێ نیگاری بۆ دا بنرێ .

ئەو هەموو بە لگە و غوموانە ی لە سەر بنکە ی زانستی زمان بۆین سەلماندن ئەو هیناومنە وە کە ئەو (i) هە کورتە بزۆنە ، مامۆستا مەسعوود لە وتاری (لە گەل دەنگسازێ کوردی دا) دا^(۱۰) بە قسە ی پرۆپۆچی فۆنۆلۆجیستە کانیان دا دەنێ و بۆ دانە نانی بە بزۆن دوو بە لگە ی زۆر لاوازی هیناوە تەووە :

۱ - دەلی : «رۆژئاوا ییە کان لە نووسینی ئیستا کە یاندا لە زۆر حال و باردا گوێ نادەنە ئەم (کسرة . . .) یە تا هەموو جارێک نیگاری بۆ دا بنن . بە غومونە کە دەنووسن : (burn, tum, Worm) نیگار بە دوا پیتی (r) دا نانوسن هەروە هاش نیگار ناخەنە دوا ی ئەو پیتە ی کە لە سەر تە ی وشە وە بێ بزۆنی ئاشکرا دیت وە ک : (Crow, Please, bring, Screen) وە هی تریش» (ل ۱۹) .

ئەلفۆبێ رۆژئاوا ییە کان پاشماوە ی کۆنی تیدا ماوە وە نەب لە سە دا سە د لە سەر بناغە ی یە کسان لە نیوان ژمارە ی پیت و ژمارە ی فۆنیمدا دامە زرابن . جا ئەگەر ئەوان لە زۆر حالدا دا یان نە نا ، ئەو بە لگە ی فۆنیم نە بوونی نیبە لە کوردیدا .

۲ - مامۆستا مەسعوود وا دا دەنێ ، ئەگەر (کسرة مختلصة) فۆنیم بوا یە ، نە دە بوو لە هە ندنێ حالدا تی بچوا یە . . . ئەم ق چوونە هیچ شتیک لە فۆنیم نە بوونی ئەو کورتە بزۆنە ناگۆرێ . بۆین سەلماندن ئەو رایە دوو بە لگە دینمە وە :

أ - لە زمانی کوردیدا کورت و درێژی بە دەمدا هاتنی بزۆنی (وو - u)

(۹) بۆیە و تەوومانە وشە ی تەواو ، چونکە هە ندنێ وشە ی ناتەواو بەو چەشنە نین .
 (۱۰) مەسعوود مەمەد ، لە گەل دەنگسازێ کوردی دا ، گۆفاری «رۆشنیری نوێ» ، ژ ۹۵ ، بەغدا ، ۱۹۸۲ ، ل ۱۷ - ۳۳ .

نمونه په کی زور له باره . به وینه نه و بزونه له (نوسین ، پینوس . . .) دا دریزتر ته له فوز ده کرنی وهك له (نوسرا . . .) دا . هوی ته مهش ته وه په که له حاله تی په که مدا هیز له سهر دهنگی (وو)ه ، به لام له وشه ی (نوسرا) دا ، هیز ده خریته سهر دهنگی (ا) . جا بزونینکی دریزی وهك (وو) له باری بی هیزیدا وهك (وی لی بیت ، نه وه بزونینکی ئیجگار کورتی وهك (i) ته گهر هیزی له سهر نه بی ، به دیار نه که وی شتیکی دوور له یاسا و ده ستور نییه .

ب - له زمان رووسیدا واری ده که وی بزونینی ئاشکرای وهك (و) و (ئی) تی ده چن . به وینه وشه ی (سون - خه و) له حاله تی جهردا ده بی به (سنا) و له حاله تی کودا ده کریته (سنی) . وشه ی (دین - روژ) له حاله تی جهردا ده بیته (دنیا) و له حاله تی کودا ده بی به (دنی) . . . گومان له وه ناکرتی که (و) و (ئی) له رووسیدا فونیمن و فونیمی دیار و چالاکیشن . جا که له هه ندی باردا تیدا ده چن ، هوی فونیم نه بوونیان نییه ، به لکو یاسای فونیتیکی ته و زمانه وای پیداویت ده کات (۱۱) .

گیر وگرفتی (و - w) و (ی - y) کونسونانت :

به کیك له وره خنانه ی له گشت شیوه رینوسیکی کوردی به ته لفونیی عه ره بی هه لدهستی ، نه وه په که بزونینی (و - u) له کونسونانتی (و - w) و ههروه ها بزونینی (ی - i) له کونسونانتی (ی - y) له یهك جیانه کراونه ته وه .
 نه و دوو دهنگه بزونه (و - u) و (ی - i) که له ته له فوز و ده وردا له گه ل (و - w) و (ی - y) کونسونانت جیاوازن ، ده بوو له رینوسدا نیگاریان رهنگی نه و جیاوازیه ی وه ربگرتایه . چون قوتابیان که شیده ی سهر وای دریز به سهر (فتحه) تی ده گن ، ههروه ها هه موو (و - w) په کی کونسونانت به بزونینی (و - u) و گشت (ی - y) په کی کونسونانت به (ی - i) بزونین وه رده گرن . بو به ره رچی نه و قسانه م که وتوومه دوو بزونین به دوا په کدا نایه ن رووناکیبری ناسراو هه بووه وشه ی

(۱۱) بوزانستی زیاتر له م باره وه ، بروانه : د . نه وره همان حاجی مارف ، چهند وشه یهك ده رباره ی وتازی (له گه ل ده نگسازی کوردیدا) ، گوڤاری « به بیان » ، ژ ۹۰ ، به غدا ، ۱۹۸۳ ، ل ۶۲ - ۶۹ .

(وهوه ، رهوه ، یاری ، یاخی . . .) کردووه به به لگه . . . راسته رواله تی نووسین به ته لفویسی عه ره بی و نه بوونی وینهی (و) و (ی) کونسونانت تئیدا نابئ نه ک هه ر سه ر له شاره زای زمان ، به لکوله قوتابیش تیک بدا ، به لام خو له رینووسیشدا ده بی هینه زانست به کارهینرابئ ، که نیگار تیک بو دوو فونیمی جیاواز دانه نرابئ .

نووسینی ديفتونگه کان :

هه ندئئ له کوردناسان له ورايه دان که بزوينی دوولانه (ادغام حرفی عله - Diphthong) له زمانی کوردیدا نیه . . . به شیکیش به پینچه وانه وه ژماره به ک دهنگی وایان : (وا ، وه ، هو ، یا . . .) به بزوينی دوولانه داناهه ، که به هیچ جور تیک له گه ل مه فهوموم و مه رجی ناساندنه که ریک ناکه ون" . به لای منه وه له زمانی کوردیدا ده توانرئ سئ بزوينی دوولانه ده ست نیشان بکری .

۱ - وئ ، وهک :

نوئژ ، نوئین ، گوئز ، گوئ . . .

۲ - وئ ، وهک :

هه نگوین ، پینجوین . . .

(۱۲) ههروهه له زانستی زماندا به تیکه ل بوونی سئ دهنگی بزوين دهوترئ بزوينی سئ لانه (Triphthong) و به تیکه ل بوونی چواره دهنگی بزوين دهوترئ چوارلانه (Teraphthong) . . . من له ورايه دام که بزوينی سئ لانه و چوارلانه . . . له زمانی کوردیدا نیه و زور بهی زوری کوردناسانیش هه ر له سه ر ته م رایه ن . به لام شه وهی له م رووه وه سه رنجی پاکیشاوم ، شه وه به که ماموستا محمه د شه مین هه ورامانی له لاپه ره (۱۱ - ۱۲ ، ۴۰ ، ۴۲ - ۴۳) ی کتیبی «فونه تیکی زمانی کوردی» دا وای نیشان داوه ، که له زمانی کوردیدا بزوينی سئ لانه و چوارلانه . . . هه به . به م بزونه به وه نووسیوتی ، ده ئئ : «زمانی کوردی جیاوازی هه به له گه ل زمانه کان ترده به وهی که چه ند بزوتیک کۆده به وه به ک به شرین به کدا له زمانی کوردیدا وه ختی وا هه به زیاتر له سئ دهنگه (دهنگی بزوين - شه وه مان) له به ک هیشودا کۆده به وه . . .» (ل ۴۰) . نووسه ر بوئئ سه ملاندنئ شه و بیرو رایه ی هه ندئئ نمونه ی هیناوه ته وه . به وینه : (هه ی) له وشه ی «شه وه» به بزوينی دوولانه ؛ (اوه ی) له وشه ی «ساوه ره» به بزوينی سئ لانه ؛ (آوای ی) له وشه ی «شاوایی» دا به بزوينی چوارلانه ؛ (هوايه ی) له وشه ی «ره وایه» دا به بزوينی پینج لانه له قه له م داوه . . . (۴۳) .

ئەو دوو بزۆنە دوولانە بە - واتە (وئى ، وى) تەنیا لە ناوچەى سلیمانى و موكریان^(۱۳) و هەندى شوئى دىكەى كوردستان باون . دەنا لە زوربەى دىبالیكت و بەشە دىبالیكتە كانى كوردیدا بە جورىكى تر خوئان دەنوئین ، واتە - (هەر دوو دەنگى «و-ئى ؛ و-ى» بى تىكەل بوون تە لە فوز دەكرۆن ، هەر وەك «د-ئى ؛ د-ى» و یا هەر كونسونانتىكى تر بىت لە جىبات «د» بى تىكەل بوون لە گەل (ئى-ى) دا تە لە فوز دەكرۆت .

۳- وى ، وەك :

دویر ، سویر ، کویر ، موی
 ئەم دەنگە بزۆنە دوولانە بە لە بەشكى زۆرى دىبالیكتى كرمانجى ژووروودا باو^(۱۴) هەرچە نە لە ئەلفوئى عەرەبیدا لە گەل (وى)ى كرمانجى خواریوودا وەك بەك دەنووسرۆن ، بەلام شىوئى تە لە فوزیان جىبايە ، واتە وەها ناخوئندریتە وە وەك روالەتى نووسىيان نىشانى دەدات .
 ئەو سى دىفتونگە هەر لە زوو وە بە و شىوئەى نىشانمان داون نووسراون و

= بەداخو وە ماموستا محەمەد ئەمىن لە مەدا بە هەلە چوو . هۆى ئەو بە هەلە چوونە شى ئەو بە ، كە (ى- و) (و- و)ى كونسونانت بە بزۆن تىگە بشتوو (بروانە : ل ۳۲ى كئىبى «زمانى كوردى لە بەر رۆشناى فۆنە تىكدا» ، كە دەربارەى نىمچە بزۆنە كانى زمانى كوردیە) . لێرەدا ئەو دەنمە وە یاد ، كە لە زمانى كوردیدا دوو یاخود پتر دەنگى بزۆن لە پال یە كدانانوان بىن . لە بەر ئەو زۆر جار لە ئىوان دوو دەنگى بزۆندا كونسونانتى (ى- و) یان (و- و) پەیدا دەبێ ، یاخود بزۆنێكىان تە دەچێ .

هەر وەها لە لاپەرە (۴۰ - ۴۱) دا ماموستا هەورامان ژمارە بەك بزۆنێ دوولانە و سى لانە ی هینا و تەو ، وەك : (آوه ، آوا ، آواى ، آبه ، وئى ، وئە ، هو ، یا ، یو) كە بە شى هەرە زۆریان بزۆنێ تىكەل بوونین .
 (۱۳) د . كەرىمى ئەبوو و . د . ئى . ئا . سمیرنوفا لە (كئىبى «دىبالیكتى كوردى موكرى» لىنىنگراد ، ۱۹۶۸ ، ل ۱۳) دا پەنجەیان بۆ ئەو راکىشاو كە ئەو بزۆنێ دوولانە بە (وى) ، لە بەشە دىبالیكتى موكریدا هەن ، بەلام ئەوئى جئى پەخنە بێ ، ئەو بە كە (وا) شىيان هەر بە بزۆنێ دوولانە داو تە قەلەم .

(۱۴) جئى سەرسورمانە كە لە نووسینە كانى كوردناسانى سوئىدا ، بە هىچ چەشنىك باسى ئەو بزۆنە دوولانە بە نە كراو .

ده نووسرین ، به لآم (و- که شیده به کی له سەر) له جیات (وئی) نووسین که ده سته ی نووسه رانی گوڤاری کۆلجی ئه ده بیات په پره وی ده کهن ، که به ناوه رۆک هه له و به روخسار ناحهزه ، پیوستی به دوورخسته وه به ، چونکه نیگارکیشانی دوو ده نگه به بهک پیت په سه ند نییه .

شایان باسه ماموستا مه سعورد محمه د له و وتاره یدا که بۆ به کم کۆری لیکۆلینه وه ی کتیی قوتابخانه به زمان کوردی (شه قلاوه ، ته موز ۱۹۷۳) ی تاماده کردبوو^(۱۵) به شیوه به کی زانستی و به به لگه ی زور و راست و له بار نووسینی ديفتونگی (وئی) ی به (و- که شیده بهک له سهری) رته کردوته وه^(۱۶) . ههروه هاد . که مال فؤاد له وتاری «چهند سه رنجیکی زمانه وان»^(۱۷) دا نووسینی ديفتونگی (وئی) ی به وچه شه ی ده سته ی نووسه رانی گوڤاری کۆلجی ئه ده بیات په پره وی ده کهن به هه له داناوه^(۱۸) .

ده سته ی به رینه به رانی گوڤاری کۆلجی ئه ده بیات وایان داوه ته قه له م که ئه و رینووسه ی ئه وان له سهری ده رۆن ، ئه وه ئیملا ی ستانداردی کوردیه . . .^(۱۹) به ئی له میژه که ئه لفونیی کوردی له ئه لفونیه به کی عه ره بی ده ستکاری کراوه وه بۆ نووسینی کوردی سازکراوه و هه موو لایهک له سهری رۆشتوون و ناواناوه ش هه ولی پیشخستن و چاره سه رکردنی گه روگرته کانی دراوه . کۆری زانیاری کورد له کۆششی خویدا هه رچه نده هه ندی گه روگرته ی ئه و رینووسه ی باش چار کرد ، به لآم به داخه وه له سه رتکی تره وه هه ندی قورق نویشی هینایه ناوه وه . . . هه رچی ده سته ی نووسه رانی گوڤاری کۆلجی ئه ده بیاته جگه له وه ی هه یچ گه روگرته یکیان

(۱۵) مه سعورد محمه ده گه روگرته ی رینووسی کوردی ، گوڤاری «په روه ره و زانست» ، ژ ۶ ، به غدا ، ۱۹۷۳ ، ل ۷- ۲۸ .

(۱۶) هه مان سه رچاوه ، ل ۱۸ .

(۱۷) د . که مال فؤاد ، چهند سه رنجیکی زمانه وان ، گوڤاری «رۆزی کوردستان» ، ژ ۲ ، به غدا ۱۹۷۱ ، ل ۵۸- ۵۹ .

(۱۸) هه مان سه رچاوه ، ل ۵۸ .

(۱۹) بروهانه : په راوینزی لاپه ره (۸۶) ی وتاری د . جه مال نه به ز ، سه رنجیک له چهند زاواوه به کی تازه به کارهاتوو و کۆری زانیاری کورد ، «گوڤاری کۆلجی ئه ده بیات» ، به غدا ، ۱۹۷۸ ، ژ ۲۲ .

چاره سەر نه کرد ، به لکو کارێکی راستیشیان کرده ته گهره ، تهویش تهوه به له بریتی ديفتونگی (وی) ، هاتن (و- که شیده بهك له سهري) یان په سه ندکرد . ته مه پیشیاری هه زانایهك بێ له رووی زمانه وانیه وه راست نیه . له سه ره وه ته وه روون کرده وه که به پنی زانستی زمان وا په سه نده بو هه ره ده نگیک بهك پیت دابترتی . جا ته م ديفتونگی که له دوو دهنگ پیکهاتوو ، پیوستی به وه به که دوو پیت بینه نیگاری . ته مه که خوی له ئیملائی کوردیدا راست و به وان بوو به خوتو خو پرای شیواندنیان . به خیرتی له هه موو گیر و گرفته کانی رینووسی کوردیدا ته وه یان به دی کرد و تهویش وای به سه ر هینرا . سه ره رای ته وه له گو فاری ناو براودا هه ره له بهك لا په ردا به هه ردوو شیوه که - واته (و- که شیده بهك له سه ری) و (وی) - ده بیزتی . ته گه ره ده سته ی به ریوه به رانی گو فاری کولجی ته ده بیات نووسینی ديفتونگی به بهك پیت به لایانه وه راسته ، ته وه بوچی ته نیا ديفتونگی (وی) یان به بیردا هاتوو و ته وانی دیان له بیر کردوو . لیره دا ده بی شوکرانه بژیر بین که هه ستیان به ديفتونگی کانی دی نه کردوو ، ته گینا ته وانیشیان به ده ردی ديفتونگی (وی) ده برد . . . ته گه ره ده سته ی به ریوه به رانی ته و گو فاره بروایان به وه به که ته و ئیملا کۆنه ی کوردی ستاندارده و پیوستی به ده ستکاری کردن نیه ، ته وه ده بی بشوترتی ته ده ب و زمان و میژووی کورد پیوستیان به لیکۆلینه وه نیه . خو ته گه ره برواشیان وایه که ديفتونگی (وی) گیر و گرفت بووه و به (و- که شیده بهك له سه ری) چاره سه ر کراوه و ئیملاکه بووه ته ستاندارد ، ته و هه ره له سه ری نه روین چاکتره .

نووسینی (ر) یان (ز) یان (رر) :

له سه ره تایی گه لاله بوونی ئیملائی کوردیه وه ده بینین که بو جیا کردنه وه ی وینه ی ده نگی (ری) قه له و له (ری) لاواز ، چو کله بهك له ژیر به که میاندا دانراوه و ته مه رویشتوو . من له و رایه دام ته مه کارێکی ژیرانه و زانستی به . . . ماموستا علائه دین سه جادی بو ته وه ی نیشانه کان هه موو له سه ره بهك شینوه برۆن وای پیشنبار کردوو که چو کله که له سه ره وه بیت . . . (٢٠) کۆری زانیاری کوردیش

(٢٠) بروانه : علائه دین سه جادی ، دانانی نیشانه کان پیتی کوردی ، گو فاری «رۆژی نوی» ، ژ ١٢ ، سالی ١ ، سلیمان ، ١٩٦٠ ، ل ١٧ ، هه ره ها : ده ستوو و فه ره هنگی زمانی

له سەر بناغەى ئەو رايەى ماموستا سەجادی بریارى دا هەموو چوكلە كان له سەرەوى پیتە كان دابنرین- و مەبەستیش لە مە چوكلەى پیتی (ر)ى قەلەو بوو . . . (٢١) دواتریش ماموستا مەسعوود مەمەد له وتارى «رینووسى كۆر» دا تەواو پشتگیری له و كارە كردوو . . . (٢٢) .

هەندى له رووناكبیران و زانایانى كورد رەخنەیان له گۆرینی شوینی ئەو چوكلەى گرت . من بە تەواوى رام لە گەل د . نەبەز دەگونجی لە وەدا كه دەلى : «دانانى چوكلە له سەر (ر) بو كرفى بە رتی قەلەو لە بارى هونەرپەسە و نارااستە چونكه چوكلە خستتە سەر (ر) وا له (ر)ە كه دە كا كه له نووسینی دا لە گەل (ز) و (ژ) ، بە تايبەتى (ژ) له یە كدى بگۆرین و رینووسە كه زەحمەتربكات . لە بەر ئەو چوكلە كه هەر لە ژیر (ر)ە كه دا بەم جووڕە (ر) بمایە وە چیتەر بوو (٢٣) بی گومان كۆر لەم بارەى وە بە هەلەدا چوو و له هیچى نەبوو گیر و گرفتیكى نونى بو رینووسى كوردی دروست كرد . نمونەش بو پەیدا بوونى ئەو گیر و گرفتە و سەلماندنى رایە كه ی د . نەبەز تەنیا ئەو بەسە كه له دروشمى كۆردا ، كه بە سەر یە كه م لا پەرەى هەموو ژمارە كانى گۆفاره كه وە یە تی ، پیتی (ر)ى وشەى (كۆر) بوو بە (ز) . كه چى ماموستا ئەلا ئەدین سەجادی له و رایە دایە كه جیاوازی له شیوێى جیاكردنە وە یاندا زۆرە و ئەو تیکەل بوونە زەحمەتە و ئەو بە لگە یە بە پینە كردن دادەنى (٢٤) .

دەبینین هەندى نووسەر دەنگى (ر)ى قەلەو بە دوو پیت دەنووسن ، وەك : «شەرر ، پەر ، برریار ، دررین ، كررین» . سەیر لە وە دایە ، ئە گەر بە و چەشنە رینووسە وشەى وەك : «گۆرپران» بنووسین ، ئەو دە بی چوار (ر) لە تەك یە كه وە ریزبكه یین - واتە بنووسین «گۆررران» بە پیتی زانستی زمان دانانى دوو پیت بو یەك دەنگ راست نییە ، سەرەرای ئەو دە و پات كردنە وە بە هیچ جوړیک نیشانهى قەلەوى ناگە یە نی . . . بی گومان دانانى چوكلە ئاسانتر و خیراترە له

= كوردی - عەرەبى - فارسى ، بەغدا ، ١٩٦٢ ، ل ٢١ .

(٢١) بروانە : كۆبى زانیاری كورد ، رینووسى كوردى ، «گۆفارى كۆبى زانیاری كورد» ، ب ١ ، ژ ١ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٣٦٨ .

(٢٢) سەرچاوهى ناوبراو ، مەسعوود مەمەد ، رینووسى كۆر ، ل ٢٥٦ - ٢٥٧ .

(٢٣) سەرچاوهى ناوبراو ، د . جەمال نەبەز ، سەرنجێك لە چەند . . . ، ل ٩٤ .

(٢٤) سەرچاوهى ناوبراو ، ئەلا ئەدین سەجادی ، دانانى نیشانه كانى پیتی كوردی ، ل ١٨ .

نووسینی پیتیکی سه ره له بهر . جگه له وهش له بهر شه وهی له زمان کوردیدا حاله تی
 نه وتو هه به که دوو دهنگی (ر)ی لاواز به به که وه دین ، بو تیکه ل نه بوون و چاکتره
 به نیشانه وینه دهنگی (ر)ی قه له و له وینه دهنگی (ر)ی لاواز جیا بکریته وه^(۲۵) .
 نه وانهی (ر)ی قه له و به دوو (ر) ده نووسن به وینی به ده بوو (ل)ی قه له ویش
 هه به دوو (ل) بنووسن ، به لام چونکه له م پیتته دا کیشه له سه شونینی نیشانه ی
 چوکلّه که نییه ، بویه نووسینی ئەم پیتانه یان نه کردوته گیر وگرفت .

له و رایه دام که تیکرای روونا کبیران دزی نووسینی دوو (ر) و دوو (ل)ن و
 هه موو ههست به ناراستی و نادروستی نه و کاره ده کهن ، که چی به داخه وه گه ل
 کهس هه ن ، هوی هه رچی به ک ب له وه تی ناگه ن یا خود نایانه وی له وه تی بگه ن که
 نووسینی دوو واو بو دهنگی (و)ی دریز هه مان هه له ی زمانه وان یه .

باسنیکی دی نووسینی (ر)ی قه له و که کیشه ی له سه رین ، (ر)ی سه ره تای
 وشه یه ، وه ک ناشکرایه ، هه موو (ر)یه ک که له سه ره تای وشه وه ب له کوردیدا
 قه له وه و کورد هیچ کاتیک دم به (ر)ی لاواز ناکاته وه . له بهر شه وه هه ندیک
 له و رایه دان نه و (ر)یانه ی له سه ره تای وشه وه دین پیوست ناکا چوکلّه بخریته
 سه ریان ، چونکه له کهس ناگورین^(۲۶) . به بیری من نه و که سانه زور به هه له دا
 چوون ، چونکه له زمان کوردیدا دوو فونیمی (ر) و (ر) هه یه - واته به کیک لاواز و
 به کیک قه له و . به وینه له وشه ی (که) دا نه گه ر فونیمی (ر) بکریته به (ر) ، نه وه
 وشه ی (که) په پیدا ده ب که جیاوازیه کی ته واو له مانایاندا هه یه . جا به پنی نه و

(۲۵) به پیوستی ده زانم ، په نجه بو شه وه رابکیشم که ماموستا شیخ حه سه ن و د . مارف
 خه زنه دار ده میکه ده رباره ی نادروستی دوو (ر) نووسین هه ندتی به لگه ی واقعی یان
 خستوته پروو .

پروانه :

أ - شیخ حه سه ن ، ره خه به کی زانستی له ماموستای به ریز جه میل رۆژبه یانی ، گوڤاری
 «پیشکوهتن» ، ژ ۱۰ ، به غدا ، ۱۹۵۸ ، ل ۶ - ۸ .

ب - مارف خه زنه دار ، زمانه وان ، گوڤاری «رۆژی نوی» ، ژ ۶ ، سالی ۱ ، سلیمان ،
 ۱۹۶۰ ، ل ۲۵ .

(۲۶) به وینه پروانه : د . جه مال نه بهر ، سه رچاوه ی ناوسراو ، سه رنجیک له چه ند . . . ،
 ل ۹۴ .

پیوستی به له رینووسی کوردیدا دوو پیت بوئو دوو فونیمه دانراوه ، که ئه وه ش
 نیشانه ی جیا کردنه وه یانه . جا هر له بهر ئه وه ی هه موو (ر) به ک که له سه ره تای
 وشه ی کوردیه وه دیت قه له وه و کورد هیچ کاتیک دم به (ری) لاواز ناکاته وه ،
 راست نییه بچین وینه ی فونیمیکی تر له جتی دابنن ، به تایبه تی که ئه وه فونیمه
 وینه ی خوی هه بی . دانانی وینه ی فونیمیک بو فونیمیکی تر ، نه ک هه ر پیره وی
 نه کردنی ده ستوره سه ره تایی به ئاشکراکانی زمانه وانای به ، به لکو په پیداکردنی
 گیروگرفتیکی نوی شه (۲۳) (۲۸) .

له بهر روشنایی ئه و لیکۆلینه وه په دا ، بۆمان ده رکوت که وینه ی ده نگه
 بزویی (و) و (ی) درێژ و کورته بزویی (ا) و کۆنسۆناتی (و) و (ی) و دیفتۆنگی
 (وی) و کۆنسۆناتی (ری) قه له وه له رینووسی کوردیدا گیروگرفتیان هه په و کیشه یان
 له سه ره و پیوستیان به چاره سه ر کردنه .

ده نگه بزویی (وی) درێژ که له رینووسدا به دوو واویان (و- که شیده په کی
 له سه ر) ده بیسرنی ، هه ردوو نیگاره که باش نین . په که میان - واته دوو واو نووسین -
 له رووی زانستی زمانه وه هه له په ؛ دووه میان - واته (و- که شیده په کی له سه ر)
 شیوه ی ناحه زه . بۆیه ئه م ده نگه پیوستی به نیگارینکی نوئی گونجاوه .

(۲۷) له وتاری ناوبراوی د . نه به زدا ، ده سه تی به رینه به رانی گۆفاری کۆلیجی ئه ده بیات رای
 د . نه به زیان ره ت کردۆته وه و بوونی چوکلّه یان به پیوست داناهه (بروانه : د . جه مال
 نه به ز ، سه رچاوه ی ناوبراوی ، سه رنجیک له چه ند . . . ، په راوینزی ل ۹۴) .
 هه رچه نده ده سه تی ناوبراوی به شیوه په کی عه فه وی خویشان له و مه سه له په
 تی هه لفقورتاندوه ، به لام به ریکه وت نیشانیان پیکاره .

(۲۸) شایانی باسه ، مامۆستا شیخ حه سه ن له وتاری ناوبراوا (ره خه په کی زانستی له مامۆستای
 به ریز جه میل رۆژبه یانی ، گۆفاری وپشکه وتن ، ژ ۱۰ ، به غدا ، ۱۹۵۸ ، ل ۷)
 له باره ی پیوستی دانانی چوکلّه ی (ری) سه ره تایی وشه شه وه ، هه ندی به لگه ی دروستی
 خستۆته پیش چاو .

هەلەى نووسىنى دوو (ى) يان (ى - كە شىدە يەكى لەسەر) بۆ دەنگى بزۆنى (ى - ئ) لە وەدايە ، يە كە ميان پە پرە وى ياساى فۆنە تىكى تىدا نە كراو و دوو مەشيان شىوہى نالە بارە . جا لە بەرئە وەى هىچ كامىكيان لە گەل هەلەكە وى زمانى كوردىدا ناگونجىن ، پىوستە لە بىر بىرئە وە .

نە بوون نىشانە يەك بۆ كورتە بزۆنى (ئ) و كۆنسۆنانتى (و) و (ى) بوو تە هوى كىشە يەكى گە و رەى رىنووسى كوردى و ئەم نائە و اويسە نەك هە ر سەرى لە قوتاييان ، بەلكو لە هەندى زمانە وانىش تىك داوہ . لە بەرئە وە دانانى نىگار بۆ ئە و دەنگانە كارىكى زۆر پىوستە لە نە هىشتى كەم و كورتى ئە و رىنووسە دا .

دەفتۆنگى (وئ) كە هەندى كەس بە (و - كە شىدە يەكى لەسەر) دە پىووسن ، بە ناوہ رۆك هەلە و بە رووخسار ناحەزە . ئە مە پىوستى بە دوورخستە وە يە و نابى لە هىچى نە بوو گىروگرفت پەيدا بكرى .

بۆ نىشاندانى قەلە وى دەنگى (ر) قەلە و لە هەموو رووہ كە وە نووسىنى دوو (ر) هەلە يە و دانانى چوكلە راستە . هەرچى چوكلە شە لە سەرە وە دانانى گىروگرفت پەيدا دەكا و باشترا وايە وەك لە زوو وە رۆشتووہ لە ژىرە وە دابىرى . دانە نانى چوكلە ش بۆ (ر) سەرە تاي وشە كارىكى ناشىيانە يە .
بە و پى يە باشترا وايە :

١ - نووسىنى دوو و او يان (و - كە شىدە يەكى لەسەر) بۆ بزۆنى (و) ى درىژ لە گەل نووسىنى دوو (ى) يان (ى - كە شىدە يەكى لەسەر) بۆ بزۆنى (ى) ى هيزدار فەرامۆش بكرى .

٢ - وىنە بۆ بزۆنى (و) ى درىژ و كورتە بزۆنى (ئ) و كۆنسۆنانتى (و - w) و (ى - v) بكىشترى .

٣ - نىگارى دەنگى (ى - ئ) و (وئ) و (ر) زوو چۆن بوون وا بىننە وە ئە و دەستكارىيانەى كراون لە بىر بىرئە وە .

بىنيمان لە ئەلفونى عەرەبى يە دەستكارى كراوہ دا كە بۆ نووسىنى كوردى سازكراوہ نىگارى هەندى دەنگە گىروگرفتىان هە يە و كىشەى زۆريان لە سەرە و پىوستىيان بە چارە كردنە . بەلام بىتوو لە ئەلفونى لاتىنىدا تە ماشاى نىگارى ئە و چەند دەنگە بکە ين ، ئە وە گىروگرفتىكى ئە و تۆ بەدى ناکە ين . بە و پى يە وىنەى دەنگە كانى ئەلفونى لاتىنى بۆ نووسىنى كوردى لە بارترە .

گیروگرفتی نووسینی وشه کان و تیک به ستیان

له نووسینی وشه کانی زمانی کوردی و تیک به ستیاندا گیروگرفت ئیجگار زۆره و باسکردنی گشتیان شتیکی ئاسان نییه . هه رچه نده ئه و تیبیانیه لیره به دواوه ده بانخه یه به رچاو مشتیکن له خهرواری گیروگرفتی رینووسی کوردی ، به لام هه ره گرنه گانیان و کیشه زۆره کانن . . . به پنی لیکولینه وه و بۆجووئمان ئه و کۆسپانه ی له وشه کان و تیک به ستیاندا هه به ، له و چه ند خاله ی خواره وه دا کۆمان کردوونه ته وه :

- ۱ - نه نووسینی هه ندی پیت و پیره وی نه کردنی پاراستنی بناغه ی وشه و کاری فۆنه تیک له رینووسدا .
- ۲ - وشه ی ساده له گه ل مۆرفیمه ئه فیکسی به کان .
- ۳ - وشه ی لیکدراو .
- ۴ - ناراستی لکاندن هه ندی وشه به پیش یان به پاش وشه ی دی به وه .
- ۵ - تیک به ستنی پیته کان .
- ۶ - نووسینی وشه ی بیگانه .

نه نووسینی هه ندی پیت و پیره وی نه کردنی پاراستنی بناغه ی
وشه و کاری فۆنه تیک له رینووسدا

وشه کانی وهك : وچان / ووچان ، وژه / ووژه ، ولات / وولات ، ولاخ / ولاخ ، ون / وون ، ورد / وورد ، وره / ووره ، ورگ / وورگ ، ورته / وورته ، ورووژان / وورووژان ، ورووکان / وورووکان ، وریا / ووریا ، وپ / ووپر ، وپه / ووپه ، وپینه / ووپینه ، وس / ووس ، وسل / ووسل ، وسمه / ووسمه ، وشه / وشه

ووشه ، وشك/ووشك ، وشتر/ ووشتر ، وتن/ ووتن ، وتار/ووتار ، وزه/ ووزه . . . که به ده‌نگی (و- w) ی کونسونانت دست‌پن‌ده‌کن ، هه‌ندی له‌ورایه‌دان که به‌یه‌ك واو بنوسرین و هه‌ندی‌کیش نووسینی دوو واو په‌سهند ده‌کن .

به‌شیک له‌وانه‌ی یه‌ك واو ده‌نووسن ، پن‌ئه‌وی بیریان لی کردبیته‌وه ، هه‌ر له‌خوږا وایان به‌لاوه‌باشتره . . . هه‌رچه‌نده به‌شه‌که‌ی دی له‌ئه‌نجامی لیکدانه‌وه و بوچوونه‌وه‌ئو هه‌ل‌نسته‌یان وه‌رگرتووه ، به‌لام تاراده‌یه‌ك که‌وتوونه‌ته هه‌له‌وه . به‌وینه‌ماموستا مه‌سعوود محمه‌د که‌لایه‌نگیری یه‌ك واو نووسینه‌به‌لگه‌ی ئه‌وه‌یه‌که ده‌لی : «له‌نووسینی ئه‌و وشانه‌ی به‌(ر)ی قه‌له‌و ده‌ست‌پن‌ده‌کن ، نووسه‌ران ده‌لین پیوست نییه‌نیشانه‌ی (ر)ی قه‌له‌و بخزیته‌سهر ، چونکه‌هه‌میشه‌ده‌نگی (ر) له‌سهره‌تای وشه‌دا به‌قه‌له‌وی ده‌رده‌بردیت ، که‌واته‌لزووم به‌نیشانه‌ناکات . که‌ئهم لیکدانه‌وه‌یه‌و ئه‌و بریاره‌قبوول بکرتیت ، ده‌پن‌به‌نیسه‌ت وشه‌ی (ورچ ، وشه ، وزه . . .)یشه‌وه‌هه‌مان لیکدانه‌وه‌بکرتیت»^(۳۸) . له‌سهریکه‌وه‌جیاوازی له‌نیوان (ر)ی سهره‌تای وشه‌و (و- w) ی کونسونانتدا ، که‌کورته‌بزوینی (و- u) یان (i) ی به‌دوادا دیت ، هه‌یه . له‌سهریکه‌ی تریشه‌وه‌فریدانی وینه‌ی ده‌نگیک ده‌بیته‌هوی په‌یدابوونی ناته‌واوی له‌پارچه‌پیکهینه‌کانی وشه‌دا . جا که‌تیکرای ده‌نگه‌کانی وشه‌یه‌ك وینه‌یان ئاشکرا نه‌بوو ، ئه‌وه‌ئو ره‌چاوه‌کردنه‌نه‌ك هه‌ر لادانه‌له‌سهره‌تای زمانه‌وانی ، به‌لکو له‌زور رووه‌وه‌ده‌بیته‌گیروگرفت . به‌وینه‌ئه‌گه‌ر ته‌ماشای وشه‌ی (ووزه) بکه‌ین ده‌بینین له‌چوار ده‌نگه‌(و- w / و- u / ز- z / ه- o) و دوو برگه‌(وو- wu / زه- ze) پیکهاتووه‌و له‌هه‌ر برگه‌یه‌کیاندا بزوین هه‌یه‌و وه‌ك ئاشکراشه‌مه‌رجه‌له‌برگه‌دا بزوین هه‌پن . جا که‌ئهم وشه‌یه‌به‌دوو واو نووسرا ئه‌وه‌هیچ ده‌نگیکیان پن‌نیگار نابن‌و هیچ برگه‌یه‌کیان ناته‌واوی تی‌ناکه‌وی . که‌ده‌نگه‌کانیش له‌نووسیندا وینه‌یان واروون پن ، ئه‌وه‌گیروگرفت نایه‌ت‌ری . به‌لام بیتوو ئه‌و وشه‌یه‌به‌یه‌ك واو بنوسین ، ئه‌وه‌ده‌نگیکیان پن‌وینه‌ده‌مینته‌وه‌و برگه‌یه‌کیان که‌م دینی . سهره‌رای هه‌موو ئه‌وه‌ش ، ئه‌مه‌سهر له‌قوتابیان وئه‌وانه‌ی فیری زمانی کوردی ده‌بن‌تیک‌ده‌دات . پن‌گومان له‌دانانی رینوسدا زور گرنگه‌که

(۲۹) مه‌سعوود محمه‌د ، سهرچاوه‌ی ناویرا ، رینوسی کور ، ل ۲۷۴ .

مه سه له ی په روره ده ره چاو بگری .

هه ندیک له وانه ی دوو واو ده نووسن ، به هه له وا تی گه یشتون که نه و جوړه وشانه به بزویی (وو- u) ده ست یی ده کن . هه رچه نده کومه تی دووم له ریگه ی لیکدانه وه وه بوته وه چوون که به دوا ده نگه ی (و- w) ی کونسونانته سهره تادا کورته بزویی (و- u) دیت ، به لام لیکولینه وه ی ته واویان نه کردوه . له م پرووه وه بوچوونی ماموستا نووری عه لی ته مین ، به تایه تی که پیکه اتی برکه کانی نه و جوړه وشانه و بوونی نه و کورته بزویی (و- u) ی کردوته به لگه ی دوو واو نووسین^(۳) به لای منه وه رایه کی زانستی به و شایان باسه . به لام له گه ل نه وه شدا بوته واو پروون کردنه وه و چه سپاندنی نه و رایه هه ندی لایه ن و به لگه ی دی هه ن ، که لیان ده دوین .

به ر له هه موو شتیگ گومان له وه دا نیه که نه و وشانه به بزویی (وو- u) ده ست یی ناکه ن ، چونکه وه ک ناشکرایه له زمان کوریدیدا بزویی له سهره تایی وشه وه نایه ت . سهره رای نه وه ته گه ر بزویی بوايه ده بوو (ت) له پیشیانه وه په یدا بیی و بوتری (ثووشه ، ثووشک ، ثووریا ، ثوورته . . .) . ده شزانین که وا ناوتری .

گومان نیه که ده نگه ی سهره تایی نه و وشانه (w) ه ، به لام ده ی بکولینه وه و بزاین دووم ده نگه (u) ه یان (i) ه . جا که گه یشتینه نه و نه نجامه ، نه وساده توانین بریار بده یی که چون بنووسری .

له روظنامه ی «تیگه یشتی راستی» دا نه و وشانه جارویار به دوو واو نووسراون . به وینه بروانه : «ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۱۳ - «ام وولاته» ؛ (ژ ۶۵ ، ل ۳ ، س ۳ ، د ۲۶ - «ووی» . . . به مه دا دهرده که ویی میجر سون بوته وه چوه که له و جوړه وشانه دا به دوا ده نگه ی (و- w) ی کونسونانته سهره تادا کورته بزویی (و- u) دیت بویه به دوو واو نووسیونی . نه وه ی پتر ته م رایه مان بچه سپینی نه وه یه ، میجر سون له و دوو کتیبی ریزمانه دا که یه کیکیانی به ر له شه ر- واته له سالی ۱۹۱۳^(۳) و نه وی دی یانی دوا ی شه ر- واته سالی ۱۹۱۹^(۳) - بلاو کردوته وه ،

(۳۰) نووری عه لی ته مین ، رایه ری بوئیملا ی کوردی ، به خدا ، ۱۹۶۶ ، ل ۳۲ - ۳۳ .

(۳۱) E. B. Scans, Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language, London 1913.

(۳۲) E. B. Scans, Elementary Kurmanji Grammar, Baghdad 1919.

سهره تاي به شينك له و جوره وشانه ي به (wu) نووسيوه . به وينه له كتيبي يه كه مدا ، پروانه : (ل ۱۵۴ ، د ۲۴) - «wuti» ؛ (ل ۱۸۴ ، د ۲۹) - «wushir» . . . و له كتيبي دووه مدا ، پروانه : (ل ۹۱ ، د ۱) - «wurdik» ؛ (ل ۱۰۵ ، دواډير - «wurr») . . . مينجر سون له هردوو كتيبي ناويراودا بو نيشاندان دهنگي دووه مي كه ميك له و وشانه ي به (و - w) دهست يه ده كه ن ، بيتي (i) ي داناوه ، نهك (و - u) . به وينه پروانه : كتيبي يه كه م (ل ۱۷۸ ، د ۸) - «wirch» . . . كتيبي دووه م (ل ۹۰ ، د ۲۳) - «wishik» . . . بي گومان ته مهش ده بيته به لنگي ته وه ي بتوانين ، بليين ، نووسه ري ناويراوه ورايه دا بروه كه دهنگي دووه مي زوربه ي هره زوري ته و جوره وشانه ي به كونسونانتي (و - w) دهست يه ده كه ن ، كورته بزويني (u) ن ، به لام له ناوياندا وشه ي ته وتو هه ن ، كه به دوا (و - w) ي كونسونانتي كورته بزويني (i) هاتوه .

له فرهه ننگه كه ي ماموستا توفيق وه مي و س . ته دمونس دا تيكراي ته و وشانه ي به (و - w) ي كونسونانت دهست يه ده كه ن ، بيتي (u) به دواياندا هاتوه ، ته مهش ته وه درده خات كه ته و دوو زانايه باوه ريان وايه دهنگي دووه مي ته و وشانه كورته بزويني (u) ه^(۳۳) . له فرهه ننگي ماموستا قه ناتي كوردو دا زوربه ي وشه كان هر به و چه شنه تومار كراون ، به لام چه ند وشه يهك به هردوو شيوه ، واته - بيتي دووه م (و) و (i) - نووسراون . ته مهش ته وه ده گه يه ن كه ماموستا كوردو واي بوچووه كه له هه ندي وشه دا دهنگي دووه م دوور نيه (i) بيت^(۳۴) .

من له ورايه دام كه زوربه ي هره زوري ته و جوره وشانه كورته بزويني (u) ه ، به لام له ناوياندا وشه ي ته وتو هه ن ، كه به دوا (و - w) ي كونسونانتي بزويني (i) هاتوه . بي گومان له ريگاي ثاميري تايبه تي پيوانه و كيشانه ي دهنگ و قول بوونه وه له ياساي فونه تيكي زمانه كه مان ، باشترين ساغ كردنه وه ي ته و كيشه يه داين ده كرتي . به داخوه تيمه هيشتا نه بووينه ته خاوه ن ته و جوره ثاميرانه و ليكولينه وه ي فونه تيكي زمانه كه شمان هينده كزه تازه به ئاسته م تويزي سهره وه ي

(۳۳) Taufiq Wahby and C. J. Edmonds, A Kurdish- English dictionary, London 1988, P. 154-155.

(۳۴) قه ناتي كوردو ، فرهه ننگي كوردي - پرووسي ، موسكو ، ۱۹۶۰ ، ل ۷۹۲ - ۷۹۳ .

خه ریکی ده رکه وتنه . جا منیش لیره دا هر شه وندهم له ده ست دتی که له و تویر آله ی سهره وه به لگه بینمه وه :

بۆمغونه له زمانی کوردیدا (گوتن - gutin) یش و (ووتن - Wutin) یش ده وتری . گۆرانی دهنگی (و - W) ش به (گه) هه یه . دیاره که (گوتن) و (ووتن) هر به ک وشه ن و ته نیا به کم دهنگه گۆرانی به سهردا دیت . له (گوتن) دا ئاشکرا دیاره که دووم دهنگه کورته بزویی (و - u) ه . جا به وینی به له (ووتن) یشدا هر هه مان بزویی به دوا (و - W) دا هاتوو . . . له وشه ی (حوشتر / ووشتر) یشدا هه مان دیارده ده بینن - واته دهنگی (ح) و (W) به به ک ده گۆزدینه وه . بزویی (و - u) ش په وان له دوا ی (ح) ه وه هاتوو . جا ده ی هر (u) ش ی به دوا (W) شدا هاتی .

به مه و به گوئی راگرتن له ته له فوزکردنی زوربه ی شه و جوړه وشانه دا ده رده که وینی که ده ی به دوا (و - W) ی کونسوناندا کورته بزویی (و - u) بیت ، به لام پیوسته سهرنج بو شه وه رابکیشین که بزویی کانی دیش به ئاشکرا له دوا ی (و - W) ه وه دین ، وه ک : (وازهینان ، واشه ، واته ، وانه . . . وه رز ، وه تن ، وه رین ، وه جاخ . . . وئیل ، ویر ، ویزه ، ویرا . . . هتد) . جا که وابوو پیوسته بیر له وه ش بکه ینه وه ، که ئایا کورته بزویی (i) به دوا (و - W) دا دیت .

ئه گه ره له هه ردوو دیالیکتی سهره کمی کوردیدا به راوردیک له نیوان هه ندتی له و جوړه وشانه دا بکه ین ، شه وه بۆمان ئاشکرا ده ی ، که حاله ق شه وتو هه ی به دوا (و - W) ی کونسونانته سهره تایی وشه دا کورته بزویی (i) دیت . به وینه له کرمانجی ژوورودا ده وتری (هرچ - hirç ، هسک - hisk . . .) ، له کرمانجی خواری ووشدا (ورچ - wirç ، وشک - Wisk . . .) . دیارده ی گۆرانی دهنگی (ه - h) به (و - W) باوه و شه کیسه ی له سهر نییه . هه رچی دووم دهنگه له دیالیکتی ژوورودا ئاشکرا به که کورته بزویی (i) ه به هه یج جوړیک (u) نییه و هه یج کات (هورچ - hurç ، هوشک - husk) نالین . به وینی به ده ی له دیالیکتی خواری ووشدا دهنگی دووم (i) ی و وشه کان (ورچ - wirç ، وشک ، Wisk) ی .

به وینی به ده ی له پێشه وه هه ندتی کیسه ی فۆنه تیکی زمانه که مان ساغ بکه ینه وه ، شه وسا بریاری نووسینی دوو وایان به ک و او بده ین : شه گه ر ئاشکرا بوو که به دوا دهنگی (و - W) دا کورته بزویی (و - u) هاتوو ، شه وه له بهر شه و

هویانه‌ی له‌سه‌روهه نیشانمان دان ، باشتره به دوو واو بنوسری^(۳۵) خو بیتوو کورته بزویی (۱) ی به‌دوادا بیت ، نه‌دهمه راستروایه به یه‌ک واو بنوسری^(۳۶) . . .

ده‌زاین له‌وشه‌کانی (دوو ، موو ، مووروو ، به‌روو ، ثاره‌زوو ، جوانوو ، ته‌رازوو . . .) دا‌ده‌نگی کوتایی بزویی (وو- u) ی دریزه‌و‌نه‌مه له‌رینوسی باوی کوردیدا دوو پیتی وای بو‌کراوه‌ته نیگار و کوریش پیتیکی واو (و- که‌شیده‌یه‌کی له‌سه‌ر) ی بو‌په‌سه‌ند کردوه . . . هه‌روه‌ها‌نه‌وش ده‌زاین که دوو‌ده‌نگی بزوین پیکه‌وه‌نایه‌ن و له‌حاله‌ق پاراستنیاندا کونسونانتی (ی- y) یان (و- w) دیته نیوانیانه‌وه . بو‌غومونه کاتی نیشانه‌ی (ان) ی کو‌بخریته سه‌ر وشه‌یه‌ک که کوتایی به بزویی (ا ، ئی . . .) هاتی ، نه‌وه کونسونانتی (ی- y) په‌یدا ده‌ی ، وه‌ک :

برا + ی- y + ان = برایان

پئ + ی- y + ان = پئیان

به‌لام نه‌گه‌ر وشه‌یه‌ک کوتایی به بزویی (وو- u) بیت و نیشانه‌یه‌کی به بزوین ده‌ست‌پئ کردوی پئوه بلکینری ، نه‌دهمه له‌نیوان وشه و نیشانه‌که‌دا کونسونانتی (و- w) دیته کایه‌وه^(۳۷) . به‌وینه :

(۳۵) نه‌دوو واو نووسینه‌ش هه‌موو‌گیرو‌گرفته‌کان لانا‌با و به‌شیکی هه‌رده‌مینی ، چونکه دوو واو که یه‌که‌میان وینه‌ی کونسونانتی (w) و دووه‌میان وینه‌ی کورته بزویی (u) ه‌خواه‌ن یه‌ک نیگارن . جا‌ده‌میک کیشه نامینی که له‌ئله‌فویی عه‌ره‌بیدا نیگار بو‌(w) ش بکیشری .

(۳۶) نه‌میش نه‌ناته‌واوییه‌ی هه‌ر تیدا ده‌مینی نه‌گه‌ر نه‌و‌رینوسه‌ده‌نگی (۱) ی بو‌زیاد نه‌کری .

(۳۷) نه‌م ده‌ستوره که نه‌مرۆش هیشتا‌گه‌لێک له‌روونا‌کبیران و به‌شیک له‌زمانه‌وانان کورد لئی بی‌ناگان ، که‌چی مینجهر سو‌ن هه‌ستی پئ کردوه . نه‌گه‌ر چی له‌روژنامه‌ی «تینگه‌بشتی

راستی» دا‌به‌ده‌گه‌من غومونه‌ی وا به‌رجاو ده‌که‌وی ، که له‌وجۆره‌حاله‌تانه‌دا (و- w) ی کونسونانت‌ه‌که‌ی بو‌نوسراپئ (به‌وینه‌بروانه : ژ ۳ ، ل ۲ ، س ۱ ، د ۴ - «پشوره‌وه» . . .) ، به‌لام نه‌مه‌هیچ له‌مه‌سه‌له‌ی نه‌وه‌رک‌پئ کردنه‌که‌م نا‌کانه‌وه نا‌گۆری .

أ - نیشانه‌ی (ان) ی کو :

m'ur'u + W + an → m'ur'uwan

ber'u + W + an → ber'uwan

ب - نیشانه‌ی (ه‌که) ی ناسیاری :

arez'u + W + eke → arez'uweke

teraz'u + W + eke → teraz'uweke

ج - نیشانه‌ی (ه) ی ناسیاری :

r'u + W + e → r'uwe

c'u + W + e → c'uwe

... و هه‌ندیکی تر^(۳۸) .

راسته لهم جوړه حاله تانه‌دا بزونی (وو- u) ی کوتایی وشه که که میک له باری ناسیاری کورتر ده و تریټ ، به لام هم دیارده به که هوی جی گورینی هیز یان پیکه وه هاتی ده‌نگی ویکچوو یان ده‌نگه کانی ده‌ورویه ر . . . ه ، ناپی بیته هوی شیواندن بناغی وشه .

هه‌ندی که س پی‌ته‌وه‌ی بیر له ناکام بکه‌نوه وایان به باش زانیوه چون به دمدا دیت هر به‌وجه‌شنه بینوسن . له سه‌ریکی تریشه‌وه نادرستی نیگاری بزونی (وو- u) نووسه‌رانی ناچار کردوه فه‌زلی هه‌له به‌سه‌راستدا بدهن . بوغموونه ده‌نوسن (جوانووه‌که ، دوووم ، جووه . . .) ، که چی راسته‌که‌ی (جوانووه‌که ، دوووم ، جووه . . .) به . شیوه‌ی ناله باری سی او به‌دوا به‌کدا هاتن وای له‌خه‌لک کردوه و او‌یکیان فری بدهن . به‌نی له‌رووی روخساره‌وه دوو

(۳۸) مارف خه‌زنه‌دار راست بو‌ته‌وه‌ جووه که ده‌نی ، کاتی (م) به‌دوای وشه‌ی (سی ، نو ، ده) دا دیت ، ته‌وه بو‌پاراستنی بزونه‌کان (ی- y) له‌نیوانیاندا پیدا ده‌ن . به‌لام له‌وه‌دا به هه‌له جووه که وا تی‌گه‌یشتوره (م) چون به‌ره‌وان به‌دوا وشه‌ی (به‌ک) هوه‌ده‌لکنی ، هر به‌وجه‌شنه به‌کوتایی وشه‌ی (دو) یشه‌وه ده‌نوسنی (بروانه : مارف خه‌زنه‌دار ، زمانه‌وان ، گوفاری «رفزی نوی» ، ژ ۸ ، سالی ۱ ، سلیمانی ، ۱۹۶۰ ، ل ۱۳) . راستی ته‌وه‌یه ، کاتی (م) به‌دوا وشه‌یه‌کدا بیت ، که کوتایی به‌بزونی (وو) هاتیټ ، ته‌وه بو‌پاراستنی بزونه‌که (و- w) دیته ناوانه‌وه .

واو جواتره و سى واو به په که وه نووسين ناشيرينه ، به لام له رووى ناوهر وک و واقيعى زمانه وانى په وه دوو واو هه له په و سى واوه ناشيرينه که راسته .

به پي پينوسى کوريش که له بريقى دوو واو (و- که شيد په که له سر) په سه ند کراوه ، ده بوو بنوسن (جوانووه که ، دووم ، جووه . . .) ، که چي ده بنوسن (جوانووه که ، دووم ، جووه . . .) . ليره دا کورت بوونه وه کورې به و هه له په دا بردووه که وينه ي فونيمي (و- u) له جي وينه ي فونيمي (و- u) دابنيت . وه ک پيشتر له باسى نووسيني (ر) ي سه ره تاي وشه دا په نجه م بوړا کيشاوه ، له رووى زانستى زمانه وه هه له په وينه ي فونيميک بو فونيميکى تر دابنري . سه ره راى ته وه نه مه بناغهي وشه تیک ده دا ، چونکه نه گهر له رووى وينه ي نه نووسينه وه وشه و نيشانه کان له په ک جيا بکه ينه وه ، نه وه (جوانو ، دو ، جو . . .) ده مينته وه . جا له م سه ره شه وه هه له په که تريش سه ره هه لده دا .

نه وه ي له م باره په وه پتر جي ره خنه بى ، نه وه په له چاپه مه نيه کاني کوردا ، به تايه تي له وانى ماموستا مه سعورد محمه ددا وشه ي (duwem) نووسراوه (دوم) . باشه . نه م وشه په که له (du + w + em) پينکه اتووه ، کوا پيتى (و- u) ؟ . خو نه گهر له سر بناغهي نه و جوړه نووسينه ته ماشاي رونانى نه و وشه په بکه ين ، نه وه ده بينين له (د + و- w + م) سازيووه ، واته له نيگاره کاني وشه ي (دو) دا ته نيا پيتى دال دياره . به لاي منه وه له هم مو روويه که وه نووسيني (دوم) هه له په ، جا باله هه ندئ ناوچه بزوينى (و) ش قوت بلدى . به و پي په ده بى له نووسيندا داله کلوره که ي سلیمانيش نه نووسرى .

نه شيواندن بناغهي وشه له مه سه له ي رينوسدا زور گرنگه و شايان باسه هه ندئ حالت له لايه ن هه موانه وه پاريزراوه . هر له کورت و دريژى به ده مدا هاتنى بزوينى (و- u) دا چه ندین نمونه ي تاشکرا هه په . به وينه نه و بزوينه له (نووسين ، پينوس) دا دريژتر ته له فوز ده کرى وه ک له (نووسرا . . .) دا^۳ ، که چي تیکرا به دوو واو ده بنوسن . نه مه ش کارىکى راسته و له گه ل زانستى زماندا ده گونجى .

(۳۹) هزى نه مه ش ، نه وه په که له وشه کاني (نووسين ، پينوس . . .) دا ، هيز له سه ره ده نگى (و- u) ، به لام له وشه ي (نووسرا) دا ، هيز ده خرپته سه ره ده نگى (ا) . . . له زمانى کوردیدا ديارده ي گوزانه وه ي هيز له برکه په که وه بو برکه په ک زور باوه ، به لام به داخه وه له

پیره‌وی کردنی پاراستنی بناغهی وشه و کاری فۆنه تیک هه‌ندی حاله‌تی تری
وشه دینیته‌وه بیر :

۱ - کورت کردنه‌وه و تیداچوون

ئه‌گه‌ر دوو ده‌نگی وینکچوو یاخود لیک نزیك بکه‌ونه پال به‌ک ، شه‌وه له
ده‌بریندا په‌کیکیان ون‌ده‌پ . به‌وینه کاتی نیشانه‌ی (تری) به‌راورد ئیزافه‌ی سه‌ر
وشه‌ی (کورت) ده‌که‌ین ، شه‌وه ده‌بیته (کورتتر) ، به‌لام له‌ ده‌بریندا ده‌وترتی
(کورتس) . (پاک کردن) که له (پاک) و (کردن) پیکهاتوه ، به (پاکردن) به‌ده‌مدا
دیت . . . وشه‌ی (ده‌ست‌که‌وت) که له (ده‌ست + که‌وت) سازبووه به
(ده‌سکه‌وت) ته‌له‌فوز ده‌کرتی ، چونکه له‌سه‌ریکه‌وه ده‌برینی سی ده‌نگی (س ،
ت ، ک) ی کۆنسۆنانتی کپ پیکه‌وه خوش و ئاسان نیه ، له‌سه‌ریکی تریشه‌وه له
زمانی کوردیدا (ت) که له‌دوای (س) شه‌وه دیت ، زۆر جار قووت ده‌درتی . به‌وینه له
زۆر جیگه (ده‌ست) ده‌بیته (ده‌س) ؛ (مه‌به‌ست) ده‌که‌نه (مه‌به‌س) . . .

به‌رای من راست نیه شه‌وه و جۆره وشانه له‌سه‌ر بناغهی ته‌له‌فوز بنووسرین ،
به‌لکو له‌نووسیندا پیوسته شیوه‌ی پیکهاتنیان په‌چاوبکرتی و شه‌وه په‌راندن و ون‌بوون
و تیکه‌لاوبوونه په‌نگ نه‌داته‌وه - واته راستره بنووسرین : کورتتر ، پاک کردن ،
ده‌ست‌که‌وت . . .

به‌پاراستنی تی‌چوونی ده‌نگی (ت) روون کردنه‌وه و لیکۆلینه‌وه‌ی ته‌واوی
ده‌وی ، چونکه له‌زۆر جیگه‌دا بی‌په‌چاواکردنی نیزیکی و دووری نیوان ده‌نگه‌کان
شه‌م (ت) ده‌قرتی ، وه‌ک ده‌وترتی (ده‌روا) له‌جیاتی (ده‌روات) (۴۰) . یاخود له

== مه‌سه‌له‌ی رینووسدا په‌چاونه‌کراوه . . . به‌رای ئیمه ، نووسیمان وه‌ک نووسینی هه‌ندی
له‌زمانه ئه‌وروپایه‌کان ، به‌تایه‌تی بو‌هه‌له‌نه‌کردن له‌نووسین و خویندنه‌وه‌ی هه‌ندی
وشه‌دا و بو‌تومارکردنیان له‌فه‌ره‌ه‌نگدا پیوستی به‌بوونی (هیز - Stress) . هه‌رچه‌نده
بوونی شه‌و نیگاره گیروگرفت ده‌ره‌وینیته‌وه ، پیوست ناکا بو‌هه‌موو وشه‌به‌ک
به‌کاربه‌یترتی ، به‌لکو ته‌نیا له‌کاتی پیوستدا بو‌جیاکردنه‌وه .

(۴۰) دیارده‌ی تی‌چوونی (ت) له‌وشه‌کانی وه‌ک : ده‌کات ، ده‌جیت ، ده‌روات . . . دا‌زوو
په‌ری سه‌ندوه . به‌وینه له‌روژنامه‌ی «تیکه‌یشتنی راستی» دا‌نه‌ک هه‌ر ئیجگار زۆر بووه ،
به‌لکو به‌ده‌گه‌ن غوونه‌ی شه‌وتو به‌رچاوه‌که‌وی پیتی (ت) ده‌که‌ی له‌گه‌لدا نووسراپی .

==

شيوه كافي ناخاوتني سلیماني له زور جيگه دا (ت) هه كه كلور دكریت ، وه كه كه ده لین
 « نه مه ... (و) له چي ، له بریتی « نه مه ت له چي ؟ ، يا خود « را ... (و) لیه »
 له جياتي « رات لیه » ...
 بی گومان نه و جوړه قرتاندن و كلور كړدنه كه تايه تي به به ناوچه په ك ، ناپي له
 زماني نه ده بي و نوو سیندا په ننگ بداته وه .

هه روه ها نه گهر (ی) ی تیزافه بخړیته سه رشه په کی کوتایي هاتوو به بزویني
 (ی) ، نه و کاته نیشانه ی (ی) ی تیزافه له ته له فوزدا ده رناکه وئی ، وهك : (ریوی
 قه مجووغه ، ماسی گه وره ...). بی گومان بو نیشاندان باری ریزماني و بوونی
 دوخی تیزافه ، باشر وایه (ی) ی تیزافه كه بنووسری با نه شخویند ریتسه وه ، واته
 پیوسته بنووسری : (ریوی قه مجووغه ، ماسی گه وره ...). شایان باسه ،
 روزنامه ی « تیگه پشتی راستی » له زور شویندا ته مه ی ره چاو كړدوه (۱۱) و گوډفاری
 « په یام » سی سالیك پیش ئیستا په نجه ی بو نه و راستی په راکیشاوه (۱۲) و ماموستا
 شیخ حه سه نیش بیست سالیك له مه و بهر به باشی ئیسه پاتی كړدوه (۱۳) ...

== بوغموونه له ژماره (۱۰) دا هه ژده وشه ی له و جوړه وشانه هه په و هه هه ژده یان بی پیني
 (ت) نووسراون . پروانه : (ل ۱ ، س ۱ ، د ۱ - ۲۰ - «پيك دی») ؛ (ل ۱ ، س ۱ ، د ۱
 ۲۳ - «دبكا») ؛ (ل ۱ ، س ۲ ، د ۴ - «دردكوی») ؛ (ل ۱ ، س ۲ ، د ۶ - «دكاه») ؛ (ل
 ۱ ، س ۲ ، د ۱۰ - «دكا ، دپه وی») ؛ (ل ۱ ، س ۲ ، د ۱۱ - «دبيني») ؛ (ل ۱ ، س
 ۲ ، د ۱۲ - «بكا») ؛ (ل ۱ ، س ۲ ، د ۱۴ - «دبيني ، دپه وی») ؛ (ل ۱ ، س ۲ ، د
 ۱۶ - «بكا») ؛ (ل ۱ ، س ۲ ، د ۱۹ - «دكاه») ؛ (ل ۲ ، س ۲ ، د ۱۵ - «دنوسی») ؛ (ل
 ۲ ، س ۲ ، د ۳ - «بكا ، دترسی ، دزانی») ؛ (ل ۲ ، س ۲ ، د ۴ - «دكاه») ؛ (ل ۲ ،
 س ۲ ، د ۵ - «دنوسی») .

(۴۱) بوغموونه ، پروانه : (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۷ - «مردی ای اوان») ؛ (ژ ۲ ، ل ۱ ، س
 ۱ ، د ۲۳ - «سختی جیسان») ؛ (ژ ۳ ، ل ۲ ، س ۱ ، د ۱۳ و ۱۴ - «سربستی
 خویان») ؛ (ژ ۴ ، ل ۲ ، س ۱ ، د ۱۰ و ۹ - «كه سختی دوشمن») ...

(۴۲) له (پوسته ی خوینده وارانی) ی ژماره (۲۰۱) ی گوډفاری «په یام» (به غذا ، ۳۳ شاپ
 ۱۹۵۳) دا چنه د پرسیارنك له باره ی نووسینی كوردیه وه كراوه و په كیكیان له مه ر (ی)
 تیزافه وه په ، كه ده ئی : «بوچی نه نووسن دیاری ی گه نجه كان . ئایا ئاسان تر نی په بنووسن
 دیاری گه نجه كان ؟ . له وه لأمدا نووسراوه : «نه خیر ... چونكه نه گهر بنووسین
 دیاری گه نجه كان ، په عنی دیاری ... گه نجه كان . نه مه بی معنایه ، به لأم نه گهر

به داخوه کوږی زانیاری کورد ته نیا به ده مدهاتنی ته و وشانه ی ره چاو کردوه و بریاری داوه ، نه گهر (ی) ی ئیزافه چوو ه سهر ته و وشانه ی کوتایان به ده نگی (ی) دیت نه نووسریت^(۱) . ماموستا مه سعوود محمه د هر چه نده زانایانه له و مه سه له یه دواوه و گه لیک سهری لیک داوه ته وه و زانیاری باشی خستوته پیش چاو ، به لام ههر شیوه ی ته له فوز کردنی په سهند کردوه^(۲) . د. کوردستانی موکریانیس بزونه ی هیچ له و کیشه یه قوول بینه وه ، ده لئ : « نه گهر دیارخهر کوتایی به پسته بزونی (ی) هات . نامرازی خستته سهر (- ی) له گه ل ته م بزونه دا لیک ده دات و ده بن به یه ک . بویه ناهل له گه ل دیارخهر یکی که دوا پیتی بزونی (ی) سو پیتی (ی) بنووسریت^(۳) . . .

وه ک ده زانین له شیوه ی سلیمانیدا دیارده ی گوږینی ده نگیک بو ده نگیکی تر یان کلور کردنی ده نگیک یان تیدا چوونی ده نگیک یان قووت دان یان سوان یان قرتان . . . زور پهره ی سهندووه . نه گهر چی ته م جوړه بابه ته پتر کیشه ی زمانی ته ده بین ، به لام تا راده یه ک پیوه ندییان به رینووسیشه وه هه یه . جا له م باره یه شه وه کورته گه شتیک به زمانی کوردی و چا په مه ن کوردیدا ده که ین :
 ناشکرایه له شیوه ی سلیمانیدا نیشانه ی (ده) ی موزاره عت ده ی به (ته) ،
 وه ک : ده روم - نه روم ؛ ده چم - نه چم ؛ ده زانم - نه زانم . . .

= بنووسین دیاری . . . ی . . . گه نجه کان ، به عنی هدیه ی گه نجه کان . له م گرده (جمله) یه دا یای په کم هی (دیاری) خوږه ت ، یای دووم هی اضافه کردنی (دیاری) یه بو گه نجه کان (ل ۵) .

(۴۳) بروانه : شیخ حه سهن ، (ی) ی ئیزافه و (واو) ی عه تف ، گوږاری (پوژی نوی) ، ژ ۶ ، سالی ۲ ، سلیمان ، ۱۹۶۱ ، ل ۱۵ - ۱۶ .

(۴۴) بروانه : کوږی زانیاری کورد ، رینووسی کوردی ، «گوږاری کوږی زانیاری کورده» ، ب ۱ ، ژ ۱ ، به غدا ، ۱۹۷۳ ، ل ۳۷۸ .

(۴۵) بروانه : مه سعوود محمه د ، به کارهینانی (ی) له ریزمانی کوردی دا ، «گوږاری کوږی زانیاری کورده» ، ب ۱ ، ژ ۱ ، به غدا ، ۱۹۷۳ ، ل ۶۶ - ۷۴ .

(۴۶) د. کوردستانی موکریانی ، نامرازه کان خستته سهر له زمانی کوردیدا ، «گوږاری زانکو» ، ب ۴ ، ژ ۱ ، ل ۱۵۹ .

ئەگەر بۆدەست نیشان کردن و پروون کردنەوی پلەکان و شیوەی گۆرانی (دە) به
 به (ئە) ، گەشتیک بە دیوانی شاعیرانی کۆن و نۆنی ناوچەیی سلیمانیدا بکەین ، ئەو
 دەبینن که لە زوودا قالمی (دە) به کارهاتوو و دوایی بوو به (ئە) . به وینە لە تیکرای
 شیعرەکانی نالی و شاعیرانی دی سەردەمی ئەودا وینەیی (ئە) به هیچ جوریک
 نابینری . . . بەلام ئەگەر بەرەوینش بین ، ئەو دەتوانن بەرەووی ئەو گۆرانه
 دیاری بکەین . بوغموونە لە شیعرەکانی مەحوی دا هەرچەندە به زۆری (دە)
 به کارهاتوو ، بەلام تاکە تاکە یەك شیوەی (ئە)ش دەبینری . زیور که ماوه یەك
 بەدوا مەحوی دا هاتوو ، به پینچە وانهو به زۆری (ئە)ی به کارهیناوه و دەنگە
 دەنگە یەكیش (دە)ی وتوو . . . بئەس که که مینک پاش زیور که وتوو تیکرا
 (ئە)ی وتوو و به هیچ چەشتیک لە شیعرەکانیدا (دە) نابینری .

لەکاتی دەرچوونی روژنامەیی «تینگە یشتنی راستی» یەو تا سالانی ۳۰ دیاردهی
 بوونی (دە) به (ئە) به شیوەیەکی سەرنج راکیش دەبینری و لەنیوان نووسەراند
 جیاوازی بەدی دەکری . زوربهی نووسەرانی ئەم سەردەمە به زۆری هینشتا (دە)یان
 به کاردهینا و به شیکیشیان پتر (ئە)یان دەنووسی . مستەفا پاشا و رەفیق حیلمی و
 عالی که مال باپیر . . . زیاتر به لای (دە) دا دەچوون . به وینە و تاریکی مستەفا پاشا
 که لە ژماره (۱)ی روژنامەیی «بانگی کوردستان» دا به ناوی «جەمعیه ق
 کوردستان» هوه بلاوکراوه تهوه^(۳) ، حەوت نمونەیی تیدایه ، که شەشیان (دە)ن و
 ته نیا یە کیکیان (ئە) یه . لە ژماره (۳) شدا و تاریکی هه یه^(۴) (۳۰) نمونەیی تیدایه -
 (۲۶) یان (دە)ن و ته نیا (۴) یان (ئە)ن . لە ژماره (۴) یشدا و تاریکی
 بلاوکردۆتهوه^(۵) (۵) نمونەیی تیدایه و هه ر (۵) یان (دە)ن . . . رەفیق حیلمی لهو
 شیعرەیدا که لە ژماره (۲)ی روژنامەیی «بانگی کوردستان» دا چاپی کردوو^(۶)

(۴۷) مستەفا پاشا ، جەمعیه ق کوردستان ، «بانگی کوردستان» ، سالی ۱ ، ژ ۱ ، ۲ ی ئای
 ۱۹۲۲ ، ل ۱-۳ .

(۴۸) مستەفا پاشا ، حەسەب حاتی دووم ، «بانگی کوردستان» ، سالی ۱ ، ژ ۳ ، ۲۱ ی ئای
 ۱۹۲۲ ، ل ۱-۲ .

(۴۹) مستەفا پاشا ، ئەحوالی ضابطان کورد ، «بانگی کوردستان» ، سالی ۱ ، ژ ۴ ، ۲۸ ی
 ئای ۱۹۲۲ ، ل ۱-۲ .

(۵۰) رەفیق حیلمی ، بو کوردان ، «بانگی کوردستان» ، سالی ۱ ، ژ ۲ ، ۱۴ ی ئای ۱۹۲۲ ،
 ل ۳ .

تیکرا (ده) ی به کارهیناوه . . . عهلی که مال باپیر له وتاری « ته ریبه ی نه ولاد » دا^(۵۱)
 (۱۵) جار (ده) ی به کارهیناوه و (۹) جاریش (ئه) . . . له مانه و له گه لیک
 نووسینی دی « بانگی کوردستان » و چاپه مه ن تری نه وکاته دا به زوری (ده)
 ده یینری ، به لام به شیکه که میشیان پتر (ئه) یان ده نووسی ، وهک : زه کی صائب و
 م . نووری . . . به وینه زه کی صائب له وتاری « مه سه له ی
 مه کتبه کردنه وه » دا^(۵۲) - (۱۵) جار (ئه) ی به کارهیناوه که چی ته نیا جار لیک
 (ده) . . . م . نووری یش له وتاری « ماکینه ی چاپ » دا^(۵۳) - (۱۷) که رته (ئه) ی
 نووسیوه و ته نیا دوو جار (ده) . . .

ژماره (۱) و (۲) ی رۆژنامه ی « تیگه یشتی راستی » له مه سه له ی به کارهینانی
 (ده) و (ئه) دا چاو خه له تینن ، چونکه وا نیشان ده دن ، که نووسه رانی ته و
 رۆژنامه یه لایه نگیری به کارهینانی (ئه) بووین . به لام ته ماشا کردنی ژماره کانی تر ته و
 ته مه ده ره و نینته وه و ته وه مان پی ده سه لینی ، که د . که مال مه زهر ورد له و
 کیشه یه ی کۆلیوه ته وه و راست بو ته وه چوره که « تیگه یشتی راستی » زور جار
 (ده) ی وهک خو ی هیشتوته وه و جارو باریش کردووه به (ئه) ^(۵۴) .

چاو خه له تینی ژماره (۱) و (۲) له وه دایه که شیوه ی (ئه) یان له (ده) که میک
 پتر تیدا به کارهیناوه . بوئموونه له ژماره (۱) دا پازده (ئه) و چوارده (ده) هه یه ؛
 ژماره (۲) شه ش (ئه) و پینج (ده) ی تیدا یه . که چی له ژماره (۳) وه ته م دیارده یه
 نهک هه ره به پینچه وانوه ده بینن ، به لکو تا پتر به ره و دوا ژماره کانیشی بروین
 نیسه تی به کارهینانی (ده) زیاده کا و (ئه) به ره و که م بوون ده چی . به وینه له ژماره
 (۳) دا پازده (ئه) و هه ژده (ده) هه یه ؛ ژماره (۴) چوار (ئه) و پازده (ده) ی

(۵۱) عهلی که مال باپیر ، ته ریبه ی نه ولاد ، « بانگی کوردستان » ، سالی ۱ ، ژ ۵ ، ۴ ی ته یلولی
 ، ۱۹۲۲ ، ل ۲ - ۳ .

(۵۲) زه کی صائب ، مه سه له ی مه کتبه کردنه وه ، « بانگی کوردستان » ، سالی ۱ ، ژ ۲ ،
 ۱۴ ی ئای ۱۹۲۲ ، ل ۱ - ۳ .

(۵۳) م . نووری ، ماکینه ی چاپ ، « بانگی کوردستان » ، سالی ۱ ، ژ ۳ ، ۲۱ ی ئای
 ، ۱۹۲۲ ، ل ۳ - ۴ .

(۵۴) د . که مال مه زهر ، « تیگه یشتی راستی » و شوینی له رۆژنامه نووسی کوردیدا ، به غدا ،
 ، ۱۹۷۸ ، ل ۱۵۲ - ۱۵۳ .

تیدایه ؛ له ژماره (۱۰) دا چوار (ته) و نوزده (ده) ده بیړنی ؛ شه ش (ته) و چل وحهوت (ده) له ژماره (۶۵) دا بهرچاوده که وی^(۵۵) .

من وای بو ده چم ، میجر سون (ته) ی پی خوش بووی ، به لام زوو له وه ق گه یشتی که بو زمانی ته ده بی و نووسین شیوه ی (ده) له بارتره^(۵۶) . ته گه رچی له شاخوتنی ئیستای سلیمانیدا ته نیا (ته) به کارده هینری و (ده) به ته وای له بیرچووه ته وه ، به لام له بهرته وه ی گورانیکي شیواوه و سهره رای ته وه ش چونکه نه که هر له دیالیکتی ژورورودا ، به لکو له زوربه ی به شه دیالیکته کانی تری خوارووشدا هر شیوه ی (ده) ماوه ته وه ، بو په راست وایه له زمانی ته ده بی و نووسیندا واز له و جوړه تاییه تی په ناوچه بیانه بهیړنی . شایان باسه ، که ماموستا توفیق وه هیش له هه مان رادایه و به و بونه یه وه ده تی ؛ پیوسته « له باقی (ته) ی پسته قالبی (ده) به کاربیین^(۵۷) » .

له شیوه ی شاخوتنی سلیمانیدا زور جار ته وه بهرگونی ده که وی که ده نگی (د) کلور ده کرنی ، وه ک : (منال) له بریتی (مندال) ؛ (مه هوو) له جیاتی (مه هوود) ؛ (کرانی) له باقی (کراندی) . . . شایان باسه روژنامه ی « تیگه یشتنی راستی » پتی (دی) ته و جوړه وشانه ی نووسیوه . یه وینه برواته : (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۱ ، ۱۶۵ - « خاوه ند ») ؛ (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۱ ، ۲۲۵ - « ده یان نالاند ») ؛ (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۲ ، ۱۶۵ - « دایان مه زرانده ») ؛ (ژ ۱ ، ل ۳ ، س ۲ ، ۲۵۰ - « په لاماربداته ») ؛ (ژ ۱ ، ل ۳ ، س ۱ ، ۱۶۵ - « نواند ») ؛ (ژ ۲ ، ل ۱ ، س ۲ ، ۱۵۰ - « چند ») ؛ (ژ ۴ ، ل ۱ ، س ۱ ، ۷۵ - « تیدا ») ؛ (ژ ۴ ، ل ۲ ، س ۲ ، ۲۵۰ - « له فلسطیندا ، له عراقدا ») ؛ (ژ ۵ ، ل ۱ ، س ۱ ، ۱۹۰ - « دولتاندا ») ؛ (ژ ۱۴ ، ل ۱ ، س ۱ ، ۱۲۵ - « دامه زرانندی ») . . .

(۵۵) ته و (ته) یانه ش که له دوا ژماره کاند ده بیړن ، به زوری له وشه ی (ته) تی دان .
(۵۶) میجر سون له و تارانیدا که له روژنامه ی « پیشکه وتن » دا بلاوی کردونه ته وه به ده گمن شیوه ی (ته) ی به کارهیناوه . جا ته مه ش به لگه به کی پته وه ، که ناویرا و شیوه ی (ده) ی په سه ند کردی .

(۵۷) توفیق وه هسی ، ته سل پسته قالبی (ته) ی شیوه ی سلیمان ، « گوډاری کور ی زانیاری کورده ، ب ۱ ، ژ ۱ ، به غدا ، ۱۹۷۳ ، ل ۳۱ .

جارو یاریش تهو (د) انه‌ی نه‌نووسیوه ، به‌وینه بروانه : (ژ ۲ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۲۰ - «پاشا» ؛ (ژ ۳ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۱۹ - «شتیکا») ...

دیارده‌ی بوونی (ده) به (ته) له سالانی بیستدا چون گه‌ش‌ی ده‌کرد و چون له که‌سیکه‌وه بو که‌سیک جیاواز بوو ، سوانی (د) ش هر به‌وجه‌شنه ده‌بینری . بیشتر نیشامان دا ، که زوربه‌ی نووسه‌رانی تهو ده‌مه به‌زوری (ده) یان به‌کارده‌هینا . جا گه‌ران به‌چاپه‌مه‌نییه‌کاندا تهو ناشکرا ده‌کا ، که نووسینی (د) ش پتر باوبوه . بو ته‌وه‌ش که له و رووه‌وه جیاوازی له نیوان نووسه‌رداندا هه‌بووه ، ته‌نیا په‌نجه‌راکیشان بو ته‌وه به‌سه که له هه‌موو ته‌و وتارانه‌ی «تینگه‌بشتنی راستی» ، که به‌لامانه‌وه هی میجر سونن ، له‌چهن‌دین شونیدا وش‌ی (چه‌ندی) به‌بی‌سوانندی (د) نووسیوه ، به‌لام ته‌و زانا کورده‌ی له ژماره (۱۶) و (۱۷) دا وتاریکی بلاو‌کردوته‌وه^(۵۸) (چه‌ن‌ی) به‌کارهیناوه .

دیاره میجر سون له‌وه‌شدا هر شیوه‌ی له‌باری هه‌لبژاردوه . با شیوه‌ی سلیمان بناغه‌ی زمانی ته‌ده‌بیشمان بیت ، به‌لام نه‌ته‌و شیواندنه و نه‌ته‌و تایه‌تیتی په‌ناوچه‌یی په‌راست نییه له نووسین و زمانی نووسیندا شونین پی‌یان دیار پی . ماموستا توفیق وه‌هیش له‌م باره‌یه‌وه نووسیوتی : «(د) ی کلور ده‌پی به‌جاری بکریته‌ده‌روه له زمانه ته‌ده‌بیه‌که‌مان ؛ وه له‌و جی‌یانه‌شدا که (د) ه کلوره‌کان که‌وتوون ، یان گوراون به‌ده‌نگیکی تر ، (د) ی پته‌و بخریته‌وه کار»^(۵۹) .

به‌راستی سوان و تی‌چوونی (د) روون‌کردنه‌وه ولیکولینه‌وه‌ی ته‌واوی ده‌وی ، چونکه له‌زور شونیتی تری وش‌دا ده‌قرتی . به‌وینه ته‌مرو له هه‌ندی شونیتی کوردستاندا ، به‌تایه‌تی له‌ناوچه‌ی سلیمانیدا ده‌نگی (د) ی ژماره‌کانی (یازده ، دوازده ، سیازده ، پازده ، شازده ، حه‌قلده) سواره و ده‌تری (یانزه ، دوانزه ، سیانزه ، پانزه ، شانزه ، حه‌قله) . له‌به‌رته‌وه‌ی قوت‌دانی ته‌م (د) ه بووه به‌هوی قورسی ده‌بریتی ته‌و وشانه ، بو‌یه ناخیوه‌ر بو سووک‌کردنی ته‌و ناله‌باری په‌ناچار

(۵۸) نطق عالیکی اجتماعی گه‌وره‌ی کوردان بورؤسای عالی قدر کردان ، «تینگه‌بشتنی راستی» ، ژ ۱۶-۱۷ .

(۵۹) توفیق وه‌هی ، سه‌رچاوه‌ی ناویراو ، ته‌سلی پته‌فالی (ته‌ی شیوه‌ی سلیمان ، ل ۳۱) .

بووه دهنگی (ن) بینینه ناو (بازه ، دوازه ، سیازه ، پازه ، شازه)هوه و (ه)ی
(حهفه)ش دووباره بکاتهوه^(۳۰) .

ئهسلی ئه ووشانه که (بازده ، دوازده ، سیازده ، پازده ، شازده ،
حهفده)ن ، بیگومان چ بو نووسین و چ بو زمانی ئه ده بی راست وایه پهیرهوی
ئهسه که یان بکرتی . شایانی باسه کووری زانیاری کوردیش له وریاهه دا بووه ، که
ده بی « ئهسلی ئه و ژمارانه له نووسیندا پیاریزیت »^(۳۱) .

سوانی ئه م ژمارانهش ، ههروهک سوانی (د)ی هه نندی وشه ی دی ، که پیشتەر
باسمان کردن ، له سالانی بیستدا له گهردا بوو . به لگهش ئه وه یه که له
چاپه مه نیه کانی ئه و سهرده مه دا شیوه ی جیاوازی به کارهینانیا . واته نه سوان و
سوان - ده بیری . به وینه بروانه ، « تیگه یشتی راستی » : (ژ ۲۱ ، ل ۴ ،
س ۱ ، د ۲۹ - « یازده ») ؛ (ژ ۱۷ ، ل ۲ ، س ۲ ، د ۵ - « دوازه »)^(۳۲) . . .
« بانگی کوردستان » : (ژ ۹ ، ل ۵ ، س ۱ ، د ۱۸ - « دوازه ») ؛ (ژ ۳ ، ل
۶ ، س ۲ ، د ۴ - « یانزه ») . . .

له « تیگه یشتی راستی » دا سه رنج راگرتن له ژماره کان ، ئه و راستی یه شمان
بی ده سه لینی که ئه و (ه) به ی هه نندی له نووسه ران ده یخه نه نیوان ژماره و نیشانه ی
(ه) ، هه مین ی پله یانه وه ، شتیکی زیاده یه و له لاوه هینراوه ته ناوانه وه . له گشت
شوینیک و تیکرای وتاره کانی « تیگه یشتی راستی » دا تاکه ژماره یه ک چی یه (ه) ی
له گه ل نه نووسراوه ، به وینه بروانه : (ژ ۲۱ ، ل ۱ ، س ۲ ، د ۶ - « دوین ») ؛

(۶۰) شایانی باسه ، ماموستا مه سهوود محمه د به شیوه یه کی زانستی و به لگه ی زور و
راست و له بار ده رباره ی چۆنیته ی نووسینی ژماره کان دواوه (بروانه : مه سهوود
محمه د ، چاره سه رکردنی گیر و گرفته کانی رینووس و ئه لغوینی کوردی ، «گۆفاری
کووری زانیاری عیراق - دهسته ی کورده» ، ب ۹ ، به غدا ، ۱۹۸۲ ، ل
۳۴۱ - ۳۴۴) .

(۶۱) کووری زانیاری کورده ، رینووسی کوردی ، «گۆفاری کووری زانیاری کورده» ، ب ۱ ، ژ
۱ ، به غدا ، ۱۹۷۳ ، ل ۳۷۰ .

(۶۲) له هه نندی شویندا شیوه ی (یانزده) ، دوازده . . . ش - واته مانه وه ی (د) که و په ییدا بوونی
(ن) - به رچاوه که وی . به وینه بروانه : (ژ ۲۱ ، ل ۴ ، س ۳ ، د ۱۲ - « یانزده ») . . .

(ژ ۲۱ ، ل ۱ ، س ۲ ، ۱۵ د - «سیمین») ؛ (ژ ۲۱ ، ل ۱ ، س ۲ ، ۲۰ د - «چواریمین») ؛ (ژ ۲۸ ، ل ۳ ، س ۳ ، ۲۰ د - «دومین») ؛ (ژ ۲۸ ، ل ۳ ، س ۳ ، ۲۸ د - «دوم») . . .

ههروه ها نه بیننی ئه و (ه) له چاپه مه نییه کوردییه کانی تری ئه و سهرده مه دا ، رای دانانی به شتیکی زیاد و له لاره هینرا و پته و تر ده کات . بوئموونه پروانه : «رۆژی کوردستان» (ژ ۱ ، ل ۲ ، س ۱ ، ۲۷ د - «بیسته مین») . . .

له هه نندی شیوه دا له و کردار نه دا که وا له رێژه ی کارابزر دا دوو (ر) یان دوو (ر) کوډه بنه و (د) ده خه نه نیوانیانه وه ، وهک : کیرا / کیردا ؛ گورپرا / گورپردا . . . بووررا / بووردرا ؛ ژمیرا / ژمیردا . . . هتد^{۱۳} . ئه گه ر له م پرووه سه رنج له چاپه مه نییه کانی سالانی بیست بده یین ، ده بینن ئه و جوژه وشانه ههروهک ئه مروی به کارهینانی سلیمانی نووسراون . به وینه پروانه ، رۆژنامه ی «تینگه یشتی راستی» (ژ ۸ ، ل ۲ ، س ۱ ، ۹ د - «کوررا») ؛ (ژ ۲۱ ، ل ۴ ، س ۲ ، ۱۲ د - «پی ده نیری») . . .

ئه مرو که دهوتری (له و ، له وان . . .) ، ئه وه ئه سله که یان (له ئه و ، له ئه وان . . .) بووه و (ئه / ه)^{۱۴} که ی سه ره تایان تی چوووه . له ئاخاوتن و نووسینی

(۶۳) پروانه :

أ - ریزمانی ئاخاوتنی کوردی به پی لیکۆلینه وه ی لیژنه ی زمان و زانسته کانی ، به غدا ، ۱۹۷۶ ، ل ۱۳۵ - ۱۳۹ .

ب - د . عه بدو لئا نه قشبه ندی ، پاشکۆی (درا) ، «گوفاری کۆری زانیاری کورده» ، ب ۱ ، ژ ۱ ، به غدا ، ۱۹۷۳ ، ل ۱۲۶ - ۱۲۷ .

(۶۴) وهک ئاشکرایه ، له زمانی کوردیدا دوو بزویین به یه که وه نایه ن . جا به وپی یه له وئموونانه ی سه ره وه دا کاتی (ه) ی کۆتایی (له و) ی سه ره تایی (ئه و ، ئه وان) ، که که وتوونه ته پآل یهک ، یه کیکیان تی چوووه و کورت بوونه وه ها تۆته کایه وه . . .

پاگومان ، خوینهر که له نووسینی وشه کانی (ئه و ، ئه وان) دا ده بیننی له سه ره تایاندا پیقی هه مزه نووسراوه ، هه قیه تی له وه ی وتوومه سه رسام بیی و بپرسی : که ی دوو ده نگمی (ه) ی کۆتایی (له و) ی سه ره تایی (ئه و ، ئه وان) که وتوونه ته پآل یهک ، نووسه ر چۆن ئه وه مزه زله ی نه بینیه ؟ . . .

گله یی له خوینهر ناکرئی به وچه شنه بیر بکانه وه ، به لآم جیی داخه که زوربه ی زمانه وانانی کورده هه ره به ونده ی که بینویانه له ئه لغوینی کوردیدا وینه بو هه مزه دانراوه ،

ته مروی کوردیدا له وانه به بلین خه لک هه موو ، وشه کان به به که وه ده لاین و به به که وه ده یان نووسن - واته مه ودا ناخه ته نیوان پریپوزیشنه که وشه ی دوایه وه . دياره ته م ديارده به ش وهك (ده) به (ته) ، یان سوانی (د) له سالانی بیستدا له ده وری گوران دا بووه ، چونکه له چاپه مه نییه کانی ته وه ده مه دا هه ردوو باره که به رچاوده که وئی - واته به جیاش و به سه ر به کیشه وه . بوغوونه بروانه «تیگه یشتی راستی» : (ژ ۷ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۱۳ - «لو») ؛ (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۱۵ - «له») ؛ (ژ ۳ ، ل ۲ ، د ۱۰ - «له وان») . . . (ژ ۴ ، ل ۱ ، س ۲ ، د ۳ - «له وان») ؛ (ژ ۷ ، ل ۱ ، س ۲ ، د ۱۳ - «له او») . . .

وهك ئاشکرایه له پیکهاتی کرداری داخواری و ئیلزای دا نیشانه ی (ب) هاریکاره . هه ندی جار ته و (ب) به قووت ده درتی و زوربه ی نووسه رانیس له سه ر بناغه ی ته وه به ده مه دا هاتنه ده نووسن : (راکه ، هه لگه ر ، وه رگه . . .) به تی خه لک ئازادن به پی راهاتی زمان و شیوه ی خو یان نووسرا و بخویننه وه ، به لام ته مه نای کار له شیوه ی نووسینه که بکات . جا راست ته وه به له نووسیندا بنچینه و قالی وشه به ریزری . به وپیسه پیوسته بنووسری : (رپاکه ، هه لگه ر ، وه رگه . . .) . . . گه ران و پشکنین بو مان روون ده که نه وه ، که له سه رده می «تیگه یشتی راستی» دا هیشتا ته و ديارده به سه ری هه لته دا بوو . به لگه ش ته وه به که له نووسینه کانی میجه ر سو ن و نووسه رانی تری^(۶۵) ته و روژنامه به و چاپه مه تی به کانی

== ئیتر بلیک دانه وه وهك فونیمیکی کونسونات مامه له به یان له گه ل کردوه . . . به تی له حاله تی (له و ، له وان) دا (ه) نه ماوه ، نه ك (ته) ، به وپیسه پیوسته بزاین که (ده) ی موزاره عه تیش نه بووه به (ته) ، به لکو (د) تی چوره . . . هه رچه نده ده میکه گه یشتوو مه ته ته و رایه ، به لام ج له نووسینه کانی پیشوو مه دا و ج له م نووسینه مه دا ، کاتی له کیشه ی (ده) ی موزاره عه ت دوام ، نه ده بوو له سه ر شیوه ی ته و هه له باوه باسه که م دا بریزم . هیوام وایه له نووسینی له مه وپاشمه دا شیوازیکی باش بو ده برینی ته و باسه بلوژمه وه .

(۶۵) وهك پیشتر نیشانم دا ، له رووی رینووسه وه وتاری «نطق عالمیکی اجتماعی کوره ی کوردان بو رؤسای عالی قدر کردان» له گه ل نووسینه کانی میجه ر سو ن و شوکر یلفه زلی دا جیاوازی زوره ، به لام ته وه ی شایانی باس بی ، ته وه به که له مه سه له ی نووسینی (ب) دا به که گرنه وه . بی گومان ته مه ش به لگه به کی چاکه بزین سه لماندنی ته وه ی که له سه رده می «تیگه یشتی راستی» دا هیشتا ديارده ی تی چرونی (ب) نه هاتبووه کایه وه .

دی دا هه میسه (ب) نووسراوه . به وینه بروانه ، « تیگه یشتنی راستی » : (ژ ۳ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۴ - « هه موله که ل یکتیری ری بکون ») ؛ (ژ ۸ ، ل ۱ ، س ۲ ، د ۷ - « خوتان ... رزکار بکن » ؛ (ژ ۱۳ ، ل ۱ ، س ۲ ، د ۲ - « اوی تماشای تاریخ بکا ») ؛ (ژ ۱۶ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۱۱ - « خوی ... رزکار بکا ») ... « رۆزی کوردستان » : (ژ ۳ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۸ - « بیان بکا ») ؛ (ژ ۳ ، ل ۱ ، س ۲ ، د ۱۷ - « اداره بکرین ») ... « بانگی کوردستان » : (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۲ ، د ۳ - « جمعیتیکی کورد تشکل بکا ») ؛ (ژ ۱ ، ل ۳ ، س ۱ ، د ۱۸ - « دل کوئی لی بکری ») ...

۲ - تواندنه وه Assimilation

وهك ناشکرایه ، له زمانى کوردیدا دهنگى کۆنسۆنانتى ئاوازه دار وکپ هه ن . جا له زۆر زماندا ، ههروه ها له زمانى کوردیدا ، شه گهر له دوای دهنگى ئاوازه داره وه دهنگى کپ بێت ، شه وسا دهنگه کپه که کارده کاته سه دهنگه ئاوازه داره که ی بهرده می وه کوخوی ده یکاته دهنگى کپ - واته ده بییینه ریزی شه و پوله دهنگانه ی که خوئی په کیکه لیان . جا به شیوه په کم و سست ، شه پرووداوه له فۆنه تیکی کوردیدا ده بینری ، به تایبه تی شه گهر له پاش دهنگى (ز) و (ژ) وه دهنگى (ت) هه بێت ، وهك :

أ - زۆر جار (ز) له بهردهم هه ندی دهنگى کپدا ، وهك (س) ته له فوزه کرىت ، به وینه :

گه زین - گه ست ، گه ستی

پاریز - پاراستن ، پاراستی

ب - گه لیک جار (ژ) که ده که وینه پیش هه ندی دهنگى کپه وه ، وهك (ش) به ده مدا دیت ، به وینه :

رژان - رشتن ، رشتی

کوژرا - کوشتن ، کوشتی

نیزرا - ناشتن ، ناشتی

هه ژده - هه شت ، هه شتا

به پینچه وانه شهوه له زمانى كوردیدا ، شه گەر له دواى دهنگى كپه وه دهنگى ئاوازه دار بىت ، شه وسا دهنگه ئاوازه داره كه كار ده كاته سر دهنگه كپه كهى بهرده مى وه كو خوى ده يكاته دهنگى ئاوازه دار - واته ده پینته ریزی شه پوله دهنگانهى كه خوى په كپه لیان . جا به شپوه په كى كه م و سست شه رووداوه له فونه تىكى كوردیدا ده بىرنى ، به تابه ق شه گەر له پاش دهنگى (س) وه دهنگى (گ ، ب . . .) شه بىت . به وینه هه ندی جار (س) كه ده كه وینه پینش دهنگى ئاوازه داره وهك (ز) ته له فوز ده كریت ، وهك :

دهزگا

وشهى «دهزگا» له «دهست + گا» پینكها توه . له سه رى كه وه (ت) قوت دراوه ، واته له مه دا بهر یاساى كورت كردنه وه كه وتوه . له سه رى كه دپه وه (گ) كه كونسوناننى ئاوازه داره له گه ل دهنگى (ز) دا كه شه مىش هه ر كونسوناننى ئاوازه داره پتر ده گونجنى ، وهك له گه ل (س) دا كه كونسوناننى كپه . له م رووه وه یاساى تواندنه وه كارى كردوه .

دهزبه ر

له هه ندی ناوچه به «دهسته به ره» ده لى ن «دهزبه ر» . له حاله ق په كه مدا (س) كه كه وتوته پینش (ت) وه هپچ گورانىك نه بووه ، به لام له حاله ق دووه مدا كه كورت كردنه وه رووى داوه - واته (ته) لابه راه ، (س) كونسوناننى كپ كه وتوته بهرده م (ب) كونسوناننى ئاوازه داره وه یاساى تواندنه وه كارى كردوه .

... هتد .

لیره دا شه و پر سياره دپته گورنى : ئايا شه و چه شنه وشانه چون به ده مدا دین وا بنووسرین ؟ یان به جورىك بنووسرین كه بناغه وشپوهى پینكها تیان دياربن ؟ ... وهك ئاشكرابه ، له نووسینى شه وشانه دا هه ر له زووه وه رپه گهى شپوهى ته له فوز گیراوه . هه رچه نده رپه گهى پاراستنى شه سل كه منى گرانى و كیشهى تیدا به ، به لام هه مو كه س ناتوانى به ئاسانى له وه ق بگا كه له وشهى (گه ست ، گه ستى . . .) دا (گه ز) ره گه بى ، یاخود (كوژ) ره گى وشهى (كوشتن ، كوشتى . . .) بى ؛ یان (دهزگا) له (دهست) و (گا) پینكها تى . . . جا بو به پاراستنى قالب به باشتر ده زانم . شه و گرانى و كیشه یه ش كه ره چا و كردنى پاراستنى شه سل و بناغه سازى ده كا ، زانینى ده ستورى تواندنه وه ده پره وینته وه .

۳ - کارت کردن .

دهنگی (گک ، ك) كه ده كه ونه پیش دهنگی (نی ، ی ، وئی ، وی) شیوهی
دهر برینیان ده گوریت و ناراده یه ك له ته له فوزی دهنگی (چ ، ج) نیزیک ده بنه وه ،
وهك :

کیرد ، کیشه ، کیم ، گیللاس ، گیرانه وه ، کیسه ، گیسک ، کوئی ،
گوئی ، ههنگوین . . .

ئه وانهی وا به پیوست ده زانن كه بوئه و جوړه (ك) و (گه) انه نیگاری تاییه تی
دابریژری ، زور به هه له دا چوون^(۱) ، چونكه وه نه یی شه و (ك) و (گه) انه كه
به وچه شنه به ده مدا دین فوئیمیکی تر بن ، به لكو هه مان فوئیمن كه له حاله تی
ئاسایدا ده بیزین . لیره دا ته نیا کارت کردن (نی ، ی ، وئی ، وی) وا شیوهی
ته له فوزی گوریون و ئه مه نابینه هوی و اتاگوری .

۴ - شیواندن و گورینی دهنگه .

زور جار كه (د) ده كه ویته دواي (ن) ، وهك (گه) ده رده بریت (ئه مه ش
به تاییه تی خاصیه تی شیوهی سلیمانی یه) ، وهك : توند - تونگ ، مه ند - مه نگه ،
دهر به ند - دهر به نگه . . .

ئه مه ش ههروهك ئه و شیواندنه یه كه له ناوچه ی كوویه و خوشناوه تی و
دزه بیاتی و گه ردیایه تی (ل) ده كه ن به (ر) ، یان شاری هه ولیره یكا به (ل) . . .
بی گومان رینگه له كه س ناگیرتی به بیی ئاره زووی شیوهی خوئی ئه و دهنگانه
بگوری ، به لام هیچ یه كیک له م چه شنه شیواندنه ناب له نووسین و زمانی ئه ده پیدا
رهنگه بداته وه و راست وایه شیوهی ره سه نیان بنووسری .

وشه ی ساده له گه ل مورفیمه ئه فیکسی یه کان

۱ - پیشگر و پاشگر .

هه رچه نده رهگی وشه مانای سه ره کی وشه هه لده گرتی ، به لام هیچ زمانیک
ئه و توانسته ی نییه ته نیا به ره گه و وشه ی ساده مه به ست دهر بیری .

(۶۶) به وینه پروانه : طاهیر صادق ، رینوس - چوئیه تی نووسینی کوردی ، كه ركوك ،
۱۹۹۹ ، ل ۱۰ ، ۵۶ ، ۵۸ .

ره‌گی وشه و وشه‌ی ساده به یاریده‌ی پیشگر و پاشگر ده‌توانن سهدان وشه دروست بکن و سهدان مانا و مه به‌ست ده‌ربرن . به‌وینه پاشگری (ینه) که ده‌چینه سهر وشه‌ی وهك «نيسك ، ماش . . .» ، دوو وشه‌ی نویی داده‌ریژری : «نيسکینه ، ماشینه . . .» ؛ پاشگری (ین) که به وشه‌ی ساده‌ی وهك «سهر ، نهرم . . .» وه ده‌لکئی ، نه و ده‌مه وشه‌ی داریژراوی «سهرین ، نهرمین . . .» سازده‌بی ؛ پاشگری (ار) که به ره‌گی کرداری وهك «وتن ، کوشتن . . .» وه ده‌نووئی ، وشه‌ی «وتار ، کوشتار . . .» پیک‌دینی . پیشگری (را) که ده‌چینه سهر کرداری ساده‌ی وهك «هاتن ، بوون . . .» ده‌یانکاته «راهاتن ، رابوون . . .» که کرداری داریژراون ؛ پیشگری (بی) که به ناوی ساده‌ی وهك «هوش ، هیز . . .» وه ده‌لکئی ، ده‌یانکاته ناوه‌لناوی داریژراوی «بی‌هوش ، بی‌هیز . . .» ؛ پیشگری (بن) که به ره‌گی کرداری ساده‌ی وهك «ویستن ، خه‌فتن . . .» وه ده‌نووئی ، ناوی داریژراوی «بن‌ویست ، بی‌خه‌ف . . .» یان لی سازده‌کات . . . هتد .

به‌م چه‌شنه ، نه و پیشگر و پاشگرانه‌ی ده‌وری وشه‌رونان ده‌بینن ، جوریکی تاییه‌تین له مورفیم و له زانستی زماندا به (مورفیمی وشه‌داریژ - Derivational morpheme) ناسراون .

پیشگر و پاشگر له زماندا به‌ته‌نیا بایه‌خیان نییه و به شیوه‌یه‌کی سهر به‌خو کارناکه‌ن ، به‌لکو که ده‌چنه سهر وشه ده‌توانن ده‌وری روئانی وشه بینن و واتا بیه‌خشن . به‌ویی به‌راست نییه به‌جیا بنووهرین . به‌لام نه‌مه ناب‌ه‌ندی تاییه‌تییی زمانی کوردیمان له‌بیره‌ریته‌وه :

له وشه‌ی ناساده‌ی زمانی کوردیدا پاشگر هه‌میشه له‌دوای ره‌گی وشه‌وه دیت و ئنجا به‌دوای ته‌ودا نیشانه - واته هه‌رده‌م پاشگر پیش نیشانه ده‌که‌وی . به‌وینه : وشه‌ی «فیلبازتر» که له وشه‌ی «فیل» و پاشگری «باز» و نیشانه‌ی «تر» پیکهاتوه ؛ وشه‌ی «ئاسنگه‌ران» که له وشه‌ی «ئاسن» و پاشگری «گر» و نیشانه‌ی (ان) په‌یدا‌بووه ؛ وشه‌ی «مومدانه‌که» که له وشه‌ی «موم» و پاشگری «دان» و نیشانه‌ی «که» دروست‌بووه . . . هتد . له‌م جوړه حاله‌تانه‌دا پاشگر و نیشانه‌که ده‌بی بلکینرین به‌کوتایی وشه‌وه ، چونکه ده‌بنه به‌شیکی پیکهینی ته‌واوی واتای وشه‌که .

هەرچی پیشگره له رووی لکانه وه جیاوازی له گه‌ل پاشگردا هه‌یه و نه‌وه‌ش بووه‌ته هۆی دروست کردنی کیشه‌ی نووسینی . وه‌ك وغان پاشگر هه‌میشه به‌کۆتایی ره‌گی وشه‌وه ده‌نووسی و نووسینی گیروگرفت په‌یداناكات . به‌لام پیشگر هه‌موو كات به‌پیشی ره‌گی وشه‌وه نالكیته و زۆر جار له‌نیوان پیشگر و ره‌گی وشه‌دا شتی‌دی په‌یدا ده‌بن . به‌وینه له‌کرداری «هه‌ل‌ده‌گرم» دا ، (ده‌ی نیشانه‌ی موزاره‌عهت ؛ له‌کرداری «رام‌کرد» دا ، جی‌ناوی لكاوی كه‌سی په‌كه‌می تاك ؛ له‌کرداری «وه‌ربگره» دا ، (ب)ی نیشانه‌ی فه‌رمان ؛ له‌کرداری «هه‌لت‌نه‌ده‌گرت» دا ، جی‌ناوی لكاوی كه‌سی دووه‌می تاك و ئامرازی (نه‌ی نه‌فی و (ده‌ی نیشانه‌ی موزاره‌عهت له‌نیوان پیشگر و بناغه‌ی وشه‌دا هاتوون .

هه‌رچه‌نده له‌لكاندنی پیشگر و پاشگردا ته‌و جیاوازیه هه‌یه ، به‌لام به‌لای منه‌وه ته‌مه نابێ بیهته هۆی ته‌وه‌ی له‌هه‌ندی باردا پیشگر به‌ته‌نیا بنووسری ، چونكه وه‌ك پیشتر په‌نجه‌م بو‌راکیشاوه ، پیشگر و پاشگر به‌شیه‌ی سه‌ربه‌خۆ کارناکه‌ن و واتا نابه‌خشن . سه‌ره‌رای ته‌وه‌ش به‌جیا نووسین جیاوازی ده‌خاته نیوان نووسینی له‌گه‌ل پاشگردا . . . کۆری زانیاری کورد و ماموستا مه‌سه‌وود مه‌مه‌د له‌ورایه‌دان كه‌ له‌ئهمونه‌ی وه‌ك : «هه‌ل‌ده‌گری ، هه‌ل‌بگره . . . دا پیشگره‌كه به‌جیا بنووسری»^(٦٧) .

وه‌ك ئاشکرایه (هه‌ل) به‌ته‌نیا به‌کارنایه‌ت و سه‌ربه‌خۆ واتا ناگه‌یه‌نی . جگه له‌وه‌ش ته‌گه‌ر پیشگری (هه‌ل) له‌کرداره‌كه بکریته‌وه ، ته‌وه‌ی ده‌مینته‌وه ته‌و واتایه نادا که له‌گه‌ل (هه‌ل) دا هه‌یه‌تی^(٦٨) . بو‌ئهمونه واتای «هه‌ل‌ده‌گری» له‌گه‌ل «ده‌گری» دا ؛ یان «هه‌لبگره» له‌گه‌ل «بگره» دا . . . زۆر جیاوازه . هه‌روه‌ها ته‌گه‌ر

(٦٧) بروانه :

أ - کۆری زانیاری کورد ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، رینووسی کوردی ، ل ٣٧٣ .

ب - مه‌سه‌وود مه‌مه‌د ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، رینووسی کۆر ، ل ٢٦٢ - ٢٦٣ .

(٦٨) سه‌ره‌رای ته‌وه ، کۆر وشه‌ی «هه‌ل‌ده‌گری ، هه‌ل‌بگره . . .» ی به‌کرداری لیکدراو

داناوه (بروانه) : کۆری زانیاری کورد ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، رینووسی کوردی ، ل

(٣٧٣) . وه‌ك ئاشکرایه ، ته‌وانه‌ی کرداری دارنیزراون ، چونکه ته‌نیا یه‌ك وشه‌ی

واتاداریان تیدا به . کاتیك ده‌توانری پێیان بووتری لیکدراو ، که به‌لایه‌نی که‌مه‌وه له

پێکهاتیاندا دوو وشه‌ی واتادار به‌شداریان کردی .

«هەلە گرتی» لە گەل «خواردنەو» دا بەراورد بکەین ، لە سەرەتادا ئەو دیتە پیش چاوەکی جیاوازی لە کەرەستەیی پیکهاتنیاندا هەبێ ، چونکە دەبینین یەکیەکیان لە (پیشگر + نیشانه + وشەیی واتادار) سازبوو و دووێکیان لە (وشەیی واتادار + پاشگر + نیشانه) . بەلام ئەگەر لەرووی زانستی زمانەوێ بوو ئەم مەسەلە یە بچین ، ئەو دەبینین یەکی جۆر مۆرفیم هەردووکیان پیکهاتنێ . لە هەر یەکیکیاندا (مۆرفیمی ریشەیی) و (مۆرفیمی وشە دارێژ) و (مۆرفیمی وشە گۆر) «^(۶۹)» هەیه «^(۷۰)» . جاتیکی چوونی کەرەستەیی رۆناییان بەلگە یەکی زانستییە بوو یەکیی نووسینیان .

بوو هەندی حالەتی ئالۆزی وەکی «پیشان هەل نەدە گرتم» یش ماموستا مەسعوود مەمەد لە ورا یە دایەکی لە نووسیندا بە سێ بەش بنووسری - واتە بنووسری «پیشان هەل نەدە گرتم» «^(۷۱)» ، بێگومان ماموستا مەسعوود لە رێگەیی لیکدانەو یەکی زۆرەوێ گەشتۆتە ئەو ئەنجامە ، بەلام بەلای مەوێ بێ واتایی و سەر بەخۆ کارنە کردنی (پیشان) و (هەل) مەودای بەجیا نووسینیان تەسک دەکاتەو . سەرەرای ئەو ، خۆ ئەگەر ئەمە لە گەل حالەتیکی ئالۆزی وەکی «شکاندیانەو» ، کوژاندنەو یەکیانم . . .» دا بەراورد بکەین ، ئەوێ چوون لە «پیشان هەل نەدە گرتم» دا کارا و بەرکار و وشەیی واتادار و ئافیکس هەن ، لەمانیشدا هەر هەن ، کەچی کەس بێر لەو ناکاتەو ئەمان پارچە پارچە بکات .

۲ - نیشانه .

لە سەرەوێ لە پیشگر و پاشگر دواین و نیشانمان دا کە چوون لە کاتیکیدا دەچنە سەر رەگێکی یاخود وشە یەکی سادە وشە یەکی نوێی دارێژراو دیننە کایەو . . . بەلام پێویستە ئەوێ لە یادنە کەین کە وشەکانی زمان لە ناو خۆیاندا پێو هندی هەمیشەیی یان هەیه . ئەوێ وشانەیی فریز و رستە پێک دەهینن پێو هندی ئاشکرا و دیاری کراویان لە گەل یە کتردا هەیه . بوو دەر برینی هەر مەبەستیک ، وشەکان

- (۶۹) بۆ زانستی زیاتر لە بارەیی (جۆرەکانی مۆرفیم) هەو ، بێروانە : د. ئەوێ هەمان حاجی ماف ، وشە رۆنای لە زمان کوردیدا ، بە غدا ، ۱۹۷۷ ، ل ۳۰ - ۳۴ .
- (۷۰) جیاوازی تەنیا لە چۆنیەتی ریزبوونی مۆرفیمەکاندا هەیه .
- (۷۱) مەسعوود مەمەد ، سەرچاوەیی ناویرا ، رینووسی کۆر ، ل ۲۶۳ - ۲۶۴ .

به گونیهی ده ستوری شه و زمانه ده چنه پال یهك و فورمه ی پیوستی خویمان
وهرده گرن و رسته پینك ده هینن و مه بهستی دیاری کراو ده گه به نن .

وهك :

• کوره هات بولام

سهردار کورپی خاله شاسواره

کوره که ی خاله شاسوار ناوی سهرداره

له نیو کورانی خاله شاسواردا سهردار دیاره

سهردار کورپیکمی چاکه

سهردار له سیروانی برای نازاتره

سهردار نازاترین کورپی خاله شاسواره

... هتد .

• سهردار ده چوو بو قوتابخانه

سهردار بچو بو قوتابخانه

سهردار ناچی بو قوتابخانه

سهردار نه چوو بو قوتابخانه

سهردار مه چوو بو قوتابخانه

.... هتد .

به و نمونانه ی سهره وه دا ، شه وه مان بو دهرده که وی که یه کیك له هو
کاریگه ره کانی ریکخستی وشه ، نیشانه یه . نیشانه ده چپته سهر وشه و حاله تی
جیاوازی ریزمانی پینك دینی . نیشانه که له زانستی زماندا مورفیمی وشه گورپی پی
ده وترتی ، وهك پیشگر و پاشگر - واته مورفیمی وشه دارپژ - به سهره تا و کوتایی
وشه وه ده لکنی ، به لام ده ووری دارپشتن نابینی . له به شی یه که می شه و نمونانه ی
سهره وه دا ، نیشانه ی (ه ، ی ، ه که - ی ، ان - ی ، یك - ی ، تر ، ترین . . .)
به کوتایی وشه ی «کور» یان «ئازا» وه لکاون و حاله تی جیاوازی ریزمانی یان
ده رپروه . له وشه کانی به شی دووه میشدا (ده ، ب ، نا ، نه ، مه . . .) که له
سهره تاوه هاتوون هه مان ئه رکیان به جی هیناوه .

بەم چەشنە بۆمان روون بوووە وە لە زمانی کوردیدا دوو جور مۆرفیمی وشەگۆر هەیه و پێیان دەوتری (نیشانە) . ئەو نیشانانە ی بە کوتایی وشە وە دەلکین بە (Inflexion) ناسراون . هەرچی جۆری دوو می نیشانە یە کە بە سەرەتای وشە وە دەلکێ و لە زمانی کوردیدا باوە ، لە زانستی زماندا (Augment) ی پێ دەوتری . ئەو دوو جۆرە نیشانە یە ی زمانی کوردی لە بەرئەو ی بوونی سەر بە خویان نییە و دەوری هەرە گرنگیشیان دەربڕینی مانای جۆر بە جۆری ریزمانی یە ، بۆیە وە ک دەستووریکی گشتی راست وایە بە وشە وە بلکێترین . . . شایانی باسە زۆر بە ی زۆری نووسەران کورد نیشانە کان لە وشە دانابرن .

وشە ی لیکدراو

وشە ی لیکدراو ئەو وشە یە یە کە بە لای کە مە وە دوو وشە ی واتاداری تێدای .

لە زمانی کوردیدا وشە ی لیکدراو لە دوو رینگە وە پەیدا دە بێ :

١ - بێ یاریدە . وە ک :

گولآو ، شاهەنگ ، سەرگەرم ، دەست درێژ ، مل نان :

دەست برین . . .

٢ - بە یاریدە ی یە کێک لە و ئیتتە رفیکسانە :

أ - (ە) :

بەردە نوژ ، مزرە سێو ، بووکە شووشە ، گولە باخ . . .

ب - (و) :

لەرزوتا ، هیلکە وروژن . . .

ج - (و) :

بانە و بان ، شارە و شار ، مائە و مائ . . .

د - (او) :

رەنگا و رەنگ ، دە ماو دەم ، چە ماو چەم . . .

ه - (ان) :

بە رانبەر ، سەر انسەر . . .

ی - (بە) :

چاوبە کل ، گول بە دەم ، جێ بە جێ . . .

ده بینین هر یه کیك له و وشه لیکدراوانه که له دوو وشه یان زیاتر ، بی یاریده یان به یاریده ی ئیتتە رفیکس پیکهاتین ، له ئەنجامدا بوونته وشه یه کی لیکدراو و واتایه کی نوێیان هیناوه ته کایه وه . به وینه «هیلکه» و «رۆن» دوو وشه ی سه ربه خوون و هه ریه که خاوه نی واتای خوێه تی ، به لām کاتی به یاریده ی (وی پیوه ندی نه و دوو وشه یه ده درتیه ده م یه ک ، نه وه وشه یه کی نوێ - «هیلکه و رۆن» که ناوی خواردنیکه په یدا ده بی . یاخود وشه ی «گولآو» که ناوه بو نه و بو نه ی له «گول» دروست ده کړتی ، له ئانجامی لیکدانی دوو وشه ی «گول» و «ئاو» سازبووه . . . جا نه گه ر چی نه و جوژه وشانه له رۆنانیاندا چه ند مورفیمیک هاریکاری کردووه ، به لām له بهر نه وه ی بوونته ته یه ک وشه ، ده بی به سه ریه که وه بنوسرین . . . به لām نه مه نابی نه و حاله تانه مان له بیربیا ته وه که هه ندی جار نه و ئیتتە رفیکسانه به تاییه تی (و) وه ک ئیتتە رفیکس کارناکه ن ، به لکو وه ک ئامراز خوێان ده نوێن . بوغوونه : «کۆر و کچ ، ژن و پیاو ، چاو و لووت . . .» . نه و جووته وشانه که به هوی (وی پیوه ندیه وه ده که ونه شوینی یه کتر ده بی به جیا بنوسرین^(۷۲) .

هه ندی جار له نووسینی کوردیدا نه وه دینه پیش چاو که وشه ی لیکدراوی وه ک : «له رزوتا ، هیلکه و رۆن ، ره نگا و ره نگ ، گول به ده م . . .» به جیا نووسراون ، که چی به پیچه وانه وه فریزی وه ک : «نان و ماست ، پلاو و بامی . . .» به سه ریه که وه . بی گومان نه مه هه له یه کی عه فه ویه .

له بهر نه وه ی پیکهاتنی ناو و ئاوه ئناو و ئاوه لکرداری لیکدراو کیشه ی نه وتوی نیه ، بویه له نووسیندا گیروگرفتی زۆری نیه ، به لām کردار که هه ندی ئالوزی له رۆنانیدا هه یه ، گه لی قۆرتی هیناوه ته نووسینه وه . به وینه زوربه ی نووسه ران کاتی کرداری (کردن) و (بوون) و (دان) و (نان) و (بردن) و (گرتن) و (هیشتن) و (خواردن) و (که وتن) و (هاتن) . . . که له گه ل ناویان ئاوه ئناو دا دین ، سه ربه خو ده یان نووسن ، به لām : «تۆبه کردن ، گه رم کردن ، تیربوون ، گه رمابوون ، راوانان ، بانگه یشتن ، سه رکه وتن . . .» ، که بوینه کرداریکی لیکدراو و واتایه کی نوێیان هینایته کایه وه ، ئیتر بو ده بی به جیا بنوسرین ؟ ئایا وشه ی

(۷۲) شایان باسه ، کۆر په نجه ی بو نه و تاییه تی به راکیشاوه (بروانه : کۆری زانیاری کورد ، سه رچاوه ی ناوبراو ، رینوسی کوردی ، ل ۳۷۶) .

«سەرکه وتن» ته گەر جیا بکړئته وه ، پارچه کانی به جیا وناشکراڼه ومانایه دده ن که له نه نجامی لیکدانه که دا ده بینرئ ؟

واړیک ده که وی له نیوان ناویان ناوه لئاو و کرداره که دا پیشگر په یدا ده بې ، وهك : «سهره لندان ، سووره لنگه ران» . یاخود کرداری «کردن» و ته وانی دی که ده چنه سهر ناو و ناوه لئاوی داریز راو و لیکدراو ، وهك «ریگاگرتن ، به هیز بوون . . . ماستاو کردن ، سه رخوش بوون . . .» . له م حاله تانه شدا له بهرته وهی ده بڼه وشه په ك ، ته وه پیوسته - به سهریه که وه بنووسرین . . . به لام که ده وترئ «ریگام گرت ، ماستاوم کرد ، سهرم هه لپری . . .» ته وه ده بڼه وشه ی سهر به خو و لیره دا ده بې به جیا بنووسرین .

ناراستی لکاندن هندی وشه به پیش یان به پاش وشه ی دی به وه

۱ - ناوه لئاوی (تر) .

له زمانی کوردیدا دوو مورفیمی هاویژی (تر) هه یه . په کیکیان ناوه لئاوی (تر) ه ، وهك که ده وترئ «کچی تر / کچیکی تر / کچه که ی تر . . . کتییی تر / کتیییکی تر / کتییه که ی تر . . .» . ته وی دی یان نیشانه ی به راوردی (تر) ه ، وهك : «باشتر ، جوانتر ، نازاتر . . .» .

له نووسینی کوردیدا زور جار ته وه دپته به رچاو که هه ردوو مورفیمی (تر) به کوټایی وشه وه ده لکینرئ . جا ته و دوو مورفیمه که یه که میان به شه ئاخاوتنی سهر به خوږیه و دووه میان نیشانه یه ، راست نییه وهك یه ك ته ماشابکړین و بنووسرین . (تری ناوه لئاو ده بې سهر به خو بنووسرئ و (تری نیشانه پیوسته به وشه ی پیش خوږیه وه بلکینرئ ، چونکه وهك پیشتر رووغان کرده وه به شه کانی ئاخاوتن وشه ی ته واو بن یا ناته واو ده بې به جیا بنووسرین ، به لام نیشانه و پیشگر و پاشگر که بوونی سهر به خوږیان نییه پیوسته به وشه وه بلکینرین . لیره دا ته وهش دینینه وه یاد ، که له زمانی کوردیدا وشه کانی «دیکه ، دی ،

که ش هاوواتای ئاوه ئناوی (ترن و بی گومان ئەمانیش هەر دە بی وهك ئەو سەر بە خو بنووسرین^(۷۳) .

۲ - (و) ی پێوه ندی .

بە شیکێ زۆری وشەکانی زمانی کوردی - وه کو هه موو زمانه کانی ئەم سەرزەمینە - ئەو وشانەن که سەر بە خو و راستە و خو مانای دیار دە یه کی مه وزووعی واقعی جوړاو جوړ ده به خشن و ده توانن وهك ئە ندامیکێ رسته خو یان بنوینن و به م وشانەش دە لێن وشە ی ته واو (الكلمة التامة - Autosemantic word) . شەش بە شە ئاخاوتنی کوردی (۱ - ناو ؛ ۲ - ئاوه ئناو ؛ ۳ - جیناو ، ۴ - ژماره ، ۵ - کردار / چاوگه ؛ ۶ - ئاوه لکردار) بهر وشە ی ته واو ده که ون .

ههروه ها پێوسته ئە وهش له بیرنه کهین که هه ندی پۆله وشه هەن ، راستە و خو پێوه ندیان به دیار دە ی واقعی یه وه نییه و سەر بە خو ناتوانن وهك ئە ندامیکێ رسته خو یان بنوینن ، به لکو ده وریان یاری ده دانی وشه ته واوه کانی به شە کانی ئاخاوتنه له به جی هینان ئه رکه کانیاندا ، به تایبه تی له ده برینی واتایاندا و پیکه وه به ستیان له رسته دا . له زانستی زماندا به م چه شنه وشانه ده لێن وشە ی ناته واو (الكلمة الناقصة - Syntactic word) . چوار به شە که ی دیکه ی ئاخاوتن (۱ - ئامراز ی پێوه ندی ؛ ۲ - پریۆزیشن ؛ ۳ - ئامراز ی بانگه یشتن و سه رسوومان ؛ ۴ - پارێکل) بهر گرووی وشە ی ناته واو ده که ون .

شەش جوړ وشە ی ته واو و چوار جوړ وشە ی ناته واو زمانی کوردییان پیکه یناوه . هەر به شیک له به شە کانی ئاخاوتنی کوردی له ریزی وشە ی ته واو بیت یان ناته واو بوونی سەر بە خو ی خو ی هه به و ده وری دیار و ئاشکرایه . جا ئە وه به شە ئاخاوتنه ی زمانی کوردی پیک ده هینن پێوسته له نووسیندا به جیا بنووسرین .

(و) ی پێوه ندی وشە یه که له به شە ئاخاوتنی (ئامراز ی پێوه ندی) . ئامراز ی پێوه ندیش به شیکه له ده به شە ئاخاوتنی کوردی ، ئە م وشە یه ده وری سەر که ی به یه که وه به ستنی دوو وشه یان دوو ده سته واژه یان دوو رسته یه .

(۷۳) کۆری زانیاری کورد به باشی ئەو دیار دە یه ی روون کردۆته وه (بروانه : کۆری زانیاری کورد ، سه رچاوه ی ناویراو ، رینووسی کوردی ، ل ۳۷۶ - ۳۷۷) .

تایه تبتی ئەم وشە یەکی کوردی ئەوە یە کە لە یەك دەنگ پێکھاتوو و لە کاتی تەلەفوز کردنیشتدا لە گەل وشە ی پێش خۆیدا دیت . جا ئەمە وای لە زۆر کەس کردوو لە نووسیندا بە وشە ی پێشەو بەلکێن . واتە دەیکەنە پیتیک لە پیتەکانی ئەو وشە ی . ئەو نووسەرانی تەنیا چمکی بە دەمدا هاتنی وشە ی (و) ی پێوەندیان رەچاو کردوو و سەرەکانی دیکە ی ئەو مەسەلە یەیان نە خویندوتەو . . . ئەگەر ئاوریک لە زمانی ئینگلیزی و روسی بدەینەو ، ئەوە باشتر سەر بە خو نووسینی (و) ی پێوەندیان بو ئاشکرا دەبێ . بە وێنە لە زمانی ئینگلیزیدا (and) ی پێوەندی لە دەنگیک پتر پێکھاتوو و لە نووسیندا بە هیچ وشە یە کەوێ نالکێن . لە روسیشتدا (ی) ی پێوەندی هەرچە نە لە گەل وشە ی دوا ی خۆیدا تەلەفوز دەکری ، بە لام لە نووسیندا پێوە ی نالکێن .

بە لگە بەکی دی ئەو نووسەرانی (و) ی پێوەندی بە وشە ی پێش خۆیەو دەلکێن ، ئەوە یە کە لە گەل (ی) ی ئیزافە دا بە راوردی دەکەن . واتە دەلین چۆن (ی) ی ئیزافە بە دوا ی وشەو دەلکێن (و) ی پێوەندی هەر دەبێ وەك ئەو پیت . من لە و رایە دام کە بو وە لام تەنیا ئەو بەس بێ کە بلیم (ی) ی ئیزافە نیشانیە و (و) ی پێوەندی وشە یە .

کۆری زانیاری کورد هەرچە نە لەو کێشە یە نە دواو ، بە لام بێ گومان پەسە نە کردنی بە جیا نووسینی (و) ی پێوەندی لە ئە نجامی لیکۆلینەو وە هەلقولاو . . .^(۷۴) شایانی باسە سالی ۱۹۶۱ ماموستا شیخ حەسەن بە بە لگە ی راست و زانستی یەو ئەو ی نیشان داو ، کە (و) ی پێوەندی دەبێ سەر بە خو بنوسری^(۷۵) ^(۷۶) .

(۷۴) هەمان سەرچاو ، ل ۳۷۸ .

(۷۵) شیخ حەسەن ، سەرچاو ی ناوبراو ، (ی) ی ئیزافە و (واو) ی عەتف ، ل ۱۶ - ۱۷ .

(۷۶) ماموستا مستەفا نەریمان بە جیا نووسینی واوی پێوەندی بە کاری کۆری زانیاری کورد داناو (رینوسوسی کوردی لە رەگ و ریشەو ، ل ۴۵) ، بە لام ئەگەر تەماشای ژمارە (۶) ی سالی (۲) ی گوڤاری « رۆژی نوێ » ی بکراو ، بۆی دەردە کەوت کە ماموستا شیخ حەسەن دوازدە سال بەر لە کۆری زانیاری بە بە لگە ی راست و زانستی یەو ئەو ی تۆمار کردوو .

۳- پریوزیشن .

هه‌چهنده پریوزیشن له ریزی وشه‌ی ناته‌واوه ، به‌لام وه‌ك هه‌ر به‌شیکه وشه‌ی ته‌واو‌رواله‌تی سه‌ربه‌خوی هه‌یه‌ و له‌ زمانی کوردیدا‌یه‌ کیکه‌ له‌ به‌شه‌ ئاخواتنه‌ چالاکه‌کان . سه‌ره‌رای شه‌وه‌ له‌ ده‌ربرینشدا به‌ پیش‌یان به‌ پاشی وشه‌وه‌ نالکینری . به‌وینه‌ که‌ ده‌وتری : « شه‌و به‌ سواری شه‌سپ هات » ، ده‌بینین پریوزیشنی (به‌) رواله‌تی سه‌ربه‌خوی هه‌یه‌ و نه‌ به‌ وشه‌ی « شه‌و » و نه‌ به‌ وشه‌ی « سواری » یه‌وه‌ نه‌لکاوه‌ . . . کاتی ده‌لین « نه‌وزاد بی‌ توناژی » ، شه‌وه‌ پریوزیشنی (بی) له‌ هه‌موو سه‌رتیکه‌وه‌ سه‌ربه‌خویه . . . یاخود شه‌گه‌ر بلین « پار له‌ سلیمان بووم » ، ده‌بینین پریوزیشنی (له‌) به‌ هیچ‌ وشه‌یه‌ که‌وه‌ نه‌لکاوه‌ . . . جا‌بوئه‌ پیوسته‌ پریوزیشن به‌ جیا و سه‌ربه‌خو‌بنوسری .

هه‌رچی پۆسته‌وزیشنی (دا ، را ، هوه‌) یه‌ به‌پنجه‌وانه‌وه‌ پیوسته‌ به‌ کوتایی وشه‌وه‌ بلکینری^(۷۷) . شه‌گه‌ر شه‌و په‌رسپاره‌ بکریت که‌ بو‌ پریوزیشن ده‌بی سه‌ربه‌خو‌ بنوسری و پۆسته‌وزیشن به‌ کوتایی وشه‌وه‌ بلکینری ، شه‌وه‌ له‌ وه‌لامدا ده‌لین :

۱- پریوزیش به‌شیکه‌ له‌ ئاخواتن و بوونی سه‌ربه‌خوی هه‌یه‌ ، به‌لام پۆسته‌وزیشن به‌شیک نیه‌ له‌ ئاخواتن و بوونی سه‌ربه‌خوی نیه‌ .

۲- پریوزیشن سه‌ره‌کی یه‌ و پۆسته‌وزیشن ته‌واوکه‌رتی

لیره‌دا پیوسته‌ شه‌وه‌ بیننه‌وه‌ یاد که‌ له‌ زمانی کوردیدا‌ دیارده‌ی گۆزانه‌وه‌ی وشه‌ له‌ به‌شیکه‌ ئاخواتنه‌وه‌ بو‌ به‌شیکه‌ دیکه‌ی ئاخواتن یان بوونی وشه‌ به‌ ئافیکس و ئیتته‌رفیکس زۆر کاریگه‌ره‌^(۷۸) به‌وینی یه‌ ده‌بینین هه‌ندی له‌ پریوزیشنه‌کان وه‌ك پیشگر و ئیتته‌رفیکس خو‌یان ده‌نوینن . به‌غرونه‌ له‌ وشه‌ی وه‌ك : « به‌هیز ، بی‌هوش ، له‌ بار . . . دا ، (به‌) و (بی) و (له‌) . . . بوونه‌ ته‌ پیشگر . یاخود له‌

(۷۷) کۆری زانیاری کوردیش هه‌ر له‌ و رایه‌دایه‌ که‌ پۆسته‌وزیشن به‌ کوتایی وشه‌وه‌ بلکینری ، به‌لام بو‌بی سه‌لماندن شه‌و رایه‌ هیچ‌ به‌لگه‌یه‌کی نه‌هیناره‌ته‌وه‌ و سه‌ره‌رای شه‌وه‌ش ته‌نیا ناوی (دا ، را) ی بردووه‌ و (هوه‌) ی له‌ بیرکردووه‌ (پروانه‌) : کۆری زانیاری کورد ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، رینوس کوردی ، ل ۳۷۹ .

(۷۸) بو‌زاستی زیاتر له‌ باره‌ی گۆزانه‌وه‌ی وشه‌وه‌ له‌ به‌شیکه‌ ئاخواتنه‌وه‌ بو‌ به‌شیکه‌ دی ، پروانه‌ : (د . شه‌وره‌مان حاجی مارف ، ریزمان کوردی ، به‌رگی یه‌که‌م ، به‌شی یه‌که‌م ، به‌غدا ، ۱۹۷۹ ، ل ۱۲-۱۵) .

وشه‌ی وهك «چاوبه كل ، سه‌ربه خو ، گول به‌دهم . . .» دا (به) وهك ئیتته‌ریفیکس
 خوی ده‌نوینی . . . له‌به‌رئه‌وه‌ی ئافیكس و ئیتته‌ریفیکس سه‌ربه‌هه‌یج به‌شه
 ئاخاوتینك نین ، سه‌ربه‌خو به‌کارنایه‌ن . بویه راست نییه وشه‌ی وهك «به‌هیز ،
 بن‌هوش ، له‌بار . . .» و «چاوبه كل ، سه‌ربه‌خو ، گول به‌دهم . . .» که‌رت
 که‌رت بکرین . لیره‌دا ئه‌و (بن) و (به) و (له) یه‌نین ، که‌له‌رسته‌کانی (ئه‌و به
 سواری ته‌سپ هات ، «نه‌وزاد بن‌توناژی» ، «پار له‌سلیمان بووم» داده‌وری
 پریپوزیشنیان بینوه . شایان باسه‌ماموستا مه‌سه‌وود مه‌مه‌د په‌نجه‌ی بوئه‌و
 دیارده‌یه‌راکیشاوه و به‌به‌لگه‌ی راست و گونجاو چه‌سه‌پاندوو په‌تی^(۳) .

له‌باسی خو‌نواندن پریپوزیشنندا ، هه‌روه‌ها کیشه‌یه‌کی دی هه‌یه ، ئه‌ویش
 ئه‌وه‌یه‌کاتی له‌پیش وشه‌یه‌که‌وه‌بیت که‌ده‌نگی سه‌ره‌تای سوایی ، ناچار به‌وشه‌که‌وه
 ده‌لکئی ، وهك «له‌وئی ، له‌م ، به‌م ، به‌مان ، به‌وان . . .» که‌له‌بنه‌رتدا «له
 ئه‌وئی ، له‌ته‌م ، به‌ته‌م ، به‌ئه‌مان ، به‌ئه‌وان . . .» بوون و (ه) ق‌چووه^(۴) . جا
 له‌م حاله‌ته‌دا پریپوزیشن له‌گه‌ل پاشماوه‌ی وشه‌کاندا تیکه‌ل بووه و ناگرئی به‌جیا
 بنووسرین .

تیک به‌ستنی پیتته‌کان

وهك ئاشکرایه له‌ئه‌لفوینی عه‌ره‌بیدا هه‌ر ده‌نگیک چه‌ند نیگارنکی هه‌یه .
 به‌وینه‌پیتی (یاء) به‌چوار جور ده‌نووسری : له‌سه‌ره‌تادا (ی) ، له‌ناوه‌راستدا
 (یی) ، له‌کو‌تاییدا، ئه‌گه‌ر به‌پیتی پیشیه‌وه‌بلکی (یی) و ئه‌گه‌ر نه‌لکئی (ی) . ئه‌مه
 سه‌ره‌رای گران و قورسی بووه‌ته‌هوی په‌یداکردنی ژماره‌یه‌ک گیر و گرفت له‌نوسینی
 کوردیدا . ده‌بینین زوربه‌ی ئه‌و وشانه‌ی پیتی دوا‌ییان به‌پیتی لکاودوایی دیت ، کاتی
 نیشانه‌یان پۆسته‌پوزیشن وه‌رده‌گرن ، جوربه‌جور ده‌نووسرین ، وهك : «جوان‌تر -

(۷۹) مه‌سه‌وود مه‌مه‌د ، سه‌رچاوه‌ی ناو‌یراو ، رینوسی کۆر ، ل ۲۷۵ - ۲۷۷ .
 (۸۰) وتوومانه (ه) ق‌چووه ، به‌لام له‌به‌رچاو وای ده‌چی که‌(ئ) و (ه) سواین . وهك بیشتر
 لئی دواوین ، به‌رای ئیمه‌له‌زمانی کوردیدا (ئ) فۆنیم نییه ، به‌لکۆده‌نگیک یاریده‌ده‌وه
 له‌سه‌ره‌تای ئه‌و وشانه‌وه‌یاخوود ئه‌و برگانه‌وه‌په‌یدا ده‌بن که‌به‌بزۆن ده‌ست‌پن ده‌که‌ن .

جوانتر ، هاوړنی ی باش - هاوړنی باش ، له سلیمانی دا - له سلیمانیدا ، له موکریان را - له موکریانرا یاخود نه وشه ناسادانه ی مورفیمی به که میان به پیتی لکاو کورتایی دیت ، هه مه چه شن ده نووسرین ، وهك : « چاپخانه - چاپخانه ، پینووس - پینووس ، بهرگ دروو - بهرگ دروو ، رهش مال - رهشمال ، ناسن گهر - ناسنگر ، دل سوز - دل سوز ، جی گه - جیگه که چی نه و وشانه ی مورفیمی به که میان به پیتی نه لکاو ته واوده بی ، گیروگرفتیا نیه وهك بهك ده یان نووسن ، به وینه (نازاتر ، له هه ولیردا ، رویرهش ، زهرداو ، دووړوو ، زوړبلی ، کوردستان

بی گومان به لای نیمه وه نه و دهسته به مه بهسته که گیروگرفتیا نیه هه به ، واته نه وانه ی به هه مه جوړ ده نووسرین . . . هندی له نووسران وا به باش ده زانن که نه و جوړه وشه ناسادانه به به که وه نه لکیرین^(۸۱) ، به لگه شیان بو ته مه نه وه به که هه ر وشه بهك پاریزگاری قهواره ی خوئی ده کا و شیوه ی روئانیان ناشکرا ده کا . به شیکي دی نووسران به به که وه لکاندنیا ن په سنده که ن و به لگه شیان ناسانی نووسینه . . .^(۸۲) به لی هه ردوو باوهر بنه مایان هه به ، به لام من شیوه ی به به که وه لکانم به لاوه باشتره ، نه ویش چونکه رینووسی گشتی نه رکمی نه وه ی له سه ر نیه شیوه ی روئان نیشان بدا . هه روه ها نه و جوړه نووسینانه بوکاری لیکولینه وه ی زمان باشه . جوړی به که م سه ره رای گرانی و ده ست هه لگرتن له نووسیندا ، هه روه ها ناوه ناوه به ریکه وت پارچه کانی بهك وشه دوور له به که وه ده نووسرین و نه مهش شیرازه ی وشه تیک ده دا . هه رچی جوړی دووه مه ، سه ره رای ناسانی ، هه روه ها پیکهاتی وشه ناساده که پتر ده چه سپینی ، به تاییه تی له زمانی کوردیدا که وشه ی ناساده کیشه ی زوره .

نه مه تا ثیره شیوه ی ساده ی پیتی نه لکاو و لکاو ، به لام جگه له و شیوه ساده به ، شیوه ی ئالوزیش هه به و نه میان گیروگرفتی پتره . به وینه وشه ی وهك

(۸۱) به وینه ، بروانه : نووری علی نه مین ، رابه ری بوئیملا ی کوردی ، به غدا ، ۱۹۶۶ ، ۴۹ - ۵۰

(۸۲) به وینه ، بروانه : طاهر صادق ، رینووس - چونیته ق نووسینی کوردی ، که رکوک ، ۱۹۶۹ ، ل ۳۲ - ۳۳ ، ۳۷ - ۳۷ ، ۵۷ ، ۶۰ . . .

« گۆنلیگرتن » . ده كۆرنی به چوار جور بنوسرنی : « گۆنلی گرتن ، گۆنلی گرتن ، گۆنلی گرتن ، گۆنلیگرتن » . له بهرتهوهی گومان لهوه ناکه که وشه ی ناوبراو وشه یه کی لیکدراوه ، بۆیه ههروهك وشه کانی پیشوو وا به راست ده زانم بنوسرنی « گۆنلیگرتن » . به لām که دهوتری « گۆنیم لیت گرت » ، له بهر تهوه ی بووه ته رسته ، نهك هه ر ناڤ پیتی لکاو لیکیان بدات ، به لکوناڤ پیتته نه لکاوه کانیش له یهك نيزیک بن - واته ده ڤ مامه له ی رسته ی له گه ل بکه ڤن .

ڤ گومان ، وه نه ڤ ته وه ی له م باره یه وه وتوومه هه مووی به شیوه جوان ڤ ، به لām هینده هه یه ، ته وه ی پیشنیاړم کردوه له سه ر لیکدانه وه و زانستی زمان و ریزمانی کوردی بنیات نراوه .

نووسینی وشه ی بیگانه

له ته نجامی پێوهندی دوور و درێژی ئابووری و سیاسی و کولتوری میلیله ق کورد له گه ل میلیله تانی تردا ، گه لیک وشه ی بیگانه هاتوونه ته زمان کوردیه وه و بنجی خوبان پته و کردوه . ڤ گومان ته وه ی کورد له بیگانه ی وه رگرتووه ، خستویه تیه ژیر باری فۆنه تیک و ریزمانی کوردیه وه و به مه به رگیتی کوردی به به ردا کردوه . ته وه ش که پتر پێوستی به ده ستکاری کردن هه بووه وشه عه ره بیه کان بوون . ده ستکاری وشه ی عه ره ڤ له چه ند رینگایه که وه بووه :

یه کیک له وه ده ستکاریبانه له رووی ده نگه و به ده مدا هاتنه وه بووه . بۆنموونه ته گه ر له وشه یه کی عه ره بیدا ده نگیک هه بووی که له گه ل یاسای فۆنه تیکی زمانی کوردیدا ریک نه که وتبی ، ته وه گۆرانیکی به سه ردا هینراوه ، به وینه ده بینین ده نگی (ث ، ص ، ض ، ط ، ظ ، ذ . . .) که له گه لیک وشه ی عه ره بیدا هه ن ، له کوردیدا کراون به (س ، ت ، ز . . .) وهك : « صابر - سابیر ؛ ثروة - سه روه ت ؛ طاهر - تاپه ر ؛ قرص - قه رز ؛ ظلم - زۆلم ؛ ذخیره - زه خیره . . . » .

ریکه وتی وه هاش زۆره که وشه یه کی عه ره ڤ به جوړیک هاتوته زمانی کوردیه وه و به شیوه یهك ده ستکاری کراوه که له ته نجامی لیکۆلینه وه و توژینه وه ی ته واودا هه ستی ڤی ده کۆرنی و روون ده بیته وه و ده رده که وێ که ته وشه یه به ره سه ن کوردی نییه ، وهك « متمانه - مطمئن ؛ تام - طعم ؛ مه شخه ل - مشعل ؛ سات - ساعه . . . » .

ئەم جۆرە دەستکاری کردنەى وشە کارىكى گرنگە و پىويستە ، بەتايىبەتى
چونكە وشەى بىگانە وەردە گىرىنى بوئەوئەى لەسەر وشەكانى كوردى كەلەكە بگرىنى .
بىگومان ئەم دەستکاری کردنەش دەبىتە هوئى پتە و بپوون و پەگەدا كوتانى ئەو وشانە
لە زمانى كوردیدا .

كورد چۆن وشەى ھەر زمانىكى بىگانەى وەرگرتووە ، شىوہ و بەرگى كوردى
بە بەردا كوردووە و خستوو بەتەى بە ژىر بارى سروشتى فۆنەتىكى زمانەكە پەوہ ، ھەر
بەوجۆرەش پىويستە لە رىنووسدا مامەلەى لەگەل بگرىنى ، چونكە رىنووس ئاوينەى
واقىعى زمانەكە پە .

ئەگەر فارسىان عەرەبىان تورك وشە پەكى كوردىيان ھەر زمانىكى
دىيان وەرگرتىنى ، بە رىنووسى خوئيان نووسىويانە . ئەو دەيان وشە لاتىنى و
فەرەنسى و ئىنگلىزى و توركى . . . يانەى ھاتوونەتە زمانى رووسىيەوہ ، ھەر بە
رىنووسى رووسى دەنووسرىن . . . ھەر بە وچەشنە لە نووسىنى ئەو وشە بىگانانەدا
كەكە و تەوونەتە زمانى كوردىيەوہ ، دەپ پە پەروەى رىنووسى كوردى بگرىت - واتە
پىويستە بنووسرىنى : « ساىر ، ئەھمەد ، ئىزاعە ، زولم ، ھەوز . . . » و « صابر ،
احمد ، اذاعە ، ظلم ، حوض . . . » نەنووسرىنى .

خالبه ندى

له نه نجامى وردبوونه وه له ميژووى نووسينى كوردیدا ، نه وه مان لى ئاشكرا بوو ، كه ده مئى ساله نووسه رانى كورد كيشه ي چۆنه قى نووسينى زمانه كه يان له بهرچاو گرتووه و ده يان وتار و ليكۆلینه وه يان له باره ي (گير وگرفتى نيگارى دهنگه كان) و (گير وگرفتى نووسينى وشه كان و تيك به ستريان) وه نووسيوه وه وه لى نه هيشتى قورت و ته گه ره يان داوه تا له پاشاگه ردان رزگار يان بئى و نه لى وه يى عه ره يى وا لى بكه ن بتوانرئى دهنگه كورد يسه كانى به جور يكى وا بئى ده ريبهرئى خوئنده وارى كورد بتوانئى نه وه ي ده لئى بيخانه سه ر كاغه ز .

به لام به داخه وه ، هه رچى كيشه ي (خالبه ندى) به كارى زورى تيدا نه كراوه وه وه لى باشى بونه دراوه . نه وه ي له م رووه وه بلاو كراوه ته وه هينده كه مه به په نجه ده ژميرئى . كارى هه ره ديارى ئه م مه يدانه برتبه له و چه ند لاپه ره به ي ماموستا توفيق وه هبى ، كه له كتبى « قواعد اللغة الكردية » (۱۹۵۶) دا نووسيوئى^(۱) و نه وه ي ماموستا ئه مبنى عه فدا ل كه له لاپه ره (۴۳ - ۵۳) ي كتبى « خه بهر ناما كورد ييا راستنفساندنه » دا به ناوى (نفتك دانين) وه^(۲) بلاوى كردۆته وه^(۳) و نه وه ي ماموستا نوورى عه لى ئه مين سالى ۱۹۶۶ له به شى ده به مى كتبى « رابه رنى بو ئيملاى كوردى » دا لئى دواوه^(۴) . . . ههروه ها سنى ساليك له مه وه بهر نووسينكى نوئيش بلاو كرايه وه ، نه وئيش باسيكى د . كاميل به سيره ،

(۱) توفيق وه هبى ، قواعد اللغة الكردية ، الجزء الاول ، الباب الثانى ، ۱۹۵۶ .

(۲) ماموستا شو كور مسته فا نه و چه ند لاپه ره به ي كتبى « خه بهر ناما كورد ييا راستنفساندنه » ، كه به ناوى (نفتك دانين) ، له نه لى وه هبى سلاقى به وه هينا وه ته سه ر نه لى وه هبى عه ره يى وه لى « گزفارى كۆرى زانبارى كورد » (بهرگى سبه م ، به شى به كم ، به غدا ، ۱۹۷۵ ، ل ۳۰۳ - ۳۱۸) دا بلاوى كردۆته وه .

(۳) ئه مبنى عه فدا ل ، خه بهر ناما كورد ييا راستنفساندنه ، به ريفان ، ۱۹۵۸ .

(۴) نوورى عه لى ئه مين ، رابه رنى بو ئيملاى كوردى به غدا ، ۱۹۶۶ ، ل ۹۱ - ۹۹ .

که به ناوی « خالبه نندی بو رینووسی کوردی » به وه بو کۆری گیروگرفته کان رینووسی کوردی ناماده کردبوو^(۵) . . .

ئه گەرچی کاره کان ماموستا توفیق وه هبی و ماموستا ئه مینی عه قداال و ماموستا نووری عه لی ئه مین ناته واوی و که م و کورتیان زۆره ، به لام له هه موو روویه که وه له و باسه ی د . کامیل^(۶) زانستیانه تر و قوولترن .

باش دانانی نیشانه کان خالبه نندی و چاک زانیی ده ستووری به کارهینانی له هه ر نووسینیکدا کاریکی پیوست و گرنگه .

(خالبه نندی) له گه ل (نووسینی وشه کان) رووی هه ره گرنگی دارشتی نووسین . باش دانانی نیشانه کان خالبه نندی له شوینی پیوستدا و راست نووسینی وشه کان یاریده ی زوو تیگه یشتنی خوینه ر ده ده ن .

زانینی به کارهینانی نیشانه کان خالبه نندی پیوستی به ئه ندازه یه ک زانیاری هه یه . بوئه وه ش که نووسه ر بتوانی به ره وان به کاریان بینی و بزانی له شوینی خویندا دایانینی ، ده بی باش شاره زای سروشت و خاسیه ت و ئه رک و ده وریان بی ت .

نیشانه کان خالبه نندی له نووسیندا بو دابه ش کردنی تیکست له رووی سییتاکس و واتاوه به کارده هینرین . با بزاین مه به ست له دابه کردنی تیکست له رووی سییتاکس و واتاوه چی یه .

وتار ، نامیلکه ، کتیب ده کرتی به سه ر به ش یان فه سل یان به ند یان رسته یان پارچه کان رسته دا دابه ش بکرتی . له نووسیندا ئه رکی دابه ش کردنی تیکست به سه ر رسته دا و رسته ش به سه ر پارچه ی جیاوازا ئه و نیشانانه به جی دینن ، که به ناوی نیشانه کان خالبه نندی به وه ناسراون .

(۵) د . کامیل به سیر ، خالبه نندی بو رینووسی کوردی ، « گوڤاری کۆری زانیاری عیراق - دهسته ی کورد » ، ب ۹ ، به غدا ، ۱۹۸۲ ، ل ۵ - ۱۵ .

(۶) ده رباره ی ئه و وتاره بروانه :

أ- د. ئه و ره همان حاجی مارف ، مووروی مالاوسی مه گه ر به شه و بکرتیه مل ، گوڤاری « نووسه ری کورد » ، ژ ۹ ، به غدا . ۱۹۸۲ ، ل ۵۱ - ۷۴ .

ب- د. ئه و ره همان حاجی مارف ، له رینگای راستگویی و ده ستیاکی و زانستدا ، رۆژنامه ی « عیراق » ، به شی یه که م ، ژ ۲۱۶۰ ، به غدا ، ۹ی مارچ ۱۹۸۳ ، ل ۷ ؛ به شی دووه م ، ژ ۲۱۷۹ ، به غدا ، ۳۰ی مارچ ۱۹۸۳ ، ل ۷ .

بِگومان ، راست نیبه وا به فروانی بووتری ، که گویا نیشانه کانی خالبه ندی تیکست به سه رسته دا دابه ش ده کن ، چونکه ناخاوتنی ئیمه خوئی له خویدا بریتیه له رسته ورسته ش وه سیله ی پیکهین و سازکه ری زمانه . هه رچی نیشانه کانی خالبه ندی به ته نیا وه سیله یه کی یاریده هرن بو نیشاندانی سنووری نیوان رسته و پارچه کانی رسته له نووسیندا . له گه ل ته وه شدا پیوسته په نجه بو ته وه رابکیشین که وا نیشانه کانی خالبه ندی دیاری کردنی ته و سنوورانه به ته وای ئاسان ده کن^(۷) .

جاری وا هه یه به هوی له بیرکردن یان راست دانه نانی نیشانه یه که وه ، سه رپاکی واتای ته وه ی و تراوه ده شیوی . به وینه ته و رووداوه زور ئاشکرایه ، که سالی ۱۸۶۴ له ئەمەریکا کاتی له چاپدانی ئیستیماره ی گومرگ ، چه ند خاوه ن کارگه یه کی ئینگلیز بویان هه لکه وت راستکه ره وه کانی چاپخانه بکرن بو ته و مه به سته ی له ئیستیماره کاندای شونیی راسته قینه ی کومایه ک بگورن . به هوی ته و جی گورینه ی کوماکه وه ته ندازه ی باجی پلته ئاسن وه ک باجی ئاسنی خاوی لی هات . ته و هه له ی چاپه (راستتر ته و فیله) ته نیا دوا ی حه فله سال هه سنی بی کرا . ئەمەریکا له و ماوه یه دا له ده سته و قی باجی گومرگدا ۷۶۶ ۹۵۵ ۴۹ دۆلاری له کیس چوو^(۸) .

بِگومان ئاواز و خالبه ندی پیوه ندییان له گه ل یه کتر هه یه . ههروه ها چۆن ئاواز یاریده ی راست دانانی نیشانه کانی خالبه ندی ده دات ، هه ره به وچه شنه یاریده ی باش قی گه یشتنی مه به سته ی ده دات .

س . ی . ته باکوموف ده ئی : ئاواز و خالبه ندی دوو مندالی یه ک باوکن . چ ته م و چ ته و یاریده ی نیشاندانی پیوه ندیی ریزمانی له نیوان رسته کان و پارچه کانیاندا ده دن و واتای ده قه که ده رده خه ن . به ئی ده ق به بی نیشانه کانی خالبه ندی مانای ون نایی ، هه ره به وچه شنه به بی ئاوازیش . ته گه رچی ده کربی چه ند رسته یه ک به بی ئاواز بوتری ، به لām جوانی و جه وه هری نامینی و قی گه یشتن لئی زه همت ده بی . بِگومان ، قسه نایی له ئاواز بی به ش بکربی ، چونکه ئاواز جه وه هری قسه یه .

(۷) ف . ف . ئیغانوفا ، سه ره تاییکی خالبه ندیی روسی ، لنینگراد ، ۱۹۶۲ ، ل ۴ - ۵ .
(۸) گۆفاری «ئوگۆنیوک» ، ز ۴ ، مۆسکو ، ۱۹۵۷ .

تیکستی بئ خالبه ندیش وهك قسه ی بئ ئاوازه^(۹) .

له رووی شیوهی ده برینه وه دوو جور دابهش کردنی وته ههیه : دابهش کردنی وتهی ئاخاوتن و دابهش کردنی وتهی نووسراو . ئهم دوو دابهش کردنهش وئک ناچن و ته نیا بهک گرتنه وه بهکی دیاری کراو له نیواناندا ههیه .

ئاخاوتن خاوهنی تایبه تیبی راهه ستانه له نیوان به ده مدا هاتی وشه کاندای (بئ گومان نهك دواى هه مسوو وشه یهك) . ئیمه کاتی ده دوین بئ دیاری کردنی مه به ست ، وشه کان له گرویدا پیکه وه ده به ستین و له نیوان گروپه کاندای که م یان زور راهه وه ستین . به وینه که ده لئین : (کوره هه ژارنیک / له بازاری گوره / سوالی ده کرد) ، ئه وه ئهم رسته یه له ته له فوز کردندا به سه ر سئ گروپی واتاداردا دابهش ده بئ . پیوسته په نهجه بئ ئه وه رابکیشین گروپی واتادار که له زانستی زماندا (Syntagma) ی بئ ده لئین ، ده لوی له یهك وشه پیکهاتی ، وهك : (بئ گومان / ئه و خاوهن سۆزه) ؛ (به لئ / توم خوش ده وئی) . یاخود ده شی رسته یه کی سه ر له بهر بریتی بئ له یهك سیستاگمه ، به وینه : (رزگاری کورد و کوردستانم ده وئی) . . .

جوره که ی دی دابهش کردن ، دابهش کردنی نووسینه . لیره دا شیوازی دابهش کردن به چه شتیکی تره . له نووسیندا به نیگار گروپه کان جیا ده کرتنه وه ، نهك به ئاوازی ده برین . ئه گه رچی ئه میش هه ر پارچه ی واتاداری ئاخاوتنمان ، به لام دابهش کردنیان له سه ر بناغه ی پیکهاتی ریزمانی رسته دامه زراوه^(۱۰) .

نیشانه کانی خالبه ندی له ده ستووری نووسینی کوردیدا بئ ده ست نیشان کردنی شیویی راهه ستان نین . له بناغه ی خالبه ندیماندا پیکهاتی ریزمانی رسته سه ره کی یه . نیشانه کانی خالبه ندی ههروه ها ده توانن مه به ستی دی بگه یه نن ، ئه ویش به تایبه تی نیشاندانی واتای گوته یه . به وینه نیشانه ی پرسیار واتای پرسیاری رسته ده ست نیشان ده کا .

له هه ندی باردا نیشانه کانی خالبه ندی پیوه ندی واتایی له نیوان پارچه کانی

(۹) س . ئی . ئاباکوموف ، کیشه ی لیکۆلینه وه ی خالبه ندی ، گوڤاری « زمان پرووسی له قوتابخانه دا » ، ژ ۴ ، مۆسکۆ ۱۹۴۷ ، ل ۲۱ .

(۱۰) بروانه : سه رچاوه ی ناوسراو ، ف . ف . ئیثانوف ، سه ره تاییکی خالبه ندی پرووسی ، ل ۹ .

گوتەدا دەست نیشان دەکەن . بەوینە :

۱ - من قیز اندم ، ئەوان رایان کرد . (له گپرانەوهی باسە کهدا ژماردنی پرووداو رەچاوکراوه) .

۲ - من قیز اندم - ئەوان رایان کرد . (ئەوان رایان کرد ، چونکە من قیز اندم) .

۳ - من قیز اندم : ئەوان رایان کرد . (من قیز اندم ، چونکە ئەوان رایان کرد) .
بەوچەشنە نیشانەکانی خالبەندی بەر لە هەر شت دەوری دابەش کردنی تیکست بەسەر رێستەدا لە رووی واتاوە دەبینن . وێرای ئەوە ، هەر وەها دەتوانن واتای گوتە دەست نیشان بکەن ، یان پێوەندی پارچەکانی گوتە دیاری بکەن .
لە کۆتاییدا حالتی وا هەبە ، کە نیشانەکانی خالبەندی بوو دیاری کردنی ئاوازی گوتە بەکار دەهێنێ .

ئەگەرچی د . کامیل بەسیر بە هیچ جوونی بەلای ئەو ریباز و شینوازی نیشانەکانی خالبەندی دا نەچوو و هەر وەها زۆربەیی زمانەوانانی ئەمرۆی کوردیش لە نووسینە زمانەوانیەکانیاندا بئانگایانە و نەشارەزایانە ئەو نیشانانە بەکار دێنن ، بەلام شایانی باسە ، ئەوە رۆژنامەبەکی کۆنی وەك «تێگە یشتی راستی»^(۱) و شاعیریکی سالانی پەنجای وەك گۆران و هەندێ نووسەری ئەمرۆی وەك محەمەدی مەلا کەریم و شوکور مستەفا . . . بەکاریان هێناوە تا رادەبەك لەسەر بناغەیی تیوری و هەلکەوتی زمانی کوردی بە .

هەرچەندە ئێمە کە نیشانەکانی خالبەندی عەرەبی بەکار دێنین لەرووی روخسارەوه بە تەواوی پروونوسیان دەکەین ، بەلام ئەمە وانگەیانە کە لە عەرەبیدا لە کۆندا دووخال یان دووکهوانە یان تەقەل . . . دایان بنین ، دەبێ لە کوردیشدا هەر لەوشوێنانەدا دایان بنین . وەك ئاشکرایە ، هەر زمانە خواوەنی تاییه تیقی خۆبەتی ، لەبەرئەوه پێوستە لیکۆلینەوه لە هەر زمانیک لەسەر کەرەستەیی چەسپاوی ئەو زمانە دابریژریت . . . جا هۆ ئەو نییە ، کە کورد لەبەرئەوهی

(۱) لە رۆژنامەیی «تێگە یشتی راستی» دا چون پیتی (گە) و (ف) نییە ، هەر وەها بەشیک لە نیشانەکانی خالبەندی بەرچاو ناکەون . دیارە هۆی ئەمەش هەر نەبوونی ئەو نیشانانە بە لەو چاپخانەبەیی لێی چاپ دەکرا . . . بەلام ئەوهی شایانی باسە ، ئەوهیە زیاتر وایە هەر نیشانەبەك لە هەر شوێنیکدا دانرا بێ زانایانە مامەلەیی لەگەڵ کراوه .

نیشانه کانی خالبه ندی عه ره بی به کاردینی ، بویه هه ندی ویکچوون له نیوانیاندا هه یه ، به لکو هو ته وه یه له نیوزماناندا بنه ما و یاسا و ده ستووری گشتی هه یه
 ئیتر ته و پرایه ی د . کامیل به سیر ده بی تا کوئی بریکا که ده لی : ئیمه له به ره وه ی به پیقی عه ره بی ده نووسین « پیوسته ده ستووری خالبه ندی یه کانی ئه م پسته وه رگپینه سه ر زمان کوردی » (۱۲) .

به پینی ئه و قسانه ی د . کامیل بی ، ئه و میلله تانه ی به ئه لفویسی لاتینی ده نووسن ، خو یان به کیشه ی خالبه ندی یه وه ماندوو نه کردوو و هه ر یه که یان له لاتینی یه وه وه ری گپراوه ته سه ر زمانه که ی خو ی ئه گه ر و ابوایه ئه وه تا ئه مروش له مسه ر و ئه وسه ری ئه وروپا وا به گه رمی خه ریکی لیکولینه وه ی ئه و کیشه یه نه ده بوون

با ئیستاش ته ماشایه کی ئه و نیشانانه و جووری به کارهینانیا ن بکه ی ن .

خال (.) :

خال واتای کوتایی هاتنی گوته ده گه به نی . یا . ک . گروت ده رباره ی ده ستووری به کارهینانی خال نووسیوتی : « خال کاتی داده نری ، که نووسه ر به پیوستی بزانی به ته واوی رسته به ک له رسته یه کی دی جیا بکاته وه » (۱۳) . ئه م پیناسه یه پیوه ندی راسته و خو ی گوته له رووی واتاوه به دانانی خاله وه زور به رووی نیشان ده دات .

له راستیدا ، ئیمه خال بو جیا کردنه وه ی بیریک یان واتایه ک داده نین که وا له شیوه ی رسته یه کی سه ر به خو دا داریزرابی . کاتی تیکستیکی وا ده خو نینه وه که نیشانه کانی خالبه ندی بو دانراوه ، له نووسه ر چاوه روان ده که ین له وشوینانه دا خالی دانا بی که پیوست بکا . جا له سه ر بناغه ی بوونی خال حوکم ده رباره ی پیوه ندی و دابه ش کردنی رسته و بیرو اتا له تیکسته که دا ده ی ن .

له گه ل ئه وه شدا ، ئه گه ر تیکستیکی نیشانه کانی خالبه ندی بو دانه نرابی ، ده شی هه ر که سه به پینی تیگه یشتن و بوچوونی خو ی خال دابی .

(۱۲) د . کامیل به صیر ، بوموورووه که ی د . ئه و په حمان حاجی مارف ، رۆژنامه ی « العراق » ، ژ ۲۱۱۲ ، ۱۲ ی کانوونی دووه می ۱۹۸۳ ، ل ۷ .

(۱۳) یا . ک . گروت ، رینووسی رووسی ، پیئیر بورگه ، ۱۸۸۵ ، په رگرافی ۱۰۱ .

به وینه ئی . ئا . فیکور و فسکی له وتاری « خالبه ندی تیکستیکی سه ره له بهر » دا^(۱۴) سه بارهت به تاقی کردنه وه به کی سه رنج راکیش ده دوتی ، که گوایا له سمیناریکدا تیکستیک که هیچ نیشانه به کی خالبه ندی تیدا نه بووه ، به (۳۵) ماموستای زمان و نه ده بی رووسی داوه داوای لی کردوون ، که هه ریه که به پنی تیگه یشتن و بیر کردنه وهی خوئی خال و نیشانه کانی دی خالبه ندی بو دابنن . له نه نجامدا جیاوازیه کی زور له نیوانیاندا ده بینی .

به م جوړه دانانی خال بهر نه و حاله تانهی دانانی نیشانه کانی خالبه ندی ده که وئی ، که وا له راستیدا به پنی تیگه یشتنی تیکسته که دیاری ده کرین - واته له سه ر بناغهی مانای تیکسته که . له گه ل نه وه شدا ، نه مه نه وه ناگه به ن که نووسه ر له دانانی خالدا نازاده . به وینه نه گه ر به کیك بیت خال له شوینیکدا دابنی که بیر و مه به سستی تیدا کوتایی نه هاتیی ، بی گومان راست نییه .

خال دوو ئه رک به جی دینی : سنوور له نیوان رسته به ک و رسته به کی دی دا دیاری ده کا و کوتایی ریزمانی یان نیشان ده دا - نه مه ئه رکی سیتاکسی به . جگه له وه خاسیه تی هه و آل گه یاندنیککی تایه تی نیشان ده دا - نه مه ش ئه رکی واتایی به . نه و دوو ئه رکه له گه ل به ک پنه ندی هه میسه یی یان هه به .

هه رچی زمانه پیشکه وتوووه کانتن چ به تیوری و چ به پراکتیک ده میکه له کیشه ی شوینی دانانی خال بوونه نه وه . به لām زمانی کوردی هیشتا له قوولایی نه و کیشه به دا گیری خواردوو . . . جا که ئه مرو نه ک قوتایی و خوینده واری ساکار ، به لکو ئه وانه ش که خه ریککی لیکولینه وهی زمانی کوردین شوینی دانانی خال ، که نیشانه ی هه ره ئاشکرای خالبه ندی به نه زانن ، ئیتر چون ری به خوومان بده یان له و باره به وه که م و کورق چا په مه نیی زوو بخه ی نه پیش چاو .

نه گه رچی روژنامه ی « تیگه یشتنی راستی » له هه ندی شوینی پیوستدا خالی دانه ناوه ، به لām به ده گمه ن نه وه به دی ده کرئی ، که به هه له خالی له بریتی نیشانه به کی دی دانایی یان به پیچه وانه وه نیشانه به کی تری له جیاتی خال نووسیینی ، که چی ماموستا محمه د نه مین هه ورامانی که زمانه وانه ، نه وه ته له کئییی « زاری

(۱۴) بروانه : گۆفاری « زمان رووسی له قوتابخانه دا » ، موسکۆ ، ۱۹۳۶ ، ژ ۵ ، ل ۱۴۳ - ۱۴۵ .

زمانی کوردی له ترازووی بهراورددا ، دا ، که تازهترین بهره‌مینی و له‌م سالانه‌ی دوایدا بلاوی کردوته‌وه^(۱۶) ، نه‌ک هه‌ر له زور شونیی پیوستدا خالی دانه‌ناوه ، به‌لکو له سه‌دان جیشدا به‌هه‌له خالی له‌باتی کۆما یان دووخالی یان ته‌قه‌ل . . . داناوه و هه‌روه‌ها به‌پینچه‌وانه‌وش نیشانه‌ی تری له‌جینی خالی قوت کردوه‌ته‌وه^(۱۷) . به‌لام نه‌وه‌ته‌پتر له‌سه‌ست سال له‌مه‌وبه‌ر « تیگه‌بشتنی راستی » له‌نووسینی کوردیدا

(۱۵) محمده‌مه‌مه‌مین هه‌ورامان ، زاری زمانی کوردی له‌ترازووی بهراورددا ، به‌غدا ، ۱۹۸۱ .

(۱۶) به‌وینه ، کاتی له‌لاپه‌ره (۶۹ - ۷۰) دا له‌نه‌خشه‌ی کۆن هه‌ورامان ده‌دوی ، پینج ناوچه (۱) - هه‌ورامانی عیراق ؛ ۲ - هه‌ورامانی له‌مۆن ئییران ؛ ۳ - هه‌ورامانی دزلی ؛ ۴ - هه‌ورامانی ته‌خت ؛ ۵ - هه‌ورامانی ره‌زاوی دیاری کردوه . ده‌بینین له‌پاش ناوبردن ناوچه‌ی یه‌که‌م کۆمای داناوه و له‌دوای ناوه‌ینانی ناوچه‌ی دووم و سیه‌م خالی و پاش نووسینی ناوچه‌ی چواره‌م و پینجه‌م دووخالی . بی‌گومان ، دانانی نیشانه‌ی جیاوازی بو‌نه‌و چه‌ند حاله‌ته‌ویکچوه ، ته‌واو ساکاری نووسه‌ر نیشان ده‌دات . نه‌وه‌ی پتر سه‌رنج رابکیشی ، نه‌وه‌یه‌ماموستا هه‌ورامانی له‌شونیی نالایه‌قی نه‌وتۆدا خالی داده‌نی ، که‌هی نه‌وه‌نییه‌هه‌له‌ی تیدا بکری . بزینی سه‌لماندن نه‌مه‌ش با دوورنه‌که‌وینه‌وه و هه‌ر ته‌ماشای نه‌ولاپه‌رانه‌بکه‌ین ، که‌له‌نه‌خشه‌ی کۆن هه‌ورامان ده‌دوی . با‌ئه‌م ریگه‌یه‌ش کورتر بکه‌یه‌وه و بروانیه‌خالی یه‌که‌م که‌نووسینی : « ۱ - هه‌ورامانی عیراق ، که‌به‌شیکه‌له‌هه‌ورامانی له‌مۆن و شه‌م ، دنیاتانه‌ده‌گریته‌وه . بیاره . ته‌ویله . به‌لخه‌ی خواری ، به‌لخه‌ی سه‌روو ، سوسه‌کان . پالانیان ، هاوار ، تاویزه . ده‌رقه‌یسه‌ر ، خه‌ریانی ، هانه‌هوت . نارنجله . گولب . ده‌گاشیخان . سه‌رگت . هانه‌ودنی ، ده‌روه‌مه‌ری . ته‌مه‌دئاوا ، زه‌لم . گه‌چینه . باخه‌کۆن ، خارگیلان بنجه‌ودبه‌ی ، لیره‌دا‌نامه‌وی باسی هه‌له‌ی کۆمای دوا‌ی وشه‌کان (عیراق) و (شه‌م) و خالی پاش وشه‌ی (ده‌گریته‌وه) بکه‌م ، به‌لکو نه‌وه‌ده‌نیم که‌دانانی خالی له‌نیوان (ته‌ویله) و (به‌لخه‌ی خواری) ؛ (سوسه‌کان) و (پالانیان) ؛ (تاویزه) و (ده‌رقه‌یسه‌ر) ؛ (هانه‌هوت) و (نارنجله) ؛ (نارنجله) و (گولب) ؛ (گولب) و (ده‌گاشیخان) ؛ (ده‌گاشیخان) و (سه‌رگت) ؛ (سه‌رگت) و (هانه‌ودنی) . . . هه‌له‌یه‌کی زه‌قه و ده‌بوو کۆما دابنی ، هه‌روه‌ک چون له‌نیوان ؛ (بیاره) و (ته‌ویله) ؛ (به‌لخه‌ی خواری) و (به‌لخه‌ی سه‌روو) و (سوسه‌کان) . . . دا دایناوه .

به‌نی ، له‌هه‌ر لاپه‌ره‌یه‌کی بهره‌مه‌نویکه‌ی ماموستا هه‌ورامانیدا چه‌ندین هه‌له‌ی

را راست و په وان نیشانه‌ی خالی به کارهیناوه . به وینه :
 هه موو لایه‌ک پر له شیوه نو هاوارو باوکه رو بو . بی سه‌ری و بی ده‌ری هه مو
 ولاتی خه‌م بار کرد . (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۲۰ - ۲۱) .
 بی ایشی ، بی بازاری خلقی له کیانی خوری بی زار کرد . (ژ ۱ ، ل ۱ ، س
 ۱ ، د ۲۱ - ۲۲) .

دووخال (:) :

له زور دوخدا ، باری و اتا دانانی دووخال دیاری ده کات . به وینه له سنووری
 رسته‌دا کاتی دووخال له بریتی کوما داده‌نرتی ، که رسته‌ی دوووم شه و هویه
 نیشان‌بدا ، که له رسته‌ی یه که‌مدا باسی هاتوره ؛ یاخود کاتی رسته‌ی دوووم
 ناوه‌روکی رسته‌ی یه که‌م (یان یه کییک له شه‌ندامه‌کانی رسته‌ی یه که‌م)
 ناشکراده کات ؛ یاخود کاتی رسته‌ی دوووم رسته‌ی یه که‌م ته‌واوده کات .
 بو‌نمونه :

ماموستایان شه یانه‌وی :

هه تاوی کورد زووده‌رکه‌وی ،

رینی بیر بو میشکمان خوش‌که‌ن ،

زماغان به کوردی گوش‌که‌ن . .

(گوران ، ل ۳۱۱) (۱۷)

بازاری قه‌لا پر بوو له خه‌لک : له ده‌شته‌کی و کوچهر ، له نازربایجان و
 خه‌لکی وانی ، له خه‌لکی ولاتی ناسوریان و له خه‌لکی زور ناوچه‌ی دیکه‌ش .
 (دمدم ، ل ۲۶) (۱۸)

== گه‌وره له به‌کارهینانی نیشانه‌کانی خالبه‌ندی‌دا ده‌بیرتی و به‌داخه‌وه تیره جینی شه‌وه‌نیسه
 به‌دریزی لئی بدویم .

(۱۷) دیوان گوران ، سه‌رجه‌می به‌ره‌می گوران ، به‌رگی به‌که‌م ، به‌غدا ، ۱۹۸۰ .

(۱۸) عه‌رب شه‌مو ، دمدم ، (شوکور مسته‌فا کردویه به‌کرمانجی خواروو) ، به‌غدا ،
 ۱۹۷۵ .

وتم : ئاوينكى بەھمەت ، گەيە پۈھم ئاگرى فېرقەت
وتى : لەم دۈزەخە زەھمەت كە دەرىن ھەر كەسى قى كەوت

(مەھوى ، ل ۸۵) (۱۹)

ئەگەر نووسەر نەپەوى پۈھەندى روون كۈردنەۋە دەست نىشان بىكات ، ئەۋە
لەو حالە تانە دا بۆى ھەيە كۆما دابىنى . ۋەك :

... بە پىنچەۋانەى ئەۋەۋە كە مامۇستا ئەلئەددىن سەججادى دەيلى ،
مەھوى شاعىرىك نەبۈۋە زۆر لە خۆى بىكا بۆ شىعەر وتى .

(مەھوى ، ل بىست و نى)

ۋەك بىنيمان ، دانانى دوو خال لە سنوورى رستە دا پۈھەندى بە واتاۋە ھەيە ،
بە لام لە گەل ئەۋە شدا ئەمە ۋە نەپەل لە گەل ئەۋە ناكۆكى پەيدا بىكات ، ئەگەر بلىين
دانانى دوو خال پۈھەندى بە پىكھاتنى رىزمانى رستە شەۋە ھەيە . دوو خال كە شايەتى
خاسىە تىكى دىارى كراوى پۈھەندى واتاى نىوان رستە دەدا ، لە ھەمان كاتدا
سنوورە كانى رستە ش نىشان دەدات (۲۰) .

دەربارەى ئەرك و شونى دانانى دوو خال گەلى شتى دى ھەيە ، بە لام
بە داخەۋە ئىرە جىى درىزە پىدان نىيە . ئىستا ھەر ئەۋە نندە دەلىم ، كە لە گەلى
نووسىنى كوردى ئەمرودا تەنانت لە زۆر شونى ئاشكرا و پى دەمە تە قىشدا حىسابى
بۆ نە كراۋە (۲۱) ، كە چى لە رۆژ نامەى « تىگە يشتى راستى » دا نەك مەگەر ھەر
بە دەگمەن ھەلەى لە ۋ جۆرە بەرچاۋ بىكەۋى ، بە لكو لە گەلى شونى تىرى پىۋىستى
ئەۋتۇشدا خال دائراۋە ، كە گەلىك لە زمانەۋانە كانى ئەمرو بۆى ناچىن .

(۱۹) دىۋانى مەھوى ، لىكدا ئەۋە و لىكۆلىنەۋەى : مەلا ئەبىدولكەرىمى مودەرىس و مەھەدى
مەلا كەرىم ، بەغدا ، ۱۹۷۷ .

(۲۰) س . گ . بەر خورداروۋ و ... ، دەستورى خالەندى رىۋوسى ، كىئى « كىشەى
رىۋوسى رىۋوسى » ، مۇسكۆ ، ۱۹۶۴ ، ل ۳۱ .

(۲۱) بەۋىنە د . ئىبراھىم ئەزىز ئىبراھىم لە كىئى « رستەى لىكراۋى شونىكە وتووخواز لە گەل
رستەى شونىكە وتوۋى دىارخەرى لە دىالىكە ناۋەندى بە كانى زمانى كوردى دا » (بەغدا ،
۱۹۸۰) زۆر جار تەنانت لە دواى ۋشەى (دەلىت) و (بىروانە) شەۋە دوو خالى دانە ناۋە .

چهند نمونه يهك :
 ايتاليانه كان الين : (كول دلروسو) و شاخى (فاليلا) مان ... (ژ ١ ،
 ل ٢ ، س ١ ، ٣١٥) .
 لشكر كير هيك الى : دوشمن له شرقى (لوس) پلامارى داينى و ... (ژ ٣ ،
 ل ١ ، س ٢ ، ٢٦٥) .
 اودسا : ههراى (اودسا) كه له پاش ... (ژ ١ ، ل ٢ ، س ٢ ، ١٤٥) .
 امستردام : وكييل تلغراف ... (ژ ١ ، ل ٢ ، س ٢ ، ٢١٥) .
 ديانت : مسلمان همويكن ، يكدل ويك روحن (ژ ٤ ، ل ١ ، س ١ ، ١٥٥) .
 (٢) .
 سياست : اما سياست وانیه ... (ژ ٤ ، ل ١ ، س ١ ، ٦٥) .
 ... هتد .

كۆمه له خال (...) :
 ئەم نيشانه يه به واتاوه بهنده . كۆمه له خال واتاي شتيكى ته واو نه كراو
 ده گه يه ن .
 بو نمونه :

- برا ، ده فرمودا به زه ، تو ميواني ، هيچ نه ي ناي ، تاوي ...
 (دملم ، ل ١٣٣)

سه ربا زاني كورد كه بهم نه نه ر و ده ست دريژي به يان زاني هينده ي ديكه
 ناگريان گرت و زاتيان بزوت و نه وه ي كرديان ، كرديان ...
 (دملم ، ل ٣١٨)

== بو نمونه :

» به كايف ... ده ليت په يوه ستي هاو به ندايه تي سيتاكي له زمان
 كورديدا ... (ل ١١) .
 » نووري عه لي ته مين ... له باره ي لكاندن ته م جوژه رسته شوين كه وتوانه شه وه ده ني
 به يارمه تي (ي ، ي كه ، كه) به رسته ي سه ره كيه وه ده به سترينه وه ... (ل ١٣) .
 » پروانه فه ره نه نگو كي ته م كاره (ل ١١ ، په راويزي ٢ و ٣ و ٤ و ٥) .
 » پروانه به شي يه كه م و لقي سنيهم ، لقي چواره م به شي دوهم (ل ٢٦) .

نوسەر له ناوه راستی پرسته دا کۆمه له خال دادهن ، بو شه وهی خوینهر بو
شتیکی چاره پروان نه کراویان سه پر تاماده بکات . وهك :
گومان له راست ، به لام باوه
به درۆ . . . (تاخ دیاری خوی شهرا)

(گوران ، ل ۱۹۶)

له وهی قاره ماندا کۆمه له خال نیشانهی برینه (له بیرکردنه وه دا ، له گه راندا
به شوین وشه ی له باردا ، گومان کردندا ، شیواندا . . .) وهك :
- وهی به سه ر چاوان هاتی ، کاکه خورشید ، نه مرئی . . . خزمه تی . . .
فه رموو بلی . . .

(دلم ، ل - ۳۸)

سو تو به گه زمان چو وه کلله و هه رچه ندی کرد نه یتوانی وه لامی حوسین خانی
بداته وه ، زمان به یه کدا ئالا و گو تی :
. . . ر ، ر ، ر

زۆر جار کۆمه له خال له جی ئه و وشانه داده نری ، گه له ده قیکی وه رگیراودا
نه نووسراونه ته وه . وهك :

زۆر جار « تیگه یشتی راستی » ده که وته باسی « خوشه وستی » و
« دلسوزی » بی هاوتای ئینگلیز بو کورد . به گه رمی ده بیگوت : « حکومه تی ئینگلیز
کوردانی زۆر خوش ده وئی . . . چونکه ده زانی له تاریخی عالمدا کوردان ناویکی
گه وره یان هه یه و به مه ردی و ئازایی هه تا ئیستا خویان راگرتووه . چه زناکا وا
بلاویمینه وه و خزمه تی ئه م و ئه و بکه ن . . . هه لبه ته حکومه تی موعه زه مه ی
ئینگیلته ره که کوردانی له هه مو که س زیاتر خوش ده وئی وه کو ئیشی ئه قوامی تری
ئاسان کرد ئیش بو ئه وانیش ئاسان ده کا . . . »^(۲۲)

(۲۲) د. که مال مه زه ره ته هه د ، « تیگه یشتی راستی » و شوینی له رۆژنامه نووسی کوردیدا ،
به غدا ، ۱۹۷۸ ، ل ۱۱۸ .

کۆمەلە خال لە سەرەتای هەندی رستهوه دادەنری ، بۆ نیشاندا
 دەست پێ کردنی باسیکی نوێ . وهك :
 - زۆر سەیره ئەم کوردانه چیمان ئی بە سەرھات ، دەئیی عەرز قووقی داوون . . . بۆ
 سەبئی کە روژ بوووه و قەلآ بە دیارکەوت ، سەردار خان ئیی روون بوووه کە
 کوردەکان خویان لە جەسار داوه .

(دەلم ، ل ۳۳۷)

کۆما (،) :

کۆما بۆ جیاکردنەوی رستهی سادە لە ناو رستهی لیکلراودا ؛ بۆ
 جیاکردنەوی پارچە بەک لە رسته بەکی تیکەل ؛ بۆ جیاکردنەوی رستهی
 شوینکە و تسوو لە رستهی سەرەکی ؛ بۆ جیاکردنەوی ئەندام (وشە یان
 دەستەواژە) ی هاوچەشنی رسته ؛ جیاکردنەوی وشەکانی بانگهێشتن و پرووی دەم
 قێکردن و بەرپەرچ دانەوه . . . دادەنری . ئەم ئەرکانە ی کۆما لە پلە ی بەکەمدا
 ئەرکی ریزمانین و لێرەدا ریزمان بەجۆریکی چر پێوەندی بە واتاوه هەیه ،
 لە بەرئەوی تەنیا ریزمان سنووری رسته نییه ، بە لک و اتاش سنووریتی . ئەگەرچی
 ئەندامەکانی رسته بریتین لە کۆمەلێ وشە ی دیاری کراو ، بە لام بە ریکەوت نییه ، کە
 دیاری کردنی ئەندامەکانی رسته بە مەسەلە ی واتاوه بە نە .

چەند نمونە بەک

● جیاکردنەوی رستهی سادە لە ناو رستهی لیکلراودا :

من بۆ خۆم بانگی بەک لە بەگزاوان دەکەم ، بۆمان چاکا . . .

(دەلم ، ل ۶۹)

● جیاکردنەوی پارچە بەک لە رسته بەکی تیکەل :

لەوێ هەم خواردنم لە خواردنی دەشت و دەران بە تام و خوشتر ، بە تاییه تی
 قلیانە شوانانە ، نە خواردوو .

(دەلم ، ۳۱۸)

● جياکردنه وهی رستهی شوینکه وتوو له رستهی سهره کی :
 وهك ناشکرایه ، له زمانى كوردیدا ژماره بهك نامرازی سیتاکسی هه به :
 (به لآم ، چونکه ، ههرچی ، که ، تا ، به لکو ، وه کو ، نه وه کو ، ئینجا ،
 نه گینا ، نه گهر . . .) که رستهی شوینکه وتوو ده گه به نه رستهی سهره کی ،
 پیوسته له پیشیانه وه کوما دابنری . وهك :
 مزگه وته که دوو سال ده بوو بینا نرابوو ، به لآم هیشتا هه ربی مه لا بوو . . .
 (دمدم ، ل ۵۱)

له کاتی مازووچنیندا کهس لیمان ناگری و به شووره یی داناندرتی ، چونکه
 بووه به ده ستوری هه موو لایهك .
 (دمدم ، ل ۲۱۳)

عه شیره تی مللا له دیار به کره وه نیزیك بوون ، ههرچی ئیمه بووین ته واوی
 دوور بووین .
 (دمدم ، ل ۲۸)

بو هه ره سه رلقی چه ند ئیشکچی به کی دانا ، که به نوره به کی سی سه عاتان
 ئیشک بگرن ، تا ئیشکگره کانیش به سه سینه وه . . .
 هتد . . .

(دمدم ، ل ۱۸۵)

گه لی جار رستهی شوینکه وتوو و رستهی سهره کی به بی نامراز
 به بهك ده گهن . بی گومان له م حاله ته شدا دیسان دانانی کوما پیوسته بو
 جياکردنه وه بیان . به وینه :
 نه وی روژی نهك هه ره خه لکی شار ، خه لکی قهزا و ناحیه و گونده کانیش
 جیژنانه و دیاری خویان هینابوو . . .

(دمدم ، ل ۶۰)

• جیاکردنه‌وی وشه نه‌ندامی هاوچه‌شنی رسته :
قومی که له‌م فکریه بی‌بش بی‌دائما بریشانه ، اسیره ، بی‌دسه‌لانه .
(تینگه‌یشتنی راستی ، ژ ۳ ، ل ۱ ، س ۱ ، ۸۵ - ۹)

• جیاکردنه‌وی ده‌سته‌واژه نه‌ندامی هاوچه‌شنی رسته :
قزکالی ، لیوتالی ، پرشنگی نیگا کالی ،
نه‌ی کچه جوانه‌که‌ی سه‌رگونا نه‌ختیک ئالی !
(گوران ، ل ۴۵)

• بانگه‌یشتن و پرووی دهم تی‌کردن :
یوسف ، روسته‌م ، ریمب وا ناگیرتی ، ریمب کانتان چاک له‌که‌له‌که‌تان
بچه‌سینن .
(دمدم ، ل ۷۱)

• فرموون ، جاری به‌رکولیکی بکه‌ن تا قلیانه شوانه‌که‌ی پی‌ده‌گا .
(دمدم ، ل ۶۷)

• به‌رپرچ‌دانه‌وه :
نه‌خیر ، نه‌م نیچیره له‌هه‌موو نیچیره‌کانی دیکه چاکتره . . .
(دمدم ، ل ۶۷)

• ویرای نه‌وه ، باری تاییه‌تی نه‌وتو‌هه‌یه ، که دانان یان دانه‌نانی کوما به‌واتاوه
به‌ستراوه .

• ده‌ریاره‌ی کوما هه‌رچی به‌ک بنوسی هه‌ر که‌مه . هینده‌ش‌رک و ده‌ور
ده‌بینیت ، که لیره‌دا به‌کورتیش مه‌ودای لیدوانی نییه . جا ته‌نیا نه‌وه ده‌لیم ، که
به‌داخه‌وه زوربه‌ی زمانه‌وانانی نه‌مرۆی کورد نه‌ک هه‌ر له‌زور شوینی ئاشکرا و
پیوستدا داینانین ، به‌لکو له‌شوینی نه‌وتوشدا قوتی ده‌که‌نه‌وه ، که ده‌بینته‌هوی

تیکچوونی پیکهاتن و واتای رسته که (۳). به تی « تیگه یشتی راستی » یش له هندی شویی پیوستدا کوما دانان ، به لام ده بی ته و راستی به له بیرنه که بن ، که له گه تی جیدا نووسینی و له دیاری کردن شونیدا هه له ی نه کردوه .

چهند نمونه به ک :

هه زاران مال ویران بو ، سوتا ، وه ک جگری خانه خوی بو به کوی زوخال .
(ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۱۵ - ۱۶) .

که لی کس ایواره بی چرا ده ما ، شه و بی شیوسه ریان انایه وه . (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۱۸ - ۱۹) .

قومی که له م فکوه بی بش بی دائما بریشانه ، اسیره ، بی دسه لاته .
(ژ ۳ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۸ - ۹) .

... هتد .

کوما ی خالدار (۴) :

کوما ی خالدار کاتی داده نری ، که پارچه کانی رسته نیهاده کانیان جیا کرد بیته وه ؛ یاخود له نیورسته دا نیشانه ی خالبه ندی دی هه بی . له و حاله تانه دا له ریگه ی هوی ریزمانی یان پیکهاتنه وه ده کیری باسی کوما ی خالدار بکرتی ، ته گه رچی ته م جوژه به کارهینانه ی کوما ی خالدار وه نه بی دژی تیدا خویندنه وه ی واتا بی . به وینه :

(۲۳) به وینه د . نه سرین فخری له سن دیری سه ره تایی (پیشه کی) ی کتیی « چاوگی بی واتا له زمان کوردی دا » (به غدا ، ۱۹۷۳) که نووسینی : « ده توانین بلین که ته م باسه ی لیره دا بلاوی ده که پنه وه به شیکی ته و باسه به که چهند ساله خه ریکین کوی ده که پنه وه و لی ده کولینه وه به گویره ی توانا و سال به سالیس به ره می . . . » (ل ۳) به ک کوما چی به دای نه ناوه ، که چی ناشکرا دیاره که چهند شونیککی ته و نووسینه پیوستی به کوما به . . . ههروه ها له چهند دیری (ته نجام) ی وتاری (په ره سه ندن واتای وشه و ده وری له ده و له مه ندردن زماندا) (مجله الاستاذ ، ژ ۲ ، به غدا ، ۱۹۷۸ - ۱۹۷۹ ، ل ۶۴۳ - ۶۷۱) دا که نووسیه : « شه وه نده ده لنین که خوینته ر خوی به سه رنجدانی باسه که ووردبوونه وه لی ده توانیت له ده ور و توانای ته م وشه به بگات له پال ناسینی گشت ئالوگوریکیدا که به سه ر رواالت و ناوه روکیدا هاتووه و ته مه ش چ کاریکی کردوته سه ر زمانه که و چهند فراوانی پیداوه و . . . » (ل ۶۶۰) دیسان نه ک هه ر تاکه کوما به ک چی به دای نه ناوه ، به لکو هیچ نیشانه به کی تری خالبه ندیشی به کارنه هیناوه .

یه کیك جوانی وهك هه تاوه ،
 تین و تیشکی له پیش چاوه ؛
 یه کیك مانگی شوخ و شه نکه ،
 سیحری جوانیه که ی پنه نکه ؛
 یه کیك شیوهی دوان خوشه ،
 جوان نیه ، به لام جوان پۆشه ! ...

(گۆران ، ل ۵۳ - ۵۴)

نه گهر کۆمای خالدار له جی کۆما دابنری ، نه وه ده وری واتا به سه ره وری
 ریزماندا زال ده ، چونکه کۆمای خالدار هه ندی پتر نیشانی جیاکردنه وهی بیر
 ده دات به وینه :

ئیوه له سه ریکه وه هه قتانه ؛ کاتیکی شاعه بیاس له شکری لی کردن ، وه
 جواب نه هاتن ؛ خه ریکی گا و گه ردوون کردن بوون ، به لام که له شکری له مهش
 کرد نه وی رۆژیش هیچتان نه کرد .

(دمدم ، ل ۵۵)

هه ندی جار کۆمای خالدار ته نانهت ده توانی له گه یاندنی واتادا سه ره کی
 بیت ، وهك :

نه و میلله تانه موسلمان نین ، کافر و دین دژمن ؛ ده پ پیر و لاو و ژن و
 مندال و ورد و درشتیان قرکه یین ، نه گه مال و کلوریشیان نالان و برۆکه یین گوناه
 نیه و لیمان هه لاله ...

(دمدم ، ل ۶۲)

ته قه ل (-) :

نه و کۆمه له ده ستوورهی ته قه ل له سه ره بناغه یان داده نری ، به پیی
 ره چا و کردنی ریزمانی رسته داده مه زی . به وینه :
 ۱ - دانانی ته قه ل له نیوان ده ستهی نه یاد و گوزاره دا . وهك :

مردن مردنه - لنگه بزواتن چی به ؟
شش که رهت شش - سی و شش
۲ - جیاکردنه وهی و تهی راسته و خو ، واته جیاکردنه وهی گفتوگو له نیوان دوو
که سدا . وهك :

شه باب ده بیرکردنه وهیدا بوو ، له نکاو ژنیکی ره شتالهی سر و که لله
خشتی ، مل به مرموری ، ده ست پر له بازی به غدایی به پیره وه هات ، گوتی :
- برا فرموو پیاده به ، بو به سواری وه ستاوی ؟
- خوشکم پیاده نابم ، کارم به میرده که ته ، پی بلی وه در که ونی . . .
- میرده که م لیره نیه ، دوتی بو قه لا گه راه . نازانم چون ملی شه و ریگا
دوورهی گرت روی ؟ قه تیش به پی نه رویوه .

(دمدم ، ل ۱۳۳)

۳ - ته قه ل له پاش وشه هاو خاسیه ته کان و پیش وشه ی راگه به نه ر داده نری ، وهك :
نازایه تی ، وه فا ، سوارچاکی - ره وشتی کورده .

۴ - له شیوهی ریزمانیدا ، ههروه ها ده لونی ته قه ل بو جیاکردنه وهی رسته ی
سه ره کی له رسته ی شوینکه وتوو به کاره پینری . وهك :
ته وان بووا ده کن - که س نازانی .

۵ - ته قه ل ده شی له نیوان وشه ی دژواتادا دابنری ، ته گه ر وشه ی پیوه ندی
لابیری . وهك :

ته و نه ده رویشت - راهه ستابوو .

کاتی دارا هات من نه نوو مستبووم - به خه به ربووم .

ته قه ل ته گه رچی له سه ر بناغه ی کومه تی ده ستوری ریزمانی به ریوه ده چی ،
به لام ههروه ها ده شی له چه ند لایه ی دیشه وه ده ور بییی . وهك :

۱ - ته گه ر ته قه ل له جی کوما به کاره پینری ، ته رکمی ده برین و خسته پرووی باری
ریزمانی ده بییی .

۲ - وا ری ده که ونی ته قه ل له سه ر بناغه ی واتا داده نری . به وینه له رسته ی
لیکدر او دا ته گه ر پیوست بکا له رسته شوین که وتوو که دا ته نجامیکی
چاوه پروان نه کراو یان هه والیکی سه یر یان گوپی بی باس یان پروونکردنه وه

نیشان بدرتی ، ئەو بە تەقەل دەردەبیرتی . بەوینە :
 ھەموویان ماوہ بەک لە شوینی خویناندا ھاتن و چوون و دوایی قوتابخانە کە
 تیکرا - وەک قوتابخانە یەکی خوین گەرم - دوایی ھات ..
 (مەحوی ، ل سی و بەک)

۳ - تەقەل چۆن ئەرکی ریزمانی یان ئەرکی واتایی دەبێتی ، ھەر و ھا دەتوانی لە بەک
 کاتدا ھەردوو ئەرکە کە ببینی .
 ۴ - تەقەل لە ھەندێ باردا دەتوانی واتای ئاواز بگەین ، ئەویش کاتی بوگە یاندنی
 واتای وەستان تاییەتی داھەنرێتی .
 ۵ - جاری وا ھە بە تەقەل بو نیشان دان و خستە پێش چاوی وشە بەک دەنووسرێتی ،
 کە لە ناکاو دیتە ناو رستە وە^(۲۴) . بەوینە :
 بە ناسکی پەل و پۆی تو - مەحالە - فیر ناہی !

(گۆران ، ل ۹۵)

د . کامیل بەسیر و ماموستا نووری عەلی ئەمین لە باسی خالبەندی دا ، ھەر
 یە کە لە سنی حالەتی بە کارھێناتی تەقەل دواون کە ھیچ حالە تیکیان سەرەکی و گرنگە
 نییە^(۲۵) . ئەو نیشانە یە لە نووسینی ئەمرۆی کوردیشدا یان نابیرتی ، یان کە دەبیرتی
 بە زۆری لە شوینی لە باردا دانە تراوہ^(۲۶) .

(۲۴) بروانە : سەرچاوەی ناویرا ، ف . ف . ئیٹانوف ، سەرەتاییکی خالبەندیی روسی ،
 ل ۳۰ - ۳۴ .

(۲۵) بروانە :

أ - سەرچاوەی ناویرا ، د . کامیل بەسیر ، خالبەندیی بۆ رینوسسی کوردی ، ل
 ۱۰ - ۱۱ .

ب - سەرچاوەی ناویرا ، نووری عەلی ئەمین ، رابەرتی بۆ ئیملا کوردی ، ل ۹۸ .
 د . ئیبراھیم عەزیز ئیبراھیم لە کتیی ناویرایدا کە نووسیویە : « سەرەت رستە ی
 لیکدراویش بە تاییەتی رستە ی لیکدراوی شوین کە وتووخواز و رستە ی لیکدراوی
 پە یوہ ستدار دەدوێ - وە دەربارە ی بە یە کە وە - لکاندن و بە یە کە وە نووساندنی
 رستانیش .. (ل ۱۱) ، بێ تەوہ ی ھیچ پێوست بکا ، نیشانە ی تەقەلی داناوہ .

ته قەل له « تىگە يىشتى راستى » دا ھەرچە نەدە كەم بەرچاودە كەونى ، بەلام شەو شونانەى تىپاياندا دانراوھ ، نەك ھەر شونى لەبارن ، بەلكو شونى سەرە كىشن . بەونە كە نووسىوھ : « حكومتىكى مشروطەى (دېموقراتىه) - يعنى باشتراك فكر ھومورعيت - تاسىس بكا و . . . » (ژ ۵ ، ل ۱ ، س ۲ ، ۲د) ولەو شونانەدا نىشانەى تەقەلى دانراوھ ، ئەركى دەربىرەن و خستە پىش چاوى بارى رىزمانى رستە شونىكە وتووه كەى ديارى كردووه . لەم چە شە شونانەدا دانانى تەقەل لە كوما باشتەر ، چونكە لەم جورە جىگايانەدا كوما تەنيا جياكردنەوھ نىشان دەدا ، بەلام تەقەل لە يەك كاتدا جياكردنەوھش و لىك دانىش دەردە برى . . . « تىگە يىشتى راستى » ھەرۈھە كە لە (ژ ۲ ، ل ۱ ، س ۱ ، ۶د) دا نووسىوئى : « ام سؤالە معنيدارە بى شك جوابى - ھىچە - كردان ھەمو وقتى سربست و آزا ژيابون » ولە پىش و پاشى وشەى (ھىچە) وھ نىشانەى تەقەل دادەنى ، ئوھ واتاى وھ ستان و ئاوازى تايبەق و خستە پىش چاوى وشە بەكى لە ناكار بەكار ھىنراو دەگە بەنى .

دووكە وانە () :

دەشى پارچە بەكى رستە يان رستە بەكى سەرلە بەريان چەند رستە بەك لە نيو دووكە وانەدا دابىرنى .

دووكە وانە نىشانە بەكى واتاى بە . بە زورى سەرنجى تەواوكەرى واتا و روونكردنەوھى ھەمە جور دەخريئە نيو دووكە وانەوھ . لەگەل ئەوھ شدا ، كە بەكار ھىنانى نىشانەى دووكە وانە لە پلەى يەكە مدا بەندە بە واتاوه ، بەلام وھك تا . م . پىشكوفسكى رادەگە بەنى ، راست نىبە وا دابىرنى كە دووكە وانە « ھىچ مانايە كى رىزمانى نىبە »^(۳) . خو ناشى ھەر پارچە بەكى رستە بخريئە نيو دووكە وانەوھ . تەنيا ئەو پارچانە دەخريئە نيو دووكە وانەوھ كە نەك ھەر لە رووى واتاوه ، بەلكو لە رووى رىزمانىشەوھ ديارى دەكرىن .

(۲۷) تا . م . پىشكوفسكى ، دەورى خوئندەوھى باش لە فىركردن نىشانە كانى خالەندى دا ، كارە ھەلبۇاردە كانى ، مۇسكو ، ۱۹۵۷ ، ل ۲۵ .

واش بووه به باو که نه و پارچه یه ی رسته یان نه و نه ندامه ی رسته ده خریته نیو دووکه وانه وه ، که وا له باری ریزمانه وه که متر پیوه ندی به نه ندامه کانی تری رسته که وه هه یه . هه روه ها نه و حاله ته ش به دی ده کری ، که نه ندامی پیوست و گرنگی رسته له نیو دووکه وانه دا داده نری . . .

له نووسینی کوردیدا زور جار ناوی تاییه تی (ناوی مرووف و چیا و روبار و شار و دی و ولات و میلله ت . . .) ، به تاییه تی هی بیگانه له نیو دووکه وانه دا ده بیتری . وه ک ناشکرایه له نووسینی لاتینی دا نه و جوړه وشانه به پتی گه وره ده ست پی ده کون و به مه سه رنجی خوینه ریان بو راده کیشری . هه چی پته کانی عه ره پی له رووی گه وره یی و بچووکی یه وه وه ک یه کن و له به رته وه ده رختنی نه و چه شنه ناوانه به نه لفویکه جی به جی ناکری . جا له به ر نه و هو یه وه هه ندی هو ی دی له گه لی نووسینی کون و نوی کوردیدا نه و جوړه وشانه خراونه ته نیو دووکه وانه وه . . . له « تیگه یشتی راستی » دا نه و دیارده یه نه ک هه ر زور به رچاو ده که وی ، به لکو شاره زایانه ش مامه له ی له گه ل کراوه .
چهنه نموونه یه ک :

۱ - (سیبرییا) و (فلندا) و (اوکراینه) له هرای روسیه استفاده یانکر . . . (ژ ۳ ، ل ۱ ، س ۱ ، ۱۶۵) .

۲ - معاهده کان له (پارس) و (لوندره) و (برلین) دا همتیکی وایان کرد . . . (ژ ۵ ، ل ۱ ، س ۲ ، ۱۹۵ - ۲۰) .

۳ - له (بکین) وه خبر هات . . . (ژ ۲ ، ل ۱ ، س ۲ ، ۲۳۵) .

۴ - ایتالیانه کان الین : (کول دلروس) و شاخی (فالایلا) مان گرتوه . . . (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۱ ، ۳۲۵) (۳۸) .

. . . هتد .

(۲۸) « تیگه یشتی راستی » له چهنه شوینیکی که مدا نیشانه ی [] - واته (العصادتان) ی به کارهیناوه ، وه ک :

« دوشمن له میدانی [کنیره] شره توپیکی چاکی کرد » (ژ ۳ ، ل ۲ ، س ۲ ، ۱۵۵) .

« . . . [اورنبرک] ی به بی شرکرت » (ژ ۳ ، ل ۲ ، س ۲ ، ۱۱۵) .

بی گومان چ له و شوینانه ی ناومان بردن و چ له هه ر شوینیکی دی دا دایناوه ، راست و ابوو نیشانه ی دووکه وانه به کارینی .

له شاره زایمی « تیگه یشتنی راستی » دا مه به ستم ته وه نییه بلییم ، باشی کردوه
 ته و ناوه تاییه تی یانه له نیو دوو که وانه دا داناوه ، به لکو مه به ستم ته وه یه که شه و
 نامراز و وشانه به دوا یان له گه ل ناوه جوگرافی یه کاندا دین نه بکروونه ته به شیک
 لیان و به جیا نووسیونی . به وینه له نمونه ی به که م و ته وان دی دا واری پیوه ندی
 له گه ل وشه کانی نیو دوو که وانه دا دانه ناوه ، به لکو به جیا نووسیونی . له نمونه ی
 دووه مدا پوستپوزیشنی (دا) و ، له نمونه ی سینه مدا پوستپوزیشنی (هوه) و له
 نمونه ی چواره مدا جی ناوی لکاو (مان) ی به کسه ره له پشت که وانه کانه وه
 نووسیوه . . . ته گهرچی زیاده ی وه ک جی ناوی لکاو و پوستپوزیشن . . . تیکه ل به
 وشه کانی پیش خو یان ده بن و له گه لیان ده نووسرین ، به لام کاتی وشه ده خریته نیو
 دوو که وانه وه راست وایه زیاده ی به که ی لی بکریته وه و له پشت که وانه که وه دابرنی ،
 چونکه بو نیو دوو که وانه که ته سل وشه که مه به سته و باری ریزمانی ده یشتیونی . . .
 جا که تیمه له مه بی گومان بین ، ته وه له نووسیونی واری پیوه ندی دا ، ده بی ته واو دلنیا
 بین .

ره نگه زور رویی نه بی ، ته گهر بلییم له سه رانسه ری ژماره کانی « تیگه یشتنی
 راستی » دا تیکرا نه ک ههر ته وجوره ناوه تاییه تی یانه ، به لکو ههر ده سته واژه و ههر
 رسته و ههر شتیکی دی که خرابنه نیو دوو که وانه که نووسراون . له وه ش
 سه رنج پاکیشتر ته وه یه ، له به ره ته وه ی واری پیوه ندی وشه یه کی سه ره خویه هه ندی
 دوور له پشت که وانه که وه دانراوه ، به لام پوستپوزیشن و جی ناوی لکاو چونکه
 سه ره خونین ، به کسه ره به پشت که وانه که وه نووسراون . . . به لام ته وه ی جینی
 سه رنج و داخ بی ، ته وه یه له نووسیونی به شیک له زمانه وانانی ته مروی کورددا ، له و
 ته لفری زمانه وانانی یه دا گه لی هه له به رچاو ده که وی^(۹) .

که وانه ی دووتایی : « » :

ده قی وه رگیروی بی ده ستکاری ده خریته نیوان که وانه ی دووتایی یه وه - واته
 که وانه ی دووتایی نیشانی قسه ی راسته و خو ده دات . له م حاله ته دا ده شی بلیین

(۲۹) به وینه ، ماموستا محمه مد ته مین هه ورامانی له کتبی ناوبراودا نووسیویه : « له (ناوستاندا)
 باشبه ندی . . . » (ل ۴۱) ؛ . . . (زمانی کوردی له بهر روشنایی فونه تیکدا و)
 (وشه رۆنان) ی (ل ۶۵) . . . هتد .

ئەركى تاراڧە يەك بىرىتتە لە خستە پىش چاۋ و دەرخستى بە شىكى تىكستە كە .
بۇ ئىمۇنە :

ئىمە لە كوردە وارىدا بەم جۆرە بارانە دە ئىن : « گورگە زى » . . .
(دمدم ، ل ۲۴)

دوكانداران بانگيان دە كرد : « وەرن برا وەرن ، وەرن كاكە وەرن ، مالى
چاك و ھەرزان بىكرن » . . .
(دمدم ، ل ۲۶)

ئە و قزە زەردە ، ئە و چاۋانە پو !
ئە و نە غمەى « داىە » و « بابە » جۋانە پو !

(گوران ، ل ۹۴)

كاتى ناۋى كىب ، گوفار ، روژنامە ، وتار . . . ناۋى كۆمە ئە ، لىژنە ،
دەزگا . . . بە كە وانەى دووتايى جىيادە كرىنەۋە و ديارى دە كرىن ، ئەۋە كە وانەى
دووتايى دە بىتە ۋە سىلەى رازاندنەۋە و بى دە ستكارى نىشاندىان .
كتىبى « كوردستان و كورد » شاكارى قاسملوۋە .

(مىژوو ، ل ۲۱۵) (۳۰)

گوفارى « ھاوار » پىش بە شى خوى بايە خى بە مىژوو داۋە .
(مىژوو ، ل ۱۳۷)

مىژوۋى كورد لە روژنامەى « تىگە بىشتى راستى » دا باش پەنگى داۋە تەۋە .
(مىژوو ، ل ۱۳۶)

(۳۰) د. كەمال مەزھەر ئەھمەد ، مىژوو - كورته باسكى زانستى مىژوو و كورد و مىژوو ،
بەغدا ، ۱۹۸۳ .

وتاره نایابه کانی خوالیخو شبوو ئیسماعیل حه قی شاوه یس . . . وهك :
« کۆمه ئی کوردستان » و « ناوداران کورد . مه لا سه لیم نه فه ندی » و « کۆمیه ئی
ئیستیقلالی کوردستان » . . .

(میژوو ، ل ۱۴۸)

به کیکیش له بریاره کانی کۆنگره ده رباره ئی دامه زراندن « کۆمه ئه ئی
کوردناسی جیهانی » بوو .

(میژوو ، ل ۲۴۴)

له لیژنه ئی « ئیمپریالیزم و بزوتنه وه ئی پرزگار یخوازی نه ته وه ئی » دا . . .
(میژوو ، ل ۲۴۲)

.. هتد

له زۆر زماندا ده بینین وشه ئی نو بیاو و نه وشانه ئی واتای گالته ده گه به نن له نیو
که وانه ئی دووتایی دا دایان ده نین . ده کرئ ئه مه به رووی واتایی دابنرئ .
نه گه رچی ئه م جوړه وشانه له نووسینی کوردیدا به زۆری وا روشتوو که له نیو
دووکه وانه دا دابنرئ ، به لام راستروایه بخرئنه نیو که وانه ئی دووتایی به وه .

نیشانه ئی پرسیار (؟) و نیشانه ئی سه رسامی (!) :

نیشانه کانی پرسیار و سه رسامی ، ههروهك خال ، له یهك كاتدا دوو ئهرك
به جئ دینن . ئه و نیشانه که له کۆتایی رسته دا به کار دینرئ ، سنوور له نیوان
رسته یهك و رسته یهکی دیدا داده نین و کۆتایی ریزمانی یان دیاری ده که ن - ئه مه
ئه رکی سینتاکسی یانه . جگه له وه خاسیه ق هه وال گه یاندنیکی تاییه ق
نیشان ده دن - ئه مه ش ئه رکی واتایی یانه .

نیشانه ئی (؟) بو پرسیار ؛ نیشانه ئی (!) بو خوشی و شادی ، خه م و
خه فه ت ، سه رسوپمان و سه رسام بوون ، بپروا و گومان ، سکالا و دوعا ،
هه ره شه و تووره بوون . . . به کاردئ .

رسته یهك له کۆتاییه که یدا نیشانه ئی پرسیار یان سه رسامی دانرا ئی ، به
ئاوازیکی تاییه ق پرسیار یان سه رسامی ده رده بیررئ . به وینه :

- زالم ئىمىردە كات خاچو گيان ، من ئىمىر بەسەر تودا ناكەم ، بەلام دوتىنى خانو
رايسپاردم كە بىمە كىن جە نابت لىت بېرسىم چە نىدەت ئاسن پىويستە بو كار تا بئىرىن
بوت بىكرىن ؟

(دەمدەم ، ل ۳۷ - ۳۸)

قۇ كالى ، لىوئالى ، پىرشىنگى نىگا كال ،
ئەى كچە جوانە كەى سەرگونا نەختى ئال !

(گۆران ، ل ۴۵)

مەلى ناو فەزاي ناموتە ناھىم !
دلى لاوم رۇ !

(گۆران ، ل ۲۵)

(مە تىرۇت ئەلى نونىنگەى نىگا رە ،
مە پىدانى سوور) جىى ھەزاران ھەزارە !

(گۆران ، ل ۳۰۳)

... ھتد .

نىشانە كانى پىرسىيار و سەرسامى ، ھەرۈ ھە دەلوى لى ناو ھەندى پىستەدا
بە كار بېئىرىن ، بە تايىھە قى لە بارىكدا دابەش كىردى واتاى پىرسىيار يان سەرسامى
مە بەست بى . بە وىنە :

كام رەشى ئەگا بە رەشى چاوى ؟
بىرزانگى ؟ بىرۇى ؟ ئە گىرچەى خاوى ؟

(گۆران ، ل ۱۰)

كە پرووى لى نىشت گەردى شىعەرم ،
ھەى جوانە مەرگە خوم ! ھەى بېرم !

(گۆران ، ل ۳۹)

له پال بهك دانان دوو نيشانه ي (!؟) بو كوكردنه وهى چه ند واتايهك
 ده گونجى ، به واتايه كي تر ، كاتى ته و پرسياړه ي ده كرى جيى خوشى يان ناخوشى
 يان سهرسامى . . . بيت . به وينه :
 دوكانداران كه ديتيان ، گوتيان : «دهك به خيړ نه بيت ، ناخو ديسان چ بلى
 ، ۱۹»

(دمدم ، ل ۲۹)

له چاپه مه نيدا ، ههروه ها دانان ده سته بهك نيشانه ي سهرسامى بهرچاو
 ده كه وى . به وينه :
 همزه چاوه ش بو خوى له دوروه وه وستابوو ، به ده نكيكى نيرانه بانگى
 راهيست :
 - تاماده بن !!

(دمدم ، ل ۷۰)

- ته ي قولى خان كوا ؟
 - له شهردا كوژرا !!

(دمدم ، ل ۲۳۹)

واتاي نيشانه ي پرسياړه هينده ديار وروون و تاشكرايه ، كه ده شى به ياريده ي
 ته و نيشانه يه ، ته نانه ت به بى وشه ش مه به ست دهر بېرى . به وينه :
 - من ده زانم كه ي دپته وه
 ؟ -
 - سبه ينى .

سه رچاوه

به زمان كوردی

- (۱) ئینجیل مه تی ، ۱۹۱۹ .
- (۲) ئینجیل مه ر قوس ، ۱۹۱۹ .
- (۳) ئینجیل لوقا ، ۱۹۱۹ .
- (۴) ئینجیلا لوقا ، به یرووت ، ۱۹۵۳ .
- (۵) ئینجیل یوحنا ، ۱۹۱۹ .
- (۶) نه همدی عه زیر ناغا ، نه لفبای كوردی ، چاپی سیهم ، به غدا ، ۱۹۳۶ .
- (۷) نه مینی عه فدا ، خه بهر نا ما كوردیا راستنقیسانده ، به ریفان ، ۱۹۵۸ .
- (۸) د. نه وره مان حاجی مارف ، پید اچوونه وه به کی هه ندی بیرو پای زمانه وانمی ماموستا مه سعوود عه مه د ، گوڤاری «رۆشنیری نوێ» ، ژ ۹۰ ، به غدا ، ۱۹۸۲ ، به شی دووه م ، ل ۱۳ - ۱۸ .
- (۹) د. نه وره مان حاجی مارف ، چه ند وشه به ك ده رباره ی وتاری (له گه ل ده نگسازی كوردیدا) ، گوڤاری «به یان» ، ژ ۹۰ ، به غدا ، ۱۹۸۳ ، ل ۶۲ - ۶۹ .
- (۱۰) د. نه وره مان حاجی مارف ، ریزمانی كوردی ، به رگی به كه م ، به شی به كه م ، به غدا ، ۱۹۷۹ .
- (۱۱) د. نه وره مان حاجی مارف ، رینووسی كوردی له رۆژنامه ی «تیگه یشتنی راستی» دا ، «گوڤاری كۆری زانیاری عیراق - ده سته ی كورد» ، ب ۱۰ ، به غدا ، ۱۹۸۳ ، ل ۷۶ - ۱۳۱ .
- (۱۲) د. نه وره مان حاجی مارف ، رینووسی كوردی له ره گ و ریشه وه ، گوڤاری «كاروان» ، ژ ۴ ، هه ولیر ، ۱۹۸۳ ، ل ۳۹ - ۴۷ .
- (۱۳) د. نه وره مان حاجی مارف ، زمانی كوردی له بهر رۆشنایی فۆنه تیکدا ، به غدا ، ۱۹۷۶ .

- (١٤) د. ئەوێرەحمەن حاجی مەرف ، کورتەپەکی میژووی نووسینی کوردی بە ئەلفوینی عەرەبی ، «گوفاری کۆری زانیاری عێراق - دەستە ی کورد» ، ب ٨ ، بەغدا ، ١٩٨١ ، ل ٦٦ - ١٢٠ .
- (١٥) د. ئەوێرەحمەن حاجی مەرف ، گێروگرفتی رینووسی کوردی بە ئەلفوینی عەرەبی ، «گوفاری کۆری زانیاری عێراق - دەستە ی کورد» ، ب ٩ ، بەغدا ١٩٨٢ ، ل ١٦ - ٧٧ .
- (١٦) د. ئەوێرەحمەن حاجی مەرف ، لە رینگای راستگۆیی و دەستپاکی و زانستدا ، رۆژنامە ی «عێراق» ، بەشی یەکەم ، ژ ٢١٦٠ ، بەغدا ، ٩ ی مەرق ١٩٨٣ ، ل ٧ ؛ بەشی دووهم ، ژ ٢١٧٩ ، بەغدا ، ٣٠ ی مەرق ١٩٨٣ ، ل ٧ .
- (١٧) د. ئەوێرەحمەن حاجی مەرف ، موورووی مالاوسی مەگەر بە شەو بکریته مەل ، گوفاری «نووسەری کورد» ، ژ ٩ ، بەغدا ، ١٩٨٢ ، ل ٥١ - ٧٤ .
- (١٨) د. ئەوێرەحمەن حاجی مەرف ، نووسین و جۆرەکانی و میژووی ، گوفاری «کاروان» ، ژ ٨ ، هەولێر ، ١٩٨٣ ، ل ٤٦ - ٥٠ .
- (١٩) د. ئەوێرەحمەن حاجی مەرف ، وشەپروان لە زمانی کوردیدا ، بەغدا ، ١٩٧٧ .
- (٢٠) ئۆسکارمان ، تحفەء مظفریە ، پێشەکی و ساخکردنەو و هینانەو و سەر رینووسی کوردی هێمنی موکریانی ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٧٨ .
- (٢١) ئیبراهیم ئەمین بالدار ، ئەلفوینی ، بەغدا ، ١٩٥١ .
- (٢٢) ئیبراهیم ئەمین بالدار ، ئەلفوینی بۆگەرە ، بەغدا ، ١٩٥٥ .
- (٢٣) ئیبراهیم ئەمین بالدار ، ئەلفوینی نوێ بۆمنداڵان ، بەغدا ، ١٩٥٣ .
- (٢٤) ئیبراهیم ئەمین بالدار ، ئەلفوینی نوێ بۆمنداڵان ، بەغدا ، ١٩٥٦ .
- (٢٥) ئیبراهیم ئەمین بالدار ، زەنگی کاروانی رینووسی کوردی ، «گوفاری کۆری زانیاری عێراق - دەستە ی کورد» ، ب ٩ ، بەغدا ، ١٩٨٢ ، ل ٧٨ - ١١١ .

- (٢٦) د. ئیبراهیم عهزیز ئیبراهیم ، رسته‌ی شوینکه و تووخواز له گه‌ل رسته‌ی شوینکه و تووی دیارخه‌ری له دیالیکته ناوه‌ندی یه‌کانی زمانی کوردی دا ، به‌غدا ، ١٩٨٠ .
- (٢٧) ئیبراهیم عهزیز ئیبراهیم ، گه‌روگرفتی نووسینی فرمان له گه‌ل راناو له رووی پیکه‌وه نووسان و پیکه‌وه نه‌نووسانه‌وه ، «گوفاری کۆری زانیاری عێراق - ده‌سته‌ی کورد» ، ب ٩ ، به‌غدا ، ١٩٨٢ ، ل ٤٥٠ - ٤٨٨ .
- (٢٨) ب ، چۆن زمانه‌که‌مان بنوسین ؟ ، گوفاری «هیاو» ژ ٤ ، سالی ١ ، به‌غدا ، ١٩٥٧ ، ل ١٠ - ١٧ .
- (٢٩) ب . چۆن زمانه‌که‌مان بنوسین ؟ به‌ پتی عه‌ره‌ب یه‌ لاتینی ؟ ، گوفاری «هیاو» ، ژ ٦ ، سالی ١ ، به‌غدا ، ١٩٥٧ ، ل ٨ - ١٩ .
- (٣٠) ب . فرمانی ئیسته‌مان ، گوفاری «هیاو» ، ژ ٩ ، سالی ١ ، به‌غدا ، ١٩٥٨ ، ل ٧ - ١٨ .
- (٣١) بانگه‌وازی که له ده‌سته‌ی کوردی کۆری زانیاری عێراقه‌وه (کۆریک بو گه‌روگرفتی رینووسی کوردی) ، «گوفاری کۆری زانیاری عێراق - ده‌سته‌ی کورد» ، ب ٧ ، به‌غدا ، ١٩٨٠ ، ل ٢٩٦ - ٢٩٨ .
- (٣٢) بانگی کوردستان ، سلیمان ، ١٩٢٢ - ١٩٢٦ (کۆکردنه‌وه‌وه له‌سه‌ر نووسینی جه‌مال خه‌زنه‌دار ، به‌غدا ، ١٩٧٤)
- (٣٣) بله ، خو‌پاراستن له‌ لایه‌نگیری ناراستی ، گوفاری «شه‌فه‌ق» ، ژ ٥ - ٦ ، به‌غدا ، ١٩٥٨ ، ل ٦ - ١١ .
- (٣٤) بله ، وه‌ی پیشکه‌ش کردن ، گوفاری «گه‌لاویژ» ، ژ ٥ - ٦ ، سالی ١ ، به‌غدا ، ١٩٣٩ ، ل ٢ .
- (٣٥) به‌شیرمشیر ، سپاره‌ی حق‌په‌رستی ، به‌غدا ، ١٩٣١ .
- (٣٦) په‌رسیاری گه‌لاویژ (زمانی کوردی و چۆنه‌ق نووسینی) ، گوفاری «گه‌لاویژ» ، ژ ٩ ، سالی ٤ ، به‌غدا ، ١٩٤٣ ، ل ٥١ .
- (٣٧) په‌رووت ، کوردی به‌ چی حه‌رفی بنوسه‌ری ، گوفاری «دیاری کوردستان» ، ژ ١١ - ١٢ ، به‌غدا ، ٥١ کانوونی یه‌که‌می ١٩٢٥ ، ل ٩ - ١١ .

- (۳۸) توفیق وهه‌بی ، ئه‌سلی پیته‌قالی (ئه‌ی شیوه‌ی سلیمان ، گوڤاری «کۆری زانیاری کورد» ، ب ۱ ، ژ ۱ ، به‌غدا ، ۱۹۷۳ ، ل ۹-۲۸ .
- (۳۹) توفیق وهه‌بی ، بۆجه‌نابی ماموستا سه‌عید صدقی به‌ریز ، گوڤاری «پیشکه‌وتن» ، ژ ۸ ، به‌غدا ، ۱۹۵۸ ، ل ۵-۶ .
- (۴۰) توفیق وهه‌بی ، ده‌ستور ، گوڤاری «پیشکه‌وتن» ، ژ ۶ ، به‌غدا ، ۱۹۵۸ ، ل ۵-۷ .
- (۴۱) توفیق وهه‌بی ، ده‌ستوری زمان کوردی ، جزمی یه‌که‌م ، به‌غدا ، ۱۹۲۹ .
- (۴۲) توفیق وهه‌بی ، خوینده‌واری باو ، به‌غدا ، ۱۹۳۳ .
- (۴۳) توفیق وهه‌بی ، سوپاس ، گوڤاری «پیشکه‌وتن» ، ژ ۵ ، به‌غدا ، ۱۹۵۸ ، ل ۳-۵ .
- (۴۴) توفیق وهه‌بی ، فوتوگراف ، گوڤاری «پیشکه‌وتن» ، ژ ۶ ، به‌غدا ، ۱۹۵۸ ، ل ۸-۹ .
- (۴۵) توفیق وهه‌بی ، کوردیه‌که‌مان به‌چۆن حروفیک وچۆن بنوسین ، گوڤاری «دیاری کوردستان» ، به‌شی یه‌که‌م ، ژ ۵ ، به‌غدا ، ۱۲ ی مایسی ۱۹۲۵ ، ل ۵-۶ ؛ به‌شی دووه‌م ، ژ ۶ ، به‌غدا ، ۲۹ ی مایسی ۱۹۲۵ ، ل ۵-۶ .
- (۴۶) د. جه‌مال نه‌به‌ز ، بیلیوگرافیای کتیی کوردی ، گوڤاری «ئاسوی زانکۆی» ، سلیمان ، ۱۹۷۸ ، ل ۸۹-۹۱ .
- (۴۷) د. جه‌مال نه‌به‌ز ، زمانی یه‌کگرتوی کوردی ، بامبیرگ ، ۱۹۷۶ .
- (۴۸) د. جه‌مال نه‌به‌ز ، سه‌رنجیک له‌چه‌ند زاراوه‌یه‌کی تازه‌به‌کاره‌توووکۆری زانیاری کورد ، «گوڤاری کۆلیجی ئه‌ده‌بیات» ، ۱۹۷۸ ، ژ ۱۲ ، ل ۷۹-۱۱۵ .
- (۴۹) جه‌میل به‌ندی رۆژبه‌یانی ، چۆن زمانه‌که‌مان بنوسین ، گوڤاری «هیا» ، ژ ۱۰ ، سالی ۱ ، به‌غدا ، ۱۹۵۸ ، ل ۸-۱۱ ، ۸۹-۹۴ .
- (۵۰) جه‌میل به‌ندی رۆژبه‌یانی ، راست‌کردنه‌وه ، گوڤاری «رۆژی نۆی» ، ژ ۱۲ ، سالی ۱ ، سلیمان ، ۱۹۶۰ ، ل ۱۱-۱۸ .

- (۵۱) حاجی مه‌لا ره‌سوول زاده مه‌لا مسته‌فای سه‌فوت ، هونراوه‌ی کوردی ، سلیمان ، ۱۹۳۵ .
- (۵۲) حامید فره‌ج ، نه‌لفوینی کوردی ، به‌غدا ، ۱۹۳۶ .
- (۵۳) حامید فره‌ج ، رینووسی کوردی له‌سه‌ده‌به‌کدا ، به‌غدا ، ۱۹۷۶ .
- (۵۴) حسه‌ین حوزنی موکریانی ، پیشوای نایین ، ره‌واندز ، ۱۹۲۷ .
- (۵۵) حسه‌ین حوزنی موکریانی ، قاعیده‌به‌کی که له‌گوفاری زاری کرمانجیدا قبول کراوه بو‌نووسین ، گوفاری «زاری کرمانجی» ، ژ ۷ ، ره‌واندز ، ۲ ی کانوونی دووه‌می ۱۹۲۷ ، ل ۲۸ .
- (۵۶) حسه‌ن نه‌ل سه‌بباغ و . . . ، کتییی «نه‌شیا و سه‌ره‌تای سروشت بو‌سنفی پینجی ئیبتیدائی» ، محمه‌د علی پزده‌ری کردوویه به‌کوردی ، به‌غدا ، ۱۹۵۵-۱۹۵۶ .
- (۵۷) حسه‌ن نه‌ل سه‌بباغ و . . . ، کتییی «ده‌رسی نه‌شیا و مه‌بادی ته‌بیعه‌ت بو‌پولی چواره‌می ئیبتیدائی» ، عه‌بدولره‌حمان نورجان و شیخ نیعمه‌توللا کردوویانه به‌کوردی ، چاپی چواره‌م ، به‌غدا ، ۱۹۵۵ .
- (۵۸) حسه‌ن کوردستانی ، له‌حەق نووسین تازه ، گوفاری «دیاری کوردستان» ، ژ ۱۶ ، به‌غدا ، ۱۱ ی مایسی ۱۹۲۶ ، ل ۸-۱۰ .
- (۵۹) حەقی شاهو‌یس ، ئیملا‌ی کوردی- حروفاتی عه‌ره‌بی ، گوفاری «دیاری کوردستان» ، به‌شی‌یه‌که‌م ، ژ ۷ ، به‌غدا ، ۱۴ ی ته‌مووزی ۱۹۲۵ ، ل ۷-۹ ؛ به‌شی‌ دووه‌م ، ژ ۱۰ ، ۲۱ ی تشرینی‌یه‌که‌می ۱۹۲۵ ، ل ۹-۱۲ .
- (۶۰) حەقی شاهو‌یس ، لاپه‌ره‌ی نووسینی تازه و کوردی په‌ق : له‌نووسین و شیوه‌دا سه‌ره‌بخو ، گوفاری «دیاری کوردستان» ، به‌شی‌یه‌که‌م ، ژ ۱۳-۱۴ ، به‌غدا ، ۵ ی مارق ۱۹۲۶ ، ل ۱۸-۲۰ ؛ به‌شی‌ دووه‌م ، ژ ۱۵ ، به‌غدا ، ۱۸ ی مارق ۱۹۲۶ ، ل ۱۰-۱۲ .
- (۶۱) حەقی شاهو‌یس ، نووسینی کوردی چون‌ببی ، گوفاری «دیاری کوردستان» ، به‌شی‌یه‌که‌م ، ژ ۵ ، به‌غدا ، ۱۲ ی مایسی ۱۹۲۵ ، ل ۷-۸ .

- (٦٢) دانەری ئەلفوینی کوردی ، چۆن بنووسین ، رۆژنامەی «زبان» ، ژ ٩ ، سالی ١ ، سلیمان ، ١٤ ی تشرینی دووهمی ١٩٣٧ ، بەشی یەكەم ، ل ٦-٥ .
- (٦٣) داوەر ئەردەلانی ، چۆن بکۆشین ، گۆفاری «ژین» ، ژ ١٨ ، ئەستەموول ، ٨ ی مایسی ١٣٣٥ ک / ٨ ی مایسی ١٩١٩ ز ، ل ١٦ .
- (٦٤) داوەر ئەردەلانی ، هیشتا نووستووین ، گۆفاری «کوردستان» ، ژ ٧ ، ئەستەموول ، ٨ ی مایسی ١٣٣٥ ک / ٨ ی مایسی ١٩١٩ ز .
- (٦٥) دەستنووسی ژمارە (٤٤٨) ی کتێبخانەی کۆری زانیاری کورد (مەلا محەمەدی سیوچی ، تذکرە العوام یان بەیتی ئەوەڵ و ناخر ، سالی ١٩١٩ ، لەلایەن سەعید عەبدوللأ موکرییەو نووسراوەتەو) .
- (٦٦) دیاری مەلا محەمەدی کۆبی ، نشریات زار کرمانجی ، رەواندر ، ١٩٢٧ .
- (٦٧) دیوانی گۆران ، سەرجهمی بەرهمی گۆران ، بەرگی یەكەم ، بەغدا ، ١٩٨٠ .
- (٦٨) دیوانی مەحوی ، لیکدانەو و لیکۆلینەوێ : مەلا عەبدولکەریمی مودەریس و محەمەدی مەلا کەریم ، بەغدا ، ١٩٧٧ .
- (٦٩) رەئووفی ئەحمەد ئالان ، دواوانیک بو رینووسی کوردی ، رۆژنامەی «هاوکاری» ، بەغدا ، ١٩٧٩ ، بەشی یەكەم ، ژ ٤٦٩ ، ل ٦-٧ ؛ بەشی دووهم ، ژ ٤٧١ ، ل ٣ ؛ بەشی سێهەم ، ژ ٤٧٢ ، ل ٣ ، ٧ .
- (٧٠) رەئووفی ئەحمەد ئالان ، رینووسی کوردی و چەند هەلۆستیک ، رۆژنامەی «هاوکاری» ، بەغدا ، ١٩٧٩ ، بەشی یەكەم ، ژ ٤٧٨ ، ل ٣ ؛ بەشی دووهم ، ژ ٤٧٩ ، ل ٢ ؛ بەشی سێهەم ، ژ ٤٨٥ ، ل ٣ ؛ بەشی چوارەم ، ژ ٤٩٠ ، ل ٣ .
- (٧١) ع . رەحمی ، لوماژ بلبل ، گۆفاری «ژین» ، ژ ١٩ ، ئەستەموول ، ٢٢ ی مایسی ١٣٣٥ ک / ٢٢ ی مایسی ١٩١٩ ، ل ١٦ .
- (٧٢) رەفیق حیلمی ، بو کوردان ، رۆژنامەی «بانگی کوردستان» ، سالی ١ ، ژ ٢ ، ١٤ ی ئابی ١٩٢٢ ، ل ٣ .
- (٧٣) رۆژی کوردستان ، سلیمان ، ١٩٢٢ - ١٩٢٣ (کۆکردنەو و پێشەکی : جەمال خەزەندەدار) ، بەغدا ، ١٩٧٣ .

- (٧٤) ریزمان ئاخاوتنی کوردی به پنی لیکۆلینه وهی لیژنه ی زمان و زانسته کانی ، به غدا ، ١٩٧٦ .
- (٧٥) زه کی صائیب ، مه سه له ی مه کته ب کردنه وه ، رۆژنامه ی «بانگی کوردستان» ، سالی ١ ، ژ ٢ ، ١٤ ی ئای ١٩٢٢ ، ل ١ - ٣ .
- (٧٦) س . ، گیره شیونیی ، گوڤاری «پیشکەوتن» ، ژ ١٦ ، به غدا ، ١٩٥٨ ، ل ١٠ .
- (٧٧) سه عید صدقی ، مختصر صرف و نحوی کوردی ، به غدا ، ١٩٢٨ .
- (٧٨) سه ید نووری به رزنجی و سه ید فه تاح به رزنجی ، قرائت ، جزمی دووه مین ، چاپی یه که مین ، به غدا ، ١٩٢٧ .
- (٧٩) سه ید نووری به رزنجی و سه ید فه تاح به رزنجی ، قرائت ، جزمی سه مین ، چاپی یه که مین ، به غدا ، ١٩٢٨ .
- (٨٠) شاکیر فه تاح شه همد ، گیر و گرفته کانی رینووسی کوردی و شیوه ی چاره کردنیان ، «گوڤاری کۆری زانیاری عێراق - ده سته ی کورد» ، ب ٩ ، به غدا ، ١٩٨٢ ، ل ١١٢ - ١٣٤ .
- (٨١) شه ریف یوسف و . . . «حساب و پیوان بو پۆلی شه شه م» ، ره شه ید نه جیب کردوویه به کوردی ، چاپی سه م ، به غدا ، ١٩٥٦ .
- (٨٢) ع . ع . شه ونم ، ده ستووری نووسینی کوردی ، گوڤاری «برایه ق» ، ژ ٢ ، سالی ١ ، به غدا ، ١٩٧٠ ، ل ٣٢ - ٣٥ .
- (٨٣) شوکور مسته فا ، نقتک دانین (له ئه لفونیی سلاقی یه وه هیناویه ته سه ر ئه لفونیی عه ره بی) ، «گوڤاری کۆری زانیاری کورد» ، به رگی سه م ، به شی یه که م ، به غدا ، ١٩٧٥ ، ل ٣٠٣ - ٣١٨ .
- (٨٤) شیخ حه سه ن ، ره خنه یه کی زانستی له ماموستای به ریز جه میل رۆژ به یانی ، گوڤاری «پیشکەوتن» ، ژ ١٠ ، به غدا ، ١٩٥٨ ، ل ٤ - ٨ .
- (٨٥) شیخ حه سه ن ، (ی) ئیزافه و (واوی عه تف) ، گوڤاری «رۆژی نوئی» ، ژ ٦ ، سالی ٢ ، سلیمان ، ١٩٦١ ، ل ١٥ - ١٦ .
- (٨٦) صادق به هانه دین ئامیدی ، رینفیسینا کوردی ب تیبیت عه ره بی ، «گوڤاری کۆری زانیاری عێراق - ده سته ی کورد» ، ب ٩ ، به غدا ، ١٩٨٢ ، ل ١٣٥ - ١٤٨ .

- (۸۷) طاهیر صادق ، رینووس - چۆنیه ق نووسینی کوردی ، که رکوک ، ۱۹۶۹ .
- (۸۸) طاهیر صادق ، رینووسی کوردی ، «گوفاری کۆری زانیاری عیراق - دهستی کورده» ، ب ۹ ، به غدا ، ۱۹۸۲ ، ل ۱۴۹ - ۱۷۳ .
- (۸۹) طاهیر صادق ، هه له ی نووسین ، گوفاری «رۆژی نوی» ، ژ ۳ ، سالی ۲ ، سلیمان ، ۱۹۶۱ ، ل ۶۵ - ۶۷ .
- (۹۰) ع . ئیملا ی کوردی ، گوفاری «گه لاونیز» ، ژ ۵ - ۶ ، سالی ۱ ، به غدا ، ۱۹۴۰ ، ل ۱ - ۶ .
- (۹۱) عادیل عیرقان ، هه له قوکردن به نووسینی کوردی و وشه ی عه ره بی ، گوفاری «پیشکوتن» ، ژ ۱۰ ، به غدا ، ۱۹۵۸ ، ل ۱۸ - ۲۰ .
- (۹۲) عه بدولره حمان سه عید ، کومه له شیعری حاجی قادری کۆبی ، به غدا ، ۱۹۲۵ .
- (۹۳) عه بدولعه زیز خانه قا ، جوابی پرساری گه لاونیز ، گوفاری «گه لاونیز» ، ژ ۱۱ ، سالی ۴ ، به غدا ، ۱۹۴۳ ، ل ۵۶ .
- (۹۴) عه بدوللا زینور ، فرههنگی عه ره بی - کوردی ، سلیمان ، ۱۹۴۱ (دهستنووس) .
- (۹۵) عه بدوللا نه قشبه ندی ، پاشکۆی (درا) ، «گوفاری کۆری زانیاری کورده» ، ب ۱ ، ژ ۱ ، به غدا ، ۱۹۷۳ ، ل ۱۱۵ - ۱۲۷ .
- (۹۶) عه ره ب شه مو ، دمدم ، (شوکور مسته فا کردویه به کرمانجی خواروو) ، به غدا ، ۱۹۷۵ .
- (۹۷) عه لانه دین سه جادی ، دانانی نیشانه کانی پیتی کوردی ، گوفاری «رۆژی نوی» ، ژ ۱۲ ، سالی ۱ ، سلیمان ، ۱۹۶۱ ، ل ۱۱ - ۱۸ .
- (۹۸) عه لانه دین سه جادی ، دهستور و فرههنگی زمان کوردی - عه ره بی - فارسی ، به غدا ، ۱۹۶۲ .
- (۹۹) عه لانه دین سه جادی ، میژووی ته ده بی کوردی ، به غدا ، ۱۹۵۲ .
- (۱۰۰) عه لانه دین سه جادی ، ناوی کوردی ، به غدا ، ۱۹۵۳ .
- (۱۰۱) عه لی که مال باپیر ، تهریبه ی ته ولاد ، رۆژنامه ی «بانگی کوردستان» ، سالی ۱ ، ژ ۵ ، ی ته یلولی ۱۹۲۲ ، ل ۲ - ۳ .

- (۱۰۲) عوسمان صهیری ، پرسیارا گه لاونژی ، گوڤاری «گه لاونژ» ، ژ ۱ ، سالی ۵ ، به غدا ، ۱۹۴۴ ، ل ۵۸ - ۶۰ .
- (۱۰۳) عومر عه بدولره حیم ، رینوسی کوردی ، «گوڤاری کۆری زانیاری عیراق - دهستهی کورد» ، ب ۹ ، به غدا ، ۱۹۸۲ ، ل ۱۷۴ - ۱۸۵ .
- (۱۰۴) فوناد زه کی هه ناری ، نووسینی تیبی (دال) به شیوهی سلیمان ، گوڤاری «هیا» ، ژ ۷ ، سالی ۱ ، به غدا ، ۱۹۵۸ ، ل ۱۹ - ۲۱ .
- (۱۰۵) قانونی هه لێژاردن ، به غدا ، ۱۹۲۵ .
- (۱۰۶) قه دری جان ، وه رام ، گوڤاری «گه لاونژ» ، ژ ۱۱ ، سالی ۴ ، به غدا ، ۱۹۴۳ ، ل ۵۴ - ۵۵ .
- (۱۰۷) د. کامیل به سیر ، خالبه ندی بو رینوسی کوردی ، «گوڤاری کۆری زانیاری عیراق - دهستهی کورد» ، ب ۹ ، به غدا ، ۱۹۸۲ ، ل ۵ - ۱۵ .
- (۱۰۸) د. که مال فوناد ، چه ند سه رنجیکی زمانه وان ، گوڤاری «رۆژی کوردستان» ، ژ ۲ ، به غدا ، ۱۹۷۱ ، ل ۵۸ - ۵۹ .
- (۱۰۹) د. که مال مه زهر ته هه د ، «تیگه یشتی راستی» و شونیی له رۆژنامه نووسی کوردیدا ، به غدا ، ۱۹۷۸ .
- (۱۱۰) د. که مال مه زهر ته هه د ، میژوو - کورته باسیکی زانستی میژوو و کورد و میژوو ، به غدا ، ۱۹۸۳ .
- (۱۱۱) «کوردستان» یه که مین رۆژنامه ی کوردی ۱۸۹۸ - ۱۹۰۲ ، کوکردنه وه و پێشه کی : د. که مال فوناد ، به غدا ، ۱۹۷۲ .
- (۱۱۲) کوردستان موکریانی ، ئامرازه کانی خسته سه ره له زمان کوردیدا ، «گوڤاری زانکو» ، ب ۴ ، ژ ۱ ، سلیمان ، ۱۹۷۸ ، ل ۱۴۵ - ۱۷۴ .
- (۱۱۳) کوردستان موکریانی ، چۆنیه ت نووسینی چاوه گه ی نه ساده ، «گوڤاری کۆری زانیاری عیراق - دهستهی کورد» ، ب ۹ ، به غدا ، ۱۹۸۲ ، ل ۱۸۶ - ۲۱۱ .
- (۱۱۴) کوردی و مه ریوانی ، دیوانی کوردی ، به غدا ، ۱۹۳۱ .
- (۱۱۵) کۆری زانیاری کورد ، رینوسی کوردی ، «گوڤاری کۆری زانیاری کورد» ، ب ۱ ، ژ ۱ ، به غدا ، ۱۹۷۳ ، ل ۳۴۶ - ۳۷۹ .

- (۱۱۶) ع . گوڤان ، نووسینی کوردی به تیپی لاتینی ، گوڤاری « گه لاونیز » ، ژ ۲ ، سالی ۵ ، به غدا ، ۱۹۴۴ ، ل ۱-۴ .
- (۱۱۷) گیوی موکریانی ، ئه لفونی وینه دار به تیپی لاتینی ، ههولیز ، ۱۹۷۲ .
- (۱۱۸) م . م . (محمدی مهلا کهریم) ، نووسینی زمانی کوردی ، گوڤاری « هیوا » ، ژ ۸ ، سالی ۱ ، به غدا ، ۱۹۵۸ ، ل ۹-۱۴ .
- (۱۱۹) د . مارف خه زنده دار ، دیوانی نالی و فرههنگی نالی ، به غدا ، ۱۹۷۷ .
- (۱۲۰) مارف خه زنده دار ، زمانه وانی ، گوڤاری « رۆژی نوی » ، ژ ۶ ، سالی ۱ ، سلیمان ، ۱۹۶۰ ، ل ۲۳-۲۶ .
- (۱۲۱) مارف خه زنده دار ، زمانه وانی ، گوڤاری « رۆژی نوی » ، ژ ۸ ، سالی ۱ ، سلیمان ، ۱۹۶۰ ، ل ۱۳-۱۸ .
- (۱۲۲) مستهفا پاشا ، ئه حوالی ضابطانی کورد ، رۆژنامهی « بانگی کوردستان » ، سالی ۱ ، ژ ۴ ، ۲۸ ی ئابی ۱۹۲۲ ، ل ۱-۲ .
- (۱۲۳) مستهفا پاشا ، جه معیهتی کوردستان ، رۆژنامهی « بانگی کوردستان » ، سالی ۱ ، ژ ۱ ، ۲ ی ئابی ۱۹۲۲ ، ل ۱-۳ .
- (۱۲۴) مستهفا پاشا ، حساب سالی دووهه ، رۆژنامهی « بانگی کوردستان » ، سالی ۱ ، ژ ۳ ، ۲۱ ی ئابی ۱۹۲۲ ، ل ۱-۱۲ .
- (۱۲۵) مستهفا نهریمان ، بیلیوگرافیای کتیبی کوردی ، به غدا ، ۱۹۷۷ .
- (۱۲۶) مستهفا نهریمان ، رینووسی کوردی له رهگ و پریشهوه ، به غدا ، ۱۹۸۱ .
- (۱۲۷) مستهفا نهریمان ، ماموستای نهر ، به غدا ، ۱۹۷۱ .
- (۱۲۸) محمد تهمین هه ورامانی ، رینووس پهیرهوی زمانناسی بکا باشه ، گوڤاری « ئاسوی زانکویی » ، سلیمان ، ۱۹۷۸ ، ژ ۱۰ ، ل ۸۸-۹۱ .
- (۱۲۹) محمد تهمین هه ورامانی ، زاری زمانی کوردی له ترازووی بهراورددا ، به غدا ، ۱۹۸۱ .
- (۱۳۰) محمد تهمین هه ورامانی ، فۆنه تیکی زمانی کوردی ، به غدا ، ۱۹۷۴ .
- (۱۳۱) محمد به هجته ئه له ته سه ری و . . . ، کتیبی « خویندنه وهی کوردی بو پۆلی سییه م » ، عه بدولخالق قوتب کردوویه به کوردی ، چاپی پینجه م ، به غدا ، ۱۹۵۵ .

- (۱۳۲) محمەد صالح سەعید ، جاریکی تریش پیتەکان کوردی ، گۆفاری «نوسەری کورد» ، ژ ۴ ، بەغدا ، ۱۹۷۱ ، ل ۶۴ - ۷۰ .
- (۱۳۳) محمەد صالح سەعید ، فریدان و هەلبواردن لە بەکارهێنان و نووسینی کوردیدا ، «گۆفاری کۆری زانیاری عێراق - دەستە ی کورد» ، ب ۹ ، بەغدا ، ۱۹۸۲ ، ل ۲۱۲ - ۲۲۸ .
- (۱۳۴) محمەد مەعرووف فەتاح ، نووسینی کوردی لە روانگە ی فۆنەتیکە وە ، «گۆفاری کۆری زانیاری عێراق - دەستە ی کورد» ، ب ۹ ، بەغدا ، ۱۹۸۲ ، ل ۲۲۹ - ۲۶۷ .
- (۱۳۵) محمەدی مەلا کەریم ، «رینوسی کوردی لە سە دە یە کدا» لە بەر پووناکی پەخندەدا ، گۆفاری «رۆژی کوردستان» ، ژ ۴۳ - ۴۴ ، بەغدا ، ۱۹۷۷ ، ل ۵۳ - ۵۶ .
- (۱۳۶) محمەدی مەلا کەریم ، لە گە ل رابەرە کە ی کاک نووری عەلی ئە میندا ، رۆژنامە ی «بەرای» ، ژ ۷ ، بەغدا ، ۱۹۶۷ ، ل ۴ - ۵ ؛ ژ ۸ ، بەغدا ، ۱۹۶۷ ، ل ۲ ؛ ژ ۹ ، بەغدا ، ۱۹۶۷ ، ل ۲ ؛ ژ ۱۰ ، بەغدا ، ۱۹۶۷ ، ل ۲ ، ۷ .
- (۱۳۷) محمەدی مەلا کەریم ، هەنگاوێکی تر بە رینگای دانانی دەستورێکدا بو نووسینی کوردی ، گۆفاری «نوسەری کورد» ، ژ ۸ ، بەغدا ، ۱۹۷۳ ، ل ۷ - ۱۲ .
- (۱۳۸) محی ئە دین یوسف ، سە عید صە فو ، «حساب و قیاسات بو پۆلی پینجە می سەرە تایی» ، فوناد رە شید کردوو یە بە کوردی ، بەغدا ۱۹۵۶ .
- (۱۳۹) مەحموود حە سە ن ، وە لآمی پرسیاری گە لآویژ ، گۆفاری «گە لآویژ» ، ژ ۱۱ ، سالی ۴ ، بەغدا ، ۱۹۴۳ ، ل ۵۷ .
- (۱۴۰) مەسعوود محمەد ، بە کارهێنان (ی) لە رینزمانی کوردیدا ، «گۆفاری کۆری زانیاری کورد» ، بەرگی یە کە م ، بە شی یە کە م ، بەغدا ، ۱۹۷۳ ، ل ۳۹ - ۱۱۴ .
- (۱۴۱) مەسعوود محمەد ، چارە سەرکردنی گێرگرفتەکانی رینووس و ئە لفوینی کوردی ، «گۆفاری کۆری زانیاری عێراق - دەستە ی کورد» ، ب ۹ ، بەغدا ، ۱۹۸۲ ، ل ۲۶۸ - ۳۵۹ .

- (۱۴۲) مه‌سعوود محمه‌د ، چند حه‌شارگه‌يئكي پزيمانى كوردى ، به‌غدا ،
 ۱۹۷۶ .
- (۱۴۳) مه‌سعوود محمه‌د ، په‌واندنه‌وه‌ي دوو په‌خنه ، گوفارى «رؤشنبيري
 نوئى» ، به‌غدا ۱۹۸۰ ، ژ ۸۰ ، ل ۲-۸ .
- (۱۴۴) مه‌سعوود محمه‌د ، رينووسى كور ، «گوفارى كورپى زانيارى كورد» ،
 ب ۴ ، به‌غدا ۱۹۷۶ ، ل ۲۳۲-۲۸۸ .
- (۱۴۵) مه‌سعوود محمه‌د ، فونه‌تيك چيمان بو بكا ؟ ، «گوفارى كورپى زانيارى
 كورد» ، ب ۳ ، ژ ۱ ، به‌غدا ۱۹۷۴ ، ل ۵۶۸-۶۲۲ .
- (۱۴۶) مه‌سعوود محمه‌د ، گيروگرفتي رينووسى كوردى ، گوفارى «په‌روه‌رده‌و
 زانست» ، ژ ۶ ، به‌غدا ، ۱۹۷۳ ، ل ۷-۲۸ .
- (۱۴۷) مه‌عرووف جياوك ، به‌رگى ئيملاى كوردى ، به‌غدا ، ۱۹۳۰ .
- (۱۴۸) مه‌لا په‌شيد به‌گى بابان ، اقتران النيرين في مجمع البحرين (ئاماده‌كردن و
 پيشكه‌ش كردن و له‌سه‌ر نووسينى : محمه‌د عه‌لى قه‌رده‌اغى) ، به‌غدا ،
 ۱۹۷۳ .
- (۱۴۹) مه‌لا عه‌بدولكه‌ريم موده‌پرپرس و فاتيح عه‌بدولكه‌ريم ، ديوانى نالى ،
 به‌غدا ، ۱۹۷۶ .
- (۱۵۰) مه‌لا محمه‌دى سيوچى ، تذكرة العوام بيان به‌يتى شه‌وه‌ل و ئاختر
 (ليكولينه‌وه‌ي : محمه‌د عه‌لى قه‌رده‌اغى) ، سليمانى ، ۱۹۷۹ .
- (۱۵۱) ن . ، ديسانه‌وه (ئه‌لفونبى نوئى دانهرى ئيبيراهيم بالدار) و به‌راوردى
 په‌خنه زانستيه‌كه‌ي ماموستا مسته‌فا صالح كه‌ريم و وه‌لامه‌كه‌ي ماموستا
 ئيبيراهيم ، گوفارى «پيشكه‌وتن» ، ژ ۹ ، به‌غدا ، ۱۹۵۸ ، ل ۴-۶ .
- (۱۵۲) د. نه‌سرين فه‌خرى ، په‌ره‌سه‌ندنى واتاى وشه و ده‌ورى له‌ده‌وله‌مه‌ندكردنى
 زماندا ، گوفارى «الاستاذ» ژ ۲ ، به‌غدا ، ۱۹۷۸-۱۹۷۹ ، ل
 ۶۶۳-۶۷۱ .
- (۱۵۳) د. نه‌سرين فه‌خرى ، پيشه‌كى چون بنووسين ؟ له‌ده‌نگه‌وه بو وشه ، تا
 رسته ، «گوفارى كورپى زانيارى عيراق - ده‌سته‌ي كورد» ، ب ۹ ،
 به‌غدا ، ۱۹۸۲ ، ل ۴۲۰-۴۳۳ .

(١٥٤) د. نەسرین فەخری ، چاوگی بۆواتا لە زمانی کوردی دا ، بەغدا ، ١٩٧٣ .

(١٥٥) ع . و . نووری ، پیرۆزی منال ، سلیمانی ، ١٩٤٠ .

(١٥٦) ع . و . نووری ، لە ولاتی ئاده میزاده سه ربه سته كان ، بەغدا ١٩٣٩ .

(١٥٧) م . نووری ، مەكینه ی چاپ ، رۆژنامه ی «بانگی كوردستان» ، سالی ١ ، ژ ٣ ، ٢١ ی ئابی ١٩٢٢ ، ل ٣ - ٤ .

(١٥٨) نووری عەلی ئەمین ، رابەری بۆ ئیملا ی کوردی ، سلیمانی ، ١٩٦٦ .

(١٥٩) نووری عەلی ئەمین ، ریزمانی کوردی ، سلیمانی ، ١٩٦٠ .

(١٦٠) نووری عەلی ئەمین ، گێروگرفتی نووسینی کوردی لە تای ترازووی پیتە بزۆین و نە بزۆیندا ، «گۆفاری کۆری زانیاری عێراق - دەستە ی کورد» ، ب ٩ ، بەغدا ، ١٩٨٢ ، ل ٣٦٠ - ٤١٩ .

(١٦١) نووسینی کوردی ، رۆژنامه ی «زبان» ، ژ ١ ، سالی ١ ، سلیمانی ، ١٩ ی ئەیلوولی ١٩٣٧ ، ل ١ .

(١٦٢) أ . ب . ههوری ، ده ستووری نووسینی زمانی کوردی به پیتی عه ره بی ، سلیمانی ، ١٩٦٨ .

(١٦٣) وردی ، ده ستووری زمانی کوردی ، گۆفاری «گروگالی مندالانی کورد» ، ژ ٦ ، پووشپه ری ١٣٢٥ / حوزه برانی ١٩٤٦ ، ل ٣ .

(١٦٤) د. وریا عومەر ئەمین ، ئیملا ی کوردی و چەند تیپینی یەك ، «گۆفاری کۆری زانیاری عێراق - دەستە ی کورد» ، ب ٩ ، بەغدا ، ١٩٨٢ ، ل ٤٣٤ - ٤٤٩ .

بە زمانی عه ره بی

(١٦٥) ابوزید مصطفی السندی ، الكلمات العربية في اللغة الكردية ، «مجلة المجمع العلمي العراقي - الهيئة الكردية» ، المجلد ٩ ، بغداد ، ١٩٨٢ ، ص ٤٨٩ - ٥١٠ .

(١٦٦) احمد زکی باشا ، الترقیم و علاماته فی اللغة العربیة ، مصر ، ١٩١٢ .

(١٦٧) توفيق وهى ، حول مقال مسؤولية الاديب الكردي الكبرى للاستاذ عبدالمجيد لطفى ، مجلة « بهروه رده و زانست - التربية و المعرفة » ، العدد ٥ ، بغداد ، ١٩٧٣ ، ص ٨١ - ٩١ .

(١٦٨) توفيق وهى ، قواعد اللغة الكردية ، الجزء الاول ، بيروت ، ١٩٥٦ .

(١٦٩) رشاد المغربي ، تيسير اللغة العربية ، صيدا ، ١٩٥١ .

(١٧٠) د. عزالدين رسول ، حول المجمع العلمي الكردي ، مجلة « الثقافة » ، بغداد ، ١٩٧٦ ، العدد ٤ ، ص ١٤٦ - ١٧٠ .

(١٧١) أ . كوندراتوف ، اصوات و اشارات (نقله عن الانكليزية : ادور يوحنا) ، بغداد ، ١٩٦٩ .

(١٧٢) مجمع فؤاد الاول للغة العربية ، تيسير الكتابة العربية ، القاهرة ، ١٩٤٦ .

(١٧٣) مجمع اللغة العربية بالقاهرة ، تيسير الكتابة العربية ، القاهرة ، ١٩٦١ .

(١٧٤) محمد تيمور ، ضبط الكتابة العربية ، القاهرة ، ١٩٥١ .

(١٧٥) محمد طاهر بن عبدالقادر الكردي ، حول تيسير الكتابة العربية ، مكة ، ١٣٦٥ هـ .

(١٧٦) محمد الملا عبدالكريم ، عالم كردي من الاتحاد السوفياتي يؤلف « ابجدية لصداقة الشعوب » ، جريدة « التأخي » ، العدد ، ١٢٦١ ، ١٨ شباط ١٩٧٣ ، ص ٨ .

(١٧٧) نريمان ، سبق كردي اخر لابجدية عالمية اخرى ، جريدة « التأخي » ، العدد ، ١٢٧١ ، ١ آذار ١٩٧٣ ، ص ٦ .

(١٧٨) يونس عبدالرزاق السامرائي ، تيسير الكتابة العربية ، بغداد ، ١٩٥٥ .

به زمانى توركى

(١٧٩) م . ص . آيزي ، حروفمز و تسهيل قرائت ، گوڤارى « رۆزى كورد » ، ژ ٢ ، نهسته موول ، ٦ ي ته مووزى ١٣٢٩ ك / ١٩١٣ ز ، ل ١٢ - ١٣ .

(١٨٠) (تعميم معارف و اصلاح حروف) جمعيت محترمه سى طرفندن وارد اولمشدر : رۆز كرد مجموعه سى مديريت عليه سنه ، گوڤارى « رۆزى كورد » ، ژ ٢ ، نهسته موول ، ٦ ي ته مووزى ١٣٢٩ ك / ١٩١٣ ز ، ل ١٣ - ١٦ .

به زمانی پرووسی

- (۱۸۱) س . ئی . ئاباکوموف ، کیشهی لیکولینه‌وهی خالبه‌ندی ، گوفاری
« زمانی پرووسی له قوتابخانه‌دا » ، ژ ۴ ، موسکو ، ۱۹۴۷ ، ل ۲۱ .
- (۱۸۲) ك . ئه‌یووی وئی . ئا . سمیرنؤفا ، دیالیکتی کوردی موکری ، لنینگرد ،
۱۹۶۸ .
- (۱۸۳) ف . ئا . ئیسترین ، گه‌شه‌کردن نووسین ، چاپی به‌که‌م ، موسکو ،
۱۹۶۱ .
- (۱۸۴) ف . ف . ئیفانؤفا ، سه‌ره‌تاییکی خالبه‌ندی پرووسی ، لنینگراد ،
۱۹۶۲ .
- (۱۸۵) ب . ز . بوکچینا ، ل . پ . که‌لاکوتسکایا ، ل . ک . چیلستؤفا . نامه
ده‌باره‌ی رینووس ، موسکو ، ۱۹۶۹ .
- (۱۸۶) س . گ . به‌رخوردارؤف و . . . ده‌ستووری خالبه‌ندی پرووسی ،
کتیبی « کیشهی رینووسی پرووسی » ، موسکو ، ۱۹۶۴ ، ل ۵-۶۸ .
- (۱۸۷) ك . ئی . بیلینسکی ، د . ی . رۆزیتال ، حاله‌تی گران خالبه‌ندی ،
موسکو ، ۱۹۵۹ .
- (۱۸۸) ن . س . پوسیلؤف ، ده‌باره‌ی خالبه‌ندی له‌شعیری پوشکین‌دا ، کتیبی
« شیواز زمانی پوشکین » ، موسکو ، ۱۹۳۷ ، ل ۱۱۵-۱۲۳ .
- (۱۸۹) م . ف . په‌نؤف ، زمانی پرووسی نه‌مروؤ (فونه‌تیک) ، موسکو ، ۱۹۷۹ .
- (۱۹۰) ئا . م . پیشکوفسکی ، ده‌وری خویندنه‌وهی باش له‌فیرکردن نیشانه‌کان
خالبه‌ندی‌دا ، « کاره‌هه‌ئیزاره‌کان » ، موسکو ، ۱۹۵۷ .
- (۱۹۱) ف . ئا . تروفیمؤف ، زمانی نه‌ده‌ببی نه‌مروؤی پرووسی (فونه‌تیک و
رینووس) ، لنینگراد ، ۱۹۵۷ .
- (۱۹۲) د . ئی . رۆزیتال ، کیشهی رینووسی پرووسی ، موسکو ، ۱۹۶۵ .
- (۱۹۳) د . ئی . رۆزیتال ، کیشهی نووسینی وشه‌ی لیکدراو ، کتیبی « کیشهی
رینووسی پرووسی » ، موسکو ، ۱۹۶۴ ، ل ۲۳-۳۶ .
- (۱۹۴) ئا . ئا . ریفورماتسکی ، سه‌ره‌تاییکی زمانناسی ، چاپی چواره‌م ،
موسکو ، ۱۹۶۷ .

- (۱۹۵) ئا . ف . سوئرانسكاييا ، نووسىنى وشەي بىگانه لە زمانى رووسى ئەمرودا ، كىتەبى « كىشەي رېنووسى رووسى ئەمرودا » ، مۇسكۆ ۱۹۶۴ ، ل ۶۹ - ۱۰۰ .
- (۱۹۶) ئا . ب . شەپىرۆ ، بىنچىنەي خالبەندىي رووسى ، مۇسكۆ ، ۱۹۵۵ .
- (۱۹۷) ئا . ب . شەپىرۆ ، رېنووسى رووسى ، مۇسكۆ ، ۱۹۶۱ .
- (۱۹۸) گ . پ . فىرسوۋف ، دەربارەي خويندەن سىتاكس و خالبەندى لە فوتابخانە ، مۇسكۆ ، ۱۹۶۱ .
- (۱۹۹) ئى . ئا . فىگوروفسكى ، خالبەندىي نېكىستىكى سەرلەبەر ، گوفارى « زمانى رووسى لە فوتابخانەدا » ، مۇسكۆ ، ۱۹۳۶ ، ژ ۵ .
- (۲۰۰) ق . كوردو ، دەستورى زمانى كوردى (بە كەرەستەي دىيالىكتى كرمانجى ژوووروو وخواروو) ، مۇسكۆ ، ۱۹۷۸ .
- (۲۰۱) ف . ئى . كودوخوف ، سەرەتايىكى زمانناسى ، مۇسكۆ ، ۱۹۷۸ .
- (۲۰۲) يا . ك . گرۆت ، رېنووسى رووسى ، پىتربورگ ، ۱۸۸۵ .
- (۲۰۳) ئا . ن . گفوزدېف ، دەستورى نووسىن و خالبەندىي رووسى ، مۇسكۆ ، ۱۹۵۶ .
- (۲۰۴) ب . ن . گولوفىن ، سەرەتايىكى زمانناسى ، چاپى دوووم ، مۇسكۆ ، ۱۹۷۸ .
- (۲۰۵) ئا . ئى . مەيسىف ، پىت و دەنگ ، لىنىنگراد ، ۱۹۶۸ .

فەرەزمان و فەرەنگ

- (۲۰۶) ئۆ . س . ئاخانوۋا ، فەرەنگى زاراۋەكانى زمان ، مۇسكۆ ، ۱۹۶۶ .
- (۲۰۷) توفىق وەمبى وس . ئەدمونس ، فەرەنگى كوردى - ئىنگلىزى ، لەندەن ، ۱۹۶۶ .
- (۲۰۸) دىۋانى مەولانا خاليد ، ئەستەموۋل ، ۱۲۶۰ ك / ۱۸۸۴ ز .
- (۲۰۹) م . ب . رودىنكو ، « عادات و رسومات نامەي اكرادىيە » ي مەلا مەحمودى بايەزىدى ، مۇسكۆ ، ۱۹۶۳ .
- (۲۱۰) م . ب . رودىنكو ، « لەيل و مەجنون » ي حارسى بتلىسى ، مۇسكۆ ، ۱۹۶۵ .

E. B. Soane . Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language , London , 1913 . (٢٢٦)

E. B. Soane , Elementary Kurmanji Grammar , Baghdad , 1919 . (٢٢٧)

رۆژنامه و گوڤار

- (٢٢٨) «ئوگونیوک» ، ژ ٤ ، مۆسکو ، ١٩٥٧ .
(٢٢٩) «بانگی کوردستان» ، سلیمانی ، ١٩٢٢-١٩٢٣ .
(٢٣٠) «په‌پام» ، به‌غدا ، ١٩٥٢-١٩٥٦ .
(٢٣١) «پیشکه‌وتن» ، به‌غدا ، ١٩٥٨ .
(٢٣٢) «پیشکه‌وتن» ، سلیمانی ، ١٩٢٠-١٩٢٢ .
(٢٣٣) «تینگه‌یشتی راستی» ، به‌غدا ، ١٩١٨-١٩١٩ .
(٢٣٤) «رۆژی کوردستان» ، سلیمانی ، ١٩٢٢-١٩٢٣ .
(٢٣٥) «زاری کرمانجی» ، ره‌واندز ، ١٩٢٦-١٩٣٢ .
(٢٣٦) «زبان» ، سلیمانی ، ١٩٣٧-١٩٣٨ .
(٢٣٧) «ژین» ، نه‌سته‌موول ، ١٩١٩ .
(٢٣٨) «شه‌فه‌ق» ، که‌رکوک ، ١٩٥٨ .
(٢٣٩) «کوردستان» ، نه‌سته‌موول ، ١٩١٩ .
(٢٤٠) «کوردستان» ، قاهیره ، جنیف . . . هتد ، ١٨٩٨-١٩٠٢ .
(٢٤١) «گروگانی مندالانی کورد» ، مه‌هاباد ، ١٩٤٦ .
(٢٤٢) «گوڤاری کۆری زانیاری کورد» ، ب ١ . ژ ١ ، به‌غدا ، ١٩٧٣ ؛ ژ ٩ ، به‌غدا ، ١٩٨٢ .
(٢٤٣) «هه‌تاو» ، هه‌ولێر ، ١٩٥٣ ، ژ ١ .
(٢٤٤) «هه‌یوا» ، به‌غدا ، ١٩٥٧ .

ناوه روك

پیشه کی ۳

- ۱ -

- ۹ نووسین و جوړه کانی و میژووی
- په یامی نه سقوفه کان ل ۱۱ ، په یامی کیول ۱۱ ، نووسینی ونه یی
(Pictography - الكتابة التصويرية) ل ۱۳ - ۱۴ ، نووسینی بیر
(Ideography - ئیدیوگرافی) ل ۱۵ ، نووسینی هیروگلیف (Hieroglyph) ل
۱۶ ، نووسینی برگه یی ل ۱۸ ، نووسینی کونسونانتی ل ۱۸ ، نووسینی
فونته تیکی ل ۱۸ ، به لفوینی لاتینی ل ۱۹ ، نه لفوینی ئه رمن و
جوړجی ل ۱۹ - ۲۰ ، نه لفوینی کوردی ل ۲۰ ، که لک وه رگرتن له
شیوازی هه مه جوړی نووسین ل ۲۱ .

- ۲ -

- ۲۳ کورته په کی میژووی نووسینی کوردی به نه لفوینی عه ره بی
- کتیبی « زمانای په کگرتووی کوردی » ی د . جه مال نه به زل ۲۳ - ۲۴ ،
نامیلکه ی « رینووسی کوردی له سه ده یه کدا » ی حامید فهرج
ل ۲۳ ، کتیبی « رینووسی کوردی له ره گ و ریشه وه » ی مسته فا
نهریمان ل ۲۴ - ۲۵ ، ده ستنوسه کانی مه لا مه هوودی بایه زیدی
ل ۲۵ - ۲۶ ، رۆژنامه ی « کوردستان » ل ۲۶ ، ده ستنوسی ژماره
(۴۴۸) ی کتیبخانه ی کوپری زانیاری کورد ل ۲۷ - ۲۸ ، رۆژنامه ی
« تیگه یشتنی راستی » ل ۲۸ - ۲۹ ، گوڤاری « زین » ی ئه سته موول
ل ۳۰ ، گوڤاری « زاری کرمانجی » ل ۳۰ ، فهره نگی « الهدیه
الحمیدیه فی اللغة الكردیه » ل ۳۳ ، گوڤاری « رۆژی کورد » و
« کومه له ی هیفی » ل ۳۴ ، نه و ئینجیلانه ی له سالی ۱۹۱۹ دا
چاپ کراون و کتیبی ریزمانی کوردی فوسوسوم ل ۳۵ ، گوڤاری

« دیاری کوردستان » ل ۳۶ ، رۆژنامه‌ی « پیشکەوتن » ل ۳۷ ،
 رۆژنامه‌ی « رۆژی کوردستان » ل ۳۷ ، رۆژنامه‌ی « بانگی
 کوردستان » ل ۳۷ ، کتیی « ~~هینگو~~ هینگو بان کوردی » ل ۳۸ ، کتیی
 « کۆمه‌له شیعیری حاجی قادری کۆبی » و « قانونی
 هه‌لیژاردن » ل ۴۱ ، کتیی « مختصر صرف و نحوی کوردی » ی
 سه‌عید صدقی ل ۴۱- ۴۲ ، کتیی « ده‌ستوری زمانی کوردی » ی
 توفیق وه‌هیی ل ۴۳- ۴۶ ، نامیلکه‌ی « به‌رگی ئیملا‌ی کوردی » ی
 مه‌عرووف جیاوک ل ۴۷ ، کتیی « ئه‌لفوی کوردی » ی حامید فه‌رح
 ل ۴۸ ، « ئه‌لفبای کوردی » ی ئه‌حمه‌دی عه‌زیزناغا ل ۴۸ ، مه‌لا
 ره‌شید به‌گی بابان ل ۴۸- ۵۰ ، گوڤاری « گه‌لاویژ » ل ۵۰- ۵۲ ،
 گوڤاری « گروگالی مندالان کورد » ل ۵۲- ۵۳ ، کتیی « ئه‌لفوی » و
 « ئه‌لفوی نوی بو‌مندالان » و « ئه‌لفوی بو‌گه‌وره » . . . ی ئیبراهیم
 بالدار ل ۵۳- ۵۴ ، ده‌وری ئیبراهیم ئه‌حمه‌د و عه‌لاه‌دین سه‌جادی
 ل ۵۴- ۵۸ ، گوڤاری « په‌یام » ل ۵۷- ۵۸ ، کتیی قوتابخانه‌کان
 ل ۵۸ ، گوڤاری « هیوا » ل ۵۹- ۶۰ ، گوڤاری « رۆژی نوی »
 ل ۶۰- ۶۱ ، گوڤاری « پیشکەوتن » ل ۶۱- ۶۲ ، گوڤاری
 « شه‌فه‌ق » ل ۶۲- ۶۳ ، کتیی « رابه‌رتی بو‌ئیملا‌ی کوردی » ی
 نووری عه‌لی ئه‌مین ل ۶۳- ۶۵ ، نامیلکه‌ی « ده‌ستوری نووسینی
 زمانی کوردی به‌ پیتی عه‌ره‌بی » ی . ا . ب . هه‌وری ل ۶۵ ، کتیی
 « رینووس - چۆنیته‌ی نووسینی کوردی » ی طاهیر صادق ل ۶۵- ۶۶ ،
 رینووسی کۆری زانیاری کوردل ۶۶- ۷۳ ، وتاره‌کانی مه‌سعوود
 عه‌مه‌د له‌باره‌ی رینووسی کوردیه‌وه ل ۷۳- ۷۵ ، ئه‌و وتاره‌نی له
 گوڤارو رۆژنامه‌ کوردیه‌کانی نیوان سالانی ۷۰- ۸۰ دا له‌باره‌ی
 رینووسی کوردیه‌وه بلاوکراونه‌ته‌وه ل ۷۵- ۷۶ ، به‌رگی نویه‌می
 « گوڤاری کۆری زانیاری عێراق - ده‌سته‌ی کورد » ل ۷۶- ۷۹ ،
 ئه‌نجام ل ۷۹- ۸۰ .

- ۳ -

- ۸۱ گیر و گرفته کانی رینووسی کوردی به نه لفقوبیی عه ره ی .
جیاوازی نیوان (ده ننگ) و (فونیم) و (پیت) ل ۸۱-۸۶ ، پیوه ندی
رینووس به فونه تیک و ریزمانه وه ل ۸۶-۹۰ .
- ۹۱ گیر و گرفتی نیگاری ده ننگه کان
نووسینی (وو) یان (و) به رانه ر (u) ی لاتینی ل ۹۲-۹۳ ، نووسینی
دوو (ی) یان (ی) به رانه ر (i) ی لاتینی ل ۹۳-۹۴ ، کیسه ی کورته
بزویی (ii) ل ۹۴-۹۹ ، گیلأ و گرفتی (و- w) و (ی- y) کونسونانته
ل ۹۹-۱۰۰ ، نووسینی دیفتونگه کان ل ۱۰۰-۱۰۳ ،
نووسینی (ر) یان (ز) یان (رر) ل ۱۰۳-۱۰۵ ، ئه نجام
ل ۱۰۶-۱۰۷ .
- ۱۰۸ گیر و گرفتی نووسینی وشه کان و تیک به ستیان
نه نووسینی هه ندی پیت و په بره وی نه کردن پاراستنی بناغهی وشه و
کاری فونه تیک ل ۱۰۸-۱۲۸ ، وشه ی ساده له گه ل مورفیمه
نه فیکسی به کان ل ۱۲۸-۱۳۳ ، وشه ی لیکدراو ل ۱۳۳-۱۳۵ ،
ناراستی لکاندن هه ندی وشه به پیش یان به پاش وشه ی دی به وه
ل ۱۳۵-۱۳۹ ، تیک به ستنی پسته کان ل ۱۳۹-۱۴۱ ، نووسینی
وشه ی بیگانه ل ۱۴۱-۱۴۲ .

- ۴ -

- ۱۴۲ خالبه ندی
خال ل ۱۴۸-۱۵۱ ، دووخال ل ۱۵۱-۱۵۳ ، کومه له خال
ل ۱۵۳-۱۵۵ ، کوما ل ۱۵۵-۱۵۸ ، کوما ی خالدار
ل ۱۵۸-۱۵۹ ، ته قه ل ۱۵۹-۱۶۲ ، دووکه وانه
ل ۱۶۲-۱۶۴ ، که وانه ی دووتایی ل ۱۶۴-۱۶۶ ، نیشانه ی
پرسیار و نیشانه ی سه رسامی ل ۱۶۶-۱۶۸ .

پر به دل سوپاسی ماموستا سہ ردار میران و ماموستا عہ زیزہ ریری
و ماموستا جہ عفر بہ ررنجی ، سی برا و ہاورنی نیزیکم دہ کہ م ،
کہ لہ دہ کردنی ئەم کتیبہ دا زوریان ہاریکاری لہ گہ ل کردم و
یاریدہ یان دام .

د. عَبْد الرَّحْمَنُ الْحَاجَّ مَعْرُوفٌ

الكتابية الكبرى

بالحروف العربية

له چاپکراو مکانی نه مینداریتی گشتی ی روشنبیری و لاوانی
ناوچه ی کوردستان

www.iqra.commontada.com

منتدی اقرأ الثقافی

له بواری

فرهنگی نووسی کوردی

دوکتور

نه و پرهمانی حاجی ماری

بغداد - ۱۹۸۷

ئەم كۆنپە

لە ئامادە كۆرڧى پىڭكەى

(مىندى ئاقرأ الشقافى) ۵

WWW.IQRA.AHLAMONTADA.COM

بۇ سەردانى پەىجى پىڭكە:

[/https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada](https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada)

بۇ سەردانى پىڭكەكە:

<http://iqra.ahlamontada.com>

پيشه‌كى

مەسەلەى دانانى فەرھەنگ گرنىك و گرانە ، بۆيە تاكو ئىستا گەلىن كىشەى تېۋرى فەرھەنگ نووسى پىوستى بە لىكدانەوۋە لىكۆلنەوۋە .

سالى ۱۹۴۰ زاناي بەناوبانكى رووس ل . ف . تىرىبا يەكەم وتارى دەربارەى فەرھەنگ نووسى بلاوكردەوۋە ، كە تىدا لەسەر كەرسەتەيەكى زۆرو فراوان كىشە سەرەككە كانى تېۋرى فەرھەنگ نووسى ديارى كردوۋە (۱) . ئەگەرچى مەرگ بۈۋە بەرھەلستى ئەۋەى شىرىبا بىسوانى گىت نووسىنە كانى لەپارەى تېۋرى فەرھەنگ نووسىيەۋە بگە يەتتە ئەنجام ، بەلام فرىاكەوت ئەۋە پچەسىننى كە وا فەرھەنگ نووسى تەنھا كارى پراكىكى دانانى فەرھەنگ نىيەۋ بەلكو كارىكى زانستى و تېۋرىشە . ئەمەش لەتتو قوتابخانەى فەرھەنگ نووسى سۆفەتدا رەگى داکوتا .

زمانەۋانانى سۆفیت بەدۋال . ف . شىرىبادا لەۋۋە بۆ مەسەلەكە دەچن : كە وا فەرھەنگ نووسى ۋەك زانستىك دوو دىۋى ھەيە : تېۋرى و پراكىك (۲) . يەكەمىان لەۋ كىشانە دەكۆلىتەۋە كە لە دانانى

(۱) ل . ف . شىرىبا ، ئەجروبەى تېۋرى فەرھەنگ نووسى ، « ھەرالە كانى ئەكادىمىيەى زانستى سۆفیت » ، ۱۹۴۰ ، ژ ۳ .

(۲) گ . ف . سىيانوف ، پيشەكى بۆ تەرجومەى رووسى كىتېبى « سەرەتايىك بۆ فەرھەنگ نووسى نەمىزۆ » (خ . كاسارېس) ، ل ۹ .

ھەر فەرھەنگىتىدا سەرھەلدەدەنۈ لە رېنگاى زانستىرەوۈ رېنگاۋ رېيازى راست بۆ چارەسەر كىردىن دەدۆزىتەوۈ . دوۋدەمىش — لەسەر بناغى ئەو تىۋرى يەو لەبەر رووناكىي ئەو رېنگو رېيازەى بۆى دانزاۋە كارى دانانى فەرھەنگ بەجىدە گەيەنې . بىن گومان دا بەش كىردنى فەرھەنگ نووسى بەسەر دوو لايەندا شىكى راستە . ئەو دوو لايەنەى فەرھەنگ نووسى ھەمىشە شان بەشانى يەكتر دەپۋنۈ تىك ئاللاۋن .

» پىپۇرى فەرھەنگ نووسى تەنيا بە خەرىك بوونى بە تىۋرى رووتو كارە كىردنى لەسەر كەرەستەى خاۋو خۇتاقى تەكردنەوۈ بە دانانى فەرھەنگەوۈ . . . نەرناكەوئى ، بەپىچەۋا تەشەوۈ ھىچ فەرھەنگ نووسىك ئەگەر ۋەك زانستىك زانبارى لە كىشە گىرنگەكانى فەرھەنگ نووسىدا پەيدا نەكا ، راست نىيە خۇى بەاۋتە دەرباى فەرھەنگ دا تەوۈ . جا لە يەك كاتدا بايخدان بە ھەردوۋ بىكەى فەرھەنگ نووسى ، زۆر پىۋىستە « (۳) .

ئەگەرچى لە ۋلاتە پىشكە وتوۋەكان بە دەيان نامەى دوكتورى و كىتب ، بە سەدان وتارو لىكۋلىنەوۈ لەبارەى تىۋرى فەرھەنگ نووسىەوۈ بلاۋ كراۋنە تەوۈ ۋە چەندىن كۆنگرەى بۆ بەستراۋەو گەلنى گۇفارى تايەتى بۆ تەرخان كراۋەو ئامۇزگاي بۆ دامەزراۋە ، بەلام دەتوانىن بلىن لە گەل ئەو شدا ھىشتا گەلنى كىشەى دانانى فەرھەنگ ئەك ھەر ساغ نە كراۋە تەوۈ ، بەلكو پەنجەشى بۆ درىژنە كراۋە .

ھەموو ئەمە بەسەر يەكەوۈ ، ئەگەرچى ھىشتا تىۋرى تەواۋو كالمى فەرھەنگ نووسى لى بەيدانە بوۈ ، بەلام لە گەل ئەو شدا ئەو

(۳) ل . پ . ستوبىن ، بارو بىكەى تۆزەرانى سۆفىت لەبارەى فەرھەنگ نووسى ئەوروپاۋ ئەمەرىكاۋە ، « ھەوالەكانى زانكۆى لىنىگراد » ، ۱۹۶۷ ، ۲۰۳ ، ل ۱۶۱ .

تیۆریه گرنگانهی له کاری فهرهنگ نووسیدا پتۆسته په چاوبکرین ،
نیشان ده دهن .

لهم باره یه وه ئه وهی پتۆه ندی به کاری دانانی فهرهنگی کوردیه وه
هه به ، له گه ل ئه وه شدا که میژوو په کی کۆنی هه به ، که چی هه چ باسو
که رهسته په کی تیۆری ده رباره ی نه نووسراوه . جا له و رابه دام که
لیدوان و لیکۆلینه وه له فهرهنگه کوردیه کان نه که هر ده یته رابه رو
ری نیشانده ری فهرهنگ نووسه کان ، به لکو ده شپه سه رچاوه ی
سه ره لدان و گه شه کردنی تیۆری فهرهنگ نووسی کوردی بۆیه
له و وتارانه دا ، که له سه ره تایی سالانی هه فتاوه تا ئه مرۆ له باره ی
فهرهنگه کوردیه کانه وه بلاومان کردۆته وه ، هه ولمان داوه له ریگی
نرخاندن و په خه و شی کردنه وه و مونا قه شه کردنیانه وه ئه و کیشانه ی
له کاری فهرهنگ نووسی کوردیدا هه به بخه یه پیش چا و تا به و پتیه
بتوانین بناغه ی تیۆری فهرهنگ نووسی کوردی دابه زریتین .

بۆ ئه وهی ئه و وتارانه م له په رش و بلاوی و فهوتان رزگار بکه م و
بۆ ئه وهی فهرهنگ نووسه به رتزه کانمان بتوانن که لکی ته وایان
لێ وه رگرن ، به پتۆیستم زانی کۆیان بکه مه وه و یانکه مه کیشیک . ئه م
به ره مه - « له بوای فهرهنگ نووسی کوردیدا » - به شیکن (٤) له و
وتارانه ی له باره ی کاری فهرهنگ نووسی کوردیه وه له گو قارو
رۆژنامه کاندای بلاوم کردوونه ته وه .

به هه چ چه شتیک ده ستکاری ناوه روکی وتاره کانم نه کردووه ،

(٤) وێرای ئه و وتارانه ، هه ندی وتاری دیم به کوردی هه به ، که
خستوومنه ته ناو کتیبی تره وه به پتۆیستم نه زانیوه دوو پالیان بکه مه مه .
هه ره ها به زمانی رووسیش دوو وتارم بلاو کردۆته وه و لیره دا چاپ کردنیان
ناسان نیه .

تەنیا ئەگەر شتیک لە چاپدا پەرییە خستوو مەتەوه شۆینی خۆی یاخود شتیک قبول نەکرابن لامبردین . لێ رووی شیوه و شتوازی نووسینەوه تەنیا لە چەند شۆینیکی کەمدا ناچار بووم جێگە ی هەندئ وشە بگۆڕم . بەلام ئەوهی پتووەندی بە ریتوو سەوه هە یە بۆ مەبەستی باش خویندەتەوه دەستکاری زۆرم کردوووە ئەمەش هیچ لە جەوهەری مەسەلە سەرەکیە کە ناگۆرێ .

لەدایک بوونی هەر فەرھەنگێکی گەورە ی کوردیی نوێ کارێکی گرنکی بۆ سەر فیلۆلۆژی کوردی هە یە بە گشتی . چونکە لە هەر کارێکی وەھادا دەبێ هەموو لایەنە چاکەکانی کارەکانی پێشتر پەنگی دایتەوه و هەموو ناتەواویەکانیش دوورخرابنەوه . هەر وەھا پتووستە لەسەر بناغە ی کەرەستە ی نوێ هەندئ کیشە ساغ کرایتەوه مایە ی بەختە وەریم دەبێ و هیواو ئاواتیکی گەورەم دیتەدی ، ئەگەر بتوانم بەم کارە خزمەتییکی بچووک پێشکەش بە فەرھەنگ نووسە کائانان بکەم و لەبارە ی کاری فەرھەنگ نووسی کوردیەوه چەند وشە یەکی بەکەلک بنوسم .

د. نەورەحمەنی حاجی مەرف

فهرهنگی خال

فهرهنگ نووسی له كورده واریدا له میژه دهسنی پوچ كراوه ،
كوترین فهرهنگ كه نووسراپ فهرهنگی « نوبهار ۵۴ » كه له
لایه ن ههمه دی خانی بهوه نووسراوه له سالی ۱۰۹۴ك / ۱۶۸۲زدا .
دوابه دوائی هم فهرهنگه گه لیک فهرهنگی هه مه چشنه : (عره بی -
كوردی ، كوردی - عره بی ، ئیتالی - كوردی ، كوردی - رووسی ،
رووسی - كوردی ، كوردی - فهرهنگی ، كوردی - ئهلمانی ،
كوردی - ئینگلیزی ۰۰۰ هتد)^(۱) نووسراوه چ له لایه ن كورده وهوه
چ له لایه ن بیگانه وه . بهم جۆره ئه توانین بئین كه فهرهنگ نووسی
كوردی هه مه چشنه بناغه به كی پته وو ره گیسکی دریزی هه به . بهلام
له گه ل ئه وه شدا ، به داخه وه تاكو ئیستا گه لیک فهرهنگی پیتوستان
نیه و ناته واوی زۆره له کاری فهرهنگ نووسی كوردیدا .

ههروه ها تاوه كو سالی ۱۹۶۰ فهرهنگی كوردی - كوردیمان
نه بوو . ههست و چالاکی ماموستا شیخ محهمه دی خال توانیان هم
كه له بهره پر بکه نه وه . ئه وه بوو له سالی ۱۹۶۰- ۱۹۶۴دا بهرگی به كه م و
دووه می « فهرهنگی خال »^(۲) ده رچوو ، كه تا كو تایی پیتی (ف)

(۱) لیکۆلینه وه له فهرهنگانه ، كه به شیکن له نووسراوی
« میژوی فهرهنگ نووسی كوردی » به چهند ولاریك پیشكەشی نه كه بن .

(۲) شیخ محهمه دی خال ، « فهرهنگی خال » ، سلیمانی ، بهرگی
به كه م ، ۱۹۶۰ ، بهرگی دووه م ، ۱۹۶۴ .

ده گرتیهوه . بۆ ئهوه به شهی ماوه به پیتی زاینی من هیشتا دهر نه چوووه
هۆی چیه نازانم . هیوادارم که دهر چووین و من هه له بزم ، یا خود ئه گهر
دهر نه چووین ، مامۆستا خال دهستی له هه لنه گرتین و لهو کاره به زرخه
پتیسته گهلی کوردمان بن بهش نه کا .

« فرههنگی خال » به کینکه له ههره چاکترین فرههنگه چاکه کانی
کوردی . به رهه میکی باشی پینگه یشتوی نوییه ، که لکیکی زۆری
ههیه بۆ زور بهی خوینده وارانێ کوردستان ، ئه ویش هۆی ئه و پیتگا
راستهیه که مامۆستا خال گرتوویه تی له نووسینی فرههنگه که یدا ،
به وهی که ناوه روکی فرههنگه که ی بریتیه له وشه کانی گه لیک له
ناوچه کانی کوردستان ، وه که مامۆستا خال خۆی ئه لێن : « له سالی
(۱۹۳۵) هوه به هه موو هیزو ته وانا ی خۆمه وه خه ریکی کۆ کرد نه وهی
وته ی کوردیم به هه موو ئاههنگ و شتیوه کانیه وه به وته ی بابانو
سۆرانو ، زازاو ، بۆتانو ، بادینانو ، لورو ، فه یلیو ، له کۆ ،
موکریانو ، ئه رده لانه وه وه له م رییه دا زۆر په نجم داوه و کوششم
کردوه تا وته ی راست و دروستم کۆ کردۆته وه . . . » (۲) . ئه م جۆره
پیتگایه بۆ ئه وهی فرههنگ به که لک بیت نه وه که ته نها بۆ خوینده وارانێ
ناوچه یه که له کوردستان به لکو به که لک بیت بۆ زور بهی کوردان
پیتگایه کی راست و پتیوست و نوی و به سووده بۆ ئه وهی که له فرههنگ
کۆمه لکی فراوانو زۆر له کوردان که لک وه ربگرنو ههروه ها پیتازه
بۆ به کخستی شتیوه کانی زمانی کوردی و سه رچاوه یه بۆ سازبوونی
زمانی ئه ده بی بۆ گه لی کوردمان .

وه که له سه ره وه وتمان « فرههنگی خال » به که م فرههنگی
کوردی - کوردیه ، له بهر ئه وه گه لیک کۆسپ له پیتگای داغانی ئه م

(۲) شیخ محمادی خال ، « فرههنگی خال » ، بهرگی به که م ، له ۱۰۱ .

فهره ننگه دا هه بووه . ئه وه ته ماموستا خال خۆی لهم باره وه ئه لێ :
 « ئه وی لهم فهره ننگه ورد ئه یته وه ئه بێ بزانی که تا ئیستا لهم رووه وه
 سه ره شه قێکمان بۆ دانه زاوه تا چاوی لێ بکه یێ و فهره نگیکی
 تیکر ایمان به زمانی کوردی بۆ نه نووسراوه تا لاسایی بکه ینه وه . . . » (٤)
 بێ گومان نه بوونی سه رچاوه نووسراویکی پێشوو لهم چشه بووه
 به هۆی ئه وهی « فهره نگی خال » دوور ته ییت له چه ند ئاته واوییه ک .
 به کورتی له و ئاته واوییه ته ئه دوین :

پێش ئه وهی یێ سه ر باس کردنی ئاته واوییه کانی ناوه روکی ئه م
 فهره ننگه ، ئه مه ویت به چه ند دێرێک له پێشه کی به کی بدویم .
 هه رچه نده گرنگی فهره ننگه که ناوه روکه که به تی ، به لام له بهر ئه وهی
 زور به ی فهره ننگ نووسه کانیان له پێشه کی فهره ننگه کانیاندا گه لێک
 شه ئه نووسن که په یوه ندی نه له گه ل مه بهستی فهره ننگه کانیاندا ،
 وا ئه زانم ئه گه ر به کورتی لهم به شه بدویم له که لک زیاتر زیان ئاده م .

ماموستا خال له لاپه ره (٧-١٠) دا زۆر به وردی باسی پێوستی و
 زخی فهره ننگ ئه کات بۆ مانه وه و پێش خستی زمان .

له لاپه ره (١٠-١٥) دا به کورتی باسی ئه و فهره ننگه کوردییه ته
 ئه کات ، که له پێش فهره ننگه که ی ئه وه وه نووسراون . لێ مه دا ته نها
 باسی هه وت فهره نگی کوردوه : (ئه حمه دی خانی ، ئه حمه دی ،
 یوسف ضیا پاشای خالیدی ، فه ردیناند یووستی ، میچه ر سۆن ،
 رابه ر ، مه ردۆخ) (٥) . به لام گه لێک فهره نگی تر هه ن ، وه ک :
 (گه رزۆنی ، لێرخ ، فۆسوم ، به گیزارۆف ، جاردین . . . هتد) (٦) و

(٤) هه مان سه رچاوه ، ل ١٦ .

(٥) ، (٦) لێکۆلینه وه له و فهره ننگه که به چه ند وێرێکی لایه نی
 پێشکه شر ئه که یێ .

باسی ئەکردوون . دياره ئەم فەرھەنگانە بە دەست مامۆستا خال نەگەشتوون ، بەلام فەرھەنگی « کۆلکەزێرینە »ی مامۆستا گیوی موکریانى ، کە سالی ١٩٥٥ دەرچوو ، لەو باوەڕەدام مامۆستا خال لە یەکەم پۆزەوێ چاوی پێی کەوتوو . لەبەر ئەوە ، کە هاوتۆتە سەر باسی فەرھەنگە کوردییەکان ئەبواوە باسیکی « کۆلکەزێرینە »شی ھەر بکردایە . جگە لەوە لەگەڵ باوەڕی مامۆستا خالدا تێم کە ئەلی : « نەو بەھارو ئەحمەدی و پابەر لە عەرەبیی پەوێن بو کوردی ، واتە فەرھەنگی عەرەبێن ئەک کوردی » (٧) . راستە ئەم فەرھەنگانە لە عەرەبییەوێ بو کوردی ، بەلام عەرەبیی پووێن ، بەلکو ساماتیکی ئیجگار گەرھەن لە مێژووی فەرھەنگ نووسی کوردی داو ھەر وھا بو نووسینی فەرھەنگی کوردی - کوردی لە بەشە کوردییەکانیان ئەتوانی کەلکی باش وەرگیری ٥٥٠ لەبەر ئەوەی تاکو ئیستا لە فەرھەنگی کوردی کەم دواون ، ئەم باسە مامۆستا خال کەلکو و سود دەگەین .

نوسەر لە لاپەرە (١٧-٢٦) دا چەند باسیکی کردوو ، وەک : پەیدا بوونی و تەو زمان ؛ جیا بوونەوێ زماو و تەو زمان ؛ لق و پۆلی زمان ؛ کورد ؛ پینگە پلتنی زمانی کوردی ؛ جیا بوونەوێ شتوێ کوردی ؛ سنووری کوردستان ٥٥٠ ئەم باسە زۆر پەبوێندیان لەگەڵ مەبەستی فەرھەنگ داناندا نیو ئەتوانی بکرتن بە سێ بەشەو ، کە بەستراون بە سێ لقی زانستی جیاوازەو : ١- مێژوو ؛ ٢- جوگرافیا ؛ ٣- زمان بەگشتی . لەو باوەڕەدام ئەم باسە کە نزیکی (١٠) لاپەرەیان داگیر کردوو لە ناو فەرھەنگە کەدا ئەبوو تا بە باشر بوو .

(٧) سەرچاوەی ناوێراو ، « فەرھەنگی خال » ؛ بەرگی بەکەم ،

١٤ - ١٥ .

لیره دا مه بهستم نهوه نیه ، که ئەم باسانه راست نین ، بەلکو مه بهستم نهوه یه ، بلیتم ئەتوانرا له جینگایه کی تردا بلاوبکرانا یهوه ، نهوهك لیره دا باری فرههنگه که گران بکن . له سه رتکی که وه لهو باوه پرده دام ، هۆی بلاو کردنه وهی گه لیک باس له ناو فرههنگدا که په یوه ندیان که مه له گه ل کاری فرههنگدا ئەم دوو هۆیه ن : یه که م – له بهر نه وهی له کورده واریدا مه ودا ی بلاو کردنه وه هه رده م که م بووه ، بۆیه فرههنگ نووسه کانمان له ڕینگای پێشه کی به که یانه وه هه ولیان داوه له زۆر شت بدوین . دووه م فرههنگ نووسه کانمان و بستویانه زانین و تواناو ڕازی خۆیان بۆ گه لیان ده رخن .

له لاپه ره (۳۱-۳۸) دا به کورتی و راست و جوان چه ند زانیاریه کی پێویستی له باره ی ریزمانی کوردیه وه داوه ، که به ته واوی له گه ل مه بهستی فرههنگه که دا ئەگونجی و بۆ گۆڕینی وشه به پیتی پێویست به کارهینه ری فرههنگه که ئەتوانی سوودی لێ بینی . له م به شه دا چه ند که م و کورتیه کی بچووک هه یه ، وهك نه وهی له لاپه ره (۲۱ – ۳۱) دا باسی « پیتی کوردی و نووسینی کوردی » ی ئەکات و ئەمه ی له به شی ریزمان جیا کردۆته وه . به لām ئەبوایه ئەمهش هه ر له ناو به شی ریزمانه که دا بوایه ، چونکه پێوه ندی راسته و خۆی پێوه هه یه . ههروه ها چه ند زاراوه یه کی داوه ، که به باوه ری من زۆر له جینگای خۆیاندا نین ، وهك بۆ جیا کردنه وهی پیتی (ر) – (ڕ) ، (ل) – (ل) هاتووه (ر) ی ناواوه بچووک و (ڕ) ی ناواوه گه وره . (ل) ی ناواوه سووک و (ل) ی ناواوه قه له و . هه رچه نده بچووک و گه وره تا ڕاده یهك راستن ، به لām به ته واوی ناگونجین . خۆ سووک و قه له و هه ر به هیچ جۆرێک به راستی نازانم ، چونکه ئەم دوو وشه یه دوورن له یهك ، به لām زۆر باش ده بوو ئەگه ر مامۆستا لاوازو قه له و ، یا له رو قه له وهی به کاره ینا یه . ههروه ها ئەتوانی له رم و ڕمق به کاره یترتی .

له لاپهړه (۳۸ - ۳۹) دا ټو نیشافانه ټادات ، که له ناو
 فرهه ننگه که دا به کاری هیناوه . ټو فرهه ننگه ی له کوردستاندا تا
 سالی ۱۹۶۰ دهړچوون ټم پیوستی تیایاندا باس نه کراوه ، تهها
 ماموستا خال بۆ یه که م جلا ههستی بهوه کردووه و بهمه کاری به کارهینانی
 فرهه ننگه که ی ټاسان کردووه .

به گشتی ټم فرهه ننگه له سه ر شیوه یه کی جوانو و راست دانراوه .
 گه لیک له و گرانی و زحمه تی و ناته و او بیانه ی له ناو فرهه ننگه کانی پیش
 ټه ودا هه بوون ، ماموستا خال ټاسانی کردوون و پری کردووه ته وه .
 دیاره نووسه ر خۆی زۆر له گه ل نووسینی فرهه ننگه که یدا
 خه ریک کردووه . هه روه ها بۆ کو کردنه وه ی وشه ی کوردی زۆر
 گه راوه و خویندنه وه ی فرهه ننگه که ی ټو راستی به درده خات و زور به ی
 وشه کانی زمانی کوردی به رچاو ټه که ون .

بۆ لیکدانه وه و پوونکردنه وه ی مانای وشه ، نووسه ر چه ند
 ریگایه کی راستی زانستی گرتووه . بۆ ټو وشانه ی بتوانزی به یه ک
 وشه مانای نیشان بدری ، نیشانی داوه . وه ک (ټامشۆ) به رامبه ری
 نووسیوتی (ها توچۆ) ؛ به رامبه ر به (ټالۆشدار) نووسیوتی
 (ټالۆشوی) . . . هه روه ها که ها توته سه ر وشه ی (ها توچۆ) و
 (ټالۆشوی) به جیا راهی کردوون ، نه وه ک یه کیک مانای ټم وشانه ش
 نی نه گات . وه ک وتمان ټه مه ریگایه کی راسته ، به لام ناتوانزی له هه موو
 شوینی کدا به کارهینری . چونکه له هه ندی شویندا پوونکردنه وه و
 لیکدانه وه ی وشه یه ک به یه ک وشه نادری ، وه ک ټه بین ماموستا خال
 بۆ مانای (ټازادخوا) وشه ی (ټازادخوا) ی داوه . له و باوه رده دام ،
 ټه گه ر یه کیک له (ټازادخوا) تی نه گات ، ټه وه له (ټازادخوا) ی ش
 تی ناگات ، به لام ماموستا مانای ټم دوو وشه ی به ټالۆزی
 نه هیشتوته وه ، ټه ویش به وه ی که توره ها توته سه ر وشه ی (ټازادخوا)

رافه‌ی کردووه و مانای کردۆتوه . به‌م جۆره مانای ئەو دوو وشه‌یه
 ئاشکرا بووه . له‌گه‌ڵ ئەوه‌شدا له‌ هه‌ندێ شونیی که‌مدا له‌م باره‌یه‌وه
 که‌م و کورێ هه‌یه ، وه‌ك ئەینین بۆ مانای (ئاق‌دین) به‌رامبه‌ری
 (تۆله‌سەندن) ی داوه‌و که‌چی وشه‌ی (تۆله‌سەندن) به‌جیا له‌
 فه‌ر هه‌نگه‌که‌دا نیه‌ . بۆ (ئاگرپاریز) به‌رامبه‌ری (ئاگرپه‌رست) ی
 داوه ، به‌لام به‌جیا وشه‌ی (ئاگرپه‌رست) له‌ فه‌ر هه‌نگه‌که‌دا نیه‌ .
 هتد . جگه‌ له‌وه هه‌ندێ له‌و وشانه‌ی مانا‌کانیانی به‌یه‌ك وشه‌ کردۆتوه ،
 زۆر باش ناگونیین . وه‌ك بۆ دانی مانای (بالکرتن) به‌رامبه‌ری
 (فرین) ی داوه . راسته‌ ئەم دوو وشه‌یه‌ له‌یه‌که‌وه‌ نزیک و بۆ مانای
 یه‌که‌می ئەگونیین ، به‌لام بۆ مانای دووه‌می ئەم وشه‌یه‌ جیاوازی هه‌یه .
 جیاوازیه‌که‌ش ئەوه‌یه‌ که‌ (فرین) مانایه‌کی گشتی هه‌یه . مانای ته‌واوی
 (بالکرتن) بۆ مانای دووه‌می ته‌ك (فرین) به‌گشتی ، به‌لکو (فیربوونی
 فرین) ه‌ وه‌ك چوون تازه‌ چۆله‌که‌ یان کۆتر . . . (فیری فرین) ه‌بن و
 ئەلین : (بالیان‌گرت) . . . بۆ مانای (پریار) به‌رامبه‌ری (په‌یمان)
 نووسراوه . ئەم دوو وشه‌یه‌ له‌یه‌که‌وه‌ نزیک ، به‌لام مانایان تاراده‌یه‌ك
 جیاوازه . بۆ روونکردنه‌وه‌ی ئەمه ، نه‌وه‌ك که‌ ئەزانین به‌ عه‌زه‌بی
 (پریار) - (قرار) ه‌و (په‌یمان) - (وعد) ه‌ ، به‌لکو ئەگه‌ر له‌ دوو
 رسته‌ی کوردیدا ئەم دوو وشه‌یه‌ به‌کارینین ، ئەینین که‌ مانایان یه‌ك نیه‌ :

چاوه‌روانی په‌یمان . . .

پریاری و ماره‌ یه‌ك . . .

. . . هتد .

زۆر وشه‌ هه‌ن که‌ خاوه‌نی یه‌ك مانان ، وه‌ك (ئاروا ، ئارۆ ، ئەمیرۆ ،
 ئیمیرۆ ، ئیرۆ) . لێره‌دا مامۆستا خال زۆر چا‌ك و کورت ئەم چه‌ند وشه‌
 خاوه‌ن یه‌ك‌مانایه‌ی داوه‌و ته‌نها وشه‌ی (ئیمیرۆ) ی له‌ ناویاندا

پاڤه كړدووه ، له بهر ټوټه ټوټه بڼه بڼه به ډېر په كېك له و شانه
 بنووسړي (ټيپړ) تا گډ په كېك له (ټيپړ) ش نه گات ته ماشاي
 (ټيپړ) به جيا بكتا تا ټوسا به پاڤه كېدا ماناي بۆ ساغ بيته وه .
 ماموستا تا پاډه يه ك ټوټه ټوټه . ټوټه په چووه به رامبه به
 (ناروا ، نارو) نووسيوټي (ټيپړ) ، ټوټه به كار هيتاني فوره ننگه كه
 گران ټوټه كات ، به لام به رامبه به (ټيپړ) نووسيوټي (ټيپړ) و ليره دا
 هه لې ټوټه كړدووه . . . هتد .

جگه له وې هندی وشه هه به ، كه زور به باشي ټوټه توارني به
 وشه يه ك ماناي بدري ، كه چي نووسر هر چه نده به يه ك وشه
 ماناي داوه ، به لام به بېن كه لك له چه ند شوټي كيدا به وشه به رامبه روه
 چووه وشه (شت) ي نووساندووه . وهك ده بينين بۆ ماناي
 (ناخره مين) نووسيوټي (دواترين شت) . و ايزانم زور به باشي ټوټه توارنا
 بنووسړي (دواترين) و ټوټه (شت) ه نه بېن . بۆ ماناي (باش) به رامبه ري
 نووسيوټي (شتي چاك) . ليره شدا باشتر بوو وشه (شتي)
 نه بوايه ، چونكه له م نمونانه دا دياره كه وشه (شت) ، نه وهك باشتر
 مانا ناكاته وه ، بهلكو به پيچپه وانه شه وه سر له خوينه ر ټيپه ټيپه ، چونكه
 (دواترين شت) و ا پيشان ټوټه دات كه (دواترين) هر بۆ (شت) ټوټه ،
 به لام (دواترين كه س) يش هه به و ټوسا خوينه ر و اتني ټوټه گا كه (دواترين)
 هر بۆ (شت) ټوټه به س . هه روه ها جگه له (شتي چاك) خور
 (كه سي چاك) يش هه به . . . به ټيپړايي ماموستا خال پاڤه وشه
 زور باش كړدووه . بۆ پاستي ټوټه پاڤه چنه وشه يه ك نيشان ټوټه دين :

(ټاواته) خواردنو بردني شتي مردوم به خورايي .

(ټوټه گرتن) ټارام گرتن و داين بوون .

(ټوټه خر مه) ولاختي كه له جه نگا له دوژمن گيرايي .

(ئارد) ھاراي داتھوتلە .

... ھتد .

بەم نمونانەدا بۆمان دەرئەكەي كە نووسەر لە ھارايە كەردنى وشەدا
ھونەرىكى زۆر بەرزى پيشانداوھو خوينەر ئەتوانى بەئاسانى لە
مەبەستو واتاي وشە تىبگات . بەلام بەداخوھە لە ھەندى شوئندا
نووسەر بە جۆرىك وشە ھارايە ئەكات ، كە تىگەيشتن لىن ئالۆزە (A)
يان باش ماناي وشەكەي بۆ دەرناكەوي . ھەك :

(ئاسمان) لاي ھەرە ژووروي سەرت .

بۆ ھارايە وشەي (ئاسمان) مامۆستا زۆر وشەي ئاسانى باشى
بەكارھىتاوھ ، بەلام لەگەل ئەوھشدا ماناي (ئاسمان) بەم ھارايە
ھىچ ئانكرانەبووھ . جگە لەوھش خو گەر مەردوم لە ژووردا يىت ،
ئەوھ لاي ھەرە ژووروي سەرى بنمىچە ...

(ئىپرۆ) ئەو پۆزەيە كە توي تىت .

بەم ھارايە باش ماناي وشەي (ئىپرۆ) نەكرانەتەوھ ، چونكە
ئەم ھارايە جگە لە ماناي سەركەي بە ماناي (ئەم دەمە ، ئەم
چەرخە ...) يش دىت .

(ئاواتەچى) كەسىكە كە شتى مەردوم بخوا يا بىيا بە ئاواتە .
ھەك لەسەرەوھ وتمان ، ھارايە وشەي (ئاواتە) ي باش كەردوھ ،
بەلام ھارايە وشەي (ئاواتەچى) ئەو ناتەواويەي ھەيە ، كە نووسەر
لە كۆتايى ھارايە كەدا چووھ وشەي (ئاواتە) ي بەكارھىتاوھ . باشتر

(A) ئەگەر ھارايەكان بۆ زۆر كەس ئالۆز نەبن ، ماناي ئەوھ نىبە
ھارايەكان ئاسانن ، بەلكو نەبن ئەوھ لەبىر نەكەين كە فەرھەنگ بۆ ھەموانە .

وابوو (خۆرای) به کار بهێتی ، چونکه ئەگەر به کێک له وشە (ئاواتەچی) نه گات ، ئەوه دوور نییه له (ئاواته) یس تی نه گات .

(ئاسان) کاری سووکی بێ گیروگرفت .

هیچ مەرج نییه که کاری ئاسان و سووک بێ گیروگرفت بێت .
زۆر پێ ئەگهوی کارێک سووکه ، بهلام گیروگرفتی زۆره .

(ئاوه لزاوا) مێردی خوشکی ژن .

گەر به کێک مانای ئەم وشەیه نه زانی ، ئەوه به پرافه که یذا هیچی بۆ روون نایتهوه .

جگه له وهی که پافهی هه ندیک وشه ئالۆزن یا نارێکن و که من هه له یان تیا دایه و که م و کورپی به کیش هه به له وهی که ئەبوو زور بهی وشه کان بخرانایه ناو پرسته به کی کورتی ئاسانهوه تا مانای وشه کان باستر ئاشکرا ببوونایه و خوێنه ر له و پێگایه وه بیزانیایه چۆن ئەو وشانه له پرستدا به کار نه هێتێن وهک بۆ وشه ی (ئاسان) ئەتوانرا بنووسرێ (به ئاسمانه وه ئه سێره م دیوه ۰۰۰) . بۆ (ئیسرۆ) بنووسرێ (ئیسرۆ به که م رۆژی هاوینه ۰۰۰) هتد .

لێره دا دیاره که چۆن له پرستدا مانای وشه روون نایتهوه و چۆن پرسته به کارهێنانی وشه پیشان نه دا ۰۰۰ له م رووه وه مامۆستا خال به تهواوی ئەم پێیازه ی نه گرتووه . ئەمه ئەوه ناگه یه نێ که نووسه ر به کجبار دووره له م جۆره شیوازه وه ، به لکو له هه ندێ شوێندا ئەم پێگایه ی گرتووه ، بهلام بۆ به شیکی ئیجگار که م له وشه کان . وهک :

(ئاخری) نهم ئەویست بچم بهلام ئاخری هه ر چوم .

(بیره وه ری) به بیره وه ری من به فری وهک ئەمسال نه باریره .

بئىر گومان پىتويست ناكات هموو وشە يەك بخىرتە ناو پرستەو ،
چونكە زۆر وشە ھەن كە ئاسان و زۆر بەسەر زارى مەردومەو ەن ،
ياخود كۆردنەو ەي مانايان ئاسانەو بەبئىر پرستە ئاشكرايە .

لە ھەموو زمانىكىدا وشە ھەن كە تەنھا يەك مانايان ھەيەو وشەش
ھەن كە مانايان زۆرە . ھەروەھا ئە زمانى كوردى دا ، وەك : (شەو ،
ئاشەوان ، دراوسىن ، ئەژتو ۰۰۰ ھتد) ئەيىن ئەم وشانە يەك مانايان
ھەيە . بەلام وشە ھەن ، كە پتر لە يەك مانايان ھەيەو ئەو مانايانەش لە
بەك نزيكن . وەك : (بەردانەو ، با ، بازاىرى ، بانك ۰۰۰ ھتد) .
ئەگەر تەماشاي « فەرھەنگى خال » بکەين ، ئەيىن پراڤەي ھەموو
ماناكانى ئەم وشانە ھەن ، بەلام ئەو ەي ناتەواوى بئىر لەم بەشەدا ،
ئەو ەيە كە مامۆستا لە مانايانەي بە خالىك لىك جيا كۆتەو ە . وا بۆ
نموونە وشەي (بەردانەو) پيشان ئەدەم ، كە چۆنە لە فەرھەنگە كەدا :
(بەردانەو) بەردانى ئاوى گىراو . فەردانى شىكە لە
بەرزى ەو ە .

تيرەدا باش ئاشكرايە ، كە وشەي (بەردانەو) دوو ماناي ھەيەو
ھەردوو مانا كە لىك نزيكن و نووسەر پراڤەي ھەردوو مانا كەي كۆدو ە .
ھەرچەندە مامۆستا لە پيشە كيدا لە لا پەپرە (۳۸ - ۳۹) دا باسى كۆدو ە
گەر لە ناو ەندى پراڤە كاندا (۰) دانرا ئەو ە مەبەستىكى ترە ، بەلام باشتر
بو ە مەبەستە كان بە ژمارە ۱ ، ۲ ، ۳ ، ۰۰۰ جيا بكارا نا ەو ە . ئەمە بۆ
ئەو ەي خويتەر زوو ھەست بەو جياوازي بە بكات ، چونكە دوور نيبە
زۆو كەس فەرھەنگە كە بە كارچىتىن و پيشە كى بە كەيان نەخوئىندىتەو ە .
ھەروەھا ئەم پىنگايەش ئەو پىنگايەيە كە فەرھەنگ نووسە كانى ھەموو
ولائە پيشكە و توو ە كان لەسەرى ئەرۆن . لە گەل ئەو ەشدا مامۆستا لە
چەند نويىتىكىدا بەم جۆرەي كە من نیشانم داو ە ھەر بەو جۆرە

کردوویه تی . وهك چۆن بۆ وشه ی (بۆ) جوان ماناكانی دابهش كردوو
بهسهر یانزه بهشداو تیکه لای نه کردوو .

رافه ی هردوو ماناکی وشه ی (بهردانهوه) که لهسهروه
پیشانم دا چۆن له « فهرهنگی خال » دا به (.) جیاکراوه تهوه ، باشتر
وا بوو لهسهر نهو شتیوهیه ی خوآرهوه بوایه :

(بهردانهوه) ۱- بهردانی ئاوی گیراو ؛ ۲- فریدانی شتیك
له بهرزیهوه .

چۆن وشه ههن خاوهنی چهند مانایهکی زیکن ، ههروهها وشهش
ههن ، که خاوهنی چهند مانایهکی دوورو جیاوازن . وهك :

(ئازار) عیثی نهندام . مانگی مارت که سی و یهك رۆژه .

(باقه) چهپکیک له گیا یا له گول . دهنگیکه وهك دهنگی
پزنو پتوی .

(باو) دهستور : فیسار شت بووه به باو . باوك . زیاده ی
شتیک بهسهر شتیکی تردا : ئەم کۆمهله گه نه باوی ههیه بهسهر نهو
کۆمهلهدا ، یا نه ریمان له زیرهکی دا (باو) ی بهسهر سالاردا ههیه ،
واته لهو زیاتره .
... هتد .

وهك نهیین ، رافه ی نهو وشانه ی که مانایان جیاوازنو لهیهك
دوورن ، دیسان ههر به نیشانه ی (.) له بهکتر جیاکراونه تهوه . نهگه
بۆ نهو وشانه ی چهند مانایهکیان ههیهو ماناكانیان لهیهك زیکن ، ئەم
نیشانه یه باش نهگونجی ، نهوه بۆ نهو وشانه ی چهند مانایهکیان ههیهو
ماناكانیان لهیهك دوورن ، به هیچ جۆرێک ناگونجی ، چونکه ئەم
کۆمهله وشانه تهها نهوهیه که به نووسینو خویندنهوه لهیهکهوه

زیکن ، ئەگینا بە مانا و پەیدا بوونیان جیاوازی زۆرە لە تێوانیاندا .
 وەك (ئازار) – ئیشی ئەندام ، که وشە یەکی کوردی یە زۆر دوورە لە
 (ئازار) – مانگی مارت ، که وشە یەکی کوردی نییە لە پەیدا بوون و
 دروست بووندا سەرچاوە یەکی که ی هە یە . یاخود وشە ی (باو) –
 ئەیینن که سنج مانای جیاوازی هە یە و هیچیان لە یەك ناچن و دوورن لە
 یە کتر . هەر سنج وشە که کوردین ، بەلام پەیدا بوون و دروست بوونیان
 لە ڕینگای جیاوازی هە یە . بۆ ئەم جۆرە وشانە ئەبوا یە وەك لای
 خوارە وە چۆن پیشانی ئەدەم وەها جیا بکرا نا یە وە :

(ئازار)^۱ ئیشی ئەندام .

(ئازار)^۲ مانگی مارت

(باقە)^۱ چە پکێک لە گیا یا لە گول .

(باقە)^۲ دەنگێکە وەك دەنگی بزێ و ڕیوی .

(باو)^۱ دەستوور : فلان شت بوو بە باو .

(باو)^۲ باوک .

(باو)^۳ زیادە ی شتێک بەسەر شتێکی تردا

مەرج نییە وەك من لە سەرە وە چۆنم پیشان داو هە یە هەر وا
 نیت ، بەلکو شتێوە ی کهش هە یە . وەك بۆ ئەو وشانە ی که مانا کانیان
 لە یەك زیکن لە باتی ۱ ، ۲ ، . . . ئەتوانی ئا ، ب ، ج . . . دابنری .
 بۆ ئەو وشانە ی که مانا کانیان لە یەك دوورن لە جیاتنی ۱ ، ۲ ، ۳ . . .
 لە بەزەدە می وشە کاندان ئەتوانی I ، II ، III . . . دابنری . بۆ
 کۆمەلی یە که میان ئەبن هەموو مانا کانیان یەك لە دوا ی یەك بنووسن
 چ بە ژمارە ، چ بە پیت جیا بکری تە وە . بۆ کۆمەلی دوو میان ئەبن
 چەند مانای جیاوازی هە یە ، ئەوەندە جار ئەو وشە یە سەر لە قوی لە
 سەری دێر بنووسری تە وە وەك وشە یەکی نوێ مامەلە ی لە گەل بکری .

هەرچەنده چەند ئاتەواووی و گەم و کورتییەکی گەم لە « فەرەهنگی خال » دا هەیه ، بەلام ئەو ئاتەواویانە بە جۆرتیک نین که لە نرخێ فەرەهنگە که گەم بکەنەوه . بەگشتی « فەرەهنگی خال » فەرەهنگی سەرکەوتوو و کارێکی گەوره و گرنک و پێویستە ، بەرەمی رەنجی چەند سالەیی مامۆستا خالە لە نواندنی هونەرێکی بەرز لە دانانی یەگەم فەرەهنگ لە کوردییەوه بۆ کوردی . ئەم فەرەهنگە گەنجینە یەکی فراوانی زمانەگەمانە .

چ لەبارەیی نووسینی فەرەهنگەوه یا لەبارەیی بەکارهێنان و سوودلێبێنێهوه ، چ لەبارەیی زانستی فەرەهنگ نووسیی کوردییەوه یا لە مێژووی فەرەهنگ نووسیی کوردیدا ، ئەم فەرەهنگە دەورێکی گەورهی بێنێهوه ئەبێت . ئەم فەرەهنگە سەرچاوە یەکی ئێجگار گەورهی بۆ نووسینی گەلێک فەرەهنگی هەمچەشنە ، وەك لە کوردییەوه بۆ زمانێکی بێگانە یان بەپێچەوانەوه لە زمانێکی بێگانەوه بۆ کوردی ... هتد .

ئێتر سوپاس ، هەزاران سوپاس بۆ مامۆستا شیخ محەمەدی خال که ئاوانی چەند سالەیی گەلی کوردمانی هێتایە دی (*).

(*) ئەم وتارە لە ژمارە (١٩) و (٢٠) و (٢١) و (٢٢) ی سالی ١٩٧١ ی رۆژنامەی « هاوکاری » دا بڵاوکرانەوه .

چەند روونکردنەو بەلگەو تێبینی یەکی نوێ دەربارەى « فەرھەنگى خال »

مەبەستى ئەم وتارە گەشتنە ئەنجامە لە
لێکۆلینەوێ « فەرھەنگى خال » دا لە رێکای
خزمەت کردنى زمانى کوردى دا بەگشتى و کارى
فەرھەنگ نووسى کوردیدا بەتایبەتى .

لە ژمارە (۱۹ ، ۲۰ ، ۲۱ ، ۲۲) ی رۆژنامەى « ھاوکارى » دا
دەربارەى « فەرھەنگى خال » زنجیرە بەک وتارم بلاو کردەو ، کە
بریتى بوو لە سەرئەختى سەرپێرێ و لێکۆلینەوێ بەکى کورت لە
فەرھەنگى ناوبراو .

ماوە بەک لەمەو بەر نووسەرى ئەم فەرھەنگە – مامۆستا شێخ
محەمەدى خال – لەژێر ناوى « وەرەمى رەخنەگر لەسەر فەرھەنگى
خال » دا^(۱) دەربارەى وتارەکەى من بیروباوەرێ خۆى دەربەرێبوو .
ھەرچەندە وەرەمەکانى بیروپراى منیان نەگۆرێ ، بەلام لەگەڵ ئەو شدا
رێزى بیروباوەرێ مامۆستا خال دەگرم و سوپاسى دەکەم و بەتایبەتى
جینگای شانازى یە ، کە مامۆستا ھێندە باوەرێ بە لاوانى خوێندەوارى
کورد ھەبە .

(۱) بروانە : رۆژنامەى « ھاوکارى » ، بەغدا ، ۱۹۷۱ ، ژ ۳۵ ،
ل ۶ ، ژ ۲۶ ، ل ۶ – ۷ .

ئەو ەي رايكىشام بۇ ئەو ەي چارىكى تر بىكەومە لىكۆلینەو ەو
 روونكرنەو ەي ئەو تىبىنى و سەرنجانەنى دەربارەي « فەرھەنگى خال »
 ھەمە ، ئەو ەي نىيە ، كە باو ەرم لەگەل و ەلامەكانى مامۆستادا ناگونجى ،
 ياخود ھەر بەوئى و ەلامى بدەمەو ە ۰۰۰ نەخىر ، بەلكو لەو ەگەلىك
 بەرزترەو ەستىكى گەلىك پاكم ھەيە . ھەست بە دواكە و توو ەي كارى
 فەرھەنگ نووسى كوردى دەكەم و ەك كوردىكى دلسۆز ئەمەوئى
 ئەركى سەرشانم بەجىن بىتىم . ئەو ەي بەو ەي لە رىنگاى زمانەوانىيەو ە
 ئەو ەي لە توانامدا ھەيە بىنووسم بۇ گىست خويندەوارانى كورد ، نەك
 تەھا بۇ مامۆستا خال ، چونكە ئەگەر تەھا بۇ مامۆستا خال بوايە ،
 ئەو ەي بە نامە بيروراي خۆم بۇ ئەنووسى .

بۇ پىشخستى ئەم زانستە و اجارىكى تر لەسەر بىچىنەي
 و ەلامەكانى مامۆستا خال و روونكرنەو ەو بەلكەو تىبىنى نوئى ئەكەومە
 شى كوردنەو ەي « فەرھەنگى خال » . تا ئەگەر گىروگرفتىك ھەيىت
 چارەسەر بىكرى و ئەگەر ئالتۆزى بەك ھەيىن خاوبىكرتەو ە .

مامۆستا خال بەر لەو ەي يىتە سەر و ەلامدانەو ە ، ئەلىج : « كاك
 ئەورەحمان بەناوى رەخنەو ە ھىتندى شتى پىشچا و خستو ە ، لە
 فەرھەنگەكەدا . ھەرچەندە شتەكان گرىنگ نىن ۰۰۰ » (۲) . بىن گومان
 مەنىش بە ھەموو بيروباو ەرمەو ە لەگەل مامۆستادام و ئەو چەند
 كەم و كور ەي بەي خستو ەم تە پىشچا و گرىنگ نىن و لە نرخی فەرھەنگەكە
 كەم ناكەنەو ە ، بەلام خۆ من و ەنەبىن پاش و ەلامەكەي مامۆستا ھاتبە
 سەر ئەم باو ەرمە ، بەلكو لە وتارەكەمدا لە چەند شوپىتىكدا ئەمەم
 دووپات كرددۆتەو ە . بەكىك لەو شوپانانە ئەو ەيە ، كە لە كۆتابى
 وتارەكەمدا نووسىومە : « ھەرچەندە چەند ناتەواوى و كەم و كورتىيەكى

(۲) ھەمان سەرجاوە ، ژ ۲۵ ، ل ۶ .

که م له (فەرھەنگی خال) دا ھەبە ، بەلام ئەو ناتەواویانە بە جۆرنیک
نیز کە لە زرخێ فەرھەنگە کەم بکەنەوە ، بە گشتی (فەرھەنگی خال)
فەرھەنگیتکی سەر کەوتوووە و کاریکی گەورە و گرنک و پیتووستە « (۳) .

لە وتارە کەمدا وتوووە : ئەو چەند باسە لە سەرەتای (فەرھەنگی
خال) دا نووسراون ، وەک : جیا بوونەوی زمان ؛ زمان و وتە
گەلان ... کورد ... سنووری کوردستان ... زۆر پە یوہندیان
لە گەل فەرھەنگدا نیو لە ناو فەرھەنگە کە دا نە بوونایە باشر بوو ...

بەلام مامۆستا خال ئەلێ : « ئەم باسانە ھەموو دەست و پیتوہند
عەلاقەمەندی فەرھەنگن و ھەر یەکیکیان کلاو پوژنە یە کە بۆ
خویندە وارانێ بەرێژ ... » (۴) . ھەرچەندە چەند بەلگە و
پوونکردنەو یە کە ھەبە بۆ نیشان دانێ ئەو ی ، کە پیتووست ناکا بەم
جۆرە باسانە باری فەرھەنگ گران بکری ، بەلام من لێرە دا درێژە ی
بێ نادەم و تەھا ئەو ئەلیم کە مامۆستا خال ھەر خۆشی نووسیوتی :
« تێ ناگەم پەخنە گر پە یوہندی بە لاوہ چی یە » (۵) . جا منیش تێ ناگەم
چۆن شتی بە لا پە یوہندی ھەبە بە فەرھەنگەو و چۆن کلاو پوژنە یە ۰۰۴

من لە وتارە کەمدا نووسیومە : (ئافدین) بە (تۆلەسە ندن)
پافە کراوہ ، کەچی (تۆلەسە ندن) بە جیا لە فەرھەنگە کە دا نیە .
ھەر وہا (ئاگر پاریژ) بە (ئاگر پەرست) پافە کراوہ ، بەلام وشە ی
(ئاگر پەرست) بە جیا لە فەرھەنگە کە دا نیە .

وہلامی مامۆستا خبال ئەمە یە : « چونکە (تۆلەسە ندن) و
(ئاگر پەرست) وشە نین تا پافە بکرین ، بە لکو رستە (جیلە ن) ، و

(۳) ھەمان سەرچاوە ، ژ ۲۲ ، ل ۶ .

(۴) ھەمان سەرچاوە ، ژ ۳۵ ، ل ۶ .

(۵) ھەمان سەرچاوە ، ژ ۳۵ ، ل ۶ .

(تۆلە) و (سەندەن) و (ئاگر) و (پەرستەن) ھەر يەكە جياجيا لە شوئینی
خۆياندا راقە کراون ، (٦) .

بئيشك لە ھەموان ئاشکرايە ، کە (تۆلەسەندەن) و (ئاگرپەرست)
وشەن ، نەك پرستە ، وەك مامۆستا خال ناوی ناون . ئەمانە وشەي
(مەركب) نو لە زمانى كوردیدا ئىجگار زۆرن . ھەروەھا ئەمە يەكئىكە
لەخاسیەتەكانى زمانى كوردى . وا بزانم پىوست بە پروون كوردنەو
ناكات ، كە ھەر يەك لەم دوو وشەيەى ناومان بردن چۆن دروست بوون ،
چونكە شىوھى دروست بوونيان جوان ديارە .

مامۆستا خال ئەو دوو وشە (مەركب) ھى ناواناوە پرستەو
بەپىوستى نازانى بکەوئە ناو فەرھەنگەكەوئە بەجيا راقە بکرتن . بەلام
سەر ئەوئەوئە ، كە لە گشت لاپەرەيەكى فەرھەنگەكەدا وشەي (مەركب)
دەبىنرئ . لە زۆر لاپەرەدا نەك ھەر دەبىنرئ ، بەلكو ئىجگار زۆرئە .
بۆ نمونە ، ئەگەر تەماشای لاپەرە (١٢) ى بەرگى دووئەمى فەرھەنگەكە
بکەين ، دەبىنن ھەر (٢٩) وشەي ئەو لاپەرەيە (مەركب) ن . ئەگەر
وابى تى ناگەم بۆچ فەرھەنگەكەى پرە لەو وشە (مەركب) انەى ، كە
ئەو بە (جملە) يان دائەنئ ؟

لە فەرھەنگەكەدا وشەي (خوایپرست) ھەيەو راقە کراوە ، كەچى
وشەي (ئاگرپەرست) نىيە . بەمەدا دەرئەكەوئى كە مامۆستا خال
(ئاگرپەرست) بە پرستە دائەنئو (خوایپرست) بە وشە . جا لە
مامۆستا دەپرسم لە چۆنەتى دروست بووندا (نەك مانادا) جياوازی
لە تىوان (ئاگرپەرست) و (خوایپرست) دا چىيە ؟

ياخود (تاوسەندەن ، جۆشەندەن . . .) لە فەرھەنگەكەدا ھەيە ،
كەچى (تۆلەسەندەن) نىيە . خۆ ئەم وشانەش لە چۆنەتى دروست بووندا

(٦) ھەمان سەرچاوە ، ١ ، ٢٥ ، ل ٦ .

وهك يهكنو بۆچ ئهوهى په پرتراوه ناوبنرئ رستهو ئهوهى نووسراوه
ناوبنرئ وشه . نازانم مامؤستا خال رسته بهچى تىن ده گات ؟

ههروهها ئهه وشانه : (چاوبوشين ، چاوبياخشاندن ،
چاوليقوچاندن ، چوارچاوكردن ، چوارچاوبوون ۰۰۰) و گه ليكي تر ،
كه وشهئى (مركب) ن له ناو فهرهنگه كه دا هه نو راقهش كراون .
هه ندى لهه وشانه نهك له دوو وشه پيك هانوون ، بهلكو له سئ وشهش
پيكهاتوون . ئه گه مامؤستا خال ئه و وشه (مركب) انهئى له دوو وشه
پيكهاتوون ناوبنرئ رسته ، ئهئى ئه بئى ئه و وشه (مركب) انهئى له سئ
وشه پيكهاتوون چۆن ناوبنرئ ؟

له سهروهه روونمان كردهوه ، كه راست نيه بهو جووره وشانه
بوترئ رسته ، چونكه ئه وانه وشهئى (مركب) ن . ههروهها
روونمان كردهوه ، كه وشهئى (مركب) پتيويسته له فهرهنگدا بنووسرئ و
راقه بكرئ . بن گومان « فهرهنگى خال » پره له وشهئى (مركب) و
وا پتيويسته ، بهلام چهند وشه بهك په پرتراوه . ئه وئيش به گسوترهئى
وهلامه كهئى دانهر وا دهرده كه وئى ، ئه و چهند وشه به به رسته
تىن گه يشتوه بۆ به په راندوو به تى .

رهخنهم لهوه گرتبوو ، كه مامؤستا خال له راقهئى (ئارۆ) و
(ئارۆ) دا ئه لئى (ئه مپۆ) ، له راقهئى (ئه مپۆ) شدا ئه لئى (ئيمپۆ) ،
ئنج (ئيمپۆ) به دريژئى راقه ده كا ۰۰۰ . ئه گه ر به كسه ر هه موو ئه و
وشانهئى به (ئيمپۆ) راقه بكر دايه و له پاشا (ئيمپۆ) شى به ته واوى
راقه بكر دايه ، باشتربوو ۰۰۰ به لام مامؤستا خال له وه لامدا ئه لئى : به و
شيويه كردويه تى بۆ ئه وهئى خوئنده وار به شوتين هه موو وشه كاندا
بگه رئى ۰۰۰ به باوه رى من ئه مه رتيگا دريژ ئه كاته وه و تا راده بهك
به كار هينانى فهرهنگه كه گران ئه كات . ههروهها ئه مه پتيويست ناكات ،

چونکه بۆ ئەو مەبەستەى مامۆستا خال فەرھەنگى تايهەتى ھەيە كە یتى دەلین : (Dictionary of Synonyms) • جگە لەو ، ئەگەر چاوتك بە « فەرھەنگى خال » دا بخشین ، دەبین مامۆستا خوشى لە زوربەى شویتدا بەو جۆرە کردوو یەتى كە من وتوومە • ئەمەش بەلگە يەكى ترە بۆ ئەو ، ئەو رینگایەى من ناوم ھیتاوە راسترە • ئیترتى ناگەم بۆچى مامۆستا خال وا ئەلنى ۴ •

نوسیبووم : نووسەر « لە چەند شویتىدا بە وشەى بەرامبەرەو چوو و وشەى (شت) ی نووساندوو • وەك دەبین بۆ مانای (ئاخرەمین) نووسیوتى (دواترین شت) • وایزانم زۆر بە باشى ئەتوانرا بنوسرى (دواترین) و ئەو (شت) نەبى • بۆ مانای (باش) بەرامبەرى نووسیوتى (شتى چاك) • لیرەشدا باشتربوو وشەى (شتى) نەبوايە ، چونكە لەم نمونانەدا دیارە كە وشەى (شت) ، نەوەك باشتر مانا ناکە نەو ، بەلكو بەپێچەوانەشەو سەر لە خوتنەر تىك ئەدا ، چونكە (دواترین شت) وایشان ئەدات كە (دواترین) ھەر بۆ (شت) ئەیت ، بەلام (دواترین كەس) یش ھەيە ئەوسا خوتنەر واتى ئەگا كە (دواترین) ھەر بۆ (شت) ئەیت و بەس • ھەر وەھا جگە لە (شتى چاك) خۆ (كەسى چاك) یش ھەيە ۰۰۰ » (۷) •

وەلامى مامۆستا خال ئەمەيە : « بۆ زیادە روونکردنەو ئەو (شت) ەى لى زیادكراوە » (۸) ۰۰۰ « ھەرچى ھەبى لە بوونەو ھەردا ھەموو شتن ، بە ئادەمى و گیانلەبەر و گژوگیاو دارو درەخت و كۆچك و بەردەو » (۹) •

(۷) ھەمان سەرچاوە ، ژ ۳۶ ، ل ۶ •

(۸) ھەمان سەرچاوە ، ژ ۳۶ ، ل ۶ •

(۹) ھەمان سەرچاوە ، ژ ۳۶ ، ل ۶ •

بئشك له گهل باوه ږي مامۆستا خال ټيم كه ټلېن : « بۆ زياده روونكردهوه ټو (شت) هې لې زيادكراوه » . دوو بارهې ټه كه مه وه ، كه بېن ټو (شت) ه باشتر بوو : يهك - له بهر بوونې جياوازي له به كارهيتانو ماناي (شت) و (كهس) دا ؛ دوو - چونگه ، ټه گهر بهرامبر وشهې (باش) بنووسړې (چاك) ؛ ټوه مه بهست ټوه به ، كه ټو دوو وشه به يهك مانايان هه به ياخود مانايان له به كه وه نزيكه . ههروه ها ټه مه به خويتهر ټلېن گهر له وشهې (چاك) يش تې ناگهې يان ټه گهر ټه ټوې زياتر بۆت روون بيته وه ، ټوه پړوانه ږاقهې وشهې (چاك) ، كه له شوټني خۆيدا ږاقه كراوه . ټيتر ټو وشهې (شت) ه بۆ بېن كه لك بنووسړې .

ههروه ها مامۆستا خال ټلېن : « هه رچې بېن له بوونه وه را هه موو شتن ؛ به ټاده ميې و گيان له بهرو گزو گياو دارو درهخت و كوچك و بهرده وه . . . » . بېن گومان وايه ، به لام مامۆستا خال ټوهې له بېر كرده وه كه له به كارهيتانو ماناو دهستووري زماندا وا نيه و جياوازي هه به . بۆ بېن سه لاندي ټو جياوازيه دوور ناږوم و ناگه ومه ليكولينه وه ، بهلكو ته ها ږاقهې چهند وشه يهك نشان ټه دم كه له « فهرهنگي خال » دا نووسراوه . ټو ږاقانه ، كه مامۆستا خال خوي كرده ووني نيشاني ټو جياوازيه ټه دن ، كه له وه لامه كه يدا دداني پيدانانې .

دانډر وشهې (چكاندن) ي بهم جۆره ږاقه كرده وه :

(چكاندن) ږواندنې شت . . .

ټاشكرايه ، كه گيانله بهر ناږوټنږي ، واته ليره دا (شت) بۆ ماناي (كهس) ناتوازي به كار بختږي . جگه له گيانله بهر ، بهردو . . . يش ناږوټنږي . جا ټه گهر نووسه بۆ روونكرده وه وشهې (شت) ي

له گەل (رواندن) دا داناو ، ئەو ئەو روونکردنەوێه سەر له خۆتەر
تیک ئەدا . ئەگەر مەبەست روونکردنەرە بوا ، ئەو له جیانی (رواندنی
شت) باشر وابوو بنووسری (رواندنی دارو درهخت و ۰۰۰) .

وشە (چۆپی کیش) ی بەم جۆرە رافە کردوو :

• (چۆپی کیش) کەسیکە کە سەرچۆپی بکیشی .

ئەگەر (کەس) بە هەموو مانایەك (شت) بیت ، ئەو بۆچی
نووسەر له جیاتی (کەسیکە) نەینووسێه (شتیکە) . نەینووسێه ،
چونکە (کەس) سەرچۆپی ئەکیشی ، ئەك (شت) .

وشە (خاوکردنەوێه) ی بەم جۆرە رافە کردوو :

• (خاوکردنەوێه) ۰۰۰ بریتیە له خاوکردنەوێه یەکیک له شتیك .

له مامۆستا ئەپرسم : ئەگەر جیاوازی نیه ، بۆچی نەینووسێه
(بریتیە له خاوکردنەوێه شتیك له شتیك ؟) . بێگومان ناتوانی
وا بووتری ، چونکە جیاوازی هەیه و مانای رستە کە تیک ئەدات و
ئەبگۆری .

له رافە و وشە (خوواناس) دا ئەلین : « کەسیکە خوا باش
بناسی و له فرمانی دەرئەچنی » . ئەگەر لێرەدا وشە (کەسیکە)
بکری بە (شتیکە) ، ئەو رافە کە ئالۆز ئەبێ . جا ئەمە نیشانی
جیاوازی ئەدات له تیوان (شت) و (کەس) داو مامۆستاش لێرەدا
هەستی پێ کردوو و بۆیه وای نووسێه .

لەم جۆرە نمونانە هەر له « فەرھەنگی خال » ەو دەتوانی بە
سەدان بێتێتێتەوێه . بەلام لەو باوەرەدام ، کە بەو چەند نمونە یە
سەرەویدا دەرکوت هەرچەندە گیانلە بەریش (شت) بێ ، بەلام لە
بەکارهێنان و مانا و دەستووری زماندا جیاوازی له تیوان (شت) و
(کەس) دا هەیه .

وا دياره مامۆستا خال رەخنەو پروونکردنەو هەکی منی بەدل نیەو
 بۆیە بەم بۆنەو هەو نووسیویتی : « رەخنەگر هەر بەمە وازی نەهیتاوه ،
 بەلکو پیتی لێ هەلبەرپوهو ئەلێ : باشتەر وابوو کە ئەو وشەى
 (شت) هەنبوايه ۰۰۰ » (۱۰) .

رەخنە زۆران بازی و قسەفرێدان نیە . من زۆرم لە کەس
 نەکردوو و پیتشم لێ هەلنەبەرپوه ، بەلکو بیروپای خۆم دەبەرپوه .
 نازانم چۆن مامۆستا خال دەبیرینی بیروباوەر بە وازنەهیتان و
 پێ لێ هەلبیرین دائەنێ ؟ من لە وتارە کەمدا پتر باسی باشیی « فەرەهنگی
 خال » م کردوو ، وەك لە ناتەواوی . ئەویش تەنها لە بەر ئەو هەو ی پروو
 باشەکی هیتدە بە نرخی ، کەم و کوری شار دۆتەو . جا دوور نیە بە
 رێکەوت یەکیک پروو باشەکی نەبینو بلی : رەخنەگر بە خۆرایى
 هیتدە بە شان و بالی فەرەهنگە کەدا هاتوو . بێ گومان نە ئەم باوەرپوه
 نە ئەو باوەرپوهی مامۆستا خال لە واقعەو نرخی ، چونکە من
 کۆلیومەتەو ، نەو هەك بە خۆرایى بە شان و بالدا هەلم دابن یان بە خۆرایى و
 زۆرداری هیرشم بردبێ . ئەگەر مامۆستا خال بەوردی بە وتارە کەمدا
 بگەرتی یەك وشەى رەمق چیه تیدا نادۆزیتەو . جا لەو باوەرپەدام ،
 ئەو جۆرە وشانە تەنها لە نرخی نووسین کەم ئەکەتەو .

من رەخنەم گرتبوو لە پراڤەى (ئاسان) کە نووسراوه (لای هەرە
 ژوو رووی سەرت) ، چونکە مانای (ئاسان) بەم پراڤەیه باش ئاشکرا
 نەبوو و ئەگەر مەردوم لە ژوو رابن ، ئەو لای هەرە ژوو رووی سەری ،
 بنمیچە . بەلام مامۆستا خال ئەلێ : « بنمیچ لای هەرە ژوو روو نیە ،
 بەلکو لای ژوو رووی سەرە . لای هەرە ژوو روو هەورو رۆژو مانگ و
 ئەستیرەن ۰۰۰ » (۱۱) و بۆ نیشاندانى ئەمە دوو ئایەتى هیتاوهتەو .

۱۰. هەمان سەرچاوه ، ژ ۳۶ ، ل ۶ .

۱۱. هەمان سەرچاوه ، ژ ۳۶ ، ل ۶ .

من لیره دا سر له نوی درېزه ی پین نادم ، به لکو بۆ پین سه لماندن ده پرسم :
 نه گهر بنیچ لای ژوورووی سره و هوروو پلاژو ۰۰۰ بش لای هره
 ژوورووی سرن ، که واته بۆچی له راقهی وشه ی (هوا) دا نووسیوتی
 (لای ژوورووی سر) ؟ ئایا راقهی ئهم وشه یه له گه ل روونکردنه وه که ی
 مامۆستادا نه گونجین ؟ ئایا به م راقه یه مانای (ئاسمان) و (هوا)
 باش ئاشکرا بوو ؟ ئهی مامۆستا بۆ له وه بیده نگ بووه ، که وتوومه
 باشر وابوو ئهم وشانه بخړیته ئاو رسته یه کی کورته وه تا خوینهر
 باشر مانای بۆ ئاشکرا بپن و له و ریگه یه شه وه بزانی چۆن ئهو وشانه
 له رسته دا به کار نه هینرتین ؟

ره خنم گرتبوو له وه ی « فره هنگی خال » له راقه ی (ئیرو) دا
 ئه لئ : « ئهو پوژه یه که قوی نیات » . چونکه ئهم وشه یه جگه له
 مانای (حقیقی) مانای (مجازی) یه هیه (ئهم دمه ، ئهم
 چه رخه ۰۰۰) . مامۆستا خال له وه لامدا ئه لئ : « فره هنگی خال
 ته نها مانای (حقیقی) نه دات و مانای (مجازی) نادات ، چونکه هیچ
 فره هنگیکه عه ره بی به (لسان العرب) و (قاموسی محیطی فه روزه
 ئابادی) و (صحاحی جوهری) و (بحر المحيط) و (قطر المحيط) و
 (منجد) ۰۰۰ هوه مانای مه جازی یان نه نووسیوه . »

بپن گومان سوود وه رگرتن له و فره هنگه عه ره بی یانه و له هه موو
 سه رچاوه یه کی عه ره بی زۆر پتویسته ، به لام سوود وه رگرتن نابن بپن
 به خۆ به ستن پین یانه وه یا خود راست نیه بوتری : نه گهر فره هنگی
 عه ره بی مانای (مجازی) نه دات ئیتر ئه بپن فره هنگی کوردیش
 نه دات ۰۰۰ نه گهر ئاوریک له فره هنگه کانی (فره نسایی و رووسی و
 ئینگلیزی و ئه له مانی و ۰۰۰) بده ینه وه ، ده بینن تیکر ایان مانای
 (مجازی) یان نووسیوه . ئهو فره هنگانه ی له ولاته پیشکه وتووه کان

ده نووسرتن هه موو مانای (مجازی) ددهن ، جگه له چه ند فرههنگیکی بچووك نهیتت ، كه له توانایاندا نه بووه . جا « فرههنگی خال » ، كه فرههنگیکی گه وره ی كوردی به ، پیتوست بوو مانای (مجازی) بیکرای وشه كان بدات .

ههروه ها نه گه ته ماشای فرههنگی كوردی - پرووسی چ . به كاییتف^(۱۲) و فرههنگی كوردی - پرووسی ق . كوردو^(۱۳) و فرههنگی كوردی - ئینگلیزی توفیق وهه بیو نه دمۆنس^(۱۴) بکهین ، نهوه دهینین چون گرنگی یان به مانای (مجازی) داوهو به پیتی توانا له فرههنگه كاناندا جیگه یان كردۆتهوه جا نه گه مامۆستا خال ئایه وی چاو له زۆر فرههنگی فرهه نسایی و نه له مانای و پرووسی و ئینگلیزی بکات ، نهوه با چاو له و فرههنگه كوردییانه بکات ، كه زانایانی كورد نووسیویانه .

نهوه ی سه رنج رابكیشین ته نها نهوه نیه ، كه مامۆستا خال له سه ریکه وه مانای (مجازی) به راست و پیتوست نازانن ، به لكو نه وه شه كه له سه ریکه تره وه له فرههنگه كه یدا بو گه لیک وشه مانای (مجازی) ی نووسیوه . له هه موو سه رتر ، نهوه به بو وشه ی (چۆكدان) نهك هه ر مانای (مجازی) ی نووسیوه ، به لكو مانا (مجازی) به كه ی خستۆته پیش مانا (حقیقی) به كه وه . نه مه جگه له وه ی له گه ل باوه ری دانهردا

(۱۲) چه ركزی به كو (باكاییتف) ، فرههنگی كوردی - پرووسی ، مۆسكۆ ، ۱۹۵۷ .

(۱۳) فه ناتی كوردۆ (كوردۆبیتف) ، فرههنگی كوردی - پرووسی ، مۆسكۆ ، ۱۹۶۰ .

(۱۴) توفیق وهه بیو نه دمۆنس ، فرههنگی كوردی - ئینگلیزی ، له ندهن ، ۱۹۶۶ .

ناگونجی ، ههروهه هه له شه ، چونکه له فهرهنگدا ههردهم مانای (مجازی) ئه بچ بکه و ته کوتایى - واته پاش هه موو مانا (حقیقی) به کان .

له سه ره وهی له رافه ی (ئاواته چى) دا نووسراوه (كه سیکه كه شتی مهردوم بخوا یا بیا به ئاواته) وتوومه : ناته واوی ئه م رافه به ئه وهیه كه له کوتاییدا وشه ی (ئاواته) به کارهینراوه . باشتر واوو (خۆرایى) به کارهینری ، چونکه گه ر به کیک له وشه ی (ئاواته چى) نه گات ، دوور نییه له (ئاواته) ش نه گات . له وهلامدا ماموستا خال ئه لى : « له پیشی پیشه وه رافه ی (ئاواته) ی کردوو به و جۆره ی كه ره خه گر ئه یه وئى . . . وه ئه م شتیه به مهردوم ناچار ئه کا به ته ماشا کردنی گه لى شتی تر » . به لام باوه رى من ئه وهیه ، كه ئه م شتیه به رافه ئالۆز ئه کاو کاتیش به خۆرایى ئه بات ، چونکه گه ر له رافه که دا له باتی (ئاواته) بنووسرایه (خۆرایى) ، ئه وه خوینهر نه ک هه ر زووتر تی ئه گه شت ، به لکو بۆشى ده ره ئه که وت ، كه (خۆرایى) یانی (ئاواته) . ئیتر بۆچ ئه بى بچى جارێکی تر بگه رێ بۆ مانای (ئاواته) له کاتیکدا كه ده توانرێ له به رامبه رى هه مان مانا بنووسرێ . واته له یه ک رافه دا بى ئه ملاوئه ولا کردن مه به ستی نووسه ر ئه هاته دى و ئه و پێگا دووره کورت ئه کرایه وه و به یه ک به ردیش دوو نشان ئه شکینرا .

« فهرهنگی خال » له رافه ی (ئاوه لزاوا) دا ئه لى : « مێردى خوشکی ژن » . به باوه رى من ئه م رافه به ئالۆزه ، به لام ماموستا خال له وهلامدا ئه لى : « ئه مه بۆ به کیک وایه كه کوردی نه زانی ، یا شاره زای ئاههنگی کوردی نه بى ، ئه گینا به کیک له کوردی بگات چۆن له م رافه به ناگات . . . » (١٥) . به لى راسته به کیک کوردی زانو

(١٥) رۆژنامه ی « هاوکاری » ، ١٣٦ ، ل ٧ .

شاره زاییت، نهك هر له راقه‌ی ئه‌و وشه‌یه ئه‌گات، به‌لكو به‌بێ راقه‌و به‌بێ « فەرهنگی خال » یس ئه‌و وشه‌یه ئه‌زانێ و مانا كه‌شی لا ئاشكرا به . هه‌روه‌ها خۆ ئه‌وه‌ی كوردیش باش ئه‌زانێ، ئه‌زانێ مانای ئه‌م وشانه : بهك، دوو، سێ، شار، ئاو، به‌رد، پیاو، ژن، باوك، دایك، سێو . . . چیه . گه‌ر وایه، بۆچی مامۆستا خال راقه‌ی هه‌موو ئه‌م وشه‌ ئاشكرایانه‌ی كردوووه ؟ جا با ئه‌وه له‌بیر نه‌كه‌ین، كه فەرهنگ بۆ زانایانو شاره‌زایانی زمان دانانریت، به‌لكو بۆ هه‌موانه . كوردێك یا ییگانه‌یهك كه فەرهنگی كوردی به‌كار نه‌هێنن، بۆ ئه‌وه‌یه‌ فێرین یان ئه‌گه‌ر مانای وشه‌یهك ئه‌زان له‌و فەرهنگه‌دا بیدۆزنه‌وه، نهك له‌به‌ر ئه‌وه‌یه، بیا نه‌وێ بزانن دانهر راقه‌ی وشه‌كانی باش كردوووه یان نا .

بێ گومان « فەرهنگی خال » به‌گه‌شتی راقه‌ی وشه‌ی به‌ شێوه‌یه‌کی راست و ئاسان كردوووه، به‌لام له‌ چه‌ند شوێنێكی كه‌مدا ئالۆزی هه‌یه . نازانم بۆچ مامۆستا خال نایه‌وێ ددان به‌و كه‌م كورتیا نه‌دا بێ ؟ بۆ ئه‌مه له‌ وه‌لامدا نووسبووی : « فەرهنگی خال له‌ راقه‌ی هه‌موو وشه‌یه‌كانی ئه‌مه‌ی كردوووه (ئاسانی راقه‌ – ئه‌وه‌ر حمان) » (١٦) و بۆ پێسه‌لانانی ئه‌م باوه‌رێ راقه‌ی وشه‌ی (بارگیر) ی نووسبووه . بێ ئه‌وه‌ی ناوی بارگیر به‌بێ و ئینجا ئه‌لێ : « با بزانین خۆتنده‌وار هه‌یه ئه‌زانێ ئه‌وه‌ چیه » (١٧) .

وهك وتم، دووباره‌ی ئه‌كه‌مه‌وه كه « فەرهنگی خال » گه‌رنگی به‌ ئاسانی راقه‌ داوه . هه‌روه‌ها ئه‌وه‌ش دووباره‌ ئه‌كه‌مه‌وه، كه له‌و باره‌وه كه‌م كۆری هه‌یه و ناتوانرێ بووترێ هه‌موو وشه‌كان باش راقه‌كراون . راسته، ئه‌و نموونه‌یه‌ی مامۆستا هێناوه‌تی هه‌وه نیشانی

(١٦) هه‌مان سه‌رچاوه، ز. ٣٦، ل. ٧ .

(١٧) هه‌مان سه‌رچاوه، ز. ٣٦، ل. ٧ .

ئاسانى و جوانى راقە كىردن ئەدات ۋە وا مىش بۇ نىشاندىنى ئەۋەى ، كە
كەم وكورى لە راقەى ھەندى وشەدا ھەىە ، لەجىاتى بەك نىۋونە چەند
نىۋونە بەك ئەھىتىنەۋە :

« فەرھەنگى خال » لە راقەى (سەك) دا ئەلى :

• « گىاندارىكى چوارپىنى دىرە »

لەۋ باۋەرەدام ، ئەگەر بەكىك خۆى ماناى وشەى (سەك)
نەزانى ، ئەۋە بەۋ راقە بەدا ھىچى بۇ ئاشكرا نائىت • تا رادە بەك لە
بەتەل ئەچىت ، بەلكو ۋەك مەتەلىكى ئالتوزىش ، چونكە ۋەنەبىن ھەر
(سەك) گىاندارىكى چوارپىنى دىرەىت ، بەلكو (گورگ ، شىر ،
پلنگ ... ھتە) شى چوارپىشنى و دىرەش • جا چۆن بزازى ئەۋ
گىاندارە چوارپىنى دىرە كامەىە ئە پىتوئىست بوو ئەۋ ئالتوزىە
خاۋبكرىتەۋە •

لە راقەى وشەى (دارپى) دا ئەلى : « گىاندارىكى بچكۆلەىە

لە دىرندە » •

راستە من ئەزانم (دارپى) چى گىاندارىكە • بەلام ئەگەر نەزانم
يان ئەگەر وشەى (دارپى) نەۋوسرىت و تەفا تەماشاى راقەكەى بەكەم ،
ئەۋە ئەبىن گىشت گىاندارانى بچكۆلەى دىرندە بىتىنە بەرچاۋم • ھىنانە
پىشچاۋ ئاسانە ، بەلام چۆن بزانم كام دىرەندە يان ۋەلامى ئەۋمەتەلەىە •

نوسەر لە راقەى (ھەمزەك) دا ئەلى : « جۆرە خواردەمەنىەكە » •

ئەم راقەىە لە مەتەل گىراترە ، چونكە مەتەل ھىچ نەبۋاىە ئەبوت
ئەۋ خواردەمەنىە شىرىنە يا ترشە يا شلە ... جا خواردەمەنى ئىجگار
زۆرەۋ گەر بەكىك خۆى ماناى وشەى (ھەمزەك) نەزانى ، ئەۋە بەۋ
راقە بەدا ھىچى بۇ ئاشكرا تابى •

مامۆستا خال لە راقەى (ھەندەگو) دا ئەلى : « ناۋى جۆرە

گىابەكە » •

گیا جۆری زۆره . جا چۆن بۆ به کێك گهر کوردی باشیش
 بزانیو به ریکهوت ناوی ئەم گیایە بەرچاوە نەکهوتبێ ، ئاشکرا بێت ،
 ئەو گیایە چیه و چۆنە . هەر وهما نووسەر له راقه‌ی وشه‌ی (شاوه‌نه) شدا
 ئەلێ : « جۆره گیایه که » . پێویست بوو پروونی بکاتهوه و نهك بهو شتیه
 نا ئاشکرا به راقه‌ی ئەوو شانه به‌یلتیهوه .

له راقه‌ی (خرن‌دال) دا ئەلێ : « جۆره گیایه که ئەخوری » .
 له راقه‌ی (خورشیدی) دا ئەلێ : « جۆره گۆرانی یه‌کی خۆشی
 کوردیه » .

له راقه‌ی (بزنی) دا ئەلێ : « جۆریکه له ئاژه‌لی مالی » .

... هتد .

وا بزانیو زیاتر پێویست به پروونکردنهوه و هه‌تانهوه‌ی نموونه‌ی تری
 ناکات . بهو نموونه‌ی سه‌ره‌وه‌دا ئاشکرا دیاره ، که هه‌ندێ له
 راقه‌کان ناته‌واون و مانای وشه‌کانیان نه‌کردۆتهوه . ده‌بوو ئەو راقانه
 بهو ئالۆزیه‌ نه‌هیلرینهوه .

جگه لهو ناته‌واوییه‌ی باسم کرد ناته‌واوییه‌کی تریش هه‌یه له
 راقه‌ی وشه‌دا . ئەو ناته‌واوییه‌ش ئەوه‌یه ، که راقه‌ی هه‌ندێ وشه‌ به
 عه‌ره‌بی کراوه . وه‌ك له راقه‌ی (بالادیرانه) دا ئەلێ : « حق القدم ،
 حق السعی » . به باوه‌ری من پێویست بوو که م‌و کۆری وه‌ها له
 « فهره‌نگی خال » دا نه‌بێ ، ئەویش نه‌ك هه‌ر له‌به‌ر ئەوه‌ی ، که به
 ئاسانی ده‌توانرا راقه‌ی ئەم وشه‌یه به کوردی بکری ، به‌لک‌و له‌به‌ر
 ئەوه‌ش ، که ئەم فهره‌نگه کوردی - کوردی‌یه ، نه‌ك کوردی -
 عه‌ره‌بی .

له په‌خه‌که‌مدا وتوووه : فهره‌نگی خال که مانایه‌ك ته‌واو بوو

خالیك دائه نڙ ، واته كه خال دانرا مانای پیتسوو تهواو ، ئنجا قورهی مانای دوومه ... و چاك و ابو و ماره دابنڙ . بهلام ماموستا خال له گه ل باوه پری مندا نیسه و ئه لښ : ئه و هموو فورهنگه عه ره بیو فارسی یانهی كه به ده ستانه وه به هر به و شیوه به نو ئه مه ی په خنه گر ئه لښ باوی نیسه ، دووم جیگا زور ئه گرتی .

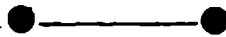
دیسان هر گه راپنه وه سر ئه وه ی فورهنگی عه ره بیو فارسی وایان کردوو . جا گه ر ئیمه توانامان هیتت بۆچ پیشیان نه که وین . بۆچی چاوه پروانین که ئه وان ئه و ههنگاوه بنینو ئنجا ئیمه به دوایاندا . ههروه ها بهلام وه سهیره ، که ئه لښ ئه مه باوی نیسه . ئه مه زانسته نه که موده . کام پرتگه باشریتت پیویسته ئه و پرتگایه بگرین . ئه گه ر ئه م شیوه به که میکیش جیگا زیاتر بگرتی ، بهلام ئاساتره و خوینهر زووتر ههست به و سنوره ئه کات : که له تیوان ماناکانی بهک وشه دا هه به .

جگه له وه زور جار ری ده که وئ پسته بهک تهواو ئه ییتو خالیك دائه نڙی ، بهلام هیشتا مانای به کم تهواو نه بووه . ئه مهش ئه بن به هوی سه رلښ تیکدان .

ههروه ها وشه هه به چه ند مانایه کی جیاوازی هه به ، که پتی ئه و ترئ (Polysemantic) . وشهش هه ن ، که ته نها به شیوه له بهک ئه چن و هر به که مانای تایه تیی خوی هه به و به م وشانه ئه لښ (Homonym) . جا پیویسته ئه م دوو چه شنه وشه به له فورهنگدا جیا بکرتنه وه و تیکه ل نه کرتین . به داخوه له « فورهنگی خال » دا تیکه ل کراون ، ئه ویش له بهر ئه وه به ، به و شیوه به نه یکر دووه که له وتاره که مدا باسم کردوو (۱۸) .

(۱۸) هه مان سه رچاوه ، ژ ۲۱ ، ل ۷ ؛ ژ ۲۲ ، ل ۶ .

ئەو ئاتەواۋىيەتەي لە « فەرھەنگى خال » دا ھەن زۆر كەمن و بە
 ھىچ جۆرىك لە زىخى فەرھەنگە كە كەم ناكە ئەو . ئەم فەرھەنگە ھىندە
 گرنگە كە چەند جارێك پىتويست بە لە چاپدانەو ئەكات . جا گەر
 لە چاپدانەو دا ئەم چەند كەم و كورپى يەي لىج لايىرى ، ئەو تەھا زىخى
 بەرز ئەيىتەو . ئەگەر ئىمەش لە چەند شوپىتىكى كەمدا پىرورامان
 لە گەل مامۆستا خالدا جياواز پىت ، ئەو مەبەستان ئەو نىيە لە
 زىخى مامۆستاو كارە مەزەكەي كەمبەكە ئەو ، بەلكو تەھا مەبەستان
 ئەو يە ، ئەو كارە گرنگە كەم و كورپى تىدا ئەمىنى (*) .

(۳) ئەم نووسىنە لە رۆژنامەي « ھلوكارى » ، ژمارە (۱۰۵) و
 (۱۰۶) و (۱۰۷) و (۱۰۸) ي سالى ۱۹۷۲ دا بلاوگراوەتەو .

چالاکیی مامۆستا گیو موکریانی

له میژووی فهرهنگ نووسی کوردی دا

مامۆستا گیو موکریانی دهوړنکی گه وړه و بهرزی بینوه له میژووی فهرهنگ نووسی کوردیدا . نه و زۆر چاک تین ته گات ، که فهرهنگ تاج راده بهک پتویسته ، چۆن له ړینگای فهرهنگه وه نه توانی خزمه تی زمان بکړی ، چۆن فهرهنگ زمان نه پارژی و دهوله مندی نه کا ، چۆن فهرهنگ ړینگایه بۆ به کخستی زمانی کوردی ۰۰۰ ههستی مامۆستا گیو موکریانی به پتویستی فهرهنگ و ههستی کوردایه تی وای لښ کردووه به دهها سال له ژمانی لای و پیری بۆ نووسی فهرهنگ تهرخان بکا هر بۆ نه وهی وشه ی کوردی کۆبکاته وه بۆ نه وهی وشه یه کی کوردی له ناو نه چیت شارو گوندی کوردستان نه ماوه خۆی نه گه به پتیی . نه وه ته مامۆستا له م باره یه وه له پتیه کی « فهرهنگی مه اباد » دا نووسیوتی : « زاراوه ی موکریانی به هه موو هۆزو تیره و دتهاته کانه وه له گه ل هی شکاک و عه بدوی و جهلالی و لورو که له وړو سنه (نه رده لان) به پتی توانا ۰۰۰ کۆکرده وه . بۆ زاراوه ی سورچی و خۆشناو و زرای و ئامیدی سالیکی له باتاس دانیشتم له (۱۹۲۹) دا . که به ماله وه هاته هه ولیر زاراوه ی نه و ناوچه یه و بادینان و کۆیه و پژه ریشم دهست که وتن ۰۰۰ ۳ جارن چورمه سلیمانی و هه له بجه و هه ورامان و زاراوه ی سلیمانی و شاره زوورو

جافو تاو کۆزی و هه ورامانو ئی دیکهم ئهوه ندهی له توانای سهلیقه م دا
بووین کۆم کردوونه تهوه ۰۰۰» (۱) .

مامۆستا گیو موکریانی نرخی فرههنگه کانی بهرز نه کاتهوه ،
بهوهی ناوه رۆکه کانیان بریتی فین تهها له وشه ی شاریک یاخود
خلوچه یهکی تهسکی کوردستان ، بهلکو بریتین له وشه کانی گه لیک له
شارو گوندو ناوچه کانی کوردستان . بهم جۆره فرههنگه کانی
سوود بهخشن نهک تهها بۆ کۆمه لیتی کهم له کورد ، بهلکو
سوود بهخشن بۆ زور بهی کوردان . بهلام بهداخوه ئیمه نرخی ئه
بیره وردهو ئهوه کاره پیروژهی مامۆستا نازانین . هه ندهی جار که
وشه یهک له فرههنگه کانی دا ده بینین و لیتی تی ناگهین ، وا ده زانین دا نه
ئهو وشه یه ی دوست کردووه و به خۆپایی بهخه ی ده گرین ، که چی بیر
ئهوه ناکه بهوه ، که ئیمه له سنووری شاره که ی خۆمان ده ره چووین و
وا ده زانین زمانی کوردی تهها ئهوه به له شاره که ماندا به کار ده هینترتی .
جا گوناھی خۆمان به سهر مامۆستا گیو موکریانی دا ده دهین .

راسته له فرههنگه کانی مامۆستا گیو موکریانی دا کهم و کوری
زۆره ، بهلام ئه مه له نرخی فرههنگه کانی و له نرخی مامۆستا
کهم نا کاتهوه . هۆی ئه و فاته و او بیانهش زۆرن .

له پاش فرههنگی ئهحمدهی ، که سالی (۱۷۹۵) دانراوه (۲)
تاوه کو ده ره چوونی « فرههنگی رابه ر » (سالی ۱۹۵۰) (۳) که پتر له

(۱) گیو موکریانی ، « فرههنگی مه هاباد » ، هه ولتیر ، ۱۹۶۱ ،
پیشه کی ، ل ۵۶ .

(۲) هه رجه نده « فرههنگی ئهحمدهی » له سالی ۱۹۲۶ دا دوو جار
له بهغداو سلیمانانی له چاپ دراوه ، بهلام میژووی دانانی سالی
(۱۷۹۵) .

(۳) گیو موکریانی ، « فرههنگی رابه ر » ، فرههنگی توتابخانه ی
عه ره یی - کوردییه ، هه ولتیر ، ۱۹۵۰ .

سەدەو نیوتیک دەکات ، لە کوردستانی عێراق هیچ فەرھەنگێکی ئەوتۆ
 دەر نەچووە شایانی باس بیت (٤) . جا ئەمە ھۆبەکی گەرەبە کە بووبن
 بە ھۆی بوونی ھەندێ نائەواوی و کەم و کۆری . نەبوونی فەرھەنگ ،
 واتە نەبوونی کارێکی پیشوو ، نەبوونی سەرچاوە بەک کە مامۆستا
 سوودی لێ ببینن و شوێن پێی بکەوێ و لەسەر پێگای پروات . جگە
 لەو مامۆستا لە زانستگە بەکی بەرزێ دەرھووە نەخوێندوووە تا بە
 تەواوی لەو جۆرە کارانەدا شارەزاییەکی تەواو وەر بگرت . ئەو ھە
 ھەبوو تەنھا کوششی خۆی بوو ، کە بە ھەندێ زمانی پێگانە چەند
 فەرھەنگێکی خوێندۆتەووە بینیونی ، یاخود بە بیروباوەری خۆی وای
 بە باش زانیووە بەو جۆرە بیکات . بێ گومان ئەو کۆسپ و تەگەرانی
 ھاتوونەتە پێگای بە جۆرێک بوون ، کە رزگار بوون لێیان گران بوو ،
 بە تاییەتی لەو سەرھەدا . جگە لەو مامۆستا خۆی زۆر راست
 ئەفەرموێ : « چۆن چاوەرێی فەرھەنگێکی راست و بێ ھەلە لە دانەرێک
 دەکری کە خۆی بەو پیرییەووە نە چاپخانەدا کارگەر بیت و بە دەستی
 خۆی چاپی بکات لە کاتی کدا کە بە ناچاری رۆژ بە رۆژ لە بەیانییەووە
 تائێوارە بو پەیدا کردنی فانی (١٠) سەر مندالی وردو بێ دەستەلاتی
 گیان بدات » (٥) . لەگەڵ ئەو ھەشدا مامۆستا گیو موکریانی بەسەر
 زوربەیی ئەو تەنگ و چەلەمانەدا سەرکەوتوووە کارەکانی لەسەر
 شێو بەکی تازەو زانستین . لە زۆر شوێندا ھونەرێکی بەرزێ

(٤) راستە لەو ماوە بەدا چەند فەرھەنگێک دانراون و لە چاپ دراون ،
 بەلام ئەو فەرھەنگانە ناتوانی بە بەرھەمی کوردستان لە قەلەم بدرین .
 ئەو ھەش کە لای خۆمان کراوە ، ئەو ھەشی کە شایانی باس بیت .

(٥) گیو موکریانی ، « فەرھەنگی کۆلکەزێرنە » ، فەرھەنگی
 کوردی - فارسی - عەرەبی ، فەرھەنگی - ئینگلیزی ، ھولیر ،
 ١٩٥٥ ، ل ٢٠ .

بواندووو ، زۆر دەروازەى کردۆتەووە ، کە لەپێش ئەودا بەرامبەر بە
فەرھەنگ نووسى کوردى داخرا بوون . پىنگاى بۆ ئەو
فەرھەنگ نووسانەى لەپاش ئەووە فەرھەنگى کوردىيان نووسىووە ،
تەخت و ئاسان کرد . گەلێک کارى ئالۆزى خاوە کردۆتەووە و لىکۆلینەووە
لە فەرھەنگەکانى ئەم راستىيانە نیشان ئەداو ئەيخاتە ڕوو .

خاوەنى « چاپخانەى کوردستان » و « گۆڤارى ھەتاو » -
مامۆستا گىو موکریانى گەلێک بەرھەمى بەکەلکى پيشکەش بە گەلى
کوردمان کردوووە . لەبەر ئەوەى مەبەستى ئەم وتارە بەستراوە بە
چالاکى مامۆستاوە لە مەيدانى فەرھەنگ نووسيدا ، بۆيە لىرەدا تەنھا
لەبارەى ئەو کارانەووە ئەدوین ، کە پەيوەندىيان بە نووسىنى
فەرھەنگەووە ھەيە .

ھەرچەندە لە سەرەتای سەدەى بيستەمدا جوولانەووەى نەتەوايەتى
مىللەتى کورد لە کوردستانى عىراقدا پەرهى سەندو ڕۆژ بە ڕۆژ چاوى
گەلى کوردمان پتر دەکرايەووەو گەلێک ڕۆژنامەو گۆڤارو کتیبى
کوردى ، بەتايەتى لە گۆتايى نىئەو بەکەمى سەدەى بيستەمدا
دەرئەچوونو بايەختى زۆريان بە زمانى کوردى دەدا ، بەلام لەو
چەند وشانە زياتر ، کە لە ھەندى گۆڤاردا وەک بەشى فەرھەنگۆک
بلاوئەکرانەووە ھىچى تر لەبارەى کارى فەرھەنگ نووسىيەووە نەبوو .
لەم مەيدانەدا ھەنگاوى بەکەم مامۆستا گىو موکریانى ئاى . ئەووە بوو
سالى ١٩٥٠ « فەرھەنگى رابەر » ى لە چاپدا .

« رابەر » فەرھەنگى قوتابخانەى عەرەبى کوردى يە . لە سالى
١٩٥٠دا لە چاپخانەى کوردستان دەرچوووە . پەيدا بوونى ئەم فەرھەنگە
ھەنگاوى گەورەيە لە مێژووى فەرھەنگ نووسى کوردیدا . نزیکەى
١٥ ھزار وشەى عەرەبىيە ، کە ماناکانيان بە کوردى دراون . تاکو

بلیتی کارتیکی گهوره و خاوتسه و نووسر زۆر خۆی له گه لیدا
خهريك کردوو . هه چهنده به سه دهه رچوونیدا نزیکه ی ۲۰ سال
نیه په ربوه ، به لām تاكو ئیستا به یه کیک له فرههنگه باشه کانی کوردی
ئه ژمیرتی ۰۰۰

له لیکدانهوه و پروونکردنهوهی مانای وشه دا ، له وهه گپیرانی وشه
عه ره بیه کان بۆ کوردی و پاره کردنی ئه و وشه عه ره بیهانی له کوردیدا
به رامبه ریان نیه ۰۰۰ به تیکراییی سه رکه وتوو .

ئاشکرایه ، که له هه موو کاریکدا که م و کورپی و ناته واوی هه یه .
جا هه ندیک کار په نگه که م ناته واوی هه بی و هه ندیکیش زۆر . بئ شک
له « فرههنگی رابه ر » ی شدا هه ندی ناته واوی هه یه . ئه و ناته واویانه
وه نه بی هینه زۆر بن ، که له زخی فرههنگه که م بکه نه وه .

به کورتی له ناته واویه کانی « فرههنگی رابه ر » ده دوتین :

یه کیک له و ناته واویانه ئه وه یه ، که دانهر بۆ هه ندیک وشه ی
عه ره بی ئه و مانا راسته ته واوه نادان که له کوردیدا هه یه و که ماناکه ی
به ته واوی به رامبه ر ئه و وشه عه ره بیه یه . بۆ نمونه : به رامبه ر
وشه ی (حله) چوو (گه مارۆ) ی داوه ، به لām (هیرش) ی نه داوه ،
که ماناکه ی به ته واوی (حله) ده گه یه نی . هه رچی (گه مارۆ) به مانای
(حصار) ه . راسته نووسر بۆ وشه ی (حصار) - (گه مارۆ) ی
داناو ، به لām (حله) و (گه مارۆ) جیا وازیان هه یه .

بۆ دانی مانای هه ر وشه یه کی عه ره بی هه موو ئه و وشه کوردیانه ی
داوه که مانای ته واوی وشه عه ره بیه که ئه دن ، به لām له هه ندی شویندا
ئهمه ی به ته واوی بۆ نه کراوه . وهک : بۆ دانی مانای (ابد) ئهم وشانه
(هه میسه ، هه رچاخ ، بینا ، هه رگاف) ی داوه ، له گه ل ئه وه ی له
کوردیدا ، جگه له و وشانه « هه رده م ۰۰۰ » یش هه یه و ئهم وشه یه که متر

ئەو بوو لە سالی ۱۹۵۵دا فەرھەنگی کوردی - عەرەبی - فارسی -
 فەرەنسی - ئینگلیزی لەژێر ناوی « کۆلکەزێرینە » دا لە چاپدا .
 « کۆلکەزێرینە » بە ڕەنگ بچووکه ، بەلام کاریکی ئیجگار بەزخە .
 ئەمە بەکەم فەرھەنگە ، که لەسەر ئەم شێوەیە نووسراوە . لەپێش
 دەرچوونی ئەم فەرھەنگەدا نە لە کوردستان و نە لە دەرەووی کوردستان
 فەرھەنگی کوردی لەم جۆرە نەبوو . هەر لەبەر ئەوەشە که دەبێ
 گرنگی بە « کۆلکەزێرینە » بدرێ . بێگومان ئەم فەرھەنگە ئیجگار
 پێویست و بەکەلکە . وشەکانی ئەم فەرھەنگە بەسەر (۵۹) پۆلی
 بچووکهدا دابەشکراون . پێوەندی لە تیوان وشەکانی هەر پۆلیکدا
 هەیە و لەژێر سەرباسی خۆیاندا ریزکراون ، وەك : ئاین ، زاراوی
 زانیاری ، ژمارەکان ، دانیسگە و کەرەستەکانی ، ڕەنگەکان ،
 کشت و کال ، بالدارەکان ، مالاتی کەوی ، دەعبایانی کتیی : زیندەوەرانی
 ناوی ، لەشاردا ، ڕاناوہکان ، دواکات ۰۰۰ هتد . بەشی زۆری ئەم
 سەرباسانە راستن و پێویستن ، بەلام ئەووی ناتەواوی بێ تیاياندا ،
 ئەوہیە که رێزمانی تیکەلاو کردوون . رێزمان بەشیکی تاییەتی بە لە
 زانستی زمان . جا رێگای تر هەبە بۆ بلاوکردنەوہی ، نەوہک لە شێوہی
 فەرھەنگدا . گومانی تیدا نییە ، کە رێزمان سوودی هەبە لەناو
 فەرھەنگدا ، بەلام نەك بەو جۆرہی لە « فەرھەنگی کۆلکەزێرینە » دا
 ئەبیریت ، که کراوہ بە چەند پۆلیک و هەر پۆلیکی لەژێر سەرباسیکدا
 دانراوہ . سەرەرای ئەوەش خراونەتە ناوہ راستی فەرھەنگەکەوہ .
 راسترین رینگا ئەوہیە لە سەرەتا یاخود لە کۆتایی فەرھەنگەکەوہ بیت ،
 وەك چۆن لە فەرھەنگی مامۆستا شیخ محەمەدی خال ، مامۆستا
 علائەدین سەجادی ، قەناتی کوردۆ ۰۰۰ دا هەبە . ئەویش بە مەرجیک
 دانەر بە درێژی هەموو رێزمانی کوردی باس ئەکات ، بەلکو بە کورتی و

شتی پتویست و به کەلک تۆماربکات . هەر وەها ئەبێ بەشی رێزمان بە جۆری یت ، کە پە یوەندی بە بە کارهێنانی فەرھەنگە کە وە مە یت ، بۆ ئەوێ بە کارهێنانی فەرھەنگە کە ئاسان بکات ، ئەوێ بە خۆرای باریک یت بە سەر فەرھەنگە کە وە .

مامۆستا قەناتی کوردۆ لە بارە ی « فەرھەنگی کۆلکە زێرینە » وە ئە لیت : ئە بێ ددان بە وە دا بێن کە دانەر کارێکی زۆر گە و رە و گرانی لە رینگادا بوو بۆ دانانی سەرباسە کان و بۆ دا بەش کردنی وشە بە سەرباندا . بێ گومان بۆ هە ندیک سەرباسی وە : زاراوە ی زانیاری ، لە شاردادا هتدە لە بژاردنی وشە زۆر گران بوو ، بە لām بۆ باسە کانی : ژمارە کان ، رەنگە کان ، لەش و ئە ندامە کانی هتدە دانی وشە ئاسان بوو (۷) .

لە گەل باوەری مامۆستا قەناتی کوردۆ دام کە نووسیویتی : بە گشتی (کۆلکە زێرینە) فەرھەنگێکی سەرکە و توو و باشە (۸) . دياره دانەر خۆی زۆر لە گە لیدا خەریک کردوو . لە زۆر شوێندا هونەرێکی راست و بەرزی نواندوو و بە سەر زۆر گێر و گرتندا سەرکە و توو و ، لە گەل ئە وە ی فەرھەنگێک لە و چە شتە لە پێش ئە ودا ئە بوو تا مامۆستا گێو موکریانی چاوی لێ بکا و کە لکی لێ وەر گرتی . لە نەخشە کێشان و هە لژاردن و دا بەش کردنی وشە بە سەر هە ندیک پۆلدا بە تەواوی سەرکە و توو و ، وە : و تە ی ناو قوتابخانە کان ، رەنگە کان ، بالدارە کان هەر وە ها با شتر بوو گەر سەرباسی (بالدارە کان) بە سەر (مالی) و (کتیی) دا دا بەش بکات . هەر چە ندە دانەر ئە مە ی

(۷) قەناتی کوردۆ (کوردۆ ییتف) ، فەرھەنگی کوردی - پوو سی ، مۆسکۆ ، ۱۹۶۰ ، پێشە کی ، ل ۱۰ .

(۸) هەمان سەرچاوە ، ل ۱۱ .

نه کردوووه ، به لآم له گهل نهوهدا له ريزکردني وشه کوردیه کاندا نه که وتوته ههلهوو له سر رینگایه کی راستو نوئی رۆشتوووه ، وهك دهبین له پێشدا ناوی ههموو بالدارانی مالی داوه و ئنجا هاتوته سر بالدارانی کیوی . دوا به دوا ی بالدارانی کیویش نهو وشانه ی نووسیوه ، که به گشتی په یوه ندیسان به بالدارانه وه هیه ، وهك : دهنوك ، بال ، هیلکه ، هیلانه ...

له فرههنگیک که بۆ یه کهم جار له سر نهو شتیه به دانرابی . چاوه پروان ناکریت که وا له هه بژاردنی وشه و دابهش کیدیدا ، له نهخشه کیشانو ناوه رۆکیدا بی کهم و کوری بیت . هه له بهر نهو شه له هه ندیک بۆله وشه دا ناوه وای هیه و زۆر وشه ی پیتووست په ریتراوه . وهك : له بۆله وشه ی (نه ندانه کانی لهش) دا دانه ر جوان دهستی به نه شه کردوووه به دانانی وشه کانی : سه ر ، سنگ ، سک ... نه گهرچی له م به شه دا پاشو و پیتخستن هیه ، به لآم زۆر نیه . کهم و کوری گه وره له وه دایه ، نوو سه ر وشه کانی (قاچ ، پین ، ران ، نه ژتۆ ...) ی له گهل نه م بۆله نه داوه له گهل نه وه ی که (دهست ، قۆل ، ئانیشک ، مه چهك ، له پ ...) ی داوه . جا له بهر نهوه نه م به شه ناتوانریت به سه ر که وتوو دابنریت .

ههروه ها له (رۆژانی ههفته) دا ، که تا کو بلیت کۆکردنه وه ی وشه بۆ نه م به شه ئاسانه ، که چی نه بینن کهم و کوری تیا یه ، نهویش نه وه یه ناوی شهش رۆژی ههفته دراوه ، به لآم (دوو شه مه) په ریتراوه . بپیشک نه مه نهك هه ر کهم و کوری یه ، به لکو هه له یه کی گه وره یه ، که نه نه بوو بکری .

جگه له وه ی له جیا کردنه وه ی هه ندیک بۆله وشه دا هه له نه بینریت ، ههروه ها نهو شه ده بینریت که زۆر جار چه ند وشه یه كه نه خاته

ناو پۆلیك وشهوه كه هیچ په یوه نډیان بهو پۆله وشه یهوه نیه . وهك :
 له گهل پۆله وشه ی (زینده وار — الحشرات) دا وشه ی (کیسه ل) ی
 دا ناوه ، له گهل شهوه ی (کیسه ل) لهو سه رباسه وه زۆر دووره . ههروه ها
 شه یینن شه وشانه : (ویزه ، ویزه وان ، سه رکرده ، قوتابی ، قوتابخانه ،
 پرتوك ، نه خشه) ی له ژیر سه رباسی (کاتان) دا ریزکراون له گهل
 شهوه ی هیچ په یوه نډیه کیان به (کات) هوه نیه . به داخه وه له م
 جوړه هه لانه زۆرن .

هه نډیک سه رباس هه ن ئیجگار فراوانن ، وهك سه رباسی
 (له شارد) . شه گه به وردی لهو وشانه ی په یوه نډیان به م سه رباسه وه
 هه یه ، بکولینه وه ، شهوه شه یینن زوره ی شه وشانه ی به سه رزاری
 مرۆقه وهن په یوه نډیان به سه رباسی (له شارد) وه هه یه . جا به م جوړه
 ژماره ی وشه کانی ژیر شه سه رباسه له چه ند هه زار وشه یهك تیپه رته بن .
 له بهر شهوه پۆله وشه له ژیر ناوی سه رباسیکی وه ها فراواندا به باوه ری
 ئیبه راست نیه . ده شه ی سه رباس له ژیر شه ناوه دا بمبیتشه وه ، به
 مه رچیک بکریت به چه ند لقتیک . . .

له م جوړه فه ره نگانه دا لیکدانه وه ی مانی وشه مه به سته سه ره کی
 نیه ، له بهر شهوه له م باره یه وه به درژی لیبی نادوتین ، ته ها شهوه شه یین ،
 که له هه ندی شویندا هه له له روونکرده وهو لیکدانه وه ی وشه
 کودیه کاند هه یه .

شه لیکولینه وه سه رییه نیسانی ده دا که واله « فه ره نگی
 کولکه زیرینه » دا ناته واوی هه یه . به شیککی زۆری شه ناته واویاته
 شه توانریت به خرته شه سته ی دواکهوتنی کاری فه ره نگی نووسی کوردی
 لهو سه رده مه دا . شه که م وکوریانه ی باسان کردن لهو کاره پیروژه
 که م ناگه شهوه شه ده لیبین ، که ماموستا گیو موکریانی به دانانی

« فەرھەنگی کۆلکەزێرینە » جیگایەکی بێھاوتای لە میژووی
فەرھەنگ نووسی کوردیدا وەرگرت .

لەپاش ئەم ھەنگاوە گەرھەبەیی مامۆستا گیو موکریانی ، کاری
فەرھەنگ نووسی کوردی بۆ پیشەوێ کەوتە ڕێژ . دوایەدوای
« کۆلکەزێرینە » گەلێک فەرھەنگی کوردی لەچاپ دران . وەك :
فەرھەنگی مەردۆخ^(٩) ، فەرھەنگی ئەرمەنی – کوردی^(١٠) ، فەرھەنگی
یووسی – کوردی^(١١) ، فەرھەنگی کوردی – یووسی^(١٢) (١٣) ،
فەرھەنگی خال^(١٤) ... ھتد .

بەم جۆرە ئەینین ، کە بە دەرچوونی « فەرھەنگی رابەر » و
« فەرھەنگی کۆلکەزێرینە » لاپەرەبەکی نوێ لە کاری فەرھەنگ نووسی
کوردی دەست پێنەکات ، کە بە بەرھەمترین و پیشکەونوترین کات
دەژمیریت لە میژووی فەرھەنگ نووسی کوردی دا .

جگە لەوێ کە مامۆستا گیو موکریانی ڕینگای نیشانی
فەرھەنگ نووسانی کورد دا ، خۆشی نەوێستا و چالاکانە بەرھەو پیشەوێ

-
- (٩) شتیخ محەمەدی مەردۆخ ، « فەرھەنگی مەردۆخ » ، تاران ، ١٩٥٦ .
(١٠) سەمەندی سیاہەند ، ئارامی چاچان ، خەبەرناما ئەرمەنی –
کوردی ، یەریقان ، ١٩٥٢ .
(١١) ئی . ئۆ . فاریزۆف ، فەرھەنگی یووسی – کوردی ،
مۆسکۆ ، ١٩٥٧ .
(١٢) ج . خ . باکاییتف ، فەرھەنگی کوردی – یووسی ،
مۆسکۆ ، ١٩٥٧ .
(١٣) ق . کوردۆ ، فەرھەنگی کوردی – یووسی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٠ .
(١٤) شتیخ محەمەدی خال ، « فەرھەنگی خال » ، ب ١-٢ ،
سەلتەمانی ، ١٩٦٠ – ١٩٦٤ .

پۆشت • بەرھەمی ئەم تیکۆشانەش ئەو بوو لە ساڵی ۱۹۶۱دا
فەرھەنگی کوردی - عەرەبی لە ژێر ناوی « فەرھەنگی مەھاباد »دا
لە چاپداو ئەمیش ھەلگاوتکی کەبە بەرھەو پێشوو لە میژووی
فەرھەنگ نووسی کوردیدا •

ئەم فەرھەنگە چ لە رووی زۆری وشەو ، چ لە بارەمی شیوازو
جۆری دانانی بەو جیاوازی زۆرە لە گەل فەرھەنگەکانی پێشوویدا ،
بە تایبەتی لەوەی « فەرھەنگی مەھاباد » زۆر باشترەو کەم و کۆری
کەترە لە فەرھەنگەکانی کەبە • ئەویش لە بەر ئەو بە ، کە دانەر لەو
ماوەیەدا پتر چاوی کراوەتەو پتر فیربوو و ھەر و ھا پێشکەوتنی
فەرھەنگ نووسی کوردی کاری کردۆتە سەر • بەم جۆرە مامۆستا
گیو موکریانی لە « فەرھەنگی مەھاباد »دا گەیتیک کاری ئالۆزی
خاوە کردۆتەو و چەوتیی پێشووی راست کردووەتەو •

ژمارەمی وشە کوردییەکانی ئەم فەرھەنگە نزیکەمی (۳۰) ھەزار
وشە بەکە - واتە دوو ئەو ئەندەمی « فەرھەنگی رابەر » • لە چۆنیەتی
پرزکردن و پێکخستنی وشەکاندا لە سەر پێگایەکی راست و جوان
پۆشتوو • گەیتیک وشەمی تازە بەیدا بووی تێدایەو ئەم جۆرە پێگایە
تەنھا زرخێ فەرھەنگ بەرز دەکاتەو • ئەم فەرھەنگە بە تەواوی لە گەل
ئەو مەبەستەمی بۆی دانراوە ئە گونجی •

لە گەل ئەو ھەموو ھەنگاوە نوێیەکاندا کە دانەر ناوینی ، کەچی
بەداخووە ئەم فەرھەنگەش ھێشتا لە چەند کەم و کۆری بەکە دوور نیە •
وا بە کورتی ھەندیک لەو کەم و کۆرییانە ئەخەینە پێشچاو :

بە کیک لەو کەم و کۆرییانە ئەو بە ، کە دانەر لە چەند شوپێتیکی
کەندا لە کۆکردنەو و لیکۆلینەو و وشە کوردییەکاندا - واتە
(بۆ ئەو کۆمەلە وشانەمی لە دروست بووندا پێوەندیان لە تیواندا
ھەبە) - گرنگی نەداوە ئەمەش بوو بە ھۆی ئەو ھەندیک وشەمی

پیتوست نه‌کوهه نلو فەرهنه‌نگه‌کوهه . بۆ نموونه : وشه‌ی (ده‌ره‌به‌گه‌ک) هه‌یه ، به‌لام (ده‌ره‌به‌گایه‌تی) نییه ، (ده‌ست‌دریژ) هه‌یه‌و (ده‌ست‌دریژ‌کردن) نییه ، (دز ، دزین ، دزراو) هه‌یه‌و که‌چی (دزی ، دزی‌کردن) نییه هتد .

که‌م و کورپه‌کی گه‌وره له نه‌کردنه‌وه‌و ئاشکرانه‌کردنی مانای وشه‌دا به‌ ته‌واوی و له نیشان‌نه‌دانی چۆنه‌تی به‌کاره‌یتانی وشه‌دا ده‌ییزتی . راسته‌ زۆر وشه‌ی کوردی هه‌یه‌ ئه‌توانیژی مانای به‌ عه‌ره‌بی به‌ یه‌ک وشه‌ بدریژی ، به‌لام له هه‌ندێ شویندا دوور نییه‌ ئه‌و وشه‌ عه‌ره‌بیه‌ له‌ زمانی عه‌ره‌بیدا چه‌ند مانایه‌کی هه‌پێ . جا له‌و جۆره‌ شوینانه‌دا مروّف گه‌ر هه‌ردوو زمانه‌که‌ به‌ باشی نه‌زانن ، ئه‌وسا تی‌ناگه‌ که‌ بۆ کام مانا ئه‌و وشه‌ عه‌ره‌بیه‌ دانراوه . بۆ نموونه : به‌رامبه‌ر به‌ (سه‌یر) ی کوردی (غریب) نووسراوه . ئاشکرایه ، که‌ (غریب) له‌ عه‌ره‌بیدا ته‌ها مانای (سه‌یر) ناگه‌یه‌نن . جا به‌م جۆره‌ ، وه‌ک وتمان ئه‌گه‌ر مروّفیک شاره‌زای هه‌ردوو زمانه‌که‌ نه‌یت ، ئه‌وسا ناتوانن تی‌بگات . بۆ چاره‌سه‌رکردنی ئه‌م کۆسه‌ ، باشت‌ترین ریگه‌ ئه‌وه‌یه‌ بنووسری (غریب) بۆ کام مانای هه‌روه‌ها بۆ روونکردنه‌وه‌و نیشان‌دانی مانا و فێرکردنی چۆنه‌تی به‌کاره‌یتانی ئه‌م وشه‌یه‌ ، باشت‌ر وایه‌ بخه‌رته‌ رسته‌یه‌کی کورتی ئاسانه‌وه . ئه‌مه‌ش ئه‌و ریگه‌یه‌یه‌ ، که‌ فەرهنه‌نگ‌نووسانی وڵاته‌ پێشکه‌وتوووه‌کان له‌ سه‌ری ئه‌رۆن . به‌داخه‌وه‌ تا‌کو ئه‌م‌رۆ زۆربه‌ی فەرهنه‌نگ‌نووسه‌ کورده‌کان هه‌ستیان به‌مه‌ نه‌کردوووه ، جگه‌ له‌ مامۆستا قه‌ناتی کوردۆ و مامۆستا شیخ محه‌مه‌دی خال و مامۆستا توفیق وه‌ه‌بی و مامۆستا علائه‌دین سه‌جادی و هه‌ندیکێ تر ، که‌ له‌م باره‌یه‌وه‌ هه‌نگاوێکی گه‌وره‌یان ناوه‌و کاری فەرهنه‌نگ‌نووسی کوردیان پێش‌خستوووه .

زانینی مامۆستا گبو موکریانی رۆژ به رۆژ به رهو پيشه وه ئه پروات .
هر نووسراویکی نوێی گه لیک خاوتتر ، جواتر ، پر له هونه ری
به رزتره ، وهك له کارتیکی کونی . بۆ نمونه ئه یینین « فرههنگی
مه هاباد » زۆر پوخته وهك له « فرههنگی رابهر » و چاپی دووه می
« کولکه زێرینه » که متر ناته واوی تیدا به وهك له چاپی به که می .

له سالی ۱۹۶۶دا چاپی دووه می « کولکه زێرینه » ده رچوو .
چاپی دووه م بریتیه له هه لیزیری و پترکردن . چاپی دووه م گه لیک
جیاوازی له گه ل چاپی به که م هه به . زۆر له و ناته واویانه ی له چاپی
به که مدا هه بوون دوورخاونه ته وه . ئه و وشانه ی پتویست نه بوون
بکه و نه ناو به شی (کاتان) وه دوورخاونه ته وه و لادراون . جگه له
لادان گه لیک وشه ی تازه ی پتویست که په یوه ندی یان هه به به کاته وه و
له چاپی به که مدا نه بوون له چاپی دووه مدا نووسراون . له چاپی دووه مدا
هر هوت ناوی رۆژانی هه فته دراوه . ئه و په رانده نی له چاپی به که مدا
هه بووه چاره سه رکراوه . به م جۆره گه لیک که م و کوری چاک کراوه .
هه روه ها گه لیک سه رباسی به که لک و نوێی وا زیاد کراون ، که له
چاپی به که مدا نه بوون . به یتکرای ناوه رۆکی هه موو سه رباسه کان
فراوان کراون . ئه و که م و کوری سه انه ی له به شی رێژماندا هه بوون و
باسمان کردن ، دوورخاونه ته وه . به لام له گه ل هه موو ئه م
چاک کردانه شدا هیشتا چاپی دووه م دوور نیه له چه ند که م و کوری به ک :

له ژیر هه ندی سه رباسدا وشه هه ن که په یوه ندی یان نیه به و
سه رباسه وه ، که چی که وتوونه ته ناوی به وه ، له گه ل ئه وه ی وشه ی
پتویست هه ن و پتوه ندی یان هه به پتوه ی و نه که وتوونه ته ناوی . له به شی
کوردیه که یدا هه ندی وشه تو مار کراوه ، به لام به رامبه ری چیه به چوار
زمانه که ی تر نه نووسراوه . ئه ویش له بهر ئه وه ی ئه و وشانه له و زمانانه دا
به رامبه ریان نیه یا خود دا نه ر نه رانیوه . وهك : له لاپه ره (۱۱۰) دا

« لیج گرتته وه » ، له لاپاره (۱۴۱) دا — « خرووگه » ، له لاپاره
(۱۶۶) دا — « گوران » ۰۰۰ هتد .

ئه گهر وشه به کی کوردی به رامبهری نه ییت له زمانیکی بیگانه دا
خۆ ئه توانی به رافه به کی کورت یا خود به رسته به کی ئاسانی کورت
مانای ئه وه وشه به لیک بدریته وه .

جگه له وه فرههنگانه ی باسان کردن ، مامۆستا گبو موکریانی
« فرههنگی کوردستان » یشی داناوه ، به لام به داخه وه تا کو ئیستا
له بهر هزاری و دهست کورتی نه یوانیوه له چاپی بدا . ههروه ها تا کو
ئه مرۆ نه که سیک نه کۆمه لیک نه بووه یارمه تی مامۆستا بدن و ئه و ئه رکه
بخه نه سه ر شانیان . « له ناو گو قاری هه تاوی هه تیووو جوانه مرگیشدا
زۆر جار انم هاوار کرد که دهسته جوامیریکی دلسۆز وه یا چه ند
دهوله مه ندیکی یینه پیش فرههنگی کوردستانیان به خۆرایی به هه موو
مافیکه وه پیشکesh ده کم ، داخه کم که س سه ری هه لندا » (۱۰) .

« فرههنگی کوردستان » له کوردیه وه بۆ کوردیه و بریتیه
له (۴۰) هه زار وشه .

له بهر ئه وه ی ده ستنوسی ئه م فرههنگه مان نه یینوه ناتوانین لئی
بدوین . ئه وه نده هه به ، هیوامانه کوردانی دلسۆز یان هه ندیک
ریکخراو یارمه تی مامۆستا گبو موکریانی بدن بۆ چاپکردنی
« فرههنگی کوردستان » . چاپکردنی « فرههنگی کوردستان » ته نها
یارمه تی نیه بۆ مامۆستا گبو موکریانی ، به لکو کاریکی زۆر گه وره به
بۆ خزمه تی زمانی کوردی . رهنگه هه ندیک له بهر ئه وه ی کاره کانی
مامۆستا که م و کورپیان تیدا به ، بیخه نه پشت گوئی . هه رچه نده
که م و کوری زۆربن له « فرههنگی کوردستان » دا ، به لام ده زچوونی

(۱۰) گبو موکریانی ، « فرههنگی مه هاباده » ، هه ولیر ، ۱۹۶۱ ، ل ۱۴

ئەم فەرھەنگە لە سوود بەولاولە زیان نادات و گوناھە ئەو بەرھەمە
گەرھە بە خۆراپی لە دەست بچیت . ئەگەر « فەرھەنگی کوردستان »
نەتوانی بیی بە فەرھەنگی سەرکەوتوو ، خۆ ئەبێ بە سەرچاوەیەکی
گەرھە پتویست بۆ فەرھەنگ نووسی کوردی .

چالاکى مامۆستا گىو موکریانی لە نووسینی فەرھەنگی کوردیدا
لە چۆنیەتی دانانی فەرھەنگەکانیدا لە گەل ناوەرۆکەکانیدا پلەپلە
بەرزى نوێ نیشان ئەدات لە کاری فەرھەنگ نووسی کوردی دا
سەرھەتای نیوہی دووہمی سەدەى بیستەمدا .

لینکۆلینەوہ لە بیروباوەری مامۆستا لە فەرھەنگ نووسیندا
چۆنیەتی پیکھانتی فەرھەنگەکانی کەلکیتی تاییەتی گەرھە
ئەمپروۆی فەرھەنگ نووسی کوردی و بۆ گەلیک رینگای چۆنیەتی
دانانی فەرھەنگ . لە فەرھەنگەکانی مامۆستادا ئەتوانی زۆر شتی
بەنرخ بدۆزیتەوہ ، کە سوودیان ھەبیت ئەک تەھا بۆ
فەرھەنگ نووسی کوردی ، ھەرھەما بۆ گەلیک کاری زانستی
زمان .

کۆششی مامۆستا گىو موکریانی لاپەرەپەکی گرگە لە
میتزوی پێشکەوتنی زمانی کوردیدا . لینکۆلینەوہ لە
زمانەوانی مامۆستا بەگشتی و کاری فەرھەنگ نووسی
بەتاییەتی سەرنجی ھەموو زمانەوانانی کوردو
کوردناسان راھەگیشی .

لەم وتارەدا مەبەستمان ئەوہ نیہ ، کە بە
بالای مامۆستا گىو موکریانی دا ھەلدەین ،
یا بە ھۆی ئەو کەم کورپیانەوہ
بمانەوی لە زرخى کەم بکەینەوہ ،
بەلکو مەبەستمان ئەوہ یە لە
رینگای راستی زانستی
رەوہ ، ئەوہ یە بیخەینە
بەرچاوە (*).

(*) ئەم بەرھەمە لە ژمارە (۱۰۰) و (۱۰۱) و (۱۰۲) و (۱۰۳) ی
سالی ۱۹۷۲ ی رۆژنامەى « ھاوکلری » دا بلاکراوەتەوہ .

فرهنگه‌که‌ی ماموستا جگهرخوین

سه‌ره‌تای نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی بیستم ده‌ورنگی نوئی و به
 به‌ره‌مه له میژوووی فره‌ه‌نگ نووسی کوردیدا . ده‌یین له ماوه‌ی ئەم
 بیست ساله‌ی دوایدا چ له ولات و چ له ده‌ره‌وی ولات گه‌لیک
 فره‌ه‌نگ ده‌رچوه ، وه‌ک : « فره‌ه‌نگی رابەر »^(١) ، « فره‌ه‌نگی
 کۆلکه‌زێرنه »^(٢) ، « فره‌ه‌نگی مه‌ردۆخ »^(٣) ، « فره‌ه‌نگی
 ئه‌رمه‌نی - کوردی »^(٤) ، فره‌ه‌نگی کوردی - یووسی^(٥) ،
 « فره‌ه‌نگی یووسی - کوردی »^(٦) ، « فره‌ه‌نگی خال »^(٧) ،

-
- (١) گیو موکریانی ، « فره‌ه‌نگی رابەر » ، فره‌ه‌نگی کۆبابخانه‌ی
 عه‌ره‌بی و کوردیه ، هه‌لتیر ، ١٩٥٠ .
 (٢) گیو موکریانی ، « فره‌ه‌نگی کۆلکه‌زێرنه » ، کوردی -
 فارسی - عه‌ره‌بی - فره‌ه‌نگی - ئینگلیزی ، جایی به‌که‌م ، هه‌ولتیر ،
 ١٩٥٥ ، جایی دووه‌م ، هه‌ولتیر ، ١٩٦٦ .
 (٣) شیخ محمهدی مه‌ردۆخ ، « فره‌ه‌نگی مه‌ردۆخ » ، تاران ، ١٩٥٦
 (٤) سه‌ه‌ندی سیابه‌ند ، ئارامی چاجان ، « خه‌به‌رنامه‌ی ئه‌رمه‌نی -
 کوردی » ، یربغان ، ١٩٥٧ .
 (٥) ١ - چ . به‌کۆ (باکایف) ، فره‌ه‌نگی کوردی - یووسی ،
 مۆسکۆ ، ١٩٥٧ .
 ب - ق . کوردۆ (کوردۆیف) ، فره‌ه‌نگی کوردی -
 یووسی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٠ .
 (٦) ئی . نۆ . فاریزۆف ، فره‌ه‌نگی یووسی - کوردی
 مۆسکۆ ، ١٩٥٧ .
 (٧) شیخ محمهدی خال ، « فره‌ه‌نگی خال » ، ب ١ - ٢ ،
 سلیمان ، ١٩٦٠ - ١٩٦٤ .

« فرهنگا کوردی » (۸) ، « فرهنگی کوردی - ئینگلیزی » (۹) ،
« فرهنگی کوردی - فرهنسی - ئینگلیزی » (۱۰) و گه لیکتری .

له تیوان ئەو فرهنگانهدا « فرهنگا کوردی » ههیه ، که
مامۆستا جگه رخوین دایناوه . له سالی ۱۹۶۲دا بهرگی به کم و دووه می
له بهندا چاپ کراوه . ئەوهندهی من ئینی بزانه هیشتا بهرگی سیه می
دهر نهچووه . بئیشک ئەم فرهنگه گه نهینه به که له سامانی زمانی
کوردیمان و دهوری خۆی بینهوه و نهینێ ۰۰۰ بهلام بهداخوه له م
فرهنگهنگهدا کهم و کورپی و ناتهاوای ئیجگار زۆره ، که دهتوانا به
ناسانی دوور بهخهینهوه .

ئه گهر ئەم فرهنگه له گه « فرهنگی رابهر » ی مامۆستا
گیو موکریان ، که له سالی ۱۹۵۰دا دهچووه بهراورد بکهین ، یان
له گه « فرهنگی خال » ی مامۆستا شیخ محهمه دی خال ، که بهرگی
به کمی له سالی ۱۹۶۰دا بلاو کراوه ته به رابهر رابگرین ، دهینین ، که
کهم و کورپی له « فرهنگا کوردی » دا گه لیک زۆرتره وه که له دوو
فرهنگهنگی له سهروهه ناومان بردن ، له گه له ئەوهی فرهنگی مامۆستا
جگه رخوین له پاش « فرهنگی رابهر » و « فرهنگی خال »
دهچووه . لیره دا وا دهههه و ئی ، که مامۆستا جگه رخوین سوودی له
فرهنگهنگه کوردیانه نه بینهوه که له پیش فرهنگهنگه که ی ئەودا دهچوون و
که زۆر کاری ئالوزیان خا و کردۆتهوه و به سهر گه لیک کوسپدا

(۸) جگرخوین ، « فرهنگا کوردی » ، ب ۱-۲ ، بهندا ، ۱۹۶۲ .

(۹) توفیق وههیی و س . ئەدمۆنس ، فرهنگی کوردی -
ئینگلیزی ، له ندهن ، ۱۹۶۶ .

(۱۰) جۆیس بلۆ ، فرهنگی کوردی - فرهنسی - ئینگلیزی ،
باریس ، ۱۹۶۵ .

سەرکه وتوون . ههروهها نووسەر بۆ چۆنیهتی نووسینی فهرههنگه که ی
 سوودی له هیچ سهراچاوهیهکی ولاته پیتشکه وتوووه کان وهر نه گرتوووه .
 ئەو سوود نهیینه بووه به هۆی ئەوهی « فهرههنگا کوردی » نهوهك
 هه که م و کوری پتر بیت له « فهرههنگی رابەر » و « فهرههنگی خال » ،
 به لکو هه نديك ناته واوی تیدا به ، که ئەو جۆره ناته واویانه هه تا له
 فهرههنگی - یوسف ضیا پاشای خالیدی - یشدا نیه ، که له سالی
 ۱۳۱۰ ک / ۱۸۹۳ زدا له چاپ دراوه (۱۱) .

ئاشکرایه بهر له وهی فهرههنگ نووس دهست به نووسینی
 فهرههنگ بکات ، پیتیسته بزانی بۆ چ مه بهستیک ئەو فهرههنگه دا نه ئی و
 له سه ره تاي دهست پین کردندا نه خسه ی چۆنیهتی فهرههنگه که بکیشی .
 دانهر ئە بێن په پیرهوی ئەو مه بهست و نه خسه یه بکات - واته له مه بهست
 لانه داو له سنور نه چیه دهره وه . ههروهها پیتیسته له پیتشه کیی
 فهرههنگه که دا بنووسرتی بۆ چ مه بهستیک و بۆ کتی . . . ئەو فهرههنگه
 دانراوه . هه رچه نده مامۆستا جگه ر خوتین مه بهستی دانانی فهرههنگه که ی
 له بهرگی یه که مدا نه نووسیوه ، به لام هه ر باشه که له بهرگی دووه مدا
 نووسیویتی : ئەم فهرههنگه بۆ خوتیندی شتیهوی کرمانجی به له بهشی
 کوردی یه که . . . لیره دا زۆر باشه ، که مامۆستا مه بهستی نووسینی
 فهرههنگه که ی دیاری کردوووه . به لام به داخه وه زور بهی ئەو وشانه ی
 که وتوووته ناو ئەم فهرههنگه وه له سنوری مه بهستی نووسینی
 فهرههنگه که چوووته دهره وه . به لگهش بۆ سه لانندی ئەم باوه ره ،
 ئەوه یه ده بینین گه لیک وشه هه ن ، که ئەه بوو له ناو فهرههنگه که دا
 بنووسرتی ، که چی نووسراون . وهك : ناوی گوندو شاره کانی

(۱۱) یوسف ضیاء الدین باشا الخالیدی المقدسی ، الهدیه الحمیدیه
 فی اللغة الكردیه ، استانبول ، ۱۳۱۰ هـ / ۱۸۹۲ م .

کوردستان ، ئاوداران ، خێلهکاتی کورد ، شاعیران و نووسهران ،
 هونهرمه‌ندان و گۆرانی‌بێژانی جیهان ... لێره‌دا ئالیم که ئهم جۆره
 وشانه پێویست نین و نابج له فهره‌نگدا بنووسرین ، به‌لام ئه‌لیم له‌گه‌ل
 مه‌به‌ست و پێیازی فهره‌نگه‌که‌ی مامۆستا جگه‌رخوین‌دا ناگونجین .
 راسته‌ گه‌ر مه‌به‌ستی فهره‌نگه‌که‌ی فراواتر بوايه ئه‌وسا ئه‌و وشانه
 پێویست بوون . وا دیاره نووسه‌ر گرنگی نه‌داوه ، که به‌ گۆزیه‌ی ئه‌و
 مه‌به‌ستی هه‌یبوه وشه‌ کۆبکاته‌وه‌و هه‌لبێژری ، به‌لکو چی زانیوه‌و
 چی ده‌ست‌که‌وتوه‌و نووسیوتی و ئه‌مه‌ش توشی هه‌له‌ی کردووه‌و
 بووه به‌ هۆی ئه‌وه‌ی زۆر لابادات له‌ سنووی ئه‌و مه‌به‌ستی هه‌یبوه .
 ئهم گرنگی نه‌دان و لادانه‌ش بووه به‌ هۆی ئه‌وه‌ی ئاوه‌ڕۆکی فهره‌نگه‌که‌
 گران‌بین به‌و وشانه‌ی پێویست نین . بۆ نمونه ده‌بینین له‌ هه‌ر
 لاپه‌ره‌یه‌که‌دا نزیکه‌ی هه‌شت وشه‌ هه‌یه . له‌م هه‌شت وشه‌یه ، نزیکه‌ی
 سێ وشه‌ی ناوی دیهات و شاره‌کانی کوردستانه ، یه‌ک وشه‌ی ناوی
 نایه‌تی مروّفه ، یه‌ک وشه‌ی ناوی شاعیران و نووسهران و هونهرمه‌ندان
 جیهانه ... به‌نایه‌تی ئه‌وه‌ی ئیجگار فهره‌نگه‌که‌ی بارگران کردبێ ،
 وه‌ک وتان ، ئه‌وه‌یه که نزیکه‌ی له‌ هه‌ر هه‌شت وشه ، سیانی ناوی شارو
 دیهاته‌کانی کوردستانه . به‌ باوه‌ری من باشتر وا بوو ، که گه‌وره‌ترین و
 به‌ناوبانگترین شارو دیهاتی هه‌لبێژدایه ، که ژماره‌یان سه‌د ئاوێک
 ده‌بێت و ئه‌وسا فهره‌نگه‌که‌ش له‌و باره‌گراوه‌ی رزگاری ئه‌بوو .

هه‌روه‌ها وه‌ک وتان ، نووسه‌ر چی زانیوه‌و نووسیوتی و ئه‌وه‌ی
 نه‌شی زانیوه‌و به‌دوا‌یا نه‌گه‌راوه‌و په‌ڕانویه‌تی . ئه‌مه‌ش بووه به‌ هۆی
 هه‌له‌یه‌کی زۆر . وه‌ک ده‌بینین ناوی شاری (ئۆدیسا) ی داوه ، به‌لام
 (تالین) و (قیلنوس) و (ریگا) ... ی نه‌داوه ، له‌گه‌ل ئه‌وه‌دا که
 ئه‌مانه‌ پاته‌خت و (ئۆدیسا) پاته‌خت نییه .

(قاله) ی نووسیوه ، بهلام (بله) ، (خوله) ، (لهجه) ،
(حمه) ، (عه به) ۰۰۰ ی نهووسیوه .

(پووشکین) ، (پهتوژن) ی تو مار کردووهو (گورکی)
(مایکو فسکی) ، (باړوژن) ، (چایکو فسکی) ، (باخ) ۰۰۰ ی
تو مار نه کردووه .

(بېن کس) ، (خانی) ی نووسیوه ، کهچی (زیومر) ، (پیره مترد) ،
(مهولهوی) ، (نالی) ۰۰۰ ی نهووسیوه .

(اسمان) ی داوه ، (جزراوی) ، (شمال) ۰۰۰ ی نه داوه .

لیره دا مه بهستم نهوه نییه ، که نهو وشانهی ناوم بردنو نووسر
نهینووسیون ، بلیم نه بوو بیان نووسی : مه بهستم نهوه به که هلبژاردنی
و شه نابین به ریکهوت بېن یا به پیتی زانینی دا هر بېن ، به لکو نه بی به
گوتیره ی پیتوست بېن . لیکولینه وه ناگونجی بۆ هر وشه به که به ته فا ،
چونکه هر وشه به که په یوه ندی له گه ل چند وشه به کدا هه به . له بهر
نهوه نووسر نه بېن به کومهل له وشه بکولیته وه . بۆ نمونه ، نه گه ر
به کیک پیرسی : پیتوست نه کا (زیومر) له فرهه نگدا بنووسری ؟
نهوه وه لامي نه م پرسیاره ناتوانزی بدریته وه . نه که له بهر نهوه ی
پرسیاره که گرانه ، به لکو له بهر نهوه ی راست نییه . چونکه وه که له
سهروه وتمان ناتوانزی بووتری کام وشه پیتوسته و کام وشه پیتوست
ییه . ده توانزی بووتری کام کومهل وشه پیتوسته و کام کومهل پیتوست
ییه . ههروها ده بېن بزازی بۆ چ فرهه نگیک و نهوسا ده توانزی
وهلام بدریته وه .

بۆ نه م فرهه نگی ماموستا جگه رخوین هه له نییه که (بېن کس) و
(خانی) بنووسری ، بهلام که پیتوست بکا ناوی شاعیران و نووسه رانی
کورد بدریت ، نهوسا ده بېن ناوی هه موان یان هه ره به ناو بانگیان بدریت .

نەك وەك مامۆستا جگەر خوتین ، بىن ئەوھى ھىچ ھۆر بەلگە بەك ھەبىن
 (بىن كەس) ى داوھو (زىوھر) ى نەداوھ ، (خانى) ى نووسىوھ
 (مەولەوى) ى نە نووسىوھ . بەم جۆرەش بۆ شاعىرانو نووسەران ھەمان
 ھەلەى كرددوھو ناوى كامىيانى زانىوھ نووسىویتی ، بىن ئەوھى
 نەخشە بەك بكىشىن .

مەبەستەم ئەوھ نىيە كە (بلە ، خولە ، ئەھە ۰۰۰) پىتويست بوو
 لە ناو فەرھەنگە كەدا بوونايە ، بەلكو مەبەستەم ئەوھ بە ، كە (قالە) ھەبىن
 ئەوسا ئەبىن (بلە ، خولە ۰۰۰) ش ھەبىت . دانى ناوى تايەتى مرۆف
 بۆ ئەم جۆرە فەرھەنگانە راست نىيەو پىتويست ناكات ، كەچى مامۆستا
 لە گەل ئەوھشدا كورتهى ھەندىك لە ناوھ كانىشى نووسىوھ . بۆ ئەو
 ناوانە فەرھەنگى تايەتى ھەبە ، ھەر وھە ھىچ پىتويستى نەدە كردو
 راستىش نىيە كە ئەم وشانە : سام ، حام ۰۰۰ ھتد . كە وتوونەتە ناو
 « فەرھەنگا كوردى » بەوھ .

ياخود چ پىتويست دەكا لەم فەرھەنگەدا (اسھان) ھەبىن . كە
 نووسەر ئەم ناوھى داوھ ، ئەوھ ديارە بريارى داوھ ناوى گۆرانى پىزان
 پىتويستە لە ناو فەرھەنگە كەدا بىن . بەم جۆرە بوايە دەبوو ناوى ھەموو
 گۆرانى پىزانى بە ناو بانگ بکەوتنايە ناو فەرھەنگە كەوھ . ئەمەش راست
 نىيە . ئەگەر راستىش بىت لە توانادا نىيە ، چوونكە ژمارەى
 گۆرانى پىزانى جىهان دوور نىيە بگەتە تىكراى ژمارەى ئەو وشانەى
 لە فەرھەنگە كەى مامۆستا جگەر خوتىن دان .

ھەندىك وشە كە وتوونەتە ناو « فەرھەنگا كودى » بەوھ ، وەك :
 باتا ، بىسى كۆلا ، تايە ، پالاس ۰۰۰ ھتد ، كە وايزانم پىتويست بەوھ
 ناكات پىشانى بدەم و روونى بکەمەوھ ، كە ئەبىر بە ھىچ چەشتىك
 ئەم وشانە بکەوتنايە ناو فەرھەنگە كەوھ . ھەر كەس چاوى بەم وشانە

بكهوتى ، بىلىكۆلىنەۋە دەزانى ، بوونىان لەناو فەرھەنگە كەدا
 بىن سوودە . ئەك تەزا بىن سوودە ، بەلكو بە خۆرايى بارى
 فەرھەنگە كەيان گران كردوو .

لە ھەلبژاردنى وشە بۆ « فەرھەنگا كوردى » كەم وكورى ئىجگار
 زۆرەو لە وتارىكى وھا كورتدا توانا نىيە لە ھەمووى بدوئىم . ئەوھى
 راستى بىن ، ئەوھى وشە كانى ئەم فەرھەنگە بەتەۋاى لەگەل ئەو
 مەبەستەدا ناگونجىن كە نووسەر بۆ نووسىنى فەرھەنگە كەى ھەببۇو .
 دەبىنن ژمارەى وشە كانى بەرگى بەكەم و دووھى فەرھەنگە كە لە
 شەش ھەزار وشە تىن ئاپەرن . با بلىن ژمارەى وشە كانى بەرگى سىيەمىش
 كە ماوھ چوار ھەزار وشە يەك دەبىت . بەم جۆرە ھەموو وشە كانى
 « فەرھەنگا كوردى » دەكاتە دە ھەزار وشە يەك . وەك لە سەرەو
 باسماز كورد پتر لە نىوھى وشە كانى لەگەل مەبەستە كەيدا ناگونجىن
 - واتە ئەو وشانەى كە دەگونجىن زىكەى پىنج ھەزارىك دەبن . جا
 بۆ مەبەستىكى وھا - بۆ قوتابىانى خوتىدنى بەرز - پىنج ھەزار
 وشە زۆر كەمە .

لە لىكۆلىنەۋەى وشە كانى ئەم فەرھەنگەدا دەرتەكەوت ، كە
 « فەرھەنگا كوردى » شىۋەى ئىسكۆلۆپىداى ھەبە (ھەرچەندە
 نووسەر لە پىشە كەبە كەيدا ئەمەى تەنووسىوھ) ، بەلام لەگەل ئەم
 مەبەستەشدا ناگونجىن ، چونكە ژمارەى ئەو وشانەى كە پىتوئە لە
 فەرھەنگى ئىسكۆلۆپىداى كوردىدا تۆماربكرىن ، ئەك دەبىن دە ھەزار
 وشە يەك بىت ، بەلكو دەبىن چەند دە ھەزارىك بىن .

× × ×

لە چۆنىەتى لىكدا ھەو روونكر دەۋەى ماناى وشەدا فاتەۋاى
 زۆرە . بۆ ئەو وشانەى دەتوانزى مانايان بە يەك وشە نشان بەدرى ،

لیسانی مەداوہ ۰۰۰ زۆر وشە ھەن ، کە خواھنی یەك مانان (یاخود
 مانایان لە یەك ئێكە) ، بەلام شیۆمی نووسینو خۆتەنەوہیان
 جیاوازا (Synonym) ، وەك : (زار - زمان) ، (قەفاس -
 قەوقاس) ، (ھەمیشە - ھەردەم - ھەرچاخ) ۰۰۰ ھتد . بۆ دانای
 ئەم جۆرە وشانە باشترین رینگا ئەوہیە ، وشە یەكە میان (یاخود ھەرە
 ناسراویان) راقەبکری و لە بەردەم ئەوانی تردا بنووسری . پروانە فلان
 وشە . خۆ ئەگەر جیاوازیەکیش لە تیوانیاندا ھەیتت بنووسریت .
 بەلام مامۆستا جگەر خۆتین بەم شیۆمیە یە نە کردووہ ، بەلکو ھەموو
 وشەکانی راقە کردووہو جگە لەوہش درێژە ی بە راقە ی وشەکان داوہ .
 بێگومان ئەو دووبارە کردوہیە ئەک ھەر رینگا درێژ ئەکاتوہ ، بەلکو
 نیشانی خۆتەریش نادات کە (زار) و (زمان) خواھنی یەك مانان .
 بەلێ بۆ مانای چەند وشە یەکی کەم لەسەر ئەو رینگایە پۆشتووہ کە
 لە سەرھوہ باسمان کردووہ ، بەلام ئەویش بە جۆرێک ئالۆزی کردووہ ،
 کە لەو باوہ پەدام ھیتتا باشتر بوو ھەردوو وشە کە راقە بکات . ھاتووہ
 وشە یەكە میانی راقە کردووہو کە ھاتۆتە سەر وشە ی دووہم لە تیوان
 دوو کەواندا بە عەرەبی نووسیوتی (قەدرت تەسیرھا) . جا گەلێک
 جار وارێ دەکوێ کە وشە ی دووہم لە یەكەمەوہ زۆر دوورەو خۆتەر
 دەبێ بە ھەموو فەرھەنگە کەدا بگەری تا وشە ی یەكەم دەدۆزیتوہو
 دووریش نیہ ھەر نەیدۆزیتوہ ، چونکە نووسەر لای وشە ی یەكەمەوہ
 نەینوسیوہ کە وشە ی یەكەم گامە یە . لێرەدا وەك مەتەلی لێ دیتو
 خۆتەر کە وشە ی دووہم دەبینی ، دەبێ بگەری و بێر بکاتوہ بۆ ئەوہی
 بزانی چی وشە یەکی تر ھە یە مانای وەك ئەم وشە یە ی دووہم یت . جگە
 لەوہ جینگای سەرسویرمانە ، کە دانەری فەرھەنگینکی کوردی - کوردی
 لە جینگای وشە یەك یان پستە یەکی کوردی بۆ ئەو مەبەستە بە عەرەبی
 بنووسیت : (قەدرت تەسیرھا) .

راسته فهرهنگ نووس ده بنی گرنگی بهوه بدات که راقهی وشه کان به کورتی بکات . به مهرجیک نهو کورتی به نهیت به هوی نه کردنه وه و ئاشکرا نه بوونی مانای وشه کان (۱۲) . جگه له وه پتویسته راقه پروون و ره وان پیت و وشه ی ئاسان و سادی بۆ به کار به پتیری تا هه موو خوینده واریک به بنی جیا وازی پله ی خوینده واری تیی بکات . ماموستا جگه رختین به م جۆره ی نه کردوه ، به لکو به پیچه وانه وه بۆ راقهی به شی زۆری وشه کان درتیره ی پین داوه . بۆ نموونه ، نه وه وشه ی (سام) بهو شیوه یی له « فهرهنگ کوردی » دا نووسراوه ، نه خمه پیش چاو :

<p>(سام) نافی گهرناسه کی کورده کالک و باپیری (روستم) ئیج نافداره . دبیتۆن :- روستم کوری زال کورئێ سام کورئێ نهریمان . (شهرف خان) . دبیتۆی :- ئهف روستم کورد . د شه زمانج ده چهند بهندو بهسته هاته : به کی جام و باده روستم سو بهرد بهوی گوفتی که ی نامج بهرداری گورد بکۆ بهدکی گوردان تهرا خاسته ند سه ری تهختی ایران بیاراسته ند</p>	<p>(سام) دبیتۆن :- بهك و چان کورین (نۆج - نوه) . به یغام بهره :- سام ، حسام ، ابره ج ، توره ج . لیج ئه مز باوه رناکم . ژ بهرکۆ مرۆف هه مو بهك بهرچه به . نه سامی هه بهو نه حامی و نه توری و نه ایرانی . ژ ههف جیدا بوئا مرۆفا ته نی ب زمان و جیگه هه . جارنا مله تهك نه وه كه هفیا زمان یا ئۆل یا ژ ههف دوربون ، دین چهند ملهت . و جارنا چهند مله تیج دژمنی ههف بهی آوایی دین بهك ملهت . بهلام آورا نژادی ، ورهنگ دهره ون . ء - (سام ابن نوح) .</p>
---	--

(۱۲) ئا . ك . بهرۆنكۆف ، له تهجرو بهی فهرهنگ داناندا ،
 « گۆفاری فهرهنگ نووس » ، مۆسكۆ ، ۱۹۵۷ ، ب ۱ ، ل ۱۴ .
 (به زمانی روسی) .

سید حسین موکریانی دبیری :-
 گوتنا (گورد) د فرده (گورده) و
 فین چیرۆکن دورو دریز بدارفه
 دکی . وهارهنگه هن تاریخ
 بیژین رۆژآفاو رۆژهلات

دبیرن :-
 (گورد) ژ (گورد) بداخوازا
 گهرناس هاتیه .
 ء - (سام جد روستم المشهور) .

دهبینن رافهی ئەم وشە یەك لاپەرەیی تەواوی لە فەرھەنگە کە
 داگیرکردوو . چ پتیویست بەم داستانه ئەکات ؟ لەو باوەرەدام ، کە ئەم
 وشە یە هەر پتیویستی بەو نەدەکرد بکەوتایە ناو فەرھەنگە کەو .
 ئەگەر پتیویستی بگردایەو ، ئەو دەتوانرا بە دوو دێرێک بە
 ئاسانی رافە بکەیت .

وشە (آله قەمش) لە « فەرھەنگا کوردی » دا بەم جۆرە
 خوارەو رافە کراوە .

(آله قەمش)

گوندە کە دسینۆری کوردستانا
 سۆریەو کوردستانا ترکیا دەبە .
 بشتی شەری (شیخ سەید)
 د سالا ۱۹۲۵ دە حاجو آغا د سالا
 ۱۹۲۶ دە لە پهلانینە کە بچوک
 چیکرو ژ چبائی هەتیرکا دا کەتە
 سوریە . لە شکرێ ترکیا د گوندێ
 (آله قەمش) دە ۲۴۲۲ مۆڤ
 د حەوشا آغی دە کوشتن و

شوتاندن . ژنو میرو زارۆک ب
 هەفرە بون . من ب چائی خوە
 ژنەک دی کو هەر بتهنن ژ بەر
 سنکوا پاراسنی مابو . لێ خوین
 ژ بشتا وی دەهات من پیرا توو
 ل سەر فین ژنکن چیکسریە .
 (آله قەمش) - آله قماشە .
 آلاوی قماش بو .
 ء - (اسم لقریة کوردبە مشهوره)

لەو باوەرەدام (آله قەمش) زۆر بە باشی دەتوانرا بە چەند وشە یەك
 رافە بکەیت و پتیویستی بەم درێژە پێدانه نە ئەکرد .

ئەجا با تەماشای وشە (ترک) بکەین ، بەو شێوە یە ، کە
 مامۆستا جگرخوین رافە کردوو .

نافی مله له ته کی به ژ چینی تا
 سنیوړی به ونان و بلقار درنژ
 بونه . هک دویژنی روژهلانن
 به کتیا سۆنیاتی ده دزی ، نهی
 مله له تنی کورد نافر ترکین
 آزه ربابجان و ترکی ترکیا دبری .
 ژ لهورا ترکین (طورانی)
 کمالیست خستوته دلنن خوه کو
 مله له تنی کورد بزور بکن ترک .
 داوه کو ترکستانه که مزین
 لدارخن . لن دقرنن (۲۰)
 بیستا ده نهف داخوازا ییک
 ناین . ژ بهرکو زور نهما بکارتین .
 مللت همو شیار بونه .

خوینەر که چاوی به راهی وشه (ترک) ده که وئی ، وا دیته
 بیری ، که مامۆستا و تاریکی له باره ی میژووی تورک و جولانه وهی
 تۆرانه وه نووسیوه و دوور نیه له بیر خوینەر بچیته وه ، که فرههنگی
 بدهسته وه یه و یستوویه تی بزانی مانای وشه (تورک) چیه . ئەم
 وشه یه ش هەر وهک ئەوانی پیتشوو ، ده توازا به چهند وشه یهک
 راهه بکری .

بۆ ته واو سهماندنن ئەو باوه ره ، که مامۆستا جگه رخوین زور
 درنژه ی به راهی وشه کان داوه ، وا وشه ی (خانی) یه شو یه
 مامۆستا راهی کردووه ده خینه پیتش چاو :
 (خانی)

ناف و دهنگی شاعره کی نافدارئ
 کورده کو دوولات پارنزی ده
 به کهم مروفه د کوردستانن ده
 تاریخ و ژینگاربا سهه بداین
 (خانی) دناف روبه لن تاریخا
 میژووی کوردو هۆزانی ده جیکی
 بلند گریه . ده ما (خانی) بنافی
 وهلات پارنزی گازی دکسر ل
 (فرانس) بکیرا ولونرو و
 که نشتا زکن ههف دچراندن .
 لن مهخابن ! مله ی کسورد نه
 شیارو اکادار بو بهائی نفیسینا
 خانی نزانبو . بهر ب نهوالا بن
 دهستی فه بهرژیر دبو .
 (اسم اعظم شاعر کوردی) .

نووسەر باسی خەبات و میژووی ژبانی (خانی) ی کردوو ، که هیچ پتویستی بهم باسه درێزه نه نه کرد ، چونکه (خانی) له فەرھه نگدا باس کراوه ، ئەک له میژوو یان ئەدەبدا . جا گەر مامۆستا مەبەستی ئەوە بیت ، قوتایانی بەشی کوردی بهم باسه (خانی) باش بناسن و شارەزایی له بارەبەرەو پەیدا بکەن ، ئەو ئەم باسه بۆ ئەو قوتایانە کەمە . ئەوان سەبارەت بە (خانی) دەبێ زۆر بزانی ، ئەوەک تەنھا ئەو چەند دێرە . بۆ زانیی باسی (خانی) یش ئەدەب هەبە ، کە لەو زانستەدا دەتوانن باش بیناسن . فەرھه نگ ئەو رینگاو ئەو توانایەیی نییە بە درێژی باسی هەموو شتیک بکات ، بەلکە دەتوانن بە کورتی دەری خات ، کە (خانی) کێرە . بۆ نموونە ، دەتوانن بنووسن .

خانی - شاعری کورد ، ل قەرنا خەلدا ما ،
 فیکلری مەم ئو زینە .

لەو باوەرەدام گەر مامۆستا جگەر خۆین پراھی (خانی) بەو شیوەیە من کردوو ، بگردایە باشر بوو . ئەگەر خۆتەر بەو پراھیەدا باش بۆی روون نەبیتەو یا بیهوی پتر دەبارەوی (خانی) بزانی ، ئەو بە ئاسانی دەتوانن تەماشای میژووی ئەدەبی کوردی بکاو بۆی روون بێتەو ، ئەو شاعیرە کێرە ، کە لە سەدەمی خەڵدەدا ژباوە و مەم زینی نووسیوە .

سەرەرای ئەو درێزه پێدانەیی لە سەرەو بەسماز کرد ، دەبینن مامۆستا جگەر خۆین لە هەندێ شوێندا بۆ پراھی وشەیک هەلبەستیک دوورو درێژی هیناوەتەو . لەو باوەرەدام پتویست بەو ناکات بۆ دۆزینەو تێگەشتنی مانای وشەیک ، خۆتەر کاتیکی درێژ بەریتەسەر و بکەوتە بیرکی قوولەو . هەرەو هەبێن لە هەندێ شوێندا هەلبەستیک وای بۆ پراھی وشەیک داو ، کە ئەک ئەو

ههلبه مانای وشه که روون ناکاتهوه و نشان نادات ، بهلکو به پیچه وانوه ئالۆزی ئەکاو ده بکاته مه ته لیک و خوتنه ر ده خاته بیر کردنه وه بۆ هه له تیانو تی گه یشتی . له بهر ئەوه فهره ننگ نووس ده بن ئاگای له وه بن چ شیوه و شیوازیك ئاساتره بۆ رافه ی وشه و بۆ زووترو باشتر تی گه یشتی خوتنه ر تا ئەو ریگایه بگرت . لیره دا مه به ستم ئەوه نیه ، که رافه ی وشه به ههلبهست ناکرتی ، بهلکو ده لیم ده کرت . بهلام به مه رجیک به دوو دتیریکێ ساده ، که به جوانی مانای وشه که ی تیادا بکرتنه وه . نه وهك به ههلبهستیکی درێژ که مانای وشه که ی تیادا بکرتنه و بن که لک جینگا له فهره ننگه که دا داگیربکات و کات له خوتنه ر بکات .

به لهن مامۆستا رافه ی هه ندی وشه به کورتی ئەکا ، بهلام مه رج ئەوه بیه رافه هه ر کورت بن ، بهلکو مه رج ئەوه وشه رافه که به ته وای مانای وشه که به کالای بکاته وه و خوتنه ر به باشی و ئاسانی تی بگا ۰۰۰ بۆ نموونه مامۆستا وشه ی (دینار) ی به و جۆره ی خواره وه رافه کردوه :

(دینار) بیست دره مه

بن گومان باشه که خوتنه ر بزانی دینار بیست دره مه ، بهلام به م رافه یه دا ئاشکرا نه بووه دینار چیه . له گه ل ئەوه شدا خۆ دینار هه زار فلسه ، چوار چاره که ۰۰۰ و (دینار) ی بۆ غۆسلافیش هه به و ئەی ئەو چۆن به ش ئەکرت ۰۰۰۹ به و پێیه ده بوایه نووسه ر ئەمانه ش بنووسیته . له راستیدا بۆ فهره ننگ ئەمانه پێویست نین ، بهلکو پێویست ئەوه یه نشان بدریت (دینار) درای چ ولایتیکه . هه رچه نده له رافه ی (دینار) دا ئاته وای هه یه ، بهلام تا راده یه ک وشه ی (دۆلار) ی باشی رافه کردوه ، که نووسیوتی : پاره ئین ئەمه ریکاته .

پراڦى نارىك و ناقولا به باسى بن سوودو به ههلبهستى گرانو ۰۰۰
 نرىكهى له هه موو لاپه ربه كى فرههنگه كه دا ده بينرئى . تا پراڦه به ك
 نه مه جئى سه سو پمان نيه ، به لام له چه ند شوئى تىكدا پراڦى هه ندى
 وشهى به جۆرئى كوردوو ، كه هه لهى وه ها گوره نه ده بوو بگرايه .
 بۆ نمونه پراڦى وشهى (پالاس) له « فرههنگا كورد » دا به م
 جۆرهى لاي خواره وه كراوه :

(پالاس)

ناڤئى ئوتيله كئيه . ل كه لك بازار
 نه ف ناڤ هه به : نه كوردى و
 عربى به .
 ء - (اوتيل پالاس)

ماموستا ده لئى (پالاس) ناوى ميوافخانه به . جا چۆن وه ها ماناى
 وشه ئه درئى ؟ چۆن وشه وا پراڦه ئه كرىت ؟ ۰۰۰ ئه گه ر به و چه شنهى
 ماموستا جگه رخوئىن پراڦه و ماناى وشه نيشان بدرئى ، خۆ ئه شئى
 (پالاس) ناوى چيشخانه و چايخانه و سینه ماو ۰۰۰ هتد بيته . خويته ر
 چاوه پروانى ئه وه له فرههنگ نووس ناكات ، بزائى (پالاس)
 ميوافخانه به ۰۰۰ به لكو چاوه پروانى ئه وه ئه كات بزائى (پالاس) چ
 مانا به كه ئه به خشيت . ئه گه ر به گوئيرهى پراڦى ماموستا جگه رخوئىن
 بيته ، ئه وه زوربهى وشه بن مانان . به م جۆره بوايه ، كه دانهرى
 « فرههنگا كوردى » ماناى وشه ئه دات ئه وه ئه بوايه بۆ ماناى وشهى
 (كوردستان) يش هه ر بينووسيايه ناوى ميوافخانه به ، بۆ ماناى وشهى
 (گوئزه) يش بينووسيايه ناوى سینه مايه ، بۆ ماناى وشهى (مفتى) يش
 بينووسيايه ناوى گه رماوه ، بۆ ماناى وشهى (سلیمانى) يش بينووسيايه
 ناوى كه بابخانه به ۰۰۰ هتد . له و فرههنگه كوردى يانه دا ، كه تاكو ئىستا
 ده رچوون له م چه شنه ناته و اويا نه م تيدا نه ديون .

ئەو ھەموو وشانەى نەدەبوو بەكەوتە ناو فەرھەنگە كەوھو
 كەوتوونەتە ناوى ، لە گەل ئەو رافە دوورو درێژانەو ھەلبەستانەى
 بى سوود نووسراون لاىبىراناىە ، ئەوسا بە ئاسانى دەتوانرا ئەو دوو
 بەرگەى « فەرھەنگا كوردى » بە يەك بەرگە لە چاپ بەدریت و ج بۆ بارى
 چاپ و ج بۆ خوینەر باشتەر بوو .

X X X

مامۆستا جگەر خوین بۆ ریز كۆردنى وشەكان ئەو رینگایەى گرتووه
 كە ھەندى لە فەرھەنگە فارسى بە كانى كۆن لە سەرى رۆشتوون — واتە
 بە گوێرەى پىتى سەرەتاو كۆتایى بە . ئەم رینگایە تا رادە بەك ئالۆزەو
 دۆزىنەوھى وشە گرانە . لە بەر ئەو بە كە لە فەرھەنگە كەى مامۆستا
 جگەر خویندا گران بۆ وشە بەك ون بوو ئىكە لە فەرھەنگە كەدا . ئەم
 جۆرە رینگایە لە بەر ئالۆزى لە مێژە وازى لى ھىنراوھو نازانم ھۆى چى
 مامۆستا جگەر خوین بەم چەشنە كۆدووبەتى . ھەر وھە « فەرھەنگا
 كوردى » تاكە فەرھەنگى كوردى بە ، كە ئەم رینگا ئالۆزەى گرتووه . بۆ
 نمونە ، دەبىن لە فەرھەنگە كەدا وشەى (رۆژ) لە لا پەرە (١٤٩) دایەو
 كەچى (رۆژى) ، كە ئەبى لە پاش (رۆژ) بىت ، لە لا پەرە (١٤٧) دایە .
 (پۆلىس) لە لا پەرە (١٧٣) دایەو (پۆلىسخانە) ، كە ئەبى لە دواى
 وشەى (پۆلىس) ھوھ بىت ، لە لا پەرە (١٦٧) دایە . ھتد . واتە ئەم
 رینگایە ھوھ بە ھۆى پاش و پىش خستى وشەكان .

« ھەرچەندە لە « فەرھەنگا كوردى » دا ناتەواوى و كەوم كورتى
 زۆرە ، بەلام لە گەل ئەو ھەشدا شتى بە كەلك و باش ھەبە . گەلێك وشەى
 بىوېست لە ناو فەرھەنگە كەدان و زۆر وشە جوان رافە كراون . ديارە كە
 مامۆستا شارەزايە كى باشى لە زمانى كوردى و مێژووى كوردو
 كوردستاندا ھەبە .

مه بهست له و تاره ئه وه نیه له زخی مامۆستا جگه رخوین که م
 بکریته وه ، به لکو مه بهست ئه وه یه ئه و که م و کورپیا نه ی له کاری
 فه ره نه نگ نووسی کوردیدا هه ن بخرینه بهرچا و ، تا فه ره نه نگ
 نو سه کانمان سوودی له بینن بو ئه و فه ره نه نگانه ی به ده سه وه ن . بو
 پیشخستی ئه م زانسته ش ئه و رینگه یه مان گرتو وه که لێن پهنجه ی
 بو را کیشا وه : « هه ر زانستیک پیش ده که و ی و گه شه ده کا گه ر له سه ر
 ناغه ی زانی مه ردوم دارێژرایته و له سه ر بنکه ی ره خه و
 روونکردنه وه و ته گه یشتی هه موو ئه وه ی له زوودا کرا وه
 هه لچنرایته » (۱۳) (*) .

(۱۳) ف . ئی . اینین ، « مارکس ، ئینگلس ، مارکسیزم » ،
 مۆسکۆ ، ۱۹۴۷ ، ل ۵۷ (به زمانی یووسی) .

(*) بروهاته : پۆژنامه ی « هاوکاری » ، ژ ۱۳۷ و ۱۳۸ ، به مه ۱۹۷۲

چەند سەرنجیك دەربارەى

«زاراوەى پارێزگای سلێمانى»

ئەم وتارە لە ماڤكى ئابى ١٩٧١ لە شارى
لێنىگراد نووسراوە و تېرراوە بۆ عێراق و لە
پۆستەدا ون بوو . هەرچەندە ، سەبارەت بەم
فەرھەنگۆكە چەند وتاریك بڵاوكرائەتووە ، بەلام
لەگەل ئەو شەدا وای بە باش دەزانين ، كە
ئێستا يەن هیچ دەستكارى بەك بڵاوى بکەبەتووە .

– نووسەر –

مێزووى دارشتن و دانان و دروست كردن و دۆزینەتووە وەرگیرانى
زاراوە لە زمانى كوردیدا دەگەریتووە بۆ سەرەتای سەدەى بیستەم .
تا سالانى ٦٠ ئەم كارە بە شێوێكەكى سست و سادە و ساكار بوو .
بەرھەمى ئەم دەورە بریتىیە لە فەرھەنگۆكەكەى ف . نىكیتىن^(١) ،
فەرھەنگۆكى زاراوەى زانسى ئەرمەنى – كوردى ، كە لە سالى
١٩٣٥ لە یرھان چاپكرائە ، لیستەى ئەو زاراوە كۆمەلایەتیی و
سیاسیانیەى لە گۆقارى « ھاوار » دا (سالى ١٩٣٠) بڵاوكرائەتووە لە
بەشێكى تايەتیی دا لەژێر ناوى « فەرھەنگۆك » دا ، هەر وھا ئەو
زاراوانەى لە « گەلاوێژ ، ژین ، دەنگى گیتی تازە ، هەتاو ،
نیزار ٠٠٠ » دا خراونەتە بەردەم خوێندەواران .

(١) ف . نىكیتىن ، زاراوەى جەنگى یووسى – كوردى ،
ورمى ، ١٩١٦ .

دهوری دووم له شۆرشی چواردهی ته مووزوه دهست پینده کا تا ئەمڕۆ . بەرهمی ئەم دەوره بریتیه له : ئەو زاراوه زانستی بانهی له لایهن چەند لیژنه یه کی تایه تی جیاوازه وه دانراوه و دارپژراوه و له چەند ژماره یه کی گوڤاری « پۆژی نوێ » ی سالی ۱۹۶۰ دا بلاو کراوه ته وه . راسته له وهرگێران و داتاشینی ئەم زاراوانه دا ناته واوی و کهم و کورتی ئیجگار زۆره ، وهك له وتاره که ی مامۆستا جمال نه به زدا^(۲) ، که له زاراوه کانی لیژنه ی (ریاضیاتی) گرتووه خراونه ته پیش چاو ، به لام له گه ل ئەوه شدا ئەم بەرهمه دهوری خۆی بینوه و ده بینێ . دوابه داوی ئەم زاراوانه له لایهن نه قابه ی مامۆستایانی سلیمانی به وه « فهره نگوکی زاراوه ی زانستی » ده رچوو ، که ۹۷ لاپه ریه^(۳) . له زاراوه کانی به شی جوگرافیا مامۆستا غه فوور ره شید کۆلیوه ته وه و په خسه ی به جیتی گرتووه^(۴) . هر له سالی ۱۹۶۰ دا مامۆستا جمال نه به ز له ژیر ناوی « هه ندیک زاراوه ی زانستی » دا^(۵) فهره نگوکی له چاپ داو چەند کهم و کورتیه کی کهم له کاره که ی مامۆستا نه به زدا هه یه . راسته ژماره ی وشه کانی فهره نگوکه که ی نزیکه ی (۳۰۰) وشه یه که و بو ئەم مه به سه

(۲) جمال نه به ز ، زاراوه کانی لیژنه ی ریاضیات له ژیر ورده بینی لیکۆلینه وه دا ، گوڤاری « پۆژی نوێ » ، سالی ۱۹۶۰ ، ژ ۶ ، ل ۱۰۲ - ۱۰۹ ، ژ ۷ ، ل ۱۰۲ - ۱۲۱ ، ژ ۸ ، ل ۸۵ - ۹۱ .

(۳) غه فوور ره شید ، سه رنجیک له په راوی زاراوه ی زانستی کوردی ، گوڤاری « پۆژی نوێ » ، سالی ۱۹۶۰ ، ژ ۱۲ ، ل ۲۷ - ۳۵ .

(۴) ئەم دوو وتاره ، به تایه تی وتاره که ی مامۆستا نه به ز له سه ر شیه یه کی زانستی نوو سراون و له لیکۆلینه وه که یاندا گه لهن راستی بان نیشان داوه . له و باوه ره داين که له دانانی فهره نگوکی « زاراوه ی باریزگای سلیمانی » دا پتویست بوو سوود لهم وتارانه وه ربگرن .

(۵) جمال نه به ز ، هه ندیک زاراوه ی زانستی ، سلیمانی ، ۱۹۶۰ .

کهمه ، بهلام له گهل نه وه شدا بهرهمیگی زور پوختو کارینگی
سهرکه وتوو^(۶) .

دوای بلاو بوونه وهی نهو چند بهرهمی له سره وه ناومان بردن ،
ماوهی ده سالیک لهم پرووه هیچ شتیکی وهها له چاپ نه دراوه که-
شایانی باس بیت . بهلام له ریکه وتنه میژوو یه کهی مارتی ۱۹۷۰ وه
هست به بزوتنه وهی نه م کاره ده کهین : بهکم بهرهمی نه م
بزوتنه وه یهش نهو فرههنگوکه یه که چند مانگیک له مهو بهر له ژیر
ناوی « زاروهی پاریزگای سلیمانی » دا له چاپ دراوه که سه رباسی
نه م لیکولینه وه یه مانه .

X X X

چند مانگیک له مهو بهر له لایهن لیژنه یه کی تایه تی به وه
فرههنگوکیک ، که برتییه له کومه له وشو و زاروهی عره بی -
کوردی ، له ژیر ناوی « زاروهی پاریزگای سلیمانی » دا له چاپ
درا^(۷) . نه م فرههنگوکه « به مه بهستی نووسین له تیوان فرههنگ و
دام و دهزگاگانی فرمانی » دا^(۸) دازاوه ، که یه کیکه له بهنده گانی
به یانی ۱۱ ی نازاری میژوو یی .

له لیژنه ی نووسینی نه م فرههنگوکه دا گهلک له زاناو داناو
کوردناسی شارهزا ، وهک ماموستایان : شیخ محمدهدی خال ، شاکیر

(۶) لیکولینه وه لهو فرههنگو لیسته ی زاراوانه ی له ناو کوفارو
ریژنارمه دا له چاپ دراو نو بلاو کراونه وه وه که له سره وه ناومان بردن
به چند وتاریکی تایه تی پیشکشی ده کهین . بهلام لهم وتاره دا نهها
ناوی نهو کارانمان هیناوه و لییان نه داووبن ، چونکه مه بهستی نه م
وتاره مان لیکولینه وه یه له فرههنگوکی « زاروهی پاریزگای سلیمانی » .

(۷) زاروهی پاریزگای سلیمانی ، سلیمانی ، ۱۹۷۱ ، چاپی به کم .

(۸) همان سرچاوه ، ل ۲ .

فەتاح ، محەمەد مستەفا کوردی ، محەمەد صالح سەعید ، ڕەئوف
 ئەحمەد ئالانی ، ئەحمەد هەردی . . . هتد . ھاوبەشیان کردوو . ئەم
 هیزە گەورەیهش که کۆبوووتەوود بۆ ئەم مەبەستە ، بوو بە هۆی
 سەرکەوتنی فەرهنهنگۆکه که . خوینەر هەر که چاوی به ناوی ئەندامانی
 لیژنه که ده کهوتی ئەو ههسته پهیدا ده کات ، که نووسراویکی به که لک و
 بوخت و پیتیست . . . ی له بهر ده ستدایه . ئیمهش هەر لهو باوه ڕه داین و
 ئەو ههسته شمان بهرامه به « زاراوهی پارێزگای سلیمانی » ههیه .

فەرهنهنگۆکی ناوبراو نزیکهی (١٤٠٠) وشه به کی عه ره بی ده بیت ،
 که بهرامه ڕیان مانا کانیان به کوردی دراوه . وشه کانی ئەم فەرهنهنگۆکه
 به تهواوی له گه ل مەبەستی دانانیدا ئەگونجین . به لگهش بۆ ئەمه ،
 ئەوهیه زور بهی ئەو وشانه بهرچاو ده که ون ، که بۆ نووسین له تیوان
 فەرمانگاو دامو ده زگای فەرمانی دا پیتیستن . به لام له گه ل ئەوه شدا
 مه ندی وشه و زاراوه هه ن نه که وتوو نه ته ناو فەرهنهنگۆکه که وه ، که بۆ
 هه مان مەبەست که متر پیتیست نین وه که لهو وشانهی تو مار کراون .
 ههروه ها هه ندیک وشه هه ن ، که بۆ ئەو مەبەسته زۆر پیتیست نین و
 که وتوو نه ته ناو فەرهنهنگۆکه که وه .

هۆی ئەو که م و کورتیه که مه ی که هه یه له هه لپزاردنی وشه
 عه ره بیه کاندای بۆ ئەم فەرهنهنگۆکه ئەوه یه ، که لیژنه که له سه ر شتیه به کی
 زانستی وشه ی کۆنه کردۆته وه هه لته بزاردوو ، وه که له پتیه کیدا
 نووسراوه :

« به ڕێوه به ریتی په روه رده و فیر کردن به نووسراوی ٧٨٦٥٠ ڕۆژی
 ١٩٧١/٤/٢٠ داوای له پارێزگای سلیمانی کرد که به فەرمانگه کانی
 تری رابگه یه بیت هه ر وشه و زاراوه یه کیان پیتیسته بۆ وه رگێرانی بۆ

گوردی راسته و خۆ پیتیرن بۆ لیژنه که و تا ئیستا له چهند فهرمانگه به که وه
زاراوه تیرراوه « (٩) » .

له کۆتایی ئهو چهند دێره ی پیشه کیی فهره نگو که که دا دمرمه که وئ
که ته نها له چهند فهرمانگه به که وه زاراوه یان بۆ تیرراوه مو له سر دلخوازی
ئهو چهند فهرمانگه به ، ئهو فهره نگو که دا زاراوه . به مه دا ده رئه که وئ ،
که ئه م نووسراوه سوود به خسه ته نها بۆ چهند فهرمانگه به ک ، هک بۆ
هم سوو فهرمانگه کان . به لکش بۆ ئه مه ته نها ئهو چهند دێره ی
پیشه کی به که نیه ، به لکو چاوخشان دیک به فهره نگو که که دا باشر
ئهو راستیه ده خاته روو . جگه له وه دوور نیه که فهرمانبه رانی ئه مپووی
ئهو فهرمانگه یان پیتوستان به و وشه و زاراوه یان بیت ، به لام ئه گه ر پاش
ماوه به ک هه ندیک له فهرمانبه ران له ئه نجامی گواسته وه دا گۆران و
فه مانبه رانی نوێ پیتوستان به و وشانه نه بچ و پیتوستان به وشه ی که
بیت ، ئه وسه فهره نگو که که سوودیک ی زۆری لێ وره ناگیرئ و زۆر
نازی . کۆکردنه وه ی وشه به م چه شنه که لیژنه ی دانانی « زاراوه ی
پارتزگای سلیمانی » له سه ری رۆشته وه فهره نگو که که ی خسته ته
چوارچێوه به کی ته سکه وه .

بۆ کۆکردنه وه ی وشه و زاراوه ، وه ک وتمان ئهو ریتگه یه راست
نیه و ده بی به هۆی کۆسپ و که م و کورتی بۆ فهره نگ . باشر و بوو ،
ئه ندامانی لیژنه خۆیان به سه ر فهرمانگه کاندای بگه رین و له ناو نووسراوه
چاپه مه نیه کاندای وشه یان ده ره پیتن و کۆبکه نه وه . جگه له وه خۆ
فهرهنگی عه ره بی زۆره که به ئاسانی ده توازا وشه و زاراوه ی
پیتوستان بۆ ئه م مه به سه لێ ده ره پیتن . ههروه ها ریتگه ی تر بۆ
کۆکردنه وه ی وشه زۆره .

(٩) همان سرچاوه ، ل ٤ - ٥ .

پاش ٺهوى وشه ڪوڏه ڪرڻهوه ، ٺنجا ده بن بزار بڪرڻي — واته
 ٺهوشانهى پٽويست نين لايڙين و ٺهوشانهى پٽويستن و پهرينراون و
 نين بهيڙينه ناوهوه . پو ٺهه مهه بهسته چهند پڙنگايه ڪي زانستي هه به ، ڪه
 واله خوارهوه به ڪورتي له به ڪه دوايٽيڪيان ده دوتين :

۱ — وشه ڪان ڪه ڪوڪرانهوه به گوڙهه به ابهت دابهش بڪرڻين
 به سهه چهند پوڙيڪ وشه دا ، هه پوڙيڪ له ٺڙيه سهه باسي خويدا ، ڪه
 به يوه ندي ته واوهه بهيٽ له تيوان ٺهوشانهى له به ڪه پوڙن . پو نمونه ،
 زاراوه ڪاني ڪاره با ، زاراوه ڪاني فيزيا ، زاراوه ڪاني ريزمان ، ٺهوشانهى
 به يوه نديان به نامهوه هه به . . . هتد . بهم جوڙهه ٺهه ته نها ده توازي
 ٺهوشانهى ڪه نه ڪه وتونه ته ناوهوه و پهرينراون ، بهيڙينه ناوهوه و
 بنوسرڙين ، به لڪو ده توازي وشه و زاراوه ڪو بڪرڻهوه . ٺهه گهر بهم
 پڙنگايه دا پڙوين ، ده بينين له هه ندي ڪم و ڪوپري پڙگارمان ده يٽ . پو
 نمونه ، ٺهه گهر ٺهوشه و زاراوه ٺهه به يوه نديان به ريزمانهوه هه به ؛
 ڪو بڪرڻهوه ، ده بينين ٺهوشانه ڪوڏه ڪرڻهوه : اسم ، صفه ، فعل ،
 ضمير ، جمله ، ڪلمه ، حرف ، مصدر (۱۰) . . . و گهليڪي تر . ٺهوسا ههچ
 به ڪيڪ لهم وشه و زاراوه نا پهرينرڙين .

به لام له فهرهه نگو ڪي « زاراوهى پارڙيگاني سليمانى » دا ده بينين ،
 ڪه (صفه ، جمله ، ڪلمه ، مصدر) هه به و ڪه چي (فعل ، ضمير ،
 حرف . . .) نيهه . ٺايا هڙي چيهه ٺهوشانه پهرينراون ؟ گوايا ٺهه بن
 (فعل ، ضمير . . . هتد) ڪه متر پٽويست بن و ڪه متر به ڪار بهيڙين ، وهه
 له (صفه ، ڪلمه . . . هتد) .

(۱۰) پو به وشه ڪان به عهه بهى دواون ، چوئڪه ليرهه دا باسي
 ڪم و ڪوپري به شي عهه بهيهه ڪهى فهرهه نگو ڪه ڪراوه .

بئشك هۆى هره گه وروی ئەم كەم و كورپه ئەوهيه ، ليزنه كه
 ئەو ريگايه ي نه گرتوووه كه ناومان برد ۰۰۰ ههروهه ها ئەو وشانه ي
 په يوه نديان به سه رباسي نامه وه هه يه ، ئەمانه ن : (رساله ، طابع ،
 اوراق ، بريد ، حبر ، قلم ۰۰۰) ، به لام ئەم فهره نگو كه ي لتي ئەدوتين ،
 ئەم وشانه : (رساله ، طابع ، اوراق ، بريد ۰۰۰) ي داوه ، كه چي
 (حبر ، قلم ۰۰۰) ي نه داوه ، له گه ل ئەوه ي ئەم وشانه ش هه به و جوړه
 پتويستن و هه به و ئەندازه يش په يوه نديان به مه و زووعى نامه وه هه يه .
 به م شتويه ده توانين گه ليك وشه و زارواه بخه ينه پيش چاو ، كه ئەبوو
 له فهره نگو كه كه دا تو مار بكرين .

۲ - له هه موو زمانه كدا وشه هه ن كه يه ك چاو گو و يه ك ريشه يان
 هه يه و له يه ك وشه ده تواني هه ندي وشه ي تر دروست بكرئ ، وه ك :
 (محاظظ ، محافظه) ، (فن ، فنان ، فني) ، (شعر ، شاعر) ، (ادب ،
 اديب) ۰۰۰ هتد . جا له م ريگايه وه پاش كو كردنه وه ي وشه ، پتويسته
 هه ر وشه يه ك به جيا ته ماشا بكرئ و بخرينه بان وشه كان . بئ گومان
 مه رج نيه له هه موو وشه يه ك وشه ي تر دروست بكرئ و يا خود هه موو
 ئەو وشانه بكه ونه ناو فهره نگو وه ، به لام ئەه يه ئەوه له ير نه كرتئ ، كه
 به كەم و كورپه كي گه و ره ده ژميريت گه ر وشه ي (ادب ، اديب ،
 شاعر) هه ييت و (شعر) نه ييت .

له م باره يه وه له « زارواه ي پاريزگاي سليمانى » دا كه م و كورتى
 ده بينرئ . بۆ نمونه ، ده بينين وشه ي (فنى) هه يه و كه چي (فن ، فنان)
 نيه ، (ادب ، اديب ، شاعر) هه يه و به لام (شعر) نيه ۰۰۰ هتد .

جگه له وه ي باس مان كرد ، بۆ كو كردنه وه و بزاره ي وشه بۆ
 فهره نك هه ندي ريگاي زانستى تريس هه يه . ههروهه ها له م
 ريگايانه شه وه ده تواني ره خه بگيرئ و نا ته واوي و كه م و كورپه

نیشان بدری . لهو باوه پره داین ، که بهو باسه کورتهی سه ره وه دا هه ندی
که م و کوری به شی عه ره بی فرهه نگۆ که که مان خستۆ ته پیش چاو .

ئهو جۆره که م و کوریا نهی باسان کردن له زۆر فرهه نگدا
ده بیترین و دوور که و تنه وه لیان ئاسان نیه . به لام هه ندی ناته واوی
هه یه مه گه به ده گهن هه لهی وه ها بکری و به ئاسانی ده توانی ئه و
جۆره ناته واویانه چاره بکری . که چی به داخوه له م فرهه نگۆ که دا ئه و
چه شه که م و کوری یانهش بهر چاو ئه که ون ، که نه ده بوابه بیو و نایه .

یه کیک لهو ناته واویانه ئه وه یه ، گه ران به شوین وشه یه که دا
و ن بوویکه له ناو فرهه نگه که دا . ئاشکرایه ، که بۆ ئه م
فرهه نگاه ده بی وشه کان به گویره ی ئه و زنجیره یه که عه یه له
ئه له ویی عه ره بیدا ریز بکری تا خوینهر ئه و وشه یه پیوستیتی به
ئاسانی بیدۆزیته وه . له م باره یه وه نه فرهه نگۆکی « زاروه ی پاریز گای
سلیمانی » دا هه چ ریک و پیتی که نیه . به گویره ی وشه کانی ئه م
فرهه نگۆکه ، ده بوایه پاش وشه ی (اساس) یه کسه ر (اساسی)
بنووسرایه ، بن ئه وه ی هه چ وشه یکه له تیوانیساندا هه ییت ، که چی
ده بیین پاش وشه ی (اساس) چلو دوو وشه نووسراوه و ئینجا قۆره
هاقۆره سه ر وشه ی (اساسی) . به م شیوه یه ، ئه گه ر خوینهر به دوا ی
وشه ی (اساسی) دا بگه ری ، دوور نیه بهر چاوی نه که وئی ، چونکه
ئه گه ر پاش وشه ی (اساس) وشه ی (اساسی) نه بیی ، ئه وه وا
تی ده گات که وشه ی (اساسی) له فرهه نگۆکه که دا نیه ده بوایه
وشه ی (اختصاصی) له پاش (اختصاص) وه بنووسری ، که چی
ئه که هه ر وشه ی (اختصاصی) خراوه ته پیش (اختصاص) ، به لکو
له پاش وشه ی (اختصاصی) شه ست و هه شت وشه نووسراوه و ئینجا
وشه ی (اختصاص) لکراوه . (دار الملمات) ئه که هه ر خراوه ته پاش

(دار المعلمين) ، بهلكو سيازده وشهش له يتوانياندا دانراوه . (حساب)
نهك هر خراوه ته پاش (حسابات) ، بهلكو دوازده وشهش له يتوانياندا
ريزكراوه . (ترغيح - راتب) ، (ترغيح - في المنصب) ، (ترغيح - في
الدرجة) نهك هر له يه كه وه دوور دانراون ، بهلكو هر يه كه يان له
سو وچيك و لاپه ريه كدان . وشهش (ابله) نهك ته نها له دواى وشهش
(ابداع) هوه نه نووسراوه ، بهلكو چوار لاپه ريه له يهك دوورن . با بلتين
ئمه بو خوينهر هيشتا زور گران نيه ئه گهر بو وشه يهك بگهرئى ، كه
به پيتى ئه لف دهست پين بكا هه موو ئه و وشانه بخوينتته وه كه سه ره تا يان
به پيتى ئه لف دهست پين كراوه . به لام به هيچ چه شنيك راست نيه كه
(تفتيش ، ماليه ، موسم ، مختبر . . . هتد) بخريته ناو ئه و كوومه له
وشانه ي پيتى يه كه ميان به ئه لف دهست پين ده كات . له فهره نگو كى
ناو برودا ده بينن ئه لف و لام خراونه ته سر چند وشه يهك : (تفتيش ،
ماليه ، موسم ، مختبر . . . هتد) و به م جوره ئه م وشانه له گه ل ئه و
وشانه ريزكراون ، كه پيتى يه كه ميان به ئه لف دهست پين ده كات . ئه گهر
وه ها بيت ، ئه وه ده توانئى ئه لف و لام بخريته سر زور به ي وشه كان و
ئوسا ده بين بوورئى زور به ي وشه كانى عه ره بى سه ره تا يان به پيتى ئه لف
دهست پين ده كات . ئه م كه م و كورپيه نه ئه بو ايه بيو ايه ، به تا يه تى چونكه
نستىكى زور ساده و ساكاره و شاره زايى زورى پتويست ييه .

هر ئه م نارينكى يه - واته نارينكى ريزكردنى وشه كان بووه به
هوى ئه وه ي هه نديك وشه بپه رين ، يا خود خراپتر - هه نديك وشه
دوو جار بنووسرين . له لاپه ريه (١٩) دا وشهش (ضريه) نووسراوه ،
كه چى له لاپه ريه (٢٠) دا - واته پاش ئه وه ي ٩ وشهش تر ريزكراون -
ئيجا سه ره له نوئى وشه (ضريه) دراوه ، له گه ل ئه وه ي هه ردوو جاره كه
بو يهك ماناو بو يهك مه به ست ئه م وشه يه تو مار كراوه . وشهش (فصل -
السنه ، للكتاب) له لاپه ريه (٩) دا نووسراوه ، كه چى له لاپه ريه (٢٢) دا

هەر بهو شتیوه به دووباره کراوه تهوه . (تعاون) له لاپهړه (۸) یشو
(۱۳) سدا تۆمار کراوه . (موضوع) له لاپهړه (۲۶) یشو (۳۲) شدا
یوسراوه . . . هتد .

X X X

تهوه ی په یوه ندی به و مرگتیرانو د ارشتنو داتاشینی زاراوه و
و شه کانه وه هه بیت ، بن سین و دوو ده توانین بلتین ، لیژنه له م به شه دا
سه رکه وتووه . به رامبر به زور به ی وشه عره به بیه کان و ته ی کوردی
وه هایان داناوه که پر به پیستی خۆ به تی و له سر زمان سووک و ساده .
په وانن . به لگش بو ته مه هجو چند نمونه به ی خواره وه به :

لائق - لی هاتوو ، لی وه شاوه

لجنة التقدير - لیژنه ی نرخ پرین

لجنة الانضباط - لیژنه ی داین کردن

. . . هتد .

هه روه ها بو گه لیک وشه ی عره به ی له به رامبریان چند وشه به کی
کوردیان نووسیوه ، که ته مه ش نشانی دهوله مه ندی زمانه که مان ته داو
نیشانی ته وه ش ته دا که دانه رانی فرهه نگو که که شاره زایه کی باشیان
له زمانی کوردیدا هه به . چند نمونه به ی له و وشانه ده خینه
پیش چاو :

بسیط - ساده ، ساکار .

تقدير - په سه ند کردن ، پرزلین فان ، نرخ بودانان ، خیمه .

طائر ، طیر - مهل ، بالنده ، په لهومر .

عیب - شووره یی ، نه ننگ ، خهوش .

طرز - شتیوه ، جور ، په ننگ .

. . . هتد .

لهوه دا كه موكورتیهك ده بیری ، كه بۆ هندی وشه ی عه ره بی له
 به رامبه ری یهك دوو وشه ی كوردیان داناوه ، له گه ل ئه وه ی له زمانی
 كوردی دا وشه ی تریش هه ن كه مانای ته واوی ئه و وشه عه ره بیه دهه ن ،
 كه چی له فه ره نگو كه كه دا نیه ، وهك : به رامبه ر وشه ی (الم)
 نووسراوه (ئیش) ، به لام (ئازار) نه نووسراوه ، به رامبه ر به (ترابط)
 نووسراوه (په یوه ستی) ، كه چی (په یوه ندی) نیه ، به رامبه ر به
 (فائده) نووسراوه (سوود) ، به لام وشه ی (كه لك) نیه . . . هه د .

یهكێك له كه موكورپه كانی ئه م فه ره نگو كه ئه وه به ، كه لیژنه كه
 رۆر خۆی به زمانی عه ره بیه وه به ستوه . له گه لئ شویندا به ئاسانی
 هه ست به وه ده كرتی زاراوه یان دانه رشتووه و دانه ناوه ، بهلكو له
 عه ره بیه وه وه ریان گێراوه . راسته فه ره نگو كه كه عه ره بی - كوردیه ،
 به لام ده بێن به دوا ی ئه و زاراوه كوردیا نه دا بگه رتین و بیان ئۆزنه وه كه
 به ته واوی مانا و مه به ستی زاراوه عه ره بیه كان ده گرنه وه . خۆ ئه گه ر
 له زمانی كوردیدا وشه یهك بۆ به رامبه ر وشه یهكی عه ره بی نه بێن ، ئه وه
 رینگا بۆ دا رشتن و دانا شین و دروست كردنی وشه زۆره . ئه گه ر هه ر
 پتویسنیش به وه رگێران كرا ، ئه وه مه رج نیه خۆمان به زمانی
 عه ره بیه وه بیه ستین ، بهلكو پتویسته ئاوپێك له زمانه ئه وروپایه كان
 بدینه وه . ئه م خۆ به ستنه به زمانی عه ره بیه وه بووه به هۆی
 دروست كردنی چه ند زاراوه یهك ، كه نهك ته نها ئاوپێكین و له سه ر زمان
 گرانی ، بهلكو گیا تێکی كوردیشیان ئه كراوه به بهردا . له بهر ئه وه ،
 ئه و جۆره وشانه ته مه نیان درێژ ناییت . وهك :

استمارة النقل - گواسته وه نامه

استمارة القبول - وه رگرتنامه

مدقق - وردیار

. . . هه د .

هەندێ وشە کوردی لە گەن مانای وشە عەرەبێه کاندای بە تەواوی ناگوفجین ، یاخود جیاوازیهك له تێوانیاندا ههیه . وهك دهبینن بۆ وشە (اعتذار) بەرامبەری نووسیویانە (بیانوو هینانەوه) – هیچ مەرج نییە گەر یهكێك داوای (اعتذار) له یهكێك بکات ، ئەوه ئەبێ بیانووی بۆ بهییتەوه . بەرامبەر بە (خطبة) نووسراوه (دووان) – گەر چەند کەسێک پێکەوه (بدوین) ، ئەوه وانگە یەنێ ، که (خطبة) یان بۆ یهكتر داوه . بەامبەر (تاکید) نووسراوه (دوویات کردنهوه) – دەتوانی شتێک سەد جار بووتری ، بەلام (تاکید) ی لەسەر نەکرێ هتد .

جگە لەوه له دانانو دارشتن و دۆزینەوهی وشەو زاراوه کاندای ناگاداریی شتێه کانی کوردیان نەکردوهو ئەمەش بووه بە هۆی ئەوهی ، ئەو وشەو زاراوانە لە چوارچێوه یهکی تەسک دابن . لەو باوهڕە دابن ، که ئاوێردانەوه یهك له شتێه کانی تری زمانی کوردی تەها دەبوو بە هۆی سەرخستنی فەرەهنگۆ که که ، دەبوو بە هۆی فراوان کردنی سنووری بەکارهینانی ، دەبوو بە هۆی کەم کردنهوهی کەم و کۆری له هەموو فەرەهنگۆ که که دا له دووسێ وشە پتر نییە ، که له سنووی سلیمانی دەرچوو بێو ئەمەش بووه تە هۆی بوونی هەندێک ناتەواوی .

بۆ کۆکردنهوهی ئەو وشە کوردیانە ی که بە تەواوی ماناو مەبەستی وشە عەرەبێه کان بگرهوه ، دەبوا یه له پێشدا هەموو ئەو وشە عەرەبیانە ی که ویستوویانە مانا کانیان بە کوردی بدەن « به ناو خەلکا بلاوبکە نهوه ، به هۆی رۆژنامەو گۆقارو نامیلکەو تەنانەت رادیۆشەوه ، بێ ئەوهی مانا کانیان بە کوردی بۆ لێک بدەنهوه . بەلکو داوا له خەلکی بکەن چیان بە بیرا دێ بیخه نه سەر قاقەز بۆ کۆری بێرن شان بەشانی ئەوهش ئەبێ کۆرە که چەند لێژنە یهك دروست بکاو هەر یه که

دهسه لاتیکی تایه تی بۆ دهست نیشان بکا ، وه یهك یهك بیان تیرنی به ناو خه لکا بگه رین ، به ناو لادی کانا بۆ پرس کردن و پاره گرین و کو کردنه وهی وشه «...» (۱۱) . بن گومان نهو نامۆزگاری بهی که مامۆستا نه بهز ماوهی ده سالیك له مه و بهر کردو به تی ده بوایه لیژنه که لکی لی وه گر تابه . ئیمهش لهو باوه رده داین . گهر بهم شیوه بهی مامۆستا جه مال نه بهز وتو به تی بکرایه ، نهوا فه ره نکه که که گه لیک سه رکه وتو تر ده بووو له زور بهی ئهم که م و کورپانه دوورده که وتوه .

نهو که م و کورپانهی باسان کردن که م بن یا زۆر له زرخه فه ره ننگۆکه که که م ناکه نه وه ، چونکه ئاشکرایه که دانه رانی فه ره ننگۆکی « زاراوهی پارێزگای سلیمانی » کاربکی گه وره و گرانیان پنی سپی رابوو . جی به جی کردنی ئهم کارهش ئاسان نه بوو .

لهو باوه رده داین گه لیک ته گه ره و کۆسپ هاتۆته رینگایان ، که چاره سه رکردنیان ئاسان نه بووه . به لام له گه ل نه وه شدا هونه ری به رزی خۆیان نیشان داوه له نووسینی فه ره ننگۆکه که دا سه رکه وتوو بوون . نهو که م و کورپانهش که هه ن ده توانی له چاپی دووه مدا دوور بخرینه وه .

نومێده که ن ، که مامۆستایانی به ریز ، دانه رانی ئهم فه ره ننگۆکه ، نهو زانایانه ، کورد په روه رانهی ئهم هه نگاوه گه وره یان ناوه گه لیک هه نگاوی تر به او یژن له رینگای پێشخستی زمانه که ماندا . داواشان نه وه یه که به دلێکی فراوان ئهم بیرو رایه ی ئیمه وه ر بگرن (*) .

(۱۱) جه مال نه بهز ، زاراوه کانی لیژنه ی (ریاضیات) له زین و رده بینی لیکۆلینه وه دا ، گۆفاری « رۆژی نوی » ، سالی ۱۹۶۰ ، ل ۶ ، ۱۰۴ - ۱۰۵ .

(*) ئهم نووسینه له ژماره (۱۶۱ و ۱۶۲) ی رۆژی ۱۳ و ۱۴ نیسانی ۱۹۷۲ ی رۆژنامه ی « هاوکاری » دا بلاو کراوه ته وه .

نامه يەك بۆ مامۆستا ئالانى

لە ژمارە (۱۶۱ و ۱۶۲) ی پۆزی ۶ و ۱۳ ی نیسانی ۱۹۷۳ ی
پۆژنامەي پازاوەي « هاوکاری » دا وتاریکم لەبارەي فەرھەنگۆکی
« زاراوەي پارێزگای سلیمانی » یەوہ بلاوکردبووہوہ . یەکیک لہ
دانەرانی فەرھەنگۆکە کە ، کە مامۆستا ئالانی یە لہ ژمارە (۱۶۸ و ۱۶۹) ی
ہمان پۆژنامەدا لەژێر ناوی « وەلامی چەند سەرنجیتکی دوکتۆر
ئەرپەحمانی حاجی مارف » دا بیروپرای خۆی بەرامبەر بە وتارەکەي من
نیشانداوہ . بە وتارەکەي مامۆستا پەرئووفدا وا دەردەکەوتی کە خۆی
ئەندامیتکی چالاکو بە پەرۆشی لیژنەي ناوبراو بووہو بۆ بەجیھتانی
ئەو کارە پیرۆزە ھەولو تەقلایەکی زۆری داوہو ئەمەش بێگومان لہ
کاک پەرئووف دەوہشپتەوہ . شایانی باسە ، ھیتتا کە لہ دەروہەي ولات
بووم ، جاروبار وتارەکانی مامۆستا ئالائیم دەخویندەوہو ھەستم دەکرد
بەرھەمی قەلمی مرۆفیتکی دلۆزو بەھرەدارن . ئەمەش لہ دلما ریزو
تەقدیری بەرامبەر بە مامۆستا پەیداکردو بۆیە دواي گەرانتەوہم بەدل
حەزم دەکرد بە دیدنەي شادبم . خواي من و تو کردی و چەند پۆژتیک
بەر لہ دەرچوونی وتارەکەي خۆیم دی و ئەوہندەي تر چوو بە دلماو
ھیوامە لہ وینەي لہ ریزی پۆشنیرانی کورددا تا دی زۆربچو وا
لیرەدا بە ئەوہیری خۆشەویستی و قەدرەوہ وەلامی وەلامەکەي دەخمە
بەرچاوی خۆی و خوینەری بەرێز .

بن گومان ، هر نووسیتیک (لیکۆلینسهوه ، پروونکردنهوه ،
 پرخه ۰۰۰) خزمهتی تیدا بیت پتیوسته به چاوی ریزو دلی فراوانهوه
 وهری بگرین و منیش هر لهم قوژبنهوه سهیری وتاره که ی مامۆستا
 ئالانی ده کهم ، بۆیه کا هیرشه نهرم و نیانه کانی (!) کهم و زۆر دلگیران
 نه کردم . چونکه دهزانم له دهروویکی پاکه وه ههلقولاون و به کیک
 وتوونی که له گهله و کاره دا زهحمهتی کیشاوه و هیلک بووه و نهوهی
 که وتووشیهتی له ریتگای خزمهتهوهیه . منیش مه بهستم تهها خزمهتهو
 هیچی تر ، بۆیه کا به پیوستی دهزانم به کورتی کهمیک له وهلامه که ی
 مامۆستا ره ئووف بدویم ، چونکه هر لهم رینگه یه وهیه ، که دهتوانین
 به لیک کاری ئالۆز خاوبکه یه وه و بگهینه نهجامی راست و به که لک .

له وتاره کهمدا له وه دوا بووم که لیژنه که هه ندی وشه ی پیوستیان
 فرامۆش کردبوو هه ندی وشه ش که بۆ ئه و مه بهسته زۆر پیوست
 نین که چی که وتوونه ته ناو فرههنگۆ که که وه . مامۆستا ئالانی
 دهسته واژه ی (ئه و مه بهسته ی) په راندوو و یا خود به دی نه کردوو و
 ئه مه ش بووه ته هۆی شیواندن و وه رچه رخانندی راکه ی من . مامۆستا
 ئالانی ده لێ : دوکتۆر ده لێ : « هه ندی وشه ی پیوستیان فرامۆش
 کردوو ، هه ندی تری نا پیوستیان هیناوه ته فرههنگۆ که که وه ۰۰۰ » .
 به و شیوه یه ی مامۆستا ئالانی داویه ته قه له م من وام نه نووسیوه و تا
 راده یه کیش ئه مه شیواندن باوه ره له زانستدا . جگه له وه ده بێ ئه وه
 له بیر نه که ین که هر کاریکی زانستی به ر له هه موو شتیک پیوسته
 به ئهرکی سه ره کیی خۆی هه لستیت و ئنجا له پاشا په ل بهاوژی ۰۰۰
 به تاییه تی فرههنگۆ کی ناوبراو که مامۆستا ره ئووف خۆی ده لێ :
 « نامیلکه ی ناوبراو له فرههنگۆ کیش بچوو کتره ۰۰۰ » . جا گه ره و
 نووسراوه هینده بچوو که بۆچ ده بێ ئهرکی سه ره کیی خۆی فرامۆش

سکات و کاری گرنگی خوئی به جی نه هیتی و پهل بو گه لئی لای نر
بهاویژی •

ماموستا ره ئووف راست ده فرمووی که ده لئی بو روون کردنه وهی
زاراوه گه ران به ناو دتهات و ئیلائی کورده واریدا شیکی ئاسان نیه •
به لام با ماموستا نه وهش له بیر نه کات که زاراویکی ناله بارو چوت و
ناراست که وته سه زارو زمانو ره گی داکوتا لبردنی نه ویش
ئاسان نیه •

له وتاره که مدا له وه دواوم که چون له ریزکردنی وشه کانی
فرهه نگۆ که که دا پاش و پیشیکی ئیجگار زور هه یه و به چهند به لگه به کی
ئاشکراو ره وان نه و راستیه م سه لماندووه • ههروه ها نیشانم داوه ، که
باشتر بوو وشه کانی فرهه نگۆ که که به گویره ی نه و زنجیره به ی له
ئه لفویتی عه ره پیدا هه به ریزبکرتین • له م باره یه وه ماموستا ئالانی
نووسیوتی : « ئیمهش و امان کردووه » • بو خسته پرووی راستی به
ماموستا ده لیم ، به داخه وه واتان نه کردووه ، چونکه گه واتان بگردابه
هه له ت نه ده هاتن پاش وشه ی (اساس) چلو دوو وشه ریزبکه ن و
ئنج (اساسی) تو ماربکه ن • وشه ی (اختصاصی) یان نه ک هه ر له
پاش (اختصاص) هوه نه نووسیوه ، به لکو شه ست و سئ وشه یان له
تواندا تو مار کردووه • (ترفیع - راتب) ، (ترفیع - فو المنصب) ،
(ترفیع - فی الدرجه) نه ک هه ر له یه که وه دوور دایان ناون ، به لکو
هه ر یه که یان خزاوته سووچیک و لاپه ره به ک • وشه ی (ابلة) نه ک ته نها
له دوا ی وشه ی (ابداع) هوه نه یان نووسیوه ، به لکو چوار لاپه ره
له یه ک دوورن • • • • • هئی هئی چیه که ئه لف و لام خراوته سه ر
(تفتیش ، یالیه ، مختبر ، موسم •••••) و له ریزی نه و وشانه دانراون
که سه ره تایان به ئه لف ده ست پین ده کات •

وايزانم ئەو نمونانە بەئاشكرا ئەو نیشان دەدەن ، كە دانەرانی
 فەرھەنگۆكە كە بە تەواوی پەپرهوی رییازی زانستی ریزکردنی وشەیان
 نەکردوو . شایانی باسە ، مامۆستا رەئووف خۆشی لەژێر لیسووە
 ددانی بەم راستیەدا ناوہ كە دەفەرموئی : « ئەمەیان تا رادەبەك بەجێرەو
 پەپوهندی بە ھونەری ریزکردنەو ھەبە » (۱) .

بەداخووە لە وتارەكەى مامۆستا ئالانی بەریزدا ھەندى شیواندنو
 وەرچەرخاندنو لە مەبەست تێنەگەشتن بەرچاودەكەوئى . بۆ نمونە
 من لە وتارەكەمدا لە چەند رینگایەكى زانستی لەبارەى كۆکردنەوہ
 (نەك ریزکردن) ی (۲) وشووە بۆ فەرھەنگ بەگشتى دوام ، كەچى
 مامۆستا بە شیوہیەكى تر وشەكانى منى گێراوہ تەوہو دەفەرموئى :
 « كە دەلیت بەپێى ئەلقوبى ریزبكرین ئیمەش وامان کردووہ ، كەچى
 ئەو مەبەست ھەلدەوہ شینیتەوہ كە پیمان دەلێ : ئەو وشە عەرەبیانەى
 لەبەك چاوگن دەبن لێك نەپچرین ، وەك : (محافظ ، محافظہ ،
 احتفاظ ، حفظ ... ھتد) . باشە ئەوا (محافظ) لە بەشى میدا
 تۆماركرا ، ئەى (حفظ) كە لە بەشى جێرە چۆن لەگەلیا
 ریزدەكریت ؟ » .

وەك لە سەرەوہ روونم کردووہ دانەرانی فەرھەنگۆكە كە
 وشەكانیان بە تەواوی بەپێى زنجیرەى ئەلقوبى ریزنەکردووہو لەو
 رووہو مەبەستى خۆم ھەلنەوہ شانۆتەوہ ، بەلام دیارە بە ھۆى ئەو
 شیواندنو وەرچەرخاندنو لە مەبەست نەگەشتەى مامۆستاوہ راکەى
 من بەو مەرەبە براوہ . ئەگینا لە بەشى دووہمى ئەو چەند دێرەى مندا
 كە مامۆستا ھیناویەوہ ، مەبەست كۆکردنەوہى وشەبە ، نەك

(۱) پۆژنامەى « ھاوکاری » ، ژ ۱۶۸ ، بەفدا ، ۱۹۷۳ ، ل ۶ .

(۲) كە دوو شتى جیاوازن لە زانستی فەرھەنگەنووسیدا .

ریز کردن ... لیره‌دا نامه‌وی سەرله‌نووی له‌م باسه‌ بدویم ، به‌لکو
جاریکی‌تر به‌ وردی چاوخشاندن به‌ وتاره‌که‌مدا راستی ده‌خاته‌ پروو .

به‌داخه‌وه له‌ وتاره‌که‌ی مامۆستا ئالانی‌دا ته‌ها ده‌ستکاری هه‌ندی
له‌ قه‌کانم نه‌کراوه ، به‌لکو له‌ هه‌ندی شویندا شتی تریشیان خراوه‌ته
سەر . به‌وینه‌ من وشه‌ی (محافظ و محافظه) م به‌ نمونه‌ هیتابووه‌وه ،
که‌چی مامۆستا (احتفاظ و حفظ) یشی به‌ شیوه‌یه‌که‌ خستوته‌ سەر که
گوایا ئه‌و دوو وشه‌یه‌ش من هیتاومنه‌ته‌وه . وا بزانه‌ مامۆستا
له‌ که‌لمدایه ، که‌ ئه‌مه له‌ گه‌ل ئه‌مانه‌تی عیلمیدا ناگونجی .

جگه‌ له‌وه‌ وا بزانه‌ هیچ هۆیه‌که‌ له‌ ئارادا نییه‌ بۆ دلگیربوونی
مامۆستا ره‌ئووف له‌وه‌ی به‌ دلسۆزی و مه‌به‌ستی که‌لکی گشتیی چه‌ند
ره‌خنه‌یه‌که‌م له‌ جۆری ریزکردنی وشه‌کانی فره‌ه‌نگۆکه‌که‌یان گرتووه
بێ ئه‌وه‌ی خوانه‌کرده‌ رینگه‌ به‌ خۆم بدم « به‌ ناوی زانسته‌وه » وه‌که
ده‌فه‌رمووی ، ده‌رسی که‌س دا‌بدم . منیش و مامۆستا ئالانیش و هه‌ر
که‌سیکی‌تریش پتو‌یستمان به‌ هاوکاری و یارمه‌تی و رینگه‌نیشان‌دان هه‌یه‌و
زۆر جاری واش هه‌لده‌که‌وێت شاگرد ره‌خنه‌ی راست و په‌وان له‌
مامۆستای خۆی بگرێ و هیچ دوور نا‌رۆم ئه‌گه‌ر بلیم کۆمه‌له‌
دواکه‌وتووه‌که‌ی ئێمه له‌ هه‌موو لایه‌که‌ زیاتر پتو‌یستی به‌ ره‌خنه‌ی
زانستی هه‌یه‌و بێ‌گومان دیاری‌کردنی که‌م و کور‌تیش نه‌نگی نییه‌ بۆ
ره‌خنه‌لێ‌گیراو . تا‌قه‌ مه‌به‌ستی ره‌خنه‌کانی منیش خزمه‌تی زمانه‌که‌مانه‌و
هه‌ر له‌ به‌ر ئه‌وه‌شه‌ که‌ به‌ ئه‌وپه‌ری ریزو خۆشه‌یستی‌هوه‌ باسی دانه‌ره
به‌ریزه‌کانی فره‌ه‌نگۆکه‌که‌م کردووه‌و وا لیره‌دا هه‌ر بۆ نمونه‌ ئه‌و
چه‌ند دێره‌ ده‌خمه‌ به‌رچاو که‌ کۆتایی وتاره‌که‌م بێ‌هیتا‌ون و ده‌لیم :

« له‌و باوه‌ره‌دا بێ‌گه‌لێک ته‌گه‌ره‌و کۆسپ هاتۆته‌ رینگایان که
چاره‌سه‌رکردنیان ئاسان نه‌بووه . به‌لام له‌ گه‌ل ئه‌وه‌شدا هونه‌ری

به‌رزی خۆیان نشان‌داوه‌و له نووسینی فهره‌نگۆکه‌که‌دا سه‌رکه‌وتوو
 بوون . ئەم که‌م‌و‌کو‌رپ‌یانه‌ش که‌ هه‌ن ده‌توانی لێ چاپی دوو‌مه‌دا
 دوو‌برخ‌ینه‌وه . ئومید ده‌که‌ین که‌ مامۆستا‌یانی به‌ریز ، دانه‌رانی ئەم
 فهره‌نگۆکه ، ئەو زانایانه ، کوردپه‌روه‌رانه‌ی که‌ ئەم هه‌نگاوه
 گه‌وره‌یه‌یان ناوه ، گه‌لێک هه‌نگاوی تر به‌او‌یژن له‌ رێگای پێش‌خستی
 زمانه‌که‌ماندا . داواشمان ئه‌وه‌یه‌ که‌ به‌ دلێکی فراوان ئەم بیرو‌پرایه‌ی
 ئێمه‌ وه‌ربگرن « (٣) » .

وا بزانه‌و قسانه‌ی من بێ پێچ‌و‌په‌نا وه‌ها ده‌گه‌یه‌نن که‌ من
 به‌شانه‌زیه‌وه‌ ددان به‌وه‌دا ده‌تێم که‌ وا زاناو کوردی‌زانو مرو‌فتی به
 ئوانامان هه‌یه‌و به‌چاوی قه‌درو رێزو خۆشه‌ویسته‌یه‌وه‌ سه‌ریان ده‌که‌م‌و
 گه‌لێکیان به‌ مامۆستا‌ی خۆم له‌ قه‌له‌م ده‌دم‌و هه‌ر له‌ به‌ر ئه‌وه‌ش
 نه‌ده‌بوو مامۆستا ئالانی دل له‌ دل بداو به‌ ته‌وسێکه‌وه‌ بنووسی :
 « ئێمه‌ش له‌م هونه‌ره‌دا بری چه‌شمان کردوو . . . » . نه‌خێر
 مامۆستا‌ی به‌ریز ئێوه‌ گه‌لێک له‌ بری زیاتر چه‌شمان کردوووه‌ ئه‌وه‌ش
 چینگای رێزو ته‌قدیره‌ لای گشت لایه‌ک .

مامۆستا ئالانی له‌ وتاره‌که‌یدا ده‌فهرموی : « گرنگی داریشتنی
 وشه‌کانه ، نه‌ک ریزکردنێان . . . » . ئەمه‌ زۆر راسته‌و ئه‌گه‌ر مامۆستا
 جارێکی‌تر سه‌رنج له‌ وتاره‌که‌ی من بداته‌وه‌ ده‌بینێ منیش به‌م جۆره
 ئه‌و راستیه‌م تو‌مارکردوووه‌ نووسیمه : « ئه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی به
 وه‌رگیرانو داریشتن و داتاشینی زاراوه‌و وشه‌کانه‌وه‌ هه‌ییت ، بێ
 سه‌رودوو ده‌توانین بلێن که‌ لێ‌نه‌که‌ له‌م به‌ش‌دا سه‌رکه‌وتوووه‌ » . لێ‌مه‌دا
 رای هه‌ردوو‌کمان یه‌که‌ده‌گره‌نه‌وه‌ هه‌روه‌ها باوه‌رمان یه‌که‌ که‌ ئەم
 فهره‌نگۆکه‌ کارێکی به‌‌نرخ‌و سه‌رکه‌وتوووه‌ . جا بۆ‌یه‌کا ده‌رخستی

(٣) رۆژنامه‌ی « هاوکاری » ، ١٦٢ ، ١٦٢٢ ، به‌غدا ، ١٩٧٢ ، ل ٧ .

چند ناته اوایهك نرځ و پایه ی که م ناکه نه وه و ناییت و ناشیت بیته هوی دلگیر بوون ، به تاییه تی نه گهر نه ووش بزاین که وانهک له ولاتی میسه ، به لکو له ولاته هره پیشکه و تووه کانشدا به کجار به ده گمن کاری بین هله ی له و پایه ته ده که ویته به رچاوو له گهل نه ووشدا ج له وئی و لیره په خه ی زانستی مایه ی پیشستن و گشه پین کردنه . لنین له م باره په وه نویسیوتی : « هر زانستیک له هر بناغه ی زاینی ماردوم و بنچینه ی په خه و پروونکردنه وه و تپ گه یشتی هه موو نه وه ی له زوودا کراون داپریژرتی پیش ده که وئی و گشه ده کا » (۱) .

نه وه ی به لاه وه جینگای سرسورمان پین ، نه وه به که ماموستا ده لپن : دوکتور « ددانی نا به ودها که زار اوه کان له دارشتن و اتادا سرکه و توون ، به لاه له هه مان کاتدا په شیمان بروه به چند به لکه په ک که وه لاهم دانه وه » . بۆ پروونکردنه وه ی ته و او ده پین سر له نوی بلیم : ده لپن ماموستایان کاره که تان سرکه و تووه ، به لاه کاری سرکه و توو مارج نیسه پین که م و کورتی یت . که م و کورتیش ناییت به هوی که م کردنه وه ی نرځی نه و فوره ننگو که و نو سه رانی به پرتزی . که م ری ده که ویت شتیک له زانستدا ، له سروشتدا . . . که م و کورتی یتدا نه پین . خو به نیسبت لیکولینه وه ی زمانی کوردیه وه نه بوونی که م و کورتی جینگای سرسورمانه ، نهک بوونی .

جا گهر پاش باس کردنی پرووه باشه کانی کاره که تان له که م و کورتیه کانش دوایم ، نه مه نیشانه ی په شیمانی نیسه ، به لکو نیشانه ی نه وه یه که ته نها په ک چمکی لیکولینه وه که م ته گرتووه ، به لکو له گشت سر تیکه وه به باخه م پین داوه و نه مه ش راسترین و مه وزوعی ترین

(۱) ف . ن . لنین ، « مارکس ، یننگس ، مارکسیزم » ، ۱۹۴۷ ، ل ۵۷ (په زمانی روسی) .

ریتکای لیکولینه و هه لسه نکانده و قهت ناییت به و نووسینانه قایل
 بین که مه به ستیان ته نها دهر خستی پرووی باش یان خرابی به ره می
 زانستی و هر له بهر نه و شه که من ته نها چکیکی باسه کم نه گرتووه .
 بهم بژنه یه شه ووه گله یه کی بچروک له ماموستای به ریز ده کم که له
 وتاره که یدا گه لیک لهو رایانه ی که من دهر باره ی فره نگو که یان
 داومن و نهو به راستیان ده زانی فره موشی کردوون و به سه ریانا
 تیه پرپوه .

له وتاره که مدا سه بارهت به پرووی باشی فره نگو که له ووه
 دوابوم که بژ هندی وشه ی عه ره بی له به رامه ریان چند وشه یه کی
 کوردیان نووسیوه ، که نه مهش دهوله مهندی زمانه که مانو شاره زایی
 دانه رانی فره نگو که که نشان ده دات . بژ سه مانندی نه م باوه رپه چند
 نمونه یه کم هینا بووه ووه ، وهک :

بسیط - ساده ، ساکار

طیر - مهل ، بالنده ، په له وهر

... هتد .

له وه لایمی نه م رایه ی مندا ماموستا ئالانی نووسیوتی : « من به
 رای خۆم (هر چه ند نه ند امیتی لیژنه کم) نه م کاره به عیب داده تیم
 له زمانی نووسیندا » . هه روه ها پاش چند دیریک ده لیج : له م چه رخه
 نیرپه وهدا که ی باوی نه ووه ماوه بژ شتییک هه گبه یهک وشه بخه ته کار ...
 به نیسهت گه لیک زاراوه ووه راکه ی ماموستا راسته ، به لام بژ نهو
 وشانه ی که له سه روه ووه ناوم بردوون راست نیه . نهو جۆره وشانه که
 (Synonym) یان پچ ده لین له به شی زانستی وشه (Lexicology) دا
 شویتیکی تایه تییان وهر گرتووه له هه موو زمانی نووسینی
 سه رزه میندا هه نو جیگای شانازی و مایه ی دهوله مهندی زمانن . له بهر

ئەو مامۆستا لەو پەرخنەیدا بەهەلە چوو و زانستی زمان پەرفزی دەکا ، چونکە ئەو بیرەیی ئەو دەبیتە هۆی هەزارکردنی زمان لە کاتیکدا ئەمڕۆ لە هەموو جیهاندا پڕۆژی دەولەمەندکردیتیی و بە دەها دەزگای زانستی ولاتە پیتشکە و توووەکان هەموو کات و توانایان بۆ ئەم مەبەستە تەرخان کردوو .

مامۆستا لە کۆتایی وتارە کەیدا! لە باس لایداوو کەوتۆتە بیانوو و پەرخنەیی لەو گرتوو ، کە وتارە کەیی من بە ناوی (دە ئەو پەرخمان حاجی مەرف) هەو بلۆکراوە تەو . بەلام بە مامۆستا دەبیت ئەمە باسیکی کەیی و باوەریشی بیت ، کە بۆ پڕۆژنامەیی رازاوەی « هاوکاری » یم نووسیوو (دە ئەو پەرخمانی حاجی مەرف) . بەلام بلیت چیی کە لە چاپدا بوو بە (دوکتۆر ئەو پەرخمان حاجی مەرف) . خۆ ئەگەر منیش بەدوای شتی وادا بگەریت ژمارەیی کەم هەلە لە وتارە کەیدا نادۆزمەو لەو دەلیام زور بەیان هەلەیی چاپن . جا دەبوو مامۆستا پەرفویش لەو دەلیا بیت ، منیش ئەو نەندە دەزانم کە (دوکتۆر ئەو پەرخمانی حاجی مەرف) م . بەلگەشم هەر وتەکانی خۆین کە دەلی : « بەلام بێ بەلایین هەر کە دەستمان دایە پیتووسە کەمان بە بێ ئەو هەو باری کۆمەلە کەمان هەلسەنگین . . دەنووسین ، وابوو وایە وای بکری » . جا کاککی خۆشەویست باش دەبوو کە باری چاپەمەنی کوردیش هەلسەنگینی و بزانی چەند تەنگ و چەلەمە هەیی لە رینگایدا . بۆ نمونە وتاریکم دەربارەیی قەتاتی کورد بۆ پڕۆژنامەیی نازداری « باریتیی » ناردبوو بێ گومان نووسیوو (دوکتۆر ئەو پەرخمانی حاجی مەرف) . ئەو وتارە میان بە سنی جار بلۆکراوە و هەر جارەیی بە شتووە کە ناوی خۆم و باوکیان چاپ کردبوو : (۱- دوکتۆر ئەو پەرخمان حاجی مەرف ، ۲- دە بەدو پەرخمان مەرف ، ۳- دوکتۆر ئەو پەرخمان مەلا مەرف) . ئەمەش تە خەتای منی تیدا و تە شتیکە

په یوه نډه ۱۱ په باسه که وه پیتو نهو خزمه ته یې چاپه مهنی و پوژنامه
 کورډیه کانسان ده یکه ن شایانی ریزو ته قدیره . هر وها شکم نیه که
 ریکه وتی وه هاش له چاپکردنی وتاره کانی ماموستادا پرووی داوه و
 نه مهش شتیکی وه ها نیه که بهو شتووه تونده ره خنه ی له سر بگریځی .

دوا وشه م ریزو ته قدیره بز گشت نه ندامانی لیژته ی نووسینی
 فره نکلوکی « زار او هی پارتیز گای ساینانی » و سوباسه بز ماموستای
 خۆشه ویست کاک په نووفی نالانینی به ریز ، که هیوامه له وه دلنیا ییت
 که وا زور دلخوزانه « دهستان داوه ته پینوسه که مان » و به پیتی
 نوانامان به وردی « باری کومه له که مان هله ده سه نگینین » و قهت له
 خۆمانه وه نانوسین « و ابووو واپه و او بگریځی » و هر نه وه شه وا له
 من و له هموو رو شنی ریکي دلخوزی کورد ده کا به نه وه پری
 خۆشه ویستی و قه درو ریزو شانازییه وه سه یری کوششی دلخوزانه ی
 پیای لپ هاتووی وه که نه ندامانی دانانی فره نکلوکی « زار او هی
 پارتیز گای ساینانی » بکه من و زیاتر له دوا پوژی گلی کوردی
 سه به رزمان دلنیا یین ... هیوامه نه م چهند وشه ییم به چه پکه گولی
 وه فاو خۆشه ویستی له قه لم بدن و له هموو هله یه کم بیورن ،
 که دیاره خۆم هه ستم پینان نه کردووه . نه گینا هر گیز او هر گیز مافی
 ژبان نه ده داننې (۱۱) .

(۵) بروانه : پوژنامه ی « برایه تی » ۰ ژ ۶ و ۷ و ۸ ی سالی ۱۹۷۳

(۶) نه م وتاره له ژماره (۱۷۴ و ۱۷۵) ی سالی ۱۹۷۳ ی پوژنامه ی
 « هاوکاری » دا بلاکراوه تموه .

بنچینه‌ی دانانی فهره‌نگی کوردی - عمره‌بی بو قوتابخانه

- پيشه‌کی -

میترووی ریکخستنی فهره‌نگه کوردیه‌کان

۱ - له سهره‌تاره نا شعری به‌کمی جیهان :

ده‌میکه ده‌ست به‌کاری فهره‌نگ‌نووسی کوردی کراوه و دانهری
به‌که‌م فهره‌نگی کوردی کورد بووه . له سالی ۱۰۹۴ک - ۱۶۸۲/
۱۶۸۳زدا شاعیری مه‌زنی کورد نه‌حه‌دی خانی له‌ژیر ناوی «توبه‌هار» دا
فهره‌نگ‌کۆکیکی بو یارمه‌تی دانی مندالانی کورد له فیربوونی زمانی
عهره‌بیدا نووسیوه . ده‌ست‌نووسی ئەم فهره‌نگ‌کۆکه دوو جار له چاپ
دراوه : به‌ک - له باش‌کۆی فهره‌نگه‌که‌ی یوسف ضیا پاشای
خالدی^(۱) و دوو - له کتیبه‌که‌ی (لن‌کۆک) ی زانای ئەلماندا^(۲) .

به‌که‌م فهره‌نگی کوردی که له لایهن ئەوروپایه‌کانه‌وه نووسراپن

(۱) خالدى يوسف ضياءالدين باشا « الهدية المحمدية في اللغة
الكرديّة » ، استانبول ۱۸۹۳ .

(2) Le Coq, Kurdische Texte, Berling 1903.

ئەو فەرھەنگە ئیتالی کوردیە بە کە قەشە ئیتالی (ماوریزۆ گارزۆنی Maurizio Garzoni) لە سالی ۱۷۸۷دا لە رۆما لە پاشکۆی ئەو کتیبەیدا کە لە بارەی زمانی کوردیەو نووسیوتی و بلاوی کردۆتەو (۴) . ئەم فەرھەنگە دەورووبەری پینج ھەزار وشە ئیتالی بە کە ماناگانیان بە شێوەی کوردی ئامیدی لیک دراوونەتەو لە چۆنیەتی شرح و کردنەو و دانی مانای وشەدا بە نەبەت ئەو دەمەو زۆر سەرکەوتوو لە گەل ئەو شەدا کە نزیکە (۲۰۰) سالی بە سەر لە چاپدا تێپەریوو ، بەلام هیشتا سوودو کە لکی ھەر بەردەوامە .

لە سالی ۱۲۱۰ک - ۱۷۹۵زدا شیخ ماری ئۆدنی لە ژێر ناوی « احمدی » دا بە شیخ فەرھەنگۆکیکی عەرەبی - کوردی داواوە . دەستووسی ئەم فەرھەنگۆکە ھەر لە سالی ۱۹۳۶دا دوو جار لە چاپ دراوە : بەک - لە سلیمانی (۱) ، دوو - لە بەغدا (۵) .

لە پاش نووسینی ئەو چەند کارە لە سەرەو ناومان بردن تا ناوەراستی سەدی تۆز دە لەم رۆووە ھیچ شتیکی وەھا نەنووسراوە کە شایانی باس بیت . ئەوێ کە ھەبیت تەھا ئەو دوو سەد وشە بەن کە لە لایەن ریح (۶) و ئەو ۲۷۳ بەی لە « فەرھەنگی بەراوردی ھەموو زمانو شێوەکان » دا تۆمار کراون (۷) .

(3) Grammatica e vocabolario della lingua Kurda.
- Compost dal. P. Maurizio Garzoni, Roma,
MDCCL XXXVII.

(۴) شیخ مەرۆفی ئۆدنی « احمدی » ، سلیمانی ۱۹۳۶ .

(۵) شیخ مەرۆفی ئۆدنی « احمدی » ، بەغداد ۱۹۳۶ .

(6) Narrative of a Residence in Kurdistna by the hate.
R. Gl. T. Rich. London, pp. 394-398.

(۷) فەرھەنگی بەراوردی ھەموو زمانو شێوەکان ، پیتەسبۆرگ ، ۱۷۸۷ ، ب ۱ ، ج ۷۷ .

له سه‌ره‌تای نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی تۆزده‌دا لیتکۆلینه‌وه له زمانی
 لوردی به‌گشتی و نووسینی فهره‌نگ به‌تایه‌تی که‌وته بره‌و . له سالانی
 ۱۸۵۶ و ۱۸۵۷ و ۱۸۵۸ دا رۆژه‌ه‌لاتناسی به‌ناوبانگ ، زانای گه‌وره‌ی
 رووس - پیۆتر لیرخ له‌باره‌ی کوردو کوردستانه‌وه سن کیتی
 بلاو کرده‌وه^(۸) ، که تا ئه‌مڕۆش له کتیبخانه‌ی کوردناسیدا هاوتایان
 که‌مه‌و به‌سه‌رچاوه‌یه‌کی په‌سه‌ن ده‌زمترین . له کیتی سه‌رته‌میدا
 فهره‌نگی کوردی (کرمانجی ژوروو) - رووسی (ل ۱-۸۴) .
 وه کوردی (زازا) - رووسی (ل ۱۰-۸۵) له چاپ‌داوه .

ئا . و ابا جگه له‌و خزمه‌ته‌ بن شوماره‌ی که له تۆمار کردنی
 فۆلکلۆرو لیتکۆلینه‌وه‌ی کوردو زمانه‌که‌یدا کردووه‌تی ؛ له نووسینی
 فهره‌نگی کوردیشدا شوینیکی دیاری هه‌یه . ئه‌م زانایه‌ خواهنی یه‌که‌م
 فهره‌نگی کوردی - فهره‌نسابی به‌که له پاش خۆی به‌ فه‌رمانی
 ئه‌کادیمی‌ه‌ی زانستی رووس له‌ سالی ۱۸۷۹ دا له چاپ‌درا^(۹) . ئه‌م
 فهره‌نگه بریتیه له (۴۶۳) لاپه‌ره‌و (۱۵) هزار وشه‌ی کوردی .
 ئا . و ابا هه‌روه‌ها دوو فهره‌نگی تریشی داناوه . فهره‌نسابی -
 رووسی - کوردی ، وه کوردی - فهره‌نسابی - رووسی ؛ که هینستا به
 ده‌ستنووسی ماونه‌ته‌وه‌وه له ئارشیمی ئه‌کادیمی‌ه‌ی زانستی سوێت له
 لبتینگراد هه‌لگیراون .

س . ری - میسیۆتیر (مبشر) ی ئه‌مه‌ریکایی ماوه‌یه‌کی دریز له
 ناوچه‌ی هه‌کاری ویاوه‌وه سالی ۱۸۷۰ کتیبیکی بچووکی بزمانی زمانی

(۸) پیۆتر لیرخ ، لیتکۆلینه‌وه له‌باره‌ی کورده‌کانی تیرانه‌وه ،
 په‌ترسبورگ ، ۱۸۵۶ ، ۱۸۵۷ ، ۱۸۵۸ .

(۹) A. Jaba, Dictionaire Kurde - français, St - Petersburg, 1879.

کوردی بلاوکردۆتهوه^(۱۰) . له پاشکۆی ئەم کتیبەدا فەرەه‌نگۆکیکی
بەست لاپەرەیی کوردی - ئینگلیزی نووسیوه .

زیک کۆتایی سەده‌ی تۆزده رۆژه‌لاتناس - سۆتسین کتیبکی
نۆنی له باره‌ی ریزمانی کوردیه‌وه بلاوکرده‌وه^(۱۱) ، که به‌شی سێیه‌می
بریتیه‌ی له فەرەه‌نگۆکیکی کوردی - ئەله‌مانی (ل ۲۸۱ - ۳۴۱) .

له کتیبه‌که‌ی س . ئا . به‌گزارۆف‌دا که ده‌رباره‌ی ئەتنۆگرافیای
کورد نووسیوتی^(۱۲) چاومان به‌ دوو فەرەه‌نگ ده‌که‌وتی : یه‌ک -
کوردی - رۆوسی (ل ۱ - ۶۵) ؛ دوو - رۆوسی - کوردی
(ل ۶۶ - ۱۲۲) .

میچەر سۆن له پاشکۆی ئەو کتیبه‌ی له سالی ۱۹۱۳دا له لهندن
بلاوی کردۆته‌وه^(۱۳) فەرەه‌نگۆکیکی ئینگلیزی - کوردی (ل ۱۷۰ -
۲۸۹) داناوه . هه‌روه‌ها له‌و کتیبه‌شیدا که له سالی ۱۹۱۹دا له به‌غدا له
چاپ‌دراوه^(۱۴) فەرەه‌نگۆکیکی ئینگلیزی - کوردی هه‌فتا لاپەرەیی
بلاکردۆته‌وه .

(10) S. A. Rhea, Brief Grammar and Vocabulary of Kurdish Language of the Hakkari districh, Jornal of the American Oriental Society C. X, New-Haven, 1872.

(11) Prym und A. Socin, Kurdische Sammlungen, Abt, I. II, S. Pbg., 1887 - 1890.

(۱۲) س . ئا . به‌گزارۆف ، له باره‌ی ئەتنۆگرافیای کوردیه‌وه .
تفلیس ۱۸۹۱ .

(13) E. B. Soane, Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language, London, 1913.

(14) E. B. Soane, Elementary Kurmanji Grammar. Baghdad, 1919.

سالی ۱۹۱۶یش ف. نیکیتین له ورمین فهره نگو کیککی پرووسی -
 کوردی بلاو کرده وه (۱۵) و دواي ئه وه به سنی سال کتیبی رتزمانی
 میو تیری ئه مریکایی ل. و. فاسوم دهرچوو (۱۶) ، که فهره نگو کیککی
 تازده لاپه ریبی له گه لدا بلاو کردۆته وه (ل ۲۶۳ - ۲۷۸) ههروه ها
 له کتیبه کی ره ف. جاردین دا که دهر باره ی رتزمانی کوردی
 نووسیوتی و له سالی ۱۹۲۲دا له بهغدا بلاوی کردۆته وه (۱۷)
 فهره نگو کیککی کوردی - ئینگلیزی (ل ۵۵ - ۱۱۴) ههیه .

۲ - بانئ شمری به کهمی جیهان :

له کوردستان

له سالانی ۳۰ سه ده ی بیسته مدا دهورتکی نوئ له میژووی
 فهره نگو نووسی کوردیدا دهست پێ ده کات و ئه مهش په کیک بوو له
 ئه نجامه کانی قول بوو نه وه ی ههستی نه ته وایه تی که په کیک له به ره مه
 رۆشنیری به گرنه گانی بریتی بوو له بایه خ پیدانی خوینده وارانئ کورد
 خۆیان به لیکۆلینه وه ی زمان و ئه ده ب و میژووی گه له که یان . کاری
 فهره نگو نووسی تا سالانی په نجا ئه چوارچیه وه کی ست و ساده و
 ساکاردا مایه وه و ئه وانه ی له و ماوه یه دا بلاو کرا و نه ته وه و شایانی باسن
 بریتین له : په کهم - لیسته ی ئه و زاراه کۆمه لایه تر و سیاسیه ی
 جه لاده ت عالی به درخان له گو قاری « هاوار » دا له سالانی سی دا له
 هشیکی تایه تی دا له ژیر ناوی « فهره نگو ک » دا بلاوی کردۆته وه ؛

(۱۵) ف. نیکیتین ، « زاراه ی جهنگی پرووسی - کوردی » ،
 ورمین ، ۱۹۱۶ .

(16) L. O. Fossum, Practical Kurdish Grammar,
 Minneapolis, 1919.

(17) R. F. Jardine, Bahdinan Kurmanji, Baghdad, 1922.

دووههم - ئەو زاراوانەى مامۆستا عەلادىن سەجادى لە گوڤارى
« نزار » دا بلاوى كردۆتهوهو سێهەم - فەرەهنگۆكەكەى مامۆستا
شاكر فەتاح كە سائى ١٩٣٤ لە چاپى داوه (١٨) .

بەلام لە ماوهى ئەم يەست سالى دوايدا ژمارەيهك فەرەهنگى
نايەخدار بلاوكراونەتەوه ، وەك : فەرەهنگى « رابەر » (١٩) و « كۆلكە
زىرينە » (٢٠) و « مەهاباد » ي (٢١) مامۆستا گيو موكرىانى . فەرەهنگى
مەردۆخ (٢٢) ، فەرەهنگى خال (٢٣) . « فەرەهنگا كوردى » ي (٢٤) مامۆستا
جگەر خوئين ، فەرەهنگەكەى مامۆستا عەلادىن سەجادى (٢٥) .
فەرەهنگۆكى عەرەبى - كوردى (٢٦) دە عىزەدىن مستەفا رەسوول .

(١٨) شاكر فەتاح ، « فەرەهنگۆك » ، ئىنگلىزى - كوردى و
كوردى - ئىنگلىزى بە ، رەواندوز - زارى كرمانجى ١٩٢٤ .

(١٩) گيو موكرىانى ، « رابەر » . فەرەهنگى قوتابخانەى
عەرەبى كوردى بە ، هەولتير ١٩٥٠ .

(٢٠) گيو موكرىانى ، « كۆلكە زىرينە » ، فەرەهنگى كوردى - عەرەبى -
فارسى - ئىنگلىزى - فەرەنساى ، هەولتير ١٩٥٥ .

(٢١) گيو موكرىانى ، « مەهاباد » ، فەرەهنگى كوردى - عەرەبى ،
هەولتير ١٩٦١ .

(٢٢) مەردۆخ ، « فەرەهنگى مەردۆخ » ، كوردى - فارسى -
عەرەبى ، تاران ١٩٥٦ .

(٢٣) شىخ محەمەدى خال ، « فەرەهنگى خال » . ب ١ - ٢ ،
سليمانى ١٩٦١ - ١٩٦٤ .

(٢٤) جگەر خوئين ، فەرەهنگا كوردى ، ب ١ - ٢ ، بەغداد ١٩٦٢ .

(٢٥) علاءالدين سجادى . « دەستور وە فەرەهنگى كوردى -
عەرەبى - فارسى » ، بەغداد ، ١٩٦١ .

(٢٦) عىزەدىن مستەفا رەسوول ، فەرەهنگۆك بۆ قوتابخانەى كورد
« عەرەبى - كوردى » ، بەغداد ١٩٥٥ .

هه ندى زاراوهى زانستى كوردى - عه ره بى ماموستا جه مال نه بهز (٣٧) .
 فهره ننگو كى زاراوهى پاريزگاي سلیمانی (٢٨) ؛ فهره ننگى
 زانیاری (٢٩) ؛ فهره ننگى كشت و كال (٣٠) ؛ زاراوه كانى ژماره ٤ى
 سالى ١٩٧٢ى گوڤارى پهروه ده و زانست ؛ زاراوى كارگيرى كورى
 زانیاری كورد ٠٠٠ هه د .

له به كيتى سوڤيت

بايه خ دان به كورد ناسى دوواى شوڤشى ئوكتوبه ، ئه وه ندهى تر
 به رهى سه ندو بوونى كه مينه به كى كورد له م ولا ته داو ئه و گوڤرانه هه ره
 گه وه بهى به سه ر ژيانى نويدا هات بوونه هويه كى گرنگ و نوڤى
 گه شه كردن و پيشكه وتنى كورد ناسى سوڤيت و به كيك له ئه نجامه هه ره
 گرنگه كانى ئه وه بوو كه پاش ماوه يهك رۆله كانى ئه م كه مينه به خوڤيان
 چاكيان لى كرد به لادا و چالاكانه هاتنه كوره وه .

ههروه ها په ره سه ندنى فهره ننگ نووسى كوردى . بى گومان
 به سته به به په ره سه ندنى كورد ناسى سوڤيت خوڤيه وه له راستيدا به كيكه
 له رووه هه ره ديارو گه شه كانى ، بۆ سوونه ده بينين له سالانى ١٩٣٢ و
 ١٩٣٥ د له به ريهان دوو فهره ننگو كى ئه رمه نى - كوردى (٣١) ؛ له سالى
 ١٩٥٧ د چه ركه زى به كو (به كايف) فهره ننگى كوردى -

(٢٧) جه مال نه بهز ، «هه ندىك زاراوهى زانستى» ، سلیمانی ، ١٩٦٠ .

(٢٨) زاراوهى پاريزگاي سلیمانی ، ١٩٧١ .

(٢٩) عه بدولقادير به رزنجى « فهره ننگى زانیاری » ، سلیمانی ، ١٩٧١ .

(٣٠) معرووف فه ره داسى « فهره ننگى كشت و كال » ، به غدا ، ١٩٧٢ .

(٣١) فهره ننگو كى ئه رمه نى - كوردى ، به ريهان ، ١٩٣٢ ، ههروه ها ؛

فهره ننگو كى زاراوهى ئه رمه نى - كوردى ، به ريهان ، ١٩٣٥ .

رووسی^(۳۲)؛ له سالی ۱۹۶۰دا قهانی کوردۆ فهرهنگیکی کوردی -
 رووسی^(۳۳)؛ وه هه ر له هه مان سالدایان فاریزۆف فهرهنگیکی
 رووسی - کوردیان^(۳۴) له چاپ داوه . جگه له وه دهستنووسی ئه و
 فهرهنگه کوردی - رووسییهی که ئی . ئا . ئوریلی له سالانی بیستا
 نووسیوتی؛ وه ئه و فهرهنگی کوردی (کرمانجی خواروو) -
 رووسییهی که له بهشی کوردی ئامۆزگای رۆژههلاتناسی لیتینگراد به
 سهروکایهتی کوردۆ دانراوه ئیستا له ژیر چاپدان .

له ئهروپا

له پاشی دهه چوونی فهرهنگۆ که که ی ره ف . جار دین له کوردناسی
 ئهروپادا بۆ ماوه یهك ههست به سستی و بچ به ره می ده کزیت به تایه تی
 له مهیدانی فهرهنگ نووسیداو تا ئه م سالانهی دووایی له م باره یه وه هیچ
 شتیکی وها بلاونه کراوه ته وه که شایانی باس بیت . ئه وهی که له م
 ماوه یهی دووایشدا هاتیته کایه وه تهها فهرهنگه کانی : جویس
 بلاو^(۳۵)؛ توفیق وهه بی و ئه دمۆنس^(۳۶)؛ ئه رنست مه کارۆس^(۳۷) . . . ن .

(۳۲) ج . خ . به کایف ، فهرهنگی کوردی - رووسی ، مۆسکو . ۱۹۵۷ .

(۳۳) ق . کوردۆ ، فهرهنگی کوردی - رووسی ، مۆسکو . ۱۹۶۰ .

(۳۴) ئی . فاریزۆف ، فهرهنگی رووسی - کوردی ، مۆسکو . ۱۹۶۰ .

(35) Joyce BLAU, Dictionnaire kurde - francais - anglais, Paris 1965.

(36) Wahby Taufiq and C. J. Edmonds, A Kurdish - English dictionary, London, Oxford, 1966.

(37) Ernest N. McCarus, A Kurdish - English Dictionary Dialekt of Sulaimania, Iraq. Ann Arbor - The University of Michigan Press.

ئەنجىلى يېتسەكى

ئاكو ئىستا نىزىكەي (۴۰) فەرھەنگى و فەرھەنگۆكى كوردى
بلاو كراونەتەوہ - واتە گەنجىنە يەكى بچووكان ھەيە . ھەرچەندە
زۆربەي ئەو فەرھەنگانە ، لەبەر گەلىك ھۆي ئاشكرا ، لەسەر شىوہ و
رېنگايەكى زانستى دانەزاون ، بەلام لەگەل ئەو ھەشدا بە نىسبەت كارى
فەرھەنگ نووسى كوردىيەوہ چەند ھەنگاويكى گەورە زاوہ و ژمارە يەك
فەرھەنگى سەرگەوتوومان ھەيە .

بە نىسبەت فەرھەنگە كۆنەكانەوہ بە پىرى من دووانىيان
سەرگەوتوون : ئەوانىش فەرھەنگى ئىتنالى - كوردى (ماوريزۆ
گارزۆنى) و كوردى - فەرھەنساىي (ئا . ژابا) ن .

وہك ئاشكرايە ، ماوہ يەكە كارى فەرھەنگ نووسى كوردى
خەرىكە جىگەي شايبانى خۆي لە ژيانى رۆشنىرى و زانستى گەلى
كورددا دەگرىت و ژمارە يەك مامۆستاي دلسۆز ، وەك : توفىق وەھبى ،
قەناتى كوردۆ ، شىخ محەمەدى خال ، گىو موكرىانى ، مەردۆخ ،
عەلادىن سەجادى ، چەركەزى بەكو ، جەمال نەبەز ، ئىقان فاريزۆف ،
سەمەندى سىبابەند ، جگەر خوتىن . . . ھتە لەم مەبدانە پىرۆزەدا
ھەنگاوى گەورەيان ناوہ . ئەم مامۆستايانە لە دەرگاھەكى ئراوانەوہ
چوونە ناو مېژووى رۆشنىرى كوردەوہ ، بەوہى ھەر يەكەيان لە
سنورى تواناي خۆياندا ئەوہى لە بارياندا بووہ بۆ پاراستنى زمانى
نەتەوہ كەيان دلسۆزانە جىبەجىيان كەردووہ و گەلىك رۆژھەلاتناسى
يىگانە باسى نرخی فەرھەنگەكانى مامۆستايان : توفىق وەھبى و قەناتى
كوردۆو شىخ محەمەدى خالىيان كەردووہ .

ھەرچەندە لە كارى فەرھەنگ نووسى كوردىدا ھەندى كىشەي
ئالتوزى زانستى-وشە (Iexicology) بەگشتى و زانستى فەرھەنگ

(Lexicography) به تاييه تي خاوكراونه ته وه ، به لام له گهل نه وه شدا
گه لئك كيشه ي زانستی وشه و زانستی فهرهنگ له زمانى كوردیدا
هیتا بیرو نووكی قه له میان نه گه یشتووه تی .

وهك ئاشكرايه ، كارى فهرهنگ نووسى به دوو ریتچكه دا
تی ده پهری : یهك - تیوری : دوو - پراكتيك . یه كه میان له سه ر شیوازو
لیكۆلینه وه ی زانستی رتیره و یكى تیوری ده هیئیته به ره هم ؛ دووه میس
له دانانی فهرهنگدا نه و رتیره و ی تیوری به ته طبیق ده كات . له تیوان نه و
دوو ریتچكه یه دا په یوه ندى به هیتز هه یه و توند ییكه وه به ستراونو
ههنگاو به ههنگاو له تهك یهك ده رۆن . ههچ فهرهنگ نووستك ته نها
به پراكتيك و زانینى خۆی له دانانی فهرهنگدا سه ركه وتوو ناییت . بو
نه و مه به سه پیویسته ئاوپ له رتیره و ی تیوری بده ته وه . تیوری پرووتیش
- واته بن سوود وه رگرتن له پراكتيك نه نجامی به كه لكی ناییت .

نه وه ی شایانی باسه له م باره به وه نه وه به كه له دانانی هه ندى
فهرهنگی كوردیدا سوودتیكى زۆر له تیوری فهرهنگ نووسى
وه رگتیره وه ، به تاييه تی له فهرهنگی مامۆستانان توفیق وه هبى و قه ناتى
كوردۆ . . . دا ، كه له رینگای هه ولو كوشش وه زانین و ته جروبى
خویانه وه گه یشتوونه ته نه نجامی به كه لك ، به لام بده اخه وه ، به زمانى
كوردی ده رباره ی زانستی فهرهنگ نووسى ههچ شتیكى وه ها
نه نووسراوه نه مهش بووه به هۆى كۆسپىكى گه و ره له رینگای
فهرهنگ نووسه به رتیره كانماندا .

وهك ئاشكرايه زمانى كوردی به تاييه تی له كوردستانی عیراق رۆز
به رۆز به ره و پشه وه ده روا ت و له گهل نه و پشككه وتندا پیویسته
تیوری فهرهنگ نووسیش ههنگاوى خۆى بهاویزی ، وه به هاوكارى
پراكتيك و تیوری فهرهنگی نایاب و به نرخ بینه كایه وه .

مه‌به‌ستی هه‌ره گه‌وره‌ی ئەم پێشه‌کێره ئەوه‌یه که نیشانی بده‌ین تا‌کو ئێستا له‌ کاری فەر‌هه‌نگ‌نووسی کوردیدا چی کراوه ، چونکه له‌ دانانی هه‌ره‌هه‌نگیتی نۆتی کوردیدا ئاو‌پ‌دانه‌وه له‌ کاری پێشوو بایه‌خو سوودی خۆی هه‌یه . هه‌روه‌ها به‌م باسه‌دا ده‌رده‌که‌وی که به‌ تابه‌تی به‌شیکێ زۆری ئەو فەر‌هه‌نگانه‌ی له‌ سه‌روه‌ه ناومان بردن کوردی - ییگانه‌زو هه‌ر یه‌که‌یان که‌م یا زور خه‌مه‌تی زمانه‌که‌مانیان کردووه . جا به‌ رای من له‌ نووسینی ئەم فەر‌هه‌نگه‌دا - فەر‌هه‌نگی کوردی و عه‌ره‌بی قوتابخانه - که نیاز وایه‌ دابنێ ، پێویسته‌ چ له‌ که‌م و کورتی و له‌ باشی ئەو سامانه‌ی هه‌مانه‌ ده‌رس و سوود وه‌ربگیرێ .

× × ×

وه‌ك چۆن له‌ دانانی گشت فەر‌هه‌نگیکدا ، هه‌ر به‌و جۆره‌ش له‌ دانانی فەر‌هه‌نگی کوردی و عه‌ره‌بی قوتابخانه‌دا سه‌مه‌له‌ی گرنک دێته‌ پێشه‌وه : هه‌لبێاردنی وشه‌ ؛ سازکردنی به‌شه‌ عه‌ره‌به‌که‌نی ؛ هونه‌ری رێنکخستی .

- ۱ -

هه‌لبێاردنی وشه‌

له‌ سه‌ره‌تای نووسینی هه‌موو فەر‌هه‌نگیکدا کێشه‌ی هه‌لبێاردنی وشه‌ دێته‌ پێشه‌وه . بنچینه‌ی هه‌لبێاردنی وشه‌ په‌یوه‌نده‌ به‌ جۆرو بابته‌و مه‌به‌ستی فەر‌هه‌نگه‌وه . تا‌کو ئێستا کێشه‌ی هه‌لبێاردنی وشه‌ بۆ فەر‌هه‌نگ له‌ هه‌چ ولا‌تیکێ جیهاندا شتوازیکی زانستی ته‌واوی وه‌رنه‌گرتووه‌و هه‌ندی رووی ئەم مه‌سه‌له‌یه‌ هه‌ر به‌ ئالوزی ماوه‌ته‌وه‌و

- ۱.۵ -

ههروهك زاناى گهروهو فهرههنگ نووسى ناسراوو به ناوبانگى پرووس ته كادىمى له . ف . شتيربا دهلى : « كيشه ي ههلبژاردنى وشه بۆ فهرههنگ به كيشه له كيشه ههروه زهحه ته كانى فهرههنگ نووسين » (٣٨) ، به لام له گه له ههوشدا پتيويسته ههوه له بير نه كه ين كه له تيورنى فهرههنگ نووسيدا ههنگاوى گهروه زراوهو گه ليك كارى ئالوز خاو كراوه ته وهو پتيره وينكى وهها دانراوه كه فهرههنگ نووسه كان په پروهى بكه نو له پتيكه ههوه له گه ليك كووسپ رزگاربان بيت . ههروهها دانانى زماره به كى زور له فهرههنگ - واته له نهنجامى ههولو كووش و زانيزو تهجروبه ي فهرههنگ نووسه كاندا سه رمه شقن ها توته كايه وه .

ههه چهنده مه سه له ي ههلبژاردنى وشه كارتيكى زهحه ته ، به لام ههو پتيره وه تيورى و پراكتيكه ي كه تا هه پرو ها توته كايه وه ههه كارمه مان بۆ ئاسان ده كات .

وهك ئاشكرايه مه به ستي زاستى دانانى فهرههنگى كوردى - عه ره بى بۆ قوتابخانه برى ته به له يارمه تى دانى قوتاييى كورد بۆ تيگه يشتى دهرسه كانيان . بن گومان فهرههنگى وهها بهر له هه موو شتيك ده بن گرنگى به بهجى هيتانى پتيويستى قوتايان بدات له تيگه يشتى گشت دهرسه كانياندا به تيكرابى ، كه به سهر هه ده بى و عيلمدا دابهش ده بن .

ههه چى وشه و زاراوه ي دهرسه هه ده بيه كانن تاراده بهك له زمانى كورديدا كيشه يان خاو كراوه ته وهو سه رچاوه زوره بۆ تو مار كردنو لىكوليه وه يان (وهك : زوربه ي هه وه فهرههنگانه ي له پيشه كى دا ناومان بردن ؛ هه وه هه موو چاپه مه نه كوردiane ي له باره ي هه ده بو زمان

(٣٨) ل . ف . شتيربا ، تيورى فهرههنگ نووسى ، مؤسكو ١٩١٠ ، ل ١٠٦ (به زمانى پرووسى) .

میتزوو ۰۰۰۰ وه نووسراون ؛ سامانی فولکلوری کوردی ۰۰۰۰) .
له بهر ئه وه له دانانی فرههنگه که دا به نیهت ئه و جۆره وشه و
زاراوانه وه گیروگرفتی گه و ره نایه ته یری .

به لآم ئه وه ی په یوه ندی هه ییت به زاراوه ی دهرسه عیلمیه کانه وه
نابلتی کارینکی وردو زه حه ته . چونکه له م پرووه وه هه شتا کم و
کورتی و جیاوازی باوه پر ۰۰۰۰ زۆره . له گه ن ئه وه شدا نابج ئه وه له ییر
بکه ین که له م مه یدا نه دا چه ند هه نگاویک نراوه و کومه لیک کاری به نرخ
بووسراون . (وهک : ئه و زاراوه زانستی یانه ی له لایه ن چه ند لیژنه یه کی
تایه تی جیاوازه وه دانراون و دارپژراون و له چه ند ژماره یه کی گوتقاری
« پۆژی نوی » ی سالی ۱۹۶۰ دا بلاو کراوه نه ته وه ؛ هه ره نه سالی ۱۹۶۰ دا
مامۆستا جه مال نه به ز له ژیر ناوی « هه ندیک زاراوه ی زانستی » دا
فره هه نگوکیکی له چاپ دا ؛ له ژماره (۴) ی سالی (۱۹۷۲) ی گوتقاری
« په روه رده و زانست » دا ژماره یه ک زاراوه ی زانستی دانراون و
داناشران ؛ ماوه یه کی درپژه که مامۆستا که مال جه لال غه رب به م کاره
په رۆزه وه خه ریکه و فره هه نگیکه گه و ره ی زاراوه ی زانستی بو چاپ
ئاماده کردوه ؛ له کۆری زانیاری گورد به شتیه یه کی زانستی و
فراوان گرنگی به م مه سه له یه دراوه ۰۰۰ هه ت) .

بن گومان له دانانی فرههنگی کوردی و عه ره بی بو قوتابخانه
په یوسته که لک له و کارانه ی ناومان بردن وه ربگیرین و ئه مه ش تا
را ده یه ک ئه رکی سه رشانی دانه رانی فرههنگه که ئاسان ده کات . به لآم
هه داخوه ، وهک وتم ئه مه کارینکی زۆر زه حه ته ، جگه له وه کات و
کۆششیکه بن شوماری ده وی . جا بو ئه وه ی ماوه یه کی درپژ قوتاییانی
گورد بن فرههنگ نه بن و چاوه پروان نه بن ؛ به رای من وهک له زۆر
ولات له سه ره تا دا کراوه لای ئیمهش به و شتیه یه ده ست به رپتی .

ئەوئىش ئەوئەيە كە ئەو فەرھەنگە بىكرىت بە دوو : يەك - بۆ دەركسە
ئەدەبىيە كان ، دوو - عىلمىيە كان . ھەرچى فەرھەنگى يەكسە جاۋمە
رەنجى زۆرى ناۋى و تا رادەيەك پىئويستى قوتايان جىن بەجىن دەگات ،
بەتايەتى ئەگەر ھول بەدريت لەم بەشەياندا ئەو زاراۋە زانستى رانەي
زۆر بەكار دەھىزىن و ئاشكران و بەتەواۋى چەسپاون تۆمار بىكرىن و
بىخرىنە ناۋەۋە . ھەرۋەھا نابىن ئەۋەش لەبىر بىكەين كە گەلىك زاراۋەي
عىلى (وەك : ھەلامەت ، ئالو ، سىل ، پووك ، گۆپكە ، نىشك ، تەم ،
مژ ، مس ، ئاسن ۰۰۰۰) و سەدانى تر ھىندە لەسەر زارن كە شىۋەي
زاراۋەيان تىدا ونەو كە وتوونەتە رىزى ئەو وشانەي لە ھەموو كات و
شۈبىتىكدا بەكار بىتتىن .

ھەرچى فەرھەنگى دوۋەمىيە كارىكىنى زىھىت و وردەم پىئويستى
بە كۆشش و كات ھەيە . بىن شىك باشترە كە ئەم ئەركە بىخرىتە سەرشانى
لىژنەيەك ، بە مەرىچىك ئەندامانى لىژنەكەش تەنھا ئەو كەسانە نەبن كە لە
دەرسە عىلمىيە كاندا شارەزايان ھەيە ، ياخود تەنھا كوردى زان بن .
چونكە ھىچ دەستەيەك لەو دوو دەستەيە بەتەنھا ئەم كارەيان بە باشى
بۆ ھەلئاسورپى . شارەزاي دەرسە عىلمىيە كان لە واتاۋ ماناى زاراۋە كان
باشتر دەگات وەك لە كوردى زان ، ھەرۋەھا كوردى زاننىش باشتر
ۋشەي ھاۋواتا بۆ زاراۋە كان دەۋزىتەۋە . ئەم شىۋازەش ئەۋەيە كە
ئىستا كۆرى زانىارى كورد لە سەرى دەروات ، بە وئە لە لىژنەي
« طبى » دا جگە لە دوو دوكتورى ناسراۋو شارەزا (جەمال رەشىدو
تەبەدورەحمان عەبدوللا) دوو كوردى زانى بە ناۋبانىك (ھەزار و ھىمىن)
ھاۋبەش . بىن شىك بەم جۆرە ئەم كارە گەلىك بوختەترو
سەر كە وتووتر دەبىت .

ھەرۋەھا نابىن ئەۋەش لەبىر بىكەين كە كوردى زاننىش پىئويستە

شاره‌زای دیالیکته‌کانی کوردی بیت ، یاخود چند که‌ستیک بن که
هه‌ریه‌که‌یان شاره‌زایان له دیالیکته‌کاندا هه‌بیت . به رای من گرنگی
دان به‌یه‌که‌ شتیوه و فه‌رامۆش کردنی ئه‌وانی تر ، نه‌که‌ راست نه ، به‌لکو
ده‌بن به‌ هۆی بوونی که‌م و کورتی .

لیزه‌دا ئه‌وه‌ش ده‌هه‌تسه‌وه‌ یاد که‌ به‌کاره‌ینانی هه‌ندی زاراوه‌ی
لاتینی له‌ باتی عه‌ره‌بی پتیوست به‌ سل‌کردنه‌وه‌ ناکات ، چونکه‌ ئه‌مه
هه‌که‌ هه‌ر له‌ گه‌ل بنچینه‌ی زمانه‌که‌ماندا به‌ تابه‌تی و پیشکه‌وتنی زماندا
به‌گشتی ده‌گونجی ، به‌لکو بۆ وه‌زعی کوردستانی دابه‌شکراومان
سودمه‌تره

ئهو پیشیاره‌ی له‌ دابه‌ش‌کردنی فه‌ره‌هه‌نگه‌که‌دا کردوومه‌ نابن
به‌هۆی ئه‌وه‌ی تا سه‌ر دوو فه‌ره‌هه‌نگی قوتابخانه‌ هه‌بن ، به‌لکو ئه‌مه‌ بۆ
سه‌ره‌تایه‌و چون زۆر فه‌ره‌هه‌نگ ۱۰ - ۱۵ جار له‌ چاپ ده‌درینه‌وه ،
نه‌مانیش له‌ کاتی له‌ چاپدانه‌وه‌دا ده‌توانی لیک‌ بدرین و بکرتین به‌ یه‌که
فه‌ره‌هه‌نگ . به‌لام گرنگی ئه‌م شتیوازه‌ ئه‌وه‌یه‌ که‌ کاره‌که‌ ئاسان ده‌کاوه
پینگاکه‌ زیکه‌ ده‌خاته‌وه .

به‌ بیرى من له‌ تو‌مار‌کردنی وشه‌دا بۆ فه‌ره‌هه‌نگی کوردی و
عه‌ره‌به‌ی قوتابخانه‌ باشترین رینگا ئه‌وه‌یه‌ که‌ وشه‌ له‌ ناو کتیب‌و
وتووێژی قوتابخانه‌دا کۆبکرتنه‌وه‌وه‌ هه‌لبه‌زترین . پاش ئه‌وه‌ی
کۆده‌کرتنه‌وه‌ . ئنجا ده‌بن بۆار بکرتی - واته‌ ئه‌و وشاله‌ی بۆ ئه‌م
مه‌به‌سته‌ زۆر پتیوست نین لایه‌رتین و ئه‌و وشاله‌ی پتیوستن و نین و یاخود
په‌رتراون به‌تیرینه‌ ناوه‌وه‌ . بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ چه‌له‌ شتیوازیکی زالمستی
هه‌یه‌ که‌ وا به‌کورتی له‌ هه‌له‌تیکیان ده‌دوتین :

۱ - له‌ هه‌موو زمانیکه‌دا وشه‌ هه‌من که‌ یه‌که‌ چاوه‌کۆ یه‌که‌ په‌سه‌بان
هه‌یه‌و له‌یه‌که‌ وشه‌ ده‌توانی هه‌له‌تی وشه‌ی تر دروست بکرتی ، وه‌که‌ :

« منال ، منالی » ؛ « نان ، نانهوا » ؛ « هونهر ، هونهرمه‌ند » ؛ « شیر ،
 شاعر » . . . هتد . جا لهم ریڼگه یه‌وه پاش کۆکردنه‌وه‌ی وشه پتیوسته
 ههر وشه یه‌ك به‌جیا ته‌ماشا بکری و لهم باریه‌وه گهر ئه‌و وشانه‌ی که
 ده‌توانزێ لیبان دروست بکری و بخزینه بان وشه‌کان . بن‌گومان مه‌رج
 نییه که له هه‌موو وشه‌یه‌ك وشه‌ی تر دروست بکری و یاخود هه‌موو ئه‌و
 وشانه بکه‌ونه ناو فهره‌نگه‌که‌وه ، به‌لام ده‌بن ئه‌وه له‌بیر نه‌کری که به
 که‌م و کورتیه‌کی گه‌وره ده‌ژمیریت گهر وشه‌ی « منال » هه‌یتت و
 « منالی » نه‌یتت ، یاخود « شاعر » هه‌یتت و « شعر » نه‌یتت (٣٩) .

ب - ئه‌و وشانه که کۆکرانه‌وه ده‌بن به‌گۆزیه‌ی بابته لیب
 نکۆلریتته‌وه‌و ههر پۆلیکیان به‌گۆزیه‌ی نیسه‌تی که‌وتنه ناو
 فهره‌نگه‌که‌وه ده‌ستکاری بکرتین - واته ئه‌وه‌ی به‌زیاده ده‌زانزێ
 لایرێ و ئه‌وه‌ی که‌میشه پر بکرتته‌وه . به‌رای من ده‌توانزێ وشه‌کانی
 فهره‌نگی ناوبراو به‌م جووره دابه‌ش بکری :

١ - ئه‌و پۆله وشانه‌ی که سه‌راپا ، بن په‌راندنو لایردنی هیچ
 وشه‌یه‌ك پتیوسته تومار بکرتین ، وه‌ك : ناوی پۆوه‌کانی هه‌فته ؛
 مانگه‌کان ؛ چوار وه‌رزهی سال . . . هتد . په‌راندنی ههر وشه‌یه‌ك له
 وشه‌کانی ئه‌و جووره مه‌وزوعانه راست نییه و هیچ به‌لگه‌یه‌ك نیه بۆ
 سه‌لاندنی لایردنو په‌راندن .

٢ - ئه‌و پۆله وشانه‌ی که پتیوسته به‌شیک زۆریان لێ
 تومار بکرتین ، وه‌ك : ناوی ئه‌ندامه‌کانی له‌ش ؛ ناوی که‌ره‌سته‌ی
 قوتابخانه . . . هتد .

(٣٩) ئه‌م جووره که‌م و کورتیانه له‌ به‌شیک زۆری فهره‌نگه
 کوردیه‌کاندا ده‌بیرتین و پتیوسته لێره‌دا ده‌رس له‌وه وه‌ربگرین .

۳ - ئەو پۆلە وشانەى كە پتویمتە بەشتىكى كەمیان لىن
تۆماربكرتین ، وەك : ناوى دەرمان ؛ گژوگیا (هەلز ، خەربەنگ ، كیشە ،
شنگ ، بیخ ۰۰۰) ۰۰۰ ەتد . ەروەھا ەندى لەو وشانەى كە لە
زمانى كوردى بەرەو سوان و كۆن بوون دەچن و بە ەوى گۆررانى ژيانى
ئابورى و كۆمەلایەتیهو ە كەمتر بەكار دەهیتزین ، بۆ نمونە : ناوى ئەو
وشانەى پەيوەندیان بە ئاشى ئاوهو ە ەبە یاخود ئەو وشانەى لە
پەيوەندى خیزانیدا بە كاردین ، وەك : ەوى ، ەيوەژن ، دش ،
ەنەزا ۰۰۰ ەتد . بەداخو ە ەست دەكریت ئەو وشانەى كە ناومان
بردن ەندى دەستەواژە جیگایان دەگرەو ە ، وەك لە جیگای « دش » -
« خوشكى میرد » ۰۰۰ ئەم جۆرە وشانە كەم بەكار دەهیتزین و بۆ ئەم
فەرەنگەش پتویمتە نین .

جگە لەو ەى باسان كرد ، بۆ كۆكردنەو ەو بژارەى وشە بۆ
فەرەنگ ەندى رینگای زانستى تریش ەبە ، كە بە داخو ە لیرەدا
توانای ئەو نیه لە ەمووى بدوونین ، بەلام ئەو ەى كە گرنگ یتت
لە مەسەلەى دانانى فەرەنگىكى كوردى و ەربەبى قوتابخانەدا ،
ئەو ەبە كە ئەو فەرەنگە بەر لە ەموو شتیک دەبن پتویمتە قوتابیان
جئ بەجئ بكات و كاریان ئاسان كات . بە رای من ژمارەى وشە
كوردیەكانى فەرەنگى ەكەم گەر دەورو بەرى یتت ەزار وشە ەك
یتت ، بە مەرجیک لە كۆكردنەو ەو ەلبژاردنى وشەدا وردەكارى
بنوینریت ، كە من لەو ەدا شكم نیه و باو ەرم بە زاناكانان بەهیتزە ،
ئەو ەو فەرەنگە چارەسەرى پتویمتە قوتابیانى كورد دەكات .
ژمارەى وشە كوردیەكانى فەرەنگى دوو ەمیش بەستراو ە بە ژمارەى
ئەو زاراوانەى لە دەرسە عیلمیەكاندا ەن و خەملاندیان شتیکى
گرنگ نە .

ساز کردنی به شه عه ره بیه کی

۱ - وەرگیران :

وهك ئاشكرايه له تێوان وەرگیران و تێوری نووسینی فهرهنگیک که له زمانیکه وه بۆ زمانیکه تر بیت په یوه ندی به هیز هه به و بنجینه ی وەرگیرانیش بایه ختیکی ته وای هه به له دانانی ئه و جۆره فهرهنگانه دا ، ههروهها ئه و فهرهنگانهش له کاری وەرگیراندا که لکیکی زۆریان هه به (۱۰) .

هه چه نده لهم باره به وه به شیوه یه کی تێوری هیچ نووسراویکی وه هه مان تیه که شایانی باس بیت ، به لام له گه له ئه وه شدا گه لیک شت له عه ره بیه وه بو کوردی ، یا خود له کوردی به وه بۆ عه ره بی وەرگیران و له م رووه وه ته جرو به و ساماتیکی باشمان هه به . ئه وه ههروهها سوود وەرگرتن له تێوری وەرگیرانی ولاته پیشکه و تومکان پێگه مان ئاسان ده که ن له نیشان کردنی جۆری وەرگیرانی وشه کوردییه کانی ئه م فهرهنگه مان بۆ سه ر زمانی عه ره بی .

بێ گومان له نووسینی فهرهنگیکی وه هادا ، بۆ وەرگیران و لێکدانه وه ی وشه کوردییه کان به تایه تی وەرگیرانی مطلق

(۱۰) نا . ف . فیۆدوروف ، تێوری وەرگیران ، مۆسکو ۱۹۵۸ ،
ل . ۶ - ۷ .

(absolute) و جزئی (partial) و . شرح (description)
یتویسته دهوری سره کی بینن .

وهر گپیرانی مطلق (absolute) نهو په که مانای وشه یه که به یه که
وشه بدری . گهر بو وشه یه کی کوردی له زمانی عهره بیدا بهرامبری
وشه یه کی پر به پیستی خوی هیتتو که به تهواوی مانای نهو وشه یه
بدات و نهو وشه یه ش وشه یه کی ئاسان و ساده و ساکار بیت ، نهو
یتویست به درپزه ناکات ، وهک :

باران — مطر

بهران — کبش

بهی — سفرجل

چاو — عین

وهر گپیرانی جزئی (partial) نهو په که هر وشه یه که یه که
مانا له ماناگانای وشه زور ماناگان (polysemantic) بدات ، وهک :

چار — اربعه . علاج . .

چهک — سند . سلاح . .

جگه له و دوو جور وهر گپیرانهی له سره وه باسمان کردن ،
هروه ها وهر گپیرانی کومه له وشه ی هاوواتا (مرادف — Synonym)
دهوریککی گوره و دیاری هه په . زور جار به رانه به یه که وشه ی کوردی
له زمانی عهره بیدا چهند وشه یه که به کار دههینترین (وئهمش له هه موو
زما ییکدا هه په) . جا بو لیکولینه وهی مانای یه که وشه ی کوردی
به کارهینانی چهند وشه یه کی یه که هاوتای عهره بی نیشانهی دهوله مهندی و
پوختی وهر گپیرانه و له سره یکی تریشه وه تی گیشتنی مانای وشه ئاسان
دهکات . له م رووه وه چهند نیوونه یه که له فرههنگی « مهاباد » ی
ماموستا گپو موکریبانه وه دههیننه وه :

بېشك نهوعيه تي فھرهنگه كه په يوه ندى ته واړى به ووه هه به كه
چون وشه ي كوردى وهرده گيررته سر زمانى عره بى و چون مانايان
ليك دهرتته ووه و شى ده كړينه ووه و شرح ده كړين ...

ب - پروونكر د نهوعى ماناي وشو چو نيه تي به كار هيتاني :

په كڼ له نر كه سره كيه كاني فھرهنگى كوردى - ينگانه
پروونكر د نهوعى ماناي وشه به . جگه له ووه نيشانداني چو نيه تي
به كار هيتاني وشه ش شتيكى پيوسته له كارى فھرهنگ نوويدا .
بو سلماندني هم رايه زاناياني پرووس ، به تايه تي له ف . شيرباو
ف . ف . فينو كرادوډف و نه ئى . فيلدمان ... گه ليك ليكو لينه ووه
زانستى مان بلاو كړدو ته ووه .

بېن گومان بو ينگه يشتنى هه ندى وشه پروونكر د نهوعى
گرنگى هه به . نه مهش له سر ينگه ووه كارى خو تره نر ئاسان ده كاو
له سر ينگى تر يشه ووه شيو از ينگى زانستى ددات به داناني فھرهنگه كه .
له م پرووه ووه چوند نمونه ينگ له فھرهنگى « مهاباد » ي ماموستا
گيو مو كړاني به ووه ده هيتنه ووه :

شهين - شاهين (طائر) ل ۳۹۲ .

فھرهنگ - الافرنج (سكان اروپا) ل ۴۰۸

كاوړ - الحمل (تاج الغنم لم يكمل سنة من عمره) ل ۴۰۶

.....

هه روه ها پيوسته به شتيكى زورى وشه كان بخريته ناو رسته يكي
كورت و ئاسانه ووه ، تاكو ماناي وشه كان با شتر ئاشلكرابن و تا خوتنه ر
له و ريگايه ووه بزاني چون نه ووشانه له رسته دا به كار ده هيترين . جگه
لغو له ف . شيربا ده لى : به ينى وشه ي زما ينگ له گه ل زما ينگى روه

ته‌ها ئه‌وه نیه که بهرام‌بهر به‌کنو هاوواتان ، به‌لکو په‌یوه‌ندی ئالوزو
جیاواز هه‌یه له شتیه‌ی به‌کار هیتانیاندا (۴۳) .

بۆ نمونه له فره‌هنگی « مه‌هاباد » دا ده‌بینین که بهرام‌بهر به
وشه‌ی « سه‌یر » نووسراوه « غریب » ، وه له فره‌هنگی ماموستا
توفیق وه‌هه‌بی‌دا له به‌ر دم وشه‌ی « جرج » نووسراوه « rat » . له‌به‌ر
ئه‌وه‌ی له زمانی عه‌ره‌ییدا « غریب » ، وه له ئینگلیزی‌دا « rat » ،
چهند مانایه‌کی جیاوازیان هه‌یه ، بۆ خو‌نهر مانای ته‌واوی ئه‌و وشانه
ئاشکرا نه‌بوون ، به‌لام گه‌ر ئه‌و دوو وشه‌یه « غریب و rat » بخرائیه
ناو پرسته‌یه‌کی کورته‌ی ئاسانه‌وه ئه‌وه مانایان باشر پروون ده‌بوه‌وه .
به‌لام ده‌بین ئه‌وه‌ش له‌بیر نه‌که‌ین که ئه‌مه بۆ گشت وشه‌یه‌ک نیه ، چونکه
زۆر وشه‌هه‌ن که ئاسان و زۆر به‌سه‌ر زاری مه‌ردومه‌ه‌ن ، یاخود
لیک‌دانه‌وه‌ی مانایان ئاسانه‌و بچ پرسته‌ش ئاشکران .

ج - هه‌لبژاردنی ماتای وشه 2

له زمانی کوردیدا وه‌ک زمانانی تر گه‌لیک وشه‌ی ئه‌وتۆ هه‌ن که
زیاتر له مانایه‌ک ده‌به‌خشن (polysematic) . به‌وینه له فره‌هنگی
خالدا بهرام‌بهر وشه‌ی « بۆ » یازده مانا دانراوه . ئه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی
هه‌ییت به فره‌هنگی کوردی و عه‌ره‌بی قوتابخانه‌وه ، ئه‌وه‌یه که نه
توانا هه‌یه‌و نه پتویه‌ست ده‌کات هه‌موو ماناکانی هه‌ر وشه‌یه‌ک نیشان
بدری ، چونکه ئه‌مه ئه‌رکی فره‌هنگی گه‌وره‌ی کوردی - کوردیه ،
ئه‌وه‌ک فره‌هنگی‌ک که بۆ خو‌تندن دانراییت . جا بۆ ئه‌م فره‌هنگه
پتویه‌سته که ئه‌و مانایانه‌ی ئاشکران و ناسراون و زۆر به‌کارده‌هێنرین
هه‌لبژیرین و تۆماربکرتین . له‌م پرووه‌وه زمانناس و فره‌هنگ‌نوس
به‌ئاوبانگی ئیسپانی (کاساریس) په‌نجه‌ی بۆ ئه‌وه راکیشاوه که له‌و

(۴۳) سه‌رجاوه‌ی ناوبراو ، ل . ف . شتیربا .

جۆره فهرهنگانهدا خۆینەر به دووای مانای سه ره کی دا ده گه پری و به نیهت نه وه نه مانایانهی ئاشسکران و زۆر به کار ده هیهترین گرنکن . ههروهها له وهش دوواوه که فهرهنگ نووس له مه سه له یه دا - واته له هه لژاردنو لیکۆلینه وهی مانادا پتویسته ورد بێ (٤٤) .

جگه له وه پتویسته نه وه له بیر نه که ین که له دانی مانای وشه دا بو ئهم فهرهنگه باستر وایه تهها مانای حقیقی (proper) direct meaning بدریت ، چونکه له گه ئ مه به ستو ریازی ئهم فهرهنگه دا دانی مانای مجازی (transfereed meaning) به تهواوی ناگونجی و ههروهها باری فهرهنگه کهش گران ده کات .

- ٣ -

هونهری ریکخستنی فهرهنگه که

١ - ریزکردنی وشه کوردیه کان :

بو ئهم جۆره فهرهنگانه تاکه رینگای ریزکردنی وشه نه وه یه که به گویره ی نه و زنجیره ئه لف و بیره بیت که له نووسینی کوردیدا هه یه (٤٥) . بێ شک به مه خۆینەر له دۆزینه وهی وشه دا هه ج گهرو گرتیک نایه ته رینگای و به ئاسانی نه و وشه یه ی پتویستی بێ ده بدۆزیته وه .

(٤٤) خ . کاساریس «سه ره تابه که له کاری فهرهنگ نووسیی نوێ» ، ن . نا . ئاروتو ئوفا کردووه به یووسی ، مۆسکۆ ١٩٥٨ ، ل ٨٧ .

(٤٥) هه ندیک له فهرهنگه کانمان له سه ره نه و رینگه یه نه یۆبشتوون و ئه مه یوه به هۆی گران بوونی دۆزینه وهی وشه . ههروهها به داخه وه تاکو ئیستا له ریزکردنی ئه لف و بیری کوردیدا ریبازیکی یه که گرتوو نییه .

هاوئینگی

ب - وشەى هاوئو (مشتراك لفظى homonym) :

له گشت زمانیکدا وشە هەن که به خویندنهوهو نووسین وهک
یهکن ، بهلام مانایان جیاوازه ، وهک :

(ئازار) ئیشی ئەندام . مانگی مارت که سی و یهک پۆوه .

(باقه) چهپکیک له گیا یا له گول . دهنگیکه وهک دهنگی
بزنو پتوی .

(باو) دهستور : فیسار شت بووه بهباو . باوک . زیادەى
شتیک بهسەر شتیکی تر دا (٤٦) .

ئەو چەند وشەیهى له سەرەوه ناومان بردن لهو وشانە نین که مانایان
زۆره ، بهلکو ئەو وشانەن که تەها له خویندنهوهو نووسین دا وهک یهکن ،
ئەگینا له واتاو پەیدا بووندا جیاوازن ، وهک : (« ئازار » ئیشی ئەندام)
که وشەیهکی کوردیه زۆر دووره له (« ئازار » - مانگی مارت) که
وشەیهکی کوردی نیهو له پەیدا بوونو دروست بووندا سەرچاوه یهکی
تری هەیه . یاخود « باو » دەبینن سێ وشەن که مانایان جیاوازه له یهک
دوورن . هەرچەندە هەرسێکیان له ئەزادا کوردین ، بهلام پەیدا بوونو
دروست بوونیان له پرتگای جیاوازهوه هاتووه . جا ئەم جورە وشانە
پتویستە لیک جیا بکرینهوهو تیکەل نەکرینو له فەرەهنگیشدا وهک ئەو
شێوهیهى له سەرەوه نووسراون - واتە بهیهک وشە دانراون (٤٧) -

(٤٦) ئەو وشانە له فەرەهنگی خالدا بهو شێوه به شرح کراون
بهو شێوازه دانراون .

(٤٧) له زۆربهى فەرەهنگه کوردیهکاندا ئەو وشانەى ناومان بردن
بهو وشانە دانراون که مانایان نلارهو له وەرگیران و لیکدانهوهو
شەرح کردنیاندا له نێوانیاندا خالیک دانراوه . ئەمەش به هیچ
جۆرێک راست نیه ، چونکه ئەمانە وشەى فەرەوانا (polysemantic) نین ،
بهلکو وشەى هاوئو (Synonym) ن .

نه كريت ، بهلكو باشتهر دانه رانی هم فهره ننگه له سر نهو پرتگايه پرون كه گشت فهره ننگ نووسانی ، ولاته پيشكه وتوه كانو مه نديك له زانا كورده كان (توفيق ومهبي و قه تانی كوردوؤ به كايثو تا رده يك گيو موكریانی ۰۰۰۰) له سهری رۆشتون ۰ نهو پرتگايه ش نهويه كه نهو وشانهی ناومان بردنو به يك وشه دانراونو خراو ته روي نهو وشانهی كه مانايان زوره (polysemantic) ، جيا بكرينه وهو به وشهی جياوازو سه به خوی هاوگو (homonym) دابنرین و سه له نوچ له سه ری دپړ وهك وشه يكي تايه تی بنووسرین و ژماره بان بو دابنریت ۰ بو نمونه :

- ۱ (نازار) مېشی نه ندام ۰
- ۲ (نازار) مانگی مارت ۰۰۰۰
- ۱ (باقه) چه پكتيك له گيا يا له گول ۰
- ۲ (باقه) ده نكتيكه وهك ده نگی بز نو رپوی ۰
- ۱ (باو) ده ستور : فيسار شت بووه به باو ۰
- ۲ (باو) باوك ۰
- ۲ (باو) زيادهی شتيك به سه ر شتيكي تر دا ۰

هم جوړه وشانه – (homonym) له زانستی وشه دا بایه خي نايه تی خویان هه يو له کاری فهره ننگ نووسيشدا سه رنجی زانا يانايانی راكيشاوه ۰ به لام له زمانی كورديدا نالوزه ، چونكه هيچ ليكولينه وهو نووسراوتيكي وهها له باره يانه وه نيه ۰

ج – وشه ی فرمواتا (کثیر المعانی polysemantic) :

چون له هه موو زمانیکدا ، هه روه هاش له زمانی كورديدا وشه هه ن كه ته نها يهك مانايان هه يو وشه ش هه ن كه مانايان زوره (polysemantic) ۰ بو نمونه ده بينين كه هه ندي وشه ، وهك :

(شو ، ئاشهوان ، دراوسچ ، ئەوتۆ ۰۰۰۰ هتد) لە يەك مانا زياترمان
ئيه ، بەلام وشەش هەن مانايان زۆرەو ئەو مانايانەش لە يەك تيزيكن ،
وەك : (بەردانەوه ، با ، بازاری ، بانگ ۰۰۰۰ هتد) (٤٨) .

بۆ ئاسانکردنی بەکارهێنانی فەرھەنگ و کیشانی سنوور لە ئیوان
ماناگانى يەك وشەدا باشتروا يە ماناگان بە ژمارە جيا بکرتنەوه .
ئەوانەى فەرھەنگ بەکار دەهێنن لەم رینگە يەوه لە تېگەشتنى مانای
وشەدا تووشى هەلەو زەحمەت ٴاپن و ئەو زاتانەش کە فەرھەنگە
دادهتین ، جگە لەوهى بەم کارە شتيازيكى زانستى بە فەرھەنگە
دەدن ، هەر وەها هەندێ کيشەى زانستى وشەش خاوەنەنەوه .

لە زوربەى فەرھەنگە کوردیەکاندا جگە لە فەرھەنگى (توفیق
وەھبى و قەتائى کوردۆۆ بەکایتف و ۰۰۰ تا پادە يەك فەرھەنگى خايش)
دەينین ماناگانى ئەو وشانە بە خايتک جياکراوەتەوه . بۆ نمونە وشەى
« بەردانەوه » لە فەرھەنگى خالەوه دەهينينەوه :

(بەردانەوه) بەردانەوهى ئاوى گيراو . فريدانى شتيك لە بەرزى يەوه .
بەلام باشتروە بە ژمارە جيا بکرتنەوه ، وەك :

(بەردانەوه) ١ — بەردانى ئاوى گيراو .

٢ — فريدانى شتيك لە بەرزى يەوه .

چونکە ئەمە جياوازی ئەم جۆرە وشانە لە گەل وشەى هاوگۆدا
نیشان دەداو لە بەکارهێنانی فەرھەنگە کە شدا کارى خويتەر ئاسان
دەکات ۰۰۰۰

(٤٨) بۆ زانینی مانای ئەو وشانە پروانە « فەرھەنگى خال » ، ب ١ ،
سليمانى ١٩٦٠ .

د - وشه‌ی هاوانا (مرادف synonym) :

به‌و وشانه ده‌لین که یه‌ک مانا ده‌به‌خشن یا خود مانایان لیک نزدیکه ، به‌لام له خویندنه‌وه‌و نووسینیاندا جیاوازن ، وه‌ک : لیر - دارستان - جه‌نگه‌ل ، په‌ریوه - ناواره - ده‌ربه‌ده‌ر ؛ جه‌نده‌ک - که‌لاک - تهرم - که‌له‌ش ؛ نه‌وین - نه‌ئین - عشق - دل‌داری ؛ توش - دژوار - سه‌خت - ناخوش ؛ که‌سه‌ر - خم - خه‌فت ؛ خاپور - ویران هتد .

بۆ فه‌ره‌نگی ناوبراو پیوست به‌وه‌رگیران و لیکدانه‌وه‌و شهرچی هم‌وو نه‌و وشانه ناکات ، به‌لکو باشتره مانای وشه‌ی به‌که‌میان^(۱۹) (یاخود هه‌ره‌ ناسراویان) بدریت و له‌به‌رده‌م نه‌وانی تر‌دا بنوسری : پروانه‌ فلان وشه^(۲۰) و ، نه‌گر جیاوازیه‌کیش له‌نیوان و اتایاندا هه‌ییت بنوسریت .

بۆ نمونه‌ مامۆستا توفیق وه‌هبی له‌فه‌ه‌نگه‌که‌یدا به‌رامبه‌ر به‌ وشه‌ی « piwaz » نووسیوتی « see piyaz » و به‌رامبه‌ر به‌ وشه‌ی « weten » - « see nishtman » ، وه‌له‌شوینی خۆیدا وشه‌ی « piyaz » و « nishtman » ی لیک‌داوه‌ته‌وه . هه‌روه‌ها له‌ فه‌ره‌نگی « مه‌هاباد » ی مامۆستا گیو موکریانیدا له‌به‌رده‌م وشه‌ی « مچپورک » نووسراوه « انظر کلمة موچپرکه » و له‌به‌رده‌م وشه‌ی

(۱۹) واته‌ به‌گویره‌ی زنجیره‌ی نه‌لف‌وبیزی کوردی .

(۲۰) هه‌رچه‌نده‌ له‌ زۆر فه‌ره‌نگی کوردیدا نه‌م پیکابه‌ نه‌گیراوه ، به‌لام به‌نایبه‌ی مامۆستایان (توفیق وه‌هبی و قه‌ناتی کوردۆ چهرکه‌زی به‌کۆ و . . . تا راده‌به‌ک گیو موکریانی) و هه‌روه‌ها دانهرانی زاراوی کارکێتری کوری زانیاری کورد . . . له‌م پرووه‌ه هونه‌ری به‌ری خۆیان نشان داوه .

« مهره » - « انظر كلمة دهمه قالى » و ، به جيا له شورتى خویدا وشه
« مووچرکه » و « دهمه قالى » ليك دراونه ته وه (۵۱) .

هم شيوه به نهك هر ريگا كورت ده كاته وه ، به لكو نيشانى
خوتنه ريشى ده دادات كه « وه تن » و « نيشتمان » ، « نه وين » و
« نه وين » و « عشق » و « دلدارى » ، « خاپور » و « ويران » . . . هتد
خاوه نى بهك مانان . ههروه ها به مهش به كيك له كيشه كانى زانستى
وشه خاو ده كريتته وه .

ه - همدى نيشانه بو ئاسانگردنى كارى چاپ و سووك گردنى بارى
فههنگ :

بو ئاسانگردنى كارى چاپ و سووك گردنى بارى فههنگ و
خوتنه ران چهند نيشانه بهك به كار ده هيتري . به كيك له و نيشانه نه وه به
كه له كاتى خسته رستهى وشه به كدا بو دووبات كردنه وهى وشه كه
هيتيك بهم جوړه (-) ده كيشن ، وهك .

(دل) له - ده رچوون .

(كار) - له - ترازان .

بى گومان هم شيوه ريزه ريگه كورت ده كاته وه و بارى چاپه مهنى
ئاسان ده كات و هر له بهر نه وه شه كه له بيكرابى فههنگى ولاته
پيشكه و تووه كاندا په پره وهى ده كرى و ههروه ها مامؤنستايان توفيق

(۵۱) ليره دا گرنگيم به كه موكورتى نه و ريگايانه نه داوه ، به لكو
مه بهست نيشاندانى نه وه به كه چون همدى له فههنگ نووسانى كورد
له سر نه و ريگابه رويشتوون . ههروه ها بو فههنگى كوردى - عه ره بى ،
وايزانم له باتى « انظر كلمة . . . » باشتره كه بو نه و مه بهسته نيشانه بهك
دا بئري ، وهك « ا » يا خود « ان » ، و له بيشه كى فههنگه كه دا
باس بكرت .

وههبي و قهاتى كوردوۆ چهركه زى به كوش له سهرى رۆيشتون (٥٣) .
 ههروهه زۆر جار بۆ روونكردهوهى وشهيهك له تيران دوو
 كهواندا ده نووسن كه ئه و وشهيه سه ر به چى پۆله وشهيهكه ، وهك
 (نبات ٥٥٥٥ وشهى فلان شيوه ٥٥٥٥) . بۆ ئهم مه بهسته باشته
 پييتيك بكرت به نيشانو له پيشهكى فهرهنگه كه دا باس بكرت .

X X X

بن گومان بهم ليكۆلينهوه به نهخشهى تهواوى نووسيني فهرهنگى
 كوردى و عه ره بى قوتابخانه مه كيشاووه هه ندى كيشه هه ن كه باس
 نه كرددون ، به لام به تيكرايى له كارى سه ره كى دوواوم . ههروهه مه رج
 نيه كه له كاتى دانانى فهرهنگه كه دا هه موو ئه و ريگيايانه ي په نجه م بۆ
 راكيشاون به و جۆره بكرت ، چونكه وهك ئاشكرايه ، له گشت
 زانسيكدا له كاتى ته طيقي كارتيكدا ئه و پرۆژه يه ي بۆى دانراوه دوور
 نيه گوراني پتويست يت .

له كوتاييدا خۆم زۆر به به ختيار ده زانم گه ر منيش بتوانم توژتيك
 بارى سه رشانى دانه رانى فهرهنگى تاوبراو ئاسان بكه م . بن گومان

(٥٢) ليره دا ته نها مه به ست ئه وه نيه كه ته نها ره گى وشه كان
 بنووسرينو ئينجا ئه و وشانه ي لتيانه وه دروست ده بن له دوايه وه بين -
 واته ئه و ريگه به ي ماموستا توفيق وهه بى و گه ليك زاناي رۆژناوا له سه رى
 رۆيشتون . به بى من به ره وه ي كردنى ئه و ريپازه له فهرهنگى كوردى -
 عه ره بى قوتابخانه دا ، له گه ل ئه وه شدا كه كارى چاپ ئاسان ده كات ،
 به لام دۆزينه وه ي وشه بۆ قوتابيان ئاسان ناكات وههروهه له بهر ئه وه ي
 ئه مرۆ له زمانى كورديدا ليكۆلينه وه له و مه سه له به كه مه دوور نيه كه
 هه ندى وشه به هه له نه كه وه نه ژير ره گى خۆبانه وه .

هر ههنگاوێك له مەیدانهدا بنێی ههنگاوێکی پێویست و پێرۆزه له
ژیانی رۆشنبیری که له که مازو کاری گرنگی پاراستنی زمانه که یدا (*) .

(*) نهم وتاره لهو کۆرهدا خویندراوه تهمه که بهریوه بهریتی کشتی
خویننی کوردی له ۲۵ و ۲۶ و ۲۷ ی تهمووزی سالی ۱۹۷۲ دا بۆ
لیکۆلینهوی کتیبی فوتابخانه به زمانی کوردی بهستی . ههروهها له
ژماره (۶) ی سالی ۱۹۷۲ ی گسۆفاری « پهمردعو زانست »
(ل ۵۷-۸۲) دا بلاوکراره تهمه .

((نەستىرە گەشە))

لەژىر ھەمورى ھەلەو ناتەواويدا

دەمىكە دەست بە كارى فەرھەنگ نووسىيى كوردى كراوھ و دانەرى
يەكەم فەرھەنگى كوردى كورد بووھ . لە سالى ١٠٩٤ك - ١٦٨٢ /
١٦٨٣زدا شاعىرى مەزنى كورد ئەحمەدى خانى لەژىر ناوى «نەو بە ھار»دا
فەرھەنگۆكىكى بە شىعر بۆ يارمەتى دانى مندالانى كورد لە فىر بوونى
زمانى عەرەيدا نووسىوھ . دوا بە دوای ئەم فەرھەنگە گەلىك فەرھەنگ
لە زمانى كوردىيەوھ بۆ زمانىكى تر ، ياخود لە زمانى يىگانەوھ بۆ كوردى
دانراون . بەم جۆرە تاكو ئىستا نىكەى (٥٠) فەرھەنگ و
فەرھەنگۆكى كوردى بلاو كراوھ تەوھ . ھەرچەندە زور بەى ئەو
فەرھەنگانە ، لە بەر گەلىك ھۆى ئاشكرا ، لە سەر شىوھ و رىنگايەكى
زانستى دانەزاون ، لە گەل ئەوھ شدا بە نىسبەت كارى فەرھەنگ نووسىيى
كوردىيەوھ چەند ھەنگاوتىكى گەورە نراوھ و ژمارە بەك فەرھەنگى
سەر كەوتوو مان ھەيە .

وھك ئاشكرايە ، ماوھ يەكە كارى فەرھەنگ نووسىيى كوردى
خەرىكە جىگەى شايانى خۆى لە ژيانى رۆشنىرى و زانستى گەلى
كورددا دەگرىت و ھەندىك مامۆستاي دلسۆز وھك : توفىق وھبى ،
قەناتى كوردۆ (كوردۆيىف) ، شىخ محەمەدى خال ، گبو موكرىيانى ،

مەردۆخ ، ئەلا ئەدەبىي سەجىدى ، چەركەزى بەكو (باكايىف) ، جەمال نەبەز ، ئىشان فارىزوف ، سەمەندى سىيا بەند ، جگەرخوتىن ھتە لەم مەيدانە پىرۆزەدا ھەنگاۋى گەورەيان ناوہ . ئەم مامۆستايانە لە دەرگايەكى فراوانەوہ چوونەتە ئاۋ مېژوۋى پۆشنىرى كوردەوہ ، بەوہى ھەريەكەيان لە سنوورى تۈۋاڭى خۆيدا ئەوہى لە باريدا بووہ بۆ پاراستنى زمانى نەتەوہكەى دىلسۆزانە جىيەجىيى كىدوۋە . ئەوہى شايانى باسە ، ئەوہتە كە ئەم كارە ھەر بەردەوامەو بەرەى نۆتى گەلەكەمان لەم مەيدانە سەختەدا خەرىكە ، بەوتنە چەند مانگىك لەمەو بەر مامۆستا فاضل نظام الدىن ىش فەرھەنگىكى كوردى – عەرەبى لەزىر ناۋى « ئەستىرە گەشە » دا بلاۋ كوردەوہ (۱) .

× × ×

فەرھەنگى « ئەستىرە گەشە » بە پىشەكەى كورت بە ناۋى « وشەيەكى پىتويست » ەوہ دەست يىدەكەت . لەم بەشەدا نووسەر كەمىك لە پىتويستى و دەورى فەرھەنگ بە گەشتى و چۆنەتى دانانى فەرھەنگى « ئەستىرە گەشە » و سەرچاۋەو نىشانەكان دواۋە .

نووسەر لەم پىشەكەيدا ھەرچەندە بە گىياتىكى لە خۆبوردوۋەوہ كارەكەى بە تەۋاۋ دانانى و گومانى لە بوونى كەم و كورتى نىيە ، كەچى لە سەرتكى كەوہ بەردەى بەسەر راستىيەكى ئاشكراۋ پوۋن و دياردا داۋە كە دەلىق : « تائىستە فەرھەنگىكى كوردى – عەرەبى بەم شىۋەيە نەھاتۆتە بەر دەست و پىك نەھىتراۋە » (ل ۵) . ھەموو دەزانىن ، سالى ۱۹۶۱ مامۆستا گىو موكرىانى فەرھەنگىكى كوردى – عەرەبى

(۱) ئاخىلى نظام الدىن ، « ئەستىرە گەشە » ، فەرھەنگى كوردى – عەرەبى ، بىخىلا ۲ ۱۹۷۷ .

به ناوی « فەرهنگی مه‌هاباد » هوه بلأو کردهوه^(۲) . لام وایه چ له باره‌ی زۆری وشه‌وه و چ له ڤووی داناو ڤتیکخته‌وه ، « فەرهنگی مه‌هاباد » له فەرهنگی « ئەستیره‌گه‌شه » باشته‌وه که م‌و کورتی و نات‌ه‌واوی که‌تره‌وه ته‌نانه‌ت ده‌توانم ڤینگه به خۆم بدهم که بلیم گه‌لیک لایه‌نی ڤاستو زانسته‌وه که له « فەرهنگی مه‌هاباد » دا هه‌یه . له « ئەستیره‌گه‌شه » دا شیتوتراوه . جا « فەرهنگی ئەستیره‌گه‌شه » ، که شازده سالتیک دوا‌ی « فەرهنگی مه‌هاباد » که‌وتی . جیگه‌ی ڤه‌خه‌یه به‌و چه‌شنه‌ییت .

ئه‌گه‌ر ئه‌و چه‌ند وشه‌یه‌ی سه‌روه‌ه نیشانی ئه‌وه نه‌ده‌ن که نووسه‌ری « فەرهنگی ئەستیره‌گه‌شه » ڤه‌رده‌ی به‌سه‌ر ڤاستیدا دابن ، ئه‌وه له لاپه‌ره‌ی دواتری پتیشه‌کیه‌که‌دا ته‌واو خوتنه‌ر دیته‌ سه‌ر ئه‌و ڤروایه که وسته‌راوه « فەرهنگی مه‌هاباد » زنده‌به‌چال بکری . ئه‌مه‌ش له باسی ئه‌و سه‌رچاوانه‌دا به‌دی ده‌کری که نووسه‌ر سوودی لئینینون . له لاپه‌ره (۶ - ۷) دا مامۆستا ناوی هه‌ندئ کتیب و گو‌فارو ڤۆژنامه‌و فەرهنگی هه‌تاوه ، به‌لام به‌هیچ چه‌شتیک ناوی « فەرهنگی مه‌هاباد » ی نه‌ڤردوه . جیتی سه‌رسوڤمانه ، دانه‌ری فەرهنگیکی کوردی - عه‌ره‌بی ، سوود له فەرهنگی ئینگلیزی - عه‌ره‌بی . . . ده‌ربگری و ته‌ماشای « فەرهنگی مه‌هاباد » نه‌کات که وه‌ک ئه‌وه‌ی خۆی کوردی - عه‌ره‌بی‌ه‌و له‌وه‌ی خۆشی سه‌رکه‌وتووتره . . . یاخود سه‌ر ئه‌وه‌یه که گوایا که‌لکی له « فەرهنگی ڤابه‌ر »^(۳) وه‌رگرته‌وه

(۲) گیو موکریانی ، « فەرهنگی مه‌هاباد » ، فەرهنگیکی فوئابخانه‌بی کوردی - عه‌ره‌بی‌یه ، هه‌ولتیر ، ۱۹۶۱ .

(۳) گیو موکریانی ، « فەرهنگی ڤابه‌ر » ، فەرهنگیکی فوئابخانه‌بی عه‌ره‌بی - کوردی‌یه ، هه‌ولتیر ، ۱۹۵۰ .

که عه‌ره‌بی - کوردیه‌و هه‌ر به‌ره‌می مامۆستا گیو موکریانی‌به‌و که‌چی
 ناوی « فەرهنگی مه‌هاباد » ، که وه‌ک « ئەستیره‌گه‌شه » کوردی -
 عه‌ره‌بیه به‌ژێر لیتوه‌وه کردووه . بن‌گومان ئەو کاره نه‌ک هه‌ر بۆ
 فەرهنگ‌نووستیک ، به‌لکو بۆ هه‌ر مرۆڤیک جیگه‌ی سه‌رزه‌نشت و
 تۆمه‌و گله‌یه .

له‌ پێشه‌کیدا هه‌ندێ ناپراستی و که‌م‌و‌کورتی دیکه‌ هه‌ن ، به‌لام
 زۆر به‌ پێوستی نازانم لێره‌دا لێیان بدوێم و خۆتێری نازێیان پێوه
 ماندوو بکه‌م . به‌لکو باشته‌ر پێنه‌ سه‌ر لیتکۆلینه‌وه له‌ کاکلی
 فەرهنگه‌که .

× × ×

هه‌رچه‌نده‌ له‌م فەرهنگه‌دا زوربه‌ی ئەو وشانه‌ی به‌سه‌ر زاره‌وه‌ن
 ده‌بێتین ، به‌لام له‌گه‌ڵ ئەوه‌شدا ژماره‌یه‌کی زۆر وشه‌ هه‌ن
 نه‌که‌وتوو نه‌ته‌ ناو فەرهنگه‌که‌وه ، که وه‌نه‌بن که‌تر به‌کار به‌تێتین
 وه‌ک له‌ به‌شیک له‌و وشانه‌ی که‌که‌وتوو نه‌ته‌ ناوه‌وه ، به‌وتنه‌ : ئابخانه ،
 ئاچن - ئاچوڤ ، ئاخوا ، ئازووڤه ، ئاواته ، ئاواته‌چی ، ئۆف ... و
 گه‌لێکی تر له‌ ناو فەرهنگه‌که‌دا نه‌نووسراون و ئەوه‌ش که‌ هه‌تدێکیان
 به‌ په‌سه‌ن کوردی نین ناییت بپێته‌ کۆسپ له‌به‌رده‌می ئەوه‌دا که‌
 به‌خرینه‌ ناو فەرهنگه‌که‌وه ، چونکه‌ زوربه‌یان له‌ هه‌موو سووچینکی
 کوردستاندا زانراون و بوونه‌ته‌ مولکی کورد . هه‌روه‌ها بۆ پتر
 سه‌لماندنی ئەم پاره‌یه‌ له‌ فەرهنگی ناوبراودا گه‌لێک وشه‌ی پێگانه
 تۆمارکراوه .

به‌داخوه‌ دانه‌ر زۆر بایه‌خی به‌ کۆکردنه‌وه‌و هه‌لبژاردنی وشه‌
 نه‌داوه ، هه‌ر له‌به‌ر ئەو هۆیه‌شه‌ که‌ له‌ فەرهنگه‌که‌دا له‌وه‌ کومه‌له
 وشانه‌ی له‌ دروست‌بووندا په‌یوه‌ندیان له‌ پێواندا هه‌به‌ که‌م‌و‌کورتی و

ناته‌واوی ده‌بیزی . به وینه‌وشه‌ی « ناپروو ، ناپروو بردن ،
 ناپرووچسون ، ناپروودار ، هه‌یهو « ناپرووبران ، ناپرووبه‌ره ،
 ناپرووتکان ، ناپرووتکاو .۰۰۰ » نیره . « ناپووری » دراوه
 « ناپوور - به واتای حه‌یا ، داوتین پاکی ، شه‌ره‌ف ، شانازی ،
 ناموس » نه‌دراوه . وشه‌ی « ناته‌ش ، ناته‌شخانه » تو‌مار کراوه ،
 که‌چی « ناته‌ش‌بازی ، ناته‌ش‌پرست ، ناته‌ش‌پرستی ، ناته‌ش‌خان ،
 ناته‌ش‌کیش ، ناته‌ش‌گا ، ناته‌ش‌گه‌ده ، ناته‌ش‌گه‌ردان .۰۰۰ » نه‌نووسراوه .
 وشه‌ی « ناخر » ده‌بیزی ، به‌لام « ناخر‌بوون ، ناخر‌خیر ، ناخر‌زه‌مان ،
 ناخر‌شه‌ر ، ناخر‌و‌تو‌خیر ، ناخری .۰۰۰ » به‌رچاو ناکه‌ون . « ناخون »
 نووسراوه « ناخوند » تو‌مار نه‌کراوه . « نارد‌مه‌شار » هه‌یهو
 « نارد‌ه‌برنج ، نارد‌ه‌وا (چیشتی شلو تراو) .۰۰۰ » نیره . « نازاد ،
 نازاد‌بوون ، نازاد‌خوا .۰۰۰ » دراوه « نازاد‌یخوا ، نازاد‌یخواز ،
 نازاد‌یخوازانه .۰۰۰ » نه‌دراوه . « نازه‌ل » هه‌یه ، که‌چی « نازه‌ل‌دار ،
 نازه‌ل‌داری .۰۰۰ » نیره . « ناسان ، ناسان‌کردن » تو‌مار کراون ، به‌لام
 « ناسان‌بوون » په‌رتیراوه . « ناسووده ، ناسووده‌یی » هه‌یهو
 « ناسووده‌بوون .۰۰۰ » نیره .۰۰۰ و گه‌لیکی دیکه . له
 چاوییا‌خشان‌دیتیکی سه‌ریتی دا ده‌توانزی به‌سدان لهو‌چوره‌نموانه
 به‌تیرته‌وه ، لهو‌هه‌موو‌نمونه‌یه‌ی سه‌ره‌وه‌ش ته‌نیا له‌چهند
 لاپه‌ره‌یه‌کی که‌می سه‌ره‌تاوه‌وه‌ر‌گیراون .

یاخود نه‌وه‌ی جیگه‌ی سه‌رسورمانه‌نه‌وه‌یه که له‌ریزی وشه
 کوردی‌یه‌کاندا گه‌لیک‌رسته‌و ده‌سته‌واژه (شه‌جمله) تو‌مار کراون ،
 وه‌ک : « ناره‌قی ره‌شو‌شین‌رشتن » (ل ۱۳) ، « به‌ناسمانا‌چوون »
 (ل ۱۵) ، « ناسنی‌سارد‌کوتان » ، « ناگر‌گه‌ش‌کردنه‌وه » (ل ۱۹) ،
 « ناوری‌شی‌ده‌س‌کرد » (ل ۲۳) ، « ناو‌له‌دنگدا‌کوتان » (ل ۲۴) ،
 « ناو‌به‌ژیر‌کادا‌بردن » (ل ۲۲) ، « نه‌مه‌ش‌داوا‌کراوه‌که‌یه »

(ل ۳۲) . « بسته بالای چل گهزه پیشه » (ل ۵۴) ، « دست به کلّوی خودا گرتن » (ل ۳۱۹) ، « ساله های سال » (ل ۴۰۹) . « سابوون له بهر پین دان » (ل ۴۰۵) ، « سه ره گوربس به دوس به بوون » (ل ۴۵۵) ، « شیر به گوئی گرتن » (ل ۵۰۰) ۰۰۰ دهیان سوونهی تر . بن گومان نهو نوونانهی له سه ره وه ناومان بردن وشه نین ، له بهر نهوه راست نی به له ریزی وشه دا تو مار بکرتن ، وهك ماموستا فاضل نظام الدین کردویه تی . به لام راست وایه که به نمونه بقو روون کردنه وهی وشه به کار بهیترین . به رای من نهه ناتوه وایه یکی گمورهی فرههنگه که به وه تا له فرههنگی « الهدیه الحمیدیه فی اللغة الكردیه » ی یوسف ضیا پاشای خالیدی که نزیکهی (۸۵) ساتیک له مه و بهر^(۱) ، و « فرههنگی مه هاباد » ی گیو موکریانی که شازده ساله ۰۰۰ له چاپ دراون ، نهو جوره که م و کورتی یانه نایترین . یاخود له هیچ یه کیک لهو فرههنگانه دا ، که سه رچاوهی که لک و سود وهر گرتنی « نهستیره گشه » ن نهو هه له یه تی نه په ریوه ۰۰۰

له فرههنگی ناویراودا کومه لیک وشه دهیترین که له حاله تی ریزمانیدان . به وینه « نالوزکاوتر » (ل ۱۹) . نهه جوره وشانه راست نیه وهك وشه ی فرههنگی تو مار بکرتن ۰۰۰ جگه له وه نووسه ر دهستکاری هندی وشه ی کردووه و تیکی داون . به نمونه ، له لاپه ره (۱۴) دا . « نازبه » ی له بری (عازبه) تو مار کردووه . نووسه ری فرههنگ ده بن نهوه تو مار بکا که میللت ده یلن ، نهك به ناره زووی دلی خوی بچوولیته وه . ناشکرایه ، کورد « نارق » و « عارمق » ده لئ ، به لام « نازبه » نالئ و « عازبه » ده لئ . دیاره سه لیه ی کومه لئ کورد نه وه ی به لاوه په سه ندبووه . ئیتر ئیمه دهنگی

(۴) یوسف ضیاء الدین باشا الخالیدی المقدسی ، الهدیه الحمیدیه ، فی اللغة الكردیه ، استانبول ، ۱۳۱۰ هـ / ۱۸۹۲ م .

(ع) مان به لاوه گونجاو بن یان نا ، ئه وه په وپوهه ی میژوو ناگورپی .
 وهك وتمان ، گه لیک وشه ی پیوستو گرنگ و ناشکرا هـن
 نه که وتوونه ته ناو فـرهه نـگه که وه ، که چی ژماره بهك رسته و دمه وازه
 موعامه له ی وشه یان له گه لدا کراوه . سـره پرای ئه وه ، نووسـر هـه نـدی
 زاراو هی وای تو مار کردوه که له م سالانه ی دوا پیدا دازاونو
 دارپژراونو و بنجیان دانه کوتاوه و به لای خه لکیشه وه له بار نین ، وهك :
 «کوئه ندام - جهاز» ، «دژه کردار - رد فعل» ، «بازنه لښ که و ته که -
 دائرة التماس» ، «بازگه - ساحة اللب» ، «ناسنی دارپژراو - حديد
 الصلب» ، «ناسنی گونجاو - حديد المطاوع» (ه) ۰۰۰ زوری تر . به م
 بونه یه وه دمه وئی سرنجی ماموستا بو ئه وه رابکیشم ، که به پرای من
 ناشتر و ابو و چاویک به و زاراو زانستی بانددا بخشینته وه که توماری
 کردون ، چونکه به شتیکی زوری نهك هر راست دانه رپژراونو
 نه چه سپاون ، به لکو ئه وانن که هر زوو رت کراونه ته وه . ئه مانه
 دهمیک له فرهه نگی وه هادا تو مار ده کرتین ، که گومان له بنج و ریشه
 داکوتانیان نه ما بن ، به لام پیوسته ئه وه له بیر نه که بن که به شی زوری
 ئه و زارواوه ی له م سالانه ی دوا پیدا دازاونو ماموستا ناخنیونه ییو
 «فرهه نگی ئه ستیره گشه» وه هیشتا هر پیشنیارن . نه ده بوو
 ماموستا هینده په له یان لښ بکا .

له رپژکردنی وشه کوردی په کانددا به ته وای له سر ئه و زنجیره یه ی
 بو ئه لفویتی کوردی هه یه و که نووسر خوشی له پیشه کی دا

(ه) سره پرای ئه وه ، وشه هه یه که له (ناسن) وه ، دارپژراوه و
 کورد له دهمین ساله وه به کاری دینن ، که چی نووسر توماری نه کردوه ،
 بو نمونه : (ناسنه واله - تهل و بزمارو له توبه تنی مه کینه شکاو ، هر
 شتیکی توبش که له معدن دروست کراون و بن که لک بوون) .

وهري گرتوه ، نه پړوښتووه . به وینه «ناخ و داخ» و «ناخ هه لکیشان» ی
 خستوته پیش «ناخفتن» و «ناخاوتن» که ده بو دواتر بین ۰۰ هتد .
 هندی جار هر یه که وشه له چنه شویتیک تو مار کراوه ، به نمونه
 ده بین وشه «ناسایی» له پیش «ناسان ، ناسان کردن ، ناسانی ،
 ناسایش» هه هاتووه ، که چی ده بین - له دواي «ناسایش» هه سر
 له نوی هاتوتهوه . به لام وشه هاوواتاو ویکچوو هه ، هر یه که ی
 له شوینی پیوستی خو ی دانه ناوه ، به لکو له یه ک دپردا ریزی
 کردوون ، پرواته «به لکم ، به لکو ، به لکه ، به لکی» (ل ۷۸) ،
 «پوقین ، ده پوقین ، هه پوقین» (ل ۱۱۱) ۰۰۰ هتد . هه
 که م و کورتی بانس بوونه ته هوی شیواندنو تیکه لو تیکه لی و
 زحمت کیشان له دوزینه وهی هندی وشه دا .

سره رای هوانه ، هه له ی زورو بی شوماری ئیملو چاپ زور
 لاپره ی فرهنگه که یان گرتوتهوه و پاشاگردانی به کی ته اوایان
 ساز کردوه .

به م جوړه ، تا کو ئیره هه مان بو ده رکوت که به شه کوردی به که ی
 فرهنگی «هستیره گشه» پر که م و کورتی و ناته اوای و هه له به .
 هویش به زوری تو مار نه کردن و پیراندنی گه لیک وشه به و بوونی هندی
 دهسته و اژه ورسته و زاراهوی ناله بارو نه چه سپاو ناراستی ریز کردن
 وشه و نووسین و چاپ ۰۰۰ ن .

X X X

وهک له هر زمانیکدا ، هه روه ها له زمانی کوردیشدا وشه هه به
 که به خویندنه وه و نووسین ، وهک به کن ، به لام مانایان جیاوازه ، وهک :

(ناس) ۱ ده زگایه که گنم و دانه و تله ی تری بین ده هارنو

ده بیکه ن به نارد ، یا بو مه به سستیکی تر ورعی ده کن .

(ناس) ۲ چیشنت

(تیره)^۱ هۆز ، ئییل

(تیره)^۲ تیره ی بن کلاش

(بیر)^۱ بیرو هۆش

(بیر)^۲ بئر — عه ره بی

ئەو چەند وشە یە ی لە سەرەووە ناومان بردن ، لەو وشانە نین کە مانایان زۆرە ، بەلکو ئەو وشانەن کە تەنھا لە خۆتندنەووە نووسیندا وەك یەکن ، ئەگینا لە واتا و پەیدا بووندا جیاوازی . جا ئەم جۆرە وشانە پێویستە لێک جیا بکری تەووە تیکەل نەکرین و لە فەرھەنگدا وەك ئەو شتیو یە ی لە سەرەووە نووسراون تو مار بکرتن — واتە بە وشە ی جیاوازی سەر بەخۆ ی هاویژ (مشترك لفظی — homonym) دابنرتن و سەر لەنووی لە سەری دتیر ، وەك وشە یە کی تاییە تی بنووسرتن و ژمارە یان بۆ دابنرت . نەو وەك وەك نووسەری « فەرھەنگی ئەستیرە گەشە » کە ئەم جۆرە وشانە ی بە فارزە یەك لێک جودا کردۆتەووە . بێن گومان دەبوو مامۆستاش لە سەر ئەو شتیو یە ی پەنجەمان بۆ راکیشاوە پروات ، ئەویش ئەو رینگە راستە یە کە گشت فەرھەنگ نووسانی ولاتە پیشکە وتوووە کانو هەندیک لە زانا کوردەکان (توفیق وەهەبی و قەتانی کوردو چەرکەزی بەکوو تا پادە یەك گێو موکریانی) لە سەری رۆشتوون . گلە یی لە مامۆستا فاضل نظام الدین ناگرتی ئەگەر مەنھوو می وشە ی هاویژ لە وشە ی فرەواتا بۆ جیا تە کرتەووە ، چونکە ئەم جاسە لە مەسە لە ی لیکۆلینەووە ی لیکسیکۆلۆژی زمانی کوردیدا هیتتا لە پلە ی سەر تادایە . بەلام فەرھەنگ نووسیک هەستی بەووە نەکردین کە بۆچی بەئیتیک لەو فەرھەنگانە ی ئەو کەلکی لێ بنیون ، ئەو دوو جۆرە وشە یە یان لە یە کتر جیا کردۆتەووە هەر جۆر تیکشیان لە ریز کردن و اتا لیکدانەووە یاندا موعامە لە ی تاییە تی یان لە گەل کردووە ۱۰۰۰! ئەو بە کەم و کورتیە کی دیار و بەرچا و دادە نزی .

دانه‌ری « فره‌ه‌نگی ئه‌ستیره‌گه‌شه » بۆ جیا‌کردنه‌وه‌ی مانا‌کانی وشه‌ فره‌واتا‌کان (الكلمة ذات المعانی الكثیرة - polysemantic) ی‌ش هر فاریزه‌ی داناوه ، به‌لام بۆ ئاسان‌کردنی به‌کاره‌یتسانی فره‌ه‌نگ و کیشانی سنوور له‌ تیوان مانا‌کانی به‌ك وشه‌دا با‌شتر وایه‌ مانا‌کان به‌ ژماره‌ له‌ به‌ك جیا‌بکری‌نه‌وه . ئه‌وانه‌ی فره‌ه‌نگ به‌کارده‌ه‌تین له‌م رینگه‌یه‌وه له‌ تیگه‌یشتنی مانای وشه‌دا تووشی هه‌له‌و زه‌حمه‌ت نابن و دانه‌ری فره‌ه‌نگه‌که‌ش جگه‌ له‌وه‌ی به‌م کاره‌ شیتوازیکی زانستی به‌ فره‌ه‌نگه‌که‌ی ده‌دات ، هه‌ندی کیشه‌ی زانستی وشه‌ش خاوده‌کاته‌وه .

وشه‌ی هاوواتا (المرادف - synonym) به‌و وشانه‌ده‌تین که به‌ك مانا‌ده‌به‌خشن یاخود مانایان لیک تریکه ، به‌لام له‌ خۆتسه‌نه‌وه‌و نووسیندا جیا‌وازن ، وه‌ك : « لێر - دارستان - جه‌نگه‌ل » ، « ئه‌فین - ئه‌وین - عه‌شق - دل‌داری » ٠٠٠ هتد . بۆ فره‌ه‌نگی ناوبراو پێویست به‌ وه‌رگێرانو لیک‌دانه‌وه‌و شه‌رحی هه‌موو ئه‌و وشانه‌ناکات ، به‌لکو با‌شتره‌ مانای وشه‌ی به‌که‌میان - واته‌ به‌ گوێره‌ی زنجیره‌ی ئه‌فویتی کوردی - یاخود هه‌ره‌ ناسراویان بدری و له‌ به‌رده‌م ئه‌وانی تر‌دا بنووسری : پروانه‌ فلان وشه‌ « ئه‌گه‌ر جیا‌وازیه‌کیش له‌ تیوان واتا‌یابندا هه‌بیت ده‌ست‌نیشانی بکات .

بۆ نمونه‌ له‌ فره‌ه‌نگی مامۆستا توفیق وه‌هبیدا به‌رانه‌ر به‌ وشه‌ی « Piyaz » ، نووسراوه « See Piyaz » و به‌رانه‌ر به‌ وشه‌ی « Weten » ، نووسراوه « See Nishtman » ، وه‌ له‌ شوینی خۆیدا « Piwaz » و « Nishtman » لیک‌دراونه‌ته‌وه . هه‌روه‌ها له‌ « فره‌ه‌نگی مه‌هاباد » ی مامۆستا گیو موکریانی دا له‌ به‌رده‌م وشه‌ی « مچوورک » نووسراوه « انظر کلمه‌ مووچرکه » و له‌ به‌رده‌م وشه‌ی « مه‌رشه » - « انظر کلمه‌ ده‌مه‌قالی » ، وه‌ به‌جیا له‌ شوینی خۆیدا « مووچرکه » و « ده‌مه‌قالی » لیک‌دراونه‌ته‌وه .

به‌داخوه نووسه‌ری « ئه‌ستیره‌گه‌شه » ئه‌و رینگه‌یه‌ی – واته ئه‌و رینگه‌ راستو له‌ بارو دیارو ئاسانه‌ی ساله‌های ساله‌ فه‌ره‌ه‌نگ‌نووسانه‌ی رۆژئاواو رۆژه‌ه‌لات ره‌چاویان کردوه – نه‌گرتوه ، به‌لکو مانه‌ی تیکرای وشه‌کانی لیک‌داوه‌ته‌وه‌و ئه‌مه‌ش بووه به‌ هۆی درێژه‌پێدانو دووبات‌کردنه‌وه ... به‌وتنه‌ به‌رانه‌ر وشه‌ی « ئاژال » نووسیه « ماشیه ، به‌یه ، حیوان » ، که‌چی که‌هاتوته‌ سه‌ر « ئاژال » یه‌ سه‌رله‌نووی ئه‌و وشانه‌ی له‌ به‌رانه‌ر داناون . هه‌روه‌ها ، پروه‌انه وشه‌کانی : « ساقۆ – پالتۆ – پالتاو – قاپووت » ، « ئاخافتن – ئاخاوتن » ، « ئاسان – عاسان » ، « هه‌فتا – هه‌فتا » ، « ئارمق – عارمق » ... و گه‌لیکی‌تر . جگه‌ له‌وه‌ له‌ زۆر شویتندا وشه‌ی هاوواتای له‌ته‌ک یه‌ک‌داواوه‌و ئه‌مه‌ش بووه به‌ هۆی تیکدانی شیه‌ی پرێکردنی وشه‌کانو به‌ زه‌حمه‌ت دۆزینه‌وه‌ی وشه‌ . به‌نموونه ، پروه‌انه : « زرباب . زرباوک » ، « شه‌مه ، شه‌مو ، شه‌مه » ... هتد .

چۆنیه‌تی رینگه‌ستن و جیاکردنه‌وه‌ی وشه‌ی هاوواتی (Homonym) و فره‌واتا (Polysemantic) و هاوواتنا (Synonym) له‌ فه‌ره‌ه‌نگدا کارتیکی وردوه‌و سه‌لیقه‌ی ده‌وت . ئه‌وه‌ی شایانی باسه ، ئه‌وه‌یه‌ له‌ گه‌لیک فه‌ره‌ه‌نگی کوردیدا ، به‌تایه‌تی له‌ فه‌ره‌ه‌نگی (توفیق وه‌ه‌بی و فه‌ناتی کوردوۆ چه‌رکه‌زی به‌کو ۰۰۰) دا له‌ پروه‌وه‌ ورده‌کاری کراوه ، به‌لام به‌داخوه « فه‌ره‌ه‌نگی ئه‌ستیره‌گه‌شه » ی مامۆستا فاضل نظام‌الدین له‌ باره‌یه‌وه‌ که‌م و کورتی و ناته‌واوی ئیجگار زۆره‌و هه‌ندیکمان له‌ سه‌روه‌ه‌ خسته‌ به‌رچاو . وا ده‌رده‌که‌وتی که‌ مامۆستا نه‌ک ته‌ها سوودی له‌ ته‌جروبه‌ی فه‌ره‌ه‌نگ‌نووسانه‌ی ولاته‌ پیتشکه‌وتوه‌کان ، به‌لکو له‌ هی کوردیش وه‌نه‌گرتوه . به‌ رای من ئه‌گه‌ر مامۆستای به‌رێز فاضل نظام‌الدین سوودی له‌ شتوازی دانانو و رینگه‌ستن ئه‌و فه‌ره‌ه‌نگانه‌ی ناومان‌بردنو

ئەو تېببىياتى كاتى خۆرى خىستانە پىش چاۋى ۋە رېگرايە ، ئەۋە
تەنيا رادەي فەرھەنگە كەي پىن بەرز دەبوۋەۋە .

يەكەن لە ئەركە سەرھەنگى كاتى فەرھەنگى كوردى - يىگانە
پروئىكتەۋەي ماناى وشەيە . جگە لەۋە نىشاندانى چۆنىەتى
بەكارھىتەنى وشەش شىكى پىۋىستە لە كارى فەرھەنگ نوۋىدا .
لەبەر ئەۋە پىۋىستە بەشىكى زۆرى وشەكان بخرىنە ناۋ
پستەي كورت و ئاسانەۋە ، تاۋەكو ماناى وشەكان باشتەر ئاشكرا بىن و
تا خوتەر لەۋە رېگرايەۋە بزائى چۆن ئەۋە وشانە لە پستەدا بەكار
دەھىترىن . جگە لەۋە دەپى ئەۋەش لەبەر نەكەن كە تىۋانى وشەي
زمايتىك لەگەل زمايتىكى تردا تەھا ئەۋە نىيە ، كە بەرانبەر يەكەن و
ھاۋواتان ، بەلكو پەيوەندى ئالتوزو جياۋاز ھەيە لە شىۋەي
بەكارھىتەنەندا . بۆ نموۋە لە « فەرھەنگى ئەستىرەگەشە » ي مامۇستا
فاضل نظام الدىن دا دەبىن بەرانبەر وشەي « مەخز » نوۋىراۋە « اصل »
(پروانە : ل ۶۸۱) . لەبەر ئەۋەي لە زمانى عەرەبىدا وشەي « اصل »
چەند مانا يەكى جياۋازى ھەيە (پروانە : المنجد ، ل ۱۲) بۆ خوتەر
ماناى تەۋاۋى « مەخز » ئاشكرا نەبوۋ . بەلام ئەگەر وشەكە بخرايە تە
ناۋ پستەيەكى كورتى ئاسانەۋە ، ئەۋە ماناى باشتەر پروۋىدەبوۋەۋە .
لەگەل ئەۋەشدا ئاشكرايە ، كە ئەمە بۆ گىشت وشەيەك نىيە ، بەلكو زۆر
وشە ھەن كە ئاسان و زۆر بەسەر زارى مرقۇقەۋەن ، ياخود لىكداۋەي
مانا يان ئاسانەۋە پىن پستەش ئاشكران . ئەۋەي لەم پروۋەۋە پەيوەندى
بە « فەرھەنگى ئەستىرەگەشە » ۋە ھەيىت ، ئەۋەيە كە ھىچ وشەيەك
نەخراۋە تە پستەۋەۋە نموۋەي بۆ نەھىترەۋە تەۋە . ئەمەش كەم و
كورتىيەكى گەرەۋە ۋە نەھىترەۋە پىۋىستى بە چارەسەر كەردن دەكرد .

لە ھەندى شوتىندا ماناى وشە باش لىك نەدراۋە تەۋە ، بەۋىنە
دەبىن بەرانبەر بە « قەلە مردارى » (ل ۵۴۳) نوۋىراۋە (اسم لبع) .

بن گومان له كوردم واريدا يارى جۆرى زۆره و هر يارى به كيش ناوى
 تايه تى خۆى هه به . جا ليره دا نه گر روون نه كرت هه ، خوتنه ر
 چووزانن نه و ياره چيه و چۆنه . له م جۆره شوينا نه دا - واته له
 كاتيكدا كه له زمانى عه ره بيدا وشه به كى هاوواتا نه يتت بو دانى ماناى
 وشه به كى كوردى ، نه وه شه رح ده توانن ده و رى روون كردنه وه و
 لىكدانه وهى مانا بينيت .

له مه سه لى لىكدانه وهى ماتاى وشه كورديه كاندا له گه لى
 شوينا نه وه به رچاو ده كه وى كه به رانه ريان وشه ي عه ره بى وا دانراون
 كه به هيج چه شتىك هاوواتا يان نين . نيشاندانى نه و جۆره هه لانه ش ،
 نه گر بۆمان كرا ، به وتارىكى سه ره به خۆ پيشكه شى ده كه ين .

له نه جامدا ده مه وى سه رنج بو نه وه رابكيشم ، نه و چه ند
 كه موكورتيه ي له فره هه نكه كه دا هه ن پتويستيان به دوورخسته وه
 هه به . . . نه گر ئيمه ش له چه ند شوينىكدا بيروپامان له گه ل دانهرى
 به ريزدا جياواز يتت و ناته واويه كانى فره هه نكه كه يمان ده رختين ،
 نه وه مه به ستان نه وه نيه كه له زخى مامۆستاو كاربه كى كه م
 بكه ينه وه . به لكو پرومان به وه هه به كه ره خه ي زانستى مايه ي
 پيشختن و گه شه كردنه . بۆيه داوا له مامۆستاي به ريز ده كه م نه و
 سه رنجانه به دئيكى فراوان وه ربگرى .

بن گومان نه كاره گرانه كه مامۆستا نه رك و شه ونخوونى زۆرى
 نه گه ن كيشاوه . كه تك و سوودى هه به و ده و رى خۆى ده بينن . به لاه
 ده بوو هيتده - ده و پر كه موكورتنى و ناته واوى و هه له يتت ، به تايه تى
 بۆ فره هه نگىك كه له سه رده مه دا بلاو كر ايته وه . واته دواى نه وه ي
 كرى فره هه نك نووسى كوردى خه ريكى گرتنى چينگه ي شا يانى خۆى
 بن له ژيانى پۆشنيرى و زانستى گه لى كوردداو ژماره به ك فره هه نكى

ئايلىبو بەنرخ و سەرکەوتوو بلاوكرابنەوہ . بىن گومان چاوەپروانى ئەوہ
 دەگرتى پۆز بە پۆز كارى فەرھەنگ نووسى كوردى بەرەو پيشەوہ
 پروات و مەنگاوى گورە جاويزى . بەلن كارى فەرھەنگ نووسيمان
 لە برەوايە ، بەلگەى ئەم دياردەيش ژمارەيك لەو فەرھەنگانەن كە لە
 ماوہى ئەم يىست سالەى دوایندا مەندى مامۆستاي دلسۆز بلاويان
 کردۆتەوہ . شۆرشى گورەى ئەم مەيدانەش وا لە تەقینەوہدايە –
 ئەویش ئەو فەرھەنگە ئايابە بىنھاوتايەى مامۆستا زەبيحىيە كە ئىستا
 لەژىر چاپدايە (٦) . بەلام بەداخوہ « فەرھەنگى ئەستىرەگەشە » لە
 ئاومرۆكدا كەتەفتو لىل و كزە (٧) .

(٦) ئەو فەرھەنگە كوردى – كوردىيەى مامۆستا زەبيحىيە كە لەسەر
 ئەركى خۆى خستوو بەتەبە ژىر چاپ و بەرگى بەكسى لە ئەواو بووندايە .
 ئەم كارە خزمەتەى گورەى زمانى كوردى دەكاو گەلىك كيشەى ئالۆزى
 فەرھەنگ نووسى خاودەكاتەوہ .

(٧) برواتە : پۆزنامەى « بىرى نوڤى » ، ژمارە ٤٤٧ و ٤٤٨ى
 سالى ١٩٧٧ .

کاریکی گهوره له باسی ئیدیۆم

له زمانی کوردی و له فرههنگنوووسی کوردیدا

لینکۆلینهوهی ئیدیۆمی زمانی کوردی باسیکی نویه و تاكو ئیستا
ستیکی ئهوتوی دهرباره نه نووسراوه . له ئیو ئه و کارانهی له م کیشهیه
دواون ، کتیبی (مه کسیمی خه مۆ)^(۱) و تاریکی (یو . یو .
ئافالیانی)^(۲) که به زمانی رووسی نووسراون ، به تایه تی ۰۰۰ دیارن .

جگه له و چند لینکۆلینهوهیه ، ههروهها مامۆستایان : توفیق
وههیی و قه ناتی کوردۆو چه رکه زی به کۆ له فرههنگه کانیاندا
هه ندی ئیدیۆمیان تۆمار کردوه . مامۆستا صادق به هانه ددین ئامیدی
له سالی ۱۹۷۳ دا له بهغدا کتیبیکی گهورهی به ناوی « ئیدیه میت
کوردی » بهوه بلاو کردهوه^(۳) . به داخوه ئه م نووسراوه که بریتیه له
فرههنگیکی ئیدیۆمی کوردی - عه ره بی گه لێ وشه ی ئاسایی و فریزی

(۱) د . مه کسیمی خه مۆ ، دهرباره ی فریزیۆلۆژی ناو له زمانی
کوردیدا ، بهریمان ، ۱۹۷۱ (به زمانی رووسی) .

(۲) یو . یو . ئافالیانی ، مه سه له ی جیا کردنه وه ی کرداری لینکدراو
ئیدیۆمی کردار (له سه ره گه ره سه ته ی زمانی کوردی) ، « کوره ی
هه واله کانی کۆنفرانسی زمانناسی » ، سه مه رقه ند ، ۱۹۵۸ ، ل . ۴۰-۴۳
(به زمانی رووسی) .

(۳) صادق به هانه دین ئامیدی ، ئیدیه میت کوردی ، بهغدا ۱۹۷۳ .

بهره‌للاى تيدا تۆماركراوه كه به ئيديۆم دانراونو زوربهى ئيديۆمه‌كان مانايان باش ليك نه‌دراوه‌توه . بى‌گومان هۆى نه‌و كه موكورتى و ئالوزيه‌ش نه‌بوون يا كه‌مى ليكۆلينه‌وى نيۆرى ئيديۆمه . ليكۆلينه‌وى قولو ته‌واو له ئيديۆمى زمانى كوردى مه‌وداى ساغ‌كرده‌وى گه‌ليك كيشه‌ى گرنك و ئالۆزى وشه‌و ده‌سته‌واژه‌و رسته ئاسان ده‌كاو زه‌مينه‌ى ريكختنى فهره‌نگ تەخت ده‌كا . . .

رسته كه له ئاخوتنى ئيمه پيكهاتوه ، به‌سەر وشه‌دا دابه‌ش ده‌بى . كه‌م رى‌ده‌كه‌وى رسته له يه‌ك وشه‌ دروست بوو بى . پتر له پيكهاتنى رسته‌دا چهند وشه‌يه‌ك به‌شدارى ده‌كەن : (ئازاد چوو بۆ بازار) ، (هه‌مۆ يه‌كه‌م رۆژى هاوينه) . . . له رووى سينتاكس (Syntax) هه‌و رسته يه‌كسەر به‌سەر وشه‌دا دابه‌ش نابى ، به‌لكو له نتوان رسته‌و وشه‌دا زنجيرى سينتاكس هه‌يه . هه‌يش فرىز (عباره . . .)
Phrase

فرىز به‌و دانه ساده سينتاكسيه ده‌لێن ، كه له دوو ياخود چهند وشه‌يه‌كى سه‌ربه‌خۆ^(١) پيكهاتى و رىزمان به‌يه‌كه‌وى به‌ستى .

له زمانى كورديدا دوو جۆر فرىز هه‌يه :

١ - فرىزى به‌ره‌للا .

٢ - فرىزى گىراو .

فرىزى به‌ره‌للا هه‌ويه ، كه به ئاسانى و به‌پى پىوست دا‌پىزى ،

(١) بى‌گومان پىوسته له چهند وشه‌يه‌كى سه‌ربه‌خۆ (وانه له چهند وشه‌يه‌كى ته‌واو) پيكهاتى . له‌بەر نه‌وى (پىنى بانگىشتن و پىنى پىوه‌ندى . . .) وشه‌ى ناته‌واون و ناتوان فرىز دروست‌بە‌كەن . به‌وینە له رسته‌ى « من ده‌چم بۆ بازار » دا ناتوانى بلێن ، كه « بۆ بازار » فرىزه . چونكه (بۆ) وشه‌ى ته‌واو نيه .

ياخود له رسته دهرچيتري . به وينه له رسته « تو ديسه ني بهمارو
جهوني نه ورؤزت ديوه ؟ » دا ده توازي دوو فرزي بهرله لالا : « ديسه ني
بهمار » ، « جهوني نه ورؤز » وهر بگيرتي .

هرچي فرزي گيراوه پتي دهوترتي « ئيديوم ، فرزي قولؤزي » .
كاتني له به كگرتني هه ندي وشه دا واتاي تايه تي پهيدا ده بئ ، نه وه به
جؤره فرزانه ده لئني ئيديوم .

له زماني كورديدا - وهك هه زمايكي ديكي سه رهم زه مينه -
جگه له وشه جيا جيا ، كه دانهي زمان ، ههروه ها پي كه اتني ئالؤزيش
هه به كه پتي دهوترتي ئيديوم ، وهك : « برين كولانه وه » ، « شوول
لني هه لبرين » ، « كاي كون به با كردن » ، « كلك و گوي كردن » ،
« ناوي به گهرووي ئاشا چن » ، « زمان لني ده ره تان » ، « كه وله كون » ،
« لووت تي زه ندن » ، « دايه كيو » ، « دهستي داري گرتووه » ،
« مل له چه قو سوين » ، « دووكه ل له مالي هه لئاسي » ... هتد .

له بهر نه وه ي كه ئيديوم له سيستيمي زماندا به ماناي ديكي ديت ،
پتويسته له روون كرده وه و ئاشكرا كردني خاصيه ت و ده وريدا ، له
لايه كه وه له فرزي بهرله لالا له لايه كي تره وه له وشه جيا جيا ،
جيا بگرتته وه .

نه و دوو ريگه به ي ليكولينه وه ي ئيديوم ، وهك ديارده به كي
دياري كراوي زمان شتيكي زور پتويست و گرنگه ، نه ويش له بهر دوو
هو : بهك - ئيديوم له زماندا نه ركي خوي له ريگاي وشه جيا جيا وه
ده بيني ، دوو - ئيديوم له پي كه اتنيدا ليكدر او وه پارچه كاني وشه ي
سه ربه خون . ته نيا له تماشا كردني ته واوو وردبوونه وه ي قوول له
خاصيه ت ، جياوازي له گه ل فرزي بهرله لالا دهرده كه وي و له وشه

زىك ده پيټه وهو له دوايدا ، واته له نه جامى به اوردر كړنيدا له گڼل
و شه : ده تواني بزانري ئيديووم چيه .

ليكولينه وه له كيشه ي ئيديوومى زمانى كوردى ، نهك ته نيا
كه لك و سوودى بو دامه زراندى نيوري ئيديوومى زمانى كوردى
هيه به تايه تي ، به لكو ههروه ها بو كاري فرههنگ نووسى و
ليكيكولوژى بش به گشتى گه ليك پتويست و به كه لكه .

خاسيه تي سه ره كى ئيديووم - واته فريزى گيراو - نه وه په كه به
شيوه په كى بنه رته تي له فريزى به ره لالا جيا به له هه مان كاتدا له وشه
زىك ده پيټه وه . فريزى به ره لالا له كاتى ئاخوتندا دروست ده بين ،
هه رچى ئيديووم له كاتى ئاخوتندا دروست نابن ، به لكو دانه ي ته واوو
ئاماده ي زمانه . به وټه له كاتى ئاخوتندا كه ده وترى : « كامه ران
هينده ي رست ، سه رم ئاوسا » ، نه وه له م رسته يه دا « سه رم ئاوسا »
كه ئيديووم (فريزى گيراو) ه ، وه نه بين له كاتى ئه م ئاخوتندا دروست
بووبن ، به لكوم له شيوه په كى ئاماده و پټكه لدا له زماندا هه بووه و به ر
له م كاته دا ريزراوه . پتويست به بيرى خاوه نسي رسته كه يدا
هيناوه ته وه و نه و يش وهك كه رسته په كى ئاماده هه ستي خوى
بين ده ر بريوه . هه رچى فريزى به ره لالا به له كاتى ئاخوتندا له
وشه ي جيا داده ريزري . به نمونه كه ده وترى : « مينش پاش چند
ساليك تووشى لاوټكى رووناكبير هاتم » ، نه وه له م رسته يه دا « لاوټكى
رووناكبير » ، كه فريزى به ره لالا به له كاتى ئه م ئاخوتنه دا له وشه ي
جيا دروست بووه .

ليزه دا پرسارنك دټه پيش : بوچى كيشه ي فريزى گيراو له
به شى ليكيكولوژيدا ته ماشا ده كريت ؟ . . . ئاشكرا به ، كه فريز
بارچه په كه له رسته - واته مه فهومى سيتاكسيه و نه مه راسته و به م

پینه دهبین له بهشی سینتاکسدا لیبی بکولریته وه ، بهلام کیشهی فریزی
 گیراو (ئیدیوم) له سنووری سینتاکس دهردهچی و له ایکیسیکولژی
 نریک دهیته وه . زور جار دهیینن که به ماناو واتا وهک یهک وشه یه ،
 بهوتنه ئیدیومی : « ئهسپن له گیرفانیدا سهوزه له گیانم دهلین » ، به ماناو
 واتای وشهی « لات ، ههوار » دیت . یاخود فریزی گیراوی : « نانی
 لهسهر ساج سوواتاوه » ، بهرانیهر به وشهی « پهله کهر » دهوسته .

له زمانی کوردیدا فریز ههن ، که هه میسه بهره لالان ، وهک :
 « کچی جوان » ، « پیای ئازا » ، « نامه نووسین » ، « چاخواردنه وه »
 « کتیب خویندنه وه » .. هتد . فریزیش ههن که هه ردهم گیراون ؛
 وهک : « گولولهی که وتوته لیژی » ، « لووت تیژه ندن » ، « هرایه
 کیو » ، « یاری به ئاگر کردن » .. هتد .

ههروه ها زور فریزیش ههن ، که ده کوی بهره لالاش و گیراویش بن .
 ئه مهش پیوه ندی به ماناو مه بهست و به کارهیتانیانه وه هه بهو له رستدا
 دهرده که وی . بهوتنه فریزی : « شوولی لسی هه لبری » — مانسا
 راسته وخۆکه ی ئه وه ده گه به ننی که « یه کیک شوول له یه کیک هه لبری » .
 بهم پینه ، ئه مه فریزینکی بهره لالیه . بهلام به مانای تیانی — واته « له
 نامی دهر کرد ، له یاده ی تی به پیراند » — دهبین به فریزینکی گیراو
 (ئیدیوم) . یاخود فریزی « دۆ و دۆشاو تیکهل ده کا » — مانا
 راسته وخۆکه ی ئه وه نیشان ده دا ، که « یه کیک دۆ به پینه
 دۆشاودا تیکه لی بکا » ئه مه فریزینکی بهره لالیه . هه
 ئه م فریزه یه بو ئه وه ده وتری ، که « یه کیک له وتووژی
 کار تیکدا .. تووره دهبین و قسه ی نابه جی ده کاو له یاده ی
 — بهم مانایه فریزینکی گیراو دروست دهبین . فریزی « ناشی ناگه ری » ،
 ئه گهر وهک فریزینکی بهره لالا به کار بهینری ، ئه وه واتا که ی ئه وه

دهرده‌خا که « ئاشه‌کە ی ئیش ناکات » ، بەلام که بێی بە فریزیکی گیراو
(ئیدیۆم) ، ئەووە مانای « کاری وەستاو » دەگەینێ - واتە مەرج
نیە - ئەو کارە ئیشی ئاش بیت ، بەلکو هەر ئیشیک بێ جیاوازی نیە .

فریزی گیراو (ئیدیۆم) هەموو وەك یەك نین ، بەلکو لە رادە ی
بەك گرتن و پێوندی ئەو وشانە ی پێکی دەهینن و لە رووی ئەووە که
مانای گشتی فریزە که تاج رادە بەك بە هەر وشە بەکی ئێو فریزەووە
پەبووەستە ، جیاوازی هەبە . جا لەم رینگە یەووە لە زمانی کوردیدا
دەتوانی چەند جۆریك ئیدیۆم دیاری بکری (۵) .

لەبەر ئەوە ی لە زمانی کوردیدا ژمارە بەکی ئیجگار زۆر ئیدیۆم
هەبە ، بۆیە لە زانیو فیروونو وەرگیرانیدا بۆ سەر زمانیکێ دی ،
گیروگرفت دیتە پیش ، جا بۆ ئاسانکردنی ئەو کارە ، پێویست بە
لیکۆلینەووە لە جۆرە کانی ئیدیۆم و ریکخستی فەرەنگی ئیدیۆم
هەبە .

زمانەوانانی ئەمپۆی بە کیتی سۆقیت گرنگی بەکی زۆریان بە
کێشە ی ئیدیۆم داوە ، بەلگە ی ئاشکراش ئەوە یە که گەلێن کاری
تیۆری دەربارە ی ئیدیۆمی زمانی نەتەووە جۆرە جۆرە کانی ئەو ولاتە
بلاو کراوە تەووە ژمارە بەك فەرەنگی ئیدیۆم چاپ کراوە . ئەمەش
بە گشتی لە گەشە پێدانو پیشخستی کاری فەرەنگ نووسیدا
دەوریکێ گەورە ی بینووە ... تیشکی ئەو پیشکەوتنە واتە واو
زمانی کوردیشی رووناك کردەووە . ئەوە تە لاوی زاناو کورد پەرور دە .

(۵) بۆ زانستی زیاتر لەبارە ی ئیدیۆمەووە ، بڕوانە : د . ئەوپرەحمانی
حاجی مەرف ، وشە ی زمانی کوردی ، بەغدا ۱۹۷۵ ، ل ۶۸-۵۶ .

مهكسىمى خەمۆ^(۶) ، كه بهراستى شاسوارى ئەو مەيدانەيە ، پاش
 ھەول و تەقلەي بىن و چانى پتر لە دە سال توانى فەرھەنگىكى گەورەي
 زانستى ئىدىيۆمى كوردى - رووسى لە چاپدا^(۷) و لەم مەيداندا
 سەرگەوتىكى گەورە بەدەست بەيىنى .

ئەم فەرھەنگە (۲۸۴) لا پەرەي فەوارە گەورەيەو نزيكەي ھەشت
 ھەزار ئىدىيۆمى كوردى تىدايە ، كه ماناكانيان بە رووسى
 لىكدر اووتەو . لە (۲۸) لا پەرەي سەرھەتادا دەر بارەي ئىدىيۆمى زمانى
 كوردى كۆليوتەو لە چەند سەرنىكەو ، بەر لە ھەمووش لە رووي
 پىكھاتن و ئەرکەو گەنن زانبارى نويى خستوتە پيش چاو . . . دواتر
 لە چۆتسى كۆكر دنەو ھەلبژاردنى ئىدىيۆم بۆ ئەو فەرھەنگە دو اوو .
 باسى شىوہي ريز كردن و جيا كردنەو يانى كردوو . . . لە لىكدانەوہي
 مانايان و شىوہي جۆر بە جۆرى وەرگتر انيانى كۆليوتەو . . . ھتد .

ئەم فەرھەنگە بە شىوہەكى سەرەكى ئەو ئىدىيۆمانەي گرتوتە
 خۆي كه لە دىياليتكى كرمانجىي زووروو (بەتايەتى) لە بەشە دىياليتكى
 بەكىتى سۆفيت) دا دەيىرنن . ھەر و ھا بە شىك لەو ئىدىيۆمانەش كه
 لە دىياليتكى كرمانجىي خواروودا بەگاردنن ، لەم فەرھەنگەدا تومار
 كراون .

(۶) د. مەكسىمى خەمۆ لە نامۆنگاي پۆزھەلاناسىي بەرىفان
 كاردەگاو لە بەشى كوردىي زانستگەي بەرىفان دەرسى زمانى كوردى
 دەليتەو ، ئەم زانايە لەبارەي زمانى كوردىيەو چەند وتارو ناملىكەي
 بلاو كردوتەو ، وەك : « پەخنە لە كىتەبەكەي ج . خ . باكايف (شىوہي
 كوردى توركەنستان) » ، گوڤارى « مېژووو فيلۆلۆژى » ، بەرىفان ،
 ۱۹۶۵ ، ژ ۳ ؛ « مۆرفۆلۆژىي شىوہي بادىنان » (كورتەي نامەي
 دوكتۆرى) ، بەرىفان ، ۱۹۶۵ ؛ « دەر بارەي فرىزۆلۆژىي ناو لە زمانى
 كوردىدا » ، بەرىفان ، ۱۹۷۱ . . . و ھەندىكى تر .

(۷) د. مەكسىمى خەمۆ ، فەرھەنگى ئىدىيۆمى كوردى - رووسى ،
 بەرىفان ، ۱۹۷۹ .

وهك ئاشكرايه زوربهی ئیدیۆمی کوردی هیشتا هەر له ئەخاوتن و
 فۆلکلۆردا ده بێترین و سه دانیان له نووسیندا به کار نه هیتراون . بهشی
 زۆری ئهو ئیدیۆمانهش که که وتوونه ته نووسینه وه ئەوانه ن که له
 ئەخاوتندا زۆر چالاکن ، سه ره پرای ئه وهش فره و اتا کانیان بۆ هه موو
 و اتا کان به کار نه هیتراون . . جا بۆیه ده . خه مۆ له دانانی ئهم فره هه نگه دا
 ئه ده بیاتی کوردی نه کردۆته سه رچارهی سه ره کسێ و له زاری
 حیکایهت خوان و دێهاتی کورده وه که ره سه تی بۆ فره هه نگه کسێ
 کو کردۆته وه . پسته له م قۆناغه دا فره هه نگه ئی ناوبرا و ناتوانی ده ورێکی
 گه وه له ئاسان کردنی تیگه یشتنی تیگستی ئه ده بیدا بیهنی (هه رچه نده
 مه به سه تی فره هه نگه کهش ته نیا هه ر ئه وه نده نیه) ، به ئام دوا رۆژ -
 واته کاتیک ئیدیۆمه کانی زمانی کوردی ئه ده ب ده پرا زینه وه ، ئه وه
 ده توانی باش ئهو نیشانه بیهکن . نووسه ر له سه رێکی دیشه وه ئهو
 سامانه ی نه ته وه که مانی له مه ترسی تیاچوون پر زگار کردوه . . ئهم
 به ره مه جگه له و که لکه زۆره ی بۆ زمانه وانان و قوتاییان و ئه ده ب
 دۆستان و وه رگێران هه یه تی ، هه روه ها رابه رێکی که م ها و تاشه بۆ
 نووسه ران .

له تیو فریزو رسته ی هه مه چه شه ی کور دیدا ، به ر له هه موو
 شیک په ندی پیشیان و سه ی نه سه ق سه ر نه ج را ده کیشن و
 کو کردنه وه و لیکۆلینه وه له چاپدانیان^(۸) گه لیک پیش خر کردنه وه و
 تۆزینه وه ی ئیدیۆم که وتووه . . نه ک هه ر له لیکۆلینه وه ی زمانی
 گور دیدا ، به لکو له لیکۆلینه وه ی زمانه پیشکه وتووه کانی شه دا
 جیا کردنه وه ی ئیدیۆم له په ندی پیشیان و سه ی نه سه ق کیشه ی زۆر

(۸) هه مار کردنی په ندی پیشیان و سه ی نه سه ق کوردی
 ده گه رتیره بۆ سه ره تای سه ده ی هه زده . هه ندی له وه سه نوو سه خه له
 ماتی سه درانی به ربهان و کتبه خانه ی ئامۆژگای رۆژه لانه سی لینه بگراد
 په رتیرا ون .

لهسره . شایانی باسه ده مه کیمی خمو زانایانه بو ئه و باسه چووه و سنووری راستو له باری له تیواناندا کیشاوه .

ده خمو له چۆیتی وهر گیران و لیکدانه وهی مانای ئیدیۆمه کانی فرههنگه کهیدا له هه مان کاتدا هونه ریکی به رزی نواندوووه به زمانتیکی رهوانو ئاسان ، به وشه و فریزو رستهی پر به پیستی خۆی شه رحسی ئیدیۆمه کانی کردوووه و مانایانی لیک داوه ته وه و هر ئیدیۆمیک چه نسد مانای هه پیت ، هه موو مانا کانی به رووسی نووسیوه ، ههروه ها ئه گه ر ئیدیۆمیک کوردی له رووسیدا به رانه ری هه پیت ، ئه وه ئیدیۆمه رووسی به کشی هه تاوه ته وه .

ئهم فرههنگه له رووی زۆری ئیدیۆم و شتیه و شتیاو و جۆری دانان و پرز کردن و ریکخستی ئیدیۆمه کان و لیکدانه وه و روون کردنه وه و به کالاکردنه وهی مانای ئیدیۆمه کاندای کارتیکی گه و ره و زانستی و به زرخ و نایابه و که لینیکی گه و ره ی له کاری تیۆری ئیدیۆم و فرههنگ نووسی کوردیدا پر کردۆته وه . هه رچه نده چه ند ناته واوی و که م و کورتی به کسی که م له « فرههنگی ئیدیۆمی کوردی - رووسی » دا هه به (٩) ، به لام ئه و ناته واویانه به جۆر لیک نین له زخی ئه و کاره شاکاره که م بکاته وه . له کۆتاییدا هیوا مه خامه ی ره نگینی ده مه کیمی خمو له مهیدانی به رینی فرههنگ نووسی کوردیدا هه ر له به رودا بی (*).

(٩) له که م و کورتیی ئه و فرههنگه نه دوا بن ، چونکه به زۆری مه به ستی ئه م و تاره مان را که یانندی ده رجوونی کاری ناوبراوه .

(١٠) ئه م به ره مه به هه له دوو جار با لۆکراوه ته وه :

یله - گو فاری « به یان » ، ژ ٦٣ ، حوزه برانی ١٩٨٠ ، ل ٦٢-٦١

دوو - گو فاری « رو شنیری نوی » ، ژ ٨٤ ، شویاتو ناداری

١٩٨١ ، ل ٤١-٤٠

ههولییکی مهزنی نوی

له جیهانی فهرهنگنوووسی کوردیدا

مفره داتی زمانی کوردی قان بۆوهی سالانی دوورو دریزی
میژووی گهلی کوردهو سۆرهو تۆرهی چه ندین پلهو قۆناخی ههلسو
کهوتی باری ژیانو هاتو نه هاتیستی . لهو ماوه دریزو به فر او انه دا که به
سروشته له که و دراو نو گتێزه کراو نو گورگو بنزیل و زیوانیان
لن گیراوه . له زۆر رووی گرنگه وه پتهو بووه به خۆدا هاتۆته وه
دهوله مند بووه .

دهمیکه دهست به کاری تۆمارکردنی وشه ی کوردی کراوه وه که
ناشکرایه ، ماوه یه که کاری فهرهنگ نووسی کوردی
خهریکه جینگه ی شایانی خۆی له ژبانی پۆشنیری و زانستی گهلی
کورددا ده گریتو هه ندیک مامۆستای دلسۆز له م مهیدانه پیروژه دا
ههنگاوی گه وره یان ناوه . ئه و مامۆستایانه له ده رگا به کی فرارانه وه
چوونه ته ناو میژووی پۆشنیری کورده وه به وه ی هه ر به که یان له
سنووری توانستی خۆیدا ئه وه ی له باریدا بووه بۆ پاراستنی زمانی
نه ته وه که ی دلسۆزانه جی به جی کردوه . ئه وه ی شایانی باسه ، ئه وه ته
که ئه م کاره هه ر به رده وامه و به ره ی نوین گه له که سان له گه ل مامۆستا
قال بووه کانه اندا له م مهیدانه سه خته دا خه ریکن . به وینه چه ند مانگیك

لەمەوبەر دە زاری یوسفو دە قەناتی کوردۆ فەرھەنگی کوردی
(دیالیکتی کرمانجی خوارو) - رووسی مان بلاوکردهوه (۱) .

کوردناسانی یەکیتی سۆقیت گرنگی بەکی زۆریان بە نووسینی
فەرھەنگی کوردی داوه . بەلگە ی ئاشکراش ئەو یە ، کە تا ئیستا
گەیک فەرھەنگیان چاپ کردووه (۲) . ئەمەش بە گشتی لە گەشەپێدانو
پیشخستی زمانی کوردی و کاری فەرھەنگ نووسیدا دەوریک
گەرەو دیاری بینیوه .

دە قەناتی کوردۆی شاسواری ئەم مەیدانە ، کە لە نووسینی
فەرھەنگی کوردی (دیالیکتی کرمانجی ژوورو) - رووسی
بوووه (۳) ، بیری دانانی فەرھەنگی کوردی (دیالیکتی کرمانجی
خوارو) - رووسی هەراسانی کردو پاش ماو یەک لە گەل دە زاری
یوسف دەستان دایە ئەو کارە مەزنەو چەند مانگیک لەمەوبەر ئەم
فەرھەنگە کە بەرھەمی پەنجی چەند سالەیان بوو لە چاپ دراو
سەرکەوتتیک گەرەو لە کاری فەرھەنگ نووسی کوردیدا
بەدەست هینرا .

ئەم فەرھەنگە (۷۵۲) لاپەرەو و نزیکی (۲۵) ھزار وشە ی
کوردی تیدا یە ، کە ماناگانیان بە رووسی لیکدرکووتەوہ .

(۱) دە قەناتی کوردو دە زاری یوسف ، فەرھەنگی کوردی -
رووسی (سۆرانی) ، مۆسکو ۱۹۸۳ .

(۲) بۆ وەرگرتنی زانیاری لە بارە ی ئەو فەرھەنگانەرە ، بروانە :
دە ئەرپەرھمانی حاجی ماری ، وشە ی زمانی کوردی ، بەغدا ۱۹۷۵ ،
ل ۹۱ - ۹۶ .

(۳) دە قەناتی کوردۆ ، فەرھەنگی کوردی - رووسی (کرمانجی
ژوورو) ، مۆسکو ، ۱۹۶۰ .

د. قه ناتی کوردۆ پیشه کی بو ئەم فەرهنگه نووسیوه و له باره ی
 کۆکردنه وه وه لێژاردنی وشه کوردیه کان و سازکردنی به شه
 ڕووسیه که ی و چۆنه تی ڕیکخستن و دانانی فەرهنگه که وه و ...
 (ل ٥٥) تیییدا دواوه . ئەم پیشه کیه له لایهن ده جه مشید
 حه یده ری به وه کراوه به کوردی و له (ل ٩-١٥) دا چاپ کراوه . وای
 به باش ده زمانم له سه ره تادا له ڕیی ئەو پیشه کیه وه فەرهنگی ناوبراو
 به خوینهر بناسینهو دوا یی بیرو رای خۆم بخمه پیش چاو .

« پیشه کی »

ئەم فەرهنگه ، به که م فەرهنگی کوردی ڕووسی به ، که لیکسیکی
 زمانی ئەده بیی هاوچه رخی کوردی عیراقی ، له سه ر بناغه ی لیکسیکی
 زاراوی (دیالیکتی) خوارووی زمانی کوردی - « سۆرانی »
 بتدا تو مار کراوه .

زمانی ئەده بیی کوردی له سه ره تا وه دوو فۆرمی جیاوازی هه بووه
 - زاراوی خواروو (باشوور) و زاراوی ژووروو (باکوور) - و شان
 به شانی یه ک ئەم دوو زاراوه له پیشکه وتندان .

کورده کانی کوردستانی عیراق (ناوچه ی سلیمانی ، هه ولیر ،
 ڕه وان دووز ، کۆیسنجاق و که رکوک) به زاراوی سۆرانی ده دوین ،
 هه روه ها کورده کانی کوردستانی ئێران (ناوچه ی مه هاباد ، شنۆ ، بانه و
 سه تندووج) هه مان زاراویان هه یه . کورده کانی کوردستانی تورکیا و
 سو ریا و هه ندێ ناوچه ی کوردستانی عیراقیش ، وه ک : ئامیدی ،
 ئاکرێ ، دهۆک و چیاکانی ژه نگار به زاراوی کرمانجی ژووروو ده دوین ،
 هه روه ها کورده کانی ژوورووی ڕۆژئاوای ئێران له شاری خۆیه وه
 تا کو که ناری گۆلی وه رمێ و ناوچه کانی بو جنورد و کۆچان (خۆراسان)
 ئاخاوتنی پێ ده که ن . جگه له مانیش کورده کانی به کیته ی سۆفیه ت

(ناوچه کانی پشت قهوقاس و ئاسیای ناوه‌راست) بهم زاروه ده‌دوتین .
 له لیکسیک و فۆنه‌تیک ، بنیاتی ریزمانیدا هه‌ردوو زاراوی
 ژوورووو خواروو جیاوازیان هه‌یه ، به‌تایه‌تی ده‌بن په‌نجه بو‌ئوه
 رابکیتشین . که راناوی کورتکراو (م - ت ، ی - ئی) ، مان ،
 - تان ، یان) ، له سۆرانیدا به‌پیچه‌وانه‌ی کرمانجی ژوورووه‌وه له
 به‌کاره‌یتانی کارو گه‌ردان‌کردنیدا وه‌زیه‌تیک فراوانیان هه‌یه . له
 سۆرانیدا هه‌ست به‌وه ده‌کریت ، که فلیکسی ئه‌ به‌ره‌و بزره‌بون
 ده‌چیت . هه‌رچه‌نده له ناوچه‌کانی سۆرانی وه‌ک (هه‌ونیره‌وه‌واندیره‌وزو
 مه‌هاباد) دا جیاوازی تیوان تیره‌و من به‌نیوه‌چلی یاخود به‌ته‌واوی هه‌ر
 ماوه به‌لام له ناوچه‌ی سلیمانیدا به‌ته‌واوی وون‌بووه . له هه‌مان کاتدا
 له کرمانجی ژووروودا جیاوازی که‌تیکۆری ناوی تیره‌و من هه‌ر ماوه‌و
 به‌ته‌واوی بوونی خۆی پاراستوه - وه‌ یا له فۆرمی ئینرافه‌ت و فۆرمی
 (کازوس ئۆبلیکوس) ی چه‌ماوه‌دا به‌پرووتی ده‌رده‌که‌وتی . فۆنه‌تیک
 سۆرانی ئه‌م رووخساره‌ تایه‌تی‌مانه‌ی هه‌یه :

- ۱ - لیه‌وه‌کی (لیوو لیه‌و) (و - W) له‌باتی (ف - V) ی کرمانجی .
- ۲ - له سۆرانیدا (ل) و (ل) هه‌ن ، له کرمانجیدا ته‌ها (ل) هه‌یه .
- ۳ - مه‌سه‌له‌ی فۆتیم تاكو ئیستا ده‌رباره‌ی ده‌نگه‌کانی K ، T ، P و
 K' ، T' ، P' (پ ، ت ، ك) پروون نه‌کراوه‌ته‌وه .

۴ - جۆری نهرم‌بوونی ده‌نگه‌کانی (ك ، گ) له‌به‌ر ده‌نگه‌ بزوتنه‌کانی
 ریزی پێشه‌وه له هه‌ندێ له‌ گو‌فاره‌کاندا په‌چاو ده‌کریت . هه‌تد .
 هه‌روه‌ها له فووسیندا جیاوازی له تیوان ئه‌م دوو زاراوه‌دا هه‌یه .
 ئه‌ده‌ییاتی زاراوی کرمانجی ژووروو به‌زۆری به‌پیتی لاتینی
 چاپ‌ده‌کریت ، جگه‌ له‌ کورده‌کانی وولاتی سوئیه‌ت ، که

به‌رهمه‌کانیان به پیتی رووسی چاپ‌ده‌کن ، به‌لام نهده‌بیانی
 زارای کرمانجی خواروو به‌پیتی عه‌ره‌بی چاپ‌ده‌کریت و
 ده‌نووسریت و ده‌ستکاریه‌کی وه‌های نه‌لقوبی عه‌ره‌بیه‌که
 کراوه ، که له‌گه‌ل زمانی کوردیدا بگونجیت •

له‌ میژووی وشه‌نووسینی کوردیدا فره‌ه‌نگی وه‌رگی‌راوی
 لیک‌دراوی کوردی هه‌یه ، که لیکسیکی زمانی کوردی به‌هردوو
 زاراویه‌وه شوینی خۆیان تیدا کردۆته‌وه •

میژووی دانان و چاپ‌کردنی فره‌ه‌نگ به‌زارای کرمانجی له
 بیشه‌کی‌ه‌که‌ی فره‌ه‌نگی کوردی - رووسی ق. کوردۆدا
 نووسراوه^(۴) و به‌تایه‌تیش له‌نامه‌ی دوکتورای ئاوپه‌حمانی حاجی
 مارفدا ، که نه‌سپراتوره‌ی له‌ئامۆزگای رۆژه‌ه‌لاتناسی لینیگراد
 ته‌واو‌کردوه ، به‌گشتی نووسراوه^(۵) •

نه‌و فره‌ه‌نگانه‌ی ، که به‌تایه‌تی لیکسیکی زارای سۆرانیان
 تیدا تۆمار‌کراوه ، نه‌مانه‌ن : فره‌ه‌نگی خال به‌هرسه‌ی به‌شه‌که‌یه‌وه^(۶) ،
 که له‌ته‌ک ووشه‌کانی ئاخاوتنی سۆرانیدا ووشه‌ی گۆقه‌ره‌کانی
 (زاراوه‌کانی) تریشی تیدا تۆمار‌کراوه (مه‌به‌ست له‌وه‌وشانه‌یه ، که له
 گۆقه‌ریکی تره‌وه هاتوونه‌ته‌تیبو سۆرانی و ، له‌ فره‌ه‌نگدا شوینی
 خۆیان گرتووه ، دانه‌ر نیشانه‌ی چاوه‌که‌یان ده‌کات) • فره‌ه‌نگی خال
 زۆر ده‌وله‌مه‌نده له‌باره‌ی مه‌تریالی جۆرجۆری لیکسیکی هه‌مه‌په‌نگه‌وه ،

(۴) هه‌مان سه‌رچاوه ، ل ۵ - ۱۴ (به‌رووسی) ل ۱۵ - ۲۴
 (به‌کوردی) •

(۵) د. ئه‌وپه‌حمانی حاجی مارف ، میژووی فره‌ه‌نگ‌نووسی
 کوردی و شتیوازی دانانی فره‌ه‌نگی رووسی - کوردی ، لینیگراد ،
 ۱۹۷۲ ، ل ۱۶ - ۹۹ (نامه‌ی دوکتۆری ، به‌زمانی رووسی) •

ههروهه‌هاش نرخی تاییه‌تی ئەم فەرهنه‌نگه له‌وه‌دایه ، که جۆری نووسینو
فۆنه‌تیکی تیدا ره‌چاو‌کراوه) •

فەرهنه‌نگی کوردی - عه‌ره‌بی گیوی موکریانی^(٧) لیکسیکی
ووشه‌کانی ناوچه‌ی سۆرانو بادینان ده‌گریته‌وه • ژماره‌ییکێ زۆری
ووشه‌ی تیدا تۆمار‌کراوه ، به‌لام فرازیه‌لوژی تیدا ده‌ست‌نیشان
نه‌کراوه ، بیجگه له فرازیه‌لوژی ریزمانی نه‌ییت • ئەم فەرهنه‌نگه به‌یه‌کێ
له فەرهنه‌نگه‌کانی وه‌ر‌گیراوی کوردی ده‌ژمیردیت •

کۆلکه‌زێرینه - فەرهنه‌نگی (کوردی - فارسی - عه‌ره‌بی -
فهره‌نسی - ئینگلیزی) بابه‌تییه ، گیوی موکریانی دایناوه‌و پاشکۆتیکی
فەرهنه‌نگۆکی کوردی - ئینگلیزی ئاخوتن له‌گه‌لدا بلاو‌کراوه‌ته‌وه^(٨) •

لیکسیکی سۆرانی له‌گه‌ل کورته‌باسیکی ریزمانی ، له
فەرهنه‌نگه‌که‌ی علائه‌ددین سه‌جادی‌دا ، که به‌زمانی کوردی - عه‌ره‌بی -
فارسی دانراوه‌هه‌یه^(٩) • ئەمانه‌ ئەو فەرهنه‌نگه بابه‌تیان بوون ، که
لیکسیکی زاراوی سۆرانیان تیدا تۆمار‌کراوه‌و ئەم بابه‌ته لیکسیکانه
ده‌گره‌وه : ووشه‌ی ناومال ، ناوی نه‌خۆشی ، به‌شه‌کانی له‌ش ، کاتو
شوین ... هتد • هه‌ر به‌شیک له‌م به‌شانه به‌نموونه‌ی به‌کاره‌یتانی
ووشه‌کانه‌وه کۆتایی دیت •

(٦) شیخ محمەدی خال ، فەرهنه‌نگی خال ، سلیمانی ، ب ١ ،
١٩٦٠ ، ب ٢ ، ١٩٦٤ ، ب ٣ ، ١٩٧٦ •

(٧) گیو موکریانی ، « مه‌هاباد » ، فەرهنه‌نگیکی قولاب‌خانه‌بی
کوردی و عه‌ره‌بییه ، هه‌ولێر ، ١٩٦١ •

(٨) گیو موکریانی ، « کۆلکه‌زێرینه » ، کوردی - فارسی -
عه‌ره‌بی - فهره‌نسی - ئینگلیزی ، هه‌ولێر ، چایی به‌گه‌م ، ١٩٥٥ ،
چایی دووه‌م ، ١٩٦٦ •

(٩) علائه‌ددین سه‌جادی ، ده‌ستور وه فەرهنه‌نگی زمانی کوردی --
عه‌ره‌بی - فارسی ، به‌غدا ، ١٩٦٢ •

فهره‌نگی کوردی-ئینگلیزی توفیق وه‌ه‌بی و له‌ئەدمۆندس (۱۰)
 بریتیه له ووشه‌کانی زمانی ئەده‌بی ئیستای کوردی عێراق ، به پیتی
 لاتینی چاپ‌کراوه . له‌م فهره‌نگه‌دا دانه‌ران ده‌ستیشانی ئه‌و ووشانه
 ده‌که‌ن ، که له‌ زمانیکی بیگان‌ه‌وه که‌وتوو‌نه‌ته‌ ئیو زمانی کوردی ، وه‌که
 فارسی ، عه‌ره‌بی : تورکی . ئەم فهره‌نگه به‌پێچه‌وانه‌ی ئه‌وانه‌ی له
 سه‌ره‌وه ناومان بردوون ، لایه‌نی ریزمانی‌شی تیدا تۆمار‌کراوه ، ووشه
 ئه‌گه‌ر ئیتیه‌وه سه‌ر به‌شه‌کانی ئاخاوتن ، کاری تیی‌ه‌رو تینه‌په‌ر
 ده‌ست‌نیشان ئه‌کات . ئەمه‌ش نرخیکی تایه‌تی هه‌یه له‌باره‌ی پیشاندانی
 فۆرمی گه‌ردان و بناغه‌ی « کار » (فیل) ه‌کانی (ئیستا) وه ، فهره‌نگی
 ناوبراو پاشکۆیتکی تایه‌تی له‌گه‌لدایه ، ئه‌وه‌ پیشان ده‌دات که
 کورده‌کان چ جۆره سالنامه‌یه‌کیان به‌کاره‌یتاوه ، لیسته‌ی ناوی
 کوردی ، ناوی هه‌ندێک شارو نمونه‌ی گه‌ردانی کار .

بن‌گومان ئەم فهره‌نگه له‌ رووی زانیاریه‌وه زۆر به‌رخه ، به‌لام
 له‌ به‌کاره‌یتاندا نه‌خه‌تیک گه‌رانه ، چونکه ووشه‌ کوردیه‌کان ته‌نیا به‌ پیتی
 لاتینی نووسراون و به‌راورده‌که‌ی به‌ عه‌ره‌بی نه‌نوسراوه ، جگه له‌وه‌ی
 فهره‌نگه‌که به‌ پرینتسیپی هیلانه‌بی دانراوه (مه‌به‌ست له‌م پرینتسیپه
 ئه‌وه‌یه که ووتاره‌کانی فهره‌نگ ره‌گه‌ی « کار » یاخود ووشه ئه‌کاته
 بناغه ، واته هه‌موو ووشه‌کانی ، که نه‌ره‌گدا یه‌کن و یه‌که‌ چاوه‌گه‌یان
 هه‌یه ، یه‌که له‌ دووای یه‌که‌ ده‌نووسرین . ئەم پرینتسیپه‌ دۆزینه‌وه‌ی
 ووشه‌گران ده‌کات) .

فهره‌نگه « کشت و کال » ه‌که‌ی معرووف قه‌رده‌اغی

(10) Taufiq Wahdy and C. J. Edmonds, A Kurdish - English dictionary, London, 1966.

مەردووخى (١١) كە بە يارمەتى كۆپى زانىارى كوردى چاپ كراوه ، وەك
 فەرھەنگىكى تيرمەنلۆژى نرخیكى تايىەتى ھەبە . ئەم فەرھەنگە
 زمارەبەكى زۆرى لىكسىكى كشتوكالى تىدا تۆمار كراوه . لەوانە
 (ناوى كەلويەل ، ئامرازی كار كەردن ، بەرھەمەكانى كشتو كالو تفاقى
 ،اومال ، ئاژەل ، دارو درەختى كوردستان) . فەرھەنگە كە ئەو پيشان
 ئەدا ، كە ووشەكان سەر بە چ ناوچەبەكنو لەكوتى بەكار دىنو ھەروەھا
 سەر بە چ گۆفەرىكى زاراوى ترن . ئەم فەرھەنگە سەرچاوبەكى
 گرنگە بۆ لىكۆلینەوھى جۆرى ژيانو كولتورى گوندیەكان .

ئەم سالانەى دوایدا ، لىژنەى فەرھەنگو زمانى كۆپى زانىارى
 كورد لە عىراق ، ھەولیکى بائى داوھ بۆ دانانى تيرمەنلۆژى سىاسى
 (پاميارى) ، كۆمەلایەتى ، زانىارى و ئىدارى و ھەمەجۆرى . تاكو
 ئىستا كۆر تۈنۈبەتى ئەم بەشائە ئامادەو چاپ بىكاتو بلایان بىكاتەوھە .

لە سالى ١٩٧٧ بە يارمەتى كۆپى زانىارى كورد جزمى بەكەمى
 قاموسى كوردى – كوردى ، عبدالرحمن محمد أمين زەبىحى
 دەرچووه (١٢) ، پىيار وایە بە دە جزم ھەموو قاموسەكە چاپ بىكرىت .
 ئەم فەرھەنگە لىكسىكى ھەردوو زاراوھ سەرەكى بەكەى زمانى كوردى
 دەگرىتەوھە . دانەر لە فەرھەنگە كەیدا ووشەى ھەر لە فۆلكلۆرەوھە تا
 بەرھەمى نووسەر و شاعىرانو تەنانت ووشەى ناو فەرھەنگەكانى تىشى
 بەكار ھىتاوھە . ئەگەر بەشەكانى تىرى ئەم فەرھەنگە چاپ بىكرىن ،
 بىگومان ئەم فەرھەنگە بەشدارىبەكى گەرە لە لىكۆلینەوھى زمانى
 كوردى دا دەكاتو كەللىتىكى گەرەى كىتبخانەى كوردى پر دەكاتەوھە .

(١١) مەرووف فەرەداغى ، فەرھەنگى كشتو كال ، ب ١ - ٢ ،
 بەغدا ، ١٩٧٢ - ١٩٧٣ .

(١٢) عبدولرەحمان محمد ئەمین زەبىحى ، قاموسى زمانى
 كوردى ، بەرگى بەكەم ، بەغدا ، ١٩٧٧ .

ئەم فەرھەنگەي ئىنە ، ئىكسىكى زاراوى كرمانجى خوارووى
 زمانى كوردى (سۆرانى) بەتايىھتى ئاخاوتنى گوڤهري سلیمانى
 دەگرتەوہ . شایانى باسە ، ئەم گوڤهري ئىستا پەلى ھاوشتووہ وەك
 سوونەي زمانى ئەدەبى كوردى ئە سنورى كوردستانى عىراقدا خۆي
 چەپاندووہ . لە كوردستانى عىراقدا ، ئىستا سۆرانى زمانى
 خۆتندنو نووسىنى شىوہى رۆژنامەو گوڤارو بەرھەمە زانستىەكانە .
 لە سەرەتاي سالانى بىستەوہ چاپو چاپەمەنى لە كوردستانى عىراقدا
 سەرى ھەلداوہ . ديوانى شاعىرەكانى سەدەي قۆزدەھەم و بىستەم ، وەك
 نالى و سالم و كوردى و حاجى قادرى كۆيى ھاتوونەتە چاپ كەردن . ھەر
 لەو سەردەمەشەوہ ئەدەبى نوين كوردى چاوى ھەلپتئاوہ و نەش و نەماي
 كەردووہ . شاعىرى بەرزو چىرۆك نووسى گەورە لە ئەدەبى كوردىدا
 سەريان ھەلداوہ . شاعىرانى وەك پىرەمىردو سەلام و زىوەر و بىتەس و
 گوران و ھەزار ، چىرۆك نووسانى وەك ئىبراھىم ئەحمەدو محەرم
 محەمەد ئەمىن و ھتد . ھەر لەو ساتانەشەوہ رۆژنامە نووسىتى پەرى
 سەندووہ و زانايانى كورد بە سەدان بەرھەمى خۆيان دەربارەي مێژوو
 كۆلتوورى مىللەتى كورد ، كىيى قوتابخانە ، فەرھەنگەكانى كوردى و
 مەترىالى فۆلكلۆرى بلاو كەردۆتەوہ و چاپ كەردووہ .

لەبەر نەبوونى فەرھەنگىكى كوردى – رووسى ، خۆنەرى
 رووسى زمان لەم ھەموو بەرھەماتە بىبەشن . جگە لەمەش پەيوەندى
 ئابوورى و كۆلتوورى تىوان و ولانى ئىمەو كۆمارى عىراق كەوتە بارو
 دۆختىكى پىشكە و تووہوہ ، لەبەر ئەمەش چاپ كەردنى ئەم فەرھەنگە
 جگە لە لاى نە زانستىەكەي ، لاى تىكى پراكتىشى ھەبەو شىكى
 پىويستى ئەم قۆزاغى پەيوەندى ئىمەو ولانى عىراق . ئەم فەرھەنگە
 ئەيىتە سەرچاوەيەكى يارمەتى داني ئەو كوردانەي كە ئەبانەوى قىرى
 زمانى رووسى بىن .

ئەمە يەكەم فەرھەنگى كوردى - پرووسىيە لە ولاتى ئىمەو
 ھەندەران ، كە بە لىكسىكى زاراۋەى سۆرانى داندرائىت . ئەم
 فەرھەنگە تىزىكەى ۲۵ ھەزار ووشەى زمانى ئەدەبى كوردى تىدا
 تۆمار كراۋە ، قەۋارەى فرەۋانى فەرھەنگ لەۋەدايە ، كە ھەموو جۆرە
 لىكسىكى گرتۆتەۋە ، لە ھونەرى و زانىارى و رامىارى و كۆمەلايەتى و
 ناومال تادەگاتە ووشەگانى بەرھەم بەھەم ھىتان ، بەلكو جارى ۋە ھاش
 ھەيە ووشەى واى تىدايە ، كە خاسىيەتى چىتتىكى يا كۆمەل دەردەخات
 ۋەكو چىنى جوتياران ياخود كوچەران . جگە لەۋەى ووشەى خەلكى
 شارىشى تىدا تۆماركراۋە . ئەم لىكسىكانە مېژوۋى كۆلتوور و
 خوۋرە ووشەت و ژيانى كورد پىشان دەدات و فەرھەنگ دەۋلەمەند
 دەكات . .

ئەم فەرھەنگە بە جۆرتىكى گشتى ووشەى ئەدەبىيانى كلاسكى
 زاراۋى خواروۋى كوردى تىدا تۆماركراۋە ووشەى ئاخاوتى
 ناوبازارىشى گرتۆتە خۆى . سەربارى ئەۋەى ووشەى زاراۋى
 دراوسىش لە فەرھەنگە كەدا ھەن ، چونكە زۆر زەحمەتە لە تىوان
 خۆى و دراوسىي لە ووشەدا سنوورتىكى تەۋاۋ بو ئەۋ گەقەرەنە دابىتىن .
 ھەرۋەھا كۆمەلەى لە ووشانەش ، كە لە زمانەكانى پۆژھەلات و
 پۆژئاۋاۋە كەوتۈنەتە ناۋ زمانى كوردى ، ياخود ووشەى تازە
 دروست كراۋن ، لەم فەرھەنگەدا جىن خۆيانان كىردۆتەۋە .

فەرھەنگە كەمان جۆرى فۆنەتتىك و نووسىنى ووشەى سادە ،
 ووشەى لىكدراوۋ پىكەۋە بەستراۋ لە واتەۋ بىنساتى پىزمانىدا
 بىشان دەدات و دەرى دەخات . .

ووشەكانى كوردى بە پىتى ھەردى نووسراۋن ، بەلام لە كەۋانەدا
 بە پىتى لاتىنى و تەنەيان كىشراۋە بە (ترانسكرىپسى) بە جۆرەى كە

(به درخان) دایناوه له پراستیشدا باشتین پرتووسیکه که له گهل
 فوټیم ووشه ی کوردیدا بگونجین و یارمه تیه کی باشی نه و که سانه دمه
 که ده توانن فرهه نگه که به کار بهیتن و به لام پیتی عه ره بی نازانن ، چونکه
 له فرهه نگه که دا جه دوه لی پیتی لاتینی و عه ره بی به رامبر به ک
 نو سراون .

هروه ها له فرهه نگه دا چند لیکسیکی تریش هه به ، که تیا یاندا
 جوری گهردانی فیل (کار) پیشان دراوه و چند زانیاریه کی پرتیمانیش
 پیشکشی خوینهران کراوه ، له هه مان کاتدا لیسته ی کاره ساده گانی
 ره گی خراوه ته پال فرهه نگه که .

دانهران بهم جوره ی خواره وه پسته گانیان ناماده کردووه :
 ق . کوردو وشه گانی هم پیتانه ی ناماده کردووه : (ئا ، ب ، پ ، ت ،
 ح ، د ، ع ، م ، ه ، ئه) هروه ها مارف خه زنده دار سټ پیتی
 (ق ، غ ، ج) ی ناماده کردووه و ق . کوردو وه ری گتیراون بو پرووسی و
 بهم جوره ی ئیستا بو فرهه نگه که ناماده ی کردوون . زاری یوسف
 ووشه گانی هم پیتانه ی خواره وه ی ناماده کردووه : چ ، خ ، ر ، ز ،
 ژ ، س ، ش ، ف ، ف ، ک ، گ ، ل ، و ، ئو ، ئو ، ی ، ئی ، ئی .

دانهران له کاتی خه ریک بوونیاندا به دانانی هم فرهه نگه وه
 پرس و راویژیان له کورده گانی عیراق کردووه و مارف خه زنده دار و
 جه مشید هه یده ری (هه ولیر) ، کاوس قهفتان و که مال مه زه رو
 ناوړه حمانی حاجی مارف (سلیمانی) و که ریبی نه یووبی (مه ه باد)
 - کوردستانی ئیران و که سانی تر یارمه تی بان داون .

ره نگه هم فرهه نگه بهم جوره ی ئیستا وه کسو به که مین
 تاقی کردنه وه ، بی که م و کوری نه یت ، به لام سه ره تای نه نجامدانی
 کاریکی زانیاری گه ووه و پراکتیکی به له بهرده م کوردن ساندان و رینگه یان
 بو خوش ده کات .

دانەران ھيوادارن كە ئەم فەرھەنگە يېتتە يارىدەدەرنىكى بەكەلك
 بۆ ئەوانەى لە زمانو ئەدەبى كوردەكانى عىراقو عىران دەكۆلنەووە
 دەخۆئىن ، ھەرودھا سوودبەخشیشە بۆ ئەو كوردانەى كە دىتتە ولاتى
 سوڤىتو زمانى رووسى دەخۆئىن .

ق . كوردۆ

جەمشید حەیدەرى لە رووسىيەو كرووبەنى بە كوردى .

× × ×

لە سەردەتای نووسىنى ھەموو فەرھەنگىكدا كىشەى كۆكردنەووە
 ھەلژاردنى وشە دىتتە پىشەووە . بىچىنەى ھەلژاردنى وشە پىشەندە بە
 جۆرو بابەتو مەبەستى فەرھەنگەووە . تاكو ئىستا كىشەى ھەلژاردنى
 وشە بۆ فەرھەنگ لە ھىچ ولاتىكى جىھاندا شىوازىكى رانستى تەواوى
 وەرنەگرتووە ھەندى رووى ئەم مەسەلەيە ھەر بە ئالۆزى ماوەتەووە
 ھەرودەك زانای گەرودھو فەرھەنگ نووسى ناسراوو بەناوبانگى رووس
 ئەكادىمى ل. ف. شىربادەلى : « كىشەى ھەلژاردنى وشە بۆ فەرھەنگ
 بەكىكە لە كىشە ھەرە زەحەتەكانى فەرھەنگ نووسىن » (١٣) ، بەلام
 لەگەل ئەوھشدا پىويستە ئەووە لەبىر نەكەين كە لە تىۆرىي فەرھەنگ
 نووسىدا ھەنگاوى گەرودھو زاووە گەلنىك كارى ئالۆز خاوكراوەتەووە
 رىئىنايەكى وەھا دانراووە كە فەرھەنگ نووسەكان پەپرەوى بكەنو لە
 پىگەيەووە لەگەلنىك كۆسپ رىزگاربان بىت . ھەرودھا دانانى ژمارەبەكى
 زۆر لە فەرھەنگ – واتە لە ئەنجامى ھەول و كۆشش و زانين و ئەزموونى
 فەرھەنگ نووسەكاندا سەرمەشقى ھاتوتە كايەووە .

(١٣) ل. ف. شىربا ، تىۆرىي فەرھەنگ نووسى ، مۆسكۆ ،
 ١٩٤٠ ، ل ١٠٦ (بە زمانى رووسى) .

ههچهنده مهسه لهی کۆکردنه وهه ههلبژاردنی وشه کارتیکی
گرانه ، بهلام نهو پیتی نما تیوری و پراکتیکی بهی که تا نه مرو هاتوته
کایه وه ، نه کاره مان بو ئاسان دهکات .

شایانی باسه ، دانه رانی فرههنگی کوردی - پرووسی له
کۆکردنه وهه ههلبژاردنی وشه دا که لکیان له ریبازی تیوری و پراکتیک
وهه گرته وهه له پرووه وهه به پیتی نهو مه بهسته ی له پیشه کیدا بو دانانی
فرههنگه که دیاری یان کردوه ، به گشتی سهه که وتوون .

نه گه چی ده کوردوو ده زاری زور بایه خیان به کۆکردنه وهه
ههلبژاردنی وشه داوه ، بهلام له گه له وه شد له لایه وهه له
فرههنگه که دا هه ندی که م و کورتی ده بیستی . به وینه :

راسته له فرههنگه دا زور بهی نهو وشانه ی له نه ده بیات و
ئاخاوتنی دیالکتیکی خوارووی کوردیدا به کاردین ، ده بیستی ، بهلام
له گه له وه شد ژماره یه کی زور وشه هه ن نه که وتوونه ته ناو
فرههنگه که وه ، که وه نه بی که متر به کار به بیستی ، وه که له به شیک لهو
وشانه ی که که وتوونه ته ناوه وه . بو نمونه : ئانجانه ، ئاواته ،
ئاچنج - ئاچوغ ، ئوف . . . هه ندیکی تر له ناو فرههنگه که دا
نه نو سراون و نه وهش که هیندیکیان به ره سه ن کودی نین ناییت بیته
کۆسپ له به رده می نه وه دا که نه خرینه ناو فرههنگه که وه ، چونکه
زور به یان له هه موو سووچیکی کوردستاندا زازاون و بوونه ته مولکی
کورد . ههروه ها بو پتر سه لاندنی نه م رایه ، له فرههنگی ناوبراودا
گه لیک وشه ی بیگانه تۆمار کراوه .

لهو کۆمه نه وشانه ی له دروست بووندا پتوه ندیان له تیواندا
هه یه ناته واوی ده بیستی ، بو نمونه وشه ی « ئابروو ، ئابروو بردن ،
ئابروو چوون ، ئابروو پزان ، ئابروو چوو ، ئابروو دار ، ئابروو مه ند »

ھەيەو كەچى « ئاپرۇوبراز ، ئاپرۇوبەرە ، ئاپرۇوتىكان ،
 ئاپرۇوتىكاۋ . . . » نىيە . وشەي « ئابوورى » دراۋەو « ئابوور » بە
 واتاى « ھەيا ، داۋىن پاكى ، شەرەف ، شانازى ، نامووس » نەدراۋە .
 وشەي « ئاتەش ، ئاتەشپەرست ، ئاتەشخانە ، ئاتەشك ، ئاتەشگنا ،
 ئاتەشى » تومار كراۋە . بەلام « ئاتەشبازى ، ئاتەشپەرستى ،
 ئاتەشخان ، ئاتەشكىش ، ئاتەشگەدە ، ئاتەشگەردان . . . »
 نەنوسراۋە . وشەي « ئاخىر ، ئاخىرى ، ئاخىزمىن ، ئاخىرىن » دەيىرىنى ،
 كەچى « ئاخىربوون ، ئاخىرخىر ، ئاخىرزەمان ، ئاخىشەپ . . . »
 بەرجاۋناكەون . « ئاردمشاز ، ئاردمەوا » ھەيەو « ئاردم ، بىرىنج . . . »
 نىيە . « ئازمەندار » نوسراۋەو « ئازمەندارى » تومار كراۋە . . . ھتە .
 ئەمە سەرپارەت بە ھەلىزاردنى وشە كوردىيەكانى فەرھەنگى
 ئاۋبراۋ ، ئىستاش با ئاۋرىك لە چۆتىنى سازكردنى بەشە رووسىيەكەي
 ىدەنەۋە :

ۋەك ئاشكرايە ، لە تىۋان ۋەرگىرانو تىۋورى نووسىنى
 فەرھەنگىك كە لە زمايتىكەۋە بۆ زمايتىكى تىت يىۋەندى بەھىز ھەيەو
 بىچىنەي ۋەرگىرانىش بايەخىكى تەۋاۋى ھەيە لە دانانى ئەۋ جۆرە
 فەرھەنگانەدا ، ھەرۋەھا ئەۋ فەرھەنگانەش لە كارى ۋەرگىراندا
 كەلكىكى زۆريان ھەيە (۱۱) .

ھەرچەندە لەم بارەيەۋە بە شىۋەيەكى تىۋورى ھىچ نوسراۋىكى
 ۋەھامان نىيە كە شاينانى باس يىت . بەلام لە گەل ئەۋەشدا ھەندى شت
 لە رووسىيەۋە بۆ كوردى ، ياخود لە كوردىيەۋە بۆ رووسى
 ۋەرگىرانو لەم روۋەۋە تەجروبەيەكى بچووك ھەيە . ئەمە ھەرۋەھا

(۱۱) ئا . ف . نىۋدوروف ، تىۋرى ۋەرگىران ، مۆسكۋ ، ۱۹۶۰ ،
 ۵ - ۶ (بە زمانى رووسى) .

سوود وەرگرتن له تیۆری وەرگیرانی رووسی ږتگه یان بۆ ده . کوردو .
ده زارځی ئاسان کوردووه له نیشانکردنی جۆری وەرگیرانی وشه
کوردیه کانی فەرهنگه که یان بۆ سه زماڼی رووسی .

بن گومان له نووسینی فەرهنگیکی وه هادا ، بۆ وەرگیرانو
لیکدانه وهی وشه کوردیه کان به تاییه تی وەرگیرانی مطلق
« absolute » و جزئی « partial » و شرح و « description »
پتویسته ده وری سه ره کی بینن .

وهرگیرانی مطلق نه وه په که مانای وشه یه که به یه که وشه بدری .
نه گهر وشه په کی کوردی له زماڼی رووسیدا به رانه ری وشه په کی پر به
پیتتی خوی هیتتو که به ته واوی مانای نه و وشه په بدات و نه و
وشه په ش وشه په کی ئاسانو ساده و ساکار بیت ، نه وه پتویست به
درتزه ناکات .

وهرگیرانی جزئی نه وه په که وشه یه که مانا له مانا کانی وشه
فره و اتا کان « polysemantic » بدات ...

جگه له و دوو جۆره وەرگیرانه ی له سه ره وه باسمان کردن ،
ههروه ها وەرگیرانی کړه له وشه ی ها وواتا (Synonym) ده ورتکی
گه و ره و دیاری هه په . زور جار به رانه ر یه که وشه ی کوردی له زماڼی
رووسیدا چه ند وشه یه که به کار ده هیترتین (نه مه ش له هه موو زماڼیکدا
هه په) . جا بۆ لیکو لینه وه ی مانای یه که وشه ی کوردی به کارهیتانی
چه نا . وشه په کی یه که ها و تاي رووسی نیشانه ی ده و له مه ندی و پوختی
وهرگیرانه و له سه رتکی تریشه وه مانای وشه ئاسان ده کات .

ههروه ها ږی ده که وځی به رانه ر وشه په کی کوردی له زماڼی
رووسیدا ده سه و اژه یه که به کار ده هیترتی . نه م جۆره وەرگیرانه ش

بايه خى خۆى هه يو له مه سه له ى زانستى وشه دا « lexicology »
جىگى تايه تى وه رگرتوه .

شه رحى وشه به تايه تى پتويسته له كاتىكدا به كار به پىترى كه له
زمانى رووسيدا وشه به كى هاوواتا نه يتت بو داني ماناى وشه به كى
كوردى . ههروه ها « فهرهنگ نووس ده بى گرنكى بدات به وهى
شه رحى وشه كان به كورتى بكات ، به مه رجىك ئه و كورتى به نه بى
به هۆى نه كردنه وه و ئاشكرا نه بوونى ماناى وشه كان » (١٥) . جگه له وه
پتويسته شه رح كراوه يتتو به وشه ى ئاسانو ساده يتت .

به كى له ئه ركه سه ره كيه كانى فهرهنگى كوردى - رووسى
روونكرده وهى ماناى وشه به . جگه له وه نيشاندانى چۆنيه تى
به كار هيتانى وشه ش پتويسته له كارى فهرهنگ نووسيدا .

بى گومان بو تىگه يشتنى ماناى هه ندى وشه روونكرده وه
ده ورنكى گرنكى هه به . ئه مه ش له سه رىكه وه كارى خوينه ر ئاسان
ده كاو له سه رىكى ترشه وه شىوازىكى زانستى ده دات به فهرهنگه كه .

ههروه ها پتويسته به شىيىكى زۆرى وشه كان بخرىنه ناو
رسته به كى كورت و ئاسانه وه ، تاكو ماناى وشه كان باشر ئاشكرا بىن و
تا خوينه ر له و رىگايه وه بزاني چۆن ئه و وشانه له رسته دا به كار
ده هيتىرن . جگه له وه ل . ئ . شىر با ده لى : به ينى وشه ى زما تىه ك
له گه ل زما تىكى تر دا ته نها ئه وه نيه كه به رانه ر به كى و هاوواتان ،
به لكو پتوه ندى ئالوزو جياواز هه به له شىوه ى به كار هيتا نى اندا (١٦) .

(١٥) نا . ك . باروفكوف ، له ته جروبه ى فهرهنگ داناندا ،
« كوفارى فهرهنگ نووسى » ، مۆسكو ١٩٦٧ ، ل . ١٤ ، (به زمانى
رووسى) .

(١٦) سه رچاوه ى ناوبراو ، ل . ف . شىر با .

ئەگەر لەم پرووانەووە تەماشای فەرھەنگی کوردی - پرووسی ناوبراو بکەین ، دەبینین بەگشتی دانەرانی لە چۆنیەتی وەرگیراوە لیکدانەووەی مانای وشەکانی فەرھەنگەکاندا لە هەمان کاتدا ھونەرێکی بەرزیان نواندوووە بە زمانێکی پەوانو ئاسان ، بە وشەیی بەرانبەری پر بە پێستی خۆی شەرحی وشەکانیان کردوووە مانایانمان لیکداوەتەووە ھەر وشەیک چەند مانای ھەیت ھەموو ماناکانمان بە پرووسی نووسیوە ، بەمەو ھەروەھا بە ھێناوەوی گەلیک ئیدیۆم و پەندی پیشینان و قسەئەستەق تۆانیویانە دەولەمەندی زمانی کوردی نیشان بەدەن . لە لایەکی ترەو دە کوردۆو دە زاری زوربەیی وشەکانی فەرھەنگەکان خستۆتە پستەووە وەریانگیراوە بۆ پرووسی و لەم رینگەبەووە تی گەشتن و بەکارھێنانی وشەکانیان ئاسان کردوووە ، خۆ ئەگەر وشەیک کوردی لە پرووسیدا بەرانبەری نەبێ ، ئەو بە نەرحیتکی کورت و ئاشکرا مانای ئەو وشەیانداوە بەدەستەووە .

X X X

ئنجبا تەماشایەکی ھونەری ریک خستنی فەرھەنگەکان بکەین :

۱ - ریزکردنی وشە کوردییەکان .

بۆ ئەم جۆرە فەرھەنگە تاکە رینگای ریزکردنی وشە ئەو بە بە گۆرەیی ئەو زنجیرە ئەلفوبی بە پێت کہ لە نووسینی کوردیدا ھەبە . بەلێ دانەرانی فەرھەنگی کوردی - پرووسی ئەم رینگەبەیان گرتوووە و بێگومان بۆیە خۆتەر لە دۆزینەووەی وشەدا ھیچ گێرگرفتیک نایەتە رینگای و بە ئاسانی ئەو وشەبەیی پێوستی بێ دەیدۆزیتەووە .

۲ - وشەیی ھاویێت (homonym)

چۆن لەگشت زمانیکدا ، ھەروەھا لە زمانی کوردیدا وشە ھەن کہ بە خۆتندەووە نووسین وەك بەکن ، بەلام مانایان جیاوازە ، وەك :

بیر - بیرو هۆش

بیر - (بئر - عه ره بی)

باو - دهمستور : فیسار شت بووه به باو

باو - باوک

باو - زیادهی شتیك به سه ر شتیکی تر دا .

بئ گومان ئەو چەند وشە یەئە له سه ره وه ناومان بردن لهو وشانه
ئین که مانایان زۆره - واته وشەئە فره واتا (polysemantic) ئین ، به لکو
ئەو وشانهن که تهها له خوینده وهو نووسیندا وهك به کن ، ئەگینا له
واتاو په یدابوونیاندا جیاوازن ، وهك (« بیر » - بیرو هۆش) که
وشه یه کی کوردیه زۆر دووره له (« بیر » - بئر) که وشه یه کی
کوردی نیه و له په یدابوونو دروست بووندا سه رچاوه یه کی تری
هه یه . یاخود « باو » ده بین سئ وشه ن که مانایان جیاوازه و له یهك
دوورن . هه رچه نده هه رسیتکیان له په سه ندا کوردین ، به لام
په یدابوونو دروست بوونیا ن له ڕینگای جیاوازه وه هاتوو . جا ئهم
جۆره وشانه که له لیکسیکۆلۆژیدا وشەئە هاوئێژ (homonym) یان
بئ ده لئین ، پئویسته له گه ل وشەئە فره واتا (polysemantic) له یهك
جیا بکریته وهو تیکه ل نه کرئین و له فره نه نکیشدا وهك ئەو شتیه یه ی
له سه ره وه نووسراون - واته به یهك وشه دانه زاوون - تو مار بکریت .
شایانی باسه ، که ده کوردو و ده زاری له ڕیکه خستی فره نه نگه که یاندا
له سه ر ئەو ڕینگا زانستی په ڕۆشتوون . ئەو ڕینگایه ش ئەوه یه که ئەو
جۆره وشانه ی ناومان بردن به یهك وشه دانه زاوون نه خراونه ته ڕیزی
ئەو وشانه ی که مانایان زۆره (polysemantic) و جیا کراونه ته وهو به
وشەئە جیاوازو سه ره بخۆئە هاوئێژ (homonym) دانراون و سه ره له نوئ
له سه ری دێر وهك وشه یه کی تابه ته ی نووسراون و ژماره یان بو دانراوه .

۲ - وشەى فرەواتا (polysemantic)

لە زمانى كوردیشدا ، وەكو ھەموو زمانەكانى تر وشە ھەن
كە تەنھا يەك ماناىان ھەبەو وشەش ھەن كە ماناىان زۆھ . بۆ
سۈونە دەبىنن كە ھەندى وشە ، وەك : (شەو ، ئاشەوان ، دراوسى ،
ئەژتۆ ... ھتد) لە يەك مانا زىاتريان نىيە ، بەلام وشەش ھەن ماناىان
زۆرەو ئەو ماناىانەش لە يەك تىزىكن ، وەك :

چۆش سەندن : (۱) ھاتنە كولى شتى شل لەسەر ئاگر ،
(۲) برىنى بە لە تاوسەندنى جىھان لە ھاویندا ؛ (۳) گەرم بوونى يەككە
لە كارىكدا .

دانەرانى فرەھەنگى ناوبراو بۆ ئاسانکردنى بەكارھىنانى
فرەھەنگەكەو كىشانى سنوور لە تىوان ماناكانى يەك وشەدا باش
ماناكانىان لە يەك جياکردۆتەو . ئەوانەى ئەم فرەھەنگە بەكار دەھىنن
لەم رىنگەبەو لە تىگەشىنى ماناى وشەدا تووشى ھەلەو زەحمەت
ناپن و ئەو زاتانەش كە فرەھەنگەكەيان داناو ، جگە لەوھى بەم كارە
شيوازىكى زانستىيان بەكارەكەيان داو ، ھەرۆھە ھەندى كىشەى
زانستى وشەشيان چارکردوو .

۳ - وشەى ھاوواتا (Synonym)

بەو وشانە دەلەين كە يەك مانا دەبەخشن ياخود ماناىان لىك
نزىكە ، بەلام لە خويتەنەو نووسىناندا جياوازن ، وەك : (لىر -
دارستان - جەنگەل ، ئاوارە - پەريو - دەر بەدەر ، ئەوين - ئەفەين -
دەلدارى - عىشق ، تووش - دژوار - سەخت - ناخۆش ... ھتد) .

بىن گومان بۆ فرەھەنگى ناوبراو پىويست بە وەرگىرانو
لىكدانەو شەرحى ھەموو ئەو وشانە ناكات ، بۆيە دانەران ماناى

وشەى يەكەمىيان (واتە - بەگوڭزەى زنجىرەى ئەلئوبىتى كوردى)
ياخود ھەرە ناسراويان داوومۇ ئەبەردەم ئەوانى تردا نووسىويانە :
پروانە فلان وشە . خۆ ئەگەر جياوازيەكيش لە تىوانياندا ھەيتت
دەست نىشانىان کردووہ .

ئەم شىئوہ يە نەك ھەر پىڭا كورت دەكاتوہ ، بەلكو نىشانى
خوئىنەرىشى دەدات كە « وەتەن » و « نىشتەمان » ، « ئەوين » و
« ئەقەين » و « عىشق » و « دلدارى » ، « خاپوور » و « وپان » ھتد
خاوەنى يەك مانان . ھەر وھە بەمەش يەككە لەكيشەكەنى زانستى
وشە خاوكراوہتەوہ .

۵ - ھەممى نىشانە بۆ ئاسانکردنى كارى چاپو سووكکردنى
بارى فەرھەنگەكە :

بۆ ئاسانکردنى كارى چاپو سووكکردنى بارى فەرھەنگەكە
خوئىنەران چەند نىشانە يەكەيان بەكارھىتاوہ . بە وئىنە :

۱ - لەكاتى خستە پستەى وشە يەكدا بۆ دووپات كەردنەوہى وشەكە
ھىيلىك بەم جۆرە (-) كىشراوہ ، وەك :

(دل) - م پى سووتا

ئەو پىاوتكى بە - ۵

(كار) - ل - ترازان

ب - زۆر جار بۆ پروون كەردنەوہى وشە يەك لە تىوان دوو كەواندا
نووسىويانە كە ئەو وشە يە سەر بە چى پۆلە وشە يەكە ، وەك :

ناو ، جى ناو ، كەردار (تىپەر ، تىنەپەر) ، نەبات
پزىشكى قەسى ئەستەق ھتد . بۆ تەواو ئاسانکردنى
ئەم مەبەستە پىيىكىان کردووہ بە نىشانەو لە پىشەكى
فەرھەنگەكەدا باسيان کردووہ .

ج - بۆ جیا کردنه وی وشه و فریزی بهرله (۱۷) له ئیدیۆم و دیاری کردنی ئیدیۆم : له بهردهم ههر ئیدیۆمیکدا ئهم نیشانه به ۵ یان داناوه :
 ... و گه لیکه تر .

بئ گومان ئهم شیوازه یتیی کورت کردووه تهوه و باری چاپی ئاسان کردووه و ههر له بهر ئه وه شه که له یتیکرای فهرهنگی ولاته یتیکه و تووه کاندایا په پره وی ده کړی .

ههروه ها ده کوردۆ له بیست لاپه ره ی کۆتایی فهرهنگه که دا هه ندی جده دوه لی بۆ گه ردانی یتیزی جۆر به جۆری کردار یتیکه ستووه و ئهم به شهش به ته وای به فهرهنگه که خۆیه وه به ستراوه و که لکی زۆره بۆ به کاره یتانی و بۆ فیربوونی زمانی کوردی .

سه ره پای ئه مانه هه موو گه لیک پرووی تری گرنگ له فهرهنگه که ی ده کوردۆ و ده زاری دا به دی ده کړی ، هه رچه نده ئه مهش وا ناگه به ننی که ئه و فهرهنگه که م و کورتی یتیدا نیه ، به لام ئه وه نده هه به که م و کورتیکانی له زخی به رزی که م ناگه نه وه ، به تاییه تی ئه گه ر یتوو ئه وهش له یاد نه که ین که وا دانه رانی سوودبان له ته جروه به ی فهرهنگ نووسانی کوردو ئه وروپا وه رگرتووه و ئه مهش بووه به هۆی سه رکه وتنی فهرهنگه که م به هۆی نووسینی له سه ر شیوازیکی زانستی . به م جۆره ئهم فهرهنگه به یه کبک له فهرهنگه به رزه کانی کوردی ده ژمیریت و به ره میکی گه و ره ی زانستی به له کاری کوردناسی سوؤ یتیدا (*) .

(۱۷) بۆ وه رگرتنی زانیاری سه بارهت به فریزی بهرله ، بروانه : د . ئه ویره حمانی حاجی ماری ، وشه ی زمانی کوردی ، به غدا ۱۹۷۵ ، ل ۵۶ - ۶۰ .

(*) ئهم وتاره له (ل ۲۲ - ۲۹) ی ژماره (۱۷) ی سالی ۱۹۸۴ ی تۆفاری « کاروان » دا بلۆکراوه هه وه .

موجز تاريخ وضع القواميس الكردية

- ١ -

منذ البدء حتى الحرب العالمية الاولى

بدأ العمل في حقل وضع القواميس الكردية منذ أمد طويل . وان واضح أول قوبييس كردي كان رجلا كرديا . ففي عام ١٠٩٤هـ / ١٦٨٢ - ١٦٨٣م وضع الشاعر الكردي العظيم الخالد الذكر احدي خاني قوبييسا غريبا - كرديا منظوما للضية الكرد ، أسماء « نوبهار » واعيد طبعه لمرات عديدة .

- اولا - ضمن ملحق قاموس يوسف ضياء الدين باشا الخالدي (١) .
ثانيا - في كتاب (ليكوك) العالم الالمانى (٢) ...

على أن اول قاموس كردي تم وضعه من لدن الاوروبيين هو ذلك القاموس الايطالي - الكردي الذي نشره القس الايطالي (ماوريزو غارزونى Maurizio Garzoni) عام ١٧٨٧ في روما (٣) ضمن ملحق

-
- (١) يوسف ضياء الدين باشا الخالدي المقدسى . الهدية الحميدية في اللغة الكردية . استنبول ، ١٣١٠ هـ - ١٨٩٣ م .
(٢) Le Coq, Kurdische Texte, Berlin, 1903; T. I. II.
(٣) Maurizio Garzoni, Grammatica e vocabolario della ligua kurda, Roma, 1787.

كتابه حول اللغة الكردية . وهو يؤلف بمجموعه قرابة خمسة آلاف كلمة ايطالية مفسرة بلهجة العمادية . اما ما يتعلق بتفسير المفردات وشرحها وايضاها فعمل ناجح وموفق بالنسبة الى الفترة التي وضع فيها ، بل انه بالرغم من مضي (٢٠٠) عام على طبعه ، ما زال محط فائدة وشائع الاستعمال .

وفي عام ١٢١٠ هـ - ١٧٩٥ م وضع الشيخ معروف النودهي قويمسا عربيا - كرويا منظوما سماه (أحمدى) ، وقد طبع سنة ١٩٣٦ مرتين ، مرة في السليمانية^(٤) . ومرة في بغداد^(٥) . وما خلا الاعمال التي اسلفنا ذكرها آنفاً ، وحتى منتصف القرن التاسع عشر لم ينجز شيء من هذا القبيل جدير بالذكر ، اللهم الا (٢٠٠) كلمة دونها ريج^(٦) و (٢٧٣) كلمة دونت في قاموس للمقارنة بين سائر اللغات واللهجات^(٧) .

(٤) شيخ معروفى نودىيى « احمدى » ، سليمانى ، ١٩٣٦ (الشيخ معروف النودهي « أحمدى » ، السليمانية ، ١٩٣٦) .

(٥) شيخ معروفى نودىيى « احمدى » بهغدا ، ١٩٣٦ . (الشيخ معروف النودهي « أحمدى » بغداد ، ١٩٣٦) .

(٦) C. J. Rich. Narrative of a residence in Koordistan and on the site of ancient Niniveh, London, 1836—1837. pp. 394—398.

(٧) П.С. Палас. Сравнительные словари всех языков и наречий, СПб., 1787, ч. I, № 77

(پ . س . بالاس ، قاموس مقارن لجميع اللغات واللهجات ، سانت بطرسبرغ ، ١٧٨٧ ، الجزء الاول) .

الا أنه ما ان أطل النصف الثاني من القرن التاسع عشر حتى راج البحث في اللغة الكردية عموما وفي وضع القواميس الكردية خصوصا. ففي الاعوام ١٨٥٦ و ١٨٥٧ و ١٨٥٨ نشر المستشرق والعالم الكبير - بيوتر لرخ ثلاثة كتب حول الكرد وكردستان^(٨) تعد حتى يومنا هذا نادر المثال في مكتبة الدراسات الكردية ، وتعتبر من المراجع الاصلية . يحتوي كتابه الثالث على قاموس كردي - روسي (ص ١ - ٨٤) و كردي (زازائي) - روسي (ص ٨٥ - ١٠٨) .

اما آ. جابا فعلاوة على خدماته في تدوين الآثار الفولكلورية الكردية والبحوث القيمة عن الكرد ولغتهم فقد قام بعمل عظيم في ميدان وضع القواميس الكردية . والى هذا العالم الجليل يعود فضل تأليف أول قاموس كردي - فرنسي نشره فرديناند يوستى بأمر من الاكاديمية الروسية سنة ١٨٧٩^(٩) . ويقع القاموس المذكور في (٤٦٣) صفحة و (١٥) ألف كلمة كردية ، هذا عدا الشروح والايضاحات الفارسية والعربية والتركية ، كما أنه وضع قاموسين آخرين : فرنسيا - روسيا - كرديا ، وكرديا - فرنسيا - روسيا ، ألا انهما ما زالا مخطوطين محفوظين في أرشيف أكاديمية العلوم السوفيتية في لينينغراد .

(٨) П. Лерх. Исследования об иранских курдах и их предках северных халдеях, СПб., 1856, 1857, 1858

(پ . لرخ ، بحوث عن الاكراد الايرانيين واجدادهم الخالديين الشماليين ، سانت بطرسبورغ ، ١٨٥٦ ، ١٨٥٧ ، ١٨٥٨) .

(٩) A. Jaba, Dictionnaire kurde-francais, St-Petersbourg, 1879.

أما س . أ . رى البشر الامريكى الذى أمضى فترة طويلة في منطقة حكارى
فقد نشر عام ١٨٧٠ موجزا لقواعد اللغة الكردية^(١٠) مردفا بتويميس كردى
— انجليزى يقع في (٢٠) صفحة .

وما ان اشرف القرن التاسع عشر على نهايته حتى بادر المستشرق آ .
سوتين بنشر كتاب حول قواعد اللغة الكردية^(١١) كرس القسم الثالث منه
لتويميس كردى — ألماني (ص ٢٨١ — ٣٤١) .

وفي كتاب س . آ . يگيزاروف الذى الفه في اثنوغرافيا الكرد^(١٢)
نجد قويميسين : أحدهما كردى — روسى (ص ١ — ٦٥) يضم حوالي ثلاثة
آلاف كلمة — وثانيهما روسى — كردى (ص ٦٦ — ١٢٢) يضم حوالي أربعة
آلاف كلمة .

S. A. Rhea. Brief Grammar and vocabulary of the (١٠)
Kurdish Language of the Hakari district in "Journal of the
American Oriental Society", New Haven, 1872. Vol. X.

E. Prym and A. Socin, Kurdische Sammlungen, (١١)
Abt I. II, S. Pbg, 1887—1890.

С.А. Егизаров. Краткий этнографический (١٢)
очерк курдов Эриванской губернии,
"Записки Кавказского отдела импера-
торского Русского географического об-
щества", книжка XIII, выпуск 2, Тифлис,
1891

(س . آ . يگيزاروف ، موجز تاريخ الاثنوغرافيا الكردية لحافظة
اريلان ، تقارير القسم القفاسى للجمعية الجغرافية الامبراطورية
الروسية ، تيفليس ، ١٨٩١) .

وفي عام ١٨٩٣ نشر يوسف ضياء الدين باشا الخالدي في استانبول قاموسا كرديا - عربيا (١٣) يقع في (٣١٩) صفحة ، فهو يعد بحق أثرا قيما في حقل القواميس الكردية (١٤) .

وفي ملحق الكتاب الذي نشره ميغرسون سنة ١٩١٣ في لندن (١٥) نجد قويميسا انجليزيا - كرديا (ص ١٧٠ - ٢٨٩) ، كما أننا نجد في كتابه الآخر الذي طبع في بغداد سنة ١٩١٩ قويميسا انجليزيا - كرديا يقع في سبعين صفحة (١٦) .

وفي سنة ١٩١٦ نشر ف . نيكيتين في اورمية قويميسا روسيا - كرديا (١٧) . وفي أعقاب ذلك بثلاث سنوات صدر كتاب في قواعد اللغة

(١٣) انظر المرجع المذكور ، يوسف ضياء الدين باشا الخالدي المقدسي . الهدية الحميدة في اللغة الكردية ، استنبول ، ١٣١٠ هـ - ١٨٩٣ م .
(١٤) للوقوف على معلومات أكثر بشأن هذا القاموس ، راجع : ماموستا نهجه دين مهلا ، كهنجينه به كي پر كه وهه ري كوردان ، كؤفسياري « رؤزي نوي » ، ١٢ ، سليماني ، ١٩٦٠ ، ل ٢١ - ٢٥ . (الاستاذ نجم الدين ملا ، كنز الاكراد المملوء من الجواهر ، مجلة « رؤزي نوي » ، العدد ١٢ ، السليمانية ، ١٩٦٠ ، ص ٢١ - ٢٥) .

E. B. Soane, Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language, London, 1913.

E. B. Soane, Elementary Kurmanji Grammar, Baghdad, 1919.

В. Никитин. Краткий русско-курдский военный переводчик, Урмия, 1916 (١٧)

(ف . نيكيتين ، ترجمان حربي روسي - كردي مختصر ، اورميا ، ١٩١٦ .

الكردية للبشر الامريكى ل . و . فاسوم^(١٨) وهو يضم قويسيا يقع في ١٦
صفحة (ص ٢٦٢ - ٢٧٨)

- ٢ -

بعد الحرب العالمية الثانية

في كردستان :

وفي الثلاثين من القرن العشرين يبدأ دور جديد في تاريخ تأليف القواميس الكردية ، وذلك كاحدى حصائل تماظم الوعي القومي وتممته الذي كان من ثماره الثقافية المهمة اهتمام المثقفين الكرد انفسهم بالابحاث اللغوية والادبية والتاريخية لشعبهم . الا ان العمل في مضممار تأليف القواميس الكردية ظل حتى عام (٥٠) محدود الاطار بطيئا تشوبه السذاجة والبساطة ، والذي نشر منه في تلك الفترة ويستحق الذكر لم يتعد ما يأتي :

اولا - قائمة المصطلحات الاجتماعية والسياسية التي نشرها جلادت بدرخان بعنوان (قويسيس كردي) خلال الثلاثينات على صفحات مجلة « هاوار » وثانيا تلك المصطلحات التي نشرها الاستاذ علاء الدين سجادي في مجلة « نزار » ، وثالثا قويسيس الاستاذ شاكر فتاح الذي طبعه عام ١٩٣٤^(١٩) ، ورابعا القاموس العربي - الكردي الذي وضعه الاستاذ عبدالله

L. O. Fossum, A practical Kurdish grammar, Minnea- (١٨)
polis, 1919.

(١٩) شاكر فتاح ، فهره نكوك ، ئينكليزى - كوردى ، وه كوردى -
ئينكليزى ، ره واندوز ، ١٩٣٤ . (شاكر فتاح ، قويسيس ، انجليزى
- كردي ، وكردي - انجليزى ، رواندوز ، ١٩٣٤)

- ١٧٦ -

زيور سنة ١٩٤١ (٢٠) .

الا أنه بعد السنوات العشرين الاخيرة خطأ بعض الاساتذة المخلصين في هذا المضمار خطوات كبيرة ، فنشروا عددا من القواميس القيمة وتقدم بذلك التأليف القاموسي وازدهر بصورة ملحوظة ، يعد الاستاذ گيو الموكرياني ذا دور مشهود فيما قدمه الى تاريخ وضع القواميس الكردية حيث امضى من سني شبابه وكهولته عشرات الاعوام في العمل الدائب لهذا الغرض والى عدد من القواميس ومنه :

المرشد : وهو قاموس لدرسي عربي - كردي طبع في مطبعة كردستان بأربيل سنة ١٩٥٠ (٢١) . ويضم هذا القاموس حوالي (١٥) ألف كلمة عربية مفسرة بالمفردات الكردية . وقد وفق في شرح المفردات ، ولاسيما المفردات العربية التي ليس لها مقابل في الكردية . وعلى الرغم من مضي قرابة (٢٠) عاما على طبع هذا القاموس فانه ما زال موضع فائدة كبيرة .

وفي عام ١٩٥٥ نشر قاموس كردي - عربي - فارسي - فرنسي - انجليزي تحت عنوان (كولكه زيرينه - قوس قزح) (٢٢) موزعة مفرداته

(٢٠) مترجم من قاموس « اختري » ، وهو كما كتب المؤلف نفسه - قد تم في الخامس والعشرين من تموز سنة ١٩٤١ . غير أنه - للأسف - لم يطبع بعد وما زال مخطوطا ، محفوظا في مكتبة « المجمع العلمي الكردي » .

(٢١) گيو موكرياني - « رابره » ، فمرهه نكيكي قوتابخانه يي عاره بي وگوردي به ، هولير ، ١٩٥٠ . گيو الموكرياني « المرشد » ، قاموس مدرسي في اللغتين العربية والكردية ، اربيل ، ١٩٥٠ .

(٢٢) گيو موكرياني - « كۆلكه زيرينه » ، كوردي - فارسي - مره بي ، فهره نسي - ئنگليزي ، چاپي به كه م ، هولير ، ١٩٥٥ . (گيو موكرياني - « كۆلكه زيرينه » ، قاموس كردي - فارسي - عربي - فرنسي - انجليزي ، الطبعة الاولى ، اربيل ، ١٩٥٥) .

على (٥٩) موضوعا صغيرا . ونصادف في كل موضوع معظم المفردات التي تخصه .

ومع ما فيه من بعض النواقص الا ان معظم تلك النواقص انما تقع على عاتق تأخر التأليف القاموسي الكردي في تلك المرحلة .

وفي عام ١٩٦٦ أصدر الاستاذ جيو الموكرياني الطبعة الثانية لـ (كولكه زيرينه - قوس قزح) منقحة ، مضيفا اليها ما جعلها تختلف اختلافا كبيرا عن الطبعة الاولى بما اجري فيها من اصلاح واكمال للنواقص التي شابتها (٣٣) كما أنه نشر سنة ١٩٦١ قاموسا كرديا - عربيا بعنوان (مهاباد) (٢٤) وهو قياسا الى سوابقه من القواميس التي وضعها المؤلف أجدد وأقرب الى الكمال وأبعد عن النواقص ، سواء اكان من حيث غزارة المفردات التي يحويها ام من حيث طريقة وضعه وأسلوب ترتيبه . يبلغ عدد مفرداته الكردية قرابة (٣٠) ألف كلمة ، أي ضعف القاموس المرشد . وقد نهج في ترتيب المفردات وتنظيمها وطريقة تفسيرها وشرحها منهجا جديدا وصحيحا وطريفا .

وعدا ما ذكرنا فقد وضع الاستاذ جيو الموكرياني (قاموس كردستان)

(٢٣) جيو موكرياني - « كۆلكه زيرينه » ، كوردي - فارسي - عهري - فهره نسي - ئينكليزي ، چاپى دووهم ، ههولتير ، ١٩٦٦ . (جيو الموكرياني - « كۆلكه زيرينه » ، قاموس كردي - فارسي - عربي - فرنسي - انجليزي ، الطبعة الثانية ، اربيل ، ١٩٦٦) .

(٢٤) جيو موكرياني - « مهاباد » ، فهره نكيكى قوتابخانه يى كوردي وعهري به ، ههولتير ، ١٩٦١ . (جيو موكرياني - « مهاباد » ، قاموس مدرسي في اللغتين العربية والكردية ، اربيل ، ١٩٦١ .

ايضا الا أنه ما زال غير مطبوع ، وهو قاموس كردي - كردي^(٢٥) . وفي ميدان اللغة والادب والتاريخ الكردي يبرز الشيخ محمد مردوخ هو الآخر كالم كردي له الفضل في حقل وضع القواميس الكردية . ومن الجدير بالاشارة أنه وضع سنة ١٩٥٦ قاموسا كرديا - فارسيا - عريا وطبعه في طهران^(٢٦) وعمله هذا يعد بحق جهدا كبيرا وانجازا قيما سد ثغرة كبيرة في حقل وضع القواميس الكردية . ومع ذلك فلا يخلو مسن بعض النواقص وذلك كحشره لبعض المفردات المفتعلة التي لا أساس لها في الكردية ولا تتفق مع قواعدها ، او اقصاه لبعض الالفاظ الغريبة والفارسية التي لا يمكن ان يستخدمها الكردي بأي حال من الاحوال . هذا علاوة على ما يشوب تفسير المفردات وایضاحها من نقص واضطراب وعدم الدقة ..

يبد أن هذه النواقص لا تقلل من قيمة هذا الانجاز العلمي الرائع ، وان جوانبها الموقفة تعطيها ولا تكاد يحص بها .

وحتى عام ١٩٦٠ لم يكن يتوافر لدينا قاموس كردي - كردي غير ان الاستاذ الشيخ محمد الخال استطاع بحرصه ونشاطه أن يملأ هذا الفراغ

(٢٥) للوقوف على معلومات اوفى بشأن قواميس الاستاذ گيو الموكرياني ، انظر : نهورهحماني حاجي مارف ، « چالاکی ماموستا گيو ميوكرياني له ميژووي فهرهنگ نووسيني كورديدا ، رۆژنامهي « هاوكاري » ، ژ ١٠٠ - ١٠٤ ، بغداد ، ١٩٧٢ . (عبدالرحمن الحاج معروف ، نشاط الاستاذ گيو الموكرياني في تاريخ وضع القواميس الكردية ، جريدة « هاوكاري » ، العدد ١٠٠ - ١٠٤ ، بغداد ، ١٩٧٢) .

(٢٦) شيخ محمهدى مردوخ ، فهرهنگي « مردوخ » ، تاران ، ١٩٥٦ .
 (الشيخ محمد مردوخ ، قاموس « مردوخ » ، طهران ١٩٥٦) .

فاصدر سنة ١٩٦٠ - ١٩٦٤ جزءين من (قاموس الخال)^(٢٧) منتهيا بهما الى حرف (ف) أما تكملته فمعدة للطبع .

يعد قاموس الخال أحد القواميس الكردية الناجحة ، وانجازا عظيما ثمينا رتب في الجملة بأسلوب جميل وصحيح وقد تلافى فيه الاستاذ الخال الكثير من الاخطاء والعيوب والنواقص والتعميدات التي تشوب القواميس الاخرى التي سبقته .

وبصدد تفسير المفردات وايضاها فانه يسلك عدة طرائق صحيحة وعلمية : يكتبني بايراد المرادف للمفردات التي يمكن تفسيرها بمرادف واحد ، فيما يشرح ويوضح ويفسر ما يحتاج الى الشرح والتفسير من المفردات الاخرى ، وفي كثير من المناسبات يعمد الى ايراد الجمل السهلة امعانا للتيسير وايغالا للدربة على استخدامها .

وعلى الرغم مما يرد على قاموس الخال من بعض العيوب والنواقص الا انها ليست بالدرجة التي تقلل من قيمته - وعموما فان قاموس الخال قاموس ناجح وعمل مهم وثمره جهود مضية للاستاذ الخال بذلها خلال اعوام طوال ، وهو يمثل فنا عاليا لوضع أول قاموس كردي - كردي^(٢٨) .

(٢٧) شيخ محمدهدى خال ، فهرهنگى « خال » ، ب ١ - ٢ ، سليمانى ، ١٩٦٠ - ١٩٦٤ . (الشيخ محمد الخال ، قاموس « الخال » ، الجزء الاول والثاني ، السليمانية ، ١٩٦٠ - ١٩٦٤) .

(٢٨) تحت عنوان « فهرهنگى خال - قاموس الخال » في الاعداد ١٩ - ٢٢ من جريدة « هاوکارى » لعام ١٩٧١ ، وتحت عنوان « چهنسند رووتکردنهوه و بهلکه و تيبينى بهکى نوئى ده ربارهى فهرهنگى خال - بعض الايضاحات والاستنتاجات والملاحظات حول قاموس الخال » في الاعداد ١٠٥ - ١٠٨ من الجريدة نفسها لعام ١٩٧٢ نشرت سلسلة مقالات حول القاموس المذكور متحدثا بأسهاب عن كثير من جوانب الانجاز .

وفي سنة ١٩٦٢ نشر الاستاذ علاء الدين سجادي قاموسا كرديا - عربيا - فارسيا^(٢٩) يتحدث في المقدمة التي دمجها بثلاث لغات - عن الامبلاء الكردي ومشكلاته وعيوبه ، كما يتحدث في (١٥) صحيفة عن قواعد اللغة الكردية بقدر ما يخص المبادئ الاساسية لتعلم اللغة واصطناع القواميس .

وزع المؤلف مفردات هذا القاموس على (١٧) موضوعا واسما . ومما يذكر أن معظم المفردات الواردة في أي موضوع انما يخص ذلك الموضوع بالذات وتلك هي احدى مزايا القاموس الجيد . . الا أن ثم بعض النواقص والعيوب التي تشوه بعض ملامحه : منها على سبيل المثال ، ان الاضطراب في ترتيب مفرداته من الكثرة بحيث يعقد طريق الوصول السريع الميسور الى الكلمة المطلوبة . كما أن ثم كلمات حشرت تحت الموضوعات الرئيسية حشرا دون ان يكون بينها وبين تلك الموضوعات أدنى صلة ، فيما لم يرد ذكر كثير من المفردات ذات الصلة الوثيقة بها وكان الاولى ذكرها . هذا عدا التكرار الكثير لبعض المفردات والاختفاء الاملائية التي يصادفها القارئ .

وفي عام ١٩٦٢ طبع الاستاذ جگرخوين الجزئين الاول والثاني مسن قاموسه الكردي في بغداد^(٣٠) ، وهو قاموس كردي - كردي باللهجسة الكرمانجية الشمالية وقد لب وسيلب دون شك دوره . ولكن للاسف أنه مشحون بالنواقص والعيوب . فلو قورن هذا القاموس بالقاموس (المرشد) للاستاذ ميو الموكرباني المطبوع سنة ١٩٥٠ او بقاموس الخال للاستاذ

(٢٩) علاء الدين سجادي ، دهستور وه فهرهنگی زمانی کوردی - عربي - فارسی ، بغداد ، ١٩٦٢ . (علاء الدين سجادي ، قواعد ومعجم اللغات الكردية والعربية والفارسية بغداد ، ١٩٦٢) .
(٣٠) جگر خوين ، فهرهنگا کوردی ، ب ١ - ٢ ، بغداد ، ١٩٦٢ (جگر خوين ، فهرهنگا کوردی ، ج ١ - ٢ ، بغداد ، ١٩٦٢) .

الشيخ محمد الخال المطبوع جزؤه الاول سنة ١٩٦٠ لوجدنا عيوبه ونواقصه اكثر من عيوب ونواقص القاموسين المذكورين . في حين ان القاموس الكردي للاستاذ جگرخوين انما صدر بعد نشر القاموس (المرشد) ، وقاموس الخال ومن الملاحظ ان الاستاذ جگرخوين لم ينتفع بالقواميس الكردية السابقة التي حلت كثيرا من المشكلات. وذلك مزيدا من الصعوبات^(٣١) .

ومما يذكر أن موسى عتتر قد طبع سنة ١٩٦٧ في استانبول قاموسا كرديا - تركيا^(٣٢) يعد اول قاموس من نوعه ، وهو يضم عشرة آلاف كلمة وملحقا عن بعض اصوات اللغة الكردية .

هذا وقد نشر السيد عبدالقادر البرزنجي سنة ١٩٧١ قاموسه (قاموس الاعلام)^(٣٣) والسيد معروف القرداغي سنة ١٩٧٢ - ١٩٧٣ (القاموس الزراعي)^(٣٤) ، كما نشر الاستاذ كمال جلال غريب قاموسه الموسوم بـ (القاموس العلمي) سنة ١٩٧٤^(٣٥) . ومما لا شك فيه أن هذه القواميس

(٣١) للوقوف على معلومات ضافية بشأن هذا القاموس انظر : سلسلة المقالات المنشورة في العدد ١٣٧ - ١٣٨ من جريدة « هاوکاری » لسنة ١٩٧٢ بعنوان « فهرهنگه کهی ماموستا جگر خوین - قاموس الاستاذ جگر خوین » لکاتب هذا البحث .

(٣٢) Musa Anter. Ferhanga Kurdi—Tirki. Istanbul, 1967.

(٣٣) عبدالقادر بهرزنجی ، فهرهنگی زانیاری ، سلیمانسی ، ١٩٧١ . (عبدالقادر البرزنجی ، قاموس الاعلام ، السلیمانیة ، ١٩٧١) .

(٣٤) معروف قهره داغی ، فهرهنگی کشت و کال ، ب ١ - ٢ ، بغداد ، ١٩٧٢ - ١٩٧٣ . (معروف القرداغي ، القاموس الزراعي ، ج ١ - ٢ ، بغداد ، ١٩٧٢ - ١٩٧٣) .

(٣٥) کمال جهلال غریب ، فهرهنگی زانیاری ، عهره بی - کوردی ، ب ١ - ٢ سلیمانسی ، ١٩٧٤ . (کمال جلال غریب ، القاموس العلمي ، العربي - الكردي ، الجزء الاول ، السلیمانیة ١٩٧٤) .

الثلاثة من الاعمال العظيمة والضرورية وسدت في المكتبة الكردية عموما وفي حقل تأليف القواميس خصوصا فراغا كبيرا . ومع ما يلاحظ فيها من بعض الميوب فانها كأول تجربة موفقة وناجحة .

وفيما يتعلق بالعمل على صوغ ووضع واكتشاف وترجمة المصطلحات أنه لم يكن يجري الا بصورة بطيئة وساذجة ، غير أنه نشط في اعقاب ثورة الرابع عشر من تموز . ومن نتاجات هذا العهد مجموعة المصطلحات العلمية التي وضعت من قبل عدة لجان خاصة ونشرت في مجلة (اليوم الجديد) سنة ١٩٦٠ . صحيح أن فيها كثيرا من النواقص من حيث الترجمة والصيغة والنحت كما يبدو من خلال مقال الاستاذ جمال نيز^(٣٦) الذي كرمه لنقد المصطلحات الرياضية في حينه الا انه نتاج لعب وسيلعب دوره لا محالة . وعقب نشر هذه المصطلحات اصدرت نقابة المعلمين في السليمانية قويميسا للمصطلحات العلمية البالغ عدد صفحاتها ٩٧ صحيفة . وما يذكر ان الاستاذ غفور رشيد بحث في قسم المصطلحات الجغرافية ووجه اليها تقدمات صائبة^(٣٧) .

وفي عام ١٩٦٠ طبع الاستاذ جمال نيز قويميسا بنسوان « بعض

(٣٦) جمال نهبز ، زاراوه كانى ليتونهى رياضيات له زير ورده بينسى ليكوليينه وهدا : كوفارى « روى نوى » ، سالى ١٩٦٠ ، ٦ ، ل ١٠٢ - ١٠٩ ، ٧ ، ل ١١٢ - ١٢١ ، ٨ ، ل ٨٥ - ٩١ . (جمال نيز، مصطلحات لجنة الرياضيات على ساط البحث، مجلة « روى نوى » ، سنة ١٩٦٠ ، العدد ٦ ، ص ١٠٢ - ١٠٩ ، والعدد ٧ ، ص ١١٢ - ١٢١ ، والعدد ٨ ، ص ٨٥ - ٩١) .

(٣٧) غفور رشيد : سهرنجيك له بهراوى زاراوهى زانستى كوردى ، كوفارى « روى نوى » ، سالى ١٩٦٠ ، ١٢ ، ل ٢٧ - ٣٥ . (غفور رشيد ، نظرة حول كتاب المصطلحات العلمية الكردية ، مجلة « روى نوى » ، سنة ١٩٦٠ ، العدد ١٢ ، ص ٢٧ - ٣٥) .

المصطلحات العلمية»^(٣٨) . كما نشر في سنة ١٩٦٥ - ١٩٦١ مئة نسخة منه بالرونيو (من القوييس العلمي)^(٣٩) يضم الاول زهاء ٣٠٠ والثاني زهاء ٣٠٠٠ مصطلح .

ومن جراء الظروف الشاذة في كردستان لم يطبع خلال عشر السوات الماضية شيء يذكر في هذا الباب . الا أنه بعد اتفاقية آذار التاريخية بدأنا نحس بالنشاط في هذا الحقل : في سنة ١٩٧١ طبع قوييس من قبل لجنة خاصة من الملمين باللغة الكردية المقتردين بعنوان « قوييس المصطلحات لمحافظة السليمانية »^(٤٠) وهو يضم مجموعة من المفردات والمصطلحات الكردية العربية ويحوي حوالي (١٤٠٠) كلمة خاصة بالمصطلحات المتداولة في الدوائر والمؤسسات الحكومية^(٤١) . كما خصصت مديريةة الدراسة الكردية العامة سنة ١٩٧٢ العدد الرابع من مجلتها « الترية والمعرفة »

(٣٨) جمال نهبز ، هه نديك زاراهي زانستي سليمانى ، ١٩٦٠ . (جمال نيز ، بعض المصطلحات العلمية ، السليمانية ، ١٩٦٠) .

(٣٩) جمال نهبز ، فه ره نكوكي زانستي ، هه وليتر ، ١٩٦٠ - ١٩٦١ . (جمال نيز ، القوييس العلمي ، اربيل ، ١٩٦٠ - ١٩٦١) .

(٤٠) زاراهي پاريزگاي سليمانى ، سليمانى ، ١٩٧١ . (مصطلحات محافظة السليمانية ، السليمانية ، ١٩٧١) .

(٤١) للحصول على معلومات اوفى حول هذا القوييس انظر : نهوره حماني حاجي مارف ، چهند سه رنجيك ده بارهه زاراهي پاريزگاساي سليمانى ، رۆژنامهه « هاوكارى » ، بهغدا ، ١٩٧٣ و ١٦١ - ١٦٢ - عبدالرحمن الحاج معروف ، بعض الملحوظات بشان مصطلحات محافظة السليمانية ، جريدة « هاوكارى » ، بغداد ، ١٩٧٣ ، العددين ١٦١ - ١٦٢ .

نشر معظم المصطلحات المدرسية في قويس يقع في ١٩٦٦ صحيفة^(٤٢) . كما نشرت سنة ١٩٧٤ في العدد السابع والثامن مجموعة اخرى من المصطلحات المدرسية^(٤٣) .

وقد شمر المجمع العلمي الكردي عن ساعده للعناية بهذه الناحية ، منتهجا طريقة علمية لتقديم تاج ناضج في هذا المجال . فقد تم في المجمع لحد الان اختيار عدد كبير من المصطلحات الكردية وصياغتها ، ونحتها . ونشرت حصيلة هذا المجهود بثلاث قوائم في اعداد مجلة المجمع الصادرة لحد الان^(٤٤) ثم جمعت في كتابين مستقلين^(٤٥) . ورغم بعض النواقص ان وجدت فان ما يمتاز به هذا العمل من دقة وتقاء وما اتجه فيه من اسلوب علمي يحملنا على الاعتقاد بأنه عمل منقطع النظير حتى اليوم في هذا الميدان .

(٤٢) انظر : مجلة « بهرورده و زانست - التربية والمعرفة » ، بغداد ، العدد ٤ ، ١٩٧٢ .

(٤٣) انظر : مجلة « بهرورده و زانست - التربية والمعرفة » ، بغداد ، العدد ٧ - ٨ ، ١٩٧٤ .

(٤٤) انظر : « مجلة المجمع العلمي الكردي » ، المجلد الاول ، العدد الاول ، ص ٤١٩ - ٥٢٦ ، المجلد الثاني ، العدد الاول ، ص ٨٩٤ - ٩٤١ ، المجلد الثاني ، العدد الثاني ، ص ١٦٦ - ٢١٨ .

(٤٥) زاراوى كارگيرى ، دانان و ليدوانى نه نجومه نى كور ، بيتشه كى و ريکخستننى د . که مال مه زهر ، بهغدا ١٩٧٣ - ١٩٧٤ ، وه زاراوى هه مه جه شنه ، دانان و ليدوانى نه نجومه نى كور وليژنه كانى ، بيتشه كى و ريکخستننى د . نه وره حمانى حاجسى مارف ، بهغدا ١٩٧٤ .
(المصطلحات الادارية ، وضع ومناقشة مجلس المجمع العلمي الكردي ، تقديم وترتيب د . کمال مظهر ، بغداد ، ١٩٧٣ - ١٩٧٤ ، ومصطلحات متنوعة ، وضع ومناقشة مجلس المجمع العلمي الكردي ولجانه ، تقديم وترتيب د . عبدالرحمن الحاج معروف ، بغداد ، ١٩٧٤) .

وعدا القواميس والتوبيسات التي اسلفنا ذكرها آنفا فان ثمة بعض
الاهمال المدرجة بهذا الشأن ابرزها :

القاموس الموحد (كردي - كردي) الذي ما زالت لجنة القاموس
في المجمع العلمي الكردي منهكة في وضعها ، وفق الخطة الموضوعة له ويعتبر
أعظم القواميس الكردية وأقربها الى النهج العلمي ، وهو يحوي جميع
مفردات اللغة الكردية على اختلاف لهجاتها .

في الاتحاد السوفيتي :

في أعقاب ثورة أكتوبر تعاطف الاهتمام بالدراسات الكردية أكثر
فاكثر فكان وجود الاقلية الكردية في هذه البلاد وما نجم من ثورة اكتوبر
العظمى من تحولات عظيمة في الحياة الجديدة من الاسباب التي افضت الى
تطور وازدهار الدراسات الكردية السوفيتية ، ومن الآثار المهمة لذلك ان
شمر ابناء هذه الاقلية انفسهم عن سواعد الجد ، وأقبلوا على العمل في هذا
الميدان بشكل منقطع النظير .

ولا شك في ان ازدهار التأليف القاموسي مرتبط في الاساس
بالدراسات الكردية السوفيتية نفسها ، وهو في الحق أهم الاوجه البارزة
المزدهرة ، فعلى سبيل المثال :

نشر سنة ١٩٣٣ في أريقان قاموس ارمني - كردي (٤٦) . وفي سنة
١٩٣٥ نشر قويميس المصطلحات الارمنية - الكردية (٤٧) . يقع الأول منهما

(٤٦) خهبرناما ژ زمانه فهلهي - كورمانجی ، رهوان ، ١٩٣٣ . (قاموس
اللغة الارمنية - الكردية ، أريقان ، ١٩٣٣) .

(٤٧) خهبرناما تيرمينۆلۆجی یخ با فهلهي - كورمانجی ، رهوان ، ١٩٣٥ .
(قاموس المصطلحات الارمنية - الكرمانجية ، أريقان . ١٩٣٥) .

في نحو (٣٠٠) صفحة والثاني في (٥٠) صفحة . ومع ان القاموسين يضمنان بعض المفردات التي لا تتفق وقواعد اللغة الكردية الا انها استطاعا ان يلعبا دورهما المطلوب .

وفي عام ١٩٥٧ نشر قاموس ارمني - كردي جديد^(٤٨) ، يقع في (٣٥٢) صفحة ويضم (٢٣) الف كلمة . وعلى الرغم من ان هذا القاموس افضل وانجح من سوابقه الا انه لا يخلو من العيوب والنواقص الكثيرة ، وبخاصة ما يتعلق بقسمه الكردي الذي يحوي من المفردات الروسية والارمنية التي لا يستخدمها الكرد انفسهم ، والتي الحق ببعضها اللواحق (ي ، تى ، چى) بتكلف وتعمف ظاهرين ، ونحت منها العديد من الكلمات المعوجة الخاطئة . وفي العام ذاته نشر قاموسان اخران : أحدهما روسي - كردي^(٤٩) والثاني كردي - روسي^(٥٠) . اما الاول وهو من وضع الدكتور ي . فاريزوف فيقع في نحو (٧٨٢) صفحة و (٣٠) الف كلمة ، واما الثاني وهو من تأليف الدكتور چركزي بكو (بكاييف) فيقع في (٦١٨) صفحة و (١٤) الف كلمة .

(٤٨) سهه ندى سيابند ، نارامن چاچان ، خهبرناما ئه رمه نى - كوردى ، بهريقان ، ١٩٥٧ . (سمند سيابند . آرامى چاچان ، القاموس الارمنى - الكردي ، اربقان ، ١٩٥٧) .

(٤٩) И.С. Фаризов. Русско-курдский словарь, Москва, 1957

(٥٠) ي . و . فاريزوف ، قاموس روسى - كردي ، موسكو ، ١٩٥٧ .

(٥٠) Ч.Х. Бакаев. Курдско-русский словарь, Москва, 1957

ا ج . خ باكايف ، قاموس كردي - روسى ، موسكو ، ١٩٥٧ .

وان كلا من القاموسين يسد فراغا ملحوظا في الدراسات الكردية السوفيتية .
وان عالم الدراسات الكردية قناتي كوردو (كوردوييف) طبع سنة ١٩٦٥
قاموسا كرديا - (الكرمانجية الشمالية) روسيا^(٥١) وهو ثمرة جهوده المتواصلة
خلال سنوات عديدة . ويمد وضع هذا القاموس مكسبا كبيرا في مجال وضع
القواميس الكردية . ولعل بهذا يكتب اهميته الكبيرة في تاريخ وضع
القواميس الكردية . لقد بذل المؤلف جهدا كبيرا لجمع مفردات قاموسه
وراجع الكثير من المصادر والمراجع مستخدما معظم مفردات اللهجات
المختلفة للكرمانجية الشمالية ، و (أحيانا الكرمانجية الجنوبية) وبذلك
استطاع ان يجمع زهاء (٣٤) الف كلمة تشكل القسم الغالب منها اللهجة
الكرمانجية الشمالية وهذا ما يدل على نجاحه .

بذل الاستاذ كوردو في كيفية ترجمة الفاظ قاموسه وتفسيرها مجهودا
فنيا رائعا ، فقد شرحها بلغة فصيحة سلسة سهلة ، وبمفردات مطابقة أشد
المطابقة ، مستوفيا بالشرح والتفسير بالروسية ما يحتمله اللفظ من المعاني
المتعددة ، مستشهدا بالمزيد من الامثال الكردية السائرة ، ومأثورات القول
على غنى اللغة الكردية وسعتها . كما انه ادخل اكثر الالفاظ في الجمل
مترجما اياها الى الروسية ، مهذا بذلك الطريق الى فهم معانيها ، وتيسيرا
لها ، شارحا باقتضاب وابانة معنى كل كلمة ليس في الروسية ما يقابلها .

ومما يدل على اهمية هذا القاموس وفضله ما يقوله ي . ي . تسوكرمان

К.К. Курдоев. Курдско-русский сло- (٥١)
варь, Москва, 1960

(ف . كوردوييف ، قاموس كردي - روسي ، موسكو ، ١٩٦٠) .

الكردية : « انه اكبر سفر عرف حتى الآن في الدراسات الكردية السوفيتية » (٥٢) .

ومنذ عشر سنين يعمل موظفو القسم الكردي في جامعة لينينغراد باشراف قناتي كوردو لوضع قاموس كردي (الكرمانجية الجنوبية) - روسي ، وهو معد للطبع .

ان هذا القاموس الذي يجمع بين دفتيه زهاء ٣٠ الف كلمة كردية لمنجزات العلمية الموفقة النادرة ، وثمرة جهود كبيرة مضية ونتاج مراجع ومصادر جمة غنية . ومما يذكر ان الدكتور مكسيم خامو العامل في القسم الكردي في اريشان عاكف منذ أعوام على وضع قاموس للمصطلحات والكنايات الكردية الروسية وهو دون ريب عمل مهم ورائع (٥٣) .

وفي ختام هذا الجزء من كلامي اود ان استرعي انتباه القارئ الكريم الى ان مخطوطة القاموس الكردي - الروسي الذي وضعه الاكاديمي اي.آ. اوربيلي خلال عام (٢٠) معدة هي الاخرى للطبع من قبل العاملين في القسم الكردي في لينينغراد وفي خلال المقالة التي دبجها اي . اي . تسوكرمان و

И.И. Цукерман. Очерк курдской грам- (٥٢)
матики, Москва, 1962, стр. 35

(اي . اي . تسوكرمان موجز قواعد اللغة الكردية ، موسكو ، ١٩٦٢) .

(٥٣) ان كاتب هذا المقال قد اطلع على مخطوطتي هذين القاموسين - الأول منهما موضوع في لينينغراد برئاسة قناتي كوردو والثاني لا يزال يعمل فيه مكسيم خامو في بريشان .

ز . س . موسيليان حول هذا القاموس يبدو انه عمل رائع وفذا^(٥٤) .

في اوربا :

عقب صدور كتاب ر.ف. جاردين حول قواعد اللغة انكرديّة الذي طبعه في بغداد سنة ١٩٢٢^(٥٥) والذي يضم قوبيسا كرديا - انجليزيا (ص ٥٥-١١٤) لانجد في اوربا نشاطا في مضمار الدراسات الكرديّة يذكر، وبخاصة في حقل وضع القواميس ، حتى ان الاعوام الاخيرة لم تشهد بهذا الصدد نشر شيء جدير بالذكر . والذي ظهر في الآونة الاخيرة هو :

قاموس كردي - فرنسي - انجليزي نشرته جويس بلاو سنة ١٩٦٥ في باريس^(٥٦) . ومما يشوب هذا القاموس من عيوب عده ايفائه بالكثير من

И.И. Цукерман, Ж.С. Мусаэлян. Курдско-русский словарь акад. И.А. Орбеля, "Тезисы докладов II-й годичной научной сессии ЛО ИНА", март 1966, стр. 69-70 ^(٥٤)

(ي . ي . توكرمان ، ز . س . موسيليان ، القاموس الكردي - الروسي للاكاديمي ي . ت . اوربيلي ، « مجمل محاضرات الحلقات العلمية الدورية للسنة الثانية لمعهد دراسات الاقوام الاسيوية نسي لينينغراد » ، مارت ١٩٦٠ ، ص ٦٩ - ٧٠) .

R. F. Jardine. Bahdinan Kurmanji; a Grammar of the Kurmanji of the Kurds of Mosul division and surrounding districts of Kurdistan. Baghdad, 1922. ^(٥٥)

Joyce BLAU. Dictionnaire kurde—Francais—Anglais, ^(٥٦) Paris. 1965.

المفردات الضرورية البارزة وقصوره في استعمال الجمل والامثلة للتفسير والايضاح . . ومع ذلك فانه والحق يقال عمل قيم وذو فائدة جمة وله شهرة في الدراسات الكردية .

وما يستحق التقدير ان العالم الكردي الشهير الاستاذ توفيق وهبي نشر في عام ١٩٦٦ بالتعاون مع س . ادمونس قاموسا كرديا - انجليزيا^(٥٧) . وهو من الانجازات العظيمة في الدراسات الكردية عموما ومن القواميس الكردية الناجحة خصوصا . وما يزيد من قيمة هذا القاموس دفع كثير من الاشكالات والمضلات وحلها بطريقة علمية . ولهذا الانجاز الرائع من القيمة والفضل ما اكسبه في اوساط المشتغلين بالدراسات الكردية صيتا دائما .

استخدم في هذا القاموس اكثر المفردات في جمل قصيرة سهلة ، وتحقق بذلك امران ! تفسير معانيها بصورة اوضح واعانة القارئ على طريقة استعمالها في الجمل . ولعل اسلوب واضي هذا القاموس يتفق ورأي الاكاديمي الروسي ل. ف . شيريا ، الواضع الشهير للقواميس من ان: « الفرق بين كلمة في هذه اللغة واخرى في تلك لا يكمن في ترادفهما وإشتراكهما في المعنى الواحد حسب وانما يكمن في سلسلة من العلاقات المتباينة المتشابهة بين اساليب استعمالهما »^(٥٨) .

Taufiq Wahby & C. J. Edmonds. A Kurdish—English (٥٧) dictionary. London, 1966.

Л. В. Щерба. Опыт общей теории лекси- (٥٨)
кографии, "Известия ОЛЯ АН СССР",
№ 3, Москва, 1940

(ل . ف . شيريا ، التطبيقات العامة لنظرية وضع القواميس ، انباء
الكلابية العلوم السوفيتية ، العدد ٣ ، موسكو ، ١٩٤٠) .

وبعض النظر عن بعض النواقص الهينة جدا لهذا القاموس فإن ما يمكن ان يؤاخذ عليه في نظري هو اعتماد اصول الكلمات في ترتيبه اولاً ، واتباعها بما يشتق منها من المفردات ثانياً، ومع ما لاتباع هذه الطريقة الممتدة لدى بعض علماء اوروبا في ترتيب القواميس الكردية من تيسير طبعها الا انها لا تيسر سرعة الوصول الى الكلمة المطلوبة ، هذا فضلاً عن افتقار اللغة الكردية في مرحلتها الراهنة الى الابحاث العلمية التي تثبت اصول الكلمات وجذورها ، ليس من المستبعد والحالة هذه ان لا تدرج بعض الكلمات تحت اصولها وجذورها .

ومما يذكر ان دار النشر العالمي في امريكا نشرت سنة ١٩٦٥ قويميسا انجليزيا - كرديا (٥٩) يقع في (٣٠) صفحة وسجلت معه ست اسطوانات لتيسير التحدث بالكردية للسياح .

كما طبع ارنست مكاروس سنة ١٩٦٧ قاموسا كرديا - انجليزيا (٦٠) ، وللأسف فانه مشوب بكثير من النواقص والعيوب ، وبخاصة في ترجمة المفردات وتفسير معانيها وترتيبها واملأها .

* * *

وصفوة القول فإن ما نشر من القواميس الكردية حتى الان يكاد يربو على (٤٠) قاموسا وقويميسا يؤلف لنا اليوم كنزا صغيرا لا بأس به (٦١) .

(٥٩) Kurdish, The world publishing company Cleveland and New York, 1965.

Ernest N. McCarus. A Kurdish — English dictionary, (٦١) dialect of Sulaimania, Iraq. Ann Arbor (Michigan), 1967.

(٦١) من الجدير بالذكر ان القسم الاعظم من القواميس الكردية المنزه بها هنا توجد في مكتبة المجمع العلمي الكردي العامرة .

الا ان معظم هذه القواميس تفتقر لاسباب كثيرة - الى الاسلوب العلمي في
الوضع والترتيب ، ومع ذلك فلا مناص من الاعتراف بان ما انجز منه في
هذا الميدان يعد نسيبا خطوة كبيرة ، ويمكن القول بان لنا عددا من
القواميس الناجحة .

اما بالنسبة للقواميس القديمة فان اثنين منها ناجحان ، هما القاموس
الايطللي - الكردي (ماوريزو غارزونى) ، والقاموس الكردي -
الفرنسي لـ (آ - جايان) .

ومن الواضح ان العمل في ميدان وضع القواميس الكردية اخذ يحتل
مكانه الجدير به في الحياة العلمية والثقافية للشعب الكردي ، وان عددا من
الاساتذة المخلصين من امثال الاستاذ توفيق وهبي ، وقناتي كوردو
(كوردوييف) والشيخ محمد النخال ، وكيو الموكرياني ، وآية الله مردوخ
وعلاء الدين سجادي، وچركزي بيكو (باكايف) وجمال نيز وايقان فاريزوف ،
وسند سيابند ، وجگرخوين قد خطوا في هذا المضمار خطوات كبيرة ،
ودخلوا تاريخ الثقافة الكردية من باب واسع بما قدموه في حدود قدراتهم
وامكاناتهم من انجاز حفظا للغة امهم . وان كلا من الاساتذة توفيق وهبي
وقناتي كوردو والشيخ محمد النخال موضع اشادة وثمانين الكثير من
المستشرقين الاجانب .

وبالرغم من حسم بعض المشكلات المتعلقة بعلم الكلمة عموما وعلم
تأليف القواميس خصوصا في حقل وضع القواميس الكردية ، الا ان في اللغة
الكردية كثيرا من مميزات علم الكلمة وعلم القواميس . تتناوله الفكر ولم
يتمسك اليه العلم .
وكذا يتضح فان تأليف القواميس قائم على نهجين : نظري وتطبيقي ،

اما الاول فهو ما يستتبط استنباطا علميا كحصيلة للبحث والنظر . واما الثاني فهو التطبيق لهذا النهج . وان بين النهجين علاقة وثيقة ويصاحب احدهما الاخر في كل خطوة يخطوانها . ولن يوفق اي واضع للقواميس باعتماد الجانب التطبيقي وخبرته الفردية فقط في التأليف ما لم يشفعه بالجانب النظري . والمكس صحيح .

ومما يذكر ان بعض القواميس الكردية انما وضعت على اساس نظري محض ، وان مؤلفيها انما وضعوها بجهدهم الشخصي وخبرتهم الفردية التي اوصلتهم الى نتائج نافعة . ولكن للأسف لم يكتب شيء باللغة الكردية عن علم القواميس وذلك ما يشكل عقبة كأداء في طريق واضعي القواميس الكردية المحترمين .

وواضح ان اللغة الكردية ولا سيما في كردستان العراق ، وان كانت سائرة قدما الى امام الا انها يجب ان يرافقتها تطور متاظر في الميدان النظري لوضع القواميس ايضا لكي يظهر الى الوجود قواميس ثمينة تجمع بين الجانب النظري والتطبيقي جنباً الى جنب .

(*) نشر هذا المقال في العدد الاول من المجلد الثالث من « مجلة المجمع العلمي الكردي » ، بغداد ، ١٩٧٥ ، ص ٧٠٥ - ٧٢٨ .

ناوهڕۆك

لاپه‌ره	
٢ یتشه‌کی
٧ یتاره‌ی یه‌که‌م : فهره‌نگی خال
٢١ چه‌ند ڕوونکردنه‌وه‌و به‌لکه‌وه‌و یتبیینی به‌کی نۆی دهرباره‌ی « فهره‌نگی خال »
٣٩ یتاره‌ی سێیم : چالاک‌ی مامۆستا گیو موکریانی له‌ میژووی فهره‌نگ‌نووسی کوردیدا
٥٥ یتاره‌ی چواره‌م : فهره‌نگه‌که‌ی مامۆستا جگهرخوین
٧١ یتاره‌ی پینجهم : چه‌ند سهرنجیک دهرباره‌ی « زاراوه‌ی پاریزگای سلیمانی »
٨٥ یتاره‌ی شه‌شم : نامه‌یه‌که‌ بۆ مامۆستا ئالانی
٩٥ یتاره‌ی هه‌هه‌تم : بنچینه‌ی دانانی فهره‌نگیک‌ی کوردی - عه‌ره‌ی بۆ قوتابخانه
١٢٥ یتاره‌ی هه‌هه‌تم : « نه‌ستیره‌گه‌شه » له‌ژێر هه‌مۆری هه‌له‌وه ناه‌وه‌وایدا
١٣٩ یتاره‌ی نۆه‌م : کاریک‌ی گه‌وره‌ له‌ باسی ئیدبۆم له‌ زمانی کوردی و له‌ فهره‌نگ‌نووسی کوردیدا
١٤٩ یتاره‌ی ده‌هه‌م : هه‌ولیک‌سی مه‌زنی نۆی له‌ جیهانی فهره‌نگ‌نووسی کوردیدا
١٧١ یتاره‌ی یازده‌هه‌م : موجز تاریخ وضع القوامیس الكردية

له کتبخانه‌ی نیشتمانیدا
ژماره (۵۰۳) ی سالی ۱۹۸۷ ی دراوه‌تی

رقم الإيداع في المكتبة الوطنية - بغداد

(٥٠٣) لسنة ١٩٨٧.

في مجال تصنيف أعلام الكردية

مطبعة الزمان - بغداد - ١٩٧١

١٩٨٧

دیارده کانی دهنگی (د)
له شیوهی سلیمانیدا

د. نهوره حمانی حاجی مارفا

به غدا - ۲۰۰۰

ئەم كۆنپە

لە ئامادە كۆردى بېگە

(مىنى ئىقرا ئىقرا)

WWW.IQRA.AHLAMONTADA.COM

بۇ سەردانى بېگە:

<https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada>

بۇ سەردانى بېگە:

<http://iqra.ahlamontada.com>

له نيو بازنه‌ی دیارده جۆزبەجۆره (فۆنه تیکى) ^(۱) و
(فۆنۆلۆژى) ^(۲) يەکانى شىوه‌ی سلیمانیدا ، دەنگى (د) فۆنیمیکى
یه کجار بەرچاو و سەرئنج پراکتیشه ...

(۱) (فۆنه تیک) له وشه‌ی (Phonetikos - دەنگى) یۆنانى یهوه کهوتوه‌تهوه ،
که له (Phone - دەنگ) هوه وه‌رگیراوه . فۆنه تیک ئه‌و به‌شه‌ی زمانناسى یه ،
که له دیوى دەنگى زمان ده‌کۆلێتهوه . جیاوازی له‌گه‌ڵ به‌شه‌کانى دى
زمانناسیدا له‌وه‌دايه ، ئه‌م (واته - فۆنه تیک) ته‌نیا له ئه‌رك و ده‌ورى زمانى
ناوێ ، به‌لکو ئاوپ له پوی مادى بابته‌که‌ش ده‌داتوه : کارى پشته‌ی
ئاخواتن ؛ خاسیه‌تى دەنگى دیارده‌ی بیستن ... له‌به‌رئوه فۆنه تیک هه‌روه‌ها
پێوه‌ندى به چالاکیى نا زمانى یه‌وه هه‌یه : ئه‌نه‌تۆمى و فیزىلۆژى
په‌یدا بوون و دوست بوونى پشته‌ی ئاخواتن و بیستن هوه . فۆنه تیک وه‌ك
زمانناسى به‌گشتى پێوه‌ندى به ده‌روونناسى یه‌وه هه‌یه ، چونکه چالاکیى
ئاخواتن به‌شیکه له چالاکیى ده‌روونى ئاده‌میزاد .

(۲) (فۆنۆلۆژى) له زمانى یۆنانى یه‌وه وه‌رگیراوه و له (Phone - دەنگ) و (Log -
زانست) پێکهاتوه . به‌شیکه له زمانناسى . زانستیکه ده‌ریاره‌ی پێکهاتنى
دەنگى زمان و له دوست بوون و ئه‌ركى به‌هۆکترى دانه‌ی بى‌واتای زمان
(فۆنیم ، بېرگه) ده‌کۆلێتهوه . جیاوازی فۆنۆلۆژى له فۆنه تیک له‌وه‌دايه ، که
فۆنۆلۆژى گرنكى به‌وه نادات ده‌نگه‌کانى ئاخواتن له پوی فیزىلۆژى یه‌وه
بناسین ، به‌لکو مه‌به‌ستى نیشاندانى ده‌ور و ئه‌ركى ئه‌و ده‌نگانه‌یه ، که له
ئاخواتندا به‌رگوى ده‌گه‌ون ، واته که ده‌بنه‌ ماك و که‌ره‌سته‌ی دانه‌ی ئالۆزتر و
واتادارى وه‌ك (مۆرفیم ، وشه) . هه‌ر له‌به‌رئوه‌شه ، هه‌ندێ له زانایان
فۆنۆلۆژى یان به (فۆنه تیکى ئه‌ركى) ناوبره‌وه .

ئەو تە لەو ياسا ھەمچەشنانەى خوارەو ھەدا کارىگەرە و خۆى دەنووتى :

- ۱ -

تى چوون

نۆز جار ئەو بەرگوى دەكەوى ، كە دەنگى (د) ناوترى ، ياخود
كلۆردەكرى ، ەك : (منال) لە برىتى (منال) ؛ (مەحمود) لە جياتى
(مەحمود) ؛ (كپانى) لە باتى (كپاندى) ؛ (زامار > زامدار) ؛ (بەسنەرما >
بەسەرما) ...

لە بارەى قۇناغەكانى تىچوونى ئەو جۆرە (د)انەو ، ئەو دەخەينە
بەرچا ، كە نالى لە سەرجمى شىعرەكانىدا (جگە لە وشەى ((چەن))^(۱)
نەبى) ، ئەو (د)انەى وتوو . بە وینە ، پروانە : (ل ۱۲۳ ، د ۱ - (لە
سىنەمدا))^(۲) ؛ (ل ۱۱۳ ، د ۴ - ((بەدە))^(۳) ؛ (ل ۵۹۵ ، د ۴ - ((تیدا))^(۴) ؛
(ل ۵۲۰ ، د ۴ - ((بە پووى پۆزدا))^(۵) ... ھتد .

(۲) چاوەكەت ناگر لە سىنەى عاشقى مىسكىن دەكا

مەستە ، مەبلى چەن كە بايىكى دلى خوئىن دەكا

(ل ۱۱۱ ، د ۴)

(۴) تىرى موزگانەت لە سىنەمدا دەچى بى پىرى دل

ھىندە كەچ ئايىنە قەصدى خانەدانى دىن دەكا

(۵) جىنى دەم دەمە ، جىنى لەب لەبە ، ساقى وەرە ئەمشەب

ھەم ماچى دەمامەم بەدە ، ھەم جامى لەبالەب

(۶) مەدرەسە ، مەحبەسەى ، مەبجەئەبى وەسەسەى

كەسى تیدا ھەبە ، ئەمما خۆش و خورسەندى نىبە

(۷) لەولائىكە لەو لارە بە ئەم لارە كشاو ،

يا ياسەمەنى خاوە بە پووى پۆزدا پۆزە ؟!

سەرنج پاكىش ئەو يە تىچوونى ئەم دەنگە زۆر بە خىرايى
 جىگىر بوو ... ئەو تە نالى لە تاكە وشە يە كدا سواندوويە تى ، كە چى
 مەحوى ، كە ماوہىكى كورت بە دوا نالى دا دى ، پتر لە ٦٠٪ ياندا
 قرتاندوونى. بۇ نموونە ، پروانە (ل ٨ ، د ٢)— ((بە دارا))^(٨) ؛ (ل ١٠ ، د
 ٦)— ((لە سەر ئەرزا))^(٩) ؛ (ل ٧٠ ، د ١)— ((بە سەرا))^(١٠) ؛ (ل ٢٠٥ ، د ٢ -
)) ((لە شارا))^(١١) ؛ (ل ٢٨٧ ، د ٣ - ((مەھى پوخساريا))^(١٢) ؛ (ل ٢٩٢ ،
 د ٥ - ((بە سەرما))^(١٣) ؛ (ل ٣٠٢ ، د ٥ -)) ((لە باغا))^(١٤) ؛

(٨) مەتا حق ناصىرە ، ھەر حەقمە مەنصور

وھكوو (مەنصور) ئەگەر بىمكەن بە دارا

(٩) كە شك بەم ((مەھوى)) ھەر شەرىيە تى مەرگ

لە سەر ئەرزا نىھ ناوى گەوارا

(١٠) قوپى بگەم بە سەرا يا بە دارىنى بەرۆك

حەقى مەحەببەت ئەداكەم ، بەدى خودايا دەست

(١١) چ شۆرىكى جونوونى پىئوھە بەى ئەم بەھارنە

لە شارا ھەر زۆھى زنجىرە ، صەھرا شۆرىشى بولبول !

(١٢) وەك شەركشا بەسەر مەھى پوخساريا خەتى

گىرا ئەم ئاھتابە كە قەت بەرنە بىتتەوھ

(١٣) پىتى بە سەرما نا كە بوومە خاكى پىتى ، گەردم شوكر

گەببە داوینى ، دە ئالىي بەى شە مالم بۆ چىھ !

(١٤) بەرەم زانى لە باغا چۆلى گول ھەلچە قىھ داوینى

كە لىرە دل ھە سىنەمدا برىنى نەشتەرى دىشى

(ل ۲۶۳، ۵ - ((له ناو باغی به هه شتا))^(۱۵): (ل ۲۶۴، ۲ - ((له به زمی نه مشه و))^(۱۶)؛ (ل ۴۶۳، ۶ - ((به لاما))^(۱۷) ... هتد^(۱۸) ...

(۱۵) ناوی زه نه خدانن له ناو باغی به هه شتا بیته نیتو

سه ر ده ده گیتێ باخه وان هه ر جی به جی بۆ تف له سێو

(۱۶) درۆیه منعی چه منعی صید، نه سه ر که ن

له به زمی نه مشه و پلۆی دیاره

(۱۷) به ده ردی خۆمه ره گه رگۆشه به ک ده گرم به بی ده نگی

به لاما دێ به خه شم و پق، ده لێ: خۆ نه قشی دیواره

(۱۸) چه ند نمونه بیکی حاله تی تی نه چواندن:

نه رێ دل بی شه رابی له علی گول په نگت له گول چیکا؟!؟

که جیلوه ی گول له گولشه ندا نه بی، بولبول له چل چیکا!؟

(ل ۱۲، ۶)

له به نگ نه م به نگییانه چی ده بینن: خۆ له خۆ گولان

له دنیا دا مه داری عه یش و خۆشی: خۆ نه ناسینه

(ل ۲۸۴، ۴)

له پلۆه دا شه فاعه تی چاکانه جیتی ئومید

بۆ عاصیبیان و نه هلی که بائیر له موئمینین

(ل ۲۹۴، ۱)

له بۆ سه یرانی باغ و سه بزه ته کلیم مه که ن یاران

که سه بزه و گول له چاومدا به بی نه و هه ر خه س و خاره

(ل ۴۶۳، ۲)

شایانی باسه ، رۆژنامه‌ی ((تینگه‌یشتنی راستی)) پیتی (د)ی ئه و
 جۆره وشانه‌ی نووسیوه . به‌ویته ، پروانه : (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۱۶)
 - ((خاوه‌ند)) ؛ (ژ ۱ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۲۲) - ((دهیان نالاند)) ؛ (ژ ۱ ،
 ل ۱ ، س ۲ ، د ۱۶) - ((دایان مه‌زاند)) ؛ (ژ ۱ ، ل ۳ ، س ۲ ، د ۲)
 - ((په‌لامار بداته)) ؛ (ژ ۳ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۱۶) - ((نواند)) ؛ (ژ ۲ ،
 ل ۱ ، س ۲ ، د ۱) - ((چند)) ؛ (ژ ۴ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۷) - ((تیدا)) ؛
 (ژ ۴ ، ل ۲ ، س ۲ ، د ۲) - ((له فلسطیندا ، له عراقدا)) ؛ (ژ ۵ ، ل ۱ ،
 س ۱ ، د ۱۹) - ((دولت‌اند)) ؛ (ژ ۱۴ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۱۲) -
 دامه‌زاندنی)) ... جارو‌باریش ئه و (د)انه‌ی نه‌نووسیوه ، به‌ویته پروانه :
 (ژ ۲ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۲۰) - ((لیاشا)) ؛ (ژ ۳ ، ل ۱ ، س ۱ ، د ۱۹) -
 ((شتیکا)) ...

دیاره مێجهر سۆن له‌مه‌شدا هه‌ر شتیه‌ی له‌باری هه‌لبژاردوه . با شتیه‌ی
 سلیمانی بناخه‌ی زمانی نه‌ده‌بیشمان بێت ، به‌لام نه‌ئو شتواندنه و ، نه
 ئه و تایبه‌تیتیه‌ ناوچه‌یی‌یه‌ راست نییه‌ له‌ نووسین و زمانی نووسیندا
 شوین پێ‌یان دیار بێ . مامۆستا توفیق وه‌هه‌بیش له‌م باره‌یه‌وه
 نووسیویتی : ((د)ی کلۆر ده‌بێ به‌جاری بکرتیه‌ ده‌روه له‌ زمانه
 نه‌ده‌بیه‌که‌مان ؛ وه‌ له‌و جێ‌یانه‌شدا که (د)ه کلۆره‌کان که‌وتوون ، یان
 گۆپاون به‌ ده‌نگیکی تر ، (د)ی پته‌و بخرتیه‌وه کار))^(۱۹) .

(۱۹) توفیق وه‌هه‌بی ، نه‌سلی پینه‌ قالبی (ئه‌ی شتیه‌ی سلیمانی ، (گۆفاری کۆری
 زانیاری کورد)) ، ب ۱ ، ژ ۱ ، به‌غدا ، ۱۹۷۲ ، ل ۲۱

هه رچی (گوران) یشه یه کجاره کی (جگه له دوو حاله تی ((له
 دیتدا))^(۲۰) و ((خاوه ند)) دا^(۲۱) نه بی) به کلوری ده ری بریون ... چهند
 نمونه بیگ : (ل ۱۱ ، د ۲ — ((چهن))^(۲۲) ؛ (ل ۱۶ ، د ۸ -
 (زه ماوهن))^(۲۳) ؛ (ل ۱۶ ، د ۱۰ — (له ری جوائیتا))^(۲۴) ؛
 (ل ۲۴ ، د ۲ — ((منا))^(۲۵) ؛ (ل ۲۸ ، د ۱ — ((شینا))^(۲۶)

- (۲۰) له دیتدا کام جیت گوره به رچاو کورت
 مالی ناغایه و خانه قا و مزگرت
 (ل ۱۲۹ ، د ۱۳)
- (۲۱) نهی بت ؟ نهی بته وان ؟ شهیتان ؟
 خاوه ندانی ده زگا و دورگان ؟
 (ل ۲۸۸ ، د ۱۹)
- (۲۲) چهن به نامهنگ چهن سبجروی
 نه گه ری قاز یان مرلوی
- (۲۳) گول نه بی بق سهرم : نال چه پکن ، زهره چه پکن
 نایم بق زه ماوهن ، نایم بق هه لپه پکن
- (۲۴) کچ له ری جوائیتا ، کچ له ری جوائیتا
 کچ له ری نیو نیگای هاتو چوی کانیتا
- (۲۵) نه بوی له وزه ده دستکورتی منا
 ناشکرا و دیاره
- (۲۶) له ژیر ناسمانی شینا
 له پال لووتکهی به لرینا

(ل ۱۹۸ ، د ۱۶ - ((دایکیا)) (^(۳۷)) ؛ (ل ۲۰۰ ، د ۱۴ -)) له
 ژیریا)) (^(۳۸)) ؛ (ل ۲۰۰ ، د ۱۹ - ((بیسته ما)) (^(۳۹)) ؛ (ل ۲۳۷ ، د
 ۵ -)) دهست باته)) (^(۴۰)) ؛ (ل ۲۹۶ ، د ۱۵ - ((مثالان)) (^(۴۱)) ؛ (ل
 ۲۹۷ ، د ۶ -)) له رزان)) (^(۴۲)) ... هتد ... (^(۴۳))

- (۲۷) نهك دایکی کورپ _ مړنو ، دیم کورپه ی ساوا
 لای مه پتی دایکیا ، فرمیٹک له چاوا
- (۲۸) فرمانتیک ... قه پناکا قورسیش بئ به شانم
 له ژیریا لیک ده چی گشت جومگه ی ئیسقام
- (۲۹) تقد شهرمه له چهرخی بیسته ما ئینسانئ
 بی تیش بئ و سکی خوی هه ل لووشئ بق نانئ
- (۳۰) تا دهست باته دهست ئیستیمار
 بق مژینی خوئینی هه ژار
- (۳۱) قه دهغه بوو له مثالان
 بق گوی مه مک به رن ده میان
- (۳۲) پلنگی نوو پتی دارستان
شارستانیه تیی له رزان
- (۳۳) پوزنامه ی ((ټیگه یشتنی راستی)) ، که ماوه ی نوای (مه حوی) و پیش
 (گوزان) ه ، به پتی شو په وته ، ده بوو هیج نه بئ ۸۰٪ ی شو (د) انه ی
 نه نووسیایه _ واته ۲۰٪ ی له (مه حوی) پتر تی بچواندایه ... که چی
 به پیچوانه وه زوربه ی تقدی پیتی (د) ی شو جوره وشانه ی نووسیوه ...
 وه که سهره وه په نجه مان بق پاکیشاوه ، وا پئ ده چی میجر سقن به
 راستی نه زانیوه شو تی چورنه ی له ناخاوتندا په یدابووه ، له زمانی نه ده پیدا
 په ننگ بدلتوره .

پهیره وی نه سله که یان بکری . شایانی باسه کوری زانیاری کوردیش له و

-

له زمانی کوردیدا نه گهرچی له م پیکهاتنه دا هه ندی گۆپان له ناوی به شی له ژماره کاندا پوری داره ، به لام هه مان بنه ما و ده ستور به کار دینری . به وینه :

چار + ده = چوارده

ههشت + ده = ههژده

نق + ز + ده

له زمانه ئیرانی به کانی دیشدا ، هه روه ک زمانی ئاویتستا و زمانی کوردی ، ناوی ژماره کانی نیتوان (۱۱) و (۱۹) دیسان له یه کگرتنی ناوی ژماره ی به کان و ناوی ژماره ی (۱۰) سازده بی ، له گه ل هه ندی گۆپانی لقنه تیکی دا . به وینه :

فارسی ناوه راست	فارسی نوی	بلوچی
۱۱- یازده	یازده	یازدهه
۱۲- دوازده	دوازده	دوازدهه
۱۳- سیزده	سیزده	سیزدهه ، سیتزدهه
۱۴- چهارده	چهارده	چاردهه
۱۵- پانزده	پانزده	پانزدهه
۱۶- شانزده	شانزده	شانزدهه
۱۷- هفده	هفده	ههردهه
۱۸- هشتده	هجده	ههژدهه
۱۹- نهمده	نوزده	نوزدهه ، نوزده

-

- تیبینی :

۱- له زمانی ناویستادا ناوی ژماره‌کانی (۱۱) تا (۱۹) له ږنگی په کگرتنی ناوی ژماره‌ی یه‌کان + ناوی ژماره‌ی ده‌وه پیک دی ؛ بی‌ته‌وه‌ی

هیچ کورپانیکي فونته‌تیکي پوویدات .

۲- نه‌گرچی زمانه نیرانی‌یه‌کانیش له پیکهاتنی ناوی نه و ژمارانه‌دا

له‌سه‌رهمان ده‌ستوور ږښتوون ، به‌لام هندی کورپانسی

فونته‌تیکي پووی داوه ... وپړای نه و کورپانه‌گشتی‌یه ، دوو‌ده‌نگی

(ز) و (ن) هاتوونه‌ته ناو به‌شیک له پیکهاتنه‌که‌وه :

۱- ده‌نگی (ن) .

نم‌ده‌نگه تازه په‌یدانه‌بووه ، به‌لگش نه‌وه‌یه نه‌که هر له زمانه

نیرانی‌یه‌نوټکاندا هه‌یه ، به‌لگو له فارسی ناوه‌پاستیشدا به‌همان

شپوه ده‌بیرنئ و له به‌شیکي زوری ناوی ژماره‌کاندا به‌شداري

ده‌کا :

(یازدهه ، دوفازدهه ، سیزدهه ، شانزدهه ، نه‌فازدهه) .

ب- ده‌نگی (ن) .

واپی‌ده‌چی ده‌نگی (ن) زور دره‌نگ هاتبیته نیو پیکهاتنی ناوی

نه‌وجوره ژمارانه‌وه ، چونکه له زمانی فارسی ناوه‌پاستدا به

هیچ چه‌شنيک نابیرنئ . له زمانی فارسی نوئ و زمانی بلووجیدا

ته‌نیا له وشه‌ی (شانزدهه) دا هه‌یه (ه‌رچی ((ن))ی وشه‌ی

((پانزدهه))ه په‌سه‌نه و هی نه‌سلی وشه‌که‌یه (... له زمانی

کوریدیشدا له‌که‌ل نه‌وه‌شدا که له هه‌موو شپوه‌کاندا نییه و پتر

تابیه‌ته به‌ناوچه‌ی سلیمانی ، په‌یدابوونی ده‌که‌پیته‌وه بق

سهره‌تای سده‌ی بیستم .

(بق وهرگرتنی زانیاری ته‌واو ده‌ریاره‌ی نه‌ولایه‌نانه‌ی ژماره‌کانی

زمانی کوردی ، پروانه : د . نه‌وپه‌جمانی حاجی مارف ، پیرزمانی

کوردی ، به‌رگی یه‌که‌م (وشه‌سازی) ، به‌شی چواره‌م (ژماره و

ناوه‌لگردان) ، به‌غدا ، ۱۹۹۸ ، ل ۷۵ - ۷۷ .

رایه‌دا بووه ، که ده‌بی ((نه سلی نه ژمارانه له نووسیندا
بیاریزیت))^(۳۶) .

تی‌چوونی ئەم ژمارانه‌ش ، هەر وه‌ک تی‌چوونی (د)ی ه‌ندی
وشه‌ی دی ، که پیشتر باس‌مان کردن ، له سالانی بیست‌دا له گ‌ردا بوو .
به‌لگ‌ه‌ش نه‌وه‌یه که له چاپ‌ه‌نیه‌کانی نه‌و سه‌رده‌مه‌دا شیوه‌ی جیاوازی
به‌کاره‌یتانیا‌ن - واته نه‌سوان و سوان ده‌بینرئ . به‌وێنه ب‌روانه ،
((تیگ‌ه‌یشنی راستی)) : (ژ ۲۱ ، ل ۴ ، س ۱ ، د ۲۹ - ((یازده)) ؛
(ژ ۱۷ ، ل ۲ ، س ۲ ، د ۵ - ((دوانزه)))^(۳۷) ((بانگی

۲۶- کۆپی زانیاری کورد ، پینووسی کوردی ، (گۆفاری کۆپی زانیاری کورد) ، ب ۱ ،
ژ ۱ ، به‌غدا ، ۱۹۷۲ ، ل ۲۷۰ .

۲۷- له ((تیگ‌ه‌یشنی راستی)) دا سه‌رنج پاگرتن له ژماره‌کان ، نه‌و راستی‌ه‌شمان
پێ‌ده‌سه‌لمیئێ ، که نه‌و (ه)یه‌ی ه‌ندی له نووسه‌ران ده‌یخه‌نه نێوان ژماره
نیشانه‌ی (ه) ، (ه‌مین)ی پله‌یان‌ه‌وه ، شتیکی زیاده‌یه و له لاره‌ هیترواره‌ته
ناوان‌ه‌وه . له گشت شوینیک و تیک‌پای وتاره‌کانی ((تیگ‌ه‌یشنی راستی)) دا تا‌که
ژماره‌یه‌ک چی‌یه (ه)ی له‌گ‌ه‌ل نه‌نووس‌لووه ، به‌وێنه : (ژ ۲۱ ، ل ۱ ، س ۲ ، د ۶
((نومین))) ؛ (ژ ۲۱ ، ل ۱ ، س ۲ ، د ۱۵ - ((سیمین))) ؛ (ژ ۲۱ ، ل ۱ ، س
۲ ، د ۲۰ - ((چوارمین))) ؛ (ژ ۲۸ ، ل ۲ ، س ۲ ، د ۲۰ - ((نومین))) ؛ (ژ
۲۸ ، ل ۲ ، س ۲ ، د ۲۸ - ((نوم))) ...

کوردستان)) : (١٩٥٠ ل ، ٥ س ، ١ د ، ١٨ - ((دوازه)) ؛ (١٩٥٠ ل ، ٦ ،
س ٢ ، ٤ - ((یانزه)) ...
... هتد . (٣٨)

-

هروهه نه ببنینی ئه و (ه) له چاپه مه نییه کوردییه کانی دی ئه و سه رده مه دا ، رای
دلانی به شتیکی زیاد و له لاره هینرلو پته و ده کات . بۆ نمونه بیوانه : ((بۆژی کوردستان))
(١٩٥٠ ل ، ٢ ، ١ س ، ١ د ، ٢٧ - ((بیسته مین)) ...
٢٨- دیارده ی بیوانی (د) به (ئه) له سالانی بیستدا چلن گه شه ی ده کرد و چلن له
که سیکه وه بۆ که سیک جیاوازی بو ، ئی چوونی (د) ش هر به و چه شنه ده بیئری . بواتر
نیشانمان دلوه ، که زوریه ی نووسه رانی ئه و ده مه به زوری (ده) یان به کار ده هینا . جا
که ران به چاپه مه نییه کاندایه ئه و ناشکرا ده کا ، که نووسینی (د) ش پتر باو بو . بۆ
ئوه ش که له و پوه وه جیاوازی له نیوان نووسه راندا هه بووه ، ته نیا په نچه راکیشان
بۆ ئه وه به سه ، که له هه مو ئه و وتارانه ی ((تیگه یشتنی راستی)) ، که به لامانه وه می
میجر سۆن ، له چه تدین شویندا وشه ی (چه ندی) به بی سواندن ی (د) نووسیوه ،
به لام ئه و زانا کوردی له ژماره (١٦) و (١٧) دا وتاریکی بلاو کردیوه ته وه ، (چه ن ی
به کاره یناوه (بیوانه : لخلق عالمیکی اجتماعی گه وه ی کوردان بو رۆسای عالی قدر
کردان ، (تیگه یشتنی راستی)) ، (١٦-١٧) .

دهنگی (د) جگه له و تې چوونه ناسايي پي ، گه لي جار به هوي
کارتې کردني نه و دهنگه شهوه ، که به دوايدا دي ، ناوترې ... به تاييه ت
نه گه ر بکه ويته پيش دهنگي (ت) يان (ک) هوه . به نمونه :

د ت : زيادتر < زياتر ^(۳۱)

بلندتر < بلنتر

.....

دک : زيادکردن < زياکردن

بلندکردن < بلنکردن

.....

- ۲ -

په يدا بوون

نم ديارده په تنيا له يه ک حالتدا ده بينرې :

نه و کردارانه ي ره گي کاتي رانه بورديويان به دهنگي (پ) يان (ر)

کوتايي ديت ، له کردني به کارا بزريدا ، ناخيوره هندی جار (د)

ده خنه نيوان ره گي کرداره که و پاشگري (-) ي کارا بزوي پي وه :

گوږدرا - گوږدرا

هاردرا - هاردر

۲۹- له کتوبا موده عي ديمي ، به ئيستيزا وتي : شام !

که داي نم کتوبه بم ، شاهنشاه ميکم صد له شا زياتر

(مه حوي ، ل ۱۲۵ ، ۶۵)

سپاررا — سپاردرا

ژمیررا — ژمیردرا

(۱۰) ...

- ۲ -

دهنگه گۆرکی

۱- د < د

ناشکرایه له شیوهی سلیمانیدا نیشانهی (ده) ی کاتی

پانه بووردوو و پابوردوی بهره وام دهیی به (ئه) . وهك :

دهرۆم < ئه رۆم

دهچم < ئه چم

دهزانم < ئه زانم

....

دهرۆیشتم < ئه رۆیشتم

دهچووم < ئه چووم

دهمزانی < ئه مزانی

.....

۴- بۆ وه رگرتنی زانیاریی ته ولو له باره ی ئه و چۆره دیارده یه وه ، بپوانه :

ا - د . عه بدوللا نه نقشبه ندی ، پاشکوی (درا) ، ((گۆفاری کۆپی زانیاری کورد)) ،

ب ۱ ، ۱ ژ ، به غدا ، ۱۹۷۲ ، ل ۱۱۵-۱۲۷ .

ب - د . ئه وپه حمانی حاجی ماری ، کورداری کارا دیار و کورداری کارا بزرگه زمانی

کوردیدا ، ((گۆفاری کۆپی زانیاری عیراق - دهسته ی کورد)) ، ب ۲۵-۲۶ ، به غدا ،

۱۹۹۴ ، ل ۸۶-۸۷ .

نه گهر بق دهست نیشان کردن و پوونکردنه وهی پله کان و شیوهی گورانی (ده) به (نه) - راستر (د) به (ئ) - گه شتیک به دیوانی شاعیرانی کۆن و نویتی ناوچهی سلیمانیدا بکهین ، نه وه ده بینین که له زودا قالبی (ده) به کارهاتوووه و دوایی سووه به (نه) . له تیکرایی شیعه کانی نالی دا وینهی (نه) ته نیا له یهک شویندا ده بینری : (ل ۲۸ ، د ۲ - ((نه نالم))^(۱۱) ^(۱۲)... به لأم نه گهر به ره و پیش بیین ، نه وه ده توانین ره و پوهی نه و گورانه دیاری بکهین . بق نمونه له شیعه کانی مه حوی دا هه رچه نده به زوری (ده) به کارهاتوووه^(۱۳) ، به لأم تاکه

(۴۱) دهستم مه خه سه ، تا قه ده م سوتوووه ، چاوم !

یاخو به شیفا هاتووی ؟ چه ندیکه نه نالم

(۴۲) وا تته ده گم نه و تاکه حاله تش کاری نووسه ری ده سننوو سه که بی .

(۴۳) گهردی پئی هه ستاوه چی دلوا ده کا

به خته ! مالی چاری کی ناوا ده کا !

(ل ۲۲ ، د ۳ و ۴)

که تزه غایب له بهر چاوم ده بی ، چم بی له تزه غایب

قیامهت حاصری بهر چاومه ، خۆم له خۆ غایب

(ل ۵۹ ، د ۵)

هه م ده مکوژیت و دین و دلشیم ده یا ، ده لی

من (من قتل) ، نه میشه قه تیلیم ، (لی السلب)

(ل ۴۹ ، د ۱)

له خۆم و له و که سه خۆشم ده ویت و خۆشی ده ویم ،

خودایه ، خۆش بیی یو ، تزه بیی خودایا ، خۆش

(ل ۱۵۲ ، د ۳)

... و گه لیککی دی .

تاکه یه ک شتووهی (ئه) ش ده بینهی^(۴۴) ... زتوهر که ماوه بیئک به
 دوا مه حوی دا هاتوووه ، به پیچه وانه وه به زوری (ئه) ی به کارهیناوه و
 دهنکه دهنکه به کیش (ده) ی وتوووه ... بی کس ، که که میک پاش زتوهر
 که وتوووه تیکرا (ئه) ی وتوووه و به هیچ چه شنیک له شیعره کانیدا (ده)
 نابینهی.

له کاتی ده رچوونی پلژنامهی ((تینگه یشتنی راستی)) یه وه تا
 سالانی ۲۰ دیاردهی بوونی (ده) به (ئه) به شتووه بیئکی سه رنج پاکیش
 ده بینهی و له نیوان نووسه راندا جیاوازی به دی ده کری . زوربهی
 نووسه رانی ئەم سه رده مه به زوری هیشتا (ده) یان به کارده هینا و
 به شیکیشیان پتر (ئه) یان ده نووسی ... مسته فا پاشا و په فیق حیلمی و
 عالی که مال باپیر ... زیاتر به لای (ده) دا ده چوون . به وینه و تازیکی
 مسته فا پاشا ، که له ژماره (۱) ی پلژنامهی ((بانگی کوردستان)) دا به
 ناوی ((جه معیتهی کوردستان)) وه بلاء و کراوه ته وه^(۴۵) ، حهوت
 نمونهی تیدایه ، که شه شیان (ده) ن و ته نیا به کیکیان (ئه) یه . له ژماره

(۴۴) وه قتی نوژی سه ر جه نازهی بۆ شه هیدی عیشق نۆست

مهوج ئە دا ئەم ئاسمانه له دهنگی (الصلا)

(ل ۲۸ ، ۶ د)

خه وه زانی نیه ، ده بیوت : ده بنوو بیته خهوت

نیک به ختم به وه نه وژی بکه ، ئە ی به خته مه ده د

(ل ۱۱۳ ، ۱ د)

... وه ندیکی دی .

(۴۵) مسته فا پاشا ، جه معیتهی کوردستان ، ((بانگی کوردستان)) ، سالی ۱ ، ۱ ، ۱ ،

۲ ی ئابی ۱۹۲۲ ، ل ۱ - ۲ .

(٣) شدا وتاریکی ههیه ^(٤٦) ، (٣٠) نمونه‌ی تێدایه — (٢٦) بیان (ده) ن و ته‌نیا (٤) بیان (ئه) ن . له ژماره (٤) یشدا وتاریکی بڵاوکردۆته‌وه ^(٤٧) (٥) نمونه‌ی تێدایه و هه‌ر (٥) بیان (ده) ن ... په‌فیق حیلمی له‌و شیمه‌ریدا ، که له ژماره (٢) ی پۆژنامه‌ی ((بانگی کوردستان)) دا چاپی کردووه ^(٤٨) تیکرا (ده) ی به‌کاره‌یتاوه ... عه‌لی که‌مال باپه‌ر له وتاری ((ته‌ریبه‌تی ئه‌ولاد)) دا ^(٤٩) (١٥) جاری (ده) ی به‌کاره‌یتاوه و (٩) جاریش (ئه) ... له‌مانه و له گه‌لیک نووسینی دی ((بانگی کوردستان)) و چاپه‌مه‌نی تری ئه‌و کاته‌دا به‌ زۆری (ده) ده‌بینری، به‌لام به‌شیکه‌ی که‌میشیان پتر (ئه) بیان ده‌نووسی ، وه‌ک زه‌کی صائب و م . نووری ... به‌ویته‌ زه‌کی صائب له وتاری ((مه‌سه‌له‌ی مه‌که‌تب کردنه‌وه)) دا ^(٥٠) — (١٥) جار — (ئه) ی به‌کاره‌یتاوه ، که‌چی ته‌نیا جارێک (ده) ... م . نووری پش له وتاری ((ماکینه‌ی چاپ)) دا ^(٥١) — (١٧) که‌په‌ت (ئه) ی نووسیوه و ته‌نیا دوو جار (ده) ...

- (٤٦) مسته‌فا پاشا ، حه‌سه‌ب حالی نووه‌م ، ((بانگی کوردستان)) ، سالی ١ ، ژ ٣ ، ٢١ ی ئابی ١٩٢٢ ، ل ٢-١ .
- (٤٧) مسته‌فا پاشا ، ئه‌حوالی ضابطانی کورد ، ((بانگی کوردستان)) ، سالی ١ ، ژ ٤ ، ٢٨ ی ئابی ١٩٢٢ ، ل ٢-١ .
- (٤٨) په‌فیق حیلمی ، بژ کوردان ، ((بانگی کوردستان)) ، سالی ١ ، ژ ٢ ، ١٤ ی ئابی ١٩٢٢ ، ل ٣ .
- (٤٩) عه‌لی که‌مال باپه‌ر ، ته‌ریبه‌ی ئه‌ولاد ، ((بانگی کوردستان)) ، سالی ١ ، ژ ٥ ، ٤ ئه‌یلوولی ١٩٢٢ ، ل ٢-٢ .
- (٥٠) زه‌کی صائب ، مه‌سه‌له‌ی مه‌که‌تب کردنه‌وه ، ((بانگی کوردستان)) ، سالی ١ ، ژ ٢ ، ١٤ ی ئابی ١٩٢٢ ، ل ٢-١ .
- (٥١) م . نووری ، ماکینه‌ی چاپ ، ((بانگی کوردستان)) ، سالی ١ ، ژ ٢ ، ٢١ ی ئابی ١٩٢٢ ، ل ٤-٣ .

ژماره (۱) و (۲) ی پوژنامه‌ی ((تیگه یشتنی راستی)) له مه‌سه‌له‌ی به‌کاره‌یتانی (ده) و (ئه) دا چاوخه‌له‌تینن ، چونکه وا نیشان ده‌دهن ، که نووسه‌رانی ئه و پوژنامه‌یه لایه‌نگیری به‌کاره‌یتانی (ئه) بووین ، به‌لام ته‌ماشاکردنی ژماره‌کانی دی ئه و ته‌مه ده‌پوه‌یتیتیه‌وه و ئه‌وه‌مان پی‌ده‌سه‌لمینن ، که د . که مال مه‌زه‌هر ورد له و کیشه‌یه‌ی کولتیه‌ته‌وه و راست بق ئه‌وه چوو که ((تیگه یشتنی راستی)) زۆر جار (ده) ی وه‌ک خۆی هیشته‌وه و جاروباریش کردویه به (ئه) ^(۵۲) .

چاوخه‌له‌تینی ژماره (۱) و (۲) له‌وه‌دایه ، که شیوه‌ی (ئه) بیان له (ده) که میک پتر تیدا به‌کاره‌یتراوه . بق نمونه له ژماره (۱) دا پازده (ئه) و چوارده (ده) هه‌یه ؛ ژماره (۲) — شه‌ش (ئه) و پینج (ده) ی تیدا به . که چی له ژماره (۳) وه ئه‌م دیارده‌یه نه‌ک هه‌ر به‌پینچه‌وانه‌وه ده‌بینن ، به‌لکو تا پتر به‌ره‌وه‌دوا ژماره‌کانیشی بووین ، نیسبه‌تی به‌کاره‌یتانی (ده) زیاد ده‌کا و (ئه) به‌ره‌وه‌که‌م بوون ده‌چی . به‌وینه له ژماره (۳) دا یازده (ئه) و هه‌ژده (ده) هه‌یه ؛ ژماره (۴) — چوار (ئه) و پازده (ده) ی تیدا به ؛ له ژماره (۱۰) دا — چوار (ئه) و نۆزده (ده) ده‌بینن ؛ شه‌ش (ئه) و چل و سه‌وت (ده) له ژماره (۶۵) دا به‌رچاو ده‌که‌وی ^(۵۳) .

(۵۲) د . که مال مه‌زه‌هر ، ((تیگه یشتنی راستی)) و شویتنی له پوژنامه‌نووسی

کوریدیا ، به‌غدا ، ۱۹۷۸ ، ل ۱۵۲-۱۵۳ .

(۵۳) ئه و (ئه) یانه‌ش که له دوا ژماره‌کاندا ده‌بینن ، به‌ زۆری له

وشه‌ی (ئه‌لی) دان .

من وای بۆ ده چم ، میجر سۆن (ئه)ی پیخۆش بووی ، بهلام زوولهوه تیگه یشتی ، که بۆ زمانی ئه ده بی و نووسین شیوه ی (ده) له بارتره ⁽⁵⁴⁾ . ئه گه رچی له ئاخاوتنی ئیستای سلیمانیدا ته نیا (ئه) به کارده هینری و (ده) به ته وای له بیرچووه ته وه ، به لام له بهر شه وه ی گۆرانیکی شیواوه و سه ره پای شه وه ش ، چونکه نه ک هه ر له دیالیکتی ژووورودا ، به لکو له زورییه به شه دیالیکته کانی دی خوارووشدا هه ر شیوه ی (ده) ماوه ته وه ، بۆیه راست وایه له زمانی ئه ده بی و نووسیندا واز له و جۆره تایبه تییه ناوچه بیانه بهینری . شایانی باسه ، که ماموستا توفیق وه هبیش له هه مان پادایه و به و بۆنه یه وه ده لسی : پیوسته ((له باتی (ئه)ی پینه قالبی (ده) به کاریین)) ⁽⁵⁵⁾ .

۲- د < ی - y

ئه مه له حاله تیکدا بووده دات ، که بکه ویته نۆوان دوو بزۆینه وه :

بادان < بایان

دادان < دایان

له سه رمادا < له سه رمایا

له دنیاادا < له دنیاایا

باده م < بایه م

(54) میجر سۆن له و وتارهیدا ، که له پۆژنامه ی ((پیشکه و تن)) دا بلاوی

کرپوه ته وه ، به ده گه من شیوه ی (ئه)ی به کارهینتاره . جا ئه مه ش به لگه ییکی

پته وه ، که ناوبرلو شیوه ی (ده)ی په سه ند کرپبی .

(55) توفیق وه هبی ، سه رچاره ی ناوبرلو ، ئه سلی پینه قالبی شیوه ی سلیمانی ، ل

. ۳۱

ماده < مایه

.... هتد .
(۵۶)

۳- د < ت

به تاییهت که ده که ویتنه کورتایی وشه وه . وهک :

نه وه د < نه وه ت

سه د < سه ت

مه هاباد < مه هابات

کرد < کرت

.... هتد .

۴- د < و

قه د < قه و

به د < به و

(۵۶) پتیویسته په نجه بق شه وش رابکیشین ، که له هه ندی وشه ی وهک
(داخو، داخوا...) دا (د) ده بی به (ت) یان (ی - Y) :

داخو < ناخو - یاخو

داخوا < ناخوا

داخوا ده روونی شق نه بووه (پردی سه رشه قام) ؟

پیر و فوتاده تن نه بووه (داری پیرمه سوور) ؟

(نالی ، ل ، ۱۸۴ ، د ۵)

به هاریکی که داخو بی ، نه بی ، هه ی بی و شینی که بین

فه لهک هر شینه ، سه هرا شینه ، کتو و لئوی جق شینه

(مه حوی ، ل ، ۲۸۲ ، د ۲)

نایا به جمع و دائیره یه ده وری (کانی یا) ،

یاخو بووه به ته لریقه بی شقوش و نوشوور ؟

(نالی ، ل ، ۱۶۸ ، د ۱)

(ad - similis) هه‌یه . کونسۆنانتی (d) ی پیشگر به ته‌ئسیری هه‌لمه‌تی ده‌نگی (s) ئاوازه‌داریتی و کۆسپه‌کی له ده‌ست ده‌دا ... ویکچواندن بریتی‌یه له کارتی‌کردنی ده‌نگه‌کانی دراوسی له کۆمه‌کی وتندا ، پتریش له هه‌ر شت کونسۆنانت له پڕوی ئاوازه‌داری و کپی ؛ نه‌رمی و توندی‌یه‌وه ده‌که‌وێته ژێر باری کارتی‌کردنه‌وه .

ویکچواندن هه‌مه‌کی (الکی) و هه‌نده‌کی (الجزئی) هه‌یه . ویکچواندن هه‌مه‌کی به‌و حاله‌ته ده‌وتری ، که هه‌ردوو ده‌نگه‌که به ته‌واوی وه‌ک یه‌کیان لێ بێت . بۆ نمونه (کردتان) به (کرتتان) ته‌له‌فۆز ده‌کری – واته (د) به کارتی‌کردنی (ت) ی دوا‌یه‌وه ، ده‌بی به (ت) . لێره‌دا له سه‌رئیکه‌وه ده‌نگی (د) له ئاوازه‌داری‌یه‌وه ده‌بی به کپ و له سه‌رئیکه‌ دی‌یه‌وه وه‌ک (ت) ی دوا‌وه‌ی لێ دی . ویکچواندن هه‌نده‌کی (ناته‌واو) ، به‌و حاله‌ته ده‌وتری ، که له یه‌ک پڕوه‌وه گۆران به‌سه‌ریه‌ک بۆنگدا بی . به‌وێنه له وشه‌ی (گه‌ستی) دا (ز) ته‌نیا له باری کپ بپوونه‌وه که‌وتووته ژێر کارتی‌کردنی (ت) ه‌وه و پڕوه به (س) ، نه‌ک به (ت) .

کاری ویکچواندن له پڕوی ناراسته‌کردنیشه‌وه دوو جۆره :

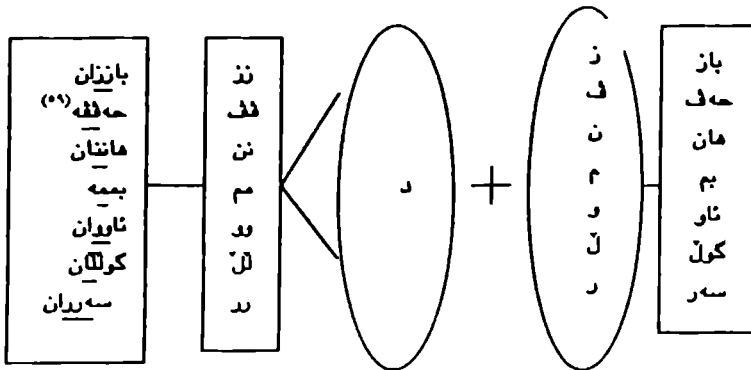
پاسته‌وخۆ و پێچه‌وانه . له حاله‌تی ویکچواندن پاسته‌وخۆدا قورسایی هه‌لمه‌ت له کونسۆنانتی پێشه‌وه بۆ کشانه‌وه‌ی ئه‌و کونسۆنانته‌ی به‌نوا‌یدا دی پڕوده‌دات ... له حاله‌تی ویکچواندن پێچه‌وانه‌شدا کشانه‌وه‌ی کونسۆنانتی دوا‌وه ده‌که‌وێته سه‌ر هه‌لمه‌تی کونسۆنانتی پێشه‌وه‌ی . به‌وێنه له زمانه‌ی ئینگلیزیدا نیشانه‌ی (s) ی به‌دوا ده‌نگی ئاوازه‌داردا وه‌ک (z) ده‌وتری: Handz < Hands ; readz < reads ... و نه‌مه

ویکچواندن پاسته‌وخۆیه . بۆ نمونه‌ی پێچه‌وانه‌ش ، ئه‌وه‌یه له زمانه‌ی کوریدا ، که ده‌نگی کپی (ش) له‌به‌رده‌م هه‌ندێ ده‌نگی ئاوازه‌داردا وه‌ک

(٥٨) دهوتري: ههشت < ههژده ... (٥٨)

١- ويكچواندني هه مهكي (الكلي) - Complete assimilation

ئهم حالته كه به زوري له شيويه سليمانيدا دهبيستري و گه لي دهنگ دهگريته خو، كه له نيوانياندا فونيمي (د) - واته شهويه مه بهستي ئهم ليكولينه وه يامانه - پتر ئه و گورانكاريهيه به سهردا دي:
 ١- له وشه بيكي ناساده دا گه مورفيمي به كه م كوتايي به دهنگي (ز، م، ف، ن، ل، و، ر ...) هاتيبي ويه كه م دهنگي مورفيمي دوهمي (د، بي، شهويه ئه و (د، ه)، وهك ئه و دهنگانهي مورفيمي به كه مي لي دي:

(٥٨) سه ره تاييني زمانناسي (به رگي به كه م)، سليماني، ١٩٩٨، ل ٢٩٢-٢٩٣، (ميديا له پروسسيه وه ريگنلوه ته سه ر كوردي).

(٥٩) (حهفنه) پاش هه دي گوران ئهم قالبه ي شينساي وه رگرتوهه . ئهم وشه به به ئه سا له (حهفت + ده) پيكهاتوهه . دهنگي (ت) ي تي چوهه ... شه و جا ك ... لتي كبي (ف) ي، كه كه وتوه ته پيش كونسولانتي ناوازه داري (د، ه، ه)، ناوازه داريتي وه رگرتوهه - واته بووه به (ف) :

< هه وده < هه فده

به و ئه مانه شدا له شيويه سليمانيدا به ر ياساي كونچاندني هه مه كي رتوهه و بووه به (حهفنه) .

ب - دهنگى (د) نهك هه ركه دهكه ویتته دواى نهو دهنگانهى
 ناومان بردن ، بهر یاسای گونجاندنى هه مهكى دهكه وئى ، بهلكو كاتى له
 پاش یان له پيش دهنگى (ت) شهوه دیت ، ديسان تووشى هه مان گۆران
 دهبى :

یهكهم - كاتى له پاش دهنگى (ت) شهوه دیت .

واته - ت د < دد . وهك :

ماتدان < ماددان

خه تدار < خه ددار

..... (٦٠)

دووههم - دهمى دهكه ویتته پيش دهنگى (ت) شهوه :

واته - دت < تت

كردتان < كرتتان

بردتان < برتتان

... (٦١)

(٦٠) شایانى باسه ، ماموستا (طالب حسین علی) ده ربارهى ویکچواندنسى
 هه مهكى ، كه نهو به (گونجانی تهولو) ناوى برهوه ، زانیاری باشى تۆمار
 كرهوه (بهوانه : فۆنۆلۆجى كوردى و دیاردهى ناسان بوونى فۆنیمهكان له
 زارى سلیمانیدا ، نامهى ماجستیر ، ههولیر ، ١٩٨٩ ، ل ٤٩ - ٥٠) . وئىچای
 باسى نهو كیشه یه ، هه ر له هه مان بهشى بووه مى نامه كه بیدا ، گه لى بار و
 دیارده و یاسای دى فۆنۆلۆژى یادداشت كرهوه و ، ورد و زانا یانه له
 ندریه یانى كۆلیوه تهوه . (ل ٤٠ - ٩٥) .

(٦١) رهنگه خراپ نهبى ، گه ر حاله تى یه كه م به گۆرانى به رهو پیتشه وه ناوبه رین و ،
 نهوهى بووه م به گۆرانى به وه نوله .

۲- ویکچواندنی هه‌نده‌کی (الجزئی) - Partial assimilation

له ویکچواندنی هه‌نده‌کی دا (د) له حالته‌ی راسته‌وخودا به‌دی ناکرئ و ، ته‌نیا ویکچواندنی بیچه‌وانه‌ی هه‌یه . وه‌ک :

هه‌شت + ده < هه‌ژده ^(٦٦)

پشت + ده‌ر < پژه‌ر ^(٦٧)

... هتد :

- ٥ -

ریک‌ه‌وتن

ده‌نگی (د) به‌ دوای ده‌نگی (ر) دا زه‌ر دیت : برد ، کرد ، مرد ، کورد ، سارد ، ده‌رد ، هه‌رد ، وه‌رد ، به‌رد ، کرد ، پرد ، گه‌ردن ، ورد ،

(٦٢) وشه‌ی (هه‌ژده) له (هه‌شت) و (ده) پیکهاتوه . له سه‌ریکه‌وه ده‌نگی (ش) ته‌ی چوه ، واته له‌مه‌دا به‌ریاسای تیچوون که‌وتوه . له سه‌ریکی دیکه‌وه (د) که‌ کۆنسۆنانتی ناوازه‌داره له‌گه‌ل ده‌نگی (ژ) دا ، که‌ شه‌میش هه‌ر کۆنسۆنانتی ناوازه‌داره پتر ده‌گونجی ، وه‌ک له‌گه‌ل (ش) دا ، که‌ کۆنسۆنانتی کپه . له‌م پوه‌وه یاسای گونجاندن کاری کوه‌وه .

(٦٣) وشه‌ی (پژه‌ر) له ((پشت + ده‌ر)) پیکهاتوه . له وشه‌ی (پشت) دا ده‌نگی (ش) کپ ته‌له‌فوز ده‌کرئ . کاتی وشه‌ی (ده‌ر) ده‌خریته سه‌ر و (ت) ته‌ی ده‌سه‌ی ، (ش) کپ ده‌بیته ناوازه‌دار و به‌ (ژ) ده‌وتریت . شه‌میش هه‌زی ده‌سه‌ی یاسای گونجانده - واته کاتیک (ش) کۆنسۆنانتی کپ ده‌که‌ویته ی کۆنسۆنانتی ناوازه‌داره‌وه ، ده‌بیته ده‌نگیکی ناوازه‌دار .

بی‌گردد ، شه‌وگردد ، پ‌رده^(۶۱) ... و تیش ناچن^(۶۰) ... واته ناوتری ؛
بر ، کر ، سار ، دهر ، ههر ، وهر ، بهر ، گر ، پر ، گهرن ، ور ، بی‌گهر ،
شه‌وگر ، پ‌ره ...

نمه وا نیشان ده‌دا ، که دوو ده‌نگی (ر) و (د) حه ز به خزمایه‌تیی
یه‌کدی ده‌کن و یه‌کتر ده‌پاریزن^(۶۱) .
...^(۶۲)

(۶۴) شان و مل و گهرینی پووتی بی‌گردد
سنگی نهرم و ، مه‌مکی قوتی توند وه‌ک پ‌رد
(گۆران ، ل ۴۷)
له‌بهر شه‌وی به‌شه‌ریکم زه‌بوونی دل ، مه‌لبه‌ت
حه‌قم بو پ‌رده‌یی شه‌رم و حه‌یام ده‌ی ، لام پ‌رد!
(گۆران ، ل ۷۲)

(۶۵) به ده‌گه‌ن نه‌بی له‌چهند وشه‌بئگی یه‌کچار که‌مدا حاله‌تی تی‌چوونیشی مه‌یه .
وه‌ک : زهرد < زهر ، ئارد < ئار

(۶۶) مامۆستا مه‌سه‌وود محمه‌د له‌وتاری (فونه‌تیک چیمان بق بکا) ، ((گۆزاری
کۆپی زانیاری کورد)) ، به‌رگی سئیه‌م ، به‌شی یه‌که‌م ، به‌غدا ، ۱۹۷۵ ، ل
۵۹۲-۵۹۴ و ۶۰۴-۱۰۶۰۵ له‌باسی (گورجانی ته‌ولو) ی ده‌نگه‌کاندا له‌م
دیاردده‌یه‌تولو .

(۶۷) له‌بهر شه‌وی سه‌ره‌جه‌می سه‌ره‌چاوه‌کانی شه‌م لیکۆلینه‌وه‌یه‌له‌په‌رلوێزدا
ناوهرلون ، به‌پئویستی نازانم له‌لیستیکدا کۆیان بکه‌سه‌وه‌ و سه‌ره‌له‌نوێ
بیانخه‌مه‌به‌ر چاوی خوێنه‌ر ... مه‌روه‌ها له‌و راپه‌دام ، کورته‌باسئگی وه‌ما ،
کورته‌ و نه‌جامی نه‌وی .

بنج و بناوانى ههندى وشو

د. ئهوپه حمانى حاجى مارق

- بهشى يهكهه م -

بهغدا - ٢٠٠٠

ئەم كۆتۈپ

لە ئامادە كۆرۈپ يېڭە

(مىنىرى ئوقۇش ئىتقافى) ۵

WWW.IQRA.AHLAMONTADA.COM

بۇ سەردانى پەيگى يېڭە:

[/https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada](https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada)

بۇ سەردانى يېڭەكە:

<http://iqra.ahlamontada.com>

پیشہ کی

ئیتیمۆلۆژی ئەو بەشە یە لە زانستی وشە ، کە لە پەیدابوون و ھەرگرتن و گەشەکردنی وشە و ئەو دەورانە ی پێیدا تێپەریوە دەدۆی.

وشەکانی زمانی کوردی قال بۆوەی سالیانی دوور و درێژی میژووی گەلی کوردە و سۆرە و تۆرە ی چەندین پلە و قوناخی ھەلس و کەوتی باری ژبانی ھات و نەھاتیتی. لەو ماوە درێژ و بەرفراوانەدا کە بە سروشت لە کەو دراون و گێژە کراون و گورگە و بنژیل و زیوانیان ئیگیراوە ، لە زۆر پووی گرنگەو پتەو بوو و بە خۆدا ھاتۆتەو و دەولەمەند بوو .

پەیدابوون و گەشەکردنی وشەکانی زمانی کوردی ، وەکو ھەموو زمانەکانی سەر پووی ئەم زەمینە لە دوو پێگەو ھەسەری ھەلداوہ . یەك - پێگە ی پاستەوخۆ، کە ئەویش ھەلینجانی وشە ی کوردی پەسەنە لە نیو زمانی کوردیدا ؛ دوو - پێگە ی لاوہکی ، کە ئەویش ھەرگرتنی وشە یە لە زمانی بیگانەوہ .

بەم جوۆره له لیکۆلینهوهی ئییتیمۆلوژیی زمانی
کوریدیدا ، پێویسته بەتایبەتی بنجی زمانی کوردی ساغ
بکریتهوه ؛ وشەى پەسهنى کوردی و وشەى ئییرانى و
هیند و ئەوروپایی دەست نیشان بکرین ؛ وشەى
بیگانه و پەگى بیگانه له زمانی کوریدیدا دیاری بکرین ؛
چالاکی و سستی وشەکانی زمانی کوردی بخرینه پیش
چاو...هتد.

بەو پێیە ، هەول دەدەین ماک و بنەما ؛ پەگ و
ریشه ؛ پەگەز و بنچینه ؛ بنج و بناوان ...ی هەندى
وشەى زمانی کوردی لهو شیۆهیهى ئەمڕۆیدا که ههیه ،
لیک بەدینهوه و بەپێى توانست لهگەل زمانانى خزم و
بیگانهدا بەراوردیان بکەین.

ئاگر:

له شيوه جوړبه جوړه كاني زمانى كورديدا هم
فورمانهى خواره وهش به كاردينرین :

ئاور ، ئينگر ، ئاهر ، ئايهر ، ئار ، ئاير ، ئاتهر ،
ئادر ، ئاتেশ...

ئاويستا : ئاتهر

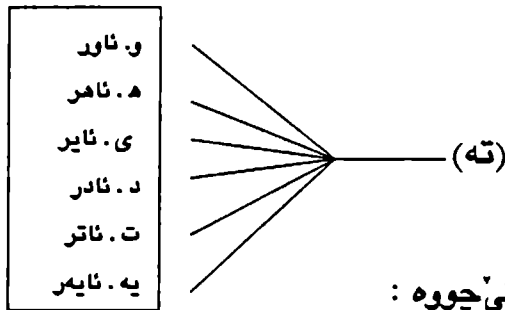
په هلهوى : ئاتهرش

تبييني :

* (ته)ى (ئاتهر)ى ئاويستا بووه به (گ) و وشهى
(ئاگر)ى ئى كه وتووه ته وه .

هرچى وشه كاني دى به (ته)ى ئاويستا :

۱. بووه به (و ، ه ، ي ، د ، ت ، به)

۲. تى چووه :

ئاتهر. ئا (ته)ر < ئار

۳. ماره‌ته‌وه

ئاتەر - ئاتەر

* (ئای ئاویستا بووه به (ئی) :

ئیگر

* (ری په‌له‌وی تی‌چووه و (ئاته‌رش) بووه به (ئاته‌ش)

ئاباد :

- ئابات ، ئاوا ، ئاوه‌دان ...

۱. له زمانه ئیرانییه‌کاندا وه‌ک مۆرفیمیکی به‌ند به‌ دوا
ئاویکدا دی و یاریده‌ی پۆنانی ناویکی نوی دها بو
ئاوانانی شار و دی : ئیسلام ئاباد ؛ جه‌لال ئاباد ؛
عه‌شق ئاباد ...

۲ - له کوردیدا :

(ا) به‌ زۆری به‌ هه‌مان چه‌شنی زمانانی خزمی ،
خۆی ده‌نوینی : مه‌هاباد...

(ب) به‌ ته‌نیاش له‌ شیوه‌ی ئاوه‌لناوی ساده‌دا
به‌کارده‌بری . ئه‌وه‌ته‌ مامۆستا هیمن ده‌لی :
وه‌ک به‌هه‌شت خه‌ملیوه‌ خاکی پاکی کوردستانی ئازاد
مولکی ئازهریابجانیش بوته‌وه‌ مه‌عموور و ئاباد

بازار :

فارسی کۆن : ئەبا جارې

په هله وی : قاچار

(ف) ی په هله وی له کوردیدا بووه به (ب) و

(چ) ش بووه به (ز) :

قاچار < بازار

(ئەبا) ی فارسی کۆن له سانسکریتی دا (سەبەه) یه ،

که واتای (شوینی کۆبوونهوه) دهگهیه نی.

کهرتی دووه می له چاوگی (جهړی) یه وه یه ، که واتای

(له وهران) ده دات .

وا پی ده چی وشه ی (شار) یش هر له (زار) - (چار)

= (جار) ی یه وه کۆتیبته وه . ئەوته له دیالیکتی

ژوووی کوردیدا به (شار) دهوتری (باژین) .

ئاره زوو :

- ئارزوو ، ئاره زۆ ، ئارزی ، واز ، حەز...

ئاویستا : ئازی

په هله وی : ئارزۆک ، ئارزووک ، ئاهووک

سانسکریتی : ئازهف

تیبینی :

۱. له ئاویستا و پهلهوی و سانسکریتی و گشت
دیالیکت و بهشه دیالیکتهکانی کوردیدا (ئای سهرتای
وشهکه وهک یهکه و هیچ گۆرانیکی بهسهردا نههاتوه .
۲. له پهلهوی و کوردیدا :

(ا) له نیوان (ئاو) و (ز)دا (ر) پیدابووه .
(ب) دهنگی (ی) بووه به (وو) ، یان (ۆ).
۳. له هندی شیوهی کوردیدا (ی) کۆتایی وهک خوی
ماوهتهوه . (ئارزی).

ئادهم :

به (عیبری کۆن) واتای (مرۆ ، مرۆف ، مهردووم ،
ئینسان ، بهشهر) دهوات .
ئادهمیزاد -

ئادهم + ی + زاد (نهوه)
واته - ئهوه کهسانه ی له ئادهم کهوتوونهتهوه .

ئه به نووس :

= ئا به نووس ، ئا بنووس ...

لە وشەى (EBENOS) ى گرىكى يەوہ وەرگىراوہ ،
كە واتاى (دارى رەش) دەگەيەنى .
فارسى : ابنوس

ئارام :

- ئۆخژن ، ئۆقرە ... سەرەوت ، سەبر ... توان ،
توانست ... وزە ، ھىز ... لەسەرخۆ ، ھىمن ... خامۆش ،
بىدەنگ ... بەئەسپايى ، بەنەرمى ...
ئاويستا : ئارەم

(ئا) پىشگرە بۆ جەخت كردن + (رەم) قەدى چاوكى
(حەسانەوہ) يە .

سانسكرىتى : رامەيەتى

فارسى : آرام

* (ئارەم) ئاويستا چ لە كوردى و چ لە فارسىدا تەنيا
دەنگى (ە) ى گۆپراوہ بە (ا) .

ئەژدىھا :

= ئەژدەھا ، ھەژدەھا ، ھەژدىھا ...

ئاويستا : ئەژى دەھاكە . پىكھاتووہ لە :

(ئەژى) - مار

ئاخ - خاك

واته كاتى شينايى به ئاسته م سهرده ردىنى و لهو
سهرده مه دا ، كه نازهل ده له وه پى ، خول و گيا پى كه وه
هه لده گرى ، ئاخ (-خاك) به لىويه وه دياره .

ئاران :

له كورديدا به م مانايانه دىت :

۱. زستانه وار ، گهرمه سير ، قشلاخ...

۲. له وه پگا... مىرك... پياوان...

۳. دهشت ، تهختانى ، تهختايى...

۴. گوشته زهوى ، نه زمان...

۵. چول... ههرد... سارا...

تیبينى :

به زمانى لاتىنى (ئارىنا) به واتاى حهرفى (خول)
دهگه يه نى . له پوماى كون گوپه پانىكى دائىرى يان
هيكه ئاسايى خول به سهردا پراخراو له ناوه ندى (نامفى
تيا ترى بيناى بينه راندا بو نيشاندا و به گزيه كدا
كردنى كويله و ئه سىرى جهنگ و گيانله بهرى درنده
به كارده هينرا . (ئارىنا) لاتىنى له فهره نسيدا بووه به
(ئارين) و له پووسيدا (ئه رينه) .

میښ :

= مه شی ؛ مه گهن

ئاوښتا : مه خشی

په هله وی : مه گهس ، مه کهس

* وا پي ده چي (میښ ، مه شی) له (مه خشی) ئاوښتاوه
که وتبڼه وه و (مه گهن) یش له (مه گهس ، مه کهس) ی
په هله وی یه وه.

ماسی :

= ماهی

ئاوښتا : مه سیه

په هله وی : ماهیک

بلووجی : ماهی

نه فغانی : ماهی

سانسکریتی : مه تسیه

گهروو :

= نهوک ، قورگ

ئاويستا : گەرەھ
پەهلەوی : گەرووک
فارسیی نوئی : گلوو
سانسکریتی : گەلە
لاتینی : گوئە
ئەرمەنی : کول
ئەفغانی : گارە ، غارە
پووسی : گۆرلە

کەنی :

= کەنیشک ، کیژ ، کناچە ، کناچی ، کچ...
ئاويستا : کەنیا ، کەنین ، کەینیکا
پەهلەوی : کەنیک
سانسکریتی : کەنیە

نەمر :

= زیندوو
پیکهاتووہ لە ئامرازی (نە)ی نەری + (مر)ی رەگی
کرداری (مردن) .
ئاويستا : ئەمرتە

پنکھاتووہ لہ ئامرازی (ئە ی نہری + (مرتہ) ، کہ
قەدیكە واتای (مەرد) یان (مردوو) دەدات .

ئەفسەر :

- زابت ، زاوت

ئەم وشە یە لہ پرسی زمانی فارسییەوہ ہاتووہ تہ
کوردییەوہ .

لہ (ئەفیسیر) ی پووسی و (ئوفیسیہ) ی فەرہنسی و
(ئوفیسەر) ی ئینگلیزی ... وەرگیراوە . ئەوانیش لہ
(ئوفیسیووم) ی لاتینی یەوہ بە مانای (فەرمانبەری
گشتی) یان وەرگرتووہ .

بەفر :

کرمانجی ژوووو : بەرف

ئاویستا : قەفرە

پەهلەوی : قەرف

فارسی نووی : بەرف

تیبینی :

۱. دەنگی (ف) ی ئاویستا و پەهلەوی لہ گەلی

وشە ی کوردیدا بووہ تہ (ب) .

۲. (بەفر)ى كرمانجىي خوارو دەچىتتەره سەر
ئاويستا و (بەرف)ى كرمانجى ژوروو و
فارسى دەچىتتەوه سەر پەهلەوى .

ئىنجىل :

يۇنانى : ئىقانگىليۇن

- مزگىنى ؛ خەبەرى خۇش

ئىبليس :

عەرب لە يۇنانى يەوہ وەرى گرتوہ
(ديابولوس) بە يۇنانى واتاي (دروژن ،
دووزمان) دەگە يەنى .

ئەسرىن :

- فرمىسك ، ئەسر ، ئەسروو
ئاويستا : ئەسرەف ، ئەسروو
پەهلەوى : ئەرس

تېبىنى :

۱ . لە ھەندى شويىنى كوردستان (ئەسروو) دەوترى
كە ئەمە تەواو لەگەل ئاويستا كە دا يەك دەگرنەوہ .

۲. له (ئەسرى) ھەندى ھەرىمى كوردە وارىدا
 تىداچوونى (هڤ) يان (وو)ى كۆتايى دەبىنرى.
 ۳. بۆ (ئەسرىن) ىش وا پى دەچى (هڤ) يان (وو) بووه
 به (ين).

ئەمبار :

- عەمبار...

ئاويستا : ھام پەر

پەھلەوى : ھەنبار

(ھامپەرى) ئاويستاي بە ماناي (ئاخىن ، پىكردن و

داگرتن) دىت .

• وا پى دەچى عەرەب لە زمانە ھىند و

ئەوروپايىيەكانەوھ وەريان گرتى .

بەگ :

ئاويستا : بەغە ، بەگە ، خوا

پەھلەوى : بەگ - خوا

عەرەبى و فارسىيى : بىگ

تیبینی :

۱. له کوردی و فارسی و عەرهبی و تورکیدا ماناکهی گۆپاوه.
۲. قالبه کوردییه کهی به ته وای وهک په هلهوی یه. هه رچی فارسی و عەرهبی و تورکی یه که یه، جیا وازییان له گهله په هلهوی یه که دا هه یه.
۳. له زمانی پوو سیدا (بوگ) به مانای (خوا) دیت .

بووم :

= زهوی ، خاک

ئاویستا : بوومی

په هلهوی : بووم

سانسکریتی : بهومی

وشه ی (بووم) له کوردیدا له بیرچوو هته وه و به ته نیا به کار نایهت . ئیستا ته نیا له دوو وشه ی (بوومه له رزه) و (به رو بووم) دا ده بیتری .

مردن :

ئاوئستا : مهر

فارسىي كۆن : مهر

سانسكريتى : مهر

پههلهوى : مورتەن

بلووجى : ميرەگ

فارسى : مورده

* (موت)ى عەرەبى لە (مورتەن)ى پههلهوى يەوہ نيزىكە.
واتە عەرەبى يەكە لە دەنگى يەكەم . (م) و دووہم . (و) و
سىيەم - (ت)ى پههلهوى پيئكەتووه.

ژيان :

ئاوئستا : زيانى ، زيانا ، جيانو

سانسكريتى : جيهنە

پههلهوى : جان

فارسى : جان

ئەفغانى : زيان

بلووجى : زيانى

ئەرمەنى : زيهن

رووسى : ژيزن

*تهنیا له کوردی و پووسیدا دهنگی یه کهم بووه
به (ژ).

ئامین :

بنجی ئەم وشهیه عیبری کۆنه و دهقاودهق واتای
(پاسته ، وایه ، تهواوه...) دهگهیهنی .

ئوتوو :

کورد ئەم وشهیهی له زمانی پووسی یهوه
وهرگرتوووه.

به پووسی (ئوتیووک) ی پی دهوتری.

پووسیش له تهتهری وهرگرتوووه .

به تهتهری (ئهتهک) ه .

سهماوهر :

وشهییکی رهسهنی پووسی یه ، که پیکهاتوووه له :

(سام + ه + قار)

(سام) - خو

(ه) - ناویهنده (سام) و (قار) ی بهیهکهوه بهستوووه.

(قار) - رهگی کرداری (قاریت) ه - کول . کولان

کهواته (سه ماوه) ده قاوردهق واتای (خۆکول) ،
خۆکولین) ده گه یه نی.

ههشت :

- نهشت

ئاوئستا - نهشته

پهلهوی - نهشت ، ههشت

سانسکریتی - نهشتهو

* شيوه کانی ئەم وشه یه ی کوردی به ته وای
له گه ل شيوه کانی پهله ویدا یه ک ده گرنه وه.

ههشتا :

- نهشتا

ئاوئستا : نهشتایتی

پهلهوی : نهشتات ، ههشتات

فارسی : هشتاد

بلووجی : ههشتاد

* وشه ی (نهشتاتی) ئاوئستا ، که به یاریده ی
پاشگری (تی) سازبووه ، وا پی ده چی له زمانی
پهله ویدا (ات) ی ئیرانی وه رگرتبی : (نهشتات).

ههشتات) . له زمانى فارسى و بلوچيدا (ت)هكه
بووه به (د) . (ههشتاد) . له زمانى كورديدا (ت)
تيداچووه و (ا) ماوهتهوه و وشهكه بووه به
(ههشتا ، ههشتا) .

بووسۆ :

له دوو مورفيم پيڭهاتووه :

۱. بو - بۆن ، بين ، بيهن

ئاويستا : بهئۆدى

پههلهوى : بۆذ ، بۆى

گهرجى ئەم وشانه له ئاويستا و پههلهريدا

ههه به بۆنى خووش و تراوه ، بهلام ئەمپرو له

كورديدا به هي خووشيش و ناخووشيش دهوترى .

۲. سو (سووتان) - ئاگرتى بهربوون

تييبينى :

۱. له ناوچهى ههولير دهوترى : (بووسۆ) ؛

له كرمانجى ژورودا : (بووسى) .

۲. واتاكهى : بۆنى لۆكه و پهپۆى سووتاو

بهلام به (بۆنى چيشتى) ، كه به بنى مهجهلهوه

سووتابى و له كاتى خواردنيدا ههستى

پى بىكرى... ياخود تامى ماستىك شيره كهى زور
كونابى... دهوترى : (بوكن) ... (بۇنى سووتانى
هەندى شت ، كه له گيانداران دەكه ونه وه ، وهك :
خورى ، موو... ش دهوترى : (بوكرپووز ،
بوپروون).

ئاخوپ :

ئاويستا : ئا . كوهره

په هلهوى : ئاخوپ

فارسى : اخور

له كورديدا ئەم وشانەش : (ئافر ، ئافر ،
ئافەرە ، ئاووپ ، ئاهوير ، ئالفدان ، ئاخوپ ، ئاخل ،
ئاخلە ، هەقش...) هاوواتاين .

قوش قوشى راوى نەبى ، مورغى كولانە و ئاخوپ

سەگ سەگى تازى نەبى ، كادينى يو ئەنباريە

(ئالى)

مەيتەر و زين و تەويلە ، ئەى برا لازم نيە

ئاخوپ و پەشمە و لغاوى ھەروھە پيويست نيە

(بينكەس)

ئىدىيۇم :

ئاخوپرى بەرزە =

بە يەككىڭ دەوتىرى لوت بەرز و بە فيز بىت .

ئاخوپرى خوارە -

۱. بە كەسىكى دەستېر و تەلەكە باز و ناپاك

دەوتىرى .

۲. كارى چەوت و چەويل و چەواشە .

۳. مروى دووپوو و دووزمان .

ئاخوپرى خوى ئى تىك چووه -

لە خوى بايى بووه . لە خوى گوپاوه .

ئاخوپرى چەورە -

بە كەسىك دەوتىرى ساماندار و تىروتهسەل و

سايە چەور بىت .

ئازا :

ئاويستا : ئەزامى

فارسى : شجاع

لە كوردیدا ئەم وشانەش (بویر ، بەجەرگ ،

جىنامیر ، جوامیر ، دلاوهر ، دلیر ، گەپناس ،

نەترس ، ئەگیت ، مېرخاس ، مەرد ...)
ھاوواتاين .

نييه دەخلم له شانامه و مه صافی ، غەیری ئەم نوکتە
که کوشتهی بەندی تۆیه هەر کەسی نازاد و نازا بی

(نالی)

له پیشا خاکی مه لانهی پلنگ و شیریی نازا بوو
ئەمیستا مار و میروو ، گورگ و ریوی لینی دەکن سەیران
(حاجی قادری کۆیی)

(نازا) به مانای ناراسته و خوش به کار دینری ، که
واتای (چاپووک ، چالاک ، چوست ، به تاو ، به گور ،
خۆشپرهو ، خیرا ، گورج ، توند ، پتهو ، پهیت ...)
دەگەینئ .

به رانبر ئەم واتایه ی له ئاوئستادا : (نازوو ، ئاسوو)
ههیه .

ئیدیۆم :

نازا گوو و نازا مهیدان = واتا هەیی له گوئندا نازا ،
ئەوه مهیدان ... بو هاندانی یه کێک دەوتریت ، که به قسه
تهواوبینت و له کرداردا سست بیت .

ئاراسته :

له زمانى كوردیدا وهك دوو وشه‌ى هاوبیژ خۆى
دهنوینی :

۱. له په‌هله‌ویدا : (ئاراته‌ك) ه و چاوكه‌كه‌شى
(ئاراسته‌ن) ه و له كوردیدا بووه به (پازاندنه‌وه). واته:
(ا) خه‌مناوه ، جوانكراو ، پازاوه ، ئارایش كراو...
(ب) ته‌كوزكراو ، پینكوپینك كراو ، له‌بار...
(ج) به سه‌روبه‌ر ، ئاماده‌كراو ، سازكراو ، پینكخراو...
(سوپا و ئووردوو و له‌شكر).

(د) ئاماده ، دهرده‌ست ، ساز ، ته‌یار ، حازر

۲. به واتای (پووبه‌پوو) :

ئاراسته‌ى قه‌دیم یه‌د قودره‌تم
نه‌زديك وه لیقای زات وه‌حده‌تم
(میرزا ئولقاس)

ئارد :

په‌هله‌وى : ئارت

فارسی : ارد

له كوردیدا (ئار ، هارد ، ئه‌رقان...) یش هاوواتاین.

پیریژن ئه‌لی : به‌فر ئارد بووه

قه‌دریان نه‌گرتووه و له کیسیان چووه

(پیره‌مێرد)

ئیدیۆم :

ئاردی بیژراوه = شتی پوخته‌کراو ، سازکراو، خه‌مناوه

په‌ندی پیشینان :

ئاردی بیژراوه ، که‌په‌کی ماوه - واته‌باشی پۆیوه و

خرایی ماوه.

ئاردی پۆیوه و سووسی ماوه - به‌شتیک ده‌وتری ، که

که‌لکی نه‌مابی.

ئار :

له‌زمانی کوردیدا (ئار) وه‌ک چوار وشه‌ی هاوبیژ

ده‌بینری :

۱- به‌واتای (ئاگر) :

ئه‌گه‌ر به‌ ئاری عه‌شقه‌که‌ت دولبه‌ر بسووتیم دور نییه

چونکه وه‌ک په‌روانه قوربان من په‌شێو ئه‌حوالی تۆم

(مینه‌جاف)

مه‌می گۆت : برا ، دلی من ژ کول و که‌سه‌ران وسا تزییه وی ب

ژانه

ژ دئی من ناری حەفت فرنانە

(مەمى ئالان)

۲- لە کرمانجی ژوورودا بە مانای (نارد) لە کاردايه:
ناشقانچی گوٺ : جى ههيه ، ئى نان ل جهم من تونه ، ل قرا
بوو بە خەلايى ، كەسەك نان نايينه ، ناهيڤه ، ناری من تونه ،
كوژ تەپرا نانەكى پيڤژم ...

(كوردق)

دەوترى : ناری گەنم ؛ ناری جەم ، ناری ب كەپەك
۳- لە ديالىكتى ژوورودا بە واتای (شەرم) بە
کاردهبرى ، كە ئەويش لە (عارى) عەرەبىيەوه كراوه بە
(ئار) :

شكاند سۆندا خوه و ناڤى خوهكر دەفتەرا دەرەوينانە
دناڤ خەلكى دە، ب مە قە نەهشت نار و فەدى تاڤا پووينا
(مەمى ئالان)

۴- لە هەندى ناوچه بە مانای (نزار ، نساړ ، نسى ،
سىبەر ...) دىت - واتە جىگەيىك لە بەرزى شاخ و
كىودا ، كە بەر سىبەرە و هەتاو كەم لىي دەدا ...
شويىنىك كە هەتاو نايگريتهوه .

ئارا :

دەتوانين چوار وشەى (ئارا)ى هاويىژ ديارى بكەين :

۳- بە مانای (پا ، بیر ، هزر ... بیروپا و بۆچوونی
 که سینک سه بارهت کیشه ییک ...). له (أراء) ی عه ره بی یه وه
 وه رگیراوه ، که کۆی (رای) یه .
 ۴- له شیوه ی دملکی دا به واتای (ئهو جا) دیت.

ئارۆ :

له شیوه ی هه ورامیدا به کاردی .
 پیکهاتوه له (ئا-ئهم) + (رۆ + پۆڠ)
 له شیوه کانی دیی کوردیدا : (ئارۆ ، ئهمپۆ ، ئه وپۆ ،
 ئیمپۆ ، ئبرۆ ، ئه قپۆ ...) هاوواتاین .
 ئه ی په سوول ئارۆ شه وفش په روازدا
 وه ناز و ئیعزاز کار تۆ ساز دا
 (مهولهوی)
 من واتم : درود مه وانه ئارۆ
 هه ر روکن و مه قام دوعای ویش دارۆ
 (فهقی قادری هه مه و مند)
 ئارۆ قیبلۆ من ، به له نجه و لاره
 ته شریفش وه لای ، تۆ ئامان هاره
 (سهیدی هه ورامی)

ئىدىيۇم

ئارۇ ، ئارۇن - ئەمرۇ ئەمرۆيە - واتە : ئەمرۇ ئەو
يۆزەيە ، كە لىي دەترساي . ئەمرۇ يۆزى منە .

پەندى پىشىنان :

ئارۇ سەوايش پەندكەرۇ - ئەمرۇ سبەينىي پى دەكا .

ئاد :

لە زمانى كورديدا (ئاد) وەك سى وشەى ھاوبىژ
خوى دەنويىنى :

۱- لە ناوچەى ھەورامان و ھەندى شوئىنى دى
كوردستان بە واتاي (ئەو - بۇ ئىرىنە) دىت :

ئاد مارۇ بەوير تەرزەكەى باللات

ئەو دىدەى مەستت ، ئىد خال ئاللات

(مەولەوى)

ماواى پەفېقىش جە كۆى توون بى

ئادىچ(۱) چوون مەجنوون دەروون پى ھوون بى

(لەيلى و مەجنوون)

ئاد دەماخ دل پەرداخ كەردەو

ئىد سۆز ياران ھەم ئاوردە

(جەفایى)

(۱)ئادىچ = نویش

پەندى پېشىنان :

ئاد سوار و من پياده - ئەو سوار و من پياده

ئاد كاروانچى و من خانچى - ئەو كاروانچى و من خانچى

ئەو + ان - ئەوان

لە ھەوراميدا : ئاد + يشا - ئاديشا

لە ئاويستادا : ئەيشام

۲- لە كرمانجىي ژورودا بە واتاي (بەئىن ، پەيمان ،

گفت ، سۆز... سۆيىند ، سۆند ، سۆند... بەكاردەبرى،

كە ئەويش لە (عهدى) عەرەبىيەو ھەرگىراوھ .

عەمەر بەيىست سىرەتى كالمىرا

ئاد و قەزىرى جاھلى كوردا

(عەمەرى جەلالى)

سۆندەك خورىيە ، ئادەك پىپرا - پەى ئەسەدى - ئاغى ،

ھەمزويى

زەعقارا گرى نادەم كوفىيا زىپرا ، كل بەلەك چەعقا

(ستران)

۳- بە واتاي (دورگە)

لە فارسيدا : اداك

باقى گۆت : لاوۆ ، گلى دكن ، كول ئورتا بەحرى

ئادەك ھەيە ، ل وى ئادا پاشاك ھەيە .

(كورىق)

ئاخ :

وەك دوو وشەى ھاوبىژ لە كاردايە

۱- :

ا) بۆ دەربېرىنى خەم و خەفەت و كەسەر و پەژارە و

بىزارى و ناپەزايى و ناخۆشى و كپروزانەوہ .

لە ئاويستادا : ئەختى

لە كوردیدا ئەم وشانە ھاوواتاين - ئاخ ، ئۆف ،

ئۆى ...

ئاخ چ دەردىكى گرانە بۆ گەل كوردى ھەژار

قەت بە دەم ناكرى بەيانی ھىندە سەخت و كارىيە

(بينكەس)

ئۆف ھەزار ئۆف ئاخ ھەزار ئاخ تا قيامەت ئاخ و داخ

من كە سنگم بەردە طبعم بەرزە چەشنى شاخ و داخ

(گۆران)

مەمى گۆت : ئەز نەيرم تو ميرەكى دىنى

توزە لامەكى فەقىرى ، ژ چ ئاخ و كەسەران بەسەر دلى خوەدا

دكىشنى

(مەمى ئالان)

ب) داخ ، مخاين ، حەيف ... حەيف و ئەسەف

خەنجەر بۆ دلە گەر راستت دەوى

ئاخ مەمى تىايە نەك بەرى كەوى

(پىرەمىرد)

بى تەوەر كرىا خەتەنە سووران
ئاخ چەند بىۋەفان ئى چەرخى دەوران
(لەيلى و مەجنون)

ئىدىيۆم :

ئاخ ئو ئەمان - كپروزانەوہ لە دەست نەخۆشى
ئاخ ئو كەسەر - ئاخ و داخ لە تىنى ماتەمى
ج) ئا ، ئاھ ... خۆزگە و ئاواتخواستن :
ئاخ ، خۆزگە ھەئەفېرى ، ئەمزانى ئاخو
پاسپېرىسى چىيى پىيە بۇ گىيانى پەشيو
(گۆران)

ئاخ وى كەنگى بى بەربانگ
ببە شەبەق و سبە
(شكۆى حسەن)

پەندى پىشىنان :

ئاخ زۆرە پەى زاتى - خۆزگە ئەم ھىزە زاتىكى
لەگەندا دەبوو.

د) ئا ، ئاى ... نكەنكى نەخۆش لە كاتى ئىش و
ئازاردا ... ھاوار لەبەر ئازار
ھ) ئۆى . بۇ سەرسوپمان :

ئاخ لەگەل ئىمە (حەبىبە) سەر و پەيوەندى نىيە
نەى شەكەر قەددە ، بەئا بەندى ھەيە قەندى نىيە

(ئالى)

۲- له کرمانجیی ژوووودا به مانای (خاک ،
خۆل ، گل ، توژ ، ئهرد ، ههرد ، عهرد ، ئهرز ،
عهرز ، زهوی ، زهمین ...) دیت :

ئاخا قهدهما موخته ره ما پایی په ره مه
وهك طوطی په یایه ی ل زبان شه کهری مه

(جزیری)

پوژهك ژ پوژین خوه دی ، ئه می سه ری خوه ده نین
دیاری په حمه تی ئاخا گوژانه
(مه می نالان)

ئیدیۆم :

ئاخسار - خاکی سارد و سهر . ئاسووده ی
هه می شه یی . سارد و سه ری گوژ .
ئاخ كه فتن = چوونه ژیر گل . له گوژدا پاكشان .
مردن

ئاخی گوژدا حنه کری = به گلی گوژ خه نه کراو

تیبینی :

ئه مرۆ وشه ی (ئاخ) له دیالیکتی خوارووی کوردیدا ،
ته نیا له چه ند وشه یی کی كه می ناساده ی وهك
(ئاخه لیوه ، ئاخه بان ، ئاخه پوولکانی ، ئاخه باران ،
بناخه ...) دا به رچاو ده كه وی ، به نام له دیالیکتی

ژووروودا ویرای به تهنیا به کارهینانی (چ له زوودا و
چ ئه مپو) له چه ندين وشه ی لیكدراوی ، وهك
(ئاخلیقه ، ئاخهبان ، ئاخهبانی ، ئاخپین ، ئاخچه ،
ئاخپه رست ، ئاخكۆك ...)یشدا به دی ده کری .

ئازاد :

ئاویستا : ئازاته

په هلهوی : ئازات

واتاکانی :

۱- پزگار ، سه ربه ست ، سه ربه خو ... :

() یه کیك به ند و دیل و ئیخسیری یه کیکی دی ، یان
شتیک نه بی :

له به هه شتا به یادی تو شادم

به ته ماشای فریشته ئازادم

(په مێرد)

د باغی له فظ و مه عنایی

(سخن) من سه ری ئازاده

(جزیری)

سا دهی وه جامی دلم بکمر شاد

د لکو بو یاروو به زمی وه ئازاد

(مهولهوی)

ب) میلله تیك یان ولاتیک له ژیر دهستی بیگانهدا
نه بی و خوئی حوکمی خوئی بکا ، واته سهر به خو
بی :

کاتی جه ژن نه کهم بگم به مراد
میلله تم شاد بیت ، نیشتمان نازاد
(بیکس)

۲- راهی ، سهر به ست ، ئاواله ، ئاوه لآ ، والآ ، وازه ... :
ا) ئافره تیك پووی خوئی دانه پووشی و شهرم له
پیاوان نه کا .

ب) هر که سیك له هه نسوکهت و مامه لهی له گهل
خه لکیدا شهرم نه کا و والآ و کراوه بی .

۳- بی تاوان ، بی گوناھ ، بی سووچ ، بی خه تا ...

ئازار :

له زمانی کوردیدا چوار وشه ی (ئازاری هاوییژ
ده بینری :

۱- له پهله ویدا : ئازار

به م مانایه :

ا) ئیش ، ژان ، ئیش و ژانی ئه ندامی له ش به هوئی
نه خووشی و بریندارییه وه :

سهری کاکه مه می دهگرت ، داینا له سهر رانیه

دهلی : پوټه به قوربانټ بم کویت دیشی نازارت چیه

پوټه چاکه بابت نازارت بزانی
(تحفه‌ی مظفریه)

ب) جمره‌سه ، سزا ... نیش و ژانی نه‌جامی شتیکی
نازاردەر، وهک : گستن ؛ لیدان ، کوتن ... :

نو کوردانی که چند مانگی لموه پیش لشکری نیرانی
نازار و چرمسری‌یکی زوریان دابونی ...
(قهلی دمدم)

دهم دهم که ده‌کا زاری پر نازاری به غونچه

بۆ ده‌عوتی ماچی لمبه گویا ده‌می نادا

(نالی)

ج) نزهت ، نزهت ، نزهت ، عزیت ، عزیت ، پهنج ، ته‌قله‌لا ،
کوشش ، هسول ، وه‌زن ... نیش و ژانیکسی مرو پاش
کارکردن و ماندوبیون هستی پی‌ده‌کا .

د) پلزاره ، خم ، خه‌فت ، تالار ، دهردی‌سری ، ناخوشی

... نیش و ژانی دهریونی :

کوشته‌ی نازی خوت زور مده نازار

زولفت نه‌بیته په‌رژینی پوخسار

(په‌میرد)

مخندت و جهورا حبیبی

قه‌هر و نازارا په‌قیبی

(جزیری)

تیبینی :

زۆر جار له گهڵ وشه‌ی (نازار) دا ، وشه‌ی (ئیش ،
ژان ، خه‌م ، ده‌رد ...) دیت و ده‌وتریت : (ئیش و
نازار) ، (ژان و نازار) ، (خه‌م و نازار) ، (ده‌رد و
نازار) ... وه‌ك :

نازانم چۆته کام دئ ، کام هه‌وار

چۆن منی جی‌هه‌شت به ئیش و نازار

(به‌ختیار زه‌هه‌ر)

ژان و نازار پتر شائاریان بۆ ژنه هه‌تا ...

(ژانی گه‌ل ، ج ١١)

له دنیای بی‌بنی غه‌مدام ، سه‌رم سوپه‌اره له‌م کاره

که دلداری و شه‌رابی مه‌ستی بۆ من ده‌رد و نازاره

(نیه‌جان فرناد)

٢- به واتای :

أ) ناهۆ ، په‌تا ، درم ... نه‌خۆشیی گه‌رۆ ؛ نه‌خۆشیی

ئاده‌میزاد که زوو ته‌شه‌نه ده‌کا و خه‌لك زۆر

ده‌کوژی ، وه‌ك : کۆلیتیا ، تاعوون ...

ده‌وتری : نازار کهوتوه‌ته و لاته‌وه

ب) قه‌ر ، ده‌رد ...

ده‌وتری : مریشه‌که کان نازاریان تیکه‌وتوه

۳- له کرمانجی ژوووودا به واتای :

(ا) گریه ، کورک ، کورکه ...

(ب) پرتەوبۆله ، هاوار ، قیژە ...

۴- به واتای (ئادار) - واتە مانگی مارت

به عەرهبی (اڅار)ه و له سوریا نییه وه وهریان گرتوو

هادار ، مارت ، مارس ... دەبنه هاوواتای

هەر سائیک له پۆژی جیژندا ، له بیست و یهکی ئازاریدا

مه جلیسی عه شیره تی بهرۆدار له دیوه خانی کۆدەبنه وه .

(قهلای دمد)

ئاب :

فارسی نوی : اب

فارسی کۆن : ئابی

ئاویستا : ئاپ

سانسکریتی : ئاپه

کوردی : ئاو ، ئاف

وشه‌ی (ئاب) له ئەدهبی کوردیی زوودا زۆر ده‌بینری :

سروشکم ئاب و دانە‌ی نارە ، کی دی

به خەرمی داوه‌ری به‌م طه رزه تهرزه؟!

(نالی)

ئاگر د ئاب و گل دکت

قهلبان ژ قهلبان هل دکت

(جزیری)

ئاب نه سرین - ئاوی نه سرین ، ئاوی فرمیسک :

به ئاب نه سرین شه و زینده داران

به دوعای خوفیهی طاعت گوزاران

(فهقی قاسری مه مه رهند)

ئاب ته لآ - ئاوی زیپر :

ئوسای هونروهر ته ختهی سیم و ساف

مونه ققهش به ئاب ته لآ بی خیلاف

(لهیلی و مه جنوون)

ئاب حهیات - ئاوی ژیان

(نالی) ئوستادهکی گه لی چا بوو

حضری ئابی حه یاتی مه عنا بوو

(حاجی قادری کژی)

ژ عنایهت نه ظهری (خاصه) کو هر مه صروع و به یتهک

قهده حین ئابی حه یاتینه د شعرا مه له باله ب

(جزیری)

ئاب حه یوان - ئاوی حه یات ، ئاوی ژیان :

هیجری نه مرو شهوقی دیداری به سردا که وتوو

ته شنهیی دیداری تویه ئابی حه یوانی دهوی

(کوردی)

زارى تۇگۈلزارە خۇ ، بۇچ ئابى حەيوانى ھەيە ؟
سەروى تۇ ئازادە ، بۇچ نارنج و پوممانى بەردەدا ؟
(وہفایى)

ئابى زەلال - ئاوى پاك :
ئاقتابە و لەگەن چە تەلای بىغەش
پىر ئابى زەلال چون شىرى بۇنخۇش
(لەيلى و مەجنون)

...ھتد .

(ئاب) ئىستا نە لە زمانى ئاخاوتن و نە لە زمانى
نووسىندا بە تەنيا بەكارناھىنرى ، بەلام لە پۇنانى
وشەي ناسادەدا بەشدارى دەكات . بەوینە : ئابپروو؛
ئابخانە ، تىزاب .

(ئاب) بە واتای ناراستەوخۇش بەكاردى ، بە
تايبەت لەم حالەتاندەدا :

(۱) كاتى پاشگىرى (- دارى دەخرىتە سەر واتای
(برىسكە ، بىرقە ، ورشە ، پەونەق) دەگەيەنى:

يەمى ديدە پىر لە مەرجان ، وەك يەشمى ئابداریه
شەبەيە شەبىھى زولفى سیاھى وەك زوخالى
(نالى)

دا بە كەمەر گاش شەمشىر ئابداریه
دوونىم بى خەطر بەوینەي خەيار
(فەتى قادرى ھەمەمەند)

ب) دەمى وشەى وەك (تاب ، رەنگ ...)ى بە دوادا

دى ، واتاى (پازاۋە ، رەۋنەق) رادەگەيەنى :

ئاب و تاب :

دولبەر ... بۇ جوانى پەردەى گولدارى بە ئابوتابى بە نىو
رەشمالدا گىرپابو ...

(قەلى دەم)

ئاب و رەنگ :

بە ئاب و رەنگ و پوو حورى ، بە زولف و كاكۆلى غيلمان
گولناويان دا لە مەيخانە ، غوبارىيان عەنبەر ئاسا كرد

(رەقايى)

تەيىنى :

ھەرچى وشەى (ئاب) = ھەشتەم مانگى پۆمى يە ،

بووھتە ھاوبىژى (ئاب)ھكەى خۆمان .

ئەم بە لاتىنى (AUGUSTUS)ى پى دەوتىرى و بە

ناوى(ئاوگوست)ى ئىمپراتورى پۆمەۋە ناۋنراۋە ...

ئەۋ لە مانگى ئابدا لە دايك بووہ ...

-ماۋىتى -

رقم الاجازة ٢١
٢٠٠٠ / ٧ / ٥

مكتب المطار الاستراتيجي
في الجامعة / مجاور جامع الملك عويش

جذر بعض الكلمات واصلها

د . عبد الرحمن الحاج معروف

القسم الاول

بغداد - ٢٠٠٠

www.igra.ahlagantada.tcom
منتدی اقرا الثقافی

زمانی کوردی و

خه وشنی هه ندی وشه و زاراوهی پوی

د. ئه و ره حمانی حاجی مارف

- یه شی یه که م -

به غدا - ۲۰۰۰

ئەم كىتەپ

لە ئامادە كەردنى پىنگەى

(مىنىرى إقرأ الثقافى)

WWW.IQRA.AHLAMONTADA.COM

بۆ سەردانى پەىجى پىنگە:

[/https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada](https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada)

بۆ سەردانى پىنگەكە:

<http://iqra.ahlamontada.com>

پیشہ کی

نیمہ ہر لہ مندا لیبہ وہ لہ گہل فیروونی
وشہکانی زماندا ، فیروی ئو یاسا و دستوورانہش
دہین ، کہ وشہیان پی دروست دہکری و دادہ پٹری .
ئہمش ریگہمان بو خوش و ئاسان دہکا ، لہتہک
وہرگرتنی لہ خوړا و میکانیکی ہزاران وشہدا ،
بتوانین بہ بیر و ہوش لہ زمان وردیبینہوہ و ، شتی
شاراوہی ئاشکرا بکہین و فیروی ئہوہ ببین ، وہک
چہکیکی پیویست بہکاری بینین ...

زمان ہمیشہ لہ گہشہ کردندایہ و بہ وشہ و
زاراوہی نوی دہولہ مہندتر دہبی . ئاشکرایہ ، کہ بو
ئہمہ بہ شیوہینی سہرہکی ، ئہو کہرہستہیہ
بہکار دہینری ، کہ لہو زمانہدا ہیہ . لہ سہریکہوہ
وشہی حازر بہ دست ہن و ، لہ سہریکی دیبہوہ
کہرہستہی یاریدہدہر ، بہتایبہتی پیشگر و
پاشگر و رہگ و قہدی کردار ... بہم چہشنہ ، لہو

وشانهی له زوووه له زماندا هه ، وشه ی نوی
پۆده نری .

هه كه سیک زمانی کوردی بزانی ، بی ئه وهی
ئه رکیکی ئه وتۆ بکیشی ، ده توانی چه ندین وشه ی
نوی وها ناوینی ، که له مه سه رده مه ی ئیمه دا په یدا
بوون . له مه قوناغه دا ، که ژبانی پوونا کبیری و
زانستی و کۆمه لایه تی و ئابووری و سیاسی ... ی
میلله تی کورد له بره ودایه و تیکرایی جیهان له
پیشکه وتندایه ، بی گومان زمان پیویستی به وشه ی
نوی ده بی و پۆژ به پۆژ وشه ی نوی په یدا ده بی .

به هره ی بوونی زمان – نیشانه ی به خته وه ریی
مه زنی ئاده میزاده . خوش ویستنی زمانی زگماک و
باش زانینی و چاک به کارهینانی ... ئه رکی سه رشانی
مروقه و مایه ی کامه رانیه تی . ناسین و زانینی
وشه و شاره زایی تیدا په یدا کردنی کاریکی بهرز و
پیویسته .

من له م زنجیره وتاره دا هه ول ده دم خه وش و
نادروستی هه ندی وشه و زاراوه و ده رپریـن
بگیرمه وه و بیانخه مه سه ر له نگه ری و بیژنگ و گیژ و
ته له یان بکه م و گورگه و بنژیل و زیوانیان لی بگرم ...
داوا و تکام له هاو زمانانم ئه وه یه ، واتی نه گن به وه ی

كوردی فیری كورد بكم ، بهلكو به كوردی و به كورتی
نیاز و مبهستم ئهوهیه ، هر به گفتی دهمی كورد ،
گفتی نامۆ و نارهبهسن راست بكمهوه :

* * *

زانكۆ :

سى سالىك لەمەوبەر كۆپى زانىارى كورد زاراوهى
(زانكۆ)ى دارپشت و بى چەند و چوون پەسەندكرا ...
ئەمبۇ نەك تەنيا ھەر سى (جامعە)كەى كوردستان بە
(زانكۆ) ناونراون ، بەلكو لەسەر زارى ھەموانىش
بوووتە وشەيىكى ئاسايى و پتەو پەگى داكوتاوھ و ،
كەس گلەيى لەو ھەلە گەورەيە نىيە ، كە نەك شوان و
گاوانان ، بەلكو زانايان لە پۇنانى ئەو زاراوھىدا
كردوويانە .

لە زمانى كوردیدا بۇ پۇنانى ناوى ليكدراو
نزىكەى پازدە پىگەى جىاواز ھەيە ،
وھك:(ناو+ناو) ؛ (ناو+ناوبەند+ناو)؛ (ناو+ئاوھلناو) ؛
(ئاوھلناو+ناو) ؛ (ناو+پەگى كردار) ...

لە نىو ئەو پىنگايانەدا ، يەكگرتنى (ناو و پەگى
كردار زۆر باوھ . وھك :

مەى + گىپ (گىپران) - مەيگىپ

كۆل + گىپ (گىپران) - كۆلگىپ

كار + گىپ (گىپران) - كارگىپ

...

دار + تاش (تاشين) - دارتاش

سەر + تاش (تاشين) - سەرتاش

بەرد + تاش (تاشين) - بەردتاش

...

شەكر + شكين (شكاندن) - شەكرشكين

سەر + شكين (شكاندن) - سەرشكين

سەفرا + شكين (شكاندن) - سەفراشكين

....

دەست + بېر (بېرين) = دەست بېر

قوّل + بېر (بېرين) = قوّل بېر

سەر + بېر (بېرين) = سەربېر

... دەيانى دى .

بەلام ئەو پىگەيەى وشەى (زانكو)يان پى

پۇناوہ ، واتہ :

پەگى كردار + ناو

زان (زانين) + كو - زانكو

بە هيج چەشنيك لە زمانى كورديدا نيبە ، لەبەر

ئەوہى وشەى ناوبراو دژ بە ياساكانى پۇنانى وشەى

ليكدراوى كوردى سازكراوہ ، ئەوہ دەچيٲتە خانەى

هەئەى زمانەوانيبەوہ .

جا كە هيج يەكيك لەو وشانەى سەرەوہ ، واتہ :

(مەيگيٲ) ؛ (كوڻگيٲ) ؛ (كارگيٲ)...(دارتاش) ؛

(سەرتاش) ؛ (بەردتاش)... (شەكرشكین) ؛
 (سەرشكین) ؛ (سەفراشكین)... (دەستېر) ؛ (قۆلېر) ؛
 (سەریپ)... نەشی بکرین بە (گېرمەى) ؛ (گېركۆل) ؛
 (گېركا)... (تاشدار) ، (تاشسەن) ؛ (تاشبەرد)...
 (شكینشەكر) ؛ (شكینسەن) ؛ (شكینسەفرا)...
 (بېردەست) ؛ (بېرقۆل) ؛ (بېرسەن).. ئەو پراست نییە
 (زان) ی پەگی کرداری (زانین) یش پیش ناوہکە - (کۆ)
 بخریت و ئەمە دەبیته تیکدانی دەستوورە پەسەنە
 رێک و پیکەکانی زمانی کوردی.

بۆ زێدە پوونکردنەوہ ، بەشیک لەو وشە
 لیکدانانەى مۆرفیمی (زان) ھاوبەشیی لە پۆنانیاندا
 کردووە ، دەخەمە بەرچاو و ئەوەتە لە سەرچەمیاندا ،
 کەوتووہتە دواوہ :

کار + زان - کارزان

قسە + زان - قسەزان

یاری + زان - یاریزان

کوردی + زان - کوردیزان

پێ + زان - پێزان

زمان + زان - زمانزان

درو + زان - درووزان

...هتد .

بی گومان کورد هه رگیز نه یوتووہ : (زانکار ؛
زانقسہ ؛ زان یاری ؛ زانکوردی ؛ زانپری ؛ زانزمان ؛
زان درۆ ...) ...

کەواتە لە نیۆ ئەو هەموو وشانەدا (زانکو) تاکە
وشەیکە لە ساز و ئاوازی کوردییەوہ دوور بی ...

تیبینی :

۱- لە وشەکانی (زانا)؛ (زانیا)؛ (زانیا)؛ ...دا
مۆرفیمی (زان) دەکەوێتە پیشەوہ ، ئەویش چونکە
ئەو وشانە داریژراون ، نەک لیکدراو- واتە لە
داریژراویدا پاشگر بە دوا رەگدا دیت ، بەلام لە
لیکدراویدا ناو بە دوا رەگدا نایەت .

۲- وێرایی (ناو) ، ئاوەڵکردار و ئاوەڵناویش لەگەڵ
(زان)دا دین. وەک : زۆرزان ، کەمزان ...

۳ - لە وشەکانی وەک : (کۆرەو) و (کۆپەر- پووشپەر،
جەنگەیی گیادروون) ...دا (کو) لە سەرەتاوہ هاتووہ و
ئەوجا رەگی کردارەکان ... ئەمانەش بۆیە هەلەیان تیدا
نەکراوہ ، چونکە زانا و زمانەوان دایان نەناوہ... بەلکو
زادە و سەلیقەیی خۆرسکی میللەت هیناوانی بەرەم .

* * *

(سهرنج راکیشهر) و (سهرسورمینه) و

(وشه دارپژهر) و (هه لریژهر) و

(بزوینه)

پاشگری (- هر) له زمانی کوردیدا له گه ل رهگی کرداری تیپه پدا دیت و دهیکاته ناوی کارا . بهوینه :

<u>چاوگ</u>	<u>رهگ</u>	<u>پاشگر</u>	<u>ناوی کارا</u>
خویندن	خوین		خوینه
نووسین	نووس		نووسهر
ئاخاوتن	ئاخیو		ئاخیوهر
چاندن	چین		چینه
ناردن	نیر	هر	نیره
...			
تی کوشان	تی - کوش		تی کوشهر
داهینان	دا - هین		داهینه
دانان	دا - نی		دانهر (۱)

پاشگری (- هر) ته نیا له گه ل رهگی کرداری تیپه پدا دیت و ناچینه سهر رهگی کرداری تیپه پدا . پاشگریکی زور چالاکه و به بهرده وومی له گه شه کردندایه و به

۱) لهم حالته دا ، که دوو بزوین - واته (ی) کوتایی رهگی کرداری (دان) و (ه) سهره تای پیشگری (- هر) به یه گه یشتون ، (ی) کوتایی رهگ تی چووهر و (ه) سهره تای پاشگر ماودته ره .

تایبەتی لەم سالانەى دواییدا بۆ دانان و پۆنانى
زاراوى هەمە جۆر کەلکی زۆرى ئیوەرگیراوه .

پێویستە پەنجە بۆ ئەو راستى یە پابکیشین ، وشەى
(خوینەر ، نووسەر ... تى کۆشەر ، دانەر...)، کە بە
نمونه هیناوماننەتەوه لە تیکستی کۆنى کوردیدا
نابینرین و نوێباون و تا راددیك لە پۆنانیدا
دەستور لادراوه . لادانەکش ئەو یە ، کە لە وشەى
کۆنى کوردیدا پاشگری (ـە) لەگەل رەگى کرداردا
نەهاتوو ، بەلکو چوو تە سەر ناو و ئاوەلناو و
ئاوەلکردار . بەوینە :

کۆچەر : کۆچ + ەر

سەنگەر : سەنگ + ەر

لەنگەر : لەنگ + ەر

چەپەر : چەپ + ەر

... هتد .

دانانى پاشگری (ـە) لەگەل رەگى کرداردا ،
ئەگەرچى ناچیتە ئیو قالبى دەستورى بنەرەتیی زمانى
کوردییەوه و ئەو چەشنە بەکارهینانە نوێ یەش بە
گەشەپیدان و فراوانکردنى سنورى بەکارهینان و
دەرنەمەندکردنى زمان لە قەلەم بەدرى ، یاخود
بە پێچەوانەوه بە کارىکى نادروست و لادان بژمیرى ،

هیچ له و پاستی یه ناگوپری ، که دهیان وشه له نووسین و
 ئاخواتندا به جوړیک بنجیان داکوتاهه ، بریاری دهزگا
 زانستی یه کانیش ناتوانی کاریان تی بکا .

بی گومان رهگی کردار به تهنیا ناوی کارای لی
 پهیدا نابی . واته : ((خوین ، نووس ، ئاخپو ، چین ،
 نیړ ...)) ، که رهگی ((خویندن ، نووسین ، ئاخواتن ،
 چاندن ، ناردن ...)) ن نابنه ناوی کارا (۲) ، به نام پاشگری
 (هـ) کردوونی به ناوی کارا . کاتی له پیش رهگی
 کردارهوه (جگه له کرداری ((کردن ، بردن ، خستن ، دان
 ، نان)) پیشگر ، وهک (ب+ویړ-بویر) ؛ (نه+مر-نهمر) ؛
 (پا+گر-راگر) ، (هه+ل+ریژ-هه+پریژ) ؛ (وه+گیر-
 وه+گیپ) ؛ (تی+پر-تیپر) ؛ یاخود وشه ییک دی ، وهک
 (خوش+نووس=خوش نووس) ؛ (پیاو+کوژ-پیاو+کوژ) ؛
 (په یام+نیړ-په یام نیړ) ؛ (دوور+بین-دوربین) ؛
 (مه+لا+به زین=مه+لا+به زین) ؛ (خوین+مژ-خوین مژ) ؛
 (سه+ر+تاش=سه+رتاش) ؛ (ئاو+کیش=ئاو+کیش) ؛

(۲) مه ندی له و کردارانه ی به یاریده ی پاشگری (هـ) اندن) تیپه پکراون ،
 په گیان ناوی کارا پیک دینی . وهک

<u>تیپه پ</u>	<u>تیپه پکراو</u>	<u>رهگ و ناوی کارا</u>
بنووتن	بزداندن	بزوتن

(که‌لله+ته‌زین+که‌لله‌ته‌زین)؛ (خه‌م+په‌وین=خه‌م
 په‌وین)؛ (سه‌رنج+پراکیش=سه‌رنج پراکیش)؛
 (سه‌ر+سور+هین=سه‌رسور هین) ... له‌بهر ئه‌وه‌ی له
 خودی خویاناناوی کاران، ناشی پاشگری (ه‌ر)یان
 بخرینه‌ سەر (۳). به‌داخه‌وه‌ زوریه‌ی زوری نووسه‌رانی

(۳) هه‌رچی کرداری (خواردن)ه، که په‌گه‌که‌ی (خو)یه، ده‌می
 وشه‌بیک له پینشی‌یه‌وه‌ دی له شینوه‌ی (خو)دا دهرده‌که‌وی، وه‌ک
 (زۆر خو)ر . که‌م خو)ر، نان خو)ر، سویندخو)ر نیمه‌ وای بو
 ده‌چین، که هۆی ئه‌مه‌ کارت‌کردنی زمانی فارسی بی، چونکه‌ قالبی
 نه‌و کرداره له فارسیدا (خوردن)ه و په‌گه‌که‌شی (خوم)ه ... و نپرای
 نه‌وه، ئه‌وه‌ش دینینه‌وه‌ یاد، که له به‌شه‌ دیالیکتی سلیمانیدا
 هه‌ندی کردار له پێژه‌ی داخواریدا ده‌نگی (ر) له کو)تاییه‌وه‌ په‌یدا
 ده‌بی، وه‌ک: (بچۆ-بچۆره؛ بپۆ-بپۆره؛ ببه-ببه‌ره؛ بی-بی‌ره ...)
 ماموستا په‌فیه‌ق شوانی وای داناوه، که وشه‌ی (خوم) و (نان
 خوم) له دیالیکتی کرمانجی ژوو)ودا ناوی کاران و یه‌که‌میان له
 (خو)ی په‌گ و پاشگری (ه‌ر) پیکهاتوو و دووه‌میشیان له
 (نان)+(خو)+(ه‌ر). بو نیسپاتی نه‌و رایه‌ش په‌نجه‌ی بو لا په‌ره
 (۲۶۵)ی ژماره (۱۰۹)ی گو)قاری ((پۆشنیری نو)) پراکیشاوه، که
 ماموستا فازیله‌ عومهر نه‌و باسه‌ی تیدا کردوو. راستی‌یه‌که‌ی (ه‌ر)
 می وشه‌کانی (خوم) و (نان خوم) پاشگر نی‌یه و بو به‌نگه‌ی
 نه‌وه‌ش لیزه‌دا ته‌نیا هینده‌ ده‌لیم، که په‌گی نه‌و کرداره له زمانی
 ئیرانیی کۆن و ناوینستادا (خه‌م)ه و گۆرینه‌وه‌ی (ف) به‌ (و)
 یاساینکی ناشکرای زمانه ئیرانی‌یه‌کانه. کرداری (خواردن)یش له
 دیالیکتی کرمانجی ژوو)ودا له قالبی (خوم)دا دهرده‌که‌وی و
 (خوم)یش بنه‌ماکه‌یه‌تی. به‌وینه‌ له‌و دیالیکته‌دا ده‌وتری: ((خوم)ن
 گه‌ند و گوپه، شوشتن په‌نگ و بوپه)) .

کورد و تهنانهت زمانه وانان (٤) و که له شاعرانیش
 (- هه) یان به هه له ئیزافه کردوو و (هه لپرتزه) و (سه رنج
 پاکیشهر) و (سه رسو پمینه) و (وشه دارپرتزه) و
 (بزوینه) ... یان، له بریتی (هه لپرتزه) و (سه رنج پاکیش) و
 (سه رسو پمینه) و (وشه دارپرتزه) و (بزوینه) .. به کارهیناوه و
 به کاردههینن ... جا به پینی ئه و ساز و ئاوازه
 نادروسته بی ، ده بی ئه و وشه جوان و
 په سه نانهی سه ره وه بـ کـرـنـ به (خوش
 نووسهر) و (سه رتاشهر) و (ئاوکیشهر) و (که له ته زینه) و
 (خه مه په وینه) ... و به مه بخزینه نیو ده ریای
 سه رگهردانی یه وه و وایان ئی بی بو که س قووت نه چن .
 ئه گه هه له ی (هه لپرتزه) و (سه رنج پاکیشهر) ته نیا له
 زیاد کردتی پاشگری (- هه) وه بی ، ئه وه هه له ی

٤) یه کیک له زمانه وانانه خۆم ، که تا چهند سائیکیش له مه و بهر له گه ئی
 نووسیندا ئه وه له یه مه کردوو . هه له ییکی دی ئه و تهرزه ، نه وه یه له لاپه ره
 (٣١) ی کتیبی ((وشه پوزان له زمانی کوردیدا)) دا زاروه ی (وشه دارپرتزه) م
 به کارهیناوه ، که راسته که ی (وشه دارپرتزه) . باش بوو ههستم به و
 نادروستی یه کرد و ئه و چهوت و چهوئلی یهشم وه لاوه نا ... نامه وی لیزه دا
 هیما بو دهیان نووسینی ئه م چهند سانه ی دوایی نووسهرانی ناسراو بکه م ،
 که له جوژه هه نانه قوتار نه بوون و ته نیا هیوام وایه ، ئه وانیش ئه و
 پاستی یه له بهرچاو بگرن .

(سەر سوپمینه) ، وێپرای زیادیی پاشگری (— ه) ،
 هه له یه کی دیشی تێدایه ، ئه ویش له دانانی (مین) دایه ،
 که په گی کرداری (مان) ه . وهك پینتر باسمان کرد ،
 پاشگری (— ه) ده چیتته سهر کرداری تیپه ، به نام (مان)
 تینه په په . جا راست وایه ، کرداری (هینان) ، که تیپه په
 بکرتته که رهستهی ئه و پونانه و ئه و ئه رکه (هین) ی
 په گی ببینی و بوتری : (سهر سوپهین) .

وهك په نجه مان بو پراکیشا ، وشه ی
 (دانهر... تی کو شه...) ، ئه گهر پونانیان دروستیش
 نه بی ، دهره اویشتنیان له زمانی کوردی
 کارکی نامه مواره ... به پیچه وانه شه وه وشه ی وهك
 (سهرنج پراکیشه ، سهر سوپمینه...) له بهر ئه وه ی ته و او
 نامون ، له گه ل ئه و هه موو به کارهینانه زوره شدا هه ر بی
 شوین و بی لانه و به زوره ملیش جیان نابیتته وه .

پیویسته ئه وه له بیر نه کهین ، پینچ کرداری
 (کردن ، بردن ، خستن ، دان ، نان) ، که (که ، به ،
 خه ، ده ، نی) ده بنه په گیان ، ئه گهر وشه ی واتادار
 له پینشیانه وه بی ، ده شی پاشگری (— ه) وه ر بگرن .
 وهك :

ته ماشا + که + هه - ته ماشاکه

پاو + که + هر = پاوکه (۵)

.....

رئی + به + هر = ریبه

په یام + به + هر = په یامبه

.....

پیش + خه + هر = پیش خه

سه ر + خه + هر = سه ر خه

.....

هه وال + ده + هر = هه وال ده

ره نج + ده + هر = ره نج ده

.....

چیشت + لی + نه + هر = چیشت لی نه

پال + نی + هر = پال نه

.....

.....

۵) نه گهرچی تیکرایی نووسهرانی ریزمانی کوردی و نووسهری نام
وتارهش (کس) یان به پاشگر له قهلم داوه ، به نام دکتور ره فیهق
محمد شوانی راست بۆ نهوه چووه ، که نهئی (کس) له (که) ی
رهگی چاوگی (کردن) و پاشگری (-) من پیکهاتووه (ببروانه : نامه
ماجستیز ، ل ۷۴) . بی گومان تیشکی بووناکیی نه بۆ چوونه
ماموستا ره فیهق ، نه ره شمان نیشان ده دا ، که (بهر) و (دهن) و
(خه) و (نهر) یش له رهگی (بردن) و (دان) و (خستن) و (نان) و
پاشگری (-) من هوه پهیدا بوون.

چوار رهگی (که ، به ، خه ، ده) ، که کۆتاییان به بزوینی (ه) هاتوووه ، کاتی پاشگری (-ه) وهردهگرن ، وهک یاساییکی گشتی فۆنه تیکی کوردی لهو دوو (ه)یه - واته (ه)ی کۆتایی رهگهکان و (ه)ی سه رهتای پاشگرهکه - یه کیکیان تی دهچی . ههرچی (نی) شه ، که پاشگری (-ه)ی پیوه دهلکی (ی)ی کۆتایی رهگهکه نامینی و (ه)ی سه رهتای پاشگرهکه ده مینیتته وه .

پیویسته په نجه بو ئه وهش رابکیشین ، که جگه له رهگی (نان) ، رهگی تی کرای چوار کرداره که ی دی . واته (کردن ، بردن ، خستن ، دان) . ده توانری به یاریده ی پیشگری (ب-) و پاشگری (-ه) بکرن به ناوی کارا .
به وینه :

<u>چاوگ</u>	<u>پیشگر</u>	<u>رهگ</u>	<u>پاشگر</u>	<u>ناوی کارا</u>
کردن	ب-	که	-ه	بکه
بردن		به		ببه
خستن		خه		بخه
دان		ده		بده

* * *

(پاناو) و (پاناواندن) و (پولین کردن)

وشه‌ی (پاناو) باش مهبست ناپیکی و خوینهر له
ماناکه‌ی راده‌مینی . چونکه :
به‌شی یه‌که‌می نه‌و زاراه‌یه - به‌گه‌لی واتا دی.
به‌نمونه :

- ۱- ته‌کبیر (بیروپا) له (رای) عه‌ره‌بی‌یه‌وه .
- ۲- پی ، پیگه :

پابه‌ر < پینه‌ر

(پا)ش پتر ریژه فارسی‌یه‌که‌یه‌تی و (پی) کوردیه‌یه .

- ۳- وه‌ک پیش‌گرنک ده‌چینه‌سه‌ر کردار :

هاتن - پاهاتن

کردن - پاکردن

گرتن - پاکرتن

مالین - پامالین

دان - پادان

هینان - پاهینان

بوون - پابوون

... هتد .

۴- نه‌پا - بوچی

۵- وه‌ک پاشبه‌ندی (وه/هوه) :

له‌تووه - له‌توژا

له منوه - له منرا

له مموليروه = له ههوليررا

٦- جار ، كهږت :

ئهپرا = ئهجاره

٧- شيان (پرات ناکهوي)

و هندی واتای دی .

(پرا) : که ئه هه موو مانايه ی هه بی ، هه لبه ت بو

خوینهر ئاسان نییه یه کسه ر تی بگا ، که له پیش وشه ی

(ناو) دا دابنری ، بزانی کام مانایان مه بهسته .

له گه ل ئه وه دا ، که (پرا) ئه هه موو مانايه ی هه یه ،

ئه وجاش واتای (جی) ناگه یه نی و مه بهستیش له و

زاراوه یه ، ئه وه یه (جی ناو) بگرتنه وه .

شیوه پونانی ئه و زاراوه یه له هه ندی زماندا به م

جوړه یه :

یونانی : antonymia = (anto - جی) و (nymia - ناو)

لاتینی : pronomen = (pro - جی) و (nomen - ناو)

ئینگلیزی : pronoun = (pro - جی) و (noun - ناو)

پووسی : mes/toemenye = (mesto - جی) و (emya . ناو)

... هتد .

که واته (جیناؤ) له گشت پرویه که وه ، واته به پینی
بوخسار و ناوهرۆک له (پاناؤ) پوونتر و پاستتر و
تهواوتر و گونجاوتر و بهر فراواتره ... :

۱. (جی) به تهواوی له گهل (anto) ی یۆنانی و (pro) ی
لاتینی و ئینگلیزی و (mesto) ی پرووسیدا یه که دهگر نه وه .
۲. له دیالیکتی کرمانجیی ژوو روودا به کاری دینن و
به پینی ئاوازی دهنگیی خۆیان ، کردوو یانه به
(جیناؤ) . و پرای ئه وه خه لکی ئه و ناوچه یه له م وشه
لیکدراوه به ئاسانی دهگه ن و له (پاناؤ) تی ناگه ن .

۳. (جی) ته نیا یه که واتای هه یه ، که ئه ویش
(شوین) ه و واتا که شی زۆر ئاسان و پوونه . واته
هه رچی (پا) یه مۆرفیمیکیی فره واتایه و زور به ی
مانا کانی شی لیل و گرانن ... وه که ئاشکرایه ، بۆ زاراوه
وشه ی یه که واتایی له فره واتایی په سه ندره .

ئه و زاراوه نو ییانه ی ئه مپۆ له زمانی بیگانه وه
وه رده گیرین ، پیویسته له به کوردی کردنیاندا له پێ و
پێبازی زمانه که مان لانه درێ . به وشه ی نابهجی و ناقۆلا
یاسا و ده ستوو ره کانی نه شیوینتری ... په نگه نابهلده و
نه شاره زا به نیازی پارژه ی زمانه که ی ئه مه ی لی پوویدا و
ئاکامی خزمه ته که ی ببیته زه ره ر و زیان ... په لام سه یر و
سه مه ره ئه وه یه ، هه ندی زمانه وانانی کورد زاراوه ی

ئەوتۆ دادەپرىژن ، كە يەكجارەكى ئاواز و ئاوەزى كوردايەتى دەشيۆيۆنن . بەنمۆنە چەند مانگىك لەمەوبەر برايهكى زمانەوان بو (pronominalzation) — (بەجيناوكردن) ، زاراوەى (پاناواندن)ى داپشتووه... ويپراى ئەوھى ژمارەيىك زمانەوانانى كورد گەلى پووى پاشگري (- اندن)يان ساخكردووهتەوھ ، ئەمرو تەنانەت كۆلكە خویندەواری كوردیش دەزانى ، وشەكانى وەك (ژن ، پياو ، دەرگا ، پەنجەرە ، ئاسمان ، شەقام... ناو ، پاناو ...) بە توپريش ئەو پاشگرە وەرناگرن ... ئىدى ئەو زمانەوانە گالتە بە زمانى زگماكى دەكا ، يان كورد وتەنى ((لە بى خەبەران كەشكەك سىئاوات)).

زاراوەى (پاناو) خووى بارە بەسەر زمانى كوردییەوھ ، كەچى كاكى زمانەوان پاشگري (- اندن) یشى خستووھتە سەر... ئەمە ئەو پەندە دىنیتەوھ یاد ، كە دەلى ، ((پىوى خووى نەدەچوو بە كۆنەوھ ، ھەژگىكىشى بەستبوو بە كۆنەوھ)).

ھەرچى زاراوەى (پۆلین) و (پۆلین كردن)ە و بەرانبەر (التصنيف) بەكارى دەھینن ، دەتوانم بۆنیم يەكئىكە لە زاراوھ خراب دروست كراوھكان... بەر لە ھەر شت ، ئەوھ دەزانن ، پاشگري (- ین) ، كە دەچیتە سەر ناو بە زۆرى ناوى یارى پەیدا دەبى ، وەك : (ھەلماتین ، توپین ،

هەلووگین ، میژراخین ، کناوکلناوین ، مووشین ...). هەنە
 نىیه بو ناوی یاریییک ، که شتیکی تیدا بکری به چەند
 پۆلیک ، زاراوهی (پۆلین)ی بو دابنری . واتە بو پیکهاتنی
 ناوی ئەو یارییە ، پاشگری (.ین) بخزیتە سەر وشەى
 (پۆل) ... بە نام سەیر ئەو یە هەندى زمانەوان زاراوهى
 (کارپۆلین کردن) بە کار دینن ، وەك بلیى یاری کردار
 دابەش کردن بکەن .

لە زمانى کوردیدا بو مەبەستى (التصنيف) وشەمان
 زۆرە ، وەك (دابەش کردن ، دابەرن ، دەستەبەندى ،
 بابەت بەندى ...) . بە نام ئەگەر ئەو زمانەوانانە ئەمانەیان
 پى باش نەبى و دلایان بە (پۆل)دا چووبى ، پاستر
 وابوو ئەو حالەتەیان وەر بگرتایە ، که بەبى پاشگری
 (-ین) بە کارهینراوه - (پۆل کردن) . ئەم حالەتە لەگەل
 هەنکەوتى زمانى کوردیدا دەگونجى و لەگەل وشەى
 بىگومانى وەك (بەش کردن ، کەرت کردن ، لەت
 کردن...)دا یەك دەگریتەوہ .

ئەوہى پتر جى سەرنج بى ، جار جار (پۆلین) بە بى
 کردارى (کردن) دەبینرى ، وەك : (ئەم جوړه پۆلینه
 بوو تە هوى ...) ؛ (پۆلینه کەى مامۆستا فلان) ؛
 (پۆلینىكى تەواوه ...) ... ئەمەش هیندەوى دى
 بە کارهینانى زاراوه کەى نابەجى و پەزاقورس کردووه .

* * *

(سەرپەرشتیار) و ...

مايه و نامیانی خوۆشی و شانازییه ، که له م سالانهی دواییه دا چه ندین نامه ی ماجستیر و دکتواری له باره ی زمانی کوردییه وه نووسراون و گه ئی زانیاری نوئی و لایه نی باس نه کراویان گرتووه ته خو و ، تیکرا پاژه و خزمه تیکی چاکیان له پیشخستن و گه شه پیدانی لیکۆلینه وه و تویرینه وه ی زمانناسیدا کردووه ... بهنده داخوازه و به هومیده ، گهر چه ند سهرنج و تیبینی بیك دهرباره ی هندی زاراوه و وشه و کوردی نووسینی به شیک له و نامانه بخاته بهرچاو ، به دلی فراوان وهرگیری و لومه و گلهیی ئی نه کری .

له سهر بهرگی زوربه ی زوری ئه و نامانه بهرانبهر (المشرف) ی عهره بی زاراوه ی (سهرپهرشتیار) دانراوه .

چون پیشتر پوونم کرده وه ، که ناشی پاشگری (- ه) بخریته سهر وشه ی لیکدراو و هه له یه بوتری : (سهرنج پاکیشهر) و راسته که ی (سهرنج پاکیش) ه ، به هه مان چه شن ده لیم پاشگری (- یار) یش به چه شنی (- ه) راست نییه بخریته سهر وشه ی لیکدراو و بوتری (سهر... رشتیار) ، چونکه (سهرپهرشت) به ته نیلا و به بی پاشگری (- یار) مه به سته که ده گه یه نی... ئه و جوړه وشه لیکدراوانه : (سهرنج پاکیش) و (سهرپهرشت)...

خویان بوونه ته ناوی کارا و ئیتر پیویستیان به پاشگری
(- هر) و (- یار) نامینی .

بو زیده بوونکردنوه ، نهوه دهخینه پیش چاو ، که
کورد

دهلی (چاودیئر) و نالی (چاودیئریان)

دهلی (سهرکار) و نالی (سهرکاریان)

دهلی (دهمراست) و نالی (دهمراستیان)

دهلی (سهریست) و نالی (سهریستیان)

دهلی (کارگیب) و نالی (کارگیبیریان)

دهلی (سهرپاله) و نالی (سهرپاله یان)

دهلی (سهرکهوت) و نالی (سهرکهوتیان)

دهلی (سهرپ) و نالی (سهرپیریان) ((لیم بوته میری

سهرپ))... (کهسی که سهر دهپری) .

... هتد .

خهوشی سهرناوی هندی نامهش نهوهنده زهقن ،
خوینه رپ و نهبلهق دهکن ... تی ناگه م ماموستای
سهریه رشت و خویندکار له و ماوه دریزه ی به نهجام
گه یاندنی کاره که یاندا ، چون دهرکیان پی نه کردووه و
راستیان نه کردووه ته وه . بو نمونه سالیك له مه و بهر
نامه ییکی دکتوریم به م سهرناوه ی خواره وه بینی :

((هەندی لایەن لە پەییوەندی نیوان پستە و واتا
لە کوردیدا))

پاستە ، وشەکانی ئەو پستە پەییوەندی کوردین ، بەلام
داپشتنەکی عەرەبی یە و ، پوون و ئاشکرا دیارە ، کە
وشە بە وشە لە (بعض الجوانب فی العلاقة بین الجملة
ودلالاتها فی الكردية) وە کراوەتە کوردی .
بە کوردی دەوتری :

((هەندی لایەنی پیۆهندی نیوان پستە و واتا لە

زمانی کوردیدا))

بەو پێیە پیۆستە :

١- (لە)ی نیوان وشە (لایەن) و (پەییوەندی) لادری و
(ی) بخزیتە سەر (لایەن) - واتە ئەک (لایەن لە پەییوەندی) ،
بەلکو (لایەنی پیۆهندی) .

٢- بنووسری (پیۆهندی) ، چونکە ئەمیان پزژە
تەواوی کوردی یە ، ئەک (پەییوەندی) ...

٣- لە کۆتایی وشە (پیۆهندی) دوو (ی) بنووسری ،
لەبەر ئەوەی وشەکە خۆی بە (ی) کۆتایی هاتوو و
(ی) یەکیش بە وشە (لایەن) یەو دەبەستی - واتە ئەک
(پەییوەندی نیوان) ، بەلکو (پیۆهندی نیوان) .

٤- بوتری (له زمانی کوردیدا) ، نهک (له کوردیدا) ، چونکه له عه ره بی یه که شدا و تراوه (في اللغة الكردية) ، نهک (في الكردية).

٥- بیتو دارشتنه که بهو چه شنه ی نووسه ری نامه که ش بهیئریته وه ، ئه وه ده بوو وشه ی (پیوه ندی) له حاله تی کۆدا بیت ... ئه وه ته کورد

ده لئى : (هه ندی و ته له و ته کانی ماموستا) و

نالئى : (هه ندی و ته له و ته ی ماموستا)

یه ژئى : (هه ندی ماف له مافه کانی ژنان) و

نایه ژئى : (هه ندی ماف له مافی ژنان)

... هتد .

به نام نووسه ره بهر ئه وه ی (العلاقة) ی عه ره بی تاکه ، که کردوو یه به کوردی هه ره به تاکى هیشتوو یه ته وه .
و یرای ئه مانه ، سه رنج بو سى ناته و او یی دی ئه و سه رناوه راده کیشم :

١ - له به ندی سییه می لاپه ره (١) دا ، که باسی (سنوری لیکۆلینه وه که) ی ده کا ، وتوو یه ، که ته نیا له چوار چیوه ی (پرسته ی ساده) دا له و باسه ده کۆلینه وه ... جا بو ئه وه ی به سه رناوی نامه که دا له ناوه روکی بگه یشتینایه ؛ یا خود بو یه کگرتنه وه و هاوده نگیی

ناو و ناوه رۆك ، راست و ابوو وشه‌ی (ساده) ی به دوا
(پسته) دا تۆمار بگردایه - واته بینووسیایه :
(هه‌ندی لایه‌ن له په‌یوه‌ندی نیوان پسته‌ی ساده و
واتا له کوردیدا)

۲- له‌هه‌مان به‌ندی سییه‌می لاپه‌ره (۱) دا له نیوان دوو
ته‌قه‌لدا نووسیویه : له چوارچیوه‌ی - زاری کرمانجیی
ناوه‌پراست - دایه. به‌م پی‌یه ، باش و ابوو به‌م چه‌شنه‌ی
خواره‌وه بی :

۱- هه‌ندی لایه‌ن له په‌یوه‌ندی نیوان پسته و واتا له
زاری کرمانجیی ناوه‌پراستی زمانی کوردیدا.
یاخود ب - هه‌ندی لایه‌ن له په‌یوه‌ندی نیوان پسته و
واتا له زمانی کوردیدا (به‌که‌ره‌سته‌ی زاری کرمانجیی
ناوه‌پراست).

۳- سه‌رنج پراکیش به‌تایبه‌ت ئه‌وه‌یه ، له سه‌رناوه‌که‌دا
وتراوه : (هه‌ندی لایه‌ن). وا پی‌ده‌چی ئه‌مه یان فیل و
ته‌له‌که‌بازی بی له هه‌لبژاردن و دانانی سه‌رناوی کاری
زانستی دا ، یان کۆله‌واری و نابه‌له‌دی .

بۆ حاله‌تی یه‌که‌م ، گهر خویندکاره‌که ده‌رک به‌به‌شیک
له پیوه‌ندی یه‌کانی نیوان پسته و واتا نه‌کا ، ئه‌وه کاتی
پرسیاری لی‌بکری ، بۆ فلانه پیوه‌ندیست یادداشت
نه‌کردووه ، له وه‌لامدا ده‌شی بلی ، من نه‌م وتوووه

(هەموو پێوهندی یەکان) و وتوومە : (هەندی لایەنی
پێوهندی)...

بۆ حالەتی دووھەم ، توێژەر دەبێ ئەوە بزانی ، یان
پێویستە لە گشت (لایەنەکانی پێوهندی) بدوێ ، یان
دەست نیشانی ئەو (لایەنەکانی پێوهندی) بکا ، کە لێیان
دەکوڵیتەوہ.

بێگومان سەرناوی ئەو نامەیە ، بەو چەشنە
دانراوە ، نەك هەر بە هیچ چەشنێك ناشی بکریتە
سەرناوی نامەیەکی دوکتۆری ، تەنانەت بۆ وتاریکی
زانستی یش نابێ... بە کورتی ئەمە سەرناوی وتاری
پۆژنامە ، یان گوڤاریکی گشتیی کۆمەلایەتی یە .

بەئێ لەمەدا ، مامۆستای سەرپەرشت دەبێ لێم
ببوری ، گەر بێم ، ئەمە گوناھی ئەو ، چونکە :
۱- لە ماوەی دوو سالی نووسینی نامەیە کدا ، گەر بە
باشی لەگەڵ خوێندکارە کەدا کاری بکرایە ، ئەو ، ئەو
هەڵانە ی بۆ راست دەکردهوہ.

۲- خوێندکار تازە پێی ناو تە سەر راستە شەقامی
زانست ... هەرچی سەرپەرشتە دەبێ بەشیکی زۆری ئەو
رینگە یە بربیی.

* * *

بەشىك لەو دەزگا و رېكخراوانەى لەم چەند سالەى
 دواییدا دامەزرێنراون ، (پېرۆ) و (بەرنامە)ى خۆيان بە
 سەرناوى - (پەپرەوپرۆگرام)هوه دارپشتووه .
 (پەپرەوپرۆگرام) زاراوهيىكى يەكجار نادروست و پېر
 خەوشە :

- ۱- (پەپرەو) زاراوهيىكى فارسى يە وکوردیە رەسەنەكە
 (پېرۆ) يە و ، تەنانەت لە (پېرەو) يىش راسترە .
- ۲- (پرۆگرام) ، كە وشەيىكى یۆنانى بى و واتای
 (ئىعلان ؛ بۆ ئاگادارى) بگەيەنى ، ئىدى چۆن دەشى لە
 (بەرنامە)كەى خۆمان چيتر بى (۶) .
- ۳- لە پووى پۆنانيشەوه ئەو هەلە يە كراوه ، كە دوو
 وشەى (پەپرەو) و (پرۆگرام) ، بى يارىدەى (و) دراوونەتە
 دەم يەك . (پەپرەو) خۆى وشەيىكى ناسادەيه و لە
 (پەى+پى) + (پەو - پۆ: پۆيشتن) پيىكها تووه ، بە
 چەشنى پيىكها تنى (ماست+ئاو) = (ماستاو) ... واتە ئيمە
 دەتوانين بليين (ماستاو ... پيىرۆ ...) ... بەلام چۆن
 ناتوانين وشەى (تەرەپيان) لەگەل (ماستاو) بگەينە يەك

(۶) عەرەب لە رینگەى زمانى فارسىيەوه وشەى (بەرنامە)ى وەرگرتووه و
 کردووى بە (برنامج) ... (سيوطى) يىش لەو بارە يەوه وتوويه : ئەو
 وشانەى بە (مج ، ذج ، زج) كۆتاييان دى ؛ وەك (برنامج ، سادج ، طلزع
 ...) عەرەب لە فارسىيەوه وەرى گرتوون . واتە ئەسلەكانيان (بەرنامە ،
 سادە ، تازە ...) ن .

وشه و بلیین (ماستاوتەرپیان) ... بهه مان چیشن
(پهیره و پروگرام) یش پیک نایهت .

کهواته :

(ماسناو و تهرپیان) ، نهك (ماستاوتهرپیان)

(پهیرهو و پروگرام) ، نهك (پهیرهو پروگرام)

راست تریش :

(پیرۆ و بهرنامه)

* *

*

توانا

له زمانی کوردیدا پاشگری (- ا) ، که دهچیته سهر

رهگی کرداری تیپه پ ناوی کارا پیک دینی . وهک

<u>چاوگ</u>	<u>رهگ</u>	<u>پاشگر</u>	<u>ناوی کارا</u>
توانین	توان	- ا	توانا
زانین	زان		زانا
بینین	بین		بینا

ویینهی پاشگری (- ا) ی کوردی له زمانی پهله ویدا له
شیوهی (- اک) دا ده بینری . بهوینه : ((داناک)) ، که له
((دانا)) ی رهگی کرداری ((دانستن)) و پاشگری (- اک)
سازبووه ؛ یاخود وشه ی ((رهفان)) ، که له ((رهف)) ی
کرداری ((رهفتهن)) و پاشگری (- اک) پیکهاتووه . له

زمانی قارسی نویدا به همان شیوهی کوردی دهبینری.
به نمونه ((دانا)) (دانا) ؛ ((شناوا)) (گوئگس) ؛ ((کوشا))
(تی کوشن)...

لهم گورته لیوانه دا مه به استمان ئه وهیه ، بلین ،
نه مانینیوه کس وشه ی (زانا) - (عالم) به هله
به کار بهیتی ... که چی به پیچه وانوه ، زور به ی
نوسهران و تقاتهت زمانه وانه کانیش وشه ی (توانا) -
(قادر) به (قهره) تی گه یشتون... (۷)

ئهرته ، که هلین : (له توانای مندا نییه) ؛ (به پینی
توانا) ... یاره هست به وه ناکن ، که لیردها (توانا)
یانی (به ییز ، به وزه ، به تاقهت ، به تابشت ...) ، نهک وهک
ئه وان ، که به (هیز ، وزه ، تاقهت ، تابشت ...) وهریان
گرتوه .

کواته ، راسته که ی ئه وهیه بوتری (له توانستی مندا
نییه ؛ له توانی مندا نییه ؛ له توانینی مندا نییه ...) ؛
(به پینی توانست ؛ به پینی توان ؛ به پینی توانین ...)

(۷) شایلیاتی یاسه ، گۆران تووشی ئه وهیه نه بووه و ، ئهرته راست
وتوووه :

توانست و هیز هرچی گشتی هیی گله

وهک نیشتیاقی قیقل له یهک بنجی مه صدره !

(ل ۴۷۹)

هر له سایه ی یهکیه تییدا بی گومان توانست ئه بی

خه ته هلین و بلین وا نهردی خومان چاره کرد

(ل ۴۸۲)

به‌لگه‌ی پوونکردنه‌وه‌ی ته‌واویش ، نه‌وه‌یه ، وشه‌کانی
(به‌هیز ، به‌وزه ، به‌تاقه‌ت ، به‌تابشت ...) ی هاوواتای
(توانا) به‌هه‌مان شیوه‌له‌و جوړه‌به‌کاهینانه‌دا جینان
نابینته‌وه و کورد هه‌رگیزاوه‌ه‌رگیز نه‌یوتووه و نالی :

(له به‌هیزی مندا نییه) ؛ (به‌پیی به‌هیز)

(له به‌وزه‌ی مندا نییه) ؛ (به‌پیی به‌وزه)

(له به‌تاقه‌تی مندا نییه) ؛ (به‌پیی به‌تاقه‌ت)

(له به‌تابشتی مندا نییه) ، (به‌پیی به‌تابشت)

جا به‌و پی‌یه (له توانای مندا نییه) و (به‌پیی
توانا)ش هه‌له‌ییکی گه‌وره‌یه و هه‌روه‌ک نه‌وه‌ش وایه
بوتری (له زانای مندا نییه) و (به‌پیی زانا) ... که نه‌میش
راسته‌که‌ی (له زانستی مندا نییه) و (به‌پیی زانست) ه .

تی‌ناگه‌م ! ... بو‌ده‌بی‌ پوژانه‌ به‌ه‌له‌ (توانا) له‌ جیی
(توانست ، توان ، توانین ...) بوتری و که‌چی
هاوواتاکانی (توانست ...) راست بی‌ژری :

(له هیزی مندا نییه) ؛ (به‌پیی هیز)

(له وزه‌ی مندا نییه) ؛ (به‌پیی وزه)

(له تاقه‌تی مندا نییه) ؛ (به‌پیی تاقه‌ت)

(له تابشتی مندا نییه) ؛ (به‌پیی تابشت)

به رانبهر

بو پۆنانی وشه‌ی لیکدراوی کوردی چه‌ند ناوبه‌ند
(ئینتەرفیکس) یک دەوری دیار و گرنگ دەبینن .

به‌وینه :

۱- (ان) :

به رانبهر ، سه رانسهر

۲- (او) :

کوناودهر : ره‌نگاوپه‌نگ

۳- (به) :

چاوبه‌کل ، گولبه‌دهم

۴- (هو) :

بانه‌وبان : شاره‌وشار

۵- (ه) :

به‌رده‌نوێژ ، گولبه‌باخ

۶- (و) :

له‌رزوتا ، هیلکه‌وپۆن

ئو‌ه‌ته‌یه‌که‌م ناوبه‌ند (ان) ه و ئه‌وانی دیش (او) ،
(به) ، (هو) ، (و) ، (ه) . به‌و‌پێ‌یه ، که‌ بلێین ، له‌ کوردیدا
ناوبه‌ندی‌ک به‌ نیوی (ام) هوه‌ نه‌بی ، ئه‌ی ده‌رباره‌ی (ام) ی
وشه‌ی (به‌رامبه‌ر) ده‌بی وه‌لامان چپا‌بی ؟

(بهرامبەر) ئەسلەكەى (بهرانبەر) و كوردى سلیمانى
وا شیواندووێهتێ ... ئەوهته ، نهك هەر له دیالێكت و
بهشه دیالێكتهكانى دىى زمانى كوردیدا (بهرامبەر)
نابینن ، بهلكو زووش له ناوچهى سلیمانى هەر
(بهرانبەر) بهكارهینراوه و دیوانى نالى و سالم و
كوردى و مهحوى ... یش شاهیدی ئەو راستییهن .
گهلۆ! ... كهواته راست وایه نه له زوربهى كورد
دووربكهوینهوه و نه ناوبهندی (ان) بكهینه (ام) ... جا
چیترا وایه (بهرامبەر) فهرامۆش بكهین و بنووسین
(بهرانبەر) .

- ماویتی -

رقم الاجازة

٢٢

٢٠٠٠ / ٧ / ٥

مكتب الصغار للاستنساخ
حي الجامعة/مجاور جامع الملاحويش

www.iqra.chlajantada.com
منتدی اقرا النقای

سەرەتاییگی زماننای

(بەرگی یەكەم)

میدیا

له پووسی یهوه وهریگی پراوته سەر کوردی

سلیمانی - ۱۹۹۸

ئەم كۆتۈپ

لە ئامادە كۆرۈپ يېڭە

(مەنرى ئىقرأ النقاى)

WWW.IQRA.AHLAMONTADA.COM

بۆ سەردانى پەجى يېڭە:

[/https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada](https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada)

بۆ سەردانى يېڭەكە:

<http://iqra.ahlamontada.com>

پیشه‌کی

کۆمەڵ بە بی به کارمێنانی زمان به‌رئوه ناچێ و زمانیش گرنگترین ئامیری پێوه‌ندی به‌ستن و له‌یه‌کترگه‌یشتنی ئاده‌میزاده . هیچ چالاکی‌ییکی مرۆنی‌یه ، که له‌ ده‌ربیرینی بیر و مه‌به‌ست ، هه‌ست و نه‌ست ، پیشکه‌وتن و گه‌شه‌کردنی دا زمان به‌شداریی تیدا نه‌بی .

ئوه‌ش هیچ شتیکی سه‌یر و سه‌رسوپه‌ین نی‌یه ، که ئاده‌میزاد له‌میزه‌ هوگر و سه‌ودای هاوسه‌ره هه‌میشه‌یی‌یه‌که‌یه‌تی و زانستی له‌ باره‌یه‌وه سازکردوو و ناوی ناوه (زمانناسی) . زانیی زانیاری‌یه بنه‌په‌تی‌یه‌کانی ئه‌م زانسته‌ بو‌گه‌شت مرۆییک که‌لکی هه‌یه و به‌تایبه‌تیش بو‌ئو که‌سانه زور پێویسته ، که کار و پسی‌پۆری‌یان به‌نده به‌ وتنه‌وه‌ی وانه‌ی زمان و لیکۆلینه‌وه‌ی زمانه‌وه . هه‌روه‌ها بو‌ئهو که‌سانه‌ش پێویسته ، که زمان ئامرازی پیشه‌که‌یانه ، وه‌ک : مامۆستا ، نووسه‌ر ، پوژنامه‌نووس ... هتد .

سەرەتاينىكى زمانناسى

تەننەت لە مەبەست و بىروربا بنەپەرتى يەكانى زمانناسى ھاوچەرخ ناگادار بوون شتىكى ئاسان نى يە و ئەرکىكى گرانە . ئەمەش تەنيا لەبەر ئەو نى يە ، كە زانىارىينكى يەكجار زۆر دەگرنتە خو ، بەئكو ئەو ھۆيەشە ، كە پىكھاتنى ناوھكى ، تەواو ئالۆزە . زمانناسى كۆمەلى زانستى سەربەخۆى لە چوارچىوھى خۆيدا جى كر دوونەتەو ، كە پووى جىاوازى زمانانى جىا جىا لىك دەدەنەرە . ھەندى زانست لە زمانى كوردى دەكۆلنەوھ : دەنگسازى _ پووه دەنگى يەكەى ؛ لىكسىكۆلۆژى _ وشە فەرھەنگى يەكانى ؛ رىزمان _ رىنگە و كەرەستەى پۇنانى وشە و پرستە ، شىوھناسى _ ئاخاوتنى ناوچەيى ... ھتد . بە ھەمان رىباز دابەش كردنى ناوھكى زانست لە بارەى زمانانى دى يەوھ . وىرپاى ئەوھ ، دىوى ناوھوھى زانستى زمان بەپىي پىوھەندى بە لىكۆلئىنەوھ لە پىكھاتن و كارى زمان _ واتە (ئەرك بىنىنى) _ يان كۆپانى بە تىپەپوونى كات _ واتە (پىشكەوتنى) يەوھ دابەش دەبى . ئەگەر لىكۆلئىنەوھ لە پىكھاتن و كارى زمان لە ماوھيىكى دىارى كراوى ژيانى دا بى ، ئەوھ دەبىتە باسى زمانناسى وەسفى (بە وىنە : دەنگسازى وەسفى زمانى كوردى ھاوچەرخ ؛ لىكسىكۆلۆژى وەسفى زمانى ئەدەبى ئەمپۆى كوردى ؛ رىزمانى وەسفى زمانى فارسى ئەمپۆ ؛ وشەسازى وەسفى زمانى لاتىنى ؛ پرستەسازى وەسفى زمانى فارسى ناوھپاست ...) . پاست نى يە وا بىرېكرنتەوھ ، كە زانستى زمانناسى وەسفى پىوھەندى تەنيا بە زمانانى ئەمپۆوھ

سەرھاتايىكى زاماناسى

ھەيە . دەشى ۋەسفى ھەر زامانىك لە ھەر قۇناغىكى پىشكەوتنى دا بىرى و بۇئەو ۋەسفانەش بەلگە و شىۋازى پىۋىست ھەيە .

ئەگەر لە گۇپرانى زامان (پىكھاتن و ئەرەبىنىنى) بەپىنى كات بىكۇلرنتەوہ _ واتە پىشكەوتن و گەشەسەندنى زامان بىكرىتە مەبەست ، ئەوہ زانستى زاماناسى مېژۋىيى دىتە گۇپرى (بە وىنە : دەنگسازى مېژۋىيى زمانى كوردى ؛ وشەسازى مېژۋىيى زمانى فەرەنسى ؛ رىستەسازى مېژۋىيى زمانى سۋىدى ...) .

زانستى ۋەسفى و مېژۋىيى لەگەل ئەوہدا ، كە لە دىۋى جىاۋازى زامان دەدۋىن ، كەچى توند و پتەو پىكەوہ بەندن و بە ھەردۋوكيان دانەيىكى يەكگرتوۋ سازدەكەن و دابەش كوردنى ناوہكى پىكەندىن ، كە بەھەموۋ حالىانەوہ دەكەونە ژىر يەكىتىيىكى زاماناسى گونجاوہ .

زانستى زامان لە لىكۇلەنەوہ ئەورۋاپايىەكاندا بە نۇرى بە (زاماناسى گىشتى) ، يان (سەرھاتايىكى زاماناسى)... ناوبراۋە .

كارى زاماناسى گىشتى چىيە ؟ لە چ شتىكى زامان دەكۇلەتەوہ ؟ بە واتايىكى دى بابەت و كەرەستەي لىدوانى كامەيە ؟

بۇ ۋەلامدانەوہى ئەو پىرسىارە ، دەبى ھەۋلى تىگەيشتنى ئەوہ بدەين ، ئايا لە زامانانى جىاۋازدا شتى گىشتى ھەيە ، كە بۇ سەرجه ميان خاسىەت و بوونيان لە يەك پادەدا بى . بۇ نمونە : ئايا ئەركى كۇمەلەيتىيى زمانى كوردى و ئىنگلىزى و فەرەنسى ۋەك يەكن ، ياخود جىاۋازن ؟ بى گومان ۋەك يەكن : ھەر يەكىك لەو زامانە و ھەر زمانىكى دىش ، ۋەك ئامىرى لە يەكترگەيشتن بەكار دىنرى ...

سەرەتاينكى زمانناسى

نمونه يىكى دى : ئايا دەشىۋا يىرىكەينەۋە ، كە بوونى دەنگ و وشە و پىستە ... تەنيا خاسىيەتى زمانى كوردى نى يە و خاسىيەتى زمانانى دى يىشە ؟ تە جروبەى ئاخاوتن و زانست گومانىيان لە ۋە لَامى ئەو پىرسىارەدا نە ھىشتۇتەۋە .

بۇ پىسەلماندنى پاي بوونى گىشتىتى ئەو جۆرە لايەن و دياردە و بەلگە و پاستى يانە ، لە زمانانى جياواز و سەرچەمى زماناندا نمونەى دى يە كجار زۆرە .

زمانناسىي گىشتى ، بە تايىبەت ئەو زانستە يە ، كە لە كىشەى گىشتىتى زمانانى جياواز دەكۆلىتەۋە . ئەم زانستە ، بە واتايىكى ئاشكراتر دەشىۋە بە زانستى زمان بە گىشتى و زانستى سىروشت و چىيەتى (الماهىة_ Essence) ى زمان (لايەنەكانى ، بەش و دانە پىكەينەكانى) ناوبىرى .

ئەو كىشە گىرنگانەى ئەم زانستە چارەسەريان دەكا چىن ؟ بەر لە ھەرشەت ، چۆنىيەتى سىروشتى زمان دىيارى دەكا_ واتە لەۋە دەدوى ، كە ئايا زمان دىياردە يىكى كۆمە لايەتى يە ، يان بايۇلۇژىيە ، يان فىزىياۋىيە ، يان دەروونىيە . زمانناسىي گىشتى لە ھەمان كاتدا دەمەتەقى لەسەر دوۋەم كىشەى گىرنگ دەكا ، كە ئەۋىش مەسەلەى چىيەتىي زمانە _ واتا ئەو جياوازييە (بەنرەتى يانەى زمان لە دىياردەكانى دى ژيان جىيادەكاتەۋە .

سەرەتاينكى زمانناسى

بەم شىئوھىيە ، يەكەم كىشەي زمانناسىي گىشتى _ كىشەي سىروشت و چىيەتتىي زمانە ، كە مەسەلە گىرنگەكانى پىئوھندى زمان بە كۆمەل و بىر و ھۆشەوھ دەگىرتتە خۇ .

دوھم كىشە پىتر بەربلاوھ و باس و مەسەلەي زۆر لىك دەداتەوھ و بەندە بە تىگەيشىتنى پىنكەھاتتەوھ _ واتە پىنكەھاتتى زمانەوھ : لايەنە سەرەكىيەكانى زمان كامانەن ؟ لايەنى دەنگىي زمان لە چىدايە ؟ لە چ بەش و دانەيىك سازبووھ ؟ دەنگەكانى ئاخاوتن چىن ؟ ... لىكسىك ياخود وشەكانى زمان چىيە ؟ چۆن پىنكەھاتتەوھ ؟ وشە بە چى دەوترىت ؟ ... پىنكەھاتتى پىزىمانىي زمان چىيە ؟ خاوەنى چ دياردە و تايبەتتىيەكە ؟ بەشەكانى ئاخاوتن و ئەندامەكانى پىستە و پىستە چىن ؟ ...

سىيەم كىشەي زمانناسىي گىشتى ئەو باسانەن كە پىئوھندىيان بە سىستەمى زمانەوھ ھەيە _ واتە ئەو پىئوھندىيە زۆر و ھەمە جۆرەي ماكەكانى پىنكەھاتتى زمانىيان لە چوارچىئەيىكى پتەودا پىنكەوھ بەستتوھ . زمان كۆكردنەوھى دەنگ و وشە و ئاواز و پىستە...ى لايەلانىيە . زمان بىرىتىيە لە سىستەمىكى تەواو پىنك و پىنك ، بە ھاوجووتىي و ھاوشانىي بەش و دانەكانى يەكىتىيەكەي پىنكەھاتتەوھ . ھەر لايەنكى بەش و دانەكانى پىئوھندىيان بە گەل لايەنى دى بەش و دانەوھ ھەيە . ئەم سىستەمە پىنك و پىنكە ، يەكىتى ناوھكى گونجاوى زمانە و زمانناسى گىشتى لىي دەكۆلىتتەوھ .

كىشەى چوارەمى ئەم زانستە گەلى كىشەى گەرە و بچوركى گەشەسەندى زمان بەپىنى پىئوئەندى بە پىشكەوتنى كۆمەلى مروقايتى يەو شى دەكاتەو : چۆن و بە چ رىنگاينىك و بەپىنى پىئوئەندى بەچى يەو زمان بە گشتى گۆرانكارى بەسەردادىت ؟ ياساى ناوەكىى گەشەسەندى زمان چى يە و تا چ رادەيىك لە تەئسىرى دەرەكىى زمان جىايە ؟ فۇرمى بىنەرەتىى بوون و پىشكەوتنى ھەر زمانىك چى دەگرىتە خو_ زمانى مىللى ؛ زمانى ئاخاوتن و شىئوئەى ناوچەيى ؛ زمانى ئەدەبى... ؟ قۇناغە سەرەكى يەكانى زمانى مروف ھەر لەسەرەتاي پەيدابوونى يەو تا ئىستقا كامانەن ؟ لە كۇتايىشدا ، چۆن و كەى و لە چ ھەل و مەرچىكدا ئاخاوتنى مرو پەيدابوو و سەرەتاي پىشكەوتنى زامان بۇچ سەردەمىك دەگەرئەتەو ؟

لەكىشەى چوارەمەو ، كىشەى پىنجەم دىتە ناوان : پەيدابوون و پىشكەوتنى نووسىن . ەك دەزانىن كۆمەلى مروقايتى ئەمرو خواوئى چەند جۆرە نووسىنىكى جىاوازە . ئەوجۇرانە چۆن پەيدابوون ؟ تايبەتتى ھەر يەكىكىان چى يە ؟ بە گشتى چىيەتىى نووسىن بەپىنى پىئوئەندى بە زمانى دەنگى يەو لە چىدايە ؟ چ جۆرە ئەلفوبىيىك لە ئادەمىزاد ئاشكرايە و ئەو ئەلفوبىيانە چۆن پەيدابوون ؟ رىئووس چى يە و بىنەماكانى چىن ؟...

كىشەى شەشەم دەكرى ناوبىرى كىشەى دابەش كردنى زامانان . ئىستا لە سەر بووى ئەم زەمىنە پتر لە دوو ھەزار زمان ھەيە . ھەندى لەو زامانانە زۆر لە يەكدى نىزىكن (بە وىنە : كوردى و فارسى و

سەرە تاينكى زاماناسى

تاجىكى.. يان غەربىي و عىبرى..) وىك چوون و "خزمايهتى" يان يەكجار بەرچاوه . بەشىكى دى زامانان وا پى دەجى هېچ وىك چوونىك له نىوانياندا نەبى و لەگەل يەكدى تەواو نامۇ بن ، وهك (كوردى و چىنى) ... جا ئەمە وايە ؟ ئايا دەكرى بە گشتى زامانان بە پىي خاسيهتى گشتى خىزان و گروپ و دەستە دابەش بكرىن ؟ ئەگەر ئەمە بكرى ، ئەو ئەبى دابەش كردنەى زمان چۇن خۇى دەنوئىنى و تەنيا يەك دابەش كردن كار مەيسەر دەكات ؟ ئەگەر تاكە دابەش كردنىك نەبى ، كەواتە چەند دابەش كردن هەيه و دابەش كردنى جياواز بۇ دانراوه ؟ بۇ كىشەى حەوتەمى زاماناسى گشتى دەتوانىن ئەوە بىننەهە ياد و بىخەينە پىش چاۋ ، كە هەر زانستىك دەمى له بابەتەكەى خۇى دەدوى ، رىنگە و رىبازى ديارى كراوى لىكۆلنەهەى خۇى دەگرى . بەوئىنە له لىكۆلنەهەى سروسشتناسىدا رىبازى تەجروبه و تاقىكردنەهە فراوان له كاردايە، رىبازى بەراوردكارى له زانستى هەمەجۇردا باوه... زاماناسىش له لىكۆلنەهەكانى خۇيدا رىبازى زانستى جۇر بەجۇرى (بەراوردى ، مېژووىسى ، وەسفى ، ئەزمونگەرى ، چەندەكى...) مېناوئە ئەنجام . زاماناسىي گشتى كۆششى كردووه بە شىوہى تىۋرى چىيەتى هەر رىبازىك پوون بكاتەوہ و سنوورى بەكارمېنانى ديارى بكا .

كىشەى هەشتەمى زاماناسىي گشتى سال بە سال پتر جى پىي خۇى فراوان دەكات . ئەم كىشەيه برىتىيه له خستەنە پىش چاۋى زانيارىي زانستى له بارەى زمانەوہ بۇ چارەسەر كردنى ئەركى كارەكىي

سەرەتاييىكى زاماناسى

جۆربەجۆز، كە لە ژيانى پۇژانەى مرۇدا سەرەلەدەت (قوتابخانە و زاماناسى ؛ زاماناسى و ھەرگىزى دەستى و ئامىرى ؛ تەكنىك لە خزمەتى زاماندا...) تىۋرى لىكدانەو و ساغ كىرەنەو ى ئەو كىشانە بە زاماناسى بەسەرداگونجاندىن ناسراوہ .

نۆيەم كىشە لەبارەى پىۋىستى بارودۇخ و دەوربەر و كار كىردى لە زاماناسى و پىۋەندى بە زانستەكانى دى يەوہ دەدوى . زاماناسى ھەر لە زوۋوہ بە مىژوو و ژىرىئى و دەرووناسى و ئەدەبناسى يەوہ بەندە . لەم دوايەشدا پىۋەندىكى فراوان لە نىوان زاماناسى و بىركارىدا پەيدا بووہ و بنجى داكوتاوہ .

ئەو نۆ كىشە يە و ھەندىكى دى بابەت و كەرەستەى زاماناسى گشتىن و ئىمەش لەم بوارەدا ھەولمان داوہ ئەوہى زۆر بە پىۋىستمان زانىبى ھەرىگىزىنە سەر زامانى كوردى . ئەگەرچى سەرچاۋەى سەرەكى ئەم باسانە كىبى (ف . ى . كۆدۇخۇف ، سەرەتايىكى زاماناسى ، مۇسكۆ ، ۱۹۷۹) يە ، بەلام چوار باسى سەرەتاي فەسلى دووہم (واتە جگە لە بەشى پىنجەمى ئەو فەسلە ، كە ئەوئىش ھەر لە كىبى ف . ى . كۆدۇخۇفەو ھەرگىزراوہ) لە كىبى (ئا . ئا . رىفۇرماتسكى ، سەرەتايىكى زاماناسى ، چاپى چوارەم ، مۇسكۆ ، ۱۹۶۷) يەو ھەرگرتوۋە ، ئەوئىش لەبەرئەوہى لە لىكۆلىنەوہى ئەو چوار كىشە يەدا بەلاموہ رىفۇرماتسكى سەرگەوتووترە . وئىراى ئەوہ لە چەند بەرەمىكى دى زاماناسى يەوہ زانىارم دەرھىناوہ و خستومەتە

سەر تاييىكى زاماناسى

سەر ئەو خەرمانە ... لە شوئىنى پىويست يىشدا نمونەى كوردى و
بۇچوون و يىروپاى خۇيشم تى ھەل كىشى لىدوانە گشتى يەكە كردووه ...
مەبەستى گرتنى ئەو رىبازەش بۇ ئەو يە كارەكەمان نىشان باشتر
بىيىكى و خوئىنەرى ھىزراى كوردىش لە بارەى زانستى زامانەوه
زانىراى يىكى تىر و تەسەلتر وەرىگرى .

كۆلەوارم و ھەر ھىندەم لە دەست دىت .. خۆزگە كارى گەورەم
لە باردا بوایە .. خەجالەتى قاپىيى دلسۆزى مىللەتەكەم ، كە ھىندە
دالپاك و لەخۇبوردوون دەست بە روومەوه نانئىن ئەو جۆرە ديارى يانەم
لى وەردەگرن ...

مىديا

(

سەرەتا

- فەسلى يەكەم -

زمانناسى ۋەك زانستىك

-۱-

بابەت ۋ بەشە بنەزەتى يەكانى زمانناسى

زمانناسى ئەو زانستە يە ، كە لە زمان دەدوئى ۋ سىروشتى كۆمەلە يەتى ۋ ئەركى پىنكەتتى ناۋەۋەي ، دەستورى كار كىردنى ، پىشكەوتنى مېژوۋىسى ۋ دابەش بوۋنى زمانانى دىيارى كراۋ پوون دەكاتەۋە .

زمان گىرنگىرىن ئامىرى لە يەكترگە يىشتى ئادەمىزادە . كۆمەلگەي ئادەمىزاد ۋ مىللەت نى يە ، كە خاۋەنى زمان نەبى . مېرۇش بىئى زمان دەرنابا . زمان ۋەك ئامىرى لە يەكترگە يىشتى ۋ ۋەك سىستەمى نىشانە بەرەۋ پوۋى گەلنى زانست دەپىتەۋە .

بۇ يەكەم كىشە كە دىتە رىمان ، برىتى يە لە دىيارى كىردنى بابەتى زمانناسى ۋ جىا كىردنەۋەي سىنورى ، لەو زانستە جۆرە جۆرانەي لە زمان دەدوئىن .

بەلگە و ديار دەى زمان و چالاكىي ئاخاوتن خاوهنى خاسىهەتى جىياوازن و بۆيه دەكرى له پووى جىياوازهه لىيان بكوئرتتەوه . بۇ نموونه ، پستەى : (گشت سىگۆشه يەكلايىك ، سى گۆشه گۆشه يەكسانە) ژىرىيىژ وەك حوكمى جوت بوون تەماشاي دەكا ، كە پىنكەاتنى له نىهاد (ن - گشت سىگۆشه يەكلايىك) و گوزاره (گ - سىگۆشه گۆشه يەكسان) و (ە)ى يارىدەدەر . ئەو هەش يادداشت دەكات ، كە نىهاد و گوزاره بارستى مەفهومىيان وەك يەكە ، لەبەرئەوهى واتاي مەفهوم لە يەك رادەدا دەردەپىن .

هەرچى پىزما ناسە بە جۆرىكى دى لەهەمان پستە وردەدەبىتەوه و بەپىي ئەندامانى پستە لىي دەكوئرتتەوه . لە پستەكەدا شوئىنى نىهاد و گوزاره دەگوپى و (ە)ى يارىدەدەرىش وەك بەشىكى گوزاره تەماشاي دەكرى . پىزما ناس و ئپراي ئەندامە سەرەكى يەكانى پستە (ديارخراو و ديارخەس) ، بەشى تەواكەرىش جىيادەكاتەوه... لە كوئايىشدا خاسىهەتى شىوازى دەرپىنى پستەكە پوون دەكاتەوه .

لە لىكدانەوهى ئەو پستە يەدا دوو پىبازى لىكۆلىنەوه بەدى دەكرى:

ژىرىيىژى و پىزمانى . ئەم دوو پىبازە پىكەوه بەندن ، چونكە هەردوو كيان لە يەك بابەت دەدوئىن . ئەو دوو پىبازە لە يەكترىش جيان ، لەبەرئەوهى لايەنى جىياوازى يەك بابەت نىشان دەدەن . لايەنى جىياوازى بابەت دەبىتە كەرەستەى زانستى جىياجيا . زاننىنى بابەت و

سەرەتاينكى زاماناسى

لايەنە جيا جياكانى و خاسىيەتى شىنوازى لىكۆلىنەۋە دەبنە بناغەى دىارى كىردنى زانستى جۇر بە جۇر .

ۋەك ئاشكرايە ، زانستى ھاۋچەرخ بەگشتى لە سى بەشى سەرەكى پىك دىت : سروشتناسى (ياخود زانستى سروشت) ، كە لە دىار دە و ياساى پىشكەرتن و بوونى سروشت دەكۆلىتەۋە ؛ كۆمە ئناسى واتە _ ياساى كۆمەل ؛ فەلسەفە ، كە پتر لە ياسا گشتى يەكانى سروشت و كۆمەل و بىر دەۋى . زاماناسى ۋەك زانستىك لەبارەى زمانى ئادەمىزادەۋە ، سەر بەزانستى كۆمەلە .

لە بەيەك گەياندىنى سروشتناسى و كۆمە ئناسىدا ، بە واتاينكى فراۋان زانستى تەكنىك پەيدا دەبى و زانستى كشتوكال و پزىشكى دەگىرتە خۇ . لە بەيەك گەياندىنى سروشتناسى (بەشىۋە يىكى سەرەكى فىزىيا) و فەلسەفە (بە شىۋە يىكى سەرەكى ژىربىزى) زانستى بىركارى سەر ھەندەدا ، كە نەك تەنيا بىركارى تايبەتى ، بەلكو بىركارى ژىربىزى و تەكنىكى بىركارى ىش دەگىرتەۋە .

زاماناسى بە سەر جەمى بەشەكانى زانستى ھاۋچەرخەۋە بەندە و ھۇى ئەمەش ئەۋ دەۋرە مەزنەيە ، كە زمان لە سەرلە بەرى مەيدانەكانى چالاكى ئادەمىزاددا دەيىنى و بە تايبەتى لە پروتسىسى ھەست و تىكەل بووندا .

زمانناسى و كۆمەلناسى

زمانناسى يەككىگە لە زانستەكانى كۆمەلناسى و پىئوھندىيى توند و تۆلى لەگەل بەشەكانىدى ئەو زانستەدا - مېژوو ، ئابوورى ، جوگرافىيا ، زانستى سەرخان و ژىرخان ، دەروونناسى پەروەردە - ھەيە .

پىئوھندىيى زمانناسى بە مېژوو (زانستى پېشكەوتنى كۆمەلگاي ئادەمىزاد) ھە ديارە ، چونكە مېژووى زمان برىتىيە لە بەشىكى مېژووى مىللەت ، بە تايبەتى ئەھەي يەكجار پوون و ئاشكرا ھەستى پى بكرى ، پىئوھندىيى مېژووى كۆمەلە بە (شەكانى زمانەوھ و مەودا و خاسىيەتى ئەركى زمان و بەر لە ھەر شتىش زمانى ئەدەبى .

پىئوھندىيى زمانناسى و مېژوو ھاودەنگىيە : زانىارىيى مېژوو پووى مېژووىيى گۆپانى وشە دابىن دەكا و زانىارىيى زمانناسىيش يەككىگە لە سەرخاوەكانى لىكۆلېنەھەي كىشەكانى مېژوو ، ھەك : پەيدابوونى مىللەت ، پېشكەوتنى كۆلتوورى مىللەت و كۆمەلگاي لە سەردەمى جياوازدا و ھەروھە پىئوھندىيى نىوان مىللەتان .

زمانناسى بە تايبەتى بە بابەتى مېژووىيى ھەك ئارخىئولوژى و ئەتنوگرافىيەو بەندە . ئارخىئولوژى لەسەر بناغەي كەل و پەل (ئامىزى كارکردن ، چەك ، خىشل ، شتومەكى مال ..) لە مېژوو دەكۆلېتەوھ . ئەتنوگرافىيا زانستى داب و نەرىتى مىللەتانە و پىئوھندىيى پتەرى بە زمانناسىيەو ھەيە و ئەو پىئوھندىيەش لە ھەردوو لاوھە .

سەرەتاينكى زمانناسى

لەبەرئەوھى زمان گرنگترین نيشانەى رەگەز و نەژادە ، ئەوھ زانينى پيۈھنديى زمانى ميللەتيك بە زمانى ميللەتانى ھاوسى و ميللەتانى دىيەوھ ، رېگە بۇ زاناي ئەتنوگرافيا خۇش دەكا ، بېروانیتە پيۈھنديى ميژوويى و كولتوورى نيو ميللەتان . زمانناسيش لە لاي خۇيەوھ كە لە زمانيك دەكۆليتەوھ ناتوانى زانيارى ئەتنوگرافىي ئەو ميللەتە پشت گوى بجا ، چونكە وەك ئاشكرايە مەفھومى واتساي گەلى وشە و دەرپرین پيۈھندييان بە دياردەى داب و نەريتەوھ ھەيە^(۱).

زمانناسى كاتى پتر لە ئەتنوگرافيا نيزيك دەبيتەوھ ، لە فەرھەنگى ديالىكت دەكۆليتەوھ - ناوى شوئنى ژيان و خانووبەرەى جوتياران ، كەل وپەلى ناومان ، جل و بەرگ ، ناميزى كشتوكال و پيشەسازى ... پيۈھنديى زمانناسى بە ئەتنوگرافياوھ وەنەبى تەنيا لە ليكۆلينەوھى كەرەستەى كولتوورى ميللەتدا بە دەرېكەوى ، بەلكو لە دابەشكردنى زمانان و ميللەتاندا و لە ليكدانەوھى رەنگدانەوھى ھەستى نەتەوايەتى لە زمانيشدا ديتە بەرچاؤ . ئەم رېبازەى ليكۆلينەوھ ناوى (ئەتنوگرافىيائى زمانناسى) ى وەرگرتووه . زمان لەم بارەدا وەك دەرپرېنى نيشاندانى ميللەت لە بارەى جياھانەوھ تەماشاش دەكرى ، كەوا دەشى نەك ھەر بەراوردى وشە ، بەلكو فۇرمى رېزمانيش بدۆزريتەوھ . بە ويئە وەك زمانى ئەلەمانى و زمانى كاوى (لە دورگەى ياوا) ، يان زمانى ئينگليزى و زمانى ھۆيى (لە باكوورى ئەمەريكا) .

(۱) س . ئا . تۆكارىئا ، بئەماكانى ئەتنوگرافيا ، مۇسكۇ ، ۱۹۶۸ ، ل ۱۲ .

له سەرىياكى ئەو زانسانەدا ، كه له سەرخان و ژىرخان دەكۆلنەوه ، زاماناسى پىۋەندىسى نىزىكى بە ئەدەبناسى يەو ھەيە (تېۋرىسى ئەدەب، مېژوۋى ئەدەب ، پەخنەي ئەدەبى) . يەكىتى زاماناسى و ئەدەبناسى ، فىلۇلۇژى⁽¹⁾ پىك دىنن . له ئەنجامى تىكەل بوونى زاماناسى و ئەدەبناسى دا ھونەرى ھۇنراو دەردەكەوى ، كه كاتى خۇي ئەرستۇ بنەما سەرەكى يەكانى باس كر دوو . پىۋەندىسى زاماناسى و ئەدەبناسى بە تايىبەتى له بابەتى شىۋازى ئەدەبى و مېژوۋى زامانى ئەدەبى و زامانى نووسىندا باش دەبىنرى .

له گەل ئەو ھەشدا لەنىوان بۇچوون و شىۋازى ئەدەبناسى و زاماناسى لىكۆلنەوھى دەقى ئەدەبىدا جىاوازى ھەيە . ئەدەبناس وەك بە شىكى ھونەرى فۇرم و پىۋەندى بە بىرى ناوەرۇكەوھ و وەك ماكى يەكەمى ئەدەب و ھونەرى وشە له زمان دەكۆلنەوھ . زاماناس وەك دەرکەوتنى

(1) وشەي فىلۇلۇژى (Philology) كه لەزمانى يۇنانى يەو وەرگراوھ ، پىكھاتوھ له : (Philo _ خۇشم دەوى) و (logos _ وشە)خە يۇنانى كۇندا زاراوھ (Philiologs) نەر مانايەي ئىستاي ئەدەگەياننو و نېراي نەوھش بە پىزما نئوسىيان دەوت (Philolog) . بەرانبەر يەكتر وەستانى زاراوھى فىلۇلۇج و پىزما نئوس له پۇماي زوو سەرى ھەلدا . ئەگەر بۇ نەركى فىلۇلۇج لىكۆلنەوھى فۇرم و ناوەرۇكى ئەدەب دەستنىشان كرايى ، نەوھ بۇ پىزما نئوس نەركى لىكۆلنەوھى رېنئوس و كىشى تىكەست دانراوھ . له سەردەمى پاپەرىن و پۇشنىبىرىدا فىلۇلۇژى كلاسكى پەيدا بوو ، كه نەك تەنھا له زمان و ئەدەبى دەكۆلنەوھ ، بەلكو له مېژوۋى و ياسا و ئابوورى و ئاين و فەلسەفەش دەدوا . دواتر بەھۇي بزوتنەوھى ئازادىخووزى نەتەوايەتى يەوھ ، بابەتى فىلۇلۇژى سنوورى تەسك كرايەوھ و تەنبا زانستى ئەدەب و زامانى گرتەوھ .

چالاکی ئاخاوتنی نووسەر و وهك به لگه‌ی كیش (Norm) ی زمان و ئهركی شیواز دهروائینه زمان . ههر له بهر ئهوه شه ، كه به دوو شیوازی پهوانبیرژی - ئهدهب و زمان - ناوده برین .

زمان وهك كه رهسته‌ی چالاکی ئاخاوتنی تاكایه‌تی ده‌بینه بابه‌تی لیکۆلینه‌وه‌ی دهروونناسی و زمانناسی . له زمانناسیدا پڕبازی دهروونناسی بهنده به تاوی ئا . ئا پۆتیبینیا ، ه . پاوول و ماتیزبوس... هوه ، كه له بیر و هۆش و پڕۆتسیسی دی دهروونی و پهنگدانه‌وه‌یان له ئاخاوتندا دواون و له دۆخه‌کانی زمان - لیکدانه‌وه‌ی مانای مه‌جازیی وشه و پرسته‌ی پرس و ئه‌ندامی سست و چالاکی پرسته - یان کۆلیوه‌ته‌وه . له ناوه‌راستی سه‌ده‌ی بیسته‌مدا زمانناسیی دهروونی په‌یدا بوو ، كه چالاکی ئاخاوتن وهك یه‌کیته‌ی هێلی گه‌یه‌نه‌ری کار و پڕۆتسیسی دهروونی و یه‌کیته‌ی تیکه‌ل‌اوبوون و له یه‌کتر گه‌یشتن ده‌کۆلیته‌وه .

زمانناسی (وهك دهروونناسی) هه‌روه‌ها پێوه‌ندی به په‌روه‌رده‌وه هه‌یه . له سه‌روو ئه‌وه شه‌وه پڕنمایای تایبه‌تی شیوازی دهرزوتنه‌وه‌ی زمان ، وهك به‌شیککی به‌جی‌هینانی زمانناسی ته‌ماشای ده‌کری .

شیوازی دهرزوتنه‌وه‌ی زمان له زمانناسی و دهروونناسی و په‌روه‌رده (به‌تایبه‌تی پڕنمایای) دا خاوه‌نی بناغه و بنه‌مای خۆیه‌تی . شیوازی هاوچه‌رخ ته‌نیا شیوازی و تنه‌وه‌ی زمانی زگماک ناگرته‌ خو ، به‌لکو شیوازی و تنه‌وه‌ی زمانی بیگانه‌ش په‌چاو ده‌کا .

زماناسى و سىرۇشتاسى

زماناسى بەر لە ھەر شت بە شىۋەينىكى سەرەكى لەگەل
فىزىۋىلۇژىيى (۳) مۇۋ ئەترۇپۇلۇژى دا (۴) يەك دەگرن .

پىشتەي ئاخاوتن و دەرىپىنى دەنگەكانى ئاخاوتن خاۋەنى
بناغەينىكى فىزىۋىلۇژىين ، چونكە لە پىرۇتسىيى ئاخاوتن ئەندامەكانى
ھەست و پىشتە ماسولكەيىەكان و پىشتەي دەمارە ناۋەندىيەكانى
مۇۋ بەشدارى دەكەن .

بەتايىبەت ئەۋەي بەلای زماناسىيەۋە گىرنگ بى ، تىۋىرىي دانەۋەي
كارى ئاخاوتنە ، كە زانايانى پىۋىسى فىزىۋىلۇژى : ي . م . سىچنۇۋ و
ي . پ . پاقۇۋ دايانناۋە . وشە ، كەۋا مۇۋ دەيىبىسى و دەيىبىنى ،
بىرىتىيە لە دوۋەم سىستەمى ئىشارەت ، سىستەمەكەي دى ئىشارەتى
ئىشارەتە . گىشتىتى يەكەم و دوۋەم سىستەمى ئىشارەت ، بىرىتىيە لە
دانەۋەي بناغەي فىزىۋىلۇژى و پەنگدانەۋەي پاستى .

بناغەي فىزىۋىلۇژىيى چالاكىي ئاخاوتن يارمەتى دۇزىنەۋەي ھۇي
ھەمەجۇرى تىكچىۋون و شىۋاننى ئاخاوتن دەدا . بۇ نىمۇنە ،

(۳) زانستى ئەركى ئەندامى لەش .

(۴) مۇۋناسى .

لىكۆلىنەۋە لە دەنگ بىر aphasia - واتە تىنچاچوونى ئاخاوتن بە ھۆى تىك چوونى ئەركى مېشكەۋە - رېگە خۇش دەكا ، كە لە مېشكدا دەمارە ناۋەندىيەكانى ئاخاوتن و دەۋرى ھەر يەككىيان لە ئاخاوتندا ديارى بىرى .

ئەگەر دەمارە ناۋەندىيەكانى پىشتەۋى لاي خوارەۋى دىۋى چەپ توۋشى چەمانەۋە و ۋەرگەرپان بىن ، ئەۋە نەخۇش ناتوانى قسە بىكات ، ئەگەرچى بە ئاگايە و لەۋ قسانەى لە گەلى دەكرى ، تىدەگا . ئەم نەخۇشى يەش بە تىكچوونى پال پىۋەنەرى دەنگ ناسراۋە . بىتو دەمارە ناۋەندىيەكانى تەۋەسەر توۋشى چەمانەۋە و ۋەرگەرپان بىن ، ئەۋ دەمە نەخۇش لە تىگەيشتن دەكەۋى . بەم نەخۇشى يەش دەۋترى (زمان شكان) .

لىكۆلىنەۋى ئەركى دەۋەۋى مېشك ، كەرەستەى لىكۆلىنەۋى دەنگسازى و رېزمان و واتاناسىمان بۇ دابىن دەكا . ئەمە لە ژيانى پۇژاندا نەك ھەر كەلكى بۇ چارەكردنى نەخۇش ھەيە ، بەلكو لە زمان فىرکردنى كەرولال و كوئىر و ھەرۋەھا مندالى سەقەت و كۆلەۋارىشدا پىۋىستە . تىۋرى گىلناسى ئەم جۇرە فىرکردنە دەگرىتە ئەستۇ .

نىياز و مەبەستى زمانناسى و ئەتروپۇلۇژى لە دووباردا يەك دەگىرن : يەكەم - لە داپەش كىردنى نەژاد و زماندا ؛ دوۋەم - لە لىكۆلىنەۋى كىشەى پەيدا بوونى زماندا .

پىۋەندى زمانناسى بە زانستەكانى كۆمەلەۋە پتەۋتر و بەھىزترە ، ۋەك لە پىۋەندى بە زانستەكانى بايۇلۇژى و پىزىشكى يەۋە . راستە

بىناغەي فېزىئولوژىيى ئىندامەكانى ئاخاوتىن گىرنگە ، بەلام بەر لە ھەر شت ، زمان دىياردەيىكى كۆمەلەيەتىيە و پىئوھەندى بە كۆمەل و ھوشى ئادەمىزادەو ھەيە و ئەركى لە كۆمەلدا خاسىيەتى سەرەكىيەتى .

زاماناسى و فەلسەفە

زاماناسى ۋەك زانستەكانى دى پىئوھەندى بە فەلسەفە - دىيالىكتىكى و ژىربىئى - يەو ھەيە . فەلسەفە بە تفاقى شىوازناسى لەنگەرى زانستەكانى دى دەگرى . پىنگە بۇ پىكھىناتى بنەما و شىوازى لىكۆلنىنەوھىيان ئاسان دەكا . فەلسەفە كە ئەركى شىوازناسىي بەخۇزانىن و بەئاگابوون لە دەوروبەر و لىكدانەوھىيان دەبىنى و كە ھەموو زانستە كۆمەلەيەتىيەكان و بە تايبەتى لە ئىوانىياندا زاماناسى بە پىنگايدا تى دەپەرن ، تىكرا بە ئايدۆلۇژى و سىياسەتەو بەندىن .

فەلسەفەي زاماناسى سۆقۇتتى لەسەر بىناغەي فەلسەفەي مایەكىتى بىژىارى^(۹) - ماركسى - لىنىنى دامەزراوہ . لەم بارەدا دەورى شىوازناسى ھەر مایەكى (المادى) نىيە ، بەلكو مایەكىيەتى (المادىيە) یشە . ف . ي . لىنىن بەم جۆرە دىيالىكتىكى ژىربىئى دىارى کردوہ : "بۆئەوھى بە پاستى شتىك بىناسرى ، دەبى لە گشت پوويىكى بکۆلرئەتەو . پىئوھەندى ھەموو پىكەوہ بەستنىكى پوون بگرتەوہ . ئىمە ھەندى جار

(۹) مایەكىيەتى بىژىارى _ المادىيە دىيالىكتىيە .

ئاتوانىن ئەمە بە تەۋاۋى ۋە دەست بەينىن ، بەلام ۋە دەستەينانى لە ھەلە ۋە بەنج بوون دەمانپارىزى . يەكەم ۋا ، دوۋەمىش ئەۋەيە ، كە دىيالىكتىكى ژىربىزى ۋا دەخۋازى گشت شت بە پىشكەۋتنى يەۋە لىنى بىكۆلرئەۋە ، ۋاتە ۋەك ھىگل ھەندى جار دەيلى (بزوۋتئەۋە) ، گۆپرانى .. سىيەم - پىۋىستە تىكرى تەجرۋەي ئادەمىزاد بچىتە ناۋ دىيارى كردنى تەۋاۋى شت ۋەك پىۋىستە پاستى ۋەك دەستنىشانكەرى پراكتىكى پىۋەندى شت بەۋەۋە ، كە مروف پىۋىستىنى ئاشكرا بىرى . چۈرەم - دىيالىكتىكى ژىربىزى فىرمان دەكا ، كە (پاستى پۋوت) نى يە ۋا پاستى ھەمىشە جى گىرە^(۱)

بەمەي يەكەم (پىۋىستى لىكۆلئەۋە لە گشت پۋىيىك) لە لىكدانەۋەي سىستەمى زمان ۋا چالاكى ئاخۋاتندا پەنگى داۋەتەۋە . بەمەي سىستەم لە زاماناسىدا بەر لە ھەر شت ، لەۋەدايە زمان ۋەك يەكىتى تەۋاۋ تەماشا دەكرى ۋەك يەكىتى فورم ۋا ناۋەرۋكى ئەۋ دانانەي خۇيان لە ناۋ خۇياندا ۋە ھەرۋە ماكەكانيان بە پەيداۋوونيان بەكارھىننى جىاۋازيان لەكۆمەلدا ، پىۋەندى .

بەتايىبەت گىرنگ ئەۋەيە ، كە لە لايەكەۋە مەفھومى سىستەمى زمان ۋەك كۆمەكى ئاسۋكانى (دەنگسازىتى ، ۋە شەسازىتى ، رستەسازىتى ، لىكسىكۆلورژىتى) دىتە پىش چاۋ ۋە لە لايىكى دىشەۋە - پىۋەندى زمان بە كۆمەل ۋا بىرەۋە .

(۱) ف . س . لىنن ، جارىكى دى دەربارەي نەقابەكان ... كارە كۆكرۋەكانى ، ب ۴۲ ،

سەرئەتايىنكى زاماناسى

دووم خواستى دىيالىكتىك لە بنەماي مىژۋويىيەتى دا دەردە بېرى .
ئەمەش لەرەدا بەدەردەكەوى ، كە گشت دياردەينك حالەتتىكى زمان لە
نىگىساي پەيدا بونىانەو ، پىشكەوتنى مىژۋويىيانەو ، ئەركى
ھاۋچەرخيان و بايەتى دواپۇژيان و گۇرانيانەو تەماشىا بىرى .
گشت دۇخىكى زمانى ھاۋچەرخ بىرىتى يە لە ئەنجامى پىشكەوتنى
دوور و درىژ و پەرەسەندن و قالب گىرتنى فورم و حالەتى .
بناغەي مىژۋويى زاماناسى ، بەراوردى مىژۋويى زاماناسى پىك
دىنى ، كە كەك لە شىۋازىنكى تايبەتى لىكۆلىنەوئى زمان وەردەگىرى :
بەراوردى مىژۋويى .

پىۋانەي كارەكى (عملى - practical) ۋەك يەكىك لە داخۋازى يە
بەنەرەتى يەكانى فەلسەفەي ماركسىزم - لىنىنىزم لەوەدا بەدىار
دەكەوى ، كە ئەرك و مەبەستى لىكۆلىنەو بەند بى بەپىۋويىستى يەكانى
كۆمەلەو . زمان خۇي لەخۇيدا پىۋويىستى پتەوى دەكا و تەجروبەي
گشتى دەيگە يەنئە كەسانى دى . گەشەكردنى ئايندەشى ديسان بەندە
بە پىشكەوتنى مرۇي پووناكبىر و خوئندەوارى دەوى ، پىۋويىستى بە
بەرزكردنەوئى كۆلتوورى ئاخاوتن و نەهيشتنى گىروگرفتى پىنوس و
ئاسانكردنى نووسىن و دانانى فەرەنگ و نووسىنى كىتئى پىزمانە .
ئابى پراكتىك تەنيا ۋەك تاقىكردنەوئى خۇيەكى سەير بىرى .
پراكتىك "پراكتىكى سەپاكى ئادەمىزادە" . سازبونى باۋەپى
دىيالىكتىكى مەترىالىزم تىگە يىشتىنكى پتەو و پوون و پىك و پىكى
زانىارى و فراوانكردنى بىر دەپەخسىنى .

چوارهم خواستی ديالیکتيک - راستی جیگیر ، نهوه دهگه یه نی ، هر زانستیک و به تايبه تیش زماناسی ، که پشت به بنه ماکانی شیوازناسی ده بهستی تیوری بابه ته که ی خوی داده مه زینی . واته له م باره دا مه بهستی زمان - کیش و چالاکی ناخوتنه .

بنه مای جیگیری زماناسی نهوه راده گه یه نی ، که ده ستوره گشتی به کان و یاساکانی ئه رکبیین و پیشکه وتنی زمان تیشکی یان له لیکۆلینه وه ی زماندا به گشتی ناییری ، به لکو له لیکۆلینه وه ی ئه رکبیین و پیشکه وتنی ته وای زمانیکی دیاری کراو - پووسی ، ئینگیزی ، کوردی ... دا به چاو ده که وی .

بی گومان زماناسی ، وه ک زانسته کانی دی له لیکۆلینه وه دا پشت به بنه ماکانی شیوازناسی و بوچوونی ژیریژی ده بهستی . وه ک ناشکراشه ، پیوه ندیی نیوان ژیریژی و پژمان ، اتا و واتاناسی پتر به تینه ، وه ک له هر زانستیکی دی . زماناسی هه میشه به ژیریژی شیوه کاری به وه به ندبووه ، که له فورم و یاساکانی ده ستختنی زانیاری راستی کۆلیوه ته وه . ئه گه ر ئاکاری ژیریژی شیوه کاری له مه فهوم و حوکم ، هه لئنجان و ئه نجام گری کۆلیبیته وه ، نه وه ژیریژی شیوه کاری سه رده م ، وه ک وه سیله ی پی زانین بایه خی به زمان داوه . ژیریژان زمان وه ک مه فهوم به میتافیزیک ناوده به ن ، که لیکۆلینه وه که ی ژیریژی رسته سازی و ژیریژی واتاناسی به .

بو نمونه ئه م هه لئنجانه وه رده گرین : "گشت (م) به ک (پ) ه ؛ گشت (س) به ک (م) ه . که واته گشت (س) به ک (پ) ه" ئه م پیکه اتنه ده کری به

فۆرمى مەرج پۈبىرى و بوتىرى: "ئەگەر گىشت (م) يەك (پ) بى و گىشت (س) يەك (م) بى ، ئەو گىشت (س) يەك (پ) ە" . ژىربىزى لە فۆرمى تەجرىدى بىر دەكۆلىتەو و لەبەر ئەو يە نىشانەى تەجرىد بەكار دىنى ، بەلام فۆرمى زمان بە شىوھى جىياواز دروست دەبى تاكو ژىربىزانە لىك بدرىتەو .

پستەسازى وەك بەشىكى رىزمان لە دەستەواژە و پستە دەدوى . پستەسازى باسى فۆرمى زمانى پستە دەكات و بەپىنى خاسىھتى جۆر بەجۆر رستە دابەش دەكا و جىيادەكاتەو . بە وىنە لە پستەسازىدا پستەى سادە و پستەى ناسادە ؛ پستەى سەرەكى و پستەى شۆىنكەوتوو ؛ پستەى پرس و پستەى سەرسوپمان جىيادەكاتەو . وىراى ئەو لە زمانناسىدا پستەى جۆر بەجۆرى ئەم زمان يان ئەو زمان باس دەكرىت .

وەك نىشانماندا ، زمانناسى بە جۆرى جىياواز بەندە بە زانستى جىياوازەو و ئەو پىوھندىيانەش دەشى زۆر بەھىزنەبن و دەشى زۆرىش بىھىز بن . بەو پى يە پىوھندىى زمانناسى و ئەتروپۆلۇژى تەنيا لە سنوورى كىشەى پەيدا بوونى ئاخاوتن داىە . بەلام پىوھندىى زمانناسى بە ژىربىزى و دەروونناسى و ئەدەبىناسى يەو پتر بەھىزە .

لەگەل ئەو دەدا ، كە زمانناسى لەگەل گىشت زانستەكاندا پىوھندىى ھىيە ، بەلام نكۆلى لەوھش ناكرى ، كە زانستىكى سەر بەجۆرە . سەر بەخۆىى زمانناسى بەر لە ھەر شت بىناغەى خۆى لەسەر پاستىى و بەلگەى بوونى زمان وەك دىيار دەبىكى تايبەتتىى كۆمەل پۇناوھ .

سەرەتاينكى زمانناسى

زمانناسى لە ھەموو پوويىكى زمان دەكۆلىتەو ، بەلام زانستەكانى دى تەنيا ھەندى پووي زمانيان مەبەستە .

بۇ پيوھەندى زمانناسى بە ھەر يەكئەك لە و زانستەكانەو پيوشتەر باسماڭ كەردن ، دەكرى نموونە بەينىرتەو . ئەوھتە ئەنتوگراف و زمانناس لە نيگاي جياوازەو دەرواننە وشەي " كۆخ " . ئەنتوگراف دەبى وەك جۆرىكى شوئى ژيان ديارى بكا و خاسىھتە نيشان بەدا و مەفھومى ئەنتوگرافى پوون بكا تەو . بەلام بۇ زمانناس ئەو جۆرە تايبەتتىيە ئەنتوگرافيانە پيوست نىيە ، بەلكو ئەو مەبەستە چۇن خۇي دەنوئى و پيوھەندى بە " زنج " و " خانوو " ەو چىيە .

جۆرەكانى زمانناسى

زمانناسى برىتىيە لە زانستىكى فرە بابەت . ھۆي ئەمەش ئەوھە ، زمان خۇي لە خۇيدا ھەمەچەشن و گرانە . كۆمەل گەلى مەبەست و نيازى ھەمەجۆرى لە بەردەم ئەو زانستەدا داناو ، كە لە زمان دەوى . لە بەرئەو لە زمانناسيدا زانستى جىگىرى ھەمەپرەنگ ، وەك بەش و سەبەستى زانستەكانى زمان جياكراونەتەو ، كە يەكئىتى سىستەمى زانين پىكەدئىن .

زمانناسى وەك زانستىك دابەش دەبى بەسەر (گشتى) و (تايبەتتى) ؛ (تيۇرى) و (پراكتىكى) دا . ھەموو ئەمە بەلاى فەلسەفەو

زانستى جىگىر و چەسپاون . بەلام زاماناسىي گىشتى و تىۋرى بەلاي
تايبەتى و پىراكتىكى و بەشەكانيانەوہ (دەنگىسازى و لىكسىكۆلۈزى ...
ھتد) ەك شىۋازناسى خۇيان دەنۋىن .

زاماناسىي گىشتى زانىارى لەبارەي ھەموو زامانىكەوہ دەخاتەپوو و
تىۋرىي و ايان بۇ پۇدەنى ، كە لە لىكۆلېنەوہى زامانى جىاوازدا
كەلكيان لى وەرگىرى . زاماناسىي گىشتى ەك بەشىكى زانست لە
بارەي زامانەوہ خاوەنى ئەنجامى خۇيەتى: (۱) دىارى كىردنى سىروشتى
زمان و بوونى ؛ (۲) دەستنىشان كىردنى بابەتە بىنەرەتى يەكانى
زاماناسى و ئاسۇكانى زمان و ھەرەھا لىكۆلېنەوہى وشەسازى و
لىكسىكۆلۈزى ... ھتد ؛ (۳) خىستەنە پىش چاۋى پىكھاتنى زامان و
دابەش كىردىيان ؛ (۴) ساز كىردنى شىۋازى لىكۆلېنەوہى زاماناسى .

زاماناسىي تايبەتى زانستىكە لە بارەي تاكە تاكەي زامانەوہ . بۇ
نمۇنە زانستى زامانى پووسى ؛ زانستى زامانى كوردى ...

لە دەمىكى يەكجار زودا ، زاماناسى ەك كۆمەكى پەرش و بىلۋى
زاماناسى تايبەتى بوو: زانستى زامانى گىركى ؛ زانستى زامانى
سانسكرىتى . ژمارەي ئەو جۆرە زاماناسىيە تايبەتى يانە وردە وردە
زىادى كىرد و لە ئەنجامدا لىكۆلېنەوہى گىشتى لە بارەي زامانەوہ
پەيدا بوو ؛ لە پىزىمانى ئەرنۇ و لانسۇق و كارەكانى بۇپ و ھومبۇلدا
سىروشتى زمان و سىستەمى دىارى كراوہ و دابەش كىردنى زامانەكانى
جىهان و دانانى شىۋاز و لىكۆلېنەوہى خراۋەتە بەرچاۋ .

سەرەتایینکی زمانناسی

هەر زمانناسی یێکی تایبەتی بە دانانی فەرھەنگ و نووسینی ریزمانەو دەستپێ دەکات . بۆ جێ بە جێ کردنی ئەم کارانە ، لە تەك زانیاری تایبەتی دا ، زانیاری تیوری کیش (Norm) یش پێویستە . لە ناوهرۆکی هەر زمانناسی یێکی تایبەتی دا ، خاسیەتی زمان بە گشتی هەیە . راستە لە زانستی زمانی کوردیدا دەنگسازی و ریزمان جیا دەکرێتەو ، بە لām ئەمە بۆ زمانناسی تایبەتی و زمانناسی گشتی یش بە هەمان چەشنە . بە ئی هەر وەها راستە لە هەموو زمانیکدا دەنگەکانی ئاخاوتن بە سەر بزۆین و کۆنسۆنانتدا دابەش دەبن ؛ لە نیو بەشەکانی ئاخاوتندا ناو و کردار دیاری کراون .

بە لām هەر زمانناسی یێکی تایبەتی لە ناوهرۆکی دا بە لگە ی ئەوتۆ هەیە ، کە تەنیا بۆ زمانی باس لێ کراو راستە و وەنەبی بۆ هەموو زمانیک دی بگونجی .

لە دەنگسازی و وشەسازی یەو هەندی نمونه دینینەو ، کە بە لگە ی تایبەتی زمانی کوردی یە .

نمونه لە دەنگسازی یەو :

لە زمانی کوردیدا دەنگی (پ) و (ل) بە هیچ جوړیک لە سەرەتای وشەدا بە کارناهیترین . جا ئەم دیاردە یە ، ئەک هەر لە زمانانی دوور لە کوردی یەو ، بە لکو لە گەلی زمانی ئێرانیشدا وەک کوردی نی یە .

نمونه له وشه سازی به وه:

وهك ده زانین له دیالینکی کرمانجی خواروودا (ی، ۵...۰) و له کرمانجی ژووروودا (ا، ۵، ی، ید / یت، ین....) نیشانه‌ی نیزافه‌ن و دیارخه‌ر و دیارخراو به یه که وه ده به‌ستن . به لأم مه‌رج نی به نهم خاسیه ته له گشت زمانیکدا هه بی و زور زمان هه یه نیشانه‌ی نیزافه‌ی نی به و به بی هیچ یاریده‌ینک دیارخه‌ر و دیارخراو یه که ده‌گرن . یاخود له وشه‌ی ناساده‌ی زمانی کوردیدا پاشگر هه همیشه له دوا‌ی ره‌گی وشه وه دیت و نجا به دوا‌ی ئه‌ودا نیشانه - واته هه‌رده‌م پاشگر پیش نیشانه ده‌که‌وی . به وینه : وشه‌ی "مومدانه‌که" که له وشه‌ی "موم" و پاشگری (- دان) و نیشانه‌ی (- هکه) دروست بووه ... مه‌رج نی به له هه‌موو زمانیکدا پاشگر یه‌کسه‌ر له دوا‌ی ره‌گی وشه وه بیت و نجا نیشانه بیت . له هه‌ندی زماندا رنده‌که‌وی پاشگر ده‌که‌ویته دوا‌ی نیشانه وه ، واته به پیچه‌وانه‌ی زمانی کوردی به وه . به وینه له زمانی ئه‌له‌مانیدا وشه‌ی (Kind) به مانای (مندان) دیت و (kinder) به مانای (مندانان) ، به لأم (Kinderchen) ده‌بیته (مندانوچکان) . لیره‌دا (er) که نیشانه‌ی کویه که وتوه ته پیش (chen) ، که پاشگره بو واتای بچوک کردنه وه .

پیوسته زمانناسی تایبه‌تی و پراکتیکی له‌گه‌ل زانینی پراکتیکی زمان تیکه‌ل نه‌کرین . ده‌شی یه‌کینک به شیوه‌ی پراکتیکی زمانیک یاخود چه‌ند زمانیک باش بزانی و که‌چی شاره‌زاییشی له زانیاری زماندا نه‌بی و به ریی تیوری ناماده‌نه‌کرابی . به پیچه‌وانه‌شه‌وه ده‌شی یه‌کینک

سەرئەتائىكى زمانناسى

تئورىيىسى زمان باش بىزائىتى و كەچى زمان زۆر نەزائىتى . زمانناسى بە پىسپورى بىوارى زمان دەوتىرى . ئەو كەسەش ، كە زمان زۆر دەزائىتى بە زمانزان بەناوبانگە .

مەيدانى گىرنگى چالاكىي پىراكتىكى زمانناسى وتتەوھى زمانى زىگماك و زمانى بىگانەيە لە قوتابخانە گىشتى و تايبەتتى بە كاندا . ئەم چالاكىيە ھەل بۇ دانانى قەرھەنگى ھەمەجۆر و رىزمان دەپرەخسىنى . مەيدانىكى دى گىرنگى چالاكىي پىراكتىكى زمانناسى ھەرگىرەنە لە زمانىكەوھ بىز زمانىكى دىكە ، يان دانانى زاراوھىيە ، يان چارەسەر كىردنى گىرگىرتى رىنووسە ، يان ساز كىردنى ئەلفوبىيە بىز ئەو مىللەتەنەي نووسىنىيان نىيە ... ھتد .

دوا مەيدانى پىراكتىكى زمانناسى بىرتىيە لە زمانناسىي ئەندازىارەنە ، كە لەم سالانەي دوايىدا سەرى ھەندارە . ئەو تە بىز فىزىبون و لىكۆلىنەوھى زمان بەكارھىنانى ھەسىلەي تەكنىكى ھەمەچەشەن و بەتايبەت كۆمپىوتەر پەيدا بىوھ .

پەيدا بولۇشى زاماناسى

زاماناسى يەككىلەشكەن زانستە دىرىنەكان و بە رىنگە يىنىكى دور و درىقزى فراژ و پىشكە و قىندا تىپە رىوہ . وىست و ئارەزوى مروڤ بەرانبەر بە زمان لە فولكلورى ھەموو مىللەتلىكدا رەنگى داوہ تەوہ : زمان چۇن پەيدا بولۇپ ؟ ھۇى بولۇشى زامانى جىاولز و ھەمە جۇر چى يە ؟ وشە چى رادەگە يەنى و توانستى چى ھەيە ؟ - ئەم پرسىارانە و گەلى پرسىارى دى ئەو بوارە لە ئەدەبى فولكلورى گىشت نە تەوہ كانى جىھاندا وە لامىان دراوہ تەوہ .

بايە خدان بە لىكۆلىنەوہى زمان بە ئاشكرا لە فەلسەفەى يۇنانى كۇندا دەبىنرى ، بە تايبەتى لە بەرھەمەكانى ئەرستۇ (۲۸۴ - ۳۲۲ پ . ز .) دا . ئەرستۇ ھىشتا كە قوتابى ئەفلاتون بوو ، قوتابخانەى فەلسەفەى خۇى لە ئەسینا ساز كرىبوو . قوتابخانەكەى بە تەنىشت پرسىنگاى ئەپۆلۇنەوہ بوو و ھەر بۇيەش بەو ناوہوہ ناوى ئاپوو . قوتابيان و لايەنگىرانى ئەرستۇ گەشەيان بە لىكۆلىنەوہكانى دا و ھەرھەمەكانىان بە چاپ گەياند و پەراويزيان بۇ نووسىن .

دەستنووسەكانى ئەرستۇ كۆكرانەوہ و بەناوى "مىتافىزىقا" ھوہ بلاوكرانەوہ . ئەم بەرھەمە فەلسەفەى يە بۇيە ئەو ناوہى درايە ، چونكە

سیرتائینکی زمانناسی

خراوه ته دواى "فيزيك" و "نهفس و دبروون" و "ژیربیژى" و "سیاسهت" هوه .

نهرستو له پړوى پڼوهندیسی به کیشهی فلسفه (به تایبته تی ژیربیژى) یه وه دهروانیته باسی زمانناسی . پڼوهندیسی زمانناسی به فلسفه فوه ، که نهرستو دیاری کردوه ، تا نه مړوش هر له بره ودایه .
وا لیږده دا هندی بهندی و تهکانی نهرستو له باره ی زمانناسی یه وه ده خینه پیش چا و :

"له نیو سهرپاکى گیانله بهراند ا ته نیا مړوف خاوه نی بههری زمانه".

✓ "وشه که به دنگ دهرده بړی نیشانه ی زاده ی گوههری دبروونه..."

"هر له هر شت پڼویسته نه وه دیاری بکړی ، که ناو چی یه و کردار چی یه ، نه و جا نهری و نهری (مثبت و منفی) و له بار و ناله بار (سلب و ایجاب) ده ست نیشان بکړین".

"وهنبی گشت رسته ییک حوکم بیت ، ته نیا نه رسته یه حوکمه ، که له سر راستی یان له سر درو بینا کرابی . بو نمونه داخوازی رسته یه ، به لام نه راسته و نه درو".

"... جوړهکانی دی رسته لیږده ا ره چا و نه کراوه ، چونکه نه مانه هیچ پڼوهندییان به سر ژیربیژى یه وه نی یه و ، به لکو کهره سته ی شعیر و خطابه ن و نیمه پشت گوئیان دمخین".

"باشیسی و سهرکه و تووی شینواز له پوونى و ناشکرایى دایه ، به لگه ی نه مه نه وه یه ، نه گهر و ته پوون نه بی نیشان ناپیکى . شینواز

سەر تاینکی زمانناسی

نابی یه کجار نزم بیت ، یه کجار بهرزیت ، به لام دهبی شان بهشانی وتنه که بیت " .

"چالاکیی داپشتن له پوونی و نزمی نه بوونی دایه . پوونترین دهر برین نهوه یه له وشه ی باو پیکهاتی ، به لام نه مه داپشتنی نزمه . هرچی داپشتنی بهرزه ، نهوه یه له سهروو زمانی ناخاوتنه وه بی و وشه ی بهرز و په سه نی تیدا به کار هینرابی" .

"نهو وشانه ی هموان به کاریان دینن ته لاون و میتا فوون و تاکه که رهسته یه که به که لکی زمانی په خشان بیت" .

هوی پراکتیکی په یدابوونی زمانناسی بریتی یه له پیویستی فیروونی خوندنه وه و تی گه یشتن له نووسین ، به تایبه تی ئاسه وار و یادگاری سه ده رابوردووه کان . به لی نه م پیویستی یه ی کۆمه ل بووه هوی په یدابوونی باسی ریزمان لای هیندی یه کانی زوو و گرنگی یه کانی کۆنی نه سه که ندهری یه .

له هیندستانی کۆن بو یه که م جار (پانینی) - (نیوه ی دووه می سه ده ی چوار و سه ده ی سی پی . ز .) ریزمان (له یادگاری نه ده بی هیندی کۆندا - وه سفی زمان - ی پی و تراوه) ی نووسیوه . بنه مای نه م لیدوانه بریتی یه له دایه شکردنی وشه له سه ر بناغه ی رهگ (پارچه ی گشتی) و کۆتایی (پارچه ی وشه گوپ) . له م ریزمانه دا نزیکه ی دوو هزار رهگ هینراوه ته وه و واتا کانیان نووسراوه . یاسای دۆخ و گهردانیان نیشاندراره .

ریزمانی نه سه که ندهری یه له سه ده ی دووه می پیش زایندا نووسرا . ریزمان نووسان له ده ست نووسه کانی کتیبخانه ی نه سه که ندهری یه

سەرەتاينكى زاماناسى

دەكۆلنەۋە ، بە تايىبەتى يادىگارى بەرھەمەكانى ھۆمىرۇس ...
(ئەرىستارخ) و (دىۋىنىسى) و (ئەپۇلۇنى دىسكۇل) بەناۋابانگىرىن
نوسىرى رىزمانى ئەو سەردەمە بوون .

رىزمانى ئەسكەندەرىيە بايەخىكى زۆرى بە لىكۆلنەۋەى
خاسىەتى وشەسازى (مۇرفۇلۇۋى) و دابەشكىردىنى وشە بەسەر
بەشەكانى ئاخاۋنقىدا داۋە .

لەو نوسىنانەدا ھەشت بەشى ئاخاۋتن دىارى كراۋن : ناۋ ، كىردار ،
ناۋى كارا و ناۋى بەركار ، ئامراز ، جىناۋ ، پىشەبەند ، ئامرازى
پىۋەندى ، ئاۋەلكىردار . پۇمانەكان ئەو لىكۆلنەۋە يۇنانىيەيان بە
دەستكارىيىكى كەمەۋە بۇ زمانى لاتىنى ۋەرگىرت . دواتر لە ساىەى
دەۋرى زمانى لاتىنىيەۋە لە كۆلتۈۋرى سەدەكانى ناۋەراستدا ، بۇ
تۈيۈنەۋەى رىزمانى گىشت زمانە ئەۋرۈپاىيەكان بەكارھىترا .

ھەنگاۋى دىارى زاماناسىيى ئەۋرۈپاىيى لە سەدەكانى ۱۷ - ۱۸ دا
نرا . لەو ماۋەيەدا بەرھەمى گەۋرە گەۋرە لە بارەى زمان و پەيداۋوونى
زمانەۋە پەيداۋو . بە وىنە "تاقى كىردنەۋە لە بارەى پەيداۋوونى
زمانەۋە" ى . ژ . ژ . پۇسۇ (۱۷۶۱) ؛

"لىكۆلنەۋە لە بارەى پەيداۋوونى زمانەۋە" ى . ھىزدىر
(۱۷۷۲) . ھەرۋەھا لە بەرھەمە فەلسەفى و مېژۋوىيەكانى چ . قىكۇ ، ر .
دىكارت ، لىبىنىسدا تىشىكى پووناكى خراۋەتە سەر كىشەى
زاماناسىيى گىشتىيەۋە .

لەو چاخەدا دوو جۆر رېزمان پەيدا بوو : گشتىي (ژىربىيژى) و كىشەكى^(۷) (فەلسەفى) : جۆرى سىيەم و چوارەمى رېزمان (بەروردى و مېژووى) درەنگتر پەيدا بوون - لە سەدەى ۱۹دا .

"رېزمانى گشتىي ژىربىيژى" (۱۶۶۰) لە لاين و ئايانى فەرەنساىي (ئا . ئەرنۆ) ژىربىيژو (ك . لانسلى) زمانەوانە نووسراوه . ئەم كىتەبە ھەرەھا بە رېزمانى پۆر - رۇيال "يش بەناوبانگە ، چونكە لەو پەرسىگايەى نىزىك پارىس كە لىنى چاپ كراوه ، ئەو ناوەى دراوھتى .

بە پاي ئا . ئەرنۆ و ك . لانسلى رېزمان ، ھونەرى نووسىن و قسە كردن نى بە^(۸) ، بەلكو شى كرنەوھى زمانە . رېيازى رېزمانى گشتىي خاوەنى دوو بنەماى ھاوپەيوەندىن - ددان نان بە دەستورە گشتىيەكانى رېزمان و بناغە ژىربىيژىيەكانىدا . ئەم رېزمانە لە دەنگسازى و وشەسازى و پستەسازى پىكھاتووہ . لىرەشدا بە ھەمان شىوھى قوتابخانەى ئەسكەندەرىيە لە دۇخەكانى رېزمانى و بەشەكانى ئاخاوتن كۆلراوھتەوہ . ناو بەسەر ناوى بوونەوەر و ئاوەلناودا دابەش كراوه . پستەسازى لە دەستەواژە و پستە دەلوئى ، كەوا لە ژىربىيژىيشدا باس دەكرى .

(۷) المعيارى .

(۸) بە زمانى يونانى بە ويزمان دەلین (Grammatika) ، كە واتاى (ھونەرى نووسىن) دەگەيەنى . زاناىانى زووى يونان وا تەماشائى رېزمانيان دەكرد ، كە دەبىي بەر لە ھەرچى لە ھوى رېنوووس و لە ھوى شىوازەوہ موزف فىرى پاستنووسى بكات (وەرگىن) .

سەرەتاينكى زمانناسى

بىروراي ژىربىنژان و زمانهوانانى كىتئىبى پۇر - رۇيال بە ناوى رېزىمانى فەلسەفىيەو لە گىشت ولاتانى ئوروپادا بلاوبووه و پىرهى سەند .

لە پوسيا ئەم جۇره رېزمانانە لە سەرەتاي سەدى نۆزدهيەمدا سەرى ھەندا و بەناوبانگىرنيان "نووسىنى رېزىمانى گىشتى" ي ل . گ . ياكوبە .

رېزىمانى فەلسەفى بەرانبەر رېزىمانى فيلولۇژى رادەوہستى . بە ھەردووكيان دەوترى رېزىمانى كىشەكى يان وەسفى . ئەركىشىان لىكدانەوہى قالبى چەسپاوى زمانى نووسىن و ئەدەبە .

رېزىمانى وەسفى كىشەكى "رېزىمانى پووسى" (۱۷۵۵) ي م . ف . لۇمۇنۇسۇفە . لەم بەرھەمەدا باسى بەشەكانى ئاخاوتن ، كە لۇمۇنۇسۇف (بەشەكانى وشە) ي پىوتوون ، كىزكى لىكۇلىنەوہى باسەكانى زمانى پووسىيە . ئەو بەشە ئاخاوتنانەش كە دىارى كرديوون ئەمانەن : ناو (ناوى بوونەومر ، ئاوەلناو ، ژمارە) ، جىناو ، كىردار ، ناوى كارا و ناوى بەركار ، ئاوەلكىردار ، پىشەبەند ، نامرازى پەيوەندى ، نامرازى سەرسوپمان . پستەسازىي ئەو بەشانەى ئاخاوتن ، بەتايبەتى باسى پستەى سادە و پستەى ناسادە دەبەستى بە رەوانبىژىيەو ، بەو پىيە رېزمان نەك ھەر بە ژىربىژىيەو بەندە ، بەلكو پەيوەندى بە رەوانبىژىشەو ھەيە .

لە ھەمان سەردەمدا دوو جۇر فەرھەنگ پەيدا بوو : فەرھەنگى فرەواتا و فەرھەنگى لىكدانەوہ . نمونەى فەرھەنگى فرەواتا "بەروردىي ھەموو زمان و شىوہكان" ە ، كە پ . س . پالاس سانى

۱۷۸۷ لە پيترسبورگ بلأوى كردووتەو . لە چاپى دووم (۱۷۹۱) ى ئەم فەرھەنگەدا وشەى (۲۷۲) لە زمان و ديالىكتەكانى ئىوروپا و ئاسيا و ئەمەريكا و ئەفەرىقياي تىدايە .^(۱)

يەكەم فەرھەنگى لىكدانەو ، فەرھەنگىكى زەمانى ئىتالىيە ، كە بە ناوى "فەرھەنگى ئەكادىمى كروسك" (۱۶۱۲) ەويە . سالى ۱۶۹۲ "فەرھەنگى ئەكادىمىيە فەرھەنگى" چاپكرا . سالى (۱۷۸۹-۱۷۹۴) ىش "فەرھەنگى ئەكادىمى روسيا" بلأوكرايەو .

-۳-

زاماناسىي سەدەى نۆزدەيەم

لە نيوەى دوومى سەدەى نۆزدەيەمدا زاماناسىي بەراوردىي ميژوويى و رىبازى بەراوردىي ميژوويى پەيدا بوو . لە كرۆك و بنەرەتى كارەكانى ى . د . دۇبۇفسكى ، ئا . خ . فۇستۆكۆف ، ف . ميكلۇشيچدا سيما و ديمەنى زمان و ئەدەبى زمانە سلاقيانىيەكان ەيە . لە بنج و بنەماي بەرھەمەكانى ر . پاسك ، يا . گريم ، ف . بۆپدا ەويى زمان و ئەدەبى زمانە جەرمانىيەكانى تىدايە .

لىكۆلىنەوئەى زەمانى بەراوردىي زمانە ەيند و ئوروپايەيەكان سەرى ەلدا : ف . بۆپ سالانى ۱۸۲۳-۱۸۴۹ " رىزەمانى بەراوردىي زەمانى

^(۱) شايانى باسە ، زەمانى كوردىش يەكۆكە لەو (۲۷۲) زەمانەئەى ئەو فەرھەنگە (ورمگىن) .

سەرماناينكى زماناسى

سانسكربتى و زەندى و گزىكى و لاتىنى و لىتوانى و گۆتى و ئەلەمانى"ى بۆلۈككۈدە . سالانى ۱۸۶۱ - ۱۸۶۲ "كورتە بەراوردىكى رېزمانى زمانە ھىندى و ئەورۇپايىھەكان" ى شلىخەر لە چاپ درا .

لە تەك رېزمانى بەراوردى گشت زمانى ھىند و ئەورۇپايىھەكان و دەستەى جىاجىساي ئەو خىزنانى زمانەدا ، ھەرۇھە لىكۆلىنەوھى مېژووى لە رېزمانى تاكە تاكەى ئەو زمانانە ھاتە ناوانەوھە . يا . گرېم سالانى ۱۸۱۹ - ۱۸۲۷ بە چوار بەرگ "رېزمانى ئەلەمانى" ى بۆلۈككۈدە . ف . ئى . بوسلاينىش سالى ۱۸۵۸ "تەجرۇبەى رېزمانى مېژووى زمانى پووسى" لە چاپدا .

رېزمانى بەراوردى زمانە خزمەكان و رېزمانى تاكە تاكەى زمان ، بناغەى رېيازى مېژووى لە زماناسىدا دانا . دىارى كوردنى پلە و پادەى خزمەتەى لە نىوان زمانانى جىاوازدا و دابەشكردنى بنەچەى و وشەسازى زمانانى ھىنايە ناراوھ .

فەلسەفەى زمان ، كە ف . ف . ھۆمبولدت لەو كىتەبە سى بەرگى يەدا- "دەريارەى زمانى كاوى لە دوورگەى ياوا" (۱۸۲۶ - ۱۸۲۹) بىناى كوردوھ ، كارىكى زۆرى كىردە سەر زماناسى . ھۆمبولدت لەو رايەدايە ، كە زمان ئەنجامى چالاكى تاكايەتەى يە و توند و پتەو بە وزەى ھۆشى مىللەتەوھ بەندە . ھۆمبولدت نووسىويە : " زمانى مىللەت گىنانى مىللەتە ، گىنانى مىللەتەش زمانى مىللەتە " . پىئوھندى زمان و كۆمەل ؛ زمان و ھۆش واقىعى زمان و خاسىيەتى ھەمىشەى يەتەى ، كە فۆرمى زمانى سازكردوھ . فۆرمى زمان برىتەى يە

سەرەتاينكى زاماناسى

لە يەككىتى دوو لايەنى دانەكانى زمان ؛ مايهكى (المادى) و نموونايەتى (المثالية) ، كە پىنكەوہ فۇرمى ناوہكى و دەرەكى زمان پىنك دىنن .

فۇرمى دەرەكى زامان بىرىتىيە لە سىستەمە دەنگى يەكەى و ھەرۋەھا فۇرمى رىزمانى و ئىتتىمولۇژى (پەگ) . فۇرمى ناوہكى بىرىتىيە لە يەككىتى فۇرمەكانى زمان ، كە رىنگە بۇ خوزانىنى مىللەت خوش دەكەن . فۇرم سەنگ بە زمان دەدات و ھۇش و ناگاي زمان دەرەبىرى و لە فۇرمى ژىربىرى جياوازه ، كەوا بۇگەيشتنە پاستى ، تىگەيشتنى گشتىنى مروزف و ئەر ياساينەنى تىگەيشتنەكە شى دەكەنەوہ دەرەبىرى . ھۇمبولدت لەو پايەدا بوو ، كە لىكۆلئىنەوہ لە فۇرمى زمان نابى بە رىنگەى ئەنجامگىرىى حوكمى ژىربىرى بى ، بەلكو پىويستە بە رىنگەى بەراوردكردنى فۇرمى زمانانى جياوازى نرىك و دور ، پىشكەوتوو و دواكەوتوو و لىكدانەوہى ھەموو كەرەستەى بەردەست و چوونە ناو سىروشتى زمانەوہ .

پاش ھۇمبولدت بەرانبەر يەكتر پاكرتنى لىكۆلئىنەوہى ژىربىرى و مىژرووى ؛ ھەمەكى و تاكايەتى ؛ ژىربىرى و دەرۋونى ؛ فۇرم و واتا بووہ شتىكى ئاسايى قىۋرى زماناسى . لە ناوہراستى سەدەى نۆزدەيەمدا رىبازى ژىربىرى و دەرۋونى لە زماناسىدا پىدەگات و لە زماناسى ئەمۇدا جى پەنجەى ديارە .

رىبازى ژىربىرى لە زماناسىدا كۆششى دۆزىنەوہى خاسىەتى گشتى و اتاي دەدا لە زماندا . پستە لەگەل حوكمى وشەكان و مەفھومدا دەگونجى . بايەخىكى زۇر بە شىكارى درا . رىبازى ژىربىرى بەر لە رىبازى دەرۋونى گەلأنە بوو و سەدەى ھەقەدەيەم لە

سهره تاييڭكى زمانناسى

فهره نسا له "پريزمانى گشتىي ژيريبيژى" ي نا . نهرنو و ك . لانسلودا خراوته پيش چاو . له سهدى نوزده يه مدا پريزبانى ژيريبيژى پريزمان له هه ندى ولات سهرى هه لدا : ف . ي . بوسلاييف ، نووسهرى "پريزمانى ميژوويى زمانى پووسى" نوينه رى هره گه وره ي نهم پريزازه بوو له پووسيا .

پريزبانى دهروونى له زمانناسيدا كوششى چه سپاندنى سروشتى چالاكيبى ناخاوتن و تايبه تيتى يه ناوه كى يه كانى فورمى زمانى ده دا . زمانناسانى پريزبانى دهروونى له بارى هه مه كى يه وه ده يانپروانى يه چالاكيبى ناخاوتن ، كه تيدا بهراورد و دهرك دهوريكى گه وره تر ده بينن ، وه كه له دهستوورى ژيريبيژى . لايه نگرانى پريزبانى دهروونى ليكولينه وه ي دوخه كانى پريزمان و واتاى وشه (واقيعى و مه جازى) يان دامه زانند .

له پينگه ياندنى پريزبانى دهروونى دا گ . شتتينتال و ف . ودنت دهورى گه وره يان بينى . له پووسيا نا . نا . پوتيبنيان نووسهرى كتىبى "بيرو زمان" و "پريزمانى پووسى" بناغه ي ليكولينه وه ي پريزبانى دهروونى زمانناسى دانا . چالاكيبى ناخاوتنى شى كرده وه و بهردى بناغه ي ليكولينه وه ي بهراوردى ميژوويى پرسته سازى زمانه سلاقيانى يه كانى دانا .

قوتابخانه ي لايبزك دهوريكى ديار و گه وره ي له پيشخستنى زمانناسيدا بينى . نوينه رانى نهم قوتابخانه يه به پريزمانناسانى لاو ناسراون و ك . برووگمهن ؛ ب . ديلبروك ؛ تاليسكين ؛ گ . پاوول له ناوياندا جينگه ي تايبه تى يان وه رگرتووه . كتىبى "بنه ماي ميژووى

سەرەتاينكى زمانناسى

زمان " (۱۸۸۰) ى گ . پاول ، نەك تەنيا ئەنسكلوپىدىيى رېزمانناسانى لاو بوو ، بەلكو يەكەم لىكۆلئەنەوھى رېنكوپىنك و تىروتەسەلى زمانناسىي گىشتى ىش بوو .

رېزمانناسانى لاو وەك خاومنى قوتابخانەيىكى بەراوردىي مىژوويى گىشتى و تايبەتى زمانناسى ھوليان دەدا بنەماي مىژوويى و چەسپاۋ لە زمانناسىدا پتەو بىكەن . وایان دادەنا ، كە مروقى ناخپوم كەرەستەي زمانناسىيە و بۆيە دەبىي زمانناسى بە دەروونناسى و لىكۆلئەنەوھى كولتوررەو بەند بى . نوئىنەرانى قوتابخانەي لايىبىزك بايەخيان بە مەفھومى ياساي ناوھكى زمان - لىكۆلئەنەوھ لەبارەي كۆپانى دەنگ و پىوانە و ھاوسەنگى - دا و واتاناسى و لىكۆلئەنەوھى ديالىكتيان ھىنايە مەيدان و ئەمانەش بوونە ھۆي پەيدا بوونى كۆمەلەيەتتىي زمان .

-۴-

بيرورا و رېبازى قوتابخانە ھاوچەرخەكانى زمانناسى

لە كۆتايى سەدەي نۆزدەيەم و سەرەتاي سەدەي بىستەمدا ، لەتەك قوتابخانەي لايىبىزك (رېزمانناسانى لاو)دا ، قوتابخانەي كازان و قوتابخانەي مۇسكۆ و قوتابخانەي جنىف پەيدا بوو .

ى . ئا . بۆدوئىن دى كورتەنى دامەزىنى قوتابخانەي زمانناسىي كازان بوو و لە سالانى ۱۸۷۵-۱۸۸۲ دا لە زانستگەي كازان كارى

سەرەتاينىكى زاماناسى

دەكرد و لەسالانى ۱۹۰۱-۱۹۱۶يشدا لە زانستگەى پيتربۇرگ بوو . ن .
ف . كروشىنىفسكى و ف . ئا . بۇگۇپۇديتسكى و دواتر ل . ف .
شىرپا و ئى . د . پۇليشانۇف ھاوبىرى ئەم قوتابخانەيە بوون .
قوتابخانەى كازان مەيدانى لىكۆلېنەوھى زاماناسى فراوان كرد و لە
يەك كاتدا تيۇرى و پراكتىكى بەرانبەر يەكتەر ڤاگرت بايەخنىكى
تايبەتى بە گەلەكردنى تيۇرىي فۇنىم و گۇڤانى فۇنەتيكى و مۇرفىم و
جۇرەكانى مۇرفىم و پروتسىنىسى وشەسازى دا .

ف . ف . فۇرتوناتۇف - پروفىسسۇرى زانستگەى مۇسكۇ ،
دامەزىنى قوتابخانەى زاماناسىي مۇسكۇ بوو . ئى . ف . بوودى و ف .
ك . پۇرژىزىنسكى و م . م . پۇكرۇفسكى و د . ن . ئوشاكۇف و ئا .
ئا . شاخمەتۇف و ئا . م . پيشكۇف يىش بە نوينەرانى ديارى ئەم
قوتابخانەيە دەژمىررىن . قوتابخانەى مۇسكۇ شان بەشانى تۇزىنەوھ لە
كىشەى جۇربەجۇرى دەنگسازى و وشەسازى هيند و ئەورپايى ، لە
مىژروى زمانى پووسىيان كۆلۇيەوھ و درىژەيان بە نەرىت و رىبازى
ى . ى . سريزنىفسكى و ف . ى . بوسلايىف و ئا . ئا . پۇتېنيا دا .
فۇرتوناتۇف و ھەقالانى لە ساغ كردنەوھى رىزمانى گشتى دا
ئەنجامى باشيان و دەست هينا ، بەتايبەتى لەبارەى لىكۆلېنەوھى
فۇرمى وشە و فۇرمى دەستەواژەوھ .

ف . دى . سۇسسىور دامەزىنى قوتابخانەى جنىفە و سەرەتا لە
پارىس دەرزى دەوتەوھ و لەپاشدا لە جنىف . سالى ۱۹۱۶
"لىكۆلېنەوھى زاماناسىي گشتى" ى بلاوكردەوھ . بىرۇپاي سۇسسىور

سەرەنابىنكى زاماناسى

لە نووسىنەكانى ش . باللى و ئا . مېيە و قوتابيانى : ژ . قاندييسا و ئى . بينقئىنيسادا رەنگى داوۋەتەرە و گەشەى پىئراوھ .

ئەگەرى . ئا . بۇدونئىن دى كورتەنى و ف . ف . فۇرتوناتۇف بايەخى سەرەكىيان بە فۇنىم و مۇرفىم ؛ فۇرمى وشە و فۇرمى دەستەواژە دابى ، ئەوھ سۇسسىور پئوھندىسى كەرەستەى زمانى بە كارى سەرەكى زاماناسى داناوھ ، چونكە وھك سىستەمى نىشانە دەپروانىيە زمان و وتوويە : "پاشگر و بناغە تەنيا لە سنوورى پەل ھاويشتن و كۇبوونەوھياندا واتا دەگەيەنن" . بە پىنى بۇچوونى سۇسسىور ، زاماناسى خۇي لەخۇيدا لە كۇبوونەوھى چەند زانستىك پىنكەتووه : زاماناسىيى زمان و زاماناسىيى ئاخاوتن ؛ زاماناسىيى ناوھكى و زاماناسىيى دەرەكى ؛ زاماناسىيى وەسفى و زاماناسىيى مېژوويى .

ئەگەرچى لە كارەكانى ي . ئا . بۇدونئىن دى كورتەنى و ن . ف . كروشىنقىسكى و ف . ف . فۇرتوناتۇف و ئا . ئا . شاخمەتۇف و سۇسسىور و باللى و مېيەدا كىشە سەرەكىيەكانى زاماناسىيى ھاوچەرخ _ بەراوردى ، كۆمەلەيەتى ، بىئوى _ ناوھرۆك بوون ، بەلام لەگەل ئەوھشدا لە سالانى ۲۰_ ۴۰ى سەدەى بىستەمدا رېبازىكى نونى زاماناسىيى _ بىئوى پەلى ھاويشت . زانايانى قوتابخانەكانى پراگ (براغ) و ئەلىسكا و كۇپنھاگن رابەرى ئەم رېبازە بوون .

كۆپى زاماناسىيى پراگ سالى ۱۹۲۶ پەيدا بوو و . ماتىزىوس دى مەزئاند . ن . س . تروپىتسكى و ر . ف . ياكۇبسون و ب . گافرانىك و ف . سكالىچكە ئەندامانى چالاكى بوون . خاسىيەتى

سەرمتایینکی زمانناسی

قوتابخانەى پراگ بەتایبەتى لە سنووردانان لە نیوان زمان و ئاخاوتندا و تینگەیشتنى زمان وەك ئەركدا بوو . لەبەر ئەوەى لە كۆپى زمانناسى پراگدا تیۆرى ئەرك لە پلەى یەگەمدابوو ، بۆیە ئەم قوتابخانەى بە قوتابخانەى ئەركایەتى یش ناودەبرى .

دامەزرینەرى قوتابخانەى ئەلیسكای زمانناسى ئەمەریكایى ل . بلومفیلدى نووسەرى كتیبى "زمان" (۱۹۳۳) بوو . بەناوبانگترین نوینەرانیشى : ز . هاریز و چ . هۆكیت بوون . بابەت و كەرەستەى زمانناسى بەلای ئەم قوتابخانەىەوه تىكست و پارچە و مۆرف و دەنگن ؛ وشە ئەنجامى فۆنیم و مۆرفیمە ؛ پىنكەاتن ئەنجامى ئەو پىكەینەىە ، كە دەشى وشە و مۆرفیم بن . نوینەرانى قوتابخانەى ئەلیسكا لەو پایەدا بوون ، كە پىشخستن و نەهیشتنى ناتەواوى پىبازى وەسفى ئەركى سەرەكیى زمانناسىیە . هەر لەبەر ئەوەشە ، كە قوتابخانەى ئەلیسكا بە قوتابخانەى وەسفى (Descriptive) زمانناسى بەناوبانگە .

كۆپى كۆپنھاگن لە سەرەتای سالانى ۳۰دا پەیدا بوو . پابەر و دامەزرینەرى ئەم قوتابخانەىە ل . ئیلمسلیف بوو ، كە تیۆرىیەكەى خۆى ناوانابوو Glossemantics . گلۆسىمانتیک بریتىیە لە هەولیک بۆ هینانە ئەنجامى تیۆرىیىكى بەلگەنەویستى زمانناسى لە جیاکردنەوهى تەن و ئەركدا . تەن __ نیشانەى دانەىە ؛ ئەرك __ پىوەندى نیوان ئەندامانى ئەركگیرە . بەپىنى بۆچوونى ئیلمسلیف تیۆرىى زمانناسى بریتىیە لە شیواز و پىبازى تیۆرىى زمانناسى . شیواز و پىبازى ئیلمسلیف . نمونەى نەخشەكیشانى ژىربىژىسى

سەرمتائىنكى زاماناسى

بىر كارىيە . وئەينىكى دى ئەم جۈرە لىكۈلىنەنەيە ، شىۋاز و رېبازى بزوئىن و بگۈپى ن . چۆمسكى زاناي ئەمەرىكايىيە .

خاسىيەتى پووتى ژىرېبىژى لىكۈلىنەنەيە بىيوى زانايانى ۋەك ئىلمىسلىف و چۆمسكى لە سالانى ۶۰ دا ئەك ھەر بوۋە مايەي پەخنە لە بىرۋاپايان ، بەلكو بوۋە ھۆي دەرگاگردنەنەيە بايەخدان بە كىشەي كۆمەلەيەتتىي زمان و دەرۋونناسسىي ئاخاۋتن و ئەندازىارىتتى زاماناسى .

بەئاسانى ھەست بەۋە كرا ، كە زاماناسىي ھاۋچەرخ پىيۋىستى بە فراۋان بوۋنى سنۋورەكانىتتى ، بەتايبەتى دۋاي ئەۋ ھەنگاۋە گەۋرە زمانەۋانىيانەي لە زۆر ۋلاتى جىھاندا نرا و لە نيۋانىشىياندا لە يەكىتتى سۆفئىت .

زاماناسىي سۆفئىت پىشت بە فەلسەفەي ماركسىزم _ لىننىنىزم و تەجرۋەي پىكھاتتى زمان لە يەكىتتى سۆفئىت دەبەستى و كەلك لە نەرىت و رېبازى زاماناسىي خۇمالى و ھەندەران ۋەردەگرى ... لىكۈلىنەنەيە لە كەرەستەي (۱۲۰) زمانى مىللەتانى يەكىتتى سۆفئىت تاقىكردنەنەيەي كەم وئەي زاماناسىيە . كەرەستەي دەۋلەمەندى شارەزايانى زمانى پووسى ؛ پىشكەۋتنى بەگۈپى لىكۈلىنەنەيەي زمانى ئوكرائىنى ؛ ھەنگاۋى گەۋرەي تۆژىنەنەيەي زمانە ھىندو نەۋرۋاپايىيەكان و زمانەكانى قەفقاس و ئاسىيا و ھەرۋەھا گەلى زمانى دى ئەۋدىو سنۋورى يەكىتتى سۆفئىت باشتىن زەمىنەي گەشەكردن و سەرکەۋتنى زاماناسىي سۆفئىتىن .

سىماي ديار و ئاشكراي زاماناسىي سۇقۇتتى برىتىيە لە دداننان بە كۆمەلەيتىي سروسشى زمان و لىكۆلىنەمە لە كۆمەلەيتىي زمان . دەورى پابەرىي رېبازى كۆمەلەيتىي لە زاماناسىي سۇقۇتتى دانەك تەنھا مەرجى تىگەيشتنى سروسشى دياردەي زمانە ، بەلكو پىنۋەندىتى تىۋرىي زاماناسىيشە بە ئىركى بىناي پۇشنىرىيەمە و دداننان بە دەورى چالاكى زانست لە كۆمەلەي سۇشايلىستى دا .

يەكى لە لايەنە بەھىزەكانى زاماناسىي كۆمەلەيتىي سۇقۇتتى برىتىيە لە سازکردنى تىۋرىي كىنش (Norm)ى زمان و زمانى ئەدەبى . دەورى ديارى يەكەم جار دانانى ئەلف و بى بۇ گەلى زمان و نووسىنى رېزمان و فەرەنگ بۇيان ، بوونە ھۆي پوونكرەنەمەي كىشەي جۇرەجۇرى زاماناسى .

تەجرىبەي پىشكەمەتنى زمانى ئەدەبىي زمانانى جۇرەجۇرى مېللەتانى سۇقۇت و سازکردنى تىۋرىي زمانى ئەدەبىي جىگەيان لە تىۋرىي و پراكتىكى زاماناسىي نىو مېللەتاندا ديار و تايبەتە . لە تىۋرىي سۇقۇتتى زمانى ئەدەبىيەنەبى تەنيا لايەنى زاماناسىي گىشتى رەچاوكرايى ، بەلكو پووى كۆمەلەيتىي و سىياسى و كىشەي كىشى ئەدەبىي و كولتورىي ئاخاوتنىش لەبەرچا و گىراو و رىنگاي ھەمەجۇرى دروستبوونى زمانى ئەدەبىي و شىۋوازەكانى و پىكەمەبەندىي فۇرمى كۆمەلەيتىي گىشتىي خەلك و جۇرەكانى كۆمەلەيتىي زمان ، بەتايبەتتى زمانى مېللەتانى جىجىيا و زمانى نەتەوايەتتىيان . زاماناسىي سۇقۇتتى لەسەر بناغەي كەرەستەي زمانانى جىياواز گەشەيان بەمە پىرورپايەي لىننن داوہ ، كەوتورىە :

مەزگىلىدىكى زامانناسى

يەككىلى زامان و پىشكەوتنى بىگىرگىرى ، مەرجى بىنەرتى نەتەوئە
.... چالاكانە لىكۆلئىنەوئە لە گەلى پووى زامانەوئە كرا و بەراوردى
فۇرمى ئەركىيان و پىشكەوتنىيان خرايە بەرچاۋ . ئەنجامى گەورە لە
مەسەلەى لىكۆلئىنەوئەى دىيالىكتدا وەدەستەئىنرا و ئەرە بوو نووسىنى
زانستى و تىرۆتەسەل سەبارەت بە دىيالىكتى گەلى زامان بلاۋكرايەوئە و
ژمارەينك فەرەنگى ئەرە بوارە لەدايك بوون .

رېئىزى مېژووى تىرۆرى زامانناسىيش بەپىي بارودۇخى خۇى
گەشەى سەند . لە رېنى ئەم تىرۆرىيەوئە ھۆيەكانى فراژۇبوونى زامان ؛
ياسا گىشتى و تايبەتەيەكانى پىشكەوتنى زامان ؛ رېئىز و شىۋازى
بەراوردى مېژووى ؛ رېئىزى مېژووى ... ساغكرانەوئە و نووسران .
لىكۆلئىنەوئە لە زامانە ھىند و ئەرۇپايىيەكان و لەئىۋئەوانىشدا زامانە
سلاڧىيانىيەكان و رېئىزىيان بابەتى ھەرە دىيارى كارى بەراوردى
مېژووى بوون .

لە زامانناسى سۇڧىتىدا لەسەر بناغەى كەرەستەينكى زۇرى
زاماننى جىياواز ، توانرا تىرۆرى دابەشكردى زامان بەپىي بارى
وشەسازى ئەنجام بدرى . ئەرەبووى . ى . مېشانىنوۋ دابەشكردى
واتايى _ رېستەسازى زاماننى داھىنا .

پوويىكى دىيار و بەرچاۋى زامانناسى سۇڧىتى برىتىيە لە ھىنانە
ناۋانى تىرۆرى سىستەمى زامان و پىشكەوتنى چالاكى زامانناسى ، كە
لە ئاسۋى جىياجىياى سىستەمى زامان دەكۆلئىتەوئە . ئەمەش نەك ھەر
سوۋە ھۇى داينكردىن و چەسپاندنى فۇنۇلسۇژى و مۇرفۇلسۇژى و

سەرەتاينىكى زاماناسى

سېنتاكس و لىكسىيگۈلۈشى ، بەلكو وشەپۇنان و فرىزىيۇلۇشى وەك چالاكى يىكى سەربەخۇى زاماناسى جياكردەوہ .

ى . ى . ميشانىكۈفى نووسەرى كىيىسى "لىكۈلىنەوہى نوئى" لەبارەى زامانەوہ . جۈرەكانى قۇناغ" (۱۹۳۶) ؛ "زاماناسى گىشى كىشەى قۇناغ لە پىشكەوتنى وشە و رستەدا" (۱۹۴۰) ؛ "ئەندامەكانى رستە و بەشەكانى ئاخاوتن" (۱۹۴۵) گىنگى و بايەخى بنەو بنچىنەى پىوہندى زمان و كۆمەل ؛ زمان و بىر ؛ يەكىتى پىوتسىسى بەرمەى زمان ؛ قۇناغ لە پىشكەوتنى زاماندا ؛ يەكىتى و جياوازىى زامانان ؛ بەشەكانى ئاخاوتن و ئەندامەكانى رستە ... ى خستووتە پىش چاو . ئەمانە و دۇزىنەوہى تىۋرى مەفەوومى حالەت و جۈرەكانى دابەشكردنى مۇرفۇلۇشى _ سېنتاكس و رىبازى ئىركى و اتا دەورى گەرەيان لە پىشخستنى زاماناسىدا بىنى .

ل . ف . شىرىبا ، كە پىرەوى رىبازى بۇدوئىنى دەكرد ، دانەرى ئەو تىۋرىيەى زاماناسىيە بوو ، كە پشت بە تىيىنى و ئەزموونى زاماناسى و پىرەوى بنەچەىى لە دەنگسازىدا دەبەستى . سالى ۱۹۷۴ مەندى كارى ھەلپۇرردەى بە ناوى "سىستەمى زمان و چالاكىى ئاخاوتن" ەوہ بلاوكرانەوہ .

ف . ف . فىنوگرادوف ، كە قوتابى شاخەتوف و شىرىبا بوو ، گەرەترىن زاماناسى پووسى ناوہپاستى سەدەى بىستەمە . كارە سەرەكىيەكانى ؛ "لەبارەى مىژووى زمانى ئەدەبىيى پووسى سەدەكانى ۱۷-۱۹ ەوہ" (۱۹۳۴) ؛ "زمانى پووسى . لىكۈلىنەوہى رىزمانى لەبارەى وشەوہ" (۱۹۴۷) ؛ "لە مىژووى لىكۈلىنەوہى رستەسازىى

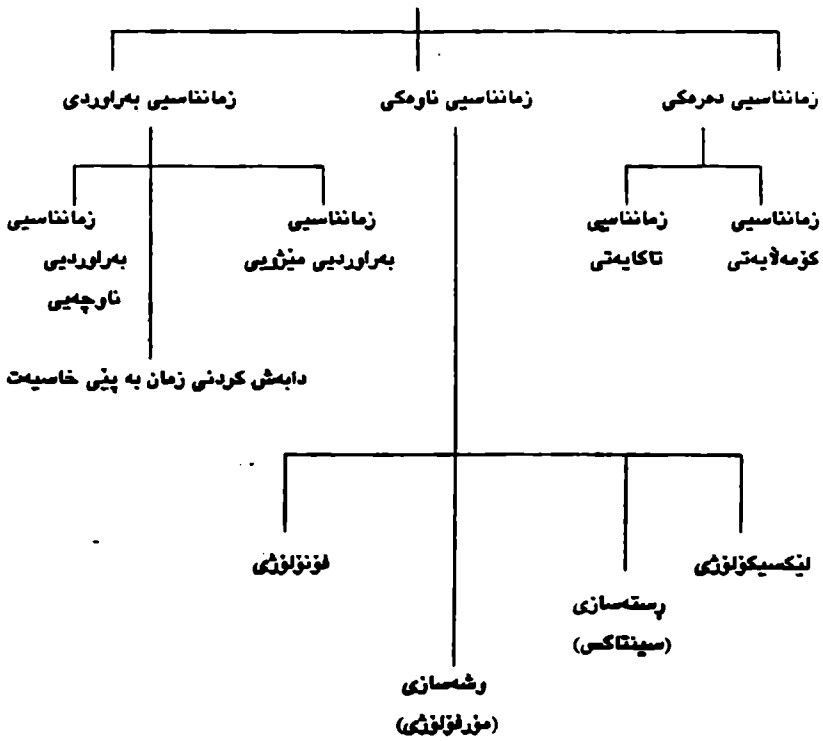
سەرئەتايىكى زاماناسى

پووسى يەوہ " (۱۹۵۸) ؛ (لە بارەى زامانى ھونەرى ئەدەبى يەوہ (۱۹۵۹) ؛
"لىكۆلىنەوہ لە بارەى پىزىمانى پووسى يەوہ" (۱۹۷۵) ... كىرۆكى
بۆچوونە زاماناسى يەكانى قىنوگرادوف بىرتى يە لە وشە و شىۋازى
زمان لە ھەلومەرجى سىستەم و كۆمەل و مېژودا . قىنوگرادوف لە
دابەش كىردنى بەشەكانى ئاخاوتندا لىكۆلىنەوہ يىكى نوى مېنايە
ئەنجام ... بناغەى لىكۆلىنەوہى فرازىۋلۆژى و وشەپۇنان و مېژووى
زامانى ئەدەبى پتەو كىرد .

ئىمە بى گومانىن ، كە زاماناسى ھاۋچەرخ لە كۆمەكى قوتابخانەى
جىاۋازى زاماناسى پىنكەتوۋە . سەبارەت بە زمان و شىۋازى
لىكۆلىنەوہى زمان لە گەل ھەموو بۆچوون و بىرپرايىكى جىاۋازى
قوتابخانەى زاماناسى ھەمەجۇرىشدا ، لە زاماناسى ھاۋچەرخدا
شىۋاز و پىبازى سەرەكى دىيارى كراون . زاماناسى گىشتى لە سى
بەشى سەرەكى پىنكەدئىت :

سەرئەنجامی زامانناسی

زامانناسیی گشتی

سەرەتاينكى زمانناسى

زمانناسىي دەرەكى ۋەك دياردەيىكى لە يەكتر گەيشتن لە زمان دەكۆلئىتەۋە و ھەر لەبەر ئەۋەشە بە كۆمەلايەتتىي زمانىش ناسراۋە : جارجارەش بە زمانناسىي ئەركى ئاۋدەبرى ، چونگە لە كۆمەلايەتتى و ئەركى بىرى زمان دەدوى .

زمانناسىي دەرەكى لە زمانناسىي كۆمەلايەتتى و زمانناسىي تاكايەتتى پىلدى .

زمانناسىي تاكايەتتى لە پىۋەندىي زمان و بىر دەكۆلئىتەۋە ؛ تىۋرىي واتاي زمان و پىكھاتنى لىك دەداتەۋە ؛ پەيۋەستىي لايەنى ئاۋەرزكى زمان بە چالاكىي ئاخاوتنەۋە ساغ دەكاتەۋە .

زمانناسىي ئاۋەكى لە سىستەمى ئاۋەۋەي زمان دەكۆلئىتەۋە ؛ دانەكان و حالەتەكانى نىشان دەدا، رادە و ئاسۆ و پىكھاتنىيان دىيارى دەكا . بەشە سەرەكى يەكانى زمانناسىي ئاۋەكى بىرىيە لە فونۇلسۆزى و لىكسىي كۆلۆزى و پىزمان و ئەمانىش بەسەر بەشىي بچوكتردا دابەش دەين .

زمانناسىي بەراوردى ۋەك زمانناسىي بەراوردىي مېژۋىي سەرى ھەلدا و پىشتى بە بەراوردى دەنگسازى و ۋشەسازىي زمانە ھىند و ئەۋروپايىيەگان بەستبۋ .

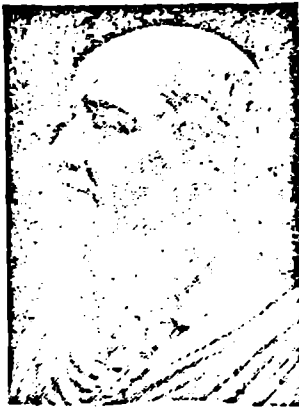
لە زمانناسىي بەراوردىدا ، پىۋىستە زمانناسىي بەراوردىي مېژۋىي و زمانناسىي بەرانبەر يەك پاگرتن جىباگىرنەۋە ، چونگە دوو پىيازى جىاۋازن و ھەر يەكەيان خارەنى شىۋاز و مەبەستى خودى خۆيەتتى . ئەگەر زمانناسىي بەراوردىي مېژۋىي زمانانى خىزم و خارەن يەك بنەچە و يەك سەرچاۋە لەگەل يەك بەراوردى بگا ، ئەۋە

سەرەتاينكى زمانناسى

زمانناسىي بەرانبەر يەك ڤاگرتن زمانانى جياواز و دورر له يەكتر به يەك دەگرى .

بوونى ئەم ھەموو بەشەي زمانناسىي _ گشتى و تايبەتى ، تيۇرى و پراكتىكى _ زەمىنە بۇ زانستى زمانى ھاوچەرخ خۇش دەکا ، ليكۆئىنەوھى قوول و تەواو له خاسىيەت و ئەرك و پيشكەوتنى زمان بگرى و سەرجهمى ئەو كيشە جۆربە جۆرانە له بەردەم زمانناسىي و زمانناسانى سەردەمدان ساغ بگرىنەوھ .

سورهتاييكي زماناسي

م. ف. لومونوسوف
(۱۷۱۱ - ۱۷۶۵)

گروستو
(۱۸۴۶ - ۱۹۰۰ پ.ز.)

فاؤلومبنت شايخه ر
(۱۸۶۸ - ۱۸۹۷)

فدرهنگي نه لاديي
گروسك

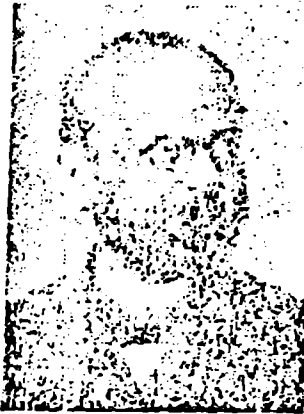
مصرعاتنا بينكمي زمانناص

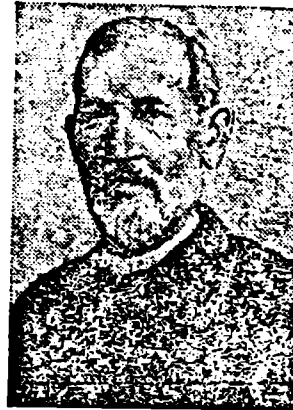
م. ا. پوتينا
(١٨٧٥ - ١٨٩١)

ف. ف. هومبولت
(١٧٦٧ - ١٨٥٥)

ك. پاول
(١٨٤٦ - ١٩٠١)

ف. س. بوسلاييف
(١٨٩٧ - ١٨٨٨)

سەرھاتىدىكى زامانىسى

ف. دى - سۇسىيور
(۱۸۵۷ - ۱۹۱۲)

ى. ن. بۇدوئىن دى كورنەن
(۱۸۴۵ - ۱۹۲۹)

و. مائىزېيوس
(۱۸۸۴ - ۱۹۶۵)

ف. ف. نۇرتونائوف
(۱۸۶۸ - ۱۹۲۴)

ل. ف. خيربا
(١٨٨٠ - ١٩٩٤)

ل. نيسليف
(١٨٩٩ - ١٩٦٥)

ف. ف. لينورادوف
(١٨٨٥ - ١٩٦٩)

س. س. ميستانينوف
(١٨٨٧ - ١٩٦٧)

سەرھاتايىكى زاماناسى

سروشتى كۆمەلەيتىي زمان و خۆرسكىي پيشكەوتنى

- فەسلى دوووم -

زمان وەك گرنگترين ئاميرى ئە يەكتر گە يىشتن و پىنوەندى بەستنى ئادەمىزاد

-۱-

بۆجى زمان بە ديار دەيبىكى سىروشتى دانانريت ؟

زمان گرنگترين ئاميرى پىنوەندى نىوان ئادەمىزادە . بى زمان پىنوەندى لە نىوان ئادەمىزاددا پەيدا نابى و بى پىنوەندىيش كۆمەل ساز نابى و ھەر ھەھا مرۆ خویشى . بىريش بى زمان پەيدا نابى - واتە ئادەمىزاد بى زمان ناتوانى لە واقىعى دەور بەرى تىبگا و خوى تىيدا بناسى . بەلام چ ئەم و چ ئەو تەنھا لە كۆمەلى ئادەمىزاددا دەشى ببى . با ئەو لە "دوورگەى نھىنى" ى ژول فىرن دا^(۱) بىننەو ياد كە كۆلۇنىستەكان (ئايرتۇن) ى كىوىيان لە دوورگە يەكى چولى بى ژياندا دۆزى يەو كە لە سزاي تاوانىكدا لەوى بەجى ھىلرابوو . ئايرتۇنى لە كۆمەل دابراو لەو كە وتبوو وەك مرۆ بژى ، وزە و توانستى بىر كىردنەوى وەك مرۆ نە ما بوو لە قسە كە وتبوو .

(۱) Jules Verne نووسەرنكى فەرەنسىيە ، لە نىوان سالانى (۱۸۲۸-۱۹۰۵) دا

ژياوہ و "دوورگەى نھىنى" ى پۇمانىكىەتى كە سالى ۱۸۷۵ بلاوى كردۆتەوہ (ومرگىن) .

كاتى كەوتە ناو كۆمەلىكى بچووكەوۋە و چوۋە نىۋ ژيانى ئادەمىزادانەوۋە ، وزە و توانستى بىركىزدنەوۋەى گەپرايەوۋە و سەرلەنوۋى كەوتەوۋە قسە .

ئەگەر مرقايەتى خۇي پانەگىرى و پەگ دانەكوتى و بەردەوام نەبى، ئەوۋە نەوۋەى ئادەمىزاد كە بگەويتە بارودۇخى گياندارانەوۋە ، پەوشتى گيانداران وەردەگىرى و ھىچ جۆرە ئاكار و پەوشتىكى مرقانەى نامىنى. ئەمە لە ھىندىستان لە دوو كچى بچووك پەوۋىدا . سالى ۱۹۲۰ (رىد سىنگ)ى دەرووناسى ھىندى لە لانەى گورگدا لەگەل بىچوۋە گورگدا دۇزىبوۋنى يەوۋە . يەككە لە كچەكان بەشىۋە ھەوت - ھەشت سالان دەبوو . ئەوۋى تىرىشىيان - دوو سالىك . بچكۆلەكەيان ھەر زوو مرد ، بەلام گەورەكەيان كە ناونرا (كەمالە) نىكەى دە سال ژيا . ر . سىنگ لە ھەموو ئەو ماوۋەيەدا بە بەردەوامى سەرنجى دەربارەى ژيان و پىشكەوتنى كەمالەى يادداشت دەكرد . لەو يادداشت و كارەى ر . سىنگەوۋە دەزانىن ، كەمالە لە سەرەتادا لەسەر چوار پەل دەپۇيشت - واتە لەسەر دەست و ئەزىنۇى ، بەلام كە پراى دەكرد لەسەر دەست و پارنەى پىنى ؛ كۆشتى ھەر لەسەر زەوۋى ھەلدەگرت و دەيخوارد ، بەلام ئەگەر بەدەست بتدایەتى وەرى نەدەگرت .

لە ئاوخواردنەوۋەدا زمانى بەكاردەھىنا . ئەگەر يەككە لە كاتى نانخواردنىدا لىر بچوايەتە پىشەوۋە مۇر دەبوۋەوۋە و دەنگىكى وەك شىراندنى لىۋە دەھات . ھەندى جار شەو دەى لووراندا . كەمالە بە پۇژ

سەرەتاينكى زمانناسى

لەسەر چىچكان لە سووچىنكدا دەنووست و پروى دەكرده ديوار . جلى لەبەر خۆى دادەدرى . شەوان لە تاريكىدا زۆر باش دەيبينى ؛ لە سەرەتادا لە ناگر و شەوقى بەهيز و ئاو دەترسا .

كەماله پاش دوو سال فيربوو بە پيوه بووستى . دواى شەش سال فيرى پويشتن بوو . بەلام هەر وهك جارن لەسەر چوار پەل پاي دەكرد . لە ماوهى چوار سالدا تەنها شەش وشە فيربوو و لە حەوت سالدا چل و پينج . لە دواى حەوت سال واى ئىهاتبوو ئيتەر لە تاريكى نەترسى ؛ هاتبوو سەر ئەو بارهى بە دەست بخوا و بە پەرداخ بخواتهوه ؛ ئارەزووى لەگەل . خەلك تىكە لاوبوونى پەيدا كردبوو .

ر . سينگ پيسى لەوه ناوه كە نەيتوانيوه بە تەواوى ژيانى "مروخانه" بۆ كەماله بگەريئىتهوه^(١) .

زانايان ماوهيئىكى زۆر هەوليان دا ئىسپاتى بكەن ، كەوا ئادەمىزاد بوونههرىكى وهك گياندار و پوههكه و بە هەمان ياساى سروشت گەشه دەكات و بۆ هەموو زمانىك وهك يەكه لە هەر شوين و لە هەر دەمىكدا بى . زمان وهك گشت بوونههرىك لە داىك دەبى ؛ نەشونما دەكات ؛ دەگاتە لووتكهى پيشكهوتن ؛ بەرهو نشوستى دەپوات و دەمرى . ئەم تىگەيشتنهى زمان ، لە ناوهپراستى سەدەكانى ناوهپراستدا باو بوو ،

(١) بېوانه : ئا. ئا. ليونتيڤ ، زمانناسى و سەرمەتاي پيشكهوتنى زمان ، مۆسكۆ ، ١٩٦٢ل ، ١٦ . بۆ باسى تەواوى ئەم پووداوه ، بېوانه : ك . ك . پلاتونوف ، دەروونناسى سەرنج راکيش ، مۆسكۆ ، ١٩٦٢ل ، ١٦١-١٦٦ .

سەرەتايىنكى زاماناسى

بەتايىبەتى كاتى سەرگەوتنى زانستەكانى سىروشت و كە دارىونىزمىش
يەكىيانە ، سەرنجى گەلى لەوانەى پاكىشاپوو ، كە خەرىكى
لىكۆلىنەوى مروف و خاسىيەتەكانى بوون .
بەلام ئەو جۆرە تىگەيشتنەى زمان بەرەوئەنجامى راست بىردن
نىيە، لە لىكدانەوى دياردەى واقىعدا ، بەلكو بە پىچەوانەو لە راستى
دورخستەنەوىيە .
هەندى تەجروبو دەتوانن بە ئاسانى ئەو جۆرە بۆچوونە پەت
بەنەو .

لە يەكەم سەرنج پاكىشاپوو دەشى وا بىتە بەرچاو ، كە وا مندال
هەموو بە يەك جىور فىرى هەناسەدان ، تەماشاكردن ، پويشتن ،
قسەكردن دەين ، بەلام ئەمە راست نىيە . بىتو مندالىكى تازە لە داىك
بوو بنىردىتە دورگەيەكى چۆل و بى ژيان و ئەگەر لەوى نەمرى ،
ئەو زۆر باش فىرى پاكىشاپوو ، بەسەر دار هەنگەراندا ، خوشاردنەو ،
خواردن بۆخودابىن كردن دەبى ، بەلام فىرى قسەكردن نابى ، چونكە
كەس نىيە لىوھى فىرى بى و كەس نىيە قسەى لەگەل بكا .

خاسىيەتى سىروشتى و بايولوژىيى مرو دەشى دور لە كۆمەل و لە
بارودۆخى تەنيايىيشدا فراژو و گۆران و گەشە و نەشونما بكا ، بەلام
ئەو خاسىيەتەنى پىوھەندىيان بە زمانەوھەيە ، لەو جۆرە بارودۆخەدا
ناتوانن گەشە و نەشونما بكن .

ئاشكرايە ، لە داىك و باوكىكى زۇلووس^(۱) تەنيا قولەپەش پەيدادەبى . لە داىك و باوكىكى چىنى تەنيا چىنى لە داىك دەبى . بەلام ئايا ئەمە وا دەگەيەنى كە مندالى يەكەم ھەر دەبى بە زۇلووسى بدوى و مندالى دووھمىش بە چىنى ؟

بۇ ئىكدانەرى ئو كىشەيە تاقي كردنەوھيەكى دى دەكەين . مندالە ساوا زۇلووسەكە دەگويزىنەوھ بو چىن و مندالە ساواچىنى يەكەش دەبەينە ئەفەرىقا لاي . زۇلووس . بى گومان مندالە زۇلووسەكە بە زمانى چىنى قسە دەكا و چىنى يەكەش بە زۇلووسى . ھەرچەندە ئو دوو مندالە بە شىوھ لە خەلكى دەوروبەريان زور جىاوازن (مندالە زۇلووسەكە لە داىك و باوكى زۇلووسى دەچى و مندالە چىنى يەكەش لە داىك و باوكى چىنى) ، بەلام بە زمان بە تەلووى وەك خەلكى دەوروبەريان .

بەو پىيە دەزانين ، زمان مىراتىكى بەدەنى نىيە ، وەك مىراتى پەنگى پىست و چەشنى لەش و قورمى كەللەسەر و كەفى و زورى مو ، كە نىشانەى پەگەز و ئەژاندن .

بەمەدا دەردەكەوى تىكەل كردنى نىشانەى زمان و پەگەز ھەلەيەكى گەورەيە . نىزىكى زمان لەگەل يەكتەدا بە ھىچ جورى نىشانەى وىكچونى پەگەز نىيە . بە پىچەوانەشەوھ يەكىتى پەگەز پىوھندى بە

^(۱) مىللەتىكە لە خواروى ئەفەرىقا دەژى (وەرگىز) .

يەك زامانى يان نىزىكىي زمانەۋە نى يە . سنوورى پەگەز و سنوورى
زمان يەك ناگرەۋە .

بۇ نمونە نوینەرانى پەگەزى دەريای سىپى ناۋەپراست كە لە
باكوورى دەريای سىپى ناۋەپراست دەژىن لە پووى زمانەۋە سەر بە
گروپ و خىزانى جىاجىيان ، ۋەك : (تورك ، گرىك ، ئەلبان ، سىزپ ،
ئىتالىيى ، فەرەنسىي ، ئىسپانىيى ... ھتد) . دانىشتوانى فەرەنسى ،
كە بە يەك زمان قسە دەكەن كە فەرەنسىيە ، لە پووى پەگەزەۋە زۆر
لە يەك جىيان (فەرەنسىي باكوور و ناۋەپراست و خوارو) .

لەم پوۋەۋە دانىشتوانى ئەمەرىكا تەۋاۋ سەرنج رادەكىشن .
ئەمەرىكا لە بارى پەگەزەۋە پىنكەتتىكى يەكجار ھەمەچەشنى تىپدايە ،
كە بە ھۆى ھاتنى مىللەتانى جۆرىيە جۆرەۋە لە ۋلاتانى دور و نىزىكى
جىيانەۋە ، ۋەك (ئەۋروپايى خاۋەن پەگەزى ھەمەجۆر و قولەپەش و
چىنى و تورك و ەرەب و گەلىكى دى) سازبوۋە . بەلام لە پووى
زمانەۋە ىك دەچن : ھەموو بە زمانى ئىنگلىزى دەناخىون .

لايەنگىرانى نىگای بايولۇجى لە بارەى زمانەۋە ، كە باۋەرىيان بە
يەكىتى يەكگرتنەۋەى زمان و پەگەز ھەبوو ، بوونە ھۆى شىۋاندنى ئەو
پىۋەندى يە واقىيەيەى لە نىۋان ئەو دوو دياردەيەدا ھەيە .

بەلام گەلىك لە زمانناسان لە كۆتايى سەدەى نۆزدە و سەرەتاي
سەدەى بىستدا تووند دژى ئەو يەكىتى و يەكگرتنەۋە و پىۋەندى يە
ۋەستان . بە وىنە ئى . ئا . بەدوئىن دى كورتەنى (۱۸۴۵-۱۹۲۹)

سەرەتا ئېنگىز زمانناسى

نورسويو : "يەكى لەسەر لى شىواندەنە زانستى يەكان مەسەلەى يەكىتى زمان و پەگەزە... لەنىوان پەگەز و زمانىكى دىيارى كراودا كەترىن پىنوەندى چى يە ، نى يە"^(۴)

لايەنگىرانى نىگىاى بايولۇجى سەبارەت بە زمان بەلگە يەكى تىرىشىيان بە دەستەويە . ئەو ەش ويكچوونى "زمانى مەدالان" ە لاي گشت مېللە تان .

بە سەرنجەدان دەردەكەوى ، كەوا لە راستىدا ەموو مەدالان لە گشت سووچىكى جىھاندا ئەو "دەنگانە" ى لە سەرەتادا دەريان دەبىرن پىنكەتنيكى بىرگەيىيان ەيە و بە دەنگى لىوەكى دەست پى دەكەن ، وەك : ما - ما ، با - با ، پا - پا . دواترىش : دا - دا ، نا - نا ، تا - تا . ئەم يەكىتى يەش پىنوەندى بەموو ەيە ، كەوا جوولانەوي لىو ئاساترە وەك لە جوولانەوي بنى زمان... ، بەلام ئەو "گىروگال" ەى مەدال ەيشتا ەيچ شتىكى لە زمان ناچى ، چونكە ئەمە تەنھا

^(۴) نى . نا . بەدوئىن دى كورتەنى ، زمان و زمانان ، كارە ەلېزاردەكانى لە بارەى زمانناسى يەو ، مۇسكۇ ، ۱۹۶۲ ، ۲ ، ل ۶۷ - ۹۶ .

ەندى لە زانايانى دىش بە ەمان شىو ەپاى خۇيان دەربىو ە ، بە وئىنە ، بىروانە ف . ف . فورتونساتوف ، كارە ەلېزاردەكانى ، مۇسكۇ ، ۱۹۵۶ ، ۱ ، ل ۶۱-۶۲ : ف . دى سۆسسيور ، زمانناسى (فا . م . سوخوتىن كىردوويە بە پووسى) مۇسكۇ ، ۱۹۲۲ ، ل ۱۹۹-۲۰۰ : نى . سىير ، زمان ، مۇسكۇ ، ۱۹۲۴ ، ل ۱۶۲ - ۱۷۰ .

"دەنگ" ئىكى بىيى واتايە كە لە ئەنجامى تاقى كۆردىنەوى ماسوولكەوہ پەيدا دەبىي ، وەك چۆن پىي بە زەوى دا دان - نە دانسە و نە ھەلپەركى .
ئەو "گېرگاڭ" ە تەنيا كاتى دەيىتە وشە ، كە بىيى بە ناوى شتىك ،
كە واتايىك بگەيەنى . ئىتر ئەوسا گشت نەينى يەكى يەكئىتى "زمانى
مندالان" و سروسىتى پەيدا بوونى ئاشكرا دەبىي .

لە زمانانى جياوازدا وشە ھەيە وەك يەك دەوترىن ، بەلام مانايان
جياوازه . بە ويىنە لە زمانى پروسىدا بە "دايك" دەلئىن "مامە" ، بەلام لە
زمانى گورجيدا "مامە" واتاي (باوك) دەگەيەنى و لە كورديدا بۆ (براى
باوك) بەكار دەھيئىرى . وشەي "بابە" لە پروسىدا واتاي (نەنك)
دەگەيەنى ، لە كورديدا "باوك" ، لە زمانە تۆرانى يەكاندا "باپىر" ...
ئەگەرچى مندال ئەو دەنگانە وەك يەك بەكار دەھيئىن ، بەلام ناتوانن لە
يەكتر تىبگەن ، چونكە زمانيان جياوازه . ھەرچى زمانىشيانە بەندە بە
زمانى گەورەوہ و گەورەش مندال فير دەكا ئەو بىرگە بىيى واتايانە بكا بە
وشە .

لە كاتى خۆيدا ئەرسىتۆ پراي خۆي دىرى ئەو جۆرە بۆچوونە
دەربرىوہ: " لە نىو ھەموو زىندە و ھىراندا تەنيا ئادەمىزاد بەھرى
ئاخاوتنى ھەيە " ("سىياسەت") . ئەم وتەيەي ئەرسىتۆ زۆر جار بە
شىوہ يەكى بەرفراوتر لە لايەن پووناكبيرانى ولاتانى جياوازي سەدەي
بووژاندنەوہ "رېنيسانس" ەوہ بەرچاودەكەوي . بە ويىنە دانسى
(سەدەي چورادە) پەنجەي بۆ ئەوہ درىژ كۆردوہ ، كەوا ئاخاوتن تەنيا

بۇ ئادەمىزاد پىئويستە ، تاكو يىروراي خۇيان بۇ يەكتەر دەرپىن (لىكۆلىنەۋە "لەبارەي زىمانى پاراۋەي مىللى يەۋە") . بۇسىۋىئىت (سەدەي ھەقدە) نووسىۋىيە : "دەكرى دەنگ و وشە ۋەك يەك ۋەربىگرىن ، چونكە ھەردووكيان كار لە ھەۋا دەكەن ، دوایى لە گوئى ۋ ئىنجا لە مېشك . ھەروھا بە تەۋاۋى دەشى ۋەك نىشانە ۋەربىگرىن ، كە ئادەمىزاد دایناۋن و لە بىر و لىكدانەۋەي خۇيدا ۋاتای شت دەگەيەنن" (لىكۆلىنەۋە "لە بارەي ناسىنى خوا و خودى خۇۋە") .

بەئى لە ھەندى ھالەتدا بۇ راگە ياندنى ھەۋالىك ھەست بە بەكارھىنانى دەنگ دەكەين لە لایەن گياندارانەۋە . بە ۋىنە ئەۋ دەنگەي مېشك و ھەندى بالندەي مىنى دى كە جوۋچكەكانىيانى پى بانگ دەكەن . ياخود سەگ كە بە كەسىكى نە ناسىۋا دەۋەپى... گيانداران ھەروھا دەتوانن لە پى دەنگەۋە ھەستى خۇيان دەرپىن (توۋپەيى ، ترس ، خۇشى) ، بەلام ھەموو ئەمانە دىاردەي رەنگدانەۋەي بايۇلۇجىن ، كە بەشىكى لەسەر (رەنگدانەۋەي عەفەۋى) دامەزراۋە و بەشىكى ترى لەسەر (رەنگدانەۋەي چاولىكەرى) پەيدابوۋە ، كە لىرانەدا نە "ۋشە" و نە دەرپىنى "ۋاتا" نى يە .

ھەندى جار پەنا دەبەنە بەر ئەۋ ھالەتەنەي بالندە و گياندار بە ھۇش و ناگاۋە دەنگ دوۋپات دەكەنەۋە . راستە دەتوانرى تۋوتى فىرى قسەكردن بكرى - ۋاتە ئەۋ بالندەيە دەتوانى لە پى مەشقەۋە لەسەر بىچىنەي رەنگدانەۋەي لاسايى دەنگ لاسايى ناخاۋتنى ئادەمىزاد

بىكاتهو ، بەلام كاتى تووتى "دەلى" : "تووتى بى ئەقلە" ئەو لەو تىئاگا كە خۇي قسە بە خۇي دەلى . كەواتە قسە تەنيا لاسايى كىردنەو قسە ئادەمىزادە . شتىكى تى سەير ئەو يە ، ھەندى گياندار بۇ مەبەستىك دەنگى خۇيان دەگۈپن و لاسايى دەنگى گياندارىك دەكەنەو كە دەبىتە نىچىريان . بە وىنە كاتى ناسكى نىر لەسەر ناسكى مى بەشەپدەين ، پلنگ دەنگى خۇي وەك دەنگى ئەوان لى دەكا ، تاكوو شەپكەرەكان بىنە پىشەو . وەك گەرىدەى بەناوبانگ ف . ك . ئارسىنىڭ پەنجەى بۇ درىزكردوۋە "پلنگ نۆتى ئەو دەنگانە دووپات دەكاتەو"^(۶) . جا لەمەشدا لاسايى پىرپەپر نايەتە ئەنجام . خۇ ئەو ھەر ناكىرى ، كە پشیلە فىرى وەرىن بىرى و سەگىش فىرى مياواندن ، ئەگەرچى پشیلە و سەگ گياندارى ھەرە مالى و لە مروڤ نىزىكن .

لىكۆلىنەوكانى ئى . پ . پاقلوڤ رىگە خۇش دەكەن ئەو كىشانە بە شىوۋەيىكى تىۋرى ، راست ساغ بىرىنەو .

ئى . پ . پاقلوڤ نووسىۋىتى : "... گياندار و مروڤى سەرەتايى تا ئەو دەمەى ھىشتا نەبوۋبوونە ئادەمىزادى راستەقىنە و لە دۇخى ئىمە نىزىك نەكەوتبوۋنەو و پىئوۋندىيان بە جىھانى دەوروبەرىانەو تەنھا بە يارىدەى ئەو سەرنجانەو بوو ، كە لە ئەنجامى كارتى كىردنى ھەر

^(۶) ف . ك . ئارسىنىڭ : نىوان دارستانە چەرەكانى ئوسورىيسكى دا ، مۇسكۇ ، ۱۹۵۱ ، ل

سەرەتاينىكى زمانناسى

شتىكىدا رەنگيان دەدايەۋە و لە وىنەى ھەموو جۆرە ھەستىكەۋە -
بىيىن، پەنگ ، سەرما ، گەرما ... ھتد ئنجا كە لە كۆتايى دا مرۆف
پەيداۋو ، ئەۋە ئەۋ يەكەم نىشانانەى واقىع ، كە ئىمە ھەمىشە
سەرنجيان دەدەينى تا پادەينىكى ديار كران بە وشە ... كاريكى ديارە ،
كەۋا لەسەر بناغەى سەرنج دان لە واقىع ، لەسەر بناغەى ئەۋ يەكەم
نىشانانە لاي ئىمە دوۋەم نىشانە لە شىۋەى وشەدا دەر كەوت " (۶) .

سەرنج و ھەست و را لە ديۋى دەرەۋەى دەۋر بەر چ سروسشتى
گشتى و چ سروسشتى كۆمەلەتەى بى (جگە لە وشە كە بىيىستى و
بىيىزى) - " ئەۋ يەكەم سىستەمى نىشانەيەى واقىع گشتى يە لە نيوان
ئىمە و گيانداراندا " (۷) .

دوۋەم سىستەمى نىشانە بەندە بە تەجرىد (ئەبستراكت -
Abstraction) ى بىرەۋە ، كە واتاي گشتى و وشە پىكىدىنى .
" سەركەۋتنيكى ئىجگار گەرەى ئادەمىزاد بەسەر گيانداردا ھەبوۋنى
توانستى واتاي گشتى يە ، كەۋا بە يارىدەى وشە پىكھاتوۋە ... " (۸) .

" .. وشە كە نىشانەى يەكەم نىشانەيە بە تايبەتى دوۋەم سىستەمى
نىشانەى واقىعى ئىمەى داناۋە " (۹) .

(۶) دەۋر بەرەكانى پاقنۇف ، ب ۲ ، ۱۹۴۹ ، ل ۲۱۸ .

(۷) ھەمان سەرچاۋە ، ل ۲۱۸ .

(۸) ئى . پ . پاقنۇف سەرچەمى كارەكانى ، ب ۲ ، ۱۹۴۹ ، ل ۵۶۸ .

(۹) دەۋر بەرەكانى پاقنۇف ، ب ۲ ، ۱۹۴۹ ، ل ۲۷ .

له یه کهم سهیرکردندا وا دیته پینش چاو ، که ئەمه گیاندارانی مالی ناگریتهوه ، کهوا له مرۆف و ناخاوتنی "تی دهگهن" . بی گومان گیاندارانی مالی ، کهوا پشتاوپشت له دهرووبهری ئاده میزاد دهژین و له گه لیان پاهاتوون و سهرنجیان بو ژبانی کۆمه لایه تی یان پاکیشاوه ، پاهینان و فیژکردنی "گویی گرتنیان" له مرۆف ئاسانه ، به وینه (خفته - بو پیشیله ؛ چغه - بو سهگ...) . یاخود کاتی ئهو گیاندارانه بو هندی مه بهست هندی دهنگ به کار دینن ... به لام هه موو ئه مانه ده که ونه ئه ویدیو سنووری یه کهم سیسته می نیشانه وه ، له بهر ئه وهی ته نانه ت "پینشکه وتووترین" گیانداریش له به هره ی چالاکیی قسه بی به ره .

دیورینگ^(۱۰) که هه ولی دا ته جرید و په سه نی بیر له "رینی ناخاوتنه وه" ئازاد بکا له (ف . ئینگلس) هوه په خنه ی توندی لی گرا :

"ئه گهر و ابوایه ، ئه وه ده بوو گیانداران خاوه نی ته جریدترین و په سه نترین بیر بوونایه ، له بهر ئه وهی بیران هه رگیز به لووت تی ژه نی نی زمان گهردی لی نایشنی"^(۱۱) .

^(۱۰) فیلهسوفیکی ئه لمانی یه (۱۸۳۲-۱۹۲۱) ، ههروهه خهریکی ئابووری سیاسی و یاساش بووه . سالانی (۱۸۶۲- ۱۸۷۷) له زانکۆی بهرلین یاریده ده ری پروفیسۆر بووه . هه ولی دا سیسته میکی تایبه تی خۆی ((فلهسه ی واقیع)) دامه زینتی ، که به پینی قسه ی خۆی به شیوازی بیرکردنه وهی نوی له قه له م داوه ، به لام ده رکهرت که ئهو پۆنراوه ی ماکیکی سه بری میتافیزیکه ... (وه رگنێ) .

^(۱۱) ک . مارکس و ف . ئینگلس ، به ره مه کانیا ن ، چاپی دووهم ، ب ۲۰ ، دژی دیورینگ ،

سەرەتاينىكى زاماناسى

لەو ئەلامى پىرسىياري "سروشتايتى" يان "مەرجايتى" نى پىئوھندىي دەنگ و واتا لە وشەدا دواتر لە باسى كىشەي پىنكھاتنى زاماندا لىنى دەدوين .

ھەموو ئەوھى لىنى دواين ، پىنمان دەدا ئەو ئەنجامانەي لىھەلئىنجىنن :

- ۱- زمان نە دياردەيىكى سروشتە و نە دياردەيىكى بايولۇجى .
- ۲- بوون و پىشكەوتنى زمان ژىردەستە و گوى پرايەلى ياساكانى سروشت نى يە .
- ۳- نىشانەي فیزیيى ئادەمیزاد (بە وینە رەگەزى) پىئوھندى بە زمانەوھ نى يە .
- ۴- تەنیا ئادەمیزاد خارەنى زمانە . گياندار لەم دووھم سىستەمەي نىشانە بى بەرە .

* * *

-۲-

زمان وەك دياردەيىكى كۆمەل

ئەگەر زمان دياردەيىكى سروشتى نەبى، دەبى جىي لەنىو دياردەكانى كۆمەلدا ھەبى. ئەم بىر بارە شتىكى راستە، بەلام بو ئەوھى بەتەواوى ئەو كىشەيە پوون بىتەوھ، پىئويستە شوينى زمان لەنىو

سەرمتاپىنكى زاماناسى

دياردەكانى تىرى كۆمەلدا ئاشكرا بىكرى. ئەم شۈنەنەي زامان تايىبەتى يە ،
چۈنكى زامان دەۋرىكى تايىبەتى بۇ كۆمەل ھەيە .

ئەو ويكچوونانە چىن كە لە نىوان زامان و دياردەكانى تىرى كۆمەلدا
ھەن و لە چىدا زامان لەگەلىان جياوازە ؟

ويكچوونى زامان لەگەل دياردەكانى تىرى كۆمەل لەۋەدايە ، كە
زامان - مەرجىكى پىويستى بوون و پىشكەوتنى كۆمەلى ئادەمىزادە و
ماكى گىانى كولتورىتى . زامان ۋەك گشت دياردەكانى دى كۆمەل
ناشى لە مايەكى يەت دابېرى .

بەلام ئەركى زامان و سىروشتى بەجى ھىنانى ئەرك و جۈرى
پىشكەوتنى لە دياردەكانى تىرى سىروشت جياوازە .

باۋەر دەربارەي ئەۋەي زامان بوونەۋەرىكى بايۇلۇجى نى يە ،
زوتىرىش نۆينەرانى "قوتابخانەي زانستى كۆمەل" ۋەك (ف . دى)
سۆسىيور ، ژ . قاندرىيس) لەژىر ئالاي نمونايەتى (المثالية -
Idealism) دا دەريان بېرۋە و (ل . نوارى ، ن . يا . مار) ىش لەژىر
ئالاي مايەكىەتى (المادىيە - Materialism) دا نىشانىان داۋە ، بەلام
گرانى و گىروگرفت لە تىنەگەيشتنى پىنكەاتنى كۆمەل و خاسىيەتەكانى
دياردەكانى كۆمەلدا بوو .

ماركسىزم لە دياردەكانى كۆمەلدا ژىرخان (basis) و سەرخان
(superstructure) جىادەكاتەۋە - واتە پىنكەاتنى ئابورىي كۆمەل لە
يەكىك لە قۇناغەكانى گۆرۋان و پىشەكەوتنىدا و لە پاي سىياسىي و

ياسايى و ئاينى و ھونەرىي كۆمەل و دەزگا ھاوشان و جووتەكانى ھەر
ژۇرخانىكىش ، سەرخانى خۇي ھەيە .

بە بىرى كەسدا نەھاتبوو زمان و ژۇرخان بە يەك بگىرى ، بەلام
دانانى زمان لەناو سەرخاندا چۇن لە زاماناسىي سۇقىيەتدا پەپرەوي
كراپوو ، لە ھەندەرانىش ھەر بەو چەشەنەبوو .

راي ھەرە باوي دژ بايۇلۇجستەكان دانانى زمان بوو بە
"نايدۇلۇجى" لە مەسەلەي سەرخان و ھاوشان و جووتىي زمان لەگەل
كولتوردا . ئەمەش كۆمەلى ئەنجامى چەوتى بە دوا خۇيدا ھىنا .

بۇچى زمان نابىتە سەرخان ؟

چونكە زمان ئەنجام و بەرھەمى ئەو ژۇرخانە نىيە ، بەلكوو ئامىرى
تىكەل بوون و لەيەكتر گەيشتىنى كۆمەلى ئادەمىزادە ، كە لە ماوھى
گەلى سەدەدا كەلەكە بووھ و پارىزراوھ ، ئەگەرچى لەو ماوھىيەشدا
گۇرپان بەسەر ژۇرخان و سەرخانە ھاوشان و جووتەكانى دا ھاتبى .

سەرخان لە كۆمەلى چىنايەتتى دا مولكى ئەم چىن يان ئەو چىن
نىيە ، بەلكو ھى ھەموو دانىشتوانە و خزمەتى جۇر بەجۇرەكانى
دەكا و بە بى ئەمە كۆمەل پىك نەدەھات .

ن . يا . مارر و لايەنگىرانى "لىكۆلىنەوھى نوئى لە بارەي زمانەوھ"
چىنايەتتى زامانىان بە يەكىك لە بىرورا بىنەرەتتى يەكانى خۇيان دادەنا .
ئەمە نەك ھەر ئەوھ دەردەخا كە باش لە كىشەي زمان تىنەگە يىشتىبوون ،
بەلكو لە دياردەكانى تىرىشى زمان كەم ئاگابوون ، چونكە لە كۆمەلى

چىنايەتيدا شتى گىشتى بۇ چىنە جۇربە جۇرەكان تەنھا زمان نى يە ،
بەلكو ئابوورى يىشە ، كە بەبى ئەمە كۆمەل لەناودەچى .

لايەنگىرانى چىنايەتتىى زمان بۇ نىشاندانى دابەش بوونى كۆمەل
بەرژەوہەندى پىرۇلىتار و بۇرژوا لەگەل خەباتى چىنايەتتىيان بەرانبەر
يەك راگرتووه و بەو پىوانەيە و ايان داناوه ، لەبەر ئەوہى كۆمەلنىكى
يەكگرتوونى يە و تەنھا چىن ھەيە ، ئىتر بۇ كۆمەل زمانى ھاوبەش
پىويست نى يە .

بەلام بى زمانى گىشتى و بى زمانى تىكرى ئىندامانى كۆمەل تىنى
بگەن ، كۆمەل لە بەرھەمەننەن دەكەوى و پەرش و بلاودەيىتەوہ و وەك
كۆمەل نامىنى .

دىالىكتى دەورى دەربەگ بۇ سەرىپاكى پلەكانى دەربەگايەتى
"ھەر لە مېرەوہ تاخزمەتكار"^(۱۲) ھاوبەش بوو . ئەگەر تەماشاي
دەورەكانى پىشكەوتنى سەرمایەدارىتى و سۇشپالىستى كۆمەلگەى
پووس بگەين ، دەبىنن زمانى پووسى چۇن ئىستا خزمەتى پىزىمى
سۇشپالىستى و كولىتورى سۇشپالىستى كۆمەلگەى پووس دەكا ، بەر
لە شۇرپشى سۇشپالىستى ئۇكتۇبەرى مەزنىش و باش خزمەتى
كولىتورى بۇرژواى پووسى دەكرد .

بەو جۇرە چىنايەتى زمان نى يە و ئەبووہ .

^(۱۲) ھەمان سەرچاوه ، ب ۲۱ ، ل ۱۷۰ .

سەرەتاينكى زمانناسى

دووم ھەئەى زمانناسان ، مەسەلەى ھاوشان و جووتىى زمان و كولتورە ، ئەم ھاوشان و جووتىى ە راست نى ە ، لەبەرئەوھى كولتور ئايدۆلۆجى ەتە ، واتە دياردەى سەرخانە ، بەلام زمان سەر بە سەرخان نى ە .

بۆچونى نادروستى ھاوشان و جووتىى زمان و كولتور ەندى ئەنجامى ناراستى لەپاش خۆى بەجى ەشت .. كولتور و زمان ەك ەك نىن . جياوازىى كولتور لە زمان ، ئەو ە ە كە دەتوانى ەى بۆرژوا يان ەى چىنى كرىكار بى . ەرچى زمانە كە ئامىرى پىئوئەندىى نىوان ئادەمىزاد و لە ەكتر گە ەشتنە ەمىشە ەى گشت مىللەتە و خزمەتى كولتورى بۆرژواش و چىنى كرىكارىش دەكا .

ئەو پىئوئەندى ە چى ە كە لە نىوان زمان و كولتوردا ە ە ؟ زمانى نەتەو ەى فۆرمى كولتورى نەتەو ەى ە . زمان بە كولتورەو ە بەندە و بە بى كولتور مەحالە ، ەك چۆن كولتورىش بە بى زمان نابى ، بەلام زمان ئەو ئايدۆلۆجى ە نى ە ، كە بنەماى كولتورە .

لە كۆتايىدا ەولنى ئەو ە درا بە تايبەتى لەلايەن ن . يا . ماررەو ە كە زمان ەك ئامىرى بەرھەم تەماشا بكا .

بەلى زمان ئامىرى بەرھەمە ، بەلام "ئامىر" بە واتايىكى تايبەتى . ھاو ەشىى زمان لەگەل ئامىرەكانى بەرھەمدا ئەو ە ە ، كە ەردووكيان بەرانبەر بە سەرخان بى ەكەن و خزمەتى چىن و كۆمەلى جياواز دەكەن ، بەلام ئامىرى بەرھەم خىروبىرى ماددى دىئىتتە بەرھەم ، ەرچى زمانە

ھىچ ناھىيىتە بەرھەم ، بەلكو تەنيا ھۆيە بۇ خىزمەتى پىۋەندى و لە يەكترگە يىشتىنى ئادەمىزاد . زمان ئامىزىكى ئايدۆلۈجى يە . ئامىزى بەرھەم (تەور ، داس ، پاچ ، بىل...) بەدەن و شىۋە و دىمەنىكى ھەيە ، زمانىش خاۋەنى پىكھاتىن و سىستەمىكى ئۆرگانى يە .

بەم چەشەنە نابى زمان لەگەل ژىرخان يان لەگەل سەرخان يان لەگەل ئامىزى بەرھەم دابترى . زمان لەگەل كۆلتووردا ھاوشان و ھاو جوت نى يە و ناتوانى ھى يەك چىن بى .

ھەرچەندە ، زمان دياردەيىكى كۆمەلە ، كە لە نىو دياردەكانى ترى كۆمەلدا جىنگاى تايبەتسى خۇي ھەيە و خاۋەنى خاسىيەتى خۇيەتى . ئەو خاسىيەتەنە چىن ؟

لەگەل ئەۋەشدا كە زمان ئامىزى پىۋەندى و لەيەكترگە يىشتە ، لە ھەمان كاتىشدا كەرسەستەي ئالوگۆرگەردى بىرپاۋەرە . جاشتىكى ئاسايى يە باسى پىۋەندىيى زمان و بىر بىتە پىشەۋە .

لە بارەي ئەم كىشەيەۋە دوو شىۋە بۆچوونى دژ بەيەكى ۋەك يەك ناراست ھەيە :

۱ - پچراندى زمان لە بىر و بىر لە زمان .

۲ - ھاوشان و جوتىيى زمان و بىر .

زمان سامان و مولكى كۆمەلە و پىۋەندى و لەيەكترگە يىشتە لە نىۋان كۆمەلدا پىكەدىنىيى و مەۋداي پاگەياندىن و پاراستىنى ھەۋالى پىۋىستى ھەر دياردەيىكى ماددى و مەعنەۋىيى ژيانى ئادەمىزاد خۇش

سەرەتاينىكى زمانناسى

دەكا. زمانىش ۋەك سامان و مولكى كۆمەل لى ماۋەى چەندىن سەدەدا كۆبۈۋەتەۋە و پىنكەتۈۋە .

بىر گەلىك خىراتر لى زمان گەشە دەكا و نۆى دەبىتەۋە ، بەلام بىر بە بى زمان "شتىكە تەنھا بۇ خودى خۇ" ئەگەر بىر بە زمان دەرئەبىرى ، ئەۋە ئەۋ بىرە پۈۈن و ئاشكرايە ئابى ، كەۋا يارمەتىى ئادەمىزاد بەدات و دەرک بە دىارەدەكانى واقىع بكا و تىى بگاۋ گەشە بەزانست بەدا و بىگەيەنىتە لوتكە .

ئادەمىزاد ھەمىشە دەتۈانى كەلك لى كەرەستەى حازر بە دەستى زمان (ۋشە ، پستە) ۋەربىگرى ، ۋەك پىژە (Formula) يان قالب (matrix) نەك تەنھا بۇ شتى ناسراۋ و زانراۋ ، بەلكو بۇ شتى نوئىش . لى باسى لىكسىكوئۆزىدا ، ئەۋە نىشان دەدرى ، چۈن دەتۈانرى لى زماندا زاراۋە بۇ ئەۋ شتە نۆىيانە دابىرى يان دابىرىزى كە لى زانستدا دەدۆزىنەۋە . كاتى ۋشەيەكى پىۋىست يان واتاينىكى نۆى دەھىنرىتە ئاۋانەۋە ، ئاسانكردنى تىگەيشتنى ھەر بۇ كەسانى ترى كۆمەل نىيە ، بەلكو بۇ ئەۋانەشە كە دەيانەۋەى ئەۋ واتا نۆىيە بىنە ئاۋ زانست و ژيانەۋە . لەم بارەيەۋە لى كاتى خۇيدا پلاتۈنى فەيلەسوفى يۇنانى (كۆتايى سەدەى ۋى پ . ز .) ۋتۈۋىە : "سەير دىتە پىئىش چاۋم ، كە گىرمۆگىن ۋاى دەرپىۋە گۈاىا شت پۈۈن دەبىتەۋە ئەگەر بە يارىدەى پىت و بىرگە نىشان بەدرى ، بەلام لەگەل ئەۋەشدا ئەمە ۋاىە"^(۱۳) .

^(۱۳) بىۋانە : تىۋرى كۆن و زمان و شىۋاز ، لىنىنگراد . ۱۹۳۶ ، ل ۴۹ .

سەرمانايىڭكى زمانناسى

ھەر مامۇستايىڭ دەزانى ، تەنيا ئەو دەمە دەتوانى بى گومان بى ،
پوون دەرس دەلىتەوہ ، كە بتوانى ئەوہى پىويستە بە وشە بو
قوتايىڭانى باس بكا . ديارە خەلكى پۇما بە خۇپايى نەيان وتووه :
(Docendo discimus) - فېرمان بكن فېر دەبين .

وہك بىر بە بى زمان دەرنابا ، زمانىش بە بى بىر دەرنابا . ئىمە بىر
دەكەينەوہ و قسە دەكەين و دەنوسىن و ھەول دەدەين رىڭوپىڭتر و
پوونتر بىرى خۇمان لە زماندا دەربېرىن . پەنگە لەو حالەتانەدا كە
قسەكەر ئەو وشانەى دەيانلى ھى خۇى نەبن ، بە وينە كاتى يەكىڭ
شيعرى شاعىرىڭ دەخوئىتەوہ يان ئەكتەرىڭ كە دەور دەبينى ... وا
بىتە پىش چاۋ كە لىرەدا بىر نەبى ، بەلام مەحالە ئەكتەرىڭ ،
ھىكايەتخانىڭ تەنانەت موزىئىڭىش وەك تووتى بىڭ خۇى بنوئىڭى كە
تەلەفوز دەكا ، بەلام قسە ناكا . نەك تەنھا ئەكتەر و ھىكايەتخوان ،
بەلكو ھەر كەسىڭ كە "تىڭستى كەسىڭى تر بلىتەوہ" بە پىنى
تىڭەشىتنى خۇى واتاى پادەگەينى و دەيداتە گوئىگر . ئەمە ھەروہا
پىوہندى بە بەكارھىنانى دەقى پەندى پىشىنان و قسەى نەستەقەوہ
ھەيە لە ئاخاوتنى ئاسايىدا . ئەو دەقانە كەرەستەيەكى چاكن . چونكە
كورت و لەبارن ، بەلام ھەلبىزاردىنان و ماناپىدانىان دەگەرپتەوہ بو بىر و
ھوشى ئاخىوہر . بەگشتى ئاخاوتنى عادەتى ئىمە برىتىيە لە
وەرگرتىن و كۆكۈندەوہى دەق لەو زمانەوہى لىمان ناشكرايە .
دەقەكانىش ئەو بوشەو پستانەن ، كە وا لە ئاخاوتنماندا بەكارىان دىنين

سەرەتاينكى زمانناسى

(خۇ ھەرچى سىستېمى دەنگ و رېزمانە ناتوانى شتى "نوى" يان تىدا بدۇزىتەوہ) .

بىگومان بارودۇخى و ھاش ھىيە ، كاتى قسەكەرىك (بە وىنە شاعىرىك) خۇى بە جوونەوہ و دوپات كىردنەوہى و شەى عادەتى يەوہ نابەستىتەوہ و خۇى شت دانانى (ھەندى جار سەركەوتوانە و ھەندى جار بە پىنچەوانەوہ) بە لام وەك دەستور و شەى نوى شاعىر و نووسەر بە زورى نرخی ھەر لە تىكستە كەدا دەبىت و ناچىتە ناو زمانى ھەموو خەلكە كەوہ . ديارە ئەو و شانە بۇ راگە ياندنى واتاى "ھەموو شتىك" پۇنە نراون ، بەلكو بۇ واتا بە خشىنى تاكايەتى (فردى - Individual) ى شتىك دروست كراون ، كە پىوھندىيان بە پوخسارى سىستېمى ئەو تىكستەوہ ھەيە . ئەو جۇرە و شانە بۇ ئەو مەبەستە نىن ، كە تىكراى خەلك بە كارىان بىنن و گشت ھەوالىكى پى پابگە يەنن . ئەم بىرە لە شىوھەيەكى بە روالەت نە سازاودا و سىگست ئىمپىرىك (سەدەى دووھى پ . ز . ى) ھەيلە سوڧى يۇنانى دەرى بىرەوہ ، كە وتوويە :

"وہك ئەوہ وايە كە چۇن مروىەك بە پەھاوت پارەينكى ناسراو بە دەستەوہ دەگرى ، كە بە پىنى دابە و نەرىتى ئەو شوئنە لە شاردادا دەردەچى و ئالوگۇپى پى دەگرى . ئەو كەسە دەتوانى بە بى گىروگرفت ئەو پارەيە ، كە لەو مەلبەندەدا شوئنى خۇى ھەيە ، بەكارىنى . كەسكى دى كە ئەو پارەيە بەلاوہ بنى و بىت جۇرە پارەيەكى تر

سەرمتايىكى زاماناسى

بۇخۇى دروست بكا و بيهوى خهك لىنى وەرگرن، ئەو كارىكى پوچ دەكا، ھەروھا لە ژيانىشدا ئەو مرويە لە شىت دەچى، كە نايەوى ناخاوتنى وەك پارەينكى بېراپىكراو بى و وا بە باش بزانى زامانى تايبەتى خۇى دروست بكا^(۱۱).

كاتى ئىمە بىردەكەينەو و ئارمزو دەكەين شتى بە يەكى رابگەيەنن و تىمان بگات، ئەو بىر دەخەينەو فۇرمى زامانەو.

بەم چەشنە بىر لەسەر بىچىنەى زمان لە دايك دەبى و لەناو زاماندا پتەو دەبى. بەلام لەگەل ئەو شدا ئەمە بە ھىچ چەشنىك ئەو ناگەيەنى كە زمان و بىر ھاوشان و جووتن.

ژىرىنىژى (المنطق - Logic) لە ياساكانى بىر دەكۆلىتەو و جىياوازى لە نيوان مەفھوم و دەلالەت : تەصەورات و تەصديقات : لىچواندن (القياس) و قالبەكانى دا دەكات . بەلام لە زاماندا بە شىوہەينكى ترە و اتاي دانەكانى : مۇرفىم ، وشە ، پستە لەگەل دابەش كىردنى ژىرىنىژىدا وەك يەك نىن .

گەلىك لە زانايانى رىزمان و ژىرىنىژى سەدەكانى نۆزدە و بىست ھەوليان دا گونجان لە نيوان مەفھوم و وشەدا : حوكم و پستەدا دەست نىشان بگەن ، بەلام ئاشكرايە ، ھەموو وشەينىك واتا ناگەيەنى (بە وينە ئامرازى سەرسوپمان ھەست و ئارمزو پادەگەيەنن ، بەلام واتا ناگەيەنن ، جىناو تەنيا شت نىشان دەدا ، بەلام ناوى نابا و خۇى واتا

^(۱۱) ھەمان سەرچارە ، ل ، ۸۴ .

سەرەتايىكى زاماناسى

نا بەخشى؛ گەلى لە ناوى تايبەتى واتايان تىدا نى يە ... ھتد). ھەرۈھا
و ھەنبى ھەموو پىستە يە كىش حوكمى تىدا بى (بەوئىنە پىستە پىرسىيار و
ورىا كىردنەو). جگە لەو سىنورە كانى حوكم لە گەل ئەندامە كانى
پىستە دا يەك ناگرنەو). .

ياسا كانى ژىرىنىژى بۇ گىشت ئادەمىزاد و ھەكە يەكە ، لە بەرئەو ھى
خەلك ھەموو و ھەكە يىردە كەنەو ، بەلام ئەو بىرە بە زامانى جىياواز و
بە جۆرى جىياواز دەردە بىرن . تايبە تىتى نەتەوا يە تىتى زامان ھىچ جۆرە
پىنەندى يىكى بە مەنتىقى ناو ھۆكى كوتەرە نى يە . ھەرۈھا بە
نىسبەت فۇرمى لىكسىكى و رىزمانى و فۇنە تىكى كوتەى زامانىكى
دىارى كراو ھە دەتوانرى بە چەند جۆرى دەرىپىرى ، بەلام لە گەل
مەنتىقى دانەكاندا يەك بگرنەو . (بەوئىنە : مەن دەست ھەلدە بىرم / مەن
دەست بەرزەكە مەو ؛ ئەو چوو بۇ قوتابخانە / ئەو چوو
قوتابخانە...).

بەلاى پىنەندى زامان و بىرەو كىشەى سەرەكى و بىنەرەتى جۆرى
تەجرىدە ، كە وا چوو ھە ناو سەرانسەرى زامانەو ، بەلام لە پىنكەھاتنى
ھىنە ئاسۆى يە كانى : لىكسىكى و رىزمانى و فۇنە تىكى دا جىياوازە و
خاسىەتى لىكسىك و رىزمان و فۇنە تىك دىارى دەكاو تايبە تىتى
جىياوازى چۆنە كىى ئەم دانانە و پىنەندى نىوانىيان رادەگە يەنى .

زامان و بىر يەك تىتى پىنك دىنن ، چۆنكە بە بى بىر زامان ناتوانى
بىنى و بىرىش بە بى زامان مەھالە .

سەرەتاينىكى زاماناسى

زمان و بىر لە پۈۈى مېژۈۈۈە لەيەك كاتدا پەيدا بون لە ئەنجامى پىشكەۋتنى زەحمەت كىشانى ئادەمىزادەۋە "زمانىش ھەرەك بىر دىرىنە ؛ زمان ۋەك چۈن تەجرۈبە و ھەبۈنە بۇ خەلكى تر ، ھەر ئەۋ ھەبۈنەشە بۇ من . واقىعى بىرىش ھەر بەۋ جۆرەيە..."^(۱۰)

* * *

-۲-

پىنكھاتنى زمان ، زمان ۋەك سىستەم

زمان ۋەك ئامىرى پىۋەندى بەستىن و لەيەكتر گەيشتن دەبى ۋەك رېنكراۋىكى يەك دەنگ بى و پىنكھاتنىكى ناسراۋى ھەبى و ۋەك ھەندى سىستەم يەكىتى ماكەكانى پىكېنى .

بەر لەۋەى بىنە سەر باسى پىنكھاتن و سىستەمى زمان ، پىۋىستە كىشەيىكى تىرىش پۈۈن بکەينەۋە .

ئەگەر بۇچۈۈنى ئىمە و ئەنجامى لىكدانەۋەى بىرمان برىتى بى لە پەنگدانەۋەى "شىۋە" و "قالب" و "پوخسار" شتى واقىعى و پىۋىسىسى سىۋىشت ، ئەۋە ئەمە پىۋەندى بە ۋشەكانى زمان و زمان بە تىكپرايى يەۋە نى يە .

^(۱۰) ك . ماركس و ل . ئىنگلس ، بەرھەمەكانىان ، چاپى ئوموم ، ب ۲ ، ئايدۆلۈزىيى ئەلمانى ، ۲۹ .

"پهنگدانهوه"ی راستهوخوی شت ته نیا له چاولیکزدنی دهنگدا دهبی، وهك (بـاع - باع ، وهو - وهو...) و تهنا ته تهنا ته شهش دهستورێکی نارهکی فۆنه تیکن و دهتوانن بینه گێروگرفت له زنگای باش دهربرینی دهنگه کاتی سزوشته به دهنگه کانی ناخاوتن جا بویه ئهو دهنگه سروشتی یانه له زمانانی جیاوازا به جوړی جیاواز تهقلید دهکرین . وشه ی ناسایی دهنگ تهقلید نهکراو له کههسته ی پونانیدا هیچ شتیکی گشتی نییه له گهه واتای ئهو شتهدا یان ئهو دیاردهیهدا که دهیگهیه نی . له راستیدا چ شتیکی گشتی له نیوان کومه له دهنگی (دهم ، چاو ، بزله ، پشیله) و اما نای ئهو شته و دیاردانه هیه ، که دهیانگهیه ن ؟

به سهواوی بوون و ناشکرایه ، کهوا ئهو کومه له دهنگانه "پهنگدانهوه"ی واقع نین پێمان بێ .
له گهه ئهوه شهیدا ئهه ی بۆچی به زمانین کهوا (دهم) یانی (دهم) و (پشیله) یانی (پشیله) ... ؟

وهلامی ئهه له تیوری نیشانهدا دهبینینه وه . پێویسته چی له زاراوه ی نیشانه تی بگه پین ؟ دهشی ئهه به پێی ئهو چهند خاوهنی به سهر زماندا داده بری ، لیک بدریته وه :

۱ - نیشانه دهبی مادی بی - واته وهك هه موو شتیك به ناسانی ههست و دهرکی پی بکری .

شىئەى بگۇپى دەبى بە پەلەى جىاواز . لىزەدا مەسەلە ئەوھە ، كەوا نىشانە برىتىيە لە ئەندامى دىارى كراوى سىستەمى نىشانە .

توانستى نىشانە ، كە بەجى ھىنانى ئەركى جىا كەرنەوھە ، لەسەر ئەوھ دامەزراوھ كە نىشانە لە سنوورى ئەو سىستەمى نىشانە بەدا (ئەلفوئى ، پىكھاتنى دەنگىسى زمان)^(۱۶) خۆى جىا دەبىتەوھ ىان بە تىكپراىى ىان بە يارىدەى تايبە تىتىيەك . ئەمەش دىسان ئاساترە لەسەر پىت نىشان بەرى . بە وىنە (ق) و (ن) بە تىكپراىى لە يەك جىاوازن و ھىچ شتىكى كشتى لە نىوانىاندا نىيە . بە پىچەوانەوھ (س) و (ش) ھەموو شتىكىان وەك يەكە ، جگە لە تايبە تىتىيەك كە "سى خال" ھ لەسەر (ش) .

لەنىو زانا ياندا لە بارەى نىشانەوھ لە زماندا رايىكى يەكگرتوو نىيە و زورىان ئەو تىگەيشتنە بە جۆرى جىاواز لىكەدەدەنەوھ .

ف . ف . فۇرتوناتوف زاراوھى "نىشانە" ى بە لاوھ پەسەندبووھ و زۆرى بەكارھىناوھ و نووسوتى : "زمان برىتىيە لە ھەمەكى نىشانە، بە شىئەىنىكى سەرەكى بۇ بىر و دەرپرېنى بىر لە ئاخاوتندا . جگە لەوھش ، لە زماندا ھەرۇھا نىشانە بۇ دەرپرېنى ھەستىش ھەيە"^(۱۷) . فۇرتوناتوف ھەرۇھا نىشانەى بۇ دەرپرېنى پىئوھندىيش تەماشا كەردوھ : "... دەنگەكانى وشە برىتىن لە نىشانەى بىر ، بەتايبەتى

^(۱۶) ئەگەر نىشانەنىك بگۇزىرتەوھ بۇ سىستەمىكى تر ئەوھ دەبى جىگە و ئەركى لە سىستەمدا بگۇپى . بە وىنە (P) لە ئەلفوئى پوسىدا - نىشانەى فۇنىمى (پ) ، بەلام لەلاتىندا (P) - نىشانەى فۇنىمى (پ) . وەك "شت" يەكن ، بەلام وەك "نىشانە" جىاوازن .

^(۱۷) ف . ف . ف . فۇرتوناتوف ، زمانناسى بەراوردكارى ، بېوانە : كارە ھەلپۇردەكانى ، بۈ ، مۇسكۇ ، ۱۹۵۶ ، ۲۱ .

سەرمتايىنكى زاماناسى

نیشانە ۋەك ئەۋەى بۇ بىر دىن (ۋاتە - نیشانەى شتەكانى بىر) ، ۋەك ئەۋەى بىر دەپھىننىت (ۋاتە - نیشانەكانى ئەۋ پىۋەندىيانە كەۋا لە بىردا دەكرىتەۋە لەنىۋان بەشەكانى بىردا يان لەنىۋان تىكرای بىردا)^(۸۸) .
دواتر فۇرتوناتۇف تەماشای كارى ھاۋبەشىى نیشانەى ھەمەچەشەنى لە زاماندا كىردۈۋە ، كەۋا لەگەل لىكۆلىنەۋەكانى دەربارەى فۇرمى وشە و تىگەىشتى واتاى ھاۋسەنگى نیشان دەدا . فۇرتوناتۇف باسى ئەۋ جۇرە خزمایەتى بەى لایەنى دەنگىى زمان دەكات ، كەۋا ھەستى پى دەكرى (لەۋ نیشانانەى زاماندا كە خراۋنەتە پوو) ۋەك واتاگۇپى ئەۋ نیشانانە كە لەگەلىان بەك دەگىن و چونكە ۋەك دروست كەرانى ئەم نیشانانەى لە نیشانەى تر خۇيان بىرىتىن لە جۇرى نیشانەى ناسراۋ لە زاماندا ، بەتایبەتى نیشانە لەگەل واتاى شىۋەى و واتاى ناشىۋەى نیشانەكانى زمان لە پىۋەندىياندا لەگەل واتاى شىۋەى زاماندا بە واتاى ماددى ياخۇد واقىعى ناۋدەبىرىن)^(۸۹) .

لە مەيدانى تىۋىرى نیشانەدا ژىرىپىژى ئەلەمانى - ئىدمۇند ھۇسسېرل لە "لىكۆلىنەۋەى ژىرىپىژى"دا پەنجەى بۇ جىاكرىدەۋەى ئىجگار گىرنگ راكىشاۋە :

۱ - ھەموو دەربىرىنك نیشانەى .

۲ - پىۋىستە نیشانەى راستەقىنە (Zeichen) لە ھىما يان پىۋار (Anzeichen) جىاىبكرىتەۋە ۋەك لە ۋىنەكىشانى خاجى ھەمەجۇر بۇ مەبەستى جىاۋاز ، پەتكرىدە دەست و گرىلىدان بۇ لە بىرنەكرىد^(۹۰)

^(۸۸) ھەمان سەرچارە ، ل ۱۱۷ .

^(۸۹) ھەمان سەرچارە ، ل ۱۲۴ .

۲ _ نىشانە بۇ واتا ناراستەكراوہ ، ھەرچى ھىما و پىوارە بۇ و اتاي ساكار دەمىنىتەوہ .

۴ _ ناراستەكردنى نىشانە دەشى پىوہندى بەشتە ناوبراوہكەوہ ھەبى _ ئەمە "پىوہندى شت" ە بە "دەرپرئى قسەكەر" ەوہ و بەتايبەتى بە و اتاوہ .

۵ _ شتى زۇر گرنىگ بۇ زمانەوانان برىتىيە لە جياكردنەوہى حالەتەكانى : (ا) و اتا - شتى جياواز . ئەمە كۆكەرەوہىيە - ماناي گشتى ، وەك : ئەسپ ، مرۇف .. ، (ب) يەك شت - ماناي جۇرپەجۇر - ئەمە ھاوواتايە ، وەك : پەنجە - قامك ... (۲۰)

لە گەشەپىدانى بىروراي ئى . ھۆسسئىرلدا ، دەرورئاس و فەيلەسووف و زاماناسى نەمسايى - كارل بىولئىر لە كىتئىيى "تىۋرىيى زمان" دا باسى بەريانى جۇرپەجۇرى نىشانەكانى زمانى كردوۋە و ئەركە بنەرەتپەكانى زمانى دەست نىشانكردوۋە :

۱ _ ئەركى دەرپرئىن ياخود چۆنىتى دەرپرئىن ، كە دۇخ و بارى قسەكەر دەرەدەپرئى . ئەو نىشانانەى دەرپان دەپرئى برىتىن لە "بەلگە" ، بە وئىنە نامرازى ئاخ ، ئۇف ... ھتد .

۲ _ ئەركى بانگكردن و پووكردنە كوينگر يان ئەركى داواى يارمەتىكردن . ئەم جۇرە نىشانانە برىتىين لە ئىشارەت (بە وئىنە ، ھاواركردن : ھىنى ، پىژەى فەرمان : بوہستە ! ... ھتد) .

۳ _ ئەركى بۇچوون . كاتى يەككە باسى شتىك بۇ يەككىكى تر دەكات يان شتىكى بۇ دەگىرپتەوہ ، ئەوہ بىولئىر ئەو جۇرە نىشانانەى

(20) Husserl , logisch Untersuchungen ,

چاپى دووم ، ب ۲ ، ۱۹۱۰ ، فەسلى دووم : (Ausdruck and Bedeutung)

ناو ناوه نیشانهی پەرمز . ئەم ئەرکە ، ئەرکی هەرە گەرە و گەرنگی زمانە ، چونکە بەهۆی ئەم ئەرکەوه پێوهندی ساز دەبی⁽²¹⁾.

زمانناسی دانیمارکیی - ل . ئیلمسلیف دەریارە ی نیشانه نووسیویتی : "مەبەستی زمان بەر لە هەرشت سیستەمی نیشانهیە ، بۆ ئەوهی بە تەواوی ئەو مەبەستە بەجی'بینی ، پێویستە هەمیشە نامادەبی بۆ دروستکردنی نیشانهی نوی و وشە ی نوی و پەگی نوی... پەیداوونی بارودۆخی بی سنووری ژمارە ی نیشانه لەوهوه دی کە هەموو نیشانهکانی لەسەر شتی پۆدەنرین کە نیشانه نین و ژمارەیان سنووردارە . ئەو نانیشانانە ، کە وەک بەشیکی نیشانه دەکەونە سیستەمی نیشانهوه پێیان دەوتری تەن (Figure) . ئەمە زاراوهییکی برین سازی یە و لێرەدا بەکارهینانی لەبارە . بەم شیوهیە زمان کۆکراوهییکی وایە ، کە بەیاریدە ی تەنی نامادەبوو و لە پێگەیهوه دەتوانی ژمارە ییکی بی شومار نیشانهی نوی پۆبئی ..."⁽²²⁾

هەرۆها باوەرپێکی وەهاش هەیه ، کە ئەوهی ئیلمسلیف ناوی ناوه تەن (Figure) پێی دەلین نیشانهی جیاکەرۆه (Diacritical mark sign) . ئەوهش کە بەنیشانهی تاییبەتی ناوپردووه ، بە نیشانهی پەرمز (Symbol) دادەنێن . هەرۆها دەشی نیشانهی جۆری یەکەم (تەن و جیاکەرۆه) و جۆری دووهم (پەرمز)یشیان پی بوتری .

(21) Buhler, Sprachtheorie Iena, 1934

ئەو ئەرکە جۆریە جۆرانە ی زمان کە بیولێر دەست نیشانی کردوون ن . س ، تروپیتسکی لە کتییی (بەماکانی لیلۆلۆژی) (مۆسکۆ ، ۱۹۶۰) دا باسی کردوون .
(22) لوون ئیلمسلیف ، یەکگرتنەوه لەگەل تیۆری زمان (تەرجومە ی روسی "نوی لە زمانناسیدا" ب ۱ ، ۱۹۶۰ ، ل ۳۰۵) .

نیشانەى جۆرى يەكەم بریتین لە نیشانەکانى دەنگ و نووسین ، که بەر هەستى ئادەمیزاد دەکەون و خۆیان واتایان نییە ، لە سیستەمێکدا دانراون و پێک و پێک کۆکراونەتەوه و لەویوه خاسیەتى خۆیان وەردەگرن .

مۆرفیم که بەشیکى سنوورى هەیه ، وەك (ئافیکس) و بەشیکى سنوورى نییە ، وەك (پەگ) واتای خۆى هەیه . وشە لە زاماندا سنوورى نییە (ئەگەرچی هەر تێکستێک دەکری ژمارەى وشەکانى دیارى بکری) ، بەلام لەبەرئەوهى مۆرفیم و وشە لە نیشانەکانى جۆرى يەكەم (فونیم ، پیت) پێکدین ، بۆیه ئەم دانانەى زمانیش _ هەروەها نیشانەن .

ئەمە پتر پوون دەبیتهوه ، ئەگەر تەماشای پێوهندیى وشە و واتای ئەو شتانە بکەین که دەیان گەینى .

وشە وەك ناوى شت و دیارده هیچ شتیکى هاوبەشى لەگەڵ ئەو شت و دیاردانەدا نییە ، ئەگەر پێوهندییکى وەها ئاسایی لە نیوان وشە و شتدا هەبوايه ، ئەوه لە زاماندا نە وشەى هاوواتا (مرادف _ Synonym) _ ئەو وشانەى يەك مانا دەبەخشن یاخود مانایان لێك نزیکه ، بەلام لە خوێندنهوه و نووسیندا جیاوازن (تووش _ دژوار _ سەخت _ ناخۆش ، خاپوور _ وێران...) و نە وشەى هاوبیژ (مشترک لفظى _ Homonym) _ ئەو وشانەى لە خوێندنهوه و نووسیندا وەك يەکن ، بەلام مانایان جیاوازه (ئاش _ جیى هاپین و پاککردنى دانەویژە و ئاش _ چیشت ، بیر _ بیر و هوش و بیر _ بئرى عەرەبى...) نەدەبوو . هەروەها مانای پێچەك (المعنى المجازى _ Transferred meaning)یش (ئاگرنانەوه _ ئاگر بەردانە شوینیکەوه که بسووتى و ئاگرنانەوه _ هەلگیرساندى شەپ و ئاشووبنانەوه ، نەرم _ شتێک که

سەرئەتاییکی زمانناسی

رەق نەبیت و نەرم - مروۆقی نەرم... هتد) پەید نابێ. لە کۆتاییشدا ،
هەروەها لە زمانانی جیاوازدا بۆ گەیانندی واتای یەك دیار دە و شەه
جیاواز دروست نە دەبوو .

ك . ماركس نووسیویە كەوا "ناوی هەر شتێك هێچ شتێکی
هاوبەشی لە گەل سەروشتیدا نیە"^(٢٣).

بۆیە ناکرێ مانای راستە و خۆی و شەه دانەرێژراو بزانرێ . ئێمە
نازانین بۆچی بە "چاو" دەوترێ "چاو" و بە "بەرخ" دەوترێ "بەرخ" و
بە "بەرد" دەوترێ "بەرد" ...

بە لām و شەه دارپێژراو لە و شەه سادە ، و اتا زانیی لە پێگای و شە
دانەرپێژراو کەنەوه ناسانە - بە وینە "چاویلکە" لە پێگای "چاو" هوه ،
"بەرخۆلە" لە پێگای "بەرخ" هوه ، "بەردەلان" لە پێگای "بەرد" هوه ...
ئەمەش وەك ئەوه وایە ، كە مانای پێچەکی و شە لە پێگای مانای
راستە و خۆی (المعنى الحقيقي _ Direct proper meaning) یەوه پوون
دەبیتە هوه . بە وینە و شەه "بارخستن" بە مانای (كەوتنی مریشك و
كەلەشیر لە سەر تەنیشت) لە پێگای نیزیکی و وێكچوونی ئەو بووداوه
لە گەل "بارخستن" بە واتای (کردنەوهی بار و خستنی لە شوینێك) دا
ئاشكرا دەبێ . یاخود و شەه "نەرم" بە مانای (مروۆقی لە سەرخۆ و
ناسك و بە ئەدەب) بە هۆی نیزیکی و وێكچوونی خاسیەت و ئەركی ئەم
دیاردەیه لە گەل "نەرم" بە واتای "شتێك كە رەق نەبێ" بە دەردەكەری
... هتد .

بەم چەشنە و شەه دارپێژراو لە گەل واتای پێچەکی ئەسلیان دیارە و
لە زمانی ئەمڕۆدا لە پێگەه و شەه دانەرپێژراو و مانای راستە و خۆه

(٢٣) ك . ماركس : سەرمایە ، ب ١ ، كتیبی ١ ، مۆسكۆ ، ١٩٥٥ ، ل ١٠٧ .

پوون دەكرىنەو . ھەرچى دانەرىژراو و ماناى پاستەوخويە ئەسلىيان ئاشكرا نىيە و لە پىنگاى زمانى ئەمپوۆە پوون ناكرىنەو . زانىنى ئەسلى ئەو ناوانە تەنيا لە پىنى لىكۆلىنەوھى ئىتيمۆلۆژىيەو و بە يارمەتى شىوازى بەراوردكارى مېژووى ئەنجام دەدرى .

لە گەل ئەوەشدا ئەى بۆچى "چاو ، بەرخ ، بەرد ... " ھەر يەكگرتنى دەنگ نىن و وشەن و ماناىيان ھەيە و ناخىومەرى كورد تىيان دەگات ؟ بۆ پوون كوردنەوھى ئەم كىشەيە پىويست بە ناوردانەوھ لە پىكھاتنى زمان دەكات .

مەبەست لە پىكھاتن يەكىتى ماكى جىاوازه لە سنوورىكى گشتىدا .

ئەوھى لە يەكەم ھەنگاوى تەماشاكردى پىكھاتنى زماندا بەرەنگارى دەبين ، سەرنج چوونە بۆ شتىكى زۆر سەير ، ئەويش مەسەلەى ئالۆزى و نەسازانى ئەو پىكھاتنەى زمانە .

بەلى لە يەكەم سەرنجدا لە قسەگەيشتنى يەكتر زۆر ئاسانە : من قسە دەكەم ، تۆ گوى دەگرى ، ئىمە لە يەكتر تى دەگەين . ئەمە تەنھا لەبەرئەوھى عادەت واىە . بەلام ئەگەر باش لەوھ يىركەينەوھ كە ئەمە چۆن پوودەدات ، ئەوھ بەرەنگارى دياردەى ئىجگار سەرنج پراكىش دەبين : قسەكردن بە ھىچ چەشنىك وەك گوىگرتن نىيە . ھەرچى تىگەيشتنىشە لە ھىچيان ناكات . ئەمە وا دەگەيەنى قسەكەر شتىك دەكا و گوىگر شتىكىدى ، كەچى ھەردوو كيان شتىكى سىيەم تى دەگەن .

پروئتسىسى قسەكردن و گوىگرتن وەك ئاوينە و پىچەوانەكەيەتى . كۆتايى پروئتسىسى قسەكردن برىتىيە لە سەرەتاي پروئتسىسى گوىگرتن . قسەكەر كە لە نىوھەندى مېشكەوھ پىل وەردەگرى ،

سەرەتاينكى زمانناسى

ئەندامەكانى ئاخاوتن دەگەنە كار و لە ئەنجامدا دەنگ پەيدادەبى ، بە رىنگاى ھەوادا دەگاتە ئەندامى بىستىن _ (گوى)ى گويگر . پەردەى گوى و ئەندامەكانى ترى ناو گوى بىسەر ئەمە دەدەن بە دەمارەكانى بىستىن و ئنجا دەگاتە نيوەندى مېشك لە شىوہى ھەستكردندا و لە كۇتاييدا تىگەيشتن لىنى .

ئەوہى قسەكەر دەيھىنئىتە ئەنجام كۆمەلى ئەندامانى وتىن رىكى دەخەن . ئەوہش كە وەرى دەگرى و ھەستى پى دەكا كۆمەلى ئەندامانى بىستىن سازى دەكەن .

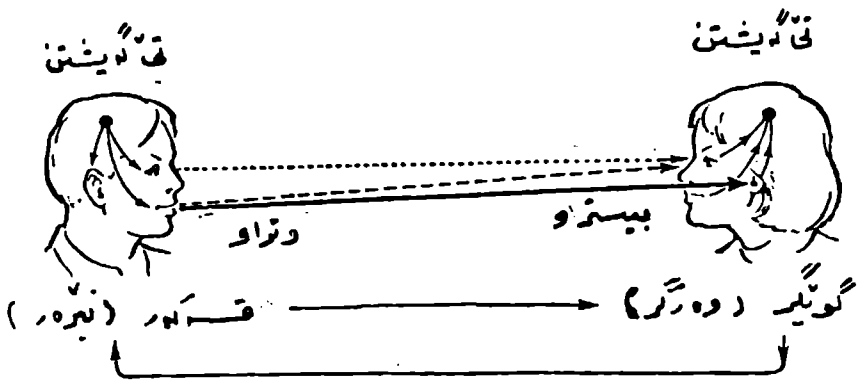
كۆمەلى ئەندامانى وتىن لە پووى فيزىاوى يەوہ لە كۆمەلى ئەندامانى بىستىن ناچى . بەلام لە كارى قسەكردندا ئەو دوو كۆمەلە يەك شت سازدەكەن ، ئەمە دوو پووى يەك مەبەستە . لە راستيدا وشەى "چاۋ" ئەگەر دەرى بىرىن يان بىيىسىن لە پووى زمانەوہ ھىچ جىاوازى بىكى نى يە .

ويكچوونى وتراۋ و بىستراۋ لە خۇنۋاندنى ئاخاوتندا بە ھوى ئەوہوہ دەگاتە ئەنجام ، كە كارى ئاخاوتن دوو لايەنە . ئەمە بە تايبەتى لە وتوويژدا دەردەكەوى كە قسەكەر دەيھىتە گويگر و گويگر دەيھىتە قسەكەر . جگە لەوہ ھەر قسەكەرىك بى ئاگايانە بىستىنى خوى تاقى دەكاتەوہ و گويگرىش وتنى . ويكچوونى وتراۋ و بىستراۋ رىكۋوپىكى ھەست دەگەيھىتە ئەنجام و بە بى ئەمە _ واتە بە بى ھەست قسەكەران ناتوانن لە يەكتر تى بگەن .

لە دەركردنى زمانىكى نەناسراۋدا يەكئىتى وتىن و بىستىن پەيدا نابى . بۇ دەركردنى راست پىويستە ھەردوو قسەكەر و گويگر _ زمانى ئەو وتراۋ و بىستراۋە باش بزانن . بەلام كار (act) ى زمان بە دەركردن ناگاتە كۇتايى ، ئەگەرچى بە بى دەركردن ھىچ ئەنجامىك

سەرەتاییکسی زمانناسی

پەیدانابى . پلەى دواتر _ تیگەیشتن _ ه . تیگەیشتنیش ئەو دەمە دەوری تەواوی خۆی بە جی دینى ، قسەكەر و گوینگر ئەو یەكیتى وتن و بیستنه لەگەل هەمان واتادا پیکهوه ببەستن . خۆ ئەگەر قسەكەر و گوینگر ئەو یەكیتى وتن و بیستنه لەگەل واتای جیاوازا بە یەكەوه ببەستن ، ئەگەرچی لە بواری دەرک کردنیکی راستیشدا بى ، لە یەكترگەیشتن پەیدا نابى . بە وینە ئەگەر عەرەبیک و کوردیک بە یەك بگەن و عەرەبەكە بلى "دار" ، ئەو کوردەكە بە ناسانی کۆمەلى ئەندامى وتنى "دار" دەخاتە ژێر بارى کۆمەلى ئەندامى بیستنى کوردی "دار" هوه ، بەلام بە "درەخت" یان "لقى درەخت" ی تی دەگا ، چونکە "دار" ی عەرەبى بە کوردی "خانوو" ه . بەم چەشنە لە پلەى دووهمى کارى زمانیشدا ، هەرۆک لە پلەى یەكەمدا پیویستە کەوا قسەكەر و گوینگر سەر بەو کۆمەلە بن ، کە بە یەك زمان قسەدەکن ، ئەوسا کۆبوونەوه یینکی نووى لە یەك نەچوو پیک دى : وتن و بیستن و واتاش یەكیتى ییک پیک دینن .

نەخشەى کار (act) ی وتراو

واز لە پلەى يەكەمى كارى قسەکردن دىنين و سەيرنكى پىوهندىى
دووم دەكەين .

لە زماندا هەميشە پىويستە دوو پوو هەبى :

يەك _ پووى دەرەو ، كە ماددىيە و بە كۆمەلى ئەندامانى وتن و
بىستەنەو بەندە : دوو _ پووى ناوەرەو ، كە ماددى نىيە و بە واتاو
بەندە . ديار دەى يەكەم ئەركى ئەو يە لە رىنگاى نيشانەرە قسە
بگەيەنيتە ئەندامانى هەست كردن ، كە بەبى ئەمە لە يەكترگەيشتن
مەحاله . دووم - ئەركى لىكدانەرەى ناوەرۆكە و بە بىرەرە بەندە .

دەرپرئىسى راستەوخۆى واتا لە دەنگدا بۆ زمان شتىكى ناسايى
نىيە . ئەمە لە ئىشارەتى هەمەچەشنەى ميكانيكىدا دەرەكەوى . بە
ويئە لە ترافك لايتدا رەنگى سەوز " راستەوخۆ" واتاى " دەشى"
دەگەيەنى ؛ رەنگى سوور واتاى " ناشى" دەدات ، رەنگى زەرديش
واتاى " نامادە بە" يە . لەم جۆرە سىستەمانەى ئىشارەتدا لە نىوان
واتا و دەرگدا هىچ ماددىيەتە نىيە . لە زماندا تەنانەت
نامرازەكانيش لەر پىكەتەنە خەشەيە جىاوازن ، چونكە نامراز
دەتوانى ئەركى رستەيەكى سەر لەبەر بەجى بىنى ، وەك (ناخ - ناخ
هەلكيشان ...) و وەك ئاشكرايە دوورە و پەريز نەرەستاو ، بەلكو
پىوهندى لەگەل ماكەكانى ترى زماندا هەيە و وەك سىستەمى ئىشارەت
دروستكراو نىيە .

ئەوئى بۆ زمان ناسايى بى ، ئەوئى بىرئىيە لە سىستەمىكى
ئالۆزى تىكچرژاوى ماكى هەمەجۆر .

بۆ ديارى كردنى ئەو ماكانەى دەكەونە پىكەتەنى زمانەرە ، ئەو
نەوونەيە لىكدەدەينەرە : دوو پۆمانى گرەويان كرد كى دەتوانى
كورتترين رستە بلى (يان بنووسى) . يەكئىكيان وتى (نووسى) :

"Eo rus - من دەچم بۇ لادى". ئەوى تريان ۋە لامى دايەۋە : " i - بچۇ". ئەمە كورتىن و تراۋ (يان نووسراۋ) . بېھىنە بەرچاۋ ، كە لەگەل ئەۋەشدا بە تەۋاۋى و تراۋىكى تەۋاۋىراۋە و لەو و توۋىژەدا لە تىكىستىكى تەۋاۋ پىكھاتوۋە و ديارە تىكپراى ئەو خاسىيە تانەشى تىدايە كە لە ھەر و تراۋىكىدا ھەن . ماكەكانى ئەم و تراۋە چىن ؟

۱- (i) - ئەمە دەنگى ئاخاوتنە (راستر فۆنىمە) - واتا نىشانەى ماددىيە دەنگە گوى دەركى پى دەكا ، ياخود (i) - ئەمە پىتە - واتا نىشانەى ماددىي نووسىنە و چاۋ دەركى پى دەكا .
۲- (i) - ئەمە رەگى وشەيە (بە گشتى مۇرفىمە) - واتا ماكىكە مانايەك دەردەپى .

۳- (i) - ئەمە وشەيە (كردارە لە پىژەى فەرماندا بۇ تاك) ، دياردەيىكى واقىيەى ديارىكراۋ ناۋ دەبا .

۴- (i) - ئەمە رستەيە - واتا ماكىكە ھەۋالىك دەگەيەنى .
دەرگەوت ، ئەو (i) يە بچوۋكە ھەموۋ ئەۋەى گرتۋتە خۇكە بە گشتى زمانى پىكھىناۋە :

۱- دەنگەكان - فۆنەتيك (ياخود پىتەكان - نووسىن) :

۲- مۇرفىم (رەگ ، پاشگر ، كۆتايى) - مۇرفۇلۇۋى .

۳- وشە (لىكسىك) .

۴- رستە (سىنتاكس) .

لە زماندا لەمە زياتر نىيە و نابى .

بۇچى بۇ پوۋنكردنەۋەى كىشەى پىكھاتنى زمان ئەو نمونە سەيرە پىۋىست بوۋ ؟ بۇ ئەۋەى پوۋن و ئاشكرا بىبى ، كە جىاۋازى ماكە پىكھىنەكانى زمان چەندەكى نىيە . ئەگەر رستەيەكى درىژمان بىكردايە تە نمونە و وشە وشە و مۇرفىم مۇرفىم و فۆنىم جىامان

بكردايه تەوہ ، پەنگە بە چەندەكى بەتايەتە پېش چاۋ . لەو نمونەيەدا
ئەو مەترسىيە لادراوہ : ھەموو پلەكانى پېكھاتنى زمان ھەر (I i) ن ،
بەلام ھەر جارە بە چەشنىكى تايبەتى .

بەو پىيە جياوازى ماكە پېكھينەكانى زمان - چۆنەكىيە . چى
ئەركە جياوازەكانى ئەو ماكانە ديارى دەكا ؟ ئەركى ئەو ماكانە چىن ؟

۱ - دەنگ (فونىم) نيشانەيەكى ماددى زمانە ، نەك تەنھا دەنگىكى
گوى لى بوو .

نیشانەي دەنگىكى زمان (ھەرەكە لە نووسىنىشدا) دوو ئەركى
ھەيە :

۱ - دەرك كردن - واتا بەر كارى ھەست كەوتن .

ب - واتا گەياندن - بوونى تواناي جياكردنەوہى واتاي ماكەكانى
زمان : مۇرفىم ، وشە ، پستە .

ئەوہى لە زماندا پىئوہندى بە جياوازى پىت (نیشانەي نووسىن) و
دەنگ (نیشانەي فونەتيك) ھەيە شتىكى ئەركگىرى نىيە ، بەلكو
ماددىيە . ئەركى ھەردووگيان - پىت و دەنگ - يەك شتە .

۲ - مۇرفىم دەتوانى واتا بگەيەنى :

۱ - پىشەيى ، ھەك : سەر ، شار ، پەش ، جل

ب - نارپشەيى . ئەمىش دوو جۆرە : واتاي خاسىيەت و واتاي
پەيوہندى . ئەمەش ئەركى واتاناسى (Semasiology) يە ، ئەركى
دەربىرىنى واتايە .

۲ - وشە دەتوانى ناوى شت و دياردەي واقىيى بى . ئەمە ئەركى
ناوانانە . بۇ ئەركى ناوانان وشە ھەيە ، كەوا بى ھىچ يارىدەيەك يەكسەر
ئەرك دەيىنى ، ئەرىش ناوى تايبەتىيە .

۴ _ رسته دەوری گەیانندی هەواییک دبینی ، که ئەمە شتی هەرە گرنگی لەیەکتر گەیشتنی ناخاوتنە ، چونکە زمان نامیری لەیەکتر گەیشتنە . ئەمە نەرکی لەیەکتر گەیشتە ، لەبەر ئەوەی رسته بریتی یە لە وشە و لە پارچە پیکهینهکانی وشەشدا نەرکی ناوانان و نەرکی واتاناسی هەیه .

ماکەکانی ئەم پیکهاتنە لە زماندا یەکیتی پیک دینن .

تینگەیشتنی ئەمەش ناسانە ، ئەگەر سەرنج لە پەیوەندی یان بدەین : هەر پلە یەکی خوارتر بریتی یە لە وزە ی پلە ی داها تووی سەرووتر . بە پیچەوانەشەو هەر پلە یەکی سەرووتر بە لایەنی کەمەو ه لە یەکیکی خواروتر پیکهاتوو ه . بە وینە ، رسته دەشی بە لایەنی کەمەو ه لە وشە یەک پیکهاتبی ، وەک : (چوون ، پاکردن ، سەهۆل ...) . وشە دەشی لە یەک مۆرفیم پیکهاتبی : (رێ ، جی ، دل ...) ؛ مۆرفیم دەلووی لە یەک فۆنیم ساز بووی : (راستە ، سەوزە ...) .

جگە لەو نەرکانە ی ناومان بردن ، زمان دەتوانی نەرکی هەست بزواندی قسەکەر ببینی ، وەک : ئارەزوو ، هیوا ، ناسکی ، توورەیی ... دەربرینی ئەو دیاردانەش بەر نەرکی شیو ه و چۆنیەتی دەربرین دەکەوی . شیو ه و چۆنیەتی دەربرین دەشی بە ماکی جیا جیای زمان بە جی بەینری بە وینە نامرازی (ناخ ، داخ ، حەیف ، نۆی ...) بۆ ئەسەف و پەژارە ؛ نامرازی (پەح ...) بۆ سەرسویمان ؛ هەندی فۆرمی ریزمانی (وشە لەگەل پاشگری بچوونکردنەو بۆ گەیانندی مانای نازداری ، وەک : کێژۆلە ، جامولکە ، باخچە ؛ هەندی وشە ی بەرز و نزمی شیواز و لە کۆتاییشدا ئاواز .

پێویستە نەرکیکی تریش باس بکەین ، کە ماکەکانی زمان و بزواندن (بەتایبەتی راوێشانندی دەست) پیکەو ه دەبەستی . ئەمەش

ئەركى (نیشاندا) ۵ - جىناۋى كەسى و جىناۋى نیشاندا و ھەندى ئامراز ئەم ئەركە دەبىن .

لە سنورى ھەر دەورە يەكدا پىكھاتنى زمانى فۇنە تىكى ، مۇرفۇلۇژى ، لىكسىكى ، سىنتاكسى سىستەمى خۇى ھەيە ، چونكە ھەموو ماكەكانى ئەو دەورە يە وەك ئەندامى سىستەم خۇيان دەنۇنن .
سىستەم - برىتى يە لە يەكىتى كۆمەلە ماكىكى جۇر و ھەل و مەرج و نىكچوو .

بە ھىچ چەشنىك ئاشى و اتاى سىستەم بگۇپرى بە و اتاى رىكھىنانى پوخسارى ميكانىكى . ھەر بەم جۇرەش زمان كە ئامىرى لە يەكتەر گەيشتن و پىوھندى بەستە لە ئامىرى بەرھەم جىادەبىتە وە . لە پوى پوخسارە وە رىكھىنانى چۇنەكى ھەر ماكىك بە سەر جەمەرە بەند نى يە ۰ (ئەگەر كورسى چوار - چوار يان ھەشت - ھەشت رىز بكەين و گشتيان بىن بە ۲۲ يان ۶۴ كورسى ، ئەو ھەر كورسى يىك وەك ئەو شىوھە دەمىنئەتە وە ، ئەگەر بە تەنيا داينرايە) .

ئەندامەكانى سىستەم ، بەپىچە وانەرە ، پىكەو بەندن و سەر جەم ھاو ھەل و مەرجن ، بۇيە ژمارە ي ماكەكانى و پىوھندى نىوانيان لە ھەر ماكىكى ئەو سىستەمەدا رەنگدەداتە وە . خۇ ئەگەر ماكىك بەمىنئەتە وە ، ئەو ئەو سىستەمە پوچ دەبىتە وە . بەوئىنە سىستەمى گەردان كاتى دەبى ، كە ھىچ نەبى بە لايەنى كەمەرە دوو دۇخ ھەبى (بە نمونە لە جىناۋى he - him ي ئىنگلىزىدا) . سىستەمى گەردان لەبارى بوونى تاكە يەك دۇخدا پەيدا نابى . بە نمونە لە زمانى كوردىدا تەنيا كاتى كردارى تىپەر دەبى ، كە لەو سىستەمى رىزمانەدا كردارى تىنەپەر ھەبى .

سىستەمى پىكھاتنى رىزە جىا جىاكانى زمان كار لە يەكتەر دەكەن و سىستەمىكى گشتىي ئەو زمانە ساز دەكەن .

- ۴ -

زمان و ئاخوتن

زاماناسانى نيوەى دووھى سەدەى نۆزدەيەم و سەرەتاي سەدەى بېستەم پەتى گشتى يايەتى (Univrsalism) و وشكە پروايەتى (الدوغمائىيە - Dogmatism) ى پارەوى سروشستەكى (مذهب الطبيعيني - naturalism) ى شليخەريان پساند و تا دەھات پتر لە ليكۆلينەوھى تاكايەتتى راستى يەكانى زماندا قولتر دەبوونەوھ و ليكۆلينەوھى خۆيان گەياندە ئاخوتنى تاكە تاكەى ئادەمىزاد . سەرگەوتنى زانستى نوئى دەروونناسى پنگەى بۇ ئەو ھەولە خوش كرد ، ليكۆلينەوھ بگەيەننتە تاكە تاكەى خەلك . پنگەيشتنى ئەم يېروايە گەيشتە ئەو سنوورەى نكۆلى ئەو بكا كە زمان سەرمایەى كۆمەل بى .

ئا . ئا . شاخمەتوف واى بۆچووھ ، كە "لە زىانى راستەقىنەدا ھەر تاكايەتتى يىك خاوەنى زمانە : زمانى گوند ، زمانى شار ، زمانى ناوچە ..."^(۲۴)

(۲۴) ئا . ئا . شاخمەتوف ، لەبارەى زمانى ئەدەبىي پورسى ئەمەزۆھ ، چاپى چوارەم ، مۇسكۆ ۱۹۶۱ ، ل ۵۹ . وەنەبى ھەر شاخمەتوف لەسەر ئەم رايە بووبى ، بەرئىنە پروانە : ئى . ئا . بۆدوئىن دى كورتەنى ، زمان و زمانان ، قەرەنگى ئەنسكلۆپىدى بۆكگاۋد و ئىلەرزۆن ، ل ۸۱ ، ۵۲۱ : بۆدوئىن كورتەنى ، كارە ھەلبۇردەكانى لەبارەى زاماناسى يەوھ ، مۇسكۆ ۱۹۶۲ ، ل ۲ : ف . پىزانى ، ئىتتىمۇلۇزى ، مۇسكۆ ، ۱۹۵۶ ، ل ۴۲ ، ج . بۇنقاتنى ، "بارى زاماناسى نوئى" : ل . ئا .

سەرتايىنكى زاماناسى

لايەنگىرانى ئەو جۈرە يېرۇپايە ، بەپىنى ئەو پەندە پروسىيە "لە
پىشت درەختە دەرسقان ئابىنن" . لەم بارەيەو ڧ . گومبۆلدت
(۱۷۶۷-۱۸۳۵) نووسىويە : " ... لە واقىعدا زمان ھەمىشە تەنھا لە
كۆمەلدا گەشە دەكا و مرقۇ لە خۇى دەگا ، چونكە مادام تەجروپە
چەسپاندوويە تى ، كە ھىروھا كەسانى تر لە وشەكانى تى دەگەن" (۲۵) .

ئەم يىرە بە شىوھىنكى تىزتر لە لايەن (ك . ماركس) ھو ھەم شىوھىە
وتراوہ : " زمان چۆن تەجروپە و ھەبوونە بۇ خەلكى تىرىش ، ھىروھا
ئەو ھەبوونەشە بۇ من" (۲۶) و ئەگەر زمان ھەمىشە مولكى كۆمەل بى ،
ئەو ناتوانى بېيتە كۆكراوھىنكى مىكانىكى زامانى تاكايە تى .

پاستر وايە ، ئاخاوتنى ھىر قسەكەرنك وەك دەرکەوتنى ئەو زمانە
لە بارودۇخى ئەم ياخود ئەو ژيانەدا تەماشاش بىرى . بەلام تايبەتتى
تاكايە تى لە ئاخاوتنى ھىر مرقۇبە كدا شتىنكى بى دەمە تەقەيە .

بەم جۈرە كىشەيىكى زۆر گىرنگ دىتە ناوانەوہ : زمان و ئاخاوتن .
ئەو دوو مەفھومە زۆر جار تىكەل دەكرىن ، ئەگەرچى بە تەواوى
ئاشكرايە ، كە بە ويئە فىزىيولۇژى و دەرروناسى كارىان تەنيا لەگەل

ژۇڭگىنتسىڧ ، مىژبوى زاماناسى سەدەكانى ۱۹-۲۰ ، چاپى سىيەم ، مۇسكۇ ، ۱۹۶۴ ، ۱ ب ،
... ۲۲۵ ل

(۲۵) ڧ . گومبۆلدت ، دەربارەى جىاوازى پىكەتتى زامانەكانى ئادەمىزاد و كارى
لەسەر پىشكەوتنى رەگەزى ئادەمىزاد ، پروانە : ڧ . ژۇڭگىنتسىڧ ، مىژبوى زاماناسى
سەدەكانى ۱۹-۲۰ ، چاپى سىيەم ، مۇسكۇ ، ۱۹۶۴ ، ۱ ب ، ۱ ل ، ۹۷ .

(۲۶) ك . ماركس و ڧ . ئىنگلس ، بەرمەسەكانىان ، چاپى دووہم ، ۲ ب ، ئايدۇلۇژى
ئەلەمانى ، ۲۹ ل .

ئاخاوتندا ھەيە ، لە پەروەردەدا دەشى باسى گەشەکردن و دەولەمەندبوونى ئاخاوتنى قوتابيان بىرى . لە پزىشكى دا دەشى باسى كەم و كورتى و گىروگرفتى ئاخاوتن بىرى .. ھتە . لە ھەموو ئەو حالەتەدا ناشى "زمان" لەجىنى "ئاخاوتن" دا بىرى ، چونكە مەبەست پىرۇتسىنىسى دەروونى و فىزىيۇلۇژىيە .

لەسەر زەمىنەى زمانناسى پووتدا جياكردنەوەى زمان و ئاخاوتن زۆر گرانترە .

ف . گومبۇلدت نووسىويە : "زمان وەك كۆكرادەى گىشت بەرھەمى ئاخاوتن لەگەل ئاخاوتنى زارى مىللەت يەك شت نىن" (۲۷) .

ئەم ھەلۇنىستەى گومبۇلدت لەلايەن ف . دى سۆسسىيورەوە (۱۸۵۷-۱۹۱۷) گەشەى پىدراوہ و لە كىتەبى "زمانناسى گىشتى" دا فەسلىكى تەواوى گرتۆتەوہ .

ھەلۇنىستە بنەرەتىيەكانى سۆسسىيور لەو بەندانەدا كۆدەبنەوہ :
"لەيگۇلەنەوہى چالاكىي زمان دەبى بە دوو بەشەوہ : يەكىيان سەرەكىيە و ماددەى خۇي ھەيە ، كە زمانە - واتە شتىگە لە بووندا كۆمەلەيەتىيە و بە تاكايەتىيەوہ بەندنىيە ... ئەوى تريان - لە پلەى دووہدا دىت و پوى چالاكىي ماددەى ئاخاوتنى تاكايەتىيە ، واتە -

(۲۷) ف . گومبۇلدت ، لەبارەى جياوازىي ئۆرگانى زمانى مرزفەوہ و سەبارەت بە كارى ئەو جياوازىيە لەسەر پىشكەوتنى ئەقلى رەگەزى ئادەمىزاد (پ . س . بىليارسكى كردوويە بە پووسى) ، سانپىتربورگ ، ۱۸۵۹ .

سەرەتاينكى زمانناسى

ئاخاوتن ، و تراو دەگرتتە خو^(۲۸) . دواتر "ئەو دوو ماددەيە توند
پىكەرە بەندن و بەيەكەرە وا نیشان دەدن : زمان پىويستە ، تاكو لە
ئاخاوتن تىبگەين بۇ ئەوئى گشت چالاكايەكانى خوئى بنوئى .
ئاخاوتنىش لە رىزى خوئدا پىويستە بۇ ئەوئى زمان پتەو بىئ .
راستىي ميژوئى ئاخاوتن ھەميشە پىش زمان دەكەئى"^(۲۹) .

بە پىئى بۇچوونى سۇسسيور ليكۆلئىنەوئى چالاكايى زمان دەبىئ بە
دوو بەشەوہ : ۱- "يەكئىيان سەرەكئىيە و ماددەئى خوئى ھەيە ، كە
زمانە ، واتە - شتىكە لە بووندا كۆمەلەئىيە و بە تاكايەئىيەوہ بەند
ئىيە ..."^(۳۰) ، ۲- "ئەوئى تريان - لە پلەئى دووھمدا دىئت و پوئى
چالاكايى ماددەئى ئاخاوتنى تاكايەئىيە ، واتە - ئاخاوتن ، و تراو
دەگرتتەوہ"^(۳۱) .

بەم جۆرە بەلای سۇسسيورەوہ سىئ مەفھوم ھەيە : چالاكايى
ئاخاوتن (langage) و زمان (langue) و ئاخاوتن (parole) .

سۇسسيور كەمتر پوون چالاكايى ئاخاوتنى ديارى كردوہ :
"چالاكايى ئاخاوتن خاوەنى خاسيەئى ھەمەرەگەزە"^(۳۲) . "بە باوہرى
ئىمە مەفھومى زمان (langue) لەگەل مەفھومى چالاكايى ئاخاوتن

(۲۸) ف . دئ . سۇسسيور ، زمانناسيى گشتى ، (نا . م . سوخوتينا كردوہ بە پووسى) ،

۱۹۲۲ ، ل ۴۲ .

(۲۹) ھەمان سەرچاوە .

(۳۰) ھەمان سەرچاوە .

(۳۱) ھەمان سەرچاوە ، ل ۳۱ .

(۳۲) ھەمان سەرچاوە .

(language) بەگشتی یەك ناگرهوه . زمان ته نیا به شیکی دیاری کراوه ، به ئی به شی هه ره گرنگ و چالاکی ناخاوتنه ⁽³³⁾.

"ناخاوتن" یش له رینی پێوهندی یهوه له گه ل زمان دیاری ده کری ، به لام دیارتر : " ... ناخاوتن بریتی یه له کاری سه ره به خۆی خواز و تی گه یشتن ، کهوا پێویستی به جیا کردنه وه یه :

۱ - ئاویتەیینک به یاری دە ی ئه وه ی کهوا قسه کهری کارا که لک له یاسای زمان و هر ده گری به و مه به سته ی یری خۆی ده ربهری .

۲ - ئامیزایه تی دهروونی و به ده نی به پیشکه ورتنی بابه ته کی یه تی ئه و ئاویتە یه ⁽³⁴⁾ . له دابه ش کردنی زمان و ناخاوتندا ، ئه وه ش جیا ده که یه نه وه :

۱ - کۆمه لایه تی له تاکایه تی .

ب - کرۆکی و بنه په تی له لاوه کی یان رینکه وت ⁽³⁵⁾.

ئه و دیارده یه "هه میشه تاکه و به ته واری تاکایه تی حوکم ده کا تییدا ، ئیمه ناوی ده نیین ناخاوتن (parole) ⁽³⁶⁾ . به لام له م دیاری کراوانه دا شتیکی زۆر نه ساز ونه : یان ته نیا "ناخاوتن" تاکایه تی یه ، لاوه کی یه ته نانه ت رینکه و تیشه و ته نیا یان ئه و "ئاویتە یه

⁽³³⁾ هه مان سه رچاوه .

⁽³⁴⁾ هه مان سه رچاوه .

⁽³⁵⁾ هه مان سه رچاوه ، ل ۲۸ .

⁽³⁶⁾ هه مان سه رچاوه .

سەرەتاينكى زمانناسى

كە بەيارىدەى نەۋەى كەۋا قسەكەرى كارا كەلك لە ياساى زمان وەردەگرى" ، كە بە ھىچ جۇرىك ناشى لاۋەكى بىت و بە تايبەتى ھەر ناشى رىكەوت بى و تەنەت ناتوانى تاكايەتى بىش بى .

كارل بىوليرى دەروفتاس و زمانناسى نەمسارى و بە دوايدان .
س . تروپىتسكى لەم مەيدانەدا دوو مەفھومىيان جياكردوۋەتەۋە :
كارى ئاخاوتن (Sprechakt) و پىكھاتنى زمان (Sprachgebilde)^(۳۷) .
ئەگەر بىشى زاراۋەى (Sprachgebilde) لەگەل زاراۋەى (زمان)
(langue) سۆسسىوردا يەك بگرنەۋە ، ئەگەرچى سۆسسىور خۇى
پەنجەى بۇ زاراۋەىنىكى تىرى ئەلەمانى ھاۋاتسا درىزكردوۋە :
(Sprache) - "زمان" ، ئەۋە زاراۋەى كارى ئاخاوتن (Sprechakt)
لەلای سۆسسىور لەگەل ھىچدا يەك ناگرنەۋە .

ھەرچى بۇ زاراۋەى ("ئاخاوتن" - Parole) زاراۋەى (Rede -
"ئاخاوتن")ى ئەلەمانى دانائە .

سۆسسىور لەنىۋ ئەۋ مەفھومانەدا ، مەفھومى "زمان"ى باشتەر و
تەۋاتر دىارى كىردوۋە : "زمان سامانىكى تەجروبهى ئاخاوتنە لە
ھەموو ئەۋانەۋە كۆبۇتەۋە كە سەر بە كۆمەلى كۆمەلگايەكن"^(۳۸) ؛ "زمان
سىستەمى نىشانەى ، كە يەكىتى كرۇك و بىنەپەت تىيدا برىتى يە لە

(37) K. Buhler , Sprachtheorie, Iena, 1934; N. Trubetzky, Grundzuge der Phonologie , "Travaux du Cercle Linguistique de Prague" , 1938. No.7

^(۳۸) سەرچاۋەى ناۋبرائو ، سۆسسىور ، ل ۳۸ .

يەكگرتنى واتا و شىۋەي بىستىن . ئەم دوو ماكەي نىشانە وەك يەك
ھۆشەكىن^(۲۹) .

لە ئەنجامى ھەندى لەو بىرورايانەي سەرھەدا دەتوانىن چ
نەنجامىك ھەلھەينجىن :

۱ - سۆسسىۋر لەو ھەدا پاستە ، كە پىۋىستە زامان وەك دىياردەي
كۆمەلەيەتى سامانى كۆمەل جىباكرىتەو و ئەو دىياردانە بە چالاكىي
زامانەو بەندن .

۲ - سۆسسىۋر لەو ھەدا پاستە ، كە دىيارى دەكا ، بەر لە ھەر
شت بە سىستەمى نىشانەي دادەنى ، چونكە بە بى سىستەمى نىشانە
پىۋەندى و لەيەكترگەيشتىنى ئادەمىزاد پىك نايەت ، كە ي . پ .
ياقنۇف بە دىياردەي دووھى سىستەمى ئىشارەتى ناوبردوھ .

۳ - سۆسسىۋر لەو ھەدا پاست نىيە ، كەوا دادەنى ئەم دىياردەيەي
كۆمەل ، واتە . زامان ھۆشەكىيە ، ئەگەرچى دىياردەي زامان لەگەل
دىياردەكانى ھونەر و داب و نەرىت و تەكنىك بە ھۆشى ئادەمىزاددا
تىدەپەن ، بەلام وشەكان ، دەستورى گۆپران و گەردان ، شىعر و
پۇمان ، سىمفونىا و گۆرانى ، وىنە و نەخشە وەك كەچك و كورسى و
زىن و ئەشكەوت و منارە و كۆشك و تىروكەوان نمونە و پاستىي ھۆش
نىن . بۇ زامان بەگشتى و بۇ نىشانەي زامان بە تايبەتى ماددىيەتيان
پىۋىستە (دەنگ و پىت و پىكھاتنىان) .

^(۲۹) ھەمان سەرچارە ، ل ۲۹ .

سەرەتاينكى زمانناسى .

۴ - ئەو لەوھشدا راست نىيە ، كە واتاي كارى ئاخاوتن و ئاخاوتن وەك سىيىستەمى نىشانەى تەجروبەى پىۋەندى و لە يەكترگە يىشتن بە ھۆى زمانەۋەى بە يەكەۋە بەستۋە .

۵ - سۆسسىۋر ھەروەھا راست نىيە ، كە مەفھومى ئاخاوتن و كارى ئاخاوتنى جىيانە كرەۋتەۋە ، ئەۋىش لەبەر ئەۋەىە ، كە مەفھومى چالاكىى زمانى باش لىك ئەداۋەتەۋە .

۶ - سۆسسىۋر ئەگەرچى ئەو چەند ھەلەيەى كرەۋە ، بەلام دەبى ئەۋەش لەبىر نەكەين ، ئەۋەى ئەو لە بارەى زمان و ئاخاوتنەۋە و توۋىەتى دەۋرى رابەرىكى بىنيۋە بۆ ساغ كرەنەۋەى كىنشە ھەرە گرنگەكانى ئەو مەيدانە لە ماۋەى چەندىن سالددا .
لە ئەنجامدا دەللىن :

۱ - زمان پىۋىستە بە مەفھومى سەرەكى دابىرى . لە راستىدا ئەمە گرنگترىن نامىرى پىۋەندى و لە يەكترگە يىشتى ئادەمىزادە . زمان مولكى كۆمەلە و بابەتى مىنژۋە . زمان دىيالىكت و بەشە دىيالىكتە ھەمەچەشەنەكان ، ئاخاوتنى چىنە جىياۋزەكان و خاۋەن پىشە جۆرەجۆرەكان ، ئاخاوتنى زارەكى و شىۋەى نووسىن ... پىكەۋە دەبەستى . زمانى تاكايەتى نىيە ، زمان ناتوانى مولكى تاك بى ، چونكە زمان تاكەكان و گروپە ھەمەجۆرەكان يەك دەخا ، كەوا دەتوانن زمانى گىشتى بە شىۋەى جىياۋزەكارىنن لە بۋارى ھەلبىزاردنى وشە و پىنكەاتنى رىزمانى و تەنانەت لە تەلەفوز كرەنىشدا . بۆيە چ ئەمرو و چ لە مىنژۋودا بوونى زمانى وەھا : پووسى ، ئىنگلىزى ، فەرەنسى ،

چىنى ، غەربى ... ھتد شتىكى واقىعە و دەشى باسى زمانى نەمپۇي
پووسى يان پووسى كۆن يان سلاقيانىي گىشتى بىرى .

۲ - كارى ناخاوتن تاكايەتىيە و ھەر جارە بەكارھىنانىكى نوئى
زمان وەك نامىرى لەيەكتىرگەيشتى تاكى جۇربەجۇر . كارى ناخاوتن
پىويستە و دەبى دوو لايەن بى : گوتراو و بىستراو ، كە يەكىتىيىكى
نەپچراو پىنەدىنن و مەرجى لەيەكتىرگەيشتى تىدايە . كارى ناخاوتن
بەر لە ھەرشت پىوتسىسيكە ، كە زانايانى فيزيولوژى و بىستىر و
دەروون و زمان لىي دەكۆننەوہ . كارى ناخاوتن مەرج نىيە ھەر
بىستىرى (لە قسەي بىژەيىدا) ، بەلكو ھەرۋەھا دەشى نوسراوبى (لە
نوسىيىندا) ، ھەرۋەھا لە حالەتى پىنەندىي بىژەيى ناخاوتندا كە
لەسەر شىرىت تۆمار كرابى . كارى ناخاوتن دەشى بە پىيى پاي
جۇربەجۇر و بەشىوازي زانستى ھەمەچەشن لىي بىكۆلرئىتەوہ و باس
بىرى .

۳ - لە ھەمووي گىراتر دىارى كىردنى پىناسەي (ناخاوتن) . بەر لە
ھەرشت ئەمە زمان نىيە و ھەرۋەھا كارى جىياوازي ناخاوتن نىيە .
ئىمە باسى ناخاوتنى بىژەكى و ناخاوتنى نوسىن دەكەين و ئەمە بە
تەواوى ھاوسەنگن . ئىمە باسى ناخاوتنى مندال و قوتابى ، ناخاوتنى
لاوان ، ناخاوتنى سەر شانۆ ، ناخاوتنى نوسىن ، ناخاوتنى
پاستەوخۆ و ناراستەوخۆ ، ناخاوتنى كارگىپى و ھونەرى ، ناخاوتنى
وتوويژ ... دەكەين .

سەرەتاينكى زمانناسى

ھەموو ئەمانە بەكارھىنئانى جىياوازى تواناي زمانە ، بۇ
رەنگدانەوھى ئەم يان ئەم مەبەست ، ئەمە فۇرمى جىياوازى بەكارھىنئانى
زمانە لە ھەل و مەرجى جىياوازى پىئوھندى و لەيەكتەرگە يىشتندا . ھەموو
ئەمەش برىتىيە لە بابەت و كەرەستەى زمانناسى .

* * *

- ۵ -

زمان و ینگى دى لە يەكتەرگە يىشتن و پىئوھندى بەستن

مەبەستى لە يەكتەرگە يىشتن يا خود پىئوھندى بەستن راگە ياندنى
ھەوائىكە لە كەسىكەوھ بۇ كەسىكى دى . لە يەكتەرگە يىشتن لە ئەنجامى
چالاكىي پىئوھندى بەستنى دوو كەس يان پتر ساز دەبى ، بە پىنى
بارودۇخىكى دىيارى كراو و بوونى ئامىرى گىشتىي لە يەكتەرھالى بوون .
زمان گرىنگرىن ئامىر و وەسىلەى لە يەكتەرگە يىشتن و پىئوھندى
بەستنى ئادەمىزادە . دانانى زمان بە ئامىرى لە يەكتەرگە يىشتن بە (ئەركى
پىئوھندى بەستن) ناسراوھ . خەلكى كە بىروپاي خۇيان دەگۆرپەوھ ،
ھەست و ئەستيان بۇ يەكتەر دەردەبەرن ، سكالای دلىان بۇ يەك دەكەن ...
بە ھۆى لە يەكتەرگە يىشتنەوھ كاردەكەنە سەر يەك . زمان تواناي
لە يەكتەرگە يىشتن بۇ مروۇف دەپەخسىنى و كارى كۆمەكى و ھەرەوھى
لە سەرجمى بوارى چالاكىي مروۇفا رىكەدەخا . زمان ھەمىشە يەككە

سەرەتايىنكى زاماناسى

بوو ھەم ھىزانەى بوون و پىشكەوتنى كۆمەلى راگرتووه و ھەتتا ھەتايىشە ھەروا دەمىنى .

ئەركى پىئوھندى بەستىن ، ئەركى بىنەپەتتى كۆمەلەيتى زامانە . لە ئەنجامى پىشكەوتنى زاماندا ، زامان (ئەركى دەربىرىن) و (ئەركى كەلەكەبوون)ى بۇ پەيدا بوو .

ئەركى دەربىرىن زامان بىرىتىيە لە توانستى راگەياندى ھەوائىك بە گونگىر و كارتى كوردنى . ئەركى دەربىرىن ھەك يەككىتى دەربىرىن و راگەياندى ھەوائىك و ھەست و بزواندىن و جۆشدانى دەروون تەماشاشا دەكرى .

زامان تەنيا نامىرى لە يەكترگە يىشتى تاكە تاكەى خەلك نىيە ، بەلكو ھەر ھەر ھە نامىرى لە يەكترگە يىشتى سەرىياكى ھاوولاتيانە و نامىرى پاراستنى تەجروبه و تاقى كوردنەوھ و زانىيارى كەلەكە بوو بۇ نەوھكانى دواپۇژ . ئەم ئەركەى زامان ، كە رەنگدانەوھى زانىيارى و پاراستىنى بە ئەركى كەلەكە بوونى زامان ناودەبرى .

زامان ھەك گىرنگىرىن نامىرى لە يەكترگە يىشتى و پەيوھندى بەستىن بە ھۆى نەرم و نىيانى دانەكانى و سىنوور فراوانى و خىرا گۇرپانى سىستەم و ھالەتەى يەوھ ئەركى كۆمەلەيتى خۇى بەجى دىنى .

لە دەربىرىن و گەياندى ھەوالدا دانەى جۇربە جۇرى زامان بە شىوھى جىياواز بەشدارى لە بەجى ھىنانى ئەركى كۆمەلەيتى زاماندا دەكەن - لە كارى گەياندى ھەوالدا دانەى (پىستە و وشەى) ناوى و گوزارەىسى پاستەوخۇ بەكار دىنرى . دانەى ناوى تەنيا تاكە تاكەى

سەرەتاينكى زمانناسى

وشەي گرنىگ و ناسراوى وەك (خانوو ، پۇيشتن ، پىنج ، باش ، خىرا) ناگرنتەو ، بەلكو دەستەواژەي ناوى و ئىدىيەمىش (چىاي پىرەمەگروون ، لە كانگاي دلەو ...) دەگرنتەو . ھەرچى دانەي گوزارەييشە ، برىتىيە لە رستەي ھەمەچەشن .

ويپاي دانەي پىوھندى بەستن ، زمان خاوەنى دانەي پىكھاتنىشە ، كە بۇ پۇنانى دانەي ناوئى و دانەي گوزارەيى پىويستە . ئەم جورە دانانەي زمان برىتىن لە فونىم و مورفيم ، فورمى وشە و جورەكانى وشەپۇنان ، وشەگوپى و پىكخستنى رستە .

كەرەستەي زمان و دانە و جورەكانى ، بەلاى سيستەمى زمان و بىر و مرۆھ ، بۇقسەكەر و گوئگر و خوئنەر سى پووى پىوھندييان ھەيە . دانەكانى زمان لە پووى مايەكەتى (المادىە) و نموونايەتى (المثاليە) يەو ، فورم و ناوھرۆكەو لە يەك جىادەكرنتەو و سەرنج پراكىشيش ئەوھەيە ، لەم لايەنانەي زمان و پىوھنديى لايەنى جىاوازيان ، جىاوازه .

گشت دانەكانى زمان ، وەك ھەموو دانەكانى نىشانە خاوەنى پووى مايەكەتتىن . ئەو دانانە پىويستە لە پىنگاي ئەندامەكانى ھەستەو ، بەر لە ھەرشت بىستى و بىنينەو و ھەربگىرىن . توانستى و ھەرگرتنى دانەكانى زمان يە (ئەركى و ھەرگرتن) ناسراوھ دانەكانى زمان بۇ يارىدەي گەياندننى و اتا و ديارى كردنى سنوورى شستىكى نموونايەتى و مايەكەتتى لە كاردان . توانستى دانەكانى زمان لە گەياندننى و اتا و جىاكردەنەو دا (ئەركى و اتاگەياندننى) پىدەوترى .

پويى مایه كىتى دانەكانى زامان فونىم و مۇرفىم و ھىروھما جۇرى يەكگرتىيان پىنك دىنى . فونىم و مۇرفىم بچوكتىن دانەى زامان و خاۋەنى ئەركى جۇر بە جۇر . بۇ نىمۇنە ، وشەكانى : (بار) و (پار) ؛ (ھار) و (ھەر) ، (مال) و (مار) يەك فونىم جىيان دەكاتەۋە وھىچ فونىمىكىشىيان مۇرفىم نى يە . وشەكانى (دابوون) و (پابوون) و (ھەلبوون) مۇرفىمى پىشىگر لە يەكتىيان جىادەكاتەۋە ، وشەكانى (زەردى) و (زەردىنە) و (زەرد) ىش مۇرفىمى پاشگر دەيان گۇرپى .

بەپنى ئەو كەرەستەيەى بۇ پىكەپنىانى لەيەكتىرگە ىشتن و پىۋەندى بەستىن كەلكى لى ۋەردەگىرى ، زامان دەتوانى دەنگى و نووسىنى بى . بىگومان دەنگى فۇرمى سەرەكىى زامانە ، چونكە ۋەك دەزانىن زامان ھەيە ھىشتا خاۋەنى نووسىن نى يە . ۋەك ئاشكراشە ، ئەركى نووسىن مایه كىتى تەۋاۋ بە زامان دەدا .

رېنگەى دى لەيەكتىرگە ىشتن و پىۋەندى بەستىن (رېنگەى دەنگى) و (رېنگەى نووسىن) . بە وىنە لە تەك ئاخاۋتنى عادەتى دا ، ئىشارەتى دەنگىى جۇر بە جۇر بەكار دەھىنرى ، ۋەك : زەنگ ، ھۇپن ... ھىروھما تەكنىكى ھەمەپەنگى ھاۋچەرخ ، ۋەك : تەلەفون ، ئىدىۋ تەلەفون ، پارادىۋ ، تۆماركردنى دەنگ ... ئامىرى لەيەكتىرگە ىشتن و پىۋەندى بەستىن .

ۋەسىلەينكى دى لەيەكتىرگە ىشتن ، كە رېنگەى نووسىنە پتر ھەمەپەنگە . ھەموو جۇرەكانى نووسىن خاۋەنى خاسىەتى گۇرپىنى فۇرمى دەنگەكانى زامانە بۇ وىنەينكى بەرچاۋ . لەنىۋ فۇرمى نووسىنى

زماندا ، وئیرای فۆرمی بغيره تی ، که ئەلفوینی گشتی میله تیکه ، پیویسته هندی جۆری دی جیا بگریتهوه :

۱ - زمانی یاریده دهر :

ئەلفوینی دەستی (daktylos) و پیتی (برایل) ^(۴۰) بۆ ئەوه سازکران تا له کەلک وەرگرتنی زماندا یاریده دهری کهسانی کهر و بی چاویان پی بدری . ئەلفوینی دەستی له سەر بناغە ی وئنه کردنی دەنگ به یارمەتی په نجه دامه زراوه . له گەل نیشانه کانی په نجه دا نیشاره تیش هیه ، که یاریده ی جیا کردنه وه ی هاوجوتی و هاوشانیی دەنگ دودا . بۆ نمونه ، دەست له سەر سنگ دانان نیشانه ی دەنگی ئاوازه داره ، دەست له سەر سنگ لا بردن نیشانه ی دەنگی کپه ، ئو نووسینه ی لوون برایل بۆ کوئرانى داناوه ، پیتەکانی به یاریده ی شەش خال پیکهاتوه .

۲ - سیسته می نیشانه ی تایبه تمەندی :

بۆ نمونه ، ئەلفوینی بروسکه و لاسکی (به تایبه تی پیتەکانی

^(۴۰) لوون برایل ، پاریس (۱۸۰۹-۱۸۵۲) . مامۆستایینکی گهوره ی فیرکەری کوئران بوو . خۆی له تەمەنی سی سالیدا کوئربوو . سالی ۱۸۲۹ پیتی بۆ کوئران سازکردوه ، که تا ئەمڕۆش له گشت جیهاندا به کار دینری . یه کهم کتیب ، که به سیسته می برایل چاپ کرابی "مێژووی فرەنسا" (۱۸۲۷) یه . له پووسیاش سالی ۱۸۸۵ بهم پیتانه دەست کرا به چاپکردنی کتیب (وهرگێن) .

سەرمتایینکی زماناسی

مۆزی^(۱) ، نیشانەکانی ھاتوچۆ ، نیشانەکانی سەر ئالا و فېرۆگە و پۈکیت ...

۳ - نیشارەتە زانستی یەکان :

وہک : بیرکاری و کیمیا و فیزیا و ژیریئری ... لە زانستی ھاوچەرخدا نیشانەکانی بیرکاری ژیریئری بەشیوہییکی فراوان بەکار دینرین . وا ھەندی نیشانە و واتاگانیان دەخەینە پیش چاؤ :

R - پێوہندی : $x - xRY$ پێوہندی بە Y یەوہ ھەبە .

⊆ - سەر بە : $A \subseteq B$ A سەر بە B یە .

≠ - یەکسان نەبون : $A, B \neq A$ یەکسانی B نی یە .

ئەگەرچی سەرپاکی ئەو سیستەمی نیشانانەیی ناومان بردن ، وەک پینگەیی جۆر بە جۆر بۆ لە یەکتەرگەیشتن و پێوہندی بەستن کەلکیان لێ وەردەگیرئ ، بەلام زمان ھەموو شت دەگریتە خۆ و ھی ھەموو کەسە و لە بەردەوامیی ھەزاران سالدا گەشەیی کردووہ و پێگە یوہ و وەسیلەیی سەرھەکیی لە یەکتەرگەیشتن و پێوہندی بەستنی سەرچەمی چالاکی یەکانی کۆمەلە . ھەرچی زمانی یاریدەدەر و سیستەمی نیشانەیی تایبەتمەند و نیشارەتە زانستی یەکانن خواوہنی ئەو خاسیەتانە نین . بواری بەکارھینانی نیشانەیی دەستکردی سیستەمی زمان تەسکە و ئەمەش لە نرخیی کۆمەلایەتی یان کەم ناکاتوہ . ئەمپۆ کە سەدەیی شۆرشی تەکنیکە ، دەوری زانستی سروشتناسی و بیرکاری

^(۱) ساموئیل مۆزی (۱۷۹۱-۱۸۷۲) . ھونەرەندیکی ئەمریکایی یە لە میدانی

دۆزینەوہی تەلەگرافدا دەوری گەوری ھەبووہ (وەرگێن) .

سەرئایینیکی زمانناسی

بەرزبوووتەرە و نیشانەکانی بیرکاری بۆبوووتەرە . بەلام لەگەڵ هەموو
ئەرەشدا بواری بەکارهێنانی سیستەمی نیشانە سنووردارە .

Дорожные знаки
بشانه لاني هاتوجو

Железнодорожный переезд со шлагбаумом

Полосчатый пешеходный переход

Пересечение с главной дорогой

Опасный поворот

Сужение дороги

Пешеходный переход

Дети

Ремонтные работы

Прочие опасности

Въезд запрещен

Движение запрещено

Велосипедное движение запрещено

Пешеходное движение запрещено

Проезд без остановки запрещен

Поворот налево запрещен

Поворот направо запрещен

Подача звукового сигнала запрещена

Стоянка запрещена

Преимущество в движении встречных транспортных средств

Конец запрещения въезда грузовых автомобилей

Конец запрещения въезда грузовых автомобилей

Обязательное направление движения

Движение автомобилей попутно запрещено

Велосипедная дорожка

Дорожка для пешеходов

Конец ограничения ширины проезжей части

Скоростная дорога

Конец скоростной дороги

Населенный пункт

Конец населенного пункта

Преимущество в движении перед встречными транспортными средствами

Направление движения по полосам

Место разворота

Место стоянки

Место стоянки

Автозаправочная станция

Пункт медицинской помощи

Полоса движения

Направление объезда

Знак «Берегись поезда»

Стоп

سەر تاييخكى زاماناسى

 А	 Б	 В	 Г	 Д	 Е	 Ж
 З	 И	 Й	 Н	 Л	 М	 Н
 О	 П	 Р	 С	 Т	 У	 Ф
 Х	 Ц	 Ч	 Ш	 Щ	 Ъ	 Ы
 Ь	 Э	 Ю	 Я			

تەلفونى دەستى

Ручная азбука

А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	Й	Н
Л	М	Н	О	П	Р	С	Т	У	Ф	Х
Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь	Э	Ю	Ё	Я

تەلفونى دەستى لۇودى بىرلىك
تەلفونى دەستى لۇودى بىرلىك

پەيدا بونى زامان

فەلسى سىيەم

-۱-

يەكيتى پەيدا بونى زامان و فرەزمانىي ئادەمىزاد

پەيدا بونى ئاخوتنى مرۇف كىشە يىكى يەكجار گرانە ، كەوانەك تەنيا زاماناسى لىنى دەكۆلئىتەو ، بەلكو زانستەكانى دى _ ئەترۆپولۇژى و دەروونناسى و بايولۇژى و ئەتنوگرافى _ يىش خەرىكىين . پەيدا بونى زامان پىوھندى بە پەيدا بونى ھۆش و كۆمەلەو ھەيە و ئەمەش كىشە يىكى فەلسەفىيە . گرانىسى ساغ كىرەنەو ھى ئەم كىشە يە لەو دەايە ، كە سەرەتاي ئاخوتنى مرۇف و ھۆي پەيدا بونى ، دەتوانىن تەنيا لەسەر بناغەي سەرچاوەي ناراستەو خۇلىك بەدە يىنەو : زامانى خىلە سەرەتايى يەكان ؛ ئاخوتنى مندال ؛ نىشانەي دەنگىي مەيمونى لە مرۇچوو . جا ھەموو ئەمانە ناتوانن ئاخوتنى مرۇف لە واقىيى سەرەتايدا تەواو پوون بەكەنەو . بۆيە كىشەي پەيدا بونى ئاخوتنى مرۇف لە سنوورى بارودۇخ و ھۆي سەرھەلدانى دا تەماشىا دەكەين و خاسىيەتى توانستى پىشتەي

سەرەتاييكي زمانناسى

ئاخاوتن و پىنكھاتن و ئىركى دانە ھەرە دىرىنەكانى زمان لىك دەدەينەوہ .

پەيدابوونى زمانى ئادەمىزاد و پەيدابوونى زمانى جياواز و خىزانى زمانان (بەوينە ھىند و ئەورۇپايى) شتى يەكجار جياوازن و ئەگرچى ھەموو لە يەك پلە و پادەدا كىشەى گىرنگن . پەيدابوونى زمانى ئادەمىزاد و زمانى خىزم و زمانى جياواز لە دەمى جياواز و ھەلومەرجى جياوازدا پووى داوہ و ھۆى جياوازی چەسپاۋ ھىناۋنى يە كايەوہ . لە سەرەتادا باسى پەيدابوونى زمان دەكەين و ئەوجا لە پەيدابوونى زمانى خىزم دەدوين و لە كۆتايىشدا پەيدابوونى تاكە تاكەى زمانى جياواز پوون دەكەينەوہ .

پەيدابوونى زمان بەشىكە لە كىشە نى پەيدابوونى ئادەمىزاد و كۆمەلى ئادەمىزاد .

مىروڤ لە ئەنجامى بارگۆپىن و پىنشكەوتن و گەشەكردنى دورودىرئىزى جىھانى بوونەوھردا پەيدابوو ، بەتايبەتى لە مەيموونى لە مىروچوۋەوہ . مەيموونى سەرەتايى (كە Proconsul _ شەمپازى زوى پى دەوترى) نىزىكەى ۲۵-۴۰ مىيۇن سال لە مەوبەر لەسەر زەوى دەريا . لويس ليكى زاناي ئەنتروپۆلۆژى ئىنگلىز و مىرى خىزانى لە ناۋچەى گۆمى ئىكتۇرىا (لە گىنىيا) بەردەنى (متحجر) پاشماۋەى كەللەسەرى گيانلەبەرىكى ۱۴ مىيۇن سالى بەر لە ئەمپۇيان دۆزى يەوہ . ددانەكانى زىر چاۋى ئەم گيانلەبەرە كەمىك لە ددانەكانى تىرى دىرئىتر بوون (ئەم ددانانەى مەيموونى مىروئاسايى زۆر لەوانى تىرى نىزمىتن) .

لە ئىسك و پروسكى ئەم گيانلە بەرەدا ئەوەش بەدى كراوه ، كە ژىر چاوى چالە (ئەم چالى يەى ژىر چا و تەنيا خاسىيەتى مروّقه و تەنانەت لە مەيموونى مروّناسايى يشدا نى يە) . ئەم نيشانانە پىنگەيان بە دوكتۆر ليكى دا وای لىك بەداتەو ، كە ئەو گيانلە بەرەى ۱۴مىيۇن سالى بەر لە ئىستا ، دەبى بەرەو بە ئادەمىزاد بوون گەشەى كرديى ، ئەگەرچى لە پەسەندا مروّف نەبوو . ئەو جوّره گيانلە بەرانە هەر لە (australis pithekos - ئاوسترالوپىتيك) هوه تا (Pithecanthrope - مەردوومى جاوه) ماوە بېنكى دووردرىژ (نزىكەى ۱۲مىيۇن سال) لە پىشكەوتن و گەشە كرندا بوون بو بارگۆرین بەرەو بە ئادەمىزاد بوون .

تەمەنى مروّقى هەرە زوو (جوّرى Sinanthropos) نزىكەى دوو مىيۇن سال دەبىت^(۱) . لە چا و مروّقى ئەمرو (homo sapiens - مروّقى هوشيار) دا ، كاسەى سەرى سىناتروپ مىشكى كەم تىدابوو ، بەلام لە تەنىشتى يەو ئامىرى بەردىنى ساكارى لى بوو ، كە بە ئاشكرايى ئەو نىشان دەدەن دەستكردى خوّى بوون و زانىويتى بەكارىان بەينى .

پىشكەوتن و گەشە كرندا بەرەو بە ئادەمىزاد بوون و پىكەاتنى كۆمەل بە سى قۇناغدا تى پەريوه :

۱- قۇناغى يەكەم دەستەى پىشكەوتوى ئاوسترالوپىتيكە ، كە لە بە چوار پەل پۆيشتنەو كەوتە ئەوەى تەنيا لەسەر پىكانى بپروا و

^(۱) ئەگەر ئەو دۆزىنەو يەى لە ئەفرىقا و ئەم لىكۆئىنەو يەى لە تەرمى قولەپەش (زىجەتروپ) كراوه ، و مېگرىن ، ئەو تەمەنى دىرىنترىن مروّف (homo habilis) دەكاتە دوو ھزار و پىنج سەد ھزار سال .

سەرەتاينىكى زاماناسى

ۋەك ئامىر كەلك لە دار و بەرد و ئىسكى گيانلەبەران ۋەربىگىرى . ئەمە درىزىترىن قۇناغە و دورىسى لە ئىمەۋە دەگەرپىتەۋە بۇ ۲ - ۲ مىليون سان .

۲ - قۇناغى دىرىنترىن و دىرىنى مروڧ _ پەليانتروپ (پىتى كانتروپ ، سىنانتروپ ، نياندرتال) ، كە ئامىرى باش و كۇخيان دروست دەكرد و بە كۆمەل راوى گيانلەبەرى گەورەيان دەكرد . دورىسى ئەم قۇناغە لە ئىمەۋە نىزىكە مىليونىك سال دەپىت .

۳- قۇناغى مروڧى ھاۋچەرخى بەوزە . ئەم قۇناغە ۴۰-۵۰ ھەزار سالىك لە ئىمەۋە دورە .

پتر لە مىليونىك سال لەمەبەر (لە دورى بەرددا ، بەواتاينىكى دى لە پلەي ھەرە نزمى كىۋىتىدا) ، كە ئەو جۆرە مروڧانە پەيدا بوون ، پىۋىستىيان بە ماۋەيىكى زۇر بوۋە تاخاسىەتى بايولۇژى مروڧ و خاسىەتى كۆمەلى ئادەمىزاد ۋەربىگىرن . ف . ئىنگلس پلەي ھەرە نزمى كىۋىتى بە مندالىي ئادەمىزاد ناۋدەبا و باسى ئەو دورەي بەم جۆرە كىردوۋە : " مروڧ ھىشتا لە شوينى سەرەتاي پەيدا بوونى دا دەريا ، واتە لەجەنگەل و دارستاندا . ديارە بەشىكى زيانىشىيان لەسەر دار و درەخت بردوۋەتە سەر و ھەر ئەمەشە بوۋە بە ھۆس پاراسان و مانەۋەيان لەنىو گياندارانى دىندەي گەورەدا . خواردەمەنىيان بەرى درەخت و گويز و رەگ بوو ، دەستكەوت و سەرکەوتنى ئەم دورە . پەيدا بوونى ئاخاوتتى رەۋانە . گىشت ئەو مىللەتانەي لە مىنەۋى

سەرەتايىكى زاماناسى

نەمپودا ناسراون ، هيچ يەككىيان لەو بارودۇخە سەرەتايى يەدا نەماون^(۲) .

ئاخاوتنى پەوان يارمەتتى ئادەمىزادى دا لەجىھانى گيانداران جىبابىتەوہ و لە كۆمەلدا يەك بگرن و گەشە بە بىر و ھۆش بدا و بە يەكەوہ كار بگەن . لەگەل ئەوہشدا پەيدا بوونى زمان تەنيا بەگۆراني بايولۇژى يەوہ بەندنى يە ، بەلكو بە دروست بوونى كۆمەلىشەوہ بەندە . مېژووى ئادەمىزاد بەسەر دوو دەوردا دابەش دەبى : پىنش مېژوو و مېژوو (دەورى دووہم ئەو قۇناغەى مېژوو دەگرتەوہ ، كە كۆمەلى ئادەمىزاد بەتەواوى پىكھاتبوو) . دەورى پىنش مېژوو ، مېژووى قۇناغى سەرەتايى يە _ واتە دەورى سەرھەلدان و گەلەلە بوون و خۆگرتنى كۆمەلى ئادەمىزادە .^(۳)

پەوہى سەرەتايى مروڤ ، كۆمەلەيتى بايولۇژىيى زىندەوہر بوو . لەم پەلەيەدا پەنجدانى عەفەوى پىشكەوت ، بەلام بەرەمى نووى و نامىرى كارکردنى نەھىنايە ئەنجام ، بەلكو تەنيا فيرى بەكارھىنانى ئەو شتانە بوو ، كە لە سىروشتدا ھەبوون . ئەم جۆرە شتانەش بوونە نامىرى بەرگىرى لەخۆکردن و پارو . پەنجى عەفەوى ھەلومەرجى بۇ پەيدا بوونى بىرەوھۆش و زمان پىكھىنا .

(۲) ف . ئىنگلس ، پەيدا بوونى خىزان ، دارايى تايىبەتى و دەولەت . _ ك . ماركس ،

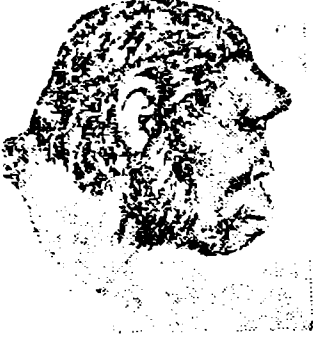
ف . ئىنگلس ، كارە كۆكراوہكانيان ، چاپى دووہم ، ب ۲۱ ، ل ۲۸ _ ۲۹ .

(۳) يو . سى . سىميونوف ، چۆن مروڤايەتى پەيدا بوو ، مۇسكۇ ، ۱۹۶۶ ، ل ۲۸ _ ۲۹ .

سەرمتائىنكى زاماناسى

لە راستىدا چالاكىي رەنجى ئادەمىزاد لە كەوتنە بەرھەم ھىنانى ئامىزى رەنج دانەو دەست پى دەكات . بە پىنى دەرېرىنى ب . فرانكىنى زانا و سىياسى ئەمەرىكايى ، مرقۇش بەو لە مەيموونى مرقۇ ئاسايى جىادەبىتەو ، كە ئەو گىنانلەبەرىكى ئامىز دروستكەرە - tool-taking animal) . پىويستى ھىنانە بەرھەمى ئامىزى نوئ ، كەوا لە مېشكدا نەخشەى دروستكردنى بۇ دەكىشرىئ ، چالاكىي ھىنانە بەرھەمى پىئ لەدايك دەبىئ . ھىزى بەرھەم ھىنان و پىوھندىى بەرھەم تا دەھات پىتر فشاريان بۇ پىوھندىى بايولۇژى دەھىنا . قۇئاغى يەكەم لەسەرخۇ گۇپرا بە رىبازى خىلەكى . بەم چەشەنە مېژووى مېژووى كۆمەلى ئادەمىزاد دەست پى دەكات . يەكەم شىوھى پىكھاتنى ئابوورى ، كۆمەلگاي سەرەتايى بوو . لەم دەھەدا پىرۇتسىسى پەيدابوونى زامانانى خزم دەستى پىئ كورد .

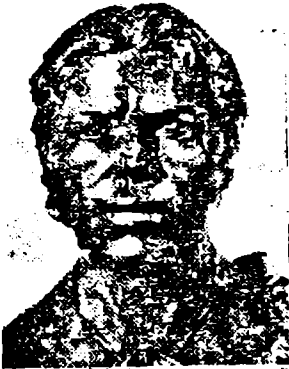
وھك دەبىنن ، لەنىو ئەو بارودۇخەدا ، كە زامانى تىدا پەيدابوو ، ھەندى ھۇ پىوھندىيان بە گەشەكردنى ئەندامەكانى لەشى ئادەمىزادەو ھەيە و ھەندى ھۇى دىش بە بوونى رەوھى سەرەتايى بە كۆمەل . بۇيە ئەو ھەموو شتانەى دەرلرەھى پەيدابوونى زمان و تراوھ ، دەكرى بەسەر دوو دەستەى بىرەتەدا دابەش بىكرىن : ۱ - تىورىى بايولۇژى ؛ ۲ - تىورى كۆمەلایەتى .

مەردوۋى جاۋە
(پېتىكانتروپ)
Pithecanthrope

ئاۋسترالوپېتىك
Australis pithekos

مردۆنى ھوشيار
Homo sapiens

نياندارتال

سينانترۆپ
Sinanthropos

تيۇرىي لاسايى كوردنەۋە و دەربىرىنى پەژارە و خۆشى

تيۇرىي بايۇلۇژى پەيدا بوونى زمان وا پوون دەكاتەۋە ، كە لە ئەنجامى پىشكەۋتن و گەشە كوردنى ئەندامانى لەشەۋە - ئەندامانى ھەست ، ئەندامە كانى ناخاۋتن و مېشكەۋە - ھاتبېتتە دى . باشىي ئەم تيۇرىيە يە لەۋەدايە ، ۋەك ئەنجامى دوورودرىژى پىشكەۋتنى سروسشت دەپروانېتتە پەيدا بوونى زمان و دژى ئەۋ رايە دەۋەستى ، كەۋا دادەنىي زمان يە كسەر پەيدا بوۋە و ديارىي خوايە بۇ ئادەمىزاد . لەنيۇ تيۇرىيە بايۇلۇژىيە كاندا دوانيان پتر ناسراون : تيۇرىي لاسايى كوردنەۋە و تيۇرىي دەربىرىنى پەژارە و خۆشى .

تيۇرىي لاسايى كوردنەۋە پەيدا بوونى زمان بە پىشكەۋتن و گەشە كوردنى ئەندامە كانى بېستتەۋە ، كە ھەست كوردنە بە دەنگى گيانلە بەران (بە تايبەتى گيانلە بەرى مالى) . بە پىنى ئەم تيۇرىيە ، زمان ۋەك لاسايى كوردنەۋە دەنگى گيانلە بەران (حيلەي ئەسپ و ماين . بۇرپەي گا ، بارپە و باعەي مەر و بزن) پەيدا بوۋە : يان دەربىرىنى ھەست و ئەست بەزانبەر دەۋرۋبەر . بۇ نمونە لىبىنىس ۋاى بۇچوۋە ، كە "mel"^(۱) بە تام شىرىن و ناۋەكەي لەبەي خۇشەشە : "leben" _ ژيان " و "lieben" _ خۇشۋىستىن "يش نىشانى نەرمۋىانين

(۱) وشەينكى لاتىنىيە ۋاتاي (ھەنگوين) ە .

سەرمتایینکی زمانناسی

به لām "lauf_ پاکردن" و "löwe_ شیر" توند و په قی راده گه یه من .
لینیس و هیزدیر و هومبولدت لایه نگرانی ئەم تیۆری یه بوون .
تیۆری لاسایی کردنه وهی دهنگ له سەر بناغهی دوو شیمانە
(الاحتمال) دامه زراوه : ۱) دهستهی یه که می هی لاسایی کردنه وهی
دهنگن : ۲) دهنگ له وشه دا پیواره تی (الرمزیه _ Symbolism) یه و مانای
به سروشتی شته وه بهنده .

به لām ئەم دوو شیمانە یه له گه ن هه لکه وتی پوودا وه کانی زماندا
ناگونجین . پاسته له هه موو زمانیکدا وشه هه یه په نگدانه وهی
لاسایی کردنه وهی دهنگ بی ، به لām ئەو جوژه وشانه زۆر که مه و
سهره پای نه وهش له زمانانی جیاوازا جیاوازن و وه نه بی له زمانی
سهره تاییدا زۆتر بی وه که له زمانی پیشکه وتوودا . ته نیا له
هه لو مه رچیکدا ده کری ئەمه پوون بکریته وه ، که ددان به وه دا بنری ،
وشه ی لاسایی کردنه وهی دهنگ نه نجای پیشکه وتنی زمان بی .

وشه ی لاسایی کردنه وهی دهنگ که له زماندا جیگیر بووبی ،
خاوه نی دهنگ و فۆر مه . هه ر له بهر نه وه شه به لای پووسه وه دهنگی
مراوی (کریا_ کریا) یه و به لای ئینگلیزه وه (کواک_ کواک) ه و به لای
فه رهنسایی یه وه (کان_ کان) ه و به لای دانیمارکی یه وه (پان_ پان) ه و
به لای کورده وه (قچه_ قچه) ه . به هه مان چه شن ناوی ئەو
گیانله بهرانهش جیاوازن ، که له ده رووبه ری مرۆفن ، به ونه : مراوی ،
قاز ، پشیله ، سه گ ...

تيۇرىي دەربېرىنى پەژارە و خوشى (يان تەكدانەوہ _ الانعكاس _ Reflex) پەيدا بوونى زمان بەو جۇشە دەروونى يانەوہ دەبەستى ، كەوا ئادەمىزاد ھەستى پىيان كىردوہ . بەپىي ئەم تيۇرىيە ، دەستەي يەكەمى وشەكانى زمان قىژەي عەفەوى و دەربېرىنى پەژارە و خوشى و تەكدانەوہن . مرؤ كارتى كىردنى ئازار و شادى ، ترس و برسيتى دەربېرىوہ . لە ئەنجامى پيشكەوتندا ، نالە و قىژە و ھاوار ... لاي گشت ئەندامانى كۆمەل واتاي پىوارەتى يان وەرگرت . ستىپىنتال و داروين و پۆتېنېيا و كودرياقسكى لايەنگىرانى تيۇرىي تەكدانەوہ بوون .

ئەگەر لە تيۇرىي لاسايى كىردنەوہى دەنگدا جىھانى دەروہ (دەنگى گىمانلەبەران) ھىزى بزوين بووبى ، ئەوہ ھىزى بزوينى وشە جىھانى ناوہوہ بوو _ واقە مرؤ خۇي ھەستى گشتىتى لە نىوان ھەردوو تيۇرىدا برىتىيە لەوہى لەتەك زمانى دەنگىدا ، ددان بە بوونى زمانى ئىشارەتدا بنرى ، كە رىكوپىكتەر دەردەبىرا .

بۇ نمونە ، وندت^(*) وای داناوہ ، لە سەرەتادا دوو زمان ھەبووہ : زمانى ئىشارەت (جوولانەوہى دەست و دەم و چاى) و زمانى دەنگ (جوولانەوہى زمان و لىقو) . بە يارىدەي دەنگ ھەست و نەست دەردەبىراو بە يارىدەي ئىشارەت شت دەناسىنرا . وندت سى جۇر

^(*) وندت (۱۸۲۴_۱۹۲۰) دەروونناس و فىزيولوژ و فەيلەسوف و زاماناسى ئەلەمانە . سالانى (۱۸۶۴_۱۸۷۴) لە ھايدلبرگ پروفېسسورى فىزيولوژى بووہ . لە سانى (۱۸۷۵) یشەوہ لە لايبزك پروفېسسورى فەلسەفە بووہ . ئەندامى كاراي كۆپى زانىارى بووہ (ومرگىي) .

ئىشارەتى جياكردوۋەتەۋە : نىشاندان (بۇ نمونە ، پەنجە بۇ پاكىشان) : نواندن يان پوونكردنەۋە (بەۋىنە ، دەست پراۋەشان) ؛ پىۋار (الرمز) (وہك پەنجە لەسەر لىۋ دانان) . بە دەست و بە جۈۋلانەۋەى ماسۈۈلكەكەكانى دەمۈچاۋ ، پىگادان و قەدەغەكردن ، فرمان و داخۋازى ؛ ھەرپشە و خۇشى دەردەبىرا .

لە بەردەۋامىي پىشكەۋتنى ئادەمىزاددا، زامانى دەنگى تا دەھات پىتر پەۋان دەبوۋ . ھەرچى زامانى ئىشارەتیشە كەۋتە ئەۋەى پىتر دەۋرى يارىدەدەرى بىيىنى . ئىشارەت لە دەنگ كەمتر لەبارە و لە شەۋ و لە تارىكى و لە پشت دار و درەختەۋە ديار نىيە و لە كاتىكىشدا كە دەست بە كاريكەۋە بى ، ئىشارەت سازنابى . ئىشارەتەكانى دەنگ چ لەرپى جياكردنەۋەى دەنگەۋە و چ لەرپى كۆكردنەۋەى دەنگەۋە تۈۋانى يان پىشكەۋەن و پىيگەن . بۇيە وشە ئىشارەتى كۈشت .

تىۋرى لاسايى كىردنەۋەى دەنگ و تىۋرى تەكدانەۋە كە لە پەيدابوۋنى ميكانىكى قسەكردن دەكۆلنەۋە ، بە شىۋەيىكى سەرەكى لە پوۋى دەروۋنى و فیزیۋلۇژىيەۋە تەماشای دەكەن . ئاۋرپدانەۋەى ئەم تىۋرى يانە لە بەنگەى كۆمەلایەتى ، بوۋە بە ھۇى گومان و دوۋدنى لىيان : ھەندى بەگالتەۋە تىۋرى لاسايى كىردنەۋەى يان ناۋناۋە "تىۋرى ۋەۋ _ ۋەۋ" و بە تىۋرى تەكدانەۋەش دەلین "تىۋرى تف _ تف" . لە پاستىدا لەم تىۋرى يانەدا لایەنى كىشەى بايۋلۇژى زۆرگەرە كراۋە و پەيدابوۋنى زامان بە تەۋاۋى بە پەيدابوۋنى ئاۋاتنەۋە بەستراۋەتەۋە .

بايەخى تەواو بەرپا ستىيە نەدراوہ ، كە پەيدا بوونى مرۇف و كۆمەلى
مرۇقا يەتى جياوازىي تەواوى لە گيانلەبەر و رەوہى گيانلەبەر ھەيە .

- ۲ -

تيۇرىي كۆمەلايەتى

تيۇرىي كۆمەلايەتىي پەيدا بوونى زمان ، پەيدا بوونى زمان بە
پىداويستى كۆمەلەوہ ليك دەداتەوہ ، كە لە كار و ئەنجامى پيشكەوتنى
بىر و ھۆشى ئادەمىزادا سەرى ھەلداوہ . ديۇدۇر سىتسىلييسكى
نوسىيوپە : "قسەي مرۇقى سەرتايى نارېك و پچرپچر بوو ؛ وەك
گيانلەبەرى كىوى دەژيا ؛ يەك يەك دەچوونە لەوہرگە و گىاي خۇش و
بەرى درەختيان دەخوارد . ھىرش و شالوى گيانلەبەرانى درندە بۇ
سەريان ، فىرى ئەوہى كردن يارىدەي يەكتە بدن و لەترسا پال
بەيەكەوہ بدن . وردە وردە كەوتتە ئەوہى يەكتە بناسنەوہ . دەنگيان
ھىشتا بى واتا و پچرپچر بوو ، بەلام ئەو دەنگانە لەسەرخۇ بوونە
وشەي واتادار . پىكەوہ وەستانيان نىشانەي ھەموو شتىك بوو و
پىوھندى يانى پوون كردهوہ"^(۱).

(۱) تيۇرىي كۆنى زمان و شىواز ، مۇسكۇ ، ۱۹۲۶ ، ج ۲۲ .

لەم دەقەدا تيۇرىي "پەيمانى كۆمەلايەتى" خراوتە پىش چاۋ :
زمان وەك دەرپرېنكى ھۆشەكى و بەھرەى ئادەمىزاد تەماشاكراۋە .
ئەم تيۇرىيە لە سەدەى ھەژدەيەمدا لەلايەن ژ . ديو . بىللى و ئى .
ب . ديو كۆندىلياك و ئادەم سمىت و ژ . ژ . پۇسۇۋە پىشتىگىرى ئى
كراۋە . پەيمانى كۆمەلايەتى لاي پۇسۇ بەندە بە دابەش كوردى ژيانى
مىرۇقايەتى بەسەر دوو دەوردا : سىروشتىيەت و شارستانىيەت .
لە دەورى يەكەمدا مىرۇف بەشيك بوو لە سىروشت و زمانىش لە
ويست و ئارمىزوو و ھەست وروژانەۋە پەيدا بوو . پۇسۇ نووسىويە :
"زمانى يەكەم دەستەى ئادەمىزاد زمانى ئەندازە (ھندسە) نەبوۋە ،
ۋەك ھەندى كەس وا بىردەكەنەۋە ، بەلكو زمانى شاعىران بوۋە" ،
چونكە "وروزانى ھەست تەكانى بە دەرپرېنى يەكەم دەنگ داۋە" .
دەنگ لە سەرەتادا لە خىزمەتى پەرمى ئەو شتانەدا بوۋە ، كە كارىان
لەسەر بىستەن دەكرد . ئەو شتانەى بەچاۋ دەبىنران ، بە ئىشارەت
نیشان دەدران . بەلام ئەمە شتىكى لەبار نەبوو ، بۇيە گۆپىيان بە
دەنگ و پستە . زىدادبوونى ژمارەى دەنگە دەرپراۋەكان بوۋە ھۇى
رىكوپىك بوونى ئەندامەكانى ئاخاوتن . "دەستەى يەكەمى زمان" لەبەر
پىيوستىي دەرپرېنى "سامانى دەروونى" مىرۇقى سىروشتى لە
ھاۋاتايىدا دەولەمەند بوو . لەگەل پەيدا بوونى دارايى تايبەتى
(الملكيە الخاصە) و دەولەتدا ، پەيمانى كۆمەلايەتى و گونجانى
ھەلسۈكەوتى خەلكى لەگەلى پەيدا بوو و وشە لە بەكارھىنانىدا واى
لىمات پىتر ماناى گىشتى بدرىنتى . زمان لە دەروونى دەولەمەند و

سەرەتاينكى زمانناسى

پىرەستەۋە بوۋە شتىكى "وشك و ھۆشەكى و شىۋازى" . گەشەكردنى
مىژۋىيى زمان ۋەك ھەرس ھىنان و تىكشكان تەماشاش دەكرى .
بانگھىشتنى پۇسۇ "بۇ دواۋە بەرەو سىروشت" ، "بەرەو زمانى
سەرەتايى سىروشتى" پازى نەبوون بوۋ لە ناپرەۋايى دەرەبەگايەتى .
پاستە ھۆشى زمان لەسەرخۇ پۇشتوۋە ، بەلام ئەو بىرکردنەۋەيە دىژى
مىژۋە ، كە ۋا پادەگەيەنى ئەقل ئەو مرقانەي بەرپۋەبىردوۋە ، كە بە
بىر و ھۆشەرە زمانىان داھىناۋە . ف . گ . بىلېنسىكى نووسىۋىتى :
"مروڧ بەرلەۋەي تىگەيىشتىبى ۋشە دەزانى ، ۋشەي زانىۋە . بەھەمان
چەشن مندال بە پاستى و بەپىي رىزمان دەدوى ، بەر لەۋەي رىزمان
بزانى" .

لە كۆتايى سالانى ھەفتاي سەدەي پابوردودا (ل . نوارى)ى
فەيلەسوفى ئەلەمانى (تىۋرىيى كار) لە پەيداۋونى زماندا ، يان
(تىۋرىيى ھاۋارى زەھمەتكىشان "ى ھىنايە ئاراۋە . ك . بىۋخىر
لايەنگىرىي ئەم تىۋرىيەتى كرد . ل . نوارى پاست بۇ ئەۋە چوۋە ، كە
"لە سەرەتادا بىر و ئىش پىنكەۋە بەند بوون" . ۋەك ديارە ، بەر لەۋەي
ئادەمىزاد فىرى دوستكردنى ئامىرى كار بىيى ، لە بەردەۋامىي
ماۋەيىكى دووردىرژدا ئامىرى جۇربەجۇرى سىروشتى لە كاروبارى
جىاۋازدا تاقى كروۋەتەۋە .

لە بەيەكەۋە كاركردندا ھاۋار و قىژە و چالاكىي زەھمەتكىشان
ئاسان دەكاو رىندەخا . كاتى ژنان تەشى دەپنسن و سەربازان ھەنگاۋ
دەننن ھەردوۋ لايان "ھەزدەكەن كارەكەيان بە ئاۋازىك بەرپى بكن" .

سەرەتاينىكى زمانناسى

ئەو ھاوار و قىزەيە لە سەرەتادا عەفەۋەي و بىئاڭايانە بوو و وردە وردە گۆپرا و بوو بە پەمزى پىرۇتسىسى زەحمەت كىشان . لە پلەي يەكەمدا زمان بىرىتى بوو لە كۆمەلى پەگى كردار .

تېۋرىي ھاواري زەحمەت كىشان لە پاستيدا شىۋەيىكى تېۋرىي پەزەرە و خۇشى يە . زەحمەت كىشان ۋەك ھاوشانى زمانى دەنگى تەماشە دەكرى . كارى زەحمەت كىشان دەشى بىھاوار و قىزە بكرى . بەپىي ئەم بۆچۈنە كارى مۇسىقا و شىعر بە ھاوشان و ھاۋدەنگ دادەنرەن .

گ . گ . پليخانوف لە تەماشەكرىدى كىتەبى "كار و ھاۋسەنگ بون" دا بە شىۋەيىكى ئاشكرا دوولاجرايەتى (الثنوية - Dualism) ي تىدا بەدى كرد . بەتايىبەتى لەو كىشەيەدا نووسەرەكەي بەپاست نازانى كە ۋاي دانائە "بىر جىهان بەپىۋە دەبات" چۈنكە "ھۋشى ئادەمىزاد نەيتۋانىۋە بىتتە خواۋەندى مېژو ، ئەۋىش لەبەر ئەۋەي خۇي كەرەستەي مېژوۋە"^(۷) .

پىشكەۋتنى ھىزى بەرەمەين ھۇي بەرەپەتەي پىرۇتسىسى كۆمەلەيەتى مېژوۋىيە" (ل ۶۴۷) . زمان ۋەك ھەلومەرج و ئامىر خۇي دەنۋىنى و ھۇ و پاشكۇي كۆمەلەيەتى يە . بىگومان ئادەمىزاد يەكسەر پەيدانە بوۋە ، بەلكو بە رىنگاي دووردرىژى پىشكەۋتنى سىروشتدا

(۷) گ . ف . پليخانوف ، كىشەي كەشەكرىدى بىرۋاپ كىشە سەبارەت بەمېژو ، بەرەمە لەلسەيە ھەئىژاردەكانى ، ۱ ، ل ۶۹۱ .

سەرمتايىنكى زاماناسى

تىپەريوۋە داروين ئەمەي نىشان داۋە . سەردەمىكى وا بوۋە ، لە ژيانى باۋوباپىرانى گيانلەبەرانى لە مۇچوودا ئامىر ئەۋ دەۋرەي بىنىيى ، كە ئەمۇ چىلكەيىك لە ژيانى فيلىكىدا دەبىيىنى . بەلام مروف ھەر ئەۋەندەي پىدەنىتە ژيانى كۆمەلەيەتى يەۋە ، ئەۋ پىشكەۋتنەي لە پىۋەندى يەۋە پەيدا بوۋە "بەپنى ياساى ناوخۇي خۇي دەگاتە ئەنجام و كارى ئەۋ ياسايش پىشكەۋتنى ھىزى بەرھەمھىنى ھەلومەرجى بزۋوتنەۋەي مېژۋىيى ئادەمىزاد يان خىرا يان ھىۋاش دەكا" (ل ۶۸۹) .

ھىزى بەرھەمھىن پىكھاتنى كۆمەل و بىروھۇش و ھونەرى دىارى دەكا . پلىخانۇف بە باۋەرى پتەۋەۋە ئەۋەي نىشان داۋە ، كە ھەلپەركىيى پاكەران پەنگدانەۋەي پىرۇتسىسى پادە : ھەلپەركىيى جەنگاۋەران شانۇي جەنگە . ھونەر بە بەرھەمەۋە ئالابوۋ و بىرىتى بوۋ لە شىۋەي پاستەۋخۇي ، بۇ نەمۇنە پەنگدانەۋەي جوۋلە و لەرەي لەشى گيانلەبەر ، ھەمىشە بەشىكى گىرنكى پادە بوۋ . گ . پلىخانۇف لە بەردەۋامىي ئەم باسەدا دەلى : " بۇيە شتىكى سەيرتىيە ، كاتى پاكەر سەرلەنۇي ئارەۋۋى پاكەردن دەكا ، خۇشىي بەكارھىنانى ھىزى لە پادە ۋاى ئادەكا لاساىي جوۋلە و لەرەي لەشى گيانلەبەر بىكاتەۋە و دەكەۋىتە ھەلپەركىيى پادە پادە پادە (۸) .

(۸) گ . ف . پلىخانۇف ، نامەي بى ئاۋنىشان ، بەرھەمە فەلسەفەيە ھەلپەردەكانى ، ب ۷ ، ل ۳۳۹ .

سەرەتايىنكى زاماناسى

گەلى تۆزەر پەنجهيان بۇ دەورى لاسايى كردنەوه لە سەرھەندانى ھونەر و زماندا و لە پەيدا بونيان لە ھاوشانى و ھاوجووتى كارى مرۆقى سەرەتايى يەوه پاكىشاوه. بۇ نمونە ، ر . پىنجىت لە لىكۆلىنەوهى ئاخاوتنى كەر و لالاندا گەيشتە ئەو ئەنجامەى ، كە بلى زامان لە ئىشارەتەكانى جوولانەوهى دەستەوه پەيدا بووه و دەم بى ئاگايانە لاسايى كردووه تەوه .

جوولانەوهى دەست گۆرراوه بە جوولانەوهى لىو و بە ھەستى دەنگەكانى قورگىش بەرى كراوه .

پەرستنى پەيدا بونى زامانى دەنگى لە تيۆرىى كارى سىحرىى ن . يا . مارددا ددانى پىندانراوه . مارد وای بۆچووه ، كە لە سەرەتادا زامان نامىرى پەبەنەكان بووه . مارد نووسىويە : "پىويستى بە زامانى دەنگى لەگەل پىنكەاتنى بنچىنەى جىاوازىى چىنايەتىدا پەيدا بوو و لە رىنگەى پىنوھندى بە سىحرەوه تاقى تايبەتى ھاتە مەيدان ، كە كارى ھەلپەرىن و گۆرانى و يارىيان سىحرى نەينى بوو لە پرۆتسىسى قىزە و ھاوارى ھاوسەنگى ياندا وتەى دەنگى دەردەكەوتن ، كە كۆمەلە دەنگى واتادار ببەنە رەمزى وشەى سەر بە سىحر " (۹) .

بە باوهرى مارد بارودۆخى زامانى زگماك كە دەگاتە دەورى ھونەرى شت لە بەرد دروست كردن و پىنكەاتنى زامان ، دەبىتە خاوەنى دوو جۆر زامانى كۆمەلەيەتى: جوولانەوهى (زامانى ئىشارەت) و زامانى

(۹) ن . يا . مارد ، كارە مەلبۇزاردەكانى ، ب ، ۴ ، ل ، ۴۰۹ .

دەنگى . بىر و ھۆشيش بە سى قۇئاغدا تىپەپىوھ : سىحراوى ،
گەردوونى ، تەكنىكى .

گەلى ھۆز ھەيە خاوەنى زامانى ئىشارەت بن . ھۆزى ئەراندای
ئوستراى نىزىكەى (٤٥٠) ئىشارەتى جىاوازى ھەيە ، كە نەك ھەر شتى
دىارى كراو نىشان دەدەن ، بەلكو بىروپاى گشتىش دەردەپەن . زامانى
ئىشارەتى خىلى ئەراندای و خىلەكانى دى تەواوكەرى زامانى دەنگى يە و
لە حالاتى تايبەتى دا بەكار دىنرى . بىنومژنى خىلى و اراموونكى
ئوستراى بۇ ماوھى سائىك قەسەردنى لى قەدەغە دەكرىت . كۆپى ژنان
لە كووچە و كۆلان بە بى دەنگى دەبىنرى ، كە چى بە پەنجە و
دەست و ئانىشك لەگەل يەك دەدوین . ھىندى يەكانى ئەمەرىكا لە
پىنوەندى نىوان خىلى جىاوازدا ، زامانى ئىشارەت بەكار دىن .

دەنگەكانى كۆنترىن ئاخاوتن لە پووى چۆنىتى دەربەرىن و
گەياندى واتاھە دابەش نەكرابوون . بەرھو چۆنىتى دەربەرىن و
گەياندى واتا پۆىشتن بە جۆرى جىاواز بوو ، چونكە لە زۆر كۆندا
پروتسىسى بنەپەتى پىشكەوتنى زامانى خىلەكان بەيەك گەيشتن
بوو . لەم بارەيەھە مەرر نووسىويە : " لە خودى پەيدا بوون و
پىشكەوتنى سروشتىيى زاماندا ، بەيەك گەيشتن دەورى بنەپەتى
دەبىنى . بەيەكتر گەيشتن چەند زىاتر بىت ، ھىندە پتر سروشتن و
فۆرمى لە ئەنجامى ئاخاوتندا پەيدا دەبى " (١٠) .

(١٠) ھەمان سەرچاھە ، ب ١ ، ل ٢١٨ .

سەرەتايىكى زاماناسى

تيۇرىي كارى سىجىرى پەيدا بونى زمان ، ئەگەرچى پەيدا بونى زمان بە چالاكىي زەخمە تكيىشان و بىرەو دەبەستىتەو ، بەلام بۇچونىكى راست نىيە . گەرەكردنى دەورى زمانى دەست و بەيەنگە يىشتن ، دژ بە بىروراي ميژوويىيە سەبارەت بە پىكهاىتى چىنايەتى لە كۆمەلى سەرەتايىدا و لە بىر و ھۆشى زودا . ئەمەش بوو ھۆى ئەرەى ن . يا . مارر بە پىنگەى ليكۆلىنەوھى نادروستى مایەكەتى دا بەرى .

بەم چەشنە ، گىشت تيۇرىيە كۆمەلایەتى يەكانى پەيدا بونى زمان (جگە لە ماركسىيەكە) يەك لایەنى مەسەلەكەيان گرتووە و ھەندى جارىش چەوت سىروشتى كۆمەلایەتىيى زمان و پروتسىنىسى پەيدا بونى بوون دەكەنەو .

-۴-

ليكۆلىنەوھى ماركسىيانە لەبارەى

پەيدا بونى زمانەو

ليكۆلىنەوھى ماركسىيانە لەبارەى پەيدا بونى زمانەو پىشت بە سەرکەوتن و دەستكەوتى زانستەكانى زوو و زانستەكانى ھاوچەرخ دەبەستى . لەم پووەو كارەكانى ف . ئىنگلس بايەخى شىوازاناسىيان ھەيە و بەتايبەتى : "دەورى رەنج لە پروتسىنىسى بە ئادەمىزاد بونى مەيمووندا" (۱۸۷۶) ؛ "پەيدا بونى خىزان و دارايى تايبەتى و دەولەت" (۱۸۸۴) . دەورى كەم ھاوتاي ئەم كارانە شىوازاناسىيى

خستنه پيش چاوى تىكراى كىشهكانى پەيدا بوونى زمانه ، كه رىنگەيان به زانايان داوه لىكۆلئىنەوهى ماركسىيانەى پەيدا بوونى زمان ناوبىنن (تئورى ئىنگلس) .

بنەماى واتاى لىكۆلئىنەوهى ماركسىيانە لەبارەى پەيدا بوونى زمانەوه ، خاوهنى ئەم ھەل و مەرجانەيه :

۱ - پەيدا بوونى ئادەمىزاد و كۆمەل و زمان پىرۆتسىيىكى يەكجار درىژى پيشكەوتنى سروشتى خاوان گيانن ، ئەگەرچى پيش پەيدا بوونى ئادەمىزاد پىرۆتسىيىكى دووردرىژى پيشكەوتنى ئەقلى گيانلەبەر بووه ، پەيدا بوونى كۆمەلى ئادەمىزاد بە شىوہيىكى بنەرەتى پيشكەوتنى گيانلەبەرانى گۆرپوہ : مەرف وەك گيانلەبەرىكى كۆمەلایەتى لەنىو سەرىاكي گيانلەبەرانى سەرزەمىندا لە بەرزترين پەلەى پيشكەوتن دایە . ھۆش و ئاخاوتنى پەوان و كۆمەلایەتى خاسیەتى ديارى ئادەمىزادن .

پەيدا بوونى زمان تەنيا پىرۆتسىيىكى يەكجار دووردرىژنى يە ، بەلكو زۆر ئالۆزىشە ، كه ئەويش لەبەر چەند ھۆيەك . ددان نان بە دووردرىژى پىرۆتسىيىسى پەيدا بوونى زمان و فرە ھۆى ئەو پيشكەوتنە يەكەم ھەلومەرجى بنەرەتى لىكۆلئىنەوهى ماركسىيانەيه لەبارەى پەيدا بوونى زمانەوه .

ئىنگلس لەم پوہوہ نووسىويىتى : " لە سەرەتادا پەنج ، بەلام دوايى لەگەل ئاخاوتنى پەواندا پىكەوہ بوونە دوو ھىزى بزويىنى ھەرە سەرەكى ، كه لەژىر تەئسىرياندا مېشكى مەيموون لەسەرخۆ گۆپرا بۆ

مىشكى ئادەمىزاد ... پىشكەوتنى مىشك و پاشكۆنتى ھەست تا دەھات پىر ھۇشيان پۈۈن دەكردەۋە . توانستى تەجرىدبۈۈن و ئەنجام ۋەرگرتن ، كارى پىچەۋانەى كرده سەر پەنج و سەر زمان و بۇ گەشەكردى ئايندە پالى نوئى بە ھەردووكيانەۋە دەنا" (۱۱) .

۲ - ۋىپراى ددان نان بە ھۇ و راستى جۇربەجۇردا ، كە كاربان كر دوۋەتە سەر پىكەينانى ئادەمىزاد و زمانى ، بنەماى كىشەى ماركسى يانە لەۋەدايە ، لەنىۋ ھەموو ئەو ھۇ و راستى يانەدا (چالاكىي بەرھەمەينان) بە پابەر دادەنى ، كە دەشى تەنيا لەنىۋ كۆمەلى ئادەمىزاددا ھەبى . خەلكى كاتى بۇ ژيانيان ئامىرى پىۋىست دروست دەكەن ، ھەر ئەۋەندە نى يە شتىك بۇ خويان بەيننە بەرھەم ، بەلكو ژيانىكى ما يەكەتە ، شىۋەيىكى ديارى كراۋى ژيان پىك دىنن .

زمان ۋەك ئامىرى لەيەكتر گەيشتن و ۋەك ۋەسىلەى دەرپىرەن و راگە ياندىنى بىر پەيدا دەبى . ك . ماركس و ف . ئىنگلس لە "ئايدۆلۇژىي ئەلەمان" دا نووسىۋانە : " زمانىش ھەروەك بىر دىرىنە ، زمان ۋەك چۇن تەجرۋە و ھەبوۋنە بۇ خەلكى تر ، ھەر ئەۋ ھەبوۋنەشە بۇ من . واقىعى بىرىش ھەر بەۋ جۇرەيە . زمانىش بە چەشنى بىر تەنيا لە پىۋىستى يەۋە ، لە فشارى پىداۋىستى لەيەكتر گەيشتن و پىۋەندى بەستنەۋە بە كەسانى دى يەۋە پەيداۋوۋە" (۱۲) .

(۱۱) ك . ماركس و ف . ئىنگلس ، كارە كۇكرامكانيان ، چاپى دووم ، ب ، ۲۰ ، ل

۴۹۰

(۱۲) ھەمان سەرچارە ، ل ۲۹ .

زمان كە خاۋەنى ھىلى بەيەكەۋە بەستەنەۋەيە (ويستنى بەيەكتەر وتنى شتىك) ، بەتايىبەتى مەرجه لە كۆمەلدا لەئەنجامى چالاكىي بەرھەمھىنانەۋە پەيدا بىي . بەيەكەۋە چالاكى نواندن دەبىتە ھۆي ئەۋەي خەلكى دەست بىكەن بەۋەي پىكەۋە بىنە خاۋەنى ئامىرى سروشت و دروستكەرى ئامىرى كار ، كە ناويان بەسەردا دادەپرى .

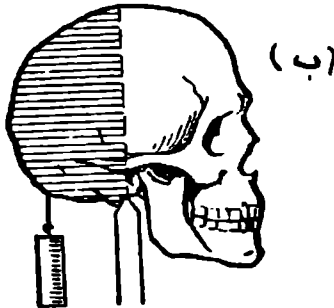
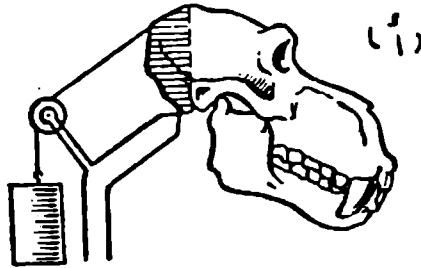
"... دواي ئەۋەي زىاديان كرد و دواترىش پىداويستى خەلكى و جوړى چالاكى پەريان سەند ، كە بەياريديەيان ئارەزوۋەكانيان بەجى دىتن ، خەلك ناوي جياجيا دەدا بە دەستەينىكى تەۋاوي ئەو ئامىرانە ، كەوا گەيشتوونەتە ئەۋەي لە تەجروبەدا لەگەل ئەۋاندى جىھانى دەرۋەدا جيايان بىكەنەۋە . (...) ئەو ناۋە وشەبىيانە تەنيا لە شىۋەي بۆچووندا ئەۋە دەرەپەرن ، كە چالاكىي دوپات كىردنەۋە گۆپداۋە بە تەجروبە ، بەتايىبەتى بۇ ئەۋ كەسانەي لە پىنۋەندىينىكى كۆمەلايەتتى دىارى كراۋدا دەژيان ، شتى دەرەكىي دىارى كراۋ لە خزمەتى داين كرنى ئارەزوۋەكانياندا بوون" (۱۳) .

بۇ نمونە لە بەكارھىنانى دار و بەرد بۇ ملەلانى لەگەل سروشتى دەۋرۋەسەردا ، ئادەمىزادى سەرەتايى فىرى بەكارھىنانيان و جيا كرنەۋەيان لە ئامىرىدى بوو . ھۆش پەيدا كىردن لە چالاكىي گشتىدا غەريزەي دەگۆپى بە ھۆشى ئادەمىزاد . ھەرچى بابەتى ئەم ھۆشەشە ،

(۱۳) ھەمان سەرچاۋە ، ب ۲ ، ل ۲۹ .

سەرئەتاینکی زمانناسی

دەگمەن لە ئەندازەی بازدانیدا هەلە دەکا - واتە لە دیاری کردنی دووری شت لە خۆیەوە ، بەلام لە دیاری کردنی دووری لەنیوان شتدا بەناسانی دەکەوێتە هەڵەوه . وشە کە لە کۆمەڵی ئادەمیزادا پتەو بووه ، واقعیی هەمەجۆر دەگەیهنی و لەنیوانیشدا ئەوانەیی لە تەجروبه‌دا کۆکراونەتەرە . وشە دەبیته بەشیک لە چالاکیی دەروونیی ئادەمیزاد ، بیری ئادەمیزاد وەک هەستی نیشانەیی سروشتی .

نەخشەی بەراوردیی (ا) کەللەسەری مەیموون و

(ب) کەللە سەری مروف ، کە بارودۆخی هاوسەنگییان نیشان دەدا

يەكگرتنى ھەمىشەيى تاقىمى دەنگ و واتا (مەرجىكى گىرنگى پەيدا بونى دىرىڧتىرىن وشەن) بوو ھۆى جوت بونىيان و ئەمەش ديار دەى قەدەغە كىردن ئىسپات دەكا . لە كۇندا قەدەغە كىردن بە خەيالى ئەفسانەو ، بە باو ھېرى سىحىرى يەو ، بە ھىزى وشەو بەند بوو : ئەگەر ناوئىك بزانى ، ئەو مۇكەش دەناسى و ھىزىت بەسەرىدا دەشكى . لەبەرئەو لای گەلى خىل و مىللەت قەدەغە بوو ناو سەركردە و خواوند و فرىشتە بەئىزى ؛ ئەدەبوو كەس ناو خۆى بە بىگانە بلى ؛ ئن ناو مىردەكەى ببا . ئن لای ھەندى خىل تا ئىستاش نەك ھەر مافى ئەو ھى نى بە ئاشكرا ناو مىردەكەى بلى ، بەلكو نابى سەرىپاكى ئەو وشانەش بلى ، كە تاكە بىرگەيىكى لە ناو مىردەكەى يان لە ناو كەس و كارى مىردەكەى دا ھەبى .

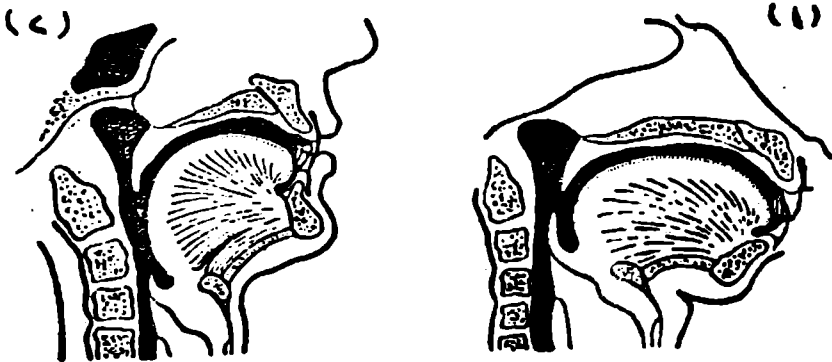
۴ - زانستى ماركسىيەت كە ددان بە پەيدا بونى ئادەمىزاددا لە جىھانى گيانلە بەرەو دەنى ، ناتوانى گىرنگى پىشكەوتنى بايۇلۇزى بناغەى چالاكى ئاخوتن و بىر - واتە مىشك و پىشتەى ئاخوتن ، ئەندامەكانى بىستىن و بىنىن - رەت بىكاتەو . بناغەى بىر كىردنەو و چالاكى ئاخوتن بىرىتى بە لە پىشكەوتنىكى بالای پىكەھانتى پىشتەى دەمارە ماسوولكەى بەكان . بۇ سەلماندنى شىو ھى دەروە پەلىوئەتتۇپۇلۇزى^(۱۴) زانىارى گىرنگ دەدات . ئەو پەيكەرانەى

^(۱۴) پەلىوئەتتۇپۇلۇزى _ بەشىكە لە زانستى ئەتتۇپۇلۇزى ، كە لە جۇرى فىزىياسى و پىشكەوتنى ئادەمىزادى كۆنى نۇزۇرە دەدوى (ومرگىنى) .

ئادەمىزادى كۆن ، كە م . م . گىراسىمۇف دروستى كر دوون ناوبانگىكى گەورەيان دەر كر دوو .

خۇگوزانەوہى مەيموون بۇ سەر زەوى و لەسەر دوو پى پۇيشتنى كارىكى گەورەى كرده سەر پىشكەوتنى سروسشت . بەپىنى قسەى ئىنگلس ، ئەمە ھەنگاوى يەكجارەكى بوو بۇ بوونى مەيموون بە ئادەمىزاد . مەزۇ لەسەر ىناغەى راست پۇيشتنى توانى دەستى وەك نامىرى رەنج بەكارىنى و بزوتنەوہى رىكەوپىكى پى بكات ، مىشك و قورگى پىشكەوى و بە كەلكى دەرپىنى دەنگى واتادار بىت .

راست پۇيشتنى ھەمىشەى ، رىكەبوونى قەد و بالا ، سەربەرز راگرتن بە رادەيىك ، كە بۇرىى ھەناسە بى پىچ كار بكا و مىشك لە كەللەسەردا تەخت بووەستى . ئەمە يارىدەى پىشكەوتنى مىشكىدا ، كارى جوولانەوہى رىشقى ھەناسەى ئاسان كر . پىكەاتنى تويزئالى مىشك و رىشقى ئاخاوتنى پىتى كاترۇپ و سىناترۇپ بەجۇرىگە ، كە توانى بوونى دەنگى واتادارى نەبى .

بارى بۇشاىى دەم و ئەركى (۱) مەيموون و (۲) مەزۇ

لىكۈلىنەنە لە پىنكەتتى شەويلەى مروقى دىرىنى دۇزراۋە بۇ
پوونكردەنەۋەى پەيدابوونى پىشتەى ناخاوتن زانىارىى باش دەخاتە
پوو ، چونكە بۇ دەربىرنى دەنگى واتادار شەويلەى سووك پىئوستە ،
كە تواناى جولانەۋەى خىراى ھەيە . بۇ ھىنانەدى دەنگى واتادار
پىئوستە پىشتەى ھەزم و ھەناسە بگۇپرىن بە ئەندامى ناخاوتن .
ھەرۋەھا ھەندى مەرجى دى فېزىۋلۇجىش پىئوستن : بچووكبوونەۋەى
بۇشايى دەم و نزمبوونەۋەى ئەوك (الحنجره) ، كە دەبنە ھۇى باش
دابەشبوونى ماسوولكەكان و چوونەۋەىنىكى دىوى پەھاي دەنگە
ژىكان .

شۇپبوونەۋەى بەشى خوارەۋەى دەمچاۋ توانستى بە
پىكوپىكبوونى ھەناسەدان دا . لووزەۋى ھەوا بۇ ئەنجامدانى دەنگى
واتادار بەكاربىنى . نزم بوونەۋەى ئەوك بوو ھۇى كورتبوونەۋەى
پەردەى ئاسمانەى دەم و درىژبوونى پەگى زمان . لە ئەنجامى ئەو
ھەموو گۇپرانكارىيەدا پىئوئەندىى نىزك و پتەۋى ئەوك و بۇشايى دەم
دامەزرا . بۇشايى دەم فۇرمى پىئوستى خۇى ۋەرگرت . بارى ئاسۋى
دەنگەژىكان و ئەستوربوونىان و خىبوونىان بوونە ھۇى دەربىرنى
دەنگى بەرز و باش يەكخستنى ئاۋازى بىنەرەتى ، كە بە لىرىنەۋەى
دەنگەژىكان سازدەبن ، لەگەل ئەو دەنگانەى لە بۇشايى دەم و لووتەۋە
پەيدا دەبن . بەم جۇرە پىشتەى ناخاوتنى ئادەمىزاد پەيدابوۋە و
توانستى دەربىرنى دەنگى جۇرەجۇرى ناخاوتنى ۋەرگرتوۋە .

پیشکەوتنی ئەندامەکانی هەست (بەر لە هەر شت بینین و بیستن) و پرشتەیی ئاخاوتن بە هاوشانینی پرشتەیی دەمارەکانی مینشکەسەر بوو . مینشکی ئادەمیزاد قەوارە و سەنگی گەورەیی هەیه (مام ناوەندی ۱۲۵۰ - ۱۴۰۰ گرامە) . ئەگەر ئەو مەیموونانەیی پیشتر ناومان بردن ، سەنگی مینشکیان لەچاو سەنگی لەشیاندا (۶۰۱۱ ، ۲۰۰۱) بی ، ئەو ئەم نەیسەتە لای مەرووف (۴۰۱۱) . دیوی دەرەووی مینشکی ئادەمیزاد پەر خولری و پینچاوپینچە ، کە بە نیوانیاندا چال و چۆلی تی دەپەن (ئەمە لای مەیموون زۆر کە مترە) . بەشینی زۆری کارژی مینشکی ئادەمیزاد کەوتوووە تە ناوچەیی ناوچەوان و پینشەسەر و تەپلەسەرەووە و بەشینی کەمیشی لە ناوچەیی پینشەسەر دایە . پەرۆتسینسی بیرکردنەووە و ئاخاوتن بەو ناوچانەیی مینشکەسەرەووە بەندە . ئەم ناوچانەیی مینشک لای مەیموون بی هیزە .

پەیدا بوون لە پەرۆتسینسی هۆشەکی چالاکیی بەرەم هینانی کۆمەلایەتی پرشتەیی ئاخاوتن و مینشکی ئادەمیزاد بوو هۆی رینکوپینک بوونی تەكدانەووی چالاکیی ئادەمیزاد و دروست بوونی سیستمی دووومی نیشانە .

بەپینی لیکۆلینەووی ی . ب . پاقلۆف سیستمی یەکەمی نیشانە ، کە خاسیەتی ئادەمیزاد و گیانلەبەرانی ، بریتی یە لەووی شتیکی کارتی کەری دەرەکی لە رینگای ئەندامەکانی هەستەووە کار دەکاتە سەر مینشک و دژکردار (رد فعل) یکی عەفووی لی پەیدا دەبی . بۆ نموونە ، نەپەیی شیر نیشانەیی نزیک بوونەووی مەترسی یە لە

گياندارانى دى (گياندارانى بچووك ، كه ئەم نيشانەيە وەردەگرن ، بۇ پاراستنى ژيانيان خويان دەشارنەو). لورەى گورگ گەلەگورگ كۆدەكاتەو تا بە هيزنكى گەرەو پەلامارى نىچىرەكەيان بەدن . سيستەمى يەكەمى نيشانە سيستەمىكى پىزانىنى پاستەوخويە بە دەرووبەر و ، خاسيەتيكە لە گشت گيانلەبەرنىكدا هەيە . سيستەمى يەكەمى نيشانە ، سيستەمى هەستکردن و تىگەيشتنى شتى چەسپا و دياردەى واقىعى جيهانە . چالاكى ئەندامەكانى هەست سيستەمى يەكەمى نيشانە پىك دىنى .

سيستەمى دووهمى نيشانە تەنيا بە چالاكى ئەندامەكانى هەست پىك نايەت ، بەلكو بە مېشكىش ، كه ئەميش چارى زانىارى يەكانى ئەندامەكانى هەست دەكات و دەيانگۆرپت بەنیشانەى سيستەمى دووهم و دەبنە زانىارى بىرى ئادەمىزاد . بىرىش خاوەنى خاسيەتى چالاكى و دەست پىشكەرىيە ، كه لە گيانداردا نى يە . پ . پاڤلوف لەم بارەيە نووسيويتى : " گياندار تا پەيدابونى homo sapiens هەلسرۆكەوتى لەگەل جيهانى دەرووبەردا تەنيا لەرپى سەرنجى پاستەوخوى لە شتى هەمەجۆرى كارىگەرى سەر ئەندامى جياجىاي و چوونى بۇ شانەكانى رشتەى دەمارە ناوەندى يەكانى يەوە بوو . لای ئادەمىزادى دواپۆژ نيشانەى پەلى دووهم سەرى هەلدا و

گەشەي كورد و رېك كامل بوو . نيشانەكانى ئەم نيشانە سەرەتايى يانە ،
لە شىۋەي وشەي دەربراولى بىستراو و بىنراودا بوو" (۱۵).

سىستەمى دووھى نيشانە "ئىزافەبوونىكى يەكجارى ميكانيكىي
چالاكى دەمارەكانە" (۱۶) ئەمەش لە ئەنجامى لەسەر بناغەي
كۆمەلەتەي چالاكى بەرھەمھىنانەو ھاتووتە كايەو و لە شىۋەي
وشەدا بوو . سىستەمى دووھى نيشانە خاۋەنى ھەلومەرجى
تەكدانەوھى كاتىي پىۋەندىي ئەو دەمارانەيە ، كەوا ئەنجامى زانىارىي
راستەخۆي ھەست دەگەيەنن و بە يارىدەي سىستەمى يەكەمى
نىشانەو ھەرگىراون . سىستەمى دووھى نيشانە نەك تەنھا بارودۇخ
بۇ پىۋەندىي دوپات بووھو و كاتىي دەمارەكان دابىن دەكا ، بەلكو
بىرى تەجرىد و دىيالىكتىكىي ىش بۇ ھۆشى ئادەمىزاد ساز دەكا .

۵ - لە كۆتايىدا ھەلومەرجى گىرنگى لىكۆلىنەو لەبارەي
پەيدا بوونى زامانەو بىرتىيە لە ددان نان بەو راستىيەدا ، كە زامانى
سەرەتايى ئادەمىزاد ساكار و ھەزار بوو و تەنبا لە بەردەوامىي
پىشكەوتن و مىژودا گۆپرا بە ئامىرنكى ناسك و دەولەمەندى
لەيەكترگەيشتن و پىۋەندىي بەستن .

ئاخاوتنى سەرەتايى ئادەمىزاد پىكھاتبوو لە دەنگى پەرت و
بلاوى تىكەل بە ئاواز و ئىشارەت . لە ھاوار و قىژەي مەيموون يان ئەو

(۱۵) ي . پ . پائىلوف ، بەرھەمە كۆكراۋەكانى ، ب ۲ ، كىتەبى ۲ ، مۇسكۇ ، ۱۹۵۲ ، ل ۳۴۵ .

(۱۶) ھەمان سەرچاۋە ، ل ۵۶۸ .

سەرەتايىنكى زاماناسى

دەنگانەي ئىستا بەرانبەر گيانلەبەر بەكار دىنرەن ، دەچو : ھەچە - بۇ
كەر ، چە - بۇ سەگ ، ختتە - بۇ پشیلە ...
تاقمى وشە بوو بە دانەي بنەرەتیی زمان ، كە دەكرى بەو
جۆرەي خوارەو ھەسەتەي نیشان بدرى :

(ا) تاقمى وشەي سەرەتايى يەك پارچەيى بوو . دەنگەكانى
كەمبوون و باش لە يەك جيا نەدەكرانەو و بە شيوەيىكى سەرەكى
كۆنسۇنانت بوون . ئاخاوتنى واتادارى ئادەمیزاد لە بەرانبەر يەكتر
و ەستانى كۆنسۇنانتى لىوەكى و كۆنسۇنانتى پشەتەوئەي زمان و
ھەرەھا دەمەكى و يىقۇلۇكى يەو دەست پى دەكات . پەيدا بوونى
كۆنسۇنانتى پشەوئەي زمان و لە يەكتر جيا كرنەو ەيان ، ھەرەك
جيا كرنەوئەي كۆنسۇنانتى لىوەكى دواتر پووى داو و ھەنگاويكى
گەرە و ديارى ساز بوونى ئاخاوتنى ئادەمیزاد و رىكوپىك بوونى
لانەي زمان بوو .

(ب) يەدەكى تاقمى وشە ھەرەھا زۆر نەبوو ، بۆيە وشەي دىرین
لە پووى واتاو پەرت و بلو بوو و لەبارودۇخى جياوازدا جياواز بوو .
چۆن مندال دەست بە گپوگال دەكا ، ئادەمیزادىش بە ھەمان چەشن
دەستى بە قسە كرىو (۱۷) . ئەو تە مندالیش ، كە دەلى (دا) لەكاتى

(۱۷) ديارە ئەم بەراورد كرنە زۆر تەواو نىيە ، چۈنكە دەنگەكانى مندال لەگەل دەنگەكانى
سەرەتايى ئاخاوتنى ئادەمیزاددا جياوازن ، ھىچ نەبى لەبەر ئەوئەي مندال لەدايك بوونەو
پشەي ئاخاوتنى پتر رىكوپىكە و وىزى ئەرەش ئاخاوتنى ئادەمیزاد دەببىسى و لاسايى
دەكاتەو .

جياوازدا واتاي جياواز دەدات و وەك ئىشارەتى گىشىتى خۇي دەنوينى: دايە وەرە ، دايە پۇيشت ، دايە ھاتەوہ .

ج) پەرت و بلاويى پووي واتايى و دەنگى وشەي دىرىن بووہ هۇي دوويات بوونەوہ و خستەنەسەريەكى دىرىنترين پەگ ، كە كەرەستەي سەرەككى پىكھاتنى فۇرمى وشە بوو . جياكردنەوہي فۇرمى وشە بەھۇي پەيدابوونى بەشەكانى ناخاوتن و حالەتەكانيان و نەركى ھەميشەيى رستەسازى يانەوہ بوو . بەرانبەر يەكتەر وەستقانى ناو و كردار و پەيدابوونى جى ناو و نامراز رىنگەي بۇ سازبوونى حالاتى لىكسىكى و رىزمانى خوش كرد .

پىكھاتنى دەنگى و رىزمانى و ھەرەھا وشەكانى زمان _ نەو سى بەشەيە ، كە پەيدابوونى لە پەيدابوونى پىكھاتنى زمان دەدوى . پەيدابوونى زمان وەك ئەندامىكى پىكھاتو و كۆمەلەيەتى كەوتە پىشكەوتن و رىك و پىك بوون و كامىل بوون . كىشەي ئادەمىزادىش كۆپرا بە كىشەي پەيدابوونى مىللەت - واتە پەيدابوونى مىللەتانى جياواز و زمانيان .

* * *

فەسلی چوارەم

کار لەیەگترکردنی زمانان و یاسا و دەستووری
پیشەکەوتنیان

۱-

ترازانی زمان و نزیكەوتنەوهی زمانان

فۆرمی زووی مرۆی ئەمڕۆ (مرۆی هۆشیار - Homo sapieons) لە
چەند ناوچەییکی خاوەن ئاو و هەوای باشی سەر ئەم زەمینەدا
پێگەیشت : لە ناوچەی دەریای سپی ناوەراستدا ، بەتایبەتی ئاسیای
نیزیک ، خوارووی پۆژمەلاتی ئەورپا و سەرۆوی ئەفریقا ... چۆلی
گەلی هەرنمی پان و بەرینی ئاسیا و ئەورپا و نزمی بەرەمی پەنج ،
مرۆی سەرەتاییان ناچارکرد بەسەر پووی زەمیندا پەرت و
بلاوبینەوه و کۆمەلی مرۆی تاییبەتمەندی خاوەن خانەداری و زمانی
جیاوازی پەیدا بێ . کۆچکردن لە ناوچەی ئاو و هەوای گەرم بۆ ولاتانی
سارد ، پێویستی نوێی لە خانوو بەره و جل و بەرگدا ؛ لە ئاژەل و بواری
پەنجدا هینایە ئاراوه . پەنج خۆی لە ئەویەکەوه بۆ ئەویەکی تا دی پتر
هەمەچەشن و رێکوپێکتر دەبێ . لە ئەنجامی پیشەکەوتنی دوور و

سەرئايىنكى زاماناسى

درىزى ئاخاوتنى پەيدا بوى مۇۋە ، زامانى جىاواز و دىالينكى
جۇرپە جۇر پەيدا دەبن .

مىژۋى زامانى ئادەمىزاد لە فرەچەشنى دىالينكى ھۆزەكان و
يەكەبوون و دابەش بوونى دوايىانەۋە دەستپى دەكات . نەك تەنيا
پەگەزى دايك ، بەلكو ھۆزى سەرەتايىش لەسەر بناغەى توخمى
خوتن و زمان - زامانى خىل يان دىالينكى - يەكى گرت . ف . ئىنگلس
نووسىويە : " لە واقىعدا خىل و دىالينكى لە كرۆك و بىنەپەتدا يەك
دەگرنەۋە " (۱) .

پەيدا بوونى چەند زامانىكى كەم ، بارودۇخى ئادەمىزاد بوو لە دەمى
پەيدا بوونىدا و ئو جۇرە بارودۇخەش تەننات لەنىو ھەندى مىللەتانى
سەردەمى نوئىشدا دەبىنرى . ن . ن . مىكلووخە مەكەلەي (۲) ، سالى
۱۸۷۱ كە لە باكورى پۇژمەلەتى گىنيىاى نوئى بوو ، نووسىويە دەلى :

(۱) ك . ماركس ، ف . ئىنگلس ، كارە كۇكرامەكانيان ، چاپى دووم ، ب ۲۱ ، ل ۹۳ .
(۲) مىكلووخە - مەكەلەي زانا و گەرىدەي پووس ، سالى ۱۸۴۲ لە ھەرىمى نۇقگۇرد
لەدايەبوو و سالى ۱۸۶۲ لە زانكۇي پىتېربرگ وەرگىلەۋە .

سالانى ۱۸۶۶-۱۸۶۷ گەشتىكى بە دورگەي كەنارى و مەغرىبدا كرد . سالى
۱۸۶۹ يىش دواي گەپانەۋەي لە گەشتى پۇخى دەرياي سوور ، يەكەم بەرمەمى زانستىي
دەمبارەي چەند جۇرە ماسىيىنكى دەريايى بلۇكرەۋە .

ھەر لە سەرمەتاي كاركردنى يەۋە ، گرنكى بە كولتور و داب و نەرىتى مىللەتانى ئو
ولاتانە داۋە ، كە بىنيونى . دواتر ئەستۇپۇلۇزى و ئەتتۇگرافى و لىكۇلەينەۋەي دانىشتوانى
پەسەنى باشورى پۇژمەلەتى ئاسيا و ئوسترايا ... سەرنجى پاكىشاۋە . دوو سال و نيو
لە باكورى پۇژمەلەتى كەنارى گىنيىاى نوئى ژياۋە ... (۳) (۴) .

"نزیکی هەر دی'ینیکی ئەو ناوچەیه بەشە دیالینکتی خۆی هەیه . لەو گوندانەدا ، کە بە پێ چاره‌کە سەعاتیک لە یەکدی دوورن ، چەند وشەییکی جیاواز بۆ پراگمیانندی واتای تاکە وشەینک دەبیستری . خۆ دانیشتوانی ئەو گوندانەیی دووریان لە یەکەوه بە پیاده سەعاتیک دەبی ، هەندی جار بە بەشە دیالینکتی هیندە لە یەک جیاواز دەناخوین ، کە نزیکی لە یەکدی تی‌ناگەن" (۳)

دابه‌ش‌بوونی زمان (دیالینکت) و یەکنگرتنی زمان و دیالینکت - دوو پروتسیسی بنه‌په‌تی دژیه‌ییکی میژوویی گەشەسەندنی زمانە . ئەم پروتسیسانە بە دوو زارلوه‌ی تاییه‌تی (ترازان - Differentiation) (۴) و (نزیک کەوتنەوه - Intergration) (۵) ناوئراون . (ترازان) بەو دابه‌ش‌بوونە ناوچەیی‌یه‌ی زمان دەوتری ، کە لە ئەنجامیدا زمان و دیالینکتی خەزم پەیدا دەبن . (نزیک کەوتنەوه) بە پێچەوانەوه ئەو پروتسیسە میژوویی‌یه‌یه ، کە یەکنگرتن و یەک‌بوونی زمانان و دیالینکت جی‌بە‌جی دەکا . ترازان ژماره‌ی زمان زیاد دەکا و نزیک‌کەوتنەوه ژماره‌یان کەم دەکاتەوه . حاله‌تی تاییه‌تی نزیک‌کەوتنەوه بریتی‌یه‌ لە پێوه‌ندی زمانان ، کە ده‌یه‌ته‌ هۆی لە یەک وەرگرتنی وشە و پێکهاتنی

(۳) ن . ن . میکلورخه - مەکلای ، گەشت ، ب ۱ ، مۆسکۆ - لنینگراد ، ۱۹۶۰ ، ل ۲۴۲ .
(۴) لە (differo) ی لاتینی‌یه‌وه وەرگیراوه ، کە واتای (بۆرودەکەمەوه ، جیای دەکەمەوه) ده‌گه‌یه‌نی .
(۵) لە (intergrare) ی لاتینی‌یه‌وه کەوتووتەوه و مانای (یه‌ک‌خستنی ، یه‌یک‌کردنەوه) ده‌بات .

وشەي ھاوبەش لە نىوانياندا (بەشىۋەيىنكى بىنەرەتى لە بوارى زاراۋەدا) .

ترازان و نزيك كەوتنەۋە پروتسىنسى كۆمەلەيەتەين ، چونكە جىبابوونەۋە و يەكگرتنى زامانان بەھۇي ئابوورى و جەنگى و پامىيارى و پووناكبرى لىندەدرىتەۋە . بەۋىنە حالەتى پرودانسى ترازان لە سىستەمى كۆمەلگەي سەرەتايىدا بە پادەي نىشۋى و كزىسى ھىزى بەرھەمھىنان و كەمىي ژمارەي تىرە و خىل و نزمىسى پلەي چىرىسى دانىشتوان پوون دەكرىنەۋە . ئەم سى پاستىيە و ايان لە مروى زوۋ كرىبوۋ بە بارودۇخى جوگرافى و ئاۋ و ھەۋاۋە پتر بەند بى . گەران بەدوا خواردن و بەرگرى لەخۇكردن (دارستان ، چىيا ، پوبار) بوونە ھۇي كۆچكردى ھۇز و عەشرەت ، يان گىربوونيان لە شوئىنك . بەۋىنە دارستانى ساكسۇن لەنىۋ خىلە جەرمانى و سلاقىيەكاندا ، ناۋچەي بىلەين بوۋ و بە سلاقى (برانىيۋر - دارستانى پاراستن) يى دەۋوترا (لەگەل "براندىنبورگ" دا بەراۋردى بەكە) .

ك . ماركس نووسىۋىتى : "ويست و ئارەزۋى بەزەھوام بۇ دابەش بوون لە ماكى پىكھاتنى پەگەزدا پەگى داکوتا و ئەمەش ويست و ئارەزۋى بۇ پەيدا بوونى جىياۋازىي لە زاماندا بەھىز كرى ، بى خۇپزگار كرىن لە بارودۇخى كۆمەلەيەتى يان (ۋاتە - كىۋىتى و ئىپندەيىتى خىلەكان) و فراۋان كرىنى ئەو ناۋچانەي لىنى دەژيان . ئەگەرچى زامانى ئاخاوتن لە بوارى وشەدا باش جىگىر دەبى و لەبارى قالبى رىزمانىشەۋە باشتر خۇي دەگرى ، بەلام ناتوانى لە حالەتى

نەگۆراندە بىمىنئەتەۋە . سنوور شكاندى گىربوون و بلاۋبوونەۋە بە تىپەربوونى كات بوۋە ھۆى پەيداۋوونى جىاۋازىى لە زماندا . ئەمەش رىنى بۇ ئارەزوۋى سەربەخۆى تەۋاۋ خۇش كىرد^(۱) .

-۲-

خزمایە تىى زمان و يەكيتىى زمان

بلاۋبوونەۋە بە دەۋرۋبەردا و پەل ھاۋىشتن بۇ دەۋر ، كە ئەنجامى ماۋەى دەۋر و درىژى كۆچ كىردن بو ، جىاۋازىى لە زماندا ھىنايە ناۋانەۋە . بەلام ئەۋ زمانانەى دەگەرئەۋە سەرىك سەرچاۋە ، بنەما و ئافىكس ؛ ياساى فۇنەتىكى ...يان پاراستوۋە . خاسىەتى پىشكەۋتى زمانى مرۇ برىتىيە لە ھاۋتەكايەى زمانانى خزم . يەك زمانى دەپىتە بەلگەى گىشتىتى پەيداۋوون . كۆبوونەۋەى خىلەكان لە پۇژانى جەژنى ھاۋبەش و شىعەرى مىللى ، بەكارھىنانى گىشتىتى يەكيتى زمانانى خىلى خزمى پاگرتبوو .

ئا . ف . دىسنىتسكايا نووسىۋىە : " لە ژىانى كۆمەلگەى دواتردا ، كە تىيدا نووسىن تەنەت ئەگەر لە سنوورنىكى تەسكىشدا بۇ ھەندى پىۋىستى بەكارھىنراى ، بەلام ھىشتا نەيتۋانىۋە ئەركى كولتۋورى ھەمەكى بەجى بىنى . شىعەرى سەرزار كە ئاۋىنەى

(۱) ك . ماركس ، كورتەى كىتىپى لوىس گ . مۇرتان ، "كۆمەلگەى كۇن" _ نەرشىفى ماركس و ئىنگلس ، ب ۹ ، مۇسكۇ ، ۱۹۴۱ ، ل ۷۹ .

سەرەتايتكى زماناسى

نايدۆلۆژىيى ئارەزىۋى جەنگاۋەران و پارىزەران و سەرۋەران بوو، دەۋرىكى يەكجار گەۋرەي بىنى و كاتى بىئىشىيانى دەپرازاندهۋە و دەبوۋە ھەۋىنى ھىز و سەرگەۋتنى نوئى ...

زمانى ئەو بەرھەمانەش ، زمانى شىعەرىيى دىيالىكتى پوۋكەش بوو ، كە خۆي جىيادەكردەۋە لە كۆمەكى پىژە و تايبەتى و وشەي كۆن و ھەروەھا زۆرى يان كەمىي جىابوونەۋەي لە پىزمان و فۇنەتتىكى ئاخاۋتنى پۇژانە"^(۷) . بىلابوونەۋەي زمان بە دوو پىگادا پۇيشتوۋە : لە لايەكەۋە لە پىنگاي زۆربوونى سىروشتىيى مەۋ و كۆچكردى بە شىك لە تىرە و خىلەكان بۇ ناۋچەي چۆل . لە لايەكى دىيەۋە لە پىنگاي تەنگەھلچىنىيى زمانىك بە زمانىكى دى . ۋەك ئا . س . پوۋشكىن دەئى :

مىللەت جىي مىللەتى گرتوۋەتەۋە

پوۋى مەۋش زەمىن گۆپىۋىۋە

بە شىكى گىرنگى پىكھاتنى مەژۋى زمانى ئەم سەر زەمىنە ، بىرتىيە لە پەيدابوون و بىلابوونەۋەي زمانە ھىند و ئەۋرۋىيەكان . ئەم پىرۇتسىيە لە دەمىكى يەكجار دىرىندا دەستى پىكردوۋە و ئىستاش ھەر لەكاردايە ، بەلام لە شىۋەي بىلابوونەۋەي زمانى كامل و پىگەيشتوۋدا . ۋەك : زمانى ئىنگىلىزى و پوۋسى و ئىسپانى و ھى دى .

(۷) ئا . ف . دىسنىتسكايا ، فۇرمى زمانى ئاخاۋتنى دىيالىكتى پوۋكەش و دەۋرى لە مەژۋى زماندا ، مۇسكۆ ، ۱۹۷۰ ، ل ۱۷ .

سەرەتاينكى زمانناسى

لە دەورى بەردى كۆندا سەقامگىر بوونى باووپايرانى زوى ئەو
ھىندوئەوروپاىيانەى نىوان قۇلگا و دوناي ، دەكرى بەو راستى و
بەلگەيە بسەلمىنرى ، كە (قۇلگا ، دۆن ، بووگ ، دوناي ، بەلكان ،
كەرىپات ، چۆرنەيە مۇرى "دەرىيەي رەش - وەرگىپ") برىتىن لە وشەى
ھىندوئەوروپاىيى . ھەرودھا (بىرىوزا)^(۸) تاكە ناوى ھىندوئەوروپاىيى
درەختە ، كە رەنگدانەوھى ھەرىمىكى خاوەن ئاووھەواى تايبەتى تىدا
بى . نرىكەى (۱۵) ھەزار سال لە مەوبەر چەرخى سەھۇل بەندان كۆتايى
ھات و دەورى دروست بوونى خىلە ھىندوئەوروپاىيەكان
دەستى پى كرد . بىگومان ئەمەش ئەو پوون دەكاتەوھ ، كە وشەى
"زىما" (زىستان) و "سنىگ" (بەف) ھىندوئەوروپاىين . لە زۆر زمانى
ھىندوئەوروپاىيدا ناوى وىكچووى گيانلەبەر : "ئەقتسا" (پەن) ؛
"ئەلین" (ئاسك) ؛ "يۆژ" (ژىشك) ... بالندە "ئورىۆل" (ھەلۆ) ؛
"ژوراقل" (زەرافە) ... مېش و مەگەز و گەزىندە : "مووخە" (مېش) ...
لە نىوھى يەكەمى دەورى بەرددا ، بەر لە ۴ - ۳ ھەزارەى پ . ز .
دا ، سى ھەرىمى زمانە ھىندوئەوروپاىيەكان دروست بوو : ۱_ سەروو ؛
۲_ ناوھندى ؛ ۳_ خوراوو .

زمانى ئىترووسى ئىتالىيەى كۆن (كە دوايى زمانى لاتىنى بەتەواوى
تەنگى پى ھەلچنى) ، لىكى ، لىدى ، لووقى ، ھىتى ، زمانەكانى

^(۸) درەختىكە لە شىوھى چناردا (وەرگىپ) .

ئاسىياى بچووك ... ھەرىمى خواروو^(۹) پىك دىنن . نووسىنى مېخىى
ھىتىيەكان دەگەرپىتەوھ بۆسەدەكانى ۱۸ - ۱۳ ى پ . ز . و
بەلگەنامەى نووسراوى ھەرە دىرىنى زمانە ھىندوئەورپايىيەكانە .
نووسىنى ھىرۆگلىفى ھىتىيەكان دەگەرپىتەوھ بۆسەدەكانى ۱۴ - ۱۲
پ . ز .

ھەرىمى ناوھندى پەلى زىاترى گرتبووھ خۇ : لە لايەكەوھ پەلى ئىتالى
(پۇمانى) و جەرمانى جىادەبىتەوھ . لە لايەكىدىيەوھ ئىلىرى - فراكى
(كە ئىستا بووھتە زمانى ئەلمانى) ؛ گرنكى ؛ ھىندوئىرانى (كە
دابەش دەبى بەسسەر پەلى ئىرانى و ھىندىسى زمانە
ھىندوئەورپايىيەكاندا) . پەلى جەرمانى و پۇمانى و سلاقىانى سەر بە
ھەرىمى سەروون (سلاقىانى لە نىوانىاندا زۆر ديارە) و كۆمەلى زمانانى
خزم پىكەدىنى .

ئىستاش چاويك بە پىكەتنى سى گروپى زمانە سلاقىيەكاندا
دەخشىنن : سلاقىانى پۇژئاوايى ؛ سلاقىانى باشوورى ؛ سلاقىانى
پۇژھەلاتى .

زمانى سلاقىانى گىشتى لە دىالىكت و ھەرىمى دىالىكتى خزمى
نىزىك پىكەتبوو ، كە ناوچەى خواروو (پىپىيات) لەنىوان پۇژئاواي
(بووگ) و نىوھندى (دىنپىرى) گرتبووھوھ . لە پۇژئاوا و باكوورى

^(۹) لەتەك زمانە ھىندوئەورپايىيەكاندا لە سەرووى دەرياي سىپى ناوھراستەوھ ، ھەرەما
زمانە پىرىنىيەكان و زمانە قەفقاسىيەكان و ... بۆبوو بوونەوھ .

سلاڧيانى يەكەنە ، بەلتىقى يەكەن دەرياسى : لە پۇرۇشەلەت و باكوور يەنە : خىلەكانى قىنۇنوگۇر : لە باشورى يەنە ئىرانى يەكەن . سلاڧيانى گىشتى چەندىن سەدە وەك خۇي مايە وە . لە نيوەى دوو مى مەزارەى يەكە مى پىش زاینە وە تا سەدەكانى ۶ - ۷ پاش زاین . مىراتى میند و ئەوروپايى نەك تەنیا خۇي پاراست ، بەلكو خۇيشى گونجاند . لەگەل بەردەوامى پەل ھاويشتىشدا سىمى گىشتى خۇي نەگۇرى . ئەوتە لە سەدەكانى ۶ - ۷ خىلە سلاڧيانى يەكەن بە ناوچەيىكى يەكجار پان و بەرىندا بلابوونە وە : لە (ئىلمىن) وە لە باكوور تا (يۇنان) لە باشوور ؛ لە (ئۇكا) وە لە پۇرۇشەلەت تا (ئىلبا) لە پۇرۇشاوا .

بلابوونە وەى سلاڧيانى يەكەن بە ناوچەى زۇر و فراواندا بووە ھۇي پەيدابوونى سى گروپى زامانى سلاڧيانى و لە دەنگەكان و دەستورى وشەگۇرى سلاڧيانى گىشتى دا جىاوازي لەنىوانىندا سەرى ھەلدا . ھەرەھا وشە و پەگ و ياساى فۇنەتىكى و رىزمانى نوي پەيدابوو . بۇ نمونە ناوى (كارلى مەزن) - پادشاي فرانك ، كە لە سالى (۸۰۰) وە ئىمپراتور بوو ، وەك نازناوى پادشاسا لە زمانە سلاڧيانى يەكەندا فۇرمى فۇنەتىكى جىاوازي وەرگرت : پۇلۇنى (كرۇل) ؛ سلۇفاكى (كرال) ، چىكى (كرۇل) ؛ سىرب و كەرواتى (كرال) ؛ پووسى كۇن و نوي و ئۇكرانى (كەرۇل) ... گونجاندى عادەتى ئەمە برىتى يە لە پىكەاتنى بېگەى كراوہى زمانە سلۇفاكى يەكەن و كۇنسۇنانىتى زمانە سلاڧيانى يە پۇرۇشەلەتى يەكەن .

بلاۋبونە ۋە ھى زامانە سىلاقىانى يەكان لە بەلقان ، بوو ھۆى
ئەنجامدانى زامانە سىلاقىانى يە باشورى يەكان (بەلگارى ، مەگدۆنى ،
سىرب و كەرواتى ، سلوۋاكى) و يەكىتى زامانە بەلقانى يەكان ...
زامانانى خزم تايبەتتى بنەچەيى خويان دەپارىزن . تايبەتتى گشتىي
يەكىتى زمان لە ئەنجامى پىۋەندىيى دورودرىژى زاماندا و لە
سەقامگىرى يەك ناۋچەيى ، يان لە يەك نىزىكى ، يان دراوسىنىتى دا
دروست دەبى .

يەكىتى زامانە بەلقانى يەكان، ئەو زامانە ھىند و ئوروپا يايانە
دەگىرتە ۋە ، كەسەر بە پەلى جىاۋازى ئەم خىزانانەن :

ئەلبانى ، بەلگارى ، مەكەدۆنى ، يۇنانىيى نوئى ، پۇمانى (زمانى
پۇمانى لەسەر بناغەي لاتىنىيى مىللى سازبوو ، كە كۆلۇنىستەكان لە
داكى و نىمچە دورگەي بەلقان قسەيان پى دەكرد) . تايبەتتى
پىزمانىيى يەكىتى زامانە بەلقانى يەكان برىتىيە لە : نىشانەي كۆتايى ؛
پىكھاتنى كاتى ئايندە بە ھارىكارى كردارى يارىدەدەرى (خەتت) ؛
گۆپىنى چاۋگ بە فۆرمى شىكارى ؛ شىكارى لە گۆپىنى دۆخى ناودا .

نمونەي نىشانە لە پۇمانىدا "نۆتول" مروف - لە homo ille
ھو) ؛ "فراىلىسى" (برا) - (لە frater ille ھو) ... لە بەلگارى دا
"چۆقىكت" (مروف)؛ مۆمتىستى (لاۋان)؛ مۆماتا (كچ)؛ مۆمچىتا
(كوپ)؛ "مۆمچىتۆ" (كىژۆلە) ... نمونەي كاتى ئايندە : پۇمانى "قون
سىنتا" يان "سىنتا قۆي" (گۆرانى دەلىم) - "قۆي" لە "قۆيۆ >
Voleo" (ھەزدەكەم) ... بەلگارى "شىپىنيا" (گۆرانى دەلىم) ؛

سەرئەتایینکی زمانناس

"شى پېيش" (گۆرانى دەلى) . ئامرازى (شى) فۆرمى مەيوى كەسى سىيەمى تاكى كردارى "شى" (كەزكردن) .

نەك تەنيا مېژووى زمانە هيند وئەوروپايىيەكان ، بەلكو مېژووى خېزانى زمانەكانى ديش ، ئەو نیشان دەدن ، كەپىكەاتنى زمانانى خزم پەلە بە پەلە پىگەيوو و توندوتۆل بە مېژووى مېللەتەنەو ، واتە - خاوەنى ئەو زمانانەو - بەندە . دروستبوونى دىيالىكتى خېلەكان و لەسەر بناغەيان پەيدا بوونى خېزانى زمانانى خزم و گروپى زمانان ، بەنگە و راستى يەكى گزنگە لە مېژووى موقايەتەدا و بە هەمان چەشنىش پەيدا بوونى ئاخاوتنى مۆف .

لە كۆتايىدا سىيەم قۇناغى بىنەپەتتى گەشەسەندنى مېژووى زمانان برىتىيە لە دروستبوونى زمانى مېللەت و دواترىش زمانى نەتەو . ئەم پىرۆتسىسە لە سەدەكانى ۹ - ۱۰ى زاینەو دەستى پىکرد و تا ئىستا بەردەوامە . لەو قۇناغەدا ، چۆن بوودانى دروستبوونى زمانانى نوئى خزم ، وەك (فەرەنسى ، مۆلداقى ، پووسى ، ئۆكرانى...) لە جموجۆلدا بوون . هەرەها بەكارهينانى زمانانى پىگەيشتووش ، وەك زمانى نوئى مېللەت يان نەتەو ، بەوینە (مېللەتانى خاوەن زمانى ئىسپانى و نەتەوكانى باشوورى ئەفەرىقا) كەوتبوونە گەپ .

پەيدا بولۇشى زامانى مىللەتەن ۋە دىئالېكت ۋە بەشە دىئالېكتى ناھىچە

مىللەتەن ۋە زامانىان ، دىئالېكت ۋە بەشە دىئالېكت لە ھەرەس ھىنانى دەسسەلاتدارىتى خاۋەن كۆيلەكان ۋە دەۋلەتەن زوى دەره بەگايەتەن دا پەيدا بولۇن . كرۆك ۋە بەشە پەرتى بە لە يەكگرتى خەلك بەپىنى ئەۋ خاكەي لىنى دەرتىن ، ئەك پىۋەندىي خزمایەتەن . بەپىنى بۇچوونى ف . ئىنگلس : " مىللەت بەر دابەش كىردن ئەكەوت ، بەلكو خاك ۋە زەۋى كەۋتە ژىر ئەۋ بارەۋە " ۋە شوئىنى يەك بوونى تىرە ۋە ھۆزەكان " ياساى دەۋلەتەن نوئى پىكەھىنرا ، كە لەسەر بناغەي دابەش كىردى خاك ۋە جىاۋازى داراىي دامەزرا " (۱۰) . بەۋىنە لە ئەۋروپا گىرئىكى ۋە فەرەنسىي كۆن ۋە پووسى كۆن ۋە مىللەتەن دى پەيدا بولۇن ۋە بە شىۋە پىنكى سەرەكى بە زامانى ھىند ۋە ئەۋروپاى قسەيان دەكرد . تەماشاي دوو نمونە دەكەين :

خاكى فەرەنسا لە كۆتايى ھەزارەي يەكەمدا خىلە كەلتى يەكانى تىدا دەرتان . لە سالانى ۵۸ - ۵۱ ى پ . ز . دا يوولى تىسيزار ، كالىا (كە ئەۋ سەردەمە بەۋ ۋلاتەيان دەۋت) ى داگىر كىرد ۋە خستى يە سەر ۋلاتى پۇما . بەرپۇە بەرايەتتى پۇما ۋە قوتابخانەكان بە زۆر شوئىندا

(۱۰) ك . ماركس ، ف . ئىنگلس ، كارە كۆكرەكانىان ، چاپى دووم ، ب ۲۱ ، ل ۱۲۹ .

سەرەتاينكى زمانناسى

پەليان ھاويشت ، بەتايىبەتى لە باشووردا ، زمانى لاتىنىش - لە قابىلى لاتىنىي مىللىدا - بەكارھىنرا . لە كۆتايى سەدەي پىنچەمدا لەلايەن خىلەكانى ئەلەمانىي پوژئاواوھ (فرانكە ساليكى يەكان) كاليا داگىر كرا . لەسەرخۆ و بەتايىبەتى دواي جيابوونەوھى پادشاىبەتى فەرەنسا (سالى ۸۴۳) ، فرانكەكان لەگەل خەلگى ناوچەكەدا - گالۆ - پۆمايى باووباپىراني زووياندا - تىكەل بوون .

كۆتايى سەدەي دەيەم لە فەرەنسا دوو شىوھ زمانى فەرەنساىي كۆن پەيدابوو : باكوورى (نۆرماندى و پىكاردى و ديالىكتى دي) و پروفانسالى (گاسكوئى و لانگىندۆيى و ديالىكتى دي) : داستانى قارەمانىتىي فەرەنسى لەدايك بوو (لەنيوانياندا "گۆرانيى پۆلاندا") . بەلام لەگەل ئەوھشدا تاسەدەي پازدەيەم زمانى فەرەنسى وھك ديالىكتى نيوھنديى - ئىيل دى فرانس - مايەوھ . ھەرچى دەرەوھى شار و گوند بوو ، بەتايىبەتى لە پروفانس و لوئارىنگ بە زمانى خۆيان دەوان .

لە سەدەي (۱۶)دا يەكگرتنى فەرەنسا ھاتە ئەنجام ؛ پادشاىبەتىي پەھا دەرگەوت ؛ ئەدەبىي پاپەرىنى (ف . پابلى ، م . مونتىن ، پ . پونسان) پەيدابوو . سالى ۱۶۹۴ ئەكادىمىيەي زانستى فەرەنگى بلاوكردەوھ ؛ دەستورى زمانى ئاشكرا و راست خرايە بەرچاو . زمانى فەرەنسى بە گشت ھەرىمەكاندا بلاوبوووھ . لە بناغەي زمانى فەرەنسىدا لاتىنىي مىللى ھەيە ، كە لە سەردەمى سەرھەلدان و پەيدابوونى يەوھ گۆرانيى زۆرى بەسەردا ھاتبوو . گۆرانيى ھەرە

بىنەپەتسى - گەشەسەندى شىكارى و بىناکردنەوھى پىئوھندىسى چەندىتى بىزىنەكانە . لە جىگاي بىزىنى درىژ و بىزىنى كورت ، بىزىنى كراوھ و بىزىنى داخراو پەيدا بوو . بىزىنى بى ھىز (نېرە - Stress) بەرھو نەمان چوو ؛ كۆنسۇنانتى كۆتايى وشە لە تەلەفوز كردن كەوت .

مىللەتى پووسى كۆن ، لەسەر بىنكەى يەكگرتنى ھۆز و خىلە سلاڧى يەكانى پۆژھەلات پەيدا بوو . لە سالى ۱۸۸۲دا (ئۆلنگ)ى مىرى نۆڧگۆرۇد ، (كىف)ى لەژىر دەستدا بوو و كردى يە پايتەختى (كىفى پووسى) - دەولەتى پۆليانى^(۱۱) و كرىڧچى^(۱۲) و سلاڧىنى^(۱۳) و مىرەكانى كىف وردە وردە كەوتنە ژىر دەستەلاتى دىرىڧليانى^(۱۴) و سىڧىرئانى^(۱۵) و رادىمىچى^(۱۶) و ئولىچى^(۱۷) و تىڧرسى^(۱۸) . دواترىش لە

^(۱۱) ئى خىل و تىرە سلاڧىانى يە پۆژھەلاتى يانەن ، كە لە ھەردوو بەرى پويارى دىنپىر پلاوبوبونەوھ (ومرگىن) .

^(۱۲) يەكگرتنى ئى خىل و ھۆزە سلاڧىانى يە پۆژھەلاتى يانە يە ، كە لە سەدەكانى ۶ - ۱۰ دا پىنكەتوھ ... لە ناوچەى پان و بەرىنى باكوورى دىنپىر و ئۆلگا و خۇرئاواى دىنا و ھەروھا باشوورى باس دەژيان (ومرگىن) .

^(۱۳) يەككە لە خىلە روسە دىرىنەكان ، كە لە دەرووبەرى كەنارى دەرياچەى ئىلمىن دەژيان (ومرگىن) .

^(۱۴) ئى خىلانەن ، كە لە سەدەى ۱۹دا لە سەرووى پۆژھەلاتى پووسىادا دەژيان و لەوئوھ بۇ شوئىنى دى كۆچيان كرد (ومرگىن) .

^(۱۵) ھەندى تىرە و ھۆزى سلاڧىانى يە پۆژھەلاتىن . لە كۆتايى يەكەم ھەزىرەى زائىندا لە دەوربەرى پويارى دىنسا و سىيما و سولا و ھەندى ناوچەى دى سەقامگىر بووبون (ومرگىن) .

سەرئەتايىنكى زاماناسى

سەرئەتايىنكى زاماناسى : قىياتىچى ^(۱۹) ؛ لە خوارووى پۇرئاناواشەو
قۇلئىيى ^(۲۰) (دەلىبى) و كەرواتى سىپى . كىلى پووس لە مل ملانى يىكى
قورسدا لە گەل تىرە و خىل و دەولەتانى دراوسىنى دا خۇى پاگرت و
دەولەتى دامەزاند و كۆلتوورى خۇى بەرزكردەو ، زەمىنەى بۇ
كۆپىنى ھۆزە سلاقيانىيە پۇرئەلاتىيەكانى بە مىللەتىكى يەكگرتو
خۇش كرد - واتە مىللەتىكى خاوەن زامانى پووسى كۆن (سلاقيانىيە)
پۇرئەلاتى پەيدا بوو .

ف . پ . فىلین نووسىوتى : (يەكيتىي زامانى پووسى كۆن ، كە
لە سەردەمى دابەش بوونى سىستەمى پەگەزايەتى و بەرەو كۆمەنگەى
دەرە بەگايەتى چووندا بوو ، شتىكى بى گومانە . ئەم يەكيتىيە بەھۆى
ھەلومەرجى جىياوازى دوور لە زامانەوانىيەو سازبوو : نەبوونى

^(۱۶) يەكگرتنى ئەو خىلە پووسىيە دىرئانەى ، كە لە ھەزارەى يەكەمى زايىندا لە خاكى
پادىمچى دا دەزبان و شوئى ھەرە چىيان باشوورى دىپىر بوو (وهرگىن) .
^(۱۷) كۆپىكى خىلە سلاقيانىيە پۇرئەلاتىيەكانە ، كە لە خوارووى دىپىر و دەورەبەرى
دەرياي پەش دەزبان (وهرگىن) .
^(۱۸) يەكگرتنى ھەندى خىلى سلاقيانىيە پۇرئەلاتىيە ، كە لە ناوچەى دىپىرەو تا دەرياي
پەش بلاو بوونەو (وهرگىن) .
^(۱۹) چەند خىلىكى كۆنى پووسە ، كە لە ناوچەكانى باس و نۆكى دەزبان (وهرگىن) .
^(۲۰) ئەم خىل و ھۆزە سلاقيانىيە پۇرئەلاتىيەكانە ، كە لە كوتايى ھەزارەى يەكەم و
سەرئەتايى ھەزارەى - ورمەى زايىندا لە ھەزىمەكانى قۇلئىيى ، لە ھەمىر و ئەوبەرى كەنارى
پويارى بوگا و ھەندى ناوچەى دى جىگىر بووبوون (وهرگىن) .

سەرەتاينكى زمانىسى

سنوورى خاك لە نىوان خىلە سىلاقيانى يە پۇژمە لاتى يە كاندا و لە پاشيشدا نە بوونى سنوورى پتەوى زەوىوزارى دەرە بە گەگان ، گەشە کردنى زمانى پووكەشى شيعرى ميللىسى خىل و پىنوەندى توندوتۇلى بە زمانى كولتورى ناينى يەو ، كە لە گشت مەرىمەكانى سىلاقيانى يە پۇژمە لاتى يە كاندا بلاوبوبووەو و بووبووەو ھۆى سەرەتاي پەيدا بوونى زمانى كۆمەنگە و بە تايبەتى ، كە لە بەستنى پەيمان و پىكەوتنى نىوان خىلەگان و ھوكمدان و ياسا و دەستووردا بە ئاشكرا دەرەكەوت^(۲۱) .

مىللەت ھەك كۆكەرەوھى مېژووى خەلك ، گونجانى كۆكەرەوھى خاك و كولتور و زمانە . بناغەى ئابوورى و دەولەتى مىللەت دەشى جياواز بىت . لە پووى مېژووەو ، مىللەتى ميسرى كۆن و چىنى كۆن و ھىللىنى كۆن يەكەم كۆمەلانى مىلەت بوون ، كە لە ناو جەرگەى كۆمەنگەى كۆيلايەتى يەو سەريان ھەلداوہ . لە بارودۇخى كۆمەنگەى دەرە بە گايەتى دا مىللەتى فەرەنسىي كۆن و پووسىي كۆن پىگەيشتون .

گشتىتىي خاك ھەلومەرجى پىكەوہ ژيانى خەلكى ھۆزى جياوازى پىكەھىنا و كولتورى گشتى و زمانى گشتى سازکرد . بەلام بۇ دەرە بە گايەتى لەتەك دەولەتى گشتى و زمانى گشتى دا ، تايبەتتىي گەشەسەندنى زەوىوزارى دەرە بە گايەتى و دىيالكتى ناوچەيى ھەيە .

^(۲۱) ف . پ . فيلچن ، پەيدا بوونى زمانى پووسى و نۇكرائىنى و پووسى سېي ، لىنينگراد ، ۱۹۷۲ ، ج ۶۲۵ .

سەرەتايىكى زاماناسى

پىشتر پەنجه مان بۇ ئەو پاكىشا ، كەوا سەدەكانى ۱۰ - ۱۴ لە
فەرەنسا جياوازيىكى گەرەى دىالىكت ھەبوو . ئەو جياوازيىە ھىندە
بەرچاوبوو ، ھەندى تۆزەرى وا ئىكردبوو بە دوو مىللەت (فەرەنسىيە
سەررو و ناوہراست) و (فەرەنسىيە خواروو و ناوہراست) ناويان بەرن .
پووسىيە كۆن (سلافيانىيە پۆژھەلاتى) خاوەنى تايبەتتى دىالىكتى
بوو ، كە ئەوئىش مىراتى سەردەمى سلافيانىيەكانى كۆن و دەمى
دابەشبوونى خىلە سلافيانىيە پۆژھەلاتىيەكان بوو . لە پووخانى
كىفەرە ، وەك شارى پايتەخت و گەشەسەندووى پىنوھندىيە
دەرەبەگايەتى ، جياوازي دىالىكتى پەرەى سەند ، بەتايبەتى لە خاكى
گاليسكو - فۆلين و كىف و چىرنىگوف و فلادىمىرە - سوزدەل و
پىنسكو - توروف ... ھتد . بۇ نمونە لە يادگارە نووسراوھكانى
نۆڭگۇرۇدى كۆن و پىسكوڭى كۆندا ژمارەيىكى زۆرى تايبەتتى
فۆنەتتىكى و سىمانتىكى و لىكسىكى دىالىكتى بەرچاو دەكەوى .

چارەنووسى دىالىكت و بەشە دىالىكتى ناوچەيى ، كە لە سەردەمى
دەرەبەگايەتى و سەرەتاي قۇناغى سەرمایەدارى دا پەيدا بوون ،
جياوازي . لە لايەكەرە ، كاتى شىوھى خۇشيان دەگۆپن ، ھەرەك
دىالىكتى ئەو زمانە دەمىنئىتەرە و ئەمەشمان لە نمونەى زمانى
ئەلەمانى و پووسىدا باس كرد . زمانى پىنوھندى بەستەن و
لەيەكترگەيشتنى نىو تىرە و خىلەكان ھى مەئبەندى ئابوورى و
پاميارىيە و ئەو دىالىكتانەى دەورىان داوھ وەك كەرەستەى زمانى
مىللى خۇيان دەنوئىن . دىالىكتى پۇما بناغەى زمانى لاتىنىيە .

سەرەتاينكى زماناسى

ديالينكى فلورينت - ھى ئىتالىيە ؛ ديالينكى كارتلىي پۇژھەلاتى گورجستان - ھى گورجىيە ؛ ديالينكى كازاخى - ھى تەتارىيە ... ھتد . لە لايىكى دىيەو ، ئەو ديالينكتە ناوچەبيانەي لە خزمەتى جەماوهرى ميللەتدان ، دەتوانن بېنە بىنكەي زمانانى جياوان .

بۇ نمونە ، بەم چەشنە لەگەل ھەندى ديالينكى زمانى پووسىي كۇندا پووى دا . بىگومان زمانە سلاقيانىيە پۇژھەلاتىيەكانى ئەمپۇ زادەي پاستەوخۇ و پيۈھنديسى بەردەوامىي زمانانى خيىلات و خاكى دەرەبەگايەتى نىيە ، بەلام لەگەل ئەوھشدا ، گومان لەوھ ناكرى ، گشتيتى ھەرە كۇن و تايبەتيتى ديالينكى ، وەك خاسيەت لە سەدەكانى ۱۴ - ۱۵ دە پەيدا بووھ و بلأوبوونەتەوھ و پادەي جياوازي سى زمانى سلاقيانىي پۇژھەلاتى و ديالينكت و بەشە ديالينكتەكانى پارىزراوھ .

پەيدا بوونى ميللەتى پووس (پووسى مەزن) لەسەر خاكى سەرۋى پۇژھەلاتى پووس بەندە بە دروست بوون و پتەبوونى دەولەتى مۇسكۇوھ . پووسەكانى باكور و بەشە ديالينكتەكانى مۇسكۇ و دەورپىشتى پووسەكانى ناوھراست ، كۇمەليك خاسيەتى پووسەكانى باشووريان وەرگرت ، بەتايبەتى كردنى (ۆ) بە (ا) . بەشە ديالينكى پووسى ناوھراست بووھ بناغەي زمانى ناخاوتنى ميللىي پووسى مەزن ، كەوا لەگەل ھىچ ديالينكتىكدا يەك ناگرنەوھ و لە زمانى نووسىنى كارگىرى و كتيبە سلاقيانىيەكاندا كارى تەواوى نىيە .

دروست بوونی میللەتی ئۆکراینی لەسەر خاکی خواریوی پوژناوای بووسا دەستی پێکرد - بەر لە ھەر شوێن لە ناوچەی کیف . میللەتی بووسی سپی لەسەر خاکی سەرووی پوژناوای بووسیا سەری ھەلدا .

-۴-

دروستبوون و گەشەکردنی زمانی نەتەوایەتی

لەگەڵ ئەوەشدا ، کە میللەتان و زمانی میللەتان تەنانەت لەم چەرخەشدا دروست دەبن ، بەلام لە ھەمان کاتدا لە ولاتانی پیشکەوتووتردا زمانی نەتەوایەتی پێدەگا . چونکە نەبوونی گەشەکردنی زمانان لە جیھانی ئەمڕۆدا ، ئەنجامی جیاوازیی پیشکەوتنی ئابووری و پامیاری ولاتانی جیاوازه . ئەمەش جارێکی دی نیشانی پێوەندیی ھەمیشەیی زمان و میللەت ، زمان و کۆمەن دەدات .

ئەم یاسا گشتییەیی دروستبوون و گەشەسەندنی زمانی میللەت و زمانی نەتەوایەتی لە تایبەتی گشتی دی و گەلانی بوونیاندا ڕەنگدەداتەو . دروستبوونی زمانی نەتەوایەتی بە ھەمان چەشنی سازبوونی زمانی میللی بە سێ ڕینگادا تێپەریوێ : ڕینگای گەشەکردنی کەرەستە نامادە ؛ ڕینگای جینگیربوونی دیالیکت ، ڕینگای تیکەل بوونی دیالیکت و زمان . دیارە ھەر ڕینگەییکی سەنگی خۆی ھەیە لە جیاوازیی میژوویی سەردەمی جیاوازا . زمانیکی وانەیە ، کە تەنیا ڕینگایێکی بووبێتە ھۆی دروست بوونی .

سەرەتاينىكى زاماناسى

بۇ نمونە لە دروست بوونى مىللەتى ئىنگلىز و نەتەرەى ئەمەرىكى دا پەنجه بۇ تىكەل بوونى نەژاد پادەكىشىرى . سەرەتا لە دورگەى بەرىتانىاي مەزن خىلە كەلتى يەكان سەقامگىر بوون . لە نىوہى دووہى سەدەى شەشەمدا خىلە جەرمانى يە باكوروى يەكانى نانگل و ساكس و يوت بەشى زورى دورگەكەيان گرتەوہ و لە پۇژئاوا و باكورەوہ لە ويلز و سكوتلەندە تەنگيان بە كەلتى يەكان ھەلچنى . سالى ۱۰۶۶ دەرەبەگە نۇرمانى يەكان چوونە ناو ئىنگلتەرەوہ و زەوى وزارى خانەدانە ئەنگلۇساكسۇنەكانيان كرده ملكى خۇيان . دەسەلاتى پادشاىەتى و دەرەبەگى نەژادى جۇربەجۇر زۇر بەھىز بوو . دوو زمانى چىن و تونژ دروست بوو : جوتيار و دانىشتوانى شار زمانى زگماكى (ئىنگلىزى)يان بەكاردەھىنا و دىيالىكتى نۇرماندىى باكوروى ناوہراستى زمانى فەرەنسىىش بووہ زمانى نووسىن . زۇربەيان ھەردوو زمانەكەيان دەزانى . دىيالىكتى لەندەن لە "چىرۇكەكانى كىنتىبىرى" (۱۳۸۶ - ۱۴۰۰)ى چۇسىردا پەنگى داوہتەوہ . لە زمانى ئىنگىزىى ئەمۇدا بەشىكى زورى وشەكان خاوەنى بناغەى پۇمانىن . جىبابوونەوہ لە خىلە جەرمانى يەكانى دى و بەيەكەوہ ژيانى خىلە جەرمانى يەكان لە ئىنگلتەرە ، ئەنجامى نەك تەنيا پەيدا بوونى مىللەتى ئىنگلىز بوو، بەلكو پەيدا بوونى زمانى نويسى جەرمانى خزمىشى گرتەوہ .

نەتەرەى ئەمەرىكى لە ئەنجامى پىنشكەوتنى سەرمايەدارىتى ئەمەرىكاوہ پەيدا بووہ . ئەمەرىكايى يەكان وەك مىللەت لە ئەنجامى

نەزەرتايىنكى زاماناسى

تىنكەل بوونى ئەو كۆچكردوانەي لە گەلئى ولاتەو ھاتبوونە ئەمەرىكا ، دروست بوو ، كە بىنەچكەشى ئەو يەكەم كۆلۇنىستانە بوون ، كە لە ئىنگلتەرە و ئىرلەندە و سكوئتلەندەو ھاتبوون . كۆلۇنىستىيەت خەرىكى جەنگى بى وچان بوو لە گەلئ ھىندىيەكان و داگىركردنى خاكىان و بەرەو پۇژئاوا راونانىان و لەناوبردنىان . پەيدا بوونى نەتەو ەي ئەمەرىكى واتاى پەيدا بوونى زمانىكى نوئى ناگەيەنى : زمانى ئىنگلىزى بوو بە زمانى نەتەرەيىكى نوئى . لە بارى پلەي بەرزى گەشەسەندنى ئابووردا يەكئىتى ئەمەرىكايى يەكان ساز نەبوو و ئەو تە جىاوازى داب و نەرىت ، دوژمنايەتى و نەبوونى يەكسانىي نەتەوايەتى نىوان ئەوانەي لە ولاتانى جىاوازەو ھاتوون؛ جىاوازى نىوان رەگەزى رەش پىنست و سىپى پىنست ...

خاسىيەتى گىشتى دووم لە دروست بوونى زمانى مىللەت و نەتەو ەدا ، ئەو يە زمانانى نەتەوايەتى بەپىئى كاتى پەيدا بوونىان و بەھىز بوونىان جىاوازن . گەشەسەندنى سەرمایەدارى و پەيدا بوونى نەتەو لە ئەورۇپا لای ئەو گەلانە دەستى پى كەرد ، كە بە زمانانى ھىند و ئەورپايى دەدان . لە خۇرئاواي ئەورۇپا ئەم پىرۇتسىنە لە گەلئ دروست بوون و جىنگىر بوونى دەولەتى نەتەوايەتى ئىنگلتەرە ، فەرەنسا ، ئىتالىا - دا جوت و ھاوشانە . لە خۇرەللاتى دروست بوون و جىنگىر بوونى دەولەتانى گەرەي پىنست بۇ بەرگرى كردنى ولات لە ھىرش و پەلاماردان ، پىنش دروست بوونى نەتەو كەوت و دواترىش ھەر ولاتىك بوو دەولەتى چەند نەتەو ەيىك . لە

سەرەتايىنكى زاماناسى

ئاسىيا و سەرۋو و خواروۋى ئەمەرىكا و ئەفەرىقا بوۋنى مىللەتە سەرەكى يەكان بە نەتەۋە ، كەۋتە كۆتايى سەدەى نۆزدەيەم .

لەنئىۋان پىنكەتەننى زامانى مىللى و زامانى نەتەۋەيى دا جىاۋازىي بىنەپەتى نىيە . تەنیا ئەۋەندە ھەيە لە پوانگەى مىنژوۋەۋە زامانى نەتەۋەيى درەنگتر پەيدابوۋە و لە زۆرىي وشەدا دەۋلەمەندترە و سىستەمى پىنژمانى پىنكۋىنكترە . زامانى نەتەۋەيەتى لە مەسەلەى پىۋەندىي گشتىي ياسا و سنوۋرى زمان بە دىيالىكتەكانى و بە قۇرمى ئەدەبىي و نوۋسىنەۋە لە زامانى مىللى جىادەبىتەۋە .

زامانى مىللى لەنئىۋان ماۋەى (زامانى ئابوۋرى و جەنگى و پامىيارىي مەلەبەند) و (دىيالىكتى خىل و ناۋچەدا) خاۋەنى جىاۋازىيى گەۋرە و دىيارە (بەتايىبەتى لە شوۋنى دوور لە مەلەبەند بە دىيالىكتى خۇيان دەئاخىۋن) . بەلام لە ماۋەى نەتەۋەيەتى دا چىرپوۋنى ھەرىمى ئابوۋرىي زامانى گشتى بەرەۋ بىلاۋبوۋنەۋە بە ھەموۋ لايەكدا دەبات و جىاۋازىي دىيالىكتەكان دەسپىتەۋە .

شىتىكى بەرچاۋە ، شۆپشى بۆرژۋاى فەرەنسا (۱۷۸۹-۱۷۹۴) كارىنكى گەۋرەى لە گەشەسەندنى پىۋەندىي سەرمایەدارى سەرىپاكى ئەۋرپا كىردوۋە . لىژنەى نەتەۋەيەتىي ھەلبىژاردن لە پوۋكردنە مىللەتدا پىنگەيىنكى تايىبەتى گىرت ، ئەۋەبوۋ خەلكى بۆتى كۆشمان و نىشتەمان پەروەرى ھان دەدا و داۋاى لە جەماۋەر دەكرد "دىيالىكتى ۋەك دوا پاشماۋەى دەرەبەگايەتى و يادگارى كۆيلايەتى فېرىدەن" .

سەرەتاينكى زمانناسى

جياوازىي گەرەرتى زمانى نەتەوايەتى لە زمانى مىللى لەو دەدايە ،
كە زمانى نەتەوايەتى دەبى زمانى ئەدەبى ھەبى و ئەو قۇرمى زمانى
نوسىنەش وابى ، لە زمانى ئاخاوتنى خەلكەوہ نريك بى تا لە گشت
شوئىن بەئاسانى بلأوببیتەوہ . زمانى مىللى دەتوانى خواەنى زمانى
نوسىن بى ، كە بۇ كارى كارگىرى و مەبەستى ئاينى كەلكى ئى ببينى .
ھەرچى ئەو زمانەشە ، كە بۇ مەبەستى پەرسىن بەكاردينىرى ، دەشى
زمانىكى بىگانە بى . بەرینە لە پۇلۇنيا و لای كاتولىكەكانى ئەلەمانيا
زمانى كلئسە ، لاتىنى بوو . لە ولاتەكانى سەر دەرياي بەلتىك و لای
چىكىيەكان بە زمانى ئەلەمانى بوو . لای گەلى لە زمانە تۇرانىكان و
ئىرانىكان - بە زمانى عەرەبى ... ھتد .

زمانى گشتىي زارەكى يەكسەر گەلالە نابى و ماوہىيىكى درىژ
جياوازىي ديالىكتى دەپارىژى . بۆيە جىگر و نوئەر و دياردەي
راستىي زمانى نەتەوہ برىتىيە لە زمانى ئەدەبى . لەم بارەدا پىويستە
ئەو لە بەرچا و بگىرى ، كەوا بۇ زمانى نەتەوہ ھەر ئەوئەندە پىويست
نىيە ، كە زمانىكى ساكارى نووسىنى ھەبى ، بەلكو دەبى خواەنى
زمانىكى ئەدەبى بەربلأ و فرە ئەرك بى . بەربلأوى زمانى ئەدەبى و
بەكارھىنانى بۇ بەجى ھىنانى ئەركى جۆرە جۆرىش ، بى سىستەمى
دىموكراتىانەي پووناكبرى و چاپكردن مەحالە .

بەو وتراوہدا دەردەكەوى ، نەتەوہ تەنيا لە ھەلومەرجى
سەرمايەدارىدا پەيدا دەبى ، واتە كاتى چرپوونى ھەرىمى ئابوورى
سەرھەلئەدا و بازارپى ناوخۇ ساز دەبى و بۇ ئەمەش وەك ف . ئى .

اينىن دەلى : ".... پىويست بە چىبوونى خاكى دەولەتە لەگەل ئەو دانىشتوانەى بە يەك زمان دەدوین و ھەموو ئەو جۆرە گىروگرفتانه وەلاوہ بنرین ، كە لە رېئى پىشكەوتنى ئەم زمانەدان و زمانەكەش لە ئەدەيدا پتەو بىرى"^(۲۲)

پروتسىسى دروستبوون و پتەوبوونى نەتەوہ و زمانى نەتەوايەتى لە ئەوروپا ، بەتايبەتى لە سەدەكانى ۱۶ - ۱۹ ادا خىرا و بە گوپ دەپزىشت . بۇنمەونەى ئەمە ، تەماشای دروستبوونى زمانى نەتەوايەتى لە فینلەندە دەكەين .

لە زەمانىكى يەكجار كۇندا لە خاكى فینلەندا دوو خىلى (سووم) و (يام) ى ئوگرو - فینى ھەبوون . نۆرمانە سویدی يەكان ھىرشیان ھىنايە سەريان و بەسەرياندا زال بوون و خستىياننە ژىر دەسەلاتى پادشايتى سویدی يەوہ . دواترىش كەوتنە ژىر دەستەلاتى ئىمپراتورى يەتى بووسەوہ . بەم جۆرە مېللى يەتى فینلەندى و لەپاشىشدا نەتەوہ لەسەر بنەچەى دەولەتى دراوسى دروست بوون^(۲۳) . دىيالىكتى شارى (توركو) ي پايەتەختى كۇنى فینلەندە بناغەى ناخاوتنى زمانى فینلەندى يە . لە ناومراستى سەدەى ۱۶ ادا م . ئاگرىكۇلا "نامۇزگارىى نوى" و ھەندى بەرھەمى دى ناومرۇك ئاينى ھەرگىپايە سەر زمانى فینلەندى . دەورى گەورە بۇ چەسپاندنى

(۲۲) ف . ئى . لىنن ، سەرجمى كارە كۆكرارەكانى ، ب . ۲۵ ، ل . ۲۵۸ .

(۲۳) سەربەخۇنى و خۇ بەرئوہ بەرايەتى فینلەندە سالى ۱۹۱۷ لەلايەن حكومەتى

سۆفۇتى يەوہ ددانى پىندا نرا و بە پەيمانى سالى ۱۹۲۰ یش پتەوكرا .

سەرەتايتكى زاماناسى

ئەدەب و زامانى نەتەوايەتى، داستانى "كالىفال" (۱۸۳۵ - ۱۸۴۹) ى ئى . ليونرۇت يىنى ، كە لە زامانى فىنى و ئىژۇر^(۱) و كارىلەوۈ تۆمارى كىرەبوو . لە نىوۋى دوۋەمى سەدەى نۆزدەيەمەۋە بە زامانى فىنلەندى بەرھەمى گەرە گەرەى ئەدەبىي و زانستى بلۇكرايەۋە ، زامانى ئەدەبىيى فىنلەندە تەنيا لە فىنلەندە بەكارنايەت بەلكو لە كارلى سۇقۇتتى يىش (لەتەك پووسىدا) زامانى خويىندىن و نووسىنە .

گەشەكردنى نەتەۋە و زامانى لە ھەلومەرجى سىستەمى سەرمايەدارى و سۇشپالىستىدا بەشىۋەى جىاواز دەۋرات . ئەگەر سۇشپالىزم ھەموو ھەلومەرجىك بۇ پىشكەۋتن و گەشەكردنى گشت نەتەۋەيىكى سۇشپالىستى و زامانى پىرەخسىنى ، ئەۋە سەرمايەدارىتى (بەتايىبەتى لە دەۋرى ئىمپىرىالىستىدا) سىياسەتى چەوسانەۋەى مىللەتانى كەمپىشكەۋتوۋ بەكاردىنى و دەبىتە كۆسپ و تەگەرە لە پىنى پىنگەيىشتن و گەشەكردنى نەتەۋە و كولتور و زامانىدا .

بۇيە ئىمپىرىالىزم لە دەمى پەيداۋونىيەۋە و لە ۋلاتان خىستەنە ژىر دەستى خۇيەۋە ، بوۋەتە ھۇى لە دايىكبوۋنى بزوۋتەۋەى خەباتى نەتەۋەيەتى گەلانى ۋلاتانى ژىر دەست . لەنىۋ ئامانجى ئەۋ تىكۇشانانەدا : مافى خويىندىن بە زامانى زگماك ؛ دىموكراتى كىردنى زامانى نووسىن و بىناكردنەۋەى لەسەر بناغەى زامانى ئاخاۋتنى مىللەت (ياخود نىزىككردنەۋەى نووسىن و زامانى ئاخاۋتن ، لە حالىكىدا ئەگەر

^(۱) گەلىكى بچوۋكە لە ناۋچەى لۇمۇنۇسۇف و كىنگلىپ لە مەرىمى لىنىنگراد دەزى . لە زوردا خاكىيان سەر بە نۇلگۇرۇدى مەزىن بوو (ۋەرگىن) .

زمانى (سەين ھەبى)؛ يەكسانىيى زامان ... ھەيە . ف . ئى . لىنن
نووسىيوتى : "دەولەتى ديموكراتى ، بىگومان دەبى ددان بە ئازادىي
تەواوى زامانانى جياوازدا بنى و دژى ھەموو جۆرە فەزىلەدانى زامانىك
بەسەر زاماننى دىدا بوووستى" (۲۶) .

۵

دەستوورى دەرەكى و ناوھكىي

پيشكەوتنى زمان

ھەموو ئەوھى پيشتر وترا ، ئەوھ نیشان دەدا ، كە پيشكەوتنى
زمان بە شيوھىيىكى يەكجار توند و تۆل بە مېژووى كۆمەلەوھ بەندە ؛
بەو بارودۇخە كۆمەلەيەتى يەوھى تىيدا زمان بەكار دىنرى و ھەرەھا بەو
ئەركە كۆمەلەيەتى يەوھى زمان بەجى يان دىنى . ف . پ . فىلن
نووسىيوتى : "ئەركە كۆمەلەيەتى يەكانى زمان ، تەنيا برىتى نىن لە
پىكھاتنى نىسبى دەرەكى و پىوھندىسى سىستەمى و پىك و پەوانىسى
پيشكەوتنى . پىويستە ئەوھ بزانىن ، كە زمان وەك پىكھاتن شتىكە و
بەكار ھىنانى لەكۆمەلدا بەتەواوى شتىكى دىيە" (۲۶) .

(۲۵) ف . ئى . لىنن ، سەرجمى كارە كۆكرارەكانى ، ب ۲۵ ، ل ۷۱ _ ۷۲ .

(۲۶) ف . پ . فىلن ، كىشەي بارودۇخى كۆمەلەيەتىيى زمان چىيە ؟ ھەمان كۆنار ، ۱۹۷۵ ،
ژ ۳ ، ل ۹ ، ف . ئا . ئەشۇرۇن ، بابەتى كۆمەلەيەتىيى زاماناسى ، ھەمان كۆنار ، ۱۹۷۵ ،
ژ ۴ ، ل ۱۷ .

سەرەتاينىكى زاماناسى

بارودۇخى كۆمەلەيەتى و سىروشتى كۆمەلەيەتى گۆرپانكارىيى
زمان لە نموونەي زۆردا بەرچاودەكەوي . ئەوئەتە پەيدابوونى شىۋازى
زمانى ئەدەبى دەبىتتە ھۆي پەيدابوونى وشەي ھاۋاتتا و فۇرمى
شىۋەي شىۋازى وشە و پىنگاي نوئى پۇنانى وشە . بەيئە ، لە
سەرەتادا دەنگى (ف) لە زمانى پووسىدا بەتايبەتى لەو وشانەدا
ھەبوو ، كە لە زمانى بىنگانەو ھەرگىرابوون ، ەك : فىلۇسوف ، فىقرال
(لە زمانى يۇنانىيەو) ... ەنار ، فۇرمە ... ەتد ، بە تىپەپوونى
كات ، دەنگى (ف) بوو بەرەي ەك شىۋەي فۇنىمى ئەتەوايەتى (ف)
خۇي بنوئى ... ئەو وشانە بوون ، كە لە زمانى بىنگانەو
ھەرگىرابوون . پاش ماۋدەيىك ژمارەي ئەو جۆرە وشانە زيادى كرد و
وشەي پووسى چوونە پالىان .

سىروشتى كۆمەلەيەتى گۆرپانكارىيى زمان ، ئەو ناگەيەنى كەوا
ياساكانى پىشكەوتنى زمان ، ياساكانى دياردە كۆمەلەيەتىيەكانى دى
يان دياردەي سىروشتى دووپات دەكەنەو . بەپىچەوانەو ، زمان ەك
دروستبوونىكى تايبەتى چەسپى مېژوويى خاۋەن ياسا و دەستوورى
پىشكەوتنى مېژوويى ، گۆرپانى حالاتى زمان و فۇرمى زمانى خودى
خۇيەتى . ئەو خاسىيەتە سىروشتىيانەي پىشكەوتنى زمان ناۋنرا
ياساي پىشكەوتنى ناۋەكىي زمان .

فۇرمى بنەرەتىيى ياساي ناۋەكىي پىشكەوتنى كەرەستەي زمان
برىتىيە لە ياساكانى فۇنەتيك و پروتسىسەكانى وشەسازى . ئەم

سەرئەتايىنكى زاماناسى

پېشكەوتنەى ياسا و دەستورەكانى زمان لە لىكۆلئىنەوہى بەراوردىي مېژوويى زماندا دۆزرايەوہ و لە قالبى زانستىدا نیشان درا .

گۆرانى مېژوويى پېنەندى بە گشت پوويىكى سيستەمى زمان _ دەنگەكان ، پىكەاتنى رېزمانى ، وشەكانى زمان _ ەوہ ەيە . لەگەل تىپەپوونى پۆزگاردا ئەو گۆرانانە ەيندە جىيان ديار دەبى ، مرق ناچار بى ەك دوو زمانى خزم باسيان بكات ، كە پېنەندىي مېژوويى پىكەوہى گرىدابن . لەم جۆرە پېنەندىيانە ، دەتوانن زمانى گرىكىي كۆن و بيزەنتى ، لاتىنى و ئىتالى ؛ گۆتى و ئەلمانى ، پووسىي كۆن و پووسىي نوئى ... بەكەينە نمونە .

ئەگەر ەندى يادگارى ئەدەبىيى زمانى پووسىي كۆن و ەندى بەرەمى زمانى پووسىي نوئى لەتەك يەك دابننن ، ەيندە جياوازىيان لە نىواندايە ، كە لە دوو زمان بچن و تەنانەت يادگارى ئەدەبىيى زمانى پووسىي كۆن بۆ نەوہى نوئى پىويستى بە ەمرگىرانە .

ەمرچەندە زمانى پووسىي كۆن و پووسىي نوئى ەرىەك زمانە ، بەلام لە نىوانياندا جياوازىي گەورە لە دەنگەكان و پىكەاتنى رېزمانى و وشەكانى زماندا ەيە .

پېشكەوتنى گرىكى سروشستىي مېژوويى زمان برىقىيە لە درىژايى ماوہى پاراستنى بناغەى زمان ، رىك بەدوا يەكتردا ەاتنى ەلومەرجى مېژوويى كۆن و نوئى لە دروستبوونى زمانانى خزمدا . چوونەيەكى رەگى وشە ، مۆرفىم و ياساى فۆنەتيكى نىوان زمانانى خزم لە ەل و مەرجى ئەمپۇياندا .

فەلسەپىنىڭ بىرىنچى قىسمى

زامانى ئەدەبىي

۱

مەدەنىيەتنىڭ زامانى ئەدەبىي

لە قۇبۇلغۇ دىيارى كراۋى پېشكەكتى كۆمەن و مىللەتدا (بەتايىبەتلى لە دەۋرى دوستۇبۇنى مىللەت و بەتەئكىد نەتەۋە) دا زامانى ئەدەبىي پەيدادەبىي و ئەرك دەبىيى . لىكۆلىنەۋە لەبارەي زامانى ئەدەبىيەۋە ، بىگومان بەشئىكە لە تىۋرىي زاماناسىي ئەمىرۇ . تۋىزىنەۋە لە زامانى ئەدەبىي بۇيەكەمجار پاستەۋخۇ لە كارى شىرىنكارانى زامانى ئەدەبىي ، بەنمۇنە ۋەك : داننى و لۇمۇنۇسۇف و پۇستاقىلى و پۇنساۋ.... دا چەكەرەي دەرکرد . زامانى ئەدەبىي بەتايىبەتلى لە زاماناسىي سۇقىيەتلى دا بناغەي دامەزرا و چالاكانە گەشەي كرد .

زامانى ئەدەبىي بىرىتىيە لە قۇرمى خۇش كراۋى پىنكەتلى زامانى مىللى يان زامانى نەتەۋايەتلى ئەنجامى كارى مېژۋىي . زامانى ئەدەبىي ۋەك قۇرمى بەرزى زامان خاۋەنى خاسىيەتلى دەۋلەمەندى وشەي

سەرەتاينكى زمانناسى

فەرھەنگى و رېئوپىنكى پىنكھاتنى رېزمانى (لەنيوانياندا رېنئوس ،
خالەبەندى ، دەستور) و سىستەمى پىشكەوتووى شىوازە .

ف . پ . فىلېن ، كاتى خاسىيەتە گىرنگەكانى زمانى ئەدەبى ديارى
كردووه ، نووسىيوتى : " بە بۆچوونى من ، لەنيو خاسىيەتە زۆرەكانى
زمانى ئەدەبىي پووسىي ئەمرودا ، بەر لە ھەر شت پىويستە ئەمانەى
خوارووه دەست نىشان بىرىن :

۱ - توانستى دەرپرېنى سەرجمى ئەو زانيارىيانەى لە گشت
بوارىكى چالاكىي مرقايەتەدا كەلەكە بووه و ھەمەكى واتايان ، كە
زەمىنەى تىنكراى مەيدانەكانى ئاخاوتن خوش بكا .

۲ - پىويستى بوونى گشتىتى كىش وەك نمونە بۆ ھەموو
ئەوانەى دەيزانن و بەكارى دىنن ، بى بوونى پىوھەندى بە بارى
كۆمەلەتەى و پىشەى و ناوچەىيانەوھ .

۳ - دەولەمەندى شىواز شتىكى بنەرەتەى بۆ پراگەياندى يەك
مەبەست بە شىوھى جۆر بەجۆر .^(۱)

زمانى نووسىن و زمانى ئاخاوتن

زمانى ئەدەبى دەقاودەق واتاي "زمانى نووسىن" دەگەيەنى . لە
زمانى لاتىنىدا (Littera) بەماناى (نامە) دى و (Litterae) يىش
- (نووسىن) . لە زمانانى دىشدا ، ئەم زاراوھە جووت و ھاوشانى

(۱) ف . پ . فىلېن ، لە بارەى پىنكھاتنى زمانى ئەدەبىي پووسىي ئەمروھ ، گۆژارى
"كىشەى زمانناسى" ، ۱۹۷۵ ، ۲ ، ۲ - ۴ .

سەرەتاينكى زمانىسى

لاتىنى يەكەيە . بەيىنە لە ئەلمانىدا (Schriftsprache) - (زمانى نووسىن) ؛ لە چىكىدا (Spisovny jazyk) - (زمانى نووسىن) .
بەراستى زمانى ئەدەبى بە نووسىن جىگىر دەكرى و دەچەسپىنرى . بەلام يەكسانى كىردنى مەفھومى (زمانى نووسىن) و (زمانى ئەدەبى) شتىكى راست نىيە : ۱) ھەموو نووسراويكى تۆماركراو زمانى ئەدەبى نىيە ؛ ۲) زمانى ئەدەبى تەنيا لە فۆرمى نووسىندا خۆى نانوئى ، بەلكو لە فۆرمى ئاخاوتنىشدا دەردەكەوى -
واتە زمانى ئەدەبى خاوەنى دوو فۆرمە .

زمانى ئەدەبى - تەنيا زمانى نووسىن (بەرھەمى ھونەرى ؛ لىكۆلىنەھەى زانستى ؛ پۆژنامە و گوڤان نىيە ، بەلكو زمانى ئاخاوتنى دەولەت و دەزگای كۆمەلایەتى ؛ قوتابخانە و شانۆ ، رادىو و تەلەفزیونیئە . زمانى ئەدەبى ھەرھەلە كاروبارى پۆژانە و پىئوھندى و تىكەلىي خىزانىدا بەكاردى .

لەنىوان زمانى نووسىن و زمانى ئاخاوتندا جىاوازى شىواز و پىكھاتن ھەيە . لەو حالەتەندا ، كە لە نىوان نووسىن و ئاخاوتنى زمانى ئەدەبىدا تەنيا جىاوازى شىواز و ئەركىبىن بەدى دەكرى ، نووسىن پىتر و وردتر خاسىيەتى گوى بە ياسادان و ھەلبىژاردنى وشە و دارپشتى رستە دەدات .

جىاوازى نىوان فۆرمى ئاخاوتن و نووسىنى زمانى ئەدەبى دەشى لەوھەش زىاتر بى . بەيىنە لە زمانى چىكىدا جىاوازى نىوان زمانى ئاخاوتن و زمانى نووسىن ئەوھندە زۆرە ، ھەندى لە زمانەوانان

سره تاييكي زماننص

وهك پيڤهاتني جياواز ته ماشاي دهكهن ، واته وهك - زماني نووسيني چيكي و زماني ناخاوتني چيكي . فر . تراڤنيچك له پيشهكي كتيبي "پريزماني زماني نهدهبي چيكي" دا ، به تاييه تي نهو باسه ديني ته ناوانه وه ، گوايا "زمانبي نهدهبي ناخاوتن بهشي خوي وا گرتوه ته خوي ، كه تاييه تي پريزماني به سرهكي بهكاني دهچنه نيوكه رهسته ي دهربريني زماني نهدهبي گشتي بهوه ، يان ناچنه نيوي و گه لي جار له شيوه ي پراويژدا دهردهكهون .^(۲)

جياوازي فورمي ناخاوتن و نووسيني گشتي زمان دهتواني بيته هوي نهوه ي له ليكولينه وه ي زماني زگماندا (نمه وهك له چين و ژاپون دهبي نري) دهكي هه لبرارده به دوو شيوه - نووسيني نهدهبي و ناخاوتن - به كار به نري . جياوازي له نيوان ناخاوتني ميللي و زماني نووسيندا به تاييه تي له هندستان ته واو بهرچاوه . له ولاته عه ره بي به كاندا نهو جياوازي به ته نيا له وشه دا ني به ، به لكو له پريزمانيشدايه . بو نمونه ، له زماني نووسيني عه ره بي دا فورمي دوخي ناو پتر پيره وي دهكري : (كتاب) ؛ (كتاب) ؛ (كتاب) ، به لام له ناخاوتندا ته نيا فورمي (كتاب) به كار دي نري .

زمانبي نهدهبي و كيشي زمان

زمانبي نهدهبي بهرانبهر ديالينكت و تاكايه تي و فره چه شني دژ راده وهه ستي . نهو ديالينكته دژ بهرانبهر وهستاوانه ش به زماني (گشتي

^(۲) فر . تراڤنيچك ، پريزماني زماني نهدهبي چيكي ، پراگ ، ۱۹۵۱ ، ج ۱ .

میللی)، یان (گشتی) ناو دەبرین (له گەل "Langue Commune" ی
فەرەنسابی و "Gemeinspreche" ی ئەلەمانی دا بەراورد بکە). زمانی
ئەدەبی، زمانی هەموو ئەوانە ی بە زمانیک دەدوین، یەك دەخا و توند
بە یەکیانەوه دەبەستی. له هەمان کاتیشدا له کیشینی پرنسپینک و
پاست و پیوستدا خۆی دەنوینی.

پەسەندکردنی بەکارهینانی دیالیکت تەنیا دەبیتە خاسیەتی
بەهرەکی بۆچوون دەریارە ی پاستی و ناپاستی؛ بی هیزبوونی
داخوازی؛ زیادبوونی شیوه؛ بەندەبوون بە شیواز و هیلی گەیهنەری
ناوچەکان. زمانی ئەدەبی کیشدار و یاساداره و له فەرەنگ و پرێزمانی
زمانی ئەمڕۆدا جینگیر کراوه.

کیشی زمانی ئەدەبی پتەو و خوگرە. ل. ف. شیریا
نوسیبویتی: "چیهتی (ماهیه) هەر زمانیکی ئەدەبی له تویتکه گرتنی
دایه، له چاولیکەری کردنیدایه" (۳). کیشی زمانی ئەدەبی گشت جۆره
جیاوازیکی زمان و سامانی شیوازی و دیالیکتی جۆرەجۆری و
لادانی شیوهی پیشەگەری له یەکیتی ییکی تەواودا یەك دەخا. بەم
واتایه کیشی زمانی ئەدەبی بریتی یه له زمانی گشتیی میللهت. بۆیه
پتەو بوون و بلابوونەوه ی کیشی زمانی ئەدەبی دەبیتە کەرەستە ی
مشوورخواردنی تایبەتی کۆمەل.

دەوری قوتابخانه له پتەوکردنی کیشی زمانی ئەدەبیدا مەزنه.

(۳) ل. ف. شیریا، زمانی ئەدەبیی روسی ئەمڕۆ، کاره هەلبژاردەکانی باسی زمانی
رووسی، مۆسکۆ، ۱۹۵۷، ل. ۱۲۶.

سەرئەتائىنكى زاماناسى

كىشى زامانى ئەدەبىي پەنا دەباتە بەر پەسەندىكى بەكارهينانى زامان (واتە زۆرى و بەردەوامىي وشە بەكارهينان) و لايەنگىرىي ئەو بەكارهينانەي وشە لەلايەن دەستەي پووناكبيرانى كۆمەلگەوہ . لە نايىندەشدا ئەو دياردە ميژوويىيە چەسپاوەي كيشى زامانى ئەدەبىي دەگۆڤى و لەچۆنەكى كۆنەوہ بۇ چۆنەكى نوئى دەبزوئى .

كىشى ئەدەبىي لە بواری نووسيندا پيڤرەويى ياسا دەكات و پيۆهەي بەندە ، بەلام لە ھەلومەرجى وتن و گۆڤىنى وشە و ريزبوونى وشەدا پتر سەربەخۆيە . شينۆهگۆڤى و ھاوواتايى زامانى ئەدەبىي دەكەنە كەرەستەي بەتواناي لەيەكترگەيشتن و دەرپىنى مەبەست .

ئەو كيشى ئەدەبىيەي بە بەربلأويى بەكارهينانى و سەرچاوەي بايەخدارى بەرز (نووسەر ، بەرئۆهەبەرانى ديارى دەولەت ، زانا و مامۇستا) پتەو دەبىي ، كار دەكاتە سەر پيشكەرتنى خودى زمانەكە . ئەو دوو لاگرايەتى سەروشتى كيشى ئەدەبىيە (لە پراكتيکەوہ وەرگىراوہ و لە پراكتيکەوہ راگەيەنزاوہ) . لە لاينە م . ف . ئۆمۆنۆسۆڤوہ باش ليكەدراوہتەوہ : (تينكچوونى ئاواز ؛ شينواندى شيعر ؛ فەلسەفەي بىبنچينە ؛ ميژووي ناھەموار ؛ ياسا و ھوكمى بە گومانى بى ريزمان . ئەگەرچى ئەمانە لە بەكارهينانى گشتىي زامان لادەدن ، بەلام رينگەي بەكارهينان نيشاندەرى ئەو راستىيەيە" (4).

(4) م . ف . ئۆمۆنۆسۆڤ ، سەرجمى كارە كۆكرارەكانى ، ب ۷ ، مۇسكۆ _ لينينگراد ،

زمانى ئەدەبىي ۋە زمانى ھونەرى ئەدەبىي

لە پەسىندىكىدەن ۋە ھەرگىزىن ۋە بىلەن بولمىدىكى ئەدەبىي ، دەۋرى گەرە دەكەن تە سەرتايىنكى نووسەران . بەۋىنە مېژۋىي زمانى ئەدەبىي پۈسى بە بەرھەمى لۇمۇنۇسۇف ۋە فۇنقىزىن ؛ كەرەمىزىن ۋە كىرلۇف ، پۈشكىن ۋە لىرھەنتۇف ۋە گۇگۇل ؛ تۇلستۇي ۋە نىكراسۇف ۋە چىخۇف ؛ گۇرگى ۋە مايكۇشكى ۋە شۇلۇخۇف ... گەشە ۋە بالاي كىرد . نووسەران ۋە سەرتايىنكى ھونەرى ۋە شەن ۋە نىشانى دەدەن ، چۇن زمانى مىللەتەكەيان پىگەيەن ۋە پەرمۇردەي بىكەن ؛ چۇن سامانى ئەدەبىي بەكاربەينىن .

ئەو دوو لاگرايەتە پىۋەندى كىشى ئەدەبىي (لەگەل داب ۋە نەرىت ۋە زمانى ئاخاوتىن دا) لەلايەن ئا . س . پۈشكىنەۋە ھەستى پىكرا ۋە بوۋە پابەرى چالاكى يە كارەكى (پراكتىكى) يەكانى . ئا . س . پۈشكىن نووسىۋىتى : " زمانى ئاخاوتىن خەلكى ساكارىش ھەروەھا لىكۇلىنەۋەي يەكجار قوۋل ھەلدەگى . ئەلفىزى لە بازارى فلۇرەنسا فىزى زمانى ئىتالى بوۋ . خىراپ نىيە ، ئەگەر جاروبار گوى لە ئاخاوتىن پەرمۇرشى كلىسەي مۇسكۇ بگىرى . ئەوانە بە شىۋەيىكى سەرنەچاكىش بە زمانىكى پاراۋ ۋە پاست دەدوئىن"^(۹) پۈشكىن ئەۋەشى يادداشت كىردوۋە ، كە "زمانى نووسىن دەقىقە بە دەقىقە بەر

(۹) ئا . س . پۈشكىن ، سەرجەمى بەرھەمە كۇكرادەكانى لە (۱۰) بەرگدا ، ب ۷ مۇسكۇ .

لېنىنگراد ، ۱۹۵۸ ، ج ۱۷۵ .

دەربرینانەیی لە ئاخواوتندا لەدایک دەبن ، دەبوورژینەوه ، بەلام نابێ واز لەوه بینی ، که لە ماوهی چەند سەدهیه کدا وەدەستی هیناوه . تەنیا بە زمانی ئاخواوتن نووسین - واتای زمان نەزانینە .

نووسەرانی دەوری گەورەیان لە پەگداکوستان و بلایووونەوهی کیشی ئەدەبیدا هەیه . ئەدەب لە ژبانی کۆمەلایەتی دا هەندی جار بیر بۆ ئەوه پادەکیشی ، که زمانی ئەدەبی - زمانی هونەری ئەدەبی بێت . بیگومان ئەمەش شتیکی راست نییە .

زمانی بەرهمەمی هونەری وەنەبی تەنیا ئاخواوتنی ئەدەبیی کیشدار بگرتە خو ، بەلکو شینوازی تاکایەتی نووسەر و پالەوانانی چیرۆک (که لەلایەن نووسەرەوه دانراون)یشیان تیکەل کراوه . شینوازی هونەری دەق و قسەیی بەشداران ئەگەرچی لە کیش لادانە ، بەلام کەرەستەیی پازاندنەوهی بەرهمەمی . بۆ نمونە ، ئەوەتە (دالگە) لە پۆمانی "کۆردەرە"ی مامۆستا خوسرەو جافدا دەلی : "بی نامووس ، گەل ... پیامە گوێز باوک ئەو کەسە منی دایە شوی ... ئەرا زینەگیم ... پۆلە ... پۆلە پۆلە ئەراتان کەم ... چەند گەلە وتم نان مەدزن ... " (ل ۷) ... "پۆلە دەردتان بکەفیتە تەوق سەرم قەزاتان لە لیم کەفیت ئیلاهی" (ل ۸) ...

خوینەر لە وتەکانی (دالگە) دا هەست بە لادان لە کیشی زمانی ئەدەبی دەکا . ئەمە که خاسیەتی کەسیتی (دالگە) نیشان دەدا ، لە هەمان کاتدا دەبیتە بەلگەیی بوونی کیشی زمانی ئەدەبی . هەر لەم پۆمانەدا ، نووسەر نەک تەنیا لە گێرانیەوهی قسەیی بەشدارانی

سەرئەتايىنكىن زاماناسى

بۆمانەكەيدا ، بەلكو ھەندى جار لە وتەكانى خۆشيدا و شە و دەستەواژە و ياساى رېزمانىي ناوچەيى بەكارھىناوہ : "... بە سكى برسى يەوہ دەھاتىن بە حالاً و گلىر دەبووينەوہ ... چاوى بى رەمەقەوہ ... " (ل ۷) ... "بەتەمابووين ريشوى لە قولايى دا بچىنى و چلەكانى چووزەرە دەرکا و گلا دەرپهينى و لەژىر سىوهرى پروكردا مندائە وردىلەكان كۆبينەوہ" (ل ۱۸۵) .

دووم جياوازىي زمانى بەرھەمى ئەدەبى و زمانى ئەدەبى لەوہدايە ، كەوا زمانى ئەدەبى تەنيا برىتى نىيە لە كەرەستەي ھونەرىي رەنگدانەوہى واقيع و بزواندننى ھەست . زمانى ئەدەبى وەك نامىرى لەيەكترگەيشتن خۆى دەنوونى و ھەرەھا لە مەيدانى ژيانى كۆمەلايەتى و سياسى و زانستدا لە كاردايە . زمانى ئەدەبى ئەركى زۆرى ھەيە و ئەمەش شىوازى زۆرى زمانى ئەدەبى دروست دەكا ، كە بۆ بوارى جياوازى لەيەكترگەيشتن و دەرپرېنى پىوہندى بەستنى ھەمەجۆر لەگەردايە .

زمانى نووسىن ، جگە لە زمانى ھونەرى ئەدەبى ، خاوەنى شىوازى كارگىرې و شىوازى زانستىيە . لە تىكەل بوونى شىوازى زانستى و شىوازى ھونەرى دا ، شىوازى زانستىي بەربلاو پەيدا دەبى و لە بەيەكگەيشتنى شىوازى كارگىرې و شىوازى ھونەرى دا ، شىوازى بۆژنامەگەرىتى پىكەدى .

- ۲ -

زمانى ئەدەبىي بەر لە نەتەوايەتى و

زمانى ئەدەبىي نەتەوايەتى

وەك پىشتر باسمان كرد ، زمانى مىللى دەتوانى فۇرمى ئەدەبى -
نووسىنى ھەبى . پىشكەوتنى يەك دەولەتى و كولتورى ، پىويستى بە
زمانى نووسىنە . بەم جۇرە زمانانى ئەدەبى - نووسىن لە كۆمەلگەي
خاوەن كۆيلايەتى و دەرەبەگايەتى و سەرمايەدارىتى و سۆشيايلىستى دا
پەيدا دەبن .

دەكرى زمانى يۇنانىي كۆن و زمانى لاتىنىي بكرىنە نمونەي
ئەدەبى - نووسىن ، كە لە كۆمەلگەي خاوەن كۆيلايەتى دا پەيدا بوون .
مىللەتى يۇنانىي كۆن لەسەر بىنەچەي يەكگرتنى سى خىل -
ئىۋنى ، دۇرى ، ئىۋلى - پەيدا بوو . دواتر دىيالىكتى خىلى ئىۋتى ، كە
ئەتىكى بوو پىشكەوت . كاتى لە سەدەكانى ۷ - ۶ پ . ز . دا شار و
دەولەت پەيدا بوون ، ئەتىنا بوو مەلبەندى سىياسى و ئابورىي
ئەتىكى . لەسەر بناغەي دىيالىكتى ئەتىكى لە سەدەكانى ۷ - ۶ پ .
ز . دا زمانى ئەدەبىي يۇنانىي كۆن پىشكەوت . زمانى داستانى
قارەمانىتى "ئىليادە" و "ئودىسە" بوو زمانى ئەدەبى . زمانى
داستانەكانى ھۆمىرۇس لە ماۋەي دوو ھەزار سالدا زمانى سەرجمەي
داستانى قارەمانىتى يۇنانى بوو .

پاش جەنگى ئىۋان يۇنان و فارس ، ئەتىنا بوو پىشپرەوى گىشت
يۇنان . ئەدەبى ئەتىنا لە سەدەي (۵) ى پ . ز . دا لە ھەلومەرجى

ديموكراتىي كۇندا پەيدا بوو ، كە بەر لە ھەر شت لە شىۋازى تراجىدى ئىسخولۇس ، سۇفوكلىس ، يفرىپىد و كۇمىدى ئىرسىتوقانىس و پەخشانى ھىرادۇت ، پلاتون ، ھىپوكرات و پەوانىيۇسى دىمۇسفىن ... دا خراۋەتە بوو .

دوای ھىرشى ئەسكەندەرى مەكدۇنى ، زامانى يۇنانىي كۇن بوو زامانى گشتىي ھەموو جىھانى ھىللىنى (لە سەدەي ۳ پ . زاینەو تا سەدەي ۲ ز .) ، دواترىش لە سەدەكانى ۵ - ۱۰ زایندا بوو زامانى ئىمپراتۇرىەتى بىزەنتى . زامانى ئەدەبىي يۇنانىي كۇن ، ھەرۋەھا كارى كرده سەر پىشكەوتنى گەلى لە زامانەكانى ئەورپا و لە ناوياندا زامانى پووسى . ھەر بەو جۇرەش دەورى لە گەشەسەندنى زاراۋەي زانستى دا بىنى .

مىللەتى لاتىن و زامانەكەي لە پىبازى داگىركردنى (كە لە ناوۋراستى سەدەي ۷ پ . زاینەو دەست پىدەكات) كۇمارى پۇماي ئىتالىيەو پەيدا بوو . بىنكەي دىيالىكتى بوو زامانى خىلە لاتىنىيەكان و زامانە ئىتالىيەكانى دى (ئوك ، ئومىر) . ھەرچى خىلە ناىتالىيەكانى (ئىترو ، گال) تەنگىيان پىھەلچنرا .

ستسىپۇن ئەدەب وەك كەرەستەي كارگەيى ئىدىۋولۇژى پىك دەخا . پىنگەي وشەي مردە و سەر بە دىيالىكت نادا بچنە نىو زامانى ئەدەبىيەو . ئى . م . تروئسكى نووسىۋىتى : " دەربارەي ھەست كردن و ھىزى كار بۇ كىش دانانى زامان ، لەتەك پراكتىكى ئەدەبى ، ئەو پاستىيەش شاھىدى دەدا ، كەوا نرىكەي گشت نووسەرانى دىبارى

سەرەتاينىكى زاماناسى

سەدەى (۲)ى زايىنى پۇما لە و رايەدا بوون ، پيويستە تا رادەينىك لە مەسەلەى تيۆرىيى زامانىشدا رەنگ بداتەوہ . نووسەرانى زوى پۇما لە ھەمان كاتدا رېزمانناسيش بوون " (۱) . لە سەدەكانى (۲ - ۱)ى پ . ز . دا لە سەدەى زېرىنى ئەدەبى پۇمادا، كۆمىدىيائى پلاقت و پەخشانى تيزار و داستانى ئىرجىليوس نووسراون...

كەوتنى ئىمپىراتۆرىيەتى پۇما بوو ھۆى دروست بوونى زمانە پۇمانىيەكان (لە سەدەى ۸ - ۹)دا . زمانى لاتىنى لە سەدەكانى ناوھراستدا بەردەوامىيى بوونى تەنيا لە قۇرمى زمانى نووسىنى كلېسە و زانست و ياسا و پزىشكى دا نەبوو ، بەلكو ەك زمانى ناخاوتنى ئاينداران و زانايان و پارىژمەران و فەرمانبەران و پزىشكان ... یش بوو . لاتىنىيى سەدەكانى ناوھراست زۇر لە زمانى لاتىنىيى قۇناغى كۇن جياواز بوو . لاتىنى ەك زمانىكى مردوو تا ئەمپۇش لە خواپەرسىتى كاتۆلىكەكان و پزىشكى و ھەندى زانستى سروشتىيى دى دا بەكار دىنرى . زمانى لاتىنى ھەرەك زمانى يۇنانىيى كۇن ، كارىكى گەرەى كرده سەر پىشكەوتنى زمانە ئەوروپايىيەكان و زاراوھى زانستى .

دروست بوونى زمانى ئەدەبىيى نووسىن لە كۆمەلگائى دەرەبەگايەتى دا ، دەكرى بە نموونەى زمانى نووسىنى پووسىيى كۇن و

(۱) ئى . م . ترونسكى ، لەبارەى ميژووى زمانى لاتىنىيەمە ، مۇسكۇ _ لىنينگراد ، ۱۹۵۲ ، ل . ۱۸۵ .

سەرەتاينكىسى زاماناسى

پووسىيى تاۋەپراست ، فەرەنسى ئىنگلىزى ، ئەلەمانى لەگەل
مىللى يەتياندا نىشان بىرى .

مىللەتى پووسى كۆن خاۋەنى زامانى نووسىن بوو . زوربەى
نووسىنەكانىشى برىتى بوون لە بەرمەى شىۋە ئاينى و لە نووسىنى
كارمەندىيى "پراستىي پووسى" دا بىلابووبوونەۋە . ئەم بەلگانەش
لەلايەن پىسپۇرەنەۋە بە جۆرى جىاۋاز لىك دراۋنەتەرە : ئا . ئا .
شاخەتۇف لە پوانگەى دەستەلاتى نەرىتى نووسىنى كلىسەى
سلاقىانى يەرە تەماشاي مەسەلەكەى كردوۋە و سەبارەت بىنەماى
بەلگارىي كۆن لە زامانى ئەدەبىيى پووسىيى كۆندا داۋە ، كەۋا لە پەوتى
پىشكەوتنى مىژۋىيى دا بە پووسى كراۋە . س . پ . ئۆينۇرسكى بە
پىچەۋانەۋە باسى بىنەماى ئاخاۋتنى مىللى زامانى ئەدەبىيى پووسىيى
كۆنى كردوۋە ، كە لە كۆتايى سەدەى ۱۴۰۷ (۱۹۰۷) واتە لە دەمى دوۋەم
كارتى كردنى سلاقىانى باشۋورەۋە) كەۋتوۋەتە تاقى كردنەۋەى
كارتى كردنى زامانى كلىسەى سلاقىانى كۆن .

لەنىۋ ئەۋ بىرۋا نىۋان ئاسمان و رىسمانەدا ، ھەرۋەھا
بىرۋكەيىكى دى ھەيە ، كە دەلى : لە پووسىيى زور دوو زامانى
نووسىنى ئەدەبى ھەبوو - كلىسەى سلاقىانى (زامانى سلاقىانى كۆنى
پووسى) و پووسىيى كۆنى تايبەت (بە شىۋەيىكى سەرەكى زامانى
ئەدەبى كارگىرى) . ف . پ . فىلېن لايەنگىرى ئەم تىۋرى يەيە و دەلى :
" ھەر لە سەرەتاي نووسىنەۋە ، لەنىۋان ئەۋ دوو زامانەدا پىرۇتسىيىسى
ئالۋزى كارلەيەكتىر كىردن پوۋى داۋە . لە "داستانى كاتەكانى سان" دا و

سەرەتاينكى زاماناسى

سالنامەى "وتە لەبارەى ئىگۈرى سەرکردەوہ" ؛ "نوئىژ و پارانەوہى دانىل زاتۇچنىك)دا گەلى نەژادى نەمۇنەى پەسەنى داستانى شكۆمەندى سۇپا و جۇرى دى تەواو تىكەل بۇوى پووسىي كۆن و كلنيسەى سلاقيانى بۇونە تە سەرەتاي جۇرىكى نوئى زمانى ئەدەبىي و داپشەتى زمانى شىعەرى . ئەم رېرەوہى زمان لە سەدەكانى ۱۰ - ۱۱ تا سەدەى ۱۸ وەك مېلىكى سوورى چالاكى زمانى باووباپىران ، دەمى بە بەرزى و بەهيز ، دەمىكىش بە نشىوى و نزمى تى پەريوہ و زەمىنەى بۇ زمانى ئەدەبىي پووسىي هاوچەرخ خۇش كىردوہ^(۷) .

دروست بوونى زمانى ئەدەبىي فەرەنسىيش بە ھۆى چەند ھەلو مەرجى مېژووىيەوہ : سەرکەوتن بەسەر ئىنگلستاندا لە شەپرى سەد سالەدا ؛ يەكگرتنى ھەرىمەكانى لە كۆتايى سەدەى پازدەيەمدا ؛ بەدوا ئەمانەشدا جىگىرىبوون و پتەوبوونى مەلبەندى دەولەت و شان بەشانىشى گەشەسەندنى كولتور تىيدا . سالى ۱۵۳۹ نۇردۇنانس فرانسىسكاي يەكەم فەرمانى بەكارھىنانى زمانى فەرەنسى لە دادگاکان و دەزگا كارگىرىيەكان دا . سالى ۱۵۴۹ ژ . دىو بىللى بەياننامەى "پارىزگارى و پەرەپىدانى زمانى فەرەنسى" ى بلاوكردوہ . خۆى و پ . پۇنسار بە زمانى فەرەنسى شىعەريان نووسى . لە ھەمان كاتدا پۇمانى "گارگەنتىوا و پانتەگروئىل" ى فرانسۇ رابلى بلاوكرايەوہ . لىرەدا زمانى فەرەنسى بە ھەموو شەوق و

(۷) ف . پ . فىلېن ، سەبارەت پىشەى زمانى ئەدەبىي پووسى ، كۇقارى "كىشەى زماناسى" ، ۱۹۷۴ ، ژ ۳ ، ل ۱۲ - ۱۳ .

سەرئەتاینکی زمانناسی

هه‌مه‌په‌نگی یه‌وه‌ی ده‌رکه‌وتوو‌ه . له‌ سه‌ده‌ی دو‌اتر (له‌ سا‌لی ۱۶۳۵) دا
ئه‌کادیمیای فه‌ره‌نسی دامه‌زرا ، که ده‌بوو فه‌ره‌نگ و رێزما‌نی
فه‌ره‌نسی بنووسی .

په‌یدا‌بوون و پێشکه‌وتنی زمانانی ئه‌ده‌بیی قو‌ناغی نه‌ته‌وا‌یه‌تی له
ده‌می جیا‌واز و هه‌ل و مه‌رجی جیا‌وازی دروست‌بوونی خودی
نه‌ته‌وه‌دا ، به‌ شی‌وه‌ی جیا‌په‌وه‌دات . پێویسته‌ دوو رێگی بنه‌ره‌تی
دروست‌بوونی زمانانی ئه‌ده‌بیی قو‌ناغی نه‌ته‌وا‌یه‌تی جیا‌که‌ینه‌وه‌ :
پێشکه‌وتنی زمانیک‌ی ئه‌ده‌بی ، که هه‌بووه‌ و یه‌که‌بوونی له‌گه‌ل زمانانی
ئاخاوتنی میلی‌دا . له‌ لایه‌کی دی‌یه‌وه‌ سازدانی زمانانی ئه‌ده‌بیی
په‌یدا‌بووی میلی‌تیک ، بۆ زمانانی ئه‌ده‌بی نه‌ته‌وه‌ییکی دی .

مێژووی زمانانی ئه‌ده‌بی پووسی و فه‌ره‌نسی و ئیتالی و سێریه
که‌رواتی ... ده‌توانن بینه‌ نمونه‌ی دروست‌بوونی زمانانی ئه‌ده‌بیی
نه‌ته‌وه‌ له‌سه‌ر بناغه‌ و که‌ره‌سته‌ی ئه‌و زمانانی ئه‌ده‌بی‌یه‌ی پێشتر له
ئه‌نجامی گه‌شه‌سەندنی میلی‌یه‌ت بۆ نه‌ته‌وه‌دا هه‌بووه . له‌م په‌وتی
پێکهاتن و چوون‌یه‌که‌ بوونی کێشانی ئه‌ده‌بی ده‌که‌وتنه‌ کۆششی
دیموکراتی کردنی و ئه‌رکی زۆر پی‌دانی ؛ له‌یه‌که‌ نێزیک‌خسته‌نه‌وه‌ی
زمانانی ئاخاوتن و زمانانی نووسین ... شتیکی ئاسایی شه‌ ، له‌و
بارو‌دو‌خانه‌دا په‌وتی چه‌سپییی دروست‌بوونی کێش و به‌کاره‌ینانی
ده‌شی جیا‌واز بی .

دروست‌بوونی نه‌ته‌وه‌ی پووس له‌ کو‌تایی سه‌ده‌ی (۱۷) هه‌وه
ده‌ستی‌پی‌کرد . له‌م پرۆتسیسه‌ به‌تایبه‌تی له‌ نی‌وه‌ی دو‌ه‌می سه‌ده‌ی

سەرەتاينكى زىمانىسى

ھەژدەيەم و نىوھى يەكەمى سەدەى نۆزدەيەمەوھ تىزىپمەو بوو . لەو ماوھەيەدا رېزىمان نووسرا و فەرھەنگ دانرا ؛ ئەدەبىي پووسىي مەزىن و شىوازى جۆرەجۆرى زىمانى ئەدەبىي خۇي گرت .

لە دروستبوونى زىمانى ئەدەبىي پووسى قۇئاغى نەتەوايەتىدا م . ف . لۇمۇنۇسۇف ، ئا . پ . سۇمارۇكۇف ، د . ئى . فۇنقىزىن ، ن . م . كەرەمىزىن ، ئا . ئى . كرىلۇف ، ئا . س . گرىبونۇدۇف ، ئا . س . پوشكىن ، م . يو . لىرمۇنتۇف ، ن . ف . گۇگۇل ، ف . گ . بىلىنىسكى ... دەورى گەرەيان بىنى . بەتايىبەتى دەورى چالاكى پوشكىن زۇر مەزىنە و ھەر بۇيەش پوشكىن بە پۇنەر و سازكەرى زىمانى ئەدەبىي قۇئاغى نەتەوايەتى ناودەبىي .

ن . ف . گۇگۇل نووسىيوتى : " لە ناوھىنانى پوشكىندا ، يەكسەر وئىنەى شاعىرى نەتەوھىي پووس دىتە پىش چاۋ . بەلى لە شاعىرانى ئىمە كەس لەو بەرزترنىيە و كەس نەيتوانىوھ لەو نەتەوايەتى تىرى . ئەو مافە ھى ئەوھ و دەمەتەقىنى لەسەرنىيە .

بەرھەمەكانى بوونەتە فەرھەنگى سەرىپاكى سامانى وشە و ھىز و توانست و لەبارى زىمانەكەمان . ئەو پتر لە ھەموان ، دورتر لە گشت سنوورى فراوانكردوھ و دەوروبەرى نىشان داوھ"^(۸) .

مەكسىم گۇرگىش و توويە : " گەل پۇنەرى زىمانە . دابەشكردنى زىمان بەسەر ئەدەبىي و مىللى دا تەنيا ئەوھ دەگەيەنى ، كە ئىمە خاوەنى

(۸) ن . ف . گۇگۇل ، سەرجمەي بەرھەمە كۇكرامكانى ، ب . ۸ ، مۇسكۇ ، ۱۹۵۱ ، ل . ۵۰

زمانى (خاۋ) و زمانى شەنۋەكە و كراۋى ۋە ستايانين . يەكەم كەس ، كە
لەمە باش تىگەشت پۈشكىن بوو و ھەر ئەۋىش بۇ يەكەمجار چۈنئىتى
بەكارھىنانى كەرھستەي ئاخاۋتنى مىللى و پىۋىستىي لە كەۋدانى
نیشان داۋە" (۱).

زمانى ئەدەبىيى پووسى لە درىژايى سەدەي نۆزدەيەم و سەرھتاي
سەدەي بېستەمدا لە گەشەسەندندا بەردەوام بوو ، بەتايبەتنى دۋاي
سەرھوتنى شۇرپشى ئۆكتۈبەرى سۇشيايلىستى مەزن ، تەۋاۋ گۈپرى
دايە خۇ ... بەلام ئەۋسى بەنمايەي پۈشكىن بۇ كىشىنى زمانى ئەدەبىي
خستبۈويە بەرچاۋ ، ۋەك ماكى ھىزى بەپىزى ئەۋ كىشەيە ھەر
ماۋنەتەۋە : (۱) زمانى ئاخاۋتنى مىللەت شايستەي گىرنگى پىندانە : (۲)
تەنيا بە زمانى ئاخاۋتن - نووسىن - واتاي زمان نەزائىن دەگەيەئى ؟
(۳) چىژى رەسەن برىتى نىيە لە رەت كىردنەۋەي بىن لىكدانەۋەي ۋە شەيىك
يان دەربىرنىك ، بەلكو لە ھەستى گونجاۋ و ھاۋتايى و ھاۋسەنگى
دايە .

پىنگەيىكى دى دروست بوونى زمانى ئەدەبىيى نەتەۋە ، دەكرى لە
نمۈنەي بەكارھىنانى زمانى ئەدەبىيى ئىنگلىزى و ئىسپانى لە
دەرەۋەي ئىنگلىستان و ئىسپانیا تەماشىا بكرى . بە ھەمان چەشنىش
زمانى غەربى لە جەزاير و مەغرىب و مىسر ۋە ھەندى ۋلاتى دىدا .
بلاۋبوونەۋەي زمانى ئىنگلىزى لە سەدەي ھەقذەيەمدا
دەستى پى كىرد . ئەۋىش لە ئەنجامى چوونى ئىنگلىز بوو بۇ باكوورى

(۱) ئا . م . گۈزگى ، كارە كۆكرۈۋەكانى لە ۳۰ بەرگدا ، ب ۲۴ ، مۇسكۇ ، ۱۹۵۳ ، ل ۴۹۱ .

سەرمتائىنكى زاماناسى

ئەمەرىكا و داڭلىق كىرىدى . لە نىۋەي دوۋەمى سەدەي ھەژدە يەمدا گەل
ئەمەرىكا دەستى كىردە شەرى ئازاد بون لە ئىنگلىستان . لە سانى
۱۷۷۶ دا بانگى ئازادى و دامەزاندنى حكومەتى سەربەخۇي ولاتە
يەككە تۈرۈمگانى ئەمەرىكا درا . زمانى ئىنگلىزى كىرا بە زمانى
دەولەت و بوو بە زمانى پرشەي سىياسەت و فەلسەفە ؛ زانست و
ھونەرى ئەدەبى - زمانى مارك تۈين و تىۋردۆر درايزەر و جاك لەندەن .
بەم چەشەنە دوو نەتەۋەي خاۋەنى زمانى ئىنگلىزى (ئىنگلىز و
ئەمەرىكى) پەيدا بوو ؛ بە دوو شىۋە زمانى - ئىنگلىزى (ئەمەرىكايى و
بەرىتانى) ھاتە كايەۋە . ئەو دوو شىۋە (English British) و
(English American) ى تاكە زمانىك ، كە خاۋەنى ماكى گىشتى بن ،
نەك تەنبا لەبارى چەندىتى يەۋە ، بەلكولە پۈي ئىركى
واتاگە ياندنىشەۋە ماكى جياۋازيان بۇ پەيدا بوو" (۱۰) .

بەكارھىنئانى زمانى ئىسپانى ۋەك زمانى دەولەت و ئەدەبىيى
گەلانى ئەمەرىكاي لاتىنى (جگە لە بەرازىل و گايىتى ، كە زمانى
پورتوگالى و فەرەنسى ئەو دەۋرەيان تىدا دەبىنن) پىتر بەنگەي
بەرچاۋە . زمانى ئىسپانىي ئەمەرىكا - كۆمەلى شىۋەي ئىسپانىيە ،
كە دىسان بوونەتە زمانى دەولەت و ئەدەبىي چەند نەتەۋەيىكى
پىشكەوتوۋ ، ۋەك : مەكسىكى ، ئەرجهنتىنى ، كۆلۇمبى ، كوۋبى ،
فەنزۋىلى .

(۱۰) ئا . د . شىننىتسىز ، زمانى ئەدەبىي ئىنگلىزى لە ولاتە يەككە تۈرۈمگانى ئەمەرىكا و
ئىنگلىستان ، مۇسكۇ ، ۱۹۷۱ ، ل ۱۹۰ .

گ . ف . ستىپانوف نووسىۋىتى : " شىۋەي ھەمەجۈرى زامانى ئىسپانىي ئامېرىكا ، بەھمان چەشنى زامانى خودى ئىسپانىيا لە دوو فۇرمدادا ئەرك دەبىنى : ئاخاوتن و نووسىن . فۇرمى ئاخاوتنى شىۋەي ئامېرىكايى زامانى ئىسپانىي پىكھاتوو لە يەككەوتنىكى ئالۋىزى دابەش بوو بەسەر دىيالىكت و بەشە دىيالىكتدا ، دەر لە كىشى زامانى ئەدەبى . زامانى نووسىنى ئامېرىكايى (زامانى ئەدەبى) ، لەتەك ھەموو ھاوشانىيىكى لەگەل زامانى ئەدەبىي ئىسپانىدا ، بەلام ھىشتا يەككىتى تەواو پىك ناھىنى . كارلە يەكترکردنى زامانى ئاخاوتن و زامانى نووسىن لە ھەر ولاتىكى ئامېرىكاي لاتىنى بوو تە ھۆى ئەۋەي لە ماۋەي چەند سەدەيەكدا لەو ولاتانە كىشى تايبەتى خۇيەكى زامانى ئەدەبىي راست ساز بىي ."

- ۳ -

زامانىي پىۋەندى بەستن و لەيەكترگە يىشتى

نۆۋەتە ۋەيان و نۆۋەتە تان

لەو ژمارە يەكجار زۆرەي زامان و دىيالىكت ، نىزىكەي (۲۰۰) يان خاۋەنى نووسىنن و ۋەك ۋەسىلەي ھىلى گەيەنەرى جەماۋەر بەكار دىنرۇن . لە نۆۋاناندا نىزىكەي (۲۰۰) زامانىان لە خزمەتى مىللەتى پىتر لە مىلۇن كەس دايە .

سەرەتاينكى زاماناسى

ئەو زامانەنى ئەمىرۇ پىتر بلاۋىبونەتەو ، ئەمانەن ^(۱) :

زىمان	ژمارە	ژمارەى ئەوانەى پىنى دەدوئىن (بە مىليۇن)	پادەى سەنگ (بە %)
چىنى	۶۹۰	۲۲,۲
ئىنگلىزى	۲۹۰	۹,۴
پروسى	۲۵۰	۸,۱
ئىسپانى	۱۸۰	۵,۸
ھىندىستان (ھىندى و ئوردو)	۱۸۰	۵,۸
ژاپۇنى	۱۰۰	۳,۲
ئەلەمانى	۹۰	۲,۹
غەربى	۹۰	۲,۹
پرتوگالى	۹۰	۲,۹
فەرەنسى	۶۰	۱,۹
ئەوانى دى	۱۰۸۰	۳۴,۹
ئەنجام		۳۱۰۰	۱۰۰

^(۱) ئەو زامانەنى ئاخىۋەرانى ۱۰ مىليۇننىك كەس بن ، بەپىنى "ئەتەسى مىللەتەنى جىهان" (۱۹۶۴) ژمارەيان لەسەر پوۋى زەمىن ۲۰۶۸,۴۷ مىليۇنە .

پىيويستە نەرە ياداشت بىكرى ، كە ژمارەى ئاخىرمان بە زامانىك و
ژمارەى نەتەرەى خاۋەتى ئەر زامانە ۋەك يەك نى يە ، بەتايبەتى بۇ
زمانى ئىنگىلىزى و ئىسپانى .

دىارە لەر حالەتەدا ، كە تاكە زامانىك چەند مىللەتەك دەگرىتە
خۇ ، شىۋەى نەتەرەى ئەر زامانە پەيدا دەبى و ھەرۋەھا تەرۋى
دانىشتۋانى ئەر شۋىنە ئاگرىتەرە ، كە ئەر زامانە دەبىتە زامانى
نورسىنى ئەدەبى (ياخۇ ۋەك ھەندى جار دەۋىتى : زامانى دەۋلەت) .
بۇ نەمۇنە سىكۆتلەندى يەكان لە كۇندا بە زامانى سىكۆتلەندى (يان گىلى)
دەئاخاۋەتن ، كە سەر بە گرۋىپى كەلتى بو . لە سەدەى نۆيەمدا ،
دوای تىكەل بوۋنى پادشاھىتەى پىكت و ئىرلەندە ، زامانى سىكۆتلەندى
زامانى سەرانسەرى ۋلات بو . ئىستا زامانى سىكۆتلەندى ۋەك
دىالىكتىك ماۋەتەرە و ۋازى لە مافى خۇى بۇ زامانى ئىنگىلىزى ھىناۋە .
مەكسىكى يەكان ۋەك مىللەت لە ئەنجامى تىكەل بوۋنى ئەر
ئىسپانى يانەى بۇ مەكسىك ھاتبۇون لەگەل دانىشتۋانى ھىندىسى
ئاۋچەكەدا ، پەيدا بوۋن . بەلام تەنەنەت ئىستا ش نرىكەى ۳ مىليۇن
ھىندى ماۋە ، كە بە زامانى زىگماكى خۇيان قسە دەكەن .

بەر چەشەنە ، لەپال ئەر زامانەى زۇر بۇرۇۋنەتەرە ، زامانى
ئەر تۇش ھەيە كەم پەلىان ھارىشتۋەرە . ئەم زامانەش لە خزمەتى
مىللەتانى خۇيان ئان - زامانى خىللىك يان مىللەتەكى بچوۋكن . تەنەنەت
زامانى دوو يان يەك گوندىش ھەيە . بەۋىنە لە داغستان ، ھى دوو

سەرەتاينىكى زماناسى

گوندى ، وەك زمانى بۆتلىخى (زمانى دانىشتوانى گوندى بۆتلىخ و ميارسووه) . ھى يەك گوندى ، وەك زمانى گىنوخى (زمانى گوندى گىنوخى ناوچەى سىنتىنە) : ئىستاگە سەپراكى گىنوخەكان نرىكەى دوو سەد كەسىك دەبن و زمانى سىزىس باش دەزانن . نۆرىشىان فىرى ناڧارى بوون ، كە زمانى خوئىندن و قوتابخانە و ژىسانى كۆمەلايەتى يانە .

دەورى كۆمەلايەتى زمان كاتى پى دەگا و گەشە دەسىنى ، كە فۆرمى نووسىن و ئە دەبى ھەبى . بلاو بوونە ھەى تەنيا لە ئەنجامى پىوھندى راستە و خوۆھ (بە شىوھىنىكى بىنرەتى لە كارى بازگانى يەوھ) دەست ناكات بە ھاتنەدى ، بەلكو يارىدەى كىتب و لەم سەردەمەى ئىمەشدا رادىو و تەلەفزیونىش دەورى گرنگ دەبىنن .

بلاو بوونە ھەى زمان ئەركى نوى بۆ زمان پەيدا دەگا . وەك پەيدا بوونى زمانى پىوھندى بەستنى ئىوھتە ھەبى و زمانى جىھانى ، كە دەورى زمانى پىناو (وسىط) دەبىنن .

زمانى لە يەكترگە ىشتنى ئىوھتە ھەبى ، بەو زمانە دەوترى ، كە وەك سەپلەى پىوھندى بەستنى كەسانى نەتەوھ ، يان مىللەت ، يان نەژادى جىاواز بەكار دىنرى . پىوېستى بوون بە زمانى پىوھندى بەستنى ئىوھتە ھەبى لە ئەنجامى پىوھندى ھەمىشەبى گەلانەوھ دىتە مەيدان ، بەتايبەتى لەو دەولەتانەى لە يەكگرىتى چەند نەتەوھىنىك پەيدا بووھ .

سەرەتاينكى زمانناسى

دوۇ زمانى و پەيدا بونى زمانى ناوچەى نىۋنە تەوھى دەشى لە نمونەى زودا نیشان بدرى . ئەم پىرۇتسىسە ئىستا چالاكتر لە كاردايە . بۇ نمونە ، زمانى ئاكووتى وەك زمانى لەيەكتر گەيشتنى نىوان ئاكووت و ئىقىنك و ئىقىن خۆى دەنوئى . زمانى لەيەكتر گەيشتنى ناوچەى گەلانى داغستان ، زمانى ئاقارىيە . زمانى گورجى وەك زمانى لەيەكتر گەيشتنى نىۋنە تەوھى گورج و ئەرمەن و ئەبخاز و يۇنان و مىللە تانىدى سەقامگىر بوى كۆمارى گورجستانى سۆقىتى بەكار دىئى . لە ئۆزبەگستانى سۆقىت ، زمانى ئۆزبەگى ھەمان دەور دەيىنى . ئۆزبەگ و ئويگور و توركمان و تەتەر و تاجىك و مىللە تانىدى ئەم كۆمارە بە زمانى ئۆزبەگى دەوئىن . زمانى عەرەبى لە عىراق بوو تە زمانى پىۋەندى بەستنى گەلى عەرەب و كورد و توركمان و ئەرمەن و ئاسور ... زمانى فارسىش لە ئىران وەك زمانى لەيەكتر گەيشتنى فارس و كورد و ئازەر و بلوچ ... لە كاردايە .

بە ئاشكرا دەيىن ، كە بىرى نە تەوایەتى لە بەرزبونە وەدايە و كۆلۇنيا لىزم لە ھەرەس ھىناندايە . گەشە سەندى بزوتنە وەى پىزگارى خوازى يارىدەى پەيدا بونى زمانى نىۋنە تەوھى ناوچەى دەدات . ئەمپۇ لەم دەورەدا ، زمانانى وەك عەرەبى و ھىندى و سواحىلى ... لە ناواندان .

لەم دە سالەى دوایدا بە تەواوى دياردەيىكى نوئى سەرى ھەلدا ، ئەوئىش پىنكھاتنى پىۋەندى بەستنى مېژووى نوئى گەلانى يەكئىتى سۆقىت و بونى زمانى پووسىيە بە زمانى پىۋەندى بەستنى

سەرەتاينكى زمانناسى

نۆنەتەۋەيى و ھاۋكارى كىردنى گىشت گەلانى ئەمۇ ۋلاتە . زمانى پووسى ۋەك زمانى كۆلتوور و زانستى و جىھانى ... و ھەرۋەھا ۋەك زمانى پىناۋ بۇ كار لەيەكدى كىردن و كەلك لەيەك ۋەرگرتنى مىللەتان دەۋرى ديار دەيىنى و ئەركى گەۋرە بەجى دىنى .

لەتەك زمانانى لەيەكترگە يىشتنى نۆنەتەۋايەتى ، زمانانى سنوور فراوانتر و ئەرك ھەمەپرەنگتر پەيدا دەبن . بەم جۆرە زمانانە دەۋترى زمانى نۆمىللەتان ياخود زمانى جىھانى (Weltssprache, World Language) . زمانى جىھانى لە ئەنجامى ھەرەس ھىنانى سنوورى نەتەۋايەتى دا پەيدا دەبى ، كە خاسىەتى پىشكەۋتنى ئابوورى و پامبارى و كۆلتوورى دوا سەدەكانە . لە سەدەكانى ۱۷ - ۱۸ زمانى ئىسپانى و فرەنسى و ئەلمانى بىلەۋبونەۋەي نۆمىللەتانان و دەست ھىنا . لە سەدەي ۱۹ زمانى ئىنگلىزى . زمانى پووسىش لە سەدەي ۲۰ ، ئەگرچى لە سەدەي (۱۹) ھەيۋوبوۋە سەرنج پراكىش ، ئەۋرىش ۋەك ف . ئىنگلس دەلى : نەك تەنبا لەبەر خودى زمانەكە ، بەلكو لەبەر تىگە يىشتنىش لە ئەدەبەكەي .

پ . ن . دىنىسۆف و ف . گ . كۆستۆمارۆف لە دىارى كىردنى مەفھومى "زمانى جىھانى" دا ، ۋەك دۇخىكى مېژوۋىسى سەدەي بىستەم ، نووسىۋانە : " ئەم دۇخە ۋەك دىار دەيىكى كۆمەلەيەتتى زمانناسى لەبارى چۆنەكى يەۋە چاكتەرە لە زۆر دىالىكتى پووكەش و پىكھاتنى زمانى نەتەۋايەتتى كۆمەلەيەتى چەشەن جىاواز و لە ۋلاتانى جىاواز و لە چەرخى جىاوازدا : زمانى گىشتى سانسكرىتى لە

سەرەتاينكى زمانىسى

ھىندىستان و لاتانى بوودىزم ؛ گرنكى دىرىن لە ئەوروپاي كۆن .
عەرەبىيى كلاسكى لە جىھانى موسولماناندا ؛ لاتىنى سەدەكانى
ناوهراسى ؛ فەرەنسى لە زانستدا (سەدەكانى ۱۷-۱۸) ؛ زمانى
پووسى لە ژىئە دىپلوماتسى و پىئوھندى بەستنى ئەمپرى وەك
(وەرگىزى سەرانسەرى سۆڧىت) و (دووم زمانى زگماك) ى گەلانى
يەككىتى سۆڧىت ... ھتە ... ھىچ كات دەورىان وەك دەورى (زمانى
جىھانى) مەزىن نەبوو . بەتايىبەت لە بارودۇخى ئىستادا ، كە لە
پىشكەوتن و سەركەوتنى زانست و تەكنىكى گىشتىيى مۇقايەتتىدا ؛ لە
لورزەوى تىزپەوى دەنگوئاس و چاپەمەنى و پارادىو و تەلەفون...دا
مۇ سەرى گىز دەخوا" (۱۲) .

زمانى ئىنگلىزى و پووسى لە جىھانى ھاوچەرخدا شوئىنىكى
تايىبەتتىيان ھەيە . ئەويش ئەك تەنيا بە بلاو بوونەھەيان لە دەرەھەي
سنورىيان ، بەلكو بە ھەمەرەنگىتى و پتەو بەجى ھىنانى ئەركىش (۱۳) .
زمانى پووسى تەنيا لە يەككىتى سۆڧىت بەكار ناھىنرى ، بەلكو لە
ھەندەرانىش دەور دەبىنى ، بەتايىبەتتى لە لاتانى بەرەي
سۆشئالىستىدا . ف . ف . قىنوگرادۆڧسى سەروكى كۆمەئەي
ئىونەتەھەي مامۇستايانى زمان و ئەدەبى پووسى ، وتويە : " دەشى
ھەست بەھە بىرى ، كە ئىستا لە جىھاندا كەم يان زۆر نىزىكەي مىليارد و

(۱۲) زمانى پووسى لە جىھانى ھاوچەرخدا ، مۇسكۇ ۱۹۷۴ ، ل ۵۶ - ۵۷ .

(۱۳) ئەركى زمانى جىنى لە مەيدانى ئىئودەولتەتانداندا سنورىدارە ، لەبەرئەھەي بەكارھىنانى
بە شىئوھىكى سەرەكى لە ئىئو خودى جىنى يەكاندا ماوھەتەھ .

سەرھاتاييكي زمانناسي

نيونيك كەس زماڻى پووسى دەزانن و بۆ (۱۵۰) مليونيان زماڻى زگماكە^(۱۴) .

دياردهى گرنگ ئەويه ، ژمارهى ئەو كەسانهى زماڻى جيهانى به كاردينن ، له وانه زياترن ، كه زمانه جيهانى يەكه زماڻى زگماكيانه . سەرنج پاكيش ئەويه ، ويست و ئاره زوى خەلكى بۆ فيربوونى زماڻى جيهانى له بره و گەشە سەندنايه .

سەرھتاي بلابوونە وهى زماڻى پووسى دەگە پرتە وه بۆ پيوه ندى به ستنى نيوان ميلله ته سلاقيانى يەكان . زماڻى پووسى بووه زماڻى دەر زوتنه وهى قوتابخانه و زانكو . وزه و دەسه لاتى "زماڻى بينگانه" ي پيدا كرد . له كوتايى سەدهى پابردووه وه له هەموو زانكو سلاقيانى يەكان و هەروها زانكو پارس و قيهننا و بەرلين و كاليفورنيا و شيكاغو و گەلى شارى دى خوى گرتووه .

زماڻى پووسى تەنيا يەكيك له زمانه هەره تەشەنه كردووه كانى هاوچەرخ نى يە ، بەلكو له هەمان كاتدا يەكيكه له زمانه هەره دەوله مەند و پيشكه وتووه كانى زمانانى جيهان . م . ف . لومونوسوف زۆر زوو هيزى ئەرك و شيوازى زماڻى پووسى يادداشت كردووه .

دەوله نەمدى و جوانى ؛ هيز و پيز و مەزنى زماڻى پووسى له لايەن گەلى نووسەر و زاناي پووس و بينگانه وه باس كراوه . ف . نى . لينين زماڻى پووسى به زماڻى نووسەران و زانايانى پيشكه وتن خوازى

(۱۴) ف . ف . فينوزگراډوف ، زماڻى پووسى له جيهانى هاوچەرخ دا ، موسكو ، ۱۹۶۸ ، ل

مەزىن و توانا ناوتەبا^(۱۵) . ف . ئىنگلس واى داناوه ، كه زمانى پووسى "يەككىگە لە زمانە ھەرە بەھىزەكان و ھەرە دەولەمەندەكانى زمانە زىندووھەكان"^(۱۶) . لەو نامەيەى ف . ئىنگلس (۶)ى مارتى ۱۸۸۴ بۆ ف . ئى . زاسووليجى ئاردووھ و دەربارەى وەرگىزپرانى بەرھەمەكانى ك . ماركس و ف . ئىنگلسە بۆ سەر زمانى پووسى ، نووسىويىتى : "يەكجار چاك نامىلكەكەتان وەرگىزپراوھ . ئاى كە زمانى پووسى قەشەنگە"^(۱۷) . ئانتاناس فينتسلوڤى نووسەرى لىتوانى ، كاتى لەوھ دەدوى ، كە چۆن فيرى زمانى پووسى بووھ ، وتويىھ : "زمانى پووسى دەروازەى جىھانئىكى مەزنى ئونى بىر و جوانى بۆ والاكردم . ئوھ جىھانەش متى ھەژاندا !"

- ۴ -

زمانى دروستكراوى نۆدەولەتان

لەتەك بەكارھىنانى زمانئىك وەك زمانى واقىعى و سروسشتىي نۆنەتەرە و جىھانى ، ھەولى ھەمەجۆر بۆ دانانى زمانى جىھانىي دروستكراو دراوھ . بىرۆكەى زمانى دروستكراوى نۆو مىللەتان - زانستى و گشتى - گەلى فەيلەسووف و زمانناسى بزواند و نزيكەى (۵۰۰) نەخشە ھەيھ .

(۱۵) ف . ئى . لىنن ، سەرجمەى كارە كۆكراوھكانى ، ب ۲۴ ، ل ۲۹۴ .

(۱۶) ك . ماركس ، ف . ئىنگلس ، كارە كۆكراوھكانيان ، چاپى ئروم ، ب ۱۸ ، ل ۵۲۶ .

(۱۷) ھەمان سەرچاروھ ، ب ۲۶ ، ل ۱۰۶ .

سالی ۱۹۶۰ کونفرانسی نیومیلله تان له پاریس ، زمانی پیروی ژمارهی دوده (نظام العد العشري - Algorithmic Language) ی په سهند کرد . ثم زمانه پیواره تی (الرمزية) یه بریتی یه له و مرگرتنی دسته یینک پی تی (لاتینی - گه وره و یچووک) ؛ ژمارهی عه ره بی له "۰" هوه تا "۹" ؛ نیشانه و خشته ی راستی بنچینه بی و نیشانه ی پیواره تی دی (نیشانه ی کرده ، دابه ش کردن ، که وانه) . هه روه ها چند وشه یینکی یاریده دهر (به زمانی ئینگلیزی ، به نمونه (if - نه گس) ؛ then - نه وجا) . زمانی پیروی ژمارهی دوده له دانانی دوده ژماردن و بهرنامه بو نامیری ژماره ژمیری نه له کترونی دا به کارده بری .

له نیو زمانه دروست کراوه کاند ، نه وه ی باش بلا و بووه ته وه ، دوو زمانی قولیا پیوک و نه سپیرانتویه . قولیا پیوک سالی ۱۸۸۰ نی . م . شلیبر دایناوه و پتر له دوو سده هزار کس فیتری بوون . نه سپیرانتو^(۱۸) پتر ناوبانگی دهر کرد و زورتر بلا و بووه ته وه ، به تاییه تی له به نگاریا و قیننام و ژاپون و پولونیا و ولاته کانی نه سکه نده ناقیا و

(۱۸) نه سپیرانتو له لایهن ل . م . زامینگوف (۱۸۵۹ - ۱۹۱۷) ی پزیشکی فرم زمانه فرمونه داتراوه . ناوی ثم زمانه لهو ناوه خواسته و مرگراوه ، که سالی ۱۸۸۷ له یه کم کتیبی دا "Lingva internacia" (زمانی نیومیلله تان) دایناوه . Esperanto واتای (ناوات خواز ، هیوادان) ده گه یه نی . هه ره لهو ساله دا له وارشو ژماره یینک کتیب بو خویندن و فیروونی نهو زمانه دروست کراوه ، بلا و کرایه وه . زامینگوف فره نگ و کتیبی دهقی نه ده بی دانا ؛ (پشکنه ی گزگول و (جورج داندین) ی مؤلیر و (هاملیت) ی شکسپر... ی و مرگنپرایه سر نهو زمانه نوییه ، زامینگوف نه وه شی بو کرئکاران و جوتیاران پوون کرده وه ، که زمانی نویی یاریده دهر خاصیه تی له یه کتر گه یشتنی میلله تیشی گرتووه ته خوی .

سەرەتاينىكىر زمانىسى

ئىنگلىستان و پۇمانىيا و چىكۆسلوفاكيا و فەرەنسا . يەككىتى ئەسىپرانتۆي نىو مىللەتان نىكەي پەنجا يەككىتى زمانى ئەتەوھى دەگرىتە خۇ و پىوھندى بە ھەشتا و لاتەو ھەيە و كۆنگرە و كۆنفرانسى نىو مىللەتانى بۇ دەگرى . بىستوپىنچ ئىستگە بە رىكوپىكى بە زمانى ئەسىپرانتۆ بەرنامە بلادەكەنەو . بەم زمانە پۇژنامە و گوڧار دەردەچى . ئەسىپرانتۆ نەك تەنيا ئەدەبى پەسەنى گرتووتە خۇ ، بەلكو پۇمان و شانۇنامە و شىعەرى وەرگىپراو و بەرھەمى زانستى و نامەي دوكتۇرىشى لە ئامىز گرتووتە . گەورەترىن كىتەبخانەي ئەسىپرانتۆ لە لەندەن ، پتر لە سى ھەزار سەرچاوەي تىدايە . يەككىتى ئەسىپرانتۆ لە يەككىتى سۇڧىت لە سانى ۱۹۲۱ ەو ھەيە . ئىستا ئەسىپرانتۆناسەكان لە ولاتى سۇڧىت لە دەزگا پۇشنىرى و يانەكان ، لە خویندنگا بەرزەكانى سەرلەبەرى ولات كاردەكەن .

سىستەمى ئەسىپرانتۆ ئاسان و ژىرىپزانەيە . زمانەكە ھەموى (۱۶) ياساى پىزمانى و نىكەي (۴۰) پىشگر و پاشگر و پىشەبەندى ھەيە . ھەر وشەيىك چۇن دەنوسرى وادەخویندريتەو ، لەبەرئەوھى بۇ ھەر فونىمىك پىتىكى سەربەخۇي لاتىنى دانراوھ :

(a , b , c , ĉ , d , e , f , g , ĝ , h , ĥ , i , j , ĵ , k , l , m , n , o , p , r , s , ŝ , t , u , ŭ , v , z) .

ھىز (النبرة - Stress) ھەمىشە دەكەوئتە سەر پىش دوابرگەوھ .

وشەگۆپى و فۆرەپۇنان و وشەپۇنان بە رېيازى پىنەلکانى گىرەكەوہ
 ئەنجام دەدرى^(۱۹) . بەشەکانى ناخاوتن و فۆرمیان بە فۆرەپۇنانى
 پاشگىرىيەوہ دەناسرنتەوہ . بەوینە ئەگەر وشەينك كۆتايى بە (و)
 بىت ، ئەوہ ناوہ ، وەك : "پاترو" (باوك) ؛ "فيليجو" (شادمانى) ...
 بىتو كۆتايى بە (ا) بىت ، ئەوہ ئاوەلناوہ ، وەك "پاترا" (باوكانە) ؛
 "فيليجيا" (شادمان) . هاتوو (ئى) بووہ كۆتايى وشە ، ئەوہ دەبىتە
 ئاوەلکردار ، وەك "پاترى" (باوك ناسايى) ؛ "فيليجى" (بەشادمانى) .
 جنس فۆرمى نىيە . كۆبە پاشگىرى (— چ) نیشان دەدرى ؛
 "فيليجاچ پاتروچ" (باوكانى شادمان) . دۆخى سادە ھەيە ، ئەویش
 دۆخى بەرکارتىيە و بە نیشانەى (— ن) دەردەبەردى ، فۆرمى
 دۆخەکانى دى بە يارىدەى پىنەبەند سازدەبى . دۆخى جەپ (دى)
 وەردەگىرى ...

فۆرمى كەس و ژمارەى کردار بە رېگەى شىكارى پىنك دىنەرى -
 واتە بەھۆى جىناوى "مى" (من) ؛ "سى" (تق) ؛ "ئى" (ئەو - بۆ نىن) ؛
 "شى" (ئەو - بۆمى) ؛ "جى" (ئەو - بۆبىلايەن) ؛ "تى" . (ئىمە) ؛
 "ىلى" (ئىوہ) ؛ "ۆنى" (ئەوان) خستەسەر فۆرمى كات يان رېژە .
 فۆرمى كارا ديارى و كارا بزىش بە ئىزافەکردنى پاشگىر ئەنجام دەدرى ؛

(۱۹) جگە لە ژمارە و جىناوى كەسى . بەوینە ژمارە بەو شىوہيەى خوارەوہ پاگەيەنراوہ .
 Unu - يەك ؛ du - دوو ؛ tri - سى ؛ kvar - چوار ؛ kvin - پىنج ؛ ses - شەش ؛
 ok - ھەشت ؛ nau - نۆ ؛ dek - دە ؛ cent - سەد ؛ mil - ھەزار ؛ Kvarcent -
 sepdek kvin - چوارسەد و ھەفتا و پىنج .

ئەگەر فۇرمى كاتى ئىستا و پابوردوو و ئايندە پاشگرى (-نت)ى بۇ ئىزافە بگرى ، فۇرمى كارا ديار دروست دەبى و بە پاشگرى (-ت)ش فۇرمى كارا بىز سازدەبى . بە زيادکردنى كۆتايى (-ا) ناوى كارا و ناوى بەركار پىك دى : "لینگانتا" خوینەر)

وشەپۇنان بە ياريدەي پىشگر و پاشگر ئەنجام دەدرى . لە هەندى رەگ لە بىست تا شەست وشەي ناسادە پۇدەنرى . ئەمەش نمونەي چەند پاشگر و پىشگرىك :

۱ - پاشگر

"-ار" (كۆبونەوى شتى هاوپەگەز پادەگەيەنى) ، وەك : "ئاربارۇ" (دارستان) لە "ئاربۇ" (درەخت)هوه ؛ "ئاگۇنارۇ" (شەمەندەفى) لە "ئاگۇنۇ" (واگۇن)هوه ...

"-ين" ، وەك : "فيلينۇ" (كچ) بەرانبەر "فيلۇ" (كوپ) ؛ "پاترينۇ" (دايك) بەرانبەر "پاترۇ" (باوك) ... "-يد" ، وەك : "باقيدۇ" (گويزەكە) بەرانبەر "باقۇ" (گا) ... ەتد .

۲ - پىشگر

"رى" - (بۇ دووپاتبونەوهەي پوودان و گەرانەوه) ، وەك : "پىدۇنى" (دانەوه) بەرانبەر "دۇنى" (دان) ... "مال" - (دژواتايى و بارودۇخ و چۇنىتى پادەگەيەنى) ، وەك : "مالقىرمى" (کردنەوه) بەرانبەر "فىرمى" (داخستن) ؛ "مالبۇنى" (خراب) بەرانبەر "بۇنى" (باش) .

زمانی دروستکراوی نیومیللەتان لەگەڵ ھەموو کاری ژیریژی یانە ی و بیروردی و سیستەمی رینکوپیکیشدا ناتوانی دەوری زمانی فرەئەرکی ئادەمیزاد جی بە جی بکات . زمانی دروستکراو دەوری زمانی یاریدەدەر دەبینی . زیاتر بلۆبوونەو و پەل ھاویشتنی ئەسپیرانتۆ دەبیتە ھۆی پەیدا بوونی جیاوازی شیوەی رینوس ؛ سەرھەلدانی ھاوواتایی وشە و وشەپۆنان ؛ دابەش بوونی زمانی گشتی بەسەر دیالیکتدا ... بە واتایکی دی ئەرکی زمانی ئەسپیرانتۆ ، وەک زمانی گشتیی ، وای ئی دی ھەمان پزگە ی پروتسیسی ھەنگاو بە ھەنگاوی پیشکەوتن و تەواو بلۆبوونەوی زمانەکانی ھاوچەرخی بگریتە بەر .

- ۵ -

لەبارە ی زمانی دواپۆژەو

پیشکەوتنی میژوویی مرقایەتی نیشانی دەدا ، کە نەتەرە و زمانی نەتەرە و زمانی ئەدەبی میلی و نەتەرەتی بریتی یە لە میژووی چینیایەتی . ئەگەرچی جیاوازی نەتەرەیی خەلک زۆر خۆگرو بزۆزە ، بەلام لە ئەنجامی سەرکەوتنی سۆشیالیزم دا دەتوانی ئەو جیاوازییانی وەلاوە بنی و کولتووری گشتی وەر بگری . ف . ئی . لینین لەم بارە یو و توویەتی : " نامانجی سۆشیالیزم تەنیا لە ناو بردنی دابەش بوونی مرقایەتی بەسەر حکومەتی بچووکدا و

سەرەتاينكى زماناسى

دوورە پەرىزى ھەمەجۈزى نەتەوھ و لەيەك نزيك كوردنەوھى نەتەوھ
نىيە ، بەلكو يەكخستنيشيانە" (۲۰)

دوو رپرەو خاسيەتى پيشكەوتنى نەتەرايەتیی ھاوچەرخی
مروقايتەتییە : لە سەرىكەوھ چەندىتییى زمانانى ئەدەبى - نووسىن
زىاد دەبى و لە لايىكى ديشەوھ ھەندىكىان بەرەو دۇخى بوونە زمانى
نيونەتەوھىي و نيودەولەتیی دەبزوین . رپرەوى بەرەو يەكگرتن بە
شيوەيىكى واقىيە لە پيشكەوتنى مروقايتەتیی ھاوچەرخدا ، لە پووى
زمانەوھ ، ەك دەزانين ، لە دانانى زمانانى دروستكراوى
نيومىللەتاندا و ھەرەھا لە بەكارھينانى زمانانى ەك : ئينگليزى و
پووسى بۇ پيويستىي پيودەندى بەستنى نيو مىللەتاندا دەرکەوت .
ئەو دوو رپنگەيەي باسمان كوردن ، بۇ يەكبوونى زمانى مروقايتەتیی
ەك يەك لايەنگىريان بۇخويان پەيدا كورد .

لە جىھانى ھاوچەرخدا ھىچ زمانىك خزمەتیی زۆرەيى دانىشتوانى
سەرزەمىن ناكات و ھىچ زمانىكىش بە رەھايى و بەتەواوى كامل نىيە .
ھەر زمانىك بكرىتە زمانى جىھانى ، فشار دەخاتە سەر شايستەيى و
بەرژەوھەندىي گەلان و ولاتانى دى . ئەم راستىيە دەشى بكرىتە بەلگەي
ئەوھى كە زمانى دواروژ دەبى زمانىكى دروستكراوى جۈزى
ئەسپىرانتو بى . نووسەرانى ەك : ل . ن . تۆلستوى و ھانرى
بەربىوس ... زانايانى ، ەك : ئى . ئا . بۇدوئىن دى كورتەنى و ئى .
پ . سقادوستى نووسەرى كىتیبى "زمانى گشتىي چۈن پەيدا دەبى؟"

(۲۰) ف . ئى . لىنيز . سەرجمى كارە كۆكراوھكانى ، ب ۲۷ ، ۲۰۶ .

سەرەتاينكى زماناسى

(۱۹۶۸) ، لايەنگىرى ئەوھن ، زمانىكى دروستكراو بېيتە زمانى
دواروژ .

بە بىرى ك . خ . خانازاروژ^(۲۱) ، ئەو جۆرە قۇناغانە چوارن : (۱)
پېشكەوتنى جىھانىي زمانان دواي سەرکەوتنى شۆپشى
سۆشپالىستى ؛ (۲) جياکردنەوھى بە ئارەزووى زمانانى
نيونەتەوايەتى و لەناوياندا زمانى پىنەندى بەستنى سەرەكىي
نيونەتەوايەتى ؛ (۳) بوونى زمانى نيونەتەوايەتى ھىدى ھىدى بە زمانى
"زگماك"ى دووھم و كەرەستەي سەرەكىي لەيەكترگە يىشتن ؛ (۴) بوونى
يەككە لە زمانە ھاوچەرخە نيونەتەوھىيە يە كاملەكان بە زمانى يەككىتى
جىھانى .

^(۲۱) ك . خ . خانازاروژ ، نىزىكەرتنەوھى نەتەوھى زمانى نەتەوايەتى لە يەككىتى
سۆفېت ، تاشكەنت ، ۱۹۶۲ ، ل ۲۲۵ .

سيسته مي زمان

سەرنجى چوونە ناو بابەتەوہ

دانهكانى زمان و پيۋەندىي زمان و ئىركى زمان - ئەو سى كۆمەلە خاسىيەتەنە ، كە لە لىكۆلېنەوہى سىستەمى زمان و پىكھاتنى دىوى ناوہوہى دا بۇ دىارى كوردنى ياساكانى زمانەوانى بەكار دەھىنرېن .

بەپىي جۆرى دانهكانى زمان چوار بەشى بنەرەتتى ناوہكىي زمانناسى جىادە كرتتەوہ : نووسىن ؛ پىكھاتنى دەنگىي زمان ؛ پىكھاتنى رېزمانىي زمان ؛ وشەكانى زمان . بەگوئىرەي بابەتى لىكۆلېنەوہى شىۋە ئاسۆيىيە جىاكانى زمان و زانستەكانى زمان - زانستى نووسىن^(۱) (بەداخەوہ زاراوہى تايبەتى بۇ دانەنراوہ) ؛ دەنگىسازى ؛ رېزمان ؛ لىكسىكۆلۆژى - دەستنىشان كراون .

ھەر يەككە لە زانستەكانى زمانى ناوہكىي سىستەمى زمان دەتوانى گشتى ، يان بەراوردى - مېژوويى ، يان پۆلەكى ، يان

^(۱) Paleography لە زمانى يۇنانىيەوہ ھەرگىراوہ و لە دوو بەش : (paleo - دىزىن) و (graphy - دەنووسم) پىكھاتوہ . بەو چالاكىيە يارىدەرە فيلۆلۆژىيە مېژوويىيە دەوترى ، كە لە يادگارى نووسراوى كۆن دەكۆلېتەوہ ، بۇ ئىمەوى كات و شوئىي پەيدا بونىان نىشان بەدا . پەليۆگرافى دابەش دەبىي بەسەر : (Epegraphy - لە نووسىنى سەر دار و بەرد و كانزا دەكۆلېتەوہ) و (Sphragis - لە زمانى يۇنانىيەوہ ھەرگىراوہ و واتاي " چاپ " دەگەينى ، واتە لىكۆلېنەوہى نووسىنى چاپ دەگرتتە خۇ) و (numisma - وشەيىكى لاتىنىيە و بە يۇنانى واتاي " دراو " دەگەينى) و لە نووسىنى سەر دراو دەدوى) .

سەرەتايىكى زماناسى

تايبەتى ، يان كىردەكى بىت . فۇنەتيك و رېزىمان و لىكسىكۆلۆژىي گىشتى لەو دانە و حالەتەنە دەكۆلنەو ، كە خاسىيەتى ھەموو زمانن . فۇنەتيك و رېزىمانى بەراوردى - مېژوويى لە پىكھاتنى دەنگى و رېزىمانىي زمانانى خىزم دەدوین و بەردەوامى و رېكسوپىكى و پھوانىي ھاوجووتىي دەنگ و فۇرمى زمانان لە پلەو قۇناغى جىاوازی مېژوويىدا نىشان دەدەن و بەھەمان چەشنىش باسى سىروشتى گۇپرانكارىي مېژوويىيان دەخاتە پوو . لىكسىكۆلۆژىي بەراوردىي مېژوويى ئەوئەندە تەماشای مېژوويى وشە و دەربېرىنى ناكات ، وەك ھىندەي ئەوھى گىرنگى بە لايەنى ئىتتىمولۆژىيەكەي دەدات . دابەش كىردنى زمانى ، وەك دابەش كىردنى وشەسازى زمانان پىتر لە ھەر شت پىشت بە وشەسازى و پىستەسازى دەبەستى . فۇنەتيك و رېزىمان و لىكسىكۆلۆژىي تايبەتى ، بەرە جىادەبنەو كە پىشت بە كەرەستەي تاكە زمانىك دەھىنرىتە ئەنجام .

فۇنەتيك و رېزىمان و لىكسىكۆلۆژىي لەنىو خۇياندا بەسەر بەشى بچووكتردا دابەش دەبن و بەپىيى بابەت و بەرنامەي جىاوازی لىكۆلینەوھش بەرپنەو دەچن . وىپراي ئەوھ لكى ئەوتۇش ھەيە ، كە لە دوو لاي زمانەوھ لىكۆلینەوھى لەبارەوھ دەكرى . ئەم جۆرە زانستە تىكەنە ، كە لەم سالانەي دوايىدا گەشەي سەندوھ ، برىتىيە لە ئىدىيۇم و وشەپۇنان .

فۇنەتيك و رېزىمان و لىكسىكۆلۆژىي و ھىدى بەشى ھەرە ديار و تايبەتى زانستى زمانن و بەجۇرىك لە پىكھاتنى زمان دەكۆلنەوھ ، وەك

بلىنى پىۋەندىيان بە بەكارھىنانى يەۋە نەبى ، بەلام زمان بوونى تەنيا لە كۆمەلدا دەبى و لەكاتىكدا كە خەلكى بەكارى دىنن و لە شوئىنى جىاواز ۋەك ھىلى گەيەنەر كاردەكات . ئەمەش شىۋەى جىاوازی كەرەستەى زمان دىنىتە كايەۋە : ھاۋواتايى ؛ چەشنى جىاوازی ئەرك بىنن ؛ زمانى ناخاوتن و نووسىن ؛ شىۋاۋى جىاوازی زمانى ئەدەبى .

ئەم خاسىەتەنەى زمان ھەرۋەھا دەتوانن بىنە بابەتى لىكۆلىنەۋەى تايبەتى . بەم چەشەنە زانستىكى دىيش : (پەۋانبىژى) پەيدا دەبى . پەۋانبىژى لە پىنگەى بەكارھىنان و ھەلبىزاردنى كەرەستە دەدوى ، ئەۋىش بەپىنى پىۋەندى بە خاسىەت و مەبەستى گوتە و بارودۇخى لەيەكتر گەيشتن و ھەرۋەھا خودى ئەۋ شىۋازانەۋە ، كە لە ئەنجامى ئەركى كەلەكەبۋى زمانەۋە پەيدا بوون . پەۋانبىژى بەر لە ھەر شت پىۋەندى بە وشەكانى زمانەۋە ھەيە و ھەرۋەھاش بە رستەسازى يەۋە . پىۋىستە ئەۋەش يادداشت بکەين ، كە لە وشەسازى و پىنۋوسدا شىۋاۋى پەۋانبىژى ھەيە .

فەسلى شەشەم

فۇنە تىك و فۇنۇلۇژى

- ۱ -

دەنگەكانى ئاخاوتن

وەك كەرەستەى سىرۇشتىى زمان

فۇنە تىك لە پىكھاتنى دەنگىى زمان دەكۆلىتەرە ، واتە -
دەنگەكانى ئاخاوتن و دەستورى يەكگرتنىان لە وشە و لووزەوى
ئاخاوتندا ، ساغ كىردنەوى دەنگەكانى زمان و سىستەمىان و ياساى
دەنگىيان . جگە لە دەنگەكانى ئاخاوتن ، فۇنە تىك لە بىرگە و ھىز و
ئاوازش دەكۆلىتەرە .

دەنگەكانى ئاخاوتن وەك دىاردەيىكى سىرۇشتى خاومنى پووى
بىستن و وتنە . ئەم دوو پووه ، لەبارى پىراكتىكى يەو پووى وتن
گىرنگىرە - بەرھەم و ھەرگىرنى مۇ پووى فۇنە تىكى دانەكانى زمانە .
لەوش بايە خدارتەر پووى ئەركى كۆمەلەيەتى دەنگەكانى ئاخاوتنە -
ھەستىان و جىاكىردنەوى دەورىان لە پىرۇتسىسى پىئوھندى بەستندا .
وەك دەربىرىنى دەنگى كۆنسۇنانت جارىك جارىك ئاوازدەدار و جارىك كپ لە

وشەي (دووك - تووك)دا ، كەنە بە ياساي فيزيواي و نە بە ياساي بايولۇجى ناتوانرى پوون بىكرىتەو^(۱) .

سى لايەنى دەنگەكانى ئاخاوتن و دانە فۇنەتيكى يەكانى دى رىنگەمان دەدەن سى دىمەنى فۇنەتيكى دىارى بىكەين ، كە دەبنە كەرەستەي لىكۇلىنەزەي تايبەتى . نەو شىوئەيە سى چالاكىي فۇنەتيكى : (بىستنى ئاخاوتن) و (فىزيولۇژى ئاخاوتن) و (فۇنۇلۇژى) پەيدا دەبى . فۇنۇلۇژى باسى دەنگەكانى ئاخاوتن لە پروي نەرك و شىوئەيەو لە سىستەمى زاماندا دەكل

دەنگەكانى ئاخاوتن نەوئەندە دانەي زىمان نىن ، وەك ھىندەي رىنگەي بوونە ماىەكى يەتى دانەكانى زىمان : (مۇرفىم ، وشە ، فۇرمى وشە)ن . ك . ماركس و ف . ئىنگلس لە يەنجە پاكىشانىاندا بۇ يەكىتى زىمان و بىر و ھۇش ، نووسىويانە : "ھەر لە سەرەتاو نەفرەت لەسەر (گىيان)ە - بوونى مادەيىكى قورس ، كە لىرەدا لە وىنەي چىنە بۇزۇزەكانى ھەوا ، دەنگەكان - وشە ، لە شىوئەي زاماندايە"^(۲) . لەم واتايەدا ، كە ئاخاوتن ژىيانى واتاي تىدا رەنگ دەداتەو ، خاوەنى ھەستى سىروشتى يە . دىيارە دەنگ ، كە دەبىتە دەنگى زىمان ، ئىتر سىروشتى مۇقانە و چالاكىي بەرزى دەمارىي ئادەمىزادانە و پىشتەي

(۱) لەبەرئەوئەي دەنگەكانى ئاخاوتن لەگل پىتەكاندا باش يەك ناگرئەوئە ، لە فۇنەتيكىدا نووسىتى فۇنەتيكى بەكاردىنرى ، كە بە تەواي دەنگەكانى ئاخاوتن دەردەخەن (دواتر دەربارى يەستووزى نەو جۇزە نووسىنە دەدوتىن) .

(۲) ك . ماركس و ف . ئىنگلس ، كارە كۇكراوكانىيان ، چاپى نوووم ، ب ۲ ، ل ۱۹ .

ئاخاوتن و بنکەیی دەربیرینی زمان و کەرەستەیی دەنگی و یاسا
فۆنەتیکی یەکان وەردەگریی .

بیستنی دەنگەکانی ئاخاوتن

دەنگەکانی ئاخاوتن لە سروشتی فیزیای یاندا بریتین لە
لەراندنەوه و بزواندنی هەوای دەورووبەر لە لایەن پشتهی ئاخاوتنەوه .
بەلام دەنگەکانی ئاخاوتن بەندن بە پشتهی بیستنەوه ، چونکە بە
هۆیەوه ئەوه وەردەگیریی ، کە پشتهی ئاخاوتن دەیهینیتە بەرەم .
گوێی نادەمیزاد توانای ئەوهی هەیه لەرەیی دەنگ لە سنووری ۱۶ تا
۲۰۰۰۰ هێرز (Hz) دا^(۳) وەریگریی . دەنگە ژێکان لە چرکەیه کدا
دەتوانن نزیکەیی ۴۰ تا ۱۷۰۰ لەرینەوه ئەنجام بدەن . لە
تاقی کردنەوهی کینشی دەنگی مرۆدا ، ئەوهش دەرکەوتوووە : لە ۸۰
هێرزەوه (نزمترین ئاوازی دەنگی گێ) تا ۱۲۰۰ (بەرزترین ئاوازی دەنگی
ناسک) دەروات ؛ لە ئاخاوتندا کینشی دەنگی مام ناوەندی لای پیاو ۸۵ -
۲۰۰ هێرزە و لای ژنیش ۱۶۰ - ۳۲۰ هێرز . کەواتە مرۆ سەرجهمی
توانستی دەنگیی خۆی بەکارنەهیناوه و تەنانەت ئەو دەنگانەش ، کە
دەتوانی بیانیهینیتە بەرەم و وەریشیان گریی بەتەواوی بەجیی
نەگەیانداون .

^(۳) هێرز (Hz) : بە دانەیی لەرەیی دەنگ دەوتری - یەك لەرە لە چرکەیه کدا . (هێرز)یش
ناوی ئەو پەسپۆرە نەئەمانی یەیی فیزیایە ، کە ئەو تیۆری یەیی ئەنجام داوه .

تىگە يىشتىن لە بېسىتنى ئاخاوتىن بە لىكۆلىنەۋە دەربارەي
جۆرەكانى شەپۇلى لەرەي بزوتتەۋە و خىرايى ؛ ھەرۋەھا لەبارەي
بەرزى و بەھىزى و درىژى و بەردەۋامىي دەنگەۋە پىكىدى .

بەپىي پىۋەندىي خاسىيەتى لەرەي بزوتتەۋە ، دەنگەكان دابەش
دەبن بەسەر مۇسىقايى (پىيان دەۋترى ئاۋاز) و نامۇسىقايى (پىيان
دەۋترى (ژاۋمژاۋ - noise) . ئاۋاز لە ئەنجامى بەردەۋامىي ھاۋسەنگىي
لەرىنەۋەي تەنى دەنگدار - بەۋىنە دەنگەژى - پەيدادەبى . ژاۋمژاۋ
لەئەنجامى نابەردەۋامىي تەنى دەنگدار - بەۋىنە لىو^(۱) -
سەرھەلدەدات . بزۋىنەكان لە ژاۋمژاۋ و دەنگ پىك دىن ؛ لە ژاۋمژاۋي
تەنياش كۆنسۇنانتى كپ ساز دەبى .

بەگوپرەي زىنگانەۋە بزۋىنى (ا) و كۆنسۇنانتى (پ) بىرىتىن لە
جەمسەر . لە نىۋانىاندا دەنگى جىاۋازى ئاخاوتىن دىن و تەنانەتتىش
دەنگى لەرۋكىش ، ۋەك (ل) . ئەم دەنگە كە لە دەنگ و ژاۋمژاۋىكى كەم
پىكھاتوۋە . لەبەرئەۋەي سەرى زمان بە پۈۈكى سەرۋەۋە دەنۋوسىت ،
لوۋزەۋي بى تىنى ھەۋا بەبۇشايى تەنىشتدا تى دەپەرى . كۆنسۇنانتى
تەنىشتى (ل) دەتۋانى لەرزەي خۇي بەھىز بىكات ، ئەۋىش كاتى
دەبىتە كۆنسۇنانتى بىرگە پىكھىن (بەۋىنە لە زمانى چىكى دا "فلك"
گورگ) . كۆنسۇنانتى (ل) بەپىچەۋانەشەۋە دەشى لەرزەي نەمىنى و
بىتە كۆنسۇنانتىكى ژاۋمژاۋي كپ (نمۈنەي ئەم جۆرە فۆنىمە كپانە

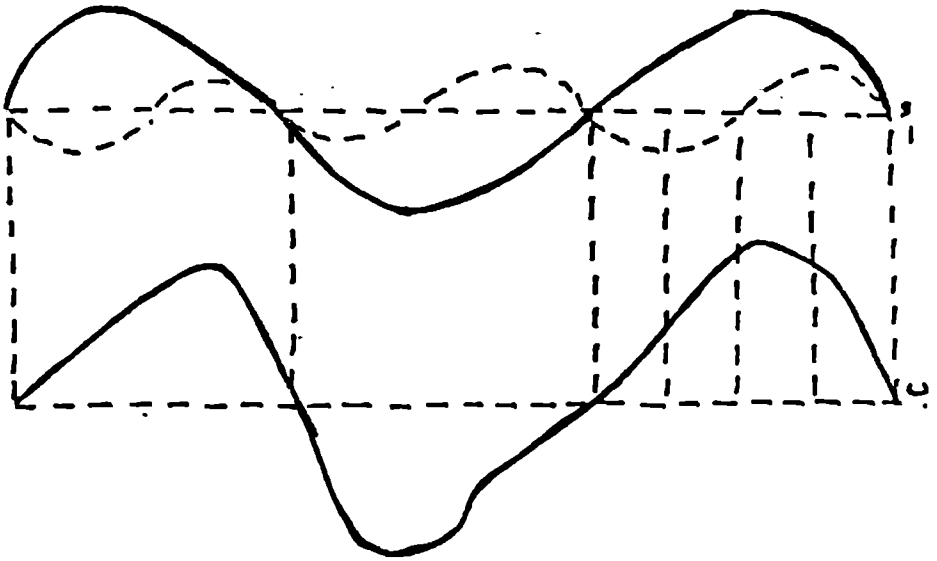
(۱) بەتايەتى فېكەي ھونەرى ، كە دەنگى مۇسىقى تىدايە . فېكە ۋەك ۋەسىلەي لەبەكتەر
كەشىتتىش بەكاردىنرى ، بەۋىنە لاي ھوانچىيەكانى دوررگەي ھۇمىر .

سەرەتاينكى زمانناسى

لە زمانى ئالىيىت و ئاقارى...دا بەرچاۋ دەكەوى) .
دەنگەكانى ئاخاوتن لە بەرزى و تىن و درىژىدا لە يەكتەر
جىادەبنەۋە . بەرزى دەنگ بە ژمارەى لەرىنەۋە - واتە بە ژمارەى
پارچە شەپۆلە دەنگى يەكان - دىارى دەكرى . بۇ بزوينەكانى (ق) و (و)
پلەى بەرزى لەرە نزيكەى ۴۰۰ ھىرزە . ھەرچى (ا) شە دەگاتە ۸۰۰
ھىرز . لە ئاخاوتندا بەرزى دەنگ بەندە بەدرىژى و كشاندى
دەنگەژىگانەۋە . بەرزى بۇ خاسىيەتى دەنگەكانى ئاخاوتن گرنگە .
دەنگى پتر بەرزى خاۋەنى شەپۆلى كورته و لەبەر ئەۋەشە كە بەھىزترە .
تىنى دەنگ بە پەل ھاۋىشتىنى لەرىنەۋە دىارى دەكرى - واتە
درىژى شەپۆل ، كە بەندە بە فشارى لووزەۋى ھاۋا و گەۋرەى پوۋى
تەنى دەنگ پىكەينەۋە . لە نەزەرى ۋەرگرتنى پشتهى بىستەنەۋە ، تىنى
دەنگ بە (بلىدى) ناۋدەبرى ، كە تەنيا بە زەبرى شەپۆل دىارى ناكرى ،
بەلكو بە بەرزىشى : دەنگى خاۋەن يەك تىن و دەنگى خاۋەن بەرزى
جىاۋاز ، ۋەك دەنگى خاۋەن بلىدى جىاۋاز ۋەردەگىرىن . تىنى دەنگ
بۇ پوۋنى گەياندىن و ۋەرگرتنى ئاخاوتن دەۋرىكى گەۋرەى ھەيە
بەتايىبەتى لەبارى دىارى كرىنى جۇرى ھىز (الغبرة - Stress) دا .
ئاخاوتن لە پوۋى بىستەنەۋە ئالۆزە ، چۈنكە تەنيا ئاۋازە
بەنەپەتى يەكان ناگرىتەخۇ ، بەلكو ئاۋازى لەرىنەۋەش دەگرىتەۋە .
لەرىنەۋە برىتى يە لەۋى ، تەنى توانستى بۇ زىنگاندنەۋە ھەبى (بە
لەرەساز ناۋدەبرى) ، كاتى شەپۆلى دەنگى ۋەردەگىرى ، دەست بە
زىنگاندنەۋە دەكات ، بەتايىبەتى بە لەرەى وىكچوۋ . لەرەساز لەگەل

سەر تاینکی زماناسی

دیواری نەرم و شی داردا (پشتهی ناخواتن بەر ئەمە دەکەوی) بە ئاسانی لەرزە بە لەره دەدا ، بی سەختی لە گەل ئاوازی تاییهتی ییدا جوت دەبی ، ئەگەرچی لەرینهوی تاییهتی لەسەر خو دادەمرکیتهوه . ئەم خاسیهته بیستنه - فیزیۆلۆژی یانه بایه خیکی گهوره یان له بیستنی ناخواتندا هیه ، به تاییهتی له دیاری کردنی مه فهمی بنه رته تی (زەنگ - Timbre) دا .

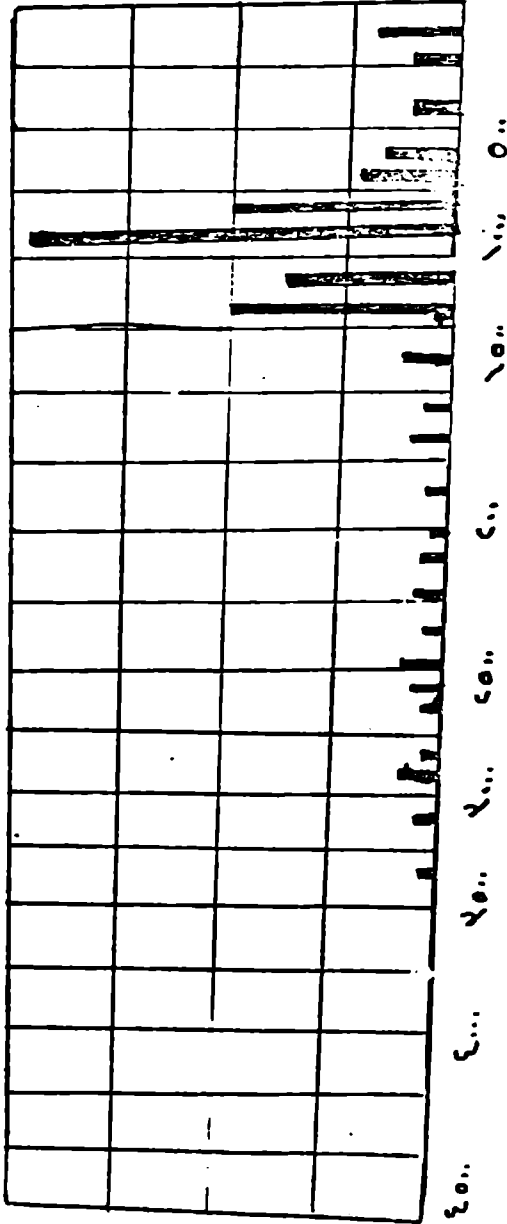
وێنەی ژا

- ا - ئاوازی ئالۆز و ئاوازی سەرووی ئالۆزی پینچا پینچ .
ب - ئاوازی ئالۆز .

دەنگى ئاخاوتن پىنكھاتووه لە ئاوازی بنەپەرتى و برىتىيە لە ھەرە بەتین و ئاوازی سەروو ، كە لە ژمارەى تەواويدا لە ئاوازی بنەپەرتى بەرزترە (پروانە : وینەى ژ ۱) . لەلای دەنگەکانى ئاخاوتن ئاوازی سەرووی لەرە نىزىكى بۆشايى دەم و لىووتە ئەوکی بەندن بە بارى زمان و لىو و نەرمەمەلاشووه . ھاودەنگى نىوان ئاوازی بنەپەرتى و ئاوازی سەروو خاسىيەتى چۆنەكى دەنگ پىك دىنى - كە زەنگەكەيەتى . زەنگ دەنگىكە لە دەنگىكى دى جیادەكاتووه و ھەرەھا دەنگى كەسىك لە دەرپىرىنى كەسانى دى ! دەنگى كەمانچە لە ئۆرگان ! لوورەى گورگ لە وژە و گفەى با ...

بەو پىيە دەنگى بزوين لە دەنگ و دەنگگۆرپىن پىك دى ، كە لە مەلاشووه دروست دەبى و لىرەدا پرۆتسىسى بەھىزبوونى لەرە پوودەدات ، شەبەنگى دەنگ و پارچە پىنكھىنەکانى سازدەبى . لەزودا پارچە پىنكھىنەکان بە بىستن جیادەكرانەو - بەيارىدەى زىنگە و لەرەو . لەپەيدا بوونى ئامىرى كارەبايى بىستەنەو ، بەتايبەتى كەلك لە ئامىرى تايبەتى ، وەك : لەرەنووس و شەبەنگنووس ... وەرگىرا . شى كردنەوھى شەبەنگى بزوين ، ئەوھى نىشاندا ، كە پارچەى پىنكھىن برىتى نىيە لە تاكە لەرەپىك ، بەلكو ھەرىمى پارچەيە (پروانە : وینەى ژ ۲) .

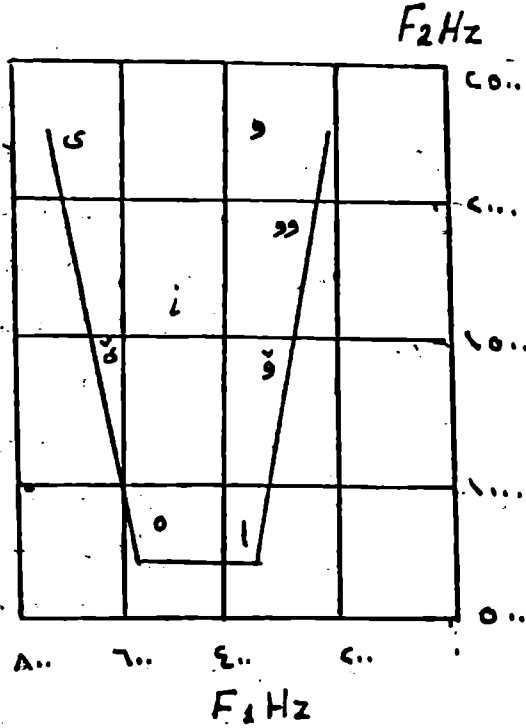
سەرەتاينىكى زاماناسى

۲۲۴
شەبەنگەنورسى بۇدۇشى (۱)
۲۲۴

سەرەتاينكى زمانناسى

بۇ دىيارى كوردنى چۆنىتى و خاسىيەتى بزوين ، جگە لە پارچەى پىكەينى ئاوازى بقرەتى (مەروەما بۇ دەربىرنى سۇنانت - Sonant و كۇنسۇنانتى ژاومژاوى ئاوازدان) ، دوو پارچەى پىكەينى دىش I و II گرنگن (بىروانە : وىنەى ژ ۲) . پارچە پىكەينى پتر بەرز خاسىيەتى كەسايەتى قسەكەرە ، كە لە مەرگرتنى فونىمدا نايىتە كۆسپ .

وینەى ژ ۲

پادەى لەرەى بزوينەكانى زمانى كوردى

رشتهی ئاخاوتن

ئەندامی تایبەتی بەرھەمھێنان و وەرگرتنی دەنگەکانی ئاخاوتن نییە . گەلی ئەندامی لەشی ئادەمیزادیش ، کە ئەرکی بایۆلۆجیی پروتیا بەجی دەھینا و بەجی دەھینن ، وەك رشتهی ھەناسەدان و ھەزم ... ھتد . بەلام لە پەوتی میژووی کۆمەڵی ئادەمیزادا ، ئەو ئەندامانە پیشکەوتن و بەرھەو پەیداکردنی وزە و وەرگرتنی دەنگ گەشەیان سەند . ئەو کە ئەرکی ھەناسەدان و قووتدانی بەجی دەھینا ، بوو ئەندامی رشتهی تەلەفوزکردن - ئەو دیاردەیش بایۆلۆجی و کۆمەڵایەتی یە ، کە ئەمەش بە بەلگەی بوونی بنکە و تەنی زمان ناسان ئیسیپات دەکری .

رشتهی ئاخاوتن - ئەو ئەندامانە لەشی ئادەمیزادن ، کە وزە بەرھەمھێنان و وەرگرتنی ئاخاوتنیا ھەیە (بەر لە ھەر شت - دەنگی) . بە واتایینی فراوانتر ، رشتهی ئاخاوتن و سیستەمی دەمارە ناوەندییەکان و ئەندامانی بیستن (و بینین) ، کە بۆ وەرگرتنی دەنگ پیویستن و ئەندامانی وتن ، کە بۆ بەرھەمھێنانی دەنگەکانی ئاخاوتن گرنگن ، دەگریتە خۆ . لەباری فیزیۆلۆژییەو ، ئاخاوتن وەك یەکیک لە ئەرکەکانی سیستەمی دەمارە ناوەندییەکانی مرۆ خۆی دەنوینی . لە لایەکەو ، سیستەمی دەمارەکان دەبیتە ھۆی پەیدا بوونی دەنگەکانی ئاخاوتن ، لە لایەکی دیشەو لە بیستنی دەنگەکانی ئاخاوتن لە

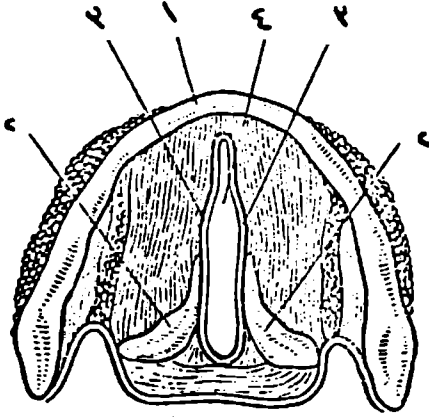
ئەندامەكانى ئاخاوتن (ياخود بە واتايىكى تەسكىتەر - پىشتەي ئاخاوتن) پىكھاتتوۋە لە : پىشتەي ھەناسە و ئەوك و مەلاشوو . پىشتەي ئاخاوتن ئامىرى فووپياكردنى مۇسىقى دىننەتتەۋە ياد : سىيەكان - ۋەك مووشەدەمە ! ئەوكى ھەناسە - بۆرى ! بۆشايى دەم - دەمچە .

ئەندامەكانى ھەناسە - بىرىتىيە لە سىيەكان و بۆرىچە (الشعبە) و بۆرى ھەوا . سىيەكان و بۆرىچە - چاۋگ و بەرپوۋەبەرى لووزەۋى ئەو ھەۋايەن ، كە ئەندامەكانى ئاخاوتنىيان ئى پەيدا دەكا . ھەناسەدان خۇي لە خۇيدا كارىكى ناگايە (خۇنەۋىستە - لاراۋى) . ھەناسەي ئاخاوتن ئەگەرچى ۋەك ھەناسەي فېزىۋولۇژى بە دەمدا تى دەپەرى ، بەلام خاۋەنى ئەو تايبەتتىيەيە ، كە ھەناسەكىشانى لە ھەناسەدانەۋەي زىاترە و بەو جۆرە ھەوا لە سىيەكاندا ھىندە دەمىننەتتەۋە بۇ ئەۋەي بتوانرى بەردەۋامىي ھەناسەدانەۋە و پىكھىتانى فشارى ھەۋاي پىۋىست بۇ لەرىنەۋەي دەنگەژىكان دابىن بىرى . لە بارى ھەناسەدانى راستى ئاخاوتندا ، دروست بوۋنى دەنگ - ۋاتە دروست بوۋنى دەنگى دەربەراۋى ئاخاوتن - دەستى پىكىرد ،

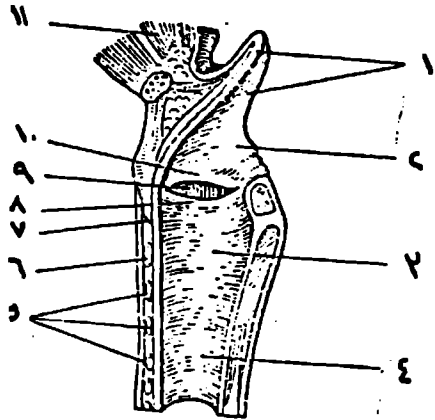
كە لەگەن دەست پى كوردنى ھەناسە دانە وەدا جوت دىن^(۹)

(۹) دەنگە كانى ناخاوتن ۋەك شتىكى ئاسايى لە ھەناسە داندا دروست دەبن و بەزۇرىش لە ھەناسە دانە وەدا . بەلام لەگەن ئەو ھەدا لە زماندا كۆنسۇنانت ھەبە ، كە لە ھەناسە داندا دروست نابى ، بەلكو لە بزووتنە وەى مژىندا پەيدا دەبى - واتە مژىنى زمان بە ئاسمانەى دەم و لىو و ئەندامى دى . لە بارى مژىندا ژاومراو يان دەنگى ۋەك چەقەنە بەرگوى دەكەوى . ئەو جۇرە كۆنسۇنانتانەش زاراۋەى كۆنسۇنانتى چەقەنەبى يان بەسەردا داپراۋە . ئەمانەش لەخالەتى دەربىرىنى ھەست و ئەست (بەۋىنە لە دەربىرىنى پەژارەدا) و بانگ كوردن (لە كاتى پوو كوردنە گيانداردا) . دەنگى چەقەنەبى دەورى دروست كوردنى وشەش دەبىنى ، بە ۋىنە لە زمانە گۆتۇنتۇتۇ - بوشمانى بە كاندا لە سەدا ھەژدەمە تا سەدى سى ، ناو و پەگى كوردار بە دەنگى چەقەنەبى دەست پى دەكەن . ئى . ئا . گۇنچارۇف دەربارەى دەنگى چەقەنەبى سەرنجى خۇى بەم چەشەنە دەربىرىۋە : (من لەزۋەو ھەمەم بىستىۋو ، كە زمانى بوشمانى ھەمەمى لە دەنگى ئەوكى و چەقەنەبى پىكەتۋە و ھەر لەبەر ئەو ھە ناتوانى بە نووسىن دەربىرى . وىستە ئەمە تا قى بەكەمە وە داوام ئى كورد بە زمانى بوشمانى پىم بلى : (بە زمانى ئىۋە (باوك) چى پى دەلنىن ؟) . كابرەى بوشمانى لەسەرخۇ دەمى كوردەمە و بە زمان چەقەنەبىكى ئىدا و دوو نۇتى دەربىرى . ئەمجا لىم پىرسى : (ئەى (دايك) ؟) . كابرەى بوشمانى دىسان بە زمان چەقەنەبىكى ئىدا و دوو نۇت ، كە لەۋانى پىشوو جىاۋازىۋون ، پەخش كورد . گەلى پىرسىارى دىم ئى كورد ... ۋەلامەكانى يان لە نۇتەدا ، يان لە چۆنىتىسى چەقەنە لىداندا دەگۇردان) . ئى . ئا . گۇنچارۇف ، كارە كۇكرۋەكانى ، ۲ ، مۇسكۇ ، ۱۹۵۲ ، ل ۲۱۷ .

ويىنەي ژە

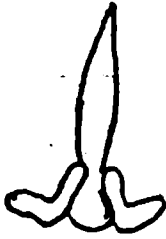
- ئەوك بە بارى پانى
 ۱ و ۲ - كېرپاگە :
 ۲ - ليوارەكانى دەنگەژنى :
 ۲ - ئىزى دەنگ

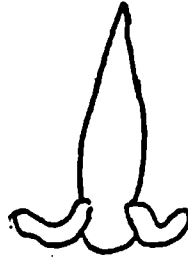
- ئەوك بە بارى ئىزى
 ۱ - پانى ئەوك : ۲ - بەر دەمەي ئەوك :
 ۲ - ئەوك : ۴ - بۇرىي ھەوا :
 ۵ - ئەلقەي بۇرىي ھەوا : ۶ - كېرپاگە :
 ۷ - كېرپاگە : ۸ - دەنگەژنى راستەقىيەنە :
 ۹ - جۈولەي گەدە : ۱۰ - دەنگەژنى ئىزى :
 ۱۱ - بىنى زامان .

سەرەتایینکی زمانناسی

ئەوک - بەشی سەرۆی بۆری هەوایە . لە ئەوکدا رشتەیی دەنگ
 هەیە (بروانە وینەیی ژ ۵) . ئەوک لە چەند کپرکراگەییکی بزرۆز
 پینکھاتوو ، کە بە ماسوولکە پینکەو بەستراون . یەکیک لە کپرکراگەکان
 بەرەو پیش دەبزوێ و لە بۆوی پیشەوە مل دەردەپەڕی . دەنگەژێکان
 بە پانایی ئەوک بەشیوہییکی ناسۆیی کشاون . لەنیوان ژێکاندا بۆری
 هەوا هەیە (بروانە وینەیی ژ ۶) .

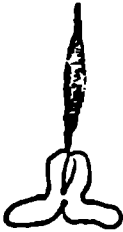
چەرپە

هەنایە دانەوہ

هەنایە یێتان

داھتێ

وینەیی ژ ۶

بارە بنەرەتی یەکانی دەنگەژێکان

دەننک

بۇ پىنكەينانى دەنگەكانى ئاخوتىن سى بارى دەنگەژىكان - سى
فۇرمى بۇشايى دەنگ - گرنگن . لە دەمى ھەناسەدانى ئاسايىدا
(بەتايىبەتى لە ھەناسەكىشاندا) و ھەرۋەھا لە دەربىرىنى كۆنسۇنانتى
كىدا ، دەنگەژىكان دەكشىن و خاودەبنەرە ؛ بۇشايى دەنگىش قالىبى
فراوانى سى سووچى ۋەردەگرى ؛ لە پىشتەى دەنگدا ھىچ دەنگىك
دروست نابى . بارى دووم لە دروستبوونى دەنگدايە - واتە لە
دركاندنى دەنگە بزوينەكان و زرينگۆكەكان (resonant) و كۆنسۇنانتە
ئاوازدارەكاندا . دەنگەژىكان لە يەك نيزىك دەكەونەرە و تورت دەبن ؛
لەژىر فشارى لووزەوى ھوادا دەنگەژىكان دەكشىن ، بۇ ئەۋەى رىنگە بە
دەرچوونى پالئانى ھەوا بدەن و ئەمجا دەبزوين ؛ دەنگەژىكان
دەلەرىنەرە ؛ لە بۇشايىدا لەسەر دەنگەژىكانەرە لەرىنەرەى ھاۋاۋاۋى
ھەوا پەيدا دەبى - دەنگ يەكىكە لە جۆرەكانى دەنگى مۇسىقى . بارى
سنىم : دەنگەژىكان لە يەك نيزىك و خاون ؛ بۇشايى دەنگ داخراۋە ؛
لەم بارەدا ھەوا بە زەحمەت بە ئەۋكدا تى دەپەرئى . بەم جۆرە چىرە
دروست دەبى ؛ دەنگى تەۋژمۇكى ئەۋكى - كۆنسۇنانتى كىسى
كۆسپەكى ئەۋكى - پەيدا دەبى . بەۋىنە كۆنسۇنانتى ئەۋكى لە
دەربىرىنى وشەى ئۇكرائىنى (گۇرادا) و دركاندى بزوينى سەرەتاي
"alle" (ھەموو) ، "Apfel" (سىۋى زمانى ئەلەمانىدا بەرگوى
دەكەۋى . خشۇكى زمانى ئەلەمانى و ئىنگلىزى بەتايىبەتى پىتى
كۆنسۇنانتى (h) ناگەيەنن . لە ئىنگلىزىدا (him) تەنيا ئەۋە
دەگەيەننى ، كە بزوين سەرەتاي خشۇكى ھەيە . بۇيە ناشى (h) ى

سەرەتاينكى زمانناسى

ئىنگلىزى بە (x - خ) ى پووسى ، بگۆپرىتەره ، ئەگەرچى وا دىتە بەرگوى ئىنگلىز ، گە (x - خ) ى پووسى ، (k - ك) ەو ەك خشۆكى بەتىن تەلە فوز دەكرى .

دەورنىكى ديار لە دروست كىردنى دەنگەكانى ئاخاوتندا بۆشايى دەم دەيبىنى . لە بۆشايى دەمدا ژاوەژاۋ و ئاۋازى زىرىنگۆكى ھەمەپرەنگ دروست دەبى ، كە بۆ پىكھاتنى زەنگ زۆر گىرنگىن . لىو (خوارەو و سەرەو) دەمى داپۆشيوە . لە بۆشايى دەمدا (بېروانە : وىنەى ژ ۴) : ددان (سەرەو و خوارەو) ؛ پىوك - (alveolar) (بەتايبەتى لاي كۆتايى پەگى ددانەكانى سەرەو) ؛ پەقە ئاسمانە (ئەمىش لە بەشى پىشەو و ناوھراست پىكھاتوۋ) ؛ نەرمە ئاسمانە (تا لاي زمانە بچكۆلەو دەگرىتەو) ؛ زمان - ئەندامى ھىرە بزۆزى ئاخاوتنە و لە سەرى زمان و پىشتى زمان (ئەو بەشەى پووى لە ئاسمانەى دەمە) و بنى زمان پىكھاتوۋ . ھەرچى پىشتى زمانىشە بەسەرسى بەشدا دابەش دەبى : پىشەو و ناوھراست و پىشتەو .

ئاسمانەى نەرم ، ھىروەھا بە پەردەى ئاسمانەش ناودەبرى ؛ چۈنكە لەپراستىدا كونى لووت دەكاتەو و دادەخا . لە دادانەوۋى پەردەى ئاسمانەدا ، كاتى تەوژمى ھەوا بى تەگەرە دەچىتە كۈنە لووتەو ، زىرىنگەى بىقلۆكى سازدەبى ، كە خاسىيەتى بزوينى بىقلۆكى و سۆنانت و كۆنسۆنانتە . لە كاتى ھەلپرىنى و نووساندنى بە دىۋارى پىشتەوۋى گەرووۋە ، پەردەى ئاسمانە - ئاسمانەى نەرم پى لە

تەۋرەمى ھەۋا دەگرى ، كە بۇ كۈنەلووت بچى ، جا لەم بارەدا دەنگى
ئاخاوتنى بېقىلۇكى دروست دەبى .

ئەندامەكانى ئاخاوتن لە پووى دەرپرېنى دەنگەۋە بەسەر چالاك و
سسەتدا دابەش دەبن . ئەندامە چالاكەكان بىزۇزن و بىزوتنەۋەي
جۇزبە جۇرى پىۋىست بۇ پىگرتن بە لوزەۋى ھەۋا ، يان
پىخۇش كىردن بۇ باش تىپەپوونى دروست دەكەن . ئەندامە
سسەتەكان نابزۇين و بىرىتى يىن لەو شوينانەي ئەندامە چالاكەكان
پىۋەندىيان پىۋە دەكا .

ئەندامە چالاكەكان ئەمانەن : دەنگەژى ، زمان ، لىۋ ، ئاسمانە
نەرمە ، زمانە بچكۆلە ، دىۋارى پىشتەۋەي گەروو ، ھەروەھا تەۋاۋى
شەۋىلەي خوارەۋە . ئەندامە سسەتەكانىش : ددان ، پووك ، ئاسمانە
رەقە ، ھەروەھا تەۋاۋى شەۋىلەي سەرەۋە .

ۋەتنى دەنگەكانى ئاخاوتن

بۇ دەرپرېنى ھەر دەنگىكى ئاخاوتن چالاكىي تاكە ئەندامىكى
ئاخاوتن بەس نىيە . بۇ پىكەينانى ھەر دەنگىكى ئاخاوتن پىۋىست بە
كارى كۆمەلە ئەندامىكى ئاخاوتنە . ۋەتن بەو كارەي ئەندامەكانى
ئاخاوتن دەۋترى ، كە بۇ دەرپرېنى دەنگ پىۋىست بى . بەۋىنە ۋەتنى
دەنگى (ب) - ئەو بىزوتنەۋە و بارودۇخەي ئەندامەكانى ئاخاوتنە ، كە

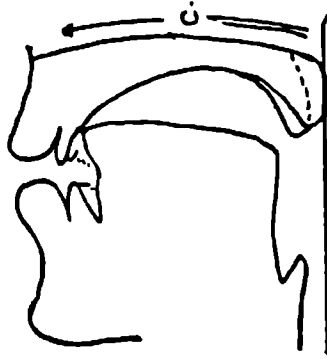
يەكىتى وتن و بىستى پىكى دىنن و لەلەين گشت ناخپورانهوه وهك
فونىم ، يان شىوهى فونىمى ئەو زمانه وەربىگىرى .

وتنى دەنگەكانى ناخاوتن ئەنجامى كۆبونەوهى كۆمەلى
بزوتنەوه و بارودۇخى ئەندامانى ناخاوتنە . بۆيه خاسىهەتى وتنى
دەنگەكانى ناخاوتن فرەپووه و لە (۲)وه تا(۱۲) نىشانەى جىاجىيائى
هەيه . بەوينە خاسىهەتى فونىمى (ى) ى پووسى تەنيا وهك بزوينى
كورتى رىزى پىشەوه دەرەكەوى ، چونكە لە زمانى پووسىدا بزوينى
درىزى رىزى پىشەوه و لىوهكى و بىفلۆكى نىيە . ژمارەى نىشانەى
(بەتايبەتى هەى بزوتنەوهى ئەندامەكانى ناخاوتن) حالەتى دەرپرینى
دەنگى كۆنسۇنانتى يەكجار زۆرتەرە . بۇ نمونە ، خاسىهەتى وتنى
فونىمى كۆنسۇنانتى (ت)ى زمانى پووسى لەم نىشانانەى خوارەوه
كۆدەبىتەوه :

۱ - (ت) - كۆنسۇنانتە - واتە دەنگى بىرگە پىكەين نىيە . لە
وتنىدا گىربوون هەيه .

۲ - (ت) - كۆنسۇنانتى كپە - واتە ئەم دەنگە لە ژاوهژاوى پووت
پىكەتووه (بەلام "د" لە دەرپرینىدا دەنگىش هەيه) .

۳ - (ت) - كۆنسۇنانتى كۆسپەكە ، چونكە ژاوهژاوهكەى لە
ئەنجامى تەوژم و تەقىنەوهى كۆسپدا پەيدا دەبى (هەرچى "س" ه لە
دەرپرینىدا ژاوهژاوه لە تى پەربوونى هەوا بە نىو درزى ددان و هەلپرىنى
سەرى زمان بۇ لايان پەيدا دەبى) .

وینەى ژ ۷

نەخشەى وتنى (ت) و (د) و (ن)

۴ - (ت) - كۆنسۇنانتى رەقە و ئەمەش ئەرە دەگەيەنى ، كە لە دەربېرىنى دا پشتى زمان بۇلاى ئاسمانە رەقە بەرزناكرتەوہ (بېروانە : وینەى ژ ۷) .

۵ - (ت) - كۆنسۇنانتى سەرى زمانىيە - واتە لە دەربېرىنى ئەم دەنگەدا بەشى پيشەوہى زمان (سەرى زمان) چالاكە (بەلام دەنگى "پ" ليوەكىيە و "ك" دەنگى زمانىيە) .

٦ - (ت) - ددانەككى سەرى زامانىيە ، لەبەر ئەوئە سەرى زامان بە ددانەكانى سەرەوئە دەنووسى ، كە برىتىيە لە شوئىنى وتنى .

٧ - (ت) - بىقلۆكىي ددانىيە ، لەبەرئەوئە ئاسمانە نەرمە هەندراوئەتەرە و بەدوئە پىشتى گەرەوئە نووساوە و نايەئى تەرئى هەوا بۇ بۇشايى لووت بچى (بەلام لە دەرپرئى "ن" دا كۆنەلووت كراوئەتەرە و دەنگى بىقلۆكى سازدەبى) .

بەم چەشنە دەنگ خاوەنى خاسىيەتى يەكگرتنى بزوتتەوئە گىشت پىشتەى ئاخاوتتە ، بەلام زۆرى كۆنسۆنانتەكان بە خاسىيەتىكى وتن ، يان دوان لە يەكتر جياوازن . بەوئىنە كۆنسۆنانتى ددانى (ت) و (س) ؛ (ت) و (د) تەنيا لە يەك خاسىيەتدا جياوازيان هەيە : (ت) كۆسپەكە و (س) خشۆكە ؛ (ت) كپە و (د) ئاوازدەرە . (ت) و (ش) دوو خاسىيەت لىكيان جياوئەكاتەرە : (ش) برىتىيە لە گفۆكى پىشەوئە ئاسمانەى دەم ؛ هەرچى (ت) و (ن) جياوازيان لە سى خاسىيەتدايە : (ن) تەنيا خشۆكى كۆسپەك ئىيە ، بەلكو زرينگۆكىشە (بەروانە) : وئىنەى . (٧)

گرانىيى وتنى دەنگ لەوئەشدايە ، كە برىتىيە لە پروئتسىس . سى قۇئاغى وتنى دەنگ جياكراوئەتەرە ، كە ئەمانەن : هەلمەت ، ئارام ، كشانهوئە .

هەلمەتى وتن پىكها تووئە لەوئە ئەندامەكانى ئاخاوتن لە دۆخى هئومەرىيەوئە ، يان پىش وتنى دەنگەوئە دئىنە بارى پئوىستى دەرپرئى دەنگ . بەوئىنە هەلمەتى وتنى دەنگى (ت) لەوئەدا زەنگ دەداتەرە ، كە

دەنگەژىكان دەبزوئىن و خاۋ دەبنەۋە ؛ پەردەى ئاسمانەى دەم
ھەندەبېرىۋ بە كۆتايى پىشتى گەروۋە دەنوۋسى ؛ سەرى زامانىش
بۇ لاي ددانەكانى سەرەۋە دەچى .

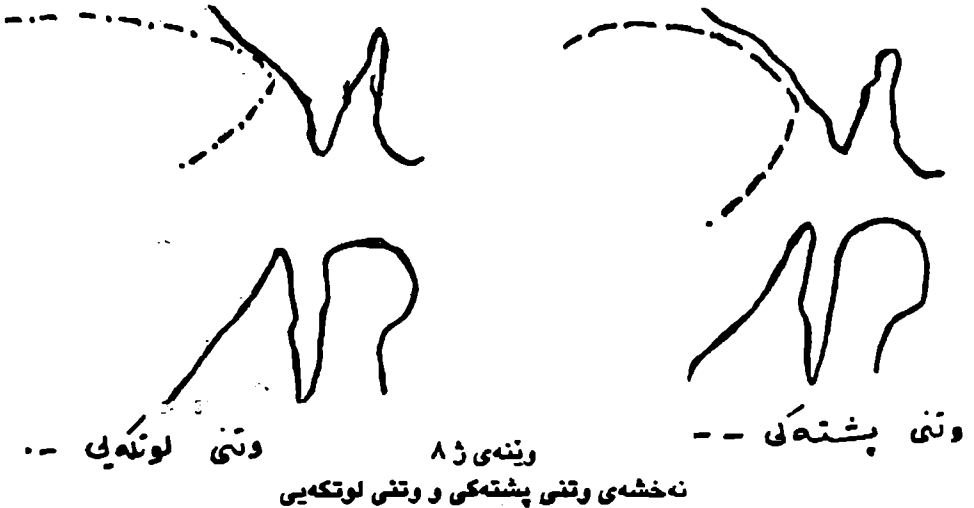
ئارام - پاراستنى دۇخى پىۋىستى دەربىرىنى دەنگە . لە بارى
دەربىرىنى دەنگى كۆنسۇنانتى كۆسپەكى كېدا ، بەۋىنە دەنگى (ت) ،
ئارامىيەكەى بەرانبەر سفرە . لە بارى دەربىرىنى كۆنسۇنانتى كېسى
درىژ و بەتايىبەتېش ئاۋازەدار و زىنگۇكدا بە پوۋنى ھەست بە ئارام
دەكرى .

كشانەۋە - وتن برىتىيە لە گۆرىنى ئەندامەكانى ئاخاوتن بۇ
دۇخى ھىمنى ، يان بۇ ھەلمەتى وتنى دەنگىكى دى . بەۋىنە كشانەۋە
لە بارى وتنى (ت) لە وشەى (تروۋى)دا لەۋەدايە ، كە سەرى زمان
بەرەۋ ئاسمانە پەقە بەرز دەبىتەۋە ، ھەرچى دەنگەژىكانىشە لىك نىزىك
دەكەۋنەۋە و درىژدەبنەۋە . كشانەۋەى خىرا خۇى بۇ ھەلمەتى
دەنگەكەى دواتر ئامادە دەكا و لەرىنەۋە پوۋدەدات .

خاسىيەتى قۇناغەكانى وتن ، ئەۋە ئاشكرا دەكا ، كە لەلايەكەۋە
نىمچەكۆسپەك (affricate) و دىفتۇنگ لە زاماندا ھەيە و لە لايەكى
دېشەۋە ، بوۋنى كار لە يەكدى كردنى دەنگ لە تەۋژمى ئاخاوتندا و
دىاردەى فۇنەتىكى ۋەك وىكچواندن (assimilation) و ... ئىسپات
دەكا . خاسىيەتى قۇناغەكانى وتن ، ئەۋ پاستىيەش پوۋن دەكاتەۋە ،
كە بچوۋكترىن دانەى دەنگى برىتىيە لە بېرگە و وشەش نەپچرانى
تەۋژمى ئاخاوتن پىنكەدىنى .

بىنگەي وتنى زمان

ئەر دەنگانەي ئاخاوتن ، كە خاوەنى يەك جۆرە خاسىيەتن ، دەشى لە شىۋەي تەلە فوزكردنياندا جياوازي مەبى . ئەمەش بە ئاسانى لە بەرانبەر يەكتراگرتنى دەنگى وىنچوو لە زمانانى جياوازدا دەردەكەوى . بەوئىنە (ت)ى پووسى و (ت)ى ئىنگىلىزى ، كە لە ھەردوو زماندا دەنگى كۆنسۇنانتى كۆسپەك و كپ و پىشى زمانە ، لەوھدا لە يەك جياوھىنەرە ، كە لە زمانى ئىنگىلىزىدا بۇ پىكھىنانى سەرى زمان لە ددان و پووك گىردەكەرى ، ياخود بۇ لای ئاسمانە رەقە خواردەكەرتەوھ . بەلام لە زمانى پووسىدا بەشى پىشەوھى پىشتى زمان بە كۆمى بۇ لای ئاسمانەي دەم ھەلدەبېرىئ (بېروانە : وىنەي ژ ۸) .

سەرئایینکی زماناسی

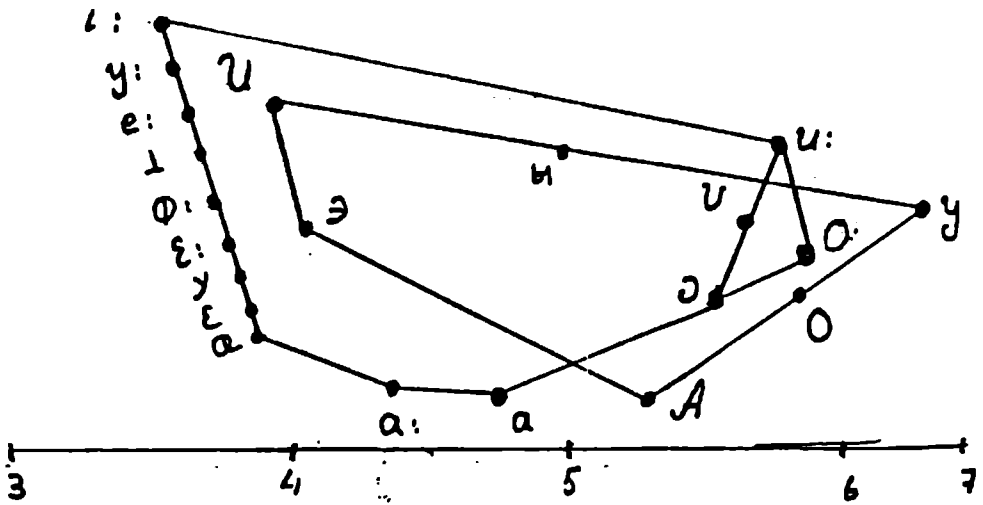
دیاردەیی ھەرە دیاری ئەم بوودانە ، بریتی یە لەو راستی یەیی گشت دەنگە ھاوسەنگەکان بە ھەمان چەشن دەوترین . بۆ نمونە : لە زمانی پووسیدا ھەموو کۆنسۆنانتە زوانەکی یەکانی پیشەوہ بە داگرتنی سەری زمان تەلەفوز دەکرتن . ئەمە ئەوہ دەگە یەنی ، کە ھەر زمانە خاوەنی بنگەیی وتنی خۆیەتی ، واتە - کۆمەکی خودی بزوتنەوہ و بارو دۆخی ئەندامەکانی ئاخاوتن ، کە بۆ تەلەفوزکردنی دەنگەکانی ئەو زمانە پیویستە . بنگەیی وتنی زمان لە ئەنجامی پیشکەوتنی میژوویی پرشتەیی تەلەفوزکردنەوہ پەیدا دەبی و نەریتی وتن لە بەردەوامیی چەندین سەدەدا دەپاریززی .

بنگەیی وتنی زمانیک لە بنگەیی وتنی زمانیکی دی بە جیاوازی ئەندامانی جوړبە جوړی ئاخاوتن و جیاوازی یە کگرتنی بزوتنەوہیی ئەندامانی ھەمەچەشنی ئاخاوتن جیا دەکرتنەوہ . بەوینە ، بۆ بنگەیی وتنی پووسی بەکارھینانی ئەندامی تەلەفوزکردنی قوول (زمانە بچکۆلە ، ئەوک ، دەنگەژنی) خاسیەت نی یە . لە زمانی پووسیدا کۆنسۆنانتی زوانە چکۆلەیی و گەروویی نی یە . لە زمانی گورجی دا ، بە پیچەوانەوہ ، ئەو ئەندامانە لە پیکھینانی کۆنسۆنانتدا دەورنکی گەورە دەبینن . بنگەیی وتنی زمانی پووسی خاوەنی خاسیەتی چالاکیی بەشی ناوہندی زمانە و بەلگەیی ئەمەش بوونی کۆنسۆنانتی نەرە لە زمانی پووسیدا .

لە زمانی پووسیدا لیو و پەردەیی ئاسمانەیی دەم دەوریان گەمە : بزویتی لیوہکی ریزی پیشەوہ و بزویتی بیقلوکی نی یە . لە زمانی

سەرئەتایینکی زمانناسی

بووسیدا کاری لێو له گه‌ل بنی (به‌شی پشته‌وه‌ی) هه‌نبرای زمان یه‌ك ده‌که‌ون . جیاوازی ئه‌مه له گه‌ل زمانی ئه‌له‌مانی و فه‌ره‌نسی دا ئه‌وه‌یه ، که له‌م زمانه‌دا بزویتی لێوه‌کیی ریزی پێشه‌وه هه‌یه و به‌رزکردنه‌وه‌ی زمانیش پتر جیاوازه و به‌پینی درێژیش جیاوازی بزوین هه‌یه (بروانه : وینه‌ی ژ ٩) له زمانه‌ تۆرانی‌یه‌کاندا وتنی لێوه‌کی چۆن کاری سه‌ری زمان هاوبه‌شیی تیدا ده‌کا ، به‌شی داوه‌ی زمانیش به‌ هه‌مان چه‌شن خۆی ده‌نووتی .

وینه‌ی ژ ٩

نه‌خشه‌ی به‌راوردکردنی بزوینه‌کانی بووسی و ئه‌له‌مانی

لە زامانى پووسىدا لەرىنەوھى دەنگەژىكان لەگەل ھەموو تواناي وتنى دەمدا يەكئەكەوى : زۆرى دەنگى كۆنسۇنانتى ئاوازەدار ، بەلام ئەم دياردەيە لە زمانە فينو - ئوگۇرىيەكاندا بەپىنچەوانەوھىە - واتە لەرىنەوھى دەنگەژىكان بەدەگمەن لەگەل وتنى دەمدا يەك دەكەوى و نەبوونى كۆنسۇنانتى ئاوازەدارىش لەو زمانانەدا بەلگەى راستەقىنەى ئەو دياردەيەن .

وتنى زامانى پووسى كەموزەيە : بزوينى داخراو و كراوھ لە يەك جياناكرتەوھ : بېرگەى ھىزدار خاوەنى بەردەوامىتىيە و لە بى ھىز پتر بە ئاوازە . لە بېرگەى بى ھىزدا نەك تەنيا كورت كردنەوھى چەندىتى ، بەلگە چۆنىتىيش پوودەدات : دووچەندانە (مضاعف)ى كۆنسۇنانت نىيە : وىكچواندن چالاكە : كۆنسۇنانتى گفۆكى كۆتايى بېرگەى داخراو تىنى تەلەفوزكردنى لاوازە و ئاوازەدارىش كپ دەبى : بزوين و تەنانەت كۆنسۇنانتىيش ، كە لە پىش كۆنسۇنانتى بىلقۆكى يەوھ دىن ، شىوھى بىلقۆكى وھردەگرن .

-۲-

بىنچىنەى دا بەشكردنى دەنگەكانى ئاخاوتن

ژمارەى دەنگەكانى ئاخاوتنى گشت زامانى جىھان يەكجار زۆرە . بەلام دەنگەكانى ئاخاوتنى زامانىكى ديارىكراو نۆرنىيە و دەشى خۆى لە پەنجا فونىم بدات . گشتىتى و وىكچوونى ئەو ژمارە

كەمەي دەنگەكانى ناخاوتتى زامانى جياواز ھەلومەرج بۇ دانانى
بنچىنەي دابەش كىردىڭ دەپەخسىنن ، كە بۇ زۆربەي زامان بگونجى .
ئەمەش بە ئاسانى ئەمە نىشان دەدا ، كە پىشتەي ناخاوتن لاي گىشت
خەلك و مىللەتان خاوتتى يەك سەرچاۋەيە .

بزوئىن و كۆنسۇنانت

لە گىشت زامانى جىھاندا دوو جۆر دەنگى ناخاوتن ھەيە :
بزوئىن و كۆنسۇنانت . كۆمەلى بزوئىن فوكالىزم (Vocalism) پىك
دېنى و كۆمەلى كۆنسۇنانتىش - كۆنسۇنانتىزم (Consonantism) .
فوكالىزم و كۆنسۇنانتىزم سىستەمى زامانىكى ديارى كراو پىك دىنن .
بزوئىن و كۆنسۇنانت بە ئىرك و وتن و تا پادەيەكىش بە بىستىن
لىك جىادەكرىنەۋە . جىاوازى سەرەكىي بزوئىن و كۆنسۇنانت بىرتىيە
لە دەورىان لە پۇنانى وشەدا . بۇنمۇنە ، لە وشەي (تەرزە) دا سى
كۆنسۇنانت ھەيە ، بەلام بزوئىنەكان دوانن و دوو بىرگەيان : (تەن) و (زە)
دروست كىردوۋە . بزوئىن لوتكى بىرگە پىك دىنى و ۋەك سۇنانت خۇي
دەنوئىنى . كۆنسۇنانتىش ھاۋەلىي بزوئىن دەكا ، لەو زامانەدا كە
سۇنۇر دەورى دروست كىردى بىرگە بەجى دىنن ، لە بارودۇخى بزوئىندا
دەردەكەون ، بەوئىنە لە زامانى چىكىدا "پىر" (يەكەم) ، "قلىك"
(گورگ) ... ئەم تەبايىيە دەتوانى بىنتە فوكالىزم ، بەوئىنە لە
سىزىبەكەروا تىدا "فورگ" (گورگ) ؛ "فونا" (خورى) ؛ "خوم" (گرد)

... بەپىچەوانەشەۋە ئەگەر بزوئىن بىتە بارودۇخى كۆنۇنسۇنانتەۋە ،
ئەۋە خاسىيەتى بىرگە دروستنەكردن ۋەردەگرى .

جىاۋازى و تنى بزوئىن و كۆنۇسۇنانت برىتىيە لە جىاۋازى تاو و
تىنى رشتەى تەلەفوزكردن و نەبوون يان بوونى ئاسۇى دروستبوون .
لە دروستبوونى بزوئىندا جۇگەى ئاخاوتن كراۋەيە ؛ تىن و وزە ھەموو
رشتەى تەلەفوزكردى گرتوۋەتەۋە ، لووزەۋى لاۋازى ھەۋا لە
سەرلەبەرى پىگەيدا ھىچ شتىك بەرىناگرى . بەلام لە دروستبوونى
كۆنۇسۇنانتدا تاووتىن پەنگى خواردوۋەتەۋە و لە بەردەم بەرىستىكدا
گىرى خواردوۋە ، لووزەۋى بەھىزى ھەۋا بە بەرىستەكەدا تىدەپەرى و
دەيتەقىنىتەۋە ، يان بە كونىكدا خۇى دەرباز دەكا و ئەۋ ژاۋەژاۋە
خاسىيەتى كۆنۇسۇنانت پىكدىنى .

وتنى بزوئىن بەرانبەر ژاۋەژاۋە _ واتە كۆنۇسۇنانتى كپى ۋەك
(ف) و (پ) _ دژرادەۋەستى ؛ لەنىۋان بزوئىن و ژاۋەژاۋەدا لە سەرىكەۋە
كۆنۇسۇنانتى ئاۋازەدار جىى خۇى كىردوۋەتەۋە و لەسەرىكى دىيەۋە
زىرىنگۆك .

بوونى دوو دەستەى دەنگەكانى ئاخاوتن (بزوئىن و كۆنۇسۇنانت) ،
كە بەجۇرى وتنىان لىك جىادەكرىنەۋە ، دەمانگەيەنىتە ئەۋەى
دابەشكردى بزوئىن بەجىا لە دابەشكردى كۆنۇسۇنانت دابىنىن .
قۇناغەكانى ئەم دىاردانە جىاجىا دەخەينە پىشچاۋ .

دابەشکردنی بزۆینهکان

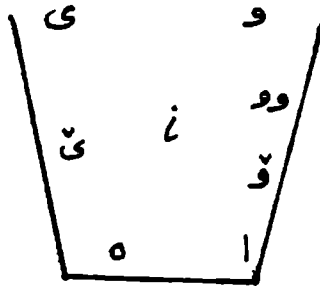
سەرجهمی بزۆینهکان دەنگی زینگوک و خشوکن ، لەبەرئەوه کاری دەنگەژێکان و شیعوازی وتن ناتوانن ببە بنچینەیی دابەشکردنی بزۆینهکان . بئەمە دابەشکردنی بزۆینهکان بریتیە لە ریز و پادەیی هەلپەڕینی زمان و هەروەها کاری لێو . سەرباری ئەوانەش کاری لووت و تین و درێژی لە نەزەر دەگیرێ .

ریز - بەو دەنگە دەوتری ، راستر ئەو بەشەیی زمان ، کە بۆ دروستبوونی دەنگینکی دیاریکراو هەلەکشیی . سێ ریز بزۆین جیا دەکرێتەوه : پیشەوه ، ناوەرپاست ، پشتەوه . بە نمونە لە زمانی کوردی دا (ی) و (ئ) بزۆینی ریزی پیشەوهن ، (ا) و (و) و (ه) - ریزی ناوەرپاست ، (وو) و (و) و (ا)ش - ریزی پشتەوه .

هەلپەڕین - بە پادەیی بەرز و نزمیی زمان لە دروستبوونی دەنگینکی دیاریکراو دەوتری . سێ پادەیی هەلپەڕین جیاکراو تەوه : سەروو ، ناوەرپاست ، خواروو . بە بزۆینی پادەیی هەلپەڕینی سەروو دەوتری تەنگ ، پادەیی هەلپەڕینی مامناوەند - ناوەرپاست ، پادەیی هەلپەڕینی خواروو - فراوان . بە باری لێو بزۆین دابەش دەبی بە سەر لێوهکی و نالیوهکی دا .

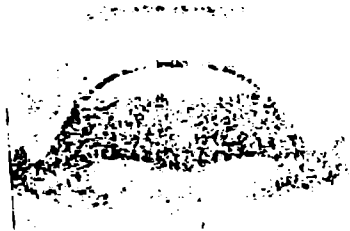
سەرەتایینکی زمانناسی

بزۆینه‌کانی زمانی کوردی به‌پینی ریز و هه‌لپ‌رین و کاری لێو ده‌توانری به‌شیوه‌ی ئه‌و خشته‌و وینانه‌ی^(١) خواره‌وه‌ خۆیان بنوینن :

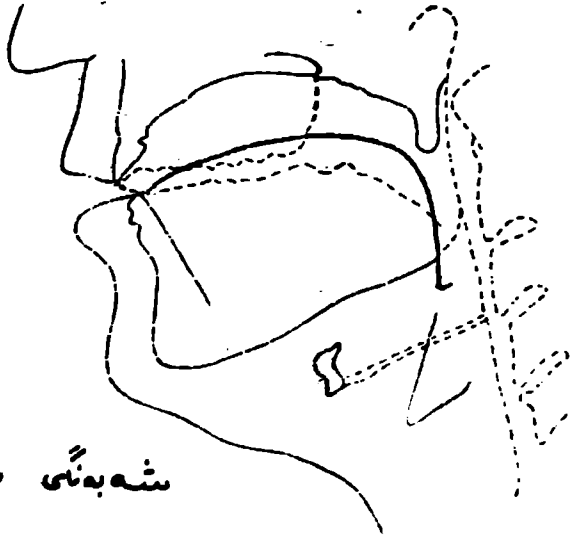
، و، ئ، ی، ئ، ی، و، ۆ		ریز		
		پیشه‌وه	ناوه‌راست	پشته‌وه
پانه‌ی به‌رز و پانه‌ی به‌رز و	سه‌روو	ی		وو
	ناوه‌راست	ئ	i و	ۆ
	خواروو		ه	ا

^(١) ئه‌و وینانه‌ی بۆ نیشاندانی چۆنیتسی ده‌رپرینسی ده‌نگه‌بزۆینه‌کانی زمانی کوردی خستوو مانته‌ پێش چار، له‌ کتێبی (ئێ. ئا. سمیرنوفا، ک. پ. نه‌یووی، فۆنه‌تیکی زمانی کوردی - دیالیکتی موکری لینینگراد، ١٩٨٥، ل (١٢ - ٢٢) هوه‌ وهرمان گرتوه‌وه‌.

وینه ی باری لیو
ده ده برپینی (ا) دا
فونینی

وینه ی خالی تیلکوتی زمان و
ملا شو له ده برپینی (ا) دا
فونینی

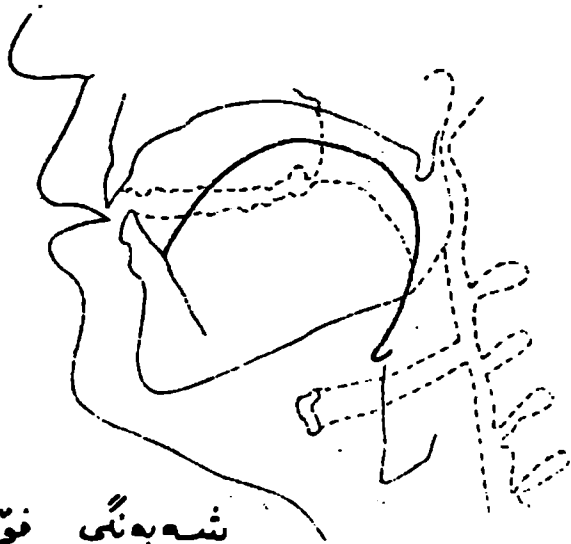

شه بهئی فونینی (ا)

وئندی باری لیو
له ده برینی فونئی (و) دا

وئندی خالی لیلکه وئنی
زمان و مه لاشوو
له ده برینی فونئی (و) دا

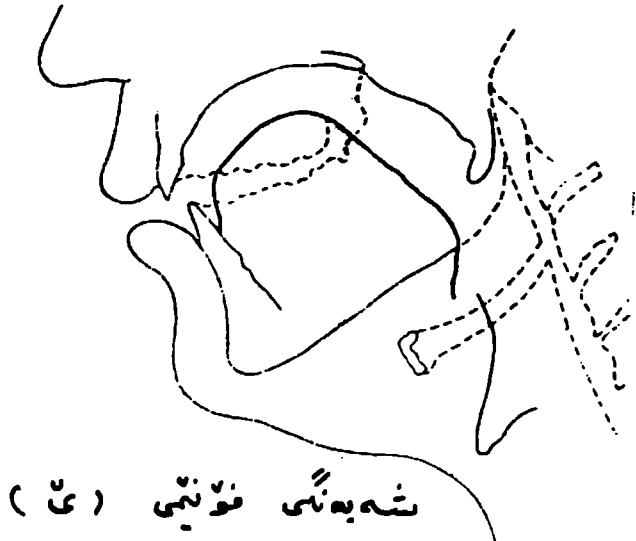
شه بهئی فونئی (و)

سەرەتایینکی زمانناسی

وینە ی باری لیو
لە دەبرینی فونیی (ی) دا

وینە ی خالی لیکەوتنی زمان و دەلاشو
لە دەبرینی فونیی (ی) دا

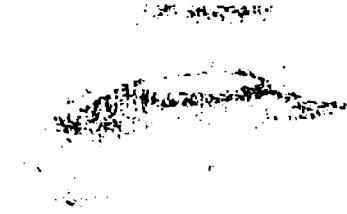

شەبەنگی فونیی (ی)

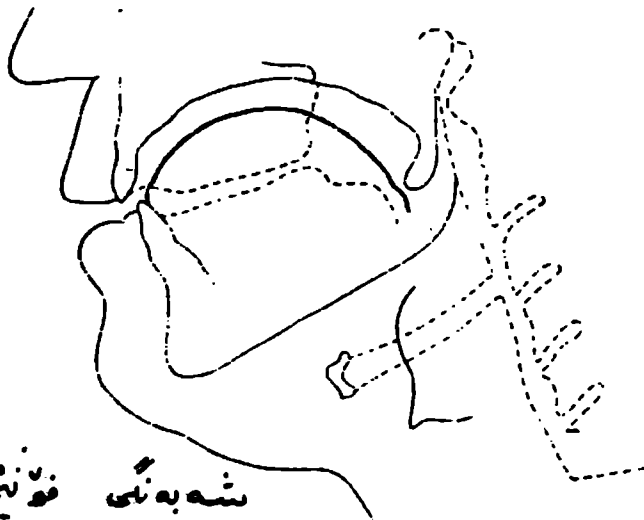
سەرەتایینکی زمانناسی

وینەى خانى لىك كوتى
نغان و مەلشوو له
ده برینى فونىي (ى) دا

وینەى بارى لىو
له ده برینى فونىي (ى) دا

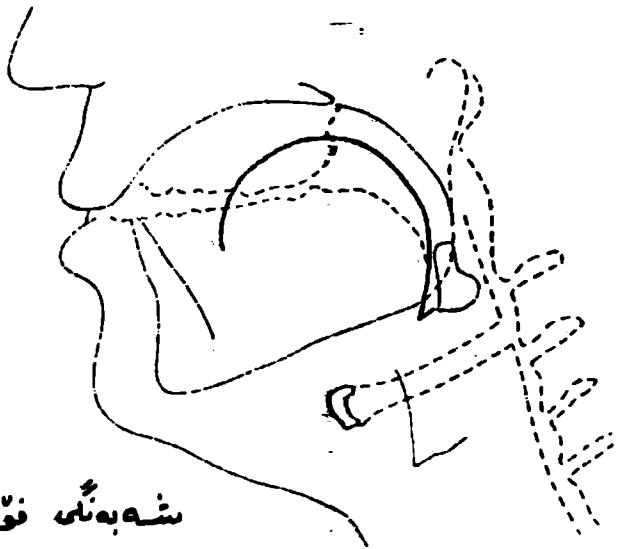
شە بە نای فونىي (ى)

سوره تائینکی زمانناسی

وینهی باری لیو
له ده بریری فونیی (و) دا

وینهی عالی لیلکه و تیی زمان و
مه لاشو له ده بریری فونیی
(و) دا

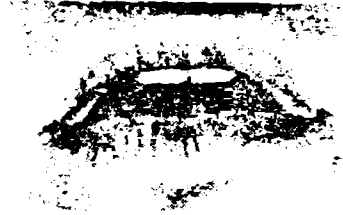

شهبهئی فونیی (و)

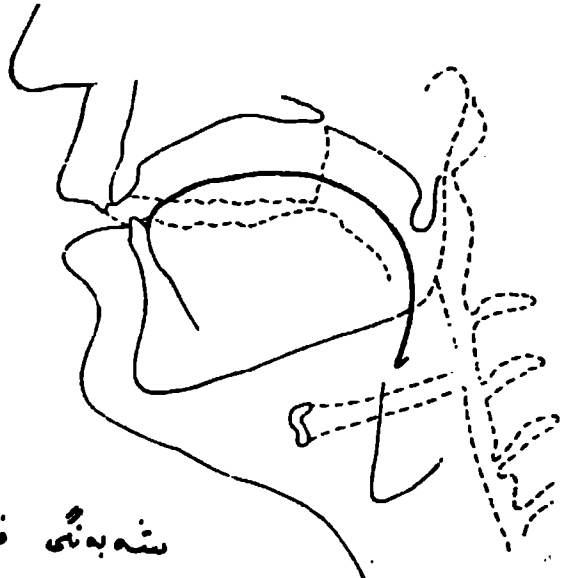
سەرئەتایینکی زمانناس

وینە خالی لێداکووتی
زمان و مەلاشود لە
دەبرپینی فونئیی (ه) دا

وینە باری لێو
لە دەبرپینی فونئیی (ه) دا

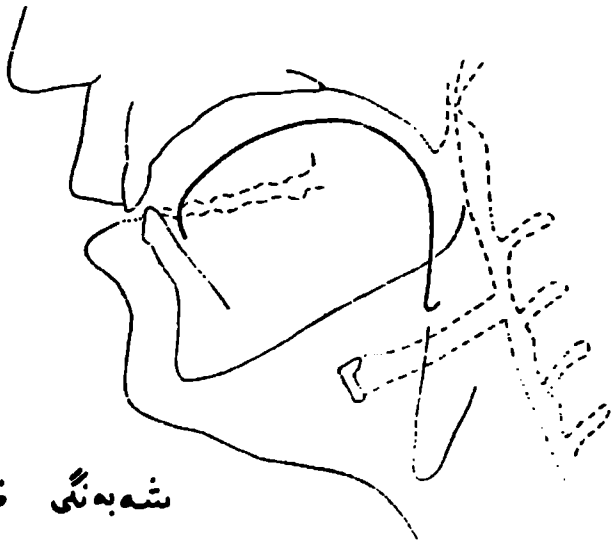
شەبەئیی فونئیی (ه)

سوره تاپیکس زمانناسی

ویندی باری لیتو
له ده بریننی فونیتی (وو) دا

ویندی خالی لیتو وینتی
زمان و مه لاشوو له
ده بریننی فونیتی (وو) دا

شه به نگی فونیتی (وو)

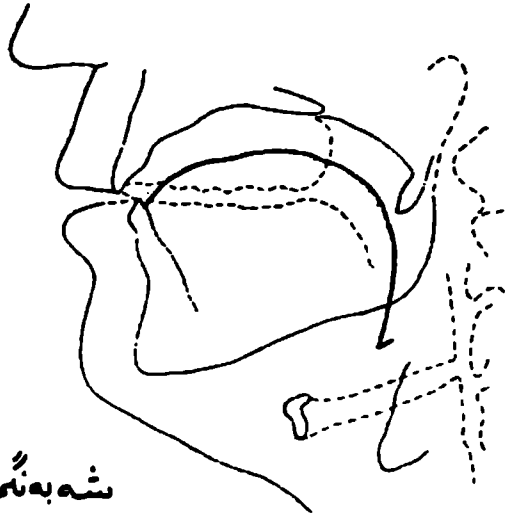
سەرەتاينكى زمانناسى

وئىنى خالى ئىلكەوتى
 زمان و مەلاشوو لە
 دەبېرىنى فونىيى (ا) دا

وئىنى بارى لىتو
 لە دەبېرىنى فونىيى (ا) دا

شەبەنى فونىيى (ا)

لە ھەندى زاماندا ، وەك دەنگى تايبەتى ناخاوتن ، بزوينى بىقلۇكى ھەيە . بزوينى بىقلۇكى لە زامانى سلاقيانى كۇندا ھەبووھ و پىتى تايبەتيشيان بۇ دانراوھ . بزوينى بىقلۇكى لە زامانى پۇلۇنىيە ئەمۇدا پارىزراوھ و لە نووسىندا نىگارى تايبەتىيان ھەيە : "nioſe" (دەيبەم) ؛ "moZ" (مىرد) . بزوينى بىقلۇكى لە رووى پىزەوھ لەيەك جىادەبنەوھ . بەوينە لە نمونەى دووھمدا (Ō) بىقلۇكى پىزى پىشەوھ نىيە .

لە زامانى فەرەنسىدا چوار بزوينى بىقلۇكى ھەيە : (â) ؛ (ÿ) ؛ (œ) ؛ (ē) . بۇ بزوينى بىقلۇكى يەكەم ، ھاوشانى نابىقلۇكى نىيە : "temps" _ "tā" _ (كات) . بزوينە بىقلۇكى يەكانى دى ھاوشانى نابىقلۇكى (پاك)يان ھەيە : "bond" _ "bā" _ (بان) و "boa" _ "bā" _ (مەژدىھا) ؛ "brun" _ "brōe" _ (قىزەش) و "peuple" _ "poepll" . (گەل) ؛ "pain" _ "pē" _ (نان) و (pere) _ "p e iR" _ (ياوڪ) . بزوينى بىقلۇكى لە زامانى فەرەنسىدا لە ئەنجامى يەكەوتنى بزوين و كۇنسۇنانتى بىقلۇكى يەوھ پەيدادەبى ، ئەويش كاتىك دەكەونە بارى كۆتايى و پىش كۇنسۇنانتى تەلەفوزنەكراوھوھ . وتنى بزوينى بىقلۇكى لەبارى ھەلپىنى پەردەى ناسمانە و پشتى زامانى ھىنراوھ خوارەوھدا ئەنجام دەدرى ، ھەرچى لووزەوى ھەواشە لە يەككاتدا و بە شىوھىكى يەكسانى دەكەوتتە بۇشايى دەم و كونە لووتەوھ .

لە زمانى پووسيدا بزوينى دريژ و كورت لە بارودۆخى فونەتيكى جياوازدا دەبينى . لە فۆرمى كۆى ناوى وشەى (سيبيرياكى)دا ، دوو (ى)ى يەكەم ، لە بېرگەى مې ھيزدان ، سى جار لە (ى)ى بېرگەى ھيزدار كورت ترن . بزوينى پووسى لە ژنر ھيزدا دريژىيان جياناكرتەوھ . سيستەمى بزوينى گەلى زمان جووتىي بزوين بەپىي دريژى دروست دەكا .

لە زمانى كورديشدا لە كورت و دريژىي بەدەمدا ھاتنى بزوينى (وو - ئا)دا چەندىن نمونەى ئاشكراھەيە . بەويئە ئەو بزوينە لە (نووسين ، پينووس)دا دريژتر تەلەفوز دەكرى وەك لە (نووسرا...)دا . ھۆى ئەمەش ، ئەوھەيە كە لە وشەكانى (نووسين ، پينووس....)دا ، ھيز لەسەر دەنگى (وو - ئا)ھ ، بەلام لە وشەى (نووسرا)دا ، ھيز دەخريئە سەردەنگى (ا) . دياردەى گويزانەوھى ھيزيش لە بېرگەيەكەوھ بۆ بېرگەيەك لە زمانى كورديدا زۆر باوھ .

بزوينى دريژ و بزوينى كورت لە زمانى چيكي و فينلەندى و ياكوتى ...دا ھەيە ، بە ويئە لە چيكي دا "پاس" (پشتين) و "پەس" (پەساپۆرت) ؛ "بووتى" (بوون) و "بووتى" (بژنوى) ؛ "راھا" (پنگە) و "دراھا" (خۆشەويست) ... فينلەندى : "فەرا" (نازاد) و "فەره" (پى) ... ياكوتى : "ماس" (بەرد) و "مەس" (دەرەكى) ؛ "بييل" (كەلەكە) و "بييل" (زانين) ... ئەم دياردەيە لە زمانى كورديشدا بە ھەمان شێوھەيە : "چاك" و "چەك" ؛ "كوپ" و "كوپ" ...

سەرمتاينكى زماناسى

درىژى و كورتى بزوين له زمانى يونانى كۆن و لاتىنى يشدا
هه بوو ، له سەر بنچينهى هاوپيوهندى درىژى و كورتى برگه ، كيشى
شيعريان دانا .

ويپراى بزوينى درىژ ، له زمانانى جيهاندا ديفتۇنگ
(diphthong)^(۷) يش هيه - واته بزوينى وتن ئالۆزى له يهك برگه
تهله فوزكاروى وهك يهك دهنگى ئاخواتن خۇواندوو . به نمونه ،
ديفتۇنگى (ou) ئىنگليزى له وشهكانى (go) و (home) و (no) دا
(o) ى سهرتا به يهك گوژم تله فوزدهكرى . (u) ى ماكى دووم له حالهتى
ئاساييدا تله فوزكرى كه متر پوونه ، واته خليسكاو و كورت و
ئاتهواوه . زمان له دهرپىنى سهرتاي ديفتۇنگدا بۆلاي پهك ناكشى ؛
بهشى نيوان ئاومرست و دواوهى پشتى زمان دهنوشتيتهوه ؛ ليوهكان
دهرناپهين . جا (θ) شيوهى دهنگى (θ) ومردهگرى . كهواته هيچ
يهكك له ماکهكانى ئهو ديفتۇنگه ويكچوونى تهواويان له گهل دهنگى
بزويندا ومرناگرن . واته له دوو دهنگى بزوين دهنگىكى ديفتۇنگى
پهيدا دهبي . تله فوزى بارى بزوينى ئهو دوو بزوينهش جياوازه
لهبارى يهكگرتنيان و پيکهاتنى ديفتۇنگى دا .

(۷) ديفتۇنگ به گرنگى واتاي (دووبزوينى ، جووتهبزوين ، بزوينى دولانه) دهدات و له
دوو بهش پيکهاتوهه : "دى" (دووجان) و "فتۇنگ" (دهنگ) .

سەرەتاینکی زمانناس

دیفتونگ دابهش دەبی بەسەر داکشاو^(۸) و هەنکشاو^(۹) . لە دیفتونگی داکشاو ماکی یەکەم بەتینە ، بەرینەیی دیفتونگی (ou) ی ئینگلیزی و (æ) ی ئەنەمانی ... هەرچی دیفتونگی هەنکشاو ماکی دووھمی بەتینە ، بەوینە (uo) ی ئیسپانی ...

هەردوو دیفتونگی (وی) و (وی) ی زمانی کوردی دیفتونگی داکشاون ، لەبەرئەوھمی ماکی یەکەمیان بەتینە . ئەگەر (وا) : (سوار ، شوان ، توان ...) دیفتونگ بوايە^(۱۰) ، ئەو هەنکشاو دەبوو ، چونکە ماکی یەکەمی لە ماکی دووھمی لاوازترە .

پنویستە دیفتونگ لە دیفتونگۆرد (diphthongoid) جیا بکریتەوھ . دیفتونگۆرد - ئەو بزۆننەن کە هیژ (stress) یان لەسەرە و لە سەرەتایانەوھ یان کۆتاییانەوھ تەئسیری دەنگی بزۆننکی دی لیوھ نزیکیان لەسەرە .

^(۸) دیفتونگی داکشاو (Falling diphthong) - خاوەنی خاسیەتی لاوازیوونی تینی ئەندامانی ناخاوتنە لە کۆتایی تەلفوزکردندا ، هەرچی چالاکی بەکەبەتی دەکەریتە سەرەتاوھ .

^(۹) دیفتونگی هەنکشاو (rising diphthong) - خاوەنی خاسیەتی بەهیزیوونی تینی ئەندامانی ناخاوتنە لە کۆتایی دەرپریندا ، بەلام لە سەرەتادا بەکزی دەست پێدەکات .
^(۱۰) ئەگەرچی هەندێ لە زانایان (وا)شیان وەک (وی) ، (وی) بە دیفتونگ داناوھ (بەرینە ، بڕوانە: کەریمی ئەبووبی و ئی . نا . سمیرنۆفا ، دیالیکتی کوردی موکری ، لنینگراد ، ۱۹۶۸ ، ۱۲ل) .

دابهش كوردنى كونسۇنانتەكان

ئەگەر لە خاسىيەتى بزوئىنەكاندا كارى دەنگەژىكان و شىۋەى وتن لەنەزەر وەرنەگىرابى ، ئەو لە لىكدانەوەى كونسۇنانتەكاندا ئەو خاسىيەتەنە بىنەماى دابهش كوردىيانن . دابهش كوردنى كونسۇنانتەكان گرانتر و ئالۇزترە ، چونكە لە زمانى جىھاندا ژمارەى كونسۇنانت لەئىوان (۵۰٪) تا (۹۰٪) . لە زمانى ئىنگلىزىدا ۲۴ كونسۇنانت و ۲۱ بزوئىن ھەيە (ئەو زۇربوونەى بزوئىن ئەنجامى بوونى بزوئىنى درىژو و دىفتۇنگە) . دەنگەكانى ئاخاوتنى زمانى پووسى برىتىيە لە ۴۲ كونسۇنانت و ۶ بزوئىن ؛ زمانى فەرەنسى ۲۱ كونسۇنانت و ۱۳ بزوئىن ؛ زمانى لىتوانى ۴۵ بەرانبەر بە ۱۲ ؛ زمانى ئەرمەنى ۳۰ و ۶ ؛ زمانى كوردى ۸ بزوئىن و ۳ دىفتۇنگ و ۲۸ كونسۇنانت ...

بىنچىنەى دابهش كوردنى كونسۇنانتەكان برىتىيە لە چوار خاسىيەتى سەرەكىى وتن : شىۋەى دەرپرېن ؛ ئەندامى چالاک ؛ شوئىنى دەرپرېن ؛ كارى دەنگەژىكان (پروانە : نەخشەى ژ ۱۰) .

شىۋەى وتنى كونسۇنانتەكان بە خاسىيەتى قوتاربوون لە بەربەست و تىپەربوونى لووزەوى ھەرا و دروستبوونى ژاومژاوى پىئويست بۇ پىكھىيانى كونسۇنانت دەوترى . دوو شىۋەى سەرەكىى وتنى كونسۇنانتەكان جىادەكرىنەوہ : كۆسپ و دەرياز . جاشتىكى سروشتى و ناسايىيە ، ئەگەر بەپىنى شىۋەى وتن كونسۇنانت بەسەر (كۆسپەك) و (خشۇك)دا دابهش بىيى .

كۆنسۇنانتى كۆسپەك لە رىگەي تەقىنەۋەي بەرھەلىست بە لووزەۋى ھەۋا دروست دەبى ، بۇيە كۆنسۇنانتى كۆسپەك بە (تەقىنەۋە)ش ناۋدەبى . دەنگى (پ) ، (ب) ، (ت) ، (گ) ... ھتە كۆسپەك . دروست بوۋنى كۆنسۇنانتى خشۇك ئەنجامى لى خشانى لووزەۋى ھەۋايە لە ديۋارى ئەو تىپەرگەيەي لە نزيك بوۋنەۋەي ئەندامەكانى ناخاوتنى بۇشايى دەم پىكەدى . بۇيە كۆنسۇنانتى خشۇك بە (درىزەپىدراۋ ، فوتىكراۋ ، پەۋان...) ىش ناۋدەبى .

لەتەك كۆنسۇنانتى كۆسپەك و خشۇكى پوختدا ، كۆنسۇنانتى ئالۇز (ئاۋىتە)ش ھەيە . ئەمانىش دوو جۇرن : لەسەرىكەۋە زرىنگۇك و لە سەرىكى دىيەۋە نىمچە كۆسپەك . لەنيو كۆنسۇنانتە زرىنگۇكەكانى زمانى كوردىدا (م) و (ن) بىقلۇكىن و (ل) و (ل) و (ر) و (پ)ش لەرۇكن . وتنى كۆنسۇنانتى زرىنگۇكى لەرۇك دەمىك بەجىدى ، كە لووزەۋى ھەۋا لە كۆسپ دەرياز دەبى و بە درزىكدا تى دەپەرى . بەلام لە تەلەفوزكردنى كۆنسۇنانتى زرىنگۇكى بىقلۇكدا بەرھەلىست تىكناچى و دەمىنىتەۋە ، چونكە بەشيك لە لووزەۋى ھەۋا بە كۈنە لووتدا تى دەپەرى ...

دروست بوۋنى نىمچە كۆسپەك بەندە بە درىزى كۆنسۇنانت و تەۋاكەرى وتنەۋە . لە زمانى پووسىدا كۆنسۇنانتى دووتوى لە بەيەكگە يىشتنى مۇرفىمدا پەيدا دەبى . ەك : (ن) - "ستىننوى" (ديۋارى) ، لە "ستىن" ەۋە كە بنەماي "ستىنا" (ديۋار) + "نوى" كە

پاشگرە "د" - "پۇددىرژات" (پىشتىگىرى كردن) ، كە لە پىشىگىرى "پۇد" و "دىرژات" (گرتن) پىكھاتووہ .

لە زمانى كوردىشدا "ن" - "بردماننەوہ" : (ن)ى يەكەم كۆتايى جىناوى كەسى يەكەمى كۆى دەستەى بەھىز (مان) ، كە كارايە . (ن) ى دووہم جىناوى كەسى سىيەمى دەستەى بىھىزە ، كە بەركارە . "ت" - "كوشتت" : (ت)ى يەكەم كۆتايى قەدى چاوكى (كوشتن)ە و (ت)ى دووہم جىناوى لكاوى كەسى دووہمى تاكى دەستەى بەھىزە ؛ "كورتتر" : (ت)ى كۆتايى مۇرفىمى (كورت) + (ت)ى سەرەتاي مۇرفىمى (تر) . "م" - "مۆم" : (م)ى كۆتايى وشەى (مۆم) + (م)ى جىناوى لكاوى كەسى يەكەمى تاكى دەستەى بىھىز . "ك" - "چانكەر" : (ك)ى كۆتايى مۇرفىمى (چاك) و (ك)ى سەرەتاي مۇرفىمى (كە) ؛ "پانكەر" : (ك)ى كۆتايى مۇرفىمى (پاك) و (ك)ى سەرەتاي مۇرفىمى (كە) ؛ ھەرۋەھا "پەكەوتن" و "چاككردن" ... ھتد .

كۆنسۇناتتەكانى زمانى پووسى لە كېى و ئاوازەدارى ؛ پەقى و نەرمى ؛ كۆسپەكى و خشۇكى دا بەرانبەر يەك دەوہستن . بەرانبەر يەكتەر وەستانى كورتى و درىژى خاسىەتى زمانى پووسى نى يە . لەم پوۋوہە زمانى پووسى لە ھەندى زمان جىادەبىتەوہ ، بەوئىنە لە زمانى فىنلەندى ، يان زمانانى دى فىنو - ئوگورى . لەم زمانانەدا درىژى و كورتى زۇر ئاشكرا دەربىنى .

بەوئىنە لە زمانى ئەستۇنى دا كۆنسۇناتتىش وەك بزوين ، خاوەنى سى پلەى درىژى يە : (پ) و (ك) دەشى كورت بن : "پۇلىت"

(دەسوتى) ؛ "كامين" (بەرد) ... يان درىژ : "پۆللىد" (بەروانكان) ؛
"كامين" (دەي خورنىم) ... يان زۆر درىژ : "پۆللى" (بەروانكە) ؛
"كامينا" (خوراندن) ...

درىژى كۆنسۇنانت پتر بە پىكېننانى نىمچە كۆسپەكەو بەندە .
وتى نىمچە كۆسپەك لە بەيەكگە يىشتنەو دەست پى دەكات و بەدوايدا
تەقىنەو پوونادات (ھەرچى لە وتى "ب" و "ت" دايە بەدوا
بەيەكگە يىشتندا تەقىنەو پەيدا دەبى) - بە واتايىكى دى
نىمچە كۆسپەك لە پووى ھەلمەتەو كۆسپەكە ، بەلام لە پووى
كشانەو ھەخشۇكە . نىمچە كۆسپەك نە بە ماكە پىكېننەكانى و نە بە
درىژى بەكەي لەگەل كۆنسۇنانتەكانى دى زاماندا ھاوكىش نى بە .
بەيىنە (چ) كە دەنگىكى كۆنسۇنانتى نەرمە ، ماكى دووھى ئاوازي
(ش) دىننەتەو ياد ، كە لە پووسىي ئەمرودا ھەمىشە دەنگىكى رەقە .

كۆنسۇنانتەكان لە پووى نىشاندانى ئەندامى چالاک و شوينى
وتى بەو ۋەردتر دابەش كراوہ - واتە لە ديارى كردنى ئەو نوقتە بەي
ئەندامى چالاک لىنى نىزىك دەبىتەو و كۆسپ يان درز پىك دىنى ، كە
لووزەو ھەوا پىيدا دەرباز دەبى و ژاۋەژاۋ سازدەكا . لە دەمىكى زۆر
زۈو ھە كۆنسۇنانتەكانيان بەپىنى شوينى وتن ديارى كردو ھە و
وتورويانە : (ت) پىتى ددانى بە ، (ك) پىتى ناسمانى دواو بە ... ھتد .
لە كۆتايى سەدەي (۱۹) ھە ، كەوتنە ئەو ھەي بەر لە ھەر شت
كۆنسۇنانتەكان بە شوينى وتىاندا دابەش بكن : (ت) - كۆنسۇنانتى
سەرى زمان ؛ (ك) - بىنى زمان . دابەش كردنى كۆنسۇنانتەكان بەپىنى

سەرەتايىنكى زاماناسى

چالاكىي ئەندام لەلايەن ژ . پۇسلۇي دەنگسازى فەرەنساىي و ۇ .
ئىسپىرسىنى دانىماركى و ل . ف . شىرباي زاماناسى سۇقتىيەو
گەشەي پىدرا .

كۆنسۇنانت بەپىي چالاكىي ئەندام بەسەر سى رەگەزدا دابەش
دەبىي : لىوھكى و زوانەكى و ئەوكى . لەنىو كۆنسۇنانتە
زوانەكى يەكانى زامانى جىھاندا پتر ھەمەجۇر و فراوان ،
كۆنسۇنانتەكانى سەرى زامان .

لەنىو كۆنسۇنانتى لىوھكى دا ، پتر لىوھكى - لىوھكى (ھەردو
لىو) - bilabial دەردەكەوى و كەمترىش لىو - ددانەكى
labiodental . لە وتنى كۆنسۇنانتى لىو - لىوھكى دا لەيەك
نيزىك بوونەوھى ھەردو لىو ، ياخود يەككەوتنىان ئەنجام دەدرى ،
وھك : ب ، پ ، م ... بۇ وتنى كۆنسۇنانتى لىو - ددانەكى يشدا لىوى
خواروھ لە ددانەكانى سەرەوھ نيزىك دەبىتەوھ ، وھك لە تەلەفوزكردنى
گفۇكى (ف) ، (ف) دا دەبىنرى .

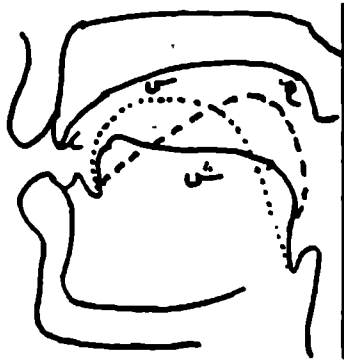
دەنگە كۆنسۇنانتە زوانەكى يەكان بەسەر رىزى پىشەوھ و
ناوھراست و دواوھدا دابەش دەبن . كۆنسۇنانتەكانى رىزى پىشەوھ ،
بە شوىنى دەربىننىاندا دەشى ددانەكى و پىشەوھى ئاسمانەى دەم
بن ، بەونە : س ، ش ، چ ... بەپىي سەرنجى وتن ، كۆنسۇنانتە
ددانەكى يەكانى رىزى پىشەوھ بە (فیکەيى) ناودەبرىن . ھەرچى ئەوانى
پىشەوھى ئاسمانەشن (فیشكەيى) يان پىدەوترى . لە پىكەينانى
كۆنسۇنانتەكانى سەرى زاماندا ھەموو رىگاكانى وتن كارىگەرن . لە

سەرەتاينىكى زاماناسى

نيوانياندا كۆسپەك و نىمچە كۆسپەك و خشۆك و بىقلۆكى و لەرۆك ...
 ھەيە . وىراي ئەوھش ، خودى شيۋەى وتن لە زمانى جياوازدا ،
 جياوازه . دەنگەكانى پىشەوھى زمان بەپىنى پىنەندىسى بارودۆخى
 سەرى زمان دابەش دەبن بەسەر : پىشتەكى - dorsal و لوتكەيى -
 aprical و پۆپەيى - cocominal (بروانە وينەى ژ ۸) .

كۆنسۇنانتى پىشتەكى - dorsal (لە "dorsum" ى لاتىنىيەو
 بە واتاى "پىشت" وەرگىراوھ) بە نزيك كرنەوھى بەشى پىشەوھى پىشتى
 زمان لە ددانەكانى سەرەوھ و ئاسمانەى پىشەوھ دەوترى . پىشتەكى -
 dorsal زوربەى دەنگەكانى رىزى پىشەوھى زمان دەگرتەخۇ : س ،
 د ، ن ... كۆنسۇنانتى لوتكەيى aprical (لە "apex" ى لاتىنىيەو بە
 واتاى "لوتكە" كەوتووتەوھ) بە نزيك كرنەوھ ، يان گىركردى سەرى
 زمان لە ددانەكانى سەرەوھ دەوترى ، ەك : ل ، د ... كۆنسۇنانتى
 پۆپەيى - cocominal (لە "cācumēn" - "پۆپە" ەوھ) بە ھەلپىنى
 سەرى زمانى بەرەو سەرەو چەماوھ دەوترى . كۆنسۇنانتى پۆپەيى -
 cocominal دەنگى لەرزۆك و فېشكەيى و نىمچەكۆسپەك دەگرتەخۇ -

(بروانە : وينەى ژ ۱۱) .

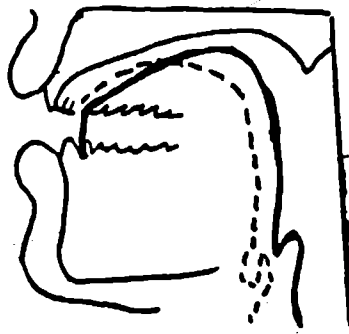

وينەى ژ ۱۱
 نەخشەى بەراوردىسى
 كۆنسۇنانتى (ش) و (س) و (خ)

سەرھاتىنىكى زاماناسى

كۆنسۇنانتى رېزى ناوھراستى زامان لە ئەنجامى نىزىك كىردىنەوھى ناوھراستى زامان لە ئاسمانە رەقە پەيدا دەبى . ($y - \gamma$) دەنگىكى كۆنسۇنانتى ناوھراستى زامانە و لە تەلەفوز كىردىدا سەرى زامان لە ددانەكانى خوارەوھ گىردەبى : هەردوو تەنىشتى زامان دەكەونە سەر ددانەكانى تەنىشت ؛ ناوھراستى پىشتى زامان بەرەو ئاسمانە رەقە بەرز دەبىتەوھ ؛ درزىكى يەكجار تەسك پىكىدىنى ، كە دەنگى پىدا پەت دەبى . وتنى كۆنسۇنانتى ($y - \gamma$) لە وتنى بزوينى ($1 - \gamma$) نىزىكە .

كۆنسۇنانتى ($y - \gamma$) لە سەرھاتى بىرگەى هىزداردا پوون تەلەفوز دەكرى ، بەھمان چەشن لەدواى كۆنسۇنانتىشەوھ : يار .. ديارى ... بەلام لە كۆتايى بىرگەدا وھ ($y - \gamma$) ناپىرگەى تەلەفوز دەكرى . وھ : لاي ...

وینەى ژ۱۲

نەخشەى ($W - \omega$) و ($y - \gamma$)

عەرمتايىنكى زاماناسى

لەنيو زامانە سلاڧيانى يەكاندا زامانى پۈلۈنى لە ھەموان زياتر كۈنسۇنانتى ريزى پيشەوھى زامانى تىدايە . ويىراي (y - ى) ، كۈنسۇنانتى فيكەيى و فيشكەيى پيشەوھى زامانىشى ھەيە و بە پىتى \check{s} , \check{z} , \check{c} , $d\check{z}$ نيشان دراون . كۈنسۇنانتى پيشەوھى زامانى بىقلۇكى لە كۆمەلى زاماندا بەدى دەكرى ، بەوئىنە لە فەرەنسى و ھانتى... دا .

كۈنسۇنانتى پىشتەوھى زامان دابەش دەبى بەسەر ناوھراستى ئاسمانە و پىشتەوھى ئاسمانەدا . كۈنسۇنانتى پىشتەوھى زامان ، كۆسپەك و خشۇك و بىقلۇكى ھەيە .

كۈنسۇنانتى پىشتەوھى زامان بەسەر زوانە چكۆلەيى و گەروويى و ئەركى يىشدا دابەش دەبى . بۇ نمونەي كۈنسۇنانتى زوانە چكۆلەيى دەشى دەنگى (ر)ى زامانى فەرەنسى بكرتتە نمونە . لە تەلە فوزكردى ئەم دەنگەدا سەرى زامان لە ددانەكانى خواروھ توند دەكرى ؛ بەشى پىشتەوھ دەچىتە يەك و بەرەو ئاسمانەي دەم بەرز دەكرتتەوھ و لووزەوى ھەوا زوانە چكۆلە دەھىنيتە لەرە و لەرزە و ناوھناوھ لەپىشتى زامان دەكەوى و بىرىن دەخاتە لووزەوى ھەواوھ و ژاوەژاوە دروست دەكات ، وەك : "Frère" (بىرا) ؛ "Paris" (پارىس)... بەلام لە خاسىيەتى تەلە فوزى دانىشتوانى پارىسدا ئەر دەنگە بى لەرە و لەرزەيە - واتە وەك كۈنسۇنانتى خشۇك دەوترى .

كۈنسۇنانتى گەروويى بە پىنگەي بزوتتەوھى پەگى زامان بۇ دواوھ و كورت بوونەوھى ماسوولكەي دىوارى گەروو (پروانە : وينەي ژە) دەوترى . كۈنسۇنانتى گەروويى ، كۆسپەك و خشۇكى ھەيە .

كۆسپەكى ئاوازەدارى گەرووىى لە زامانى ئاقازىدا ھەيە و گەرووىى خىشۆكىش بە زۆرى لە زامانى ئۇكرائىنىدا دەبىئىرى .

كۆنسۇنانتى ئەوكى بە شىئوھىيىكى گىشتى لە تەقىنەوھى گەرووىىدا خۆى دەنوئىنى . وەك دەنگى سەرەخۆى ئاخاوتن لە زامانى عەرەبىدا ھەيە و ھەمزەى پىدەوتىرى . ئەم كۆنسۇنانتە كپە كۆسپەكە بەھىنانەوھەيەكى دەنگەژىكان دەردەبىرى : تەوژمى ھەوا بە يەك گۆژمى تىژدەرباز دەبى : ژاوەژاوىكى لاوازى تەقىنەوھە ساز دەكا (بىروانە : وئىنەى ژ ٦) . دەنگى ئەوكى پىتر وەك تەواوكەرى وتنى بزوئىن و كۆنسۇنانت خۆى دەنوئىنى . بەوئىنە لە تەلەفوزكردنى ئەو وشە ئەلەمانىيانەدا ، كە بە بزوئىن دەست پىدەكەن ، ژاوەژاوى كپى ئەوكى ، كە لە پىچىچىرى لەناكاوى ھاتنەوھەيەكى دەنگەژىكان دەبىئىرى . بەم جۆرە تەلەفوزكردنە دەوتىرى ھەلەتەى توند .

وەك پىشتەر باسماڭ كىرد ، كارى دەنگەژىكان خاسىەتتىكى پىئويستى كۆنسۇنانتە . بەپىنى ئەم خاسىەتە كۆنسۇنانتەكان دابەش دەبن بەسەر : ژاوەژاوهىسى (كپ و ئاوازەدار) و زىنگۆكدا . بەرانبەر يەكتەر وەستانى ئاوازەدار و كپ تايبەتتىكى دىار و ئاشكرى زوربەى زامانى جىھانە . بەلام لەمەشدا جىياوازى لەنىوان ھەندى زمان و گرووىى زاماندا ھەيە . بەوئىنە لە زامانى مارىدا دەنگى (ب) تەنيا لەگەل (م)دا دىت : "كۆمبۇ" (قان) ؛ وشەى زامانى مارى چۆن ناشى بە دەنگى ئاوازەدار كۆتايى بىت ، بەھەمان چەشن نالوى بە كۆنسۇنانتى ئاوازەدار دەست پىبكات . لە زامانى ھانتىدا ھەر

كۆسپەك و خشۆكەكان كۆنسۇنانتى كېن : س ، ش ، خ ... لە زامانى ئەستۇنى دا دەنگى (ب ، د ، گ) دا كۆنسۇنانتى كېن و جياوازييان لەگەل (پ ، ت ، ك) دا ئاوازدارىتى نىيە ، بەلكو درىژى و تىنى و قنە . لەگەل ئەوئەشدا لە زاماندا دەنگى بىقلۇكى كېيش ھەيە . لە وشەي فەرەنسى "mal" (بەد) دا ، دەنگى (ل) كې بوو و لە وشەي "table" (مىن) دا ئاوازدارىتى پاراستوو .

شيوەي وتن و ئەندامى چالاک و شوينى وتن و كارى دەنگەژىكان خاسىەتى بىنەرەتىي و تنن و لەسەر بنچىنەييان كۆنسۇنانتەكان دابەش كراون . لەتەك خاسىەتە بىنەرەتىيەكانى و تندا لە ھەموو زامانىكدا خاسىەتى دىش ھەيە ، كە بەردەوامىي دابەش كوردنى كۆنسۇنانتەكان رادەگەيەنى .

خاسىەتەكانى دى تەواكەرى وتن برىتىن لە : "aspiration" و "labialization" و "palatalization" و "velarization" .

بەلى خشانى ھەوا لە دەنگەژىكان ، كە درزى رېپرەوى پى تەسك دەيىتەو ، دەوترى aspiration . labialization - ئەو تەلەفوز كوردنەي كۆنسۇنانتە ، كە بەژاوەژاوى لىو بەرپى دەكرى و لە لووزەوى ئاخاوتندا لەژىر تەئسىرى بزوين يان كۆنسۇنانتى دراوسىندا پەيدا دەيى .

palatalization جۆرى ھەرە بەربلاوى خاسىەتى تەواكەرى وتنە و برىتىيە لە پىر بەرز كوردنەوى پىشتى زمان بەرەو ئاسمانە رەقە . لە تەلەفوز كوردنى (palatalization) ھ لىو ھەكىيەكاندا ، لىو بەرەو

پيشهوه دهكشى ... بزوتنهوهى بهشى پشتهوهى زمان بو ديوى
ناسمانه نهرمه ، وتنيكى پيچهوانهى تهواوكر دينيته نارا و بهمه
دهوترى Velarization .

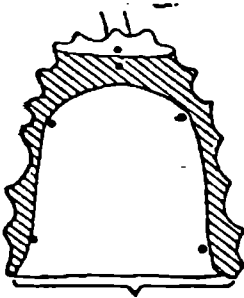
(palatalization) و (Velarization) دهچنه سهر وتنى
بهرهتسى و شيوازيكى تهواوكرى كونسونانت سازدهكهن .
palatalization نهرمى و velarization رهقى - نهمش خاسيه تيكي
بوونى كونسونانتهكانى زمانى بووسى يه : "میل" (تهباشير) - "میل"
(گچكه) ؛ "لووك" (پيان) - "ليوك" (ئاوهپوق)^(۱) . هرچى (ل)ى
نهروپى يه نه دهبيته palatalization و نه Velarization .

تهماشاكردنى چونيتهى خاسيهتى وتنى بزوين و كونسونانت
نهوه نيشان دها ، كه هر دهنگيكي ناخاوتن خاوهنى كومهلى
خاسيهته . كاتى دهنگهكانى ناخاوتن له پيکهاتنى برگه يان وشهدا
دهكونه پال يهكدى ، دهشى نهو خاسيهتانهيان پياريزرى و دهشى
نهپاريزرى . نهمه ديسان نهوه نيسپات دهكا ، كه پيکهاتنى دهنگى
زمان تهنيا بوونى كومهله دهنگيك ني يه ، بهلكو دهستوورى
يهكگرتنيشيانه له شهپولى ناخاوتندا .

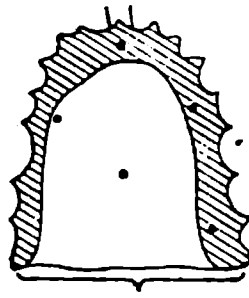
^(۱) له زمانى كورديشدا بهمه مان چهشنه . بهرينه : (كل) و (كل) ... (جاپ) و (جان) ...

سەرەتاییکەى زمانناسى

نەخشەى خالى لىكەوتنى زمان و مەلأشوو لە دەربىرى
كۆنسۇناتقەكاندا :

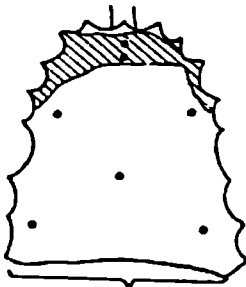
نا

تا

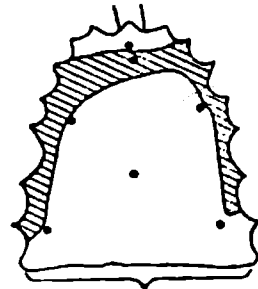
(ن) لە وشەى (نا) دا

(ت) لە وشەى (تا) دا

لا

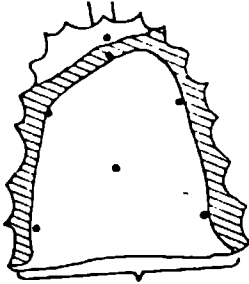
(ل) لە وشەى (لا) دا

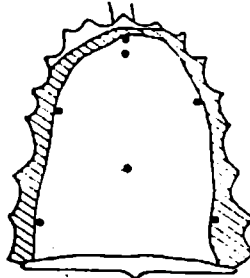
دا

(د) لە وشەى (دا) دا

سەرەتاينكى زمانناسى

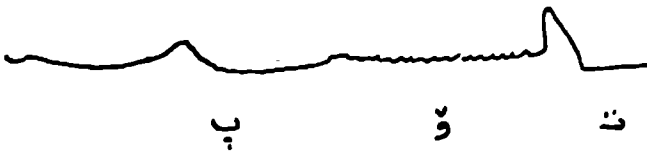
گارا

پا

(پا) لە وشى (پا)دا (را) لە وشى (گارا)دا

ويئەى شەپۆلى دەپرىنى كۆنۆنانتەكان :

(ت) لە سەرەتای وشەدا

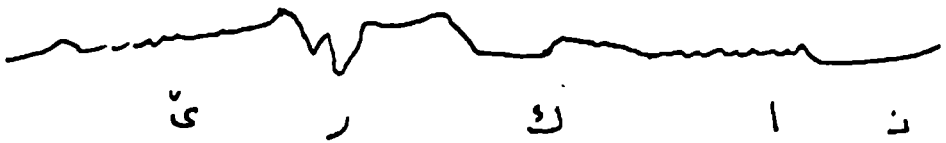
سوره تاینکی زماناسی

(ت) له نیوان بزوئندا

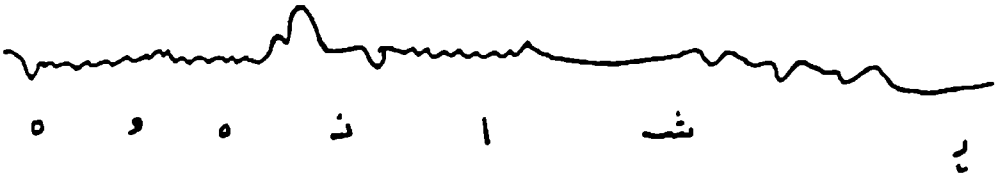

(ت) له کوتایی وشهدا

(ن) له سرهتای وشهدا

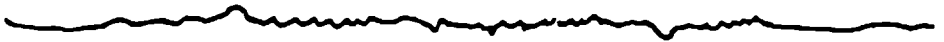
سوره نائیکی زمانناسی

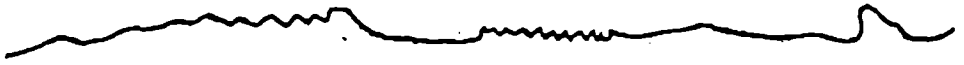
(ن) له نیوان بزوتیدا

(ن) له کونای وشدا

(ل) له سره نای وشدا

پ ش ی ل ه

(ل) له نیوان بزوتندا

ک و ش ز ا ل

(ل) له کولتایی وشه دا

گ ه ر ا

~~ه~~ (ل) له نیوان بزوتندا

سه روزنایکی زمانناسی

ب پی ل

(ل) له کولانی وشدا

پ پی ش

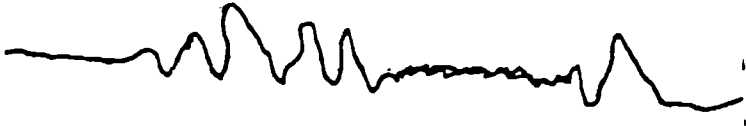
(پ) له سره نای وشدا

ب پ ه

(پ) له نتوان بزویندا

سوره تاینکی زمانناسی

ت ه ی

(پ) له کوتایی وشه دا

پ ی ر و ز

(د) له نیوان بزوتیندا

ر و چ

(ر) له کوتایی وشه دا

-۳-

برگه و هیژ و ئاواز

ئاخاوتنی دهنگی بریتی‌یه له لیشاوی دهنگ ، که تئیدا نهک ته‌نیا دهنگه‌کانی ئاخاوتن و برگه‌ی لی دهرده‌که‌وی ، به‌لکو دانه‌ی پتر گه‌وره‌ی وهک تریه (ایقاع) و ته‌شی لی په‌یداده‌بی . زه‌نگی زنجیره‌ی دهنگ به‌پینی دانه دهنگی‌یه‌کانی زمان جیاده‌کریته‌وه و له شیوه‌ی پارچه (Segment) و پارچه به‌دهرایه‌تی (Supersegment) دا ده‌بن . ده‌نگی ئاخاوتن (فونیم) و برگه ساده‌ترین پارچه‌ی دانه‌کانی ئاخاوتن . هیژ و ئاواز - دانه‌ی پارچه‌به‌دهرایه‌تین . تریه و وته - دانه‌ی پارچه‌ی ئالۆزن ، که به‌هیژ و ئاواز یه‌ک خراون .

پییوسته تریه و وته له‌گه‌ل ده‌سته‌واژه و پرسته‌دا (که دانه‌ی پیکهانتی پریزمانیی زمانن) تیکه‌ل نه‌کرین . به‌وینه ، پرسته بریتی‌یه له یه‌کیتی ناوه‌روکی پرسته‌سازی و ژیربیژی (واتاداریتی) و نه‌و قالبی پرسته‌سازی‌یه‌ی به‌ر له هه‌ر شت به‌فۆرمی وشه دهرپراره .

تیکه‌ل‌کردنی دانه‌ی ده‌نگسازی و پریزمانی له‌ زاراوه‌ی (Syntagme) دا ئاشکرا ده‌بی ، که جاریک به‌ واتای تریه و جاریک به‌ واتای ده‌سته‌واژه به‌کاردی‌نری . ل . ف . شی‌ریا سینتاگمه‌ی ناوانوه یه‌کیتی ئاواز و واتای به‌ر له هه‌ر شت به‌هیژ سازبوو و بریتی‌یه له به‌شیکی گوته ف . دی . سۆسسیور سینتاگمه‌ی به‌گشت

پیکهاتنیکی دوو ئەندامی ، که ئەندامه کانی بتوانن وهک دیارخراو و دیارخهر هاوپیژە بن ، ناو بردووہ . زاراوہی سینتاگمه وای لی هات بو واتا گه یاندنی دەستەواژە بەکاربەینری ؛ سینتاگمه کۆمه لایه تی دەستەواژە ی هەلبەستراوہ ... هتد .

نیستاش وردتر له برگه و هیژ و ناواز دەدوین :

برگه و جوړه کانی :

برگه بریتی یه له بچووکتین دانە ی سروشتی ته له فوزکراوی دەنگه کانی ناخاوتن . ناخیوهر که وشه یینک ته له فوز دهکا به سەر تاکه تاکه ی دەنگه کانی ناخاوتندا دابهشی ناکات ، به لکو به سەر برگه دا دابهشی دهکات . برگه یه کیتی وتن و بیستن دهگرته خو .

چهند تیوری ییکی برگه هیه و ئەوی له نیوانیاندا پتر بلاو و ناسراوه ، دوانه : زرینگۆکی و ماسوولکه یی . تیوری زرینگۆکی برگه وهک پهک کهوتنی ماکی پتر دهنگدار له گه ل ماکی که متر دهنگدار ته ماشا دهکری . دەنگه کانی ناخاوتن به پینی توانستی پیکهینانی برگه دابهش دهبن به سەر پله ی جیاوازی دهنگداریتی دا - بزۆین ؛ کۆنسۆنانتی زرینگۆک ؛ کۆنسۆنانتی ئاوازه دار ؛ کۆنسۆنانتی کپی خشۆک و تهوژمۆک . ئو . نیسپیرسینی زمانناسی دانیمارکی و پ . ئی . ئاقانیسۆفی دهنگسازی سوڤیتی تیوری زرینگۆکی برگه یان دیاری کردووہ . تیوری گرژبوونی ماسوولکه گرۆمۆنی دهنگسازی فەرهنسای پینشیاری کردووہ و له لایه ن ل . ف . شیربای دهنگسازی

سەرەتاينكى زماناسى

سۆڧىتى يەۋە پشتىگىرى لى كراۋە : بەپىن ئەم تىۋرى يە ، بىرگە ۋەك يەكىتى بەرزبۈۋى گىرژى و تىن سەندى دەنگدارىتى لى سەرەتايى بىرگەۋە و كىزبۈۋى لى كۆتايى بىرگەۋە تەماشى دەكرى :

بىرگە خاۋەنى خاسىيەتى يەكىتى كراۋەيى يان داخراۋەيى بۆشايى دەمە . بەپىن ئەم بۆچۈۋە سەرجمى بىرگە بەسەر كراۋە ۋ داخراۋدا دابەش دەپى . بىرگەي كراۋە ، بەۋ بىرگەيە دەۋترى ، كە بە كراۋەيى بۆشايى دەم تەلەفوز دەكرى . بەۋ پى يە لوتكەي بىرگە ماكى بىرگە پىنكەينى دەكەۋىتە كۆتايى بىرگەۋە . لەم بارەدا بىزىن ماكى بىرگە پىنكەينە : دا - را ؛ جوو - تە ؛ بۆ - نە ؛ رى - گە ... بەپىچەۋانەۋە ، بىرگەي داخراۋ لەبارى داخراۋيى بۆشايى دەمدا سازدەپى . لوتكەي ئەم جۆرە بىرگەيە و ماكى بىرگە پىنكەينى دەكەۋىتە سەرەتايى بىرگەۋە ، دۋاي ئەۋە خاۋبۈۋەۋەي گىرژى و كەم بۈۋەۋەۋەي دەنگدارىتى پۈۋدەدات : ئاش ، ئال ... لەتەك بىرگەي داخراۋدا ، بىرگەي داخراۋى داپۇشراۋىش ھەيە : مۇم ، گول ، دار - تاش ، سەر - دار ... دەكرى جۆرەكانى بىرگە بە شىۋەي جەبىر نىشان بىرئىن : CV ، VC ، CVC ، كە (c) - كۆنسۇنانتە و (v) - بىزۋىن :

بىرگە و پەگ يەكسان نىن . دەزانىن لەگەل وشەي يەك بىرگەيى دا ، وشەي فرەبىرگەيى يەك پەگى ھەيە . بەۋىنە : شوۋتى ، بەھار ، سەھۇل ، چۆلەكە ... وشەي فرەبىرگە زۆر جار بە فرەبىرگە دەردەچىن . دابەش كىردى بەسەر مۇرفىم و بەسەر بىرگەدا ۋەك يەك نى يە . بەۋىنە وشەي (بەرە) لە دوو مۇرفىمى (بەر - ە) و دوو بىرگەيى (بە - رە)

سەرەتاينكى زاماناسى

پىنكھاتووه . كەواتە دابەش بوونى مۇرفىمى و دابەش بوونى بىرگەيى جياوازن . وشەي (شوووتى) ئە يەك مۇرفىم و (شوووتى) و دوو بىرگە (شوو - تى) دروست بووه ...

لەتەك ئەو زمانانەي جياوازي لە دابەش كردنى وشە بەسەر بىرگە و مۇرفىم دا ھەيە ، زمانانى ئەوتۇش دەببىزى ، كە ژمارەي مۇرفىم و بىرگەي وشە تىياندا يەك دەگرنەو و پەگى وشەشيان يەك بىرگەيى يە . بەو جۆرە زمانانەش دەوترى زامانى يەك بىرگەيى و زامانى فرەبىرگەيى .

ھىزى و جۆرەكانى

ھىزى بە دەرختى دەنگىك ، يان بىرگەيىك ، يان وشەيىك دەوترى ، كە لە رىگەي تىندان بە گرژبوونى ماسوولكە و تەوژمى لووزەوى ھەواوہ ، يان گۆپىنى رادەي بەرزى دەنگەوہ ئەنجام دەدرى . بەپىنى بابەت دەرختى ھىز دەشى بىرگەيى ، وشەيى ، پستەيى بىت . بەپىنى خاسىەتى بىستىن و وتنىش ھىزى يەك ئاواز - (monotonic stress) و ھىزى فرەئاواز - (polytonic stress) جيا دەكرىنەوہ .

ھىزى يەك ئاواز لەگەل ئەوہى خاوەنى خاسىەتى يەككىتى بەرزى يە ، خاوەنى گۆپىن و تىن و درىژى دەنگىشە . ھىزى يەك ئاواز وەك شتىكى عادەتى لە ھەموو زمانىكدا تواناي شىوہ گۆپىى دانەي بىنەرەتى ئاوازي زۆرى يە . ھىزى يەك ئاواز دەلوئى تىن دار ، يان چەندىتى بى . زەبرى لووزەوى ھەوا بىرگە لە ھىزى تىن داردا

جىيادەكاتەوھ ؛ درىژىش ھىزى چەندىتى دىارى دەكا . گەلى جار
خاسىيەتى تىندارى و چەندىتى لەگەل يەكدى پىدەكەون . بەيئە لە
زمانى پووسىدا بېرگەى ھىزدار جىياوازى لەگەل بېرگەى بىھىزدا تەنيا لە
تاووتىندا نى يە ، بەلكولە درىژىشدا يە . لەم پووەوھ سەرنچ پراكىش
ئەو يە ، ھەلگىرانى ئەو زمانانەى بزوينى درىژ و دىفتونگىان ھە يە ، وا
ھەست بە ھىزى پووسى دەكەن ، كە درىژى بى . بەيئە ياكوتەكان
ھىزى پووسىيان بە درىژى بزوين ھەرگرتوھ و بزوينى ھىزداريان بە
بزوينى درىژيان بە دىفتونگ گۆپوھ : لامپە : لا امپە (چرا ، گلوپ) .
ھىزى فرەئاواز خاسىيەتى گۆپىنى بەرزى ئاواز و سازى
مۇسىقى يە . ھىزى فرەئاواز لە زمانى يۇنانى كۆن و ھىندى كۆندا
ھەبوھ و لە زمانى سىرب و كەروات ، لاتىنى ، چىنى ، قىتئامى ،
ژاپۇنى و ژمارەيىكى دى زۆرى زمانەكانى ئاسيا و ئەفەرىقاشدا ھە يە .
بۇ نەمۇنە لە زمانى چىنىدا بەشنىكى زۆرى وشەى يەكبنجى بە
بزوتنەوھى ئاوازى بېرگەى جىيادەبنەوھ .

وھك :

ما - بە ئاوازى پىك واتاى (دايك) دەگە يەنى .

ما - بە ئاوازى ھەلكشاو - (ناوى پووەكىكە)

ما - بە ئاوازى داكشاو - (سەرزەنشت)

ما - بە ئاوازى داكشاو - ھەلكشاو - (ئەسپ)

بەم جۆرە لەم زمانانەدا چەند ئاوازى ھاودەنگ (Homophonous)

بەرچا و دەكەون .

هیز به شیوهینی پتو بهنده به وشهوه و بریتی به له خاسیه تی . هیزی وشه به دهرخستنی یهکیک له برهگان و دهسته لاتی به سهر گشت نهوانی دی بی هیزدا دهوتری . برهگی هیزدار دهوانی به تین و دریزی و چونه تی بزۆین له برهگی بی هیز جیا بیتهوه . له وشهی فره برهگییدا ، به تایبه تی له دوو بنه مایدا ، له تهک هیزی سهرهکی دا ، هیزی ناسهره کیش پهیدا دهبی ، که دهشی هیزی دووه می پی بوتری . له وشهی ناساده ی زمانی پوویدا ، هیز دهکهوئته سهر دووم یان دوا بنه ما ، به لام له زمانی نه له مانیدا به پیچه وانوه دهکهوئته سهر یه کهم بنه ما .

به پینی شوینی هیز له وشه دا دهشی هیزی هه میشه یی (به ند) و هیزی به ره لالا جیا بکرتهوه . هیزی هه میشه یی بو گشت وشه کانی زمان جی گیره . بهوینه له زمانی چیکی و لیتوانی و ههنگاری دا له سهر یه کهم بره که ده پاریزی . له زمانی فره نسی و زوربه ی زمانه تۆرانی یه کاندایا دوا بره که وهری دهگری . له زمانی پۆلۆنیدا هه میشه دهکهوئته سهر برهگی پیش کوئایی .

له باری هیزی به ره لالا هندی وشهی چه سپیو هیزی جیگیریان هه یه ، به لام به گشتی هیز جی گوړکی دهکات و بزۆ خو ی ده نوینی و ههر له بهر نه وشه به هیزی به ره لالا ناوده بری . نه م جوړه هیزه هندی جار به شیوه ی فۆنیم دهوری گوړینی و اتا و فۆرمی وشه ده بیینی .

زمانی پوو سی خاوه نی هیزی به ره لالیه . هیز له م زمانه دا دهشی بکهوئته سهر برهگی یه کهم ، یان دووم ، یان سی یه م ، یان کوئایی ،

يان پىش كۆتايى ... ئەو وشە چەسپىوانەش كە لە مېزەۋە ھىزى جىگىريان لەسەر جىگىربوۋە ، گەلى جار تەنەت لە گۆرپىنىشياندا ھىز لە شوئىنى خۇى نابزوى .

لە زمانى پروسىدا لە تەك ھىزى جىگىردا ، وشەش ھەيە لەبارى وشەپۇنان ، يان گەردان ، يان گۆرپاندا ھىز دەبىزوى و شوئىنى خۇى دەگۆپى .

ھىز لە زمانى كوردىدا بە زۆرى دەكەۋىتە سەر دواپىرگەى وشە ... لە ھەندى حالەتدا وا پوودەدات ، ھىز لە يەك وشەدا شوئىنى لە بىرگەيەكەۋە بۇ بىرگەيىكى دىكە دەگۆرپىتەۋە بىئەۋەى كار بىكاتە سەر ماناى وشەكە . بەلام ھەندى جارىش لە گواستەۋەى ھىزدا ماناى جىاواز پەيدادەبى .

بەۋىنە وشەى "سەۋزە" ، ئەگەر ھىز لەسەر دوا دەنگى دابىرى ، ئەۋە ماناكەى "ھەمووچۆرە شىنايىك دەگىرتەۋە كە پوابى" . خۇ ئەگەر ھىز بىخىرتە سەر دەنگى دوۋەمى ، ئەوسا بە ماناى "رەنگى سەۋز" دىت . ۋەك بووتىرى "ئەۋ مەرەكەبە سەۋزە ..." . وشەى "تەختە" ئەگەر ھىز لەسەر دوا دەنگى دابىرى ، ئەۋە ماناكەى (لوح)ى عەرەبى دەگىرتەۋە . خۇ ئەگەر ھىز بىخىرتە سەر دەنگى دوۋەمى ، ئەوسا بە ماناى (انە مستو او عدل)ى عەرەبى دىت . بىگومان ، ھەردوۋ وشەى "سەۋزە" و "تەختە" لە حالەتى دوۋەمدا ھەر بە پۋالەت وشەن ، دەنا ھەردوۋىيان رىستەى تەۋاون . بەمەدا دەبى ئەۋە لەبىر نەكەين كە لە زمانى كوردىدا دەبرى واتاگۆپى ھىز لەگەل ھەندى زماندا دوور

دەكەوئیتەوه . ئەو دووركەوتنەوهیەش ، ئەوێهە كە گواستنەوهی هیز لە
بەرگەیهكەوه بۆ بەرگەییکی دی بە زۆری وشەكە دەكاتە پسته و هەمان
وشە نامینیت .

بەمجۆره دەبینین ، كە لێرەدا گواستنەوهی هیز دەبیتە هۆی
پەیدابوونی مانای جیاواز . بەلام واش پوودەدات ، كە گواستنەوهی
هیز كار ناكاتە سەر گۆڕینی مانا . بەنموونه ، وشەي "پەردە" -
هەرچەند لە پەسەندا هیز بەسەر دوا دەنگەوهیە ، بەلام ئەگەر لەسەر
بزوینی یەكەمین دابنری مانا هەر ناگۆڕی . لە وشەي "دارا"دا هیز
لەسەر بزوینی یەكەم یاخود دووم دابنری مانای وشەكە ناگۆڕیت ...
هتد .

هەر زمانیکی سەر پووی ئەم زەمینە بگرن ، دەبینن كە خاوەنی
چەندین تاییبەتیی ئەوتۆیە ، كە لە زمانەكانی دیکەي جودا دەكاتەوه ،
یاخود پووی وای هەیه نزکی دەخاتەوه . خۆ ئەگەر لە زمانی كوردیدا
لە هیز وردببینەوه و لەگەڵ چەند زمانیکدا بەراوردی بكەین ، ئەوه
هەندی راستیمان بۆ ئاشكرا دەبی . بەوینە هیز لە زمانی كوردیدا وەك
گەلی زمانی دیکەي سەر پووی ئەم زەمینە ، دەخریتە سەر بزوین ؛
دەكری لە بەرگەیهكەوه بۆ بەرگەییکی دی بگۆزیتەوه ؛ دەتوانی دەوری
واتاگۆڕی ببینی ... هەر بەو چەشنە لە زمانی فارسی و ئینگلیزی و
پووسی و ئیتالیایی ... دا كار دەكات .

هیزی پستهیی یان ژیریژی بە ناوهرۆك لە هیزی بەرگەیی و
وشەیی جیادەبیتەوه . هیزی پستهیی ئەركی دەنگسازی و واتایی -

پستهیی به جی دینی و وشه له وته و پسته دا به یه که وه ده بهستی .
هیزی ژیریژی (واتایی) له دابه شکردنی چالاکانه ی پسته دا ، وشه و
گوته دهرده خا . هیزی پستهیی به ناوازه وه بهنده و ده بیته به شیکی .
گه لیک جار ، واری ده که وی که هیزی پسته ، یه ک پسته به چهند
ماناییکی جیاواز دهرده بچی (له گه ل نه وه شدا ، که به گویره ی
دهنگه کان و هیزی وشه وه ک یه کن و جیاوازییان له نیواندا نییه) .
به وینه له پسته ی پرسی - "مام هات ؟" دا ، نه گه هیزی پسته به سهر
وشه ی "مام" وه بیته ، نه وه پرسیاری که سیک نیشان دها . به لام
نه گه هیزی پسته له سهر وشه ی "هات" دابتری ، نه و کاته هه والی
پووداویک یا خود کاریک ده پرسی .

ترپه و به زگر و دواگر

ترپه دوو یان چهند برکه یه که ، که هیز یه کی خستین . ترپه
ده توانی هاوسهنگی وشه بی و وشه له گرووی یه ک کیشتی دا یه ک بخا .
نه و جوړه دابه شکردنه ی ترپه یی پسته له بنه مای ناوازی شیعدا
هه یه ، که کیشه که ی گوپینی ژماره ییک برکه ی بی هیز به ترپه و دیپر
ده گرتنه خو .

له زوربه ی زماناندا وشه گرنگه کان ، به تایبه تی ناو ترپه ییکی
تایبه تی پینک دینن و هیزی فره هنگی و پسته یی خو یان هه یه .
ناوه لکردار و جیناو و ژماره و پیشبهند و نیشانه و نامرازی به ستن و
هه ندی نامرازی دی له پیشه وه به وشه گرنگه که وه ده به سترین ، که وا

لەم حالەتەدا ئەک تەنیا خاوەنی هیزی وشەیی یە ، بەلکو خاوەنی هیزی
رستەیی یە (بەهاری کوردستان ؛ تۆی گورد ؛ دوو پوژ ؛ بی مندال
...) . ئەوجۆرە وشانە ، کە هیز لە دەست دەدەن و خۆیان بە وشەکی
دی یەو دەبەستەو پێیان دەوتری دواگر .

بەرگر - ئەمە وشەیی بی هیزە ، کە بە پێچەوانەو بە وشەیی
پێشەو یەو دەبەستری تەو . جینا و پاشبەند و نیشانە و هەندی
نامراز دەبنە بەرگر . وەک : (باوکی تۆ ...) .

بەرگر و دواگر ، کاتی بە وشەو دەبەستری یە کیتی یە
پێکدینن ، کە بە فۆنەتیکیی وشە ناو دەبرین .

✓ ئاواز و ماکەکانی و مەبەستی .

چون مەفهومی زەنگ لە خاسیەتی بیستنی دەنگدا شتیکی
بنەرەتی بوو ، بە هەمان چەشن مەفهومی ئاوازییش لە خاسیەتی
رستەدا شتیکی سەرەکی یە ، ئەویش چونکە ئاواز ، ساز و کێشی
پێکھاتنی رستە دیاری دەکا .

ماکەکانی ئاواز بریتین لە :

۱ - ئاھەنگی ئاھاوتن

۲ - هیز

۳ - وەستان pause

۴ - خیرایی

۵ - زەنگ timbre

ئاھەنگ و ھىزىگە ماكى پىشپەھوى ئاوازن لەسەر بناغە يان دانەى
ئاوازی (ummomeuea) و (Syntagme) دادەمەزى .

ئاھەنگى ئاخاوتن - بزوتنەھوى دەنگ بەپىنى بەرزى ئاوازە .
ئاھەنگى بىرگە و وشە ، ھىزى فرەئاوازی مۇسىقى پىئەدینى . ئاھەنگى
پستە ، وینەى ئاوازی دەكىشى ، کہ لە بناغەى ئەوجۆرە ئاوازەدا
ھەيە . جارەن بە یارىدەى نۆتە ئاھەنگیان نیشان دەدا ، بەلام ئىستا بۇ
دەربىرنى بزوتنەھوى خەتى پىچاوپىچ (بەرز و نزم) بەکاردینن و
سەرەتا و کۆتایى بزوتنەھوى ئاوازی پى دىبارى دەگەن . خەت لە
فۆرمى گونجاندندا بەپىنى بارى ئەستونى بەرزى ئاوازی بنەپەرتى بە
ھىزى HZ دەپىورى ، بەلام لە بارى ئاسۆیىدا - کات . خەتى درىژھوى
بوو زۆر جار نیشانى بزوتنەھوى ئاوازی بنەپەرتى دەدا لە
تەلەفوزکردنى بزويندا .

خاسیەتى ئاھەنگى پستەى پرس لەھودایە ، کہ لە بىرگەى
ھىزدارى ئەو وشەھەى پرسىبارى لەسەر دەکرى ئاواز بەرزەبیتتەھوى .
پستەى خەبەرى و سەرسوپمانىش ئاوازی خۇیان ھەيە ...

ummomnuca ئاواز لەگەل پىنکھاتنى پستەسازىدا پىنکەھوى
گرى دەدا ، کەوا خاسیەتە بۇ ئەم يان ئەو زمان . ژمارەى umioneuca
سنووردارە ، بەوینە (پ . دىئلاتى) دەنگسازى فرەنسایى (۱۰) جۆر
ئاوازی بنەپەرتى دىبارى کردوھ . ئاواز تەنیا یارىدەى دەربىرنى
پىنکھاتنى ژىربىژى - پىزمانى پستە نادات ، بەلکواتای و تراو و
ھەستى قسەکەرىش دەردەپىرى . ھەست بەر لە ھەر شت بە زەنگ

سەرەتاينىكى زمانناسى

دەردەبېرى ، واتە بە بزوتنى ئاواز لە تەنىشت نۆتى ناوهراستەوه ، كه مرقۇ لەيۆه لە دۆخى هيوهرهوه دەست بە قسه دەكات .

بە دوا سىنتاگمەدا ، ئاھەنگ و هيز و خيزايى و وەستان پەيدادەبى . سىنتاگمە دوو ئەرکى هەيە : دەنگسازى و واتاناسى . سىنتاگمەى دەنگسازى ، وتە بەسەر ئو جوړه ترپانەدا دابەش دەکا ، كه خاسيەتى زمانىكى ديارى كراو بن . دابەش كوردنى سىنتاگمەى پستە يارىدەى باشتر دەربېرنى واتاى كەم ديار و شيوازى جياوازى واتا و هەروها پيوەندى قسەكەر بە ناوهرۆكى وتەكەيەوه دەدات . دابەش كوردنى سىنتاگمەى پستە ، لەتەك ريزبوونى وشەدا ، برىتىيە لە كەرەستەى چالاكى دابەش كوردنى پستە ، كه ئەمەش لە پستەسازىدا باسى ليوە دەكرى .

بەم شيوەيە دەنگەكانى ئاخاوتنمان شى كردهوه . لە دابەش كوردنياندا ناوهرمان لە برگە و هيز و ترپە و وتە دايەوه ، گەيشتىنە ئو پايەى ، كه دانە فۆنەتىكىيەكان بە يەكتەرەوه بەندن . ترپە و هيز بە شيوەيىكى يەكجار پتەو پىكەرە گرى دراون . دەنگەكانى ئاخاوتن و برگە بە يەكدىيەوه بەستراون و لە پىكەهاتنياندا دەنگەكان يەك كار لە يەك دەكەن و شيوەگوپى دەنگ ساز دەكەن . شيوەگوپى وتنى دەنگەكانى ئاخاوتن و گوپانسان يەكى لە تايبەتتىيە جياكەرەوهكانى دروستبوونى دەنگى زمانى ديارى كراو پىكەدنى .

-۴-

كار لە يەكدى كردنى دەنگەكان لە لىشاوى ئاخاوتندا

دەنگەكانى ئاخاوتن كە لە پىكهاتنى بېرگە و وشە و پىستەدا بەكاردينرېن كار لە يەكدى دەكەن و دەكەونە ژىر بارى گۆپانەو . شىۋەگۆپى دەنگ لە زنجىرەي ئاخاوتندا بە پروتسىسى فۇنەتيكى (دەنگى) ناودەبرى .

پروتسىسى فۇنەتيكى بەكار لە يەكدى كردنى سەرەتا و كۆتايى وتنى دەنگە دراوسىكان و بارودۇخى دەنگ لە بېرگەدا ساز دەبى . بۆيە دەشى پروتسىسى فۇنەتيكى دەوروبەرى و شوپنەكى ديارى بىرىن . بەوينە لە وشەكانى (پشتى) و (دش)دا (ژ) وەك (ش) دەوترى . لە وشەي يەكەمدا كپ كارى كردووەتە سەر ئاوازەدار (ئەمە ھۆي پروتسىسى فۇنەتيكى دەوروبەرە) . لە حالەتى دووہمدا كپبوونى دەنگى ئاوازەدار ھۆي ھاتنىتى لە كۆتايى وشەو (ئەمەش كارى پروتسىسى فۇنەتيكى شوپنەكى يە) .

پروتسىسى فۇنەتيكى دەوروبەر

پروتسىسى فۇنەتيكى دەوروبەر بە شىۋەيىكى سەرەكى كۆنسۇناتتەكان دەگرىتەو . پروتسىسى فۇنەتيكى دەوروبەرى

بىنەپەرتى برىتىيە لە : وىكچواندن (assimilation) و گۆرىن (dissimiation) و گونجاندن (accommodation) .

وىكچواندن لە ئەنجامى كار لە يەكدى كردنى كىشانەو و ھەلمەتى دەنگە دراوسىكاندا ، كە قورسايىيان لەسەر يەكدى ھەيە ، پەيدا دەبى . وشەي (assimulatio) ى لاتىنى خۆى دەتوانى بىيئە نمونەى وىكچواندن . ئەم وشەيە لە : (assimulo) - (لىكيان دەچونىم ، يەكيان دەخەم) ھو دەروستكراو . ئەم كردارە لە پىشگرى (as < ad) و كردارى (simulo) پىكھاتوو . ئەگەر لەگەل (assimilis) (لىچوو)دا بەراوردى بكەين ، دەبينىن لە دروستبوونىدا پىشگر (ad-) : (ad- similis) ھەيە . كۆنسۇنانتى (d) ى پىشگر بە تەئسىرى ھەلمەتى دەنگى (S) ئاوازەدارىتى و كۆسپەكى لە دەست دەدا ... وىكچواندن برىتىيە لە كارتى كردنى دەنگەكانى دراوسى لە كۆمەكى و تندا ، پترىش لە ھەر شت كۆنسۇنانت لە پووى ئاوازەدارى و كپى ؛ نەرمى و توندى يەو دەكەويئە ژۇر بارى كارتى كردنەو .

وىكچواندى ھەمەكى (الكلى) و ھەندەكى (الجزئى). ھەيە . وىكچواندى ھەمەكى بەو حالەتە دەوترى ، كە ھەردوو دەنگەكە بە تەواوى وەك يەكيان لى بىت . بۇ نمونە (كردتان) بە (كرتتان) تەلە فوزدەكرى - واتە (د) بە كارتى كردنى (ت) ى دوايەو ، دەبى بە (ت) . لىرەدا لە سەرىكەو دەنگى (د) لە ئاوازەدارى يەو دەبى بە كپ و لە سەرىكى دى يەو وەك (ت) ى دواو ى لى دى . وىكچواندى ھەندەكى (ناتەواو) . بەو حالەتە دەوترى ، كە لە يەك پوو ھو گۆران

گونجاندن - ئەمە كارتى كوردنى دەنگى دراوسىنى بزوين و كونسونانتى . بەويىنە لە زمانى كورديدا كاتى دەنگى (ك ، گ) دەكەونە پىنش دەنگى (ئ ، ي ، وئ ، وى) يەو ، شىوھى دەرپرنيان دەگۆررنت و تا رادەيىك لە تەلەفوزى دەنگى (چ ، ج) نيزىك دەبنەوھ : كىرد ، گىلاس ... كىسە ، گىسك ... گوى ... ھەنگوين ...

پروتسىسى فۇنەتيكى شوئەكى

پروتسىسى فۇنەتيكى شوئەكىيى بنەپەتى برىتىيە لە : كورتكردنەوھى بزوينى بىھىز ؛ ھاودەنگى بزوين ؛ كپبوونى كونسونانتى ئاوازەدار لە كۆتايى وشەدا ، كەوتنى دەنگ لە سەرەتاي وشەدا .

پەيدا بوونى ھىزى وشە نەك تەنيا بووھ ھوى پەيدبوونى بزوينى ھىزدار ، بەلكو بووھ ھوى پەيدا بوونى بزوينى بىھىزىش . بزوينى بىھىز دەكەويتە ژىر بارى كورتكردنەوھ - واتە لاوازبوونى چۆنەكىي دەنگدارىتى . كورتكردنەوھ بەسەر چەندەكى و چۆنەكى ئا دابەش دەبى . لە بارى كورتكردنەوھى چەندەكى دا بزوينى بىھىز درىزى و وزە لە دەست دەدا . بەويىنە (وو) لە (نووسين) و (نوسرا) دا .

كورتكردنەوھى چۆنەكى بەو جۆرە گۆرانەى بزوينى بىھىز دەوترى ، كە نەك تەنيا درىزى و وزەى دەنگ دەگرتەوھ ، بەلكو زەنگىش رەچاودەكا .

سەرەتائىنكى زاماناسى

ھاۋدەنگىيى بزوئىن ، وىكچواندىنى بزوئىن دىننېتە ياد : ھەندى لى ھەندى لى
زاماناسان بە وىنە : ئى . ئا . رېفۇرماتسكى) ھاۋدەنگىيى بزوئىن ۋەك
ۋىكچواندىنى نىۋو بېرگەيى تەماشىا دەكەن و كورت كىردنە ۋەش ۋەك
گۆرپىن . ۋىكچواندىنى بزوئىن بە نمونەي ۋەك (بوۋە) - (بۆتە) ...
نېشان دەدرى .

بۆكپ بوۋى كۆنسۇنانتى ئاۋازدار لەكۆتايى وشەدا دەتوانىن
ۋشەي (دش)ى كوردى بگەينە نمونەي كە (ژى كۆنسۇنانتى
ئاۋازدارى كۆتايى بوۋە بەدەنگى كېي (ش) :
كەۋتنى دەنگ لە سەرەتاي وشەۋە لە زامانى مەكدۆتى دا زۇر
باۋە . لەم زامانەدا كۆنسۇنانتى (خ) بەزۇرى لە سەرەتاي وشەدا
تى دەچى . ۋەك (لېب) لە بىرتى (خلىب) ... لە زامانى كوردىشدا ئەم
دىاردەيە بەرچاۋ دەكەۋى ، بەۋىنە لە كىردارى داخۋازىنى ئاسادەدا ،
گەلى جار (ب)ى داخۋازىسى پىنش پەگى كىردارەكە دەكەۋى ، ۋەك :
(ھەنگرە) لە جىنى (ھەنگرە) ؛ (شەرمكە) لە بىرتى (شەرم بگە) ...

راست و تىن Orthoepy

پىرۇتسىسى فۇنە تىكى لە زامانى ئاخاۋتتى مىللى دا سنوور
نازانى . بەۋىنە لە دىيالىكتەكانى زامانى كوردىدا نەك ھەر گوئىمان لە
دەرپىرنى (خال) ، (گەل) ، (ماندوو) ، (توند) ، (حاجى) ، (زارۋلە) ،
(زەلام) ، (مندال) ، (سوتاندن) ... دەبى ، بەلكو شىۋەۋتتى (خان) ،

(گەل) ، (مانگور) ، (تونگ) ، (عاجی) ، (زارۆله) ، (زەلام) ، (منال) ،
(سوتانن)... یش دەبیسن .

ناشکرایه ، دەربرینی ریزی دووهم ، ئەگەرچی یاسای فۆنه تیکی
تیدا رەچاوکراوه ، بەلام نابێ وەك کینشەکی (المعیاری - Normative)
تەماشای بکری . بۆیه لە زمانناسیی کارەکی دا داین کردنی تەلەفوز
دەورینکی گەرە دەبینی . لە داین کردنی تەلەفوزدا مەفهووم و
تیگەیشتنی سەرەکی زمانی ئەدەبی و جۆری شیواز زۆر گرنگ .

جیگرتنەرە (alternation , gradation) ی فۆنه تیکی و میژوویی
جیگرتنەرە ی فۆنه تیکی ی دەرووبەر و شوینەکی دەنگەکانی ناخاوتن
دەبیته هۆی پەیدا بوونی دیاردە ی بوونی دەنگیک بە دەنگیک ی لە
سیستەمی دەنگی دا . بەوینە بوونی کۆنسۆنانتی ئاوازه دار بە کپ و کپ
بە ئاوازه دار ؛ بوونی بزوینی درێژ بە کورت و کورت بە درێژ .

لە سیستمی دەنگی دا دوو جۆرە جیگرتنەرە ی لەو بابەتە هەیه .
نوی و میژوویی . جیگرتنەرە ی میژوویی دەنگی جیاوازی ناخاوتن
دەشی لە تاکە مۆرفیمیکدا بەدی بکری . جیگرتنەرە ی میژوویی بە
هەلومەرجی پرۆتسیسی هاوچەرخواه بەند نی یه . بەوینە : بوونی
(س) بە (ز) : خواستن - خواس < خواز ؛ گهستن - گهس < گمز ..
(ش) بە (ژ) : کوشتن - کوش < کوژ ؛ کرۆشتن - کرۆش < کرۆژ ...
یاخود بوونی (ا) ی رەگی کردار بە (ی) : بژاردن - بژار < بژیر ؛
ناردن - نار < نیڕ ... (و) بە (ۆ) : خواردن - خو < خو ؛ شوشتن -
شو < شو ... (ا) بە (ه) : بردن - ب < به ؛ کردن - ک < که ... (ی) بە

سەرئەتايىنكى زاماناسى

دەنگ و پىت رابگرى . بۇنىشاندىكى دەنگ وەك ماكى سىستەمى دەنگىيى زمان ، زاراۋەيى تايىبەتمەندى (فۇنىم) جياكرايسەۋ . ئەم زاراۋەيە سانى ۱۸۷۴ بۇ يەككەمجار (ل . ئاھى)ى زاماناسى فرەنسايى بەكارى ھىنا . بەلام ئەم زاراۋەيە لە سەرئەتادا ۋەك ھاۋاتاي پىكھاتنى ناۋى "دەنگى ئاخاۋتن" لە كاردا بسو و بەتايىبەتمىش ف . دى . سۇسسەيور زۇر بەكارى دەھىنا . ئى . ئا . بۇدۇنىن دى كورتەنى دامەزىنەرى لىكۇلەنەۋى فۇنىمە ، كە بە سوو جۇرتى دەگەيشت . لە سەرئەتادا لە پەۋى پىۋەندىيى ئىركى يەۋە لە مۇرئىمدا تەماشاي فۇنىمى دەكرد . شىۋەيى زمانى ھاۋچىسرخى ئاۋنا (شىۋەيى فۇنىم - divergent) : (د) - (ت) . شىۋەيى مېژۋىيىش - پىكەۋە بەستراۋ ، زىجىرەيى (correlative) : (ك) - (ج) . ھۋاتىر دىتە سەرپاي دەرووناسى (ۋاتاناسى) و بە بۇچوونى گىشتى دەربارەيى وتن و ۋەرگرتنى دەنگى ئاخاۋتن دەروانىتە فۇنىم .

زاراۋەيى "فۇنىم" ۋاتاي دانەي دەنگى سەرەكىيى زمان دەگەيەنەت - جۇرى دەنگ ، چەشنى دەنگى ئاخاۋتن . فۇنىم - بچوۋكتىن دانەي دەنگىيى سىستەمى زمانە ، كە برىتىيە لە ماكى دەنگىيى پىكھىتى وشە و مۇرئىم و دەۋرى جياكردنەۋەيان دەبىنى .

ھەموو دەنگىكى ئاخاۋتن فۇنىم نىيە . تەنيا ئەو دەنگانە فۇنىمەن ، كە تايىبەتن بە زمانىكى دىارى كراۋ و توانستى گۇرپنى جىزى دەنگىيى مۇرئىم و وشەيان ھەيە .

فۇننىم خاۋەنى ئەركى ۋەرگرتن و جياكردنەۋەيە . دەنگەكانى ناخاۋتن ، كە بە يارىدەى ئەندامانى بېستنەرە ھەستيان پىدەكرى ، دەبنە پاستىي دەرئكردن . لەدەركى زامانىي قسەكەردا نمونەى دەنگەكانى ناخاۋتن و تىگەيشتنى گشتىيان ھەيە . ئەگەرچى ئامىرى تايبەتى گەلى خاسىيەتى دەنگەكانى ناخاۋتن ئاشكرا دەكات ، بەلام ھەموويان لەنەزەر تاگىرىن و تەنيا ئەوانەيان پەچاۋدەكرىن كە لەگەل نمونەى فۇننىمدا ھاۋجوت دىن و خاۋەنى ئەركى ۋەرگرتن - واتە ئەر دەۋرەى دەيگەيەننئە ئەنجامى ھەست پىكردن .

فۇننىم تەنيا بە خاسىيەتى بېستن و وتن لە يەكدى جيانابنەۋە ، بەلكو بە توانستى گۇرپنى مۇرفىم و وشە و بەشدارى كردنى لە اتا گەياندنئىشدا - واتە بوونى خاسىيەتى جياكردنەۋە . بەۋىنە ، وشەى (نان) و (بان) يەكەم كۇنسونانت لەيەكيان جياۋدەكاتەۋە ، ھەرچى وشەكانى (نان) و (بەنە) - بزۋىن دەيانگۇرپى . بەلام خاۋەنئىتى ئەركى جياكردنەۋە (جياكردنەۋەى واتا)ى فۇننىم تەنيا جغزى دەنگىى وشە دەگۇرپى و ھەر بەم واتايە بەشدارى لە دەرپرپنى مانادا دەپىنى .

ۋشە كە لە يەك جياۋدەبنەۋە ، ھىندە لەبەر ئەۋەنىيە ، كە لە دەنگى جياۋاز پىنكەتوون ، ۋەك ھىندەى لەبەرئەۋەيە ، كە مەفھومى جياۋاز دەگەيەنن .

خاسىيەتى بېستن و وتنى فۇننىم گرنگى و چەسپاۋىيان لەشەپۇلى ناخاۋتن و بايەخى جياكردنەۋەى خودى فۇننىم لە يەكدى لە پادەيىكى يەكسانىدانىيە . بەۋىنە بزۋىنى (ق) و (ئى)ى كوردى - پەۋانن

سەرئەتايىنكى زاماناس

(بيقلۇكى نىن) ، بەلام ئەم خاسىيەتە لە فۇنىمى دىيان جيانا كاتەو ، چونكە گىشت بزوينەكانى زمانى كوردى بيقلۇكى نىن . بەو پىيە ، ئەمە خاسىيەتى گىشتىيى بزوينە . ئەم جۆرە خاسىيەتە گىشتىيانەى بزوين ، كە ناتوانن بۇ سنوور جياكردنەوہى فۇنىمى زمان بەكاربەينرئىن ، بە دەست لىنە دراو ناودەبرئىن .

خاسىيەتى دەست لىنە دراو بەرانبەر خاسىيەتى جياكەرەوہ دەوستى . خاسىيەتى جياكەرەوہى فۇنىم تايبەتئىتى بىستىن و وتنيان دەگەيەنن ، كە لەلایەن قسەكەرەوہ وەردەگىرى و فۇنىم لە يەكدى جيا دەكەنەوہ و ھەرەھا توانستى دەرككردن و ناسينەوہى وشە و مۇرفىم دەپەخسىنن .

بەوينە فۇنىمى (۴) ى فەرەنسى ژاوەژاوى بيقلۇكى نىيە و بريتىيە لە خاسىيەتى جياكەرەوہ ، لەبەرئەوہى لە زمانى فەرەنسى دا بزوينى بيقلۇكى (۵) ھەيە . بۇ (پ ، ل) ى كوردى قەلەوى بريتىيە لە خاسىيەتى جياكەرەوہ ، چونكە لە زمانى كوردىدا (ر ، ل) ى لاواز ھەيە : (كەر - كەر) ؛ (كەل - كەل) ...

بەم چەشنە فۇنىم وەك دانەى دەنگىسى ئالۇز خۇى دەنوئىنى . سەرچەمى تايبەتئىتى جياوازی بىستىن و وتن بە شىوہى جياواز لە زنجىرەى دەنگى دا بەدەردەكەوى ، بەچەشنى جياواز ئەركى وەرگرتن بەجى دىنن . فۇنىم لە ھەمان كاتيشدا بەشىكە لە ئاويتەى سيستەمى فۇنەتيكىي زمان ، كەوا نەك تەنيا پىكھاتنى فۇنىم دەگرتەخۇ ، بەلكو لە يەكگرتنىشياندا بال بەسەر توانستى شىوہگۆپىياندا دەكىشى .

فۇنىم و شىۋەگۈرىي فۇنىم

فۇنىم ۋەك كەمترىن دانەى پىنكەتتى دەنگى نەك تەنيا بە يەكىتتى
خاسىيەتى بىيستن و وتن دىارى دەكرى ، بەلكو بە ھاوپىۋەندى بە
فۇنىم و وشەى يەك فۇنىمىشەۋە جىادەكرىنەۋە : بەۋىنە زوربەى
فۇنىمە بزۋىنەكانى كوردى دەتوانن ۋەك پاشگر خۇيان بنوئىنن . ۋەك :

زان + ۱ = زانا

پاست + ە = پاستە

مرد + وو = مردوو

جوان + ى = جوانى

...ەتد .

لەگەل ئەۋەشدا ، فۇنىم ۋەك شتىكى ئاسايى دەبىتە بەشىكى
جغزى دەنگىي گىرەك (پىشگر و پاشگر) . ۋەك :

پوون + اك = پووناك

كوت + ەك = كوتەك

.....

پا + كردن - پاكردن

پۆ + نان - پۆنان

... هتد .

فونىم له بەشداركردنى مۆرفىم و وشەدا دەكەوتتە ژىر بارى شىئوگۆپى فونەتىكى يەو . شىئوھى جياوازى فونىمىك له بارى بىست و وتتەو دەشى له يەكدى نىزىك بن و دەشلووى ژۆر له يەكدى دوور بن . بەوينە شىئوگۆپى (ى) له وشەكانى (ئىرە) و (شىن) و (جوانى)دا هيندە لەيەك نىزىكن ، كە ناخپوهرى كورد هەست بە جياكردنەوھيان ناكات . بەپىچەوانەوھ جياوازى وتنى (ز) وەك (س) يەكجار ديار و ئاشكرايە ، ئەويش نەك تەنيا لەبەرئەوھى لەنيوان ئەو دوو دەنگەدا جياوازى بىست و وتن هەيە ، بەئكو لەبەرئەوھش ، كە ھەر يەكەيان فونىمىكى سەربەخۆى زمانى كوردىيە و جفزی دەنگى وشە جيا دەكەنەوھ : زال - سال ...

فونىم له پرشتەى دەنگىدا وەك شىئوھى جياواز تەلەفوز دەكرى - واتە وەك دەنگى چەسپىوى ئاخاوتن . بىگومان شىئوھيان لە كۆمەلى دەنگ زياترە . دەنگى ئاخاوتنى ديارى كراو ، كە برىتى بى له واقىعى جۆرى دەنگى زمان ، شىئوھى فونىمى پىدەوتىرى و دەنگسازە ئەمەريكايىيەكانىش بە (Allophone) ناوى دەبەن . بەوينە ھۆى جياوازى وتنى (ك) له وشەكانى (كەم) و (كىم)دا ئەوھنى يە ، كە دوو

فونيمي جياواز بن ، به لكو هر يهك فونيمه و له حاله تي دووهدا
بزوينه كه ي دوايه وه شيوه ي وتني گوريوه .

شيوه ي فونيم دهشي فونه تيكي يان نافونه تيكي بي شيوه ي
نافونه تيكي ش دابهش ده بي به سهر تاكايه تي و ديالتيكي و داين كردني
وتن دا . شيوه ي تاكايه تي تهله فوز كردني به نده به پي كه اتني پشتي
ئاخاوتنه وه .

به وينه ، جياوازي دهنگي ئافرهت و پياو ؛ ناتهواويي وتن :
(زمان پسي ، زيقاوله يي ، دهنگ گري ...) ؛ بارودوخي ئاخاوتن :
(بهرز ، نزم ، خيرا ، له سهرخو) شيوه ي ديالتيكي ، وهك ئه وه ي له
به شه ديالتيكي هوراماندا (س) وهك (ث) و (ز) وهك (ذ) تهله فوز
دهكري ؛ يا خود له ناوچه ي كويه و خوشناوه تي و دزه بيايه تي و
گهرديبياه تي (ل) ده كه ن به (ل) ... شيوه ي داين كردني تهله فوز پله به
پله ي پيشكه وتن و شياوازي گه شه سهندني كيشي تهله فوز كردن نيشان
ده دا .

مه فهومي سيسته مي فونيم

تايبه تي تي يكي گرنگي فونيم به شداري تي له پي كه اتني دهنگي
زمانيني ديارى كراو و سيسته مي فونه تيكي دا . ئه و سيسته مه
پي كه اتوه له كومه لي فونيم ، كه پيوه ندي يان به يه كتره وه هيه و

ھەرۋەھا دەستورۇ يەكگرتىيان لە شەپۇلى ئاخاوتندا و لە پىنكھاتنى مۇرفىمدا ئاشكرايە .

سىستەمى فۇنۇلۇژىسى زامان يەك لەيەك جىاوازن .يەكەم - چەندەكىي فۇنۇمەكان و نىسبەتى بزۇين و كۇنسۇنانت . بۇ نمونە لە زمانى ئەبخازىدا (۶۰) فۇنۇم ھەيە (لەنيوانياندا تەنيا دوانيان بزۇينن : ۱ ، ى) . لە زمانى ئەرانتى ئوسترايدا (۱۲) فۇنۇم ھەيە (سىيانيان بزۇينن) . بىگومان سىستەمى (۲) يان (۳) بزۇينى لە سىستەمى (۱۵) بزۇينى (وەك لە زمانى فەرەنسى و ئەلەمانىدا) جىاوازه . زامان لە پووى چۇنەكىي فۇنۇمىشەوہ لە يەكتر جىادەبنەوہ ، كە ئەمە تايبەتتىى وتن و بىستەن دەگرتتە خۇ . بەوينە بزۇينى بىقلۇكى و كۇنسۇنانتى زوانەچكۆلەيى فەرەنسى ؛ كۇنسۇنانتى نىوددانەكىي ئىنگلىزى ؛ نىمچەكۆسپەكى ئاوازەدارى ئىتالى ؛ كۇنسۇنانتى كۆسپەكى ئەركىي قەفقاسى ؛ كۇنسۇنانتى بىقلۇكى پىشتەوہى زمانى توركى ، تەوژمۇكى ئەركىي عەرەبى و گەلى جۇرى دى دەنگى ئاخاوتن ، كە لە زمانانى جىاوازدا ھەن ، بەنىسبەت تەلەفوزى كوردى و سىستەمى فۇنۇمى كوردى يەوہ نامۇن .

دووم - سىستەمى فۇنۇمى زامانى جىاواز بە رىكخراوى گروپى فۇنۇم لە يەكدى جىادەبنەوہ . گروپى فۇنۇم ھاوپرژە و دژپژەى ھەيە . گروپى ھاوپرژە بەر گروپە فۇنۇمانە دەوترى ، كە بە تاكە خاسىەتتىكى فۇنۇلۇژى لەيەك جىادەبنەوہ . بەوينە (ب) - (پ) ،

كە تەنيا لە پىروى ئاوازەدارىتى يەوە لە يەك جيا دەبنەو ، كۆنسۇنانتى
ئىزىزىرە پىروى جياوازيان دوو ياخود پىتر خاسىيەتى فۇنۇلۇزى يە .
بەوينە ، لە زمانى كوردىدا فۇنىمى (ب) و فۇنىمى (س) بە سى
خاسىيەت لە يەك جيا دەبنەو : فۇنىمى (ب) - كۆنسۇنانتى (لىوەكى) و
(كۆسپەك) و (ئاوازەدار) ، بەلام (س) - كۆنسۇنانتى (زوانەكى) و
(خشۇك) و (كپ) .

سىيەم - سىستەمى فۇنىمى زامانى جياواز بە ئىركى فۇنىم لە
شەپۇلى ئاخاوتندا و گۇزىنى و ھەلومەرجى لە يەكدى جيا دەبنەو . بە
واتاينكى دى سىستەمى فۇنىم تەنيا بە پىنكەتلى فۇنىم و ھاورىزىيە
لە يەك جيانابنەو ، بەلكو بەو خاسىيەتى بىستىن و وتتەي فۇنىمىش ،
كە تايبەتن بە بناغەي دەربىرنى زمان و ئەو تايبەتتى يە
فۇنەتتىكى يانەي سىروشتى تەلەفوزى وشەي زمانىكى ديارى كراون .

بەوينە لە زمانى پىروسى و زمانى كۆرنىدا كۆنسۇنانتى
زىنىگۆكى تەنىشت و لەرۆك ھەيە ، بەلام بارىان لە سىستەمى
فۇنۇلۇزىدا جياوازە : لە زمانى پىروسىدا ئەو كۆنسۇنانتانە - (ل) ، (ر)
ھەردووكيان فۇنىمى جياوازيان ، كەچى لە زمانى كۆرنىدا ، نەك ھەر بە
نەرمى و رەقى لە يەك جيانابنەو ، بەلكو (ر) ش شىوھى فۇنىمى (ل) .

فۇنىم بە شىوھى جياواز تەلەفوز دەكرى : لە بىرگەي كراو و
داخراودا : لەسەردتا و كۆتايى مۇرفىم و وشەدا ... وەك ئاشكرايە ، لە

سەرەتائىكى زاماناسى

زمانى پووسىدا مانەۋەي پەقئىتى و نەمانى ئاۋازەدارىتى خاسىيەتى كۆتايى وشەيە ؛ نەبوۋنى خاۋىي لە سەرەتاي وشە و بىرگەدا ؛ كورت بوۋنەۋەي بىزۋىنى بى ھىز ، نەمانە و ھەندى تايىبەتتى دى تەلە فوزكردن ئاۋازى پووسى پىلەدىنن . كاتى پووس بە زمانىكى دى بدوى و لەو زمانەدا ئەو تايىبەتتى يانەي تەلە فوزكردنى فۆنىم كە بە رەۋتى ناخاۋتنى يەۋە بەندن ، تىدا نەبى ، ئەۋە بە ئاشكرا ئاۋازە تايىبەتى يەكە دەردەكەۋى .

لە كۆتايىدا ، سىستەمى فۆنىمى زمانىكى دىارى كراۋ لە ئەنجامى پىشكەۋتنى مېژوۋىپىدا لە سىستەمى فۆنىمى زمانىكى دى و تەنەت لە زمانى خزمىش جىادەبىتەۋە .

قوتابخانە فۆنولوژىيەگان

لىكۆلىنەۋەي ھاۋچەرخ دەربارەي فۆنىم لەسەر يەك پىبازنى يە . تىۋرىي فۆنىم لە پووسىا سەرى ھەلدا و ۋەك پىشتر وتمان ئى . ئا . بۇدوئىن دى كورتەنى دامەزىنەرى بوو . پووى مۇرقىمى لەلايەن قوتابخانەي فۆنولوژىيى مۇسكۆۋە خرايە سەر بناغەي . پووى واتاناسى (دەرووناسى)يش قوتابخانەي فۆنولوژىيى لىنىنگراد نايە بان بناغەي .

قوتابخانەي فۆنولوژىيى مۇسكۆ بەتايىبەتى لە بەرھەمى پ . ئى . ئاقانىسوف و پ . س . كوزنىتسوف و ئا . ئا . رىفۇرماتسكى دا رەنگى

داۋەتەۋە . پوانگەي ئەم قوتابخانەيە لە ئاسۋى تىنگەيشتىنى فۇنئىمەۋەيە
ۋەك كورتتەين دانەي دەنگى ، كە برىتى بى لە ماكى جىزى دەنگىي
دانەي واتاداز (مۇرفىم و وشە) و بارى ھەل ۋەمەرجى فۇنەتىكى -
بەتەين و بى تەين . فۇنئىم لە بارى بەتەينى دا لە شىۋەي بىنەرتەي دا
بەدەردەكەۋى ، سەربەخۇ جىزى دەنگى جىادەكاتەۋە (پىيى دەلەين
فۇنئىمى بەتەين) . لە بارى بى تەينى دا دەنگى فۇنئىم بەندە پە بارى
فۇنەتىكى يەۋە .

فۇنئىمى بى تەين - واتە فۇنئىم لە بارى بى تەينى دا توشى
شىۋەگۇپى دەبى . ھەرچى ئەۋ دوو شىۋەگۇپى يەشە دوو جۇرە :
يەك - شىۋەگۇپى يىكى وا ، كە ۋەك دەنگى فۇنئىمىكى دى لى نەكا .
دو - بەپىچەۋانەۋە لەگەل دەنگىكى دى دا بىيانكاتە ھاۋبىژ .

قوتابخانەي فۇنۇلۇزى لىننىگراد بەر لە ھەر شت بە بەرھەمەكانى
ل . ف . شىۋىا و ل . پ . زىندىر و ئا . ن . گفۇزىدىڭ و م . ئى .
ماتوسىڭچى بىيات نراۋە . نىگاي ئەم قوتابخانەيە لەسەر بىچىنەي
ددان پىدانانى سەربەخۇي دەنگەكانى ئاخاوتن و ئەركى جىاكردنەۋە ،
فۇنئىم پۇنراۋە . نوئىنەرانى قوتابخانەي فۇنۇلۇزى تىگەيشتىنى يەك
لايەنى فۇنئىم ، ۋەك جىزى دەنگى مۇرفىم ، ۋەك چەپكىك خاسىەتى
جىاكەرەۋە ، ۋەك يەكىتى دەۋرۋبەر دەژمىرن .

سەرتايىنكى زاماناسى

لەنيوان قوتابخانەى فۇنۇلۇژى مۇسكۇ و قوتابخانەى فۇنۇلۇژى لىنىنگراددا ويكچوون زۆرە : ھەردوو بەرە ددان بە خاسىيەتى ئەركى فۇنىم وەك ددانەى زمانى ؛ بوونى سىيىستەمى فۇنىمى زمانى ديارى كراو ؛ گۇپانى ميژوويى..دا دەنئىن . ئەم قوتابخانانە لە قوتابخانە فۇنۇلۇژىيەكانى ھەندەراندادانيان پىدا نرا .

لە قوتابخانە فۇنۇلۇژىيەكانى ھەندەران ، قوتابخانەى فۇنۇلۇژى پارس (بەتايبەتى كىتئىبى ن . س . تروپيشكى "بنچىنەى فۇنۇلۇژى" كە سالى ۱۹۳۹ بلاكراو تەو) و لەندەن (كىتئىبى د . جۇونز "فۇنىم : سروشتى و بەكارھىنانى" ، ۱۹۵۰ و ئەمەريكا ("فۇنىم" ل . ل . پايىك ، ۱۹۴۷ ؛ "پابەرى فۇنۇلۇژى" ل . ج . ھۇكىت ، ۱۹۵۵) و كۇپنھاگن (كارى سەرەكى ل . ئىلمسلىف "تئورىيى زمان" ، ۱۹۴۳) ... پتر ناسراون .

لەو كىتئىبە ناوبراوانەدا و پىترىش لە كارەكانى ئەم دە سالەى دوايىدا (لەتەك لىكۇلىنەوھى چاولىكەرى كىشەى فۇنەتىكى و فۇنۇلۇژىدا) گرنكى بە ھەندى مەبەست دراوھ و پىشنىارى گەياندە ئەنجامى لىكۇلىنەوھ بە يارىدەى نوئىرتىن وەسىلە و ئامىرى تەكنىكى بىستنى ئاخاوتن بكرى و سىستەمى فۇنۇلۇژى كەلك لە ژىربىرئى و بىركارى وەربگىرى .

فهرهه نگوک

Speech	الكلام	ئاخاوتن
Speaker	المتكلم	ئاخوهر
Retention	الصبر	ئارام
Desire	الرغبة	ئارهزوو
Palate	الحنك، سقف الفم	ئاسمانه
Uvula	لهاء	- پهردهی ئاسمانه
Hard Palate	الحنك الصلب	- رهقه ئاسمانه
Palatal consonants	الصوامت الحنكية	- كوئسوئاننتی ئاسمانه
Soft palatal	الحنك الرخو	- نهرمه ئاسمانه
(بېروانه : مه لاشوو)		
Horizontal	الافقى	ئاسوئى
Character	الخلق	ئاكار
Consciousness	الشعور، الوعي	ئاگا
	الاداة	ئامراز
Conjunction	حرف العطف	- ئامرازى پيوهندى
Interjection	اداة التعجب	- ئامرازى سهرسوېمان و
	والنداء	بانگهيشتن
Mechanism	الالية	ئاميرايه تى
Intonation	نغمة الكلام	ئاواز
Overtone	النغمة التوافقية	- ئاوازی سهروو

سوره تائینکی زمانناسی -

Polytonic	متعدد النغمات	- ناوازی فره ناواز
Homophonus	اللفظة المجانسة	- ناوازی هاودهنگ
Monotonic	احادی النغمة	- ناوازی یهک ناواز
Voiced	المجهور	ناوازه دار
Adverb	الظرف	ناوه لکردار
Adjective	الصفة	ناوه لئاو
Mixed	خليط	ناویته
Melody	اللحن	ناههنگ
		- ناههنگی ناخاوتن
Task, Duty	وظيفة	ئهرک
Vertical	العمودی	ئهستوونی
Alphabet	الالفباء	ئهلفوبی
Organ	العضو	ئهندام
Organ of speech	عضو النطق	- ئهندامی ناخاوتن
Throat	الحنجرة	ئهوک
Glotal	الحلقي	ئهوکی
Etymology	الاتيمولوجيا (علم اصل الكلمة وتاريخها)	ئیتیمولوژی
Phraseology	علم الكناية (علم العبارات الاصطلاحية)	ئیدیوم (فریزولوژی)
Objective	الموضوعی	بابه تهکی
Syllable	المقطع	برگه

صورت‌های خاص زمان‌نام

Closed syllable	المقطع الساكن	- برگه‌ی داخراو
Open syllable	المقطع المتحرك	- برگه‌ی کراوه
Unstressed syllable	المقطع غير منبور	- برگه‌ی بی‌هیز
Stressed syllable	المقطع المنبور	- برگه‌ی هیزدار
Polysyllable	متعدد المقاطع	- فره‌برگه‌یی
Monosyllable	احادية المقاطع	- یه‌ک برگه‌یی
Belief	العقیده، الاعتقاد	بروا
Active	المتحرك	بزؤز
Vowels	حرف العلة	بزؤین
Long Vowels	المد	- بزؤینی درئز
Diphthong	ادغام حرفی العلة	- بزؤینی دوولانه
Triphthong	الطلاق الثلاثی	- بزؤینی سئ‌لانه
Short vowels	الحركة	- بزؤینی کورت
Height	علو، ارتفاع	بلندی
Think, Consider	التصور	بؤچوون
Bronchial tubes	الشعبة	بؤریچه
Windpipe	القصبه الهوائية	بؤزی هوا
The Nasal Cavities	الخیشوم (التجويف الانفي)	بؤشایی لووت (کونه‌لووت)
Reaction formation	رد فعل	به‌رتک
Fossilized, Petrified	متحجر	به‌ردن

			بەرزى (بىروانە; بىلندى)
Enclitic , Synenclitic	يىطوق ، يىحبىس		بەرگەر
Direction	اتجاھ		بەريان
Developmental direction	اتجاھ النىمو		- بەريانى فراژۇبۇون
Parts of speech	اقسام الكلام		بەشەكانى ناخاوتن
Intuition	الحدس		بەھرە
Intuitional	الحدسى		بەھرەكى
Memory	الذاكره		بىر
Acoustic	سمعى		بىستىن
Nasal	الانفى، الخيشومى		بىقلۇك
segment	قطعة، جزء		پارچە (كەرت)
Supersegment	قطعة جزئية صوتية ، تقطيعه		- پارچە بەدەرەيەتى
Postposition	لفظة مؤخره		پاشبەند
Suffix	اللاحقه		پاشگەر
Process	العملية		پروتسىس
Combinatory			- پروتسىسى دەورۇبەر ارتباطى
Positional			- پروتسىسى شۇنەكى موقىعى
Dorsal	الظهري		پىشتەكى
impulse	نبض		پىل
Cocuminal	سمك القد		پۇيەيى
Gum	اللثة		پووك

Palatal Alveolar	اللثة حنكى	- پووكه مه لاشوويى
Alveolar	السنخى	پووكى
Connective , Relating letter	الرابطة الحرف	پى بهست پيت
Inverse , Contrary	العكس	پينجهوانه
Preposition	حرف الجر	پيشبهند
Prefix	السابقه	پيشگر
Accordancee , Conformity	التطابق	پيكل بوون
Symbol	الرمز	پيوار
Symbolism	الرمزية (مذهب)	پيوارتهى
Measure	القياس	پيوانه
Practical	عملي	- پيوانهى كارهكى
Criterion , Measurer	مقياس	پيومر
Necessity	الضرورة	پيويستى
Singular	المفرد	تاك
Individual	فردى، شخصي	تاكايهتى
Emotion	الانفعال	تاوگيرى
Special	الخاصة، الخصوصي	تايبهتى
Differentiation	التفكك	ترازان
Breath gruop	الايقاع	ترپه
Ability	القدرة ، الامكانية	توانست

سھڻاينھن زماناھن

Reflex	الانعكاس	تھڪدانھوھ
Pronunciation	التلفظ	تھلھفوزڪردن (ٻروانھ : دھرٻرين)
Body , Figure	الجسم	تھن
Pressure	الضغط	تھوڙم
Plosive	الانفجاری	تھوڙمؤڪ
Glotal Plosive	الانفجار الوتری	- تھوڙمؤڪی ئھوڪی
Strength , Force	الشدّة	تھن
Gender	الجنس	جنس
Neuter gender	الجنس المحايد	- جنسی بی لایھن
Epicene gender	الجنس المزدوج	- جنسی دوولایھن
Feminine gender	الجنس المؤنث	- جنسی می
Mosculine gender	الجنس المذکر	- جنسی نیر
Coupling	الاقتران	جووت ھاٿن
Alternation , Gradation	تناوب	جی گرتنھوھ
Pronoun	الضمير	جیناو
Infinitive	المصدر	چاروگ
Imitation	التقليد	چارولیکری
Qualitative	الكيفي	چونھکی
Glacial epoch	العصر الجليدي	چھرخی سھھول ٻھندان
quantitative	الکلي	چھندھکی

Essence	الماهية	جيهه تى
Integral Feature	سمة متكاملة	خاسيه تى دهست لى نه دراو
Distinctive Feature	سمة مميزة	خاسيه تى جيا كه رموه
Fricative	الاحتكاكي	خشوك
Volition	الارادة	خواز
Voluntary	الارادي	خوازه كى
Self- Control	ضبط النفس	خوگرى
Variation	تنوع	خوگوپ (شيوه گوپ)
Subjective	الذاتي	خويه كى
Quickness	السرعة	خيرايى
Private property	الملكية الخاصة	دارايى تايبه تى
Derivation	الاشتقاق	دارشتن
Stigma	الوصمة	داغ
Unit	وحدة	دانه
The teeth	الاسنان	ددان
Lower teeth	الاسنان السفلي	- دداني خواره وه
Upper teeth	الاسنان العليا	- دداني سمره وه
Dental	السنني	دداني
Length	الطول	درىژى
	التضاد	درژايه تى
Antonym	الاضداد	درژواتا

Reaction	رد الفعل	دژەکردار
Proclitic	ميل ، نزعة	دواگر
Case	الحالة	دۆخ
Doubtful	الشاك	دوودل
Doubt	الشك	دوودلى
Dualism	التنوية	دوولاگرايه تى
Pronunciation	التلفظ	دەربېرىن
Psychologist	العالم النفسى	دەروونناس
Psychology	علم النفس	دەروونناسى
Outsider , Stranger	الخارجى	دەرەكى
Phrase	العبارة (العقدة)	دەستەواژە
Sound	الصوت	دەنگ
Phonetican	عالم الصوت	دەنگساز (دەنگناس)
Phonetics	علم الصوت	دەنگسازى (دەنگناسى)
Aphasia	الحبسة	دەنگبېران
Vocal C ords	الوتار الصوتية	دەنگەژى
Dependent member determinatum		ديارخراو
Atributive (adherent) adjunct , attribute		ديارخەر
Diphthong	ادغام حرفى علة	دېفتونگ
Outgoing diphthong	الاصوات المدغمة	- دېفتونگى داكشاو
	المنسحبة (المنسبطة)	

سەرئەيىنگەر زمانناسى

Rising diphthong	- ديفتوئىكى ھەلەكشاو	الاصوات المدغمة
		الصاعدة
Diphthongoind	ديفتوئىنگوئيد	
Naturalism	پارەوھى سەروشتەكى	مذهب الطبيعيين
Orthoepy	پاست و تن	اللفظ الصحيح
Sentence	پستە	الجملة
Interrogative sentence	- پستەى پرس	الجملة الاستفهامية
Affirmative sentence	- پستەى خەبەرى	الجملة الخبرية
Exclamatory sentence	- پستەى سەرسوپمان	جملة التعجب
Syntax	پستەسازى (سینتاكس)	علم النحو
Organ	پشتە	الجهاز
Organs of speech	- پشتەى ناخاوتن	الجهاز النطق
	(پشتەى وتن)	
The central nervous system	- پشتەى دەمارانى	جهاز العصبي
	ناوھندى	المركزي
Vocal apparatus	- پشتەى دەنگ	جهاز الصوت
Organ of windpipe	- پشتەى ھەناسە	الجهاز التنفسي
Sham	پووكەش	العارض
Originality	پەسەنى	الاصالة
Root	پەگ	جذر
Root of verb	- پەگى كردار	جذر الفعل

سه رمانیکی زمانناسی

Stylistics	البلاغة	رہوانبیژی
Absolute	المطلق	رہا
Absolution	مطلقا	بہرہایی
Absolutism	المطلقیة	رہاہیہتی
Method	الطريقة	ریجاز
Tendency	اتجاه ، مسار	ریژہو
Zone	منطقة	ریز
Backward Zone	منطقة خلفية	- ریزی پشتہوہ
Forward Zone	منطقة امامیة	- ریزی پیشہوہ
Mid(dle) Zone	منطقة الوسطیة	- ریزی ناوہراست
Grammar	القواعد	ریزمان
Comparative grammar	میزووی	- ریزمانی بہراوردی میژووی
Formula	الصیفة	ریژہ
Orthography	الاملاء	رینووس
Knowledge, learning	العلم	زانست
Sociology	علم الاجتماع	- زانستی کومہ لایہتی
Sonorousness	رفین	زرنگانہوہ
Resonant	الرنان	زرننگوک
language	اللغة	۱- زمان
Iranian Language	اللغات الايرانية	- زمانہ ئیرانی بہکان
Indo-European Language	اللغات الهندو -	- زمانہ ہیندو

سہ ماہی کی زمانناسی

	اوربہ	تہورپایہ کی
Algorithmic Language	نظام العد العشری	زمانی پیڑوی
		ژمارہی دہہ
Mediator (mediating , intermediate , intermediary) Language	لغة الوسيط	زمانی پیناؤ
Pahlavi	اللغة الفارسية الوسطی	زمانی فارسیی ناوہراست
	(البهلوية)	(پہلہوی)
International Language	اللغة العالمية	زمانی نیومیلہ تان
Linguist	عالم اللغة، لغوي	زمانناس
Linguistics	علم اللغة	زمانناسی
Practical Linguistics	علم اللغة العملي	زمانناسی کارہکی
The Tongue	اللسان	۲- زمان
Uvula	اللهاة	زمانہ چکولہ
	مؤخرة اللسان	بنی زمان
Tip of the Tongue	اسل اللسان ، مقدمة اللسان	سہری زمان
Edg of Tongue	حافة اللسان	لیواری زمان
Sentrolor Tongue	وسط اللسان	ناوہراستی زمان
Lingual	الاسلي	زوانہکی
Uvular	اللہوی	زوانہ چکولہ کی
Timbre	الجرس	زہنگ

سوره تاينكى زماناسى

Noise	ضجيج	ژاوه ژاوه ژاوه
Noise (breath) consonant	الضجيجي	ژاوه ژاوه يى
Numeral	العدد	ژماره
Logic	المنطق	ژيربيژى
Basis	البنية التحتية ، اساس	ژير خان
Natural	الطبيعة	سروش
Supernaturalism	فوق الطبيعة	سروش به ده رايه تى
Naturalism	الطبيعي	سروش تايه تى
Sentiment	العاطفة	سوز
Sonant	الصوتى	سونانت
Superstructure	البنية الفوقية	سهرخان
The lung	الرئة	سى
Systeme	النظام	سيستم
Systeme of a Language	نظام اللغة	- سيستمى زمان
Syntagme	تركيب او بناء الجملة	سينتاگمه
Spectrum	الطيف	شه بهنگ
Sound spectr	طيف الصوت	- شه بهنگى دهنگ
Sectrograph	مرسمة الطيف	شه بهنگ نووس
Wave	الموج	شه پؤل
Jaw, Maxilla	الفك	شه ويله
Probability	الاحتمال	شيمانه

سوره تاييكي زماناسى

Style	الاسلوب	شيوواز
Styleistics	علم البلاغه (البيان)	شيوازناسى
Variation	تغيير، الانحراف	شيوه گوزى
Physiognony	دراسه الملامح	شيوهناسى
Allophone	نمط الفونيم	۱ - شيوه فونيم
Dependent (conditioned) Allophone	نمط الفونيم الشرطي	شيوه فونيمى په يوه ند
Divergent		۲ - شيوه فونيم
Development progress	النمو، التطور	فرازو
Polysemantic	كثير المعاني، تعدد المعاني	فروهاتا
Phraeological	علم الكناية، علم العبارات الاصطلاحية	فريزبولوژيى
Pressure	الضغط	فشار (پروانه : ته وژم)
Form	شكل، قالب	فورم (پروانه: قالب)
Phonology	علم وظائف ونظم الاصوات الكلامية	فونولوژيى
Phonetics	علم الاصوات	فونه تيك
Instrumental (exerimental) phonetics	التجريبي	- نه زموننگه ريسى فونه تيكى
Phoneme	الوحدة الصوتية	فونيم
Imperative	الامر	فهرمان

سہرہ تائینکی زمانناسی

Vocabulary , Dictionary	قاموس، معجم	فہرہ نگ
Leicographer	مؤلف معاجم (قوامیس)	فہرہ نگنووس
Lexicography	علم تصنیف المعاجم	فہرہ نگنووسی
Hushing sounds	الاصوات المكتومة	فیشکھی
Whistling (sibilant)	الصفیری	فیکھی
Whistling (sibilant)consonant	الصوامت	- کونسونانتی
	المصفرة	فیکھی
Vocalism	حروف العلة	قوگالیزم
Matrix	شکل ، قالب	قالب
		(پروانہ : فورم)
Phase	المرحلة	قوناغ
Thorax	قفص الصدر	قہ فہزی سنگ
Practical	العملي	کارہکی
		کاسہی سہر
		(پروانہ : کہلہ سہر)
Voiceless	المهموس	کپ
Verb	الفعل	کردار
Present tense	الفعل المضارع	- کرداری نیستا
Transitive verb	الفعل المتعدی	- کرداری تی پہر
Intransitive verb	الفعل اللازم	- کرداری تی نہ پہر
Cartilage , Gristle	الغضروف	- کرکراگہ

سەرەتاينكى زاماناسى

Kernel , Essence , Substance	اللب ، الجوهر	كروك
Off-glide , Withdrawal	الانسحاب، التراجع	كشانهوه
Plural	الجمع	كۆ
Obstruents	المعوق	كۆسپەك
Collector , Gather	الجامع	كۆكەرەوه
Consonants	الحروف الصحيحة	كۆنسۇنانت
Voiced consonant	كۆنسۇنانتى ئاوازدار الصوامت الصائتە	-
Double consonant	كۆنسۇنانتى دووتوى الصوامت المزدوجة (الثنائية)	-
Hard consonant	الصوامت الصارمة	- كۆنسۇنانتى رەق
Breathed consonant	الصوامت المتنفذة	- كۆنسۇنانتى كپ
Lax consonant	الصوامت المسهلة (غير صارمة)	- كۆنسۇنانتى نەرم
Interdental consonant	-	- كۆنسۇنانتى نىوددانى
Consonantism	-	كۆنسۇنانتىزىم
Grief	الحزن	كەسەر
Skull , cranium	الجمجمة	كەللەسەر
Norm	المعيار	كىش
Problem	القضية	كىشە
Normative	المعياري	كىشەكى
Assumptions	الافتراضات	گرىمانە

Universal	العموم	گشت
Universality	العام	گشتی
Universalism	الشمولیه ، عقیده الخلاصیین	گشتی یایه تی
Noisy	ذو جلبه	گشوک
Phrase	المقوله	گوته
Dissimilation	تباين	گوپین
Asocial	الانعزال ، الاجتماعی	گوشه گیری
Adjustment	التوافق	گونجان
Adjust	التوفیق	۱ - گونجاندن
Accommodation	مهاياة	۲ - گونجاندن
Throat	البلعوم	گهروو
Optimism	التفاؤل	گهش بینایه تی
Affix	لاصقة	گیرهک (نافیکس)
Imbecile	الابله	گیل
Apical	قمی	لوتکه یی
Jet , Spurt , Spirt , Stream	التيار	لووزهو
Vibrant	الاهتزازي	لهرؤک
Pitch	ذبذبة	لهره
Resonator	المرنان	لهره ساز
Oscillograph	مرسمة الذبذبات	لهره نووس
Resonance	رنين	لهرینه وه

Barriers	الحواجز، العوائق	لەمپەر
Composition , Compounding	التركيب	لېكدان
	المتضاد	لېكدژ
Lexicology	علم المفردات القاموسية	لېكسىكولوژى
The lips	الشفة	لېپو
Lowerlip	الشفة السفلى	- لېپو خوارەو
Labiodental	الشفوى سنى	- لېپو - ددانەكى
Upperlip	الشفة العليا	- لېپو سەرەو
Bilabial		- لېپو - لېپو (ھەردوولپو)
Labial	الشفوي	لېپو كى
Muscle	العضلة	ماسئولكە
Element	العنصر	ماك
Meaning	المعنى	مانا
Indirect meaning	المعنى غير المباشر	- مانا تيان
Direct (proper) meaning	المعنى الحقيقي	- مانا حەقىقىي
Derivational meaning	المعنى الاشتقائي	- مانا دەرپزە
Direct meanin	المعنى المباشر	- مانا راستەوخو
Transferred meaning	المعنى المجازي	- مانا مەجازى (مانا پېچەكى)
Relational meaning	المعنى النسبي	- مانا نىسبى
Material	المادي	مايەكى

Materialism	المادية	مايه كيه تى
Dialectical materialism	المادية الديالكتيكية	- مايه كيه تى بېزىبارى
Homo sapiens	الانسان (بوصفه نوعا بيولوجيا)	مروقى ھوشيار
Anthropology	علم الانسان	مروناسى
Morpheme	المورفيم	مورفيم
Root morpheme	المورفيم الجذري	- مورفيمى ريشه يى
Derivational morpheme	المورفيم المكون للكلمة	- مورفيمى وشەدارىز
Inflexional morpheme	المورفيم المغير للكلمة	- مورفيمى وشەگۆز
Conditionalty	الشرطي	مەرجايە تى
Palate	الحنك	مەلأشوو
Hard palate	الحنك الصلب	- رەقە مەلأشوو
Soft palate	الحنك اللين	- نەرمە مەلأشوو (پروانە : ئاسمانە)
Palatal	الحنكي	مەلأشوو يى
Proconsul		مەيمووتى سەرھاتايى (شەمپازى)
Brain	الدماغ	مېشك

سوره تائینکی زمانناسیر

Irresponsible	اللاشعور	ناناگایی
	التعريف	ناساندن
Noun	الاسم	ناو
Action noun	اسم المصدر	- ناوی چاوگ
Abstract noun	الاسم المعنوي	- ناوی واتا
diaphragm	الحجاب الحاجز	ناوینچک
Inflex	الواسطة	ناوگر
Inside, Interior	الداخلي	ناوهکی
Intergration	توحيد ، عملية التكامل	نزیکه و تنه وه
Idealism	المثالية	نموونایه تی
Writing	الكتابة	نووسین
Contradictory	المتناقض	نه سازاو
Contradiction	التناقض	نه سازی
Marker	العلامة	۱- نیشانه
Definite articles	علامة التعريف	- نیشانه ی ناسیاوی
Indefinite articles	علامة التنكير	- نیشانه ی نه ناسیاوی
trait	السمة	۲- نیشانه
Semi- vowel	نصف الطليق	نیمچه بزوین
Affricate	اللثوي	نیمچه کۆسپهک
Semasiology	علم معاني الالفاظ	واتاناسی
Transferred meaning	المعنى المجازي	واتای پیچهکی

سەرئەنابىنكى زاماناسى

		(بېروانە: ماناى مەجازى)
Articulation	نطق ، انبئاء الصوت	وتن
		وتە (بېروانە : گوتە)
Energy	الطاقة	وزە
Mental energy	الطاقة العقلية	- وزەى ھۆشەكى
Dogmas, Dogmatist	الدوغما، الدوغمائي	وشكەبېروا
Dogmatism	الدوغمائية	وشكەبېروايەتى
Word	الكلمة	وشە
Autosemantic word	الكلمة التامة	- وشەى تەواو
Derivational word	الكلمة المشتقة	- وشەى داربېزراو
Simple word	الكلمة البسيطة	- وشەى سادە
Compound word	الكلمة المركبة	- وشەى لىكندراو
Syntactic	الكلمة الناقصة	- وشەى ناتەواو
Homonym	المشترك اللفظي	- وشەى ھاوبېز
Synonym	المترادف	- وشەى ھاوواتا
Word- formation	بناء الكلمة	وشەپۇنان
Morphology	علم الصرف، المورفولوجيا	وشەسازى (مۇرفولوژى)
Pause	توقف	وہستان
Descriptive	الوصفي	وہسفى
Assimilation	المماثلة	ويك چواندن
Regressive assimilation		- ويك چواندننى پىچەوانە - ارتدادى

Progressive assimilation	- ویکچواندنی راسته و خو - متوالی
Partial assimilation	- ویکچواندنی ناتا و او (بروانه : ویکچواندی ههنده کی)
Equalization	_ ویکچواندنی هه مه کی
Partial assimilation	_ ویکچواندنی ههنده کی
Homonym	هاو بیژ مشترک اللفظی
Correlation	هاو پیوهندی الارتباط
Correspondence	هاودهنگی الترابط
Correlative	هاو پیژه متبادل العلاقة
Synonym	هاوواتایی المرادف
Synonymic, Synonymous	هاوواتایی التعادل
Mind	هوش الذهن، العقل
Mental	هوشه کی الذهنی، العقلي
Belongingness	هوکری الانتماء
General, Universal	هه مه کی الكلی
Partial	ههنده کی الجزئی
Tract formant	ههنده که یه تی الجزئیة
Rise, Raising	هه ریمی پارچه الرفع
Low rise	هه لپرینی خواروو -
High rise	هه لپرینی سهروو -

سەرە تاينكى زماناسى

Midle rise		- ھەلپرىنى ناوھراست
Sublimation	الاعلاء	ھەلکشاندن
On-glide , Attack		ھەلمەت
Deduction	الاستنباط	ھەلئىنجان
General	الکلي	ھەمەكى
Breathing	التنفس	ھەناسەدان
Expiration	الزفير	ھەناسەدانەوھ
Inspiration , Inhalation	الشهيق	ھەناسەكىشان
Hertz. Hz	الهرتز	ھىزىز
Stress	النبرة	ھىزىز
Movable stress		- ھىزىز بەرھەللأ
Secondary stress		- ھىزىز دووھم (ھىزىز ناسەرەكى)
Phrasal stress	نبرة الجملة	- ھىزىز رستە
Primary stress		- ھىزىز سەرەكى
Polytonic stress		- ھىزىز فرەئاواز
Secondary stress		- ھىزىز ناسەرەكى (ھىزىز دووھم)
Word stress	نبرة الكلمة	- ھىزىز وشە
Fixed stress		- ھىزىز ھەمىشەيى (بەند)
Monotonic stress		- ھىزىز يەك ئاواز
Permanent , permanently	القطعي	يەكجارەكى
Equality , Uniformity	التساوي	يەكسانى
Directly	المباشر	يەكسەر

ناوهرۆك

(بەرگى يەكەم)

لايپەرە

۳

پىشەكى

سەرەتا

۱۳ - ۵۸ _ فەلسى يەكەم: زاماناسى ۋەك زانستىك.....

۱۳ _ ۱ بابەت ۋە تەشە بئەرتى يەكەنى زاماناسى.....

زاماناسى ۋە كۆمەلتاسى ل ۱۶ ، زاماناسى ۋ

سروشتناسى ل ۲۰ ، زاماناسى ۋ فەلسەفە ل ۲۲ ؛

جۆرەكەنى زاماناسى ل ۲۷ .

۳۳ _ ۲ پەيدا بونى زاماناسى.....

۳۹ _ ۳ زاماناسى سەدەى نۆزدە يەم.....

۴ _ يورپا ۋ رېبازى قوتابخانە ھاۋچەرخەكەنى

۴۳ _ زاماناسى.....

سروشتى كۆمەلەيەتى زامان ۋ خۇرسكىي پىشكەۋىتى

فەلسى دوووم : زامان ۋەك گرئكتىن نامىرى

۱۱۷ - ۶۰ _ لەيەكتەرگە يىشتن ۋ پىۋەندى بەستنى ئادەمىزاد.....

۱ _ بۇچى زامان بە دياردە يىكى سروشتى دانانرئت ؟..... ۶۰

۷۲ _ ۲ زامان ۋەك دياردە يىكى كۆمەل.....

لاپەرە

- ۲_ پىكهاتنى زامان ، زامان وەك سىستەم ۸۲
- ۴_ زامان و ناخاوتن ۱۰۰
- ۵_ زامان و رىنگەى دى لەيەكترگە يىشتن و پىنومندى بەستىن ۱۰۹
- فەسلى سىيەم: پەيدا بونى زامان ۱۱۸ - ۱۵۰
- ۱_ يەككىتى پەيدا بونى زامان و ئىرەزىمانى ئادەمىزاد ۱۱۸
- ۲_ تىۋرىسى لاسايى كوردنەو و دەرىپىنى پەزىلرە و خوشى ۱۲۵
- ۳_ تىۋرىسى كۆمەلەيەتى ۱۲۹
- ۴_ لىنكۆلىنەوئى ماركسى يانە لەبارەى پەيدا بونى زامانەو .. ۱۳۶
- فەسلى چوارەم: كار لەيەكتر كوردنى زامانان و ياسا و
- دەستوورى پىشكەوتنىان ۱۵۱ - ۱۷۸
- ۱_ قىزاقنى زامان و نىزىكەوتنەوئى زامانان ۱۵۱
- ۲_ خىزمايەتتى زامان و يەككىتى زامان ۱۵۵
- ۳_ پەيدا بونى زامانى مىللەتان و دىيالىكت و بەشە دىيالىكتى ناوچەيى ۱۶۲
- ۴_ ئىروسىت بون و گەشە كوردنى زامانى نەتەوايەتى ۱۶۹
- ۵_ دەستوورى دەردكى و ناو دەكىي و پىشكەوتنى زامان ۱۷۶
- فەسلى پىنچەم : زامانى ئەدەبىي ۱۷۹ - ۲۱۲

لاپەرە

- ۱۷۹ ۱_ مه فھومی زمانى ئەدەبىي.....
- زمانى نووسىن و زمانى ئاخاوتن ل. ۱۸۰ ، زمانى ئەدەبىي و
كیشى زمان ل ۱۸۲ ، زمانى ئەدەبىي و زمانى ھونەرى ئەدەبىي ل ۱۸۵ .
- ۱۸۸ ۲_ زمانى ئەدەبىيى بەر لە نەتەوايەتى و زمانى
ئەدەبىيى نەتەوايەتیی.....
- ۱۹۷ ۳_ زمانى پىنۋەندى بەستىن و لەيەكترگە يىشتىنى
نىۋنەتەۋەيان و نىۋدەۋلەتان.....
- ۲۰۵ ۴_ زمانى دروست كراوى نىۋدەۋلەتان.....
- ۲۱۰ ۵_ لە بارەى زمانى دواپۇژەۋە.....

سىستەمى زمان

- ۲۰۸ - ۲۱۴ سەرنجى چوونە ناۋ بابەتەۋە.....
- ۲۱۷ فەسلى شەشەم: /فونەتيك و فونولوژى.....
- ۲۱۷ ۱_ دەنگەكانى ئاخاوتن ۋەك كەرەستەى سىروشتىيى زمان...
بىستىنى دەنگەكانى زمان ل ۲۱۹ ، پىشتەى ئاخاوتن ل ۲۲۶ ،
ۋەتنى دەنگەكانى ئاخاوتن ل ۲۳۴ ، بىكەى ۋەتنى زمان ل ۲۳۹ .
- ۲۴۰ ۲_ بىچىنەى دابەش كىردنى دەنگەكانى ئاخاوتن.....
بىزۋىن و كۆنسۋانانت ل ۲۴۳ ، دابەش كىردنى بىزۋىنەكان ل ۲۴۵ ،
دابەش كىردنى كۆنسۋانانتەكان ل ۲۵۹ .
- ۲۷۹ ۳_ بىرگە و ھىز و ناۋاز.....

لاپەرە

بېرگە و جۇزەكانى ل ۲۸۰ ، ھىز و جۇزەكانى ل ۲۸۲ ،
تېرپە و بەرگىر و دواگر ل ۲۸۷ ، ئاواز و ماكەكانى و
مەبەستى ل ۲۸۸ .

۴_ كار لەبەكدى كردنى دەنگەكان لە لىشاوى ئاخاوتندا.... ۲۹۱
پروتسىسى / قۇنەتلىكى دەوروبەر ل ۲۹۱ ،
پروتسىسى / قۇنەتلىكى شوئىنەكى ل ۲۹۴ ،
راستوتن ل ۲۹۵ ، جىگرتنەوہ ل ۲۹۶ ،

۵_ فۇنىم و سىستەمى فۇنىم..... ۲۹۶
مەفھومى فۇنىم ل ۲۹۷ ، فۇنىم و
شىوہگۇرى فۇنىم ل ۳۰۱ ، مەفھومى
سىستەمى فۇنىم ل ۳۰۳ ، قوتابخانە
فۇنۇلۇژىيەكان ل ۳۰۶ .

۳۰۹ فەرھەنگۆك.....

(بەرگى دووہم)

فەسلى جەوتەم: نووسىن و جۇزەكانى و مېژووى....
۱_ پەيدا بوونى نووسىن و قۇناغە بىنەرەتىيەكانى
مېژووى نووسىن....

دەورى نووسىن لە مېژووى كۆمەلدا ،
بابەت و ماىەكىتى نووسىن ، نووسىنى

وئەنەيى ، نووسىنى بىر ، نووسىنى

ھىزۇگلىف ، نووسىنى فۇنەتىكى .

۲ _ ئەلفوبىي.....

نووسىنى فېنىقى و ئەلفوبىي

رۇژھەلاتى يەكان ، ئەلفوبىي يۇنانى ،

ئەلفوبىي لاتىنى و ئەو ئەلفوبىيانەي

لەسەر بىنەماي لاتىنى سازكراون ،

ئەلفوبىي سلاقى ، ئەلفوبىي كوردى .

۳ _ راست خويندەنەوہ و رېنوس و ترانسكريبىشن

راست خويندەنەوہ ، رېنوس و بىنەما

سەرەكى يەكانى ، ترانسلىشىن ،

ترانسكريبىشن .

فەسلى ھەشتەم: لىكسىكۇلۇژى و فەرھەنگىنوسى

۱ _ وشە و واتاي وشە

مەفھومى وشە ، بەشەكانى لىكسىكۇلۇژى ،

واتاي لىكسىكى و پىنكھاتنى دەنگىي وشە ،

وشە وەك ناوى شت ، وشە وەك

پاگەيەنەرى مەفھوم ، واتاي لىكسىكى و

واتاگەياندىن ، فۇرمى ناوہكىي وشە ،

پىنكھاتنى سىمانتىكىي وشە ، واتاي

سەرھاتايىكى زاماناسى

- لىكسىكى و فرەواتايى ، واتاي راستەكى و
واتاي پىنچەكى ، فرەواتايى و ھاويېژى .
۲_ فرىزىيولۇژى (ئىدىيۇم) و فرىز
فرىزى بەرەنلأو فرىزى گىراو ،
ئىدىيۇم و جۆرەكانى ، فرىز و زاراوہ .
۳_ كۆمەلى لىكسىكۆ_ سىمانتىكى وشە
كۆمەلى لىكسىكۆ_ سىمانتىكى ، لىكسىكى
تايبەت و زاراوہ ، ھاوواتا و جۆرەكانى ، دژواتا .
۴_ رەوانبىژى و قۇناغى دەستە جۆربەجۆرەكانى وشەكانى
زمان
- رەوانبىژى چىنەكانى وشە ، وشەى مردە و
وشەى كۆن ، وشەى نويباو و نويباويى
شيواز ، بەكارھىنانى گشتىي وشە وەك
بناغەى يەكىتى پىكھاتنى وشەكانى زمان .
۵_ رىنگە بنەرەتتەكانى دەولەمەندکردنى وشەكانى زمان
رىنگە وشەسازى و وشەپۇنانى يەكان ،
رىنگەى واتاناسىيى (سىمانتىكى)
دەولەمەندکردنى وشەكانى زمان ، وەرگرتنى
وشەى بىگانە بۇ دەولەمەندکردنى وشەكانى زمان .
۶_ فەرھەنگنووسى.....
فەرھەنگى ئىنسىكلۇپىدىيا و فەرھەنگى

زمانەوانى ، جۆرە بنەپەتى يەكانى
فەرھەنگى زمانەوانى . فەرھەنگى وشەلىكدانەوہ .

فەسلى نۆيەم: وشەپۇنان و وشەسازى و پستەسازى

۱_ رېزمان و دانە و بەشەكانى.....

فۆرمى وشە و واتاي رېزمانى ،

رېزمان و بەشەكانى .

۲_ مۆرفىم

مۆرفىم وەك دانەيىكى دوولايەن ،

جۆرەكانى مۆرفىم ، مۆرفىمە

پىكەينەكانى وشە .

۳_ نامراز (وشەى يارىدەدەر) و كەرەستەى دى ...

رېزمانى

نامراز (وشەى يارىدەدەر) ، پىشەبەند و

پاشەبەند ! نىشانە ، پارتىكل ، جىگرتنەوہى

دەنگ و ھىز ، تىكەل بوون و دوويات بوونەوہ .

۴_ قالبەكانى (فۆرمەكانى) وشە و جۆرەكانى

وشەپۇنان

قالبەكانى وشە ، بنەماى وشە ،

فۆرمى سادە و ناسادەى وشە ،

جۆرەكانى وشەپۇنان ، بنەماى

سەرەتا ئايىكىسى زاماناسى

وشە پىكەين ، جۆرى ھىلانەيى
رۇنانى وشە .

۵_ دۆخەكانى رىزمان

رىزمان و مەفھومى دۆخ ، كىشى
بەشەكانى ئاخاوتن و دۆخ و وشە ،
جۆرەكانى دۆخى رىزمانى ،

دۆخە رىزمانى يەكانى زاماننى جىياواز .

۶_ بەشەكانى ئاخاوتن

نیشانەكانى دۆخى بەشەكانى ئاخاوتن ،
رىبازى دابەش كىردنى وشە بەسەر
بەشەكانى ئاخاوتندا ، بەشەكانى ئاخاوتنى
زاماننى جىياواز .

۷_ دەستەواژە و رستە

دەستەواژە ، جۆرە بىنەرەت يەكانى پىوھندى يە
شوينكە وتوۋەكان ، رستە ، گوزارە و
جۆرەكانى ، پىكەاتنى بناغەى رستە ؛
گەشەسەندنى بناغەى رستە ؛ دابەش كىردنى چالاكى رستە .

دابەش كىردنى زامان

فەسلى دەيەم: رىبازى رىزمانىيى دابەش كىردنى زامان

۱_ دابەش كىردنە بىنەرەت يەكانى زامان

- ۲_ مەفھومى جۆرى زامان
فۆرمى جۆزبەجۆرى رىزمانى و جۆره
بىنەرەتى يەكانى زامان ، رستەسازى و
وشەسازى زامان .
- ۳_ دابەش كىردنى وشەسازى زامان
جۆره بىنەرەتى يە وشەسازى يەكان ،
- فەسلى يازدەيەم : دابەش كىردنى زامان بەپىي نەژاد و رەسەن
- ۱_ خىزمايەتى زامان و رىبازى بەراوردى مىژووى
۲_ خىزمايەتى زامانە ھىند و ئەورپا يەكان
خىزمايەتى زامانە ھىند و ئەورپا يەكان ،
گروپەكانى زامانە ھىند و ئەورپا يەكان .
- ۳_ زامانە سلاڧيانى يەكان
خىزمايەتى زامانە سلاڧيانى يەكان ،
سنى لكى زامانە سلاڧيانى يەكان .
- ۴_ زامانە ئىرانى يەكان
خىزمايەتى زامانە ئىرانى يەكان ، زامانە ئىرانى يە زىندوو و
مردووەكان ، سى دەورنى مىژووى زامانە ئىرانى يەكان ، زامانە
ئىرانى يەكان بەپىي شوين ، زامانى كوردى وەك
زامانىكى سەربەخۆى زىندووى بەشى رۇژئاواى
خىزمايەتى زامانە ئىرانى يەكان .
- ۵_ خىزمايەتى بىنەرەتى يەكانى زامان
زامانە ئەلتايى يەكان ، زامانەكانى ئۇرال ،
زامانەكانى ئاسىيا ، زامانە قەفقاسى يەكان ،
زامانەكانى ئەمەرىكا ، زامانەكانى ئەفرىقا ،
زامانەكانى ئوسترالىا و ھىدى ...

له بلاوكرارهكانى :
وهزارهتى رۇشنبىرى
حكومهتى ههرىمى كوردستان
زنجيره (٢٠)

ژمارهى سپاردن (١٢٦) سالى ١٩٩٨

كۆمپيوتهر : وهزارهتى رۇشنبىرى
تهواوكارى چاپ : نووسينگهى فهرههنگ
تيراژ : (٣٠٠) دانه

محتويات المجلد

- ١ - ماكتب عن اللغة الكردية
- ٢ - الكلمة في اللغة الكردية
- ٣ - اللغة الكردية في ضوء الفونتيك
- ٤ - بناء الكلمة في اللغة الكردية
- ٥ - الكتابة الكردية بالحروف العربية
- ٦ - في مجال تصنيف المعاجم الكردية
- ٧ - مظاهر صوت (د) في اللهجة السليمانية
- ٨ - جذر بعض الكلمات الكردية واصلها
- ٩ - اللغة الكردية وشوائب بعض الكلمات
والمصطلحات الجديدة
- ١٠ - مقدمة في علم اللغة

د. عبدالرحمن الحاج معروف

نتائجتي اللغوية

((كتابة وترجمة))

المجلد الأول

(الكتب والكراريس) ٩

السليمانية - ٢٠٠٢